

Bundel - Commissie Strategische Opgaven van 15 september 2023

Agenda bijlagen

Brief uitnodiging commissie Strategische Opgaven 15 september 2023

Agenda Commissie Strategische Opgaven 15 september 2023

- 1 Opening en mededelingen
Agendapunten gedeputeerden:
Nielen: 4
De Bat: 5, 5.1 en 6
- 2 Vaststellen agenda
- 3 Gelegenheid om in te spreken
Aanmelden voor inspreken tot maximaal een uur vóór aanvang van de vergadering bij de commissiegriffier.
Maximaal 30 minuten inspreekgelegenheid/per spreker maximaal 5 minuten. De commissie stelt alleen verduidelijkende vragen aan sprekers.
Geen onderlinge commissiediscussie bij dit punt.
- 4 Brief GS van 11 juli 2023 over gebiedsprogramma 1.0 NPLG - 358218
Tijdsplanning: 120 minuten
Afdoeningsvoorstel: behandelen (richting geven)
Uw feitelijke (technische) vragen dienen vóór 12 september aanstaande, 10.00 uur, in het bezit te zijn van de commissiegriffier, me.trimpe@zeeland.nl.
Er zijn vragen ingediend door D66, VVD, SP, CDA, BBB en PvdA-GL. De antwoorden staan in iBabs.
Noot commissiegriffier:
De commissie kan een eerste ronde wensen en bedenkingen geven op gebiedsprogramma 1.0, welke door de griffie in conceptbrief verwerkt zullen worden. Deze conceptbrief zal dienen als voorbereiding op een tweede ronde wensen en bedenkingen in de commissie SO van 20 oktober, waarna PS de wensen en bedenkingen kunnen vaststellen tijdens PS vergadering 17 november.
Behandelveorstel:
 - *Eerste termijn algemene en concrete wensen en bedenkingen*
 - *Schorsing*
 - *Beantwoording eerste termijn door gedeputeerde,*
 - *Tweede termijn om de algemene en concrete wensen en bedenkingen uit de eerste termijn aan te scherpen en beantwoording tweede termijn door gedeputeerde*
 - *Schorsing*
 - *Conclusies wensen en bedenkingen*

Brief GS van 11 juli 2023 over gebiedsprogramma 1.0 NPLG - 358218

Bijlage 1 Deel 1 Opgaven - 358218

Bijlage 2 Deel 2 Structurerende keuzes - 358218

Bijlage 3 Deel 3) Maatregelen - 358218

Vragen D66 en antwoorden over Brief GS van 11 juli 2023 over gebiedsprogramma 1.0 NPLG - 358218, agendapunt

Vragen CDA en antwoorden over Brief GS van 11 juli 2023 over gebiedsprogramma 1.0 NPLG - 358218 agendapunt

Vragen BBB en antwoord over Brief GS van 11 juli 2023 over gebiedsprogramma 1.0 NPLG - 358218, agendapunt

Vragen PvdA-GL en antwoorden over Brief GS van 11 juli 2023 over gebiedsprogramma 1.0 NPLG - 358218, agendapunt 4

Vragen VVD en antwoorden over Brief GS van 11 juli 2023 over Gebiedsprogramma 1.0 NPLG - 358218 - agendapunt 4

Vragen SP en antwoorden over Brief GS van 11 juli 2023 over Gebiedsprogramma 1.0 NPLG - 358218
- 4.1.N Brief GS van 8 september 2023 over Bijlage concept Zeeuwse gebiedsprogramma 1.0 NPLG - 358218
Afdoeningsvoorstel: betrekken bij agendapunt 4, Brief GS van 11 juli 2023 over gebiedsprogramma 1.0 NPLG - 358218

Brief GS van 8 september 2023 over Bijlage concept Zeeuwse gebiedsprogramma 1.0 NPLG - 358218

Brief GS (bijlage - Concept Aanvraag Programma Natuur Zeeland fase 2) van 8 september 2023 over Bijlage concept Zeeuwse gebiedsprogramma 1.0 NPLG - 358218
- 4.2.N Brief GS van 12 september 2023 over Aanbod GS-informatiebijeenkomst concept Zeeuws gebiedsprogramma - 365889
Afdoeningsvoorstel: betrekken bij agendapunt 4, Brief GS van 11 juli 2023 over gebiedsprogramma 1.0 NPLG - 358218

Brief GS van 12 september 2023 over Aanbod GS-informatiebijeenkomst concept Zeeuws gebiedsprogramma - 365889

Brief GS (bijlage - Concept Aanvraag Programma Natuur Zeeland fase 2) van 12 september 2023 over Aanbod GS-informatiebijeenkomst concept Zeeuws gebiedsprogramma - 365889

Brief GS (bijlage - Sociaal Economische Effecten Analyse) van 12 september 2023 over Aanbod GS-informatiebijeenkomst concept Zeeuws gebiedsprogramma - 365889

- 5 Brief GS van 27 juni 2023 over Consultatieplan Kernenergie - 350231
Tijdsplanning: 60 minuten
Afdoeningsvoorstel: behandelen (informereren)
Hierbij betrekken: agendapunt 5.1 Brief GS van 11 juli 2023 over beantwoording brief Borsele tot de Kern.
Uw feitelijke (technische) vragen dienen vóór 12 september aanstaande, 10.00 uur, in het bezit te zijn van de commissiegriffier, me.trimpe@zeeland.nl.
Er zijn vragen ingediend door D66, PvdA-GL en BBB. De antwoorden staan in iBabs.
Brief GS van 27 juni 2023 over Consultatieplan Kernenergie - 350231
Brief GS (bijlage - Consultatieplan Kernenergie) van 27 juni 2023 over Consultatieplan Kernenergie - 350231
Vragen BBB en antwoorden over Brief GS van 27 juni 2023 over Consultatieplan Kernenergie - 350231, agendapunt
Vragen D66 en antwoorden over Brief GS van 27 juni 2023 over Consultatieplan Kernenergie - 350231, agendapunt
Vragen PvdA-GL en antwoord over Brief GS van 27 juni 2023 over Consultatieplan Kernenergie - 350231, agendapunt
5
- 5.1 Brief GS van 11 juli 2023 over beantwoording brief Borsele tot de Kern - 358944
Afdoeningsvoorstel: behandelen (informereren)
Noot commissiegriffier: de brief van Stichting Borsele tot de Kern van 10 mei 2023 over Tien voorstellen voor een eerlijke en zinvolle discussie over kernenergie - 327131 staat ter kennisneming geagendeerd bij de vergadering van commissie Strategische Opgaven van 2 juni 2023, agendapunt 110
Brief GS van 11 juli 2023 over beantwoording brief Borsele tot de Kern - 358944
Brief GS (bijlage - brief met beantwoording) van 11 juli 2023 over beantwoording brief Borsele tot de Kern -
- 6 Brief GS van 19 juli 2023 over netcongestie en start onderzoek congestiemanagement - 359601
Tijdsplanning: 60 minuten
Afdoeningsvoorstel: behandelen (informereren)
Uw feitelijke (technische) vragen dienen vóór 12 september aanstaande, 10.00 uur, in het bezit te zijn van de commissiegriffier, me.trimpe@zeeland.nl.
Brief GS van 19 juli 2023 over netcongestie en congestiemanagementonderzoek - 359601
- 7 Besluitenlijst (concept) Commissie Strategische Opgaven 2 juni 2023
Afdoeningsvoorstel: vaststellen
Besluitenlijst (concept) Commissie Strategische Opgaven 2 juni 2023
- 8 Toezeggingenlijst
Tijdsplanning: 10 minuten
Afdoeningsvoorstel: informeren en instemmen met advies de volgende toezeggingen en/of moties als afgehandeld te beschouwen en af te voeren.
Voorstel afvoeren:
Commissie toezegging nr.: 40
Motie nr.: 90
De overige nummers blijven staan.
Toezeggingenlijst commissie Strategische Opgaven
- 8.1 Brief GS van 22 augustus 2023 over Ondersteuning koopstarters - 362760
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming
Brief GS van 22 augustus 2023 over Ondersteuning koopstarters - 362760
Brief GS (bijlage - RIGO-eindrapport) van 22 augustus 2023 over Ondersteuning koopstarters - 362760
- 8.2 Brief GS van 29 augustus 2023 over Toezeggingen gebiedsprogramma 0.5 - 363168
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming en betrekken bij behandeling gebiedsprogramma 1.0
Brief GS van 29 augustus 2023 over Toezeggingen gebiedsprogramma 0.5 - 363168
- 9 Volgende vergadering: 20 oktober 2023
- 10 Sluiting
- 100 Stukken ter kennisneming
De commissieleden kunnen in de vergadering aangeven welke van de ter kennisneming geagendeerde stukken zij een volgende keer willen bespreken onder opgave van het doel van de teruggevraagde behandeling. De vragen dienen uiterlijk dinsdag ná de commissievergadering, 10.00 uur, te worden gemeld bij de commissiegriffier.
- 101 Brief GS van 13 juni 2023 over Evaluatie sturingsconcept Opgavegericht werken Prov. Zld. - 343235
Afdoeningsvoorstel; ter kennisneming
Brief GS van 13 juni 2023 over Evaluatie sturingsconcept Opgavegericht werken Prov. Zld. - 343235
Brief GS (bijlage) van Necker over Informatiememo Evaluatie opgavegericht werken Prov. Zld. - 343235
- 102 E-mail Challenge to Invention van 15 juni 2023 over Gekwantificeerd stikstofreductie uitvinding - 343796
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming
E-mail Challenge to Invention van 15 juni 2023 over Gekwantificeerd stikstofreductie uitvinding - 343796
E-mail Challenge to Invention (bijlage - Artikel Statenlid versus ambtenaar) van 15 juni 2023 over Gekwantificeerd stikstofreductie uitvinding - 343796

- E-mail Challenge to Invention (bijlage - Schatting MARIN Nederlandse binnenvaart) van 15 juni 2023 over Gekwantificeerd stikstofreductie uitvinding - 343796
- 103 Brief GS van 20 juni 2023 over Levensduurverlenging kerncentrale Doel 4 en Tihange 3 - 347823
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming
Brief GS van 20 juni 2023 over Levensduurverlenging kerncentrale Doel 4 en Tihange 3 - 347823
Brief GS (bijlage - Brief GS van 20 juni 2023 met reactie) van 20 juni 2023 over Levensduurverlenging kerncentrale Doel 4 en Tihange 3 - 347823
- 104 Brief GS van 27 juni 2023 over Concept landbouwakkoord - 352113
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming
Brief GS van 27 juni 2023 over Concept landbouwakkoord - 352113
Brief GS (bijlage - Concept landbouwakkoord) van 27 juni 2023 over Concept landbouwakkoord - 352113
- 105 Brief GS van 27 juni 2023 over Brief aan Tweede Kamer - Stand van Zaken Kernenergie - 352673
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming
Brief GS van 27 juni 2023 over Brief aan Tweede Kamer - Stand van Zaken Kernenergie - 352673
Brief GS (bijlage - Brief) van 27 juni 2023 over Brief aan Tweede Kamer - Stand van Zaken Kernenergie - 352673
- 106 Brief BelangenVereniging Vrij Wonen van 5 juli 2023 over Transformatie van recreatieparken naar o.a. woonparken - 356601
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming
Brief BelangenVereniging Vrij Wonen van 5 juli 2023 over Transformatie van recreatieparken naar o.a. woonparken - 356601
- 107 Brief GS van 7 juli 2023 over aanpak piekbelasters - 357195
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming
Er zijn vragen ingediend door de VVD. De antwoorden staan in iBabs.
Brief GS van 7 juli 2023 over aanpak piekbelasters - 357195
Brief GS (bijlage - brief van Minister voor Natuur en Stikstof aan Tweede Kamer) van 7 juli 2023 over aanpak piekbelasters - 357195
Vragen VVD en antwoorden over Brief GS van 7 juli 2023 over aanpak piekbelasters - 357195 - agendapunt 107
- 108 Brief (afschrift) Stichting Borsele tot de Kern van 10 augustus 2023 over Kernenergie is aan een nieuw kabinet - 362479
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming
Brief (afschrift) Stichting Borsele tot de Kern van 10 augustus 2023 over Kernenergie is aan een nieuw kabinet - 362479
- 109 E-mail Bewonersgroep Leefomgeving Borssele van 23 augustus 2023 over Besluit bouw nieuwe kerncentrales is controversieel - 362477
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming
E-mail Bewonersgroep Leefomgeving Borssele van 23 augustus 2023 over Besluit bouw nieuwe kerncentrales is controversieel - 362477
E-mail Bewonersgroep Leefomgeving Borssele (bijlage - Brief) van 23 augustus 2023 over Besluit bouw nieuwe kerncentrales is controversieel - 362477

Commissie Strategische Opgaven

onderwerp	kenmerk	behandeld door	verzonden
uitnodiging en agenda commissie Strategische Opgaven, 15 september 2023, om 13.00 uur		M.E. Trimpe	

Middelburg, 5 september 2023

Geachte commissieleden,

Namens de voorzitter nodig ik u uit voor de openbare fysieke vergadering van de commissie Strategische Opgaven op, **vrijdag 15 september 2023**. De vergadering begint om 13.00 uur en vindt plaats in de Statenzaal, Abdij 10 in Middelburg.

Als bijlage bij deze brief treft u de agenda van de commissievergadering aan; de vergaderstukken vindt u in het papierloos vergadersysteem iBabs. Tevens treft u in iBabs de door het Presidium vastgestelde Leidraad werkwijze commissies aan. De richtlijnen voor het fysiek vergaderen in de Statenzaal worden in iBabs toegevoegd.

In overleg met de Agendacommissie is bij ieder agendapunt aangegeven wat het te verwachten tijdsbestek is van de behandeling ervan.

Uw feitelijke (technische) vragen dienen schriftelijk aan de plaatsvervangend commissiegriffier toegezonden te worden voor dinsdag 12 september aanstaande, 10.00 uur, via me.trimpe@zeeland.nl.

Over het stellen van vragen gelden de volgende afspraken:

- Niet-actuele vragen dienen gesteld te worden in de desbetreffende commissie; ('vragen over onderwerpen die niet op de agenda staan'); indienen van deze vragen kan tot uiterlijk woensdag 13 september vóór 9.00 uur.
- Vragen over actuele zaken ('nieuws van de dag tot 48 uur voor aanvang van de vergadering') kunnen maximaal in één commissie worden gesteld, mits vooraf gemeld bij de voorzitter. De voorzitter bekijkt dan op welke plaats in de vergaderorde de vragen het best kunnen worden gesteld.

De commissieleden kunnen aangeven welke van de ter kennisneming geagendeerde stukken zij een volgende keer willen bespreken onder opgave van het doel van de teruggevraagde behandeling. De vragen dienen uiterlijk dinsdag ná de commissievergadering, voor 10.00 uur te worden gemeld bij de commissiegriffier.

Met vriendelijke groet,
namens de voorzitter,

Margreeth Trimpe,
Commissiegriffier

Agenda Commissie Strategische Opgaven

Datum	15-09-2023
Tijd	13:00 - 17:30 uur
Locatie	Statenzaal
Voorzitter	J.L. Kool-Blokland

- 1** **Opening en mededelingen**
- 2** **Vaststellen agenda**
- 3** **Gelegenheid om in te spreken**
Aanmelden voor inspreken tot maximaal een uur vóór aanvang van de vergadering bij de commissiegriffier.
Maximaal 30 minuten inspreekgelegenheid/per inspreker maximaal 5 minuten. De commissie stelt alleen verduidelijkende vragen aan sprekers.
Geen onderlinge commissiediscussie bij dit punt.
- 4** **Brief GS van 11 juli 2023 over gebiedsprogramma 1.0 NPLG - 358218**
Tijdsplanning: 120 minuten
Afdoeningsvoorstel: behandelen (richting geven)
Uw feitelijke (technische) vragen dienen vóór 12 september aanstaande, 10.00 uur, in het bezit te zijn van de commissiegriffier, me.trimpe@zeeland.nl.

Er zijn vragen ingediend door D66.
- 5** **Brief GS van 27 juni 2023 over Consultatieplan Kernenergie - 350231**
Tijdsplanning: 60 minuten
Afdoeningsvoorstel: behandelen (informereren)
Hierbij betrekken: agendapunt 5.1 Brief GS van 11 juli 2023 over beantwoording brief Borsele tot de Kern.
Uw feitelijke (technische) vragen dienen vóór 12 september aanstaande, 10.00 uur, in het bezit te zijn van de commissiegriffier, me.trimpe@zeeland.nl.
- 5.1** **Brief GS van 11 juli 2023 over beantwoording brief Borsele tot de Kern - 358944**
Afdoeningsvoorstel: behandelen (informereren)
- 6** **Brief GS van 19 juli 2023 over netcongestie en start onderzoek congestiemanagement - 359601**
Tijdsplanning: 60 minuten
Afdoeningsvoorstel: behandelen (informereren)
Uw feitelijke (technische) vragen dienen vóór 12 september aanstaande, 10.00 uur, in het bezit te zijn van de commissiegriffier, me.trimpe@zeeland.nl.
- 7** **Besluitenlijst (concept) Commissie Strategische Opgaven 2 juni 2023**
Afdoeningsvoorstel: vaststellen

- 8 Toezeggingenlijst**
Tijdsplanning: 10 minuten
Afdoeningsvoorstel: informeren en instemmen met advies de volgende toezeggingen en/of moties als afgehandeld te beschouwen en af te voeren.
Voorstel afvoeren:
Commissie toezegging nr.: 40
Motie nr.: 90
De overige nummers blijven staan.
- 8.1 Brief GS van 22 augustus 2023 over Ondersteuning koopstarters - 362760**
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming
- 8.2 Brief GS van 29 augustus 2023 over Toezeggingen gebiedsprogramma 0.5 - 363168**
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming en betrekken bij behandeling gebiedsplan 1.0
- 9 Volgende vergadering: 20 oktober 2023**
- 10 Sluiting**
- 100 Stukken ter kennisneming**
De commissieleden kunnen in de vergadering aangeven welke van de ter kennisneming geagendeerde stukken zij een volgende keer willen bespreken onder opgave van het doel van de teruggevraagde behandeling. De vragen dienen uiterlijk dinsdag ná de commissievergadering, 10.00 uur, te worden gemeld bij de commissiegriffier.
- 101 Brief GS van 13 juni 2023 over Evaluatie sturingsconcept Opgavegericht werken Prov. Zld. - 343235**
Afdoeningsvoorstel; ter kennisneming
- 102 E-mail Challenge to Invention van 15 juni 2023 over Gekwantificeerd stikstofreductie uitvinding - 343796**
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming
- 103 Brief GS van 20 juni 2023 over Levensduurverlenging kerncentrale Doel 4 en Tihange 3 - 347823**
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming
- 104 Brief GS van 27 juni 2023 over Concept landbouwakkoord - 352113**
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming
- 105 Brief GS van 27 juni 2023 over Brief aan Tweede Kamer - Stand van Zaken Kernenergie - 352673**
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming

- 106** **Brief BelangenVereniging Vrij Wonen van 5 juli 2023 over Transformatie van recreatieparken naar o.a. woonparken - 356601**
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming
- 107** **Brief GS van 7 juli 2023 over aanpak piekbelasters - 357195**
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming
- 108** **Brief (afschrift) Stichting Borsele tot de Kern van 10 augustus 2023 over Kernenergie is aan een nieuw kabinet - 362479**
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming
- 109** **E-mail Bewonersgroep Leefomgeving Borssele van 23 augustus 2023 over Besluit bouw nieuwe kerncentrales is controversieel - 362477**
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming

Provinciale Staten van Zeeland
T.a.v. de Statengriffie**Onderwerp**
Gebiedsprogramma 1.0 NPLG**Zaaknummer**
342542**Behandeld door****Verzonden**

Middelburg, 11 juli 2023

Geachte voorzitter,

Hierbij sturen wij u het concept Zeeuwse gebiedsprogramma Zeeland toe.

Provincies hebben de opdracht om voor 1 juli 2023 een gebiedsprogramma in het kader van het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) aan het Rijk te sturen. Omdat deze datum vrijwel gelijk viel met de installatie van een nieuw college van Gedeputeerde Staten, hebben wij met het Rijk afgestemd dat het concept Zeeuws gebiedsprogramma in onze vergadering van 11 juli wordt vastgesteld en aan de Minister van Natuur en Stikstof wordt aangeboden.

Inhoud:

De Wet Stikstofreductie en Natuurverbetering (WSN) schrijft voor dat Gedeputeerde Staten een gebiedsplan maken, waarin gevolgen en maatregelen worden beschreven op het vlak van stikstof en natuur. Dit gebiedsplan is met de komst van het NPLG juni vorig jaar verbreed. Hiermee is beoogd de doelen stikstof, water en klimaat te verbinden. Dit is in het voorliggende gebiedsprogramma gedaan. Het concept gebiedsprogramma is gebaseerd op de door PS vastgestelde aanpak stikstof. Belangrijke punten daarin zijn dat we zien dat de biodiversiteit onder druk staat en dat we daarom de verbreding van het NPLG omarmen. Daarbij houden we ons aan de wet en daarmee de datum van 2035. Het richtinggevend doel van 631 ton emissie reductie ammoniak is een richting en geen doel op zich. En tot slot dragen alle sectoren bij aan het vinden van oplossingen, op basis van vrijwilligheid.

In januari 2023 behandelden PS het gebiedsprogramma 0.5. De uitgangspunten van de Zeeuwse aanpak kwamen daarin terug. De afgelopen maanden is vanuit gebiedsprogramma 0.5 verder gewerkt naar het nu voorliggende concept gebiedsprogramma 1.0. Hierbij is onder andere gebruik gemaakt van de kennis bij en wensen van maatschappelijke partners via regiodialogen, is intensief met verschillende departementen gesproken over onder andere moeilijk beïnvloedbare stikstofbronnen, zijn natuurdoelanalyses opgesteld en is op uitnodiging met diverse organisaties een toelichting gegeven. In het gebiedsprogramma hebben wij op basis daarvan vijf maatregelpakketten samen gesteld. Te weten: akkerbouw (inclusief zoet water), veehouderij, water, natuur en overige. Via deze pakketten komt tot uiting dat alle sectoren in Zeeland bij dragen en dat de NPLG opgaven in Zeeland breder zijn dan alleen stikstof, water en klimaat. Hiermee denken wij een evenwichtig én bij de opgaven van Zeeland passend programma te hebben gemaakt.

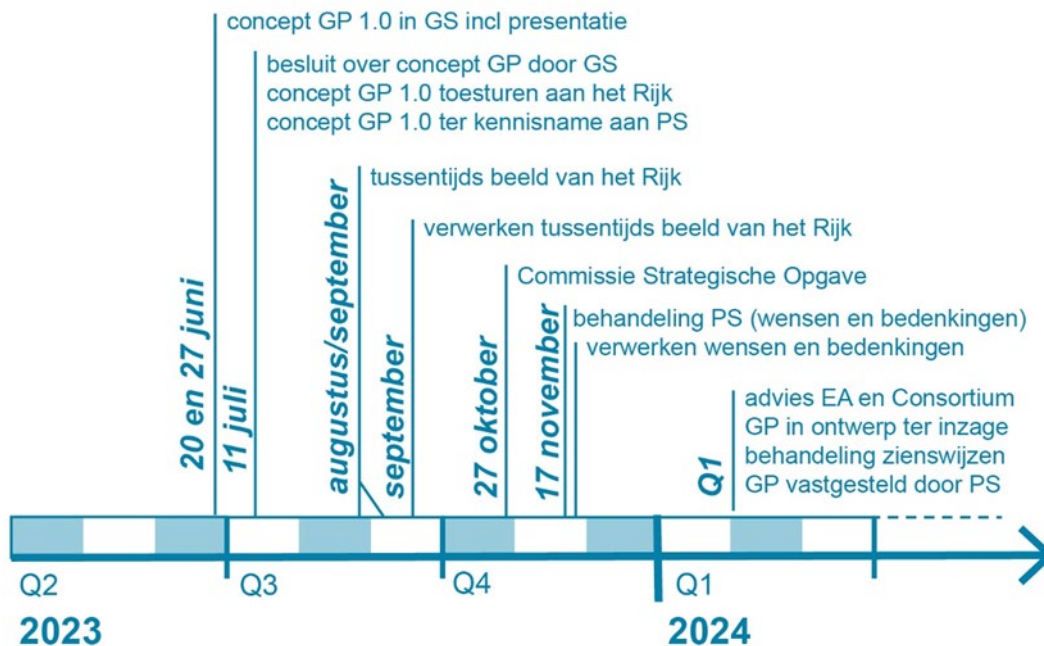
Financiën:

De financiële claim die voortvloeit uit dit concept gebiedsprogramma bedraagt 1,7 miljard euro over 10 jaar. Dit is onderbouwd in de maatregel pakketten. Met deze middelen lossen wij echter het stikstof en biodiversiteit probleem niet op. Met name voor de Natura 2000-gebieden Manteling van Walcheren en Kop van Schouwen is meer nodig. In het kader van wederkerigheid vragen wij het Rijk ook maatregelen te nemen om bronnen die niet door ons te beïnvloeden zijn (scheepvaart, buitenland en meetcorrectie) aan te pakken.

Wij zien dit gebiedsprogramma als een start en zijn ons ervan bewust dat er nog veel onderzoek en maatregelen moeten worden uitgewerkt, wat zal kunnen leiden tot een aanvullend maatregelenpakket met bijbehorende financiële claim. Omdat het gebiedsprogramma breder is dan alleen natuur en stikstof in het landelijk gebied, zit in deze financiële claim ook middelen voor recreatie en mobiliteit en industrie. Voor het Rijk zien wij nadrukkelijk een taak om budgetten te ontschotten en om ook voor deze maatregelen geld beschikbaar te stellen.

Proces:

Het gebiedsprogramma is een concept. In het eerste kwartaal van 2024 zal het definitief worden vastgesteld. In de komende maanden wordt het gebiedsprogramma getoetst door een consortium van kennisinstellingen (Wageningen Universiteit (WUR), Rijks Instituut Volksgezondheid en Milieu (RIVM), Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) en Deltares) op het doelbereik en door de Ecologische Autoriteit (EA) op de onderbouwing van maatregelen. Tevens zal de Minister van Natuur en Stikstof in september een tussentijds oordeel geven. De gesprekken met het toets-team zijn inmiddels daarvoor gestart. In onderstaande schema is dit weergegeven.

Nadrukkelijk zien wij in de komende maanden ook een rol weggelegd voor PS. Op het gebiedsprogramma 0.5 heeft u wensen en bedenkingen geuit. Deze wensen en bedenkingen hebben wij verwerkt in het nu voorliggende concept gebiedsprogramma. Zo is in het gebiedsprogramma ingegaan op het doorlopen en nog te lopen proces. Daarbij is ook ingegaan op de rol van het Rijk. Conform de Zeeuwse aanpak, hebben PS ook gevraagd goed tot uiting te laten komen dat alle sectoren bij dragen en dat daarbij ook innovatie nodig is. In de maatregelenpakketten is dit nadrukkelijk aan de orde gekomen. Het huidige juridische kader maakt het echter risicovol om hier vol op in te zetten. Wij hebben tevens invulling gegeven aan de door uw Staten aangenomen motie om snelheidsverlaging geen maatregel te laten zijn. Een andere belangrijke wens is het goed koppelen van stikstofdoelen aan water en natuuropgaven. Hierbij speelt de zoet water beschikbaarheid een belangrijke rol. Daarvoor zijn nadere inspanningen nodig zowel in het kader van natuur en stikstof als in het kader van het deltaprogramma. Tot slot hebben PS aangegeven om bij overgangsgebieden als sturend principe eerst graag nader onderzoek te willen afwachten voordat gebieden worden aangewezen. Deze wens is overgenomen.

Tot slot:

Wij zijn er trots op een evenwichtig en bij Zeeland passend gebiedsprogramma aan u te kunnen toesturen. Wij leggen het graag aan PS voor om wensen en bedenkingen aan ons mee te geven. Wij gaan ervan uit dat wij u na het zomer reces ook het tussentijds advies van de minister kunnen toesturen, zodat u het concept gebiedsprogramma samen met dit advies kunt behandelen.

Begin 2024, wanneer het gebiedsprogramma getoetst is, komen wij vervolgens met definitieve gebiedsprogramma ter vaststelling naar PS.

Met vriendelijke groet,

Gedeputeerde Staten van Zeeland,

drs. J.M.M. Polman, voorzitter

drs. M.C.J. Franken, secretaris-algemeen directeur

Noem in uw contact met ons steeds het zaaknummer. Dit staat bovenaan deze brief.

Zeeuws gebiedsprogramma 2023

DEEL 1: OPGAVEN

CONCEPT

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Inhoudsopgave	3
1. Inleiding	8
1.1 Deel I, II en III	8
1.2 Inhoud deel I	9
1.3 Samenhang NOVEX en NPLG	9
1.4 Samenhang NOVI, Zeeuwse Omgevingsvisie en NPLG	9
1.5 Samenhang Zuidwestelijke Delta en NPLG	10
2. Proces	12
2.1 Vervolg in de samenwerking na 1 juli	12
2.2 Uitvoeringsstrategie	13
2.3 Vaststelling definitieve gebiedsprogramma en verder	15
3. Sociaaleconomische effectenanalyse	16
3.1 Gebruikte methode	16
3.2 Aanpak	16
3.3 Vervolg	18
4. Participatie	19
4.1 Participatie naar concept Zeeuwse gebiedsprogramma	19
5. Grond	22
5.1 Algemene principes	22
5.2 Integrale gebiedsaanpak, landinrichtingsinstrumentarium en grondbank	22
5.3 Organisatie	24
6. Data en monitoring	25
6.1 Opgave	25
6.2 Doel	25
6.3 Omgaan met data	25
6.4 Gebiedsgerichte informatievoorziening	26
7. Transitie landbouw	27
7.1 Perspectief voor de landbouw	27
7.2 Plantaardige sectoren	29
7.3 Dierlijke sectoren	30
7.4 Uitdagingen	31
7.5 PAS-melders	32
8. Natuuropgave	34
8.1 Algemeen	34
8.2 Natuurdoelanalyses	35
8.3 Programma Natuur	37
8.4 VHR-doelen	38
8.5 Bossenstrategie	41
8.6 Natuurnetwerk Zeeland	42
8.7 Beheerplannen	43
9. Stikstofopgave	44
9.1 Opbouw stikstofdepositie provincie Zeeland	44
9.1 Alle sectoren dragen bij	46
9.2 Vergunningverlening	46
9.3 Realiseren klimaatdoelstellingen	48
9.4 Landbouw	49
9.5 Industrie	51
9.6 Recreatie	51

9.7	Mobiliteit	52
9.8	Scheepvaart	52
9.9	Buitenland	53
10.	Wateropgave	55
10.1	Kaderrichtlijn Water	55
10.2	Zoet water	57
11.	Klimaatopgave	59
11.1	Reductie broeikasgassen	59
11.2	Koolstofvastlegging	60
12.	Gebiedsprocessen – geïntegreerde gebiedenaanpak	61
12.1	Algemeen	61
12.2	De werkwijze in de gebiedsprocessen	62
12.3	Nationaal Park Oosterschelde	63
	Begrippenlijst	64
Bijlage 1	Uitkomsten regiodialogen	66
Bijlage 2	Eindoordeel NDA per doelstelling	109
Bijlage 3	Realisatiestrategie Natuurnetwerk Zeeland 2023-2027	115
Bijlage 4	Herkomst depositie per Natura 2000-gebied	120
Bijlage 5	Sociaal Economische Effecten Analyse	132

Voorwoord

Het verhaal van Zeeland

Zeeland is in veel opzichten een provincie met bijzondere eigenschappen. Onze ligging in een delta onderscheidt ons van alle andere provincies. We zijn een kustprovincie, met veel grote wateren, maar Zeeland is ook een landelijke provincie met weinig veehouderijen veel akkerbouw en veel (grote) industrie. Én we zijn een grensprovincie, wat zorgt voor veel stikstofdepositie uit buitenlandse bronnen. Dit heeft vooral een groot effect op de Zeeuwse duingebieden waardoor de natuur daar in slechte staat verkeert. De aanpak van het kabinet met heel veel aandacht voor de veehouderij werkt onvoldoende om de Zeeuwse uitdagingen in het landelijk gebied aan te pakken. Hiermee wordt de Zeeuwse natuur niet hersteld, wordt er weinig gedaan aan de beschikbaarheid van zoet water voor de landbouw en vindt er onvoldoende reductie plaats van de bovenmatig stikstofdepositie. We hebben daarom in dit Gebiedsprogramma voor een eigen Zeeuwse benadering gekozen. Hierin komen nadrukkelijk álle sectoren aan bod en gaan maatregelen verder dan alleen stikstof en natuur.

Landbouw en zoet water

De unieke ligging van Zeeland in de delta, maakt dat op veel plaatsen vruchtbare landbouwgrond ligt. Tegelijk maakt deze ligging dat zout water overal aanwezig is. Niet alleen de omringende Deltawateren zijn zout, maar ook veel binnendijks oppervlaktewater kent een relatief hoog zoutgehalte en in de ondergrond is zout grondwater niet ver weg. Toch slagen de Zeeuwse boeren er al generaties lang in om goede opbrengsten van het land te halen. Met dit gebiedsprogramma willen we borgen dat ook de akkerbouwers van de toekomst in Zeeland een goede boterham kunnen verdienen. Dit vraagt een stevige inzet op het effectief benutten en vergroten van de zoet water beschikbaarheid. Zoet water is niet alleen van belang voor de agrarische sector, ook de Zeeuwse natuur, industrie en recreatie hebben zoet water nodig.

Industrie en Scheepvaart

In Zeeland is relatief veel industrie aanwezig, wat gezien de ligging aan diep vaarwater logisch is. Deze industrie zorgt, met enkele bedrijven in de top van industriële uitstoters van Nederland, voor een grote stikstofdepositie. Niet zozeer in Zeeland, maar met name in de deken over heel Nederland. Maatregelen voor stikstofreductie in de industrie zijn veelal gekoppeld aan trajecten op het gebied van energie en klimaat. In de energietransitie wordt bijvoorbeeld ingezet op waterstof als vervanger van aardgas. Hiermee kan de Zeeuwse industrie vergroenen en daalt de uitstoot van niet alleen CO₂, maar ook van andere stoffen zoals stikstof (NO_x). Om de stikstofreductie te versnellen zijn extra maatregelen nodig die hierop vooruitlopen.

Nergens anders in Nederland is de bijdrage aan de stikstofdepositie van scheepvaart zo groot als in Zeeland. Dit vraagt om gerichte maatregelen om de uitstoot te beperken, zowel van varende schepen als schepen die aan de kade liggen en hun generator gebruiken voor de stroomvoorziening. Dit vraagt enerzijds daadkrachtig optreden in internationaal verband om de internationale scheepvaart te vergroenen, anderzijds is de aanleg van walstroom een goede maatregelen om de uitstoot van schepen aan de kade sterk te reduceren. In beide gevallen zal de Rijksoverheid het voortouw moeten nemen.

Buitenland

Zeeland is een netto-importeur van stikstof. Dat wil zeggen dat bronnen binnen in Zeeland minder stikstof naar andere gebieden buiten Zeeland exporteren dan dat er vanuit bronnen buiten Zeeland de provincie in komt. De meeste stikstof komt uit het buitenland en dat vraagt om een grensoverschrijdende aanpak. Het Rijk initieert overleggen met Vlaanderen en de Provincie doet hieraan mee, maar we hebben natuurlijk geen enkele mogelijkheid om maatregelen te treffen in

andere landen. Gelukkig wordt ook in Vlaanderen hard gewerkt aan stikstofreductie en dat zal de komende jaren ongetwijfeld leiden tot minder stikstofdepositie in Zeeland.

Niet alleen vanuit Vlaanderen wordt stikstof geïmporteerd, maar ook vanuit Noord-Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk. Op Rijksniveau lopen hierover (nog) geen gesprekken, maar het is wenselijk dat die op korte termijn wel worden opgestart. Al is het alleen maar om inzicht te krijgen in de verwachte stikstofemissies in de komende jaren.

Meetcorrectie

Al jaren is er een verschil tussen de gemeten stikstofdepositie en de met het rekenprogramma Aerius berekende waarde. Dit verschil werd eerst “ammoniak uit zee” genoemd (om dat dit verschil zich met name in de kustprovincies voordoet) maar sinds 2022 duidt het RIVM deze waarde aan met “meetcorrectie”. In Zeeland is de omvang van de meetcorrectie op bijvoorbeeld de duingebieden van dezelfde grootte als de bijdrage van de landbouwsector. Dit zorgt voor onduidelijkheid en onzekerheid maar de verwachting is dat de meetcorrectie niet op korte termijn opgelost gaat worden.

Andere drukfactoren

Niet alleen stikstof speelt een rol in de Zeeuwse natuur. Ook de hydrologische situatie speelt in een aantal Natura 2000-gebieden een belangrijke rol en is daarmee een relevante drukfactor. Hoewel veel Zeeuwse natuur direct samenhangt met het zoute water en de kust, is in een aantal gevallen ook zoet water voor natuur van groot belang.

Een andere drukfactor van belang is de recreatiedruk. Zeeland trekt veel toeristen, die vooral komen voor de stranden, de duinen en het water. Dit zijn echter ook de Natura 2000-gebieden. Recreatie zorgt voor veel economische meerwaarde, maar ook voor verstoring van flora en fauna.

De Zeeuwse aanpak

De aanpak van het kabinet is hoofdzakelijk gericht op de intensieve veehouderij, het debat in de Tweede kamer wordt hierdoor gedomineerd en het maatregelenpakket van het Rijk is hoofdzakelijk daarop gericht. En dat is begrijpelijk wanneer we kijken naar de impact en gevolgen van de Rijksaanpak in verreweg het grootste deel van het land. Tegelijk is er nog weinig besef dat deze eenzijdige aanpak onvoldoende resultaten in Zeeland oplevert en er hier dus grote opgaven blijven in de Zeeuwse natuur, en de volhoudbaarheid van de landbouw onvoldoende geborgd wordt en de vergunningverlening voor energietransitie en woningbouw niet uit het slop getrokken kan worden.

Provinciale Staten hebben in 2022 de eigen Strategische Aanpak Stikstof geactualiseerd en in lijn gebracht met het NPLG. Deze aanpak is door alle betrokken organisaties in Zeeland onderschreven. Iedereen omarmt daarbij de gedachte achter het NPLG, om de stikstofopgave te verbinden aan de water- en klimaatopgaven. Wij zien die verbinding echter nog breder en zoeken gezamenlijk naar oplossingen, in alle sectoren, die bijdragen aan de stikstofopgave. De opgaven zijn groot en voor goede processen is tijd nodig en daarom wordt in het gebiedsprogramma gewerkt met de wettelijke tijdshorizon tot 2035. Wij zijn er trots op dat alle betrokkenen samen willen werken aan oplossingen, met het uitgangspunt dat alle sectoren bijdragen. We denken daarbij vanuit kansen en koppelen onze opgaven. Bijvoorbeeld zoet water beschikbaarheid, een zandmotor voor de Zeeuwse kust en het vergroenen van onze industriële sector. Zo verlagen we de stikstofemissie en verbeteren we de biodiversiteit en dragen bij aan de doelen voor klimaat en water.

Wederkerigheid

Met dit gebiedsprogramma 1.0 wordt een eerste aanzet gedaan richting doelbereik in een of meerdere doelen uit het NPLG. Wij benadrukken dat het gaat om een eerste aanzet en ook een eerste financiële claim. In de komende periode zullen meer maatregelen worden uitgewerkt, onder andere op basis van nog lopend onderzoek en door nieuwe inzichten. Wij zullen op dat moment

opnieuw een gebiedsprogramma voorleggen met een onderbouwing van de bijbehorende financiële vraag. Het mag duidelijk zijn dat wij met deze maatregelenpakketten en het daarbij horende bedrag van € 1.4 miljard, niet tot voldoende stikstofreductie komen op de duingebieden Manteling van Walcheren en Kop van Schouwen, met alle consequenties van dien. Gezien de grote bijdrage vanuit bronnen waar wij geen invloed op uit kunnen oefenen gaan wij in ons gebiedsprogramma uit van een substantiële inspanning van de Rijksoverheid. Wij verwachten van het Rijk een grote inspanning om met concrete maatregelen te komen voor de reductie van stikstofdepositie van bronnen waar de Provincie geen invloed op heeft (buitenland, scheepvaart, meetcorrectie) en voor bronnen die buiten de reikwijdte van het NPLG liggen (industrie, mobiliteit). Het Rijk heeft Zeeland een richtinggevend doel van 631 ton NH₃ emissiereductie gegeven. Omdat wij maar 1/3 van depositie kunnen beïnvloeden, gaan wij ervan uit het Rijk inzet op de reductie van een evenredig deel (2/3) van circa 1200 ton NH₃. Alleen hiermee kunnen de instandhoudingsdoelen van de Zeeuwse duingebieden bereikt worden en kunnen problemen met toestemmingverlening voor allerhande gewenste ontwikkelingen in Zeeland opgelost worden.

Dit gebiedsprogramma met maatregelen vormt één geheel. Wij hebben gezorgd voor draagvlak. Alle sectoren dragen bij. Daarbij zijn wij ons ervan bewust dat sommige voorgestelde maatregelen wellicht buiten de reikwijdte van het Transitiefonds vallen. Wij verwachten een integrale beoordeling van het Rijk waarbij doelbereik voorop staat en zo nodig financiering uit andere bronnen zoals het Klimaatfonds mogelijk wordt gemaakt.

Als laatste, de opgave die wij hebben in ons landelijk gebied, vraagt capaciteit. Naast middelen, ook menskracht. Nu, maar ook straks, als maatregelen uitgevoerd moeten worden. Niet alleen voor de Provincie, maar ook voor onze gebiedspartners. Wij hebben daar samen met het waterschap Scheldestromen de eerste stappen al in gezet. Over de inzet die dat met zich meebrengt gaan wij hier graag over in gesprek, met onze Zeeuwse partners, maar ook met het Rijk.

1. Inleiding

Voor u ligt deel I van het concept gebiedsprogramma 1.0. Het volledige concept gebiedsprogramma, bestaande uit deel I, II en III, zal uiterlijk 1 juli 2023 worden voorgelegd aan de Minister voor Natuur en Stikstof (om te voldoen aan art. 1.12fa van de Wet Natuurbescherming (hierna: Wnb)). Zoals in onze 0.5 versie van het gebiedsprogramma werd benoemd, houden wij de titel Zeeuws gebiedsprogramma 2023 aan. Ons gebiedsprogramma gaat tenslotte verder dan alleen het landelijk gebied én de genoemde maatregelen hebben niet altijd een effect op het volledig landelijke gebied.

1.1 Deel I, II en III

Gedeputeerde Staten hebben ervoor gekozen het gebiedsprogramma in drie delen op te stellen, mede om de leesbaarheid van het stuk te bevorderen. De inhoud van de delen is gebaseerd op de opbouw van het Nationaal Programma Landelijk Gebied (hierna: NPLG). De drie delen zijn:

- Deel I: proces, participatie en de verschillende opgaven (natuur, water, klimaat)
- Deel II de structurerende keuzes
- Deel III: een uitleg over de maatregelpakketten/maatregelen én de hierbij horende formats

Wij zullen de volgende maatregelpakketten (en bijbehorende maatregelen) aanbieden aan de minister:

1. Akkerbouw

A1. Carbon farming	A11. Stimuleren fossielvrije landbouwmachines
A2. Mestaanwendingstechnieken	A12. Precisielandbouw
A3. Eiwitteelt, vlinderbloemigen	W1. Slim real-time meetnetwerk
A4. Biobased teelten	W2. Zoetwatervoorziening Reimerswaal
A5. Biologische landbouw	W3. Ondergrondse opslag
A6. Agroforestry	W4. Regelbare drainage
A7. Natuurinclusieve landbouw	W5. Slimmer omgaan met zoet water
A8. Gewasbescherming en bestuiving d.m.v. agrarisch natuurbeheer	
A9. Het omzetten van bouwland naar niet-productief areaal	
A10. Stimuleren korte ketens in de landbouw	

2. Veehouderij

V1. Extensivering melkveehouderij	V5. Verlengde weidegang
V2. Stalsystemen	V6. Kruidenrijk grasland
V3. Mest-additieven	V7. Vrijwillige opkoop van veehouderijen (die niet onder een regeling vallen)
V4. Voerspoor	

3. Water

- W6. Opwaarderen sub optimale waterstromen (deel hergebruik effluent RWZI)
- W7. Opwaarderen sub optimale zoetwaterstromen (in de Zeeuwse industrie)

4. Natuur

- N1. Bos buiten het NNZ
- N2. Uitbreiding agrarisch natuurbeheer
- N3. Aanleg moeras, treffen maatregelen Vogelrichtlijn en NPO
- N4. Groenblauwe dooradering

5. Overig

- I1. Reductie stikstofuitstoot bij drie grootste industriële bedrijven Zeeland
- R1. Onderzoek doorrekenen effectiviteit maatregelen recreatie
- M1. Openbaar vervoer - Veerdienst Westerschelde verduurzamen

1.2 Inhoud deel I

Het NPLG richt zich op het toekomstbestendig ontwikkelen van het landelijk gebied, rekening houdend met de internationale verplichtingen op het terrein van natuur (met als onderliggende opgave de reductie van stikstof) en water en klimaat (broeikasgassen). Als algemeen uitgangspunt geldt dat de draagkracht van het water- en bodemsysteem sturend wordt bij het landgebruik in het landelijk gebied.

In deel I gaan we achtereenvolgens in op de kerndoelen, het proces na 1 juli 2023, de sociaaleconomische effectenanalyse en de participatie tot nu toe. De beschikbaarheid van grond is randvoorwaardelijk om tot uitvoering van veel maatregelen te komen, dit is in hoofdstuk 5 toegelicht. Data & monitoring wordt beschreven in hoofdstuk 6. De transitie van de landbouw is nodig om doelen te kunnen halen, waarbij het verdienmodel belangrijk is. Dit is verwoord in hoofdstuk 7. Als laatste komen de opgaven van het NPLG aan bod; natuur, stikstof, water en klimaat. Waarna we een korte uitleg geven over hoe we deze doelen meenemen in bestaande gebiedsprocessen.

Fig. 1 'Ons toekomstbestendig landelijk gebied' - NPLG

1.3 Samenhang NOVEX en NPLG

Op 12 december 2022 heeft de Minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening¹ aan de Provincies een startpakket gestuurd waarin de ruimtelijk relevante opgaven uit nationale programma's zijn samengevat. Het NPLG is een van deze programma's. Het startpakket is de basis voor een gezamenlijk traject van Rijk en regio om meer sturing te geven aan ruimtelijke ordening in Nederland. Dit traject heet programma NOVEX (Nationale Omgevingsvisie Extra). Het doel is om alle verschillende nationale programma's op regionaal niveau op elkaar af te stemmen. De Provincie maakt daarom samen met de partners in de regio een ruimtelijk voorstel waarin wordt beschreven wat de verwachte ruimtelijke effecten van de opgaven zijn en welke keuzes in Zeeland nodig zijn als ontwikkelingen niet verenigbaar zijn. Het provinciaal voorstel wordt de basis voor bestuurlijke afspraken tussen Rijk en regio ('Ruimtelijk Arrangement') over de uitvoering van de nationale programma's en de inzet van instrumenten.

1.4 Samenhang NOVI, Zeeuwse Omgevingsvisie en NPLG

De Nationale Omgevingsvisie (hierna: NOVI) is de Rijksvisie op de leefomgeving op basis van de Omgevingswet. Met de NOVI wordt richting gegeven aan de grote opgaven waar Nederland voor staat zoals woningbouw, klimaatverandering, circulaire economie en kringlooplandbouw. Het NPLG valt onder de NOVI die is vertaald in de Zeeuwse Omgevingsvisie (hierna: ZOVI). De relatie tussen de NOVI, NPLG, ZOVI en het Gebiedsprogramma is opgenomen in figuur 2.

¹ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2022/12/12/kamerbrief-aanbieding-provinciaal-startpakket-fysieke-leefomgeving>

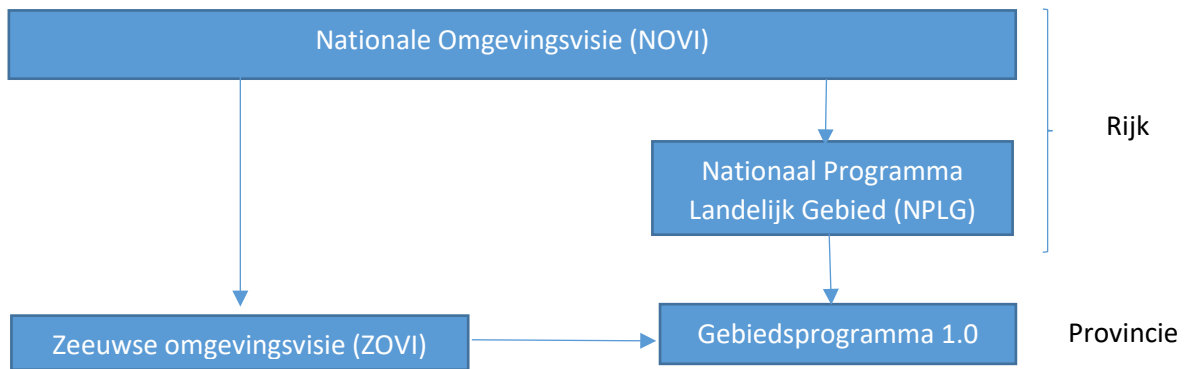

Fig. 2 Samenhang NOVI, ZOVI en NPLG

In de Zeeuwse Omgevingsvisie zijn de doelen en ambities van de Provincie voor de langere termijn vastgelegd. De ZOVI beschrijft vier ambities voor Zeeland:

1. Uitstekend wonen, werken en leven in Zeeland
2. Balans in de grote wateren en het landelijk gebied
3. Een duurzame en innovatieve economie
4. Klimaatbestendig en CO₂ neutraal Zeeland

Gezien de grootte en de complexiteit van de uitdagingen, zijn de ambities alleen te halen als iedereen de keuze maakt die zoveel mogelijk bijdraagt aan deze ambities. Hiervoor zijn de volgende afwegingsfactoren beschreven die zijn afgeleid van de drie afwegingsprincipe uit de NOVI:

1. Doe meer met minder grond
2. Werk samen en deel kosten en baten
3. Maak gebruik van de Zeeuwse kernkwaliteiten
4. Denk aan de toekomst en aan de rest van de wereld

In de ZOVI zijn drie Zeeuwse kernkwaliteiten vastgesteld en is een vierde kwaliteit als wens voor de toekomst opgenomen.

1. Genieten en opladen
2. Waarderen en beschermen van het mooie Zeeuwse landschap
3. We voelen ons verbonden met de historie
4. Kernkwaliteitswens: passende werkgelegenheid en ontwikkelmogelijkheden voor iedereen in Zeeland

De afwegingsfactoren zijn als spelregels betrokken in de tweede ronde regiodialogen. De kernkwaliteiten zijn richtinggevend bij de uitwerking van de maatregelen in de gebieden.

1.5 Samenhang Zuidwestelijke Delta en NPLG

De Zuidwestelijke Delta (hierna: ZWD) is het gebied met daarin Zeeland, de Zuid-Hollandse eilanden en het westelijk deel van Noord-Brabant. De ambitie van het samenwerkingsverband ZWD is om de eerste klimaatbestendige delta ter wereld te zijn. Hieraan wordt invulling gegeven in de Gebiedsagenda 2050². Water en bodem vormen de basis van alle ruimtelijke keuzes die gemaakt worden in de Zuidwestelijke Delta. De kwaliteit van werken, wonen en leven staat daarin voorop. Het Gebiedsoverleg ZWD heeft de structurerende keuze water en bodem sturend en het NPLG gemarkeerd als richtinggevend en prioritaire opgaven voor het gebied.

Via onderzoek, toekomstverkenning, (samenwerkings-)projecten en pilots wordt kennis opgebouwd en het toekomstperspectief verbeeld. Dit helpt om keuzes te maken en toe te werken naar concrete

² <https://www.zwdelta.nl/strategie/gebiedsagenda-zuidwestelijke-delta-2050/>

oplossingen voor uitvoering. En die zijn hard nodig, om voorbereid te zijn op de gevolgen van klimaatverandering in de sprong na 2050.

Eén van de deelgebieden binnen de ZWD is het Volkerak-Zoommeer, waarvoor in 2022 gestart is met een proces om het gebied een kwaliteitsimpuls te geven. Het Volkerak-Zoommeer is het drie 'landenpunt', waar de provincies Noord-Brabant, Zuid-Holland en Zeeland samenkomen. Voor het Volkerak-Zoommeer wordt gestreefd naar een veerkrachtig, samenhangend water en ecologisch watersysteem in samenhang met de omliggende gebieden. Daardoor ontstaat er een duurzame basis voor zoet water; natuur; landbouw; recreatie en andere functies. De kwaliteitsimpuls voor de korte termijn wordt de komende maanden met het gebiedsnetwerk verder vormgegeven en is het vertrekpunt voor het opstellen van een lange termijnperspectief.

2. Proces

Uiterlijk 1 juli 2023 zal dit Zeeuwse (concept) gebiedsprogramma worden voorgelegd aan de minister. Binnen acht weken na het voorleggen geeft een toetsteam, bestaande uit diverse ministeries en de RTLG (Regiorganisatie Transitie Landelijk Gebied), een tussentijds advies. Het concept gebiedsprogramma, incl. het tussentijds advies, wordt in oktober besproken met onze Provinciale Staten. Parallel daaraan wordt het concept gebiedsprogramma getoetst door de Ecologische Autoriteit en een consortium van externe kennisinstellingen (WUR, RIVM en PBL). De adviezen van het Rijk, het consortium en de inbreng van Provinciale Staten worden vervolgens verwerkt. GS gaan ervan uit dat zij in het eerste kwartaal van 2024 het definitieve gebiedsprogramma vast kunnen stellen. Dan kan ook de aanvraag voor het Transitiefonds worden ingediend.

2.1 Vervolg in de samenwerking na 1 juli

De regiodialogen (zie hoofdstuk 4) bieden een goede basis voor het vervolgproces. De regiodialogen worden gezien als een eerste stap om:

- vorm te geven aan de afstemming tussen partijen op regioniveau;
- meer sturing te krijgen in de afstemming van Zeeuwse opgaven en het komen tot kansrijke maatregelen voor NPLG;
- afspraken te maken over hoe we als partijen in Zeeland de komende periode met elkaar gaan samenwerken, en;
- te komen tot een meer geïntegreerde uitvoering van de maatregelen en opgaven in een gebied. Dit met als doel dat lokale behoeften, oplossingsgericht werken, synergievoordelen, slimme combinaties en integrale afwegingen plaatsvinden.

2.1.1 *Provinciale rolopvatting*

Provincies hebben gezamenlijk een propositie neergelegd bij het Rijk waarin een aanbod is gedaan om, met de juiste afspraken, zorg te dragen voor de uitvoering van de maatregelen in de gebieden. Ook zijn we als Provincie in de externe werkgroep in 2022 gevraagd regie te voeren op het proces om te komen tot de uitvoering van NPLG-maatregelen. Tijdens de regiodialogen is door de sectororganisaties aangegeven dat zij voor de Provincie een regierol zien: doelen voor een gebied vastleggen, knopen doorhakken en monitoren/bijsturen.

De Provincie pakt deze rol als regisserende en realiserende overheid, die nieuwe sturingsafspraken wil maken met medeoverheden, maatschappelijke en particuliere organisaties zodat de uitvoering van de opgaven in gebieden zoveel mogelijk geïntegreerd plaats kan vinden. Integraal betekent dat wij opgaven willen verbinden die in de uitvoering nauwe samenhang hebben en waarbij een samenhangende programmering leidt tot meer gericht samenwerken, minder versnippering, minder bestuurlijke drukte en meer draagvlak.

2.1.2 *Regie op de totstandkoming van een samenwerking*

Om tot uitvoering van de NPLG-doelen voor natuur, stikstof, water en klimaat te komen, is een integrale aanpak van verschillende overheden en maatschappelijke organisaties noodzakelijk. Dit vraagt, in de verschillende fasen van voorbereiding, uitvoering en beheer/onderhoud, onderlinge afstemming en samenwerking van alle partijen in Zeeland. Ieder vanuit zijn of haar eigen rol en verantwoordelijkheden. De Provincie neemt de regierol, maar dit betekent niet automatisch dat wij zelf alle maatregelen gaan uitvoeren. Medeoverheden, maatschappelijke partners en stakeholders zijn naar verwachting partners in de voorbereiding, uitvoering en het uiteindelijke beheer van maatregelen.

Naast de opgaven die de Provincie heeft in het kader van het NPLG, hebben wij ook andere opgaven die ruimtelijke inpassing en afstemming vragen en waarvoor regie moet worden gevoerd. Andere grote transities zijn bijvoorbeeld de woningbouw- en de dijkversterkingsopgave. Het is zeer gewenst dat de verschillende opgaven van het NPLG worden afgestemd en dat de mogelijke koppelkansen tussen deze en/of andere opgaven samen slim worden doordacht. Daar waar ambities schuren zal samen binnen de kaders ruimtelijke keuzes moeten worden gemaakt.

2.2 Uitvoeringsstrategie

Eind augustus zal het vervolgtraject qua participatie starten, de eerste bijeenkomsten zijn dan hoogstwaarschijnlijk in september. Alle betrokken overheden, maatschappelijke organisaties en stakeholders zullen keuzes maken om van (veelal sectoraal) beleid te komen tot een afgestemde feitelijke uitvoering van de NPLG-doelen. Als Provincie willen we daarbij oog hebben voor lokale behoeften, een oplossingsgerichte houding, synergievoordelen, slimme combinaties en integrale afwegingen.

De samenwerking in de uitvoering zal de komende periode op verschillende manieren worden vormgegeven. De manier waarop we maatregelen aanpakken verschilt dan ook. We maken nu onderscheid tussen een drietal aanpakken (figuur 3) voor de uitvoering van maatregelen. Dit zijn:

1. generieke (bron) maatregelen;
2. gebiedsprocessen; en
3. projecten.

Deze aanpakken overlappen elkaar, zo zullen bronmaatregelen en projecten vaak onderdeel zijn van de gebiedsprocessen. De verwachting is dan ook dat in de loop van de tijd er een intensivering van verschillende aanpakken zal zijn (figuur 4). Dit vraagt een strategie om de uitvoering goed met elkaar af te stemmen.

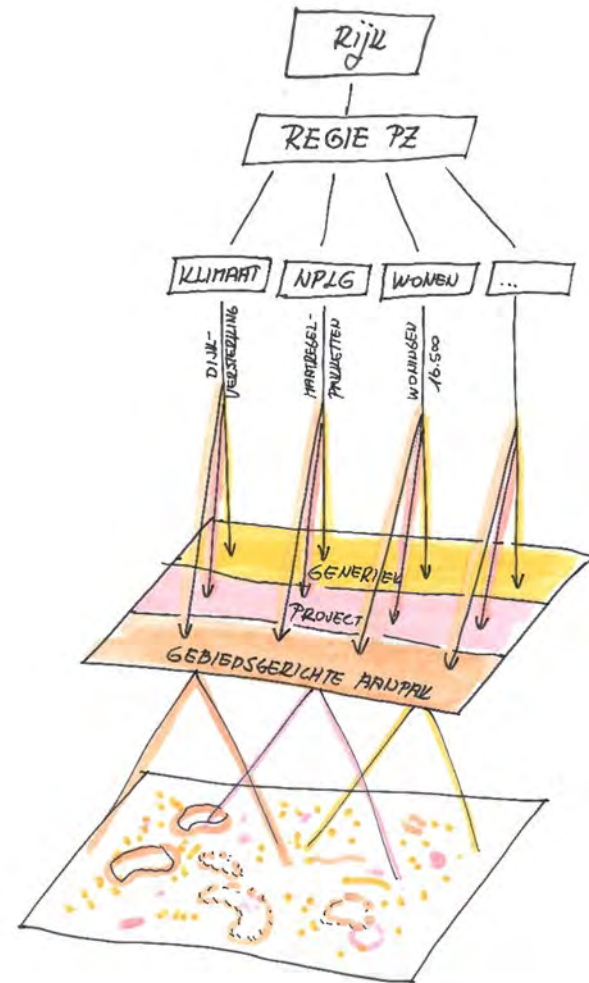

Fig. 3 Aanpak maatregelen

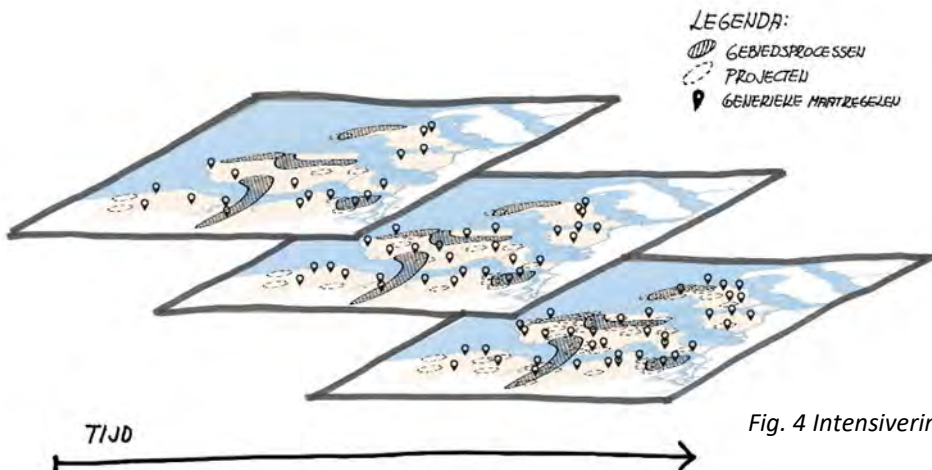

Fig. 4 Intensivering aanpak

Voor de uitvoeringsstrategie gelden de volgende principes:

- ✓ De overheden werken als één overheid samen met de gebiedspartijen;
- ✓ Het gebied staat centraal;
- ✓ We creëren en sturen op meerwaarde;
- ✓ We organiseren een grote betrokkenheid en inbreng van de directbetrokkenen en belanghebbenden;
- ✓ Waar mogelijk en zinvol sluiten we aan bij bestaande organisatiestructuren, en;
- ✓ Er worden momenten voor reflectie en kennisuitwisseling ingebouwd om indien nodig bij te sturen.

In de regiodialogen zijn de volgende spelregels voor samenwerking benoemd.

1. Er moet een relatie zijn tussen maatregel en doelbereik.
2. Alle sectoren dragen bij.
3. We vragen van iedereen een bijdrage.
4. In de maatregelen zit zoet, maar ook zuur.
5. We zoeken naar een werkbare balans.
6. Afwegingsfactoren ZOVl:
 - a. Doe meer met minder grond
 - b. Werk samen en deel kosten en baten
 - c. Maak gebruik van de Zeeuwse kernkwaliteiten
 - d. Denk aan de toekomst en aan de rest van de wereld

2.2.1 Afstemming op drie niveaus

Om zorg te dragen dat alle partijen worden betrokken en inbreng en afstemming wordt georganiseerd tijdens de planvorming, uitvoering en het beheer van maatregelen stelt de Provincie nu voor om onderscheid te maken tussen drie verschillende niveaus: het gebiedsgerichte, het regionale en het provinciale schaalniveau.

Gebiedsgericht

Op gebiedsgericht niveau gaat het om het vertalen van de maatregelpakketten naar gebiedspakketten. Dit zijn een of meerdere maatregelen die in een gebied worden uitgevoerd. De maatregelen zoals opgenomen in deel III vormen in eerste instantie de basis. Maar dit is een iteratief proces dat, afhankelijk van inzichten en bijvoorbeeld onderzoeksresultaten, tot aanpassingen kan leiden. Nagedacht moet worden over kansen en uitdagingen voor de uitvoering van maatregelen op perceel niveau. Ieder gebied vraagt een eigen aanpak. In de Strategische Aanpak Stikstof heeft de Provincie in principe reeds gekozen voor een gebiedsproces van de Manteling van Walcheren en de Kop van Schouwen. De scoop van deze beide gebiedsprocessen is inmiddels vergroot met de komst van het NPLG. Met dit Zeeuwse concept gebiedsprogramma wordt dit verder uitgebreid met de al lopende gebiedsprocessen Veerse Meer, Grenspark Groot Saefinghe en North Sea Port District (zie hoofdstuk Gebiedsprocessen). Er zullen mogelijk nog meer gebieden worden bepaald waar gebiedspakketten moeten worden samengesteld die bijdragen aan het doelbereik.

Regionaal

Op regionaal niveau zullen samenwerkingsafspraken over alle opgaven in (deel)gebieden gemaakt moeten worden. Op regionaal niveau denken overheidspartijen en belangenorganisaties na over de opgaven die het gebiedsgerichte niveau overstijgen. Hier ligt de komende periode een nadrukkelijke rol voor gemeenten en belangenorganisaties. Juist op dit niveau moet de komende periode in onderling overleg overeenstemming worden bereikt over de concrete invulling van de opgaven. Hiervoor kan bijvoorbeeld een gebiedsagenda met plan van aanpak per gebied worden opgesteld

waarin de opgave voor het gebied vastligt, daarnaast kan een netwerk-/gebiedsregisseur benoemd worden om de verbinding te zoeken tussen de verschillende niveaus. Dit om ervoor te zorgen dat datgene wat in het gebiedsprogramma wordt opgenomen aan maatregelen, en nadere uitwerking vraagt, verder concreet wordt gemaakt. Met als doel duidelijke afspraken te maken met elkaar wie wat levert, wat de doorlooptijd is en hoe de maatregelen kunnen worden gefinancierd. Ook kan een gebiedsagenda zorgen voor meer synergie en afstemming tussen de generieke maatregelen, de uitvoering van projecten en de gebiedsgerichte aanpakken. Dit is uiteraard afhankelijk van de uiteindelijke keuze over hoeveel regio's Zeeland zal worden ingedeeld.

INDELING OP REGIONAAL NIVEAU

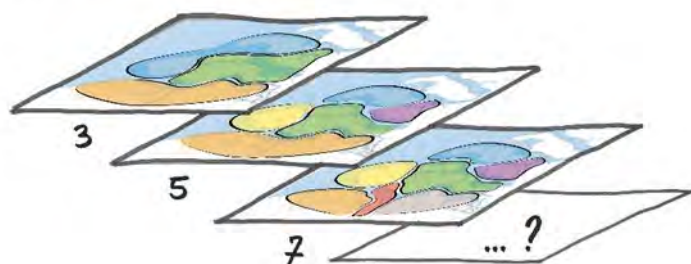

Fig. 5 Indeling op regionaal niveau

Provinciaal

Op provinciaal schaalniveau gaat het om de onderlinge uitwisseling en afstemming tussen de betrokken partijen over de grote lijnen van het gebiedsgericht samenwerken en om de uitwisseling en afstemming tussen de betrokken partijen. Voor de Provincie betekent het ook sturing op doelbereik van opgaven waarover uitwisseling en afstemming moet plaatsvinden.

2.3 Vaststelling definitieve gebiedsprogramma en verder

Voor de vaststelling van het definitieve Zeeuwse gebiedsprogramma wordt gekozen voor de uitgebreide voorbereidingsprocedure. Dit geeft andere overheden, sectororganisaties en geïnteresseerden de mogelijkheid om op het concept Zeeuwse gebiedsprogramma te reageren. Het gebiedsprogramma zal, in ontwerp, met het advies van het Rijk, de Ecologische Autoriteit en het consortium, ter inzage worden gelegd.

Parallel aan het proces tot vaststelling zal de uitvoeringsstrategie en werkwijze verder uitgewerkt en doordacht worden met onze medeoverheden, maatschappelijke partners en stakeholders. Het gesprek zal ook gaan over de wijze waarop de Provincie de coördinerende rol en regie kan voeren zodat we komen tot een effectieve geïntegreerde aanpak om maatregelen uit te voeren. De in de vorige paragrafen omschreven uitgangspunten zijn een vertrekpunt om de komende periode gezamenlijk met alle partijen in Zeeland verder handen en voeten te geven aan de uitvoering van de maatregelen.

3. Sociaaleconomische effectenanalyse

Om de effecten van de beoogde maatregelen op de omgeving, in brede zin, mee te kunnen wegen, wordt een Sociaal Economische Effecten Analyse uitgevoerd.

Met een Sociaal Economische Effect Analyse (SEEA) worden de gevolgen van een of meerdere maatregelen op de brede welvaart geanalyseerd. Brede welvaart wordt gedefinieerd als de kwaliteit van leven in het 'hier en nu' en de mate waarin deze ten koste gaat van die van generaties na ons ('later') of van mensen buiten de eigen regio ('elders').

De Provincie gebruikt de uitkomsten van de SEEA in het vervolgtraject om maatregelen af te wegen en de maatregelen(pakketten) en aanvullend beleid te completeren. Wij hebben in februari 2023 aan HZ| Kenniscentrum Zeeuwse Samenleving (HZ|KCZS) gevraagd ons te ondersteunen bij de uitvoering van de SEEA. De door hen opgestelde tussenrapportage is opgenomen in bijlage 5

3.1 Gebruikte methode

Om de SEEA uit te kunnen voeren, is gebruik gemaakt van de methodiek die ontwikkeld is door onderzoeksinstituut Wageningen Economic Research (WEcR). Deze methodiek, gestoeld op de Theory of Change (ToC), is een systematische aanpak om de verwachte sociaaleconomische effecten van maatregelen, op korte, middellange en lange termijn te duiden. De insteek van deze methodiek is, dat dit niet een eenmalige exercitie is, maar een iteratief proces. In meerdere fases wordt kritisch gekeken naar de (verwachte) effecten van maatregelen, op basis waarvan maatregelen of pakketten van maatregelen vervolgens kunnen worden aangescherpt of aangepast. Feitelijk is de systematiek een hulpmiddel om in de loop van een gebiedsproces scherp voor ogen te houden welke doelen je wilt bereiken en of de acties die je onderneemt ook effectief bijdragen aan die doelen.

In de methodiek van WEcR wordt het model van brede welvaart (zie kader hierboven) gehanteerd als inhoudelijk kader waarbinnen de verwachte effecten van maatregelen worden geanalyseerd.

WEcR heeft in het rapport *“Doorwerking Programma Stikstofreductie en Natuurverbetering, Sociaaleconomische analyse van bron- en natuurherstelmaatregelen”* (WEcR, maart 2022, 2022-019) een aantal maatregelen uitgewerkt. De uitwerking vormt een basis die op locatieniveau verder moet worden ingevuld.

3.2 Aanpak

Gezien de korte termijn is eerst voor gekozen intern de systematiek voor een aantal maatregelen uit te werken. In eerste instantie is gekozen voor een viertal maatregelen in de akkerbouw, maar na een eerste (interne) sessie met de HZ|KCZS bleek de methodiek voor discussie te zorgen, zowel op input als op de beoordeling van het effect. Dit heeft ertoe geleid dat in een vervolgbijeenkomst één maatregel (organische stofgehalte in bodem verbeteren) volledig als voorbeeld is uitgewerkt, namelijk het stimuleren van voldoende organische stof in de bodem. Deze extra stap zorgt ervoor dat de systematiek, zowel op input als op de beoordeling van het effect duidelijker is.

Dit heeft geleid tot het schema op de volgende pagina.

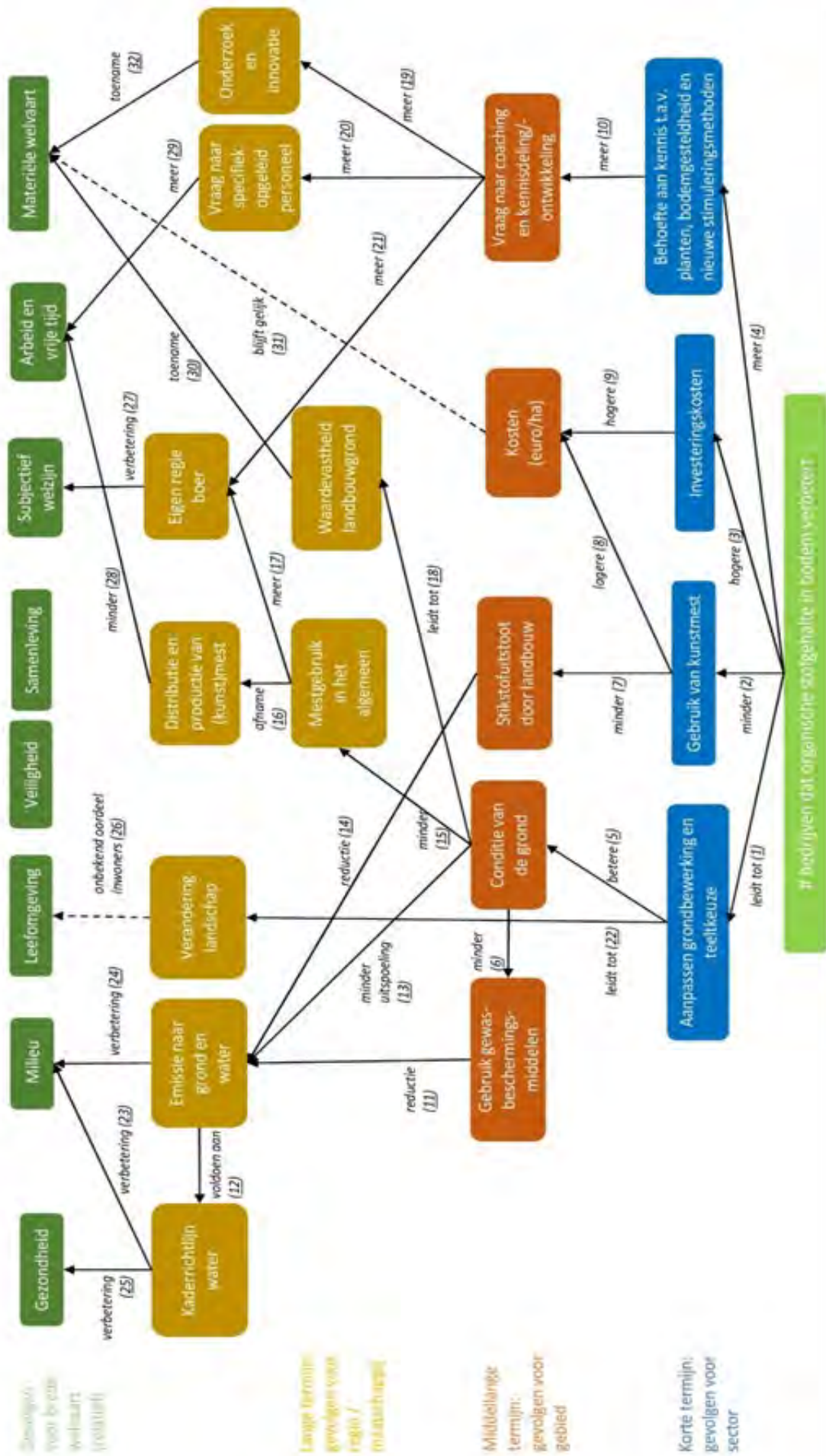

Fig. 6 Oefening maatregel SEEA

De effecten van de maatregel op korte termijn zijn redelijk goed te beoordelen. Echter de effecten op middellange en lange termijn zijn moeilijker te voorspellen.

Op basis van de SEEA worden, met de kennis van nu, effecten van de maatregel 'stimuleren van voldoende organische stof in de bodem' op 6 van de 8 brede-welvaartthema's verwacht. Het gaat om de thema's milieu, gezondheid, leefomgeving, subjectief welzijn, arbeid en vrije tijd en materiele welvaart. Op veiligheid en samenleving (bv. sociaal en maatschappelijk vertrouwen, sociale binding) worden geen directe effecten verwacht. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat het effect in relatieve zin bekeken moet worden. Veel gebiedspakketten zullen een klein effect hebben op de brede welvaartsthema's. Maar heel veel maatregelen in een gebied kunnen lokaal toch effect hebben.

3.3 [Vervolg](#)

Om voor een specifiek gebied de verwachte sociaaleconomische effecten te kunnen bepalen, moet zo concreet mogelijk duidelijk zijn welke maatregelen of combinatie van maatregelen onderdeel uitmaken van het gebiedspakket. Bij de definitieve samenstelling van het gebiedspakket kan een SEEA worden uitgevoerd en de uitkomst kan meegenomen worden. *De SEEA is dan ook een vast onderdeel van het participatieproces over de gebiedspakketten.*

4. Participatie

De doelen uit het NPLG hebben een brede invloed op de omgeving, niet alleen in het landelijk gebied maar in heel de provincie Zeeland. Dat betekent dat iedere inwoner te maken krijgt met het NPLG en het gebiedsprogramma. Direct, bijvoorbeeld omdat de maatregelen impact hebben op het bedrijf. Of indirect, als de gevolgen in de leefomgeving zichtbaar worden.

Met het vaststellen van het definitieve Zeeuwse gebiedsprogramma (naar verwachting eerste kwartaal 2024) wordt de eerste stap in een langjarig proces gezet. Een proces dat ertoe moet leiden dat, samen met alle overheden, maatschappelijke organisaties en betrokkenen, maatregelen worden getroffen die bijdragen aan de doelen uit het NPLG. Maar die ook bijdragen aan uitstekend wonen, werken en leven in Zeeland (ambitie 1 van de ZOV1).

4.1 Participatie naar concept Zeeuwse gebiedsprogramma

Voor de invulling van het concept Zeeuwse gebiedsprogramma is met diverse sectororganisaties, maatschappelijke partijen en andere overheden gesproken. Hierbij is ook gebruik gemaakt van bestaande overlegstructuren. Wij zien het gebiedsprogramma als een iteratief proces, waarbij overleg en afstemming met alle partners gewenst en noodzakelijk is en blijft.

4.1.1 Gemeenten

Voor het zomerreces (2022) hebben gemeentelijke bestuurders in het Overleg Zeeuwse Overheden (OZO) aangegeven mee te willen denken over de inhoud van het Zeeuwse gebiedsprogramma van de Provincie Zeeland. Als Provincie hebben wij deze kans aangegrepen, gemeenten hebben beter zicht op wat lokaal speelt, waar mogelijke (koppel)kansen liggen, welke bronmaatregelen mogelijk zijn, maar ook welke stakeholders een belangrijke rol kunnen en willen spelen.

Vanuit bovenstaande wens/behoefte heeft de Provincie aan gemeenten gevraagd bijeenkomsten te organiseren, waar lokale stakeholders en relevante maatschappelijke partners bij aanwezig zijn. Hiermee hebben we de keuze voor de invulling en de aanwezige betrokkenen bij de gemeente gelaten en dit heeft geleid tot een diverse samenstelling. Zo zijn er gemeenten waar alleen specifieke partijen aanwezig waren en andere gemeenten die gekozen hebben voor een bredere opzet met ook veel individuele ondernemers. Iedere bijeenkomst werd door de Provincie ingeleid. Het 'Zeeuwse verhaal' werd toegelicht en de Provincie gaf aan hoe het Zeeuwse gebiedsprogramma vorm gaat krijgen en welke aanvullende eisen het NPLG t.o.v. de stikstofopgave uit de Wet stikstofreductie en natuurherstel (Wsn) heeft. Hierop startte een constructieve discussie over de Zeeuwse aanpak. Er werd gesproken over toekomstperspectief en draagvlak onder ondernemers, over geborgde en niet-geborgde maatregelen en over de specifieke situatie in het eigen gemeentelijke gebied en het toepassen van maatwerk per bedrijf.

Uit de gesprekken zijn een aantal algemene punten opgehaald:

- Op bedrijfsniveau zijn vaak wel maatregelen mogelijk, maar het is maatwerk per bedrijf of per cluster van bedrijven.
- Het Rijk heeft het over of aanpassen of opkopen, maar er zijn nog meer instrumenten zoals kavelruil. Het gehele pallet aan mogelijkheden moet goed in beeld zijn als, al dan niet gebiedsgericht, nagedacht wordt over mogelijke maatregelen.
- Om te kunnen verduurzamen in de industriële sector is eenmalig stikstofruimte nodig. Daarnaast is niet goed inzichtelijk wat er nu gebeurt in de industriële sector en wat dat oplevert aan stikstofreductie.
- Behoeftte aan duidelijke communicatie over probleem en urgentie daarvan.
- Zorgen om aanpak scheepvaart en buitenland.

- Naar aanleiding van de bijeenkomsten gaven gemeenten, maar ook stakeholders aan behoefte te hebben aan vervolgafspraken met de Provincie om het proces van het Zeeuwse gebiedsprogramma te kunnen volgen en input te leveren.

4.1.2 Externe werkgroep/bestuurlijk overleg

In de externe werkgroep zijn maatschappelijke organisaties, terreinbeherende organisaties (hierna: tbo's) en andere overheden vertegenwoordigd. In de werkgroep worden ontwikkelingen binnen het NPLG besproken. Daarnaast wordt gesproken over het proces naar het Zeeuwse gebiedsprogramma (1.0 en verder) en wordt in de externe werkgroep het bestuurlijk overleg stikstof voorbereid.

4.1.3 Waterschap Scheldestromen en Rijkswaterstaat Zee en Delta

Het Waterschap en Rijkswaterstaat zijn belangrijke partijen, bij zowel het opstellen van het concept Zeeuwse gebiedsprogramma als de uitvoering van maatregelen. Zij dragen bij aan de opgaven (zoals de KRW) en leveren een belangrijke bijdrage binnen de structurerende keuzes (zoals groenblauwe dooradering en water-bodem sturend). Met beide partijen vindt regulier overleg plaats. In het overleg wordt gesproken over de opgaven, de stand van de zaken en hoe kan worden bijgedragen. Daarnaast zijn er vijf medewerkers van het Waterschap in samenwerking met provinciale collega's binnen de Provincie aan het werk om te komen tot een gezamenlijke invulling van het gebiedsprogramma.

4.1.4 Interne projectgroep

Natuurlijk is er, naast bovenstaande overleggen, veelvuldig intern overleg, met collega's van andere beleidsvelden zoals natuur, landbouw, water, mobiliteit, energie en recreatie. Hiervoor is een projectgroep gevormd. Samen met de interne collega's worden maatregelen die bijdragen aan de diverse opgaven geïnventariseerd en uitgewerkt.

4.1.5 Regiodialogen

In maart en mei (2023) zijn in Zeeland met sectororganisaties en andere overheden regiodialogen gevoerd. Hiervoor is Zeeland ingedeeld in drie regio's, namelijk (1) Zeeuws-Vlaanderen, (2) Bevelanden & Tholen en (3) Walcheren & Schouwen-Duiveland. De basis voor de regiodialogen was het gebiedsprogramma 0.5.

In de eerste regiodialoog is per regio gesproken over de opgave en daarnaast zijn maatregelen, aanvullend op de maatregelen opgenomen in het gebiedsprogramma 0.5, geïnventariseerd. In de tweede regiodialoog zijn per regio de opgehaalde maatregelen teruggekoppeld. Vervolgens is geoefend met een vertaling van een aantal maatregelen en structurerende keuzes in het gebied. Hiervoor zijn, per regio, de volgende maatregelen en structurerende keuzes meegenomen.

Maatregel	Zeeuws-Vlaanderen	Bevelanden & Tholen	Walcheren & Schouwen-Duiveland
Groenblauwe dooradering	X		X
Duurzaam watersysteem	X	X	X
Recreatiemaatregelen			X
Industriemaatregelen	X		
Extensivering van de landbouw		X	
Innovatie in de landbouw	X	X	X
Water-bodem-sturend		X	X

Tabel 2 Besproken maatregelen regiodialogen

De uitkomsten van de regiodialogen zijn opgenomen in bijlage 1.

In de regiodialogen zijn maatregelen opgehaald, een korte samenvatting per hoofdthema:

- Akkerbouw
 - o Meer organische stof in de bodem
 - o Klimaatrobuuste landbouw met verdienmodel
- Veehouderij
 - o Vergisting
 - o Extensiveren
 - o Innovatie
- Water
 - o Brede waterkeringen in verband met klimaatverandering
 - o Zilte natuur op zilte plekken en landbouw op zoete plekken
 - o Slim watergebruik door samenwerking met de industrie
 - o Regelbare drainage/flexibel waterpeil
 - o Boven- of ondergrondse opslag
- Natuur
 - o Natuurinclusieve landbouw
 - o Eilanden voor de kust, met hoge natuurwaarden
 - o Gebruik maken van bestaande landschapsstructuren
- Algemeen
 - o Korte ketens
 - o Combineren van functies, zoals natuur en landbouw, natuur en recreatie
 - o Betere communicatie
 - o Coaching
 - o Ondersteuning van functies zoals zoet water bij recreatiebedrijven of in natuurgebieden
 - o Ruimtelijke keuzes; functie volgt locatie specifieke omstandigheden/functieruil

Een deel van deze maatregelen komt ook terug in de maatregelpakketten in dit gebiedsprogramma. Voor andere maatregelen is nader onderzoek nodig. Deze maatregelen kunnen, verder uitgewerkt, meegenomen in een volgende versie van het gebiedsprogramma.

4.1.6 En op verzoek

Een aantal partijen hebben zelf gevraagd om een toelichting en hiervoor is een bijeenkomst georganiseerd. Tijdens deze bijeenkomsten zijn de opgaven toegelicht en is gesproken over het gebiedsprogramma. Deze bijeenkomsten hebben bijvoorbeeld plaatsgevonden op verzoek van de gemeenten Veere, Schouwen-Duiveland en agrariërs in Tholen.

Tijdens de eerste ronde regiodialogen is geconstateerd dat ook vanuit medeoverheden op bestuurlijk niveau behoefte is om geïnformeerd te worden over het NPLG, het gebiedsprogramma en de conclusies van de NDA's. Daarom is op 7 juni 2023 een bijeenkomst georganiseerd voor wethouders, raadsleden, leden van DB en AV van het Waterschap en Statenleden.

5. Grond

De komende jaren zullen scherpe, ruimtelijke keuzes gemaakt worden. Want niet alles kan overal. Naast de NPLG-doelstellingen liggen meer opgaven die een grondvraag hebben. De te maken keuzes raken direct eigenaren en gebruikers van grond/vastgoed. Grond is schaars. We zien de vraag naar grond steeds groter worden, terwijl uit de grondprijsmonitor blijkt dat de grondprijs al hoog is (bron: Kadaster). We moeten ons er bewust van zijn dat de te maken keuzes in grondbeleid en het hieraan verbonden (wettelijk) instrumentarium direct effect hebben op zakelijke, emotionele en sociale verhoudingen. Het creëren van draagvlak is cruciaal en dat kost veel tijd. Maar een snelle aanpak, zonder draagvlak, leidt zeker niet tot het gewenste resultaat.

Om de voorgenomen doelen uit het NPLG binnen de vooraf afgesproken tijd te realiseren, zal de druk, ook vanuit het Rijk toenemen om over te gaan tot het toepassen van dwingende instrumenten zoals onteigening en wettelijke herverkaveling. **Op basis van de huidige Zeeuwse werkwijze (Nota Grondbeleid Zeeland 2022) is ten principale gekozen voor de vrijwillige, integrale benadering.** Hiermee doen we het meest recht aan de posities van de getroffen eigenaren en gebruikers en kunnen we hen zoveel mogelijk toekomstperspectief bieden én maatschappelijke doelen realiseren. De uitdaging voor de komende periode zal zijn om bij het besluit over het inzetten van grondinstrumenten ons nog meer bewust te zijn van het feit dat het géén ‘juridisch kunstje’ is van het toepassen van wetteksten en procedures, maar vooral een kwestie is van empathie en vertrouwen. Dit vraagt continue bestuurlijke (en ambtelijke) aandacht, bewustzijn, goede communicatie en afstemming.

Naast agrariërs en andere grondeigenaren, leveren overheden in belangrijke mate een bijdrage aan het realiseren van de opgaven. De inzet van grondinstrumenten, waarover de overheid beschikt is hiervoor belangrijk. Hierbij valt te denken aan het aan- en verkopen, vrijwillige kavelruilen, voorkeursrecht, (provinciale) groundbank, wettelijke herverkaveling, verplaatsen, verpachting, samenwerking en het op peil houden van adequate vakinhoudelijke kennis en vaardigheden.

5.1 Algemene principes

In de recente vastgestelde nota grondbeleid Zeeland (2022) is geanticipeerd op de opgaven die op ons afkomen. In het Zeeuwse grondbeleid zijn de volgende uitgangsprincipes opgenomen:

- ✓ **Vrijwilligheid** vormt het uitgangspunt.
- ✓ De Provincie handelt binnen de daarvoor geldende wet- en regelgeving en de financiële kaders; dat wil zeggen: **marktconform, rechtmatig, integer en transparant.**
- ✓ De Provincie zorgt voor haar eigendom; **passend bij het DNA van Zeeland.**
- ✓ **(Grond)exploitatie van gronden of gebouwen**, die niet betrokken zijn bij een kerntaak van de Provincie, vindt **niet** plaats. Denk bijvoorbeeld aan woningbouw, bedrijventerrein of recreatie

Op basis van de nota grondbeleid 2022 zetten we de komende jaren (verder) in op:

- Het (verder) versterken van de Zeeuwse uitvoeringkracht
- Het bevorderen van de samenwerking tussen overheden en grondeigenaren in Zeeland
- Vergroten van het areaal van ruilgronden (Groundbank Zeeland)
- Introduceren van het nieuwe grondinstrument: Ontwikkelingsbank
- Ontwikkelen ‘Kennisalliantie Grond & Eigendom’ om uitvoeringskracht te vergroten

5.2 Integrale gebiedsaanpak, landinrichtingsinstrumentarium en groundbank

De roep om meer overheidsregie, gebiedsgerichte aanpak en inzet van grondinstrumenten nemen toe. De druk vanuit allerlei opgaven (zoals wonen, landbouw, natuur, water, bereikbaarheid, duurzame economie, energie & klimaat) op de leefomgeving neemt toe. Steeds duidelijker wordt dat

de opgaven alleen aangepakt kunnen worden als we dit in samenhang doen (zie hoofdstuk 12: gebiedsprocessen). Voor al deze ontwikkelingen is ruimte nodig.

Als we functies van een gebied willen veranderen of nieuwe functies willen toevoegen, dan is schuiven met, en ruilen van grondeigendom meestal noodzakelijk.

5.2.1 *Vrijwillige kavelruil*

Voor de inzet van het instrument vrijwillige kavelruil is vertrouwen noodzakelijk. De Provincie moet een volwaardige partner in het gesprek zijn en de aanwezigheid van voldoende ruilgrond is van doorslaggevende betekenis om maatwerk mogelijk te maken.

Sinds 2012 faciliteert de Provincie Zeeland vrijwillige kavelruilprocessen door middel van de adviescommissie Kavelruilbureau Zeeland, de inzet van kavelruilcoördinatoren, subsidie en het beschikbaar stellen van ruilgronden (Grondbank Zeeland). Door onderlinge afstemming met particulieren en alle overheden is de afgelopen jaren in heel Zeeland vrijwillig grond geruild. Dit bevordert op vrijwillige wijze een toekomstbestendige landbouw, maar ook het op integrale wijze realiseren van maatschappelijke doelen zoals waterberging, natuur, verkeersveiligheid en cultuur.

5.2.2 *Wettelijke herverkaveling*

Mocht het op vrijwillige wijze niet lukken dan hebben de Provincies – als enige overheidsinstantie – de mogelijkheid om het gebiedsproces en gewenste doelstellingen te realiseren door het inzetten van het landinrichtingsinstrument: wettelijke herverkaveling met het hieraan verbonden proces en de financiële afhandeling (Wet inrichting landelijk gebied).

5.2.3 *Grondbank*

Bij de gebiedsgerichte aanpak is naast het instrument ‘kavelruil’ – al dan niet wettelijk - het voorhanden hebben van voldoende ruilgronden een kritische succesfactor. Dit blijkt uit jarenlange ervaring die in Nederland is opgedaan met integrale landinrichtingsprojecten. We zien dat bij het ontbreken van deze factor een gebiedsgerichte aanpak niet of nauwelijks van de grond komt. Om de omvang van een benodigde grondvoorraad te bepalen, wordt als soort van ‘vuistregel’ het volgende gehanteerd: voor een gebied met overwegend een landbouwfunctie en zonder specifieke publieke doelen is voor het op gang brengen van een vrijwillig ruilingsproces ongeveer 2% ruilgrond nodig (20 ha in een gebied van 1.000 ha). In gebieden met een meervoudige opgave geldt 3% ruilgrond als minimale norm (bron: Kadaster).

In Zeeland heeft de Provincie ruilgronden voorhanden. We zien dat, in combinatie met de werkwijze van het Kavelruilbureau Zeeland, maatschappelijke doelen op vrijwillige wijze gerealiseerd worden. De komende periode wordt verwacht dat de provinciale grondvoorraad ongeveer met 100 tot 150 hectare per jaar zal moeten toenemen tot ongeveer 1.600 hectare. Dit hangt onder meer af van ontwikkelingen op de grondmarkt (grondmobiliteit en prijsontwikkelingen) en van ontwikkelingen rond provinciale opgaven.

Op nationaal niveau biedt het Rijk (LNV) een faciliteit ‘nationale grondbank’ om de grondmobiliteit te bevorderen ten behoeve van de realisatie van landelijke doelen op het gebied van water, bodem, klimaat en biodiversiteit. Hierop kan de Provincie een beroep doen. Vooropgesteld dat de nationale grondbank in een opbouwende fase zit. Naast voorgaande is het Rijk (LNV) bezig om andere regelingen te ontwikkelen zoals opkoopregelingen. In tegenstelling tot de grondbank (ruilgronden), zijn deze regelingen gericht op het opkopen ten behoeve van één specifieke doelstelling.

5.3 Organisatie

Ervaring leert dat het aankopen van grond specialistisch werk is en veel tijd neemt. Tegelijk komt een mogelijkheid vaak spontaan op de markt en is snelheid van handelen vereist. Binnen gebiedsprocessen moet voldoende expertise aanwezig zijn om door te kunnen pakken als het nodig is.

Wij constateren dat de uitvoering op dit moment (nog) niet op het niveau is om uitvoering te kunnen geven aan de doelstellingen van het NPLG. Dit betekent dat er extra capaciteit beschikbaar moet komen voor Grond en Vastgoed. Ook voor de uitvoering en/of ondersteuning van (Rijks)regelingen is extra capaciteit gevraagd.

Vooralsnog wordt uitgegaan van voortzetting van de huidige werkwijze, beleidsuitgangspunten en de op dit moment bekende doelrealisatie. Op basis hiervan dient er een uitbreiding van 3,5 fte plaats te vinden. Tevens blijven we actief jonge mensen te enthousiasmeren door het aanbieden van stage- en traineeplekken.

Indien bestuurlijk – al dan niet op basis van verzoeken van derden – besloten wordt tot het inzetten van wettelijke herverkaveling, kan Gedeputeerde Staten op basis van de wet een bestuurscommissie instellen. In dat geval zal er meer arbeidscapaciteit en expertise beschikbaar moeten komen, we spreken dan over een uitbreiding van 3,5 fte op ‘grondzaken en vastgoed’.

6. Data en monitoring

De Provincie opereert op het schakelpunt tussen (inter-)nationale opgaven en lokale uitvoering van gebiedsplannen. Om deze rol goed te kunnen vervullen is het zaak dat de Provincie Zeeland zich een goede, strategische informatiepositie verwerft ten aanzien van integrale gebiedsprocessen.

6.1 Opgave

Om integrale afwegingen te kunnen maken en beslissingen te nemen over bijvoorbeeld de gebiedspakketten, maar ook bij keuzes met een ruimtelijke impact, is inzicht nodig in de relevante data voor een gebied over diverse sectoren zoals landbouw, klimaat, energie, woningbouw, mobiliteit, natuur, grondwater, economie etc. Nu worden data sectoraal weergegeven. Voor een integrale afweging moet ook data integraal worden weergegeven. Daarnaast willen we permanente inzichten in de vorm van data om te kunnen monitoren wat het effect van ons beleid is zodat we, indien nodig, tijdig kunnen bijsturen.

6.2 Doel

Om data op de juiste manier te kunnen betrekken bij de keuzes is het nodig dat we onze informatievoorziening en onderliggende gegevenshuishouding dynamisch inrichten zodat inzicht kan worden gegeven en ingespeeld kan worden op nieuwe ontwikkelingen. In de gewenste situatie:

- Zijn rekenmodellen, voorspellingen en analysemethoden beschikbaar;
- Staan visualisaties (kaarten, dashboards) gereed;
- Hebben we prestatie-indicatoren gedefinieerd waarlangs we onze beleidseffecten meten;
- Zijn onderliggende data permanent en kwalitatief goed beschikbaar;
- Zijn data zijn zodanig beschikbaar, dat er (meerjarige) trends aan te ontlenen zijn.

En daarnaast zijn de afwegings- en besluitvormingsprocessen zodanig ingericht dat de data-inzichten voor gebiedsgerichte afwegingen ingezet kunnen worden. We willen ook direct kunnen schakelen als (de inhoud van) een opgave of vraagstuk wijzigt. We willen in onze gebiedsgerichte informatievoorziening ook vlot en professioneel kunnen schakelen met ketenpartners: in de Zeeuwse regio én interbestuurlijk.

6.3 Omgaan met data

Om de gewenste situatie te bereiken en daarmee data optimaal te kunnen inzetten in de gebiedsaanpak moeten we anders omgaan met data. Data moet sneller in de juiste vorm (kaarten, visualisatie, tabellen enz.) beschikbaar zijn. Om dit te bereiken zijn:

- Afspraken over kwaliteit, vorm en beschikbaarheid van data nodig
- Moet de organisatie hierop ingericht zijn;
- Moeten voldoende modellen beschikbaar zijn om data in te kunnen zetten voor een integrale benadering.

Beleidsvorming en informatieanalyse kunnen veel directer en intensiever met elkaar kunnen schakelen.

Een transitie naar gebiedsgerichte informatievoorziening vraagt om de ontwikkeling van de informatieanalyse, de benodigde kennis daarvoor, van data-kwaliteit en data-beschikbaarheid. Dit betekent dat informatievoorziening op verschillende niveaus nodig is en dat er inzicht nodig is in alle beschikbare databronnen. Hiervoor is het nodig dat informatie voor iedereen beschikbaar is of beschikbaar kan worden gesteld.

6.4 [Gebiedsgerichte informatievoorziening](#)

In de gebiedsaanpak zijn diverse partijen actief. In die samenwerking is het van belang dat de informatie en data op een met elkaar vergelijkbare (en optelbare) manier verzameld worden en transparant uitgewisseld kunnen worden.

Een gebiedsgerichte informatievoorziening sluit aan de bij diverse initiatieven die deze ontwikkeling in gang zetten en ondersteunen zoals de Interprovinciale aanpak 'Datagedreven gebiedsplannen' (IPO, RO Dataspace) en het Programma Realisatie Interbestuurlijke data-strategie (IBDS, Dataspace Fysieke Leefomgeving).

7. Transitie landbouw

Het NPLG gaat over het landelijk gebied en daarmee met name over de landbouw. In de Handreiking NPLG van 17 maart 2023³ wordt ook aandacht gevraagd voor een volhoudbare landbouw; landbouw met toekomstperspectief passend binnen de culturele, landschappelijk en sociaal economische situatie van de deelgebieden. Gezien deze specifieke voorwaarde in de handreiking wordt aan de transitie van de landbouw een apart hoofdstuk gewijd.

Zeeland is een echte akkerbouwprovincie omgeven door zout water. Perspectief voor een volhoudbare landbouw die bijdraagt aan de maatschappelijke doelen vereist dan ook een specifieke aanpak. Een gezonde bodem en watersysteem wat past binnen - en samenwerkt met - de natuurlijke omgeving is een essentiële voorwaarde voor perspectief. Zonder dat perspectief is het ook niet mogelijk te investeren in maatregelen. Zeeland wil op basis van praktijkgericht onderzoek op bovengenoemde domeinen ondernemers ondersteunen die de transitie naar een volhoudbaar systeem willen maken.

7.1 Perspectief voor de landbouw

Een perspectief voor de landbouw in Zeeland is essentieel voor het streven naar het NPLG-doelbereik. Of zoals in de kamerbrief Toekomst Landbouw van het Ministerie van LNV⁴ wordt gesteld; **Zonder toekomst voor de landbouw in Nederland kunnen de opgaven niet worden opgelost. Omgekeerd net zo: er is geen toekomst voor de landbouw als de landbouw haar bijdrage niet levert aan de genoemde opgaven.** Op landelijk niveau is dit landbouwperspectief ((Het Niet-) Landbouwakkoord) nog in de maak, op provinciaal niveau is de basis reeds gelegd.

7.1.1 *Nationaal (Nederland); (Het Niet-)Landbouwakkoord*

De kamerbrief van het Ministerie van LNV onderschrijft het belang van de landbouw in Nederland. Het kabinet omarmt daarbij de aanbevelingen van de heer Remkes⁵, waaronder de 'tweede lijn'; het bieden van een langjarig perspectief voor de agrarische sector en het landelijk gebied, bij voorkeur in de vorm van een landbouwakkoord met horizon 2040. Het doel van het landbouwakkoord is tweeledig;

- A. Beschrijving van de toekomstbestendige positie van de landbouw als strategisch belangrijke economische sector, producent van duurzaam voedsel en grondstoffen en essentiële drager van een vitaal platteland.
- B. Beschrijving van de wijze waarop de landbouwsector haar aandeel gaat leveren aan de grote opgaven van natuurherstel, water en klimaat.

De door de heer Remkes en de Sociaal Economische Raad genoemde transitiepaden (trappetje van Remkes) kunnen hierin richting geven;

- Doorontwikkelen (hightech open of gesloten systemen, extensievere productiewijze, goed management)
- Omschakelen (biologische en natuurinclusieve landbouw, hernieuwbare energie, leveren diensten voor natuur, multifunctionele landbouw)
- Verplaatsen
- Stoppen

Daarbij is de verduurzaming van het voedselsysteem en de transitie naar kringlooplandbouw niet alleen een verantwoordelijkheid van de agrariër, maar een opgave voor de gehele keten; toeleveranciers, verwerkers, Retail en banken.

³ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2022/11/25/handreiking-voor-de-gebiedsprogrammas-nationaal-programma-landelijk-gebied>

⁴ Kamerbrief Toekomst Landbouw, Rijksoverheid, 25 november 2022

⁵ Wat wel kan – Uit de impasse en een aanzet voor perspectief, Johan Remkes, 5 oktober 2022

Op dit het moment ligt er geen Landbouwakkoord. Mocht dit Landbouwakkoord er alsnog toch komen, dan zal dit, bij de verdere uitwerking van de maatregelen, alsnog worden meegenomen.

7.1.2 Provinciaal (Zeeland); Volhoudbare landbouw

In de recent opgestelde ZOVI (2021)⁶ en het daaraan gekoppelde Uitvoeringsprogramma Landelijk Gebied (2021)⁷ is uitvoerig beschreven hoe Zeeland invulling geeft en wilt geven aan de 'volhoudbare landbouw' in Zeeland voor de periode tot en met 2030. Hierin spreken we over een volhoudbaar landbouwsysteem dat functioneert in evenwicht met de omgeving, waarbij kringlopen op een zo laag mogelijk niveau gesloten zijn en er productie op basis van marktvrage plaatsvindt.

Fig. 7 Praatplaat over Kringlooplandbouw (bron: LNV en Provincie Noord-Holland)

De ambitie voor volhoudbare landbouw volgens het Uitvoeringsprogramma Landelijk Gebied (2021-2030) is als volgt: 'Het creëren van zoveel mogelijk meerwaarde. Meerwaarde die ontstaat door een samenhangende integrale benadering van bodem(vruchtbaarheid), beheer (zoet) water, biodiversiteit en landschap in combinatie met het (kosten)-efficiënter bedrijfsvoeren. Door verbetering van de bedrijfsstructuur maar ook bijvoorbeeld door het stimuleren van kringlopen of innovatie. Meerwaarde die vooral ook tot uitdrukking komt in kostenbeheersing en een betere prijs die de agrariër ontvangt voor zijn product.'

De landbouwsector zal haar bijdrage leveren aan de beoogde stikstofreductiedoelen. Daarbij vooropgesteld dat een perspectief voor de landbouw en middelenpakket noodzakelijk is.

Middels maatwerkplannen voor agrarische bedrijven wordt ondersteuning geboden bij het vormgeven van de eigen transitie, passend bij de aard en schaal en rekening houdend met de natuurlijke en maatschappelijke context.

De lijn van volhoudbare landbouw wordt voortgezet, verbreed met doelen van het NPLG, wat zich in het gebiedsprogramma toespitst op de volgende thema's;

1. Bodem/mest
2. Zoet water

⁶ Zeeuwse Omgevingsvisie, Provincie Zeeland, 2021

⁷ Uitvoeringsprogramma Landelijk Gebied 2021-2030, Provincie Zeeland, 2021

3. Functionele agrobiodiversiteit/gewasbescherming

De thema's komen terug in paragraaf 9.4 (Stikstofopgave – Landbouw) en de maatregelpakketten (deel III) toegespitst op akkerbouw en veehouderij.

In de volgende paragrafen wordt een analyse gegeven van de landbouw in Zeeland, verdeeld in plantaardige (akkerbouw, fruitteelt, glastuinbouw) en dierlijke (veehouderij) sectoren.

7.2 Plantaardige sectoren⁸

De plantaardige sector in Zeeland wordt uitgesplitst in akkerbouw en tuinbouw (open grond en onder glas). De verdeling in oppervlakte is hieronder weergegeven.

7.2.1 Sector akkerbouw

In Zeeland bestaat de top vijf aan akkerbouwgewassen in 2022 uit wintertarwe (26.916 ha), consumptieaardappelen (14.330 ha), suikerbieten (11.905 ha), uien (5.638 ha) en snijmais (4.915 ha)⁹. Ondanks de toenemende verzilting is Zeeland de tweede akkerbouwprovincie van Nederland.

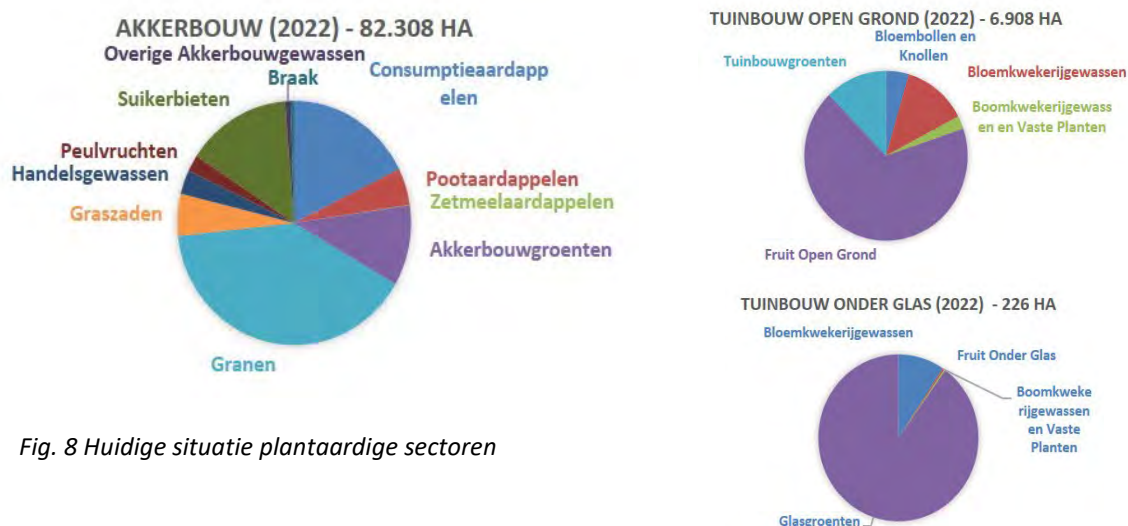

Fig. 8 Huidige situatie plantaardige sectoren

De akkerbouw in Zeeland is steeds beter in staat de goede keuze te maken in teelten en efficiënt met zoet water om te gaan. Om de verzilting in de komende periode tegen te gaan is het noodzakelijk nog efficiënter met het beschikbare zoete water om te gaan. De beschikbaarheid is voorwaardelijk voor een volhoudbare landbouw. Hiervoor zijn maatregelen opgenomen in deel III.

7.2.2 Sector glastuinbouw¹⁰

In vijf gemeenten in Zeeland zijn concentratiegebieden voor glastuinbouw. De omvang van deze gebieden variëren van circa 30 tot 124 ha. In totaal gaat het om ruim 340 ha¹¹ aan glas.

Binnen de sector zijn al afspraken gemaakt in het kader van de energietransitie. Zo is in 2022 het Convenant Energietransitie Glastuinbouw 2022 = 2030 getekend. In het convenant is de ambitie van een klimaatneutrale en rendabele sector in 2040 opgenomen met afspraken wat nodig is om die ambitie ook haalbaar te maken. Voor 2030 is daarin een voorlopig restemissiedoel opgenomen van 4,3-4,8 Mton CO₂. Een CO₂-reductie zorgt ook voor een stikstofreductie.

⁸ Bron: QuickScan Veehouderij en plantaardige landbouwsectoren, Connecting Agri&Food 01-05-2023

⁹ Bron: <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/7100oogs/table>

¹⁰ Bron: Provincie Zeeland

¹¹ Volgens onderzoek Glastuinbouw Nederland

De totale warmtebehoefte van de glastuinbouwbedrijven in de Zeeuwse clustergebieden is door Glastuinbouw Nederland berekend op 65 miljoen m³ gas per jaar. Er wordt in Zeeland voor de warmtevraag al een koppeling gemaakt tussen glastuinbouw en industrie en er wordt onderzoek gedaan naar meer mogelijkheden.

7.3 Dierlijke sectoren¹²

Het aandeel van de Zeeuwse veehouderijbedrijven in de landelijke veestapel is weergegeven in onderstaande tabel.

	Aantal bedrijven met...	Aantal dieren	Aandeel Zeeland in veestapel Nederland	Gemiddeld aantal dieren per bedrijf
Melkkoeien	192	23.088	1,5%	120
Vleeskalveren	10	1.174	0,1%	117
Melkgeiten	14	3.677	0,8%	263
Fokzeugen (op zeugen en gecombineerde bedrijven)	11	2.989	0,4%	272
Vleesvarkens (op vleesvarkensbedrijven)	28	25.577	0,6%	913
Leghennen	20	1.143.356	2,7%	57.168
Vleeskuikens	13	708.831	1,5%	54.525

Tabel 3 Aandeel Zeeuwse veehouderijbedrijven

Het aandeel veehouderij is Zeeland ten opzichte van het totaal aantal in Nederland is beperkt. De gemiddelde omvang van de melkveehouderij is met 120 melkkoeien groter dan het gemiddelde Nederlandse bedrijf (107 melkkoeien). De gemiddelde omvang van de bedrijven in de intensievere sectoren (kalveren, pluimvee, varkens) is kleiner dan gemiddeld in Nederland.

7.3.1 Sector grondgebonden veehouderij

In 2022 waren 192 bedrijven met melkkoeien in Zeeland aanwezig, waar 23.088 melkkoeien werden gehouden, dit is 1,5% van de landelijke melkveestapel. In totaal waren er 89 bedrijven met een omvang van minder dan 100 melkkoeien (5.127 melkkoeien, 22% van het aantal dieren), 79 bedrijven met meer dan 100 en minder dan 200 melkkoeien (10.686 melkkoeien, 46% van het aantal dieren) en 24 bedrijven met een omvang van meer dan 200 melkkoeien (7.275 melkkoeien, 32% van het aantal dieren).

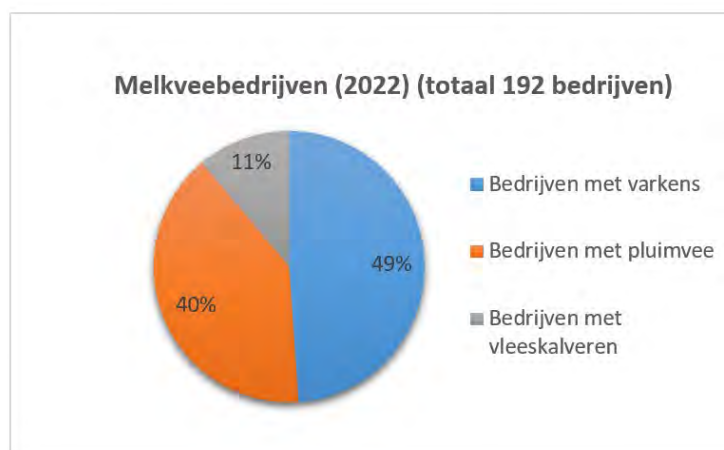

Fig. 9 Melkveebedrijven in Zeeland

¹² Bron: QuickScan Veehouderij en plantaardige landbouwsectoren, Connecting Agri&Food 01-05-2023

7.3.2 Sector intensieve veehouderij

Het aantal intensieve veehouderijbedrijven in Zeeland is relatief beperkt, zo ook het aantal dieren. Behalve in de leghennenhouderij, is het gemiddeld aantal dieren per bedrijf (aanzienlijk) kleiner dan het landelijk gemiddelde. Het grootste gedeelte van de intensieve bedrijven in Zeeland heeft een omvang kleiner dan wat als volwaardig wordt beschouwd. Het betreft vaak een gemengd bedrijf, een neventak of men heeft er een baan naast.

In 2022 waren er in Zeeland:

- 44 varkensbedrijven, waarvan 28 vleesvarkensbedrijven.
- 36 pluimveebedrijven, waarvan 20 legkippen en 13 vleeskuikens
- 10 bedrijven met vleeskalveren
- 14 bedrijven met melkgeiten.

Fig. 10 Intensieve veehouderij in Zeeland

7.4 Uitdagingen¹³

De landbouw heeft, en krijgt, te maken met diverse uitdagingen, die per sector verschillen. Zo is voor de melkveehouderij het Europese en Nederlandse mestbeleid van grote invloed, terwijl bij de intensievere sectoren het accent ligt op stikstofreductie uit stallen en dierenwelzijn. In de plantaardige teelten ligt het accent meer op waterkwantiteit en –kwaliteit en klimaatadaptatie. In het algemeen kan worden gesteld:

- De meeste duurzaamheidsmaatregelen werken kostprijsverhogend en leiden niet direct tot een beter rendement, hierdoor leiden ze tot verdergaande en soms versnelde schaalvergroting. De bedrijven met een grotere omvang zijn over het algemeen beter in staat om de lasten van deze investeringen ook te dragen.
- Bij een veelheid aan benodigde duurzaamheidsinvesteringen (én dierenwelzijn, én stikstofreductie, én energietransitie in de dierlijke sectoren bijvoorbeeld) is er onvoldoende investeringsruimte om deze, binnen korte termijn, te realiseren.
- Investeren tégen het normale investeringsritme in is duurder door een toename van de jaarkosten (afschrijving) en dient te worden voorkomen. Het verstrekken van subsidie kan het toenemen van de kosten compenseren.
- Verplichte (grote) investeringen, in bijvoorbeeld staltechnieken, zijn vaak een hard keuzemoment voor ondernemers om keuzes te maken over de toekomst van het bedrijf (stoppen, doorgaan, groeien, consolideren).
- Financierbaarheid van investeringen is op dit moment lastiger vanwege de onzekerheden over het huidige beleid.
- In de intensieve sectoren kan een kleine verbetering in de productiekennmerken (verlaging van de kostprijs en/of een verbetering van efficiëntie, bijvoorbeeld verlaging kostprijs/uitval), door de grote aantallen een aanzienlijke impact hebben op de omzet. In de melkveehouderij is dit effect beperkter.

7.4.1 Plantaardige sectoren

In de plantaardige landbouwsectoren spelen stikstofemissies in de vorm van ammoniak maar een beperkte rol. Wel gaat de nodige aandacht uit naar stikstof als belangrijk nutriënt in bemesting. Dierlijke mest enerzijds en de productie van (eiwitrijke) voeders anderzijds dragen bij aan

¹³ QuickScan Veehouderij en plantaardige landbouwsectoren, Connecting Agri&Food 01-05-2023

kringlooplandbouw waarin de veeteelt en plantaardige landbouwsectoren een rol spelen. De plantaardige landbouwsectoren kunnen geconfronteerd worden met ongewenste neveneffecten als gevolg van gemaakte keuzes voor de veehouderij.

Voor plantaardige landbouwsectoren hebben waterbeschikbaarheid en klimaatadaptatie (omgaan met droogte, extreme weersomstandigheden, verzilting, etc.) binnen de gebiedsopgaves prioriteit. Vergunningverlening en gebiedsafstemming kunnen bepalend zijn.

Omdat in de provincie Zeeland de plantaardige landbouwsectoren een groot areaal beslaan, is de kans reëel dat deze sectoren een rol zullen moeten spelen als bijkomende natuur en biodiversiteit wordt gecreëerd (overgangsgebied rond Natura 2000-gebied en groenblauwe dooradering).

7.4.2 Dierlijke sectoren

Grondgebonden veehouderij

De Europese en Nederlandse (voorgenomen) mestwetgeving (nieuw GLB en wijzigingen Meststoffenwet, Msw) hebben een grote impact op de melkveehouderij. Er liggen ook nog andere uitdagingen ten aanzien van stikstofdoelen en klimaateffecten en –regelgeving. Voor een aantal uitdagingen zijn reeds doelen geformuleerd, maar is nog niet helder hoe deze moeten worden doorvertaald naar het individuele bedrijf en wat dit op specifiek bedrijfsniveau betekent voor de ondernemer. De uitdagingen hebben onder andere (niet limitatief) betrekking op de mogelijkheden voor mestaanwending, wettelijke regelingen over bufferstroken, stalaanpassingen enz. Met name voor stalaanpassingen is het van belang dat er voldoende juridische zekerheid is. Vanuit de klimaatopgave komen aanvullende doelen voor een CO₂-reductie (zie hoofdstuk 11).

Intensieve veehouderij

De belangrijkste uitdagingen voor de intensieve veehouderij hebben betrekking op stikstofreductie, dierenwelzijn en de energietransitie. Ook hierbij geldt dat bijdragen aan de doelen vaak betekent dat er aanpassingen aan de stal dan wel aan de bedrijfsvoering moeten plaatsvinden. De juridisch onzekerheid op dit moment zorgt voor een vertraging in het doelbereik en tot onzekerheid bij ondernemers.

7.5 PAS-melders

PAS-melders zijn bedrijven die onder het Programma Aanpak Stikstof (PAS) een melding op grond van de Wnb hebben gedaan. De melding was volgens de PAS-systematiek nodig als de gewenste activiteit een berekende stikstofdepositie veroorzaakte tussen de 0,05 en 1,0 mol/ha/jr. Voor deze toename gold geen vergunningplicht op grond van de Natuurbeschermingswet (nu Wnb). Met de uitspraak van de Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State (hierna: Afdeling) op 29 mei 2019 is de PAS-systematiek vernietigd. De Afdeling heeft daarnaast geoordeeld dat alle projecten die een berekende stikstofdepositie veroorzaken, een vergunning op grond van de Wnb moeten hebben. Eerder onder de PAS gemelde activiteiten zijn daardoor niet meer legaal. Op dit moment zijn de (53) nog te legaliseren PAS-melders in beeld, maar zijn nog geen meldingen gelegaliseerd door middel van een vergunning.

Op 28 februari 2022 is door het Rijk het legalisatieprogramma voor PAS-melders¹⁴ vastgesteld. Hierin staat welke maatregelen genomen worden om stikstofruimte voor PAS-meldingen vrij te maken. Binnen drie jaar na vaststelling van het programma, uiterlijk 28 februari 2025, moeten maatregelen getroffen zijn waarmee legalisatie van PAS-meldingen mogelijk is.

¹⁴ <https://www.aanpakstikstof.nl/actueel/nieuws/2022/02/28/start-legalisatieprogramma-pas-meldingen#:~:text=Het%20legalisatieprogramma%20PAS%2Dmeldingen%20is,vor%20het%20cre%C3%ABren%20van%20stikstofruimte.>

In het legalisatieprogramma zijn de volgende maatregelen opgenomen:

- Opkoopregelingen zoals de Landelijke beëindigingsregeling voor veehouderijlocatie (Lbv+).
- Stikstofruimte uit het Stikstofregistratie Systeem (SSRS).

De LBV-plus regeling, ook wel piekbelastersregeling genoemd, is een eenmalige vrijwillige regeling voor ondernemers die piekbelaster zijn. Met de behaalde stikstofreductie kunnen o.a. PAS-melders worden gelegaliseerd. De Regeling is in juni van dit jaar opengesteld. Er is geen lijst bekend van ondernemers die van deze regeling gebruik kunnen maken, ondernemers kunnen zelf via een digitaal systeem bepalen of zij piekbelaster zijn.

Uit informatie van het Rijk blijkt dat het gaat om vier veehouders in Zeeland. Gezien het beperkt aantal ondernemers dat hiervan gebruik kan maken is de verwachting dat deze Regeling geen of onvoldoende ruimte oplevert voor de legalisatie van PAS-melders.

Daarnaast heeft het Rijk besloten de prioritering van doelen in het Stikstofregistratiesysteem (hierna: SSRS) aan te passen. Het SSRS was eerder bestemd om ruimte uit de Subsidieregeling sanering varkenshouderijen (Srv) toe te kennen aan woningbouwprojecten en enkele grote wegenprojecten (MIRT). Ruimte die niet nodig was voor deze doelen, kon aan PAS-meldingen worden toegedeeld. PAS-meldingen kunnen bij inwerkingtreding van de herprioritering op 1 oktober 2023 nu als eerste van de beschikbare stikstofruimte gebruik maken.

Omdat in Zeeland geen bedrijven gebruik hebben gemaakt van de Srv, is in Zeeland geen stikstofruimte beschikbaar voor PAS-melders. Daarmee leidt de herprioritering niet tot legalisatie van PAS-melders.

Als laatste is ook de Regeling voor provinciale voorstellen vergunning PAS-meldingen open. Met deze regelingen kunnen Provincies voorstellen indienen voor het versnelde legaliseren van PAS-meldingen. Er is een aanvraag ingediend voor dertien miljoen om twee tot drie PAS-melders te kunnen legaliseren.

Op 26 januari 2023 hebben we, als Provincie Zeeland, een bijeenkomst georganiseerd waarin we alle PAS-melders hebben bijgepraat over hierboven genoemde problematiek en het gebrek aan perspectief. Wij zullen, in overleg met sectororganisaties, PAS-melders blijven informeren.

8. Natuuropgave

Binnen dit kerndoel staan twee doelen centraal, namelijk (a) de natuur verbeteren c.q. het ontwikkelen van nieuwe natuur die noodzakelijk is door de instandhoudingsdoelstellingen voor Natura 2000-gebieden te halen en (b) het verminderen van de stikstofdepositie in stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden. Het tweede doel wordt uitgewerkt in hoofdstuk 9. Het eerste in dit hoofdstuk. In dit hoofdstuk wordt achtereenvolgens ingegaan op de Zeeuwse Natuurdoelanalyses (hierna: NDA's), het Programma Natuur (dat onlosmakelijk onderdeel uitmaakt van dit gebiedsprogramma), de VHR-doelen, bossenstrategie en als laatste het Natuurnetwerk Zeeland (hierna: NNZ).

8.1 Algemeen

In de Zeeuwse Omgevingsvisie is het volgende hoofddoel voor de Zeeuwse natuur geformuleerd: *“De Zeeuwse biodiversiteit ontwikkelt zich positief. Specifiek wordt daarbij ingezet op het bereiken van een 70% doelbereik van stikstofgevoelige binnendijkse Natura 2000-gebieden”*.

In Nederland, en ook in Zeeland is de trend van de laatste jaren een afname van de biodiversiteit. De natuur is in Zeeland verweven in de verschillende Zeeuwse waardevolle landschappen. De natuur binnen deze verschillende landschappen is in kwaliteit en omvang nog niet op orde. De doelen voor veel Natura 2000-soorten en –habitats of leefgebieden worden (nog) niet gehaald. Met name de staat van instandhouding van soorten en habitats van buitendijkse gebieden (kust- en deltawateren), delen van de duinen en boerenlandvogels zijn matig tot zeer ongunstig. Oorzaken hiervan zijn met name stikstofdepositie, verstoring, tekort aan leefgebied, verdroging, verzuring, overbegrazing en versnippering. De achteruitgang in de biodiversiteit lijkt minder snel te gaan door het huidige beleid, maar een extra inspanning is noodzakelijk. Het is niet voldoende om alleen naar de natuur in de natuurgebieden te kijken. De nadruk komt (inter-) nationaal meer te liggen op intensivering van het natuurbeleid via het steeds meer vervlechten van natuur met andere sectoren van de samenleving en de economie (natuurinclusief). Hierbij krijgt de biodiversiteit een volwaardige plaats naast instandhouding van het (landbouwkundig) gebruik en behoud en versterking van de verschillende Zeeuwse (cultuurhistorische) landschappen.

De natuurinzet is in te delen in drie onderdelen met ieder een eigen urgentie

Deel 1. De basis op orde

We doen dit via bestaande wetgeving, zoals vastgelegd in de Wnb (Natura 2000-gebieden) en de Omgevingsverordening, waarin de planologische bescherming van het NNZ is geborgd. Om de kwaliteit van de Zeeuwse natuur in stand te kunnen houden is naast wettelijke bescherming ook actief beheer nodig. Dit beheer richt zich op de natuurgebieden van het NNZ, inclusief de Natura 2000-gebieden.

Deel 2. Afspraken natuurherstel

Eerder, zijn afspraken gemaakt in het kader van het natuurherstel. Daarbij gaat het om de afronding van het NNZ door natuurontwikkeling, het uitvoeren van de maatregelen en acties uit het Programma Natuur (periode 2021-2030) en de uitvoering van de bossenstrategie binnen en buiten het NNZ (zie paragrafen 8.5 en 8.6) Hierop zal de komende periode veel inzet nodig zijn om de gemaakte afspraken daadwerkelijk uit te voeren.

Deel 3. Aanvullende opgaven

Als laatste de aanvullende opgaven die nodig zullen zijn ten behoeve van het doelbereik vanuit de Vogel- en Habitatrichtlijn (hierna: VHR) waaronder ook de extra inspanning op het gebied van agrarisch natuurbeheer.

8.1.1 De Zeeuwse Natura 2000-gebieden

Binnen de provincie Zeeland vallen (geheel of gedeeltelijk) zestien Natura 2000-gebieden, waarvan in dertien gebieden stikstofgevoelige habitats liggen. Van zeven van deze gebieden is de Provincie voortouwnemer in beheer. Dit betekent dat de Provincie verantwoordelijk is voor het opstellen van het beheerplan, de monitoring en de rapportage over de uitvoering van de herstelmaatregelen.

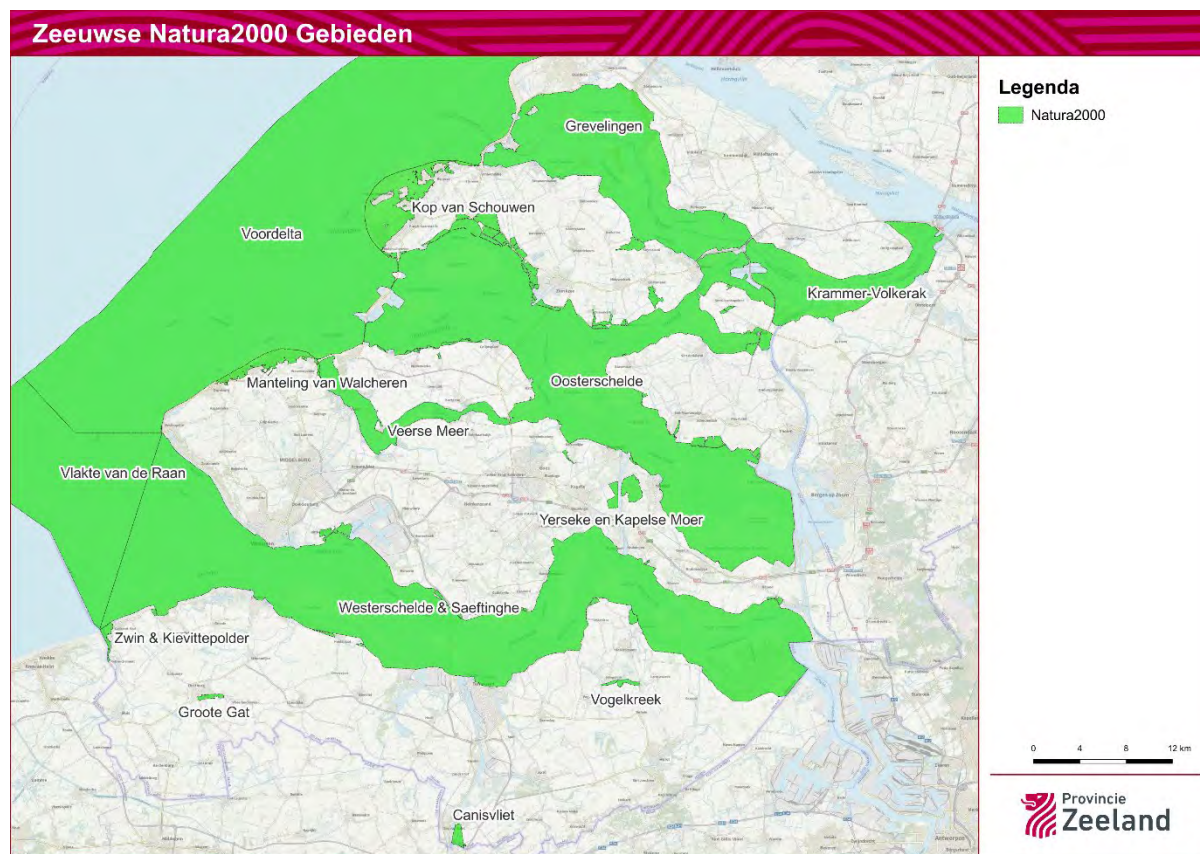

Fig. 11 Natura 2000-gebieden in Zeeland

Het Ministerie van Infrastructuur & Waterstaat (hierna: I&W) is beheerder van de grote wateren en als voortouwnemer verantwoordelijk voor het opstellen van het beheerplan, de monitoring en de rapportage over de uitvoering van de herstelmaatregelen voor het waterdeel van die Natura 2000-gebieden. Voor de landsdelen van deze Natura 2000-gebieden is de Provincie verantwoordelijk. En daarmee zijn wij (of de Provincie Zuid-Holland, bij overlappende Natura 2000-gebieden) ook medeverantwoordelijk voor het behalen van de opgaven in het landsdeel van de grote wateren.

De Natura 2000-gebieden Grevelingen, Krammer-Volkerak en Markiezaat zijn provinciegrens overschrijdend. Hierover is afgesproken dat resp. de Provincie Zuid-Holland en Noord-Brabant trekker zijn voor wat betreft het gebiedsproces.

8.2 Natuurdoelanalyses

Voor alle stikstofgevoelige gebieden is een NDA opgesteld. In de NDA wordt inzichtelijk gemaakt hoe de natuur zich heeft ontwikkeld (vanaf het moment van aanwijzing), zodat verslechtering kan worden uitgesloten of aangetoond. Op basis van de ontwikkelingen in kwaliteit en oppervlak is per natuurdoel geconcludeerd of de instandhoudingsdoelstellingen (behoud of verbeter/uitbreiding) is gehaald. In geval dat verslechtering is opgetreden en doelstellingen niet worden gehaald, zijn aanvullende maatregelen aangedragen. Met deze nieuwe aanvullende maatregelen moeten de aanwezige knelpunten ('drukfactoren') worden aangepakt zodat (verdere) verslechtering wordt voorkomen en de instandhoudingsdoelstellingen in de toekomst kunnen worden gehaald. De NDA's

zijn een basis voor het opstellen van nieuwe Natura 2000-beheerplannen en input voor gebiedsprocessen.

De Provincie Zeeland heeft een NDA opgesteld van de volgende Natura 2000-gebieden:

Natura 2000-gebied	Richtlijn
1. Yerseke en Kapelse Moer (121)	Habitat- en Vogelrichtlijn
2. Groote Gat (124)	Habitatrichtlijn
3. Canisvliet (125)	Habitatrichtlijn
4. Vogelkreek (126)	Habitatrichtlijn
5. Manteling van Walcheren (117)	Habitatrichtlijn
6. Kop van Schouwen (116)	Habitatrichtlijn
7. Zwin & Kievittepolder (123)	Habitat- en Vogelrichtlijn

Tabel 4 Natura 2000-gebieden beheerd door provincie Zeeland

De uitvoeringsorganisatie van het Ministerie van I&W, Rijkswaterstaat, is (zoals aangegeven in het Programma Stikstofreductie en Natuurverbetering (PSN)) verantwoordelijk voor de NDA's van vijf stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden (tabel 5). Voor één gebied wordt een beknopte natuurdoelanalyse opgesteld.

Natura 2000-gebied	Richtlijn
1. Voordelta (113)	Habitat- en Vogelrichtlijn
2. Krammer-Volkerak (114)	Habitat- en Vogelrichtlijn
3. Grevelingen (115)	Habitat- en Vogelrichtlijn
4. Oosterschelde (118)	Habitat- en Vogelrichtlijn
5. Westerschelde & Saefthinge (122)	Habitat- en Vogelrichtlijn

Tabel 5 Natura 2000-gebieden beheerd door Ministerie van I&W

De onderstaande Natura 2000-gebieden zijn niet stikstofgevoelig. Voor deze gebieden is geen NDA opgesteld.

Natura 2000-gebied	Richtlijn
6. Veerse Meer (119)	Vogelrichtlijn
7. Zoommeer (120)	Vogelrichtlijn
8. Vlakte van de Raan (163)	Habitatrichtlijn

Tabel 6 Niet stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden beheerd door Ministerie van I&W

De Provincie Noord-Brabant is verantwoordelijk voor de NDA van Markiezaat:

Natura 2000-gebied	Richtlijn
1. Markiezaat (127)	Vogelrichtlijn

Tabel 7 Natura 2000-gebied beheerd door de provincie Brabant

8.2.1 Hoofdlijnen uitgevoerde natuurdoelanalyses

De korte conclusies van de zeven NDA's opgesteld door de Provincie Zeeland zijn opgenomen in bijlage 2. Voor de volledige NDA en uitgebreidere conclusie per gebied, verwijzen wij u graag naar de website van de Provincie Zeeland. In zes van de zeven gebieden is 'nee, tenzij' de meest voorkomende eindconclusie. In deze Natura 2000-gebieden heeft in een meerderheid van de doelstellingen verslechtering opgetreden of kon, door een gebrek aan informatie, verslechtering niet worden uitgesloten. De belangrijkste knelpunten ('drukfactoren'), afhankelijk van het desbetreffende gebied, zijn: gevolgen van een te hoge stikstofdepositie (o.a. vermisting en verzuring), ontoereikende waterhuishouding (verdroging), invasieve exoten, verstoring door recreatie en/of een te hoge begrazingsdruk. In geval van verslechtering en het niet behalen van de instandhoudingsdoelstellingen met de geborgde maatregelen, geeft de NDA richting aan benodigde aanvullende maatregelen. Deze maatregelen worden uitgevoerd in het kader van het Programma Natuur, fase 2 en/of het NPLG. In hoofdlijnen zijn de aanvullende maatregelen gericht op het vergroten van de dynamiek (o.a. overstuiving kalkrijk zand), hydrologische systeemherstel (beperken invloed van verdroging, versterken van kwel, dynamisch peilbeheer), bronmaatregelen (gericht op het verlagen van de stikstofdepositie), optimaliseren van natuur- en landschapsbeheer en aanvullende onderzoeksmaatregelen. Als gevolg van het advies van de EA (Ecologische Autoriteit) zijn eventuele wijzigingen van de NDA en de voorgestelde aanvullende maatregelen mogelijk.

8.2.2 Effecten conclusies NDA's voor vergunningverlening en handhaving.

In grote lijnen geldt voor de Zeeuwse natuurgebieden dat met name rondom de Kop van Schouwen en de Manteling van Walcheren de doelstellingen op dit moment niet gehaald worden, dat verslechtering niet uit te sluiten is, dat stikstof een belangrijke drukfactor is én dat aanvullende maatregelen urgent zijn. Voor de andere natuurgebieden is soms ook sprake van een verslechtering nu, of in de toekomst, maar deze wordt veroorzaakt door andere drukfactoren als stikstof. Voor de gebieden waar sprake is van een verslechterig en waarbij stikstof het kernprobleem is (Manteling van Walcheren en de Kop van Schouwen) zijn mogelijk gevolgen bij het verlenen van een vergunning. Voor deze gebieden geldt vanaf dat moment dan ook dat projecten met een toename van depositie op stikstofgevoelige hexagonen in deze Natura 2000-gebieden in de meeste gevallen niet meer vergund kunnen worden.

8.3 Programma Natuur

Het Programma Natuur is in 2021 tot stand gekomen, de eerste fase richt zich op kwaliteitsverbetering van stikstofbelaste Natura 2000-gebieden. In Zeeland zijn dat de 1) Kop van Schouwen, 2) Manteling van Walcheren, 3) Yerseke en Kapelse Moer, 4) Zwin en Kievittepolder, 5) Grevelingen, 6) Oosterschelde, 7) Groote Gat, 8) Canisvliet, 9) Westerschelde & Saefthinge, 10) Krammer-Volkerak. De Vogelkreek is in de eerste fase van het Programma Natuur niet meegenomen, maar uit de opgestelde NDA blijkt voor de Vogelkreek een stikstofgevoeligheid (zie bijlage 2) en de noodzaak tot aanvullende maatregelen. Om die reden is de Vogelkreek in de tweede fase van het Programma Natuur toegevoegd.

Het Programma Natuur richt zich op de periode 2021 tot en met 2030. Het programma is onderverdeeld in twee fases. De eerste fase loopt tot 2023 waarbij de maatregelen die in de eerste fase geformuleerd zijn tot 2025 mogen worden uitgevoerd. De tweede fase start in 2024 en kent een looptijd tot en met 2030. De eerste fase wordt nu uitgevoerd en is geen onderdeel van dit gebiedsprogramma.

8.3.1 Programma Natuur, tweede fase

De tweede fase van het Programma Natuur, en haar maatregelen, zijn integraal onderdeel van dit gebiedsprogramma (en wordt als bijlage bij deel III bijgevoegd). De tweede fase van het Programma Natuur richt zich net als de eerste fase op de natuur in en rond de beschermde Natura 2000-

gebieden. In de tweede fase wordt ingezet op de structurele aanpak van de stikstofbelaste Natura 2000-gebieden en hun directe omgeving. Hierbij wordt gekeken naar het gehele systeem en alle verstoringsfactoren teneinde een goede staat van instandhouding te bereiken. In de tweede fase is net als in de eerste fase gebruik gemaakt van een overprogrammering. Bij de uitvoering van de eerste fase van Programma Natuur hebben we gemerkt dat dit noodzakelijk is. De maatregelen uit de NDA's zijn meegenomen in de tweede fase van het Programma Natuur. Ook de maatregelen uit de eerste fase zijn overgenomen omdat nu nog niet te voorspellen is welke maatregelen voor 2025 daadwerkelijk getroffen zijn en er sprake was van overprogrammering. Voor de tweede fase is een bedrag van €85.648.392,- (inclusief overprogrammering) geprogrammeerd.

Bij het treffen van de maatregelen zal eerst zoveel mogelijk gekeken worden naar de mogelijkheden van systeemherstellende maatregelen en noodmaatregelen om de effecten van de drukfactoren zoveel mogelijk te mitigeren. Waarbij prioriteit gegeven wordt aan de meest belaste gebieden. Op basis van de eerder landelijk gemaakte afspraken is voor de Provincie Zeeland voor de eerste fase programma natuur een bedrag van 20 miljoen beschikbaar en voor de tweede fase Programma Natuur een bedrag van 44 miljoen.

8.4 [VHR-doelen](#)

8.4.1 *Doelen:*

Het Rijk rapporteert richting Europa over de realisatie van de VHR-doelen in Nederland. Dat beperkt zich niet tot de aangewezen instandhoudingsdoelen Natura 2000-gebieden maar gaat over de hele natuur. Met de actualisatie Natura 2000-doelen en het NPLG wordt deze landelijke benadering over de gehele VHR ook doorvertaald naar de regio. Daarbij wordt uitgegaan van de wettelijke verplichting van de Europese Vogel- en Habitatrichtlijn. Daarin staat dat voor 2030 natuurherstel heeft plaatsgevonden om 30% van het gat naar een gunstige staat van instandhouding te overbruggen.

Wat houdt dit doel voor 30% natuurherstel in:

- Uiterlijk moeten voor 2030 maatregelen worden getroffen voor:
 - 30% van het in goede conditie te brengen areaal en
 - 30% van het te ontwikkelen areaal dat noodzakelijk is voor een gunstige staat van instandhouding van habitattypen en leefgebieden van soorten.
- Het opnemen van maatregelen opdat in 2030 voor ten minste 30% van in een ongunstige staat van instandhouding verkerende VHR-soorten en habitattypen een landelijk gunstige staat van instandhouding wordt bereikt dan wel een sterk positieve trend in gang is gezet.
- Uiterlijk moet in 2030 de landelijke negatieve trends van alle VHR-soorten en –habitattypen zoveel mogelijk worden gestopt.

Het Rijk heeft bepaald wat de landelijk gunstige staat van instandhouding van de VHR doelen inhoudt en heeft deze doelen indicatief doorvertaald naar de Zeeland. Dit betekent dat Zeeland doelen heeft voor 17 habitattypen; 14 habitatsoorten en 70 vogelsoorten (zowel broedvogel als niet-broedvogel). Voor deze typen en soorten zijn doelen gedefinieerd in oppervlakte, kwaliteit, de draagkracht van leefgebieden, verspreiding of aantallen. Momenteel wordt voor al deze doelen samen met het Rijk uitgezocht in hoeverre de indicatieve opgave haalbaar is voor Zeeland.

Duidelijk is dat de grootste opgave voor Zeeland ligt bij de kenmerkende habitattypen van slik en schor, de binnendijkse zilte graslanden, de duinen en het agrarisch gebied. Voor de soorten moet je denken aan de kustbroedvogels, kruipend moerasscherm, de nauwe korfslak, de patrijs en de veldleeuwerik.

De VHR-doelen zijn tot nu toe uitsluitend gekoppeld aan de Natura 2000-gebieden, maar alleen met het beschermen van de doelen binnen deze gebieden, gaat de landelijke gunstige staat van instandhouding niet worden bereikt. Het NNZ is eveneens van groot belang en levert zeer zeker een bijdrage aan het doelbereik. Ons uitgangspunt is dat het verbeteren van de biodiversiteit zoveel mogelijk binnen de Natura 2000-gebieden en het NNZ wordt gerealiseerd. Maar dit is geen doelstelling op zichzelf. Het gaat bij leefgebieden van soorten niet alleen om natuurgebieden. Deze leefgebieden zijn zeer divers en kunnen liggen binnen het stedelijk- en landelijk gebied of gebonden zijn aan water, denk bijvoorbeeld aan weidevogels of vleermuizen. Ook de Zeeuwse dijkstructuur, de wegbermen, het bebouwde gebied en de agrarische natuur leveren een bijdrage aan de biodiversiteit van Zeeland.

Een deel van de VHR doelen heeft betrekking op agrarisch natuurbeheer (open akkerlandschap en open graslandschap) en is bedoeld als leefgebied van onder andere de patrijs, veldleeuwerik, kluut, Kievit en scholekster. Deze vogels zijn een wezenlijk onderdeel van de beleving van het Zeeuwse landschap. In Zeeland is het agrarisch natuurbeheer hiervoor het in te zetten instrument. Agrarisch natuurbeheer is, naast de bijdrage die het levert aan bijvoorbeeld weidevogels, akkervogels en wintergasten, ook van belang voor de realisatie en beheer van de groenblauwe dooradering (hierna: GBDA) en kruidenrijke randen en de akkers en sloten die zowel de biodiversiteit als de waterkwaliteit bevorderen. De mogelijkheden voor GBDA staan omschreven in deel II (structurende keuzes) van het gebiedsprogramma.

8.4.2 Huidige situatie

Momenteel kunnen wij nog geen uitspraken doen over de haalbaarheid van de indicatieve opgave zoals het Rijk die heeft geformuleerd. Op basis van de kennis die er is, blijkt dat enkele van de aan Zeeland toebedeelde VHR-doelen niet realistisch zijn of dat de maatregelen die daarvoor nodig zijn onmogelijk uitgevoerd kunnen worden.

Wel hebben wij een goed beeld van knelpunten en kansen van de mogelijk haalbare doelen. Voor deze habitattypen blijkt verdroging, een te hoge stikstofdepositie, de waterkwaliteit en soorten die van elders komen en de natuur verstoren – invasieve exoten – de voornaamste knelpunten. Stikstofdepositie leidt tot verzuring en/of vermesting, die vaak worden versterkt door verdroging. Het herstel van de aanwezige habitattypen of ontwikkeling van nieuwe standplaatsen wordt hierdoor moeilijker.

Voor de soorten zijn de belangrijkste knelpunten voedselbeschikbaarheid (biodiversiteit), peilbeheer, omvang en versnippering van de leefgebieden, verstoring, predatie (bedreiging door andere dieren) en klimaatverandering. De voedselbeschikbaarheid heeft voornamelijk te maken met de beschikbaarheid of bereikbaarheid van prooisorten, waaronder insecten, wormen, waterdiertjes, vissen en kleine zoogdieren. De overige genoemde knelpunten gaan over de geschiktheid van het leefgebied voor de doelsoorten als geheel, qua kwaliteit, omvang en onderlinge verbondenheid. In dit gebiedsprogramma zit geen voorstel voor de realisatie van de indicatieve opgave vanuit het Rijk.

8.4.3 Agrarisch natuurbeheer

Het huidige agrarisch natuurbeheer wordt succesvol uitgevoerd via het agrarisch collectief Poldernatuur Zeeland (ANLb regeling) en middels gebiedsgerichte projecten als PARTRIDGE, waarin natuurorganisaties en agrariërs nauw samenwerken. Het Agrarisch natuur- en landschapsbeheer (hierna: ANLb) is vanaf 2016 georganiseerd via het collectieve stelsel ANLb. De huidige uitvoering van het ANLb wordt landelijk gezien als een succesvolle en goed georganiseerde wijze van natuurbeheer in het agrarisch gebied. Met de leefgebieden benadering wordt het leefgebied optimaal ingericht. Het gaat in Zeeland om akkerranden, vogelakkers, (botanisch) grasland en landschapselementen zoals hagen, knobomen en poelen. Het ANLb wordt voor een groot deel

gefinancierd vanuit het EU GLB budget. Nationale financiering is gedekt middels het Natuurpact uit het provinciefonds en wordt aanvullend gefinancierd vanuit de Provincie Zeeland en waterschap Scheldestromen. Jaarlijks is meer vraag naar het agrarisch natuurbeheer dan dat er middelen beschikbaar zijn. PARTRIDGE is een project dat zich specifiek richt op de patrijs maar waar andere soorten wel op meeliften. Het is een Europees project waar in tien leefgebieden (waaronder Schouwen-Duiveland, 500 ha) betere leefomstandigheden voor de patrijs gecreëerd worden. Een patrijs kan alleen overleven als de omstandigheden tijdens alle seizoenen goed zijn. De maatregelen die vanuit het project getroffen worden zijn winterstoppels, keverbanken, bloemenblokken, wintervoeding, patrijzenhagen en insectenrijk grasland.

8.4.4 Aanpak op hoofdlijnen

Hoewel de concrete opgave nog niet geheel duidelijk is, is wel duidelijk dat de overbrugging van 30% van het gat tussen de huidige staat van instandhouding en een gunstige staat van instandhouding voor alle VHR-beschermde habitattypen en soorten tot 2030 moet worden gerealiseerd. Daarvoor zetten we in op no regret maatregelen zoals het verstevigen van al lopende programma's en activiteiten. Dat gaat om de Natura 2000-beheerplannen, de actualisatie en realisatie van het NNZ, Programma Natuur, de GBDA, de bossenstrategie, het agrarisch natuurbeheer, experimenteergronden landbouw-natuur en de zoetwateropgave.

Tevens gaan we aan de slag met het wegnemen van de belemmerende factoren en het op orde brengen van de omgevingscondities voor VHR-beschermde habitattypen en soorten die op dit moment nog niet in een landelijk gunstige staat van instandhouding verkeren. Ook kunnen er nu al maatregelen ter verbetering van de kwaliteit en of uitbreiding van het habitatype en of leefgebied voor beschermde soorten worden genomen die een bijdrage leveren aan het bereiken van de gunstige staat van instandhouding.

Komende jaren worden gebruikt om deze kennisleemte op te lossen, zodat maatregelen ingezet kunnen worden voor een effectief natuurherstel, onderdeel hiervan is de extra inzet op de herziening van de Zeeuwse ambitiekaart. Het doel is dat deze herziene ambitiekaart beter kan dienen als sturingselement. In een volgende versie van het gebiedsprogramma zullen de resultaten van de herziening bekend zijn.

Omdat er jaarlijks meer vraag dan aanbod is voor de deelname aan het agrarisch natuurbeheer zijn er wel direct al kansen voor de realisatie van extra hectares agrarische natuur in de komende jaren. Hiervoor is het ook noodzakelijk dat de ruimte binnen het collectief Poldernatuur Zeeland ontstaat. Daarnaast wordt er gekeken of er meer integrale projecten naar voorbeeld van PARTRIDGE kunnen worden (door)ontwikkeld die de meest kwetsbare akkervogels beschermen door het stimuleren van natuurinclusieve landbouw. Naast de bestaande ANLb regeling¹⁵ wordt ook ingezet op het opzetten van een stoppel project in Zeeland.

Wat gaan we doen op de korte termijn:

- In samenwerking met het Rijk verder uitwerken van de concrete VHR opgave voor Zeeland in haalbare en uitlegbare doelen.
- Van start gaan met het inventariseren van de kennisleemtes en invulling geven aan het oplossen van deze kennisleemtes;
- Alvast van start met no-regret maatregelen (zoals uitgewerkt in deel III, natuur, van het gebiedsprogramma - maatregelpakketten)

¹⁵ <https://www.rvo.nl/onderwerpen/glb/anlb>

8.5 Bossenstrategie

In de Nationale Bossenstrategie¹⁶ (2020) hebben Rijk en Provincies afgesproken om maatregelen te treffen die bijdragen aan biodiversiteitsherstel in het Nederlandse bos en die zorgen voor meer CO₂-opslag. Daarnaast zorgen de maatregelen voor aanvullende ecosystemendiensten, zoals verbeterde waterkwaliteit (KRW), ruimte voor recreatie en een bijdrage aan de circulaire economie. Door de Bossenstrategie uit te voeren via het NPLG, kunnen integrale keuzes worden gemaakt in de gebiedsplannen, met het oog op natuur, water en klimaat.

8.5.1 Nationaal; Bossenstrategie

Om de klimaatdoelen voor 2030 te behalen en een bijdrage te leveren aan beekherstel, is het noodzakelijk om de gehele Bossenstrategie uit te voeren. De totale opgave voor de 37.400 ha bosuitbreiding is als volgt ruimtelijk verdeeld:

- 15.000 ha nieuw bos binnen het Natuurnetwerk Nederland (NNN) via Natuurpact.
- 3.400 ha nieuw bos (ter compensatie van bos dat is verdwenen in het kader van de Programmatische Aanpak Stikstof) via het Programma Natuur.
- 19.000 ha extra bos buiten het bestaande en nog te realiseren NNN. Voor deze opgave worden de Provincies gevraagd in juli 2023 te komen tot doelen per provincie die optellen tot het landelijk doel.

8.5.2 Provinciaal; De Zeeuwse Bosvisie

In Zeeland is de opgave voor meer bos en houtige elementen reeds enkele jaren geleden ingezet middels De Zeeuwse Bosvisie¹⁷ en het Uitvoeringsprogramma Landelijk Gebied¹⁸. De Zeeuwse Bosvisie is een regionale vertaling van de Nationale Bossenstrategie, vanuit een landschappelijke en ecologische ruimtelijke insteek welke met alle relevante partners is vormgegeven. In Zeeland kennen we zowel klei- als zandbodems. De Bosvisie heeft als doel vanuit het landschap geredeneerd kansrijke gebieden te duiden voor bosontwikkeling.

Wij beschouwen alle opgaande, houtige beplantingen als bos. Dit is een vrij brede definitie van bos. Zeeland heeft nu circa 4.100 ha bos, maar kenmerkt zich op veel plekken door een open landschap. Toch zijn bomen en struiken sterk bepalend voor het karakter van het Zeeuwse landschap, zoals hagen, weg- en dijkbeplantingen, duinbossen, knotwilgen en hakhoutsingels.

De opgave betreft 410 ha. Binnen (205 ha), buiten (205 ha) het Natuurnetwerk Zeeland (NNZ) en 4 ha compensatieopgave. Deze lijn wordt voortgezet, verbreed met doelen van het NPLG, wat zich in het gebiedsprogramma toespitst op de volgende thema's;

- Opgaande bossen
- Lagere bostypes
- Houtige landschapselementen

De maatregelen voor Zeeland richten zich op de opgave buiten het Natuurnetwerk Zeeland, dit betreft 205 ha.

In de Bossenstrategie staat dat Provincies met een uitvoeringsplan komen voor de invulling van de kwaliteitsimpuls voor het bos. Deze plannen zijn momenteel in de maak, de plannen worden in 2023 gereed gemaakt.

8.5.3 Kansenskaart

¹⁶ Ontwikkeldocument Nationaal Programma Landelijk Gebied, Rijksoverheid, 25 november 2022

¹⁷ De Zeeuwse Bosvisie, Provincie Zeeland, 2020

¹⁸ Uitvoeringsprogramma Landelijk Gebied 2021-2030, Provincie Zeeland, 10 juni 2021

Voor Zeeland zijn kansrijke gebieden voor realisatie van bos en houtige landschapselementen verzameld. Ook huidige ontwikkelingen zijn daarin meegenomen. Deze zijn vertaald naar één samenhangend kaartbeeld voor de gehele provincie; de kanskaart bos en houtige landschapselementen.

8.6 Natuurnetwerk Zeeland

Opgave

In het Natuurpact (2013) is afgesproken dat de Provincies uiterlijk in 2027 minimaal 80.000 ha nieuwe natuur in het Natuurnetwerk Nederland (hierna: NNN) realiseren. Inmiddels is hier 45.000 ha van gerealiseerd, maar blijft nog een grote landelijke opgave van 34.432 ha over. De restantopgave per provincie maakt deel uit van het NPLG. Financiering hiervan is al voorzien in het Natuurpact. De verwervingsopgave voor Zeeland bedraagt 565 ha (dd. 1-1-2023).

Fig. 12 Kanskaart Zeeuwse bosvisie

In Zeeland is de afgelopen decennia hard gewerkt aan de realisatie van het NNZ. Mede hierdoor is de resterende opgave voor Zeeland in verhouding klein en lopen we naar verhouding voor op het landelijk gemiddelde.

Doel

In figuur 13 is de voortgang van de verwervings- en inrichtingsopgave te zien over de afgelopen jaren. Hierin is te zien dat er vooruitgang wordt geboekt. Momenteel wordt er door zowel de Provincie Zeeland als onze partners gewerkt aan de realisatie van het NNZ. Gronden/kansen die nog niet verworven en ingericht zijn, worden nauwgezet gevolgd. Deze worden in figuur 1 gearceerd weergegeven. Mede door deze kansen, is de prognose dat met de huidige strategie de gronden voor het NNZ in 2027, grotendeels verworven zijn. De inrichting volgt logischerwijs op de verwerving, deze zal doorlopen tot na 2027. Van belang is en blijft dat de inzet is; de juiste percelen verwerven om kwaliteit te realiseren (en niet zozeer kwantiteit als doel te stellen).

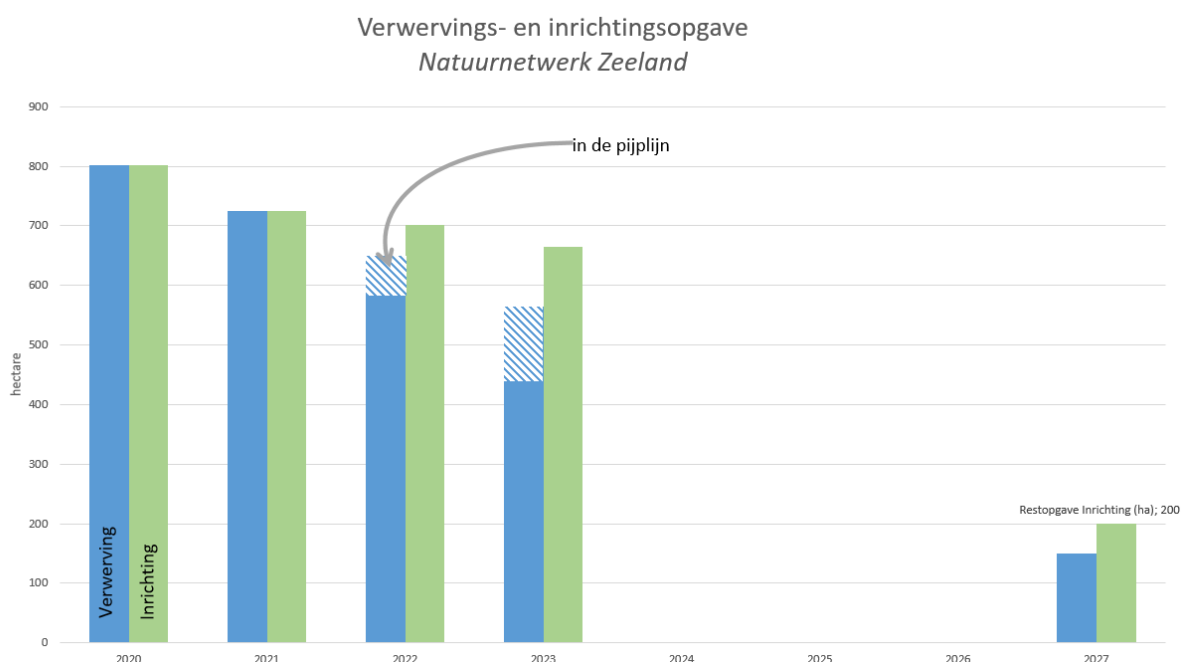

Fig. 13 Weergave verwervings- en inrichtingsopgave Natuurnetwerk Zeeland

Voor het behalen van de opgave voor het NNZ zijn uitgangspunten, aanpak en acties geformuleerd in de Omgevingsvisie Zeeland, Natuurvisie, Nota Grondbeleid en het Uitvoeringsprogramma Landelijk Gebied. Deze zijn samengevoegd en verder uitgewerkt in de in december 2022 vastgestelde Realisatiestrategie NNZ 2023-2027 (zie bijlage 3). Verwacht wordt dat er met deze strategie een restantverwervingsopgave van 150 ha blijft in 2027.

8.7 [Beheerplannen](#)

In Zeeland zijn beheerplannen waarvoor de Provincie Zeeland voortouwnemer is vastgesteld voor alle Natura 2000-gebieden met uitzondering van de Manteling van Walcheren en de Kop van Schouwen. Voor de twee laatste gebieden is de vaststelling van de beheerplannen in voorbereiding. De verwachting is dat het beheerplan voor de Kop van Schouwen medio 2023 wordt vastgesteld. De vaststelling van het beheerplan voor de Manteling van Walcheren zal dan in het najaar van 2023 volgen. De andere beheerplannen waarvoor de Provincie verantwoordelijk is zijn in 2017/2018 vastgesteld en lopen tot 2023/2024. In 2023 wordt gestart met het opstellen van nieuwe beheerplannen voor deze gebieden of de procedure tot het verlengen van het bestaande beheerplan als er weinig aanpassingen nodig zijn.

Vanwege de zoet – zout discussies rondom het Natura 2000-gebied Krammer-Volkerak en de gevolgen daarvan op het Natura 2000-gebied Zoommeer ligt er voor deze gebieden momenteel geen definitief Aanwijzingsbesluit. Het voortouw voor het opstellen van deze Natura 2000 beheerplannen ligt bij Rijkswaterstaat. Dit proces om tot een beheerplan te komen is nog niet opgestart, omdat er nog geen definitieve aanwijzing. Wel heeft RWS een natuurdoelanalyse (NDA) opgesteld op basis van de ontwerp-instandhoudingdoelstellingen voor de Krammer-Volkerak.

Rijkswaterstaat heeft met instemming van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (hierna: LNV) en de Provincie Zeeland besloten de looptijd van de huidige beheerplannen met zes jaar te verlengen.

9. Stikstofopgave

Deze opgave valt binnen het kerndoel voor natuur, om de natuur te verbeteren is het onder andere nodig om de stikstofdepositie in stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden te verminderen. Deze opgave is vastgelegd in de Wsn. In de Wsn is een kwantitatieve doelstelling, de omgevingswaarde, opgenomen om de landelijke stikstofdepositiereductie te behalen. Dit is uitgedrukt in een specifiek percentage areaal stikstofgevoelige natuur in Natura 2000-gebieden die niet meer is overbelast door stikstof. Ook zijn hiervoor een drietal realisatietermijnen opgenomen, namelijk de jaren 2025, 2030 en 2035:

Jaar	Omgevingswaarde
2025	40%
2030	50%
2035	74%

Tabel 8 Te halen omgevingswaarde per jaar

Alle maatregelen in de provinciale gebiedsprogramma's samen moeten resulteren in de landelijke reductiedoelstelling uit de Wsn, namelijk 74% van het areaal met stikstofgevoelige habitats, binnen de Natura 2000-gebieden onder de Kritische Depositiewaarde (hierna: KDW).

Daarnaast zijn er voor de sectoren industrie en energie, mobiliteit en landbouw landelijke indicatieve reductie doelstelling vastgesteld in de kamerbrief van 12 februari 2023. Deze landelijke reductiedoelstellingen voor NH₃ en NO_x zijn weergegeven in de onderstaande tabel.

Sector	Indicatieve reductie o.b.v. sectordoelen 2019-2030
Industrie en energie - NO _x	38 %
Mobiliteit - NO _x	25 %
Landbouw – NH ₃	41 %

Tabel 9 Indicatieve reductie per sector

In de Startnotitie NPLG van 10 juni 2022¹⁹ is, naast het veelbesproken kaartje, in de bijlage ook een tabel opgenomen met richtinggevende emissiereductiedoel per provincie. Dit richtinggevende doel, 631 ton in 2035 voor Zeeland, betreft de NH₃ emissie uit de veehouderij. In de Startnotitie staat daarnaast dat: *“bij de modelmatige berekening is gerekend met de uitstoot van NH₃ (ammoniak) vanuit de landbouw (veehouderij). Er is ruimte in de gebiedsprocessen voor maatwerk, bijvoorbeeld om de doelstellingen voor een deel in te vullen met reductie in andere sectoren (zoals industrie) waar dit even effectief, dan wel effectiever is”*. In Zeeland gaan wij uit van maatwerk, alle sectoren dragen bij én we kijken ook naar de uitstoot van NO_x. Dit betekent dat wij in Zeeland streven naar een reductie van stikstofemissie van 631 ton NH₃/NO_x in 2035.

9.1 Opbouw stikstofdepositie provincie Zeeland

Onder andere uit de Natuurdoelanalyses volgt dat de overbelasting van stikstofdepositie een belangrijke drukfactor is op de natuur. Niet alle natuurgebieden in Zeeland zijn stikstofgevoelig en niet alle natuurgebieden zijn overbelast. Hieronder wordt op een kaart aangegeven welke Natura 2000-gebieden in Zeeland stikstofgevoelig zijn en in welke mate deze overbelast zijn.

¹⁹ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2022/06/10/startnotitie-nplg-10-juni-2022>

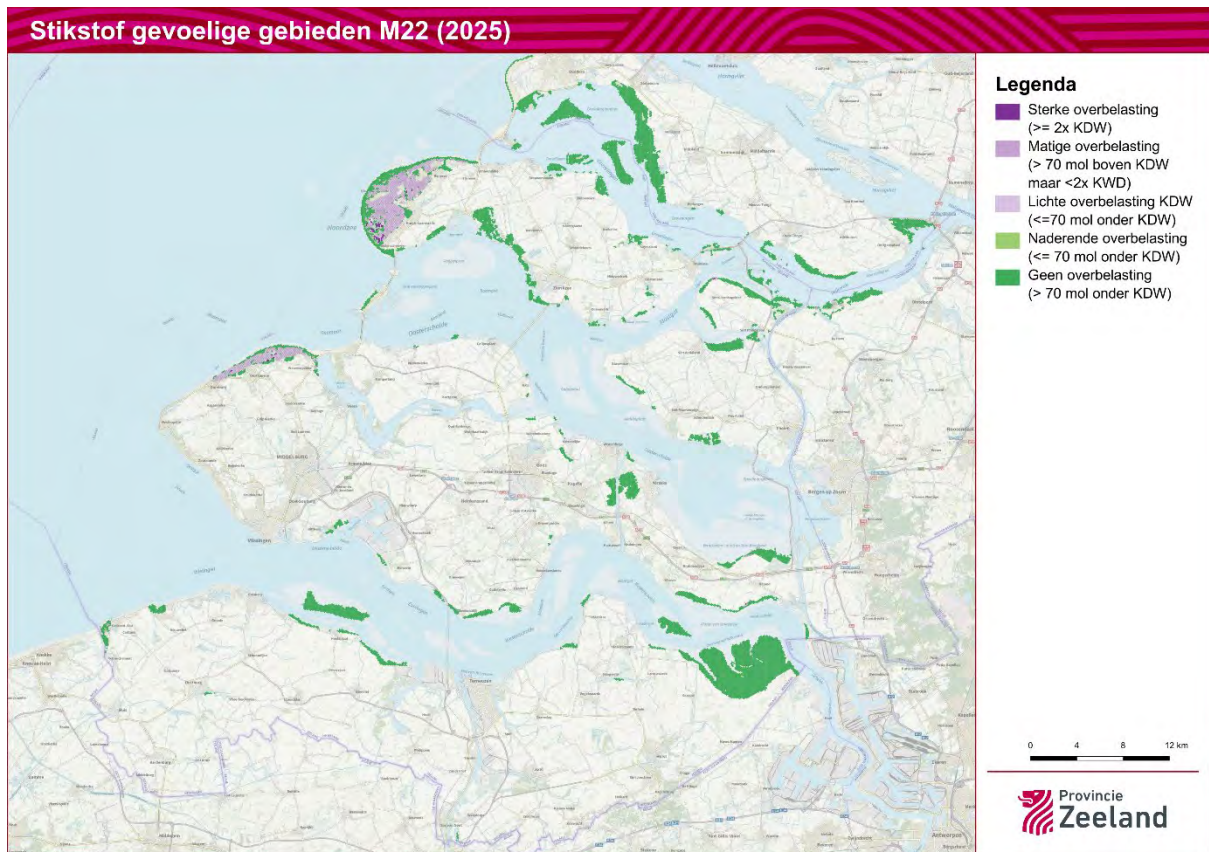

Fig. 14 Stikstofgevoelige gebieden Zeeland (op basis van dataset 2022)

De herkomst van de stikstofdepositie en de afstand tot de Kritische Depositie Waarde is, per stikstofgevoelig Natura 2000-gebied opgenomen in bijlage 4. Deze percentages zijn gebaseerd op de autonome ontwikkelingen en de Klimaat- en Energieverkenning (KEV). In het algemeen kan in Zeeland gesteld worden dat we te maken hebben met veelal moeilijk beïnvloedbare stikstofbronnen. Dat wordt ook duidelijk aan de hand van onderstaande opbouw van stikstofdepositie:

Nederland Opbouw stikstofdepositie

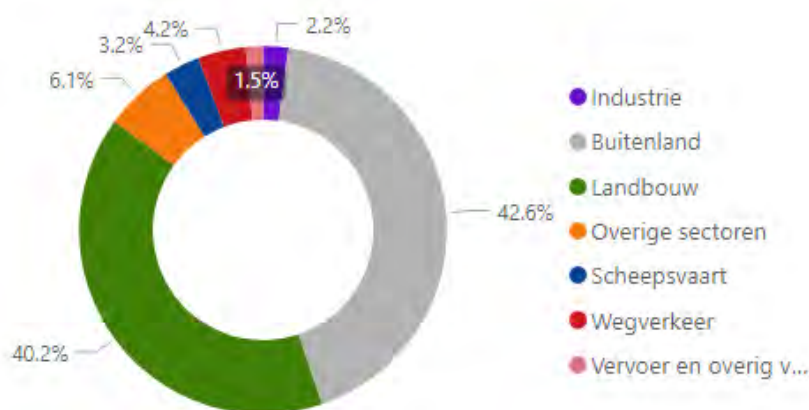

Fig. 15 Opbouw stikstofdepositie Nederland

Zeeland Opbouw stikstofdepositie

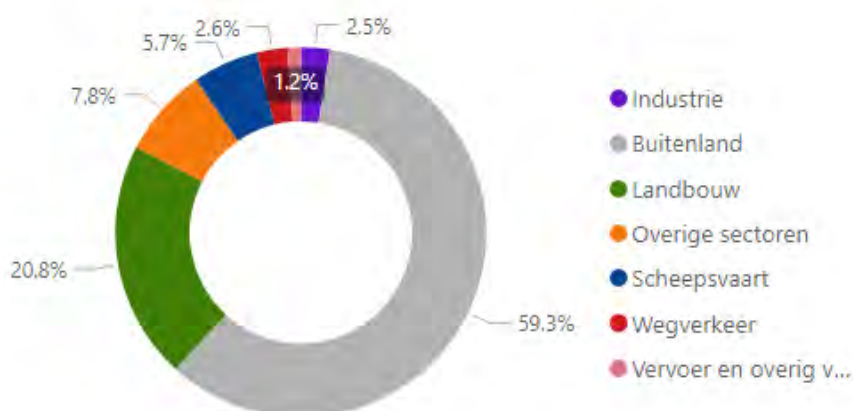

Fig. 16 Opbouw stikstofdepositie Zeeland

NB. In de cirkeldiagrammen op de vorige pagina is de meetcorrectie niet opgenomen. Dit is het verschil tussen de berekende en de gemeten stikstofdepositie. De gemeten concentratie ammoniak (en daarmee de depositie) is volgens de gemeten waarde hoger dan wat het model voorspelt. Zeeland heeft daarom te maken met een flinke meetcorrectie. Deze is in omvang bijna even groot als de berekende bijdrage van de landbouw, al verschilt de omvang na elke (jaarlijkse) aanpassing van AERIUS. In het depositieoverzicht is de meetcorrectie niet als aparte bron terug te vinden. De bij deze bron behorende tonnen stikstof worden naar rato verdeeld over de andere sectoren. Voor Zeeland betekent dit dat het overgrote deel toebedeeld wordt aan de bronnen landbouw en buitenland. In overleg met de andere kustprovincies is aan het RIVM gevraagd om in beeld te brengen waar het verschil tussen de berekende en gemeten waarde vandaan komt. Op deze vraag wordt eind van dit jaar antwoord verwacht. Mogelijke aanpassingen aan het AERIUS model worden dan verwacht aan het eind van 2025.

9.1 [Alle sectoren dragen bij](#)

De focus van het landelijke generieke beleid is – naar onze mening onterecht – overwegend gericht op het behalen van reductie in de landbouwsector, en dan voornamelijk de veeteelt. Deze aanpak doet geen recht aan de werkelijkheid, in ieder geval niet in Zeeland waar de sector landbouw (zie fig. 16) een veel kleiner aandeel heeft dan gemiddeld in Nederland. In Zeeland is zoals bekend het buitenland verantwoordelijk voor de grootste bijdrage in de depositie op de Zeeuwse Natura 2000-gebieden.

Zowel GS als PS hebben in september 2022 besloten dat alle sectoren een bijdrage moeten leveren aan de opgave tot stikstofreductie. Hiernaar streven is belangrijk voor het benodigde draagvlak om daadwerkelijk samen stappen te zetten. Zoals eerder gesteld houden wij als richtinggevend reductiedoel 631 ton NH₃/NO_x aan in 2035 aan. Vanaf paragraaf 9.4 wordt per sector de opgave en het doel beschreven, in deel III zijn de benodigde maatregelen uitgewerkt.

9.2 [Vergunningverlening](#)

De bouw van een woning, het uitbreiden of oprichten van een bedrijf, het aanleggen van een weg of het veranderen van een bestemmingsplan. Dit zijn voorbeelden van projecten of plannen (hierna: handelingen) die aan de Wnb getoetst moeten worden. Wanneer een handeling mogelijk een significant negatief effect op de instandhoudingsdoelstellingen van Natura 2000-gebied(en)

veroorzaakt, bijvoorbeeld omdat er een toename in stikstofdepositie veroorzaakt wordt, dient er een vergunning in het kader van de Wnb (hierna: natuurvergunning) aangevraagd te worden. Tijdens het toetsen van deze aanvragen, kijkt het bevoegd gezag of een handeling de natuur verder zou beschadigen wanneer het uitgevoerd zou worden. Het bevoegd gezag voor de natuurvergunningen is over het algemeen de Provincie, enkele uitzonderingen daargelaten (bijvoorbeeld handelingen aan een rijksweg of luchthaven).

9.2.1 Directe en indirecte effecten op Natura 2000-gebieden

De Provincie kijkt eerst of een handeling direct effect heeft op de instandhoudingsdoelstellingen van een Natura 2000-gebied. Bij een direct effect moet gedacht worden aan bijvoorbeeld het fysiek verwijderen van natuuroppervlakte uit een gebied, omdat er bijvoorbeeld een nieuw fietspad moet komen. Het is aan de Provincie om te beoordelen of deze handeling een significant negatief effect heeft op de gezondheid van het gehele Natura 2000-gebied en of de doelstellingen die voor het Natura 2000-gebied zijn beschreven nog behaald kunnen worden na de handeling.

Daarnaast kijkt de Provincie ook naar indirecte effecten van handelingen op Natura 2000-gebieden. Dit komt met name door werkzaamheden en bedrijfsvoering waar stikstof in de vorm van NH₃ en NO_x bij uitgestoten wordt. Wanneer een aanvrager van plan is een handeling uit te voeren die niet in of direct naast een Natura 2000-gebied gelegen is, dienen zij alsnog te onderzoeken of er geen indirecte effect veroorzaakt wordt door bijvoorbeeld stikstofdepositie. Dit kan een negatief effect op de instandhoudingsdoelstellingen van dat Natura 2000-gebied veroorzaken, vooral wanneer de natuur die daar voorkomt gevoelig is voor te veel stikstof.

9.2.2 Wanneer is een natuurvergunning nodig?

Voor handelingen die een direct effect veroorzaken op de instandhoudingsdoelstellingen zal een natuurvergunning benodigd zijn. Tenzij het gaat om natuurherstelmaatregelen die vastgelegd zijn in het beheerplan van een specifiek Natura 2000-gebied en die worden uitgevoerd ten behoeve van de instandhoudingsdoelstellingen van het gebied.

Wanneer een toename van stikstofdepositie veroorzaakt wordt, zullen de initiatiefnemers een natuurvergunning aan moeten vragen. Tenzij in de ecologische voortoets aangetoond kan worden dat significante negatieve effecten op voorhand uitgesloten kunnen worden. Is er op de locatie waar de handeling wordt uitgevoerd in het verleden een vergunning verleend, dan kan deze gebruikt worden om mee te salderen. Dit noemen we intern salderen. Mocht er na salderen nog steeds een zeer kleine toename berekend worden dan zou het in sommige specifieke gevallen ecologisch onderbouwd kunnen worden dat significant negatieve effecten door deze kleine toename op voorhand uitgesloten kan worden. Dit is echter heel locatie specifiek.

9.2.3 Knelpunten voor vergunningverlening in Zeeland

Met betrekking tot stikstof verkeren in Zeeland de duingebieden in de meest kritische toestand. Deze natuurgebieden zijn zwaar overbelast en kunnen geen toename in stikstofdepositie aan. Dit wordt aangetoond in de NDA's die de Provincie of Rijkswaterstaat heeft gemaakt. Wanneer handelingen een toename in stikstofdepositie op de Zeeuwse duingebieden veroorzaken, dan zal aan de hand van een voortoets aangetoond moeten worden of significante negatieve effecten op voorhand uitgesloten kunnen worden. Zo niet, dan zal een natuurvergunning benodigd zijn. De kans dat dat een natuurvergunning verleend kan worden is dan echter klein. Dit komt doordat deze natuurgebieden zeer gevoelig zijn voor stikstof en stikstof in deze gebieden ook vaak een van de hoofdknelpunten is. In specifieke gevallen zou het verlenen van een vergunning wellicht met een zeer lage (en bijvoorbeeld tijdelijke) toename aan stikstofdepositie nog kunnen, maar dit moet altijd per project en locatie apart beoordeeld worden.

9.2.4 Extern salderen in de provincie Zeeland

Wanneer een toename in stikstofdepositie veroorzaakt wordt, kan extern salderen een mogelijkheid bieden om alsnog een vergunning te krijgen. Hierbij wordt de toename in stikstofdepositie gecompenseerd door de stikstofruimte van externe bedrijven over te nemen. Echter, de Provincie, heeft te maken met een aantal duingebieden. Om extern salderen in te kunnen zetten wanneer depositie op deze duingebieden veroorzaakt wordt, zal aangetoond moeten worden dat de vrijgekomen stikstofruimte niet nodig is om de instandhoudingsdoelstellingen te behalen²⁰.

9.3 Realiseren klimaatdoelstellingen

In het Klimaatakkoord van Parijs is in 2015 afgesproken dat de opwarming van de aarde wordt beperkt tot minder dan twee graden Celsius ten opzichte van het pre-industriële tijdperk. Het kabinet heeft dit vervolgens vertaald naar het Klimaatakkoord. Hierin is afgesproken dat er in Nederland in 2030 49% minder CO₂ wordt uitgestoten vergeleken met 1990. In 2050 moet dit ongeveer 95% minder CO₂ zijn. De Provincie Zeeland heeft de Klimaatafspraken van Parijs en het landelijk Klimaatakkoord vervolgens vertaald naar de Zeeuwse situatie: 'Parijs op z'n Zeeuws'. Deze vertaling is de RES 1.0 die in 2020 door de Zeeuwse overheden is vastgesteld. In de RES staat welke keuzes we in Zeeland maken als het gaat om energiebesparing, duurzame opwek van elektriciteit, de inzet van mogelijke warmtebronnen, de opslag en het transport van elektriciteit, toepassingen van waterstof en de inzet van duurzame oplossingen voor mobiliteit. Het Cluster Energie Strategie 2.0 van de Schelde Delta Regio voorziet in de randvoorwaarden voor de verduurzaming van de Zeeuwse industrie.

9.3.1 Opgave

Om de doelstellingen t.a.v. CO₂-reductie te halen wordt o.a. ingezet op meer inzet van duurzame en groene energie. Dus toepassen van wind- en zonne-energie en waterstof i.p.v. het gebruik van fossiele brandstoffen als olie en aardgas. Om dit te realiseren wordt – in ieder geval – de industriector de komende jaren geconfronteerd met een flinke (ver)bouwopgave. Huidige installaties moeten worden omgebouwd om ze geschikt te maken voor het gebruik van andere typen energie. Om het gebruik van grote hoeveelheden duurzame en hernieuwbare energie mogelijk te maken zal daarnaast ook het (energie) systeem flink onder handen moeten worden genomen. Denk aan de nieuwbouw van nieuwe hoogspanningsstations, het uitbreiden van bestaande stations, de bouw van waterstoffabrieken en het aanleggen en ombouwen van onder- en bovengrondse infrastructuur om al deze energie te kunnen transporteren. En dit speelt al op vrij korte termijn.

9.3.2 Uitdaging

Bij het uitvoeren van werkzaamheden die nodig zijn om de energietransitie te realiseren zal in meer of mindere mate sprake zijn van uitstoot plaatsvinden van CO₂, NO_x en andere stoffen zoals fijnstof. Dat geldt ook voor de gebruiksfase. Wanneer bij projecten de verwachting is dat deze werkzaamheden een significant nadelig effect hebben op de met stikstof overbelaste Natura 2000-gebieden is een vergunning nodig op grond van de Wnb. De Provincie is hiervoor bevoegd gezag. Gelet op de huidige problematiek rondom vergunningverlening op dat vlak is het reëel te veronderstellen dat vergunningverlening voor dergelijke activiteiten (bouw en exploitatie) niet in alle gevallen vanzelfsprekend zal zijn. In ieder geval niet zolang er geen maatregelen worden genomen (wet- en regelgeving en/of fysiek).

Daarmee staan we voor een flinke en lastige uitdaging waarbij ook sprake is van een gevoel van tegenstrijdigheid: om invulling te kunnen geven aan de doelstellingen van de energietransitie moeten maatregelen worden getroffen. Maar het realiseren daarvan wordt erg bemoeilijkt omdat vergunningverlening zeer lastig is grond van huidige wet- en regelgeving m.b.t. de stikstofopgave.

²⁰ <https://uitspraken.rechtspraak.nl/#!/details?id=ECLI:NL:RVS:2021:2627>

Dat gevoel wordt versterkt omdat nadat de werkzaamheden zijn gerealiseerd er sprake zal zijn van significante afname van uitstoot van CO₂ en NO_x. Zowel bij de bedrijven die zorgen voor productie van hernieuwbare energie, maar ook in de keten bij de bedrijven die deze energie vervolgens toepassen in hun bedrijfsvoering.

9.3.3 Vraagstuk

Om invulling te geven aan de klimaatdoelstellingen is het randvoorwaardelijk dat er maatregelen getroffen worden om de omslag te kunnen maken naar het toepassen van duurzame en hernieuwbare energie. De vraag is op welke manier dat mogelijk is in het kader van het huidig juridisch kader ten aanzien van de stikstofopgave. Welke mogelijke oplossingen zijn er en welke partijen spelen daarbij een rol. Maar ook wat er absoluut niet kan en of er mogelijk sprake is van tegenstrijdige belangen met betrekking tot doelstellingen op andere beleidsvelden zoals natuur, woningbouw, de (vaar)weginfrastructuur, landbouw en niet te vergeten de PAS-melders. De Provincie heeft hierin een grote rol omdat ze bevoegd gezag zijn met betrekking tot het verlenen van vergunningen op grond van de Wnb.

9.4 Landbouw

Zeeland is een van de grotere landbouwprovincies, Zeeland is met name een akkerbouwprovincie van Nederland. In totaal telt Zeeland ongeveer 2.700 landbouwbedrijven, waarvan zo'n 80% akkerbouwbedrijf is²¹. Door het geringe aantal (intensieve) veehouderijen is de impact, op de sterk overbelaste duingebieden, gering zo blijkt uit verschillende berekeningen.²²

In Zeeland is gesteld dat alle sectoren bijdragen aan de voorgenomen reductie van stikstof, ook de landbouw zal haar bijdrage leveren. **Daarbij vooropgesteld dat een landbouwperspectief en middelenpakket noodzakelijk zijn in het verhaal van natuurherstel, water en klimaat.** Evenwicht is noodzakelijk.

In Zeeland is de transitie naar *volhoudbare landbouw*²³ enkele jaren geleden ingezet. Deze lijn wordt voortgezet, verbreed met doelen van het NPLG, wat zich in het gebiedsprogramma toespitst op de volgende thema's;

- Bodem en mest
- Zoet water
- Functionele agrobiodiversiteit/gewasbescherming

9.4.1 Bodem en mest

De bodem vormt letterlijk en figuurlijk de basis van het agrarisch bedrijf. Goed bodembeheer kan bijdragen aan een groot aantal uitdagingen waar de landbouwsector voor staat. Klimaatverandering, verduurzaming en vergroting van biodiversiteit zijn voorbeelden van deze uitdagingen. Daarom wordt naar manieren gezocht om de kwaliteit van de Zeeuwse bodem op peil te houden en te verbeteren. Het organische stofgehalte vormt een belangrijke factor voor een goede bodem, omdat dit effect heeft op het bodem- en plantenleven, de waterhuishouding en de bodemchemie.

Nitraat (NO₃⁻) en ammoniak (NH₃) komen via het bodem- en watersysteem in het milieu terecht door onder andere de aanwending van mest op landbouwgronden. Het oppervlaktewater in Zeeland

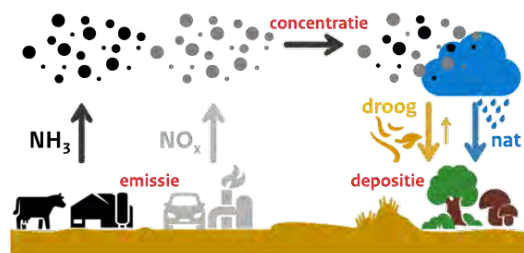

Fig. 17 Overzicht inzake emissie en depositie
(bron: www.rivm.nl/stikstof)

²¹ Bron: CBS

²² Startdocument Gebiedsproces Natuur en Stikstof Provincie Zeeland, 2022)

²³ Zeeuwse Omgevingsvisie, Provincie Zeeland, 2021

Uitvoeringsprogramma Landelijk Gebied 2021-2030, Provincie Zeeland, 10 juni 2021

bevat hierdoor een te hoge concentratie van nitraat. Ook de vervluchtiging van ammoniak naar de atmosfeer zorgt voor ongewenste stikstofemissie. In bijgevoegd figuur wordt de stikstofkringloop weergegeven, waarbij deze processen te zien zijn.

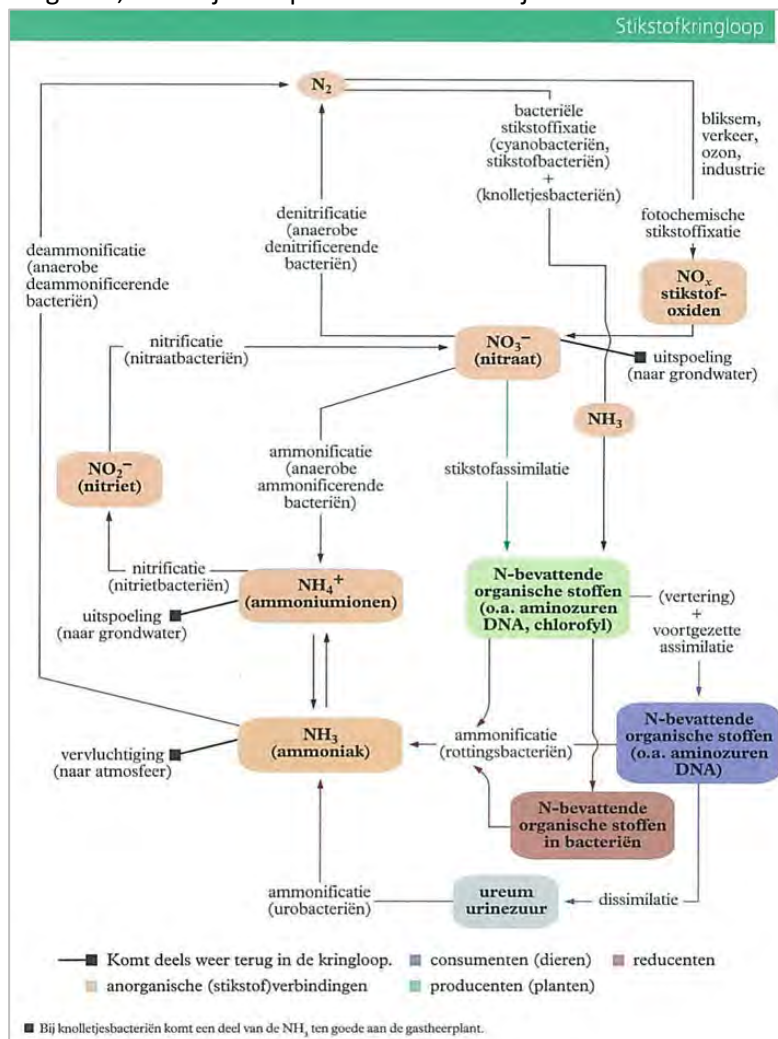

Fig. 18 Stikstofkringloop (bron: BiNaS, pag. 93, tabel G)

9.4.2 Zoet water

Vanuit kwantitatief en kwalitatief perspectief vormt zoet water een belangrijke productiefactor voor de landbouw en een belangrijke voorwaarde voor natuur. Met het ontstaan van extremere weerpatronen als gevolg van de klimaatverandering neemt de behoefte aan bescherming tegen zowel wateroverlast als watertekort als -droogte toe.

Omdat zoet water voor zowel natuur als landbouw belangrijk is, moet worden gezocht naar een optimale balans tussen het afvoeren en vasthouden van zoet water. De toenemende verzilting van de landbouwgrond vormt daarbij een extra bedreiging.

9.4.3 Functionele agrobiodiversiteit²⁴/gewasbescherming

De natuurlijke omgeving is medebepalend in het producerend vermogen van gronden. Functionele agrobiodiversiteit (zowel ondergronds- als bovengronds) is zowel voor de landbouw als voor de natuur van groot belang. Dit belang wordt alleen maar groter wanneer we rekening houden met

²⁴ Functionele agrobiodiversiteit (FAB) is het versterken van het natuurlijke vermogen om ziekten en plagen te beheersen in cultuurgewassen door de biodiversiteit te stimuleren.

ontwikkelingen ten aanzien van gewasbeschermingsmiddelen (verbod op middelen) en de toenemende weersextremen (groter risico op plagen).

Projecten rondom kruidenrijk grasland en groenbemesters zijn interessant omdat ze als doel hebben om a) de mestgift te verminderen, en b) de uitspoeling van (nitraat)stikstof naar grond- en oppervlaktewater te verminderen. Voor Zeeland zijn vooral de groenbemesters met vlinderbloemigen interessant, gezien het grote aandeel akkerbouw in Zeeland.

9.5 [Industrie](#)

Opgave

Binnen de grenzen van de provincie Zeeland bevinden zich een aantal grote industriële bedrijven die naast CO₂ ook stikstof en andere schadelijke stoffen voor het milieu en de leefomgeving uitstoten. Het landelijke generieke bronmaatregelenpakket kent echter geen bronmaatregelen meer voor de industrie. Die waren er bij de start van de landelijke aanpak in het voorjaar van 2020 wel (aanpak piekbelasters industrie) maar het budget dat hiervoor landelijk beschikbaar was, is overgeheveld naar het Versnelde klimaatinvesteringen industrie (VEKI) budget. Dit budget is bedoeld om de energietransitie in de industrie te versnellen. Inmiddels is er voor de stikstofuitstoot door de industrie een aardig budget beschikbaar en werkt het Rijk in overleg met de Provincies aan het opstellen van een plan voor de aanpak van stikstofuitstoot door de industrie. O.a. met een zogeheten aanpak piekbelasters industrie die naar analogie van de aanpak voor de landbouw wordt opgesteld.

Doel

Het huidige Kabinet heeft in het Coalitieakkoord opgenomen dat men afspraken wil maken over CO₂-reductie met de 20 grootste CO₂-uitstoters van Nederland. Voor zover deze bedrijven niet vallen onder de aanpak piekbelasters industrie en daarmee dus niet binnen een apart traject vallen, zal in het kader van deze maatwerkafspraken ook worden gekeken naar de mogelijkheden voor structurele reductie van stikstof. Het gaat daarbij om maatregelen die verder en/of sneller gaan dan wat op basis van bestaande wet- en regelgeving moet. En wat in dat verband de tegenprestatie van het Rijk in financiële zin of anderszins is om de maatregelen daadwerkelijk door te voeren. Binnen de Provincie Zeeland komen drie bedrijven in aanmerking voor het maken van maatwerkafspraken: DOW Benelux, Yara Sluiskil en Zeeland Refinery. Inmiddels wordt met alle drie de bedrijven overleg gevoerd over maatwerkafspraken. De gesprekken bevinden zich voor alle drie in een andere fase.

Voor zover nu bekend worden deze bedrijven niet aangemerkt als industriële piekbelaster en zal er voor hun dus geen apart traject m.b.t. stikstofreductie volgen. Het is dus van belang dat er voldoende aandacht is voor stikstofreductie in de lopende overleggen over maatwerkafspraken.

9.6 [Recreatie](#)

Opgave

Recreatie en toerisme is een belangrijke sector voor Zeeland, met jaarlijks zo'n 19 miljoen overnachtingen en 1,8 miljard aan toeristische bestedingen. Met meer dan 100.000 verblijfsaccommodaties (waarvan ruim 17.000 recreatiegebouwen) en in totaal bijna 350.000 slaapplekken, kent de sector een groot ruimtebeslag. Door deze grootschaligheid drukt de sector op onze natuurlijke bronnen en zorgt voor grote afvalstromen. Er is vooral in voorjaar en zomer recreatiedruk, soms ook in natuurgebieden. Alle verblijfsparken en -accommodaties nemen zo'n 2.320 ha aan oppervlak in. Dit al bestaande ruimtebeslag en de recreatiedruk gaan gepaard met de voorspelling dat het aantal nationale en internationale verblijfstoeristen aan de Nederlandse kust tot 2030 met 56% toeneemt (Nederlands Bureau voor Toerisme & Congressen). Deze groei in recreatiedruk komt met vele andere uitdagingen en transitie op de vrijetijdsector af. We hebben

onder andere te maken met schaarse ruimte en klimaatverandering. Om een balans te bereiken tussen een vitale vrijetijdssector, omgeving en samenleving, is het ambitiesdocument Toekomstbeeld Bestemming Zeeland 2030 opgesteld. Voor een bestemming in balans zijn drie pijlers essentieel: 1) De vrijetijdssector is toekomstbestendig, 2) Toerisme draagt positief bij aan de omgeving en de samenleving en 3) Inwoner en gast hebben een optimale beleving. Met een actieagenda Bestemming Zeeland 2030 worden acties uitgevoerd om deze doelen te bereiken. Eén van de thematische ambities van deze actie-agenda is 'Duurzaamheid in toerisme is vanzelfsprekend'. Dit thema is door de sector, met als overkoepelend platform Toeristisch Ondernemend Zeeland (TOZ), geprioriteerd om aan te pakken.

Doel

Zeeland vormt een blauwgroen hart in het verstedelijkt gebied in Noordwest-Europa. Bescherming en beleving van de natuur boven en onderwater is voor inwoners en gasten een belangrijk thema. De ambitie van de sector is dan ook dat bedrijven in de vrijetijdssector doorgaan met het leveren van een betekenisvolle bijdrage aan de Zeeuwse biodiversiteit en zich maximaal inspinnen op verduurzaming. Bedrijven in de vrijetijdssector reduceren hun 'voetafdruk', emissies en watergebruik maximaal. Een en ander is mede afhankelijk van de beschikbare capaciteit van de energie-netwerken, beschikbare financiering, subsidies en voldoende exploitatieopbrengsten voor deze hoge investeringen. In de openbare ruimte zijn er voldoende duurzame vervoersmogelijkheden, met bijpassende toeristische infrastructuur (parkeergelegenheden met zonnepanelen, laadpalen, goede ontsluitingswegen rondom recreatie- en natuurgebieden e.d.) om Zeeland te ontdekken, zodat iedereen zijn auto zo veel mogelijk laat staan. Hiervoor wordt geïnvesteerd in een goede inrichting van recreatieve voorzieningen in de openbare ruimte, zoals recreatieve routes e.d. Zeeland is ook buiten het hoogseizoen aantrekkelijk en kent een divers aanbod met lokaal onderscheidend vermogen. Hierdoor is toerisme (meer) in tijd en ruimte verspreid. De recreatiedruk past bij de draagkracht van regio's en (natuur)gebieden en er is voldoende draagvlak onder inwoners.

9.7 Mobiliteit

Opgave

De sector mobiliteit is verantwoordelijk voor een deel van de NO_x-uitstoot in Zeeland. De mogelijkheden van de Provincie om gericht maatregelen in deze sector te treffen zijn gering. Structurele reductie is daarmee voornamelijk afhankelijk van autonome ontwikkelingen zoals strengere emissienormen voor verbrandingsmotoren en de verdere introductie van elektrische voertuigen. Op dat vlak zijn de afgelopen decennia al flinke stappen in de goede richting gezet en die trend zal zich naar verwachting alleen maar voortzetten.

Doel

De Regionale Mobiliteitsstrategie, de Actieagenda Bestemming 2030 en overkoepelend het Schone Lucht Akkoord (hierna: SLA) zien toe op verduurzaming en dan met name op een CO₂-reductie. De maatregelen zullen tevens leiden tot een stikstofreductie. Hier is sprake van een meekoppelkans, waarbij de stikstofreductie meelift met de algemene verduurzamingsopgave. Daarnaast heeft de Provincie een doelstelling om de eigen organisatie te verduurzamen. In dat kader streven wij naar het verminderen van de emissies. Hoewel dit niet expliciet over stikstof gaat, betekent een emissiereductie ook vaak een stikstofreductie.

9.8 Scheepvaart

In het gebiedsprogramma 0.5 is onder andere het toepassen van walstroom genoemd als maatregel voor de scheepvaart die bijdraagt aan een vermindering van de stikstofemissies en daarmee -deposities.

In mei 2023 heeft het Ministerie van I&W bekend gemaakt in totaal 180 miljoen beschikbaar te stellen voor de aanleg van walstroom in de vijf zeehavens, waaronder North Sea Port District. Hiervoor is een overeenkomst getekend met het Brancheorganisatie Zeehavens waarin publiek private afspraken over het uitrollen van walstroom zijn vastgelegd. Naast een stikstofreductie zorgt de aanleg van walstroom ook voor minder fijnstof, geur en geluid.

Verder heeft North Sea Ports een QuickScan laten uitvoeren naar het potentiële effect op de reductie van stikstofdepositie als gevolg van de realisatie van walstroom voor zeevaart. Uit de QuickScan blijkt dat, uitgaande van een best case scenario, de aanleg van walstroom voor zeeschepen tot een beperkte reductie van de stikstofdepositie leidt op de relevante Natura 2000-gebieden.

Voor de binnenvaart geldt er een landelijke Subsidierегeling Verduurzaming Binnenvaartschepen (SRVB). Met deze subsidie kan geïnvesteerd worden in nieuwe, schonere motoren of katalysatoren. Verder loopt er een onderzoek naar emissie-eisen voor de binnenvaart. De resultaten worden eind dit jaar bekend. De verwachting is dat met deze subsidierегeling ongeveer 900 schepen een katalysator krijgen. PBL heeft berekend dat door deze maatregel de stikstofneerslag tussen 2021 en 2030 daalt met 4,2 mol per hectare per jaar in 2030

Op basis hiervan is besloten de maatregel walstroom niet op te nemen in deze versie van het concept gebiedsprogramma. Als er op een later moment meer duidelijk is over de bijdrage aan de doelen, de benodigde investeringen en (het effect van) de landelijke maatregelen, kan in een volgende versie van het gebiedsprogramma walstroom alsnog als maatregel worden opgenomen.

Bij het Rijk is wel nagevraagd wat het verwachte effect op de stikstofemissie is van de aanleg van walstroom voor de zeevaart. De verwachte emissiereductie draagt bij aan het richtinggevend emissiereductiedoel van 631 ton NH₃/NO_x in 2035.

9.9 Buitenland

Opgave

De provincie Zeeland is, door de geografische ligging, netto stikstofimporteur. In 2020 betrof de stikstofdepositie uit het buitenland 60% van de totale stikstofdepositie in Zeeland. (bron: Aerius). Zie ook figuur 16. Op de twee meest overbelaste Natura 2000-gebieden, Kop van Schouwen en Manteling van Walcheren, bedraagt de depositie uit het buitenland respectievelijk 60% en 62%. De stikstof is voornamelijk afkomstig uit Vlaanderen en in mindere mate uit Duitsland, Verenigd Koninkrijk en Frankrijk. De belangrijkste bronnen in Vlaanderen zijn de landbouw- en industriële sector (incl. de havens).

Om te komen tot natuurherstel en daarmee het behalen van de instandhoudingsdoelstellingen, is het van belang dat de buitenlandse stikstofuitstoot fors wordt gereduceerd. Hiervoor zijn bronmaatregelen nodig waarop wij als Provincie geen invloed hebben, deze opgave ligt bij het Rijk.

Doel

De Provincie Zeeland heeft weinig tot geen mogelijkheden om zelf maatregelen te treffen die zorgen voor verlaging van de depositie uit het buitenland. De Provincie is daarvoor sterk afhankelijk van de inzet het Rijk en de betreffende buitenlandse overheden. De Provincie is samen met het IPO van mening dat het Rijk aan zet is om in overleg met de betreffende buitenlandse overheden te komen tot maatregelen die leiden tot verlaging van de grensoverschrijdende stikstofuitstoot en -depositie. Tevens vindt de Provincie het de taak van het Rijk om wanneer nodig ook op Europees niveau dergelijke afspraken te maken.

Daarnaast betreft grensoverschrijdende aanpak van het stikstofdossier een politiek erg gevoelig onderwerp waardoor overleg op hoog politiek niveau nodig is.

De Provincie ziet wel een rol voor zichzelf als het gaat over het meedenken over mogelijke maatregelen en het implementeren daarvan en het aanleveren van data. De data kan gebruikt worden bij het afwegen en beoordelen van de potentie van maatregelen op verschillende locaties en ten aanzien van verschillende bronnen.

In het Psn is een paragraaf opgenomen over de grensoverschrijdende samenwerking en aanpak van het stikstofvraagstuk. Aan weerskanten van de grens is sprake van depositie van stikstof die wordt uitgestoten door het buurland. Dat betekent dat ook maatregelen die in het ene land getroffen worden een positief effect hebben op de depositie in het andere land.

De buitenlandaanpak is gericht op vijf sporen:

1. Grensoverschrijdende samenwerking met Vlaanderen.
2. Grensoverschrijdende samenwerking met Duitse deelstaten Noordrijn-Westfalen en Nedersaksen.
3. Borging van de buitenlandaanpak in de gebiedsgerichte aanpak gebiedsprogramma.
4. Nationale inzet in relevante Europese/internationale dossiers.
5. Inzicht/data/kennis met betrekking tot de situatie in het buitenland.

Voor de Provincie Zeeland is spoor 1 van belang. De sporen 4 en 5 dragen ook bij, zij het in mindere mate. Spoor 2 is voor Zeeland niet relevant. In het gebiedsprogramma wordt invulling gegeven aan spoor 3. Het is gelet op de voortgang op het buitenland dossier eigenlijk niet mogelijk om inhoudelijk maatregelen te noemen. De grensoverschrijdende aanpak blijft daarmee vooralsnog erg beschrijvend en procesmatig van aard. Dit heeft met name te maken van de rolverdeling, de maatregelen om tot een stikstofreductie te komen moeten van het Rijk komen.

10. Wateropgave

De Zeeuwse Delta wordt gekenmerkt door een eilandenstructuur omringd door de grote wateren. Met een kustlijn van 650 km is de invloed van het zoute buitenwater overal merkbaar. Onze wateropgave volgt niet alleen uit de KRW, de Nitraatrichtlijn en de EU-grondwaterrichtlijn, maar ook uit het feit dat grote delen van Zeeland voor hun zoetwaterbeschikbaarheid afhankelijk zijn van de jaarlijkse neerslag. De kwaliteit van het oppervlaktewater en het grondwater moet worden verbeterd en voor de kwantiteit moet het juiste evenwicht worden gevonden. De wateropgave wordt groter door klimaatverandering (hitte en droogte) en de verwachte zeespiegelstijging en geldt zowel voor zoet als voor zout water. In dit hoofdstuk kijken we naar de mogelijkheden de doelen te realiseren. Specifiek voor zoet water hanteren we daarbij de leidende principes uit het Zeeuws Deltaplan Zoet Water.

10.1 Kaderrichtlijn Water

De KRW richt zich op het beschermen en verbeteren van watersystemen met het oog op duurzaam gebruik en verplicht de lidstaten hun grond- en oppervlaktewater, via op te stellen maatregelenprogramma's, in een 'goede toestand' te brengen en te houden. De deadline voor realisatie daarvan was in principe 2015 met de mogelijkheid het doelbereik maximaal twee planperiodes uit te stellen (fasering). De huidige KRW-planperiode 2022-2027 is daarmee de laatste mogelijkheid om hier invulling aan te geven.

De KRW geeft randvoorwaarden voor wat de goede toestand inhoudt en verplicht tot het opstellen van maatregelenprogramma's om de doelen te bereiken. De wijze waarop hier invulling aan gegeven moet worden, is in Nederlandse wetgeving vastgelegd. De doelen zijn deels Europees, deels nationaal en deels provinciaal vastgesteld.

Bij de doelen voor oppervlaktewater gaat het om eisen met betrekking tot de chemie (stoffen), biologie (soorten) en hydromorfologie (stroming, peilen en inrichting). Voor grondwater gaat het om chemie (stoffen) en kwantiteit. Met name de eis dat er evenwicht moet zijn tussen onttrekking en aanvulling van grondwater is voor Zeeland relevant.

Maatregelen bestaan zowel uit wet- en regelgeving (o.a. mest en bestrijdingsmiddelen en vergunningen) als uit beheer- en inrichtingsmaatregelen (o.a. oeverinrichting en peilbeheer). De bevoegdheden zijn verdeeld en liggen deels bij Rijk, Provincie en waterschap.

Er is gerede twijfel over de vraag of de KRW-doelen in 2027 gehaald kunnen worden met daarbij de vraag wat de (juridische) consequenties daarvan kunnen zijn. De Minister van I&W heeft dan ook een brede tussenevaluatie in 2024 aangekondigd²⁵, om te bezien of Nederland op koers ligt wat betreft de realisatie van de KRW-doelen en waar eventueel bijsturing nodig is.

Opgave

Uit de KRW-oordelen volgt dat de waterkwaliteit in de Zeeuwse wateren voor veel parameters niet voldoet (zie figuur 19). De oorzaak hiervan is niet in alle gevallen duidelijk. Een belangrijke sturende parameter voor de biologische kwaliteitselementen is het doorzicht (zie figuur 20). De mate van doorzicht houdt direct verband met de hoeveelheid fytoplankton die op zijn beurt weer bepaald wordt door de belasting met nutriënten. In brakke wateren is het met name de overmaat aan stikstof die zorgt voor een teveel aan fytoplankton. Om deze situatie te kunnen verbeteren moet de

²⁵ IENW/BSK-2021/150646 voortgangsbrief water

belasting met nutriënten teruggedrongen worden. De belangrijkste bron voor deze belasting is de uit- en afspoeling van meststoffen vanuit de landbouw.

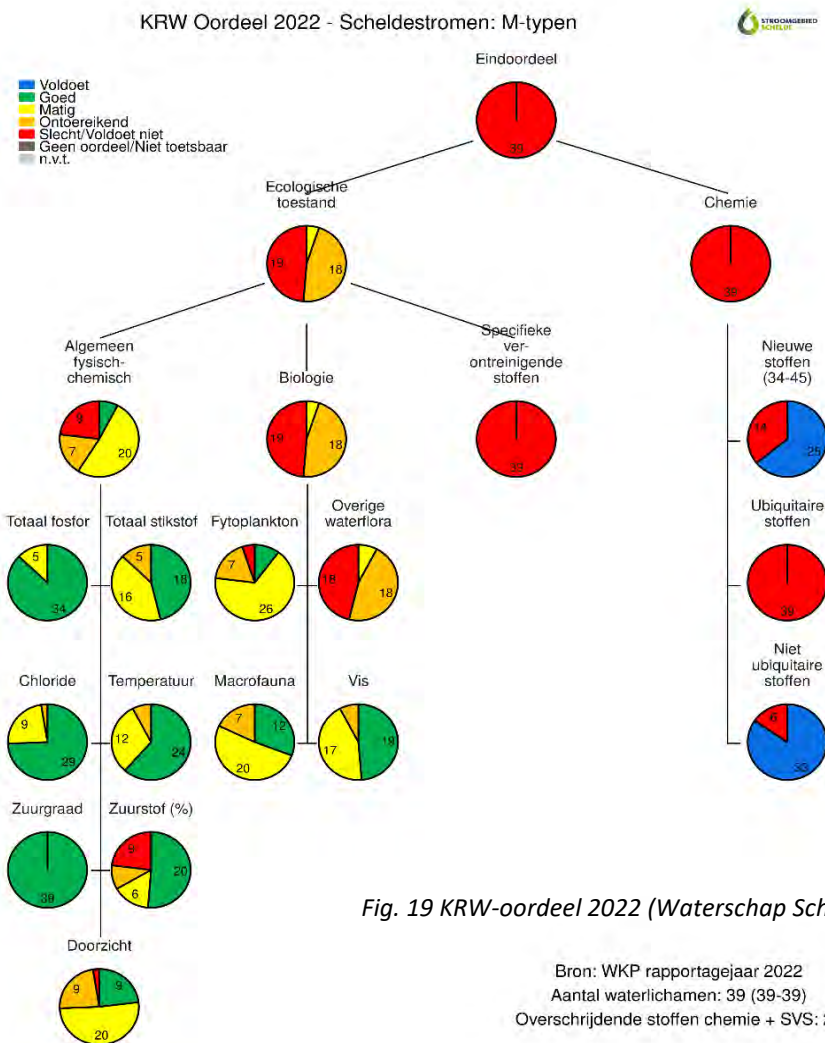

Fig. 19 KRW-oordeel 2022 (Waterschap Scheldestromen)

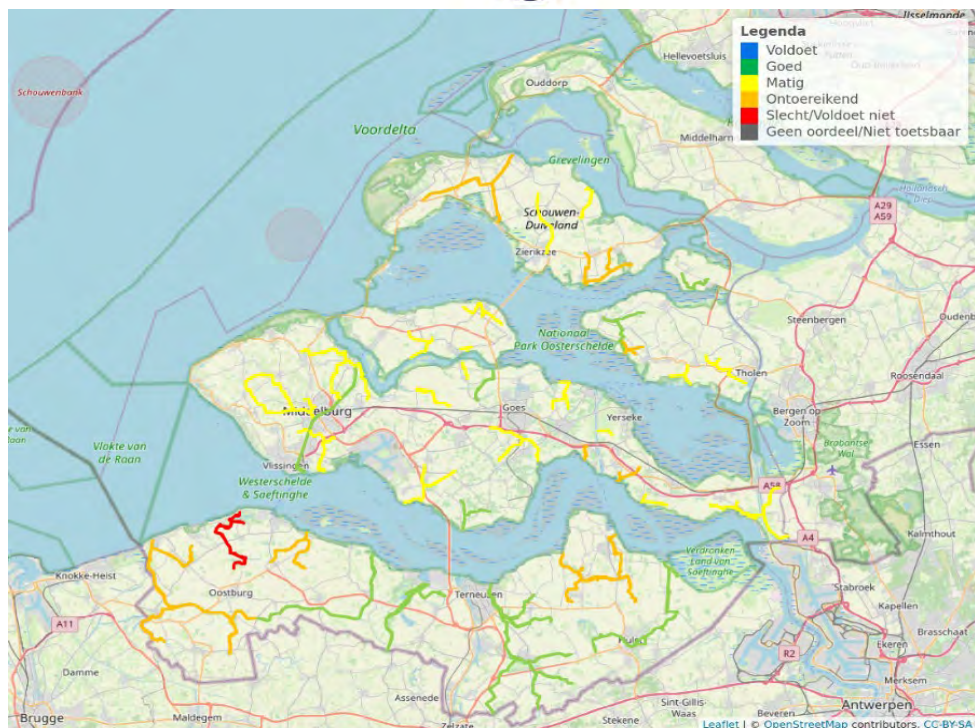

Fig. 20 KRW-waterlichamen (oordeel doorzicht)

Voor vissen lijken de maatregelen (m.n. aanleg vispassages) voldoende effect te hebben, maar voor waterplanten en macrofauna is niet goed duidelijk waarom daar geen verbetering optreedt. Naast de lokale water- en bodemsituatie zal beheer en inrichting zeker een rol spelen. Met alleen een natuurvriendelijker oeverinrichting wordt tot nu toe geen duidelijk positief effect gemeten, maar mogelijk dat een combinatie van maatregelen wel effect heeft.

Ook voor Zeeland geldt dus dat realisatie van de KRW-doelen lastig zal zijn. Naast de problemen die daarbij elders in Nederland spelen, hebben we in Zeeland te maken met brakke oppervlaktewateren. De ecologische doelen daarvoor worden door de Provincie vastgesteld. Probleem daarbij vormt de beperkte ecologische kennis over brakke wateren. Afgelopen jaren is daarom gewerkt aan het vergroten van inzicht in het ecologisch functioneren van brakwatersystemen. Momenteel loopt een traject waarin we op basis van de laatste inzichten komen tot onderbouwde aanpassing van de eerder vastgestelde ecologische doelen voor brakke wateren. In de praktijk zal hierdoor de kans op realisatie van de doelen vergroot worden.

Hoe dan ook blijft een forse inzet op de uitvoering van het maatregelenprogramma noodzakelijk. De benodigde inzet ligt met name bij het waterschap en – indirect via de regelgeving – bij de landbouwsector.

De KRW-maatregelen hebben voornamelijk betrekking op het:

- ✓ Beperken van de belasting van het watersysteem door uit- en afspoeling van landbouwgronden (m.n. mest en bestrijdingsmiddelen), emissies van rioolwaterzuiveringsinstallaties (RWZI's) en lozingen (verontreinigende stoffen).
- ✓ Verbeteren van de hydromorfologie door aanleg van natuurvriendelijke oevers (NVO's) en vispassages en door realisatie van een natuurlijker peilverloop.
- ✓ Voorkomen van intering op (zoete) grondwatervoorraden (vergunningverlening).

Risico's voor de uitvoering worden met name gezien in grondverwerving, kosten en capaciteit.

Doel

De Europese Kaderrichtlijn Water (KRW) richt zich op het beschermen en verbeteren van grond- en oppervlaktewater en stelt zich ten doel dat alle Europese wateren uiterlijk in het jaar 2027 een 'goede toestand' hebben bereikt en dat er binnen heel Europa duurzaam wordt omgegaan met water.

10.2 [Zoet water](#)

Opgave

Zoet water is een cruciale productiefactor voor de landbouw en in algemene zin van groot belang voor de natuur. Toenemende weersextremen door klimaatverandering, vergen een daarop toegesneden waterbeheer. Er moet feitelijk meer rek in het beheer worden ingebouwd, om beter gesteld te zijn tegen zowel wateroverlast als droogte. Zeeland heeft daar bovenop een toenemende verziltingsdruk, door een stijgende zeespiegel. De wijze waarop we onze weerbaarheid tegen deze ontwikkelingen willen vergroten is nader uitgewerkt in het Zeeuws Deltaplan Zoet Water en de Klimaatadaptatiestrategie Zeeland 2021-2026.

Meer rek in het waterbeheer vergt aan de ene kant voldoende bergings- en afvoercapaciteit om piekbuien te kunnen verwerken, maar aan de andere kant grotere zoetwatervoorraden om droogteperiodes te kunnen overbruggen. Om deze twee op het eerste oog tegenstrijdige vereisten te combineren, biedt nadrukkelijker benutting van zowel het oppervlaktewatersysteem als de ondergrond de sleutel. Door stabiele zoete grondwatervoorraden te creëren met meer gecontroleerde interactie met het veel dynamischer oppervlaktewater, kan bovendien verzilting effectief beperkt worden. Door tegelijkertijd het oppervlaktewatersysteem te verruimen wordt de

bergings- en afvoercapaciteit voor neerslag vergroot. We karakteriseren dit als het versterken van de onderlegger, waarmee Zeeland weerbaarder wordt tegen zowel klimaatverandering als zeespiegelstijging. Dat is gunstig voor de natuur, maar biedt ook de landbouw in Zeeland perspectief.

Dit nuanceert de negatieve boodschap uit de water en bodem sturend-brief, dat de kustgebieden zonder zoetwaterdoerspoeling onvermijdelijk verzilten. Uiteraard zijn er grenzen aan de weerbaarheid en zal verzilting bij sterke zeespiegelstijging meer en meer invloed hebben op binnendijkse gebieden, maar met een aangepast waterbeheer kan de verziltingsdruk in Zeeland, dat met zijn gemiddelde hoogteligging rond NAP beduidend hoger ligt dan veel andere delen van Laag-Nederland, significant verminderen. Aldus wordt een buffer opgebouwd waarmee de effecten van zeespiegelstijging langer getrotseerd kunnen worden, naar onze inschatting meerdere decennia.

Doel

Het samengevatte doel ten aanzien van zoet water luidt daarmee *een situatie creëren waarin verzilting effectief beperkt wordt en de scherpe randen van wateroverlast en -tekort worden verzacht*. Dit is cruciaal om de leefbaarheid in Zeeland op peil te houden.

11. Klimaatopgave

Deze opgave is verwoord in de internationale klimaatopgaven, de Europese klimaatwetgeving, de nationale Klimaatwet en het Klimaatakkoord landbouw en landgebruik (terugdringen broeikasgassen door landbouw en landgebruik). Uitgangspunt is dat er geen (lokale) verslechtering optreedt in de luchtkwaliteit en leefbaarheid (incl. geur) en waar mogelijk een verbetering.

11.1 Reductie broeikasgassen

De landelijke emissiereductieopgave broeikasgassen voor de veehouderij en akkerbouw bedraagt 5 Mton CO₂-equivalenten in 2030. De opgave in de akkerbouw betreft met name de mestaanwending.

Minister voor Natuur en Stikstof, C. van der Wal, heeft in haar brief over de voortgang van de integrale aanpak landelijk gebied met kenmerk DGLGS/26174881, 10 februari 2023, een nadere toelichting gegeven op de klimaatdoelen. Alle sectoren dragen bij aan de reductie. Het realiseren van de reductie in de landbouw schetst de minister als een gezamenlijke opgave van Rijk en Provincies met een mix van generieke en gebiedsgerichte maatregelen die een plek krijgen in de gebiedsprogramma's. Het Rijk neemt verantwoordelijkheid voor het inzetten van generieke maatregelen passend in het gebiedsproces. De generieke maatregelen worden nader uitgewerkt, zoals verplichte voer- en managementmaatregelen om te komen tot CO₂-reductie en kringlooplandbouw. Voor Zeeland geldt een reductieopgave van 0,1 Mton CO₂ eq ten opzichte van de Klimaat- en Energieverkenning 2021.

Wageningen University & Research heeft voorjaar 2023 een rekentool ontwikkeld. De rekentool is bedoeld om een indicatie te geven van de omvang van de emissies en wat het effect van aanpassingen in de veestapel is. Op basis van de dieren aantallen van het basisjaar 2019 is voor dat jaar een totale broeikasgasemissie vanuit de Zeeuwse landbouw van 411 kton CO₂-eq berekend. In de rekentool kunnen diverse generieke maatregelen worden doorgerekend zoals krimp van de veestapel, het doorvoeren van innovaties in stal en mestopslag, wijzigende pensfermentatie bij koeien door voeradditieven en aanpassingen van het rantsoen en reductie van het verbruik van kunstmest en dierlijke mest. De opgave is om door het toepassen van dergelijke maatregelen voor Zeeland in 2030 uit te komen op een restemissiedoel van 290 kton CO₂-eq.

Minister voor Klimaat en Energie, R.A.A. Jetten, heeft in zijn brief over de voorjaarsbesluitvorming klimaat met kenmerk DGKE/27070798, 26 april 2023, bevestigt dat het kabinet de klimaatopgave voor veehouderij en akkerbouw handhaaft op 5 Mton broeikasgasreductie in 2030 via het NPLG. De verwachting is dat met opkoopregelingen circa 1 Mton reductie gerealiseerd kan worden. Voor de resterende klimaatopgave van 4 Mton is de bedoeling dat normerend en beprijzend beleid gemaakt wordt. Over de concrete invulling van het normerende en beprijzende beleid maakt de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit afspraken. Als de beoogde reductie hiermee niet wordt gehaald, komt het kabinet met aanvullende maatregelen.

Elders in het gebiedsprogramma worden maatregelen in de landbouw uitgewerkt die effect hebben op stikstof, water, natuur en ook op klimaat. Het te ontwikkelen normerend en beprijzend beleid dient te zorgen voor een instrumentarium voor de agrariër bij de keuze voor bepaalde maatregelen. De minister voor Natuur & Stikstof werkt daarom ook normering en beprijzing uit in het kader van het stikstofbeleid.

We gaan ervan uit dat de rol van de Provincie is het stimuleren van de diverse generieke maatregelen om te komen tot de gewenste broeikasgasreductie.

11.2 Koolstofvastlegging

De NPLG-opgave voor koolstofvastlegging in landbouwbodems in 2030 bedraagt (in Nederland) 0,5 Mton CO₂ eq. Begin april 2023 is een studie afgerond van het Louis Bolk Instituut, concept publicatienummer 2023-012 LbP. Het betreft de impact van koolstofmaatregelen op regioniveau, een scenariostudie naar de mogelijkheden per provincie.

In totaal is een set van tien maatregelen om koolstof vast te leggen in minerale bodems meegenomen in deze studie. Het betreft de volgende maatregelen: aandeel graan verhogen, extra vaste mest, extra compost, groenbemesters/vanggewassen, akkerranden, vogelakkers, gewasresten achterlaten, hoger aandeel blijvend grasland, leeftijd grasland verhogen en mais-grasklaver wisselteelt.

De volgende conclusies en adviezen worden getrokken en gegeven:

Voor Zeeland is kenmerkend dat nagenoeg het volledige landbouwareaal op zeelei ligt. Hierop wordt met name akkerbouw bedreven. Hierdoor zijn in Zeeland de klimaatmaatregelen die zich richten op de akkerbouwbedrijven het meest kansrijk. Het telen van extra groenbemesters en het achterlaten van stroresten heeft de meeste potentie voor koolstofvastlegging. Het telen van extra groenbemesters kan een uitdaging zijn op de zware kleigronden en vraagt om een goede timing bij het inwerken. Opvallend is ook de relatief hoge potentie voor het toepassen van compost vergeleken met andere provincies. Compost draagt als bodemverbeteraar bij aan een verbeterde waterhuishouding en verhoogt de bodemvruchtbaarheid. Hierbij moet echter opgemerkt worden dat de beschikbaarheid van compost in de provincie zelf beperkt is en dat transportafstanden in deze studie niet meegenomen zijn.

Het areaal graangewassen in Zeeland is vergeleken met het Nederlandse gemiddelde aan de hoge kant en opschalen naar 50% graangewassen in het bouwplan levert daardoor slechts een geringe koolstofvastlegging. Indirect creëert deze maatregel nieuwe mogelijkheden voor koolstofvastlegging, aangezien meer graan in het bouwplan de mogelijkheden voor gewasresten en het telen van groenbemesters vergroot. Dit zijn alle drie maatregelen die naast koolstofvastlegging ook sterk bijdragen aan het verhogen van de bodemvruchtbaarheid- en biodiversiteit.

De studie dient als eerste vingeroefening. In het vervolg wil het ministerie van LNV het gesprek aangaan met de Provincies over de mogelijkheden van duurzame bodemmaatregelen in hun regio's. Vooruitlopend op dat gesprek worden elders in het gebiedsprogramma reeds maatregelen in de landbouw uitgewerkt die onder andere de vastlegging van koolstof bevorderen, zoals carbonfarming en de teelt van vlinderbloemige groenbemesters.

12. Gebiedsprocessen – geïntegreerde gebiedenaanpak

12.1 Algemeen

In vijf Zeeuwse regio's zijn problemen en kansen zo sterk met elkaar verbonden dat een gebiedsgerichte aanpak wenselijk is. Er moeten veel (urgente) doelen gehaald worden. Samen met alle betrokken overheden, maatschappelijke organisaties en stakeholders moeten keuzes gemaakt worden om van (veelal sectoraal) beleid te komen tot een afgestemde integrale uitvoering, de geïntegreerde gebiedenaanpak. Ambities, belangen, doelen en opgaven kunnen worden verbonden om te zorgen voor waardesting en gedragen/passende oplossingen in het gebied. Het is de rol van de netwerkregisseur om dit gebiedsproces aan te jagen en te organiseren. Dit is niet vrijblijvend, maar een essentiële keuze waarbij we samen verantwoordelijkheid nemen om (sneller en op maat) de uitdagingen van Zeeland per gebied tot uitvoering te brengen

Naast deze vijf gebieden is het Nationaal Park Oosterschelde ook een bijzondere samenwerking binnen het Zeeuwse landelijke gebied. Binnen het Nationaal Park wordt actief gewerkt aan het behoud, beschermen en beleefbaar maken van dit bijzondere natuurgebied.

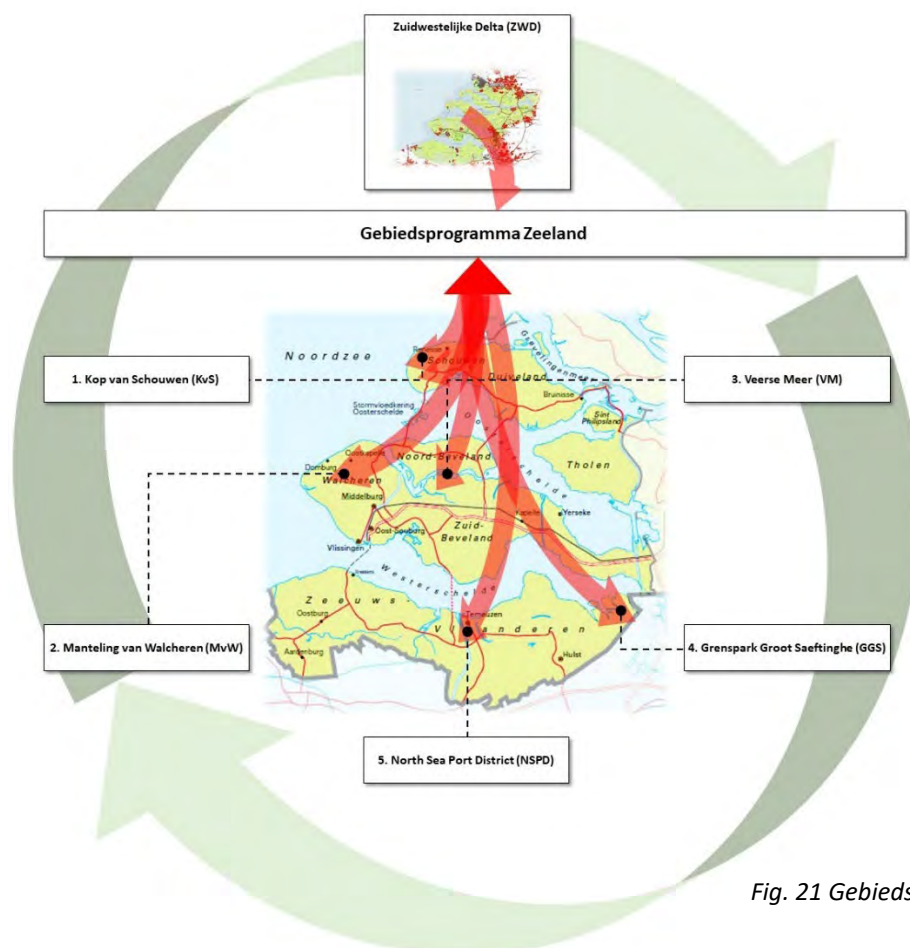

Fig. 21 Gebiedsprocessen Zeeland

Legenda:

1. Kop van Schouwen
2. Manteling van Walcheren
3. Veerse Meer
4. Grenspark Groot Saeftinghe
5. North Sea Port District

6. (Nationaal Park Oosterschelde)

In alle gebieden wordt met relevante stakeholders (overheden, natuurbeheerders, bewoners, ondernemers, etc.) samengewerkt aan het verbeteren van het gebied in brede zin. De verschillende opgaven worden aan elkaar gekoppeld en gezamenlijk aangepakt onder begeleiding van een netwerkregisseur. De NPLG-doelen op het gebied van natuur, water en landbouw staan centraal, maar ook andere opgaven en sociale-, economische- en maatschappelijke doelen krijgen een plaats in de aanpak. Lokale aspecten en de identiteit van het gebied zijn daarbij belangrijk omgevingsfactoren.

12.1.1 Kop van Schouwen – Schouwen (West)

De Kop van Schouwen is een groot duingebied dat als Natura 2000-gebied is aangewezen. De staat van de natuur in het gebied is slecht als gevolg van een te hoge stikstofdepositie, verdroging en gebrek aan natuurlijke dynamiek. In het landelijk gebied ten westen van het Natura 2000-gebied wordt met alle betrokken partijen gewerkt om de opgaven voor natuur, landbouw, water, recreatie in samenhang met elkaar aan te pakken waarbij ook aandacht is voor de sociaaleconomische aspecten. Omdat het gebied verder reikt dan het Natura 2000-gebied, wordt het gebied aangeduid met Schouwen (-West).

12.1.2 Manteling van Walcheren – Noordwest Walcheren

Ook de Manteling van Walcheren is een groot duingebied dat als Natura 2000-gebied is aangewezen. Ook hier is de staat van de natuur slecht als gevolg van onder andere een te hoge stikstofdepositie, verdroging, begrazings- en recreatiedruk. Het gebiedsproces is hier onlangs opgestart en is net als bij de Kop van Schouwen vooral gericht op het in samenhang aanpakken van de opgaven voor natuur, landbouw, recreatie en water. Omdat het gebied verder reikt dan het Natura 2000-gebied, wordt het gebied aangeduid met Noordwest Walcheren.

12.1.1 Veerse Meer gebied

Het Veerse Meer is een zoutwater meer omgeven door grootschalige landbouw en verblijfsparken en –accommodaties. Het meer is een Natura 2000 gebied en tegelijkertijd een belangrijke recreatieve bestemming. De kwaliteit van het gebied en het meer staan onder druk. De gebieden aanpak zorgt voor realisatie en kwaliteitsverbetering voor natuur, landbouw en recreatie met oog voor balans van alle functies van het gebied.

12.1.2 Grenspark Groot Saeftinghe

De grensoverschrijdende gebiedsaanpak in het Grenspark, gelegen aan de oever van de Westerschelde (Natura 2000-gebied), komt voort uit de grote druk die het gebied ondervindt van natuurontwikkeling (o.a. ontpoldering Hertogin Hedwigepolder en Prosperpolder) en de voortdurende uitbreiding van de haven van Antwerpen. Deze gebiedsaanpak is diepgeworteld in de streek en wordt sterk gedragen door elf partners, bewoners en ondernemers in het gebied aan beide zijdes van de grens. De integrale aanpak verplaatst zich naar een realisatiefase waarin de opgaves van haven, natuur en landbouw elkaar versterken.

12.1.3 North Sea Port District (NSPD)

NSPD wordt gevormd door het Nederlandse deel van het grensoverschrijdende havengebied North Sea Port. In dit gebied staat economische ontwikkeling voorop, maar moet aandacht besteed worden aan leefbaarheid, natuur, landbouw en ruimtelijke kwaliteit in brede zin.

12.2 De werkwijze in de gebiedsprocessen

De geïntegreerde gebiedsaanpak is een methode om met alle actoren in een gebied te werken aan het bereiken van verschillende doelen. Deze doelen worden met de streek in kaart gebracht en

vastgesteld. Inwoners en ondernemers weten heel goed wat in hun omgeving verbeterd kan worden en wat daar voor nodig is. Dit vraagt om een overheid die faciliteert met menskracht, kennis en financiële middelen om realisatie mogelijk te maken. De vijf hiervoor genoemde gebiedsprocessen kennen allemaal hun eigen specifieke kenmerken en bevinden zich ook in verschillende fases. De Provincie hanteert een werkwijze waarbij netwerk-/gebiedsregisseurs de netwerken bij elkaar brengen en samenwerkingsprocessen op gang brengen. Omdat de gebieden verschillend van aard zijn ontstaan er gebiedsspecifieke structuren die nodig zijn voor het aanpakken van de lokale problematiek. Hierbij wordt wel veel aandacht besteed aan onderlinge verbondenheid en kennisdeling zodat de gebiedsprocessen ook van elkaar kunnen leren.

12.3 [Nationaal Park Oosterschelde](#)

Het Nationaal Park Oosterschelde heeft een aparte status binnen de gebiedsgerichte aanpak. Er is al een bestaande organisatiestructuur waarbinnen de verschillende belangen zijn samengebracht. De basis van het Nationaal Park Oosterschelde is de bijzondere (onderwater) natuur. Daarnaast is het Nationaal Park van groot belang voor de Zeeuwse economie. In en om het park vinden activiteiten plaats op het gebied van o.a. recreatie, beroepsvisserij en beroepsvaart. Voor het Nationaal Park Oosterschelde is een ambitiedocument opgesteld zodat het in de komende jaren kan blijven bijdragen aan grote opgaven zoals natuurbehoud, stikstofreductie, herstel van biodiversiteit en het reguleren van de recreatiedruk.

Begrippenlijst

AERIUS calculator	Rekenprogramma voor het berekening van de stikstofdepositie.
AERIUS monitor	Monitoringstool voor de herkomst en de ontwikkeling van de stikstofdepositie
BBT	Best Beschikbare Techniek
EA	Ecologische Autoriteit
ETS-bedrijven	ETS-bedrijven = Emission Trade System bedrijven
Gebiedspakket	Eén of meer maatregelen die in een gebied worden uitgevoerd
GS	Gedeputeerde Staten
Hexagon	Zeshoek. Natura2000-gebieden zijn in AERIUS verdeeld in hexagonen met een oppervlakte van 1 ha. Per hexagon is vastgelegd welke habitattypes aanwezig zijn.
KasZ	Klimaatadaptatiestrategie Zeeland 2021-2026, vastgesteld 8 oktober 2021
KDW	Kritische depositie waarde
klimaatadaptatie	(aanpassing) aan klimaatverandering is het proces waardoor samenlevingen de kwetsbaarheid voor klimaatverandering verminderen of waardoor zij profiteren van de kansen die een veranderend klimaat biedt.
klimaatmitigatie	bestaat uit maatregelen bedoeld om de omvang of snelheid van de klimaatverandering te beperken
Maatregelpakket	Een of meer maatregelen die een samenhangend geheel vormen. Voor een maatregelpakket wordt geld gevraagd.
Ministerie van BZK	Ministerie van Binnenlandse Zaken
Ministerie van EZK	Ministerie van Economische Zaken
Ministerie van I&W	Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat
Ministerie van LNV	Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
NDA	Natuurdoelanalyse
NNN	Natuurnetwerk Nederland
NNZ	Natuurnetwerk Zeeland
NPLG	Nationaal Programma Landelijk gebied
NSP	North Sea Port
Omgevingswaarde	een resultaatsverplichting voor de oppervlakte van de stikstofgevoelige natuur met een stikstofbelasting lager dan de kritische depositiewaarde (bron: Aeries).
OZO	Overleg Zeeuwse Overheden
PAGW	Programmatische Aanpak Grote Wateren
PS	Provinciale Staten
Randzone	Ook wel multifunctionele zone, tot 3 km vanuit Natura 2000-gebieden (term gebruikt in Programma Natuur fase 1).
RES	Regionale Energiestrategie Zeeland
RHDHV	Royal Haskoning DHV
SLA	Schone Lucht Akkoord 2021-2023
SSRS	Stikstof Registratie Systeem
Startnotitie	Startnotitie Programma Landelijk gebied van 10 juni 2022
tbo	Terreinbeherende organisaties zoals Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en Het Zeeuwse Landschap

AERIUS calculator	Rekenprogramma voor het berekening van de stikstofdepositie.
Transitiefonds	fonds om de maatregelen te bekostigen die nodig zijn om de stikstofbelasting van de natuur terug te dringen, evenals de uitstoot van broeikasgassen door landbouw en landgebruik.
VHR	Vogel- en Habitatrichtlijn
voortouwnemer	Provincie die verantwoordelijk is voor het opstellen van het beheerplan, de monitoring en rapportage over de uitvoering van de herstelmaatregelen en voor het opstellen van een NDA voor het betreffende Natura 2000-gebied
Wnb	Wet natuurbescherming
Wsn	Wet Stikstofreductie en Natuurherstel
zoetwatervoorkomens	Gebieden met zoetwatervoorkomens zijn gebieden waar een zoetwaterbel voorkomt met een dikte van minimaal 15 meter of waar de zoetwaterbel reikt tot aan de geohydrologische basis. Daarbij wordt water met een gehalte tot 1500 mg Cl/liter als zoet aangemerkt.
ZWD	Zuidwestelijke Delta

VINU.

Uitkomst Regiodialoog 1 Zeeuws-Vlaanderen

Hulst, Den Dullaert

Dinsdag 28 maart 2023

1. Uitkomsten thema klimaat

Algemene conclusies uit het gesprek

- Natuur, landbouw en recreatie kunnen elkaar versterken en/of aanvullen.
- Randvoorwaardelijk voor een succesvolle implementatie van de maatregelen zijn ruimte voor innovatie, een goed verdienmodel, langdurig beleid en een gelijk Europees speelveld.

Belangrijkste opgaven en kansen

- Droogte en zoet water beschikbaarheid en de bijkomende zorgen rondom een goede bodemkwaliteit (zowel vanuit landbouw als natuur)
- Beschikbaarheid van dierlijke en organische bemesting
- Verduurzaming energie: Netcongestie en beperkingen terugwinning
- Ruimte geven aan het water, in plaats van verdere dijkversterking

Aanvullende maatregelen tbv Gebiedsprogramma 1.0

- Innovatieve biovergisting voor terugdringen CO₂ en methaan
- Mest als verdienmodel: energiewinning groen gas (met stripper stikstof destilleren en plaats specifiek inzetten)
- Korte ketens: dierlijke mest voor lokale akkerbouwer
- Meer dieren voor kringlooplandbouw – ‘koehandel’
- Teeltvrije zones biodivers inzaaien en koppelen aan groenblauwe dooradering en bufferzones voor water en mest
- Robuuste bodem door organische stoffen en peilgestuurde drainage > kennis delen/experimenteren en pionieren
- Zonnepanelen op daken van boeren > rendabel maken en korte ketens maken (lokaal opslaan en gebruiken) voor andere functies
- Inspelen op klimaatverandering: Brede waterkeringen
- Hogere waterstanden in de zomer

2. Uitkomsten thema water

Grootste opgaven

- Minder afhankelijk worden van klimaatverandering.
- Het natuurlijk inrichten van het waterbeheer.
- Zoet water een goede plek geven, door bijvoorbeeld wateropslag te combineren met agrarisch waterbeheer (kwantitatief en kwalitatief).
- Beperkte instroom (bijv St Janssteen en Assenede) en afvloeï naar Westerschelde van zoet water.
- Robuust houden van zoetwaterbellen.

Grootste kansen

- Effectief hergebruik van zoet water door slim samen te werken en samen zoeken naar oplossingen.
- Het combineren van functies voor het opslaan van zoet water, bijvoorbeeld door agrarisch waterbeheer (kwaliteit en kwantiteit) op lagere landbouwgronden.
- Samenwerken met de burens en sector overstijgend denken.
- Verzilting is een bedreiging, maar die is om te zetten in een kans voor versterking van de zilte natuur. Zorg dan dat landbouw de kans krijgt op andere gronden en geen last heeft van het zout.

Aanvullende maatregelen tbv Gebiedsprogramma 1.0

- Inzetten op agrarisch waterbeheer
- Combineren van functies/opgaven: bufferstroken, waterkwaliteit en natuurlijk oeverinrichting
- Zoet water bufferen in natte perioden; aanleggen van grote bassins (2 - 4 ha) op slechte stukken landbouwgrond
- Faciliteren van collectieve waterbuffers voor agrariërs en recreatie.
- Robuust houden en beschermen van zoetwaterbellen
- Versterken van zilte natuur op zilte plekken en landbouw op zoete plekken.
- Slim watergebruik en samenwerken met de industriële sector: zoals Smart Delta Resources, sloten met zoetwater vanuit industrie (Cargill).
- Verbeteren van communicatie rondom waterkwaliteit.
- Regelbare drainage.
- Dimensioneren van waterlopen door het vergroten van kwel sloten.
- Natuurvriendelijke oevers tbv vertraging van af- en doorstroom.
- Combineren van groenblauwe dooradering en bufferstroken.

3. Uitkomsten thema natuur

Algemene conclusies uit het gesprek

- Kijk ook naar natuur buiten de Natura 2000-gebieden.
- Ondernemers willen bijdragen, maar moeten wel kunnen (blijven) verdienen.
- Maatregelen op de lijst zijn soms niet duidelijk, bij zero-emissie concessie scholierenvervoer dachten deelnemers dat het vervoer werd afgeschaft.

Belangrijkste opgaven en kansen

- Er zijn kansen voor samenwerking natuur en landbouw, bijvoorbeeld op gebied van organische mest en dijkbeheer
- Afronding NNZ gaat goed. Wel aandachtspunten rond natuur buiten NNZ en wat betreft vogels.
- Kansen voor meer natuurinclusieve landbouw en ANLb, verdund inzaaien etc.
- Zoetwaterberging en –beschikbaarheid zijn belangrijk voor de akkerbouw. Koppelen aan doelen NPLG!
- Zorg over 'uitdijen' van natuur als er zoning komt.

Aanvullende maatregelen tbv Gebiedsprogramma 1.0

- Beheer van bloemdijken en dijken in het algemeen.
- ANLb en natuurinclusieve akkerbouw.
- Waterberging en waterbeschikbaarheid .
- Groenblauwe dooradering (dijken, Zeeuwse hagen etc.).
- Organische mest (mest uit groenafval).
- Walstroom is een goede maatregel, maar niet zaligmakend.
- Innovatie in veehouderij, bijvoorbeeld de Lely Sphere toepassen.
- Horeca kan werken aan bewustwording gasten, transferia, aanplant inheemse soorten.
- Boek ook de 'winst' in van maatregelen die sinds referentiejaar 2018 zijn genomen.

VINU.

Uitkomst Regiodialoog 1 Zuid- en Noord-Beveland en Tholen

Dorpshuis Rilland

Donderdag 30 maart 2023

1. Uitkomsten thema klimaat

Algemene conclusies uit het gesprek

- Natuur, landbouw en recreatie elkaar kunnen versterken en/of aanvullen.
- Randvoorwaardelijk voor succesvolle implementatie van de maatregelen zijn het corresponderen van nationaal en lokaal beleid, het integraal benaderen van alle verschillende ruimteclaims en de behoefte aan regie hier op. Er komt veel op het gebied af, dus er is behoefte aan zekerheid en helderheid rondom eisen en verdienmodellen.

Belangrijkste opgaven en kansen

- Zoetwaterbeschikbaarheid en droogte en het vasthouden van zoet en zout water, verdroging Yerseke en Kapelse Moer.
- Variabel peilbeheer, als kans voor natuur én landbouw
- Zout water als kans voor andere teelten en nieuwe typen natuur
- Klimaat robuust akkerbouwsysteem, met verdienmodel
- Waterbassins Noord-Beveland voor landbouw, maar ook biodiversiteit en landbouw (Groene Kamer Rilland)
- Dijkversterking
- Hittestress in de gebouwde omgeving
- Netcongestie vs windenergie als grote kans

1. Uitkomsten thema klimaat (vervolg)

- Innoveren in landbouwsystemen
- Organische meststoffen voor betere bodemkwaliteit
- Industrie op grote schaal verduurzamen
- De kerncentrale

Aanvullende maatregelen tbv Gebiedsprogramma 1.0

- CO2 opslaan door carbonfarming
- Klimaatbestendige landbouw
- Functie volgt peil: peilverhoging / variabel peilbeheer
- Groenblauwe dooradering: jonge polder, natuurvriendelijke oevers, berging
- Mulchen (sponswerking) organische huishoudelijke compost en reststromen voor bodem
- Bestaande structuren voor meer hectare groen
- Campings als waterbuffers voor boeren

- Water bassins met groene omzoming bij agrariërs
- Organische en onbewerkte mest tbv bodemkwaliteit
- Gebiedsgerichte functieruil
- Zak als beschermd boeren cultuur landschap (beschermd provinciaal landschap)
- Keten landbouw en energietransitie – zon op land = verdienmodel akkerbouw
- Kleinschalige kringlooplandbouw: dierlijke mest voor eigen voievoorziening
- Groene waterstal
- Cobelfret benutten voor zonnepanelen & opvangen regenwater
- Afvalwater beter benutten voor zoetwater beschikbaarheid
- Restwarmte benutten
- Elektrificatie van industrie en mobiliteit
- Nieuwbouw (woningen en bedrijven) maximaal benutten voor zonnepanelen
- Benutten kustversterking voor natuur, energie en recreatie
- (lokale) Monovergisting bij veehouderijen voor minder aardgasverbruik

2. Uitkomsten thema water

Algemene conclusies uit het gesprek

- Interactie en in gesprek gaan om verschillende belangen samen te laten komen is essentieel, samenwerken op problemen op te lossen.
- De eilanden verschillen erg van elkaar, evenals de problematiek en oplossingen
- Grenzen tussen percelen, thema's en sectoren vervagen, niet meer denken in verschillen

Grootste kansen en opgaven

- Verdroging en zoetwater beschikbaarheid: vasthouden in tijden van droogte vs pieken in regenval, gevolgen voor natuurgebieden
- Natuurlijk en flexibel peilbeheer, afgestemd op de ruimte die er is en op gebiedskenmerken (stuwen er in)
- Samengaan van waterveiligheid, kwaliteit en gebiedsontwikkeling
- Overgangsgebieden tussen natuur en landbouw, geschikt voor bufferzones voor flexibiliteit in waterpeil

- Doorspoeling Schelde-Rijnkanaal vs KRW
- Verzilting, kweldruk
- Waterstofproductie
- Inzicht in grondwateronttrekkingen
- Waterkwaliteit: verontreiniging
- Derogatie zorgt voor meer kunstmest, ongewenste
- Energiekosten te hoog voor adequate bemaling
- Leren van andere plekken waar men bezig is watersysteem te verbeteren
- Landbouw omzetten tot natuur op verzilte plekken

2. Uitkomsten thema water (vervolg)

Aanvullende maatregelen tbv Gebiedsprogramma 1.0

- Overgangsgebieden voor water
- Ondergrondse buffering
- Drinkwaterbeschikbaarheid en vestigingsklimaat op elkaar afgestemd
- Tegengaan verzilting – kennis opbouwen over locaties
- Vergroting zoet water lens
- Peilverhoging – regelbare drainage
- Opvangen water juist bij verharding
- Zoete bron Spuikanaal uitbreiden
- Verruimen van watergangen voor meer afvoermogelijkheden, koppelen aan groenblauwe dooradering
- Verdunnen van mest tbv bodem
- Biologische landbouw
- Benutten van proceswater van bedrijven, zoals afvalwater van grootgebruikers
- Onderzoek naar grootverbruikers
- Ontziltingsindustrie ontwikkelen
- Plaatsen van stuwtjes
- 'Drinkable rivers'

3. Uitkomsten thema natuur

Algemene conclusies uit het gesprek

- Meer samenwerking is nodig. Hou het realistisch en doe het samen
- Natuur stelt een hulpvraag aan andere sectoren en doet een beroep op intrinsieke motivatie (niet alleen helpen als het financieel oplevert)
- Misschien is een tijdelijke dip in rendement nodig om daarna weer door te kunnen
- We moeten keuzes maken
- Harde grenzen tussen natuur en landbouw moeten vervagen
- Zeeland heeft al veel kringlooplandbouw

Belangrijkste opgaven en kansen

- Meer biologische/natuurinclusieve landbouw --> Vergroten van de vraag naar biologische/duurzame producten
- Juridische borging vergunningen en oplossen PAS-melders
- Mogelijk komt er een tweede kerncentrale met impact op het gebied, die koppelen aan andere opgaven
- In natuurgebieden water bufferen voor natuur én landbouw
- Bomen en planten langs wegen als onderdeel van groene dooradering
- Kustversterking combineren met recreatie

Aanvullende maatregelen tbv gebiedsprogramma 1.0

- Watersysteem (opslag, buffering, hergebruik)
- Rood-voor-groen-fonds (industrie voor natuur)
- Organische mest
- Slimme mobiliteitssystemen
- Marktvraag duurzame producten - stimuleren en/of belonen duurzame landbouw
- Mobiliteitshubs voor recreanten
- Vergroenen van particuliere tuinen

VINU.

**Uitkomst Regiodialoog 1
Walcheren &
Schouwen-Duiveland**

Hotel ter Duin, Burgh-Haamstede

Maandag 3 april 2023

1. Uitkomsten thema klimaat

Algemene conclusies uit het gesprek

- Een stap terug is een stap voorwaarts. Robuuste natuur en een robuuste inrichting zorgen ook voor robuuste economische verdienmodellen.
- Functie volgt locatie: huidige en toekomstige lokale situatie bepalen de functie.
- Goed inzicht in de effecten van maatregelen is belangrijk
- Meekoppelkansen zijn belangrijk. Klimaat en duurzaamheid zouden altijd onderdeel van afweging moeten zijn – bij natuur, recreatie en landbouw.
- Naast aandacht voor realiseren en maken, is er aandacht nodig voor beheer, behoud en doorontwikkeling.

Belangrijkste opgaven en kansen

- Verdroging; slim omgaan met zoet water en inzetten op flexibel waterpeil
- Monovergisting bij samenwerkende veehouderijen voor stikstofreductie (lokale kringlopen)
- Energietransitie vs. stikstofruimte
- Klimaatadaptieve maatregelen bij landschapsinrichting; zoals groenblauwe dooradering, maar ook in bebouwde omgeving en op bedrijven & recreatieterreinen
- Klimaatverandering vraagt om andere inrichting landschap: er is behoefte aan meer koele en schaduwrijke plekken en bebossing.
- Korte ketens bij verduurzaming energie
- Migratie en verandering van biodiversiteit en soorten; wettelijk kader werkt niet meer, zien als kans.
- Herzien van beheer van landschapselementen
- Spanningsveld tussen recreatie en beschermen Natura 2000-gebieden
- Toename recreatie vs klimaatverandering – vraagt om gedragsverandering bij ondernemers en recreanten.

1. Uitkomsten thema klimaat (vervolg)

Aanvullende maatregelen tbv Gebiedsprogramma 1.0

- Inzetten op volwaardig OV in recreatiegebieden
- Zoet water recyclen
- Grondruil voor passende functies op passende locaties
- Collectief vergroenen bedrijventerrein Arnstein
- Business model ontwikkelen voor beheer landschapselementen
- Routes waarin bestaande landschapsstructuren, recreatieve functie en groenblauwe dooradering samenkomen
- Schaduw en koele plekken creëren tbv recreanten
- Klein beginnen met groenblauwe dooradering, om een netwerk te krijgen. Langs wegen lijkt kansrijk
- Spreiding recreatie vanuit kustzone naar achterland
- Recreatie eigen energiebehoefte duurzaam opwekken en opslaan, zelf of in korte keten – oplossing voor onrendabele top
- Opslag regenwater in waterbassins en ondergrond
- Cross-overs op het gebied van energie
- Aandacht voor klimaatadaptatie in de stad
- Monovergisting

2. Uitkomsten thema water

Algemene conclusies uit het gesprek

- Samenwerking op het thema water is evident; mede vanwege ruimtelijke functies die elkaar in de weg zitten. Niet alles kan overal.
- Mee-investeren van Rijk is belangrijk
- Accepteren van verzilte grond
- Er zijn behoorlijke verschillen tussen Walcheren en Schouwen-Duiveland
- Regelgeving zit elkaar soms in de weg
- Focus in het Gebiedsprogramma 1.0 zowel op korte als lange termijn (zeespiegelstijging)

Grootste opgaven en kansen

- Minder bemesting voor betere belasting nutriënten, beter groeiende gewassen, betere waterkwaliteit en robuuste bodem.
- Zoetwaterbeschikbaarheid, waterbesparing en verzilting.
- Verdroging en natuurschade door te lage waterstanden (KvS)
- Sponswerking van de bodem
- Peilverhoging gebiedsgericht inzetten – kans en bedreiging
- Bufferzones in natuurgebieden en in de polders, tbv zoet waterbeschikbaarheid in landbouw én natuurontwikkeling
- Dubbele drainage, zout water afvoeren van onder zoet water
- Zorgen dat water minder zout wordt voor betere water en bodemkwaliteit
- Ondernemersangst voor innovatie
- Ten onder gaan van kleinschalige landbouw ten faveure van 'industriële ondernemers'

Aanvullende maatregelen tbv Gebiedsprogramma 1.0

- Waterbassins en ondergrondse opslag voor zoetwaterbeschikbaarheid
- Watervraag verminderende en beperkende maatregelen: Druppelirrigatie, maatwerk per seizoen (piek in zomer)
- Fijnmazig water vasthouden tbv economische functies
- Ontzilting van zout (brak) naar zoet water
- Bodemkwaliteit verbeteren; regelbare drainage, snelle uitspoeling afremmen, meer organische stoffen
- Terugdringen afvoer van dagelijkse afvoer van zoet water in Ooster- en Westerschelde, duinzoom
- Pilots en experimenten opschalen
- Peilgestuurde drainage a la Waterhouderij op groter schaalniveau toepassen (collectief betalen)
- Groenblauwe dooradering koppelen aan buffering van zoet water in de polder
- Onderzoek naar grootgebruikers en onttrekking door particulieren en recreatiebedrijven
- Onderzoek naar watervraag in droge perioden
- Afvalwater opwaarderen en hergebruiken
- Vertical farming
- Substraten
- Opvang van water in stedelijk gebied

3. Uitkomsten thema natuur

Algemene conclusies uit het gesprek

- Urgentie is groot in een gebied met veel recreanten
- Ondernemers willen bijdragen, maar moeten wel kunnen (blijven) verdienen
- Zoveel mogelijk maatregelen nemen die aan meerdere doelen bijdragen
- Natuur stelt een hulpvraag aan andere sectoren en doet een beroep op intrinsieke motivatie (niet alleen helpen als het financieel oplevert)

Belangrijkste opgaven en kansen

- Breder kijken dan alleen naar Natura 2000-gebieden
- Zorgen dat recreatie niet ten koste gaat van natuur
- Waterberging in natuur tbv natuur én landbouw
- Een nieuwe/betere recreatievisie, o.a. ten aanzien van (mini)campings. Meer data over recreatie verzamelen gaat helpen
- Streekproducten gebruiken in horeca
- Dorpsbosjes rond de bebouwde kernen, meer promotie wandelnetwerk
- Coöperaties oprichten

Aanvullende maatregelen tbv Gebiedsprogramma 1.0

- Zoetwaterberging in natuurgebieden
- Elektrificatie recreatievaart
- Investeren in vogelgebieden/verbeteren natuur buiten Natura 2000
- Extra recreatiemogelijkheden creëren buiten Natura 2000
- Eilanden voor de kust met hoge natuurwaarden!
- Slimme mobiliteitshubs
- Natuurinclusieve landbouw
- Organische mest

VINU.

Uitkomst Regiodialoog 2 Walcheren & Schouwen-Duiveland

Dorpshuis Vrouwenpolder
Maandag 15 mei 2023

1. Uitwerking maatregelen: Groenblauwe dooradering

- Landschapselementen en bestaande structuren in het historisch landschap gebruiken voor de GBDA – heggen, waterlopen, randzones, kreekkruggen, dijken enz.
- Het doel van de GBDA goed vastleggen. Bij de aanleg rekening houden met het karakter van het landschap
- Gebruik de Bosvisie en regionale visies op landschap en water bodem sturend als uitgangspunt voor de GBDA
- Klimaatadaptieve verbinding van groen met de stedelijke omgeving zoeken. Kansen voor een koppeling met fiets- en wandelroutes benutten waardoor natuurgebieden worden ontlast. Maak GBDA toegankelijk
- GBDA zien als landschapsontwikkeling, geen koppeling met VHR doelen, soorten zijn bijvangst
- Landschapsaanleg, onderhoud en beheer tegen een vergoeding, met lange termijn strategie (dus geen 10 jaar subsidies). Toetsen op aanwezigheid van vooraf vastgestelde landschapselementen/-kwaliteit. Focus op langere termijn dan NPLG – horizon is echt 30 jaar met dit soort projecten. Er is visie nodig voor deze systeemverandering
- Vooraf 70% van de inrichting borgen. Bouw de nodige flexibiliteit tussen “richting geven” en “spelregels”. Zorg voor draagvlak in het gebied. Geef individuele partijen de flexibiliteit, maak gebruik van ‘eigen budgetten’ en maak duidelijk wat partners bij kunnen dragen aan het grotere verhaal
- Er moet voor alle partijen iets in zitten. Verband leggen met de recreatiesector en zoeken naar de plus voor de landbouwsector. De relatie leggen tussen de economische functie landbouw en de natuurwaarden. Zorgen voor een goede stimulans voor grondeigenaren en een interessante vergoeding voor boeren bij natuurbeleid. Grond is schaars. Natuurbeheer met continuïteit door boeren middels verpachting en met stabiele inkomensbron – natuurwaarde moet financiële waarde krijgen. Bijvoorbeeld in een collectief
- Actief grondbeleid, juridisch en regeltechnisch minder complex maken, een langjarig verdienmodel, versimpeling ambtelijke lijnen, financieringsstructuur, maatwerk mogelijk maken – allemaal randvoorwaarden om van GBDA een succes te maken.

2. Uitwerking maatregelen: Duurzaam watersysteem

- Zoet water is belangrijk en wordt steeds belangrijker omdat het klimaat verandert
- **Systeemvraagstuk** – hoe gaan we goed om met droge en natte perioden en de balans tussen water afvoeren en vasthouden? Niet alleen oppervlaktewater, maar ook grondwater
- Zoet en zout water kan voor natuur, maar voor landbouw zijn locaties met zoet water belangrijk
- Zet in op een natuurlijk watersysteem – omgaan met nat, droog, zoet en verzilting
- Water vasthouden en infiltreren, innovatieve drainage – een collectieve opgave van meerdere partijen en samenwerking tussen boeren en natuurpartijen
- In een heel jaar valt genoeg water maar in de zomer komen we (natuur en landbouw) tekort. Het is nodig om water op te vangen en te bergen voor later gebruik. Er kan veel water ondergronds opgeslagen worden. Dit wordt gezien als belangrijke maatregel. Begin nu, het is dringend. Doe het collectief
- Onderscheid maken tussen drinkwater en zoet water. Reststromen en afvalwater hergebruiken
- Provinciale rol: onderzoek naar geschikte locaties voor beschikbaarheid en onderzoek naar de effecten op korte en lange termijn. Monitoren en benchmark andere voorbeelden in Nederland
- Gemeentelijke rol: lokale stakeholders bij elkaar brengen, werk oppakken
- Waterschap heeft een belangrijke rol in het kader van de waterkwaliteit en waterveiligheid

3. Uitwerking maatregelen: Recreatie

- Er is al veel staand beleid dat kan bijdragen aan de doelen. Ook zijn er veel programma's en regelingen. De kunst is om dit verder te brengen en beter te benutten
- De opgave is om te onderzoeken wat er nog meer kan in de context van de doelen rondom water, klimaat, biodiversiteit en landschap
- Haal voor de recreatiesector inspiratie uit regelingen en redeneringen/aanpak vanuit de landbouw ten behoeve van natuurontwikkeling
- Succes van verduurzaming van verblijfsrecreatie valt of staat met uitvoeringskracht en stevige, minder vrijblijvende regels en randvoorwaarden voor natuur en klimaat
- Recreatieterreinen openbaar toegankelijk maken en natuurintensief, duurzaam en klimaatadaptief inrichten
- Meer spreiding van recreatie – niet alleen nabij fragiele natuurgebieden, maar overal. Eventueel bepaalde locaties 'vrijmaken' voor natuur en recreatie verplaatsen.
- 'Scharrelruimte' aan de randen van recreatieterreinen. Dit zijn overgangsgebieden met gebruiksnatuur rondom recreatiegrond, om het gebruik van de fragiele natuur te beperken. Dit is ook voor ondernemers mogelijk interessant – biedt toegevoegde waarde voor bezoekers en voor behalen van doelen
- Daarnaast ook kleine maatregelen nemen, die voor bewustwording zorgen. Van bijenhotel tot collectieve watertank
- Financiering: Stimuleringsfonds voor jonge ondernemers, lokale familie-ondernemers – om tegenwicht te kunnen bieden tegen de grote spelers. Zo bouw je verbinding met het gebied en diversiteit op. De markt zorgt ervoor dat overnameprijzen erg hoog liggen en grote spelers machtig zijn
- Verduurzaming en vernieuwing vraagt om grote investeringen. Recreatieondernemers missen inzicht in urgentie en economische noodzaak om te investeren in verduurzaming. Een uitvoeringsorganisatie ten behoeve van kennisdeling en hulp bij de aanpak is kansrijk
- Provincie en gemeenten kunnen sturen met voorwaarden rondom natuur en klimaat in verordeningen en vergunningverlening

4. Uitwerking maatregelen: Innovatie in de landbouw

- Er zijn legio technische innovaties, maar er is onzekerheid voor agrariërs rondom effectiviteit, praktische uitvoerbaarheid en bekostiging. Er lopen onderzoeken naar haalbaarheid en perspectieven van innovaties. Voorbeelden van innovaties die besproken zijn: Lely Sphere, circulair stalsysteem, precisielandbouw, plantversterkers, organische mest, andere en meer diversiteit in teelten, schaalvergroting, mestvergisting en elektrificatie. Korte ketens bieden kansen, maar dat is niet echt een innovatie
- Daarbij wordt wel opgemerkt dat de innovaties vooral algemeen zijn en nog niet op het niveau zijn dat ze toegespitst worden op een bepaald deelgebied binnen de regio
- Overheden kunnen stimuleren met subsidie- en stimuleringsregelingen, het mogelijk maken van stapelen van regelingen, regelingen verruimen (ook voor loonwerkersbedrijven), juridisch borgen en werken met KPI's, ten behoeve van het business model en het wegnemen van onzekerheden bij de agrariërs. Perspectief en zekerheid bieden voor de agrariërs is wat het meeste gemist wordt in de sector en vormt nu een grote drempel om te investeren
- De agrarische sector kan stimuleren met keurmerken, kennisdeling en praktijkproeven. Het stimuleren van duurzaamheid in de keten en financieren met bijvoorbeeld lokale energieopwekking (biovergisting)
- Bij loonwerkersbedrijven zijn veel kansen door hun gebiedskennis en grote ervaring op verschillende plekken. Dat biedt mogelijkheden voor samenwerking met agrariërs ten behoeve van kennisdeling

5. Uitwerking maatregelen: Water en bodem sturend

- Water en bodem sturend, of sturen wij water en bodem?
- Het principe gaat meer over 'bijsturen' en acteren op kansen
- We moeten meebewegen met het watersysteem, gezien het belang van zoet water. Hiervoor is inzicht in het systeem en het zoeken naar elkaar versterkende functies erg belangrijk
- Soms remt of bepaalt een ontwikkeling een keuze, bij bijvoorbeeld locaties voor waterinlaat
- Zeeverdediging alleen inwaarts uitbreiden heeft vergaande consequenties. Ontpolderen lijkt geen optie
- Extra kosten voor inrichting en herinrichting van een gebied financieren
- Richting het Rijk is beeldvorming over Zeeland belangrijk – dit gaat nu veelal over verzilting en zeespiegelstijging als voldongen feit
- Inzetten op zoetwaterbeschikbaarheid voor diverse functies geeft tijd om te anticiperen op de toekomstige ontwikkelingen
- Kwel en zoet water zijn sturend voor de invulling van een gebied, net als een robuuste bodem. Het vraagt om maatwerk – niet alle kavels hoeven droog
- Voor ondernemers en de risicoafweging is het tijdspad belangrijk – een langere termijnbeeld. Er is tijd nodig
- De rol van de Provincie is er een van lobbyen naar het Rijk, het positioneren van de provincie, regie nemen, instrumentarium optimaal gebruiken, opdrachten neerleggen in gebieden en knopen doorhakken. Hierin is ook het waterschap belangrijk. Doelen stellen is een overheidstaak (over individuele belangen heen), invulling en uitvoering overlaten aan de gebieden

6. Reflectie

Reflectie op het uitwerken van de maatregelen en het canvas als hulpmiddel

Na afloop reflecteerden we op (1) het uitwerken van de maatregelen en (2) het canvas als hulpmiddel in de vervolgfase van het gebiedsprogramma, waarin maatregelen verder geconcretiseerd worden.

De open discussie werd gewaardeerd, waardoor er veel uitwisseling van perspectieven mogelijk was. Deze oefening is duidelijk een eerste stap, omdat er nog veel onduidelijk is.

Op de vraag of het Canvas een goede tool is om gezamenlijk maatregelen uit te werken, kwam een gemengd signaal terug. Aandachts- en verbeterpunten zijn:

- Het Canvas werkt het beste bij een concrete maatregel en overeenstemming over doel en randvoorwaarden.
- Het succes valt of staat bij goede gespreksleiding, waarbij er voldoende tijd is voor diepgang bij elk 'vakje'.
- Helderheid over wat er met elk 'vakje' bedoeld wordt is randvoorwaardelijk.

Hoe vond u het uitwerken van de maatregelen?

7. Samenwerking en organisatie

De Provincie zoekt de komende periode naar een aanpak voor het uitwerken en realiseren van de maatregelen.

Met regionale indelingen op verschillende schaalniveaus, maar ook met een pallet van gebiedsgerichte, projectmatige en generieke aanpakken.

Centraal staat in ieder geval te allen tijde de samenwerking met de regionale partners en de individuele partijen in een gebied en betrokkenen bij een maatregel.

De Provincie vroeg naar de mogelijke inbreng van partners. Deze input neemt de Provincie de komende maanden mee in het verder uitdenken van de samenwerking, organisatie en governance in de vervolgfase.

Een ding is zeker; samenwerking blijft centraal staan.

De meest genoemde waarden in de samenwerking zijn gezamenlijkheid, open & eerlijk, betrouwbaar & betrokken en doelgericht (maak het concreet en realistisch).

Hierbij zijn het kweken van onderling begrip en transparantie over belangen, informatie en afspraken belangrijk. Partijen zijn bereid om tijd te investeren door kennis in te brengen, voor draagvlak te zorgen en capaciteit te leveren. Ga daarbij wel zorgvuldig om met de beperkte tijd en bemensing van partijen.

Verder gaf de zaal mee om gebruik te maken van lokale kennis en bestaande samenwerkingen te benutten. Ook de bereidheid om over eigen grenzen heen te kijken is belangrijk; doe het echt samen en neem input serieus.

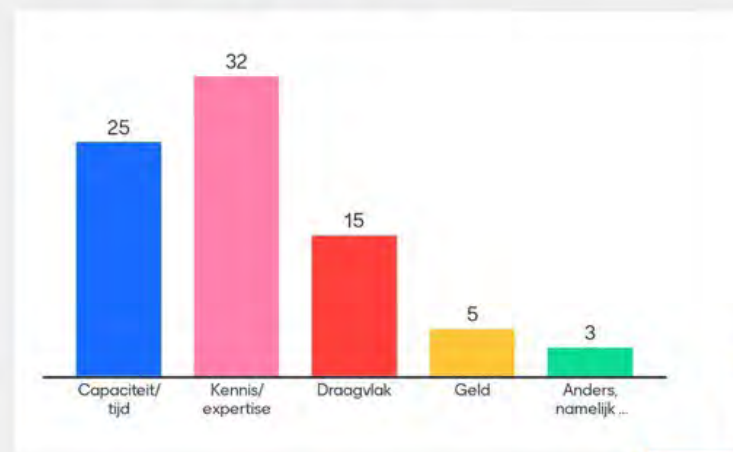
Aan de hand van de onderstaande vragen bespreken aanwezigen plenair het onderwerp samenwerking en organisatie.

Wat vindt u de drie belangrijkste waarden voor samenwerking binnen het gebiedsprogramma/in de gebiedsprocessen?

Wat kunt u/uw organisatie bijdragen aan de samenwerking voor het vervolg van het uitwerken en uitvoeren van het gebiedsprogramma?

Mentimeter

Wat heeft u van andere nodig voor een goede samenwerking?

Commitment	Begrip	Kaders, regie en sturing
bereidheid tot sluiten van compromissen	Begrip en waardering	Geld, ondersteuning
Ruimte	Gelijkwaardigheid	Koesteren boeren
Stabiliteit voor de langer termijn, met voldoende rendement	Over je eigen grenzen heen kunnen kijken	Duidelijkheid borgen afspraken
Kennis, een duidelijk doel	Betrokkenheid, inbreng, inzet.	Kennis
Open houding en delen van informatie en belangen voor een gelijk speelveld	Inzicht in wat de maatregelen bijdragen aan de doelen	Gezamenlijk afspraken vastleggen.
Bereidheid	Open houding	Ruimte
Begrip voor het verdien model in de landbouw	Heldere doelen en keuzes in alternatieven	Inzet van tijd en over de eigen grenzen heen kijken, samen op zoek naar verbindend doel. Tijd hiervoor nemen
Vertrouwen in lokale inbreng	Capaciteit	Resultaten
Respect voor ieders standpunten. Focus op de doelen	Pak de regie op de participatie	Onderzekerheid is inderdaad lastig, succes

VINU.

Uitkomst Regiodialoog 2 Zeeuws-Vlaanderen

Den Dullaert, Hulst
Dinsdag 16 mei 2023

1. Uitwerking maatregelen: Extensivering in de landbouw

Maatregel: Grond als belangrijkste voorwaarde voor extensivering

- Extra grond lijkt randvoorwaardelijk voor extensivering van de landbouw en daarmee voor het behalen van de doelstellingen. Maar marktwerking en de vele ruimte-claims maakt het complex.
- Wat is extensief? Dit gaat bijvoorbeeld om een ruim bouwplan van 8 tot 10 jaar, minder vee of verbouwen per ha, percelen retour verkavelen tot kleine percelen.
- “Stoppers-voor-blijvers” is potentieel kansrijk, als het gaat om ter beschikking komen van grond. Hiervoor moet dan een goede regeling komen. Vrijkomende grond is nodig om te kunnen extensiveren, maar is schaars. Nu gaat vrijkomende grond te vaak richting bijvoorbeeld Belgische ondernemers tegen te hoge prijzen. Dit zou meer bij Zeeuwen moeten blijven die willen bijdragen aan de verduurzaming, dat moet gestimuleerd worden.
- De vraag is dan hoeveel dit ‘waard’ is en of dit qua criteria en juridische kaders mogelijk is. Een moreel appel op stoppers doen rondom verduurzaming bij zowel verkoop als verpachting of verdergaande kavelruil is een optie.
- Daarnaast is het business model belangrijk – naast fatsoenlijke pachtprijzen gaat het om een goede prijs voor producten of te leveren diensten in natuurbeheer.
- Een idee is om overheidsgronden te verpachten tegen gunstige prijzen, met voorwaarden die bijdragen aan extensivering en de doelen. Denk dan aan bodemverbetering, andere teelt, anders omgaan met gewasbescherming. De provincie is voornemens in te zetten op het verkrijgen van meer gronden.
- Om extensivering interessant te maken is het voor een ondernemer belangrijk langjarige contracten te hebben. Werken met korting op pachtprijzen of negatieve pachtprijzen voor agrariërs die doen aan natuur-inclusief beheer en duurzame bedrijfsvoering is een interessante denkrichting. Dit gebeurt nu al in natuurgebieden.
- Wat kan helpen? Begeleiding en kennisdeling rondom (eco)regelingen, keurmerken vanuit de markt, proefboerderijen en ruimte voor pionieren.

2. Uitwerking maatregelen: duurzaam watersysteem

In Zeeuws-Vlaanderen gaat het vooral om oppervlaktewater en bufferen (bijv. in sloten), vasthouden (denk aan collectieve bovengrondse waterbekkens) en infiltreren.

Doelmatig en duurzaam gebruik is heel belangrijk voor de toekomst van Zeeuws-Vlaanderen; voor zowel landbouw als natuur. Er is in het licht van piekbuien en droogte (klimaatverandering) meer waterberging nodig. Voorkom kwel en buffer meer door sloten breder te graven en water langer in de polder te houden en het watersysteem anders in te richten. Maak het robuuster, combineer met GBDA en water en bodem sturend. Het huidige systeem is zo ingericht dat water zo snel mogelijk door het systeem gaat. We moeten naar een nieuw systeem waarin we water langer vasthouden.

Maatregel: het vasthouden/bergen van water op perceel en systeemniveau

- Kijk naar grondsoort en/of hoogteligging. Zandgronden zijn het meest geschikt, bijvoorbeeld op oude kreekruggen. Bij 'infiltreren' goed rekening houden met het zoute water in de diepere aardlagen. Niet te veel water onttrekken uit de grond, maar vooral meer bufferen.
- Primaire verantwoordelijkheid ligt bij Waterschap, maar ook gemeenten kunnen bijdragen door aanpassen van vergunningstelsel en Provincie met regelingen (POP) en geld uit het transitiefonds, maar ook met ruimtelijk beleid. Provincie heeft ook een rol in kennisdeling en monitoring. Agrariërs brengen hun kennis over geschikte locaties in en de koplopers kunnen beginnen om anderen te inspireren, voorlichting te geven en een voorbeeldbedrijf te zijn. Voor agrariërs die hun sloten aanpassen en minder grond overhouden, moet compensatie zijn. Er is ook een rol voor terreinbeherende organisaties.
- Aandachtspunten zijn monitoring, het verlies van landbouwareaal, het zorgen voor maatwerkoplossingen en het aanpassen van wet- en regelgeving, zoals het infiltratiebesluit. Kansen zijn de koppeling met GBDA en het omzetten van verzilting van risico naar kans.
- Kleinschalig beginnen (met peilgestuurde drainage bijvoorbeeld) kan gelijk, maar het omvormen van het gehele watersysteem vraagt om een lange adem. Starten op de locaties die kansrijk zijn kan snel, via het POP en als er andere financiering is (uit bijvoorbeeld het transitiefonds). Grote inrichtingsvraagstukken vragen om een veel langere termijn.
- Het is lastig te zeggen om hoeveel water het gaat; benodigd onttrekken van water is afhankelijk van de droogte en verschilt per jaar. Hier richten agrariërs hun bouwplan op in. Ook is het lastig dat grondwater 'van niemand' is, pas bij onttrekking op een perceel wordt je eigenaar, ook van de eventuele gevolgen van meer zout water of minder grondwater bij de burens.
- De financiering voor met name het anders inrichten van het watersysteem zal voor het grootste deel vanuit de overheid moeten komen. Kosten voor aanpassingen op perceelniveau (zoals peilgestuurde drainage) zullen deels door de boer en deels door de overheid (subsidies) bekostigd worden. Het vraagt een grote investering (gemiddeld 4500 euro/per ha). Ingeschat wordt dat ongeveer 60% van het oppervlakte geschikt is, van de 120.000 ha in totaal.

3. Uitwerking maatregelen: Groenblauwe dooradering

- Gebruik landschapselementen zoals dijken, primaire waterkeringen, buitendijkse schor-ontwikkelingen, bufferstroken en ecologisch bermbeheer om een fijn netwerk te creëren van GBDA en zo een stapeling van functies mogelijk te maken. Hierbij wordt voortgebouwd op bestaande structuren; natuurgebieden, waterlopen, dijkstructuren, landbouw.
- Maak afspraken met o.a. agrariërs over natuurvriendelijke oevers en erfbeplanting, maar ook met recreatiebedrijven, zo wordt alle ruimte maximaal benut. Kijk hierbij ook naar "overhoekjes".
- Breng het netwerk concreet in beeld om zo onmisbare schakels inzichtelijk te maken. Zet zowel in op een verfijnd netwerk als op een robuust netwerk. Kijk hiervoor onder andere naar bestaande natuurgebieden. Het gaat er om structuren te versterken door te investeren in het versterken van schakels ertussen.
- Er wordt bij specifieke locaties ten behoeve van GBDA gedacht aan inpakken van recreatiebedrijven, buitenkanten landbouwbedrijven, erven, dijken en wegen.
- Breng beheer van dijken onder bij agrariërs in het Agrarisch natuur en landbouwbeheer ANLB, en borg dit voor een langere tijd (10 jaar) .
- Er liggen kansen bij de ruilverkaveling op basis van vrijwilligheid.
- Let op dat planologisch nog niet alles wordt vastgelegd: 70% voor 30 jaar vastleggen maar 30% flexibel houden voor 4 jaar en daarna evalueren.
- Ga voor recreatie uit van recreatie dichtbij agrariërs, wat recreatie mooier maakt. Natuurbewust een bijdrage leveren in partnerschap.

4. Uitwerking maatregelen: Industrie

Voor het thema industrie is geen Canvas ingevuld, omdat er geen concrete maatregel is besproken. Hieronder staan de hoofdlijnen uit de discussie weergegeven.

- **Industrie kan zoet water** leveren voor de landbouw vanuit de zuivering. Onderzoek naar de waterkwaliteit, een business case en het wegnemen van juridische belemmeringen is daarbij belangrijk. Dit loopt nu al tussen Cargill, ZLTO, Waterschap en Provincie.
- Wateropslag en berging: water vasthouden in zones rondom industrieterreinen en onder parkeerterreinen in stedelijk gebied, opwerken van regenwater, in beeld brengen van watervraag en het aanbod incl kosten.
- Het starten van een dialoog tussen ZLTO, NSP en gemeenten over de zoetwatervraag in Zeeuw—Vlaanderen kan zinnig zijn, gezien de grote vraag naar zoet water en het aanbod van water vanuit de industrie. Hierbij kunnen maatwerkafspraken per bedrijf ook werken.
- Het zouter worden van het kanaal Gent-Terneuzen is niet goed voor de landbouw. De industrie heeft baat hebben bij een grotere sluis en zou ook kunnen bijdragen aan een grotere zoetwaterbeschikbaarheid voor andere functies.
- In Vlaanderen is de zoetwater beschikbaarheid ook een aandachtspunt.
- Canisvliet heeft een wateropgave. K
- Kan industrie een rol spelen in aandeel *organische stof in de bodem*? Hierbij is de kwaliteit van de compost een aandachtspunt.
- *Korte regionale ketens* zijn van belang – zowel tussen industrie en landbouw als met recreatie of andere functies..

5. Reflectie

Reflectie op het uitwerken van de maatregelen en het canvas als hulpmiddel

Na afloop reflecteerden we op (1) het uitwerken van de maatregelen en (2) het canvas als hulpmiddel in de vervolgfase van het gebiedsprogramma, waarin maatregelen verder geconcretiseerd worden.

De open discussie werd gewaardeerd, waardoor er veel uitwisseling van perspectieven mogelijk was. Deze oefening is duidelijk een eerste stap, omdat er nog veel onduidelijk is.

Op de vraag of het Canvas een goede tool is om gezamenlijk maatregelen uit te werken, kwam een gemengd signaal terug. Aandachts- en verbeterpunten zijn:

- Het Canvas werkt het beste bij een concrete maatregel en overeenstemming over doel en randvoorwaarden.
- Het succes valt of staat bij goede gespreksleiding, waarbij er voldoende tijd is voor diepgang bij elk 'vakje'.
- Helderheid over wat er met elk 'vakje' bedoeld wordt is randvoorwaardelijk.

Hoe vond u het uitwerken van de maatregelen?

6. Samenwerking en organisatie

De Provincie zoekt de komende periode naar een aanpak voor het uitwerken en realiseren van de maatregelen.

Met regionale indelingen op verschillende schaalniveaus, maar ook met een pallet van gebiedsgerichte, projectmatige en generieke aanpakken.

Centraal staat in ieder geval te allen tijde de samenwerking met de regionale partners en de individuele partijen in een gebied en betrokkenen bij een maatregel.

De Provincie vroeg naar de mogelijke inbreng van partners. Deze input neemt de Provincie de komende maanden mee in het verder uitdenken van de samenwerking, organisatie en governance in de vervolgfase.

Een ding is zeker; samenwerking blijft centraal staan.

De meest genoemde waarden hebben te maken met gelijkwaardigheid, vertrouwen en bereidheid, bijdragen en 'winst' voor alle sectoren.

Andere belangrijke waarde die besproken werd was het tijd nemen om elkaar te begrijpen en de notie niet alleen met koepels in gesprek te gaan, maar ook lokaal aan de slag te gaan. Een aanpak op het juiste schaalniveau is belangrijk; maar het moet uiteindelijk op perceelniveau gebeuren.

Partijen geven aan sparringpartner te kunnen zijn, gemeenten kunnen lokale kennis inbrengen en verbindingen naar lokale partners leggen en de provincie kan verbinden en faciliteren. We moeten nog veel meters met elkaar maken, dus investeren in de relaties en onderling begrip is belangrijk.

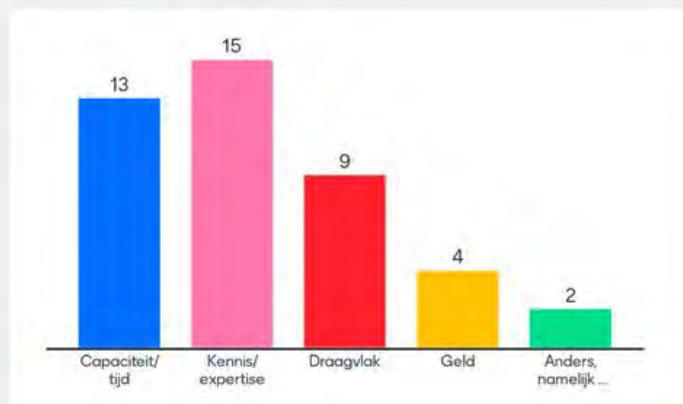
Op de afsluitende vraag of de gebiedsprogramma tot doelbereik qua stikstof zal leiden en perspectief biedt voor de landbouw antwoordt de provincie dat er bewust is gekozen voor bredere doelen dan alleen stikstof en het samen zoeken is naar nieuwe balans en perspectieven en verdienmodellen.

Aan de hand van de onderstaande vragen bespreken aanwezigen plenair het onderwerp samenwerking en organisatie.

Wat vindt u de drie belangrijkste waarden voor samenwerking binnen het gebiedsprogramma/in de gebiedsprocessen?

Wat kunt u/uw organisatie bijdragen aan de samenwerking voor het vervolg van het uitwerken en uitvoeren van het gebiedsprogramma?

Wat wilt u meegegeven aan de provincie voor het vervolg van het gebiedsprogramma?

Haalbare doelen!!

Kracht en wijsheid

Blijf elkaar op de hoogte houden met korte lijnen

Tijd, creativiteit

Niet alleen koepels

Zoek naar voorlopers, innovatieve agrariërs, benut deze als voorbeeldbedrijf

Haalbare en praktische doelen.

In gesprek blijven met elkaar met daarnaast vrijwilligheid met haalbare doelen

Benadruk wat goed gaat

Creativiteit, buiten de lijntjes

Blijf Realistisch

VINU.

Uitkomst Regiodialoog 2 Zuid- en Noord-Beveland en Tholen

Dorpshuis Rilland

Maandag 22 mei 2023

1. Uitwerking maatregelen: duurzaam watersysteem

Maatregel: Watersysteem inzetten op langer vasthouden van water, in plaats van zo snel mogelijk afvoeren.

- Water vasthouden kan ondergronds, daar waar veel zoet water in de bodem zit én de samenstelling van de bodem (zand) het toelaat. Bovengronds kan door middel van bassins, maar dit gaat ten koste van veel oppervlakte (10-15%). Collectieve bassins hebben niet de voorkeur vanwege het oppervlakte verlies en deze worden niet fraai gevonden. In Noord-Beveland is ondergronds opslaan praktisch onmogelijk. ZLTO kijkt samen met gemeenten naar het zoet water uit de kernen, om die in bassins op te slaan en te gebruiken in de land- en tuinbouw.
- Zomerpeil vervangen voor winterpeil, dat zou eens door deskundigen en met het Waterschap getoetst moeten worden. Het winterpeil is puur ingesteld voor afvoerpieken, maar die zijn er maar 10 tot 14 keer per jaar. Eén van de belangrijkste stakeholders hierbij is het Waterschap, als verantwoordelijke voor het waterpeil. Zij zouden ook meer klimaatgericht peilbeheer moeten toepassen. Bij natuurgebieden moet gebiedsgericht gekeken worden naar de consequenties van vaker en sneller onder water komen te staan als de peilen verhoogd worden. Daarnaast is het zoeken naar lage plekken, compenseren, ruilen, geld en/of ruimte bieden. Houdt daarbij rekening met klimaatverandering.
- De Provincie heeft kennis beschikbaar per ondergrond, daarnaast kunnen zij beleidskeuzes vastleggen en handhaven. Een 'potje' voor derving van inkomsten of "natte voeten in wijken" zou helpen.
- Gemeenten kunnen helpen in het benutten van water uit het stedelijk gebied en het verbinden met stakeholders en lokale kennis. Tholen is bijvoorbeeld in gesprek met een agrariër (pootaardappelen), om te kijken of hemelwater gebruikt kan worden. De gemeenten hebben met name een faciliterende rol hierin.
- ZLTO ondersteunt initiatieven en zoekt samenwerkingen. ZLTO is ook op bedrijfs- of collectiefniveau met bassins bezig. De ZAIK heeft kennis en is verbinder (agrariërs en andere instanties bij elkaar brengen om samen tot een doel komen). Het is belangrijk om de krachten te bundelen met gemeenten en natuurorganisaties. Vanuit recreatie (HISWA/Recron) zijn er meekoppelkansen, die met name liggen op emissiereductie (CO2).
- Hierop reageert HISWA/Recron. Het faciliteren, helpen en kennis delen is allemaal wel erg 'veilig'. Ondernemers hebben geld nodig, het moet interessant zijn om mee te doen. Bijvoorbeeld een onrendabele top wegnemen, de investering betalen etc. De gemeente geeft aan dat het niet zo moet zijn dat een burger het inkomen van een ondernemer betaalt, geen gemeenschapsgeld naar één ondernemer.
- Inzet van instrumenten zoals leningen, subsidieregelingen, helpen aan te haken en ontnemen argumenten om het niet te doen zou kunnen helpen. Kijk daarnaast naar schaalvergroting. Kijk naar compensatie voor een kernreactor, de toeristenbelasting. Zoek publiek-private samenwerkingen op en combineer functies.
- Geld kan uit de eigen sector komen, als het bijvoorbeeld gaat om bassins of peilgestuurde drainage. Daar zijn ook stimuleringsfondsen voor. Als het gaat om een maatschappelijk belang, zoals de GBDA, dan zou een ieder mee moeten betalen. Flink inzetten op het transitiefonds van de Rijksoverheid is belangrijk, net als het aanhaken bij subsidieprojecten in Europa. Ook de markt kan bijdragen. Waterschap is één van de partijen met meeste verantwoordelijkheid en zal ook moeten bijdragen.

2. Uitwerking maatregelen: Extensivering in de landbouw

Maatregel: Optimaal benutten van beschikbare grond

- De spelregel 'doe meer met minder grond' lijkt haaks te staan op extensiveren. Beschikbare grond is bij uitstek een middel om te extensiveren of om functies te verplaatsen.
- Wat is extensiveren? Minder dieren per hectare of een ander bouwplan hanteren. Dit kan door extra grond en gelijkblijvende dieren of gewas, maar kan ook met minder dieren of gewassen op dezelfde grond.
- Vanuit grondposities is uitruil mogelijk en zo sturen op intensieve landbouw op geschikte locaties en extensiveren op andere locaties. Eigenlijk is extensiveren daarmee een vorm van water-bodem sturend: op de slechte gronden extensievere landbouw of natuur. Op de goede gronden intensieve landbouw. En dat doen we in Zeeland al tientallen jaren zo.
- Voor boeren moet het interessant zijn (business model) om te extensiveren. Dit kan door grond of pachtvoorwaarden. Maar kan ook door compensatie van inkomstenderving of beloning (structureel voor een langjarige zekerheid, geen subsidies) voor natuurdiensten.
- Recreatie of andere functies op het erf kunnen onderdeel worden van het verdienmodel voor extensievere landbouw en perspectief bieden. De locatie van de betreffende ondernemer speelt daarbij een rol en bepaalt de opties. Laat de keuze ook aan ondernemers, ook al leidt het uiteindelijk tot een vorm van zonering. Daarmee leg je het niet van boven af op, maar is het effect hetzelfde. Een ondernemer wil ondernemen.
- De overheid kan een flinke rol spelen rondom ruilverkaveling en regelingen voor extensivering. Subsidies voor ecoregelingen zijn nu complex en dus niet aantrekkelijk. Ook GLB wordt te complex waardoor agrariërs liever regulier verder gaan. Aan de marktkant valt te denken aan ecotaxen. Dit is ook een risico, want blijft dan de markt wel hetzelfde?
- Hoe ziet het eruit? Anders indelen en gebruiken van gronden. Afhankelijkheid van gronden die vrij komen uit de sector is groot. Kansen zijn er bij stoppers. De inschatting is wel dat zij eerder gaan verpachten dan grond verkopen.
- Verpachters kunnen hun steentje bijdragen door bijvoorbeeld goedkoper te verpachten, maar dan met de randvoorwaarden voor extensivering aan de pachter. Dan zijn er fiscale veranderingen nodig zodat je goedkoper kunt verpachten en de pachter middelen over houdt om te extensiveren.
- Vanuit banken en verzekeraars kan duurzaam grondbeheer beloofd worden en zal grondkwaliteit meespelen in de waarde ervan.

3. Uitwerking maatregelen: Innovatie in de landbouw

Rondom de innovaties werden kansen aandachtspunten aangegeven. Het canvas was niet voor één specifieke maatregel maar meer in het algemeen voor alle maatregelen ingevuld.

- Aandachtspunten voor innovatie in de landbouw waren het beperkt aantal veehouderijen, beschikbare mest, de afschaf van derogatie en toenemend gebruik van kunstmest als gevolg, het denken in risico's en effectiviteit van een innovatie door ondernemers. Agrariërs hebben daarnaast behoefte aan zekerheid op de lange termijn en zijn afhankelijk van de markt en consument.
- Hoe ziet innovatie in de landbouw eruit? Het draait om motivatie en vertrouwen in effectiviteit van innovaties. "Meten is weten" is hierbij belangrijk. Voor de akkerbouwer zijn precisielandbouw, innovatief materieel en grondbewerking en betere mest (bijvoorbeeld mestvergisting) en andere teeltplannen belangrijk. Dit kan zowel voor landbouw als natuurbeheer interessant zijn.
- Passende innovatie is locatie-specifiek en wordt soms belemmerd door regelgeving. Voorbeeld is de regelgeving rondom bokashi die regionale organische mestafzet belemmert.
- Voor succesvolle innovatie is samenwerking tussen agrariërs en natuurorganisaties belangrijk, zoals tussen veehouders en akkerbouwers. Bijvoorbeeld rondom mestopslag, beschikbaarheid van materieel, kennisdeling en kennisontwikkeling rondom innovatie. Hierbij kunnen natuurorganisaties een rol spelen door de markt meer uit te dagen om met creatieve oplossingen voor natuurbeheer te komen.
- Vanwege de lange termijn van de transitie naar organische mest, is een tegemoetkoming in de opbouwfase belangrijk. Voor het realiseren van voldoende waterbassins, ook op agrarische grond, moet de provinciale verordening worden aangepast.
- Voor financiering is marktontwikkeling in de keten belangrijk, maar daar is weinig directe invloed op. Het doorberekenen in de prijs van de producten aan de keten en de consument is nodig voor het mogelijk maken van een duurzame business case. Tot die tijd kan compenseren mogelijk nodig zijn voor een business model. Subsidiereregelingen zijn alleen voor de opstart en het mogelijk maken van pilots interessant, maar niet voor lange termijn.

4. Uitwerking maatregelen: Water en bodem sturend

Het principe water en bodem is uitwerkt in het canvas. Dit principe draait in Zeeland om het omgaan met verzilting, watertekort en droogte.

- Het systeem is op orde als het is gelukt om van afwateringsysteem naar vasthoudend systeem te gaan. De basis is de drainage, wat gaat over water vasthouden in plaats van direct afvoeren. Afvoer bij extremen en dan eerst afvoeren naar opvanglocaties en daarna pas buitendijks afvoeren.
- Ca. 2% landwater is nu al geschikt voor ondergrondse opvang en kleine oppervlakte berging. Ophogen naar 5-10% is wenselijk en nodig. Optie is het ontmengen van zoet en zout bij de bron en korte afvoer naar buitendijks. Vraagt om gedeeltelijke herinrichting van watergangen/systeem.
- Accepteren dat er lage, natte en zoute plekken zijn die voor weinig functies bruikbaar zijn. Hergebruik van grond als water opvanggebieden inrichten in combinatie met andere functie, zoals groenblauwe dooradering.
- Bij elke nieuwe ruimtelijk ontwikkeling zou water en bodem nu sturend moeten zijn, gebiedsgericht en kleinschalig te bepalen in nauwe, passende samenwerking met oog voor elkaars belangen tussen relevante partijen. Hier gebruik maken van de gebiedskennis. Dat betekent wateropvang op laag gelegen plekken en slim combineren met groenblauwe dooradering. Waar nodig de functie formeel wijzigen of functies verplaatsen/omwisselen. Stedelijke ontwikkeling woningbouw, bedrijventerreinen op hogere gronden bestemmen en/of inrichten en zelf water laten opvangen en vasthouden.
- Berging van schoon, zoet water kan in de diepere ondergrond (onder kleilaag), naast de berging in kreekkruggen. In haarvaten vasthouden om te beginnen (drainage), meanderen (in plaats van rechte snelle afvoer) en verbreden / afvlakken van de oevers (naar natuurvriendelijk oevers).
- Eerste stappen waarmee we gelijk kunnen beginnen zijn bewustwording, kennis ontwikkeling, onderzoeken en studies met stakeholders.
- Uitgangspunt bij financiering van maatregelen voor dit principe zou het borgen van bedrijfszekerheid en toekomstzekerheid voor agrariërs en het voorkomen van inkomensdaling voor overheden, landbouw en natuurorganisaties moeten zijn.
- Kansen zijn stikstofreductie, natuurherstel en het toekomstbestendig en duurzaam maken van de landbouw. Bedreigingen zitten in de huidige technische beperkingen en de noodzaak van een andere mindset over de volle breedte van de ruimtelijke ordening.

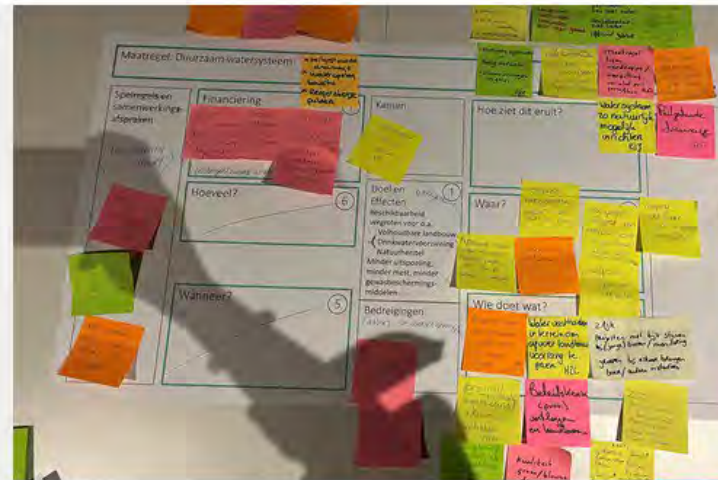
5. Reflectie

Reflectie op het uitwerken van de maatregelen en het canvas als hulpmiddel

Na afloop reflecteerden we op (1) het uitwerken van de maatregelen en (2) het canvas als hulpmiddel in de vervolgfase van het gebiedsprogramma, waarin maatregelen verder geconcretiseerd worden.

- Het is wel heel ambtelijk, veel praten en nog weinig concreet met de mensen die het ‘echt’ moeten doen.
- Goed middel om elkaar te leren kennen, nog lang met elkaar door en dit is een constructief gesprek in de opbouwfase.
- Zo'n gesprek zorgt voor onderling begrip en dat is inspirerend en zorgt voor verbinding.

Op de vraag of het Canvas een goede tool is gezamenlijk maatregelen uit te werken, kwam een overwegend positieve reactie. Het format werkt, mits het nog concreter wordt en de begeleiding goed is. Het is nu nog moeilijk om concreet te maken, waardoor het ook ‘nog vriendelijk’ blijft.

6. Samenwerking en organisatie

De Provincie zoekt de komende periode naar een aanpak voor het uitwerken en realiseren van de maatregelen.

Met regionale indelingen op verschillende schaalniveaus, maar ook met een pallet van gebiedsgerichte, projectmatige en generieke aanpakken.

Centraal staat in ieder geval te allen tijde de samenwerking met de regionale partners en de individuele partijen in een gebied en betrokkenen bij een maatregel.

De Provincie vroeg naar de mogelijke inbreng van partners. Deze input neemt de Provincie de komende maanden mee in het verder uitdenken van de samenwerking, organisatie en governance in de vervolgfase.

Een ding is zeker; samenwerking blijft centraal staan.

Alles draait om vertrouwen. Vertrouwen in elkaar, maar ook in het rijk en in de lange termijn houdbaarheid van beleid, zodat investeringen en innovaties ook lonen.

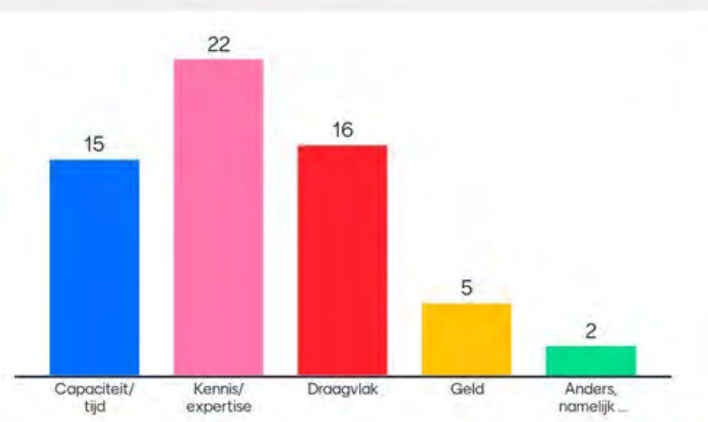
Met elkaar in gesprek blijven en elkaar leren kennen is één, over eigen grenzen heen kijken en werken aan een gezamenlijk doel is twee. Het is belangrijk om lokale kennis optimaal te gebruiken. Het moet helder zijn wie verantwoordelijk is en die verantwoordelijkheid ook neemt.

Zonder bestuurders is het vrijblijvend en onduidelijk wat er met de input gebeurt. Tijdens deze regiodialoog is bewust gekozen voor het uitnodigen van de inhoudelijke experts om inhoudelijk te verkennen zonder politieke 'verkleuring'. Parallel loopt ook het politiek-bestuurlijk traject met een bestuurlijke sessie en later de besluitvorming rondom het gebiedsprogramma 1.0 van de Provincie en bij het Rijk. Daar moet het Zeeuws verhaal stevig neergezet worden. Dit is pas een eerste stap, waarna we met alle partijen verder gaan met concretiseren en gezamenlijk uitvoeren; om samen aan de doelen te werken.

Wat vindt u de drie belangrijkste waarden voor samenwerking binnen het gebiedsprogramma/in de gebiedsprocessen?

Wat kunt u/uw organisatie bijdragen aan de samenwerking voor het vervolg van het uitwerken en uitvoeren van het gebiedsprogramma?

Wat wilt u meegeven aan de Provincie voor het vervolg van het gebiedsprogramma?

Ga er praktisch mee om	Concreter	Werk gebiedsgericht
Durf het anders te doen	Alle sectoren moeten meedoen	Meer kaders
Betrokkenheid burgers?	Luisteren! Wees flexibel in wat er kan	Laat het proces niet te lang duren
Benut de koppelkansen met andere urgente opgaven	Wees niet te bescheiden in stellen van doelen en ambities	Inzage in gebiedsprogramma voor dat het de besluitvorming in gaat
Geen cherry picking	Luister goed, verbind, leg uit, faciliteren	Zeeuwse verhaal onder de aandacht blijven brengen bij het rijk
Innovatie heeft ook tijd nodig	Denk ruim zodat iedereen er wat aan heeft.	Industrie en transport ook betrekken. Goede Kosten baten analyses maken van de plannen. Grote stappen maken
Creatief, ga anders denken.	Begin aan de keukentafel met inventarisatie	Overheden nemen meer verantwoordelijkheid voor klimaat en transitie- uitdagingen
Innovatie kost geld	Meer Buitendijkse natuurontwikkeling tegen de dijk. Ook voor vergroting van natuurbeleving.	Bevolking groeit dus ook de uitstoot.
Slagvaardig	Durf moeilijke keuzes te maken en voer daarover het eerlijke gesprek	

Bijlage 2 Eindoordeel NDA per doelstelling

Kop van Schouwen

% aandeel van N2000 (T1)	Doelstelling	Oppervl k	Kwaliteit	Populati e	Sprake van verslechtering?			Doelstelling behaald?			Toekomst perspectie f	Eindoordee l	Aanvul lende maatr egelen
					Oppervl k	Kwaliteit	Populatie	Oppervl k	Kwaliteit	Populatie			
0,10%	Schorren en zilte graslanden buitendijks	=	=				-			-		Nee, tenzij- a	Ja
0,20%	Embryonale duinen*	=	=				-			-		Nee, tenzij- c	Ja
2,00%	Witte duinen	=	>		Stabiel		-			-		Nee, tenzij- a	Ja
3,10%	Grijze duinen kalkrijk	>	>				-			-		Nee, tenzij- b	Ja
20,00%	Grijze duinen kalkarm	>	>				-			Stabiel		Nee, tenzij- c	Ja
1,78%	Grijze duinen heischraal	>	>		Stabiel		-			Stabiel		Nee, tenzij- c	Ja
0,40%	Duinheiden met struikhei	=	=				-			-		Nee, tenzij- a	Ja
16,84%	Duindoornstruwele n	= (<)	=				-	**		-		Nee, tenzij- c	Ja
0,90%	Kruipwilgstruwelen	= (<)	=				-			-		Nee, tenzij- b	Ja
3,30%	Duinbossen droog	= (<)	=				-	**		-		Nee, tenzij- a	Ja
1,60%	Duinbossen vochtig	= (<)	>				-	**		-		Nee, tenzij- c	Ja
4,40%	Duinbossen binnenduinrand	= (<)	=		Stabiel		-			-		Nee, tenzij- c	Ja

0,60%	Vochtige duinvalleien open water	>	>				-			-		Ja, mits-b	Ja
0,00%	Vochtige duinvalleien kalkrijk	>	>				-			-		Nee, tenzij-c	Ja
0,30%	Vochtige duinvalleien ontkalkt	>	>				-			-		Nee, tenzij-c	Ja
0,70%	Vochtige duinvalleien hoge moerasplanten	=	=				-			-		Ja, mits-b	Ja
0,08%	Blauwgraslanden	=	=				-			-		Nee, tenzij-c	Ja
-	Nauwe korfslak	=	=	=								Nee, tenzij-c	Ja
-	Noordse woelmuis	=	>	=			Stabiël					Nee, tenzij-b	Ja
-	Groenknolorchis	>	>	>	Stabiël	Stabiël	Stabiël					Ja, mits-b	Ja

* Dit is op basis van het habitatype binnen de Natura 2000-begrenzing. **Afname areaal t.b.v. grijze duin. Dit is volgens de doelstelling.

Manteling van Walcheren

% aandeel N2000 gebied (T1)	Doelstelling	Oppervlakte	Kwaliteit	Populatie	Sprake van verslechtering?			Doelstelling behaald?			Toekomst perspectief	Eindoordeel	Aanvullende maatregelen
					Oppervlakte	Kwaliteit	Populatie	Oppervlakte	Kwaliteit	Populatie			
0,1%	Schorren en zilte graslanden binnendijks	=	=				-			-	Stabiël	Nee, tenzij-a	Ja
0%	Embryonale duinen	=	=		Stabiël		-			-	Stabiël	Ja, mits-b	Ja

3,9%	Witte duinen	=	=				-			-	Stabiel	Nee, tenzij-b	Ja
2,35%	Grijze duinen kalkrijk	=	=				-			-	Stabiel	Nee, tenzij-b	Ja
17,31%	Grijze duinen kalkarm	>	>				-			-		Nee, tenzij-c	Ja
0,38%	Grijze duinen heischraal	=	=				-			-	Stabiel	Nee, tenzij-b	Ja
8,46%	Duindoornstruwelen	= (<)	=				-	*		-		Nee, tenzij-c	Ja
0,33%	Kruipwilgstruwelen	=	=				-			-	Stabiel	Nee, tenzij-b	Ja
6,09%	Duinbossen droog	=	=				-			-		Nee, tenzij-c	Ja
0,97%	Duinbossen vochtig	=	=				-			-		Nee, tenzij-c	Ja
7,71%	Duinbossen binnenduinrand	=	=		Stabiel		-			-		Nee, tenzij-a	Ja
0,26%	Vochtige duinvalleien open water	=	=				-			-		Nee, tenzij-a	Ja
2,22%	Vochtige duinvalleien kalkrijk	=	=				-			-		Ja, mits-b	Ja
0,6%	Vochtige duinvalleien ontkalkt	=	=				-			-		Ja, mits-b	Ja
0,67%	Vochtige duinvalleien hoge moerasplanten	=	=				-			-	Stabiel	Ja, mits-b	Ja
-	Nauwe korfslak	=	=	=								Nee, tenzij-c	Ja

*Afname areaal t.b.v. grijze duin. Dit is volgens de doelstelling.

Zwin en Kievittepolder

% aandeel van het	Doelstelling	Oppervla k	Kwalitei t	Populati e	Sprake van verslechtering?	Doelstelling behaald?	Toekomst perspectie f	Eindoordeel	Aanvu llende maatr egelen
-------------------------	--------------	---------------	---------------	---------------	----------------------------	-----------------------	-----------------------------	-------------	------------------------------------

N2000-gebied					Oppervl k	Kwaliteit	Populati e	Oppervl k	Kwaliteit	Populati e		-	
15,0%	Slik- en zandplaten getijdengebied	=	>				-			-		Nee, tenzij-a	Nee
24,6%	Slik- en zandplaten Noordzeekustzone	=	=		Neutraal		-			-		Nee, tenzij-a	Nee
1,2%	Zilte pionier begroeiingen zeekraal	>	=			Neutraal	-			-		Nee, tenzij-b	Ja
0,07%	Slijkgrasvelden	=	=				-			-		Nee, tenzij-b	Ja
13,7%	Schorren en zilte graslanden buitendijks	=	>				-			-		Nee, tenzij-b	Ja
2,0%	Schorren en zilte graslanden binnendijks	=	=		Neutraal		-			-		Nee, tenzij-a	Nee
3,5%	Witte duinen	=	>				-			-		Nee, tenzij-b	Ja
0,2%	Grijze duinen kalkrijk	=	=		Neutraal		-			-		Nee, tenzij -a	Ja
9,8%	Duindoornstruwelen	=	=				-			-		Nee, tenzij-c	Ja
0	Duinbossen vochtig	=	=				-			-		Nee, tenzij-c	Ja
2,3%	Duinbossen binnenduinrand	=	=				-			-		Ja, a	Nee
0,2%	Vochtige duinvalleien open water	=	=		Neutraal	Neutraal	-			-		Ja, mits-b	Ja
0,8%	Vochtige duinvalleien kalkrijk	=	=			Neutraal	-			-		Ja, mits-b	Nee
0,2%	Vochtige duinvalleien hoge moerasplanten	=	=				-	*		-		Ja, mits-b	Nee
-	Nauwe korfslak	=	=	=								Nee, tenzij-c	Ja

-	Kamsalamander	=	>	>								Ja-a	Nee
-	Kleine zilverreiger	=	=				Neutraal			-		Ja-a	Nee

*Behoudsdoelstelling is gehaald, doordat afname oppervlak een tijdelijk effect is van het uitvoeren van noodzakelijk beheer.

Yerseke en Kapelse Moer

% aandeel van het N2000- gebied	Doelstelling	Oppervla k	Kwalitei t	Populati e	Sprake van verslechtering?			Doelstelling behaald?			Toekomst perspectie f	Eindoordeel	Aanvu llende maatr egelen
					Oppervla k	Kwaliteit	Populati e	Oppervla k	Kwaliteit	Populati e			
3,4%	Zilte pionierbegroeiingen zeekraal	=	=				-			-		Ja- a	Nee
12,2%	Schorren en zilte graslanden binnendijks	=	=				-			-		Ja - a	Nee
-	Kolgans	=	=	1700	Neutraal							Ja - a	Nee
-	Smient	=	=	410	Neutraal							Ja - a	Nee

Groote gat

% aandeel van het N2000- gebied	Doelstelling	Oppervla k	Kwalitei t	Populati e	Sprake van verslechtering?			Doelstelling behaald?			Toekomst perspectie f	Eindoordeel	Aanvu llende maatr egelen
					Oppervla k	Kwaliteit	Populati e	Oppervla k	Kwaliteit	Populati e			
												-	

0,3%	Schorren en zilte graslanden binnendijks	=	=				-			-		Nee, tenzij-c	Ja
1%	Ruigten en zomen harig wilgenroosje	=	=			Neutraal	-			-		Nee, tenzij-b	Ja
	Kruipend moerasscherm	=	=	=	Neutraal	Neutraal						Nee, tenzij-b	Ja

Canisvliet

% aandeel van het N2000-gebied	Doelstelling	Oppervlakte	Kwaliteit	Populatie	Sprake van verslechtering?			Doelstelling behaald?			Toekomst perspectief	Eindoordeel	Aanvullende maatregelen
					Oppervlakte	Kwaliteit	Populatie	Oppervlakte	Kwaliteit	Populatie			
-	Kruipend moerasscherm	>	>	>	Neutraal							Nee, tenzij-b	Ja

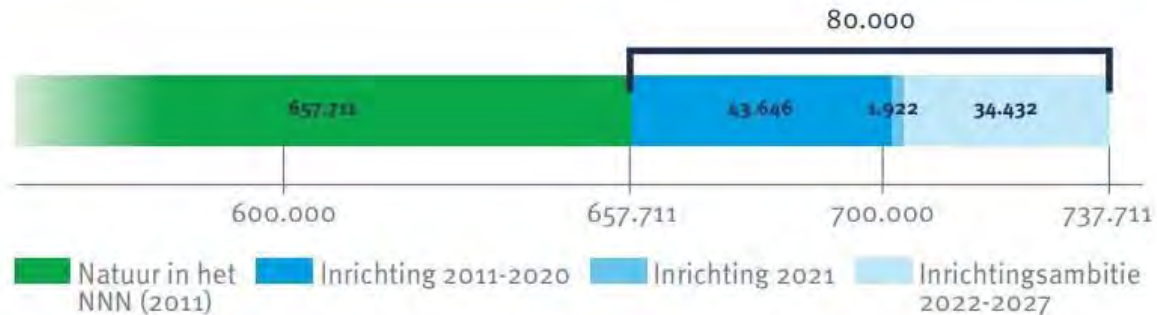
Vogelkreek

% aandeel van het N2000-gebied	Doelstelling	Oppervlakte	Kwaliteit	Populatie	Sprake van verslechtering?			Doelstelling behaald?			Toekomst perspectief	Eindoordeel	Aanvullende maatregelen
					Oppervlakte	Kwaliteit	Populatie	Oppervlakte	Kwaliteit	Populatie			
-	Kruipend moerasscherm	>	=	>		Neutraal						Nee, tenzij-c	Ja

Bijlage 3 Realisatiestrategie Natuurnetwerk Zeeland 2023-2027

Op weg naar 2027

In het Natuurpact uit 2013 tussen het Rijk en de Provincies is afgesproken om eind 2027 80.000 ha nieuwe natuur te hebben ingericht. Ondertussen is hier ruim 45.000ha van gerealiseerd maar blijft er nog een grote landelijke opgave van 34.432 ha over.

Afbeelding 1 Ontwikkeling van het Natuurnetwerk Nederland uit de 8e Voortgangsrapportage Natuur

Ook in Zeeland is dit een significante opgave en blijft het tijdig realiseren van het Natuurnetwerk

Zeeland energie en aandacht vragen. De afspraak met het Rijk is dat in 2027 het Nederlandse Natuurnetwerk wordt afgerond. Als Zeeland zijn we daarmee goed op gang. De komende jaren moeten de laatste stappen hiervoor gezet worden. De uitvoeringspraktijk laat wel zien dat richting het einde van de opgave, een aantal cruciale hectares moeilijk te verwerven zijn door de lage grondmobiliteit.

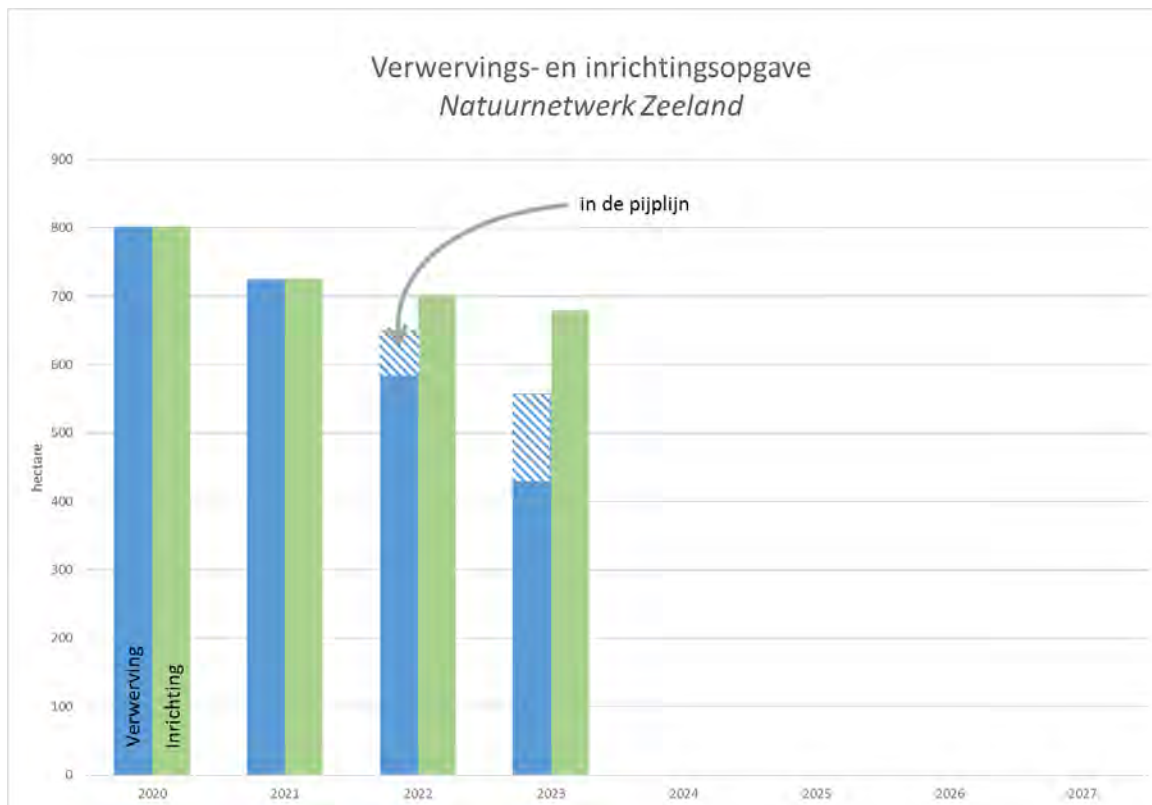
In Zeeland is de afgelopen decennia hard gewerkt aan de realisatie van de Ecologische Hoofdstructuur, nu het Natuurnetwerk Zeeland (NNZ) genoemd. Mede hierdoor is de resterende opgave voor Zeeland in verhouding klein en lopen we naar verhouding voor op het landelijk gemiddelde. Voor Zeeland hebben we per 1-1-2022 een inrichtingsopgave van 702 ha en een verwervingsopgave van 650 ha. Dit betreft 2% van de landelijke opgave. Voor het behalen van deze opgave zijn uitgangspunten, aanpak en acties geformuleerd in de Omgevingsvisie Zeeland, Natuurvisie, Nota Grondbeleid en het Uitvoeringsprogramma Landelijk Gebied. Deze realisatie strategie is een voortzetting van het reeds bestaande beleid in Zeeland.

Analyse en prognose

Per januari 2022 ligt er een opgave van 702 ha aan nieuw in te richten natuur. Hiervan moeten er nog 650 ha verworven worden, 52 ha is reeds verworven en moet nog worden ingericht. De huidige inschatting is dat per 1-1-2023 de verwervingsopgave 557 ha is en de inrichtingsopgave 679 ha. Beide opgaven zijn opgenomen in de Provinciale begroting voor 2023.

In onderstaande grafiek is de voortgang van de verwervings- en inrichtingsopgave te zien over de afgelopen jaren. Hierin is te zien dat er vooruitgang wordt geboekt. Momenteel wordt er door zowel de Provincie Zeeland als partners gewerkt aan de realisatie. De kansen waar momenteel aan gewerkt wordt maar die nog niet verworven en ingericht zijn, worden nauwgezet gevolgd en worden in de grafiek gearceerd weergegeven. Mede hierdoor is de prognose dat met de huidige strategie in 2027 de gronden voor het Natuurnetwerk Zeeland grotendeels verworven zijn. Aangezien de inrichting logischerwijs volgt op de verwerving zal

deze nog doorlopen na 2027. Verwachting is dat met de huidige strategie, uitgangspunten en instrumenten, er na 2027 een verwervingsopgave van ca. 150 ha blijft. Van belang is dat de

inzet blijft om kwaliteit te realiseren en de juiste percelen verwerven.

Zeeuwse uitgangspunten

In het proces naar het Uitvoeringsprogramma Landelijk Gebied, zijn de uitgangspunten, die gehanteerd worden voor de realisatie en afronding van het Natuurnetwerk Zeeland, uitvoerig besproken en behandeld. Zowel in- als extern. De Uitgangspunten voor realisatie en het instrumentarium zijn ook in lijn met de Natuurvisie 2017-2022 en de Zeeuwse Omgevingsvisie 2021 zoals vastgesteld door Provinciale Staten.

- ✓ Vrijwilligheid of bereidheid bij grondeigenaren voor verwerving van gronden
We houden vast aan een Zeeuwse stimulerende aanpak die gebaseerd is op vrijwilligheid.
- ✓ Afstemming natuur, landbouw en waterbeheer
In de planvorming en realisatie wordt binnen de grenzen van de doelstelling, wordt rekening gehouden met aanliggende functies.
- ✓ Toegankelijke en beleefbare natuurgebieden
In planvorming, realisatie en beheer wordt zo veel mogelijk rekening gehouden met de beleefbaarheid en draagkracht van deze gebieden.
- ✓ Kwaliteit en Flexibiliteit
Realisatie van het Natuurnetwerk Zeeland vindt plaats op basis van kwaliteit. Daarbij gaat het om het realiseren van hectares die de hoogste bijdrage leveren aan geformuleerde instandhoudingsdoelen en overige natuurdoelen uit het Natuurbeheerplan. Daarnaast ligt ook de focus op het kwalitatief verbeteren van stikstof gevoelige en/of stikstof overbelaste Natura 2000-leefgebieden. Deze inspanning ligt in lijn met de Strategische aanpak stikstof en is gericht op herstel van Natura 2000 natuur en het daarmee vrijspelen van economische ruimte voor Zeeland. Binnen deze grenzen wordt actief gezocht naar kansen om flexibel om te

gaan met de beoogde nieuwe natuur zoals deze is vastgelegd in het Natuurbeheerplan.

✓ We versterken het aangesloten natuurnetwerk

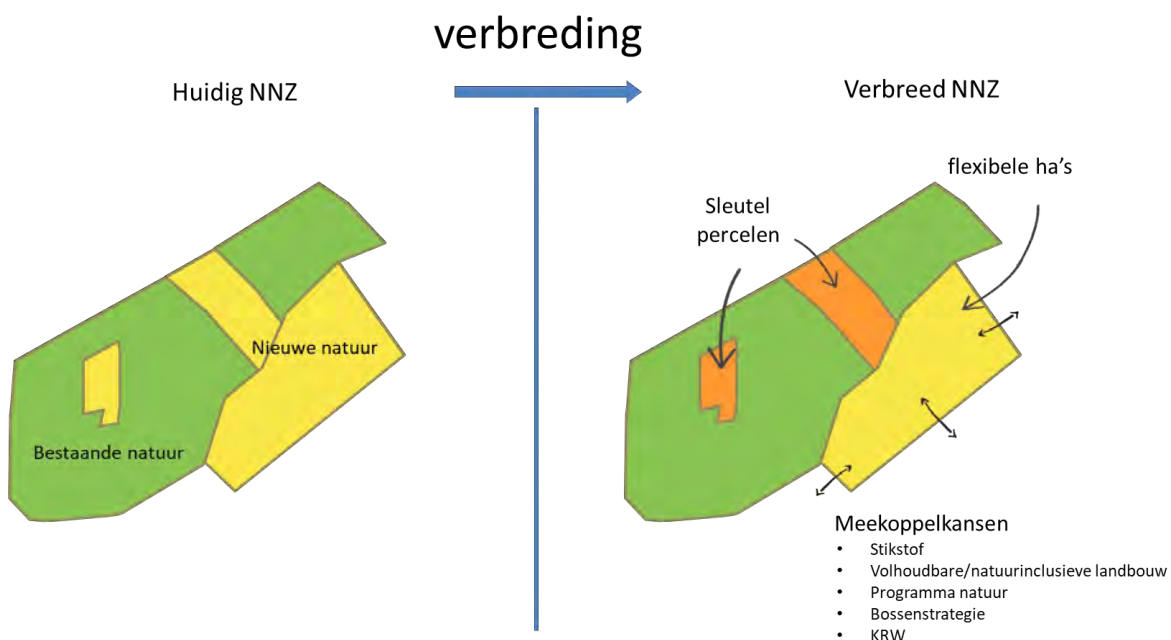
Het realiseren van de restopgave is gericht op het vergroten van bestaande natuur, waarbij grotere aaneengesloten natuurgebieden zoveel mogelijk onderling zijn verbonden. Daarnaast horen binnen het NNZ ook kleinere of losstaande waardevolle natuurgebieden. Ook deze zijn en blijven onderdeel van dit netwerk.

Versnellingsstrategie

Versnellen van de realisatie NNZ zal gebeuren op een manier waarbij vastgehouden wordt aan de uitgangspunten zoals vastgelegd in de Natuurvisie (2016), Omgevingsvisie Zeeland (2021) en het Uitvoeringsprogramma Balans in het Landelijk gebied (2021).

1. Flexibiliteit en kwaliteit

Omdat er zich door het uitgangspunt van vrijwilligheid situaties voor zullen doen waarbij percelen ‘nieuwe natuur’ niet als natuur kunnen worden gerealiseerd, zullen we de ruimtelijke flexibiliteit opzoeken. Dit betekent dat wanneer er zich elders kansen voor doen waar kwalitatief waardevolle natuur gerealiseerd kan worden, we deze kansen verkennen en uitvoeren. Om de kwaliteit van het NNZ te bewaken zijn sleutelpercelen geïdentificeerd die cruciaal zijn om het NNZ kwalitatief goed af te ronden. Dit zijn percelen die bijvoorbeeld binnen Natura2000 begrenzing liggen, cruciaal zijn om de hydrologie van een gebied op orde te krijgen voor natuur of om andere redenen nodig zijn om het kwaliteitsniveau van het natuurgebied te realiseren. Bij het verwerven van nieuwe natuur is er dus ruimte om flexibel in te spelen op de mogelijkheden. Dat betekent dat gronden, met behoud van de gewenste natuurkwaliteit, kunnen wisselen. Jaarlijks wordt dit geïnterpreteerd en aangepast in het natuurbeheerplan. Omdat we hiermee ook andere opgaven proberen te koppelen, biedt dit kansen voor een inhoudelijke verbreding van het NNZ.

Actie:	Wanneer:
Doorlopen van acties op basis van analyse sleutelpercelen	2022-2027
Jaarlijkse evaluatie van voortgang en strategie	2023-2027

2. Realisatie door Partners

Iedere grondeigenaar kan potentieel bijdragen aan het realiseren van het Natuurnetwerk Zeeland. Hiervoor vormt de Kwaliteitsimpuls Natuur en Landschap (SKNL) een belangrijk instrument. SKNL kan worden ingezet nadat gronden deel uitmaken van de begrenzing van het Natuurnetwerk en dan specifiek voor het omvormen van gronden naar natuur. Dit betreft zowel een complete vergoeding van de waardedaling van gronden wanneer deze van hun huidige functie naar natuur worden omgezet als een vergoeding voor de inrichtingskosten. Voor het hierop volgend natuurbeheer kan door gecertificeerde organisaties en particulieren subsidie ontvangen worden. De Provincie heeft en zal blijvend de partners in Zeeland betrekken bij de natuurrealisatie opgave. Dit gebeurt door regelmatige contacten met de huidige natuurbeheerders en een actieve communicatie en stimulering van particulier natuurbeheer. Dit betreft zowel bestaande particuliere natuurbeheerders als huidige grondeigenaren van begrensde natuur. Bijvoorbeeld de huidige agrarische eigenaren of gebruikers. Veel gronden hebben een vorm van pachtgebruik die verwerving of ontwikkeling tegengaat. Momenteel is er geen oplossing die goed is voor zowel eigenaar als pachter terwijl dit wel belangrijk is. Het streven is erop gericht het belang van de eigenaar en de pachter te dienen. In 2023 zal dus verkend worden of een nieuwe Grondverwervingsregeling, die hier oplossingen voor biedt, in Zeeland opengesteld kan worden.

Actie:	Wanneer:
Betrekken van partners bij de opgave en ondersteuning in de realisatie hiervan	2023-2027
Actieve stimulering van particulier natuurbeheer	2023-2027
Instrument nieuwe grondverwervingsregeling verkennen	2023
Nieuwe regelingen onderzoeken	2023

3. Kavelruilbureau en Grondbank Zeeland

Voor het verwerven van gronden die uiteindelijk deel uit gaan maken van het Natuurnetwerk blijven we onverminderd gebruik maken van met name het instrument Kavelruilbureau Zeeland met de daarbij behorende instrumenten die zijn gekoppeld aan het provinciaal vastgoedbeleid (Nota Grondbeleid 2022). Deze instrumenten worden ingezet door partners en de Provincie Zeeland zelf.

Actie:	Wanneer:
Het kavelruilbureau wordt blijvend ingezet om het natuurwetwerk te realiseren.	2023-2027
Wanneer de kansen zich voordoen, een actieve benadering van eigenaren van begrensde percelen of percelen die grenzen aan het huidige natuurnetwerk en een gelijke ecologische potentie hebben.	2023-2027

4. Realisatie door Provincie Zeeland

Al enkele jaren, wordt er actief grond verworven door de Provincie Zeeland. Om realisatie te versnellen zal de Provincie Zeeland zelf ook natuurontwikkelingsprojecten uitvoeren. Het tussentijds beheer tussen aankoop en inrichting wordt verder nog uitgewerkt naar aanleiding van acties die zijn opgenomen in de Nota Grondbeleid 2022. Uit analyses naar het eigendom van de nog te realiseren natuur blijkt dat meer dan 25% in eigendom is van het Rijksvastgoedbedrijf. Verwerving hiervan is tot op heden niet gelukt maar gezien de ligging en omvang cruciaal. Hier wordt speciale actie op ondernomen om deze te verwerven.

Als Provincie zetten we in op het vervreemden van gronden overeenkomstig het provinciaal vastgoedbeleid (Nota Grondbeleid 2022). Verschillende vormen van vervreemding in combinatie met belangstellende registratie zullen hiervoor verkend worden. Naast de bestaande partners als terrein beherende organisaties en –particulieren, zullen ook andere particulieren grondeigenaren worden aangemoedigd om natuurbeheer via het stelsel voor hun rekening te nemen. Daarbij kunnen grondeigenaren aanspraak maken op de daarvoor beschikbare beheersubsidie Subsidie Natuur en Landschap (SNL) op basis van het jaarlijks geactualiseerde provinciaal Natuurbeheerplan 2016.

Actie:	Wanneer:
Hernieuwde poging tot actief verwerven van gronden in eigendom van het Rijksvastgoed bedrijf	2022/2023
Verkennen van diverse vormen en momenten van vervreemding.	2022/2023
Vervreemding van ingerichte- en wellicht niet ingerichte percelen binnen het NNZ	2023-2027
Ontwikkelen van tijdelijk beheer, gericht op toekomstige functie, van provinciale eigendommen in het NNZ	2023

Naar 2027 toe

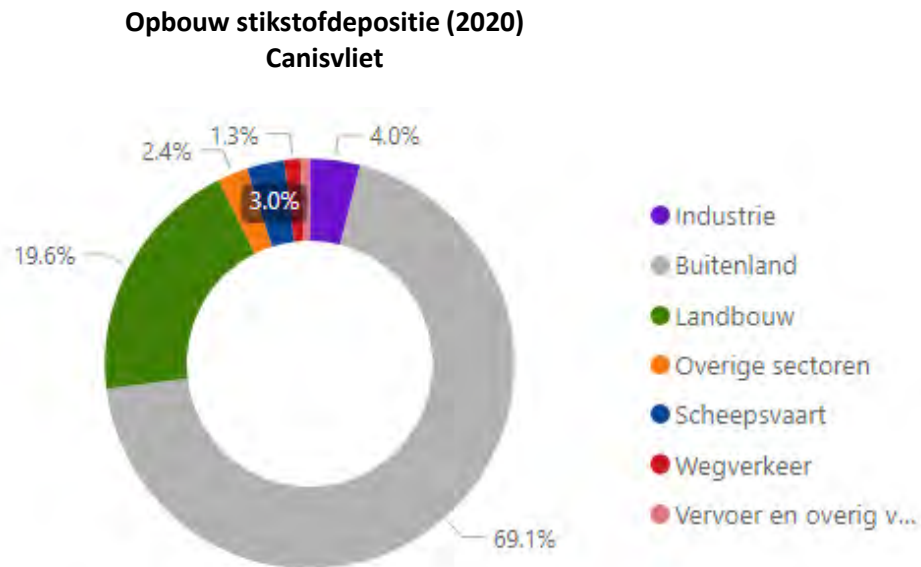
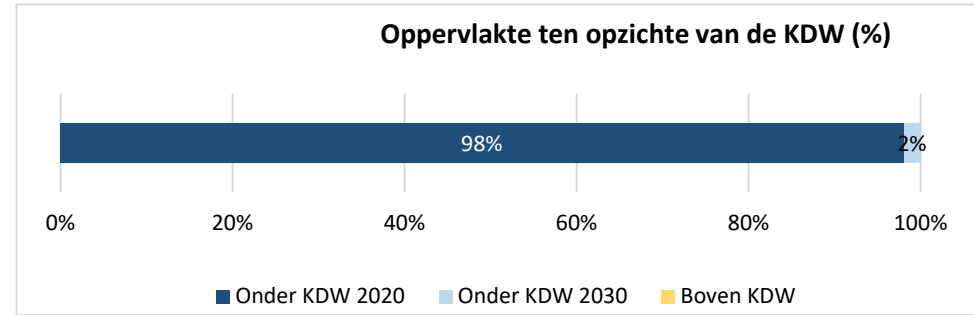
Door de landelijke Taskforce Versnelling is een advies uitgebracht over mogelijk instrumentarium om de opgave te realiseren. Onderstaande tabel geeft de voorgestelde instrumenten door de landelijke Taskforce Versnelling Natuurnetwerk Nederland weer. In kleuren is aangegeven welke voorgestelde instrumenten hiervan in de Zeeuwse versnellingsstrategie worden ingezet. Niet alle voorgestelde instrumenten worden in Zeeland ingezet. Zelfs richting het einde van de opgave, waarin verwerving moeilijker wordt, blijven we in Zeeland door middel van maatwerk namelijk vooruitgang boeken. We blijven de kwaliteit van het beoogde Natuurnetwerk hoog houden en verwachten richting 2027 het beoogde natuurnetwerk grotendeels te hebben afgerond.

	Versterking samenwerking derden
	Ondersteuning partners
	Pachtinstrumentarium beter benutten
	Interne afstemming grondpositie Provincie verbeteren
	Opzetten en ontwikkelen provinciale grondbank en kavelruilbureau
	Opzet provinciaal coördinatieteam/aanspreekpunt
	Ontwikkelen fondsen
	Inzetten op natuurkwantiteit in plaats van natuurkwaliteit
	Inrichting administratief eerder gereed melden
	Inzet dwingend instrumentarium

Bijlage 4 Herkomst depositie per Natura 2000-gebied

Canisvliet - 125 141 ha

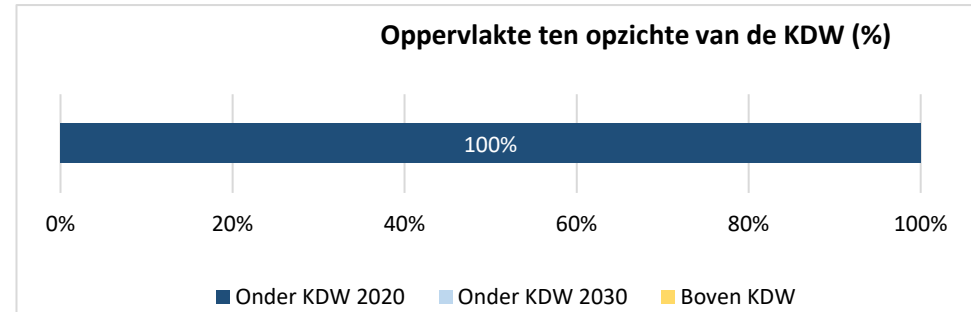
Canisvliet is een voormalige getijdenkreek met vlakke oevers met vochtige graslanden en rietlanden.

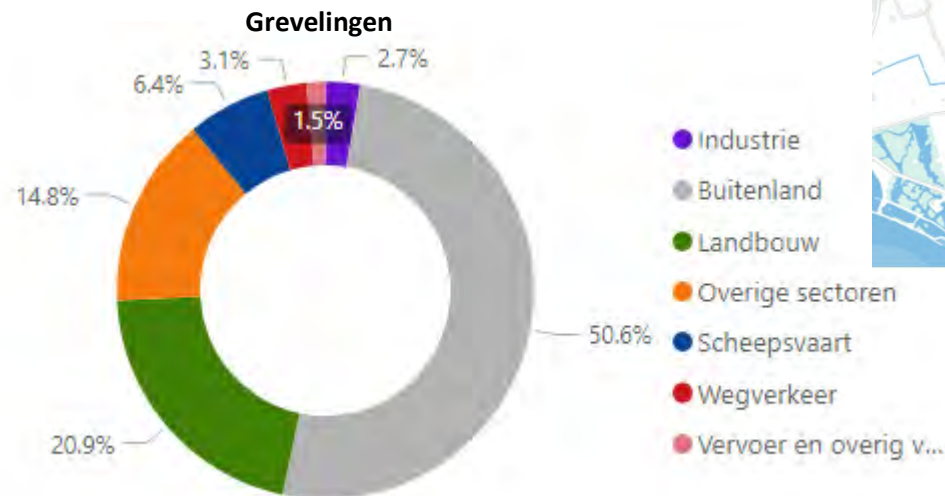
Grevelingen - 1150

13.753 ha

De Grevelingen is een voormalige zeearm gelegen tussen Goeree-Overflakkee en Schouwen-Duiveland. Het is sinds de afsluiting door de Deltawerken het grootste zoutwatermeer van Europa en bevat een aantal eilanden waar uitgestrekte, soortenrijke duinvalleibegroeiingen en zilte pioniergemeenschappen voorkomen, alsmede uitgestrekte oeverlanden (onder meer de Slikken van Flakkee) met zilte begroeiingen, graslanden, ruigten, struwelen en bos.

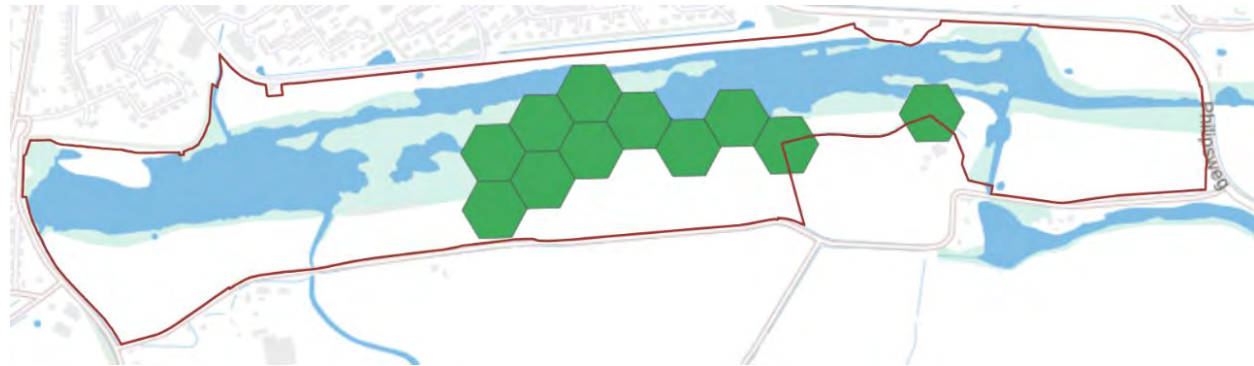
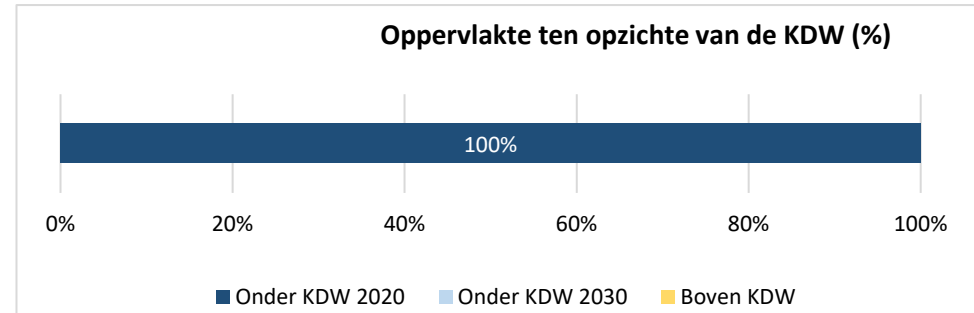
Opbouw stikstofdepositie (2020)

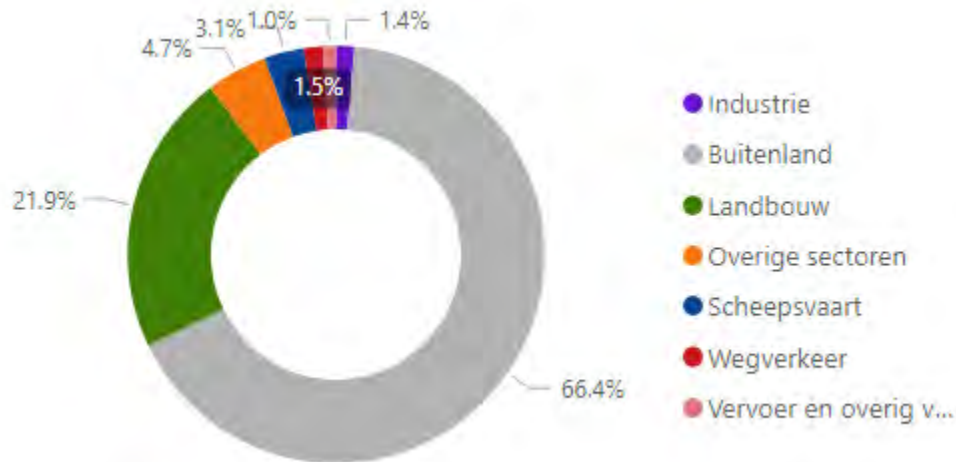
Groote Gat - 124

70 ha

Het Groote Gat is een voormalige kreek, die verbonden is geweest met het Zwin, met omliggende vochtige en zoute graslanden, rietkragen en struweel.

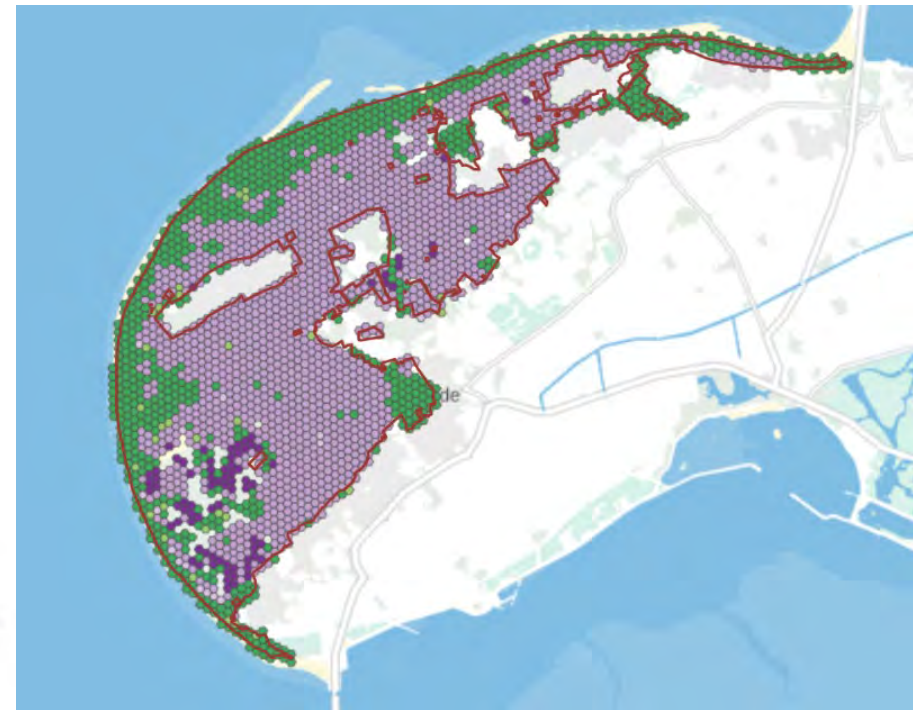
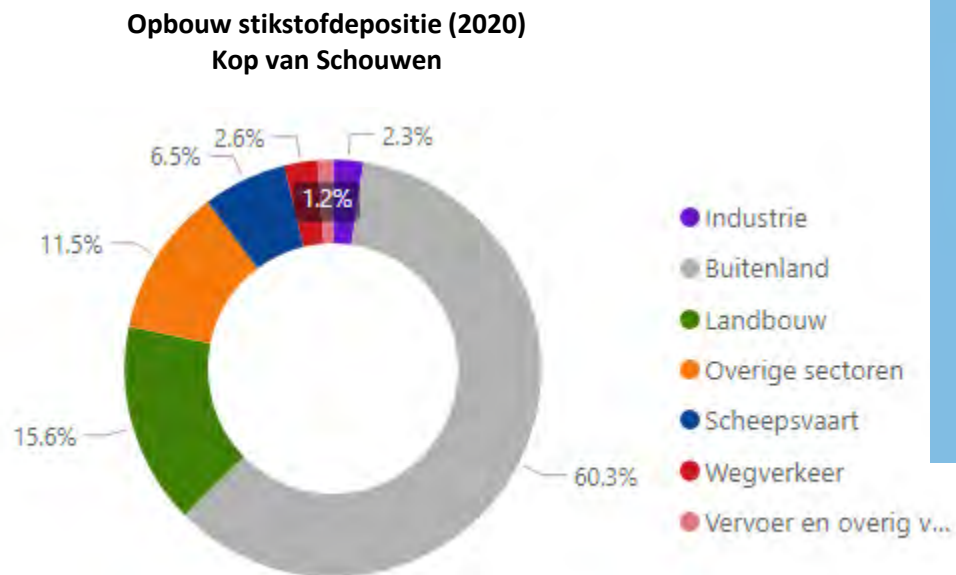
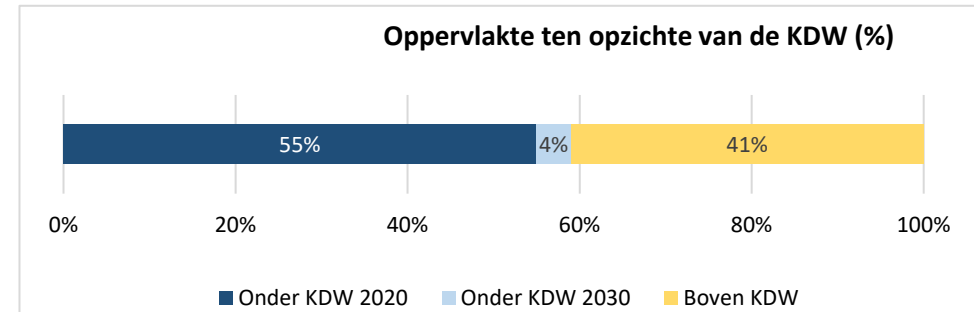
Opbouw stikstofdepositie (2020) Groote Gat

Kop van Schouwen - 116

2.242 ha

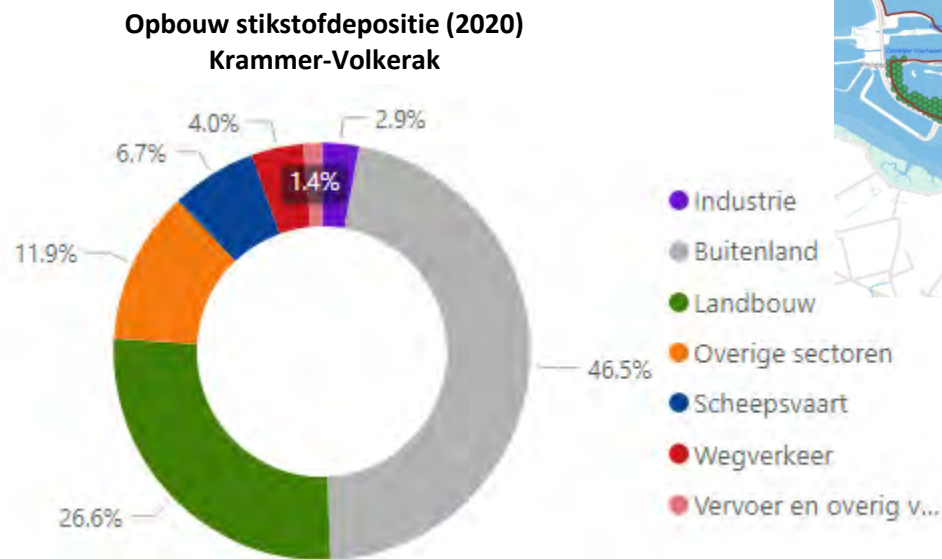
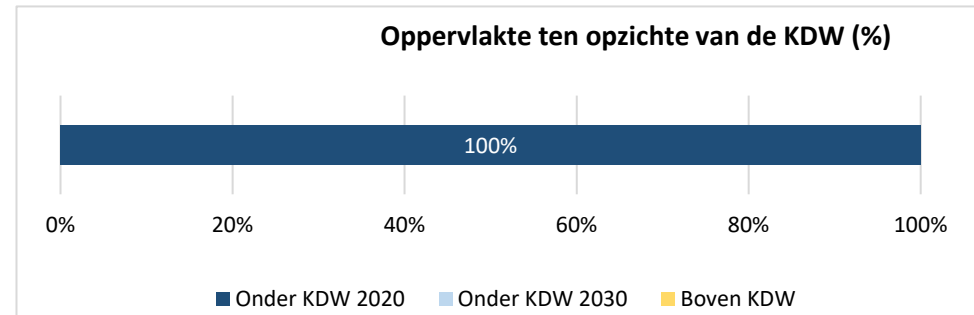
De Kop van Schouwen is een duingebied op het westelijke uiteinde van Schouwen-Duiveland. Het gebied omvat een aantal deelgebieden met een verschillende ontstaansgeschiedenis, waardoor kalkrijke jonge duinen, kalkarme oude duinen, klifduinen en stuifduinen aanwezig zijn.

Krammer-Volkerak – 114

6.081 ha

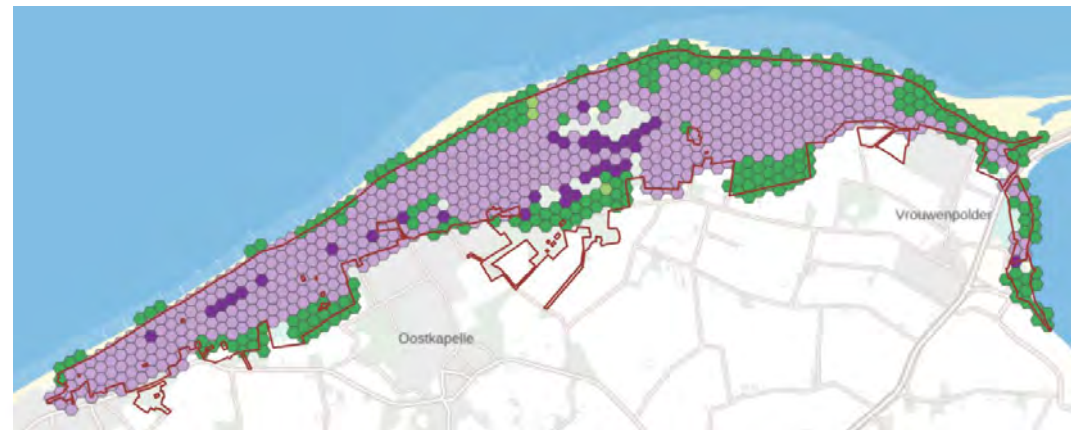
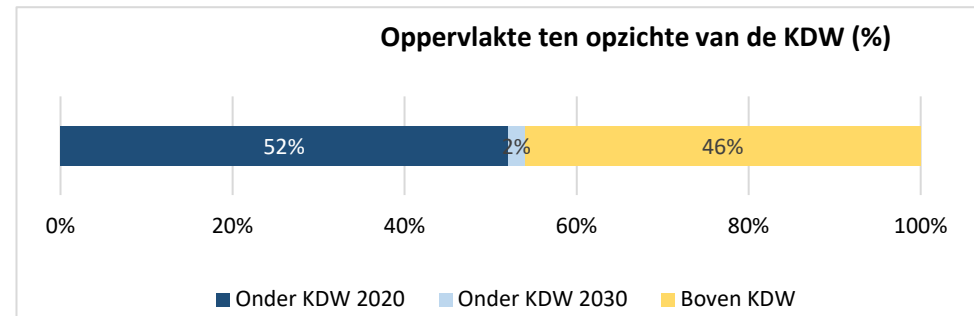
Het Volkerakmeer in zijn huidige vorm is een "afgesloten zeearm" waarin nog veel van de kenmerken van het voormalige intergetijdengebied "Krammer-Volkerak" bewaard zijn gebleven (diepe centrale geul met steile taluds en aansluitende ondiepten met minder steil talud en drooggevallen platen). Het Volkerak (circa 6000 ha) vormt nu één waterlichaam met de Eendracht en het Zoommeer (circa 2000 ha).

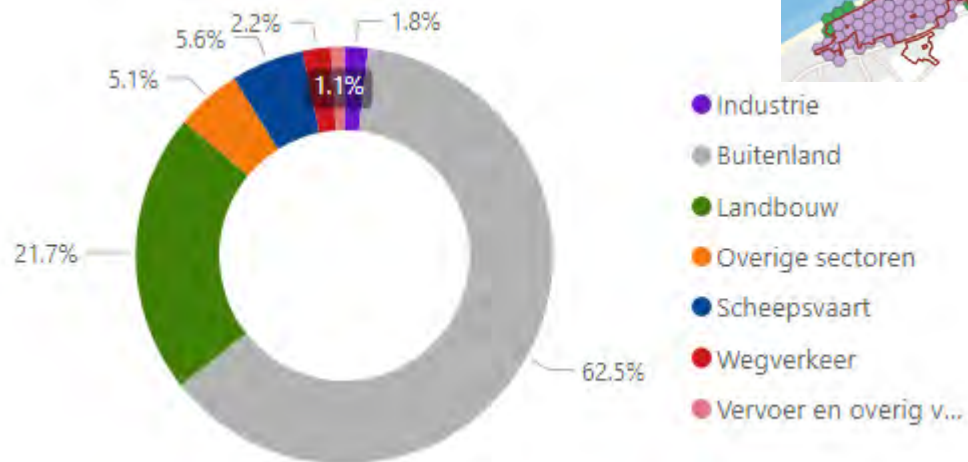
Manteling van Walcheren – 117

735 ha

De Manteling van Walcheren betreft een kalkarm duingebied aan de noordweststrand van het voormalige eiland Walcheren. De kust is hier al vele honderden jaren een afslagkust en de kustlijn is in de loop der tijd met enkele kilometers landinwaarts verplaatst. Hierdoor is de zone met primaire duinen uiterst smal of ontbreekt volledig en komen de oude duinen tot zeer kort aan de kustlijn.

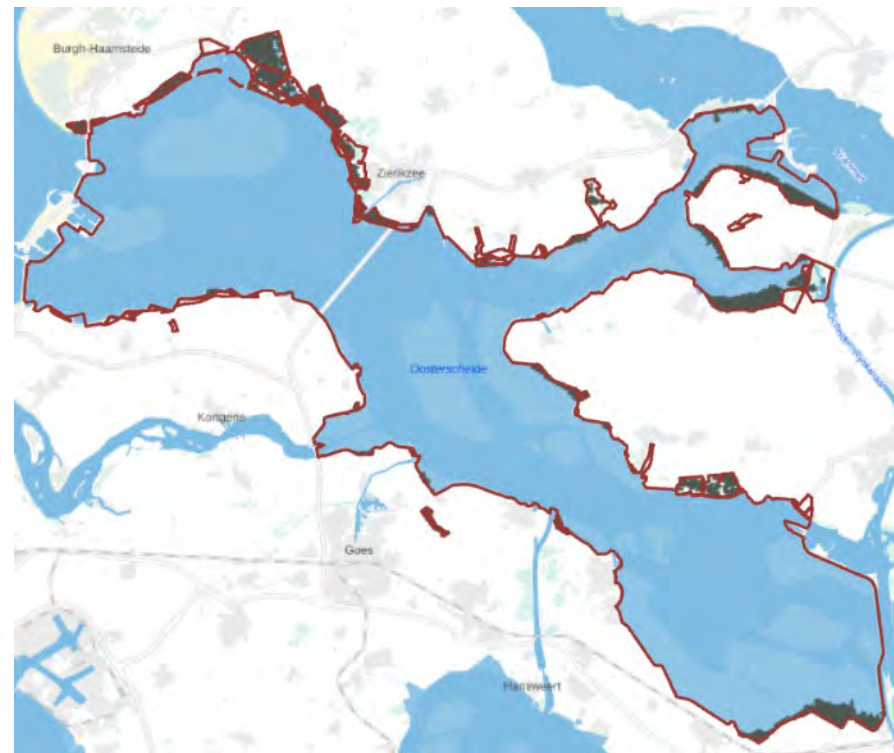
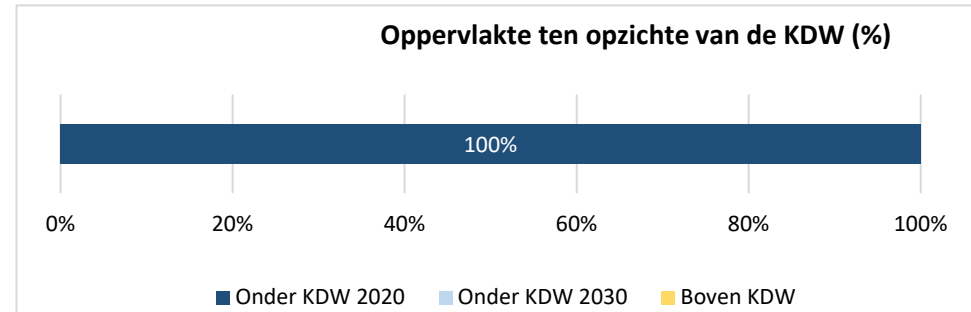
Opbouw stikstofdepositie (2020) Manteling van Walcheren

Oosterschelde – 118

36.976 ha

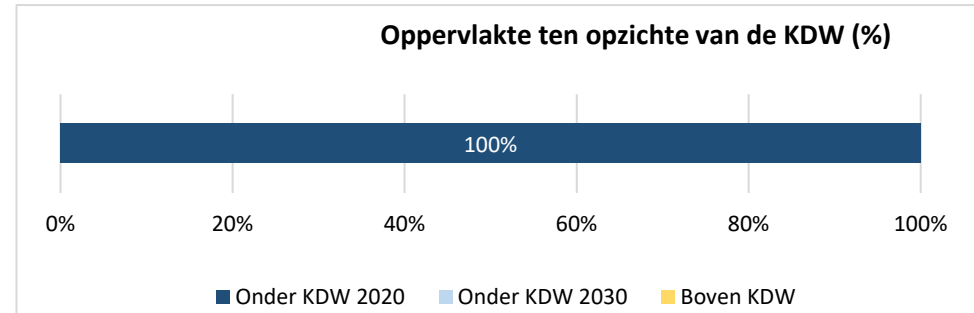
Het gebied Oosterschelde is een onderdeel van het voormalige estuarium van de Schelde. In 1986 is de Oosterschelde van de zee afgesloten door een stormvloedkering, die de getijdenwerking nog in enige mate toelaat. Als gevolg van de getijdenstromen vinden erosie- en sedimentatieprocessen plaats die resulteren in een wisselend patroon van schorren, slikken en droogvallende platen (het intergetijdengebied), ondiep water en diepe getijdengeulen.

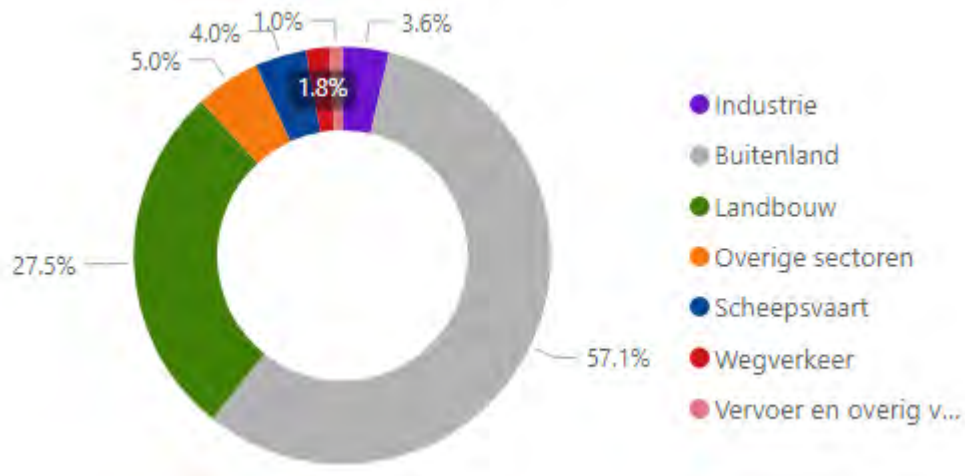
Vogelkreek – 126

97 ha

De Vogelkreek is een voormalige kreek met omliggende vochtige en zoute graslanden.

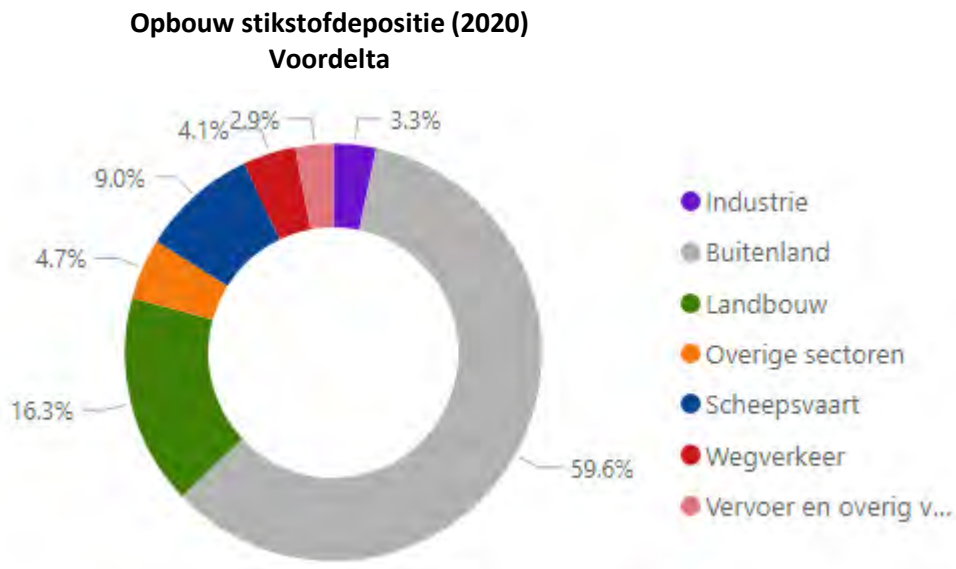
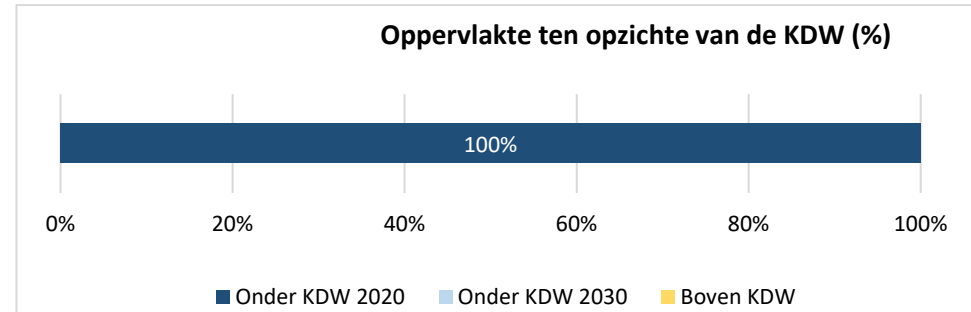
Opbouw stikstofdepositie (2020) Vogelkreek

Voordelta – 113

83.534 ha

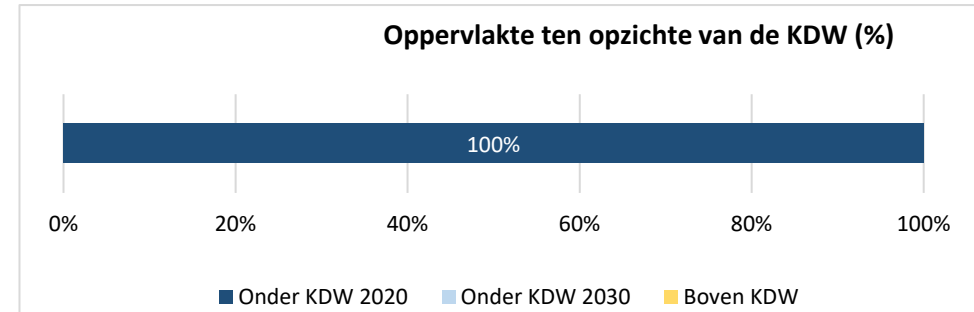
De Voordelta omhelst het ondiepe zeegedeelte van de Zeeuwse en Zuid-Hollandse Delta. Het gebied wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van een gevarieerd en dynamisch milieu van kustwateren (zout), intergetijdengebied en stranden, dat een relatief beschutte overgangszone vormt tussen de (voormalige) estuaria en volle zee.

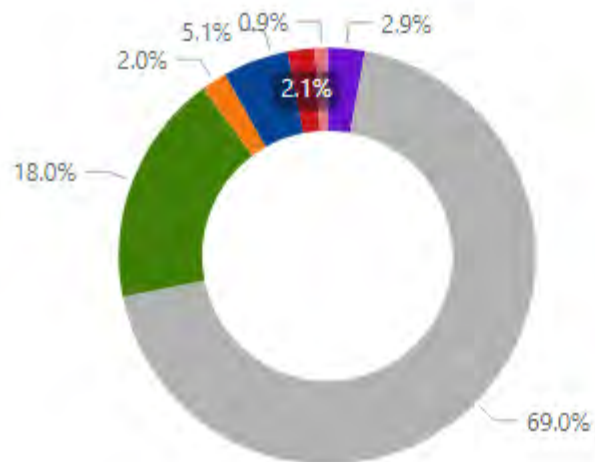
Westerschelde & Saeftinghe – 122

44.052 ha

De Westerschelde is de zuidelijke tak in het oorspronkelijke mondingsgebied van de rivier de Schelde. Het is de enige zeetak in de Delta waar nu nog sprake is van een estuarium met open verbinding naar zee. Het betreft een zeer dynamisch gebied, mede door de trechtervorm ervan, waarin het getijverschil naar achteren erg groot wordt.

Opbouw stikstofdepositie (2020) Westerschelde & Saeftinghe

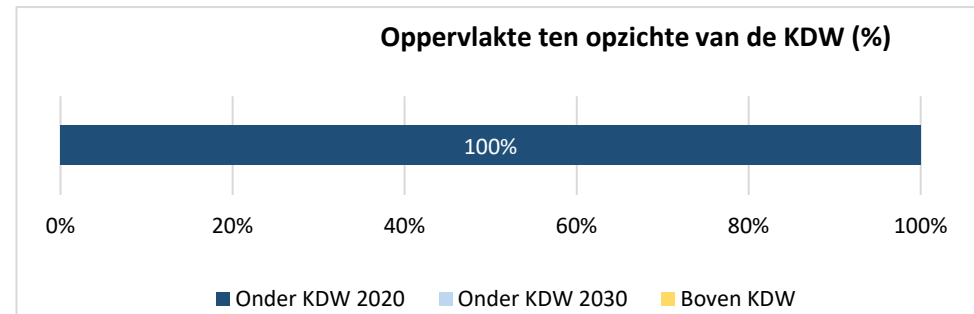

- Industrie
- Buitenland
- Landbouw
- Overige sectoren
- Scheepsvaart
- Wegverkeer
- Vervoer en overig v...

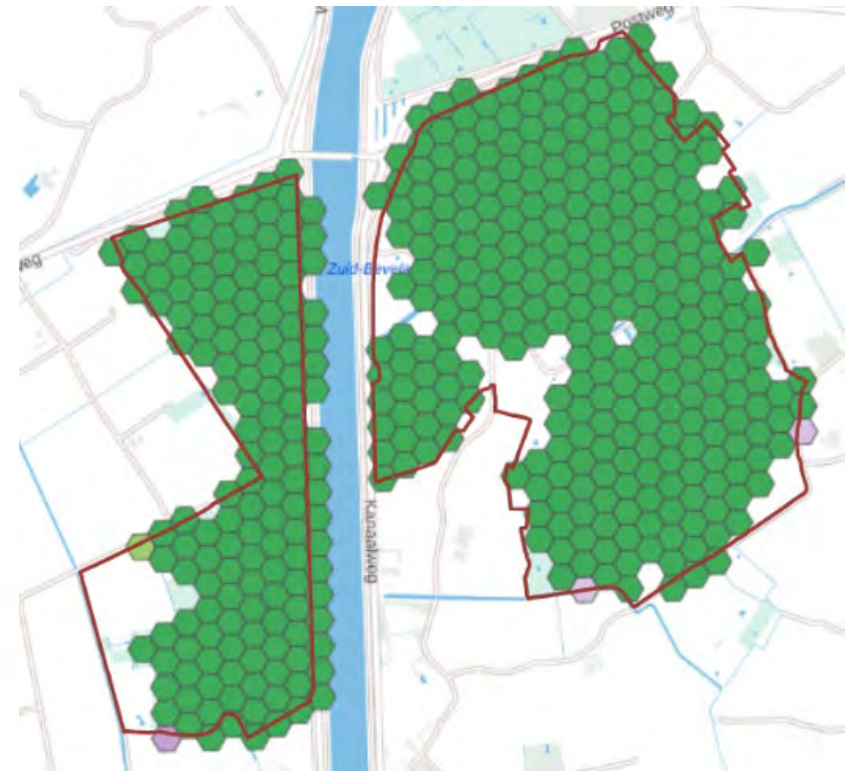
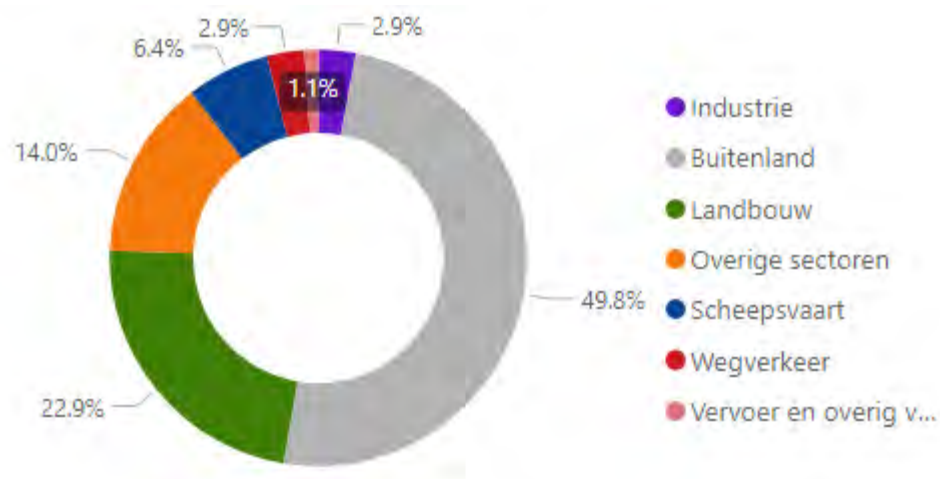
Yerseke en Kapelse Moer – 121

433 ha

De Yerseke en Kapelse Moer behoort tot de oudste polderkernen van Zeeland, die in de twaalfde eeuw al zijn bedijkt. Het oudland Yerseke en Kapelse Moer vormt een van de laatste stukken authentiek Zeeuws polderlandschap. Aan de ligging van de slootjes is het oude, kleinschalige verkavelingspatroon nog herkenbaar.

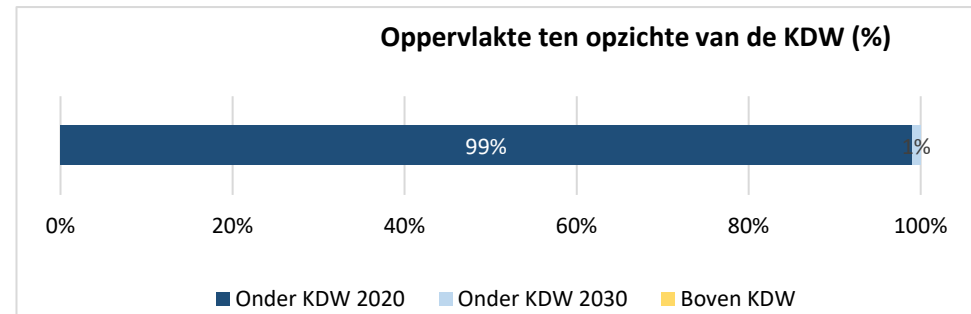
Opbouw stikstofdepositie (2020) Yerseke en Kapelse Moer

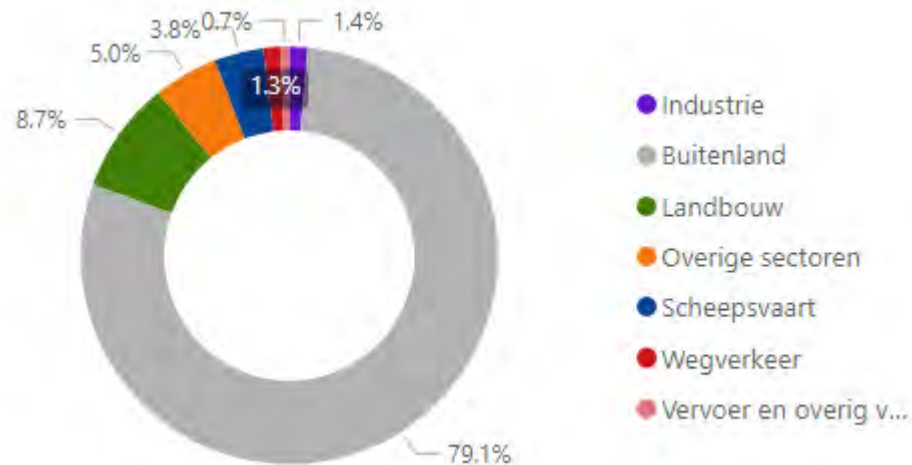
Zwin & Kievittepolder – 123

121 ha

Het Zwin is een sluftegebied op de grens van Nederland en België. Ongeveer een derde deel van het gebied ligt in Nederland, het grootste deel in België. Het Zwin bevat dynamische duinen en is een van de weinige gebieden in Zeeland met een zandig schor en bijbehorende vegetatie. In de aangrenzende Kievittepolder bevindt zich de meest zuidwestelijke populatie van de Kamsalamander in ons land.

**Opbouw stikstofdepositie (2020)
Zwin & Kievittepolder**

Bijlage 5 Sociaal Economische Effecten Analyse

COLOFON

Uitgave:

Provincie Zeeland

Vormgeving:

Provincie Zeeland

Fotografie:

Provincie Zeeland

Contact:

provincie@zeeland.nl

Bezoekadres:

Provinciehuis, Abdij 6
4331BK Middelburg

Zeeuws gebiedsprogramma 2023

DEEL 2 STRUCTURERENDE KEUZES

CONCEPT

Inhoudsopgave

1. Algemeen	4
2. Overgangsgebieden	6
2.1 Afwegingen	6
2.2 Conclusie	7
3. Groenblauwe dooradering	8
3.1 Aanleiding	8
3.2 Aanpak op hoofdlijnen	10
3.3 Samenhang met andere opgaven	11
4. Water en bodem sturend	13
4.1 Voldoende water	13
4.2 Schoon en Gezond water	15
4.3 Ruimte voor water	15
4.4 Bodem	16
4.5 Laagveengebieden	21
4.6 Verziltende gebieden	21
4.7 Hoge zandgronden	22
4.8 Klimaatadaptatie	22
4.9 Tot slot	24
Bijlage 1. Uitleg landschapselementen ((Bij12 en Bosvisie)	23
Bijlage 2. Waar is GBDA mogelijk in Zeeland?	25
Bijlage 3. Waterkansenkaarten – totstandkoming	27
Bijlage 4. Afspraken vanuit de KasZ	30

1. Algemeen

De handreiking NPLG beschrijft de minimale inhoud van het gebiedsprogramma. De minimale inhoud is vervolgens nader uitgewerkt in het Ontwikkeldocument NPLG.

Naast een beschrijving van de opgaven en de doelen wordt er ook aandacht gevraagd voor structurerende keuzes. Structurerende keuzes worden als volgt gedefinieerd.

Structurerende keuzes bevatten ordenende principes, die richting geven aan de ruimtelijke inrichting. De keuzes gaan in op de wenselijkheid en onwenselijkheid van (nieuwe) activiteiten in het landelijk gebied. Daarmee beschrijft het NPLG de richting voor de ruimtelijke uitwerking van de gebiedsprogramma's door provincies.

De structurerende keuzes volgen uit de gemaakte beleidskeuzes voor natuur en stikstof, water en bodem sturend en landbouw. In het Ontwikkeldocument staan de volgende structurerende keuzes benoemd.

Structurerende keuzes met directe doorwerking	bondige toelichting
Overgangsgebieden	Een gebied rondom stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden waar functies en activiteiten een bijdrage moeten leveren aan natuurherstel
Bufferstroken langs beekdalen op hoge zandgronden	Voor waterkwaliteit ruime bufferstroken in beekdalen op zandgronden realiseren, tevens bijdragend aan infiltratie grondwater
Peilopzet veenweide	Toewerken naar vernatting van veenweidegebieden om CO ₂ emissie en bodemdaling te beperken
Inpassing areaal agrarische natuur/landschapsgrond/nieuwe natuur	Richting voor wijze waarop deze nieuwe arealen ingepast kunnen worden en welke eigenschappen van het gebied daarbij in ogenschouw moeten worden genomen
Ruimte voor waterberging	Langs waterkeringen en rivierbedden, en langs grote wateren vanwege peilfluctuaties. Betere ruimtelijke inrichting en voor het vaststellen van grenzen aan het gebruik van grond- en oppervlaktewater. Voldoende ruimte piekopvang
Waterbeschikbaarheid verzilte gebieden	Acceptatie van tijdelijke toename regionale verzilting en aanpassing van het landgebruik hierop
Invulling 10% groenblauwe dooradering	Uitleg over inpassingsmogelijkheden van landschapselementen die bijdragen aan het realiseren van 10% groenblauwe dooradering
Bescherming landbouwgrond	Beschermen van bruikbare landbouwgrond moet in gebiedsprocessen nadrukkelijk aandacht krijgen om vruchtbare landbouwgrond te behouden voor de landbouw en voldoende grond beschikbaar te houden voor de extensiveringsopgave en agrarisch natuur- en landschapsbeheer

Tabel 1. Structurerende keuzes met directe doorwerking

In dit deel van het concept gebiedsprogramma wordt ingegaan op de volgende structurerende keuzes:

- ✓ Overgangsgebieden (hoofdstuk 2)
- ✓ Groenblauwe dooradering (hoofdstuk 3)
- ✓ Water en bodem sturend (hoofdstuk 4)

De overige relevante structurerende keuzes, zoals ruimte voor waterberging, waterbeschikbaarheid in verzilte gebieden en bescherming van landbouwgrond zijn in deze versie van het gebiedsprogramma niet meegenomen. Deze keuzes hebben een duidelijke relatie met het NOVEX-

traject (zie deel I, hoofdstuk 1). Er is voor gekozen om deze ruimtelijke keuzes eerst in dit traject mee te nemen en daarna in een volgende versie van het gebiedsprogramma te vertalen.

In deel I is aangegeven dat, ondanks de verzilting, er nog steeds ruimte is voor de landbouw. Door het slim omgaan met het beschikbare zoet water is het mogelijk o.a. de akkerbouw naar verwachting de komende decennia van voldoende zoet water te voorzien. In de maatregelpakketten zijn maatregelen opgenomen die zien op waterberging en waterbeschikbaarheid in verzilte gebieden. De keuze, in welke gebieden verzilting geaccepteerd wordt en waar ingezet wordt op het efficiënt gebruik van zoet water, moet in de gebiedsprocessen worden gemaakt. Ook hierin speelt het NOVEX traject een rol.

2. Overgangsgebieden

2.1 Afwegingen

In het kader van het NPLG is het aanwijzen van overgangsgebieden als structurerende keuze geïntroduceerd. De definitie die gebruikt wordt in het NPLG is als volgt:

Overgangsgebieden: gebieden grenzend aan Natura 2000-gebieden. Deze gebieden leveren een bijdrage aan het realiseren van instandhoudingsdoelstellingen in de betreffende Natura 2000-gebieden. Systeemherstel is hiervoor noodzakelijk. Opgaven voor natuur, water en klimaat en landbouw worden in de overgangsgebieden gelijktijdig aangepakt. Deze gebieden hebben momenteel een overwegend agrarische functie.

Overgangsgebieden zijn gebieden direct grenzend aan Natura 2000-gebieden waar maatregelen genomen kunnen worden die helpen bij systeemherstel van de natuur in het beschermde natuurgebied. Voor systeemherstel in de beschermde natuur is het nodig om natuurlijke processen als waterhuishouding, de onderlinge verbinding van ecosystemen met het landschap en de beïnvloeding van drukfactoren op de natuur te verbeteren. Een gebiedsgerichte aanpak in de directe omgeving helpt bij het vaststellen wat o.a. de landbouw, de recreatie en de stedelijke gebieden hieraan kunnen bijdragen.

Bij het bepalen van de locatie en omvang van een overgangsgebied moet een koppeling worden gemaakt met de processen en factoren die een Natura 2000-gebied zowel negatief als positief kunnen beïnvloeden. Als activiteiten/situaties in de directe nabijheid van een Natura 2000-gebied een duidelijk negatief effect op de beschermde natuur hebben, dan is het instellen van een overgangsgebied een goed middel om hier wat aan te doen.

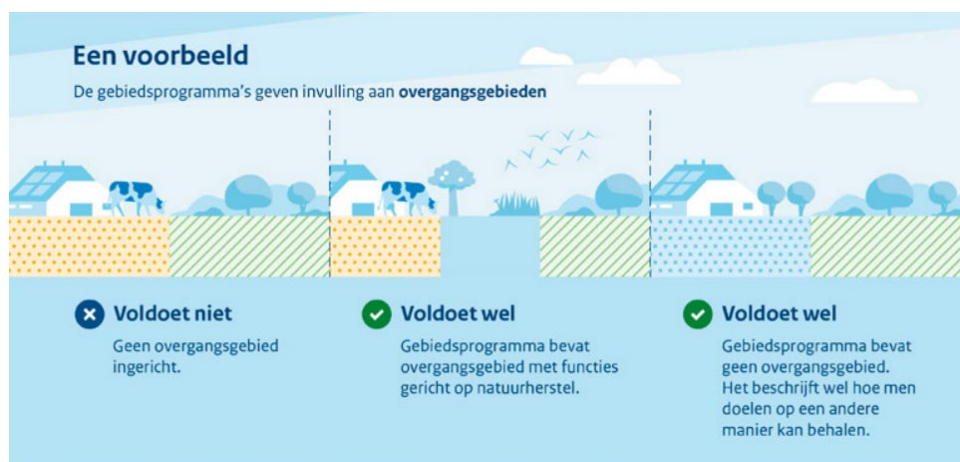

Fig. 1 Overgangsgebieden

Voor het instellen van overgangsgebieden is het noodzakelijk dat duidelijk is wat de drukfactoren op het Natura 2000-gebied zijn en of deze afkomstig zijn uit de directe omgeving. Dit blijkt deels uit de Natuurdoelanalyses (hierna: NDA's) en het oordeel hierover van de Ecologische Autoriteit (hierna: EA). Inmiddels zijn de NDA's voor alle Zeeuwse natuurgebieden opgesteld en de EA heeft er ook al enkele (de drie kreken; het Grootte Gat, Canisvliet en de Vogelkreek) beoordeeld. Uit de beoordeling van deze drie kreken kan opgemaakt worden dat maatregelen noodzakelijk zijn om de beschermde natuur te herstellen, maar dat ook nog extra onderzoek nodig is om aard, omvang en effectiviteit van maatregelen te kunnen vaststellen.

In zijn algemeenheid valt op dat de negatieve invloed van de stikstofdepositie op de Zeeuwse natuurgebieden vaak van ver (stikstof uit buitenland) komt en niet weggenomen kan worden door alleen maatregelen in overgangsgebieden te treffen. Zoals in deel I ook benoemd, is in Zeeland

weinig intensieve veehouderij en ook zijn er relatief weinig grote stikstofbronnen in de nabijheid van de overbelaste Natura 2000 -gebieden. Het instellen van een overgangsgebied met daarin passende maatregelen zal dan ook niet leiden tot systeemherstel in alle Zeeuwse Natura 2000-gebieden. Naast de stikstofdepositie zijn ook andere drukfactoren relevant, zoals hydrologie en recreatiedruk. Voor de aanpak van deze drukfactoren kan het ook gewenst zijn een overgangsgebied aan te wijzen.

Het instellen van een overgangsgebied lijkt het meest kansrijk bij Natura 2000-gebieden waar samenhangende maatregelen nodig zijn om tot systeemherstel te komen en waarbij een pakket aan maatregelen in de randzone van het natuurgebied nodig is bij het verbeteren van de kwaliteit in het gebied. In Zeeland hebben de twee grote duingebieden; Manteling van Walcheren en Kop van Schouwen te maken met een complexe problematiek (verzuring, vermesting, verdroging, recreatiedruk, etc.) waar het instellen van een overgangsgebied mogelijk van positieve invloed kan zijn op het verbeteren van de natuurwaarden. Om te kunnen beslissen of een overgangsgebied daadwerkelijk moet worden ingesteld hangt nog af van verschillende factoren:

- In de Specifieke Uitkering (hierna: SPUK) fase 1 en 2 van Programma Natuur zijn herstelmaatregelen opgenomen voor groene randzones rondom stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden die bijdragen aan versterking en systeemherstel van de stikstofgevoelige natuur.
- Het traject van de NDA en het oordeel van de EA is nog niet afgerond waardoor nog niet duidelijk is welke maatregelen bepalend en noodzakelijk zijn.
- Rondom beide natuurgebieden zijn gebiedsprocessen gestart en we willen dat ook binnen deze processen verkend wordt hoe over overgangsgebieden wordt gedacht en wat daarin de kansen en aandachtspunten zijn.
- Grootste negatieve invloed op de natuur in beide natuurgebieden is stikstofdepositie afkomstig uit het buitenland, meetcorrectie en zeescheepvaart. Maatregelen in overgangsgebieden hebben maar beperkt zin als er niets (of weinig) aan deze bronnen gedaan wordt en de onduidelijkheid over de meetcorrectie blijft.

Voor de overige natuurgebieden zijn overgangsgebieden op dit moment niet zinvol omdat er enerzijds nog onvoldoende inzicht is in de benodigde maatregelen aangezien het traject van NDA's en oordeel EA nog niet is afgerond en anderzijds omdat de benodigde maatregelen voor natuurherstel vanuit Programma Natuur voldoende geborgd zijn.

2.2 [Conclusie](#)

Gelet op voornoemde afwegingen, concluderen wij als provincie het volgende:

- Bij alle Natura 2000-gebieden worden op de kortst mogelijke termijn de nodige maatregelen getroffen, die nodig zijn voor bescherming en herstel van de natuurwaarden. Hierbij wordt uitgegaan van de maatregelen in het Programma Natuur, die zijn gebaseerd op de NDA's, het oordeel van de EA en de beheerplannen. Indien blijkt dat veel (samenhangende) maatregelen nodig zijn in de directe nabijheid van het Natura 2000-gebied, wordt overwogen een overgangsgebied aan te wijzen. Dit doen wij in samenspraak met belanghebbenden in het gebied.
- In deze versie van het gebiedsprogramma (1.0), worden (nog) geen overgangsgebieden aangewezen in de provincie Zeeland.
- N.a.v. de NDA's en het oordeel van de EA wordt verkend of en waar een overgangsgebied bijdraagt aan natuurherstel. Mogelijk is nader onderzoek nodig is om dit te bepalen.
- In de gebiedsprocessen; Manteling van Walcheren en Kop van Schouwen wordt momenteel verkend hoe over overgangsgebieden wordt gedacht en wat daarin de kansen en aandachtspunten zijn. De beschikbaarheid van grond is een belangrijke randvoorwaarde.

3. Groenblauwe dooradering

3.1 Aanleiding

Onder groenblauwe dooradering (GBDA) van het landelijk gebied verstaat men het netwerk van 'groene en blauwe landschapselementen' die de verbinding vormen tussen natuurgebieden en het agrarisch cultuurlandschap¹. GBDA kan verschillende functies in het agrarisch cultuurlandschap hebben. (Opdam *et al.* 1999). Middels GBDA kunnen deze functies in het agrarisch cultuurlandschap worden behouden of versterkt.

3.1.1 Natuurfunctie

GBDA draagt bij door het bieden van leefgebied voor planten- en diersoorten en levert een verbetering in het verbinden van het landschap met en tussen natuurgebieden. Groene lijnvormige landschapselementen, als heggen, singels, knobomen, kruidenrijke- en bloemrijke akkerranden worden gebruikt als migratieroutes door veel soorten. De blauwe landschapselementen zoals poelen en sloten met natuurvriendelijke oevers dienen veelal als voortplantingsplaats van amfibieën en insecten. Daarnaast vinden veel vogels schuilgelegenheid in dichte begroeiing gevormd door struweel of hagen².

3.1.2 Landbouwfunctie

GBDA kan bijdragen aan natuurlijke plaagbestrijding en waterbeheer (verbeteren waterkwaliteit, retentie en conservering). Meerjarige akkerranden en keverbanken voorzien insecten, patrijzen en andere akkervogels voedsel én een veilige broedplek in het akkerland. Een belangrijk voordeel voor de landbouwer is dat ook natuurlijke vijanden van plagen op deze manier worden aangetrokken wanneer de juiste zaadmengsel worden gekozen waardoor minder gewasbeschermingsmiddelen nodig. Bloemrijke stroken kunnen verder helpen bij de bestuiving van gewassen.

3.1.3 Cultuurhistorische en aardkundige functie

Door de inzet van GBDA in het landschap worden aanwezige aardkundige en cultuurhistorische waarden versterkt en beschermd.

Karakteristieke patronen van groene en blauwe elementen maken deel uit van de identiteit van het betreffende landschap. Hierdoor is aan het landschap de plaatselijke ontstaansgeschiedenis en ontwikkeling als het ware af te lezen.

3.1.4 Recreatieve functie

GBDA kan van betekenis zijn voor recreatie in het agrarisch cultuurlandschap door deze te combineren met wandel- en fietspaden en de aanleg van groene recreatiezones. Een goede bereikbaarheid en toegankelijkheid van het landelijk gebied zijn essentieel voor de leefbaarheid en de beleefbaarheid. Versterking van het groene, natuurlijke karakter, draagt bij aan de aantrekkelijkheid van het landschap voor diverse functies (wonen, werken, recreëren), verhoogt de biodiversiteit en het landschappelijke contrast met de stedelijke gebieden.

GBDA is een essentieel onderdeel van het Zeeuwse cultuurlandschap. Een uitbreiding van de GBDA zal een structurele bijdrage gaan leveren aan de versterking en bescherming van het Zeeuwse cultuurlandschap. En dat is goed voor de biodiversiteit, klimaatbestendigheid, bodemleven, waterkwaliteit en onze eigen gezondheid.

3.1.5 Doelen

¹ <https://landschapoverijssel.nl/over-ons/onze-standpunten/groenblauwe-dooradering>

² <https://www.bij12.nl/onderwerpen/natuur-en-landschap/index-natuur-en-landschap/landschapselementtypen/I01-groenblauwe-landschapselementen/>

Landelijk is het doel om 10% groenblauwe dooradering van het landelijk gebied te bereiken. Van deze opgave dient 50% al in 2030 gerealiseerd te worden. In 2035 moet dit 65% van het einddoel zijn, en in 2050 moet de 10% GBDA volledig zijn bereikt. In prioritaire gebieden is het de ambitie om de volledige 10% al in 2030 te realiseren.

Een ruwe schatting van de huidige situatie is dat landelijk gemiddeld al 3% groenblauwe dooradering aanwezig is (figuur 1.1). De ambitie om 7% meer GBDA te realiseren, zal een structurele bijdrage leveren aan het herstel van het Nederlandse cultuurlandschap. Boeren hebben in deze resterende opgave een belangrijke rol en kunnen tot 80% van de GBDA-opgave helpen realiseren, maar ook andere particuliere grondeigenaren zullen hieraan bij moeten dragen. Daarnaast moeten overheidsgronden van gemeenten, provincies, waterschappen en Rijk met voorrang duurzaam ingericht worden ten behoeve van de benodigde GBDA.

AMBITIE 10 % GROEN-BLAUWE DOORADERING IN HET LANDELIJK GEBIED

Uitwerking omvang ambitie:

- Het landelijk gebied (niet NNN, niet grote wateren en stedelijk gebied) = 2.237.000 ha (WenR).
- Tussen de 2 en 4% GBDA is landelijk aanwezig. Totaal met de ambitie telt dit op tot 223.700 hectare.
- 111.850 hectare (de helft) wordt houtig ingevuld
- 55.920 hectare (een kwart) wordt ingevuld met natuurlijke oevers, poelen en rietlanden.
- 55.920 hectare (een kwart) bestaat uit kruidenrijke akkerranden, bermen en waterkeringen.

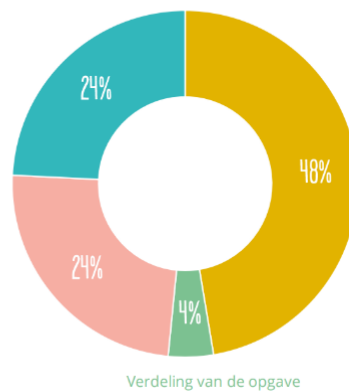

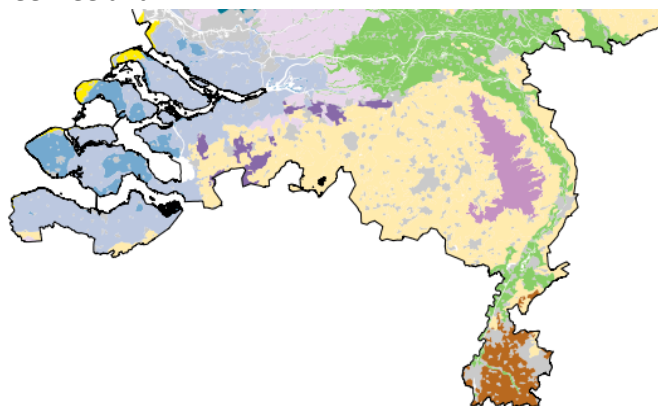
Fig. 2 Ambitie GBDA

3.1.6 Landschapstypen en –elementen in Zeeland

Onderstaande kaart, figuur 3, geeft alle landschapstypes weer die in Zeeland voorkomen. Per landschapstype is aangegeven welke elementen behoren tot deze landschapstypen.

Heel Zeeland:

Landschapstype

- Oudere veenkoloniën
- Jongere veenkoloniën
- Veenontginningen
- Rivierengebied
- Oudere zeekleipolders (Noord)
- Oudere zeekleipolders (Zuidwest)
- Jongere zeekleipolders
- Droogmakerijen en Zuiderzeepolders
- Duinen en duinontginningen
- Lössontginningen
- Zandgrondontginningen
- Bebouwde kom

Legenda	Landschapstype	Houtwal en houtsingel	Elzensingel	Bossingel	Struweelhaag	Knip- of scheerheg	Bomenrij en solitaire boom	Knotboom	Poelen klein historisch water	Natuurvriendelijke oever	Bloemrijke rand
	Oudere veenkoloniën										
	Jongere veenkoloniën										
	Veenontginningen										
	Rivierengebied										
	Oudere zeekleipolders (Noord)										
	Oudere zeekleipolders (Zuidwest)										
	Jongere zeekleipolders										
	Droogmakerijen en Zuiderzeepolders										
	Duinen en duinontginningen										
	Lössontginningen										
	Zandgrondontginningen										

Fig. 3 Landschapstypen en –elementen in Zeeland

Voor de resterende opgave van 7% GBDA worden kansen gezocht om deze landschapselementen te realiseren in het landelijk gebied. Voor Zeeland gaat het dus om de onderstaande landschaps- (L) en natuurtypen (N)³.

Oudere zeekleipolders: L01.02 Houtwal en houtsingel, L01.06 Struweelhaag, L01.05 Knip-en-scheerheg, L01.13 Bomenrij en solitaire boom, L01.08 Knotboom, L01.01 Poel en klein historisch water, L01.15 Natuurvriendelijke oever, N12.01 Bloemenrijke rand.

Jongere zeekleipolders: L01.02 Houtwal en houtsingel, L01.06 Struweelhaag, L01.13 Bomenrij en solitaire boom, L01.08 Knotboom, L01.15 Natuurvriendelijke oever, N12.01 Bloemenrijke rand.

Zandgrondontginningen: L01.02 Houtwal en houtsingel, L01.16 Bossingel, L01.13 Bomenrij en solitaire boom, L01.08 Knotboom, L01.01 Poel en klein historisch water en N12.01 Bloemenrijke rand.

Duinen en duinontginning: L01.02 Houtwal en houtsingel, L01.03 Elzensingel, L01.13 Bomenrij en solitaire boom, L01.15 Natuurvriendelijke oever en N12.01 bloemenrijke rand.

3.2 [Aanpak op hoofdlijnen](#)

Het landelijk gebied in Zeeland bestaat uit 1359 km² (135.900 ha). Hiervan is de ambitie 10% GBDA te realiseren in 2050. In 2030 hebben we als ambitie de helft van de resterende opgave (ofwel 6,5%) te hebben gerealiseerd.

	Landelijk gebied in ha	Gerealiseerd in 2030 (6,5%)	Gerealiseerd in 2050 (10%)
Totale opgave	135.900	8.833	13.590

Tabel 2 Gerealiseerde GBDA

Momenteel wordt binnen de Provincie Zeeland op basis van beschikbare data geïnventariseerd hoeveel procent GBDA al aanwezig is en is een kaart in ontwikkeling met daarop alle bestaande landschapselementen in Zeeland. Aan de hand van deze inventarisatie kan gericht bepaald worden wat de resterende opgave voor Zeeland is en waar deze zou moeten worden uitgevoerd. Tot die tijd gaan wij uit van de landelijke schatting van 3% voor al gerealiseerde GBDA in Zeeland en komt de resterende Zeeuwse opgave als volgt eruit te zien.

	Landelijk gebied in ha	10% van het landelijk gebied	Al gerealiseerd t/m 2023 (3%)	Te realiseren t/m 2030	Te realiseren t/m 2050
Resterende opgave	135.900	13.590	4.077	4.756	4.756

Tabel 3 Nog te realiseren GBDA

Binnen heel het landelijk gebied dient meer GBDA gerealiseerd te worden. In bestaande en/of nog op te starten gebiedsprocessen gaan we samen met betrokken partijen bepalen hoe de Zeeuwse uitwerking GBDA eruit komt te zien en wáár we de extra groenblauwe dooradering gaan realiseren. Daarbij is het streven aan te sluiten bij de landschappelijke, cultuurhistorische karakteristieken van de Zeeuwse regio's met behoud van streekidentiteit. Overigens weerhoudt dat ons niet van al aan de slag te gaan met kansen en initiatieven van onderop, in heel Zeeland.

Overgangsgebieden zijn prioritaire gebieden in de opgave voor GBDA. In deze versie 1.0 van het Zeeuwse gebiedsprogramma worden overgangsgebieden (nog) niet aangewezen, zie paragraaf 2.2.

³ <https://www.bij12.nl/onderwerpen/natuur-en-landschap/index-natuur-en-landschap/>

Wanneer uit de afwegingen van deze structurerende keuze blijkt dat de hectares GBDA in zones rondom Natura 2000-gebieden nodig zijn voor systeemherstel, volgt Zeeland de landelijke prioritering in de opgave om de 10% in deze zones te realiseren voor 2030. Dit in synergie met andere NPLG opgaven.

3.3 [Samenhang met andere opgaven](#)

In deze paragraaf gaan we, voor de realisatie van GBDA, in op de samenhang met de verschillende opgaven in het landelijk gebied die al opgenomen zijn in het gebiedsprogramma 1.0. Komende tijd wordt nog veel uitgezocht en uitgewerkt om beter te kunnen duiden hoe en in welke mate de GBDA het beste kan bijdragen aan de verschillende opgaven en vice versa, wat dat betekent voor de uitvoering en hoeveel tijd (en budget) dat vraagt.

3.3.1 [Natuuropgave](#)

In relatie tot de natuuropgave (zie hoofdstuk 8, deel I) bestaat er grote samenhang tot de realisatie en beheer van groenblauwe dooradering, bijvoorbeeld bij de verbetering en versterking van leefgebieden voor doelsoorten. Zo liggen er ook meekoppelkansen voor GBDA en het uitbreiden van het agrarisch natuurbeheer ten behoeve van de instandhouding en het herstel van de boerenlandvogels als onderdeel van de VHR-doelstelling.

In Zeeland is de opgave voor meer bos en houtige elementen in 2020 en 2021 in beeld gebracht middels 'De Zeeuwse bosvisie' en het Uitvoeringsprogramma Landelijke gebied (UPLG). Deze opgaven zijn verbreed met de doelen van het NPLG (paragraaf 8.5, deel I). In de Zeeuwse bosvisie zijn kansrijke gebieden aangewezen op kaart voor realisatie van bos en houtige landschapselementen. Deze kanskaart (zie bijlage) laat gebieden zien die ook mogelijkheden kunnen bieden voor de ontwikkeling van groenblauwe dooradering. Deze kaart kan gebruikt worden als een leidraad en inspiratie voor de realisatie en beheer voor de resterende opgave groene dooradering. Tegelijk wordt gekeken waar met extra beplanting kan worden bijgedragen aan de uitvoering van de Zeeuwse bosvisie.

3.3.2 [Wateropgave](#)

Binnen de wateropgave (hoofdstuk 10, deel I) wordt voor de blauwe maar ook groene dooradering onder andere koppelkansen gezocht bij de uitwerking van maatregelen ten behoeve van het aanvoeren en bergen van zoetwater in het agrarisch gebied en bij het inrichten van bufferstroken voor het beperken van uit- en afspoeling van landbouwgronden. Daarnaast liggen er koppelkansen voor de resterende opgave GBDA met maatregelen binnen het KRW-programma zoals meer ingerichte natuurlijke oevers die in samenhang met natuurlijk peilverloop de biologische waterkwaliteit, maar ook landnatuur en biodiversiteit zullen bevorderen.

3.3.3 [Klimaatopgave](#)

Met name groene dooradering met houtige landschapselementen kan een bijdrage leveren aan de opgave voor koolstofvastlegging. Ook draagt GBDA bij aan de reductie van broeikasgassen, kan het zorgen voor meer waterberging voor de opvang van pieken en dalen (hoofdstuk 11, deel I).

3.3.4 [Recreatie en toerisme](#)

Recreatie en toerisme vormen een belangrijke sector voor de economie van Zeeland. Natuur zowel op land als aan en onder water, is voor recreërende inwoners en gasten een belangrijk onderdeel van de beleving. Bedrijven in de vrijetijdsector kunnen een betekenisvolle bijdrage aan de Zeeuwse biodiversiteit leveren en zo kunnen koppelkansen voor GBDA gezocht worden binnen de drie pijlers van het 'Toekomstbeeld bestemming Zeeland 2030' (paragraaf 9.6, deel I).

Plantaardige landbouwsectoren/ natuurinclusieve landbouw

Omdat in de provincie Zeeland de plantaardige landbouwsectoren een groot areaal beslaan, zullen deze sectoren een belangrijke rol gaan spelen in de realisatie GBDA, ook bij de veehouderijen liggen kansen. GBDA kan aansluiten bij de opgave voor de gedeeltelijke transitie naar een natuurinclusieve landbouw in bijvoorbeeld zones rond Natura 2000-gebieden (paragraaf 9.4, deel I).

3.3.5 Agenda Natuurinclusief

Agenda natuurinclusief omvat ook verschillende ambities gerelateerd aan het ontwikkelen van groenblauwe dooradering. Al deze ambities dragen bij aan het vergroten van de biodiversiteit. Zoals het natuurvriendelijke inrichten van bedrijfsterreinen, particuliere terreinen en natuurinclusief bouwen.

Ook kunnen sommige (vaar)wegen een ecologische barrière vormen in de verbinding van natuurgebieden of in natuurgebieden zelf. Bij alles wat nu nog wordt gepland of aangelegd / gereconstrueerd wordt ontsnippering meegenomen in de ontwerpen.⁴ Groenblauwe dooradering is een middel om ontsnippering tegen te gaan.

⁴ Zeeuwse omgevingsvisie 15.2 Deel B ecologisch berm-dijkbeheer en ontsnippering

4. Water en bodem sturend

Door water en bodem sturend te laten zijn in de ruimtelijke ordening, kunnen we in Nederland ook in de toekomst met een ander en grillig klimaat blijven leven, wonen en werken. In een veilige omgeving, met een gezonde bodem en voldoende en schoon water. In de Tweede Kamerbrief van 25 november 2022⁵ 'Water en Bodem Sturend' worden de structurerende keuzes per gebied of thema beschreven. Het gaat om 33 concrete structurerende keuzes die deels betrekking hebben op het nationale beleid, maar ook richting geven aan of doorwerking vinden in programma's van provincies, gemeenten en waterschappen, gebiedsprocessen, bedrijven en burgers.

De relevante onderdelen van de structurerende keuzes voor dit gebiedsprogramma worden in dit hoofdstuk benoemd met daarbij een voorstel voor maatregelen, die zijn opgenomen in deel III van het gebiedsprogramma.

Water en bodem sturend hanteert een aantal algemene uitgangspunten die bij alle keuzes gelden:

1. Niet afwentelen:
 - a. Op toekomstige generaties
 - b. Naar andere gebieden of functies
 - c. Van privaat naar publiek
2. Meer rekening houden met extremen
3. Samenhangende aanpak wateroverlast, droogte en bodem
4. Meerlaagsveiligheid inclusief laag 4 (snel en klimaatrobuust herstel van schade) en integraal onderdeel (waterbewustzijn) uitwerken voor zowel het hoofdwatersysteem als regionaal watersysteem
5. Integrale aanpak in de leefomgeving
6. Bodem minder afdekken, minder vergraven en niet verontreinigen
7. Pas toe of leg uit

De 33 individuele structurerende keuzes zijn gegroepeerd in zeven hoofdgroepen: voldoende water, schoon en gezond water, ruimte voor water, bodem, laagveengebieden, verziltende kustgebieden en hoge zandgronden. Hierna worden deze per hoofdgroep naar Zeeland vertaald.

4.1 [Voldoende water](#)

In het provinciale waterhuishoudingsplan 2001-2006 zijn de waterkansenkaarten⁶ geïntroduceerd als basis voor keuzes rond ruimtelijke ontwikkelingen. In bijlage 3 wordt de totstandkoming van de waterkansenkaarten toegelicht. Op basis de van waterkansenkaarten (die in 2014 zijn herzien) kan richting worden gegeven aan het beleid door enerzijds gewenste ontwikkelingen te stimuleren en anderzijds ongewenste ontwikkelingen te voorkomen. Uiteindelijk moet dit leiden tot afstemming van ruimtelijke ordening en landgebruik, gelet op de mogelijkheden en beperkingen uit hydrologisch en bodemkundig oogpunt. Zo zijn we in staat een efficiënte en duurzame waterhuishoudkundige situatie en een duurzaam gebruik van de bodem te realiseren.

4.1.1 [Droogte](#)

Het ontbreken van wateraanvoermogelijkheden beïnvloedt de veerkracht van het systeem negatief. Neerslag is de belangrijkste - en op veel plaatsen enige - bron van zoet water in de provincie Zeeland. Dat betekent dat een groter beroep moet worden gedaan op de veerkracht van het systeem. Een balans moet gevonden worden tussen de randvoorwaarden die bodem, water en

⁵ Bron: <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2022/11/25/kabinet-maakt-water-en-bodem-sturend-bij-ruimtelijke-keuzes>

⁶ <https://kaarten.zeeland.nl/map/waterkansenkaart>

gebruiksfuncties stellen (een balans tussen neerslag, (zoute) kwel, grondgebruik, drooglegging, waterbehoefte enz.). De veerkracht van het water- en bodemsysteem bij droogte is niet goed in beeld gebracht en vereist nader onderzoek.

De externe aanvoer van zoet water heeft blijvende aandacht van de provincie Zeeland. De nodige infrastructuur en exploitatie daarvan is afhankelijk van de financiële haalbaarheid en de randvoorwaardelijke beschikbaarheid van zoet water. Het financiële vraagstuk is eerder onderzocht in het Zeeuws Deltaplan Zoet Water, toen bleek dit vooralsnog financieel niet haalbaar. Wat betreft de beschikbaarheid van het zoet water is aanvullend onderzoek nodig. Ook is afstemming met Rijk nodig, omdat externe aanvoer schuurt met de beleidsbrief "Water en bodem sturend". Ondanks deze onzekerheden wil de provincie Zeeland de mogelijkheid van externe aanvoer met haar partners blijven verkennen.

4.1.2 *Maximale onttrekking in ruimte en tijd*

Wateraanvoermogelijkheden in Zeeland ontbreken, zodoende is in het verleden veel aandacht besteed aan de wijze waarop verantwoord omgegaan kan worden met de mogelijkheden die lokaal aanwezige zoetwaterbellen bieden. Het gaat om beperkte hoeveelheden zoet water, daarom is veel gemeten en gerekend aan maximaal te onttrekken volumes. Bekend is dat - op plaatsen waar tot minstens 15 m diepte zoet grondwater aanwezig is - op jaarbasis een waterschijf van maximaal 80 mm onttrokken kan worden zonder in te teren op de aanwezige voorraden. Recente rekenexercities bevestigen die waarde. Voor dergelijke zoetwatervoorkomens hanteert het waterschap dan ook algemene regels die daarvan uitgaan (zie folder⁷).

4.1.3 *Grondwateronttrekkingen*

De Provincie Zeeland kende in het jaar 2021 dertien heffingsplichtige onttrekkingen waarmee in totaal 8,1 miljoen m³ grondwater werd onttrokken. Het gaat hierbij om twee drinkwaterwinningen, vier industriële onttrekkingen (proceswater) en zeven bronbemalingen (bouwprojecten). Het aandeel van de drinkwateronttrekkingen is hierin met 5,9 miljoen m³ het grootst. Bij beide drinkwateronttrekkingen wordt ook water geïnfiltreerd. In 2021 ging dat om 4,7 miljoen m³.

Naast de heffingsplichtige onttrekkingen zijn er ook meldingsplichtige onttrekkingen. Dit betreft voornamelijk onttrekkingen van zoet grondwater met behulp van diepdraains ten behoeve van de landbouw, waarvoor eerdergenoemde algemene regels gelden. Sinds de zoetzoutverdeling van de Zeeuwse ondergrond in beeld is gebracht, is het aantal diepdraains, mede als gevolg van een aantal zeer droge jaren, exponentieel toegenomen (zie figuur 4). Momenteel zijn meer dan 1.300 diepdraains geregistreerd. Uitgaande van een te bedienen oppervlakte van 10 ha per diepdrain, wordt bij benadering 13.000 ha landbouwgrond berekend vanuit grondwater. De hoeveelheid die onttrokken wordt, zal van jaar tot jaar verschillen, maar kan bij de maximaal toegestane hoeveelheid van 80 mm ruim 10 miljoen m³ op jaarbasis bedragen.

⁷ [https://scheldestromen.nl/sites/scheldestromen.nl/files/Folder grondwater onttrekken def.pdf](https://scheldestromen.nl/sites/scheldestromen.nl/files/Folder%20grondwater%20onttrekken%20def.pdf)

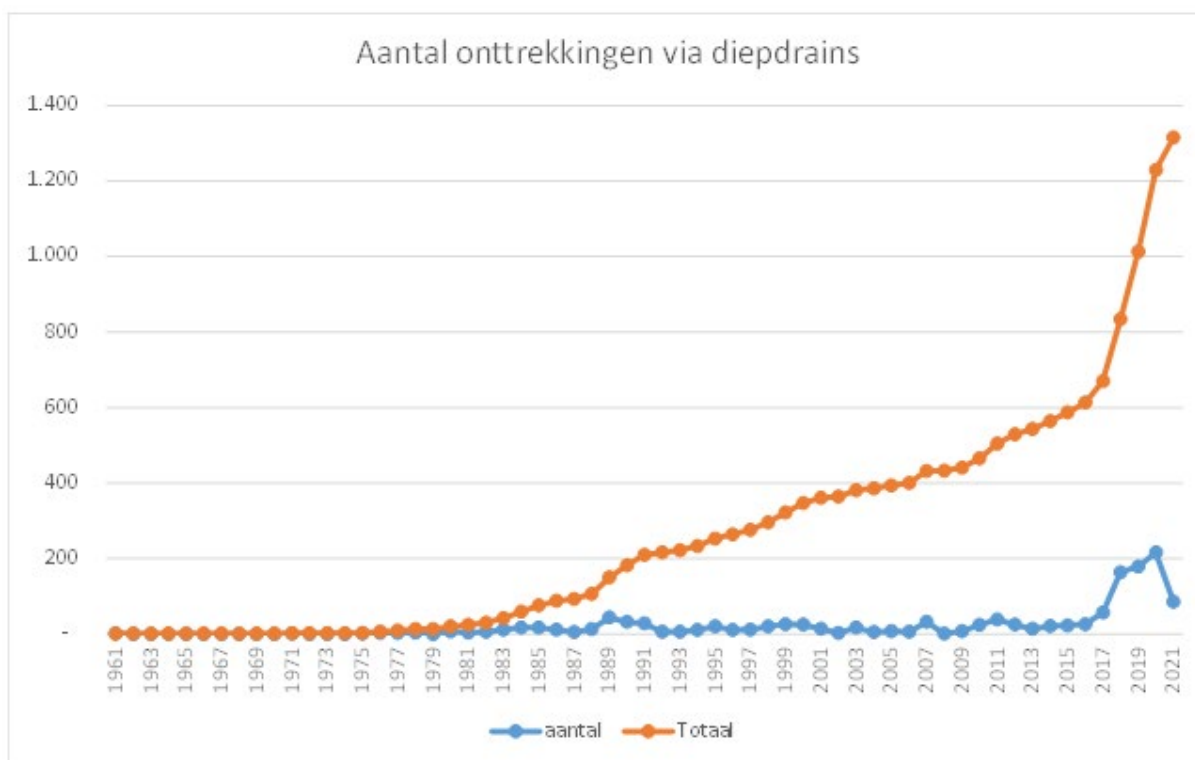

Fig. 4 Aantal onttrekkingen via diepdrains

4.1.4 Vergroten grondwateraanvulling

In de kamerbrief gaat het hier om het vergroten van grondwateraanvulling in bovenstroom gebieden door het dichten van greppels en sloten in verband met sponswerking van de grond. Dit is in Zeeland niet van toepassing. Wel is er grote behoefte aan het vergroten van de grondwateraanvulling en tegengaan van verzilting. Daarvoor kan enerzijds ingezet worden op aanpassingen van het waterlopenstelsel en het gevoerde peilbeheer en anderzijds op het stimuleren van regelbare drainage in percelen. Deze aspecten zijn tevens uitgewerkt in de teksten over zoetwater en de Kaderrichtlijn Water (zie deel I, hoofdstuk 10).

4.2 Schoon en Gezond water

De maatregelen, vanuit de KRW Stroomgebiedbeheersplannen 2022-2027, het 7de Actieprogramma Nitraatrichtlijn 2022-2026 (met bijbehorend addendum), de derogatiebeschikking, de Programmatische Aanpak Grote Wateren (PAGW) en uitvoeringsprogramma's zoals voor reducties van medicijnresten en andere chemische stoffen, worden uitgevoerd.

Bij het verbeteren van de waterkwaliteit zetten we in op bronaanpak. Dat gebeurt zowel voor puntbronnen, zoals lozingen uit de industrie en rioolwaterzuiveringsinstallaties (RWZI's), als voor diffuse bronnen zoals uitspoeling van stoffen in het landelijk gebied. Hiervoor is adequate vergunningverlening, toezicht en handhaving nodig. Puntlozingen vanuit de industrie en RWZI's mogen de doelen van de KRW niet in de weg zitten. Het verdient aanbeveling om de bevoegde gezagen te verzoeken alle bestaande lozingsvergunningen te beoordelen op de vraag of nog voldaan wordt aan de geldende wet- en regelgeving en of aanpassing nodig is om milieurisico's afdoende te beperken.

4.3 Ruimte voor water

Om de veerkracht van het watersysteem in beeld te brengen is door Waterschap Scheldestromen het proces Planvorming Wateropgave (PWO) doorlopen. Doel is dat alle watersystemen voor de wateroverlastnormering, het peilbeheer (onder normale omstandigheden) en de waterkwaliteit in

2027 op orde zijn gebracht. In het PWO-traject is nog geen rekening gehouden met extreme droogte.

Provinciale Staten van Zeeland hebben in de Omgevingsverordening Zeeland⁸ (art. 4.2) vastgelegd aan welke wateroverlastnormen het watersysteem moet voldoen. De normen zijn uitgedrukt in de kans dat het peil van het oppervlaktewater het niveau van het maaiveld overschrijdt ('kans op inundatie vanuit oppervlaktewater') en hangen samen met het grondgebruik. Zo geldt een norm van eens per honderd jaar voor bebouwd gebied, eens per 25 jaar voor agrarisch gebied en zijn o.a. natuurgebieden vrijgesteld van normering. Het waterschap draagt er zorg voor dat de afvoer- en bergingscapaciteit van de regionale wateren in haar beheergebied uiterlijk in 2027 voldoet aan deze normen.

Alle watersystemen in het beheergebied zijn door het waterschap doorgerekend om na te gaan in hoeverre voldaan wordt aan de wateroverlastnormering. Waar dit niet het geval is, wordt nagegaan welke maatregelen redelijkerwijs genomen kunnen worden om het watersysteem alsnog aan de normering te laten voldoen.

De uitvoering van de benodigde maatregelen gebeurt zoveel mogelijk integraal en per gebied. Het beheergebied van waterschap Scheldestromen is daartoe opgedeeld in vijftien deelgebieden: Sint Philipsland, Maelstede-Dekker, Noord-Beveland, Schenge, Zak van Zuid-Beveland, Tholen, Walcheren, Schouwen, Duiveland, Zuid-Beveland-Oost, Paal e.o., Campen, Othene, Braakman e.o. en West-Zeeuws-Vlaanderen. De gebiedsindeling is weergegeven op afbeelding 4. Meer informatie over een bepaald gebied is te vinden op de website van het waterschap: <https://scheldestromen.nl/pwo>.

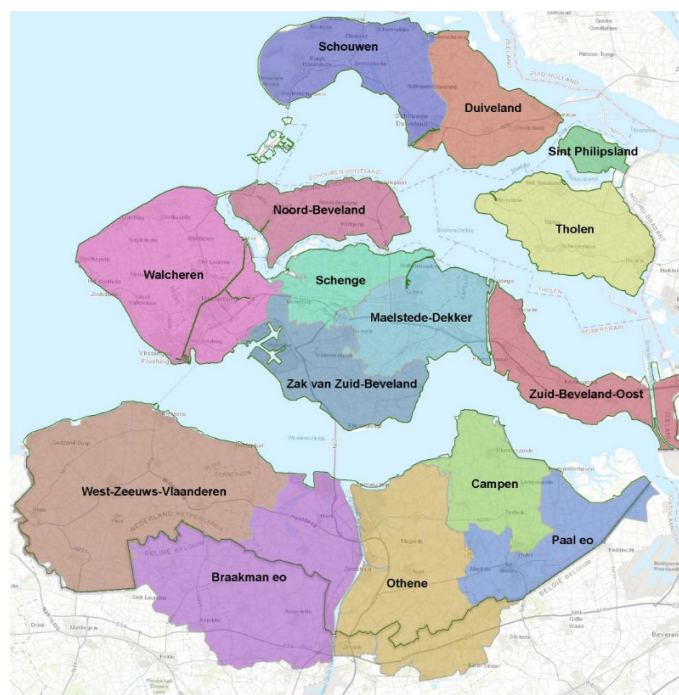

Fig. 5 Deelgebieden beheergebied Waterschap

Verder wordt – conform het gedachtengoed van Water Bodem Sturend – biodiversiteit op dijken gestimuleerd en draagt het zoeken naar ruimte voor natuurlijke oevers bij aan de doelen van de KRW en de GBDA.

4.4 Bodem

Het uitgangspunt voor de bodem is dat deze benut, beschermd en hersteld moet worden om de natuurlijk aanwezige potentie van de vele bodemfuncties duurzaam te gebruiken.

Voor het landelijk gebied is met name het verkrijgen van een vitale bodem belangrijk. Het belang van inzet op duurzaam bodembeheer en een goede bodemkwaliteit zijn doelen die de Provincie Zeeland reeds beschrijft in haar beleid. Het ondersteunen van pilots, projecten en onderzoeken op deze thema's is van groot belang.

Het Rijk wil het water- en bodemsysteem een sturend principe laten worden binnen de ruimtelijke inrichting. Het uitgangspunt is dat de bodem benut, beschermd en hersteld moet worden om de

⁸ <https://lokaleregelgeving.overheid.nl/CVDR613688/10>

natuurlijk aanwezige potentie van de vele bodemfuncties duurzaam te gebruiken. Vanuit het Rijk wordt ingezet op 2 punten:

- **Vitale bodems verkrijgen.** Hierbij valt te denken aan de volgende componenten:
 - o Goede bodemkwaliteit (fysisch, chemisch en biologisch)
 - o Duurzaam bodembeheer
 - o Minimale verstoring (ontgravingen, afdekking, etc.)
- **Efficiënte ondergrondse ordening.** Hierbij valt te denken aan de volgende componenten:
 - o Regie ruimtegebruik ondergrond en diepe ondergrond
 - o Grondwatervoorraden
 - o Bodemenergiesystemen en geothermie

Voor een uitwerking van de twee bovengenoemde punten worden er 6 structurerende keuzes met maatregelen voorgeschreven:

- **Versterking regie ondergrond:** een verplichting voor alle overheden om bestuurlijke afspraken te maken over de inrichting in een 'gebiedsgerichte programma's bodem en ondergrond'
- **Efficiënt ruimtegebruik:** bij verstedelijking en infrastructuur inzetten op beperking van onnodig landgebruik
- **Vermindering van onnodige afdekking van de bodem:** sturing op bodemherstel en inzet op stedelijk groen in bestaand bebouwd gebied
- **Behouden van waardevolle landbouwgronden:** sturing vanuit het Nationaal Programma Landbouwbodems en verankering in het NSP
- **Hergebruik van grond en tegengaan van bodemverstoring door ontgraving:** randvoorwaarden afgraven en grondverzet
- **Herijking van de aanpak van bestaande en diffuse bodemverontreiniging:** middels een gebiedsgerichte aanpak

Concreet betekent het voor het onderdeel bodem dat acties vereist zijn op de volgende punten:

- Versterking van regie op de ondergrond. Voor zowel de Rijksoverheid als provincies en gemeenten wordt het ruimtelijk ordenen van de ondergrond verplicht. Rijk en gemeenten ontwikkelen hiervoor een gezamenlijk instrument.
- Er worden bestuurlijke afspraken gemaakt met provincies en gemeentes over een paragraaf bodem en ondergrond in de omgevingsvisies, waarin de toekomstige inrichting van de ondergrond wordt beschreven.
- Het Rijk geeft vanuit de NOVI het afwegingsprincipe functiecombinaties boven enkelvoudig gebruik mee, als die op termijn vol te houden zijn (4D-ruimtelijke ordening).
- Er worden randvoorwaarden aan het afgraven van grond gesteld, waarbij er het liefst alleen beperkt wordt afgegraven waar het civieltechnisch nodig is om bodemverstoring te voorkomen. Grond die toch wordt afgegraven, moet zo hoogwaardig mogelijk hergebruikt worden. De Rijksoverheid borgt dit in de opdrachtverlening voor grondverzet.
- Het Rijk herijkt de bestaande aanpak van bestaande en diffuse bodemverontreiniging in het licht van de grote veranderingen van klimaatverandering en woningbouw, met aandacht voor een gebiedsgerichte aanpak bestaande bodemverontreinigingen t.b.v. (her)ontwikkeling, bodemaspecten binnen de VTH, drinkwater en opwarming van de ondergrond.
- Provincies, gemeenten en waterschappen stellen gezamenlijk gebiedsgerichte programma's bodem en ondergrond op, waarin de doelen uit het Nationale Programma Bodem en Ondergrond worden vertaald.
- Beschrijving van een paragraaf Bodem en Ondergrond in de Omgevingsvisie en werken aan een volwaardige afweging van de bodem en ondergrond in de Provinciale Verordening, i.v.m. de provinciale rol op het gebied van grondwater en regie op open WKO-systemen.

- Toepassing van de Ladder Duurzame Verstedelijking en daarnaast kijken of aanvullende instrumentarium nodig is om bodemafdekking te verminderen met als uitgangspunt dat waardevolle onafgedekte bodems beschermd worden.
- Beoordelen of er alternatieven zijn voor het afgraven van grond, zodat er minder ontgraven kan worden.
- Creëren van vitale bodems, zodat waardevolle bodemfuncties behouden kunnen blijven.
- Het Rijk stuurt met het Nationaal Programma Landbouwbodems aan op duurzaam bodembeheer van landbouwbodems.
- Behoud van waardevolle landbouwgronden door het uitwerken van beheersmaatregelen op het gebied van materieel, nutriënten, gewasbeschermingsmiddelen in het Nationaal Strategisch Plan.

Voor het nemen van geschikte maatregelen moet er rekening gehouden worden met de samenstelling van de ondergrond en het landschap. De verschillende bodemtypes en de geomorfologie van het Zeeuwse landschap laten zien waar bepaalde maatregelen gerealiseerd kunnen worden.

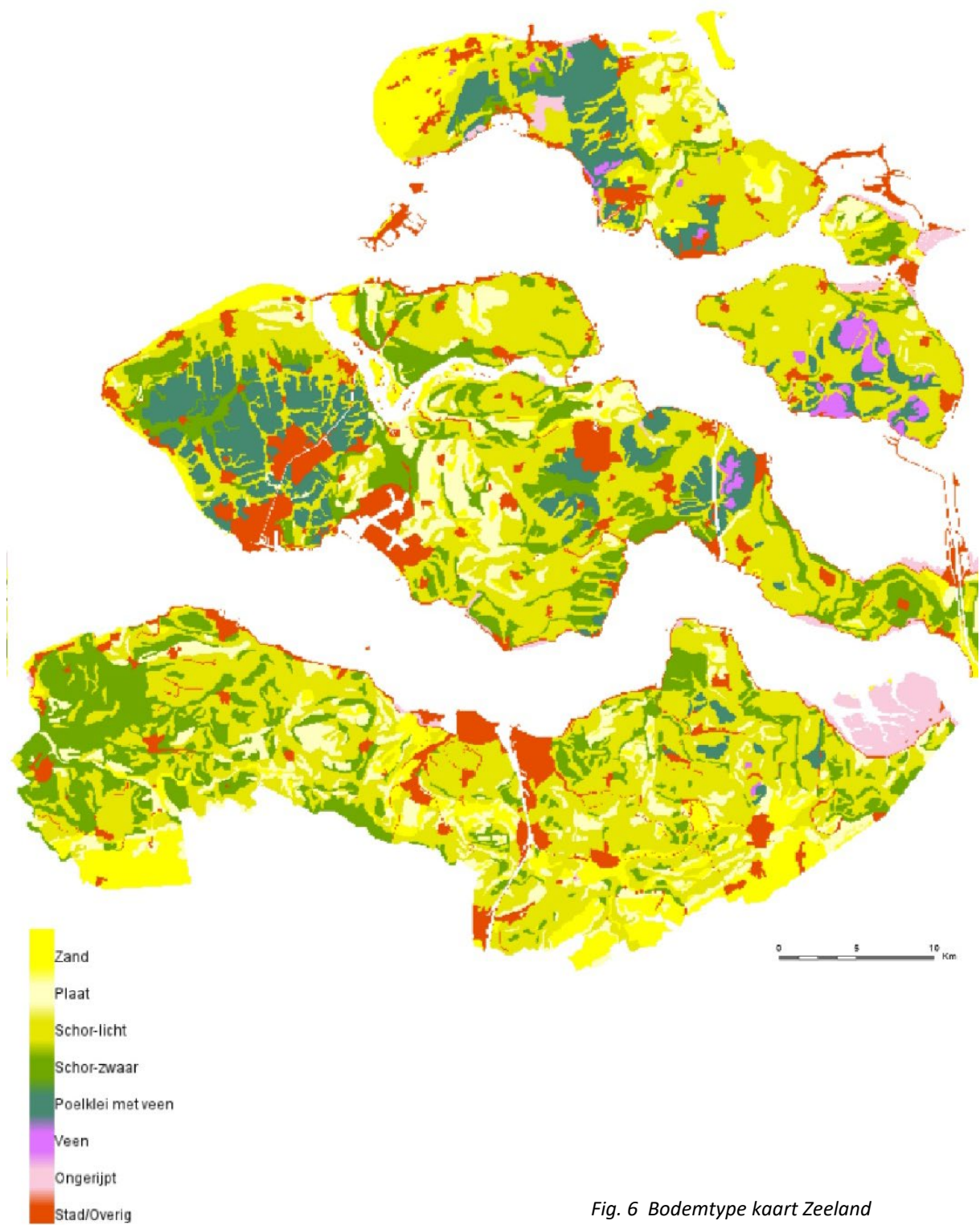
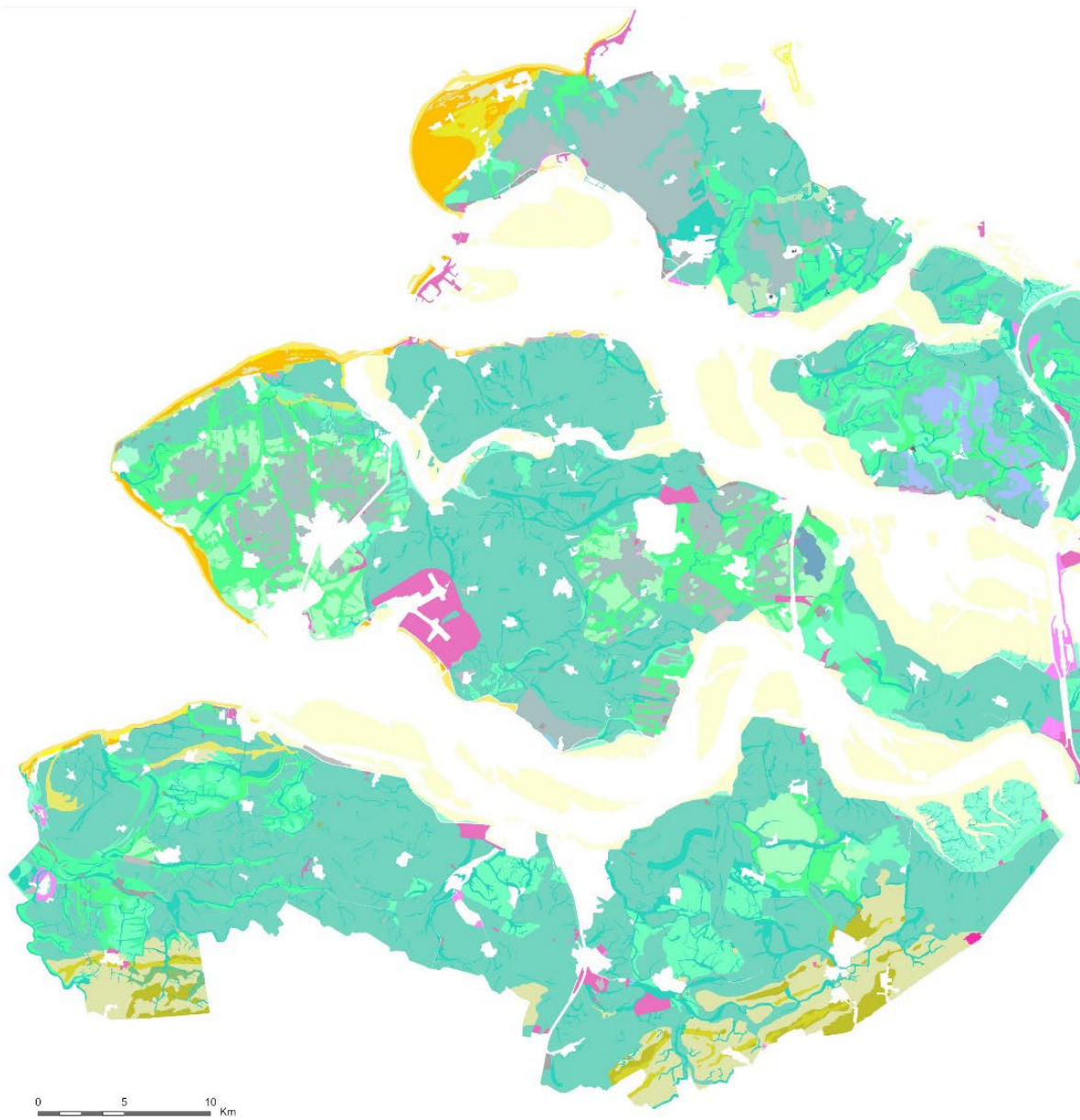

Fig. 6 Bodemtype kaart Zeeland

■ Hoge duinen	■ Laagte
■ Lage duinen	■ Dekzandrug
■ Stuifdijken	■ Dekzandwellingen
■ Ingesloten strandvlakte	■ Dekzandvlakte
■ Kust- of strandglooiing	■ Laagte (al dan niet met randwal)
■ Strandwal/kustwal	■ Veenvlakte
■ Kreekrug	■ Bebouwing
■ Getij-oeverwal	■ Terp of hoogwatervluchtplaats
■ Wetvingen in getij-afzettingen	■ Dijk
■ Gemoerde getij-afzettingen	■ Opgehoogd
■ Vlakte van getij-afzettingen	■ Geegaliseerd
■ Aanwasvlakte	■ Afgegraven
■ Zandplaat of slik	■ Water
■ Overige mariene vlakte	
■ Getijkreek	

Fig. 7 Geomorfologische kaart Zeeland

4.4.1 *Samenwerking binnen het Zeeuws Platform Bodembeheer*

Het bovenstaande wordt voor de bodem-onderdelen uitgewerkt binnen de samenwerking van het ambtelijk netwerk van het Zeeuws Platform Bodembeheer. Dit is een vertegenwoordiging van alle Zeeuwse gemeentes, de Provincie Zeeland, de RUD Zeeland, Waterschap Scheldestromen en Rijkswaterstaat, waarbij de Provincie Zeeland als voorzitter is aangewezen. Binnen het Platform is een speciale werkgroep voor Water en Bodem Sturend opgericht. Het nog te publiceren Programma Water en Bodem Sturend van het ministerie van I&W zal hiervoor als leidraad gebruikt worden.

4.4.2 *Verwachte kosten*

Voor het landelijk gebied is met name het verkrijgen van een vitale bodem belangrijk. Het belang van inzet op duurzaam bodembeheer en een goede bodemkwaliteit zijn doelen die de Provincie Zeeland reeds beschrijft in haar beleid. Het ondersteunen van pilots, projecten en onderzoeken op deze thema's is van groot belang. Hier zijn kosten aan verbonden.

Voor het stedelijk gebied is het belangrijk om de ondergrond ruimtelijk te ordenen en inzicht te krijgen in de opbouw van de ondergrond. Hiervoor wordt gekeken naar het ontwikkelen van instrumenten als digitale tools, zoals een digital twin, om te ondergrond inzichtelijk te maken. Het ontwikkelen van digitale ondergrondmodellen, viewers en andere tools kunnen kosten met zich meebrengen, omdat dergelijke opdrachten voor dit soort productontwikkeling vaak uitbesteed moeten worden aan adviesbureaus.

De herijking van de bestaande aanpak van bestaande en diffuse bodemverontreiniging raakt het werkveld van vergunningen, toezicht en handhaving (VTH). Dat betekent mogelijk extra inzet van onze omgevingsdienst, de RUD Zeeland.

Er moet ook gedacht worden aan de nieuwe EU Bodemrichtlijn (ook wel Bodemgezondheidswet genoemd). Hoewel deze Richtlijn op 7 juni verwacht wordt, is het niet ondenkbaar dat de implementatie en uitvoering van deze Richtlijn ook extra inzet en capaciteit zal vragen van de provincies, gemeentes en omgevingsdiensten. Eventuele strengere eisen voor bodemkwaliteit en het hanteren van normen hiervoor, betekent ook dat er extra toezicht en handhaving nodig is.

Binnen de maatregelenpakketten wordt verder ingegaan op de geraamde kosten.

4.5 Laagveengebieden

Hier worden in de WBS-brief andere gebieden in Nederland mee bedoeld, maar de maatregelen kunnen wel worden toegepast in Zeeland. In de oude poelgebieden liggen kansen voor stikstofwinst door streefpeilen te verhogen en/of uitzakkende waterpeilen tegen te gaan. Voor de Kapelse en Yerseke Moer zijn dergelijke maatregelen al in voorbereiding.

4.6 Verziltende gebieden

Rijk en waterschap kunnen geen nieuwe maatregelen garanderen om verziltende gebieden te voorzien van zoet water van elders. Er zal op termijn vaker sprake zijn van tijdelijke en regionale verzilting. Waterbeheerders agenderen in gebiedsprogramma's de problematiek van verzilting en werken uit op welke wijze in hun gebied met verzilting op termijn kan worden omgegaan. Watergebruikers wordt gevraagd om zelf maatregelen te nemen om beter bestand te zijn tegen periodes van extreme droogte, watertekorten en verzilting. Er blijft wel ruimte voor technische maatregelen voor ontzilting van water, zolang er geen afwenteling van de kosten en milieubelasting plaatsvindt naar de toekomst, naar andere gebieden of van privaat naar publiek.

Deze boodschap heeft grote impact op Zeeland. Maar Zeeland kent jaarrond nog een neerslagoverschot, het water valt soms op het verkeerde moment (buiten het groeiseizoen). Tevens zijn we in het Zeeuwse met innovatieve ingrepen en projecten in staat om de verzilting te vertragen en wél perspectief te bieden. Deze maatregelen zijn opgenomen in het maatregelenpakket en betreffen:

- Zoetwatervoorziening Reimerswaal: het project Reigerbergsche polder kan worden vergroot van 1.000 ha naar 4.500 ha (zie paragraaf Zoet water)
- Slimmer omgaan met het zoete water wat beschikbaar is:
 - o Vermindering ontwatering door diepe sloten: het aanpakken van zoet-zout lekkages (zie paragraaf 10.1, deel I)
 - o Voorkomen van menging zoet met zout
- Opwaarderen suboptimale zoetwaterstromen in de Zeeuwse industrie door met een extra zuiveringsstap water uit de industrie te hergebruiken door de bedrijven zelf (vermindert de vraag) of andere sectoren. Geografisch gezien liggen deze sectoren niet altijd dicht bij elkaar en door het jaar heen fluctueert vraag en aanbod per sector. Dit vraagt om twee aanvullende maatregelen: transport/distributie van water en opslag/buffering van water (collectief of individueel).
- Opwaarderen sub optimale waterstromen (deel hergebruik effluent RWZI door een vierde trap nazuivering uit te voeren).
- Ondergrondse waterberging onder kleilaag.
- Beter benutten van het watervasthoudend vermogen van de bodem door regelbare drainage: hiermee wordt het grondwaterpeil aangevuld en ontstaan mogelijkheden voor afvang in bassins of onder kleilagen.
- Slim meetnetwerk real-time (bv. EC om slimmer te sturen): levert inzicht op voor snelheid verzilting maar tevens waar maatregelen zoals het verminderen van ontwatering door sloten het meest effectief zijn. Overige nader te bepalen waterkwaliteitsparameters kunnen in dit meetnetwerk worden meegenomen.
- Verkennen van mogelijkheden om kwelbelasting te beperken door aanleg van een kwelscherm of inrichting van een kwelzone.

4.7 [Hoge zandgronden](#)

Feitelijk worden hier de zandgronden van Nederland bedoeld, maar de maatregel kan ook van toepassing zijn in delen van Zeeland. Het gaat dan om het bestrijden van verdroging door het verhogen van het grondwaterpeil. Dit hangt samen met het idee van grondwateraanvulling. Hierbij moeten we onderscheid maken tussen infiltratie- en kwelgebieden. In infiltratiegebieden kan peilverhoging in het waterlopenstelsel gecombineerd worden met via regelbare drainage verhoogde grondwaterstanden om de zoetwatervoorraden te vergroten en het uitzakken van grondwaterstanden te beperken (verdrogingsbestrijding) en in kwelgebieden kunnen met regelbare drainage verhoogde grondwaterstanden helpen bij het vergroten van zoetwaterlenzen in de percelen (verziltingsbestrijding).

4.8 [Klimaatadaptatie](#)

De water en bodem sturend brief komt voor het overgrote deel overeen met de keuzes die in de Klimaatadaptatiestrategie Zeeland 2021-2026 (hierna: KasZ) zijn opgenomen. In de KasZ hebben de overheden (gemeenten, Rijk, Waterschap en Provincie) vastgelegd hoe we ons in Zeeland aanpassen aan het veranderende klimaat en omgaan met de gevolgen daarvan.

Doel van de KasZ is – in lijn met de doelstellingen van het Zeeuws Deltaplan Zoet Water - een klimaatbestendig en waterrobuust Zeeland in 2050. In de KasZ zijn de effecten van 4 klimaateffecten (wateroverlast, droogte, hitte en overstromingsrisico) vertaald naar een aantal thema's: 1)

Overstromingen, 2) Vitale en kwetsbare infrastructuur, 3) Natuur, 4) Landbouw, 5) Bebouwd gebied en 6) Recreatie.

Uitgangspunt is dat 'beleid klimaatadaptief moet zijn'. Bij de structurerende keuzes wordt meegewogen of hetgeen dat wordt gekozen, standhoudt onder extreme weersomstandigheden (van 2050). De keuzes voor Zeeland zijn in hoofdstuk 4 van de KasZ vastgelegd. Deze worden als uitgangspunten overgenomen. Een overzicht van de keuzes van de KasZ zijn opgenomen in bijlage 4. In groen is aangegeven welke direct van toepassing zijn op het gebiedsprogramma. De andere kunnen in meer of mindere mate ook relatie hebben, afhankelijk van het gebied en de aard van de afspraak.

In het 'Startdocument Gebiedsproces Natuur en Stikstof' en het 'Gebiedsprogramma 0.5' zijn onderdelen over klimaatadaptatie opgenomen. In de water en bodem sturend brief is klimaatadaptatie een sturend principe. Belangrijk is om in de volle breedte rekening te houden met het veranderende klimaat en dat ook daarop keuzes worden gebaseerd. Bij de keuzes en maatregelen in het gebiedsprogramma moet daarom niet alleen gekeken worden naar de huidige situatie van het systeem. Ook moet de situatie in 2050 en verder mee worden genomen/gewogen. Dragen de keuzes die nu gemaakt worden bij aan het doel waar we uiteindelijk in die periode willen zijn én hebben we dan een functionerend systeem (natuur, landbouw, recreatie etc.) in het dan heersende klimaat.

Om de komende jaren te blijven werken aan het uitdragen van de boodschap in relatie tot een breed klimaatbewustzijn is de campagne '*Het klimaat verandert, Zeeland verandert mee*' uit te dragen.

4.8.1 Overstromingen

Een versnelde zeespiegelstijging zorgt ervoor dat de ruimte die nodig is voor onze waterveiligheid steeds groter en omvangrijker wordt. In de komende tijd zullen we die ruimte ook middels een reservering moeten gaan aangeven, zodat er géén ontwikkelingen meer kunnen plaatsvinden die strijdig zijn met noodzakelijk geachte maatregelen in kader van de waterveiligheid. De verzilting zal in de gebieden die benodigd zijn voor onze waterveiligheid, naar verwachting ook verder toenemen wat gevolgen zal hebben voor het huidige gebruik. Het is belangrijk om in deze gebieden stil te staan bij de mogelijke meekoppelkansen voor natuur, wateropslag etc. in combinatie met het vergroten van de waterveiligheid ter plaatse.

In de toekomst wordt integraal gekeken bij dijkversterkingsopgaven. Ook is er gebiedsgericht maatwerk nodig, dat kansen biedt aan innovatieve concepten zoals brede waterkerende landschappen en steden.

4.8.2 Natuur/bodem

Door het versneld realiseren van het NNZ kunnen de negatieve klimaateffecten op de Zeeuwse natuur beter worden opgevangen. Het robuuster inrichten van een regionaal water- en bodemsysteem is nodig voor het opvangen van extremen. Maatregelen met betrekking tot het regionaal bodemwatersysteem vragen om een brede samenwerking en gebiedsgerichte, integrale aanpak. Ook buiten de grenzen van natuurgebieden moet in natuur geïnvesteerd worden om ecosystemen overeind te houden en de achteruitgang van biodiversiteit te stoppen. Dit vraagt om een natuurinclusieve benadering van de andere aandachtsvelden in de KasZ en het "verweven" van functies en sectoren.

4.8.3 Landbouw

De Zeeuwse landbouw is in 2050 volhoudbaar⁹. Wanneer niet geïnvesteerd kan worden in aanpassingen voor de veranderende omgeving, zal de gevoeligheid voor klimaatverandering en het risico op oogst-, teelt- en bodemstructuurschade toenemen. Cruciale elementen voor de agrarische sector zijn een robuust watersysteem, een goede bodemkwaliteit en een klimaatadaptieve bedrijfsvoering. Het pakket van maatregelen van de KRW is noodzakelijk om uitspoeling van nutriënten naar het oppervlaktewater te beperken. Klimaatadaptatie en (eco-)systeemdiensten worden verankerd in agrarisch stimulerings- en studiebeleid. Daarnaast worden de mogelijkheden verkend voor een klimaatadaptieve aanpak van de Zeeuwse grondbank.

4.8.4 Overige aandachtsgebieden vanuit de KasZ

Het landelijk gebied wordt doorkruist met vitale infrastructuur. Daaraan worden binnen het kader van water en bodem sturend ook de nodige eisen gesteld. De recreatiesector is een belangrijke functie die veelal in het landelijk gebied gevestigd is en/of gebruik maakt van het landelijk gebied. Voor deze functies en ook voor het stedelijk gebied (de contramal) geldt op gebied van klimaatadaptatie dat deze niet los gezien kunnen worden van het landelijk gebied. Ze kunnen direct invloed uitoefenen op het landelijk gebied als bijvoorbeeld vitale infrastructuur een specifieke inrichtingseis krijgt. Daarnaast kunnen ze elkaar ook versterken.

4.9 Tot slot

De in dit hoofdstuk voorgestelde maatregelen als gevolg van water en bodem sturend en ons beleid ten aanzien van klimaatadaptatie zijn verbonden met het landelijk gebied. De maatregelen dragen dan ook bij aan de sectorale opgaven vanuit water en bodem sturend en klimaatadaptatie maar zeker ook integraal aan de opgaven in het landelijk gebied uit deel I van het gebiedsprogramma. Deze bijdragen zien toe op zoet water, de KRW, de GBDA en stikstof. In onderstaande tabel is aangegeven of de maatregelen al dan niet bijdragen aan de relevante thema's:

⁹ *Ambitie voor volhoudbaar (bron: Omgevingsvisie): het creëren van zoveel mogelijk meerwaarde. Meerwaarde die ontstaat door een samenhangende integrale benadering van bodem (vruchtbaarheid), beheer (zoet) water, biodiversiteit en landschap in combinatie met het (kosten-)efficiënter boeren.*

Maatregel	Volgende water	Schoon en gezond water	Ruimte voor water	Bodem	Verziltende kustgebieden	Hoge zandgronden	Veengebieden	KRW	GBDA	Stikstof
Slim real-time meetnetwerk (W1)	Ja	Ja	ja	Ja	Ja	Nee	Nee	Ja	Ja	Ja
Zoetwatervoorziening Reimerswaal (W2)	Ja	ja	Ja	Nee	Ja	Nee	Nee	Ja	Ja	Ja
Ondergrondse wateropslag -> diepere ondergrond (W3)	ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Nee	Nee	Nee	Nee	Ja
Regelbare drainage (W4)	ja	Nee	Ja	Ja	Ja	Nee	Nee	Ja	Nee	ja
Slimmer omgaan met het zoete water wat beschikbaar is (W5):										
a. Drainerende sloten	Ja	Nee	Ja	Ja	Ja	Nee	Nee	Nee	Nee	Ja
b. Voorkomen van menging zoet met zout	Ja	Nee	Nee	Nee	Ja	Nee	Nee	Nee	Nee	Ja
c. Kwel afvangen middels kwelscherm- of -zone	Ja	Nee	Nee	Ja	Ja	Nee	Nee	Ja	Nee	Ja
d. Opvang HWA in kernen en hergebruik	Ja	Ja	Ja	Nee	Ja	Nee	Nee	Ja	Nee	Ja
Opwaarderen suboptimale zoetwaterstromen RWZI's (W6)	ja	Ja	Nee	Nee	Ja	Nee	Nee	Ja	Nee	Ja
Opwaarderen suboptimale zoetwaterstromen uit industrie (W7)	Ja	Ja	Nee	Nee	Ja	Nee	Nee	Ja	Nee	Ja

Tabel 4 Maatregelen i.r.t. relevante thema's

Bijlage 1. Uitleg landschapselementen ((Bij12¹⁰ en Bosvisie):

Houtwal en houtsingel: een vrijliggend lijnvormig en aaneengesloten landschapselement, al dan niet groeiend op een aarden wal, met een opgaande begroeiing van inheemse bomen en/of struiken. De begroeiing wordt als hakhout beheerd. De houtwal/singel is minimaal 25 meter lang en maximaal 20 meter breed.

Elzensingel: De elzenmeten zijn een oude landbouwworm waarbij elzensingels en akkers werden afgewisseld. De elzen werden regelmatig gekapt en gebruikt als brandhout (hakhoutbeheer). De elzensingels deden daarnaast dienst als perceelafscheiding en het afgevalen blad voegde nutriënten toe aan de schrale zandgrond. In de Kop van Schouwen zijn nog enkele restanten van elzenmeten te vinden. Vrijliggend lijnvormig en aaneengesloten eenrijig landschapselement dat grotendeels bestaat uit zwarte els en als hakhout wordt beheerd. Een elzensingel is minimaal 25 meter lang.

Bomenrij en solitaire boom: Bomen en struiken die her en der in het landschap voorkomen. Ze zijn er soms spontaan gekomen en op andere plekken bewust geplant. Een voorbeeld daarvan is bijvoorbeeld de grenslinde die soms als bakenboom werd aangeplant bij wegsplitsingen of dijkdoorbraken in het landelijk gebied. In het kader van de Zeeuwse bosvisie levert dit wellicht een kleine bijdrage, maar des te hoger is hun landschappelijke en ecologische meerwaarde en daarom zeker het benoemen waard. Het is een vrijliggend landschapselement van inheemse loofbomen dat niet kan worden gerangschikt onder andere beheertypes van de index van Bij12. Solitaire bomen of een groep of rij staande op of langs landbouwgrond. De bomenrij is minimaal 50 meter lang en bestaat uit minimaal 8 bomen per 100 meter.

Natuurvriendelijke oevers: aaneengesloten oever langs een bestaande waterloop, in de vorm van een plas- of drasberm of flauw talud (minimaal 1:3) met een begroeiing van inheemse planten. De oever heeft een breedte van tenminste 3 meter en maximaal 10 meter en heeft een minimale lengte van 25 meter.

Struweelhaag, bosschages en duinstruweel. Een omheining van struikvormers. In het landschap zijn dit vaak wilder uitgegroeide varianten. Ze zijn vaak geplant op erfgrenzen en dragen bij aan het kleinschalige karakter van een landschap. Elke streek kent zijn eigen kenmerkende haag met soorten die geschikt zijn voor de lokale groeiomstandigheden. De landschapselementen die bij dit type horen zijn vrij divers: In Zeeland is dit de Zeeuwse haag die onder andere bestaat uit meidoorn, hondsroos en sleedoorn, en duinstruweel bestaande uit duindoorn, tot aan wilgenstruweel. Het is een vrijliggend lijnvormig landschapselement met een aaneengesloten opgaande begroeiing van inheemse, overwegend doornachtige, struiken. Een struweelhaag is minimaal 25 meter lang. Hagen die minimaal eenmaal per 3 jaar worden gesnoeid horen tot een beheertype knip- of scheerheg.

Knip- en scheerheg: Een vrijliggend lijnvormig landschapselement, met een aaneengesloten begroeiing van inheemse bomen en/ of struiken, dat wordt geknipt of geschoren. Een knip-/scheerheg is minimaal 25 meter lang en kan periodiek gevlochten worden.

Knotboom: is een inheemse loofboom (wilg, populier, es, els, eik en haagbeuk), waarvan de stam periodiek op een hoogte van minimaal 1,0 meter boven maaiveld wordt afgezet (geknot). Knotbomen worden aangetroffen als solitaire boom, in rijen of in kleine groepje. Een kleine groep bestaat uit maximaal 20 bomen. Op ca 1,5 - 2 meter hoogte worden ze afgezaagd (geknot). Vervolgens wordt de boom iedere 3 - 6 jaar geknot door de nieuwe uitlopers weg te halen. Vroeger

¹⁰ Landschapselementtypen - BIJ12

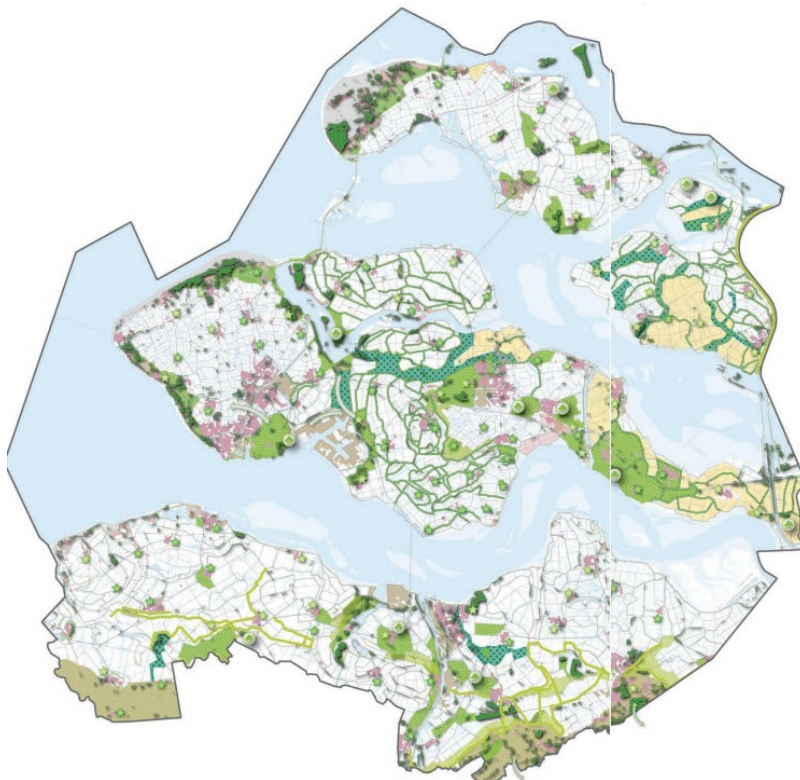
waren de wilgen bestemd voor de productie van wilgentenen, maar tegenwoordig is de vraag hiernaar sterk afgenomen. Oude knotbomen kennen een grote ecologische waarde omdat vogels en vleermuizen de holtes in de knot gebruiken om in te nestelen en zich in te verschuilen

Poel en klein historisch water: doorgaans een geïsoleerd stilstaand water dat gevoed wordt door grond- en/of regenwater. Een poel mag in verbinding staan met sloten of greppels wanneer sprake is van een natuurlijke eenheid die vrij afwatert. Veenputten mogen in verbinding staan met het slotenstelsel in het gebied. Het element heeft een oppervlakte van minimaal 0,5 en maximaal 50 are. Sloten behoren niet tot dit beheertype.

Bijlage 2. Waar is GBDA mogelijk in Zeeland?

Kaarten komen uit de Zeeuwse Bosvisie en Atlas van Zeeland.

Hieronder is de kansenkaart Zeeuwse bosvisie weergegeven.

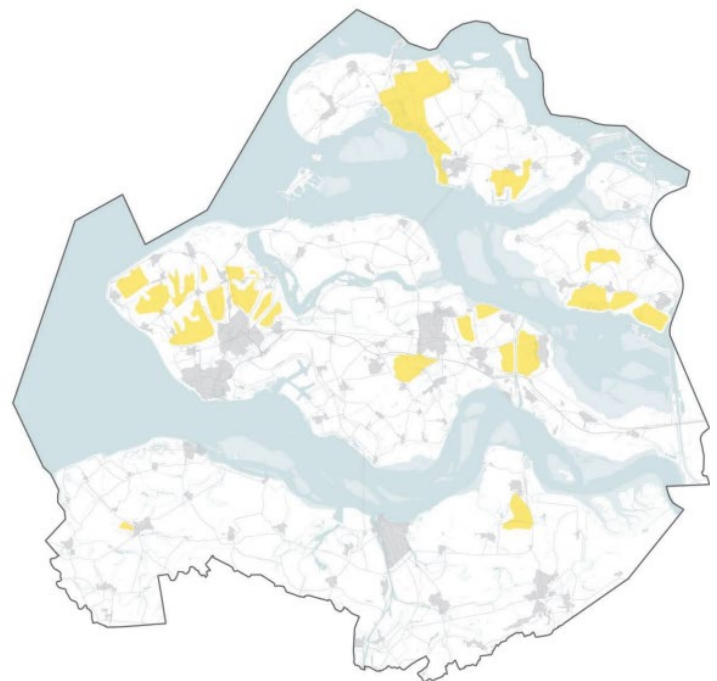
Kansenkaart voor bos en houtige landschapselementen in Zeeland
 Het kaartbeeld hiernaast is een ruimtelijke vertaling van alle kansen die de deelnemers van het Zeeuws Bosoverleg hebben benoemd als wenselijk gebied voor opgaande beplantingen in Zeeland. Wat al vast ligt in huidige beleid is hierbij niet opnieuw weergegeven om dubbelingen in de kaartbeelden te voorkomen. Soms is er echter wel sprake van overlap met huidige beleid, dan liggen er bijzonder grote kansen of wensen op die locatie, andere kansen zijn aanvullend op het vigerende beleid. Het resultaat is een provinciebreed overzicht van kansen, wensen en ideeën voortkomend uit het Zeeuws Bosoverleg. Het kaartbeeld dient als input voor het genereren van zoekgebieden die een vertaling zijn van deze kaart. Het is nadrukkelijk nog geen integraal afgewogen kader en daarom geen visiekaart zoals de zoekgebiedkaarten in deze bosvisie.

Inventarisatie kansen	ondergrond
wens/kans verdichting	bestaand bos en houtige landschapselementen
versterken zoomkarakter	woongebied
versterken kreek (karakter)	bedrijvigheid
gebied met waardevolle openheid	recreatieterrein
versterken kleinschaligheid dekzandgebied	infrastructuur
uitbreiden Heggenreservaat Nisse	dijk
inpassingskans	kustzone - duingebied
dijkbeplanting versterken	water
geleidingszone* / bufferzone industrie	
Linies herkenbaar maken	
kans uitbreiden dorpsbos	
wens/idee dorpsbos	
uitbreiden huidige bos	
- * Een geleidingszone is een groene bufferzone om te voorkomen dat steden aan elkaar vast groeien

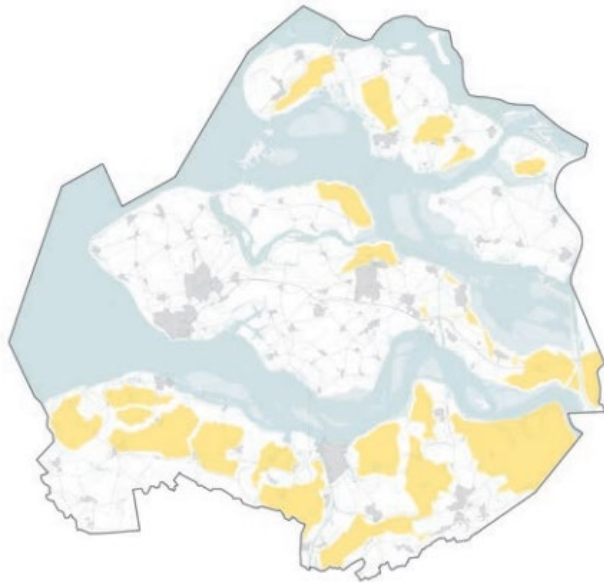
Zoekgebied 1. "Van lichtgroen naar donkergroen"

- bestaande natuur
- nieuwe natuur
- gebied in agrarisch beheer
- N2000 atkroftgevoelige natuur

Kaartbeeld: gebieden met een waardevolle openheid

- gebied met waardevolle, karakteristieke openheid

Kaartbeeld: gebieden met karakteristieke weidsheid

 gebied met waardevolle, karakteristieke weidsheid

Kaartlaag: houtige landschapselementen

Fig. 8 t/m 12 Kaarten Zeeuwse Bosvisie

Bijlage 3. Waterkansenkaarten – totstandkoming

Totstandkoming waterkansenkaarten

Bij het combineren en bewerken van gegevens voor de productie van de waterkansenkaarten is gebruik gemaakt van een Geografisch Informatiesysteem. Van alle te gebruiken gegevens is een afzonderlijke kaartlaag gemaakt, waarin de ruimtelijke informatie is vastgelegd in een vierkantennetwerk met cellen van 25*25 meter. De GRID-module van Arc/Info maakt het mogelijk de gewenste combinaties en bewerkingen met de verschillende kaartlagen snel uit te voeren.

Onderstaand een toelichting op de gebruikte kaartlagen.

Basiskaarten

Natuurlijke randvoorwaarden

Van de natuurlijke randvoorwaarden die bepalend zijn voor de hydrologische processen in en het gebruik van onze omgeving zijn de volgende kaartlagen aangemaakt:

- *Maaiveldshoogte*
- *Bodemopbouw ingedeeld in zes categoriën*
- *Geologie, met als deelkaarten:*
- *Dikte slecht doorlatende deklaag*
- *Dikte Hollandveen*

Huidige situatie

Bij de samenstelling van de waterkansenkaarten worden genoemde natuurlijke randvoorwaarden als basis gebruikt. De mogelijkheden en beperkingen vanuit huidig gebruik en inrichting zijn in eerste instantie zo veel mogelijk buiten beschouwing gelaten. Een aantal gegevens is echter zo bepalend voor de verdere gebruiksmogelijkheden dat deze toch zijn meegenomen. Dit betreft de begrenzingen van:

- *Stedelijk gebied*
- *Natuurgebieden*
- *Hoofdafwateringsgebieden*

Watersystemen

Voor een deel van de uit te werken kansenkaarten kan niet volstaan worden met de 'kale' basiskaarten. Om een globaal inzicht te krijgen in de huidige hydrologische situatie zijn door combinatie van verschillende basiskaarten twee watersysteemkaarten aangemaakt. Eén daarvan geeft een indicatie van de kwelintensiteit en de ander van de ontwikkelingsmogelijkheden van zoete grondwatervoorraden.

Kwelintensiteit

Zoute kwel is een factor die in Zeeland sterk bepalend kan zijn voor de gebruiksmogelijkheden van gronden. Om een redelijke indicatie van de kwelintensiteit te kunnen geven is een globale relatie gelegd met de geldende grondwaterstromingsformules. Hierin zijn buitenwaterpeil (NAP), afstand uit de kust, doorlatendheid van de ondergrond, dikte van de deklaag en maaiveldhoogte verwerkt.

Zoetwatervoorraden

Als gevolg van genoemde zoute invloeden is de rol van het zoete water in Zeeland beperkt. Toch is de behoefte aan zoet water, met name in de landbouw, groot. Het is daarom van belang zo goed mogelijk aan te geven waar zoet water verwacht kan worden of waar de mogelijkheden voor de ontwikkeling van zoete grondwatervoorraden het grootst zijn.

Om tot dit beeld te kunnen komen is een praktische benadering gevolgd, waarbij de mate waarin ontwikkeling van zoetwaterbellen verwacht kan worden, afhankelijk is gesteld van de afstand uit de kust, maaiveld hoogteligging en dikte van de deklaag.

Kansenkaarten

Aan de hand van de gegevens uit de basiskaarten zijn kansenkaarten geproduceerd voor het landelijk gebied, het stedelijk gebied en voor het thema wateroverlast.

1) Landelijk gebied [invulling 'ontwikkelrichting van de landbouw']

De kansenkaart voor het landelijk gebied schetst een beeld van de locaties waar welk grondgebruik op grond van de natuurlijke omstandigheden het meeste perspectief biedt. Gelet op het overwegend landbouwkundige gebruik van het landelijk gebied zijn de landbouwkundige mogelijkheden als uitgangspunt genomen. De veelheid aan landbouwkundige teelten is daarbij, op basis van vergelijkbare eisen aan bodem en water, beperkt tot de volgende vijf clusters:

- *intensieve teelten*
- *fruitteelt*
- *akkerbouw*
- *weidebouw*
- *mariene teelten*

Verder is gebruik gemaakt van de volgende basiskaarten:

- *Bodemkaart*
- *Kwelkaart*
- *Infiltratiekaart*
- *Natuurgebieden*
- *Bebouwd gebied*

Voor de indeling naar landbouwkundige geschiktheid is in eerste instantie uitgegaan van het bodemtype, waarbij steeds een drietal hydrologische randvoorwaarden is onderscheiden:

Basis: met goede hydrologische randvoorwaarden

Kwel: met zoute kwel tot in wortelzone

Zoet: met voldoende zoet grondwater voor beregening

Op basis van expert judgement is een waardering gegeven aan de mogelijkheden die een bepaalde combinatie van bodemtype en hydrologische omstandigheden de onderscheiden teelten biedt.

Vervolgens is voor de ruimtelijke toedeling van de teelten de volgende prioriteitsvolgorde bepaald aan de hand van kapitaalsintensiteit van de gewassen:

Intensief - Fruit - Akker - Weide - Marien

Uiteindelijk is een overall-beoordeling gegeven, waarin de ruimtelijke toewijzing van de teelten stapsgewijs is vastgelegd en gevisualiseerd op de kansenkaart.

2) Stedelijk gebied

Van oudsher werden steden en dorpen gebouwd op van nature geschikte locaties: relatief hooggelegen met een zandige ondergrond. In de afgelopen decennia zijn deze logische criteria hoe langer hoe meer uit het oog verloren. In principe hoeft dat geen probleem te zijn zolang er maar rekening gehouden wordt met de randvoorwaarden die een bepaalde locatiekeuze met zich meebrengt. Dit laatste is met name op hydrologisch gebied nogal eens vergeten. Bouwen op laaggelegen locaties, waarbij ook nog eens sloten gedempt worden, is vragen om moeilijkheden (en die bleven dan ook niet uit). Om aan te geven in welke richting stedelijke uitbreiding uit (geo-)hydrologisch oogpunt het best gezocht kan worden, is door combinatie van drie criteria een

kansenkaart gemaakt die een indicatie voor de mate van geschiktheid voor stedelijke uitbreiding geeft. De gebruikte criteria zijn:

- Infiltratiemogelijkheden: De mogelijkheden voor infiltratie worden beoordeeld op drie factoren, te weten: dikte van de deklaag, indicatie kwelintensiteit en ontwikkelingsmogelijkheden voor zoetwatervoorraden.
- Zettingsgevoeligheid: De gevoeligheid is beoordeeld op een combinatie van de factoren dikte kleiige deklaag, dikte hollandveen en bodemopbouw.
- Waterhuishouding: Locaties waar sprake is van een verhoogd risico op wateroverlast zijn aangegeven op basis van kwelintensiteit, relatieve hoogteligging en bodemopbouw.

De kansenkaart stedelijk gebied dient als handvat voor met name gemeentes bij stedelijke uitbreidingsplannen. Hoe lager de mate van geschiktheid van een uitbreidingslocatie op de kansenkaart ingeschat wordt, hoe hoger de kosten zullen worden om de betreffende locatie bouwrijp te maken. In de voorbereidende fase zullen voor de minder geschikte locaties uitgebreidere studies uitgevoerd moeten worden naar de wijze waarop de hydrologische en bodemkundige randvoorwaarden in de uitbreidingsplannen ingepast kunnen worden.

3) Beperking wateroverlast: [invulling 'waar en hoe water vasthouden']

De afgelopen jaren zijn we verschillende malen geconfronteerd met neerslaghoeveelheden die niet door de huidige systemen verwerkt konden worden. Dit heeft geleid tot een grote maatschappelijke druk om te werken aan maatregelen ter beperking/voorkoming van wateroverlastsituaties. Gebiedsgerichte oplossingen kunnen gezocht worden in vergroting van de afvoercapaciteit (gemalen en waterlopen), vergroting van de berging in het systeem of een bewuster gebruik van het bestaande stelsel. In het kader van de waterkansenkaart worden deze laatste twee opties verder uitgewerkt.

De risico's op wateroverlast kunnen beperkt worden door:

- Het water uit relatief hooggelegen gebiedsdelen vertraagd af te voeren door compartimentering binnen het afwateringsstelsel,
- Gecontroleerde overstromingsgebieden te realiseren in relatief laaggelegen gebiedsdelen die kapitaalintensief zijn en
- De afvoer uit grotere aaneengesloten natuurgebieden tijdelijk op te houden.

De zoeklocaties voor beide eerstgenoemde gebieden zijn weergegeven op een kansenkaart die per afwateringsgebied een beeld geeft van de relatieve hoogteligging. De beste mogelijkheden voor berging en retentie zijn te vinden in resp. de 10%-laagst en 10%-hoogstgelegen delen. Vanwege de beperkte mogelijkheden met kleine geïsoleerd liggende laagtes en hoogtes, wordt tevens de ligging van de 25%-laagst en 25%-hoogstgelegen delen aangegeven. Voor de grotere aaneengesloten gebieden kunnen de mogelijkheden voor berging of retentie vervolgens nader onderzocht worden. De gevolgen van wateroverlastsituaties kunnen zoveel mogelijk beperkt worden door ongewenste ruimtelijke ontwikkelingen in relatief lage gebieden te voorkomen.

Bijlage 4. Afspraken vanuit de KasZ

Overstromingen:

Laag 0:

- We stellen uitgangspunten op voor aangepast bouwen en ontwikkelen in buitendijkse gebieden en leggen deze vast
- We hanteren het afwegingskader en formuleren handelingsperspectieven voor buitendijkse ontwikkelingen en bestaande functies

Laag 1:

- We werken aan integrale planontwikkeling dijkversterkingstrajecten t.b.v. brede waterkerende landschappen
 - Onderzoek naar mogelijkheden voor innovatie, meervoudig ruimtegebruik van de primaire waterkeringen en gebiedsgericht maatwerk, zodat randvoorwaarden algemeen geaccepteerd worden als aanvulling op de waterveiligheidsfilosofie
- Aanvullende reserveringszones o.b.v. inzicht versterkingsopgaven worden aangewezen en vastgelegd
- We lobbyen richting het Rijk voor integrale benadering en planontwikkeling dijkversterking

Laag 2:

- We wijzen gebieden aan waar de ontwikkeling van kwetsbare functies wordt voorkomen of waar aangepast bouwen of inrichtingsmaatregelen noodzakelijk zijn
- Bij regulier beheer, onderhoud en renovatiemaatregelen van voorzieningen in overstromingsgevoelige gebieden treffen we maatregelen

Laag 3:

- We versterken de communicatie en het bewustzijn rondom crisisbeheersing op basis van een handelingsperspectief
- We starten een Zeeuws breed onderzoek en de uitvoering van een wegensysteem ten behoeve van crisisbeheersing
- We verkennen het benutten van (nieuwe) objecten voor opvang bij crisisbeheersing

Vitale infrastructuur:

- Bij nieuwe vitale en kwetsbare functies krijgt klimaatadaptatie een nadrukkelijke rol in het besluitvormingsproces
- We brengen de klimaatopgave specifiek in beeld:
 - Uitvoeren stresstest bij bestaande V&K functies met betrokken partners
 - We maken de bestaande situaties bij nutsbedrijven inzichtelijk
- We koppelen klimaatadaptatie aan de beheer- en onderhoudscyclus van bestaande V&K functies
- Gezamenlijk stellen we een uitvoeringsprogramma voor V&K functies op en we werken gezamenlijk aan de uitvoering ervan

Natuur:

- We zetten een plus op het versneld afronden van het provinciale Natuurnetwerk
- We herstellen en richten een robuust bodem- watersysteem in door het opstarten van een integrale gebiedsgerichte aanpak
- We optimaliseren inrichting en beheer van bestaande en nieuwe natuurgebieden
- We bouwen meer kennis en inzicht op over klimatologische effecten op soorten en leefgebieden
- Een natuurinclusieve benadering wordt voor overheid en private partijen een vast onderdeel bij (plan)ontwikkeling en beheer

- We versterken natuur buiten het provinciale natuurnetwerk en we verbinden noodzakelijke bestaande natuurgebieden binnen Zeeland
- We realiseren overgangszones rondom bestaande en nieuwe natuur
- We stimuleren agrarische functionele (agro)biodiversiteit
- We behouden buitendijkse natuur en ontwikkelen alternatieven

Landbouw:

- We richten watersystemen robuust in door het opstarten van een integrale gebiedsgerichte aanpak op basis van de uitkomsten van het Zeeuws Deltaplan Zoet water
- We concretiseren en operationaliseren het ten minste behouden en waar mogelijk vergroten van zoet waterbellen
- In gebieden waar specifieke vormen van bedrijfsvoering of teelten niet ondersteund kunnen worden is een transitie naar een andere innovatieve bedrijfsvoering of andere functie onvermijdelijk
- We blijven inzetten op het maatregelenpakket Kaderrichtlijn Water
- We zetten een kennisplatform op voor bodemkwaliteit en volhoudbare landbouw
- We zetten in op het verbeteren van de bodemstructuur t.b.v. het opvangen van weersextremen
- We verankeren klimaatadaptatie en (eco-)systeemdiensten in agrarisch stimulerings- en studiebeleid
- We verkennen de mogelijkheden voor een klimaatadaptieve aanpak van de Zeeuwse grondbank

Bebouwd gebied:

- We zetten de beleidslijn Stedelijke Wateropgave voort binnen de SAZ+
- We zetten een onderzoeksprogramma op om meer inzicht te krijgen in de risico's van hitte en droogte in relatie tot stedelijk groen en zettingen in het stedelijk gebied
- In regioverband brengen we binnen deze eerste beleidscyclus de klimaatopgave in het stedelijk gebied in beeld
- We ontwikkelen 'altijd goed' maatregelen en zetten deze in, wanneer de volledige klimaatopgave in een gebied nog niet in beeld is gebracht.
- We voeren alle ingrepen in het bebouwd gebied klimaatbestendig uit en geven invullen aan de bestaande klimaatopgave
- We haken bij het oplossen van de klimaatopgave zoveel mogelijk aan bij natuurlijke momenten. Vanuit de eigen bevoegdheden wordt afgewogen waar eerder ingegrepen wordt
- We ontwikkelen samen een Zeeuws 'Afwegingskader Klimaatadaptatie' voor alle nieuwe ontwikkelingen, inclusief herstructurering, groot onderhoud en renovatie
- We doen een klimaatcheck bij kleine onderhoudsmaatregelen
- We gaan bij maatregelen voor klimaatadaptatie altijd na of er meekoppelkansen zijn vanuit andere opgaven
- We gaan door met particulieren bewust te maken en te stimuleren maatregelen op eigen terrein te nemen. Op Zeeuws niveau vindt hierover afstemming plaats
- We gaan in regioverband in gesprek met de woningbouwcorporaties om afspraken te maken over het invullen van de klimaatopgave
- We blijven het vergroenen van schoolpleinen ondersteunen

Recreatie:

- We maken een overzicht van maatregelen die bijdragen aan een klimaatadaptieve inrichting en bedrijfsvoering
- We helpen ondernemers in te spelen op het nieuwe klimaat:

- We starten pilotprojecten voor het klimaatadaptief inrichten van de buitenruimte
- We brengen de opgave in beeld en vertalen dit naar de wensen en eisen van de recreatieve sector
- We stellen een programma op voor kennisdeling en –ontwikkeling voor klimaatadaptief handelen
- We verbreden het aanjaagprogramma met het onderdeel klimaatadaptatie
- **We waarborgen de kwaliteit van zwem- en drinkwater**
- We onderzoeken hoe maatregelen die bijdragen aan het verminderen van de gevolgen van extreem weer bij evenementen kunnen worden opgenomen in het gemeentelijk beleid waarop vergunningen worden verleend.
- We koppelen de campagne ‘Het klimaat verandert, Zeeland verandert mee’ aan bewustwording binnen de toeristische sector
- We stellen een gezamenlijk fonds op om recreatieve zandsuppleties mogelijk te maken, aanvullend op zandsuppletie in het belang van waterveiligheid

Algemeen:

- De komende 6 jaar zijn communicatie en het creëren van draagvlak een belangrijk speerpunt binnen de KasZ. Provincie, waterschap en gemeenten dragen gezamenlijk actief dezelfde boodschap uit
- We (Provincie, waterschap en gemeenten) continueren de goede regionale samenwerking op het gebied van communicatie en klimaatadaptatie
- In 2021 werken we de gezamenlijke communicatiestrategie verder uit. De strategie is zowel intern (eigen organisaties) als extern (inwoners, bedrijven, instellingen en organisaties) gericht
- We stellen een gezamenlijke uitvoeringsagenda vast en stellen de benodigde middelen beschikbaar
- We evalueren het uitvoeringsagenda jaarlijks en stellen deze bij waar dat nodig is
- We evalueren de strategie elke 6 jaar

COLOFON

Uitgave:

Provincie Zeeland

Vormgeving:

Provincie Zeeland

Fotografie:

Provincie Zeeland

Contact:

provincie@zeeland.nl

Bezoekadres:

Provinciehuis, Abdij 6
4331BK Middelburg

Zeeuws gebiedsprogramma 2023

DEEL 3 MAATREGELPAKKETTEN

CONCEPT

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	4
1.1	Transitiefonds	4
1.2	Programma Natuur fase 2	4
2.	Maatregelpakket akkerbouw	5
2.1	Totale pakket aan maatregelen	5
2.2	Waarom dit pakket:	5
2.3	Gevraagde financiering	5
3.	Maatregelpakket veehouderij	7
3.1	Totale pakket aan maatregelen	7
3.2	Waarom dit pakket:	7
3.3	Gevraagde financiering	7
4.	Maatregelpakket water	8
4.1	Totale pakket aan maatregelen	8
4.2	Waarom dit pakket:	8
4.3	Gevraagde financiering	8
5.	Maatregelpakket natuur	9
5.1	Totale pakket aan maatregelen	9
5.2	Waarom dit pakket:	9
5.3	Gevraagde financiering	9
6.	Maatregelpakket overig	10
6.1	Totale pakket aan maatregelen	10
6.2	Waarom dit pakket:	10
6.3	Gevraagde financiering	10
Bijlage 1	Maatregelpakket Akkerbouw A1 t/m A12 & W1 t/m W5	11
Bijlage 2	Uitwerking KPI in NPLG	46
Bijlage 3	Maatregelenpakket veehouderij V1 t/m V7	50
Bijlage 4	Maatregelpakket water W6 en W7	60
Bijlage 5	Maatregelpakket natuur N1 t/m N4	68
Bijlage 6	Maatregelpakket overig I1, R1 en M1	90
Bijlage 7	Aerius berekening Westerschelde ferry	103
Bijlage 8	Aanvraag Programma Natuur	104

1. Inleiding

In deel III van dit gebiedsprogramma beschrijven wij de maatregelen die wij de komende jaren willen treffen en waarvoor wij een bijdragen vragen van het Rijk. De maatregelen zijn samengebracht tot vijf pakketten namelijk (1) akkerbouw, (2) veehouderij, (3) water, (4) natuur en (5) overige. De maatregelen in de pakketten 1 tot en met 4 vormen een onlosmakelijk geheel. Alle maatregelen dragen bij aan het bereiken van een of meer van de gestelde doelen uit het NPLG. Per maatregelpakket is beschreven wat de maatregel inhoud, welke partijen betrokken zijn, aan welke doelen wordt bijgedragen.

Dit betreft het eerste pakket met maatregelen. De opgaven voor Zeeland, zoals de stikstofopgave, zijn met deze maatregelpakketten niet opgelost. Dit betekent dat wij in elk geval met een gebiedsprogramma 2.0 zullen komen waarin wij aanvullende maatregelen voorstellen waarvoor wij een bijdrage van het Rijk vragen. Hieronder vindt u de totaal gevraagde financiering:

1.1 Transitiefonds (bijlage 1 t/m 7)

A1 t/m A12	€ 311.000.000,-
W1	€ 4.550.000,-
W2	€ 40.000.000,-
W3	€ 7.500.000,-
W4	€ 25.000.000,-
W5	€ 100.000.000,-
V1 t/m V6	€ 49.800.000,-
V7	€ 150.000.000,-
W6	€ 100.000.000,-
W7	€ 100.000.000,-
N1	€ 29.292.500,-
N2	€ 46.000.000,-
N3	€ 12.000.000,-
N4	€ 654.713.812,-
I1	PM
R1	€ 150.000,-
M1	€ 30.000.000,-
Totaal	€ 1.660.006.312,-

1.2 Programma Natuur fase 2 (bijlage 8)

Kop van Schouwen (116)	€ 16.000.000
Manteling van Walcheren (117)	€ 17.875.000
Westerschelde & Saefthinge (122)	€ 8.450.000
Yerseke en Kapelse Moer (121)	€ 1.365.000
Zwin en Kievittepolder (123)	€ 1.810.000
De drie kreken (124, 125 en 126)	€ 5.660.000
Oosterschelde	€ 21.150.000
Grevelingen	€ 8.710.000
Onderzoek en monitoring	€ 400.000
Rijksbijdrage voor boscompensatie	€ 48.392
15% overhead i.r.t. apparaatskosten provincie en bij derden	€ 6.700.000
Totaal	€ 88.168.392

2. Maatregelpakket akkerbouw

2.1 Totale pakket aan maatregelen

Totale pakket aan akkerbouwmaatregelen, bestaande uit:

Bodemverbetering:

- A1 Carbon farming
- A2 Mestaanwendingstechnieken

Teelten:

- A3 Eiwitteelt, vlinderbloemigen
- A4 Biobased teelten
- A5 Biologische landbouw
- A6 Agroforestry/boslandbouw
- A7 Natuurinclusieve landbouw, bijv. extensiever inzaaien

Functionele agrobiodiversiteit:

- A8 Gewasbescherming door middel van agrarisch natuurbeheer
- A9 Het omzetten van bouwland naar niet-productief areaal

Zoet water beschikbaarheid:

- W1 Slim real-time meetnetwerk
- W2 Zoetwatervoorziening Reimerswaal
- W3 Ondergrondse opslag
- W4 Regelbare drainage
- W5 Slimmer omgaan met zoet water

Overig:

- A10 Stimuleren korte ketens in de landbouw
- A11 Stimuleren fossielvrije landbouwmachines
- A12 Precisielandbouw

Het betreft nadrukkelijk een globale onderverdeling. Er is overlap en wisselwerking tussen maatregelen. Het pakket is nog niet volledig. Tijdens diverse regiodialogen in het voorjaar van 2023 zijn bijvoorbeeld nog meer maatregelen aangedragen. Na afweging kunnen mogelijk nog nieuwe maatregelen worden opgenomen in volgende versies van het gebiedsprogramma.

2.2 Waarom dit pakket:

Zeeland heeft twee pakketten samengesteld die betrekking hebben op de landbouw: maatregelpakket akkerbouw en –pakket veehouderij. Hoewel veehouderij en akkerbouw elkaar op onderdelen versterken (bijvoorbeeld mest vanuit de veehouderij aanwenden in de akkerbouw), zijn er op bedrijfsniveau wezenlijke verschillen. Daarnaast verschillen de Zeeuwse akkerbouw en veehouderij aanzienlijk van elkaar qua omvang. Daarom twee pakketten. De maatregelen in het akkerbouwpakket vormen gezamenlijk een integraal pakket dat een transitie naar een volhoudbare landbouw tot doel heeft. De watermaatregelen (W1 t/m W5) horen daar nadrukkelijk bij. Een betere zoetwaterbeschikbaarheid voor de akkerbouw is goed voor de opname van nutriënten en daardoor wordt de uitspoeling naar oppervlaktewaterlichamen beperkt. De maatregelen dragen ieder afzonderlijk in verschillende mate bij aan de NPLG-doelen. Integraal en/of gefaseerd toegepast, versterken de maatregelen elkaar daarbij.

2.3 Gevraagde financiering

A1 t/m A12	€ 311.000.000.-
W1	€ 4.550.000,-
W2	€ 40.000.000.-
W3	€ 7.500.000,-
W4	€ 25.000.000,-

W5	€ 100.000.000,-
Totaal	€ 488.050.000,-

3. Maatregelpakket veehouderij

3.1 Totale pakket aan maatregelen

Totale pakket aan veehouderijmaatregelen, bestaande uit:

- V1 Extensivering melkveehouderij
- V2 Stalsystemen (eventueel gecombineerd met mestverwerking buiten de stal)
- V3 Mest-additieven
- V4 Voerspoor
- V5 Verlengde weidegang
- V6 Kruidenrijk grasland
- V7 Vrijwillige opkoop

Het betreft nadrukkelijk een globale onderverdeling. Er is overlap en wisselwerking tussen maatregelen. Het pakket is nog niet volledig. Tijdens diverse regiodialogen in het voorjaar van 2023 zijn bijvoorbeeld nog meer maatregelen aangedragen. Na afweging kunnen mogelijk nog nieuwe maatregelen worden opgenomen in volgende versies van het gebiedsprogramma.

3.2 Waarom dit pakket:

Zeeland heeft twee pakketten samengesteld die betrekking hebben op de landbouw: maatregelpakket veehouderij en –pakket akkerbouw. Hoewel veehouderij en akkerbouw elkaar op onderdelen versterken (bijvoorbeeld mest vanuit de veehouderij aanwenden in de akkerbouw), zijn er op bedrijfsniveau wezenlijke verschillen. En ondanks de kleinere omvang van de veehouderij ten opzichte van de Zeeuwse akkerbouw willen we ruim aandacht schenken aan de veehouderij. Daarom twee pakketten. De maatregelen in het veehouderijpakket vormen een integraal pakket dat tot substantiële bijdragen aan de NPLG-doelen leidt. Op basis van een integrale KPI-set kan de individuele veehouder zijn prestaties bij toepassing van maatregelen laten waarderen en belonen. Dit heeft een versnelling richting NPLG-doelbereik tot gevolg.

3.3 Gevraagde financiering

V1 t/m V6	€ 49.800.000,-
V7	€ 150.000.000,-
Totaal	€ 199.800.000,-

4. Maatregelpakket water

4.1 [Totale pakket aan maatregelen](#)

Totale pakket aan watermaatregelen, bestaande uit:

- W6 Opwaarderen suboptimale waterstromen (RWZI)
- W7 Opwaarderen suboptimale zoetwaterstromen in de Zeeuwse industrie

4.2 [Waarom dit pakket:](#)

In Zeeland zijn van nature weinig tot geen zoetwaterbronnen aanwezig. Zodoende wordt gekeken naar oplossingsrichtingen die de zoetwaterbeschikbaarheid kunnen vergroten en/of behouden. Eén van de richtingen is het opwaarderen van suboptimale zoetwaterstromen. Deze suboptimale stromen zijn nu nog van onvoldoende kwaliteit voor (in)directe toepassing. Door een aanvullende zuiveringstap toe te passen kunnen deze suboptimale stromen geschikt worden gemaakt voor gebruik. Vraag en aanbod fluctueert door de tijd en geografisch gezien ligt vraag en aanbod (soms) uit elkaar. Dit vraagt een investering in distributienetwerken en buffer/opslag capaciteit. Binnen dit pakket worden zowel de industriële als huishoudelijke stromen beschouwd.

4.3 [Gevraagde financiering](#)

W6	€ 100.000.000,-
W7	€ 100.000.000,-
Totaal	€ 200.000.000,-

5. Maatregelpakket natuur

5.1 Totale pakket aan maatregelen

Totale pakket aan natuurmaatregelen, bestaande uit:

- N1 Bos buiten het Natuurnetwerk Zeeland
- N2 Uitbreiding agrarisch natuurbeheer
- N3 Aanleg moeras, treffen maatregelen Vogelrichtlijn en NPO
- N4 Groenblauwe dooradering

5.2 Waarom dit pakket:

Met dit pakket wordt invulling gegeven aan de realisatie van de bossenstrategie, een landelijke afspraak waar tot op heden geen dekking voor het gedeelte buiten het NNZ geregeld was. Met de uitvoering van de bossenstrategie worden doelen op het gebied van klimaat en biodiversiteit (natuurontwikkeling) gerealiseerd.

Het succesvolle agrarische natuurbeheer dat een belangrijke bijdrage levert aan het halen van de instandhoudingsdoelstellingen van de weide- en akkervogels kan verder worden uitgebouwd en duurzamer worden ingericht. Dit levert kansen op voor de vergroting van de biodiversiteit. Verder wordt met de realisatie van dit pakket voor de vogelrichtlijngebieden en voor de Oosterschelde ingezet het halen van de landelijk afgesproken behoudsdoelen (VR en VHR) voor deze gebieden.

5.3 Gevraagde financiering

N1	€ 29.292.500,-
N2	€ 46.000.000,-
N3	€ 12.000.000,-
N4	€ 654.713.812,-
Totaal	€ 742.006.312,-

6. Maatregelpakket overig

6.1 Totale pakket aan maatregelen

Totale pakket aan overige maatregelen, bestaande uit:

- I1 Reductie stikstofuitstoot bij drie grootste industriële bedrijven Zeeland
- R1 Onderzoek doorrekenen effectiviteit maatregelen recreatieve sector
- M1 Veerdienst Westerschelde

6.2 Waarom dit pakket:

Het maatregelpakket 'overig' bestaat uit maatregelen in de sectoren industrie, recreatie en mobiliteit. In tegenstelling tot de maatregelpakketten akkerbouw, veehouderij, water en natuur, vormen de maatregelen in dit pakket geen direct samenhangend geheel. Maar de maatregelen zijn, vanuit het principe dat alle sectoren bijdragen, van groot belang voor de opgaven in het doelbereik. Daarnaast zijn voornoemde maatregelen ook erg belangrijk voor het draagvlak van het gehele maatregelpakket.

De maatregel mobiliteit, het elektrificeren van het veer Vlissingen- Breskens is een van de weinig maatregelen waar wij als provincie direct invloed op hebben; het veer is immers in ons beheer. En deze maatregel zorgt ook direct voor een reductie van de stikstofemissie.

De recreatiesector is in Zeeland actief betrokken bij het NPLG. Deze sector wil en kan graag bijdragen aan de doelen en hiervoor zijn dan ook maatregelen opgenomen. Gezien de omvang van de sector en de ligging ten opzichte van de duingebieden Kop van Schouwen en Manteling van Walcheren zijn ook zij voor de Provincie een belangrijke partner.

6.3 Gevraagde financiering

I1	PM
R1	€ 150.000,-
M1	€ 30.000.000,-
Totaal	€ 30.150.000,-

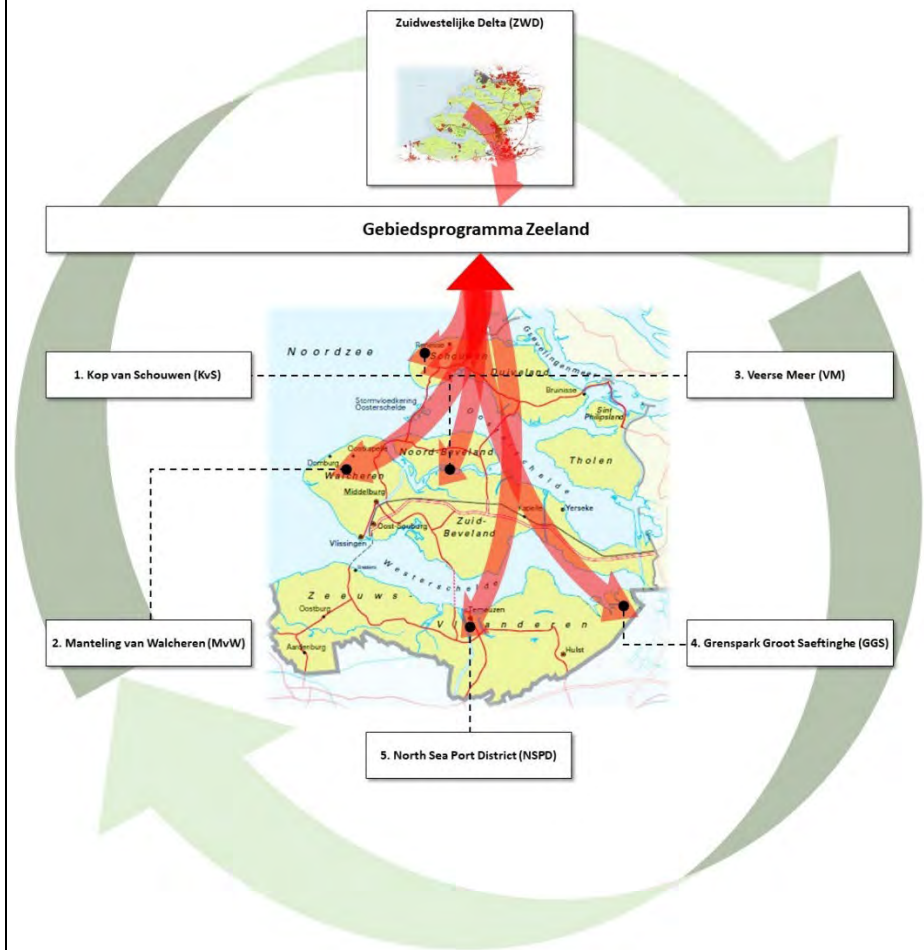
Bijlage 1 Maatregelpakket Akkerbouw A1 t/m A12 & W1 t/m W5

Aanvraag Rijksbijdrage voor beslissing tot start planuitwerking

Algemene informatie aanvraag

Naam	<p>Maatregelpakket akkerbouw, met een globale onderverdeling in de volgende groepen:</p> <p><u>Bodemverbetering:</u></p> <ul style="list-style-type: none">- A1. Carbon farming (gebruik organische mest, minder kunstmest, robuuste bodem, verhogen organisch stofgehalte);- A2. Mestaanwendingstechnieken. <p><u>Teelten:</u></p> <ul style="list-style-type: none">- A3. Eiwitteelt, vlinderbloemigen;- A4. Biobased teelten;- A5. Biologische landbouw;- A6. Agroforestry;- A7. Natuurinclusievere landbouw, bijv. extensiever inzaaien. <p><u>Functionele agrobiodiversiteit:</u></p> <ul style="list-style-type: none">- A8. Gewasbescherming en bestuiving door middel van agrarisch natuurbeheer;- A9. Het omzetten van bouwland naar niet-productief areaal. <p><u>Zoet water beschikbaarheid (zie losse formats W1 t/m W5)</u></p> <p>Deze maatregelen zijn onlosmakelijk verbonden met maatregelpakket Akkerbouw.</p> <ul style="list-style-type: none">- W1. Slim real-time meetnetwerk;- W2. Zoetwatervoorziening Reimerswaal;- W3. Ondergrondse Opslag;- W4. Regelbare drainage;- W5. Slimmer omgaan met zoet water. <p><u>Overig:</u></p> <ul style="list-style-type: none">- A10. Stimuleren korte ketens in de landbouw;- A11. Stimuleren fossielvrije landbouwmachines;- A12. Precisielandbouw. <p>Het betreft nadrukkelijk een globale onderverdeling. Er is overlap en wisselwerking tussen maatregelen of teelten uit en binnen de verschillende groepen. Het pakket is nog niet volledig. Tijdens diverse regiodialogen in het voorjaar van 2023 zijn bijvoorbeeld nog meer maatregelen aangedragen. Na afweging kunnen mogelijk nog nieuwe maatregelen worden opgenomen in volgende versies van het gebiedsprogramma.</p>
Hoofdaanvrager incl. contactgegevens	Provincie Zeeland [REDACTED]
Deelnemende partijen	<ul style="list-style-type: none">- Agrarisch ondernemers;- Agrarische collectieven. <p>De verdeling wordt in een later stadium bepaald.</p>
Gebied /locaties	<p>Het maatregelpakket akkerbouw heeft betrekking op het gehele landelijke gebied in de provincie Zeeland. Op het niveau van Zuidwestelijke Delta biedt het Interbestuurlijk Programma Vitaal Platteland (IBP VP ZWD) projecten en inzichten als input voor het gebiedsprogramma. De provincie Zeeland heeft daarnaast vijf deelgebieden geselecteerd waar geïntegreerde gebiedsaanpakken (gaan) lopen:</p> <ul style="list-style-type: none">- Kop van Schouwen (KvS);- Manteling van Walcheren (MvW);- Grenspark Groot Saefthinge (GGS);

- North Sea Port District (NSPD);
- Veerse Meer (VM).

Afbeelding: Zeeland, inclusief deelgebieden voor geïntegreerde gebiedsaanpakken.

De geïntegreerde aanpakken hebben tot doel meerwaarde te creëren met een gezamenlijke aanpak van verschillende ruimtelijke opgaven. Op basis van de specifieke kwaliteiten wordt gewerkt aan een transitie; 'streekontwikkeling'. Deze vijf geselecteerde gebieden vormen in principe een vliegwiel in het delen en opbouwen van werkwijze en instrumentarium voor de aanpak van het gehele Zeeuwse landelijke gebied.

In de deelgebieden worden ook specifieke maatregelen uit het akkerbouwpakket toegepast, voornamelijk met name in KvS, MvW en GGS. Voor met name GGS geldt dat projecten al meer in de realisatiefase zitten en versneld kunnen worden opgepakt. Lessen en voortschrijdende inzichten uit de deelgebieden worden verwerkt in de provinciebrede uitrol van maatregelen.

Samenvatting

Het maatregelenpakket voor de akkerbouw in Zeeland betreft een breed pakket aan maatregelen die betrekking hebben op verbetering van de bodemkwaliteit, duurzame teelten, verhoging van de biodiversiteit en verduurzaming van de akkerbouw in het algemeen. De maatregelen dragen, afhankelijk van type, samenstelling, vakmanschap, etc., in verschillende mate bij aan de NPLG-doelen. Het gaat om het zo efficiënt mogelijk omgaan met stikstof en andere nutriënten en zoet water binnen het landbouwsysteem.

Zeeland is een echte akkerbouwprovincie. Omgeven door zout water worden op grote schaal granen, aardappelen, suikerbieten, uien en andere akkerbouwgroenten geteeld. Nitraat en ammoniak komen via het bodem- en watersysteem in het milieu terecht door

	<p>onder andere de aanwending van (kunst)mest op landbouwgronden. Het oppervlaktewater in Zeeland bevat hierdoor een te hoge concentratie van nitraat. Mede door de relatief geringe veehouderij is de impact van de landbouw op de sterk met stikstof overbelaste duingebieden in verhouding tot veel andere provincies echter beperkt.</p> <p>De ambitie voor volhoudbare landbouw in Zeeland definiëren wij als het creëren van zoveel mogelijk meerwaarde. Meerwaarde die ontstaat door een samenhangende integrale benadering van bodem(vruchtbaarheid), beheer (zoet) water, biodiversiteit en landschap in combinatie met het (kosten)-efficiënter boeren.</p> <p>Het maatregelpakket voor de akkerbouw is globaal onderverdeeld in de groepen <i>bodemverbetering</i>, <i>teelten</i>, <i>functionele agrobiodiversiteit</i>, <i>zoet water beschikbaarheid</i> en <i>overig</i>. De maatregelen uit het pakket zijn niet nieuw. Op maatregelniveau ontbreekt nog wel kennis/informatie. Ook kan sprake zijn van te grote financiële risico's bij grootschalige toepassingen of staat marktwerking of regelgeving brede toepassing in de weg. De planuitwerking heeft tot doel te voorzien in ontbrekende informatie of barrières weg te nemen. Daarbij kan met maatregelen al op grotere schaal geëxperimenteerd worden in geïntegreerde gebiedsaanpakken.</p> <p>Door goede waardering, bijvoorbeeld aan de hand van KPI's, en binnen een goede kennisinfrastructuur, met onderzoek en coaching, kan uiteindelijk de transitie naar een grootschalige volhoudbare landbouw, met structurele bijdragen aan de NPLG-doelen, versneld worden.</p>
Kosten en dekking (kort)	Transitiefonds: € 311.000.000
Bijlagen	In de afgelopen jaren zijn talloze publicaties over onderzoeken verschenen van agrarische onderzoeksinstituten, scholen en universiteiten die betrekking hebben op, onder andere, een meer natuurinclusieve landbouw, koolstofmaatregelen in landbouwbodems, stikstofbindende teelten, etc. Te veel om hier te benoemen. Wij maken hier wel gebruik van bij het uitwerken van de maatregelen. Onderbouwing door onderzoeken is opvraagbaar.

Opgaven/problemanalyse en te bereiken doelen

Analyse provinciale/ gebiedsopgaven NPLG	<p>Zeeland is een echte akkerbouwprovincie omgeven door zout water. Perspectief voor een volhoudbare landbouw die bijdraagt aan de maatschappelijke doelen vereist dan ook een specifieke aanpak. Een gezond bodem en watersysteem wat past binnen - en samenwerkt met - de natuurlijke omgeving is een essentiële voorwaarde voor perspectief. Zonder dat perspectief is het ook niet mogelijk te investeren in maatregelen. Zeeland wil op basis van praktijkgericht onderzoek op bovengenoemde domeinen ondernemers ondersteunen die de transitie naar een volhoudbaar systeem willen maken.</p> <p>Nitraat en ammoniak komen via het bodem- en watersysteem in het milieu terecht door onder andere de aanwending van (kunst)mest op landbouwgronden. Het oppervlaktewater in Zeeland bevat hierdoor een te hoge concentratie van nitraat. Ook de vervluchtiging van ammoniak naar de atmosfeer zorgt voor ongewenste stikstofemissie.</p> <p>Opgemerkt dient te worden dat de landbouwsector in Zeeland een veel kleiner aandeel heeft dan gemiddeld in Nederland in de stikstofdepositie.</p> <p>Maatregelen zoals precisiebemesting, zorgvuldig mest aanwenden, het telen van eiwit/biobased gewassen en biologische of regeneratieve akkerbouw kunnen tot aanzienlijke ammoniakreductie leiden.</p> <p>De NPLG-opgave voor koolstofvastlegging in landbouwbodems in 2030 bedraagt landelijk 0,5 Mton CO₂ eq. Begin april 2023 is een studie afgerond naar de impact van koolstofmaatregelen per provincie.</p> <p>Het telen van extra groenbemers, het achterlaten van stroresten en het toepassen van compost heeft in Zeeland de meeste potentie voor koolstofvastlegging.</p>
---	---

<p>Doel planuitwerking (in welke nog ontbrekende informatie / procedurele stappen te voorzien)</p>	<p>De maatregelen uit het pakket zijn niet nieuw. Anno 2023 wordt al veel aandacht besteed aan de genoemde maatregelen door middel van onderzoeken, pilots of toepassing op beperkte of al grotere schaal. Op maatregelniveau ontbreekt nog wel kennis/informatie. Ook kan sprake zijn van te grote financiële risico's bij grootschalige toepassingen of staat marktwerking of regelgeving brede toepassing in de weg. De planuitwerking heeft tot doel te voorzien in ontbrekende informatie of barrières weg te nemen. Daarmee kan de transitie naar een volhoudbare landbouw, met structurele bijdragen aan de NPLG-doelen, versneld worden.</p> <p>'KPI-systematiek' en 'coaching', zie hieronder, vormen ondersteunende instrumenten om de maatregelen uit het akkerbouwpakket verder te brengen.</p> <p><u>Waardering/financiering</u></p> <p>Voor vrijwel alle maatregelen, of combinaties van maatregelen, geldt dat de landbouwer de meerwaarde tot uitdrukking moet zien komen ook in kostenbeheersing en een goede/betere productprijs. Momenteel worden Kritische Prestatie Indicatoren (KPI's) al toegepast voor lichte stimulering vanuit de overheid, voor rentekorting door banken en als basis voor duurzaamheidspremies en keurmerken door afnemers. De landelijke ambitie is om een integrale set KPI's vast te stellen die in zijn geheel stuurt naar betere prestaties op alle doelen. Zie bijlage 2 voor een uitgebreide toelichting op de KPI-systematiek en het gebiedsprogramma.</p> <p><u>Kennisopbouw, -verspreiding, coaching</u></p> <p>Het NPLG richt zich op het toekomstbestendig ontwikkelen van het landelijk gebied, mede met het oog op het voldoen aan internationale verplichtingen op het terrein van natuur (met als onderliggende opgave de reductie van stikstof) en water en klimaat (broeikasgassen). Binnen de toekomstbestendige ontwikkeling van het landelijk gebied dient de Zeeuwse landbouw in zijn geheel te transformeren naar een volhoudbare landbouw.</p> <p>Dat vergt met betrekking tot stikstof, water en klimaat, bij de diverse akkerbouwmaatregelen, andere keuzes dan die in het verleden werden gemaakt. Specifieke coaching bij die keuzes is nodig. We kunnen hierbij onderscheid maken in algemene ondersteuning van ondernemers door onafhankelijke adviseurs en specifieke vakinhoudelijke kennis.</p> <p>Voor wat betreft de algemene ondersteuning sluiten we aan bij de landelijke aanpak Sociaal Economische begeleiding. Doel van dit door het Ministerie van LNV, samen met de provincies, opgezette traject is het aanbieden van langjarige onafhankelijke coaching aan ondernemers. Naast bovenstaande gebiedsprocessen zal elke boer individuele keuzes voor zijn bedrijf moeten maken voor de toekomst. Dit beseffen, ervaren, laten indalen, tot inzichten én keuzes komen is een lastig proces. Er is daarom begeleiding nodig voor hoe de landbouwtransitie uiteindelijk landt aan de keukentafel. Langjarige trajecten zijn nodig om boeren bij te staan in de vaak ingrijpende keuzes die moeten worden gemaakt. Ongeacht of bedrijven uiteindelijk moeten stoppen, verplaatsen, of toewerken naar een meer extensieve bedrijfsvoering. Naast technische en financiële veranderingen is het maken van keuzes voor de toekomst ook allereerst een sociaal en psychologisch proces.</p> <p>Uit deze gesprekken maar ook via andere kanalen kan het verzoek komen om meer technisch-inhoudelijke kennis rondom een bepaald onderwerp. Voor de domeinen water en bodem wordt dit nader uitgewerkt in het project BodemUP.</p> <p>Hierbij is voor de planuitwerking aandacht nodig voor capaciteit (aantal coaches) en inhoud (opleidingstraject coaches).</p> <p><u>Doel planuitwerking in verband met maatregelpakket akkerbouw</u></p> <p>Per groep akkerbouwmaatregelen zoomen we hieronder in op doelen van de planuitwerking:</p>
---	---

Bodemverbetering (A1 en A2):

Momenteel (2022-2024) loopt een project bij een akkerbouwbedrijf op Schouwen-Duiveland, met als penvoerder de ZLTO, wat tot doel heeft te komen tot een *regeneratief landbouwsysteem*. Regeneratieve landbouw is een nieuwe vorm van landbouw die zich richt op het natuurlijk herstellen van de balans tussen bodemfysiologie, bodemchemie en de bodembiologie, waardoor het humusgehalte zal toenemen en er een vitale bodem ontstaat als basis voor een gezonde en weerbare teelt die minder afhankelijk is van chemische hulpstoffen. Door vastlegging van koolstof en een betere waterhuishouding is de bodem beter bestand tegen klimaatinvloeden. Regeneratieve landbouw wordt voornamelijk in Oostenrijk en Duitsland toegepast en is een antwoord op vraagstukken rondom klimaat, biodiversiteit en milieu. Dit project wordt gesubsidieerd in het kader van het Europese subsidieprogramma voor plattelandsontwikkeling (POP3).

Aan het eind van het project is het hele akkerbouwbedrijf omgeschakeld naar regeneratieve landbouw, zijn de kosten en baten van deze nieuwe teeltwijze in beeld gebracht en kan het bedrijf functioneren als een leerbedrijf voor de collega akkerbouwers in de regio.

Als Provincie Zeeland willen we tijdens dit project opgedane kennis en geleerde lessen gebruiken bij de stimulering en uitrol van deze landbouwmethode in de gehele provincie.

In Grenspark Groot Saefthinge zetten we in op een lokaal ontwikkelde hoogwaardige compost waarmee de vruchtbaarheid en de structuur van de bodem worden verbeterd. Samenwerking wordt gestimuleerd om de compostering gezamenlijk te organiseren. Niet alleen met boeren maar ook met lokale afzet van materialen zoals maaisel uit de natuur en van dijken/bermen en bomen. Inzet is een circulair landschap.

Bovengenoemde projecten/initiatieven bevorderen de lokale en regionale biodiversiteit en zorgen voor een versnelling naar een volhoudbare landbouw.

Met betrekking tot koolstofvastlegging (A1) (klimaatopgave) wil het ministerie van LNV het gesprek aangaan met de provincies over de mogelijkheden van duurzame bodemmaatregelen in hun regio's. Regeneratieve landbouw en toepassen van hoogwaardige compost (A2) vormen voorbeelden van dergelijke duurzame bodemmaatregelen.

Teelten (A3 t/m A7):

Van diverse typen teelten, zoals eiwitteelt/vlinderbloemigen, biobased teelten, biologische landbouw en agroforestry, is afgelopen decennia door middel van onderzoek vastgesteld dat zij elk in verschillende mate een bijdrage leveren aan de NPLG-doelen (natuur (o.a. stikstofreductie), verbetering waterkwaliteit, vastlegging koolstof).

Om deze reden worden veel teelten ook al financieel ondersteund vanuit het GLB-NSP. Maar toch blijkt die stimulans in veel gevallen nog onvoldoende om de teelten grootschalig toe te passen. Te grote financiële risico's vanwege ziektedruk of weersinvloeden of marktwerking vormen een belemmering voor brede toepassing.

Een conclusie van het project Zeeland Bonenland is dat de eiwitteelt (A3) nog niet altijd rendabel is. Hierdoor is het belangrijk om ketensamenwerkingen door te zetten en onderzoek te blijven doen naar verbeterde teeltomstandigheden en verwerking van peulvruchten. Ook is het belangrijk dat de consument waarde ziet in lokale herkomst van peulvruchten.

Voor wat betreft rentabiliteit en consumentenwaardering geldt dit ook voor biologische landbouw (A5). Het areaal biologisch in Zeeland is zowel procentueel als absoluut een van de laagste van Nederland (2,3% van het totale landbouwareaal). Het Ministerie van LNV werkt aan een Actieplan Biologisch voor de stimulering van de groei van de

	<p>biologische sector (van 4% areaal naar 15% in 2030). De stimulering van de afzetmarkt van biologische producten dient hierbij voorop moet staan.</p> <p><u>Biobased teelten (A4)</u> vormen een zeer brede groep van teelten. Afhankelijk van het gewas vormt met name marktwerking (marktconforme kostprijs voor biobased grondstoffen) een aandachtspunt.</p> <p>Uit een recent verkennend literatuuronderzoek met betrekking tot <u>agroforestry (A6)</u> blijkt een verwachte hogere N-efficiëntie en een betere algehele N-kringloop, wat kan leiden tot lagere N verliezen. Bij de geïntegreerde gebiedsaanpakken tegen de Manteling van Walcheren en in het Grenspark Groot Saefthinge zal de combinatie gezocht worden met de introductie van bomen en struiken op percelen met akkerbouwgewassen of grasland.</p> <p><u>Functionele agrobiodiversiteit (A8 en A9):</u></p> <p>Tijdens diverse inventariserende en verdiepende regiodialogen met agrarische belangenbehartigers, waterschap, natuurorganisaties, provincie en gemeenten zijn diverse maatregelen aangedragen die betrekking hebben op functionele agrobiodiversiteit: het versterken van het natuurlijke vermogen om ziekten en plagen te beheersen en bestuiving te bevorderen in cultuurgewassen door de biodiversiteit te stimuleren. Genoemd zijn onder andere:</p> <p>A8. Gewasbescherming en bestuiving door het vergroten van biodiversiteit op landbouwgrond, met als voorbeelden:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Bufferstroken inrichten als kruiden-/bloemrijke randen; - Teeltvrije zones biodivers inzaaien; <p>A9. Het omzetten van bouwland naar niet-productief areaal.</p> <p>Deze maatregelen zijn deels al gangbaar binnen de eco-regeling van het GLB en/of het ANLb.</p> <p>Manteling van Walcheren en Kop van Schouwen: voor het agrarisch gebied grenzend aan deze natuurgebieden zetten we in op een gedeeltelijke transitie naar een emissie armere landbouw/natuurinclusieve landbouw. In verband met de verkenning van de omschakeling is procesbegeleiding, nader onderzoek en het opbouwen van grondvoorraad nodig.</p> <p>Kop van Schouwen: in het bestaande project Partridge streven we naar een optimale akkervogelstand én een goed landbouwperspectief. In het project wordt succesvol geëxperimenteerd met maatregelen als strokenteelt, laten staan van stoppels, bloemblokken en keverranden. Zie hiervoor <i>N2 Agrarisch natuurbeheer</i>.</p> <p>Grenspark Groot Saefthinge: Zeeuws (biodivers) bouwplan: Versterken biodiversiteit en natuur- landschapsbeleving agrarisch gebied, ecologische en economische verduurzaming landbouw. Ingezet wordt op minimaal 7% doelmatige maatregelen per 500 ha landbouwgebied.</p> <p>Inzet keuze menukaart Zeeuws bouwplan: gewassen die bijdragen aan stikstof en broeikasgas vermindering en bodemverbetering, zoals: erwten, bonen, luzerne, vlas, graszaad. Een ander voorbeeld is ook het extensiever inzaaien.</p> <p><u>Overig (A10 t/m A12):</u></p> <p>Onder de groep 'overig' binnen het akkerbouwpakket zijn onder andere tijdens de regiodialogen de volgende maatregelen aangedragen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - A10. Stimuleren korte ketens in de landbouw, zowel qua afzet als voor mest; - A11. Stimuleren fossielvrije landbouwmachines; - A12. Precisielandbouw.
--	---

	<p>Binnen de gebiedsprocessen is komende jaren veel aandacht voor het sluiten van korte ketens. Voor korte ketens (dierlijke) mest wordt verwezen naar het maatregelpakket veehouderij.</p> <p>Voor het stimuleren van fossielvrije landbouwmachines volgen we eerst het proces van de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) om met alle relevante stakeholders een actieplan op te stellen gericht op het verduurzamen van landbouwmachines. Met dit plan moet duidelijk worden welke acties nodig zijn om de ontwikkeling en het gebruik van fossielvrije landbouwmachines te ondersteunen en bevorderen. De minister van Landbouw verwacht na de zomer van 2023 het actieplan met de Kamer te kunnen delen.</p> <p>Voor precisielandbouw worden diverse technologieën zoals gps, sensortechnologie, ICT en robotisering ingezet voor plaats-specifieke teelthandelingen. Dit is van grote waarde bij het terugdringen van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen, meststoffen en water voor irrigatie. Boeren krijgen echter nauwelijks betaald voor het toepassen van precisielandbouw, waardoor de inspanningen soms groter zijn dan de voordelen die het met zich meebrengt voor de boer zelf. Komende maanden onderzoeken wij hoe precisielandbouw in Zeeland gestimuleerd kan worden.</p> <p>Het betreft een pakket van zeer verschillende maatregelen. Ook binnen de diverse maatregelen zijn, afhankelijk van type, samenstelling, vakmanschap, etc., grote verschillen aangetoond in invloed op NPLG-doelen. Het gaat om het zo efficiënt mogelijk omgaan met stikstof en andere nutriënten en zoet water binnen het landbouwsysteem. Per groep binnen het maatregelpakket nader gekwalificeerd:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <u>Bodemverbetering</u>: op termijn lagere input van (kunst)mest zorgt voor verbetering van oppervlaktewaterkwaliteit en reductie van broeikasgassen. Daarnaast verbetert de biodiversiteit en wordt CO₂ vastgelegd in de bodem; - <u>Teelten</u>: lagere input van dierlijke mest en kunstmest zorgt voor reductie van stikstofemissie, verbetering van oppervlaktewaterkwaliteit en reductie van broeikasgassen. Daarnaast verbetert de biodiversiteit; - <u>Functionele agrobiodiversiteit</u>: veel lagere input van dierlijke mest en kunstmest zorgt voor structurele reductie van stikstofemissie, verbetering van oppervlaktewaterkwaliteit en reductie van broeikasgassen. Daarnaast verbetert de biodiversiteit structureel; - <u>Overig</u>: afhankelijk van het type maatregel vindt reductie op uitstoot van stikstof en broeikasgassen plaats en wordt efficiënter omgesprongen met de zoet water kwantiteit.
Wijzigingen t.o.v. het gebiedsprogramma	N.v.t.
Meekoppelkansen	<ul style="list-style-type: none"> - Binnen de gebiedsprocessen gaat per gebied een team onder leiding van een netwerkregisseur het proces aanjagen en zorgen voor de verbinding tussen partijen en opgaven. Bijvangst zijn te verwachten door de opgaven waar mogelijk te verbinden met sectoren als industrie, mobiliteit en andere lokale en landelijk overheidsopgaven; - Toepassen van materialen uit biobased teelten levert een bijdrage aan de stikstofopgave, maar daarmee ook aan de woningbouwopgave die dan 'sneller van het slot' af kan, én daarmee aan de opgaven van 'de woondeal'.
Projecten	<p><u>Bodemverbetering (A1 en A2):</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Project <u>regeneratief landbouwsysteem</u> Schouwen-Duiveland: opgedane kennis en geleerde lessen gebruiken bij de stimulering en uitrol van deze landbouwmethode in de gehele provincie; - Grenspark Groot Saefthinge: ontwikkeling hoogwaardige compost, stimulering regionale compostering; - Mestaanwendingstechnieken: resultaten PPS-project 'Betere stal, Betere mest, Betere oogst' opvolgen, met name werkpakket 3: toepassing van meststoffen in het veld.

Teelten (A3 t/m A7):

Eiwitteelt, vlinderbloemigen (A3):

- Stimulering van het ontwikkelen van waardeketens op eiwitgewassen.
- Stimuleren van de teelt van veldbonen, lupine, tuinbonen etc. als invulling voor het nieuwe GLB en hogere waardering van eiwitteelten middels eco-regelingen.
- Eiwitteelt als onderdeel inbouwen van het Zeeuwse bouwplan voor KPI's.
- Ondersteunen en begeleiden van inhoudelijke projecten (POP3, maar ook toekomstige haalbaarheidsonderzoeken en innovatieve initiatieven).
- Uitvoering Green Deal Vlinderbloemigen in het kader van de Nationale Eiwitstrategie.
- In beeld brengen en bij elkaar brengen van de Zeeuwse eiwitketen(s). Aansluiten bij landelijke trajecten en trajecten vanuit het Ministerie. Koppelingen leggen met andere beleidsopgaven: stikstof, zoet water etc.
- Voortzetting van de Zeeuwse Protein Delta (ambitie FoodDelta Zeeland)

Biologische landbouw (A5):

Binnen het POP-3 project "Biologische landbouw; waardering en groei" werken we vanaf eind 2022 aan de totstandkoming van een stimuleringsplan voor de biologische sector in Zeeland. We onderzoeken daarbij de drempels die omschakeling bemoeilijken en de mogelijkheden om biologische landbouw een stimulans te geven.

Het omschakelen naar biologisch brengt diverse vraagstukken met zich mee. Hierbij valt te denken aan financiering van de overbruggingsperiode tussen gangbaar en biologisch, mechanisering, de arbeidsintensiviteit, hoe het juiste afzetkanaal ter bereiken etc. We zetten in op de transitie van 100ha per jaar.

Biobased teelten (A4):

Het organiseren van waardenketens op het gebied van biobased teelten:

- Voortzetting van onderzoek naar biobased teelten binnen de Biobased Innovations Garden (Rusthoeve);
- Uitbreiding van het areaal van biobased materialen;
- Uitbreiding van de toepassing van biobased materialen.

Agroforestry/boslandbouw (A6):

Bij de geïntegreerde gebiedsaanpakken tegen de Manteling van Walcheren en in het Grenspark Groot Saefthinge combinatie zoeken met de introductie van agroforestry op percelen met akkerbouwgewassen of grasland.

Functionele agrobiodiversiteit (A8 en A9):

De ervaringen in ondermeer het internationale project Fabulous Farmers en Op naar een toekomstbestendige landbouw, moeten nu worden opgeschaald naar een groter deel van de Zeeuwse akkerbouwbedrijven zodat zij met strokenteelt en het toepassen van kruiden- en bloemrijke stroken langs en door percelen over gaan naar een natuurinclusieve vorm van landbouw. Hiervoor zijn middelen benodigd voor een areaal van 500 ha.

Daarnaast worden middelen gevraagd voor grond (250 ha) ten behoeve van de (grond)ontwikkelingsbank van de provincie, waarin ruimte kan worden gemaakt voor bv. langjarige pacht.

Alle maatregelen:

Coaching:

- BodemUp: 500 agrarische ondernemers in Zeeland worden begeleid met minimaal 3 contactmomenten (danwel fysiek danwel digitaal en of individueel of in groepsverband) per jaar (volgens PDCA-systematiek), waarbij jaarlijks een BedrijfsBodemWaterPlan (BBWP) wordt opgesteld voor één perceel.

	<ul style="list-style-type: none"> ○ BedrijfsBodemWaterPlan (BBWP): Zoeken naar synergie met (deelnemers) BodemUP. De deelnemers aan BodemUP krijgen een BBWP voor één perceel aangeboden. Doel is dat minimaal 500 ondernemers voor minimaal 5 percelen een BBWP opstellen. In 2027 alle deelnemers een BBWP-score van minimaal 'voldoende'. ○ Bodemverbetering: Doel is om de deelnemers van BodemUP een verdieping te geven op het onderwerp 'bemesting' door inzicht te verschaffen over het bemesten met als doel het verhogen van het organische stofgehalte van de bodem. Aan bod komen o.a. bokassi, organische meststoffen, compost, champost, groenbemesters en vers maaisel. ○ Slim landgebruik: Doel is om de deelnemers van BodemUP een verdieping te geven op het onderwerp 'landgebruik' door inzicht te verschaffen op de onderwerpen CO2/carbonfarming, emissiereductie en niet-kerende grondbewerking. <p>- N-Residumeting: Doel is om de deelnemers van BodemUP een verdieping te geven op het onderwerp 'bemesting' door via N-residumetingen inzicht te krijgen in de hoeveelheid minerale stikstof die nog in de laag 0-90 cm onder maaiveld zit. Dit geeft een indicatie over de effectiviteit van bemesting. Per ondernemer 5 metingen.</p> <p><u>KPI's:</u> In de Zuidwestelijke Delta werken wij komende jaren mee aan een nadere toetsing onder meer dan 100 akkerbouwers van een integrale set. Hierdoor ontstaat een eenduidig systeem waarmee prestaties kunnen worden vastgesteld zodat betere prestaties ingerekend, gewaardeerd en beloond kunnen worden. Zowel private als publieke partijen kunnen de normwaarden bepalen waarbij zij boeren willen betalen voor duurzaamheidsdiensten.</p> <p>Naast het uitwerken van de integrale set wordt gewerkt aan een aantal randvoorwaarden om het toepassen KPI's voor sturing en beloning tot een succes te maken, dit zijn 1) het vergroten van het netwerk van partijen die KPI's willen gebruiken voor sturen en belonen, 2) het verbeteren van de data beschikbaarheid, ontsluiting en certificering van data, rechtdoend aan eigenaarschap en 3) het ontwikkelen van een <i>governance</i> structuur, zodat goede afspraken tussen publieke en private partijen kunnen worden gemaakt over het beheer en vaststelling van inhoud van de KPI's en rekenregels. Dit alles onder mom van doen, leren, beter doen. Dit is een continu proces voor het werken en sturen met KPI's, net zoals de verduurzaming van de landbouw dat is.</p> <p>Zie bijlage 2 voor een nadere toelichting op de KPI-systematiek</p> <p><u>Monitoring:</u> Middelen zijn benodigd voor het monitoren/meten van effecten van de maatregelen op o.a. vogels, insecten, gewassen en economisch.</p> <p><u>Innovatie</u> Zeelandbreed ondersteunen van innovatie middels 'open lucht laboratoria' en experimenteerruimte.</p>
--	--

Oplossingsrichtingen, doelbereik en (sociaaleconomische) effecten

Maatregelen, instrumenten	<u>Bodemverbetering (A1 en A2):</u> <ul style="list-style-type: none"> - Carbon farming: koolstofvastlegging in landbouwbodems (landelijke klimaatopgave). Onderzoeken van omschakeling van traditioneel akkerbouwbedrijf naar regeneratief landbouwbedrijf, dat vervolgens functioneert als provinciebreed leerbedrijf. En stimuleren van samenwerking in de regio om hoogwaardige compost toe te passen;
----------------------------------	---

	<ul style="list-style-type: none"> - Mestaanwendingstechnieken: met zo min mogelijk stikstofverliezen toepassen van dierlijke meststromen. Stimuleren van toepassen resultaten lopend onderzoek in praktijk. <p><u>Teelten (A3 t/m A7):</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Eiwitteelt/vlinderbloemigen, biobased teelten, biologische landbouw: dragen in verschillende mate bij aan NPLG-doelen (natuur (o.a. stikstofreductie), verbetering waterkwaliteit, vastlegging koolstof). Stimuleren van waardeketens; - Agroforestry: landgebruikstelsel waarbij het planten en actief beheren van <u>bomen</u> wordt gecombineerd met <u>landbouw</u>. Bij geïntegreerde gebiedsaanpakken mogelijkheden onderzoeken. <p><u>Functionele agrobiodiversiteit (A8 en A9):</u> Het versterken van het natuurlijke vermogen om ziekten en plagen te beheersen in cultuurgewassen door de biodiversiteit te stimuleren. We stimuleren met name in de gebiedsprocessen.</p> <p><u>Overig (A10 t/m A12):</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Stimuleren korte ketens in de landbouw, met name in gebiedsprocessen; - Stimuleren fossielvrije landbouwmachines. In eerste instantie wachten we het actieplan van het ministerie af; - Precisielandbouw: inzet van diverse technologieën zoals gps, sensortechnologie, ICT en robotisering voor plaats-specifieke teelthandelingen ter terugdringing van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen, meststoffen en water voor irrigatie. Wij onderzoeken hoe precisielandbouw in Zeeland gestimuleerd kan worden.
Doelbereik (in verhouding tot het gebiedsprogramma)	<p>Zie onderdeel 2: <i>Beschrijf de NPLG-doelen die met het maatregelenpakket gerealiseerd worden.</i></p> <p>De sociaal – economische effecten van het maatregelenpakket worden momenteel onderzocht.</p>
Onderbouwing	Volgt nadat toetsingsadvies EA is vastgesteld en SEEA verder is uitgewerkt.

Besluitvorming en daarbij betrokken partijen

Beschrijving partijen, rollen en verantwoordelijkheden	Vanwege het pakket van brede maatregelen zal ook een lange lijst van partijen betrokken zijn bij de realisatie. Rollen en verantwoordelijkheden worden in een later stadium op maatregeleniveau uitgewerkt.
Te doorlopen procedures en besluitvorming	<ul style="list-style-type: none"> - Provincie bespreekt mogelijke maatregelen in gebieden. Wat is waar van toepassing en wat is het potentieel van de maatregelen. Dit wordt opgenomen en geactualiseerd in volgende versies van het Gebiedsprogramma. - Indien noodzakelijk worden procedures en vergunningverlening in een later stadium uitgewerkt.
Participatie en betrokkenheid democratische vertegenwoordigingen	<ul style="list-style-type: none"> - Bij het vormgeven van dit maatregelenpakket voor Zeeland zijn agrarische belangenorganisaties (o.a. ZLTO, ZAJK) betrokken, o.a. in de Regiodialogen in Zeeland (mrt-mei 2023) - In de deelgebieden zijn en worden directbetrokkenen geraadpleegd. - Het pakket is in concept tweede helft 2023 gedeeld met Provinciale Staten.

Financiën en risico's

Onderbouwing rijksbijdrage	Bijdrage vanuit het Rijk is nodig om grootschalig en langdurig (duurzaam) toekomstperspectief te bieden voor agrariërs die inzetten op de maatregelen.
Kostenraming planuitwerking	

<i>Maatregel</i>	<i>(Deel)gebied</i>	<i>Plankosten en/of Realisatie korte termijn excl. btw</i>	<i>Verwachte realisatiekosten excl. btw</i>
Bodemverbetering (A1 en A2)	Zeeland, GGS, MvW, KvS	€ 1.000.000 (€ 1.000 x 1.000 ha (pilots in Zeeland))	€ 85.000.000 (€ 1.000 x 85.000 ha) € 1.300.000 (opzet lokale compostering in Grenspark)
Eiwitteelt, vlinderbloemigen (A3)	Zeeland	€ 2.100.000 (€ 300.000 x 7 jaar (stimulering, ondersteunen, begeleiden))	€ 10.000.000 (risicofonds en via KPI's)
Biobased teelten (A4)	Zeeland	€ 2.000.000 (onderzoek)	
Biologische landbouw (A5)	Zeeland	€ 7.000.000 (€ 1.000.000 x 7 jaar (cursussen, fieldlabs, ondersteuning))	€ 7.000.000 (€ 10.000 p/ha x 100 ha x 7 jaar (transitie))
Agroforestry (A6)	Zeeland, GGS, MvW, KvS	€ 900.000 (100 ha x 3 deelgebieden x € 3.000) € 400.000 (plankosten)	€ 2.550.000 (1% van 85.000 ha x € 3.000)
Functionele agrobiodiversiteit (A8)	Zeeland, GGS, MvW, KvS	€ 6.500.000 (plankosten)	€ 42.500.000 (85.000ha x € 500)
Ontwikkelingsbank (o.a. langjarige pacht) (A9)	Zeeland	€ 3.750.000 (proces/analyse/onderzoek)	€ 25.000.000 (opbouwen grondvoorraad 250 ha x € 100.000)
Omzetten /extensiveren bouwland (A9)	GGS, MvW, KvS	€ 7.500.000 (proces/analyse/onderzoek)	€ 50.000.000 (opbouwen grondvoorraad 500 ha x € 100.000)
Korte ketens (A10)	Zeeland, GGS, MvW, KvS	€ 1.000.000 (onderzoek)	
Fossielvrije landbouwmachines (A11)	Zeeland	€ 1.000.000 (onderzoek)	
Precisielandbouw (A12)	Zeeland	€ 2.000.000 (onderzoek)	
Coaching	Zeeland, GGS		€ 5.000.000 (500 boeren x 2 dgn. x 5 jaar x € 1000), BodemUP;

				€ 5.000.000 (500 boeren x 5 metingen x 5 jaar x € 400)
	KPI's	Zeeland	€ 1.000.000 (verder uitwerken KPI's)	€ 6.000.000 (KPI's)
	Monitoring	Zeeland, GGS	€ 500.000 (plankosten)	€ 3.000.000 (monitoring)
	Innovatie	GGS, MvW, Kvs, NSPD, VM	€ 1.000.000 (plankosten)	€ 6.000.000 (experimenten)
	PM (nog te ontwikkelen maatregelen)	Zeeland	€ 5.000.000	€ 20.000.000
	Zoet Water (W1 t/m W5)		<i>zie maatregelen Zoet Water</i>	
	Totaal		€ 42.650.000	€ 268.350.000
Dekkingsvoorstel planuitwerking	EU; GLB-NSP/POP3/ANLb Rijk; Transitiefonds Provincie Zeeland Agrarische sector			
Indicatieve kostenraming navolgende realisatie	Zie tabel			
Indicatief dekkingsvoorstel navolgende realisatie	Transitiefonds: € 311.000.000			
Verhouding tot indicatief budget voor realisatie van het gehele gebiedsprogramma (totaal maatregelpakketten)	PM			
Risico's en beheersmaatregelen	Beschikbaarheid agrarische coaches			

Aanpak met planning en mijlpalen

Aanpak	PM
Planning met mijlpalen en afronding planuitwerking	Planvorming en snel op te pakken projecten staan gepland in 2024 en 2025.
Indicatieve planning met mijlpalen en afronding realisatie	Realisatie van nieuwe - en het voortzetten van reeds gestarte - projecten vindt plaats in 2024 t/m 2030.

W1. Slim real-time meetnetwerk

Aanvraag Rijksbijdrage voor beslissing tot start planuitwerking

Algemene informatie aanvraag

Naam	Slim real-time meetnetwerk
Hoofdaanvrager incl. contactgegevens	Provincie Zeeland [REDACTED]
Deelnemende partijen	Provincie Zeeland en het waterschap Scheldestromen, dit wordt gezien als een overheidstaak.
Gebied /locaties	Eerst wordt het meetnetwerk opgezet in het Grenspark Groot Saeftinghe (oost Zeeuws-Vlaanderen), zodat het op kleine schaal kan worden getest. Daarna zijn de plannen om een grootschalig meetnetwerk op te zetten in heel Zeeland.
Samenvatting	<p>Samen leren om samen beter te beheren, is een van de leidende principes die gehanteerd wordt in het Zeeuws Deltaplan Zoet Water. Momenteel worden er door ongeveer 200 deelnemers handmatig (d.m.v. een applicatie EC metingen (zeeland.nl)) de zoet-zout verhoudingen van het oppervlaktewater in Zeeland in kaart gebracht. Ondanks deze inspanningen wil Zeeland naar een structureel meetsysteem waar continue metingen worden uitgevoerd, het voorstel hiervoor wordt uitgewerkt in dit format. Deze maatregel heeft geen direct doelbereik tot gevolg, maar is ondersteunend aan de maatregelen die wel doelbereik tot gevolg hebben. Dat maakt deze maatregel een onmisbare schakel ten opzichte van het geheel.</p> <p>Eén van de redenen om deze maatregel op te nemen in het NPLG is, omdat er nu en in de toekomst onvoldoende rivierwater beschikbaar is voor de verziltende kustgebieden, om de oprukkende verzilting tegendruk te geven (zie brief water en bodem sturend). Ook de stijgende zeespiegel leidt tot meer kwel vanuit de ondergrond. Met andere woorden, de verzilting wordt de komende jaren erger en erger. Provincie Zeeland en het waterschap Scheldestromen willen grip houden op de verzilting en inzicht houden op de veranderingen door de jaren heen.</p> <p>Ten tweede is het van belang om zicht te krijgen op de zoet-zout verhoudingen in de haarvaten van het Zeeuwse watersysteem. De verschillen zijn lokaal enorm en soms moeilijk te verklaren. De gebruikers (voornamelijk agrarisch gebruik) van de gronden moeten bewust worden van deze situatie, zodat men adequaat kan handelen om een volhoudbare landbouw te bewerkstelligen.</p> <p>Ten derde is er een duidelijke link met de andere maatregelen (aanpassingen in aan het Zeeuwse watersysteem/onderlegger) die worden voorgesteld. Met dit meetwerk kunnen we prioriteren welke maatregel waar het meest effect heeft en kan de effectiviteit worden aangetoond van een maatregel of dat de maatregel juist niet de verwachte werking heeft.</p> <p>Niet alleen EC-metingen zijn van belang, andere waterkwaliteitsparameters zoals nitraat (mogelijkheid N-totaal wordt verkend) kunnen gelijk worden meegenomen in dit netwerk (KRW-doelen), zodat er een nauwkeurig beeld ontstaat van het oppervlaktewatersysteem in Zeeland. De metingen worden real-time ontsloten en zijn van het bureau te raadplegen, dit zorgt voor meer grip op de kwaliteit van het oppervlaktewatersysteem.</p> <p>Om een volhoudbare landbouw in Zeeland de komende 50 tot 100 jaar te behouden en keuzes te maken voor prioriteit én effectiviteit van andere maatregelen is data nodig. Door deze data als midden-overheden te leveren aan de gebruikers van het</p>

	watersysteem worden handvatten meegeven waarop agrarische ondernemers, industrieën en terrein beherende organisaties hun doelen kunnen afstemmen.
Kosten en dekking (kort)	<p>€3.500,- per meetlocatie inclusief dashboard, plaatsen en de interpretatie van de data e.d. 1.000 meetlocaties door Zeeland Plusminus €3.500.000,-</p> <p>Beheer en onderhoud (10 jaar, 1FTE) = plusminus €1.000.000,-</p> <p>Planvorming door extern adviesbureau: €50.000,-</p> <p>Transitiefonds: € 4.550.000,-</p> <p>Bij snelle toekenning mogelijk kansen om te koppelen met OP-Zuid</p>
Bijlagen	N.v.t.

Opgaven/problemanalyse en te bereiken doelen

Analyse provinciale/ gebiedsopgaven NPLG	<p>De brief water en bodem sturend wordt meegenomen in de scope van het NPLG. In deze brief wordt vermeld dat er niet altijd voldoende water in de toekomst beschikbaar is om de verzilting tegen te gaan. Met dit meetnetwerk houden we grip op de verzilting van het oppervlaktewatersysteem en de KRW. Daarbij kan de werking van maatregelen worden getoetst en kunnen gefundeerde maatregelen worden genomen om de belanghebbende sectoren minder vatbaar te maken voor verzilting en de KRW-doelen te halen. De landbouw is een sector die hier het meeste baat bij heeft. Een betere zoetwaterbeschikbaarheid voor de landbouwsector is goed voor de opname van nutriënten en daardoor wordt de uitspoeling naar oppervlaktewaterlichamen beperkt (KRW-doelen).</p>
Doel planuitwerking (in welke nog ontbrekende informatie / procedurele stappen te voorzien)	<p>Planuitwerking:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Projectplan opstellen 2. Besluit tot deelname aan het project 3. Samenwerkingsovereenkomst tussen waterschap en provincie. 4. Kiezen van strategische meetpunten en meetapparatuur, rekening houdende met de eigenaren van de sloten. 5. Plaatsen van de meetapparatuur kleine schaal 6. Opschaling 7. Data interpretatie <p>De technieken en de benodigde sensoren bestaan, met andere woorden, de hardware kan worden besteld.</p> <p>Het systeem wordt eerst geïmplementeerd in het Grenspark Groot Saeftinghe en later op grotere schaal uitgerold.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Water: waterkwaliteit wordt continu op vastgestelde strategische plekken gemeten. Dit maakt sturing mogelijk, dus ook sturing om een betere waterkwaliteit te bewerkstelligen (KRW-doelen) 2. Klimaat: deze maatregel heeft geen mitigerend karakter. Het brengt de effecten van klimaatverandering op het oppervlaktewatersysteem in beeld. 3. Natuur: het meetnetwerk maakt sturing op waterkwaliteit mogelijk, wat als doel heeft de waterkwaliteit te verbeteren.
Eventuele wijzigingen ten opzichte van gebiedsprogramma	N.v.t.
Meekoppelkansen	Het meetnetwerk kan goed worden gecombineerd met eerder verzamelde data, zoals de zoet-zout verhoudingen in de ondergrond, bodem gegevens, kaart met waterlopen, kwel kaarten etc.

	Combinaties op perceel niveau met weerstations en bodemvochtsensoren mogelijk, maar moet verder worden verkend.
Projecten	Het hierboven omschreven meetnetwerk is het project. Mogelijk is er nog wel een eerste fase nodig waarin alle sensoren in dezelfde meetkast moeten worden geplaatst, dit is afhankelijk van het type en de leverancier, welke nog niet bekend is. Zoals eerder beschreven wordt het netwerk eerst op kleinere schaal getest in de gebiedsgerichte aanpak Grenspark Groot Saeftinghe.

Oplossingsrichtingen, doelbereik en (sociaaleconomische) effecten

Maatregelen, instrumenten	Het meetnetwerk (=instrument) geeft continu data die relevant is voor het NPLG: <ol style="list-style-type: none"> 1. Verzilting oppervlaktewater in kaart brengen (WBS), de ambitie is 1000 meetpunten te realiseren die jaar rond data leveren. 2. Zoete punten (seizoen afhankelijk) identificeren waar verschillende sectoren baat bij kunnen hebben. Door een goede zoetwaterbeschikbaarheid voor de landbouwsector kunnen stikstof emissies naar het oppervlaktewater met 20%-40% worden gereduceerd. 3. De kennis die wordt opgedaan is publiektoegankelijk. Dit zorgt ervoor dat kennisinstellingen en adviesbureaus gefundeerde adviezen kunnen geven over het oppervlaktewatersysteem in Zeeland. Die adviezen kunnen vervolgens een bijdrage leveren aan de doelstelling van het NPLG.
Doelbereik (in verhouding tot het gebiedsprogramma)	Deze maatregel heeft geen direct doelbereik tot gevolg, maar is ondersteunend aan de maatregelen die wel doelbereik tot gevolg hebben. Dat maakt deze maatregel een onmisbare schakel ten opzichte van het geheel.
Onderbouwing	Deze maatregel heeft geen direct doelbereik tot gevolg, maar is ondersteunend aan de maatregelen die wel doelbereik tot gevolg hebben. Dat maakt deze maatregel een onmisbare schakel ten opzichte van het geheel.

Besluitvorming en daarbij betrokken partijen

Beschrijving partijen, rollen en verantwoordelijkheden	Provincie Zeeland: trekker project Waterschap Scheldestromen: uitvoering van het project
Te doorlopen procedures en besluitvorming	<ol style="list-style-type: none"> 1. Projectplan opstellen 2. Besluit tot deelname aan het project 3. Samenwerkingsovereenkomst tussen waterschap en provincie. 4. Kiezen van strategische meetpunten en meetapparatuur, rekening houdende met de eigenaren van de sloten. 5. Plaatsen van de meetapparatuur kleine schaal 6. Opschaling 7. Data interpretatie
Participatie en betrokkenheid democratische vertegenwoordigingen	Momenteel worden er door ongeveer 200 deelnemers handmatig (d.m.v. een applicatie EC metingen (zeeland.nl)) de zoet-zout verhoudingen van het oppervlaktewater in Zeeland in kaart gebracht. Ondanks deze inspanningen wil Zeeland naar een structureel meetsysteem waar continu metingen worden uitgevoerd. Deze 200 deelnemers hebben de waarde van de verzamelde data aangetoond en zien zelf de waarde ervan in.

Financiën en risico's

Onderbouwing rijksbijdrage	De structureerde keuzes die zijn opgelegd in de brief water en bodem sturend hebben gevolgen voor de toekomst van Zeeland. Om zo goed als mogelijk om te kunnen gaan met deze keuzes willen we grip houden op de veranderende omstandigheden. Dit kan alleen door meten, alleen dan kunnen goede en gefundeerde keuzes worden gemaakt om maatregelen te treffen of voorbereid te zijn.
Kostenraming planuitwerking	Projectplan opstellen, meetapparatuur kiezen, strategische punten bepalen en samenwerkingsovereenkomst. Dit zijn de zaken die moeten worden geregeld alvorens door te kunnen gaan naar de uitvoering. Een deel van de planvorming zal worden uitbesteed aan een adviesbureau. Kosten €50.000,--

Dekkingsvoorstel planuitwerking	Transitiefonds
Indicatieve kostenraming navolgende realisatie	€3.500,- per meetlocatie inclusief dashboard, plaatsen en de interpretatie van de data e.d. 1.000 meetlocaties door Zeeland Plusminus €3.500.000,- Beheer en onderhoud (10 jaar, 1FTE) = plusminus €1.000.000,-
Indicatief dekkingvoorstel navolgende realisatie	Transitiefonds
Verhouding tot indicatief budget voor realisatie van het gehele gebiedsprogramma (totaal maatregelpakketten)	
Risico's en beheersmaatregelen	<ol style="list-style-type: none"> 1. Meetsensoren in storing/veel onderhoud -> gedegen en bewezen sensoren gebruiken 2. Onbruikbare data -> goede inrichting aan de voorkant van het project 3. Verliezen van connectiviteit -> gebruik van LoRa netwerk

Aanpak met planning en mijlpalen

Aanpak	<ol style="list-style-type: none"> 1. Projectplan opstellen 2. Besluit tot deelname aan het project 3. Samenwerkingsovereenkomst tussen waterschap en provincie 4. Kiezen van strategische meetpunten en meetapparatuur, rekening houdende met de eigenaren van de sloten 5. Plaatsen van de meetapparatuur kleine schaal 6. Opschaling 7. Data interpretatie <p>Evalueren hoe het meetsysteem werkt en waar de verbeterpunten liggen. Het gebiedsprogramma is een iteratiefproces en dit project ook.</p>
Planning met mijlpalen en afronding planuitwerking	<ol style="list-style-type: none"> 1. Projectplan opstellen 2024 2. Besluit tot deelname aan het project 2024 3. Samenwerkingsovereenkomst tussen waterschap en provincie 2024 4. Kiezen van strategische meetpunten en meetapparatuur, rekening houdende met de eigenaren van de sloten. 2024
Indicatieve planning met mijlpalen en afronding realisatie	<ol style="list-style-type: none"> 1. Plaatsen van de meetapparatuur kleine schaal 2025 2. Opschaling 2026 3. Data interpretatie 2027 - 2035

W2. Zoetwatervoorziening Reimerswaal

Aanvraag Rijksbijdrage voor beslissing tot start planuitwerking

Algemene informatie aanvraag

Naam	Zoetwatervoorziening Reimerswaal
Hoofdaanvrager incl. contactgegevens	Provincie Zeeland i.c.m. Waterschap Scheldestromen [REDACTED]
Deelnemende partijen	Gemeente Reimerswaal Provincie Zeeland Waterschap Scheldestromen
Gebied /locaties	Het grootste deel van de gemeente Reimerswaal, met uitzondering van het gebied ten westen van de Zanddijk tussen het Kanaal door Zuid-Beveland en Yerseke.
Samenvatting	<p>Gemeente Reimerswaal beschikt over twee externe zoetwatervoorzieningen. De kleinste is de Landbouwwaterleiding van Evides die met name Zuid-Bevelandse fruitteilers, waarvan een aantal uit Reimerswaal, van ruwwater uit de Biesbosch voorziet. De grote voorziening is gelegen aan de westzijde van het Bathse Spuikanaal, waar zoet water wordt ingelaten op het regionaal watersysteem van de ongeveer 1000 ha grote Reigersbergsche polder. Deze aanvraag betreft een uitbreiding van deze voorziening.</p> <p>Het Volkerak-Zoommeer is de grootste regionale zoetwaterbuffer en wordt voor het grootste deel gevoed met Water uit het Hollands Diep dat via de Volkeraksluizen het meer instroomt en kent een tweede aanvoer in de vorm van de Brabantse stromen van de Mark/Dintel en de Vliet. Het meer voorziet verschillende gebieden van zoet water en om die functie te kunnen leveren is doorspoeling noodzakelijk om verzilting te beperken. Het Bathse Spuikanaal is het zuidelijkste deel van het Volkerak-Zoommeer en ook de plek waar de meest stroomafwaartse inlaat is gesitueerd, nl. die van de Reigersbergsche polder. Stroomafwaarts van dit inlaatpunt heeft het water feitelijk geen waarde mee en wordt een kilometer verder op de Westerschelde gespuid. Voor het ontvangende Westerscheldesysteem is het spuiwater eerder negatief dan positief. Daarmee is hier sprake van een situatie waarbij het water in het Spuikanaal ontwikkelingen in de nabijheid kan sturen, wat perfect aansluit bij de kaders van Water en Bodem Sturend. In dit geval dus vooral dat eerste. Het water stuurt.</p> <p>Rekening houdend met gebiedsbeperkingen die de watervraag voor zoetspoeling van het regionale oppervlaktewatersysteem van Oost-Zuid-Beveland sterk zouden verhogen (zilte gebieden), ligt er een logische grens bij de Zanddijk tussen het Kanaal door Zuid-Beveland en Yerseke. De doorvoer van het water kan praktisch volledig gebeuren via het bestaande watersysteem, dat hiervoor wel op verschillende plekken (aanmerkelijk) verbreed moet worden.</p> <p>Het water heeft primair meerwaarde voor de agrarische sector, maar betere gewasgroei vertaalt zich ook in een efficiëntere nutriëntenopname en daarmee een lagere afstroom naar de sloot. Bovendien zal bij de aanpassing van het watersysteem specifieke aandacht worden gegeven aan groenblauwe dooradering van het gebied, om parallel aan de agrarische meerwaarde ook KRW-meerwaarde te creëren. Dit aanvullende aspect behoeft, meer dan de wateraanvoer zelf, een nadere analyse.</p>
Kosten en dekking (kort)	De technische mogelijkheid van de waterdoorvoer is onderzocht en indicatief op kosten gesteld door Witteveen+Bos. De SSK-kostenraming van de voorkeursvariant sloot op € 22 miljoen, met daarbij aangetekend dat de ramingen vooral tot doel hadden verschillende varianten met elkaar te kunnen vergelijken en expliciet niet om een budgetaanvraag op te baseren. De kosten voor groenblauwe dooradering zijn hier bovendien niet in meegenomen. Een reservering van € 40 miljoen voor de aanleg lijkt realistisch.

	Voor de regionale publieke financiering zijn primair gemeente Reimerswaal en provincie Zeeland in beeld, met mogelijk enige ondersteuning van waterschap Scheldestromen. Die laatste organisatie zal uiteraard nauw betrokken zijn bij de aanleg. Daarnaast zullen de gebruikers zelf bijdragen. Eerst en vooral zullen zij de jaarlijkse gebruikskosten dekken, maar daarnaast zijn zij bereid bij te dragen aan de aanleginvestering. De investering is echter zodanig groot dat die de draagkracht van de regio (ver) te boven gaat. Omwille van de verwachte positieve effecten op de waterkwaliteit en ecologische kwaliteit, sluit de maatregel goed aan bij de NPLG-doelstellingen, wat een rijksbijdrage verantwoordt.
Bijlagen	Eindrapport schetsontwerp van Witteveen+Bos ¹ . De voorkeursvariant van alle betrokken partijen is B-3m ³ /s, zodat dat het meest logische ontwerp is waarop verder gewerkt kan worden.

Opgaven/probleemanalyse en te bereiken doelen

Analyse provinciale/ gebiedsopgaven NPLG	Gemeente Reimerswaal is een overwegend agrarische gemeente met een nadruk op akkerbouw. De stikstofemissies naar de lucht van puntbronnen in het gebied zijn bescheiden in aantal en omvang. De afstroom van nutriënten in hun geoxideerde vorm naar het watersysteem is wel significant en een stressfactor voor de waterkwaliteit. Een goede watersituatie draagt bij aan een betere groei en dus betere nutriëntenopname. Aldus verlaagt watervoorziening de emissies daarvan naar het watersysteem. In aanvulling op de verminderde afstroom zal de groenblauwe maatregelenrichting van het "nieuwe" watersysteem bijdragen de waterkwaliteit te verhogen.
Doelbereik NPLG	Zoals hierboven toegelicht, draagt de maatregel bij aan vermindering van de nutriëntenafstroom (m.n. stikstof) naar het watersysteem. Uit analyses blijkt dat de procentuele vermindering van de wateremissies voor de meest gangbare gewassen in het klassieke Zeeuwse bouwplan zo'n 20-40% bedraagt, wat neerkomt op enkele tientallen kilo's per hectare. Daarnaast beoogt de maatregel de water- en ecologische kwaliteit te verbeteren door gerichte groenblauwe dooradering. Dit effect op voorhand kwantificeren is onrealistisch.
Eventuele wijzigingen ten opzichte van gebiedsprogramma	N.v.t.
Meekoppelkansen	In het kader van stikstoffocus van het NPLG kan de agrarische productiestimulering als meekoppeling worden beschouwd, maar voor de agrarische sector is de verhouding juist andersom. Hoe dan ook, versterking van de landbouwcondities is een overduidelijk affect van deze maatregel.
Projecten	De maatregel bestaat grofweg uit een hoofdmoot gericht op doorspoeling van het gebied met extern zoet water en een nevendeel dat zich richt op het creëren van ecologische meerwaarde. In de uitvoering zal echter sprake zijn van één project.

Oplossingsrichtingen, doelbereik en (sociaaleconomische) effecten

Maatregelen, instrumenten en output	Zoals beschreven in de bijlage moeten sloottrajecten (in verschillende dimensioneringen) worden verbreed over een lengte van ongeveer 60 km. In aanvulling daarop moet ook een 130-tal duikers worden vernieuwd, het bestaande gemaal worden vergroot, een nieuw inlaatpunt worden ingericht en enkele nieuwe passages van regionale wegen worden aangelegd.
Doelbereik (in verhouding tot het gebiedsprogramma)	
Onderbouwing	Zoals hierboven reeds opgemerkt: omwille van de verwachte positieve effecten op de waterkwaliteit en ecologische kwaliteit, sluit de maatregel goed aan bij de NPLG-doelstellingen, zodat een bijdrage uit het Transitiefonds goed te verantwoorden is.

¹

<https://scheldestromen.nl/sites/scheldestromen.nl/files/Presentatie%20informatieavond%20Reigerbergsche%20polder%2018%20augustus%202022.pdf>

	<p>Alternatieven qua versterking van de zoetwatersituatie bestaan uit maatregelen om water te bergen en/of water efficiënter te benutten. In de praktijk komt dit neer op zelfvoorzienendheid, waar gebieden zonder aanvoer toe zijn veroordeeld. Eigenlijk vormt gemeente Reimerswaal een van de weinige gebieden in Zeeland waar uitbreiding van de externe zoetwateraanvoer realistisch is, zonder dat dat de watervraag aan het riviersysteem zal vergroten. Om die reden worden dit geval alleen technische alternatieven beschouwd, zoals in de bijlage is gedaan.</p>
--	--

Besluitvorming en daarbij betrokken partijen

<p>Beschrijving partijen, rollen en verantwoordelijkheden</p>	<p>De uitvoering zal worden geleid door waterschap Scheldestromen, als beheerder van het watersysteem. Het waterschap is eerder opdrachtgever geweest voor de technische verkenning door Witteveen+Bos en heeft zich inhoudelijk gecommitteerd aan dit project. Gemeente Reimerswaal en provincie Zeeland zijn beide betrokken geweest bij deze verkenning en bereid tot cofinanciering van de aanleg. Via enquêtes van de ZLTO hebben de boeren in het gebied hun betrokkenheid gemeld en ook zij zich bereid verklaard tot een financiële bijdrage. Die is eerst en vooral gericht op het dragen van de beheerkosten, maar ook willen zij bijdragen in de aanleginvestering.</p>
<p>Afgeronde procedures en besluitvorming</p>	<p>Vooralsnog is van afgeronde procedures geen sprake, daarom is dit een voorstel voor planuitwerking. Momenteel ligt de focus daarbij op de groenblauwe dooradering. Parallel worden de financieringsopties onderzocht, waarbij het transitiefonds een cruciale positie inneemt. Zodra er reëel zicht is op bekostiging van de aanleg, zullen het projectontwerp en de kostenraming nader worden uitgewerkt om tot een definitief ontwerp te komen en met de betrokkenen in het gebied afspraken te maken over de bereidheid om land te verkopen opdat de noodzakelijke verruiming van het slotenstelsel ook daadwerkelijk gerealiseerd kan worden.</p>
<p>Participatie en betrokkenheid democratische vertegenwoordigingen</p>	<p>De verkenning door Witteveen+Bos is weliswaar uitgevoerd in opdracht van waterschap Scheldestromen, maar de verkenning is er gekomen op verzoek van de ZLTO. Die organisatie heeft ook de begeleidingsgroep voor de verkenning getrokken en hier een groep vertegenwoordigers vanuit de landbouwsector actief bij betrokken. De inbreng van terreinbeherende organisaties in de regio is tot nu toe bescheiden geweest, omdat de verkenning sterk agrarisch georiënteerd was. In de huidige verkenning naar de opties voor groenblauwe dooradering worden zij uiteraard wel nauw betrokken.</p>

Financiën en risico's

<p>Onderbouwing rijksbijdrage</p>	<p>De aanleg zal hoe dan ook enkele tientallen miljoenen euro's kosten, een bedrag dat voor de regio te hoog is om uit eigen middelen te kunnen inzetten.</p>
<p>Kostenraming</p>	<p>De enige tot nu toe beschikbare kostenraming is die van Witteveen+Bos uit de bijlage.</p>
<p>Dekkingsvoorstel</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Voor de rijksfinanciering wordt gedacht aan het Transitiefonds, vanwege het positieve stikstofeffect van de watervoorziening en de expliciete waterkwaliteitsdoelstelling. Ook het Deltafonds zou thematisch in aanmerking komen, maar lijkt om twee redenen minder geschikt. Ten eerste is er pas vanaf 2028 nieuw budget beschikbaar en ten tweede is het beschikbare budget in de eerste twee fasen van het Deltafonds voor zoetwatermaatregelen niet zodanig geweest dat daaruit dit soort investeringen kunnen worden gedaan. - De beschikbare cofinanciering vanuit de regio is nog niet gespecificeerd. De overheden en betrokken agrariërs hebben alleen financieringsbereidheid gemeld. - De structurele (beheer)kosten zijn in de verkenning geraamd op € 410.000 per jaar en de dekking daarvan zal volledig voor rekening komen van de boeren in het gebied, waarvoor zij zelf een verrekeningssystematiek zullen uitwerken.
<p>Verhouding tot indicatief budget voor realisatie van het gehele gebiedsprogramma (totaal maatregelpakketten)</p>	
<p>Risico's en beheersmaatregelen</p>	<p>Nog niet goed in te schatten. Grondverwerving is in dit soort gevallen vaak een risico, maar geldt hier als randvoorwaarde voor uitvoering.</p>

Aanpak met planning en mijlpalen

Aanpak	De uitvoering van de wateraanvoer is op zich vrij eenvoudig en van het soort waarmee het waterschap uitgebreide ervaring heeft. De aanlegroute zal van oost naar west plaatsvinden, dus van bron naar voorzieningsgebied. De groenblauwe dooradering zal waarschijnlijk veel overeenkomst hebben met inrichting van natuurvriendelijke oevers, en ook daarmee is het waterschap vertrouwd.
Planning met mijlpalen en afronding	Ook de planning is nog niet vastgesteld. De voornaamste bepalende factor lijkt de financiering te zijn, want zoals al opgemerkt is de uitvoering redelijk recht toe recht aan. In de verkenningsfase is een aanlegtermijn van enkele jaren als realistisch aangemerkt.

W3. Ondergrondse opslag

Aanvraag Rijksbijdrage voor beslissing tot start planuitwerking

Algemene informatie aanvraag

Naam	Grootschalige ondergrondse zoetwateropslag
Hoofdaanvrager incl. contactgegevens	Provincie Zeeland [REDACTED]
Deelnemende partijen	Waterschap Scheldestromen, gemeenten, lokale boeren.
Gebied /locaties	Niet eenvoudig geografisch te duiden, maar verspreid over de hele provincie zijn er veel plekken waar de omstandigheden voor opslag gunstig zijn. In algemene termen domineren twee aspecten de kansrijkheid, t.w. (i) de aanwezigheid van een matig doorlatende (kleiige) deklaag boven een watervoerend (grofzandig) pakket en (ii) voldoende zoet bronwater.
Samenvatting	<p>De kern van de Zeeuwse zoetwateropgave in de gebieden zonder externe aanvoer bestaat uit het overbruggen van de periode tussen natuurlijke overvloedige aanwezigheid en tekort. Gemiddeld is er in Zeeland (net als in heel Nederland) op jaarbasis sprake van een neerslagoverschot, maar lopen aanbod en vraag uit fase. De verwachting is dat het overschot op jaarbasis onder invloed van klimaatverandering in stand blijft, maar dat de onbalans tussen zomer en winter verder zal groeien. Dat maakt de opgave uit de eerste zin alleen maar groter.</p> <p>De opgave vertoont veel gelijkenis met die van de energietransitie waarbij de grote opgave er ook uit bestaat de verschillen tussen vraag en aanbod te slechten. In beide gevallen is er behoefte aan opslagcapaciteit en die neemt in het geval van water meer ruimte in dan die van energie.</p> <p>Als we de opties voor opslag langslopen dan biedt bovengrondse opslag in kunstmatige bassins op het land vooral op bedrijfsniveau perspectief, maar is het geen opslagvorm met veel potentie op grotere schaal.</p> <p>Een tweede optie is het oppervlaktewatersysteem. Dat beslaat ongeveer 2% van het Zeeuwse oppervlak en is daarmee in kwantitatieve zin bescheiden. De benutbare waterschijf is bovendien klein, ordegrrootte decimeters, vanwege interactie met de omgeving. Daar komt bovenop dat het systeem vaak van nature behoorlijk zout is, waardoor het zich diskwalificeert voor zoetwaterberging. Al met al is berging in het oppervlaktewatersysteem haalbaar, maar kwantitatief marginaal.</p> <p>De ondergrond biedt een derde mogelijkheid voor zoetwateropslag. Nadeel hiervan is dat, anders dan bij bassins of oppervlaktewatersystemen, water niet de volledige ruimte kan vullen. Grofweg bestaat 30-40% van de zandige ondergrond uit porieruimte, die zich kan vullen met water. Omdat het oppervlak veel groter is dan dat van oppervlaktewater, biedt de ondergrond een veel grotere bergingscapaciteit. Binnen de categorie ondergrondse opslag zijn twee principiële verschillende opties te onderscheiden. De eerste is die waar zich van nature al zoetwaterbellen hebben gevormd. De deklaag in dit soort gebieden is doorlatend, zodat regenwater gemakkelijk de grond in kan zijgen. Het betreft in Zeeland ofwel dekzandgronden of kreekruigen. Voordeel is dat het aanwezige grondwater vaak al tot een diepte van 20 beneden maaiveld zoet is, maar daar staat als nadeel tegenover dat grote toevoer in korte tijd tot ongewenste en mogelijk schadelijke grondwaterpeilverhoging tot aan het maaiveld leidt. Dat limiteert de opslagcapaciteit van dergelijke ondergronden veelal tot een of enkele decimeters peilverhoging.</p> <p>De tweede ondergrondse opslagoptie situeert zich in gebieden waar zich van nature geen zoetwatervoorraden hebben gevormd, omdat de deklaag te slecht doorlatend is. De kleiige bovenlaag verhindert natuurlijk inzijging in het grofzandige pakket eronder. Dat nadeel wijzigt echter in een voordeel wanneer water wordt geïnfilteerd in het watervoerende pakket onder de kleilaag. Men spreekt van Aquifer Storage & Recovery</p>

	<p>(ASR). In dat geval vertaalt de watertoevoer zich namelijk niet of veel minder in een grondwaterpeilverandering. Voorwaarde is dat water vanaf het maaiveld door de kleilaag heen in een watervoerend pakket wordt ingebracht, maar de opslagcapaciteit van zo'n pakket is in de meeste gevallen een tot twee ordes groter dan bij bovenbeschreven optie. In kwantitatieve zin biedt deze opslagoptie onder een afdekkende kleilaag de grootste capaciteit en daarmee is het de optie met de hoogste ruimtelijke efficiëntie. Het onderscheidt tussen de twee ondergrondse opslagopties geldt ook bij onttrekking, want grootschalige onttrekking aan een kreekrug leidt tot een grote grondwaterstandsverlaging daar waar dat effect bij ASR verwaarloosbaar is. Het ultieme doel van dit soort opslag is om winterse neerslag maximaal te infiltreren. Dat heeft als prettige bijkomstigheid dat de afvoer via het oppervlaktewatersysteem fors gereduceerd kan worden, wat vanuit het oogpunt van kwantitatief beheer kostenreducerend is.</p>
Kosten en dekking (kort)	<p>Momenteel vindt haalbaarheidsonderzoek plaats naar grootschalige ASR, waaruit de infiltratie- en onttrekkingscapaciteit van grondwaterputten zal moeten blijken. Aan de hand hiervan kan het benodigde aantal putten per oppervlakte-eenheid worden bepaald en daarmee de kosten. Deze pilot met de naam Wolphaartswater wordt mede door het Deltafonds gefinancierd. Ook heeft het Rijk een bijdrage van € 1,25 miljoen uit het Deltafonds toegezegd aan de infiltratiefase die hopelijk volgt na het haalbaarheidsonderzoek.</p> <p>Dit format voor planuitwerking heeft dus <u>geen</u> betrekking op deze pilot Wolphaartswater, maar op de hopelijke spin-off daarvan. Als deze pilot namelijk een succes blijkt te zijn, dan biedt deze aanpak op meer plekken in Zeeland kansen. Maar in al die gevallen zullen waarschijnlijk significante investeringen nodig zijn om benutbare zoetwaterbellen te vormen. Dat zorgt voor regionale robuuste zoetwatersituaties en draagt bij aan de leefbaarheid van het Zeeuwse platteland en komt daarmee naar onze mening in aanmerking voor rijkssteun. Zolang de pilot Wolphaartswater niet is afgerond, kunnen de kosten niet realistisch geraamd worden.</p>
Bijlagen	<p>Hoewel het nog slechts een tussenrapportage betreft op basis van openbaar beschikbare ondergrondsmoellen en een beperkt aantal meetgegevens uit het proefgebied, is een beschrijving van de proef Wolphaartswater in bijlage bijgevoegd.</p>

Opgaven/probleemanalyse en te bereiken doelen

Analyse provinciale/ gebiedsopgaven NPLG	<p>Deze maatregel heeft vooral agrarische meerwaarde in het kader van volhoudbare landbouw, omdat hij potentieel gebieden die van nature verstoken zijn van zoet water, kan voorzien van substantiële ondergrondse zoetwatervoorraden. Daarnaast heeft een adequate zoetwatervoorziening een algemeen positief reducerend effect op de afspoeling van nutriënten van het maaiveld naar het oppervlaktewatersysteem.</p>
Doel planuitwerking (in welke nog ontbrekende informatie / procedurele stappen te voorzien)	<p>ASR is een bekende en beproefde techniek, maar in de praktijk beperkt tot relatief kleine voorziening op bedrijfsniveau. Daarin onderscheidt deze maatregel zich, omdat hij op een veel groter schaalniveau insteekt en feitelijk beoogt elke beschikbare kuub water in de ondergrond op te slaan. Zoals reeds opgemerkt loopt er momenteel praktijkonderzoek naar de haalbaarheid van deze aanpak. De resultaten van dit onderzoek zijn cruciaal voor de verdere uitwerking richting grootschalige realisatie.</p>
Eventuele wijzigingen ten opzichte van gebiedsprogramma	<p>N.v.t.</p>
Meekoppelkansen	<p>De opslag ten behoeve van volhoudbare landbouw staat centraal in dit project. De koppeling met het stikstofdossier zit 'm in de reductie van nutriëntenafspoeling naar de sloot.</p>
Projecten	<p>Als de aanpak gevalideerd wordt in de lopende pilot, zal nauwkeurige inventarisatie van de ondergrond en de beschikbaarheid van zoet bronwater uitwijzen waar opschaling van deze methode kansrijk is.</p>

Oplossingsrichtingen, doelbereik en (sociaaleconomische) effecten

Maatregelen, instrumenten	<p>De ondergrondse opslag kenmerkt zich door een zeer technische aanpak, waarbij opvang van zoet oppervlaktewater en de daaropvolgende zuivering, infiltratie en onttrekking ervan als de belangrijkste componenten gelden.</p> <p>De lopende pilot heeft betrekking op een gebied van > 400 ha waar in potentie een voorraad van 20-50 miljoen m³ kan worden gevormd. Met dit water kunnen de agrarische bedrijven in het plangebied zelf van zoet water worden voorzien, maar wellicht kan het voorzieningsgebied worden opgeschaald. Er zijn meer gebieden in Zeeland met vergelijkbare kenmerken waar dus ook grootschalige ondergrondse opslag mogelijk lijkt te zijn.</p>
Doelbereik (in verhouding tot het gebiedsprogramma)	PM
Onderbouwing	Alternatieve maatregelen zijn in dit gebied feitelijk niet voorhanden. Dat betekent dat de landbouw zich zonder lokale zoetwatervoorraad zal moeten aanpassen, bv. door andere gewaskeuze, aan een situatie waarin droogte de productie meer zal gaan beperken. In financiële zin is het twijfelachtig of dat nog kan worden aangemerkt als volhoudbare landbouw.

Besluitvorming en daarbij betrokken partijen

Beschrijving partijen, rollen en verantwoordelijkheden	Waterschap Scheldestromen is een noodzakelijke partner als grondwaterbeheerder. Daarnaast kan de uitvoering alleen plaatsvinden wanneer ook gemeenten en lokale betrokkenen hun medewerking verlenen. Dat laatste zal niet zo'n probleem zijn, omdat de toegevoegde waarde van zoet grondwater evident is.
Te doorlopen procedures en besluitvorming	Een kritisch vereiste voor de hele aanpak is de waterkwaliteit en het recht om te infiltreren. Momenteel gelden er erg scherpe regels voor grondwaterinfiltratie. Deze zijn gebaseerd op drinkwaterinfiltratie en vereisen een regelmatige monitoring. Als deze eisen onverkort worden toegepast op infiltratie ten behoeve de landbouw, dan beperkt dat grootschalige ondergrondse opslag enorm en valt deze maatregel de facto af. Het is daarom zeer wenselijk dat in de Omgevingswet een differentiatie wordt doorgevoerd tussen infiltratie t.b.v. drinkwaterbereiding en die van andere functies.
Participatie en betrokkenheid democratische vertegenwoordigingen	In de pilot Wolphaartswater zijn tot nu toe slechts de gemeente (Goes), onderzoekers van het kennisbureau KWR, de direct betrokken boeren en de provincie betrokken. Waterschap Scheldestromen is op de hoogte en levert watergegevens, maar is niet actief betrokken wegens capaciteitstekort.

Financiën en risico's

Onderbouwing rijksbijdrage	<p>Voor de huidige pilot is een budget van € 3 miljoen beschikbaar voor de aanleg van infiltratieputten en de monitoring van de zoetwatervoorraad. Het valt nu niet in te schatten of dat budget volstaat. Dat geldt uiteraard ook voor vervolgprojecten, waarbij wel mag worden aangenomen dat de kennis van het eerste project kostenreducerend zal kunnen zijn voor vervolgprojecten, maar waar het basiskostenniveau per volume-eenheid op uit zal komen, valt nog niet te becijferen.</p> <p>Uitvoering van een dergelijke pilot is zo'n € 1.500.000,-. Uitgangspunt is 5 andere projecten uit te gaan voeren. Totaal transitiefonds: € 7.500.000,-</p>
Kostenraming² planuitwerking	Deze en volgende vakken zijn nog even niet ingevuld, alweer omdat de huidige pilot afgerond moet zijn om deze ramingen deugdelijker te kunnen maken.
Dekkingsvoorstel planuitwerking	
Indicatieve kostenraming navolgende realisatie	

Indicatief dekkingvoorstel navolgende realisatie	
Verhouding tot indicatief budget voor realisatie van het gehele gebiedsprogramma (totaal maatregelpakketten)	
Risico's en beheersmaatregelen	Indien de infiltratie als zodanig goed verloopt, is het voornaamste risico een tekortschietende waterkwaliteit waardoor infiltratie verboden is.

Aanpak met planning en mijlpalen

Aanpak	
Planning met mijlpalen en afronding planuitwerking	Het huidige haalbaarheidsonderzoek zal in het najaar van 2023 worden afgerond, waarna (hopelijk) een stelsel infiltratieputten zal kunnen worden aangelegd. Hoewel er vast enkele jaren nodig zijn voordat de watervoorraad voldoende groot is om aan te kunnen onttrekken, zal wellicht in 2025 wel duidelijk zijn of de aanpak functioneel is. Dat kan worden bestempeld als mijlpaal voor het besluit over opschaling naar andere locaties.
Indicatieve planning met mijlpalen en afronding realisatie	

W4. Regelbare drainage

Aanvraag Rijksbijdrage voor beslissing tot start realisatie

Algemene informatie aanvraag

Naam	Regelbare drainage: meer zoet water bergen in de bodem
Hoofdaanvrager incl. contactgegevens	Provincie Zeeland i.c.m. Waterschap Scheldestromen [Redacted]
Deelnemende partijen	Waterschap Scheldestromen en Provincie Zeeland
Gebied /locaties	Dit project is van toepassing op heel Zeeland
Samenvatting	<p>Zeeland, Land in Zee</p> <p>Zeeland is niet zomaar een kustprovincie; hier ligt het land in zee. Met een kustlijn van 650 kilometer is het water overal en rondom. Die unieke ligging brengt ons veel voordelen, maar heeft ook een keerzijde. De invloed van het zoute water is in de hele provincie merkbaar. De zoete neerslag blijft als een dun laagje op de zoute ondergrond drijven en verdwijnt al snel uit het systeem.</p> <p>Met een landbouwsector die 75% van het grondgebruik uitmaakt en die voor de productie afhankelijk is van zoet water is dat een probleem. Onze binnenwateren zijn vrijwel overal brak tot zout, waardoor het water niet bruikbaar is voor beregening in de landbouw. Omdat aanvoer van water geen vanzelfsprekendheid is, moet zoet neerslagwater zo goed mogelijk benut worden.</p> <p>In bijna de helft van de provincie bevindt de overgang tussen zoet en zout grondwater zich op minder dan 5 meter beneden het maaiveld. Met een stijgende zeespiegel en een toenemende verdamping in de zomerperiode dreigt die grens zodanig dicht in de buurt van de wortelzone van gewassen te komen, dat de landbouwproductie ernstig in gevaar komt.</p> <p>Alle redenen dus om te zoeken naar mogelijkheden om de kweldruk van het zoute zeewater te beperken, de neerslag vast te houden en de aangroei van zoetwaterlenzen te bevorderen.</p> <p>De diepteligging van de zoetzoutgrens is daar waar de druk van het bovenliggende zoete en onderliggende zoute grondwater in evenwicht zijn. Een toenemende druk van onderaf (kwel) leidt tot een ondieper grensvlak (meer zoute invloeden) en een toenemende druk van bovenaf (hogere grondwaterstanden) tot een dieper liggend grensvlak. Omgekeerd geldt hetzelfde: afnemende kweldruk leidt tot een dieper grensvlak en lagere grondwaterstanden tot een ondieper grensvlak.</p> <p>In ons maatregelenprogramma richten we ons op beide aspecten: zowel het beperken van de zoute kwelinvloed als het bevorderen van infiltratie van zoet water.</p> <p>Maatregelen die daarvoor in aanmerking komen, zijn:</p> <ul style="list-style-type: none">• Regelbare drainage (Stimuleren infiltratie)• Kwelscherm of -zone (Beperken kwel)• Aangepast waterbeheer (Beide) <p>Dit project richt zich op het eerste punt: een stimuleringsregeling voor het aanleggen van regelbare drainage gericht op het vasthouden en infiltreren van zoet neerslagwater. De laatste twee zijn verder uitgewerkt onder het format planuitwerking.</p> <p>Traditionele drainage wordt standaard op ca. 100cm beneden maaiveld aangelegd en reguleert de grondwaterstand op dat niveau. Zodra de grondwaterstand boven drainniveau komt, wordt het grondwater afgevoerd. Ten opzichte van een situatie zonder drainage komt</p>

	<p>de gemiddelde grondwaterstand daardoor een stuk lager te liggen (wat een negatieve invloed op de diepteligging van het zoet-zoutgrensvlak heeft).</p> <p>Regelbare drainage is een vorm van bodemdrainage waarbij de afvoer van water uit de bodem via drainagesystemen wordt gereguleerd door middel van een instelbaar afvoerniveau. Met regelbare drainage kan de grondwaterstand, afhankelijk van de behoefte, worden ingesteld op een niveau tussen de drain en het maaiveld. Het is dus een manier om de waterhuishouding in landbouwgronden te beheren en de waterstand in de bodem te reguleren.</p> <p>Met regelbare drainage kan beter water vastgehouden worden in de bodem doordat het afvoeren van water uit de bodem gecontroleerd en vertraagd wordt. Dit zorgt ervoor dat er meer tijd is voor infiltratie van water in de bodem en dat de grondwaterstand geleidelijker verandert. Hierdoor wordt het mogelijk om de grondwaterstand hoger te houden in perioden van droogte en langer water vast te houden in de bodem. Dit is niet alleen gunstig voor de vochtvoorziening van gewassen (minder stikstofverliezen) op de percelen zelf, maar kan ook leiden tot minder verdroging van natuurgebieden.</p> <p>Het toepassen van regelbare drainage kan een bijdrage leveren aan de doelen van het gebiedsplan NPLG op verschillende manieren. Ten eerste kan het bijdragen aan het verhogen van de gemiddelde grondwaterstand, waarmee enerzijds de vochtvoorziening van gewassen verbeterd en stikstofverliezen verminderd worden en anderzijds de infiltratie van zoet water vergroot wordt. Ook helpt het bij het verminderen van verdroging van natuurgebieden, wat een van de belangrijkste doelen is van het plan. Door de grondwaterstand gemiddeld hoger te houden, wordt voorkomen dat kwetsbare natuur verdroogt en kan het ecosysteem beter functioneren.</p> <p>Daarnaast kan regelbare drainage bijdragen aan het verminderen van uitspoeling van meststoffen en bestrijdingsmiddelen (KRW). Omdat er een laag grondwater boven de drain staat als de afvoer op gang komt, wordt een groter deel dieper grondwater afgevoerd dat minder verontreinigingen bevat. Meststoffen in het bovenste grondwater kunnen vervolgens alsnog door de planten worden opgenomen.</p>
Kosten en dekking (kort)	<p>Het draineren van een perceel valt onder verantwoordelijkheid van de perceeleigenaar. Dit project dient ter stimulering van het aanleggen van regelbare drainage ter vervanging van de bestaande drainage. Het aanleggen van regelbare drainage is ongeveer 1500 € per hectare duurder dan traditionele drainage.</p> <p>Uitgaande van realisatie van 2.500 ha/jaar en vergoeding van 2/3 deel van de meerkosten, is een bijdrage van €2.500.000 / jr. nodig.</p>
Bijlagen	Nog geen bijlagen beschikbaar.

Opgaven/problemanalyse en te bereiken doelen

Analyse provinciale/ gebiedsopgaven NPLG	<p>Doel is om de potentie van zoetwaterbeschikbaarheid in Zeeland te vergroten. Dit heeft invloed op de hieronder genoemde gebiedsopgaven:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Versterken biodiversiteit. Verdroging en verzilting zijn slecht voor onze biodiversiteit • Verminderen stikstofdepositie. Het gebiedsplan geeft aan dat een gezonde plant beter in staat is stikstof te binden, daarvoor is zoet water onontbeerlijk • Klimaatadaptatie: Een betere zoetwaterbeschikbaarheidsstrategie maakt Zeeland weerbaarder tegen hitte en droogte, door het beter kunnen benutten van de sponswerking van de bodem is Zeeland beter bestand tegen extremere weerbeelden • Met een gemiddeld hogere grondwaterstand wordt de invloed van zoute kwel beperkt en de zoete grondwatervoorraad vergroot • Stimuleren duurzame landbouw: voor een duurzame landbouw is zoet water nodig. De meest duurzame manier van het omgaan met zoet water is het vergroten van de potentie die de bodem hierin kan bieden.
--	---

Doelbereik NPLG	Met regelbare drainage: <ul style="list-style-type: none"> • Wordt de uitspoeling van meststoffen en bestrijdingsmiddelen beperkt wat van belang is voor de realisatie van de waterkwaliteitsdoelstellingen (KRW). • Kan een gemiddeld hogere grondwaterstand gerealiseerd worden wat de droogteschade en de behoefte aan wateraanvoer kan beperken en de zoete grondwatervoorraad kan vergroten (klimaat). • Kan de verdroging van natuurgebieden worden beperkt (natuur en klimaat) • Kunnen stikstofverliezen beperkt worden door een betere gewasgroei (stikstof en KRW)
Eventuele wijzigingen ten opzichte van gebiedsprogramma	N.v.t.
Meekoppelkansen	Slimme drainage heeft voordelen op de bedrijfsvoering op perceelsniveau.
Projecten	Het project bestaat uit een Zeelandbrede stimuleringsregeling.

Oplossingsrichtingen, doelbereik en (sociaaleconomische) effecten

Maatregelen, instrumenten en output	De stimuleringsregeling draagt bij aan het adopteren van een nieuwe en betere drainagetechniek in Zeeland.
Doelbereik (in verhouding tot het gebiedsprogramma)	[Zie ook onder 2] Met regelbare drainage: <ul style="list-style-type: none"> • Wordt de uitspoeling van meststoffen en bestrijdingsmiddelen beperkt wat van belang is voor de realisatie van de waterkwaliteitsdoelstellingen (KRW). • Kan een gemiddeld hogere grondwaterstand gerealiseerd worden wat de droogteschade en de behoefte aan wateraanvoer kan beperken en de zoete grondwatervoorraad kan vergroten (klimaat). • Kan de verdroging van natuurgebieden worden beperkt (natuur en klimaat) • kunnen stikstofverliezen beperkt worden door een betere gewasgroei (stikstof en KRW)
Onderbouwing	Effect van de maatregel is dat water beter in de bodem bewaard kan blijven en op deze wijze een grote invloed kan hebben op het beter jaarrond beschikbaar houden van water. Op deze manier kan het water vastgehouden en geborgen worden en wordt zo min mogelijk bruikbaar water afgevoerd.

Besluitvorming en daarbij betrokken partijen

Beschrijving partijen, rollen en verantwoordelijkheden	Het betreft een stimuleringsregeling voor grondeigenaren/-gebruikers, gecoördineerd door Provincie Zeeland of Waterschap Scheldestromen.
Afgeronde procedures en besluitvorming	N.v.t.
Participatie en betrokkenheid democratische vertegenwoordigingen	Participatie heeft nog niet gericht plaatsgevonden. Wel wordt regelbare drainage vanuit de KRW-doelstellingen, als onderdeel van het 7 ^e Actieprogramma Nitraatrichtlijn, via het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (DAW) gestimuleerd.

Financiën en risico's

Onderbouwing rijksbijdrage	De omvang van het voorgenomen programma maakt dat hier regionaal onvoldoende middelen voor vrijgemaakt kunnen worden. Een aanzienlijke rijksbijdrage is hiervoor noodzakelijk.
Kostenraming	Het aanleggen van regelbare drainage is ongeveer 1500 € per hectare duurder dan traditionele drainage. Uitgaande van realisatie van 2.500 ha/jaar en vergoeding van 2/3 deel van de meerkosten, is een bijdrage van €2.500.000/jr. nodig (totaal 10 jaar lang). Voor deze kostenraming is ervan uitgegaan dat de gehele oppervlakte akkerbouw (ca. 80.000ha) binnen de vervangingscyclus van ca. 30 jaar overstapt van traditionele op regelbare drainage. Transitiefonds: € 25.000.000,-

Dekkingsvoorstel	PM
Verhouding tot indicatief budget voor realisatie van het gehele gebiedsprogramma (totaal maatregelpakketten)	PM
Risico's en beheersmaatregelen	Binnen de sector zijn de meningen over regelbare drainage verdeeld. Naast voordelen worden ook nadelen gezien, waardoor uitrol over geheel Zeeland mogelijk niet haalbaar is. Door de ervaringen met regelbare drainage goed te volgen en te delen, kan hierop ingespeeld worden. Met de voorgestelde gefaseerde invoering is tussentijdse bijstelling mogelijk. Dat kan zowel tot uitbouw als afbouw leiden.

Aanpak met planning en mijlpalen

Aanpak	Regelbare drainage wordt momenteel al wel via een aantal regelingen gesubsidieerd, maar dat gaat nog om beperkte oppervlaktes. Voortgang daarvan volgt uit de afwikkeling van de bijdragen. Binnen dit project willen we in kortere tijd meer meters kunnen maken, waardoor de effecten ook echt merkbaar gaan worden.
Planning met mijlpalen en afronding	PM
Gesteld staan voor realisatie	PM

W5. Slimmer omgaan met zoet water

Aanvraag Rijksbijdrage voor beslissing tot start planuitwerking

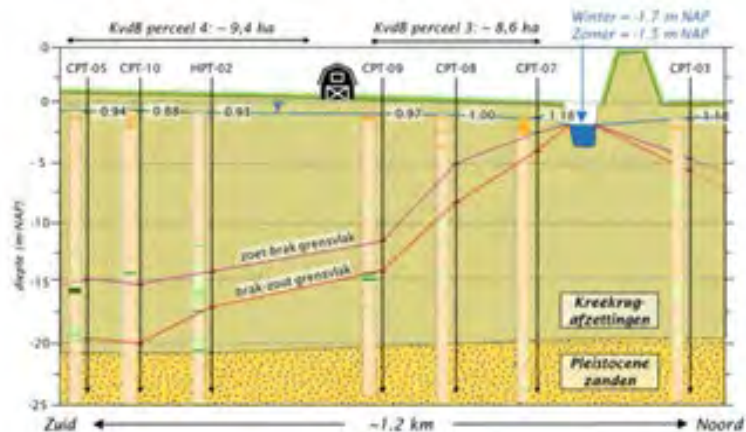
Algemene informatie aanvraag

Naam	Zeeuws water in balans: Slimmer omgaan met het zoete water dat Zeeland tot haar beschikking heeft
Hoofdaanvrager incl. contactgegevens	Provincie Zeeland i.c.m. Waterschap Scheldestromen [Redacted]
Deelnemende partijen	Waterschap Scheldestromen en Provincie Zeeland
Gebied /locaties	Dit voorstel tot planuitwerking is van toepassing op heel Zeeland
Samenvatting	<p>Zeeland, Land in Zee</p> <p>Zeeland is niet zomaar een kustprovincie; hier ligt het land ín zee. Met een kustlijn van 650 kilometer is het water overal en rondom. Die unieke ligging brengt ons veel voordelen, maar heeft ook een keerzijde. De invloed van het zoute water is in de hele provincie merkbaar. De zoete neerslag blijft als een dun laagje op de zoute ondergrond drijven en verdwijnt al snel uit het systeem.</p> <p>Met een landbouwsector die 75% van het grondgebruik uitmaakt en die voor de productie afhankelijk is van zoet water is dat een probleem. Onze binnenwateren zijn vrijwel overal brak tot zout, waardoor het water niet bruikbaar is voor beregening in de landbouw. Omdat aanvoer van water geen vanzelfsprekendheid is, moet zoet neerslagwater zo goed mogelijk benut worden.</p> <p>In bijna de helft van de provincie bevindt de overgang tussen zoet en zout grondwater zich op minder dan 5 meter beneden het maaiveld. Met een stijgende zeespiegel en een toenemende verdamping in de zomerperiode dreigt die grens zodanig dicht in de buurt van de wortelzone van gewassen te komen, dat de landbouwproductie ernstig in gevaar komt.</p> <p>Alle redenen dus om te zoeken naar mogelijkheden om de kweldruk van het zoute zeewater te beperken, de neerslag vast te houden en de aangroei van zoetwaterlenzen te bevorderen.</p> <p>De diepteligging van de zoetzoutgrens is daar waar de druk van het bovenliggende zoete en onderliggende zoute grondwater in evenwicht zijn. Een toenemende druk van onderaf (kwel) leidt tot een ondieper grensvlak (meer zoute invloeden) en een toenemende druk van bovenaf (hogere grondwaterstanden) tot een dieper liggend grensvlak. Omgekeerd geldt hetzelfde: afnemende kweldruk leidt tot een dieper grensvlak en lagere grondwaterstanden tot een ondieper grensvlak.</p> <p>In ons maatregelenprogramma richten we ons op beide aspecten: zowel het beperken van de zoute kwelinvloed als het bevorderen van infiltratie van zoet water.</p> <p>Maatregelen die daarvoor in aanmerking komen, zijn:</p> <ul style="list-style-type: none">• Regelbare drainage (Stimuleren infiltratie. Direct toepasbaar: zie aanvraag Realisatie)• Kwelscherm of -zone (Beperken kwel)• Aangepast waterbeheer (Beide) <p>Het belang van zoetwaterbeschikbaarheid is verder onderbouwd in het gebiedsplan. Door aanwezigheid van zoet water worden de groeiomstandigheden voor gewassen verbeterd en kan de stikstofemissie verminderen. Binnen Zeeland proberen we zo slim mogelijk om te gaan met het zoete water dat we tot onze beschikking hebben. Binnen dit plan willen we daarbij de focus leggen op 4 deelonderwerpen, die hieronder zo kort mogelijk uiteengezet worden:</p> <ol style="list-style-type: none">1. Sloten die bestaande zoetwaterbellen in de ondergrond draineren lokaliseren en hun drainerende werking uitschakelen.

2. Voorkomen dat zoet oppervlaktewater zich mengt met brak of zout oppervlaktewater, om de bruikbaarheid van het zoete water zo groot mogelijk te houden.
3. Aanleg van kwelschermen of -zones die de zoute kwelstroom afvangen.
4. Benutting afstromend hemelwater uit bebouwd gebied

Onderstaand een nadere toelichting op deze vier opties.

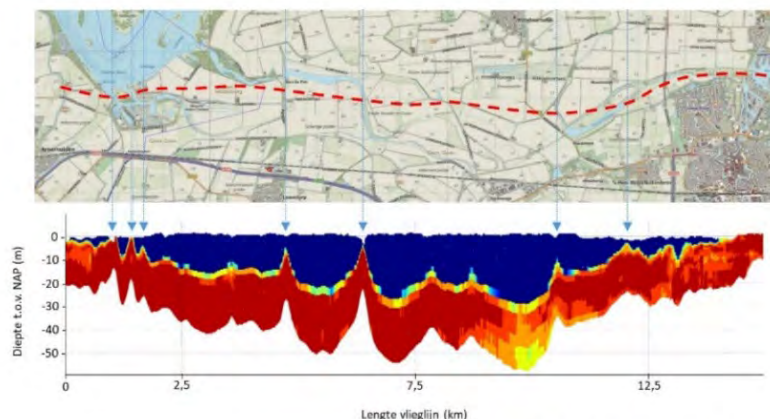
1. Het huidige oppervlaktewatersysteem van Zeeland is in de loop van eeuwen ontstaan tot hoe het er nu uit ziet. Hoofdfunctie van dit watersysteem is overwegend ontwatering en afvoer van overtollig water geweest. Met de huidige kennis van het watersysteem weten we op welke plekken van nature zoetwaterbellen kunnen ontstaan. Zoetwaterbellen zijn grote hoeveelheden zoet water in de ondergrond, deze zijn van belang om verzilting van de omgeving tegen te gaan en als voorraad voor droge tijden. Op sommige locaties doorsnijdt een waterloop zo'n zoete waterbel. Op deze manier kan onbedoeld zoet water uit deze voorraad gedraineerd worden. Op deze locaties is vaak de afvoerfunctie van de sloot wel van belang, maar werkt de drainerende werking van de sloot negatief uit voor de zoetwaterbel in de ondergrond. Er is een eerste beeld van waar dit fenomeen onbedoeld optreedt.

KWR 2022.056/Juni 2022, Haalbaarheidsstudie naar zoetwateropslag in de kreekrug bij Noordgouwe, Schouwen-Duiveland

In de afbeelding hierboven is te zien wat het effect van zo'n sloot teweeg kan brengen. Aan beide zijden van de sloot is een zoetwaterbel van ongeveer 16 meter dik, ter hoogte van de sloot is geen zoetwaterbel. Als deze sloot niet drainerend zou werken op de zoetwaterbel, was de zoetwatervoorraad in de bodem op deze locatie veel groter.

Onderstaande figuur toont de zoet-zoutverdeling op een vlieglijn uit de Freshem-kartering van 2015. Zoet is blauw, zout rood. Het afgebeelde traject loopt van de Oranjepolder ten noordoosten van Arnhemuiden tot het Goese Meer bij Goes. Overduidelijk is dat diepe doorsnijdende sloten of geulen het zout naar het oppervlak trekken.

Freshem-kartering 2015

Het bovenstaande toont onmiskenbaar aan dat de actuele onderligger voor ondergrondse opslag van zoet water op die locaties ongunstig is.

Het bedoelde project bestaat uit het volledig in beeld krijgen van waar dit optreedt, samen met een afwegingskader en mogelijkheden om dit te voorkomen. Vervolgens is het de wens om deze onbedoelde situaties op kosteneffectieve locaties te verhelpen. Te denken valt aan het verleggen van een watergang, het ondieper maken ervan, of de doorlatendheid van de slootbodem en taluds sterk verkleinen, om de drainerende werking af te remmen, zonder daarbij de afvoerende functie teniet te doen.

2. Binnen Zeeland zijn delen van het watersysteem zoet, terwijl andere delen van het watersysteem brak of zout zijn. Zoet water heeft gebruikspotentie, brak en zout water niet. In dit deelproject wordt in kaart gebracht waar het zoete oppervlaktewater systeem gemengd raakt met zouter water en wordt onderzocht welke mogelijkheden er zijn om menging, door aanpassing van inrichting en beheer, zo lang mogelijk uit te stellen. Deze kennis wordt gebruikt om maatregelen te formuleren om het zoete en het zoute water zo lang mogelijk van elkaar gescheiden te houden, zodat het zoete water zijn gebruiksmogelijkheden niet verliest. Aanvullend hierop wordt gekeken naar de mogelijkheden om de effectiviteit te vergroten door het zoete water langer en op een hoger niveau vast te houden. Ultieme consequentie hiervan kan zijn dat het hele watersysteem onderhanden genomen moet worden.
3. De invloed van zoute kwel is direct achter de zeedijken het sterkst en neemt landinwaarts af. Voor het beperken van zoute kwelinvloeden liggen ingrepen direct achter de zeedijken daarom het meest voor de hand. Dat kan met het plaatsen van een kwelscherm of het inrichten van een kwelzone. Voornemen is om dit in eerste instantie te testen over een afstand van ca. 25km in een gebied waar veel problemen met kwel ondervonden worden. Een kwelscherm bestaat hierbij uit een serie verticale putten evenwijdig aan de zeedijk met, afhankelijk van de opbouw van de ondergrond, een filterstelling van bv. 10-30m beneden maaiveld, een onderlinge afstand van bv. 50 meter en een nader te bepalen uitstroombniveau. In de praktijk heeft zo'n scherm zich al bewezen bij Perkpolder. Het hiermee afgevangen water zal over het algemeen via een afzonderlijk – nader te dimensioneren - stelsel afgevoerd moeten worden (indicatief 200m³/put/dag). Een minder kunstmatig overkomende optie, is het werken met een kwelzone; Door een strook land direct achter de zeedijk te verlagen (uitkomende grond kan mogelijk gebruikt worden voor dijkversterking) kan een plasdras-situatie gecreëerd worden die landbouwkundig – afgezien van eventuele zilte teelten - geen waarde meer heeft, maar voor de natuur (N2000, VHR en als invulling GBDA) grote meerwaarde kan

	<p>hebben. Een dergelijke inrichting heeft ook een relatie met de cultuurhistorie van Zeeland: de inlagen en karrevelden die ooit bij dijkversterkingen ontstonden. Overigens geldt ook voor de technische variant dat de benodigde strook van 2ha/km niet landbouwkundig bruikbaar zal zijn. Bij voorkeur zou een vergelijking van beide varianten uitgevoerd moeten worden.</p> <p>4. In diverse gemeenten zijn er verzoeken om onderzoek te doen naar het ontwikkelen van een systeem om hemelwater dat op verharde oppervlakken valt beschikbaar en geschikt te maken voor landbouwdoeleinden en ander groen. Op het Zeeuwse platteland grenzen landbouwpercelen direct aan het stedelijk gebied of dorpskernen. Er worden momenteel mogelijkheden verkend in hoeverre hemelwater dat op het stedelijk gebied valt, gescheiden in te zamelen is en dat vervolgens op te slaan en te bewaren, zodat het in het droge groeiseizoen kan worden gebruikt. Voorbeelden van lopende onderzoeken en verkenningen zijn Noord-Beveland (bedrijventerrein), Tholen/kern Stavenisse. Het zoete water kan niet alleen voor landbouw, maar ook voor dorpsbossen, recreatieterreinen of het openbaar groen ingezet worden. Deze maatregel om de zoetwaterbeschikbaarheid te vergroten, in onze verziltende gebieden, kan ook een positieve invloed hebben op de vervuiling van het oppervlaktewater (minder overstorten: KRW), kwaliteit van het effluent van de RWZI's (KRW), energieverbruik t.b.v. het transport en zuiveren afvalwater.</p>
<p>Kosten en dekking (kort)</p>	<p>Totale kosten van dit project bestaan uit onderzoekskosten en de kosten voor het uitvoeren van maatregelen. De onderzoekskosten zijn een klein deel van de kosten, terwijl de fysieke maatregelen een fors aandeel van de totale kosten zullen bedragen. Voor de fysieke maatregelen is het soms nodig grond te verwerven, graafwerkzaamheden uit te voeren en om het functioneren en de manier waarop het watersysteem aangestuurd wordt, aan te passen.</p> <p>[1] Het tegengaan van de drainerende werking van een sloot gebeurt door bv. een bekleding toe te passen van bv. zeer slecht doorlatende klei. De beschikbaarheid van dat type klei moet per project in beeld gebracht worden. Het toepassen van de klei is arbeidsintensief, omdat een waterdichte laag gecreëerd moet worden.</p> <p>[2] Een uitgebreide watersysteemanalyse moet duidelijk maken waar de mogelijkheden liggen en welke maatregelen getroffen moeten worden. Een grove eerste analyse zal ca. €100.000,- kosten, waarna per deelgebied (ca. 10) nog eens €100.000,- nodig zal zijn voor nadere uitwerking. De kosten voor uitvoering van maatregelen zijn op dit moment nog niet in te schatten, maar zullen in de tientallen miljoenen lopen.</p> <p>[3] Voor een kwelscherm moet voor de <u>'technische variant'</u> rekening worden gehouden met aanlegkosten van de putten (20 p/km à € 40.000,- = € 800.000,-), de afvoersloot (profiel 10 m² levert grondverzet van 10.000 m³/km à € 25 p/m³ = € 250.000,-) en een ruimtebeslag van 20m/km ofwel aankoop van 2 ha à € 75.000,- = € 150.000,-. In totaal komen de kosten dan uit op <u>€ 1.200.000,-/km</u>. Voor een proef over 25 km is € 30.000.000,- benodigd.</p> <p>Voor de <u>'natuurlijke variant'</u> geldt dat over een breedte van 50 m evenwijdig aan de dijk grond afgegraven zou moeten worden tot op ongeveer het vastgestelde polderpeil, zodat een plasdras-situatie gecreëerd wordt. Voor afgraving moet rekening gehouden worden met een laag van ca. 2 m. Over een breedte van 50 m komt dat neer op grondverzet van 100 m³/m ofwel 100.000 m³/km à €25 p/m³ = <u>€ 2.500.000,-</u>. De werking van zo'n zone kan versterkt worden door aanvullend kwelputten te plaatsen die uitstromen in het moerasgebied. Uitvoering daarvan kan eenvoudiger en daarmee goedkoper dan bij de technische variant. In beide gevallen moet ook voorzien worden in aansluiting op het bestaande waterlopenstelsel (€ 250.000,-) en/of afvoer via een alternatief gemaal (€ 2.500.000,-).</p> <p>[4] Voor de kern Stavenisse bedragen uitgaande van een eenheidsprijs van €1600 per inwoner (enkelvoudig stelsel) de kosten 2,5 – 3.0 miljoen euro. Uitgaande van een tiental locaties in de provincie is een budget van €30.000.000,= nodig.</p>
<p>Bijlagen</p>	<p>PM</p>

Opgaven/probleemanalyse en te bereiken doelen

Analyse provinciale/ gebiedsopgaven NPLG	<p>Doel van bovengenoemde thema's is om de potentie van zoetwaterbeschikbaarheid in Zeeland te vergroten. Dit heeft invloed op de hieronder genoemde gebiedsopgaven:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Versterken biodiversiteit. Verdroging en verzilting zijn slecht voor onze biodiversiteit • Verminderen stikstofdepositie. Het gebiedsplan geeft aan dat een gezonde plant beter in staat is stikstof te binden, daarvoor is zoet water onontbeerlijk • Klimaatadaptatie: Een betere zoetwaterbeschikbaarheidsstrategie maakt Zeeland weerbaarder tegen hitte en droogte, door het beter kunnen benutten van de sponswerking van de bodem is Zeeland beter bestand tegen extremere weerbeelden • Met een gemiddeld hogere grondwaterstand wordt de invloed van zoute kwel beperkt en de zoete grondwatervoorraad vergroot • Stimuleren duurzame landbouw: voor een duurzame landbouw is zoet water nodig. De meest duurzame manier van het omgaan met zoetwater is het vergroten van de potentie die de bodem hierin kan bieden.
Doel planuitwerking (in welke nog ontbrekende informatie / procedurele stappen te voorzien)	De planuitwerking bestaat voor een deel uit het eerdergenoemde onderzoek. Dit leidt tot een betere kosteninschatting van de voorgenomen maatregelen en tot een uitvoeringsbesluit van waterschap Scheldestromen. Uitvoering van de fysieke maatregelen leidt tot een bijdrage aan de doelen zoals hierboven beschreven.
Eventuele wijzigingen ten opzichte van gebiedsprogramma	N.v.t.
Meekoppelkansen	<p>Het uitvoeren van de maatregelen helpt los van de eerdergenoemde doelen gerelateerd aan de gebiedsopgaven om het oppervlaktewatersysteem beter aan te laten sluiten aan de eisen die daar tegenwoordig aan gesteld worden.</p> <p>Kwelscherm werkt klimaatadaptief en kwelzone doet bovendien dienst als GBDA.</p>
Projecten	<p>Voorbeelden van uitvoeringsprojecten zijn:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Een deel van een watersysteem verondiepen, om de drainerende werking te verkleinen, zonder afbreuk te doen aan het waterafvoerend vermogen. • Een nieuwe sloot graven om zodoende zoet water beter ontmengd te houden van een brakker deel van het watersysteem. • Een stuw aanleggen die een deel van een watersysteem een hoger waterpeil geeft om zodoende de drainerende werking te verkleinen, of om meer zoet water in het oppervlaktewatersysteem vast te houden en in de bodem te brengen. • Watersysteem klimaatbestendiger inrichten en beheren: water vasthouden, natuurlijker peilbeheer, verruiming watersysteem • Aanleg kwelscherm en/of kwelzone

Oplossingsrichtingen, doelbereik en (sociaaleconomische) effecten

Maatregelen, instrumenten	Na uitvoering van bovenstaande projecten zijn wijzigingen doorgevoerd in de fysieke omgeving. De maatregelen hebben vooral betrekking op de vorm, sturing en ligging van het watersysteem. Het aantal maatregelen zal volgen uit het onderzoek, het aantal kilometer aangepaste waterloop ook.
Doelbereik (in verhouding tot het gebiedsprogramma)	<p>Met de voorgestelde maatregelen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kan het verlies aan zoet water worden beperkt (klimaat) en worden de gebruiksmogelijkheden vergroot • Kan een gemiddeld hogere grondwaterstand gerealiseerd worden wat de droogteschade en de behoefte aan wateraanvoer kan beperken en de zoete grondwatervoorraad kan vergroten (klimaat). • kunnen stikstofverliezen beperkt worden door een betere gewasgroei (stikstof en KRW)
Onderbouwing	Tot nu toe is bij het optimaliseren van het functioneren van het watersysteem vooral de nadruk gelegd op het functioneren van het systeem ten tijde van extreme neerslag, en het optimale waterpeil onder normale omstandigheden. Daarbij werd

	over het algemeen het huidige watersysteem als vertrekpunt genomen, en werden optimalisatiemogelijkheden aan dát watersysteem uitgevoerd. De maatregelen zoals hierboven gaan over de fysieke ligging van een watersysteem en de nadruk ligt op het voorkomen van negatieve bijkomende effecten van dat watersysteem op het relatief nieuwe thema van zoetwaterbeschikbaarheid.
--	---

Besluitvorming en daarbij betrokken partijen

Beschrijving partijen, rollen en verantwoordelijkheden	Aangezien de maatregelen hoofdzakelijk in het watersysteem uitgevoerd worden, is het waterschap de belangrijkste partij. Er zal aanspraak gemaakt kunnen worden op aangrenzende gronden, of men kan tijdelijk hinder ondervinden van de werkzaamheden. Hierover zullen per uitvoeringsproject op individueel niveau afspraken gemaakt worden.
Te doorlopen procedures en besluitvorming	De eerste stap is om het nadere onderzoek uit te voeren. Afhankelijk van het resultaat zal een afwegingskader opgesteld worden om de prioritering en afweging van uit te voeren projecten vast te stellen. Op basis daarvan worden de uitvoeringsprojecten voorbereid, na bestuurlijke besluitvorming hierover. Daarbij zal rekening gehouden worden met benodigde procedures voor bijvoorbeeld grondaankoop en vergunningverlening.
Participatie en betrokkenheid democratische vertegenwoordigingen	Het gebiedsprogramma benadrukt het belang van participatie en samenwerking met belanghebbenden en bewoners bij het behalen van de doelstellingen. Er wordt gestreefd naar een open en transparant proces, waarin informatie wordt gedeeld en ideeën worden uitgewisseld. Ook het waterschap heeft de ambitie om samen te werken met verschillende partijen, zoals gemeenten, natuurorganisaties, agrariërs en bedrijven, om zo gezamenlijk tot gedragen oplossingen te komen voor de wateropgaven in het gebied.

Financiën en risico's

Onderbouwing rijksbijdrage	Het uitvoeren van de hierboven benoemde projecten, levert niet alleen een verbetering op van het watersysteem, maar draagt op vele manieren bij aan de doelstellingen zoals het NPLG die benoemt. Zoetwaterbeschikbaarheid is een belangrijke pijler bij het terugdringen van stikstofdeposities. Een betere waterkwaliteit, zoetwaterbeschikbaarheid voor andere gebruiksfuncties en betere weerbaarheid tegen klimaatverandering zijn andere positieve effecten van het uitvoeren van deze maatregelen. Tevens helpen deze maatregelen de landbouwsector te verduurzamen. Het verbeteren van het watersysteem om de beschikbaarheid van zoet water te waarborgen is van groot belang voor onder andere deze sector.
Kostenraming planuitwerking	De kosten voor deze projecten zullen met name tot uiting komen in de uitvoering van de fysieke projecten, die zullen volgen uit het onderzoek. Op basis van een eerste globale scan van waar de problemen optreden, gecombineerd met de ingeschatte kosten per kilometer aan te passen waterloop, wordt een voorzichtige eerste kosteninschatting gemaakt van €100 miljoen. Transitiefonds: € 100.000.000,-
Dekkingsvoorstel planuitwerking	PM
Indicatieve kostenraming navolgende realisatie	PM
Indicatief dekkingvoorstel navolgende realisatie	PM
Verhouding tot indicatief budget voor realisatie van het gehele gebiedsprogramma (totaal maatregelpakketten)	PM
Risico's en beheersmaatregelen	- Onvoldoende draagvlak voor uitvoering bij stakeholders: Om dit risico te beheersen is het belangrijk om in een vroeg stadium alle relevante stakeholders te

	<p>identificeren en hen actief te betrekken bij het project, bijvoorbeeld door middel van informatiebijeenkomsten en inspraakmomenten.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Organisatorische risico's: Het uitvoeren van de benoemde mogelijke maatregelen is erg arbeidsintensief. Het aantrekken van externe expertise voor de uitvoering kan een effectieve beheermaatregel zijn. - Grondaankoop: Indien grond benodigd is voor het uitvoeren van een project, levert dat een risico op, omdat succesvolle grondaankoop niet gegarandeerd is. Beheermaatregelen zijn om ook alternatieve locaties in beeld te brengen. Daarnaast is een vroegtijdige inventarisatie van benodigde grond en beschikbare grond nodig.
--	--

Aanpak met planning en mijlpalen

Aanpak	PM
Planning met mijlpalen en afronding <i>planuitwerking</i>	PM
Indicatieve planning met mijlpalen en afronding <i>realisatie</i>	PM

Bijlage 2 Uitwerking KPI in NPLG

De afgelopen jaren is de roep naar het meetbaar maken van doelen en prestaties enorm gegroeid. Zowel de landelijke overheid als de verschillende Provincies hebben behoefte aan het meetbaar maken van beleid, maatregelen en regelgeving, met als primaire doel om het beleid te (her)sturen. Vanuit het Interbestuurlijk Programma Vitaal Platteland heeft de afgelopen 3 jaar (2021-2022-2023) een project plaatsgevonden met de 3 provincies om te komen tot een eerste aanzet voor een beloningssystematiek voor de akkerbouw in de Zuidwestelijke Delta, ook wel de Biodiversiteitsmonitor Akkerbouw (BMA) genoemd. Binnen dit project is een eerste set aan meetbare indicator vastgesteld voor de Zuidwestelijke delta, welke in de praktijk zijn getoetst bij meer dan 30 boerenbedrijven. Tevens is een actieve klankbordgroep opgesteld met partijen die mogelijk geïnteresseerd zijn in het belonen van inspanning van boerenbedrijven. Ook landelijk is men aan de slag gegaan met eenzelfde systematiek op basis van dezelfde set aan indicatoren (het “KPI-k project”). De pilot in de Zuidwestelijke Delta is onderdeel geworden van dit landelijke project. De doelen van KPI-k zijn breder dan alleen biodiversiteit, zoals in de Biodiversiteitsmonitor Akkerbouw, maar desalniettemin zit er een grote mate van overlap in de KPI’s uit beide initiatieven. De 0.2 lijst KPI’s van de Biodiversiteitsmonitor Akkerbouw (groen) en de KPI-k kernset (blauw):

1. % Rustgewassen in rotatie
2. % Eiwitgewassen
3. % Bodembedekking
4. Gewasdiversiteit
5. % Gereduceerde grondbewerking
6. Organische stofbalans
7. Fosfaatoverschot
8. Stikstofoverschot/N-efficiëntie
9. Ammoniakemissie
10. Carbon footprint/broeikasgasemissies
11. Energiebalans (kWh)
12. Milieubelasting gewasbeschermingsmiddelen
13. % Natuur- en landschapsbeheer

Binnen de Zuidwestelijke Delta zal de komende jaren in een vervolgproject de voorgestelde eerste invulling (de KPI-k kernset + Biodiversiteitsmonitor Akkerbouw) nader getoetst worden (met 100+ boeren) en samen met de praktijk invulling worden gegeven aan de vastgestelde ontwikkelrichtingen. De KPI-k kernset dient zich om de basis te worden van tal van duurzaamheidsscoresystemen binnen het gebied. Per sector en per regio kan de set naar behoefte aangevuld worden met additionele KPI’s. De voorgestelde set aan KPI’s richt zich op diverse thema’s, waaronder bodem (% Bodembedekking, % Gereduceerde grondbewerking, Organische stofbalans), gewaskeuze (% Rustgewassen in rotatie, % Eiwitgewassen, Gewasdiversiteit) en emissies (Fosfaatoverschot, Stikstofoverschot/N-efficiëntie, Ammoniakemissie, Carbon footprint/broeikasgasemissies). Ook kijken we naar een koppeling met het BedrijfsBodem- en Waterplan.

Stikstof(bodem)balans

Er zijn verschillende manieren om een stikstofoverschot in de akkerbouw te definiëren. Het voorstel is om het te specificeren naar N-bodemoverschot en/of N-bedrijfsoverschot per hectare. Het N-bedrijfsoverschot is het totaal van N-aanvoer minus N-afvoer (in kg N per ha) en neemt geen mineralisatie, depositie, binding door vlinderbloemige en vervluchtiging mee. Data De basis van de data die nodig is voor deze KPI komt uit het bedrijfsmanagementsysteem. Hierin wordt naast de bemesting ook het geoogst/afgevoerd product geregistreerd. De pilot met VAA heeft laten zien dat deze KPI te berekenen is vanuit het Bedrijfsmanagementsysteem (BMS).

Waterbalans en stikstof

De waterdoelen worden deels afgedekt door de BMA (door KPI's als: stikstofbodemoverschot, organische stofbalans, milieubelasting gewasbeschermingsmiddelen en % gereduceerde grondbewerking) maar de uitwerking van deze KPI's is voorsnog onvoldoende om de potentiële bijdrage van akkerbouwbedrijven aan de waterdoelen hard te maken. Zo is er voor deze KPI's, binnen de context van de wateropgaven in de Zuidwestelijke Delta, onderzoek nodig naar bijvoorbeeld de drempel- en streefwaarden. Op het vlak van water kwantiteit is bovendien nog aanvullende informatie nodig als het gaat om o.a. watergebruik en irrigatie. Binnen het project KPI-k is hiervoor een KPI-waterbalans opgenomen om de waterkwantiteitsopgave af te dekken, maar deze KPI kent nog geen duidelijke uitwerking. Voor de uitwerking van de KPI's uit de nutriënten-/ bedrijfsbalans (de KPI's organische stofbalans, fosfaatoverschot, stikstofoverschot, ammoniakemissie, broeikasgasemissie en waterbalans) biedt het BedrijfsBodemWaterPlan (BBWP) veel kansen en deze tool maakt bovendien koppeling met andere initiatieven (BodemUP, Open Bodem Index). Binnen de Provincie Noord-Brabant is er al veel ervaring opgedaan met het BBWP en we willen deze tool nu voor de hele delta inzetten. Binnen het project Biodiversiteitsmonitor akkerbouw Zuidwestelijke Delta gaan we samen met de Waterschappen deze water KPI testen.

Vergelijking KPI-pilots

Ook in het landelijke KPI-k project worden de verschillende KPI's in de praktijk getest op boerenbedrijven. Om een goede vergelijking te kunnen maken tussen de verschillende regio's, heeft men van iedere praktijkregio de data opgehaald bij een aantal bedrijven. Voor de Zuidwestelijke Delta heeft men ook 5 proefbedrijven uitgelicht, zoals hieronder in het geel gemarkeerd.

Tabel 7 Overzicht resultaten praktijktoets per akkerbouwer. DW = drempelwaarde, SW = streefwaarde, ZWD = Zuidwestelijke Delta, OV = Oldambt & Veenkoloniën, BL = Brabant & Limburg, FL = Flevoland.

KPI	Indicator	Eenheid	DW	SW	ZWD1	ZWD2	ZWD3	ZWD4	ZWD5	OV1	OV2	OV3	OV4	OV5	BL1	FL1	FL2	FL3	FL4	FL5
Algemeen	Perceeloppervlakte	ha	-	-	180	54	108	81	158	135	214	330	68	105	128	23	76	58	26	19
	Aantal percelen	-	-	-	41	22	42	11	44	26	26	83	25	25	22	5	35	6	3	88
% rustgewassen	% rustgewassen	%	39	50	30	62	48	36	47	42	6	3	9	86	34	18	31	50	100	55
	Gewasrotatie-index	-	-	-	0.4	0.5	0.7	0.5	0.3	0.6	0.2	0.4	-	0.2	0.4	0.3	0.5	0.5	-	-
	Percentage lage gewasrotatie-index (<0.25)	%	-	-	34.3	10.1	0.0	0.0	37.9	1.3	95.8	37.5	-	53.1	3.3	0.0	0.0	0.0	-	-
Gewasdiversiteit	Totaal aantal geteelde gewassen	-	4	8	11	9	7	8	13	10	6	5	8	5	6	5	12	4	2	7
	Hill-Shannon Index	-	4	8	5.6	7.4	6.1	6.7	9.1	8.0	3.5	2.5	4.9	2.1	4.7	4.8	10.4	3.4	1.9	6.7
	Randdichtheid	m/ha	200	400	523	489	264	267	481	288	177	229	406	157	248	206	218	146	262	2710
% bodembedekking	% bodembedekking volgens BMS	%	-	-	85	98	71	63	58	85	61	82	70	78	69.6	92	-	80	84	93
	% bodembedekking volgens NDVI	%	-	-	71	72	74	62	63	85	78	80	-	74	65	65	79	69	-	-
	% met gereduceerde grondbewerking (>15cm)	%	-	-	74	0	100	23	0	100	0	0	0	0	100	18		100	50	100
Milieubelasting gewasbeschermingsmiddelen	Aantal MBP Bodem	-			124	227	0	416	120	0	199	191	183	122	413	363	0	507	35	41
	Aantal MBP Waterleven	-			104	110	0	139	75	0	92	103	98	129	423	317	0	318	70	127
	Aantal overschrijdingen b&c	-	0	0	3	5	0	4	1	0	6	8	5	6	2	6	0	3	0	2
	Aantal overschrijdingen > 100	-	-	0	2	4	0	2	1	0	1	0	0	3	6	0	0	0	0	1
OS-balans	Aanvoer minus afvoer van EOS	kg EOS/ha	0	1000	1451	388	659	539	-79	2834	329	1429	1365	636	716	1484	2684	776	72	1241
	Aanvoer minus afvoer van N	kg N/ha	*	*	45	5	-41	144	78	124	24	62	136	112	134	127	126	117	68	129
% natuur- en landschapsbeheer	% N&L, berekening van BoerenNatuur	%	5	10	19.7	10.6	51.1	2.3	1.4	50.1	0.0	3.1	34.6	10.7	3.1	0.0	31.0	0.0	5.5	-
	% N&L, berekening van team BMA	%	5	10	12.6	13.5	8.9	2.7	0.8	8.3	0.0	4.5	0.3	2.6	3.5	0.0	19.0	0.0	3.0	-

* Drempel- en streefwaarden op het stikstofbedrijfsoverschot verschillen per grondsoort, grondwatertrap (drempelwaarde) en ecologische norm voor nitraat in het oppervlaktewater volgens KRW (streefwaarde).

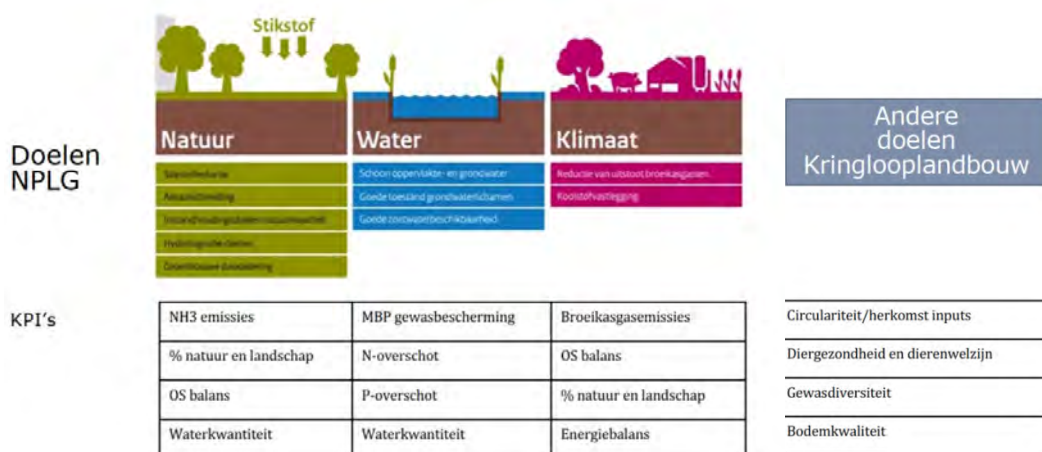
In het komende jaar zullen wij op basis van de verschillende praktijkpilots en een verbreding van de testpilot naar 100 boeren de stap maken naar een definitief beloningssysteem op basis waarvan boeren een eerste beloning zullen ontvangen. Tevens zullen wij gaan toewerken naar specifieke drempelwaarden en streefwaarden van de KPI's voor Zeeland/de Zuidwestelijke Delta. We nemen de onderstaande beloningstabel daarbij als uitgangspunt om nader uit te werken.

Tabel 3. Eerste versie beloningstabel Biodiversiteitsmonitor Akkerbouw Zuidwestelijke Delta

KPI	Punten
% Rustgewassen in rotatie	
>50%	400
40-50%	200
30-40%	100
% Eiwitgewassen in rotatie	
>5%	300
1-5%	150
% Bodembedekking	
>70%	400
60%-70%	200
50-60%	100
Gewasdiversiteit	
>10000	400
5000-10000	200
3000-5000	100
Organische stofbalans	
Aanleveren balans	100
NKG >50%	100
Stro hakselen	100
Vaste mest >?	100
Stikstofbalans	
Aanleveren balans	100
Milieubelasting GBM	
Aanleveren milieumeetlat/ MIG	100
Carbon Footprint	
Aanleveren Cool Farm Tool	100
Maximale score	2200

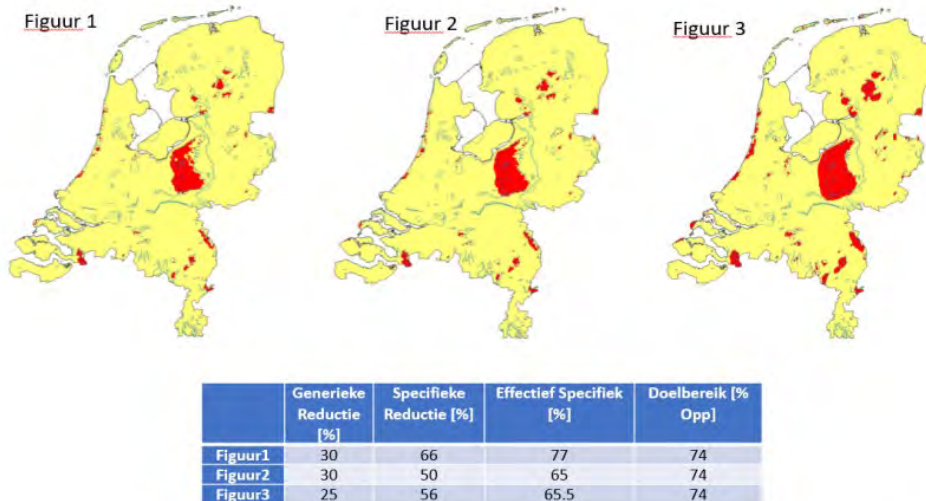
* Deze tabel is indicatief. De exacte streefwaarden en toegekende punten per score moeten nog nader bepaald worden. Dit voorstel is nu gebaseerd op de score's zoals die nu zijn opgehaald bij de deelnemers.

Het onderstaande figuur geeft de koppeling van de doelen van het NPLG en de kringlooplandbouw visie met de doelen van de Biodiversiteitsmonitor weer. Sommige KPI's hebben een relatie met meerdere doelen, waaronder de OS Balans en waterkwantiteit.

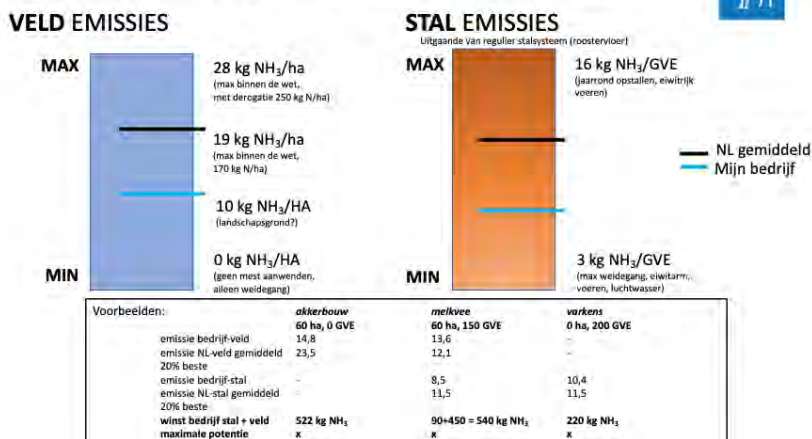
Stikstof en ammoniak/veehouderij

Hoe ver komen we met het doelbereik als elke boer richting 20% van de best scorende bedrijven beweegt bij de KPI-systematiek? En welke "restopgaven" blijven dan over? Om een zo groot mogelijk doelbereik te hebben en de middenklasse van boeren mee te krijgen, is het streven om de middenklasse over te hevelen naar de beste 20% scorende boeren. Als we kijken naar Figuur 1 (waarin een situatie wordt geschetst van 30% generieke ammoniakemissie) in het onderstaande voorbeeld, zien we dat er voor Zeeland maar enkele zeer kleine gebieden overblijven waar de ammoniakemissie normen worden overschreden.

Figuur 4. Specifieke vs. Generieke ammoniakemissie bij verschillende percentages. In figuur 1 en 2 is de generieke reductie 30% maar de specifieke reductie in figuur 1 is 66% en in figuur 2 is 50%. Hierdoor worden de rode gebieden iets groter in figuur 2. In figuur 3 is de generieke reductie 25%. Hierdoor worden de rode, specifieke reductiegebieden ook groter.

BENCHMARK STIKSTOF (NH₃ emissie) Wat is er mogelijk? En waar staat uw bedrijf?

	Effect (kg NH ₃ /ha)	Effect (% t.o.v. NL's gemiddelde)	Max/ min haalbaar	NI's gemiddelde	Max haalbaar effect (% t.o.v. NL's gemiddelde)
Weidegang (per 1000 uur)	2,6	10	4800 uur	1303 uur	35
Ruw eiwit (per %)	2	7,8	13,5%	16,8%	26

Figuur 7. Effect van de regelknoppen om ammoniakemissie te verlagen, met het maximaal haalbare effect t.o.v. het Nederlands gemiddelde.

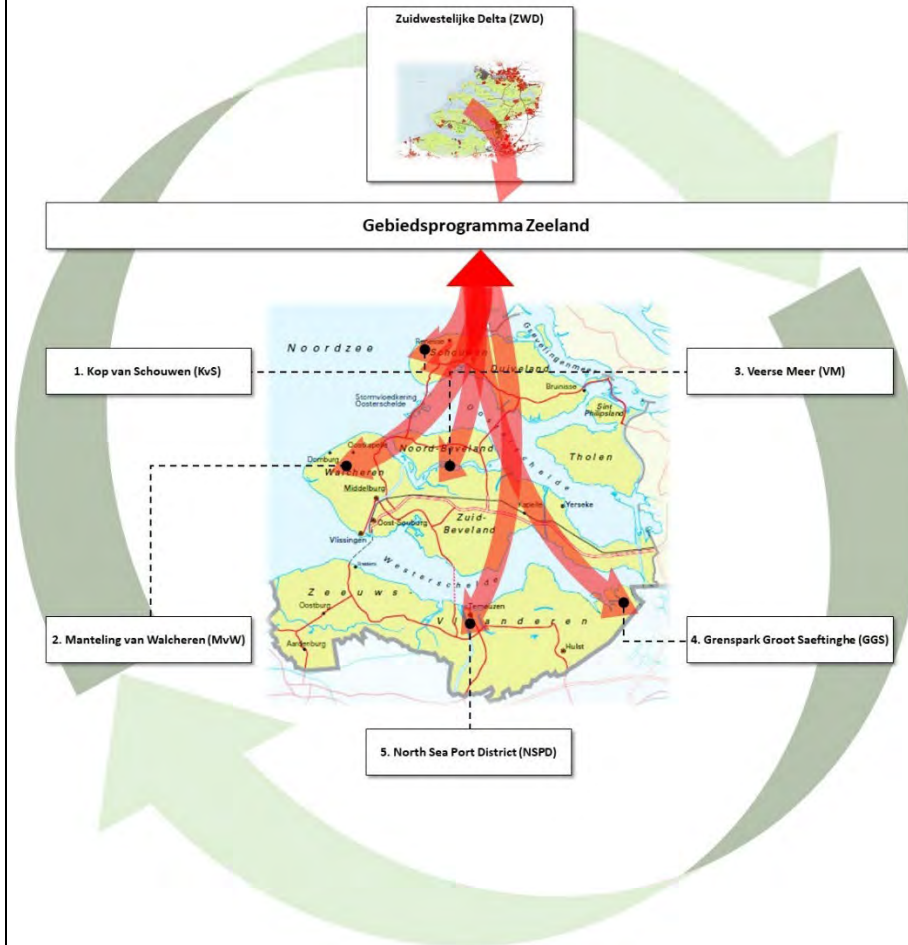
Bijlage 3 Maatregelenpakket veehouderij V1 t/m V7

Aanvraag Rijksbijdrage voor beslissing tot start planuitwerking

Algemene informatie aanvraag

Naam	<p>Maatregelenpakket Veehouderij, waaronder:</p> <ul style="list-style-type: none">- V1. Extensivering melkveehouderij;- V2. Stalsystemen (eventueel gecombineerd met mestbewerking buiten de stal);- V3. Mest-additieven;- V4. Voerspoor;- V5. Verlengde weidegang;- V6. Kruidenrijk grasland. <p>Het betreft nadrukkelijk een globale onderverdeling. Er is overlap en wisselwerking tussen maatregelen. Het pakket is nog niet volledig. Tijdens diverse regiodialogen in het voorjaar van 2023 zijn bijvoorbeeld nog meer maatregelen aangedragen. Na afweging kunnen mogelijk nog nieuwe maatregelen worden opgenomen in volgende versies van het gebiedsprogramma.</p>
Hoofdaanvrager incl. contactgegevens	Provincie Zeeland [REDACTED]
Deelnemende partijen	<ul style="list-style-type: none">- Agrarisch ondernemers- Agrarische collectieven <p>De verdeling wordt in een later stadium bepaald.</p>
Gebied /locaties	<p>Het maatregelenpakket veehouderij heeft betrekking op het gehele landelijke gebied in de provincie Zeeland. Op het niveau van Zuidwestelijke Delta biedt het Interbestuurlijk Programma Vitaal Platteland (IBP VP ZWD) projecten en inzichten als input voor het gebiedsprogramma. De provincie Zeeland heeft daarnaast vijf deelgebieden geselecteerd waar geïntegreerde gebiedsaanpakken (gaan) lopen:</p> <ul style="list-style-type: none">- Kop van Schouwen (KvS);- Manteling van Walcheren (MvW);- Grenspark Groot Saefthinge (GGS);- North Sea Port District (NSPD);- Veerse Meer (VM). <p>De geïntegreerde aanpakken hebben tot doel meerwaarde te creëren met een gezamenlijke aanpak van verschillende ruimtelijke opgaven. Op basis van de specifieke kwaliteiten wordt gewerkt aan een transitie; 'streekontwikkeling'. Deze vijf geselecteerde gebieden vormen in principe een vliegwiel in het delen en opbouwen van werkwijze en instrumentarium voor de aanpak van het gehele Zeeuwse landelijke gebied.</p> <p>In de deelgebieden worden ook specifieke maatregelen uit het akkerbouwpakket toegepast, vooralsnog met name in KvS, MvW en GGS. Voor met name GGS geldt dat projecten al meer in de realisatiefase zitten en versneld kunnen worden opgepakt. Lessen en voortschrijdende inzichten uit de deelgebieden worden verwerkt in de</p>

provinciebrede uitrol van maatregelen.

Afbeelding: Zeeland, inclusief deelgebieden voor geïntegreerde gebiedsaanpakken.

Samenvatting

Het aandeel van de Zeeuwse veehouderijbedrijven in de landelijke veestapel is beperkt en loopt uiteen van 0,1 tot 2,7 % per diersoort. Door het geringe aantal (intensieve) veehouderijen is de impact qua stikstof op de sterk overbelaste duingebieden gering. Vanwege de verhoudingsgewijs ten opzichte van bijvoorbeeld de zes zandprovincies geringe veestapel geldt voor de Zeeuwse veeteelt ook een geringe reductieopgave broeikasgassen van 0,1 Mton CO₂ eq ten opzichte van de Klimaat- en Energieverkenning 2021.

In de melkveehouderij ontstaat ammoniak zodra vaste en vloeibare mest bij elkaar komen. Ammoniak ontsnapt op drie plekken: in de stal, tijdens de mestopslag, en tijdens het uitrijden van de mest op het veld. Tijdens beweiding komen vaste en vloeibare fractie nauwelijks bij elkaar en ontstaat weinig ammoniak.

Alle Zeeuwse veehouderijen hebben een reductieopgave. Door concrete maatregelen te treffen op bedrijven kunnen zowel stalemissies als veldemissies worden teruggebracht. Door maatregelen te kiezen die bij het ontwikkelingsperspectief van hun bedrijf passen, kunnen agrarische ondernemers de stikstofopgave combineren met de overgang naar een volhoudbare landbouw. De maatregelen voor de Zeeuwse veehouderij bestaan overwegend uit een pakket generieke maatregelen.

De ambitie voor volhoudbare landbouw in Zeeland definiëren wij als het creëren van zoveel mogelijk meerwaarde. Meerwaarde die ontstaat door een samenhangende integrale benadering van bodem(vruchtbaarheid), beheer (zoet) water, biodiversiteit en landschap in combinatie met het (kosten)-efficiënter boeren.

	<p>Het maatregelpakket veehouderij omvat, onder andere, stimulering van emissiearme stalsystemen, praktijkonderzoek naar mest-additieven, goed voermanagement, verlengde weidegang en de toepassing van kruidenrijk grasland. Vanwege de aandacht voor eiwitteelt in Zeeland (zie ook maatregelpakket akkerbouw) kunnen akkerbouw en veeteelt elkaar verder versterken (o.a. eigen teelt eiwit) bij goed voermanagement. Deze maatregelen kunnen zorgen voor emissiereductie van ammoniak en/of methaan en andere broeikasgassen.</p> <p>Wegens de behoefte aan dierlijke mest in Zeeland wordt in eerste instantie ingestoken op verruiming van het areaal bij de maatregel extensivering. Deze maatregel wordt met name gestimuleerd in de geïntegreerde gebiedsaanpakken nabij de overbelaste duingebieden.</p> <p>Door goede waardering, bijvoorbeeld aan de hand van KPI's, en binnen een goede kennisinfrastructuur, met onderzoek en coaching, kan uiteindelijk de transitie naar een grootschalige volhoudbare landbouw, met structurele bijdragen aan de NPLG-doelen, versneld worden.</p>
Kosten en dekking (kort)	Transitiefonds: totaal € 49.800.000
Bijlagen	<p>Hieronder zijn per maatregel bronnen weergegeven die mede als basis dienen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <u>(Vrijwel) alle maatregelen:</u> <ul style="list-style-type: none"> o Scenariostudie naar doelen en doelrealisatie in het kader van het Nationaal Programma Landelijk Gebied, Wageningen University & Research, rapport 3236, januari 2023; o Methaanemissies in de melkveehouderij in verleden en toekomst, Wageningen University & Research, rapport 1384, januari 2023; o Position Paper Versnellingsaanpak zandprovincies & veehouderijsectoren. - <u>Mest-additieven:</u> <ul style="list-style-type: none"> o Additieven voor dierlijke mest, HAS Kennistransfer en Bedrijfsopleidingen, projectcode 20400192, 11 september 2011. - <u>Stalsystemen:</u> <ul style="list-style-type: none"> o Uitgangspunt bij deze maatregel is een definitieve erkenning voor de RAV-lijst (Regeling Ammoniak Veehouderij), inclusief afdoende positieve jurisprudentie. - <u>Verlengde weidegang:</u> <ul style="list-style-type: none"> o Duurzaamheidseffecten van stikstof- en klimaatmaatregelen voor de landbouw, CLM Onderzoek en Advies, publicatienummer 1038, oktober 2020. - <u>Kruidenrijk grasland:</u> <ul style="list-style-type: none"> o Notitie Stikstofdepositieonderzoek kruidenrijk grasland, adviesbureau TAUW, kenmerk N003-1283048IQU-V01-lhl-NL, 1 augustus 2022.

Opgaven/problemanalyse en te bereiken doelen

Analyse provinciale/ gebiedsopgaven NPLG	<p>Zeeland is een echte akkerbouwprovincie omgeven door zout water. Perspectief voor een volhoudbare landbouw die bijdraagt aan de maatschappelijke doelen vereist dan ook een specifieke aanpak. Een gezond bodem- en watersysteem wat past binnen - en samenwerkt met - de natuurlijke omgeving is een essentiële voorwaarde voor perspectief. Zonder dat perspectief is het ook niet mogelijk te investeren in maatregelen. Zeeland wil op basis van praktijkgericht onderzoek op bovengenoemde domeinen ondernemers ondersteunen die de transitie naar een volhoudbaar systeem willen maken.</p> <p>Het aandeel van de Zeeuwse veehouderijbedrijven in de landelijke veestapel is beperkt en loopt uiteen van 0,1 tot 2,7 % per diersoort. Door het geringe aantal (intensieve) veehouderijen is de impact qua stikstof op de sterk overbelaste duingebieden gering. Vanwege de verhoudingsgewijs ten opzichte van bijvoorbeeld de zes zandprovincies geringe veestapel geldt voor de Zeeuwse veeteelt ook een geringe reductieopgave broeikasgassen van 0,1 Mton CO₂ eq ten opzichte van de Klimaat- en Energieverkenning 2021.</p>
---	---

	<p>In de melkveehouderij ontstaat ammoniak zodra vaste en vloeibare mest bij elkaar komen. Ammoniak ontsnapt op drie plekken: in de stal, tijdens de mestopslag, en tijdens het uitrijden van de mest op het veld. Tijdens beweiding komen vaste en vloeibare fractie nauwelijks bij elkaar en ontstaat weinig ammoniak.</p> <p>Veehouderijen hebben een rol in de voedselproductie, landschapsbeheer en aanlevering van organische mest (kringlooplandbouw) ten gunste van de akkerbouw in Zeeland.</p>
<p>Doel planuitwerking (in welke nog ontbrekende informatie / procedurele stappen te voorzien)</p>	<p>Alle Zeeuwse veehouderijen hebben een reductieopgave. Door concrete maatregelen te treffen op bedrijven kunnen zowel stalemissies als veldemissies worden teruggebracht. Door maatregelen te kiezen die bij het ontwikkelingsperspectief van hun bedrijf passen, kunnen agrarische ondernemers de stikstofopgave combineren met de overgang naar kringlooplandbouw. De maatregelen voor de Zeeuwse veehouderij bestaan overwegend uit een pakket generieke maatregelen. Afhankelijk van de uitkomsten van het nog af te sluiten Landbouwakkoord kunnen of moeten veehouders keuzes maken uit de maatregelen.</p> <p>Ontbrekende informatie/procedurele stappen per maatregel:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <u>Extensivering melkveehouderij (V1)</u>: dit betekent dat minder koeien per hectare worden gehouden. Het economisch rendement van extensieve bedrijven ligt beduidend lager dan dat van intensievere bedrijven. Het Rijk (Landbouwakkoord) dient te voorzien in extra structurele ondersteuning om deze maatregel kansrijk te maken. Zie ook 'financiën en risico's' voor neveneffecten in Zeeland van deze maatregel; - <u>Stalsystemen, Mest-additieven en Voerspoor (V2 t/m V4)</u>: wij beschouwen dergelijke maatregelen als generieke, landelijke maatregelen. De zes zandprovincies en veehouderijsectoren hebben begin 2023 een aanpak gepresenteerd om de duurzaamheidstransitie in de veehouderij te versnellen en deze met het Rijk in wet- en regelgeving in te bedden door op korte termijn doorbraakinnovaties te ontwikkelen die: <ul style="list-style-type: none"> o Leiden tot haalbare, betaalbare en geborgde emissiereducties in alle veehouderijsectoren door toepassing van emissiearme/-reducerende (stal)systemen en managementmaatregelen; o De basis leggen voor een nieuw wettelijk stelsel – ook voor vergunningverlening en handhaving door de bevoegde gezagen - waarbij straks alle maatregelen die emissie reduceren via sensoren en/of de (afrekenbare) stoffenbalans gemonitord kunnen worden (conform uniforme, nationale richtlijnen); o In de veehouderij zullen leiden tot nieuwe verdienmodellen voor hoogwaardige mestverwerking i.c.m. duurzame energieopwekking. Daarmee wordt ook een bijdrage geleverd aan energietransitie en circulaire economie; o Bijdragen aan betere benutting van organische meststoffen (kunstmestvervangers) in regionale kringlopen waarbij agrariërs handvatten worden aangereikt om uitspoeling van nitraat te minimaliseren (bemesten in balans). <p>Gezien de relatief beperkte omvang van de veehouderij in Zeeland achten wij het meest efficiënt om de resultaten van de versnellingsaanpak te volgen. Afhankelijk van die resultaten en afspraken in een mogelijk Landbouwakkoord bepalen wij welke stappen nog eventueel aanvullend nodig zijn om deze generieke maatregelen in Zeeland te implementeren.</p> <ul style="list-style-type: none"> - <u>Verlengde weidegang en Kruidenrijk grasland (V5 en V6)</u>: dit betreft maatregelen waar vanuit de Eco-regeling uit het Gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB) reeds een extra vergoeding mogelijk is. <p>'KPI-systematiek' en 'coaching', zie hieronder, vormen ondersteunende instrumenten om de maatregelen uit het maatregelpakket veehouderij verder te brengen.</p>

Waardering/financiering

Voor alle maatregelen geldt dat de veehouder de meerwaarde tot uitdrukking moet zien komen ook in kostenbeheersing en een goede/betere productprijs. Momenteel worden Kritische Prestatie Indicatoren (KPI's) al toegepast voor lichte stimulering vanuit de overheid, voor rentekorting door banken en als basis voor duurzaamheidspremies en keurmerken door afnemers. De landelijke ambitie is om een integrale set KPI's vast te stellen die in zijn geheel stuurt naar betere prestaties op alle doelen. Zie bijlage 1 voor een uitgebreide toelichting op de KPI-systematiek en het gebiedsprogramma.

Kennisopbouw, -verspreiding, coaching

Het NPLG richt zich op het toekomstbestendig ontwikkelen van het landelijk gebied, mede met het oog op het voldoen aan internationale verplichtingen op het terrein van natuur (met als onderliggende opgave de reductie van stikstof) en water en klimaat (broeikasgassen). Binnen de toekomstbestendige ontwikkeling van het landelijk gebied dient de Zeeuwse landbouw in zijn geheel te transformeren naar een volhoudbare landbouw.

Dat vergt met betrekking tot stikstof, water en klimaat, bij de diverse akkerbouwmaatregelen, andere keuzes dan die in het verleden werden gemaakt. Specifieke coaching bij die keuzes is nodig. We kunnen hierbij onderscheid maken in algemene ondersteuning van ondernemers door onafhankelijke adviseurs en specifieke vakinhoudelijke kennis.

Voor wat betreft de algemene ondersteuning sluiten we aan bij de landelijke aanpak Sociaal Economische begeleiding. Doel van dit door het Ministerie van LNV, samen met de provincies, opgezette traject is het aanbieden van langjarige onafhankelijke coaching aan ondernemers. Naast bovenstaande gebiedsprocessen zal elke boer individuele keuzes voor zijn bedrijf moeten maken voor de toekomst. Dit beseffen, ervaren, laten indalen, tot inzichten én keuzes komen is een lastig proces. Er is daarom begeleiding nodig voor hoe de landbouwtransitie uiteindelijk landt aan de keukentafel. Langjarige trajecten zijn nodig om boeren bij te staan in de vaak ingrijpende keuzes die moeten worden gemaakt. Ongeacht of bedrijven uiteindelijk moeten stoppen, verplaatsen, of toewerken naar een meer extensieve bedrijfsvoering. Naast technische en financiële veranderingen is het maken van keuzes voor de toekomst ook allereerst een sociaal en psychologisch proces.

Uit deze gesprekken maar ook via andere kanalen kan het verzoek komen om meer technisch-inhoudelijke kennis rondom een bepaald onderwerp. Voor de domeinen water en bodem wordt dit nader uitgewerkt in het project BodemUP.

Hierbij is voor de planuitwerking aandacht nodig voor capaciteit (aantal coaches) en inhoud (opleidingstraject coaches).

Het betreft een pakket van zeer verschillende maatregelen. Ook binnen de diverse maatregelen zijn, afhankelijk van type, samenstelling, vakmanschap, etc., grote verschillen aangetoond in invloed op NPLG-doelen. Het gaat om het beperken van de invoer en van de verliezen van stikstof binnen het landbouwsysteem.

- Extensivering melkveehouderij (V1): verbetering oppervlaktewaterkwaliteit door verminderde uit- en afspoeling van nitraat; vermindering van ammoniakuitstoot richting natuur, positieve invloed op o.a. biodiversiteit; verminderde uitstoot van broeikasgassen.
- Stalsystemen (V2): vermindering van ammoniakuitstoot richting natuur, positieve invloed op o.a. biodiversiteit; diverse systemen zorgen ook voor verminderde uitstoot van methaan.
- Mest-additieven (V3): afhankelijk van het type vindt reductie van ammoniak (natuur) en/of methaan en lachgas (klimaat) en verbetert de bodemkwaliteit (biodiversiteit onder- en bovengronds);
- Voerspoor en Verlengde weidegang (V4 en V5): verlaging van emissies van methaan (klimaat) en ammoniak (natuur);

	<ul style="list-style-type: none"> - <u>Kruidenrijk grasland (V6)</u>: lagere input van dierlijke mest en kunstmest zorgt voor verbetering van oppervlaktewaterkwaliteit en reductie van broeikasgassen. Daarnaast verbetert de biodiversiteit.
Eventuele wijzigingen ten opzichte van gebiedsprogramma	N.v.t.
Meekoppelkansen	<ul style="list-style-type: none"> - Diverse stalsystemen leveren door scheiding mestproducten die voldoen aan de definitie van kunstmestvervangers (RENURE). Dit betekent dat deze producten in potentie kunstmest kunnen vervangen bij gewassen met een hogere stikstofgebruiksnorm. Dit levert kortere kringlopen op. Wetenschappelijk is de onderbouwing om tot RENURE te komen gereed, maar juridisch moet de toepassing nog geregeld worden door de Europese Commissie. Daarnaast moet nog politieke besluitvorming plaatsvinden binnen de Europese Unie; - Binnen de gebiedsprocessen gaat per gebied een team onder leiding van een netwerkregisseur het proces aanjagen en zorgen voor de verbinding tussen partijen en opgaven. Bijvangst zijn te verwachten door de opgaven waar mogelijk te verbinden met sectoren als industrie, mobiliteit en andere lokale en landelijk overheidsopgaven.
Projecten	<p>De eerdergenoemde versnellingsaanpak van de zes zandprovincies en veehouderijsectoren zet onder andere in op versnelde juridische borging van toepassing van diverse stalsystemen en mest-additieven. Gezien de relatief beperkte omvang van de veehouderij in Zeeland achten wij het meest efficiënt om de resultaten van de versnellingsaanpak af te wachten.</p> <p><u>Coaching:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - BodemUp: 500 agrarische ondernemers in Zeeland worden begeleid met minimaal 3 contactmomenten (danwel fysiek danwel digitaal en of individueel of in groepsverband) per jaar (volgens PDCA-systematiek), waarbij jaarlijks een BedrijfsBodemWaterPlan (BBWP) wordt opgesteld voor één perceel. <ul style="list-style-type: none"> o BedrijfsBodemWaterPlan (BBWP): Zoeken naar synergie met (deelnemers) BodemUP. De deelnemers aan BodemUP krijgen een BBWP voor één perceel aangeboden. Doel is dat minimaal 500 ondernemers voor minimaal 5 percelen een BBWP opstellen. In 2027 alle deelnemers een BBWP-score van minimaal 'voldoende'. o Bodemverbetering: Doel is om de deelnemers van BodemUP een verdieping te geven op het onderwerp 'bemesting' door inzicht te verschaffen over het bemesten. o Slim landgebruik: Doel is om de deelnemers van BodemUP een verdieping te geven op het onderwerp 'landgebruik' door inzicht te verschaffen op de onderwerpen CO₂/carbonfarming, emissiereductie en niet-kerende grondbewerking. <p>N-Residumeting: Doel is om de deelnemers van BodemUP een verdieping te geven op het onderwerp 'bemesting' door via N-residumetingen inzicht te krijgen in de hoeveelheid minerale stikstof die nog in de laag 0-90 cm onder maaiveld zit. Dit geeft een indicatie over de effectiviteit van bemesting. Per ondernemer 5 metingen.</p> <p><u>KPI's</u></p> <p>Landelijk wordt komende tijd verder gewerkt aan een integrale KPI-set voor de melkveehouderij. Hierdoor ontstaat een eenduidig systeem waarmee prestaties kunnen worden vastgesteld zodat betere prestaties ingerekend, gewaardeerd en beloond kunnen worden. Zowel private als publieke partijen kunnen de normwaarden bepalen waarbij zij boeren willen betalen voor duurzaamheidsdiensten.</p> <p>Naast het uitwerken van de integrale set wordt gewerkt aan een aantal randvoorwaarden om het toepassen KPI's voor sturing en beloning tot een succes te maken, dit zijn 1) het vergroten van het netwerk van partijen die KPI's willen gebruiken voor sturen en belonen, 2) het verbeteren van de data beschikbaarheid, ontsluiting en</p>

	<p>certificering van data, rechtdoend aan eigenaarschap en 3) het ontwikkelen van een <i>governance</i> structuur, zodat goede afspraken tussen publieke en private partijen kunnen worden gemaakt over het beheer en vaststelling van inhoud van de KPI's en rekenregels. Dit alles onder mom van doen, leren, beter doen. Dit is een continu proces voor het werken en sturen met KPI's, net zoals de verduurzaming van de landbouw dat is.</p> <p>Zie bijlage 1 voor een nadere toelichting op de KPI-systematiek.</p>
--	---

Oplossingsrichtingen, doelbereik en (sociaaleconomische) effecten

<p>Maatregelen, instrumenten</p>	<p>Maatregelpakket veehouderij, waaronder:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <u>Extensivering melkveehouderij (V1)</u>: verminderen van het aantal koeien per hectare. De uitwerking is afhankelijk van te maken afspraken in het Landbouwakkoord. Wegens de behoefte aan dierlijke mest in Zeeland wordt in eerste instantie ingestoken op verruiming van het areaal; - <u>Stalsystemen (V2)</u>: aanpassen van oude stalsystemen of realiseren van nieuwe stalsystemen om daarmee de uitstoot van ammoniak te verminderen. Provincie stimuleert onderzoek en toepassing van systemen die we kunnen waarborgen, monitoren en handhaven; - <u>Mest-additieven (V3)</u>: het valoriseren van dierlijke mest door het toevoegen van biologische, chemische of fysische additieven. Dit heeft tot doel reductie van ammoniak, methaan, lachgas en geuremissie, vermindering van nitraatuitspoeling, betere nutriëntenopname door de plant en een verbeterde bodemkwaliteit. Provincie wil praktijkonderzoek stimuleren; - <u>Voerspoor (V4)</u>: met goed voermanagement voor koeien zijn de emissies van methaan en ammoniak te verlagen. Nu zijn al maatregelen mogelijk, maar o.a. in de zes zandprovincies lopen ook verschillende onderzoeken naar oplossingen voor de lange termijn. Vanwege de aandacht voor eiwitteelt in Zeeland (zie ook maatregelpakket akkerbouw) kunnen akkerbouw en veeteelt elkaar verder versterken (o.a. eigen teelt eiwit). Vanwege verkorten van de kringloop stimuleert de provincie deze maatregel; - <u>Verlengde weidegang (V5)</u>: weiden zorgt op een natuurlijke manier voor dat urine en mest niet met elkaar vermengen, waardoor minder ammoniak ontstaat. Koeien laten grazen in de wei leidt door de goede verteerbaarheid en specifieke eigenschappen van vers gras tot minder methaanemissies. Onderzoeken laten zien dat een rantsoen van weidegras in plaats van kuilgras een emissiereductie van methaan van 10-30% kan opleveren. Ook zomerstalvoeding (voeren van vers gras in de stal) levert tot 20% minder methaanemissies op vergeleken met een rantsoen van kuilgras. Weidegang is opgenomen op de RAV-lijst. Provincie stimuleert toepassing; - <u>Kruidenrijk grasland (V6)</u>: in zijn algemeenheid vraagt kruidenrijk grasland een lagere dierlijke mestgift en geen kunstmest. Het toepassen van kruidenrijk grasland heeft daarnaast positieve effecten op de diergezondheid en op de onder- en bovengrondse biodiversiteit. Provincie stimuleert toepassing.
<p>Doelbereik (in verhouding tot het gebiedsprogramma)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - <u>Natuur</u>: reductie stikstofuitstoot door o.a. vermindering ammoniak bij stalvloeren, stikstof terugbrengen in kringloop (na mestbewerking). Door het reduceren van de stikstofuitstoot, kan de staat van de stikstofgevoelige natuur verbeteren. Door extensivering ontstaat meer ruimte voor natuur en natuurinclusieve landbouw. - <u>Water</u>: door het optimaliseren van de bedrijfsvoering zullen kringlopen zoveel mogelijk gesloten worden, waardoor er minder uitspoeling is en de waterkwaliteit kan verbeteren. - <u>Klimaat</u>: door extensivering kan (bij gelijkblijvend areaal) het aantal koeien afnemen en daarmee de methaanuitstoot. - <u>Sociaal</u>: reductie stankoverlast, door extensivering kan bedrijvigheid uit het gebied verdwijnen, wat consequenties kan hebben voor de sociale structuur op het platteland.

	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Economisch</i>: optimalisatie leidt tot kostenbesparing voor de agrariër en verbetering bedrijfseconomische situatie. Extensivering kan leiden tot vermindering inkomsten en innovatie leidt tot verhoging kosten, waardoor in beide gevallen de bedrijfseconomische situatie van de agrariër zal verslechteren tenzij gecompenseerd met subsidie of aanvullende inkomsten.
Onderbouwing	<p>Volgt nadat toetsingsadvies EA is vastgesteld en SEIA verder is uitgewerkt.</p> <p>Minder dieren: we stimuleren extensieve landbouw, dat kan betekenen meer areaal of minder dieren. Wegens de behoefte aan dierlijke mest wordt in eerste instantie ingestoken op verruiming van het areaal.</p>

Besluitvorming en daarbij betrokken partijen

Beschrijving partijen, rollen en verantwoordelijkheden	<ul style="list-style-type: none"> - Agrarisch ondernemers: toepassen van (een selectie van) de maatregelen - Agrarische collectieven (o.a. ZLTO, ZAJK): communicatie en stimuleren bewustwording - Provincie Zeeland: vergunningen stalsystemen (bij aantal intensieve veehouderijen bevoegd gezag) - Zeeuwse gemeenten: (herziening) vergunningen stalsystemen
Te doorlopen procedures en besluitvorming	<ul style="list-style-type: none"> - Provincie bespreekt mogelijke maatregelen in gebieden. Wat is waar van toepassing en wat is het potentieel van de maatregelen. Dit wordt opgenomen en geactualiseerd in het Gebiedsprogramma. - Procedures, vergunningverlening en politieke besluitvorming is van toepassing
Participatie en betrokkenheid democratische vertegenwoordigingen	<ul style="list-style-type: none"> - Bij het inventariseren van de maatregelen voor de Zeeuwse veehouderij zijn agrarische belangenorganisaties (o.a. ZLTO, ZAJK) betrokken, o.a. in de Regiodialogen in Zeeland (mrt-mei 2023); - In de deelgebieden zijn en worden directbetrokkenen geraadpleegd. - De eerste aanzet tot maatregelen zijn als onderdeel van het Gebiedsprogramma 0.5 in concept voorjaar 2023 gedeeld met Provinciale Staten.

Financiën en risico's

Onderbouwing rijksbijdrage	<p>Bijdrage vanuit het Rijk is nodig om grootschalig en langdurig (duurzaam) toekomstperspectief te bieden voor agrariërs die inzetten op diverse maatregelen uit het pakket. Die bijdrage varieert sterk per te nemen maatregel. Extensivering van de melkveehouderij of implementatie van nieuwe stalsystemen vragen vanzelfsprekend (veel) hogere investeringen dan maatregelen die verband houden met mest-additieven, aanpassingen in het voerspoor, verlengde weidegang en het toepassen van kruidenrijk grasland.</p> <p>Voor laatstgenoemde maatregelen bestaan reeds vergoedingen (Eco-regeling GLB). De kosten van extensiveren zijn sterk afhankelijk van de uitwerking van deze generieke maatregel naar aanleiding van het nog te sluiten Landbouwakkoord.</p>			
Kostenraming planuitwerking				
	<i>Maatregel</i>	<i>(Deel)gebied</i>	<i>Plankosten en/of Realisatie korte termijn excl. btw</i>	<i>Verwachte realisatiekosten excl. btw</i>
	Extensivering melkveehouderij	Zeeland, m.n. MvW, KvS	Zie omzetten / extensiveren bouwland Maatregelpakket Akkerbouw	
	Stalsystemen; innovatiefonds voor RAV goedgekeurde installaties	Zeeland (ca. 200 bedrijven)	€ 1.500.000 (€ 150.000,- voor pilot bij 10 bedrijven)	€ 28.500.000 (€ 150.000,- voor resterende ca. 190 bedrijven)

	Mest-additieven	Zeeland		N.v.t., wet- en regelgeving, marktwerking (zie KPI's)
	Voerspoor; voer en managementmaatregelen	Zeeland	€ 1.500.000 (plankosten en onderzoek)	€ 10.000.000 (€ 50.000,- per bedrijf)
	Verlengde weidegang			N.v.t. (zie KPI's)
	Kruidenrijk grasland	Zeeland		€ 2.550.000 (€ 150,- per ha grasland x 17.000 ha)
	KPI's: ontwikkelen en 'vullen' systematiek	Zeeland	€ 750.000 (plankosten en onderzoek)	€ 5.000.000
	Totaal		€ 3.750.000	€ 46.050.000
Dekkingsvoorstel planuitwerking	<ul style="list-style-type: none"> - Rijk; Transitiefonds - EU; POP3 (categorie D) - Provincie Zeeland - Agrarische sector 			
Indicatieve kostenraming navolgende realisatie	Zie kostenraming planuitwerking			
Indicatief dekkingvoorstel navolgende realisatie	Transitiefonds: totaal € 49.800.000			
Verhouding tot indicatief budget voor realisatie van het gehele gebiedsprogramma (totaal maatregelpakketten)	PM			
Risico's en beheersmaatregelen	PM			

Aanpak met planning en mijlpalen

Aanpak	PM
Planning met mijlpalen en afronding planuitwerking	Planvorming en snel op te pakken projecten staan gepland in 2024 en 2025.
Indicatieve planning met mijlpalen en afronding realisatie	Realisatie van nieuwe - en het voortzetten van reeds gestarte - projecten vindt plaats in 2024 t/m 2030.

V7. Vrijwillige opkoop van veehouderijen, die niet onder een landelijke opkoopregeling vallen

Aanvraag Rijksbijdrage voor beslissing tot start realisatie

Algemene informatie aanvraag

Naam	Vrijwillige opkoop van veehouderijen die niet onder een landelijke opkoopregeling vallen
Hoofdaanvrager incl. contactgegevens	Provincie Zeeland [REDACTED]
Deelnemende partijen	
Gebied /locaties	Verspreid over Zeeland hebben zich nu ruim 30 veehouders gemeld die willen stoppen. Zij konden of kunnen, om diverse redenen, geen gebruik maken van de landelijke opkoopregelingen zoals de SRV, MGA, LBV en LBV+. De lijst met locaties is om privacy redenen niet bijgevoegd, maar wel bij de provincie bekend.
Samenvatting	Veehouders in Zeeland die vrijwillig willen stoppen hebben tot nu toe niet of nauwelijks gebruik kunnen maken van de landelijke opkoopregelingen. Maar elke veehouder die stopt draagt bij aan de stikstofopgave. En zeker in de provincie Zeeland zijn er weinig andere bronnen die direct tot een vermindering van de stikstofemissie en daarmee de stikstofdepositie leiden. Daarom kunnen veehouders die niet onder een landelijke opkoopregeling vallen (LBV en LBV+) en toch willen stoppen, door de provincie worden opgekocht. Met de opkoop is een stikstofreductie van ca. 80 ton NH ₃ .
Kosten en dekking (kort)	Er hebben zich op dit moment ruim 30 bedrijven gemeld. Ervan uitgaande dat een klein aantal bedrijven onder de LBV of LBV+ valt, wordt voor 25 bedrijven geld gevraagd. Hierbij is uitgegaan van een gemiddelde waarde en grootte van de veehouderijen. Waarde gebouwen, erf en rechten: 25 x € 2 miljoen = € 50 miljoen Waarde gronden: 25 x gemiddeld 40 ha = 1.000 ha x € 100.000,- = € 100 miljoen Transitiefonds: € 150.000.000,-
Bijlagen	

Bijlage 4 Maatregelpakket water W6 en W7

W6. Opwaarderen sub optimale waterstromen (deel hergebruik effluent RWZI)

Aanvraag Rijksbijdrage voor beslissing tot start planuitwerking

Algemene informatie aanvraag

Naam	Opwaarderen suboptimale waterstromen (deel hergebruik effluent RWZI)
Hoofdaanvrager incl. contactgegevens	Provincie Zeeland (i.c.m. Waterschap Scheldestromen)
Deelnemende partijen	Belangrijkste partij bij het uitvoeren van dit project is Waterschap Scheldestromen
Gebied /locaties	Dit project gaat over alle rioolwaterzuiveringsinstallaties die waterschap Scheldestromen in Zeeland heeft. Dat zijn er 15.
Samenvatting	<p>De 15 rioolwaterzuiveringen van Zeeland zuiveren afvalwater en leveren dat terug aan de waterkringloop, door het te lozen in het oppervlaktewatersysteem. Het gezuiverde water is over het algemeen zoet. Zoet water is schaars in Zeeland, dus in potentie kunnen de rioolwaterzuiveringen een belangrijke bijdrage leveren aan de zoetwaterbeschikbaarheid in Zeeland. Los daarvan heeft het gezuiverde water nu vaak al een functie, bijvoorbeeld om het watersysteem op peil te houden in geval van droogte. Het gezuiverde afvalwater voldoet aan de normen die ervoor gesteld worden, maar door het water nóg iets verder te zuiveren, wordt de bruikbaarheid van het water enorm vergroot. Afvalwater wordt over het algemeen behandeld volgens de volgende systematiek:</p> <ol style="list-style-type: none">1. Mechanische behandeling. Doel: grof materiaal verwijderen2. Biologische behandeling: middels micro-organismen organische stoffen uit het afvalwater afbreken.3. Chemische behandeling: chemicaliën zoals ijzer- en aluminiumzouten worden toegevoegd om fijnere deeltjes en fosfaten uit het afvalwater te verwijderen. <p>Het gezuiverde afvalwater is nu schoon genoeg om in het watersysteem geloosd te worden. In dit afvalwater zitten vaak echter nog stoffen die we vanuit de KRW-systematiek, maar ook ten behoeve van hergebruik voor bijvoorbeeld de landbouw liever verwijderd zouden zien. Door een 4^e zuiveringsstap toe te voegen, wordt het water nog verder gezuiverd. Deze stap dient om bepaalde chemische verontreinigingen af te breken, zoals resten van medicijnen en pesticiden.</p>
Kosten en dekking (kort)	<p>De kosten voor het toevoegen van een 4e zuiveringsstap aan een rioolwaterzuiveringsinstallatie zijn afhankelijk van verschillende factoren, zoals de grootte van de installatie, de specifieke zuiveringsmethode die wordt gebruikt en de lokale omstandigheden. Over het algemeen kan het toevoegen van een 4e zuiveringsstap aan een bestaande installatie echter aanzienlijke kosten met zich meebrengen.</p> <p>De kosten voor de benodigde infrastructuur, apparatuur, materialen en arbeid kunnen hoog oplopen. Daarnaast kunnen er ook extra kosten zijn voor de energie die nodig is om de extra zuiveringsstap uit te voeren en voor het onderhoud van de installatie.</p> <p>De kosten van een 4e zuiveringsstap worden meestal bepaald op basis van een kosten-batenanalyse, waarbij de voordelen van de extra zuivering, zoals de mogelijkheid om gezuiverd water te hergebruiken, worden afgewogen tegen de kosten van de investering. Over het algemeen kan de investering voor het toevoegen van een 4e zuiveringsstap variëren van enkele honderdduizenden tot enkele miljoenen euro's per rioolwaterzuiveringsinstallatie, afhankelijk van de omvang van de installatie en de specifieke omstandigheden.</p>
Bijlagen	N.v.t.

Opgaven/probleemanalyse en te bereiken doelen

Analyse provinciale/ gebiedsopgaven NPLG	het toevoegen van een 4e zuiveringsstap kan bijdragen aan de doelstellingen van het NPLG door de waterkwaliteit te verbeteren, de belasting op het milieu te verminderen en de beschikbaarheid van zoetwater te vergroten.
Doel planuitwerking (in welke nog ontbrekende informatie / procedurele stappen te voorzien)	Er is beleid nodig (waterschap) voor de manier waarop we willen omgaan met het hergebruiken van effluent, rekening houdend met Europese en landelijke richtlijnen. Hierop volgen een of meerdere pilotlocaties om de effecten te kunnen monitoren.
Eventuele wijzigingen ten opzichte van gebiedsprogramma	N.v.t.
Meekoppelkansen	In Europa wordt momenteel gewerkt aan nieuwe regelgeving. De EU-verordening betreffende het hergebruik van stedelijk afvalwater, die ervoor moet zorgen dat hergebruik van afvalwater veilig en duurzaam gebeurt. de verordening zal naar verwachting meer eisen stellen aan de kwaliteit van het effluent en het hergebruik van afvalwater voor bepaalde toepassingen reguleren.
Projecten	<ul style="list-style-type: none"> - Beleid opstellen voor het hergebruiken van effluent - Een of meerdere pilotlocaties om de effectiviteit van het beleid en de maatregelen te beoordelen. - evt. opschaling

Oplossingsrichtingen, doelbereik en (sociaaleconomische) effecten

Maatregelen, instrumenten	Na uitvoering van deze maatregel is effluent, dat tot dan toe vooral gezien werd als afvalproduct, opgewaardeerd tot een waardevolle grondstof voor de omgeving.
Doelbereik (in verhouding tot het gebiedsprogramma)	Doel is om de potentie van zoetwaterbeschikbaarheid in Zeeland te vergroten. Dit heeft invloed op de hieronder genoemde gebiedsopgaven: <ul style="list-style-type: none"> • Versterken biodiversiteit. Verdroging en verzilting zijn slecht voor onze biodiversiteit • Verminderen stikstofdepositie. Het gebiedsplan geeft aan dat een gezonde plant beter in staat is stikstof te binden, daarvoor is zoet water onontbeerlijk • Klimaatadaptatie: Een betere zoetwaterbeschikbaarheidsstrategie maakt zeeland weerbaarder tegen hitte en droogte, door het beter kunnen benutten van de sponswerking van de bodem is Zeeland beter bestand tegen extremere weerbeelden • Stimuleren duurzame landbouw: voor een duurzame landbouw is zoet water nodig. de meest duurzame manier van het omgaan met zoetwater is het vergroten van de potentie die de bodem hierin kan bieden.
Onderbouwing	

Besluitvorming en daarbij betrokken partijen

Beschrijving partijen, rollen en verantwoordelijkheden	Maatregelen zullen getroffen worden in de zuiveringsinstallaties en het omliggende watersysteem. Daarom is het waterschap de belangrijkste partij. andere partijen zijn provincie zeeland en individuele gebruikers of stakeholders.
Te doorlopen procedures en besluitvorming	De eerste stap is om het nadere onderzoek uit te voeren. Afhankelijk van het resultaat zal een afwegingskader opgesteld worden om de prioritering en afweging van uit te voeren projecten vast te stellen. Op basis daarvan worden de uitvoeringsprojecten voorbereid, na bestuurlijke besluitvorming hierover. Daarbij zal rekening gehouden worden met benodigde procedures voor bijvoorbeeld grondaankoop en vergunningverlening.
Participatie en betrokkenheid democratische vertegenwoordigingen	Het gebiedsprogramma benadrukt het belang van participatie en samenwerking met belanghebbenden en bewoners bij het behalen van de doelstellingen. Er wordt gestreefd naar een open en transparant proces, waarin informatie wordt gedeeld en ideeën worden uitgewisseld. Ook het waterschap heeft de ambitie om samen te werken met verschillende partijen, zoals gemeenten, natuurorganisaties, agrariërs en bedrijven,

	om zo gezamenlijk tot gedragen oplossingen te komen voor de wateropgaven in het gebied
--	--

Financiën en risico's

Onderbouwing rijksbijdrage	Het uitvoeren van de hierboven benoemde projecten, leveren niet alleen een verbetering op van de waterkwaliteit uit de zuivering, maar dragen op vele manieren bij aan de doelstellingen zoals het NPLG die benoemt. Zoetwaterbeschikbaarheid is een belangrijke pijler bij het terugdringen van stikstofdeposities. Een betere waterkwaliteit, zoetwaterbeschikbaarheid voor andere gebruiksfuncties, betere weerbaarheid tegen klimaatverandering zijn andere positieve effecten van het uitvoeren van deze maatregelen. Tevens helpen deze maatregelen de landbouwsector te verduurzamen.
Kostenraming planuitwerking	De kosten voor deze projecten zullen met name tot uiting komen in de uitvoering van de fysieke projecten, die zullen volgen uit het onderzoek. Op basis van een eerste globale scan van waar de problemen optreden, gecombineerd met de ingeschatte kosten per kilometer aan te passen waterloop, wordt een voorzichtige eerste kosteninschatting gemaakt van 100 miljoen Euro.
Dekkingsvoorstel planuitwerking	Transitiefonds € 100.000.000,-
Indicatieve kostenraming navolgende realisatie	
Indicatief dekkingvoorstel navolgende realisatie	
Verhouding tot indicatief budget voor realisatie van het gehele gebiedsprogramma (totaal maatregelpakketten)	
Risico's en beheersmaatregelen	<ol style="list-style-type: none"> 1. Onvoldoende draagvlak voor uitvoering bij stakeholders: Om dit risico te beheersen is het belangrijk om in een vroeg stadium alle relevante stakeholders te identificeren en hen actief te betrekken bij het project, bijvoorbeeld door middel van informatiebijeenkomsten en inspraakmomenten. 2. Organisatorische risico's: Het uitvoeren van de benoemde mogelijke maatregelen is erg arbeidsintensief. Het aantrekken van externe expertise voor de uitvoering kan een effectieve beheermaatregel zijn. 3. Grondaankoop: Indien grond benodigd is voor het uitvoeren van een project, levert dat een risico op, omdat succesvolle grondaankoop niet gegarandeerd is. Beheersmaatregelen zijn om ook alternatieve locaties in beeld te brengen. Daarnaast is een vroegtijdige inventarisatie van benodigde grond en beschikbare grond nodig.

Aanpak met planning en mijlpalen

Aanpak	
Planning met mijlpalen en afronding planuitwerking	
Indicatieve planning met mijlpalen en afronding realisatie	

W7. Opwaarderen suboptimale zoetwaterstromen (in de Zeeuwse industrie)

Aanvraag Rijksbijdrage voor beslissing tot start planuitwerking

Algemene informatie aanvraag

Naam	Opwaarderen suboptimale zoetwaterstromen in de Zeeuwse industrie
Hoofdaanvrager incl. contactgegevens	Provincie Zeeland [REDACTED]
Deelnemende partijen	Grofweg alle industrieën in Zeeland, hieronder worden de locaties specifiek benoemd.
Gebied /locaties	De inzet en integratie van de industrie in het zoetwaterbeschikbaarheidsvraagstuk speelt vooral in Kanaalzone, Walcheren en Zuid-Beveland. Op Zuid-Beveland is er voornamelijk voedsel gerelateerde industrie en in de andere genoemde regio's overwegend niet-voedsel gerelateerde industrie.
Samenvatting	<p>Het principe is dat bedrijven door een extra zuiveringsstap het restwater geschikt maken voor hergebruik. Dit hergebruik kan door henzelf of in aangrenzende gebieden. Bij hergebruik door de bedrijven zelf, wordt ingespeeld op de groeiende zoetwatervraag van de industrie én blijft meer water over voor andere sectoren. Bij hergebruik in aangrenzende gebieden kan het water worden gebruikt door andere sectoren die kampen met een zoetwatervraag/verdroging (landbouw, natuur). Er liggen vooral kansen in de Kanaalzone, Walcheren en Zuid-Beveland. Een al gerealiseerd voorbeeld is Coroos. Het restwater van Coroos is in afgelopen droge periodes door de omringende landbouwbedrijven gebruikt. Dit kan net het verschil maken tussen een goede of slechte oogst.</p> <p>Minder water, meer vraag - essentie van cross sectorale benadering</p> <p>De groeiende zoetwatervraag van de industrieclusters Kanaalzone en het Sloegebied, mede door de productie van duurzame energie met de daar bijhorende koelinstallaties, de verziltende landbouwgebieden, drogere periodes, het niet of nauwelijks beschikken over externe aanvoer, verdrogende natuur en een krap neerslagoverschot, maakt het voor Zeeland niet gemakkelijk het hoofd boven water te houden. Ironisch genoeg liggen in de Zeeuwse delta wel de vruchtbare landbouwgronden, unieke natuur en een industriecluster met veel toegevoegde waarde. Er is dus alles aan gelegen om dit te behouden en het vestigingsklimaat in orde te houden of zelfs te versterken.</p> <p>De Zeeuwse zoetwatersituatie is niet sectoraal te benaderen en deze benadering is ook niet gewenst. Zoals aangegeven op de eerste pagina van de kamerbrief water en bodem sturend "de kwaliteit en beschikbaarheid van water en bodem hebben grote invloed op onze scheepvaart, landbouw, energievoorziening, industrie en natuur". De verschillende sectoren zijn sterk met elkaar verbonden, dit vraagt om een aanpak waar sectoren samenwerken. Alleen dan kan een robuust zoetwatersysteem worden gecreëerd dat handelt conform de principes van water en bodem sturend. Met andere woorden, de voorgestelde maatregelen voor zoet water zijn net als het Zeeuwse gebiedsprogramma breder opgezet dan het landelijke gebied. Dit is nodig, omdat anders geen toekomstbestendig en volhoudbaar landelijk gebied kan worden gevormd.</p> <p>Industrie</p> <p>De watervraag van de Zeeuwse industrie groeit naar verwachting enkel al door de productie van groene waterstof met ongeveer 1.3 – 2.9 mm³/jaar (ultra puur water, maar reductie van CO₂ en NO_x uitstoot). De ruwe watervraag ligt naar schatting rond de 20Mm³/jaar (dit water moet nog geschikt worden gemaakt voor de productie van waterstof). Om aan deze groeiende vraag te voldoen is circulariteit op verschillende niveaus essentieel. De inzet en integratie van de industrie in het zoetwaterbeschikbaarheidsvraagstuk speelt vooral in Kanaalzone, Walcheren en Zuid-Beveland. Op Zuid-Beveland is er voornamelijk voedsel gerelateerde industrie en in de</p>

	<p>andere genoemde regio's overwegend niet-voedsel gerelateerde industrie. Deze industrieën hebben grote invloed op de waterbalans van deze gebieden. Het circulair inzetten van industrieel effluent biedt kansen, maar er zijn ook uitdagingen. Bij directe toepassing (bv. in de landbouwsector of lozen op binnenwateren) van effluent met een beperkte kwaliteit is dit niet zonder risico's. Dit geldt zeker, wanneer het effluent afkomstig is uit de niet-voedsel gerelateerde industrie (Kanaalzone en Walcheren). Bij voedsel gerelateerde industrieën is het ook niet geheel risicoloos. Momenteel worden in onderzoeken zoals Effluentfit4food de risico's en mogelijkheden onderzocht. Om deze risico's te mitigeren is een aanvullende zuiveringsstap nodig, welke met aanzienlijke kosten gepaard gaat. Deze kosten zijn niet volledig te dragen en toe te rekenen aan de industrie, omdat de industrie momenteel voldoet aan de gestelde lozingseisen van het Waterschap of Rijkswaterstaat (meestal Rijkswaterstaat). De aanvullende zuiveringsstap dient een hoger en maatschappelijk doel. Met een hogere waterkwaliteit kunnen verschillende zaken worden gedaan, bv. irrigatiewater voor de landbouw, productie waterstof en het peil in de polders handhaven om tegendruk te geven aan de zoute kwel. De industrie kan er ook voor kiezen om het water opnieuw in te zetten in haar eigen productieproces(sen) en/of een samenwerking te zoeken met aangelegen industrieën, dan wordt er voor andere sectoren water "vrijgespeeld". Als het effluent een hogere kwaliteit heeft, kan het worden ingezet voor dezelfde en/of andere sectoren. Geografisch gezien liggen deze sectoren niet altijd dicht bij elkaar en door het jaar heen zal vraag en aanbod per sector fluctueren. Dit vraagt om twee aanvullende maatregelen; transport/distributie van water en opslag/buffering van water (collectief of individueel). Transport kan via leidingen of het via het oppervlaktewatersysteem. Via het oppervlaktewatersysteem is niet altijd mogelijk omdat het zoete gezuiverde effluent dan vermengd raakt met zout kwelwater waardoor het onbruikbaar wordt.</p> <p>Maatregelen:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Aanvullende zuiveringsstap 2. Opslag en buffercapaciteit 3. Transport en distributie infrastructuur (sector overschrijdend)
Kosten en dekking (kort)	<p>Op basis van verkennende gesprekken met de Zeeuwse industrie wordt de investering geschat op €75.000.000,- - €100.000.000,-.</p> <p>Transitiefonds: € 100.000.000,- (+ private co financiering)</p>
Bijlagen	N.v.t.

Opgaven/probleemanalyse en te bereiken doelen

Analyse provinciale/ gebiedsopgaven NPLG	<p>Het NPLG en het Zeeuwse industrie zoetwatervraagstuk hebben veel raakvlakken, welke niet sectoraal zijn te benaderen, dit is al uit een gezet in paragraaf 1 van dit format.</p> <p>In de Zeeuwse industrieclusters staat de productie van waterstof op de planning. Door de productie van waterstof groeit de zoetwatervraag de komende jaren met ongeveer 1.3 – 2.9 mm³/jaar (ultra puur water). De ruwe watervraag ligt naar schatting rond de 20Mm³/jaar (dit water moet nog geschikt worden gemaakt voor de productie van waterstof). Waterstof is essentieel voor de energietransitie en de daarbij horende reductie van CO₂ en NO_x. Om de energietransitie in de benen te houden moet zoet water worden geleverd aan de industrieclusters. Waar komt dit water vandaan? De voorgestelde maatregel is, het circulair inrichten van de industriële processen. Door het circulair (BV Nederland moet circulair zijn in 2050) in te richten wordt er een constante bron van zoet water gecreëerd. Voor deze circulaire inrichting zijn wel middelen nodig, die niet alleen door de industrie kunnen worden gedragen. Dit is vrijwel de enige mogelijkheid, omdat het Rijk het beleid hanteert dat externe aanvoer van zoet water uit andere gebieden in Nederland niet meer aan de orde is.</p>
---	---

	<p>Door het circulair in richten van industrieën kan het water intern worden hergebruikt, maar ook door andere aangelegen industrieën en andere sectoren zoals de landbouw en de natuur. Als de landbouw over voldoende zoet water beschikt zal de plant gezonder zijn en meer nutriënten (waaronder stikstof) opnemen. Hierdoor blijven er minder stoffen achter in het milieu, waaronder het water en dit gunstig voor de KRW. Dit maakt dat de landbouw meer in balans produceert met de omgeving, wat het tevens meer volhoudbaar maakt richting de toekomst.</p>
Doel planuitwerking (in welke nog ontbrekende informatie / procedurele stappen te voorzien)	<p>Alvorens te kunnen starten met de uitvoering van dit maatregelenpakket, moet er een uitgebreide waterbalans/vooronderzoek worden opgesteld van de industrieclusters inclusief de omliggende watervragers, met een prognose richting 2050.</p> <p>Wat betreft de bestuurlijke besluitvorming kan de provincie Zeeland terugvallen op het Zeeuws Deltaplan Zoet Water, wat eind 2021 is vastgesteld door PS en GS.</p> <p>Het platform Smart Delta Resources (veel industrieën zijn partner van dit platform) volgt dit maatregelenpakket op de voet en zijn geconsulteerd bij het formuleren van de voorgestelde maatregelen.</p> <p>NPLG-doelen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Water: minder externe aanvoer van zoet water nodig voor de industrie in Zeeland (water en bodem sturend). - Klimaat: door het circulair inzetten van water kan er waterstof worden geproduceerd. Minder uitstoot van CO₂ en NO_x. - Natuur: Minder depositie van NO_x (productie waterstof), door water van een hogere kwaliteit te lozen op het binnenwater zal dit goed zijn voor de waterkwaliteit (KRW) en de droogtegevoelige natuur. <p>De effecten van deze maatregelen kwantificeren is in deze fase niet realistisch.</p>
Eventuele wijzigingen ten opzichte van gebiedsprogramma	N.v.t.
Meekoppelkansen	<ol style="list-style-type: none"> 1. Nederland circulair in 2050 2. Industriële symbiose 3. Water wordt "vrijgespeeld" voor andere sectoren, waaronder landbouw en natuur.
Projecten	<p>Er zijn nog geen concrete projecten gevormd, voorbeeldprojecten zou er als volgt kunnen uitzien:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Een aanvullende zuiveringsstap realiseren bij een afvalzuiveringsinstallatie van bedrijf x, om het water in te zetten voor proces x of een ander bedrijf/(landbouw)sector. De essentie is dat het afvalwater niet meer geloosd wordt op zout buitenwater maar binnendijs blijft zodat het nogmaals kan worden gebruikt, hierdoor wordt de netto druk op het zoetwatersysteem minder. - De industrie is momenteel al bezig met het optimaliseren van de waterprocessen in hun fabrieken, door het gezamenlijk aanpakken van projecten kan er meer winst worden geboekt. Te denken valt aan het industriële symbiose tussen de verschillende bedrijven waarbij geografisch de afstand te overbruggen is.

Oplossingsrichtingen, doelbereik en (sociaaleconomische) effecten

Maatregelen, instrumenten	<ol style="list-style-type: none"> 1. Aanvullende zuiveringsstap: effluent van een hogere kwaliteit kan worden ingezet voor meerdere doeleinden, bv. natuur, landbouw, productie waterstof en/of de industrie zelf 2. Opslag en buffercapaciteit: het effluent van een hogere kwaliteit kan niet altijd direct worden afgenomen of worden gebruikt. Het is een kwestie van vraag en aanbod, om dit op te lossen in opslag en buffercapaciteit nodig. 3. Transport en distributie infrastructuur: geografisch liggen vraag en aanbod van het effluent vaak niet bij elkaar. Om deze afstand te overbruggen moeten er leidingen worden aangelegd.
----------------------------------	--

	Voorbeeld van één output zou kunnen zijn: minimaal 10 mm ³ circulair maken en inzetten in eigen industriële processen, andere sectoren en/of de productie van waterstof.
Doelbereik (in verhouding tot het gebiedsprogramma)	Zuinig omgaan en het circulair inzetten van water is conform de brief water en bodem sturend. De circulariteit zorgt er ook voor dat er water wordt "vrijgespeeld" (besparing), dit vrijgespeelde water kan worden ingezet voor onder andere de natuur- en landbouwsector. Als de landbouw over voldoende zoet water beschikt zal de plant gezonder zijn en meer nutriënten (waaronder stikstof) opnemen. Hierdoor blijven er minder stoffen achter in het milieu, waaronder het water en dit gunstig voor de KRW (N reductie 20 %-40 %).
Onderbouwing	Zuinig omgaan en het circulair inzetten van water is conform de brief water en bodem sturend. De circulariteit zorgt er ook voor dat er water wordt "vrijgespeeld" (besparing), dit vrijgespeelde water kan worden ingezet voor onder andere de natuur- en landbouwsector. Als de landbouw over voldoende zoet water beschikt zal de plant gezonder zijn en meer nutriënten (waaronder stikstof) opnemen. Hierdoor blijven er minder stoffen achter in het milieu, waaronder het water en dit gunstig voor de KRW (N reductie 20 %-40 %).

Besluitvorming en daarbij betrokken partijen

Beschrijving partijen, rollen en verantwoordelijkheden	<p>Een aantal partners van het platform Smart Delta Resources (SDR) zijn geraadpleegd door de provincie Zeeland bij het opstellen van dit maatregelenpakket. SDR is een samenwerking van industrie, haven, overheden, energie- en netwerkbedrijven en kennisinstellingen in de Vlaams-Nederlandse Schelde-Deltaregio (zie partners via: Partners Smart Delta Resources). Dit was een informele consultatie, meer was niet mogelijk, mede door de korte doorlooptijden van het NPLG. Via SDR is een aantal industrieën betrokken bij dit maatregelenpakket, maar er is nog geen commitment uitgesproken, wel de wens om het zoetwatervraagstuk aan te pakken.</p> <p>Het doel is om gezamenlijk met SDR te komen tot concrete projecten die de doelstelling van dit maatregelenpakket bewerkstelligen.</p>
Te doorlopen procedures en besluitvorming	<p>De procedures zijn afhankelijk van het soort project. Maar over het algemeen genomen is er meer onderzoek nodig om de basisinformatie van de Zeeuwse industrie in kaart te brengen, te denken valt aan een uitgebreide waterbalans van de huidige situatie met een prognose richting 2050. Ook de gevraagde waterkwaliteit is van groot belang, om in te kunnen schatten of de ene industrie kan leveren aan de andere industrie of cross-sectoraal.</p> <p>Besluitvorming/procedures:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Intentieverklaring om mee te werken aan dit proces - Informatie over de watervraag en de prognose richting 2050 op orde hebben - Discussie over de resultaten, belangenafweging en het doel helder op papier zetten - Bestuurlijke commitment uit te spreken op basis van de verzamelde informatie en de belangenafweging. - Samenwerkingsovereenkomst opstellen - Uitvoeren van projecten die bijdragen aan het geformuleerde doel.
Participatie en betrokkenheid democratische vertegenwoordigingen	<p>Participatie heeft plaatsgevonden in de vorm van regiodialogen, in deze dialogen is de provincie in gesprek gegaan met de relevante stakeholders in het watersysteem.</p> <p>Het platform SDR is geraadpleegd voor de input van dit maatregelenpakket, met andere woorden, het is een gedragen pakket waar Zeeland mee aan de slag wil.</p>

Financiën en risico's

Onderbouwing rijksbijdrage	De voorgestelde maatregelen raken meerdere Rijks doelen die benoemd staan in de voorgaande paragrafen. Daarnaast zijn er structurerende keuzes gemaakt in de brief
-----------------------------------	--

	water en bodem sturend die Zeeland meer zelfvoorzienend moeten maken en daar levert dit maatregelenpakket een grote bijdrage aan. Ook zijn de kosten die gepaard gaan met het circulair maken van waterprocessen enorm en niet enkel te dragen door de sector of de provincie Zeeland.
Kostenraming planuitwerking	Schatting vooronderzoek: €300.000 - €500.000 Kosten die gemoeid zijn met de implementatie van het maatregelenpakket volgen mede uit het vooronderzoek, maar worden n.a.v. gesprekken met de Zeeuwse industrie op €75.000.000,-- - €100.000.000,--.
Dekkingsvoorstel planuitwerking	Transitiefonds en private co financiering
Indicatieve kostenraming navolgende realisatie	Op basis van verkennende gesprekken met de Zeeuwse industrie wordt de investering geschat op €75.000.000,-- - €100.000.000,--.
Indicatief dekkingvoorstel navolgende realisatie	Transitiefonds en private co financiering
Verhouding tot indicatief budget voor realisatie van het gehele gebiedsprogramma (totaal maatregelpakketten)	
Risico's en beheersmaatregelen	<ol style="list-style-type: none"> 1. Commitment en samenwerking in orde houden -> intentieverklaring en samenwerkingsovereenkomst. 2. Concurrerende belangen -> transparant proces (bv. door een werkgroep, stuurgroep e.d.) 3. Vergunningen en overige processen -> aan de voorkant van het proces meenemen en bespreekbaar maken met bevoegde autoriteiten.

Aanpak met planning en mijlpalen

Aanpak	<ul style="list-style-type: none"> - Intentieverklaring om mee te werken aan dit proces 2024 - Informatie over de watervraag en de prognose richting 2050 op orde hebben 2024 - Discussie over de resultaten, belangenafweging en het doel helder op papier zetten 2025 - Bestuurlijke commitment uit te spreken op basis van de verzamelde informatie en de belangenafweging. 2025 - Samenwerkingsovereenkomst opstellen 2025 - Uitvoeren van projecten die bijdragen aan het geformuleerde doel 2026
Planning met mijlpalen en afronding planuitwerking	<ul style="list-style-type: none"> - Intentieverklaring om mee te werken aan dit proces 2024 - Informatie over de watervraag en de prognose richting 2050 op orde hebben 2024 - Discussie over de resultaten, belangenafweging en het doel helder op papier zetten 2025 - Bestuurlijke commitment op basis van de verzamelde informatie en de belangenafweging. 2025 - Samenwerkingsovereenkomst opstellen 2025
Indicatieve planning met mijlpalen en afronding realisatie	<ul style="list-style-type: none"> - Uitvoeren van projecten die bijdragen aan het geformuleerde doel 2026

Bijlage 5 Maatregelpakket natuur N1 t/m N4

N 1. Bos buiten het Natuurnetwerk Zeeland

Aanvraag Rijksbijdrage voor beslissing tot start planuitwerking

Algemene informatie aanvraag

Naam	Bos buiten het Natuurnetwerk Zeeland
Hoofdaanvrager incl. contactgegevens	Provincie Zeeland [REDACTED]
Deelnemende partijen	<ul style="list-style-type: none">- Grondeigenaren (o.a. agrarisch ondernemers, landgoedeigenaren)- Terreinbeherende organisaties- Provincie Zeeland- Waterschap, Rijkswaterstaat- Zeeuwse gemeenten
Gebied /locaties	De maatregel voor bos heeft betrekking op alle Landelijk gebied in de provincie Zeeland. Inclusief, verschillend op het gebied van impact, de deelgebieden: <ul style="list-style-type: none">- Kop van Schouwen- Manteling van Walcheren- Grenspark Groot Saefthinge- North Sea Port District- Veerse Meer
Samenvatting	<p>In Zeeland is de opgave voor meer bos en houtige elementen reeds enkele jaren geleden ingezet middels De Zeeuwse Bosvisie³ en het Uitvoeringsprogramma Landelijk Gebied⁴. De Zeeuwse Bosvisie is een regionale vertaling van de Nationale Bossenstrategie, vanuit een landschappelijke en ecologische ruimtelijke insteek welke met alle relevante partners is vormgegeven. In Zeeland kennen we zowel klei- als zandbodems. De Bosvisie heeft als doel vanuit het landschap geredeneerd kansrijke gebieden te duiden voor bosontwikkeling.</p> <p>Wij beschouwen alle opgaande, houtige beplantingen als bos. Dit is een vrij brede definitie van bos. Zeeland heeft nu circa 4.100 ha bos, maar kenmerkt zich op veel plekken door een open landschap. Toch zijn bomen en struiken sterk bepalend voor het karakter van het Zeeuwse landschap, zoals hagen, weg- en dijkbeplantingen, duinbossen, knotwilgen en hakhoutsingels.</p> <p>De opgave betreft:</p> <ul style="list-style-type: none">- Bos binnen het Natuurnetwerk Zeeland (205 ha)- Bos buiten het Natuurnetwerk Zeeland (205 ha)- Boscompensatie- Revitalisering bestaand bos <p>Deze maatregel richt zich op het 'Bos buiten het Natuurnetwerk Zeeland (205 ha)'</p>
Kosten en dekking (kort)	<ul style="list-style-type: none">- Transitiefonds: € 29.292.500- Provincie Zeeland: € 1.000.000
Bijlagen	Hieronder is aangegeven welke bronnen mede als basis dienen: <ul style="list-style-type: none">- De Zeeuwse Bosvisie- Nationale Bossenstrategie

³ De Zeeuwse Bosvisie, Provincie Zeeland, 2020

⁴ Uitvoeringsprogramma Landelijk Gebied 2021-2030, Provincie Zeeland, 10 juni 2021

Opgaven/probleemanalyse en te bereiken doelen

Analyse provinciale/ gebiedsopgaven NPLG	<p>Door de Bossenstrategie uit te voeren via het NPLG, kunnen integrale keuzes worden gemaakt in de gebiedsplannen, met het oog op natuur, water en klimaat. De provincies wordt nu gevraagd om in de gebiedsprogramma's te verankeren waar deze bossen moeten komen, welke bostypen dat moeten zijn om optimaal bij te dragen aan de VHR-opgave voor bos en waar verdere maatregelen worden getroffen ter revitalisering.</p> <p><i>Bos buiten het Natuurnetwerk Zeeland (205 ha)</i> Juist in het landelijk gebied, dorpen en steden willen we opgaven koppelen en kijken naar een multifunctioneel gebruik van de ruimte. Bossen en houtige landschapselementen zijn veelzijdig en dragen – naast biodiversiteit en koolstofopslag – bij aan maatschappelijke doelen zoals leefbaarheid, klimaatadaptatie, houtproductie en recreatie. De Zeeuwse Bosvisie geeft hier landschappelijk richting aan. Voor de aanleg van bomen en bos buiten het NNZ gaan we er dan ook vanuit dat bossen moeten passen bij de Zeeuwse Bosvisie en bossen geen onderdeel worden van het Natuurnetwerk Zeeland.</p> <p>Tevens liggen er vanuit de stikstofproblematiek kansen voor inrichting van multifunctionele zones met houtige landschapselementen <i>rondom</i> natuurgebieden. De mogelijke aankoop van percelen om de kwetsbare Natura2000 gebieden te beschermen biedt kansen voor de aanleg van 'natte bossen op klei', waarvan we er zeer weinig hebben in Nederland, met een grote natuurwaarde.⁵</p>
Doel planuitwerking (in welke nog ontbrekende informatie / procedurele stappen te voorzien)	<ul style="list-style-type: none"> - Planuitwerking voor verwerving en/of inrichting van de 205 ha - Natuur; beperken van de stikstofdepositie, verrijken van de biodiversiteit - Water; klimaatadaptatieve inrichting, gezonde bodem - Klimaat; vastleggen van CO₂
Meekoppelkansen	<p>Intrinsieke kwaliteiten;</p> <ul style="list-style-type: none"> - Versterken van de landschapskarakteristiek - Verbeteren van landschappelijke inpassing - Versterken recreatieve uitloopmogelijkheden en -opvangcapaciteit van het landschap <p>En daarbij behorende meekoppelkansen;</p> <ul style="list-style-type: none"> - Leefbaarheid en gezondheid - Cultuurhistorie en erfgoed - Houtproductie en circulariteit - Agrarische transitie en kringlooplandbouw - Nuttige insecten
Projecten	<p>Projecten waarbij percelen (205 ha) buiten het natuurnetwerk worden getransformeerd naar bos in lijn met de Zeeuwse Bosvisie. Dit betreft afwaardering, inrichting, aanplant en beheer.</p>

Oplossingsrichtingen, doelbereik en (sociaaleconomische) effecten

Maatregelen, instrumenten	<p>Voor de invulling van bos buiten het Natuurnetwerk zien we de volgende kansen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Landschapselementen en erfbeplanting - Dorps- en stadsbosjes - Bossen in multifunctionele zones - Agroforestry/boslandbouw - Voedselbossen - Kwaliteitsimpuls - Duurzame houtproductie - Vergroenen bedrijventerreinen - Ondersteuning (kennis, netwerk, advies, aanspreekpunt)
----------------------------------	---

⁵ De Zeeuwse Bosvisie, Provincie Zeeland, 2020

Doelbereik (in verhouding tot het gebiedsprogramma)	Natuur; beperken van de stikstofdepositie, verrijken van de biodiversiteit Water; klimaatadaptieve inrichting, gezonde bodem Klimaat; vastleggen van CO ₂
Onderbouwing	PM

Besluitvorming en daarbij betrokken partijen

Beschrijving partijen, rollen en verantwoordelijkheden	<ul style="list-style-type: none"> - Grondeigenaren (o.a. agrarisch ondernemers, landgoedeigenaren) - Terreinbeherende organisaties - Provincie Zeeland - Waterschap, Rijkswaterstaat - Zeeuwse gemeenten
Te doorlopen procedures en besluitvorming	<ul style="list-style-type: none"> - Provincie bespreekt mogelijke maatregelen in gebieden. Wat is waar van toepassing en wat is het potentieel van de maatregelen. Dit wordt opgenomen en geactualiseerd in het Gebiedsprogramma. - Procedures, vergunningverlening en politieke besluitvorming is van toepassing
Participatie en betrokkenheid democratische vertegenwoordigingen	<ul style="list-style-type: none"> - Bij het inventariseren van de maatregelen voor bos in Zeeland zijn partijen betrokken, o.a. in de Regiodialogen in Zeeland (mrt-mei 2023); - In de 5 deelgebieden worden ideeën opgehaald; - De eerste aanzet tot maatregelen zijn als onderdeel van het Gebiedsprogramma 0.5 in concept voorjaar 2023 gedeeld met Provinciale Staten.

Financiën en risico's

Onderbouwing rijksbijdrage	Dit betreft financiering van maatregelen waarbij percelen buiten het natuurnetwerk worden getransformeerd naar bos. Hiervoor wordt een beroep gedaan op het transitiefonds. Ondersteuning in de kosten wordt gevraagd voor: <ul style="list-style-type: none"> - Afwaardering - Inrichting - Aanplant - Beheer 																
Kostenraming planuitwerking	<p>Voor deze onderdelen is per hectare een bedrag van € 125.000 benodigd. Uitgaande van 205 ha komt dit neer op eenmalig afgerond € 26.000.000 euro.</p> <p>Voor het beheer van deze gronden is € 500 per ha benodigd. Uitgaande van de looptijd t/m 2030 (7 jaar) betreft dit een bedrag van jaarlijks € 102.500 en totaal € 717.500.</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th style="text-align: left;"><i>Maatregel bos buiten het natuurnetwerk (205ha)</i></th> <th style="text-align: left;"><i>Kosten realisatie excl. btw</i></th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>- Afwaardering</td> <td>€ 25.625.000</td> </tr> <tr> <td>- Inrichting</td> <td></td> </tr> <tr> <td>- Aanplant</td> <td></td> </tr> <tr> <td>- Beheer</td> <td>€ 717.500</td> </tr> <tr> <td>Kosten</td> <td>€ 26.342.500</td> </tr> <tr> <td>Plankosten</td> <td>€ 3.950.000</td> </tr> <tr> <td>Totaal</td> <td>€ 30.292.500</td> </tr> </tbody> </table>	<i>Maatregel bos buiten het natuurnetwerk (205ha)</i>	<i>Kosten realisatie excl. btw</i>	- Afwaardering	€ 25.625.000	- Inrichting		- Aanplant		- Beheer	€ 717.500	Kosten	€ 26.342.500	Plankosten	€ 3.950.000	Totaal	€ 30.292.500
<i>Maatregel bos buiten het natuurnetwerk (205ha)</i>	<i>Kosten realisatie excl. btw</i>																
- Afwaardering	€ 25.625.000																
- Inrichting																	
- Aanplant																	
- Beheer	€ 717.500																
Kosten	€ 26.342.500																
Plankosten	€ 3.950.000																
Totaal	€ 30.292.500																
Dekkingsvoorstel planuitwerking	In de Najaarsnota 2021 van de provincie zijn middelen gereserveerd voor invulling van bos buiten het NNZ; voor de resterende jaren 2024 en 2025 tezamen € 1.000.000,-. Vanuit het Transitiefonds resteert een benodigd bedrag van € 29.292.500,-.																
Indicatieve kostenraming navolgende realisatie	Uitgaande van (theoretisch) gelijkmatige realisatie (29,3 ha / per jaar) zijn de kosten voor realisatie jaarlijks € 4.327.500 voor de periode 2024-2030.																
Indicatief dekkingvoorstel navolgende realisatie	<ul style="list-style-type: none"> - Transitiefonds: € 29.292.500 - Provincie Zeeland: € 1.000.000 																
Verhouding tot indicatief budget voor realisatie van het gehele gebiedsprogramma (totaal maatregelpakketten)	PM																

Risico's en beheersmaatregelen	PM
---------------------------------------	----

Aanpak met planning en mijlpalen

Aanpak	PM
Planning met mijlpalen en afronding planuitwerking	PM
Indicatieve planning met mijlpalen en afronding realisatie	PM

N2. Uitbreiding agrarisch natuurbeheer

Aanvraag Rijksbijdrage voor beslissing tot start realisatie

Algemene informatie aanvraag

Naam	Uitbreiding agrarisch natuurbeheer
Hoofdaanvrager incl. contactgegevens	Provincie Zeeland [REDACTED]
Deelnemende partijen	<ul style="list-style-type: none">- Grondeigenaren (o.a. agrarisch ondernemers, landgoedeigenaren, uitvoerders van de maatregelen)- Collectief Poldernatuur Zeeland (uitvoeren regeling, contact met grondeigenaren)- Agrarisch Natuurverenigingen- Natuur- en landbouworganisaties- Waterschap Scheldestromen- Onderzoeksinstituten- Koepelorganisatie BoerenNatuur- Provincie Zeeland (regie op regelingen en uitvoering)
Gebied /locaties	Het landelijk gebied van Zeeland. Voor uitvoering van maatregelen m.n. de binnen het Natuurbeheerplan begrensde leefgebieden voor het ANLb; daarnaast ook de overgangszones rond N2000-gebieden en locaties aangewezen voor een integrale gebiedsaanpak.
Samenvatting	<p>Binnen deze maatregelen wordt een uitbreiding van het agrarisch natuurbeheer in Zeeland nagestreefd, zowel in areaal als ook in type maatregelen. Daarnaast is het cruciaal dat er voldoende begeleiding is bij de uitvoering en moet geïnvesteerd worden in organisatorische capaciteit en de ontwikkeling van ondersteunende systemen. Het agrarisch collectief Poldernatuur Zeeland is belangrijkste partner in het uitvoeren van het agrarisch natuurbeheer middels het instrument ANLb. Daarbij is ondersteuning vanuit en samenwerking met andere organisaties nodig.</p> <p>Het ANLb (Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer) in Zeeland is sinds 2016 weliswaar verdubbeld in omvang maar kent als akkerbouwprovincie nog veel potentieel dat door de beperkt beschikbare nationale middelen (grotendeels ingezet voor weidevogels en in veel mindere mate voor akkervogels) nog niet is benut. De belangstelling vanuit agrariërs is nog altijd groter dan het aantal deelnemers dat het budget toelaat.</p> <p>Vanuit de in 2021 uitgevoerde evaluatie is gebleken dat voor een daadwerkelijk herstel van de boerenlandvogelpopulatie een betere dekking en meer samenhang tussen de ANLb-maatregelen nodig is. Alleen met een forse uitbreiding van het agrarisch natuurbeheer de komende jaren komt het behalen van 30% van de VHR doelen in zicht.</p> <p>In projecten als PARTRIDGE is gebleken dat een integraal pakket aan maatregelen van voldoende omvang (streven 10% van het areaal binnen een gebied), vergezeld van een goede begeleiding van de deelnemende agrariërs gecombineerd tot meer succes leidt in het herstel van de boerenlandvogels. Deze aanpak zal worden uitgebreid naar zoveel mogelijk top- of kerngebieden waar zich nog bronpopulaties van de Zeeuwse VHR-doelsoorten bevinden.</p> <p>Daarnaast is ruimte nodig om maatregelen te verbeteren en specifiek af te stemmen op de Zeeuwse situatie, zoals op dit moment wordt gedaan rondom de zomertortel en de veldleeuwerik. Daarbij wordt ook gedacht aan relatief eenvoudige maatregelen zoals het langer laten staan van stoppels. Aan een stoppelveld-maatregelen zouden ook agrariërs buiten de begrensde leefgebieden mee kunnen doen.</p> <p>Tot slot dient geïnvesteerd te worden in een goede monitoring van de doelsoorten van het agrarisch natuurbeheer. Niet in de laatste plaats wordt daarbij gedacht aan</p>

	herkenning van boerenlandvogels door deelnemende agrariërs, omdat is gebleken dat dit de betrokkenheid bij de uitvoering vergroot.
Kosten en dekking (kort)	Voor het verder uitbreiden van het ANLb, het uitvoeren van gebiedsprocessen gericht op boerenlandvogels en ondersteunende projecten is naar schatting een bedrag van €24 miljoen nodig voor de periode 2024 t/m 2030, waarvan €4 miljoen in 2024-2025.
Bijlagen	Er zijn geen bijlagen bijgevoegd. Ingezet wordt op het uitbreiden van het bestaande instrument het ANLb, eventueel aangevuld met een provinciale regeling gebaseerd op de Catalogus Groenblauwe Diensten, en daarnaast op nieuwe of voort te zetten gebiedsprocessen plus het (door)ontwikkelen van organisatorische capaciteit en ondersteunende systemen.

Opgaven/problemanalyse en te bereiken doelen

Analyse provinciale/ gebiedsopgaven NPLG	<p>Een deel van de VHR doelen heeft betrekking op agrarisch natuurbeheer (open akkerlandschap en open graslandschap) en is bedoeld ter bescherming van onder andere de patrijs, veldleeuwerik, kluut, Kievit en scholekster. Deze vogels zijn een wezenlijk onderdeel van de beleving van het Zeeuwse landschap. In Zeeland is het agrarisch natuurbeheer (het ANLb) hiervoor het belangrijkste in te zetten instrument.</p> <p>Agrarisch natuurbeheer is gericht met name gericht op het bieden van leefgebied voor weidevogels, akkervogels en wintergasten, maar ook van belang voor de realisatie en het beheer van de groenblauwe dooradering (hierna: GBDA) zoals kruidrijke randen en de akkers en sloten die zowel de biodiversiteit als de waterkwaliteit bevorderen. Omdat er in Zeeland jaarlijks meer vraag dan aanbod is voor deelname aan het agrarisch natuurbeheer zijn er grote kansen voor de realisatie van extra hectares agrarische natuur in de komende jaren. Hiervoor is het noodzakelijk het collectief Poldernatuur Zeeland meer en meer professionele capaciteit krijgt om dit proces uit te voeren en daarin wordt bijgestaan door de Zeeuwse natuurorganisaties. Ook dienen de collectieve systemen voor de uitvoering van het ANLb verder ontwikkeld te worden.</p> <p>Naar voorbeeld van PARTRIDGE zal gewerkt worden aan meer gebieden met een integrale aanpak en goede begeleiding van de deelnemers die agrarisch natuurbeheer uitvoeren en hun bedrijven natuurinclusiever maken.</p> <p>Omdat de kennis over akkervogels nog altijd beperkt is ten opzichte van weidevogels, is ruimte nodig om onderzoeksprojecten uit te voeren gericht op het ontwikkelen van de meest optimale maatregelen voor het herstel van VHR-soorten die het Zeeuwse bouwland als leefgebied hebben.</p>
Doelbereik NPLG	<p>Deze maatregel zal een aanzienlijke bijdrage leveren aan het bereiken van 30% natuurherstel van de Zeeuwse doelsoorten uit de Vogel- en habitatrichtlijn en de gunstige staat van instandhouding. Het gevraagde budget zal in hoofdzaak ten goede komen aan de boerenlandvogels en dan met name de voor Zeeland belangrijke akkervogels.</p> <p>De uitvoering van agrarisch natuurbeheer levert tegelijk een belangrijke bijdrage aan de doelen op het gebied van stikstof en water. In de budgetten is ondersteuning door het agrarisch collectief en Zeeuwse natuurorganisaties meegenomen.</p> <p>Agrarisch natuurbeheer is een 'no regret maatregel' die gemakkelijk is uit te voeren en snel effect heeft. Een groot deel van de voorziene activiteiten kan op korte termijn van start gaan, voor andere is een langere voorbereiding nodig.</p>
Eventuele wijzigingen ten opzichte van gebiedsprogramma	nvt
Meekoppelkansen	Hiermee wordt in eerste instantie ingezet op het halen van de VHR doelen. Doordat de agrarische sector hier nauw bij betrokken wordt is dit tevens een inzet op de extensivering van de landbouw en het behoud van de verdienkansen van de agrariër.
Projecten	<p>Het zijn 3 deelprojecten te weten:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Uitbreiding ANLb met ondersteuning en monitoring (ca. €8 miljoen per jaar, totaal €40 miljoen voor periode 2026-2030 = 5 jaar)

	<ul style="list-style-type: none"> - Intergrale boerenlandvogel projecten (ca. €4 miljoen) - Onderzoeksprojecten (ca. €2 miljoen)
--	---

Oplossingsrichtingen, doelbereik en (sociaaleconomische) effecten

Maatregelen, instrumenten en output	De diverse maatregelen staan hierboven beschreven. Het belangrijkste instrument is het ANLb met vastgelegde beheeractiviteiten en (door BoerenNatuur) uitgewerkte beheerpakketten. Daarnaast zal gebruik gemaakt worden van de Catalogus Groenblauwe Diensten.
Doelbereik (in verhouding tot het gebiedsprogramma)	Natuur: halen VHR doelen, vergroten biodiversiteit, gezonde bodem Landbouw: extensivering Stikstof: reductie vermesting Water: halen KRW doelen
Onderbouwing	Zie elders in dit document

Besluitvorming en daarbij betrokken partijen

Beschrijving partijen, rollen en verantwoordelijkheden	<ul style="list-style-type: none"> • Grondeigenaren – partij op wiens (landbouwgrond maatregelen uitgevoerd worden. • Poldernatuur Zeeland – collectief dat uitvoering agrarisch natuurbeheer begeleidt en de contacten met grondeigenaren onderhoudt. • Agrarisch Natuurverenigingen - ANV's vormen gezamenlijk het collectief en zijn de aanspreekpunten in de 9 regio's. • Natuurorganisaties als SLZ en HZL - ondersteunen collectief met kennis en werken samen bij de uitvoering van integrale en onderzoeksprojecten • Waterschap Scheldestromen – samenwerkingspartner bij agrarisch waterbeheer • Onderzoeksinstituten – begeleiding en uitvoering van projecten voor ontwikkelen van (toegepaste) kennis over akkervogels • Koepelorganisatie BoerenNatuur – ondersteuning collectief bij processen en systemen t.b.v. uitvoering agrarisch natuurbeheer • Landbouworganisaties – verspreiding van kennis • Provincie Zeeland - regie op regelingen en uitvoering
Afgeronde procedures en besluitvorming	Omdat wordt aangesloten op reeds bestaande regeling kan snel van start gegaan worden met deze maatregelen. Er zijn dus geen andere procedures nodig dan een nieuwe openstelling en in het geval van het stoppelvelden project het starten van het onderzoek. Voor het stoppelveldenproject moet daarna op basis van de catalogus groenblauwe diensten nog een provinciale regeling worden opgesteld.
Participatie en betrokkenheid democratische vertegenwoordigingen	Bij het opstellen van het Zeeuwse Uitvoeringsprogramma Landelijk Gebied (UPLG) is door betrokken partijen meermaals aangegeven dat zij groot belang hechten aan meer kansen voor agrarisch natuurbeheer in Zeeland.

Financiën en risico's

Onderbouwing rijksbijdrage	Er is vanuit de Provincie geen geld beschikbaar om dit te financieren om die reden worden middelen uit het transitiefonds gevraagd.
Kostenraming	<p>Het zijn 3 deelprojecten te weten:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Uitbreiding ANLb met ondersteuning en monitoring (ca. €8 miljoen per jaar, totaal €40 miljoen) - Intergrale boerenlandvogel projecten (ca. €4 miljoen) - Onderzoeksprojecten (ca. €2 miljoen) <p>Transitiefonds: € 46.000.000,-</p> <p>Dit zijn de kosten tot het eind van de looptijd van het transitiefonds inclusief de beheerkosten. De uitvoeringskosten zijn hierin meegenomen en deze liggen vooral bij Poldernatuur Zeeland en betrokken natuurorganisaties. Ook de kosten voor onderzoek zijn hierbij inbegrepen.</p>
Dekkingsvoorstel	Er wordt niet ingezet op cofinanciering

Verhouding tot indicatief budget voor realisatie van het gehele gebiedsprogramma (totaal maatregelpakketten)	PM
Risico's en beheersmaatregelen	Voor deze maatregel bestaat een groot draagvlak in de Zeeland. Het risico zit in het op tijd beschikbaar krijgen van capaciteit bij de deelnemers. Het gaat om een forse uitbreiding tov de huidige capaciteit.

Aanpak met planning en mijlpalen

Aanpak	Aangesloten zal worden op de reeds bestaande beleidsmonitoring, uitgebreid zover nodig door vergroting van het areaal. Voor de onderzoeksprojecten wordt een eigen planning en monitoring opgesteld.
Planning met mijlpalen en afronding	Zie elders in het document
Gesteld staan voor realisatie	Zie bij de risico's

N3. Aanleg moeras (aansluiten bij zoet water opgave), treffen maatregelen Vogelrichtlijn en behoud NPO

Aanvraag Rijksbijdrage voor beslissing tot start realisatie

Algemene informatie aanvraag

Naam	Aanleg moeras (aansluiten bij zoet water opgave), treffen maatregelen Vogelrichtlijn en behoud Nationaal Park Oosterschelde (NPO)
Hoofdaanvrager incl. contactgegevens	Provincie Zeeland [REDACTED]
Deelnemende partijen	<ul style="list-style-type: none"> - Grondeigenaren (o.a. agrarisch ondernemers, landgoedeigenaren, uitvoerders van de maatregelen) - Natuur- en landbouworganisaties - Waterschap Scheldestromen - Onderzoeksinstituten - Terreinbeherende organisaties - Waterschap - Rijkswaterstaat - Provincie Zeeland (regie op regelingen en uitvoering) - Nationaal Park Oosterschelde
Gebied /locaties	<p>Het landelijk gebied van Zeeland voor wat betreft het aanleg van een moerasgebied. Dit gebied komt in aansluiting op de zoet water opgave en kan dienen als buffer in combinatie met de ontwikkeling van nieuwe natuur. Locatie en verdere invulling moeten nog worden uitgezocht.</p> <p>Voor de extra herstel- en beheermaatregelen ten behoeve van de habitattypen en beschermde soorten binnen de Vogelrichtlijngebieden geldt dat dit gaat om maatregelen binnen de begrenzing van deze drie Natura 2000-gebieden (Veerse Meer, Zoommeer en Markiezaat) en het Nationaal Park Oosterschelde.</p>
Samenvatting	<p>De maatregelen voor de aanleg van een moeras kunnen twee doelen dienen namelijk de zoetwateropgave en het behalen van de VHR-doelen. Door de aanleg van een of meer moerasgebieden kan waterbuffering gerealiseerd worden die in de zomer ook gebruikt kan worden als zoetwaterbassin voor de landbouw. Een moerasgebied is gebaad bij een zomers lagere waterstand dan 's winters dus deze beide doelstellingen kunnen, indien goed ingericht, verenigbaar zijn. Voorgesteld wordt om in de komende periode een of meer moerasgebieden aan te leggen op een nog nader te bepalen locatie. Wel op basis van vrijwilligheid en in participatie met de omgeving.</p> <p>De drie Vogelrichtlijngebieden in Zeeland zijn belangrijk voor het behalen van de instandhoudingsdoelstellingen. Op dit moment worden de VR-doelen niet gehaald (blijkt uit de monitoringsgegevens). Omdat het hier geen habitatgebieden betreft wordt geen NDA opgesteld wel vraagt het gebied om vergelijkbare maatregelen als de maatregelen voor de VHR-gebieden. Het gaat dan om systeemherstellende maatregelen en aanvullende noodmaatregelen. De maatregelen die noodzakelijk zijn de bestrijding van exoten, maatregelen ter versterking van de habitats, kwaliteitsimpuls aanwezige eilanden en aanleg nieuwe (tijdelijke) eilanden. Het exacte uitwerken van de maatregelen vindt bij voorkeur plaats met de omgeving en de terreinbeheerders en experts van de gebieden.</p> <p>De Nederlandse Nationale Parken zijn de parels van de Nederlandse natuur. In onze provincie kennen we één Nationaal Park: het Nationaal Park Oosterschelde. Het Oosterscheldegebied kent een lange geschiedenis van leven met water. Iedereen kent wel het verhaal van de Watersnoodramp en de bouw van de Oosterscheldekering. Sinds begin deze eeuw staat leven met water ook in het teken van klimaatverandering en zeespiegelstijging. Welke maatregelen zijn hiervoor in de toekomst nodig?</p>

	De basis van een Nationaal Park is de bijzondere natuur. Provincie Zeeland wil graag het NPO als samenwerkingsplatform benutten om bij te dragen aan de grote opgaven als stikstofreductie, het reguleren van recreatiedruk en biodiversiteitsherstel. Om deze nieuwe rol te kunnen oppakken heeft het NPO (voldoende) menskracht en financiële middelen nodig (naar schatting €500.000,- structureel per jaar).
Kosten en dekking (kort)	Voor het aanleggen van de moerassen is een bedrag nodig van 7 miljoen, in de periode tussen 2025 en 2030, na aanleg 0,5 miljoen voor het beheer tot 2030 Voor de extra herstelmaatregelen van de 3 VR-gebieden is een bedrag ingeschat van 2 miljoen. Voor het Nationaal Park Oosterschelde is een bedrag van € 3 miljoen nodig.
Bijlagen	N.v.t.

Opgaven/probleemanalyse en te bereiken doelen

Analyse provinciale/ gebiedsopgaven NPLG	Deze maatregelen dragen bij aan 30% natuurherstel Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR) (2030) en de richtinggevende landelijke areaal- en kwaliteitsopgave natuur t.b.v. 30% VHR en de gunstige staat van instandhouding zoals dit is opgenomen in de handreiking voor de gebiedsprogramma's.
Doelbereik NPLG	Deze maatregel zal een aanzienlijke bijdrage leveren aan het bereiken van 30% natuurherstel van de Zeeuwse doelsoorten uit de Vogel- en habitatrichtlijn en de gunstige staat van instandhouding. Het gevraagde budget zal in hoofdzaak ten goede komen aan het habitat moeras en de daarin levende soorten en de vogelrichtlijngebieden Veerse Meer, Zoommeer, Markiezaat en aan de VHR doelen van de Oosterschelde. De uitvoering van deze maatregelen levert tegelijk een belangrijke bijdrage aan de doelen op het gebied van stikstof en water. De maatregelen zijn 'no regret maatregel' die gemakkelijk uit te voeren zijn en snel effect hebben. Een groot deel van de voorziene activiteiten (Veerse meer, Zoommeer, Markiezaat en Oosterschelde) kan op korte termijn van start gaan, voor andere (moeras) is een langere voorbereiding nodig.
Eventuele wijzigingen ten opzichte van gebiedsprogramma	N.v.t.
Meekoppelkansen	Hiermee wordt in eerste instantie ingezet op het halen van de VHR doelen. Er wordt aangesloten bij het zoet water project door met de aanleg van extra moeras zowel de natuur en klimaatdoelen te dienen.
Projecten	Het zijn 2 deelprojecten te weten: <ul style="list-style-type: none"> - Aanleg moeras in aansluiting op de zoet water opgave. Geraamde kosten 7 miljoen eenmalig (aanleg en verwerving 100 hectare moeras), 0,5 miljoen jaarlijks onderhoud - Treffen maatregelen in de Natura 2000-gebieden Veerse Meer, Zoommeer en Markiezaat die zijn aangewezen op grond van de Vogelrichtlijn. Het betreft herstel en extra beheermaatregelen voor de aanwezige habitattypen in deze gebieden. Hiermee kan een bijdrage worden geleverd aan kwaliteitsverbetering en uitbreiding van deze habitattypen. Ook kunnen het nemen van maatregelen ten gunste van het leefgebied van beschermde soorten ligt hier voor de hand. Geraamde kosten 2 miljoen eenmalig

Oplossingsrichtingen, doelbereik en (sociaaleconomische) effecten

Maatregelen, instrumenten en output	We verwachten dat we voor het uitvoeren van de maatregelen aan kunnen sluiten bij de reeds bestaande SNL-regelingen (SKNL en SVNL). Ook voor de uitvoering van het programma natuur is deze regeling aangepast en we verwachten dat aanpassing voor de uitvoering van deze maatregelen ook mogelijk zal zijn. Daarnaast kan mogelijk worden aangesloten bij de nog in ontwikkeling zijn de regeling grondverwerving. Het uitvoeren van maatregelen kan net als nu of in opdracht of middels een regeling, indien noodzakelijk zal hiervoor een regeling worden opgesteld.
Doelbereik (in verhouding tot het gebiedsprogramma)	Natuur: halen VR doelen, vergroten biodiversiteit, gezonde bodem Zoet Water en klimaat: waterbuffering

Onderbouwing	Zie elders in document
---------------------	------------------------

Besluitvorming en daarbij betrokken partijen

Beschrijving partijen, rollen en verantwoordelijkheden	<ul style="list-style-type: none"> - Grondeigenaren (o.a. agrarisch ondernemers, landgoedeigenaren, terreinbeherende organisaties) - Natuur- en landbouworganisaties (vanwege locatie zoet water) - Waterschap Scheldestromen (vanwege de koppeling met zoet water en de uitvoering van de VR-richtlijn maatregelen) - Onderzoeksinstituten (voor het verder uitzoeken van de noodzakelijke maatregelen) - RWS (als voortouwnemer van de 3 VR-gebieden) - Provincie Zeeland (regie op regelingen en uitvoering) - Nationaal Park Oosterschelde (coördinatie diversie activiteiten op en rond de Oosterschelde)
Afgeronde procedures en besluitvorming	Moet nog starten
Participatie en betrokkenheid democratische vertegenwoordigingen	Een participatieproces is onderdeel van het proces om te komen tot breed gedragen maatregelen voor het gebied en breed gedragen locaties voor het extra moeras.

Financiën en risico's

Onderbouwing rijksbijdrage	Er is vanuit de Provincie geen geld beschikbaar om dit te financieren om die reden worden middelen uit het transitiefonds gevraagd. Programma natuur voorziet niet in maatregelen in de VR-gebieden terwijl daar de gestelde doelen met het huidige beleid niet gehaald worden. Een intensivering is noodzakelijk om de doelen te halen. Het zin no regret maatregelen waar inhoudelijk geen risico's bij zijn. Voor wat betreft de zoet water opgave wordt uitgegaan van volledige vrijwilligheid.
Kostenraming	<p>Het zijn drie deelprojecten te weten:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Aanleg moeras in aansluiting op de zoet water opgave. Geraamde kosten 7 miljoen eenmalig (aanleg en verwerving 100 hectare moeras), 0,5 miljoen jaarlijks onderhoud - Treffen maatregelen in de Natura 2000-gebieden Veerse Meer, Zoommeer en Markiezaat die zijn aangewezen op grond van de Vogelrichtlijn. Het betreft herstellen extra beheermaatregelen voor de aanwezige habitattypen in deze gebieden. Hiermee kan een bijdrage worden geleverd aan kwaliteitsverbetering en uitbreiding van deze habitattypen. Ook kunnen het nemen van maatregelen ten gunste van het leefgebied van beschermde soorten ligt hier voor de hand. Geraamde kosten 2 miljoen eenmalig. - Nationaal Park Oosterschelde € 500.000,- per jaar. <p>Transitiefonds: aanleg moeras: € 7.000.000,- (aanleg), € 3.000.000,- (beheer) € 2.000.000,- (maatregelen Vogelrichtlijn) € 3.000.000,- (NPO)</p>
Dekkingsvoorstel	Er wordt niet ingezet op cofinanciering
Verhouding tot indicatief budget voor realisatie van het gehele gebiedsprogramma (totaal maatregelpakketten)	PM
Risico's en beheersmaatregelen	PM

Aanpak met planning en mijlpalen

Aanpak	Zie elders in het document
---------------	----------------------------

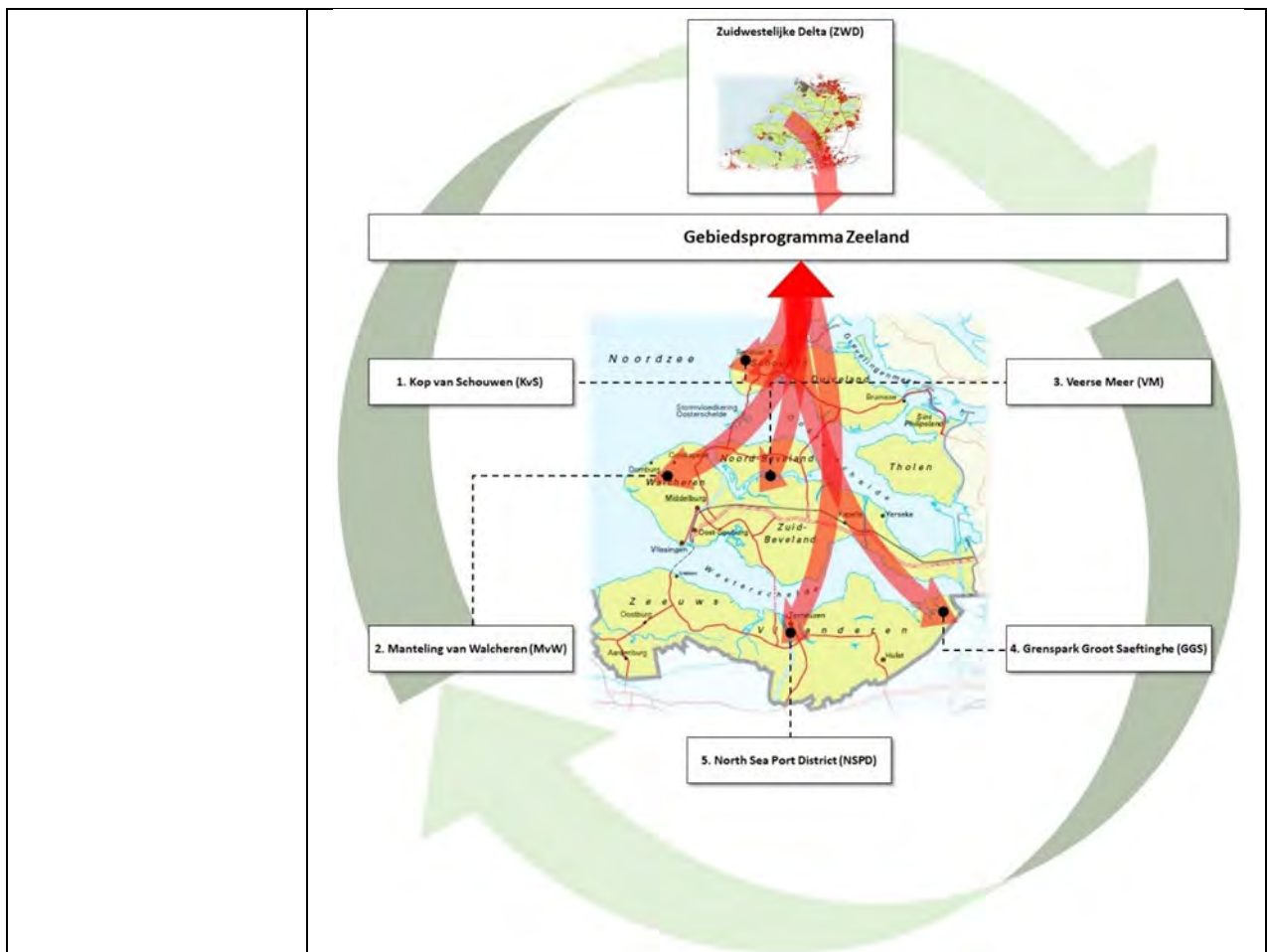
Planning met mijlpalen en afronding	Zie elders in het document
Gesteld staan voor realisatie	

N4. Groenblauwe dooradering

Aanvraag Rijksbijdrage voor beslissing tot start planuitwerking

Algemene informatie aanvraag

Naam	Groenblauwe dooradering (GBDA)
Hoofdaanvrager incl. contactgegevens	Provincie Zeeland, [REDACTED]
Deelnemende partijen	<p>Hieronder zijn de partijen genoemd die betrokken kunnen zijn in de toekomst bij de uitvoering van de opgave groenblauwe dooradering. Welke partijen uiteindelijk deelnemen en de verdeling in budgetten wordt in een later stadium bepaald.</p> <ul style="list-style-type: none">- Grondeigenaren (particulier, agrarisch en anderen)- Grootgrondbezitters (verpachters, w.o. div. stichtingen, kerken etc.)- Agrarische ondernemers- Agrarische natuurverenigingen- Collectief Poldernatuur Zeeland- Stichting Landschapsbeheer Zeeland- Terrein beherende organisaties- Waterschap Scheldestromen (KRW)- North Sea Port district- RWS- Gemeenten- Provincie- Recron Hiswa en Vekabo- Impuls Zeeland
Gebied /locaties	<p>Om de opgave groenblauwe dooradering te realiseren worden initiatieven en mogelijkheden door heel Zeeland meegenomen. In bestaande en/of nog op te starten gebiedsprocessen gaan we samen met betrokken partijen bepalen hoe de Zeeuwse uitwerking GBDA eruit komt te zien en wáár we de extra groenblauwe dooradering gaan realiseren. Daarbij is het streven aan te sluiten bij de landschappelijke, cultuurhistorische karakteristieken van de Zeeuwse regio's met behoud van streekidentiteit.</p> <p>De Provincie heeft binnen het landelijk gebied vijf deelgebieden geselecteerd waar op korte termijn geïntegreerde gebiedsprocessen (gaan) lopen:</p> <ul style="list-style-type: none">- Kop van Schouwen (KvS);- Manteling van Walcheren (MvW);- Grenspark Groot Saefthinge (GGS);- North Sea Port District (NSPD);- Veerse Meer (VM).

Afbeelding: Zeeland, inclusief deelgebieden voor een geïntegreerde gebiedsaanpak.

De geïntegreerde gebiedsaanpakken hebben tot doel meerwaarde te creëren met een gezamenlijke aanpak van verschillende ruimtelijke opgaven. Op basis van de specifieke kwaliteiten wordt gewerkt aan een transitie: 'streekontwikkeling'. Deze vijf geselecteerde gebieden vormen in principe een vliegwiel in het delen en opbouwen van werkwijze en instrumentarium voor de aanpak van het gehele Zeeuwse landelijke gebied.

In de deelgebieden worden ook specifieke maatregelen uit het groenblauwe dooradering pakket toegepast, voornamelijk met name in KvS, MvW en GGS. Lessen en voortschrijdende inzichten uit de deelgebieden worden verwerkt in de provinciebrede uitrol van maatregelen.

Samenvatting

Het pakket voor de groenblauwe dooradering in Zeeland betreft een verscheidenheid aan maatregelen die betrekking hebben op de versterking en bescherming van het Zeeuwse cultuurlandschap. En dat is goed voor de biodiversiteit, klimaatbestendigheid, bodemleven, waterkwaliteit en onze eigen gezondheid.

Maatregelen:

- *Landschapsontwikkeling tot 2030*: Versterking van het kenmerkende Zeeuwse landschap met groene en blauwe elementen. De maatregelen zullen sterk bij dragen aan het vergroten van biodiversiteit, ecologische dooradering agrarisch gebied, verbeteren duurzaam beheer, de beleving van de rust en ruimte van het landschap, versterken landschap, natuurinclusieve landbouw, koolstofvastlegging en het verminderen van emissies.
- *Veldcoördinatoren*: Met een 'instrumentenkoffer' aan regelingen voor GBDA, optimalisatie biodiversiteit en waterkwaliteit vertaalt de veldcoördinator dat naar maatwerk en praktische adviezen in het veld/op het bedrijf.

	<ul style="list-style-type: none"> - Uitrol van maatregelen voor ecologisch beheer van groene maatschappelijke ruimte: Uitbreiding ecologisch bermbeheer bij Zeeuwse overheden. - Project Erfplus in het Landelijk gebied: Erven van zowel van boeren als buitenlui aanpassen tot landschappelijk waardevolle erven, met erfbeesten als ambassadeur soorten voor een hoge biodiversiteit.
Kosten en dekking (kort)	Transitiefonds: Totaal € 654.713.812,-,-
Bijlagen	Momenteel wordt binnen de Provincie Zeeland op basis van beschikbare data geïnventariseerd hoeveel procent GBDA al aanwezig is en is een kaart in ontwikkeling met daarop alle bestaande landschapselementen in Zeeland. Aan de hand van deze inventarisatie kan gericht bepaald worden wat de resterende opgave voor Zeeland is en waar deze zou moeten worden uitgevoerd. Tot die tijd gaan wij uit van de landelijke schatting van 3% voor al gerealiseerde GBDA in Zeeland en komt de resterende Zeeuwse opgave als volgt eruit te zien.

Opgaven/problemanalyse en te bereiken doelen

Analyse provinciale/ gebiedsopgaven NPLG	<p>GBDA is een essentieel onderdeel van het Zeeuwse cultuurlandschap. Een uitbreiding van de GBDA zal een structurele bijdrage gaan leveren aan de versterking en bescherming van het Zeeuwse cultuurlandschap. En dat is goed voor de biodiversiteit, klimaatbestendigheid, bodemleven, waterkwaliteit en onze eigen gezondheid.</p> <p>Momenteel wordt binnen de Provincie Zeeland op basis van beschikbare data geïnventariseerd hoeveel procent GBDA al aanwezig is en is een kaart in ontwikkeling met daarop alle bestaande landschapselementen in Zeeland. Aan de hand van deze inventarisatie kan gericht bepaald worden wat de resterende opgave voor Zeeland is en waar deze zou moeten worden uitgevoerd. Tot die tijd gaan wij uit van de landelijke schatting van 3% voor al gerealiseerde GBDA in Zeeland en komt de resterende Zeeuwse opgave als volgt eruit te zien.</p>					
		Landelijk gebied	10% van het Landelijk gebied	Al gerealiseerd t/m 2023 (3%)	Te realiseren t/m 2030	Te realiseren t/m 2050
	Resterende opgave in ha	135.900	13.590	4.077	4.756	4.756
	<p>Binnen heel het landelijk gebied dient meer GBDA gerealiseerd te worden. In bestaande en/of nog op te starten gebiedsprocessen gaan we samen met betrokken partijen bepalen hoe de Zeeuwse uitwerking GBDA eruit komt te zien en wáár we de extra groenblauwe dooradering gaan realiseren. Daarbij is het streven aan te sluiten bij de landschappelijke, cultuurhistorische karakteristieken van de Zeeuwse regio's met behoud van streekidentiteit. Overigens weerhoudt dat ons niet van al aan de slag te gaan met kansen en initiatieven van onderop, in heel Zeeland.</p>					
Doel planuitwerking (in welke nog ontbrekende informatie / procedurele stappen te voorzien)	<p>Zoals hierboven beschreven, moet in de gebiedsprocessen duidelijk worden welke groenblauwe dooradering is gewenst. Vervolgens kan met behulp van bestaande visie en de inventarisatie van de aanwezige GBDA in Zeeland bepaald worden waar welke maatregelen van toepassing zijn.</p> <p>GBDA is een essentieel onderdeel van het Zeeuwse cultuurlandschap. Een uitbreiding van de GBDA zal een structurele bijdrage gaan leveren aan de versterking en bescherming van het Zeeuwse cultuurlandschap. En dat is goed voor de biodiversiteit, klimaatbestendigheid, bodemleven, waterkwaliteit en onze eigen gezondheid.</p> <p><i>Natuurfunctie</i> GBDA draagt bij door het bieden van leefgebied voor planten- en diersoorten en levert een verbetering in het verbinden van het landschap met en tussen natuurgebieden. Groene lijnvormige landschapselementen, als hagen, singels, knotbomen, kruidenrijke- en bloemrijke akkerranden worden gebruikt als migratieroutes door veel soorten. De blauwe landschapselementen zoals poelen en sloten met natuurvriendelijke oevers dienen veelal als</p>					

	<p>voortplantingsplaats van amfibieën en insecten. Daarnaast vinden veel vogels schuilgelegenheid in dichte begroeiing gevormd door struweel of hagen⁶.</p> <p><i>Landbouwfunctie</i> GBDA kan bijdragen aan natuurlijke plaagbestrijding en waterbeheer (verbeteren waterkwaliteit, retentie en conservering). Meerjarige akkerranden en keverbanken voorzien insecten, patrijzen en andere akkervogels voedsel én een veilige broedplek in het akkerland. Een belangrijk voordeel voor de landbouwer is dat ook natuurlijke vijanden van plagen op deze manier worden aangetrokken wanneer de juiste zaadmengsel worden gekozen waardoor minder gewasbeschermingsmiddelen nodig. Bloemrijke stroken kunnen verder helpen bij de bestuiving van gewassen.</p> <p><i>Cultuurhistorische en aardkundige functie</i> Door de inzet van GBDA in het landschap worden aanwezige aardkundige en cultuurhistorische waarden versterkt en beschermd. Karakteristieke patronen van groene en blauwe elementen maken deel uit van de identiteit van het betreffende landschap. Hierdoor is aan het landschap de plaatselijke ontstaansgeschiedenis en ontwikkeling als het ware af te lezen.</p> <p><i>Recreatieve functie</i> GBDA kan van betekenis zijn voor recreatie in het agrarisch cultuurlandschap door deze te combineren met wandel- en fietspaden en de aanleg van groene recreatiezones. Een goede bereikbaarheid en toegankelijkheid van het landelijk gebied zijn essentieel voor de leefbaarheid en de beleefbaarheid. Versterking van het groene, natuurlijke karakter, draagt bij aan de aantrekkelijkheid van het landschap voor diverse functies (wonen, werken, recreëren), verhoogt de biodiversiteit en het landschappelijke contrast met de stedelijke gebieden.</p>
Eventuele wijzigingen ten opzichte van gebiedsprogramma	N.v.t.
Meekoppelkansen	<p><i>Natuuropgave</i> In relatie tot de natuuropgave bestaat er grote samenhang tot de realisatie en beheer van groenblauwe dooradering, bijvoorbeeld bij de verbetering en versterking van leefgebieden voor doelsoorten. Zo liggen er ook meekoppelkansen voor GBDA en het uitbreiden van het agrarisch natuurbeheer ten behoeve van de instandhouding en het herstel van de boerenlandvogels als onderdeel van de VHR-doelstelling.</p> <p>In Zeeland is de opgave voor meer bos en houtige elementen in 2020 en 2021 in beeld gebracht middels 'De Zeeuwse bosvisie' en het Uitvoeringsprogramma Landelijke gebied (UPLG). Deze opgaven zijn verbreed met de doelen van het NPLG. In de Zeeuwse bosvisie zijn kansrijke gebieden aangewezen op kaart voor realisatie van bos en houtige landschapselementen. Deze kansenkaart laat gebieden zien die ook mogelijkheden kunnen bieden voor de ontwikkeling van groenblauwe dooradering. Deze kaart kan gebruikt worden als een leidraad en inspiratie voor de realisatie en beheer voor de resterende opgave groene dooradering. Tegelijk wordt gekeken waar met extra beplanting kan worden bijgedragen aan de uitvoering van de Zeeuwse bosvisie.</p> <p><i>Wateropgave</i> Binnen de wateropgave wordt voor de blauwe maar ook groene dooradering onder andere koppelkansen gezocht bij de uitwerking van maatregelen ten behoeve van het aanvoeren en bergen van zoetwater in het agrarisch gebied en bij het inrichten van bufferstroken voor het beperken van uit- en afspoeling van landbouwgronden. Daarnaast liggen er koppelkansen voor de resterende opgave GBDA met maatregelen binnen het KRW-programma zoals meer ingerichte natuurlijke oevers die in samenhang met natuurlijk peilverloop de biologische waterkwaliteit, maar ook landnatuur en biodiversiteit zullen bevorderen.</p>

⁶ <https://www.bij12.nl/onderwerpen/natuur-en-landschap/index-natuur-en-landschap/landschapselementtypen/101-groenblauwe-landschapselementen/>

	<p>Klimaatopgave Met name groene dooradering met houtige landschapselementen kan fors bijdragen aan koolstofvastlegging. Ook draagt GBDA bij aan de reductie van broeikasgassen, kan het zorgen voor meer waterberging voor de opvang van pieken en dalen.</p> <p><i>Recreatie en toerisme</i> Recreatie en toerisme vormen een belangrijke sector voor de economie van Zeeland. Natuur zowel op land als aan en onder water, is voor recreërende inwoners en gasten een belangrijk onderdeel van de beleving. Bedrijven in de vrijetijdssector kunnen een betekenisvolle bijdrage aan de Zeeuwse biodiversiteit leveren en zo kunnen koppelkansen voor GBDA gezocht worden binnen de drie pijlers van het 'Toekomstbeeld bestemming Zeeland 2030'.</p> <p><i>Plantaardige landbouwsectoren/ natuurinclusieve landbouw</i> Omdat in de provincie Zeeland de plantaardige landbouwsectoren een groot areaal beslaan, zullen met name deze sectoren een belangrijke rol gaan spelen voor GBDA als bijkomende natuur en biodiversiteit wordt versterkt in bijvoorbeeld zones rond Natura 2000-gebied.</p> <p>Agenda Natuurinclusief Agenda natuurinclusief omvat ook verschillende ambities gerelateerd aan het ontwikkelen van groenblauwe dooradering. Al deze ambities dragen bij aan het vergroten van de biodiversiteit. Zoals het natuurvriendelijke inrichten van bedrijfsterreinen, particuliere terreinen en natuurinclusief bouwen.</p> <p>Ook kunnen sommige (vaar)wegen een ecologische barrière vormen in de verbinding van natuurgebieden of in natuurgebieden zelf. Bij alles wat nu nog wordt gepland of aangelegd /gereconstrueerd wordt ontsnippering meegenomen in de ontwerpen.⁷ Groenblauwe dooradering is een middel om ontsnippering tegen te gaan.</p>
<p>Projecten</p>	<p><i>Landschapsontwikkeling: Versterking van het kenmerkende Zeeuwse landschap met groene en blauwe elementen</i> Het kenmerkende Zeeuwse landschap met dijken, kreken, poelgebieden, verdichting op de oude kreekkruggen, Zeeuwse hagen kan versterking gebruiken waaronder de volgende verbeteringen worden aangebracht:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Het terugbrengen/zichtbaar maken van oude landschapsstructuren in lijn met de Zeeuwse bosvisie (meer bomen, bosschages, landschappelijke heggen); - De unieke dijkstructuur (nog) beter zichtbaar maken; In lijn met de Zeeuwse bosvisie en aan de hand van Dijken en Krekenplan (landschapsplan) wordt de staat van de aanwezige dijken en kreken versterkt om weer te kunnen gaan functioneren als ecologische corridors. Waar nodig wordt het beheer duurzaam aangepast en verbetermaatregelen getroffen. - Verbeteren leefgebieden van specifieke doelsoorten van de habitat- en vogelrichtlijn - Meer werk maken van de ontwikkeling van bloemrijke akkerranden en keverbanken (bij voorkeur koppelen aan het fiets-/en wandelroutenetwerk); - In lijn met de Zeeuwse bosvisie en landschapsbiografieën worden cultuurhistorische en aardkundige waarden beleefbaar gemaakt met groene structuren en beleefzones in combinatie met het verbeteren van het fiets-/en wandelroutenetwerk; - Versterken van de kern-randzones met beleefbare en biodiverse groenstructuren. Binnen deze groenstructuren heeft ook Klimaatadaptatie een belangrijke positie. De groenstructuren bieden verkoeling en kunnen wateroverlast verminderen. Door klimaatverandering worden buien namelijk steeds extremer en dan staat de afwatering van het stedelijk gebied onder druk. Slootjes rondom de kern zijn van oorsprong namelijk vaak erg smal. Aanleg van waterberging en verruiming van waterlopen in of langs de groenstructuren is een win-win. <p>Veldcoördinatoren voor kennisdeling, ondersteuning en coaching.</p>

⁷ Zeeuwse omgevingsvisie 15.2 Deel B ecologisch berm-dijkbeheer en ontsnippering

	<p>Het NPLG richt zich op het toekomstbestendig ontwikkelen van het landelijk gebied, mede met het oog op het voldoen aan internationale verplichtingen op het terrein van natuur (met als onderliggende opgave de reductie van stikstof) en water en klimaat (broeikasgassen). Binnen de toekomstbestendige ontwikkeling van het landelijk gebied dient de Zeeuwse landbouw in zijn geheel te transformeren naar een volhoudbare landbouw. Dat vergt met betrekking tot groenblauwe diensten, andere keuzes dan die in het verleden werden gemaakt. Specifieke coaching bij die keuzes is nodig.</p> <p>Als veldcoördinator ben je voor de boeren en buitenlui het gezicht en het eerste aanspreekpunt. Met een ‘instrumentenkoffer’ aan regelingen voor optimalisatie biodiversiteit en waterkwaliteit vertaalt de veldcoördinator die naar maatwerk en praktische adviezen in het veld/op het bedrijf. Veldcoördinator ondersteunt in het veld de boeren en buitenlui om het beheer van hun percelen zo succesvol mogelijk te laten zijn.</p> <p><i>Uitrol van maatregelen voor ecologisch beheer van groene maatschappelijke ruimte</i></p> <p>Op basis van ervaring in lopende projecten als ecologisch bermbeheer en ecologisch gazonbeheer, zal worden onderzocht of verdere uitrol van een ecologisch aanpak van openbaar groen in Zeeland mogelijk is. Daarbij wordt naast bermen en plantsoenen ook gedacht aan dijken, begraafplaatsen, industrie- en bedrijventerreinen etc. die zich buiten de bebouwde kom bevinden. Hiervoor dient samenwerking gezocht te worden met andere Zeeuwse overheden (gemeenten, waterschap, Provincie) en andere beheerders van openbaar groen of daaraan grenzende groene ruimte.</p> <p><i>Project ErfPlus in het landelijk gebied</i></p> <p>Het project ‘ErfPlus’ (2024-2029) informeert erfbewoners over hun erf als leefgebied voor kenmerkende-/ doelsoorten, en geeft aan waar welke maatregelen uit te voeren zijn. Maatregelen die de kwaliteit van hun erf als leefgebied versterken. Het gaat verder dan een algemeen advies voor het erf. Er wordt op het erf een gestandaardiseerde erfscan gemaakt, waarbij specifiek op de behoeften van erfbeesten wordt gelet, zoals steenuil, kerkuil, torenvalk, groene specht, huis- en ringmus, zwaluwen, bunzing, egel, vleermuizen, kamsalamander en andere zangvogels.</p> <p>Project ‘ErfPlus’ bevat de volgende doelen</p> <ul style="list-style-type: none"> - Minimaal 120 erven (zowel van boeren als buitenlui) aanpassen tot landschappelijk waardevolle erven, met erfbeesten als ambassadeur soorten voor een hoge biodiversiteit; - Het uitvoeren van landschap verbeterende maatregelen die het leefgebied van voor de ambassadeur soorten versterken; - Het opzetten van een monitoringsplan om zo bewustwording en bescherming van de erfbeesten te verhogen; - Voorlichtingsmateriaal per ambassadeursoort ontwikkelen; - Erfeigenaren, vrijwilligers en medewerkers van Stichting Landschapsbeheer Zeeland opleiden en begeleiden om erfscans en monitoring uit te voeren. <p>Het werkgebied voor dit project is heel Zeeland maar het accent ligt buiten gebieden waar bestaande projecten worden uitgevoerd (om ook in die “witte gebieden” iets te kunnen doen). Voorbeelden van bestaande projecten die voorgang hebben: POP (Plattelandsontwikkelingsprogramma) gebieden, Poelen.nu- kamsalamander project, ed. Aansluiting bij de Leefgebieden, met name de dooradering heeft wel een meerwaarde. Verder legt dit project de nadruk op kleine aanpassingen in het landschap met het vervolg van monitoring door (erf) eigenaren.</p>
--	---

Oplossingsrichtingen, doelbereik en (sociaaleconomische) effecten

Maatregelen, instrumenten	<p>Landschapsontwikkeling: Versterking van het kenmerkende Zeeuwse landschap met groene en blauwe elementen</p> <p><u>Landschapsontwikkeling: Gemeente Tholen Versterking van het kenmerkende polderlandschap met groene en blauwe elementen</u></p>
----------------------------------	---

	<p>Naar aanleiding van de regiodialogen heeft gemeente Tholen deze maatregel ingediend.</p> <p>*Het kenmerkende Zeeuwse polderlandschap in Tholen met dijken en kreken kan wel een opkikker gebruiken en daarom krijgt dit een prominente rol in de omgevingsvisie van de gemeente Tholen.</p> <p>*De maatregelen zullen sterk bij dragen aan het vergroten van biodiversiteit, ecologische dooradering agrarisch gebied, verbeteren duurzaam beheer, de beleving van de Rust en Ruimte van het landschap, versterken landschap, natuurinclusieve landbouw, koolstofvastlegging en het verminderen van emissies.</p> <p>*De maatregelen omvatten in Gemeente Tholen voor de komende 7 jaar GBDA in gemeente Tholen</p> <p>*Instrumentarium: PM</p> <p>*Sociaaleconomische effecten: PM</p> <p><u><i>Landschapsontwikkeling: Groenblauwe dooradering in geïntegreerde gebiedsaanpakken</i></u></p> <p>*De maatregelen zullen sterk bij dragen aan het vergroten van biodiversiteit, ecologische dooradering agrarisch gebied, verbeteren duurzaam beheer, de beleving van de rust en ruimte van het landschap, versterken landschap, natuurinclusieve landbouw, koolstofvastlegging en het verminderen van emissies.</p> <p>*De maatregelen omvatten voor de komende 7 jaar:</p> <ul style="list-style-type: none"> - In Kop van Schouwen 75 hectare, waarvan afgerond 18 hectare blauwe dooradering en 56 hectare groene dooradering - In Manteling van Walcheren 90 hectare, waarvan afgerond 23 hectare blauwe dooradering en 68 hectare groene dooradering - In Grenspark Groot Saefthinge 264 ha, waarvan 24 hectare blauwe dooradering en 240 hectare blauwe dooradering <p>-Instrumentarium: PM</p> <p>-Sociaaleconomische effecten: PM</p> <p><u><i>Landschapsontwikkeling: Opgave Groenblauwe dooradering in het Landelijke gebied</i></u></p> <p>*De maatregelen zullen sterk bij dragen aan het vergroten van biodiversiteit, ecologische dooradering agrarisch gebied, verbeteren duurzaam beheer, de beleving van de rust en ruimte van het landschap, versterken landschap, natuurinclusieve landbouw, koolstofvastlegging en het verminderen van emissies.</p> <p>*De maatregelen omvatten de opgave groenblauwe dooradering voor de komende 7 jaar voor 2289 ha (inclusief Tholen).</p> <p>*Bijdragen aan projecten die hiermee uitgevoerd kunnen worden:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Uitbreiding ecologisch bermbeheer bij Zeeuwse overheden; Uitrol van maatregelen voor ecologisch beheer van groene maatschappelijke ruimte - Dijkenactieplan: Zeeuws Uitvoering Programma Landelijk Gebied paragrafen 3.2.2.3 en 3.2.2.6 - Versterking TOP-gebieden van Stichting Het Zeeuwse Landschap met GBDA - Zeeuws actieplan doelsoorten versterking leefgebieden van specifieke doelsoorten - Natuurvriendelijke waterbassins (SLZ) - Landschapversterking (omgevingsvisie) - Deltaplan agrarisch waterbeheer - Erfgoed Deal (subsidie-matching voor betrekken agrarisch erfgoed bij andere opgaven) - Recreatiezonering, verplaatsen van recreatieve druk (uit N2000) naar groene recreatieve zones <p>*Instrumentarium: PM</p> <p>*Sociaaleconomische effecten: PM</p> <p><i>Veldcoördinatoren</i></p>
--	--

	<ul style="list-style-type: none"> - Het werkgebied voor deze maatregel zijn de 5 regio's in Zeeland; Walcheren, Schouwen-Duiveland, Bevelanden, Tholen en Zeeuws-Vlaanderen. - Voor elke regio een veldcoördinator van 1fte. In totaal 5 fte. <p>Project ErfPlus in het landelijk gebied</p> <ul style="list-style-type: none"> - Minimaal 120 erven (2024-2029) aanpassen tot landschappelijk waardevolle erven, met erfbeesten als ambassadeur soorten voor een hoge biodiversiteit; - Het werkgebied voor dit project is heel Zeeland maar het accent ligt buiten gebieden waar bestaande projecten worden uitgevoerd.
Doelbereik (in verhouding tot het gebiedsprogramma)	Zie onderdeel 2: Beschrijf de NPLG-doelen die met het maatregelenpakket gerealiseerd worden
Onderbouwing	Volgt nadat toetsingsadvies EA is vastgesteld en SEIA verder is uitgewerkt.

Besluitvorming en daarbij betrokken partijen

Beschrijving partijen, rollen en verantwoordelijkheden	<p>De maatregelen GBDA kunnen provinciebreed betrekking hebben op gronden van:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Provincie Zeeland - Gemeenten - Rijkswaterstaat - Waterschap - Terrein behorende organisaties - Landbouwgrond (boer of pachters). - Particulieren, grootgrondbezitters <p>Een lange lijst van partijen zullen betrokken zijn bij de realisatie. Rollen en verantwoordelijkheden worden in een later stadium op maatregelniveau uitgewerkt.</p>
Te doorlopen procedures en besluitvorming	<p>Vooraf aan planuitwerking:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Kwantitatieve inventarisatie /0-meting: wat hebben we en hoeveel daarvan is van voldoende ecologische kwaliteit (voor poelen reeds in gang gezet via poelen.nu)? Samen met belangenorganisaties criteria voor ecologische basiskwaliteit definiëren (wat telt mee en wat niet?). 2. Kwalitatieve inventarisatie. Bepalen wat er al is en welk deel daarvan (nog niet) van voldoende kwaliteit is. Dat deel is laaghangend fruit bij uitbreiden GBDA. 3. Opgave GBDA als impuls voor uitbreiden kweek-capaciteit autochtoon plantgoed (risico grootschalige aanplant van "verkeerd" plantgoed). 4. Opstellen Landschapsbiografieën/Landschapsanalyses, gebied specifiek en streekgerichte functies en waarden inventariseren 5. Onderzoek agrarische meerwaarde van GBDA: verbeterde productie, verbeterde bodemkwaliteit, verbeterde waterberging/-kwaliteit, verbeterd microklimaat veeteelt. 6. Meerjarig beheer en monitoring moet vooraf geborgd worden: onderzoek kosten, knelpunten, en stimulans voor instandhouding. <p>Planuitwerking: Provincie bespreekt mogelijke maatregelen in gebieden. Wat is waar van toepassing en wat is het potentieel van de maatregelen. Dit wordt opgenomen en geactualiseerd in volgende versies van het gebiedsprogramma. Indien noodzakelijk worden procedures en vergunningverlening in een later stadium uitgewerkt.</p>
Participatie en betrokkenheid democratische vertegenwoordigingen	<ul style="list-style-type: none"> - Bij het vormgeven van dit maatregelenpakket voor Zeeland zijn gemeenten, waterschap en belangenorganisaties (o.a. SLZ en HZL) betrokken, o.a. in de regiodialogen (mrt-mei 2023) - In de geïntegreerde gebiedsaanpakken worden directbetrokkenen geraadpleegd. <p>Nog nader te bepalen, maar gedacht wordt aan het betrekken van:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Grondeigenaren (particulier, agrarisch en anderen) - Grootgrondbezitters (verpachters, w.o. div. stichtingen, kerken etc.)

	<ul style="list-style-type: none"> - Agrarische ondernemers - Agrarische natuurverenigingen - Collectief Poldernatuur Zeeland - Stichting Landschapsbeheer Zeeland - Terrein beherende organisaties - Waterschap Scheldestromen (KRW) - North Sea Port district - RWS - Gemeenten - Provincie - Recron Hiswa en Vekabo - Impuls Zeeland
--	---

Financiën en risico's

Onderbouwing rijksbijdrage	Bijdrage vanuit het Rijk is nodig om voor een langer termijn GBDA te realiseren, langdurig, duurzaam beheer en monitoring te bekostigen en toekomstperspectief te bieden voor o.a. agrariërs die zich inzetten voor de maatregelen GBDA.			
Kostenraming planuitwerking	Maatregel tot 2030	Gebied	Doel	Kosten €
	Landschapsontwikkeling	Opgave Zeeland	4.327 ha	€ 607.510.800,-
	- Voor 7 jaar	- Overige landelijk gebied	Incl. Tholen	
	- Inrichting	- VM, NSPD		
	- Afwaardering			
	- Beheer en onderhoud	KvS, MvW, GGS	429 ha GBDA	€ 43.203.012,-
Landschapsontwikkeling	5 fte	1 per regio	€ 3.500.000,-	
- Veldcoördinatoren				
Project ErfPlus (2024-2029)		120 erven inpassen	€ 500.000,-	
Totaal			€ 654.713.812,-	
Dekkingsvoorstel planuitwerking	<ul style="list-style-type: none"> - Rijks Transitiefonds NPLG - Rijks Programma Natuur SPUK fase 1&2 - EU GLB ecoregeling - EU GLB NSP - Provincie Zeeland - Verschillende sectoren (landbouw, industrie, scheepvaart, overige) 			
Indicatieve kostenraming navolgende realisatie	<i>Zie tabel</i>			
Indicatief dekkingvoorstel navolgende realisatie	PM			
Verhouding tot indicatief budget voor realisatie van het gehele gebiedsprogramma (totaal maatregelpakketten)	PM			
Risico's en beheersmaatregelen	<ul style="list-style-type: none"> - Niet tijdig voldoende autochtoon plantmateriaal beschikbaar - Controle op kwaliteit uitgevoerde maatregelen - Financiering voor langjarige instandhouding - Staatsteun 			

Aanpak met planning en mijlpalen

Aanpak	PM
---------------	----

Planning met mijlpalen en afronding <i>planuitwerking</i>	PM
Indicatieve planning met mijlpalen en afronding <i>realisatie</i>	PM

Bijlage 6 Maatregelpakket overig I1, R1 en M1

I1. Reductie stikstofuitstoot bij drie grootste industriële bedrijven Zld

Aanvraag Rijksbijdrage voor beslissing tot start planuitwerking

Algemene informatie aanvraag

Naam	Reductie stikstofuitstoot bij drie grootste industriële bedrijven Zeeland.
Hoofdaanvrager incl. contactgegevens	Provincie Zeeland [REDACTED]
Deelnemende partijen	De drie grote industriële bedrijven in de provincie Zeeland: <ul style="list-style-type: none">• Yara• Dow• Zeeland Refinery
Gebied /locaties	De maatregelen worden getroffen op de bedrijfslocaties van de genoemde bedrijven. Deze zijn gevestigd binnen het beheergebied van het havenbedrijf North Sea Port. <ul style="list-style-type: none">• Yara te Sluiskil• Dow te Terneuzen• Zeeland Refinery te Nieuwdorp
Samenvatting	<p>De genoemde bedrijven zitten op dit moment aan tafel met de ministeries van EZK en I&W in het kader van het maken van maatwerkafspraken. Zij behoren alle drie tot de 20 grootste CO₂ uitstoters in Nederland.</p> <p>Afgesproken is dat in dat kader ook gekeken wordt naar de mogelijkheden van stikstofreductie. Primair zal het nemen van de maatregelen dus via het traject van de maatwerkafspraken lopen.</p> <p>Omdat er nog geen 100% duidelijkheid is of en welke mate het daadwerkelijk tot afspraken komt tussen de bedrijven en de genoemde ministeries is het voor Zeeland van belang de maatregelen en ambities die de bedrijven hebben toch ook op te voeren in het gebiedsprogramma. Zo blijven de mogelijkheden voor stikstofreductie op de radar staan en kan daarmee mede invulling worden gegeven aan de doelstellingen.</p> <p>Het overleg over de maatwerkafspraken vindt in vertrouwelijkheid plaats. Ook bevinden deze zich nog in de oriënterende/aftastende fase. In dit format kan derhalve niet heel veel inhoudelijke informatie over aard en kosten van de treffen maatregelen worden gedeeld.</p> <p>Per bedrijf worden verschillende maatregelen getroffen om invulling te geven aan de opgave van stikstofreductie</p> <ul style="list-style-type: none">• Yara Het implementeren van WESP-technologie waarmee de uitstoot van ammoniak en nitraatstof aanzienlijk wordt gereduceerd.• Dow In het kader van maatwerkafspraken zet Dow in op het fors reduceren van CO₂ uitstoot. In dat verband wordt er tevens een reductie gerealiseerd van 10% van de NO_x-uitstoot. De maatregelen die hiervoor worden getroffen zijn op dit moment nog niet bekend.• Zeeland Refinery In het kader van maatwerkafspraken is Zeeland Refinery voornemens de NO_x-uitstoot met 10% te reduceren. De maatregelen die hiervoor worden getroffen zijn op dit moment nog niet bekend.
Kosten en dekking (kort)	<i>Kosten</i> Enkel bij Yara is de te treffen maatregel bekend. Hiervoor is ook een kostenraming gemaakt.

	<p>Yara zal enkel voor de zogeheten onrendabele top een verzoek om cofinanciering doen. Het is bekend dat hiervoor rekening gehouden dient te worden met de kaders voor staatssteun. Ingezet wordt op wat maximaal mogelijk is.</p> <p>Voor de bedrijven Dow en Zeeland Refinery is nog niet bekend welke maatregelen exact worden getroffen om de gewenste stikstofreductie te realiseren. Hierover wordt momenteel nog gesproken. Het is dus ook nog niet duidelijk welke kosten met de maatregelen zijn gemoeid. Zodra hier meer over bekend is zal dit worden gedeeld.</p> <p><i>Dekking</i></p> <p>Insteek van de provincie Zeeland is dat alle sectoren hun bijdrage leveren. Voor de provincie volgt daaruit dat dekking van de benodigde kosten uit het transitiefonds komt.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Yara Transitiefonds (vangnetbepaling): met de maatregel die wordt toegepast (WESP) wordt de uitstoot van ammoniak gereduceerd. • Dow Transitiefonds (vangnetbepaling): De maatregelen die worden getroffen hebben primair tot doel de uitstoot van CO₂ te reduceren. Daarbij is automatisch ook sprake van reductie van stikstof. In dit geval NO_x. • Zeeland Refinery Transitiefonds (vangnetbepaling): de maatregelen die worden getroffen hebben primair tot doel de uitstoot van CO₂ te reduceren. Daarbij is automatisch ook sprake van reductie van stikstof. In dit geval NO_x.
Bijlagen	<p>Op dit moment worden er nog geen bijlagen bijgevoegd.</p> <p>Als er meer duidelijkheid is over de maatregelen dan kunnen die alsnog worden gedeeld.</p>

Opgaven/problemanalyse en te bereiken doelen

Analyse provinciale/ gebiedsopgaven NPLG	<p>Uitgangspunt van de provincie Zeeland is dat alle sectoren een bijdrage leveren aan de opgave t.a.v. stikstofreductie. Dus ook de industrie.</p> <p>Op grond van de feitelijke situatie in Zeeland voor wat betreft omvang en herkomst van depositie is niet reëel te verwachten dat de doelstelling uit het NPLG volledig gerealiseerd kan worden met maatregelen in de landbouw/natuur.</p> <p>Derhalve is de insteek van de provincie dat ook reductie van stikstof in andere sectoren waar nodig en mogelijk ook ingezet worden om de doelstelling te realiseren. In dit geval dus ook de reductie die in de grote(re) industriële bedrijven behaald kan worden.</p>
Doel planuitwerking (in welke nog ontbrekende informatie / procedurele stappen te voorzien)	<p>Binnen het traject van de maatwerkafspraken wordt invulling gegeven aan de maatregelen die worden getroffen kunnen worden om de opbrengst in de zin van o.a. de reductie van stikstof te kunnen realiseren.</p> <p>In de loop van 2023 moet en zal er meer duidelijkheid ontstaan over de aard van de maatregelen en hoe de verdere technische, juridisch-administratieve en financiële voorbereiding eruitziet.</p> <p>Denk daarbij aan (niet limitatief):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Keuze maken m.b.t. maatregelen die worden getroffen en deze uitwerken in programma's van eisen. • Doorlopen van benodigde vergunningprocedures • Afspraken maken over verdeling van kosten • Nemen van investeringsbesluiten bij bedrijven • Plannen van de uit te voeren maatregelen/afstemmen met andere (onderhouds)werkzaamheden die uitgevoerd moeten worden • Op de markt zetten van de opdrachten. <p>Vorbereiding op de uitvoering zal naar verwachting plaatsvinden vanaf eind 2023 – begin 2024. Na deze fase zal uitvoering plaatsvinden. Het moment waarop dat exact</p>

	<p>gebeurt is uiteraard van meerdere factoren afhankelijk en zal ook per maatregel en per bedrijf verschillen.</p> <p>De maatregelen dragen in meer of minder mate bij aan verbetering van:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Natuur (minder depositie van NH₃ en NO_x) • Milieu (minder depositie van fijnstof en nitraatstof) • Klimaat (minder uitstoot van CO₂)
Eventuele wijzigingen ten opzichte van gebiedsprogramma 0.5	In de eerste versie was er nog geen sprake van treffen van maatregelen bij Zeeland Refinery. Inmiddels hebben de ministeries van EZK en I&V ook met deze partij het overleg in het kader van de maatwerkafspraken gestart.
Meekoppelkansen	De maatregelen dragen in beginsel en niet limitatief ook bij aan: <ul style="list-style-type: none"> • Verbetering van klimaat (CO₂-reductie) • Verbetering van milieu (reductie fijnstof)
Projecten	<ul style="list-style-type: none"> • Yara: implementeren WESP-technologie voor reductie NHNO en nitraatstof. • DOW: nog niet bekend, is onderwerp van overleg maatwerkafspraken. • Zeeland Refinery: nog niet bekend, is onderwerp van overleg maatwerkafspraken.

Oplossingsrichtingen, doelbereik en (sociaaleconomische) effecten

Maatregelen, instrumenten	<p>Maatregelen worden uitgevoerd op de locaties van de bedrijven Yara, Dow en Zeeland Refinery.</p> <p>Welke maatregelen exact worden getroffen is momenteel nog onderwerp van gesprek bij de maatwerkafspraken.</p> <p>M.b.t. Yara is duidelijk dat ingezet wordt op toepassen van WESP-techniek waarmee forse uitstoot van ammoniak en nitraatstof kan worden gerealiseerd.</p>
Doelbereik (in verhouding tot het gebiedsprogramma)	<p>De maatregelen die worden benoemd dragen in positieve zin bij aan doelstellingen voor stikstofreductie in de provincie Zeeland. Bij Dow en Zeeland Refinery is de inzet op korte/middellange termijn minimaal 10 %.</p> <p>Met het oog op de klimaatdoelstellingen voor 2050 wordt dit percentage logischerwijs aanzienlijk groter gelet op de relatie tussen CO₂- en NO_x reductie. Daarnaast is er ook sprake van reductie van fijnstof en zal er sprake zijn van duurzamer en efficiënter gebruik van water.</p> <p><i>Relatie tot andere maatregelpakketten is minimaal aangezien de maatregelen bij de bedrijven zelf op locatie worden uitgevoerd.</i></p>
Onderbouwing	<p>Maatregelen worden in overleg tussen overheid en bedrijven benoemd in het kader van de maatwerkafspraken. Met het totaalpakket dat daarmee wordt overeengekomen wordt een bijdrage geleverd aan meerdere opgaven waaronder stikstof, klimaat, water en circulariteit.</p> <p>Daarmee is er overeenstemming over de te treffen maatregelen tussen bedrijven en overheid.</p>

Besluitvorming en daarbij betrokken partijen

Beschrijving partijen, rollen en verantwoordelijkheden	<p>Betrokken partijen zijn:</p> <ul style="list-style-type: none"> • De bedrijven: <ul style="list-style-type: none"> ○ Yara ○ Dow ○ Zeeland Refinery • Provincie Zeeland • Ministerie EZK • Ministerie I&W
---	---

	<p>De uitvoering van de maatregelen ligt primair bij de genoemde bedrijven. Controle/toezicht daarop vindt plaats door de overheden die betrokken zijn bij de maatwerkafspraken.</p> <p>Tevens is er een rol voor de bevoegde gezagen in het kader van vergunningverlening wanneer daar sprake van is.</p> <p>Taken/rollen/verantwoordelijkheden worden vastgelegd in de overeenkomsten die worden opgesteld in het kader van de maatwerkafspraken of volgen daar uit voort.</p>
Te doorlopen procedures en besluitvorming	<ul style="list-style-type: none"> • Ondertekenen maatwerkafspraken • Besluit over financiering • Voorbereiding uitvoering o.a.: <ul style="list-style-type: none"> ○ Vergunningverlening ○ Benodigde aanvullende onderzoeken ○ Opstellen PVE ○ Aanbesteding <p>Voorbereiding en uitvoering vraagt geen politieke besluitvorming. GS neemt wel een besluit over ondertekening van de maatwerkafspraken.</p>
Participatie en betrokkenheid democratische vertegenwoordigingen	<p>Maatregelen worden in overleg tussen overheid en de betreffende bedrijven benoemd. Dat geldt ook ten aanzien van de randvoorwaarden waaronder deze genomen worden. In dat kader kan gesteld worden dat er sprake is van volledige participatie.</p> <p>Aangezien de te treffen maatregelen op de locaties van de bedrijven worden genomen en zien op reductie van stikstof, CO₂ en andere schadelijke stoffen worden deze niet met de omgeving besproken.</p> <p>De provincie zit ook aan tafel bij het overleg over de maatwerkafspraken en ondertekent deze ook.</p>

Financiën en risico's

Onderbouwing rijksbijdrage	<p>De te treffen maatregelen komen voort uit overleg over maatwerkafspraken. Uitgangspunt daarbij is dat bedrijven maatregelen nemen die in beginsel verder gaan dan wat op grond van wet- en regelgeving moet en/of sneller wordt uitgevoerd dan nodig. In overleg wordt bekeken wat de bedrijven kunnen doen om stappen te zetten en wat de tegenprestatie van het Rijk daarbij is.</p> <p>Bedrijven geven aan dat de maatregelen die worden genomen niet kostenefficiënt zijn. Op grond van bedrijfseconomische gronden zal een bedrijf zonder tegenprestatie van de overheid (in financiële of anderszins) daarom niet snel overgaan tot het nemen van de maatregelen als men daar op grond wet- en regelgeving wordt gedwongen.</p>
Kostenraming planuitwerking	<p>Nog niet bekend.</p> <p>Is mede afhankelijk van de uitkomsten van de maatwerkafspraken en de afspraken die in dat verband worden gemaakt over de treffen maatregelen en de verdeling van de kosten tussen bedrijven en overheid die daarmee samenhangen.</p>
Dekkingsvoorstel planuitwerking	<p>In welke mate er geld gevraagd wordt voor de planuitwerking is onderdeel van het overleg over de maatwerkafspraken.</p> <p>In het verlengde wat hiervoor reeds is aangegeven, is uitgangspunt voor de provincie dat de eventuele bijdrage komt uit het transitiefonds (vangnetbepaling)</p>
Indicatieve kostenraming navolgende realisatie	<p>Daar kan nu nog niets over worden gezegd.</p> <p>Eerst zal er overeenstemming moeten plaatsvinden over welke maatregelen genomen gaan worden en hoe de financiële verdeling tussen bedrijf en overheid daarbij is. Op basis van de kostenraming van de maatregelen als ook de tijdplanning m.b.t. voorbereiding en uitvoering kan een uitspraak gedaan worden over de benodigde financiële middelen over de verschillende jaren.</p>
Indicatief dekkingsvoorstel navolgende realisatie	<p>In welke mate er geld gevraagd wordt voor de planuitwerking is onderdeel van het overleg over de maatwerkafspraken.</p>

	In het verlengde wat hiervoor reeds is aangegeven, is uitgangspunt voor de provincie dat de eventuele bijdrage komt uit het transitiefonds (vangnetbepaling)
Verhouding tot indicatief budget voor realisatie van het gehele gebiedsprogramma (totaal maatregelpakketten)	Op dit moment niet bekend Er is nog geen zicht op de maatregelen die worden uitgevoerd en in welke mate er ten aanzien van de kosten een beroep gedaan wordt op het transitiefonds. Dat wordt nader uitgewerkt in het kader van de maatwerkafspraken.
Risico's en beheersmaatregelen	<p><u>Risico:</u> Vergunning voor de uitvoering van de maatregelen wordt niet verleend.</p> <p><u>Beheersmaatregel:</u> Tijdig meenemen van bevoegde gezagen bij het vormgeven van de maatregelen</p> <p><u>Risico:</u> Discussie bij Rijk over vraag of aard van maatregel past in maatwerkplan en of financiële bijdrage derhalve gerechtvaardigd is (inclusief check op staatssteun)</p> <p><u>Beheersmaatregel</u> Tijdig betrekken van de departementen die besluit moeten nemen. (Tijdig) wordt verstrekt.</p> <p><u>Risico</u> Discussie tussen departementen over vanuit welk budget de financiële bijdrage voor een bepaalde maatregel betaald moet worden</p> <p><u>Beheersmaatregel</u> Afspraak maken dat in beginsel alle financiële bijdragen gedekt worden uit transitiefonds en dat achteraf verrekening plaatsvindt met andere budgetten (bijvoorbeeld voor klimaatmaatregelen).</p>

Aanpak met planning en mijlpalen

Aanpak	Dit volgt. Hangt samen met de verdere uitwerking van de maatwerkafspraken. Het overleg hierover loopt.
Planning met mijlpalen en afronding planuitwerking	Er wordt naar gestreefd om maatwerkafspraken eind 2023 af te ronden. Op dat moment dient er inzicht te zijn in de maatregelen die de bedrijven gaan nemen als ook de kosten die daarmee samenhangen als ook hoe de verdeling van die kosten tussen Rijk en bedrijven is.
Indicatieve planning met mijlpalen en afronding realisatie	Vorbereiding op uitvoering start in beginsel na afronding van de maatwerkafspraken. De planning is dat dit vanaf eind 2023 - begin 2024 zal zijn. Het is afhankelijk van de aard, omvang en complexiteit van de te treffen maatregelen hoe lang de voorbereiding op uitvoering in beslag gaat nemen. Hierover zal ook het e.e.a. worden opgenomen in de maatwerkafspraken.

R1. Onderzoek doorrekenen effectiviteit maatregelen recreatie

Aanvraag Rijksbijdrage voor beslissing tot start Planuitwerking

Algemene informatie aanvraag

Naam	Onderzoek doorrekenen effectiviteit maatregelen recreatie
Hoofdaanvrager incl. contactgegevens	Provincie Zeeland [REDACTED]
Deelnemende partijen	<ul style="list-style-type: none">- Provincie Zeeland- Zeeuwse gemeenten- HZ University of Applied Sciences/Kenniscentrum Kusttoerisme- Economische Impuls Zeeland (EIZ)- Toeristisch Ondernemend Zeeland (TOZ), inclusief brancheorganisaties zoals Hiswa/Recron- Zeeuwse recreatieondernemers, zowel logies, horeca als dagattracties.
Gebied /locaties	Zeeland
Samenvatting	<p><u>Onderzoek doorrekenen effectiviteit maatregelen</u>: zoals blijkt uit een recente uitvraag door de Hiswa/Recron onder hun Zeeuwse leden, hebben recreatiebedrijven in Zeeland de afgelopen jaren al veel geïnvesteerd in verduurzamingsmaatregelen. De geïnventariseerde reacties zijn echter voornamelijk de zogenaamde ‘koplopers’, bedrijven die meestal A-locaties hebben en daardoor een goede omzet en investeringscapaciteit. Hier gerealiseerde investeringen voor verduurzaming zijn echter niet voor de hele sector haalbaar. In deze inventarisatie hebben de betrokken ondernemers (indien mogelijk) aangegeven wat het resultaat is van de uitgevoerde verduurzamingsmaatregelen.</p> <p>De realisering van deze verduurzamingsmaatregelen is de afgelopen jaren mede gestimuleerd door een uitgebreid aanjaagprogramma dat door Economische Impuls Zeeland (EIZ) wordt uitgevoerd in opdracht van de provincie Zeeland. De maatregelen in dit bestaande innovatie- en aanjaagprogramma voor recreatie en toerisme hebben in hoofdzaak betrekking op circulaire maatregelen, klimaat adaptieve maatregelen en maatregelen voor slim en schoon watergebruik. Instrumenten die o.a. worden toegepast om tot stimulering en uitvoering van maatregelen te komen zijn:</p> <ul style="list-style-type: none">- Het gebruik van innovatievouchers: ondersteuning van bedrijven die advies nodig hebben over verduurzamingsmaatregelen voor energie/water/-klimaat/afval/natuur en landschap, en;- Het benutten van het Fonds verblijfsrecreatie: financiële ondersteuning van recreatiebedrijven om daadwerkelijk investeringen voor uitgewerkte reductiemaatregelen te kunnen realiseren. <p>De mogelijkheden voor de realisering van maatregelen die bijdragen aan de doelen van het Gebiedsprogramma, zijn voor de vrijetijdsector mede afhankelijk van een aantal factoren, maar vooral financieringsmogelijkheden. Dit gelet op exploitatieopbrengsten in relatie tot hoge investeringen die gepaard gaan met reductiemaatregelen.</p> <p>Voor de vrijetijdsector in Zeeland is het daarom belangrijk eerst te laten onderzoeken welke maatregelen voor recreatie nu het meest effectief zijn. Het moet immers gaan om maatregelen die reductie van emissie opleveren en die bijdragen aan de doelen van het Gebiedsprogramma, zijnde het herstel van de kwaliteit van de Zeeuwse natuur, al dan niet per specifiek (natuur)gebied of regio. Hierbij is het belangrijk beter in beeld te brengen wat individuele bedrijven kunnen doen (footprint berekenen/maatwerk) en welke maatregelen, eventueel per gebied of regio, (meer) gestimuleerd moeten worden, al dan niet</p>

	<p>gekoppeld aan het bestaande maatregelenpakket, zodat niet wordt geïnvesteerd in niet-effectieve reductiemaatregelen.</p> <p><u>Fase 1) Onderzoek mogelijke reductiemaatregelen vrijetijdssector in Zeeland en doorrekenen effectiviteit:</u></p> <p>Externe expertise is nodig om:</p> <p>A: te onderzoeken en inventariseren welke reductiemaatregelen er mogelijk zijn om te realiseren door de vrijetijdssector in Zeeland. Mede gelet op het huidige aanjaagprogramma en de recente inventarisatie van Hiswa/Recron, is er een scala aan mogelijke reductie- c.q. verduurzamingsmaatregelen in beeld. Zie de voorbeelden in dit format (onder 3). De vraag is echter of deze inventarisatie compleet is en of er inmiddels wellicht voorbeelden zijn van innovatie, nog effectievere maatregelen. Het is belangrijk een compleet beeld op te stellen van de mogelijkheden voor de vrijetijdssector.</p> <p>B: per maatregel door te rekenen wat de effectiviteit is van deze maatregelen. Hierbij is de vraag welke maatregel nu welke reductie van emissies oplevert. Hiervoor kan mede het recente door de Hiswa/Recron verstrekte overzicht worden benut.</p> <p>Voor beide onderzoeksvragen Fase A en B dient externe expertise te worden ingehuurd om tot een zo goed mogelijke inventarisatie van mogelijkheden te komen, alsmede een beeld van de effectiviteit van de maatregelen, zodat hierin keuzes gemaakt kunnen worden richting uitvoering. Benodigde expertise zal zeer specifiek zijn, bijvoorbeeld door de TUA Wageningen of anderszins vergelijkbare expertise.</p> <p><u>Fase 2) Omslaan effectiviteit maatregel naar bijdrage herstel kwaliteit van de Zeeuwse natuur:</u></p> <p>Uiteindelijk gaat het er om dat de door de vrijetijdssector te treffen maatregelen daadwerkelijk een bijdrage gaan leveren aan het herstel van de kwaliteit van de (specifieke) Zeeuwse natuur, zodat de doelen van het Gebiedsprogramma daadwerkelijk behaald kunnen worden. In deze fase is het daarom belangrijk per maatregel of maatregelenpakket te onderzoeken en door te rekenen welke bijdrage deze (effectieve) maatregelen leveren in het herstel van de kwaliteit van de Zeeuwse natuur.</p> <p>Ook voor deze fase is specifieke expertise nodig, zodat de effectiviteit van de maatregelen kan worden afgezet tegen de specifieke gebiedsgerichte opgaven zoals opgenomen in het Gebiedsprogramma. Nader onderzocht moet worden welke specifieke expertise hiervoor nodig en beschikbaar is.</p>
Kosten en dekking (kort)	<p>De kosten van stap 1 van het maatregelenpakket voor recreatie in het Gebiedsprogramma worden globaal geschat op € 150.000,-.</p> <p>Per fase is specifieke inhuur van expertise benodigd om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden. Hierbij is het belangrijk de onderzoeksvragen per fase aan het begin van iedere fase helder te formuleren met overheidsspecialisten en met de sector, zodat deze onderzoeksvragen duidelijk in een externe opdracht kunnen worden gevat.</p> <p>Raming:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Fase 1: € 75.000 - Fase 2: € 75.000 <p>Transitiefonds: € 150.000,-</p>
Bijlagen	Nog niet beschikbaar

Opgaven/problemanalyse en te bereiken doelen

Analyse provinciale/ gebiedsopgaven NPLG	Om de ambities van het Toekomstbeeld Bestemming Zeeland 2030 te bereiken is een van de pijlers om een toekomstbestendige vrijetijdssector te realiseren. Toekomstbestendig betekent ook een duurzame vrijetijdssector. De vrijetijdssector
---	--

	drukt immers in Zeeland, door de grootschalige omvang van deze sector, op onze natuurlijke bronnen en zorgt voor grote afvalstromen. De vrijetijdsector in Zeeland wil zelf positief bijdragen aan het verduurzamen van de regio, niet alleen in de kustzone, maar ook in het buitengebied. Naast de kustzone, is er in het buitengebied in Zeeland ook veel recreatie gevestigd, zoals o.a. minicampings. Deze positieve bijdrage kan de sector echter niet alleen realiseren. Men heeft hiervoor de inzet van het Rijk en de lokale overheden nodig.
Doel planuitwerking (in welke nog ontbrekende informatie / procedurele stappen te voorzien)	<p>De ambitie van de vrijetijdsector sector is dat bedrijven in de vrijetijdsector doorgaan met het leveren van een betekenisvolle bijdrage aan de Zeeuwse biodiversiteit en zich maximaal inspinnen op verduurzaming. Bedrijven in de vrijetijdsector reduceren hun 'voetafdruk', emissies en watergebruik maximaal.</p> <p>Hoofddoelen voor uitvoering van de maatregelen liggen vooral op het vlak van:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Klimaat (voorkomen en reduceren van broeikasgassen) en water (slim en hergebruik); - Impuls aan de kwaliteitsopgave voor natuur en bos/landschap (incl. biodiversiteit) op en rondom recreatiebedrijven, in combinatie met wateropvang, schaduwplekken etc.); - Mogelijke versterking en aansluiting bij het Natuurnetwerk Nederland; - Meer groen/blauwe dooradering op recreatieterreinen in combinatie met klimaatadaptieve maatregelen; - Beleid, inrichting en beheer van recreatieterreinen aangepast aan het veranderende klimaat ter voorkoming van ontwrichting door weersextremen; - Koolstof vastlegging in bomen/bos/natuur. - Concentraties nutriënten in grond- en oppervlaktewaterlichamen voldoet aan wettelijke normen; - Beleid, inrichting en beheer aangepast aan het veranderende klimaat. <p>In stap 2 van de beoogde aanpak dient een nieuw maatregelenpakket per gebied/regio en deelnemend bedrijf te worden uitgewerkt passend bij de bedrijfsbehoefte, -filosofie, te bereiken doelen en haalbaarheid. Ook kan hierbij worden gezien of reeds bestaande maatregelen in het huidige aanjaagprogramma voldoende bijdragen en verder gemaximaliseerd kunnen worden.</p>
Eventuele wijzigingen ten opzichte van gebiedsprogramma	N.v.t.
Meekoppelkansen	Klimaatadaptatie (o.a. i.v.m. tekort aan zoet water), duurzaam water(gebruik), biodiversiteit, natuur/landschapscreatie en energie.

Oplossingsrichtingen, doelbereik en (sociaaleconomische) effecten

Maatregelen, instrumenten	<p>Voor de vrijetijdsector is er een breed scala mogelijk aan (reductieve)maatregelen die kunnen bijdragen aan de doelen van het gebiedsprogramma. Gerelateerd aan het bestaande aanjaagprogramma zijn dit bijvoorbeeld:</p> <p><u>Circulair:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Hergebruik van materialen en/of afval, zoals duurzame verpakkingen en circulaire installaties ➤ Hergebruik van (drink)water en voedsel (overschotten/restproducten); ➤ Hergebruik/opslag en opwekking van energie en warmte (incl. warm water), door zowel zonne-energie als waterstof ➤ (Bouw van circulaire) accommodaties en (gevel)bekleding ➤ Gezamenlijke inkoop en bewustwording <p><u>Klimaat:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Maatregelen tegen droogte, zoals het aanbrengen van waterpartijen en watermanagement
----------------------------------	---

	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Maatregelen tegen hitte, zoals het aanbrengen van natuurlijke schaduwplekken ➤ Maatregelen tegen wateroverlast zoals een slimme indeling van het landschap en verandering van infrastructuur (waterafvoer en hergebruik) ➤ Landschaps- en natuurversterking op recreatieterreinen en/of in combinatie met omliggende (natuur)terreinen, met kansen voor versterking van biodiversiteit. <p><u>Water:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Afvalwater van douches, wasbakken en wasmachines zuiveren, opslaan en hergebruiken als spoelwater voor toiletten; ➤ Zuiveren van douchewater voor het doorspoelen van toiletten en het irrigeren van planten; ➤ Medicijnen en overige schadelijke resten zuiveren uit afvalwater voor het hergebruik van water voor omliggende recreatie en/of landbouw. <p>Eventuele overige (reductie)maatregelen die voor de vrijetijdsector in beeld zijn:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Recreatiebedrijven van het gas af (stookinstallaties, zwembaden etc.); ➤ Zonnepanelen op alle recreatiedaken (18.000 accommodaties); ➤ Meer groen/blauwe dooradering op recreatieparken (Meenemen regelgeving/Ontwikkelkader logies). <p>Bovenstaande maatregelen zijn vooral maatregelen die de sector zelf kan doen. Er zijn echter ook maatregelen in de openbare ruimte mogelijk zoals:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Duurzame mobiliteit (tegengaan uitstoot door recreatieverkeer); ➤ Bezoekersmanagement (verleiden naar andere gebieden/koppeling natuur inclusief programma). <p>Dit brede scala aan mogelijkheden dient gereduceerd te worden in stap 1 van het recreatiemaatregelenpakket (door middel van de twee beschreven fasen), tot maatregelen die een effectieve bijdrage aan de doelen van het Gebiedsprogramma kunnen leveren. Hierbij dient ook onderzocht te worden welke eventuele nieuwe innovatieve maatregelen mogelijk zijn.</p>
Doelbereik (in verhouding tot het gebiedsprogramma)	Diverse maatregelen (zie hierboven), waaruit een keuze gemaakt moet worden en die een bijdrage kunnen leveren aan de doelen van het gebiedsprogramma, zoals bijvoorbeeld het verminderen van de emissie van stikstof(oxiden). Met de sector (brancheorganisaties en ondernemers) en experts, is het belangrijk te onderzoeken welke nieuwe innovatieve oplossingen mogelijk zijn om toe te passen op basis van de meest actuele technieken.
Onderbouwing	Zie gebiedsprogramma voor de ambities voor recreatie en toerisme in Zeeland vanuit het ambitiedocument Toekomstbeeld Bestemming Zeeland 2030.

Besluitvorming en daarbij betrokken partijen

Beschrijving partijen, rollen en verantwoordelijkheden	<ul style="list-style-type: none"> - Provincie Zeeland: stimulerend en faciliterend - HZ University of Applied Sciences/Kenniscentrum Kusttoerisme: kennisuitwisseling en data - Impuls Zeeland: kennis van innovatie en faciliterend (regelgeving etc.) - Toeristisch Ondernemend Zeeland (TOZ), inclusief brancheorganisaties: enthousiasmerend en uitdraging ambities van de vrijetijdssector op het gebied van verduurzaming - Zeeuwse recreatieondernemers, zowel logies, horeca als dagattracties: actieve deelname en realisatie reductiemaatregelen.
Te doorlopen procedures en besluitvorming	<ol style="list-style-type: none"> 1. Formulering onderzoeksvragen Stap 1 recreatiemaatregelenpakket gebiedsprogramma (met experts en de sector) 2. Offertetraject en opdrachtverstrekking fase a van stap 1: Onderzoek mogelijke reductiemaatregelen vrijetijdssector in Zeeland en doorrekenen effectiviteit: 3. Offertetraject en opdrachtverstrekking fase b van stap 1: Omslaan effectiviteit maatregel naar bijdrage herstel kwaliteit van de Zeeuwse natuur: 4. Opstellen vervolgstappen voor stap 2 en 3 van het recreatiemaatregelenpakket gebiedsprogramma.
Participatie en betrokkenheid democratische vertegenwoordigingen	Middels het gebiedsprogramma.

Financiën en risico's

Onderbouwing rijksbijdrage	Zie gebiedsprogramma en de beschrijving van stappen 1 tot en met 3 van het recreatiemaatregelenpakket.
Kostenraming planuitwerking	Zie bovenstaande kostenraming.
Dekkingsvoorstel planuitwerking	Nog nader te bepalen, afhankelijk van de resultaten van het onderzoek naar de effectiviteit van de maatregelen.
Indicatieve kostenraming navolgende realisatie	Nader uit te werken per reductiemaatregel(en) per gebied en/of bedrijf.
Indicatief dekkingvoorstel navolgende realisatie	Nog nader te bepalen, afhankelijk van de resultaten van het onderzoek naar de effectiviteit van de maatregelen.
Verhouding tot indicatief budget voor realisatie van het gehele gebiedsprogramma (totaal maatregelpakketten)	
Risico's en beheersmaatregelen	<ul style="list-style-type: none"> - Voldoende deelname recreatiebedrijven: faciliterende/ondersteunende rol van Impuls Zeeland en TOZ; - Haalbaarheid te bereiken reductiemaatregel(en): goede planuitwerking per bedrijf en/of gebied. - Daadwerkelijke realisatie maatregelen: voortgangscntrole op realisering per bedrijf.

Aanpak met planning en mijlpalen

Aanpak	
Planning met mijlpalen en afronding planuitwerking	Planning nader uit te werken.
Indicatieve planning met mijlpalen en afronding realisatie	Planning nader uit te werken.

M 1. Openbaar vervoer – Veerdienst Westerschelde verduurzamen

Aanvraag Rijksbijdrage voor beslissing tot start planuitwerking

Algemene informatie aanvraag

Naam	Openbaar vervoer – Veerdienst Westerschelde verduurzamen
Hoofdaanvrager incl. contactgegevens	Provincie Zeeland [REDACTED]
Deelnemende partijen	Bij de exploitatie van het fietsvoetveer is, naast de Provincie Zeeland, ook de Westerschelde Ferry BV betrokken. Provincie Zeeland is enig aandeelhouder van de Westerschelde Ferry BV. Hoe de verdeling van verantwoordelijkheden bij het verduurzamen van de veerdienst zal zijn, is nog onderdeel van besluitvorming.
Gebied /locaties	Dit project heeft effect op de monding van de Westerschelde – specifiek gezien op het traject Vlissingen – Breskens.
Samenvatting	<p>Voor voetgangers en (brom)fietsers is er na de opening van de Westerscheldetunnel een veerdienst gebleven tussen Vlissingen en Breskens. Dit fiets-voetveer wordt momenteel in opdracht van de Provincie Zeeland geëxploiteerd door de Westerscheldeferry BV. Hiervoor worden op dit moment twee veerboten (SWATH's) ingezet. Deze schepen zijn eigendom van de Provincie Zeeland.</p> <p>PS hebben in april 2022 besloten om de twee schepen per 2028 te vervangen door zero emissie schepen. De schepen zijn dan ca. 25 jaar oud. De huidige schepen zijn voorzien van een dieselelektrische voorstuwing. Door het specifieke ontwerp van de schepen, gecombineerd met relatief ongunstige vaareigenschappen en gewichtsbeperving is ombouw van de huidige schepen naar ZE technisch niet mogelijk. Daarnaast bevinden de schepen zich in de tweede helft van hun economische levensduur, wat een grote investering bedrijfseconomisch niet verantwoord maakt.</p> <p>De huidige schepen stoten op dit moment op grond van de dienstregeling op jaarbasis 51 ton NO_x (zie bijlage) uit. Dat wordt op basis van het genoemde besluit vanaf 2028 gereduceerd tot nul. Daarnaast betekent het vervangen van de schepen ook een forse reductie van de uitstoot van fijnstof en CO₂.</p> <p>Het onderzoek naar het vervangen van de schepen is medio 2022 gestart. Eerste stap is het in beeld brengen van het programma van eisen van de nieuwe schepen. Het gaat daarbij niet alleen om de technische kant maar ook de gewenste dienstregeling en onderzoek naar het reizigerspotentieel maakt daar deel van uit. Aan de hand daarvan kan vervolgens bepaald worden welk type schip nodig is als ook het aantal. Op dit moment kan er dus nog geen uitspraak gedaan worden over de investering die met de aanschaf van de nieuwe veerbo(o)t(en) gemoeid is.</p>
Kosten en dekking (kort)	Het onderzoek naar de technische haalbaarheid van een ZE-veerdienst is nagenoeg afgerond. Hieruit blijkt dat het technisch haalbaar is om een vloot van ZE-schepen te laten bouwen en exploiteren tegen een vergelijkbare kostenefficiëntie als de huidige exploitatie. Een zeer grove raming laat een investering in vloot en walinfrastructuur zien van €25-30 mln. Daarnaast is op hoofdlijnen bekend dat de exploitatie van de ZE-veerdienst vergelijkbaar is met de huidige exploitatie.
Bijlagen	Aerius berekening

Opgaven/probleemanalyse en te bereiken doelen

Analyse provinciale/ gebiedsopgaven NPLG	De sector mobiliteit is verantwoordelijk voor een deel van de NO _x uitstoot in Zeeland. De mogelijkheden van de Provincie om gericht maatregelen in deze sector te treffen zijn gering. Structurele reductie is daarmee voornamelijk afhankelijk van autonome ontwikkelingen zoals strengere emissienormen voor verbrandingsmotoren en de verdere introductie van elektrische voertuigen. Op dat vlak zijn de afgelopen decennia al
---	--

	flinke stappen in de goede richting gezet en die trend zal zich naar verwachting alleen maar voortzetten.
Doel planuitwerking (in welke nog ontbrekende informatie / procedurele stappen te voorzien)	<p>Op het moment wordt er een onderzoekstraject afgerond wat zal voorzien in:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Het opstellen van de eisen voor de veerdienst - Vervoerwaarde studie - Dienstregeling opstellen - Vloot ontwerp - Selectie van schepen - Exploitatieraming <p>De Regionale Mobiliteitstrategie, de Actieagende Bestemming 2030 en overkoepelend het Schone Lucht Akkoord (hierna: SLA) zien toe op verduurzaming en dan met name op een CO₂-reductie. De maatregelen zullen tevens leiden tot een stikstofreductie. Hier is sprake van een meekoppelkans, waarbij de stikstofreductie meelift met de algemene verduurzamingsopgave.</p> <p>Daarnaast heeft de Provincie een doelstelling om de eigen organisatie te verduurzamen. In dat kader wordt gestreefd naar het verminderen van de emissies. Hoewel dit niet expliciet over stikstof gaat, betekent een emissiereductie ook vaak een stikstofreductie.</p>
Meekoppelkansen	<ul style="list-style-type: none"> - Elektrificatie van het OV - Reductie van CO₂-uitstoot en overige uitlaatgassen - Vermindering van uitstoot van fijnstof - Verlagen van omgevingshinder a.g.v. geluid.

Oplossingsrichtingen, doelbereik en (sociaaleconomische) effecten

Maatregelen, instrumenten	Door de vloot waarmee het fietsvoetveer geëxploiteerd wordt als ZE in te richten, wordt afgestapt van diesel als brandstof. Daarmee wordt een aanzienlijke winst op uitstoot gerealiseerd. Hiervoor zijn zowel schepen als laadinfra nodig.
Doelbereik (in verhouding tot het gebiedsprogramma)	<p>Het vervangen van de schepen levert het volgende op:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Reductie van NO_x-uitstoot met 51 ton - Reductie van CO₂-uitstoot met 5.469 ton - Reductie van overige uitlaatgassen" - Reductie van geluidshinder (diesel vs. Elektrisch) <p>(zie ook Aerius berekening)</p>
Onderbouwing	<p>Een elektrisch vaartuig kent lokaal geen uitstoot van CO₂, NO_x en andere schadelijke uitlaatgassen en draagt daarom sterk bij aan het doelbereik van het NPLG.</p> <p>Er is gekeken naar de ingebruikname van schepen op waterstof. Wegens efficiëntie (en daarmee kosten) is dit alternatief niet gekozen.</p>

Besluitvorming en daarbij betrokken partijen

Beschrijving partijen, rollen en verantwoordelijkheden	De realisatiefase moet nog uitgewerkt worden. Het is op dit moment nog niet bekend welke partijen daarin een rol hebben en wat de verdeling tussen die partijen is m.b.t. rol, taak en bevoegdheid.
Te doorlopen procedures en besluitvorming	<p>Op het moment wordt er een onderzoekstraject afgerond wat zal voorzien in:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Het opstellen van de eisen voor de veerdienst - Vervoerwaarde studie - Dienstregeling opstellen - Vloot ontwerp - Selectie van schepen - Exploitatieraming
Participatie en betrokkenheid democratische vertegenwoordigingen	<p>Via belangenorganisaties en gemeentelijke inbreng vindt participatie plaats over de concessie, de dienstregeling en de schepen.</p> <p>PS zal goedkeuring moeten geven op het uiteindelijke voorstel en daarmee is democratische vertegenwoordiging geborgd.</p>

Financiën en risico's

Onderbouwing rijksbijdrage	De meerkosten voor een investering in duurzame exploitatie van de veerdienst Vlissingen-Breskens zijn aanzienlijk hoger t.o.v. conventionele (vervuilende) technieken. Dit betreft met name de initiële kosten voor aanschaf schepen, bouw laadinfra en aanpassing aan de walvoorzieningen
Kostenraming planuitwerking	Uit het onderzoek volgt dat we voor wat betreft de investeringen in vloot, laadinfrastructuur en walvoorzieningen rekening moeten houden met €25-30mln. Nog niet bekend is welke kosten er nog gemaakt moeten worden aan verdere voorbereidende onderzoeken.
Dekkingsvoorstel planuitwerking	N.v.t.
Indicatieve kostenraming navolgende realisatie	Volgt op het moment dat planning van aanbesteding en opdrachtverlening en jaren van uitvoering bekend zijn. Dan is duidelijk wat de definitieve kosten zijn als ook de verspreiding daarvan over de verschillende jaren..
Indicatief dekingsvoorstel navolgende realisatie	Transitiefonds: € 25.000.000,- / € 30.000.000,-
Verhouding tot indicatief budget voor realisatie van het gehele gebiedsprogramma (totaal maatregelpakketten)	
Risico's en beheersmaatregelen	<ul style="list-style-type: none"> - Personele uitval: dit wordt beheerst door een extern adviesbureau te betrekken, welk bij uitval van een adviseur vervangende capaciteit achter de hand heeft. - Politieke steun: met de vorming van een nieuw bestuur kan er op termijn een wijziging van de koers voordoen. De kans hierop achten we echter minimaal gezien de klimaat en stikstofdoelen.

Aanpak met planning en mijlpalen

Aanpak	Tot en met 2025 zal met name de verdere voorbereiding van aanschaf schepen plaatsvinden. Er ligt een onderzoek dat aantoont dat een ZE-vloot (elektrisch) mogelijk is. Dat concept moet verder doorontwikkeld worden. Uit deze fase zal blijken wat de raming voor aanschaf nieuwe schepen zal zijn. We hanteren nu een voorlopige raming van € 25.000.000,-/€ 30.000.000,- voor de ZE-vloot.
Planning met mijlpalen en afronding planuitwerking	2023 – 2025: planuitwerking 2025: aanbesteding 2025 - 2028: bouw 2028 – 2030: ingebruikname
Indicatieve planning met mijlpalen en afronding realisatie	Streven is om de nieuwe vloot in de periode 2028-2030 in gebruik te hebben.

Bijlage 7 Aerius berekening Westerschelde ferry Behorend bij maatregel M1

Per Natura 2000-gebied is aangegeven op welk hexagon de grootste afname is door de maatregel (markering met - teken) en op welk hexagon in dat gebied überhaupt de grootste depositie is (rode markering). Op het moment dat de grootste afname op het hexagon is waar ook al de grootste achtergronddepositie was wordt dit aangegeven met een - en een rood vlak.

Situatie 1 (Beoogd), rekenjaar 2022

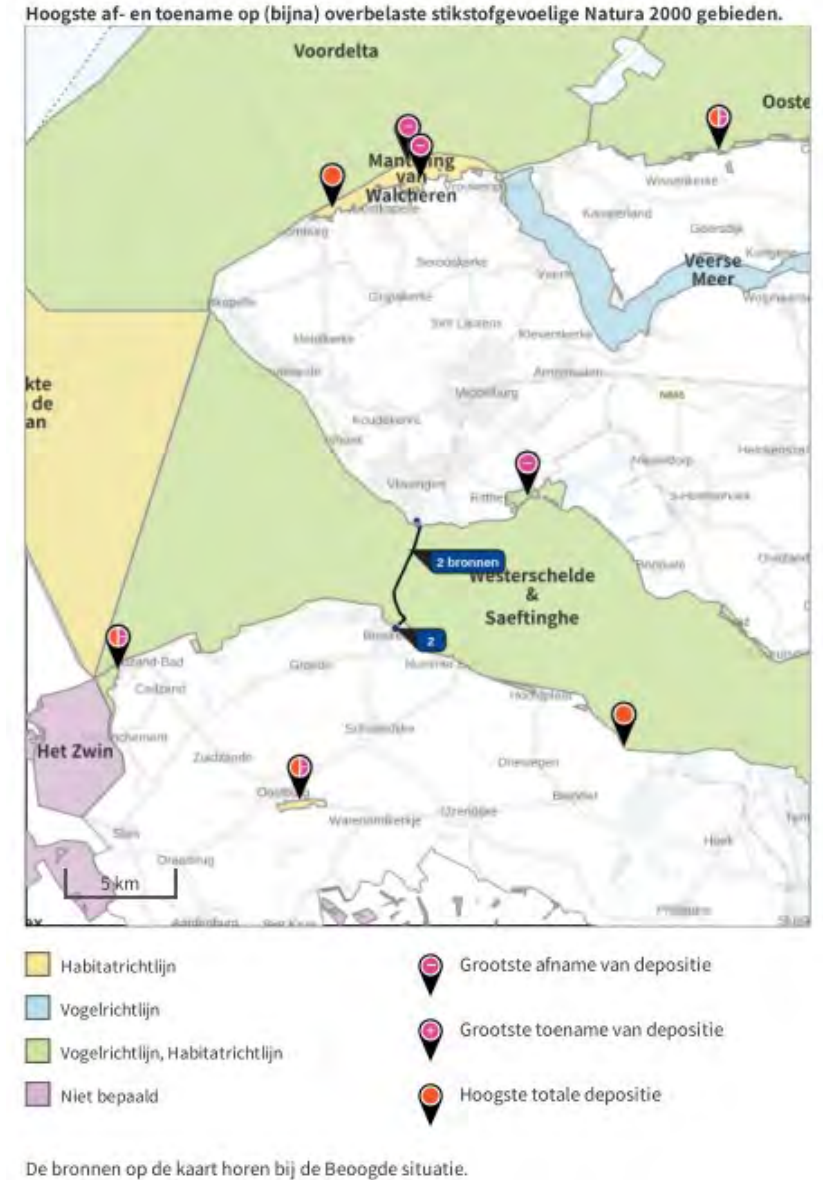
Emissiebronnen

	Emissie NH ₃	Emissie NO _x
1 Scheepvaart Zeescheepvaart: Aanlegplaats Haven Vlissingen	-	- 176,1 kg/j
2 Scheepvaart Zeescheepvaart: Aanlegplaats Haven Breskens	-	- 176,1 kg/j
3 Scheepvaart Zeescheepvaart: Binnengaats route Westerschelde Ferry	-	- 50,7 ton/j

Beoogd resultaat van in totaal een emissieafname van 51,05 ton/j (NO_x). Wanneer omgerekend naar stikstof (om NO_x te vergelijken met NH₃, volgens rekenmethode RIVM).

NO_x naar stikstof: * 0,3
NH₃ naar stikstof: * 0,82

$51,05 \text{ ton/j NO}_x * 0,3 \rightarrow 15,32 / 0,82 \rightarrow \text{vergelijkbaar met } 18,7 \text{ ton/j NH}_3$.

Bijlage 8 Aanvraag Programma Natuur

COLOFON

Uitgave:

Provincie Zeeland

Vormgeving:

Provincie Zeeland

Fotografie:

Provincie Zeeland

Contact:

provincie@zeeland.nl

Bezoekadres:

Provinciehuis, Abdij 6
4331BK Middelburg

Commissie Strategische Opgaven 15 september 2023

Vragen Wouter Versluijs (D66) over Brief GS van 11 juli 2023 over gebiedsprogramma 1.0 NPLG - 358218, agendapunt 4

Vragen Commissie Strategische Opgaven	Antwoorden
<p>Algemeen</p> <p>1. Is er onderzocht welke impact PFAS of andere ZZS hebben op het behalen van de natuurdoelstellingen?</p>	<p>Nee, dit is niet onderzocht.</p>
<p>2. Waarom is de Hedwige alleen een Natura2000 gebied onder de Habitatrictlijn?</p>	<p>De Hedwige polder is inderdaad alleen nog maar aangemeld in Brussel als Habitatrictlijn gebied. Momenteel wordt door LNV een Wijzigingsbesluit voor de Westerschelde voorbereid waardoor de Hedwige en ook Perkpolder onderdeel gaan worden van het Natura 2000-gebied Westerschelde en Saeftinghe op grond van Habitatrictlijn (de definitieve Aanwijzing). Verder wordt er gewerkt aan de onderbouwing om de Hedwige ook op grond van de Vogelrichtlijn aan te wijzen.</p>
<p>3. Is er ongeveer bekend hoeveel exoten ganzen er in MvW, KvS bevinden? Is er ongeveer bekend hoeveel ganzen er in MvW en KvS bevinden waarvan wij in onze Natura2000 gebieden instandhoudingsdoelstellingen hebben?</p>	<p>Overwinterende ganzen worden in de duingebieden niet geteld, maar dat zal om zeer lage aantallen gaan omdat de ganzen dan vooral in en aan de randen van de Deltawateren zitten, waar ze wel jaarlijks worden geteld.</p> <p>Als broedvogel, dus in het zomerhalfjaar komen ze op basis van de laatste monitoringsgegevens met de volgende aantallen in de gebieden voor:</p> <p>Kop van Schouwen (gebaseerd op karteringen SOVON 2020 (terreinen NM en SBB en 2022 overige delen):</p> <ul style="list-style-type: none"> - Brandgans: 35 (geen exoot) - Grauwe gans: 247 (geen exoot) - Grote Canadese gans: 27 (exoot) - Nijlgans: 39 (exoot) - "Soepgans": 18 (exoot) <p>Manteling van Walcheren (gebaseerd op karteringen 2021 (Oranjezon) en terrein SBB 2019 en particulieren 2021):</p> <ul style="list-style-type: none"> - Grauwe gans: 6 (geen exoot)

Vragen Commissie Strategische Opgaven	Antwoorden										
	<ul style="list-style-type: none"> - Grote Canadese gans: 1 (exoot) - Nijlgans: 3 (exoot) 										
<p>4. Kan er een overzicht worden geschetst van de aantallen FTE's die bij de provincie werkzaam zijn voor de onderwerpen natuur en stikstof? Kan er een indicatie worden gegeven over de benodigde extra FTE als alle maatregelen uit deel 3 kunnen worden uitgevoerd?</p>	<p>Momenteel: Totaal opgave stikstof: 11,09FTE Totaal programma landelijk gebied, landbouw en natuur: 43,73 FTE</p> <p>Onderverdeling van programma Landelijk gebied, Landbouw en Natuur:</p> <table border="1" data-bbox="1238 571 2114 719"> <tr> <td>Programma Landelijk gebied, Landbouw en Natuur algemeen</td> <td>3,8 FTE</td> </tr> <tr> <td>Team beleid Natuur en Landelijk Gebied</td> <td>15,99 FTE</td> </tr> <tr> <td>Team Natuurbeheer – herstel – inrichting</td> <td>10,39 FTE</td> </tr> <tr> <td>Team beleven, verbreden en soorten</td> <td>7,75 FTE</td> </tr> <tr> <td>Team Landbouw</td> <td>5,8 FTE</td> </tr> </table> <p>Uit naam van het Ministerie van LNV, is KPMG bezig met een zogenaamd artikel 2 onderzoek. In het kader van de wet financiële verhoudingen. Gevraagd wordt aan provincies, gemeenten en Waterschap, om de extra capaciteit in beeld te brengen die nodig is om het NPLG uit te voeren. Intern zijn wij momenteel bezig met een inventarisatie hiervoor.</p>	Programma Landelijk gebied, Landbouw en Natuur algemeen	3,8 FTE	Team beleid Natuur en Landelijk Gebied	15,99 FTE	Team Natuurbeheer – herstel – inrichting	10,39 FTE	Team beleven, verbreden en soorten	7,75 FTE	Team Landbouw	5,8 FTE
Programma Landelijk gebied, Landbouw en Natuur algemeen	3,8 FTE										
Team beleid Natuur en Landelijk Gebied	15,99 FTE										
Team Natuurbeheer – herstel – inrichting	10,39 FTE										
Team beleven, verbreden en soorten	7,75 FTE										
Team Landbouw	5,8 FTE										
<p>Deel 1</p> <p>5. Blz 24: Er wordt tweemaal over 3,5 FTE gesproken. Begrijp ik het goed dat we sowieso 3,5 FTE nodig hebben voor grondzaken, maar als er een bestuurscommissie nodig is, er nog een keer 3,5 FTE bijkomt? Is het in het verleden vaak voorgekomen dat GS een bestuurscommissie heeft moeten inzetten?</p>	<p>Ja, deze constatering is juist. Indien het instrument wettelijke herverkaveling wordt ingezet is nogmaals 3,5 FTE nodig. Onder de huidige Wet Inrichting landelijk Gebied (WILG) is er geen bestuurscommissie ingezet door GS.</p>										
<p>6. Blz 48: "Om extern salderen in te kunnen zetten wanneer depositie op deze duingebieden veroorzaakt wordt, zal aangetoond moeten worden dat de vrijgekomen stikstofruimte niet nodig is om de instandhoudingsdoelstellingen te behalen." Biedt dit in een straal van 25 kilometer rondom MvW en KvS überhaupt ruimte om nog extern te salderen?</p>	<p>Per project wordt bekeken of extern salderen wel of niet mogelijk is. De instandhoudingsdoelstellingen voor veel van de habitattypes in MvW en KvS worden op dit moment niet gehaald. Een belangrijke reden waarom deze niet gehaald worden is (een te hoge) stikstofdepositie. Wanneer de saldo gevende bron (de bron die gebruikt wordt om extern mee te salderen) ook depositie veroorzaakt op stikstofgevoelige habitattypes waarvan de KDW is overschreden, is het vrijwel onmogelijk om aan te tonen dat de vrijgekomen stikstofruimte niet nodig is om de instandhoudingsdoelstellingen te halen. Het is daarom heel lastig om</p>										

Vragen Commissie Strategische Opgaven	Antwoorden																						
	extern te salderen binnen een straal van 25 km van de twee Natura 2000-gebieden.																						
<p>7. Blz 50, figuur 2: In welke mate kan een verminderd gebruik van dierlijke mest leiden tot een minder grote stikstofdepositie rondom akkers waarop reguliere akkerbouw/tuinbouw plaatsvindt? Ik lees dat nitraat hierdoor een te hoge concentratie heeft, maar is het ook zo dat akkerbouw met het proces van vervluchtiging van NH₃ voor veel stikstofdepositie zorgt? Zo ja: kan daar een percentage op worden geplakt, eventueel een onderverdeling binnen figuur 16 op bladzijde 46?</p>	<p>Verminderd of efficiënter gebruik van dierlijke mest leidt tot een verminderde uitstoot van ammoniak naar de lucht. We zetten in op verandering naar duurzame landbouwsystemen. Door o.a. bodemverbetering, de teelt van stikstofbindende gewassen en voldoende beschikbaarheid van water / vocht vermindert de uitstoot van o.a. stikstof naar het milieu. In onderstaande tabel is de onderverdeling gegeven voor figuur op bladzijde 46:</p> <table border="1" data-bbox="1240 657 1803 1050"> <thead> <tr> <th colspan="2">100% = 4.555 ton NH₃ (2020)</th> </tr> <tr> <th>Zeeland landbouw EMISSIES</th> <th>%</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>landbouwbeweiding</td> <td>0,7</td> </tr> <tr> <td>mestaanwending</td> <td>62,8</td> </tr> <tr> <td>mest be- en verwerking</td> <td>0,2</td> </tr> <tr> <td>mestopslag</td> <td>1,2</td> </tr> <tr> <td>overig</td> <td>15,0</td> </tr> <tr> <td>landbouwstallen overig</td> <td>1,3</td> </tr> <tr> <td>landbouwstallen pluimvee</td> <td>4,5</td> </tr> <tr> <td>landbouwstallen rundvee</td> <td>9,5</td> </tr> <tr> <td>landbouwstallen varkens</td> <td>4,9</td> </tr> </tbody> </table>	100% = 4.555 ton NH ₃ (2020)		Zeeland landbouw EMISSIES	%	landbouwbeweiding	0,7	mestaanwending	62,8	mest be- en verwerking	0,2	mestopslag	1,2	overig	15,0	landbouwstallen overig	1,3	landbouwstallen pluimvee	4,5	landbouwstallen rundvee	9,5	landbouwstallen varkens	4,9
100% = 4.555 ton NH ₃ (2020)																							
Zeeland landbouw EMISSIES	%																						
landbouwbeweiding	0,7																						
mestaanwending	62,8																						
mest be- en verwerking	0,2																						
mestopslag	1,2																						
overig	15,0																						
landbouwstallen overig	1,3																						
landbouwstallen pluimvee	4,5																						
landbouwstallen rundvee	9,5																						
landbouwstallen varkens	4,9																						
<p>8. Bladzijde 58: "Uiteraard zijn er grenzen aan de weerbaarheid en zal verzilting bij sterke zeespiegelstijging meer en meer invloed hebben op binnendijkse gebieden, maar met een aangepast waterbeheer kan de verziltingsdruk in Zeeland, dat met zijn gemiddelde hoogteligging rond NAP beduidend hoger ligt dan veel andere delen van Laag Nederland, significant verminderen." Zijn er ook ideeën besproken over hoe Zeeland hoger kan komen te liggen/de bodemdaling vermindert kan worden?</p>	<p>Zeeland ophogen is geen optie (er is simpelweg geen materiaal voor) en aangezien zeespiegelstijging wel doorgaat, neemt de verziltingsdruk toe. Bodemdaling versterkt die druk, maar is in Zeeland relatief klein. Het praktisch verminderen van de verziltingsdruk in het landelijk gebied zal daardoor bereikt moeten worden door het beperken van de kwel, bijvoorbeeld door de sloten te verondiepen, het waterpeil te verhogen, of door de interactie tussen sloot- en grondwater te beperken.</p>																						
<p>SEEA-bijlage</p>	<p>In Aerius zijn meer sectoren meegenomen in de herkomst buitenland. Zo valt in Aerius ook internationale scheepvaart onder buitenland. De gegevens die gebruikt zijn in de SEEA komen uit het document 'grootschalige concentratie- en depositiekaarten Nederland', dit document komt, net zoals Aerius van het RIVM.</p>																						

Vragen Commissie Strategische Opgaven	Antwoorden
<p>9. Blz 7: in figuur 2 staat dat de stikstofdepositie voor 44 procent herkomst uit het Buitenland heeft. Eerder in het document was dat nog 59 procent, vanwaar het verschil tussen AERIUS en deze berekening?</p>	
<p>Deel 2</p> <p>10. Blz 7: "De beschikbaarheid van grond is een belangrijke randvoorwaarde." Zijn er al provinciale gronden in bezit in een straal van een kilometer rondom de Kop van Schouwen en de Manteling?</p>	<p>Ja. Dit is nog beperkt tot een aantal percelen (19,6ha rondom de Kop van Schouwen en 3ha rondom de Manteling, beide zijn berekend exclusief provinciale wegen). Strategisch proberen we via de grondbank meer eigendom te verwerven rondom deze gebieden.</p>
<p>11. Blz 11: "Daarnaast liggen er koppelkansen voor de resterende opgave GBDA met maatregelen binnen het KRW-programma zoals meer ingerichte natuurlijke oevers die in samenhang met natuurlijk peilverloop de biologische waterkwaliteit, maar ook landnatuur en biodiversiteit zullen bevorderen." Hoe gaat het waterschap hierbij betrokken worden?</p>	<p>Het waterschap is structureel betrokken bij de invulling van het gebiedsprogramma. Daarnaast loopt er regulier ambtelijk en bestuurlijk overleg met het waterschap waar KRW en NPLG (in samenhang) geagendeerd wordt.</p>
<p>Deel 3</p> <p>12. Blz 16: "De stimulering van de afzetmarkt van biologische producten dient hierbij voorop moet staan." Zijn er initiatieven in het gebiedsprogramma om die afzetmarkt te vergroten? Zijn er andere initiatieven vanuit de provincie Zeeland om de afzetmarkt te vergroten?</p>	<p>Zie Projecten (deel 3, blz. 18): Binnen het POP-3 project "Biologische landbouw; waardering en groei" werken we aan de totstandkoming van een stimuleringsplan voor de biologische sector in Zeeland. We onderzoeken daarbij de drempels die omschakeling bemoeilijken en de mogelijkheden om biologische landbouw een stimulans te geven. Het omschakelen naar biologisch brengt diverse vraagstukken met zich mee. Hierbij valt te denken aan financiering van de overbruggingsperiode tussen gangbaar en biologisch, mechanisering, de arbeidsintensiviteit, hoe het juiste afzetkanaal ter bereiken etc. Aan de hand van de uitkomsten van het lopende POP-3 project zal bezien worden op welke manier(en) de afzetmarkt voor biologische producten het beste kan worden bevorderd. Hier is ook op landelijk niveau veel aandacht voor via het Actieplan Biologisch van het Ministerie van LNV. We zetten in op de transitie van 100ha per jaar.</p>
<p>13. Blz 16: "Stimuleren korte ketens in de landbouw, zowel qua afzet als voor mest". Hoe worden die korte ketens rondom afzet gestimuleerd?</p>	<p>Met name in de gebiedsprocessen, dus KvS, MvW en GGS, wordt ingezet op onderzoek en pilots.</p>

Vragen Commissie Strategische Opgaven	Antwoorden
<p>14. Blz 18: "Hiervoor zijn middelen benodigd voor een areaal van 500 ha." Kan worden toegelicht hoe deze middelen/hectares worden ingezet? Wordt dit een vorm van subsidieverlening aan boeren die dit gaan toepassen op de 500 hectare?</p>	<p>De 500ha betreft het vergaren en omzetten / extensiveren van bouwland (A9), met name in de gebiedsprocessen (GGs, MvW, KvS) die beschikbaar kunnen worden gesteld aan agrariërs in de betreffende gebieden (t.b.v. bijvoorbeeld strokenteelt, toepassen kruiden- en bloemrijke stroken etc.).</p>
<p>15. Blz 23: is er nog aanvullend een aanvraag gedaan voor de zoet/zout verdeling van het grondwater in Zeeland? Opvolging van FRESHM in 2014 en 2015? Eerder bleek dat alleen een paar gebieden opvolging zou krijgen vanwege de grote kosten om het opnieuw voor heel Zeeland te doen. Zou dit niet toch uitgevoerd kunnen worden en de rekening naar het rijk kunnen gaan via NPLG gelden?</p>	<p>Ja, het landelijke project FRESHM NL heeft de aanbesteding voor het vliegen gedaan en het meten gaat binnenkort van start. Naar verwachting worden de metingen in 2024-2025 uitgevoerd, de planning moet nog worden bepaald. Het voorstel is nu om twee referentiegebieden te vliegen, een met veel onttrekkingen en een met weinig onttrekkingen. Aan de hand van deze uitkomsten kunnen we kijken wat de veranderingen zijn en vervolg stappen ondernemen.</p>
<p>16. Blz 28: "Uit analyses blijkt dat de procentuele vermindering van de wateremissies voor de meest gangbare gewassen in het klassieke Zeeuwse bouwplan zo'n 20-40% bedraagt, wat neerkomt op enkele tientallen kilo's per hectare." Kan deze zin worden toegelicht? Hoeveel minder stikstof zal er met de uitvoering van dit plan afstromen? Wat doet dit voor het verminderen van de kritische depositiewaarde in stikstofgevoelige natuur?</p>	<p>Door een goede zoetwaterbeschikbaarheid neemt de plant de toegediende nutriënten beter op, met andere woorden er blijven minder nutriënten (waaronder N) in het milieu achter. De precieze besparing aan emissies richting het milieu is afhankelijk van de (fysieke) omstandigheden. Deze emissies zijn emissies naar het water, het zijn dus geen atmosferische emissies.</p>
<p>17. Blz 38: "Naast voordelen worden ook nadelen gezien, waardoor uitrol over geheel Zeeland mogelijk niet haalbaar is". Welke nadelen worden gezien?</p>	<p>Als praktisch nadeel geldt dat de afzonderlijke drains door het werken met een verzameldrain niet (eenvoudig) doorgespoten kunnen worden en niet visueel op hun werking te inspecteren zijn. Verder is er angst voor negatieve effecten op de bodemstructuur als de drain veel onder water zou staan.</p>
<p>18. Blz 56: "Wegens de behoefte aan dierlijke mest in Zeeland wordt in eerste instantie ingestoken op verruiming van het areaal." Waar gaat dat areaal gevonden worden?</p>	<p>Dat is inmiddels een nog grotere uitdaging geworden. Om de maatregel kansrijk te maken was deze in eerste instantie gekoppeld aan financiële afspraken binnen het Landbouwakkoord. Het akkoord is niet tot stand gekomen. Dat beperkt de mogelijkheden om areaal aan te kopen voor de verruiming.</p>
<p>19. Blz 56: "Klimaat: door extensivering kan (bij gelijkblijvend areaal) het aantal koeien afnemen en daarmee de methaanuitstoot." Op dezelfde pagina staat ook dat er gezocht wordt om het areaal te verruimen, dat lijkt een tegenstrijdigheid in keuze. Kan het verband tussen beide zinnen worden toegelicht?</p>	<p>In absolute zin kan de methaanuitstoot alleen verminderen door een vermindering van het totale aantal koeien en niet door verruiming van het areaal. Afhankelijk van de definitieve keuze met betrekking tot extensivering, zie ook hierboven, worden in een volgende versie van het gebiedsprogramma wijzigingen doorgevoerd.</p>

Vragen Commissie Strategische Opgaven	Antwoorden
<p>20. Blz 59: "Verspreid over Zeeland hebben zich nu ruim 30 veehouders gemeld die willen stoppen." Wat gebeurt er met de stikstofrechten? Wordt er ook grond aangekocht? Zo ja, wie beslist over wat er met de gronden gaat gebeuren?</p>	<p>Er wordt gewerkt aan het opstellen van beleidsregels, hoe om te gaan met stikstofrechten, zowel op provinciaal als nationaal niveau.</p> <p>Indien de grond voor de provincie van strategisch belang is, worden gronden aangekocht via de grondbank Zeeland. Na verwerving wordt de grond of direct ingezet voor een doelstelling (op locatie) of ingezet als ruilgrond. Dit hangt dus sterk af van de locatie en op opgave ter plekke. GS is hierin uitvoerend en beslissend.</p>
<p>21. Blz 61: "De eerste stap is om het nadere onderzoek uit te voeren. Afhankelijk van het resultaat zal een afwegingskader opgesteld worden om de prioritering en afweging van uit te voeren projecten vast te stellen" Welke kosten zou zo'n onderzoek met zich meebrengen?</p>	<p>Het onderzoek waar naar verwezen wordt, wordt uitgevoerd binnen een lopend beleidsontwikkelingsproject van waterschap Scheldestromen. Het betreft een bureaustudie die dit jaar afgerond zal zijn. Kosten voor dit onderzoek worden gedragen door het waterschap.</p>
<p>22. Blz 64: "Op basis van verkennende gesprekken met de Zeeuwse industrie wordt de investering geschat op €75.000.000,- - €100.000.000,-." In mei 2021 bij de commissie ruimte is er in het DPZW gesproken over ontzilting. In een grove berekening is toen gesteld dat er bij een initiële investering van 200.000 euro, er voor €1,50 per kuub water ontzilt kon worden. Is de verziltings optie ook vergeleken met het "Opwaarderen suboptimale zoetwaterstromen in de Zeeuwse industrie"? Zo ja, hoe kwam dat uit met kosten en duurzame doelstelling?</p>	<p>Deze vergelijking is niet gemaakt. Het onderzoek in het kader van het ZDZW had met name te maken met de (economische) haalbaarheid van ontzilting voor landbouwtoepassingen. Er is een aanzienlijk verschil tussen de businesscase voor de landbouw (seizoen vraag) en de businesscase voor de industrie (jaarrond vraag).</p>
<p>23. Blz 70: "Voor het beheer van deze gronden is € 500 per ha benodigd. Uitgaande van de looptijd t/m 2030 (7 jaar) betreft dit een bedrag van jaarlijks € 102.500 en totaal € 717.500." Waarom is hier gekozen voor een looptijd tot 2030? Wie gaat de kosten na 2030 dragen? In januari 2021 is de bosvisie besproken waarin duidelijk werd dat er 421 hectare bos bij zou komen in Zeeland. We lezen hier nu dat er 410 hectare bos gerealiseerd gaat worden. Welke relatie ligt er tussen deze twee getallen?</p>	<p>Zie pg. 7 van de Zeeuwse Bosvisie (2020) <i>"De ambitie is om voor 2030 het bosareaal met 10% uit te breiden, hetgeen voor Nederland als geheel de aanleg van 37.000 ha nieuw bos impliceert. Zeeland kent ongeveer 4.100 ha bos. Een evenredige verdeling zou voor Zeeland de aanleg van 410 ha bos betekenen."</i></p> <p>De kosten na 2030 is een verder uit te werken punt in de volgende versie van het maatregelenpakket.</p> <p>In een later stadium is 421ha ter sprake geweest, maar weer gecorrigeerd naar de oorspronkelijke 410ha.</p>

Vragen Commissie Strategische Opgaven	Antwoorden
<p>24. Blz 75: "Voor deze maatregel bestaat een groot draagvlak in Zeeland. Het risico zit in het op tijd beschikbaar krijgen van capaciteit bij de deelnemers. Het gaat om een forse uitbreiding t.o.v. de huidige capaciteit." Wordt er ook nagedacht over de locatie van extra agrarisch natuurbeheer? Bijvoorbeeld rondom het Veerse Meer, Kop van Schouwen en de Manteling? Welke link is er met de plannen rondom groenblauwe dooradering?</p>	<p>Het gaat om een uitbreiding ten opzichte van de huidige regeling. Dat kan ook op andere locaties. De koppeling met groenblauwe dooradering lijkt voor de hand te liggen, maar moet nog verder worden onderzocht.</p>
<p>25. Blz 88: Bij de kosten voor de veldcoördinatoren staat 3,5 miljoen aan gevraagde financiering. Dat is 700.000 euro per fte. Waarom wordt daar zoveel geld voor gevraagd?</p>	<p>Om de ambitie 10% Groenblauwe dooradering van het landelijk gebied te realiseren zijn er adviserende en/of praktijkgerichte veldcoördinatoren nodig tot in 2030. Voor de komende 7 jaar is uitgegaan van ongeveer 1 ft per gebied per jaar. In totaal 5 gebieden (1. Walcheren, 2. Schouwen Duiveland, 3. Tholen en Reimerswaal, 4. de Bevelanden, 5. Zeeuws Vlaanderen). De 3,5 miljoen is voor 5 fte over 7 jaar. Dat is dus 100.000 per jaar voor 1 fte. Dat is een reëel bedrag, zeker als daar ook nog scholing- en reiskosten nog bij komen.</p>
<p>26. Blz 92: Wat is de zogeheten "WESP-techniek"? Is dit een kostenefficiënte maatregel?</p>	<p>WESP staat voor 'Wet Electrostatic Precipitator. Het betreft een nabehandeling van twee installaties die (kunst)mest) granulaat maken. De technologie is niet nieuw, wel de toepassing hier. Het betreft scheiding van deeltjes in een gasstroom middels een spanning die wordt gegenereerd (en daarmee elektrische ontlading van deeltjes die vervolgens afgescheiden worden). De afvalstroom zonder deze nabehandeling met WESP stoot nitraatstof en ammoniak uit. Met deze technologie wordt de uitstoot naar lucht (en milieu in algemeen) fors gereduceerd. De WESP technologie is een BBT+ maatregel. De maatregel is niet per definitie kosten efficiënt. Het is een maatregel die noodzakelijk is om uitstoot van ammoniak en nitraat stof (NO_x) te beperken.</p>
<p>27. Blz 93: "Bedrijven geven aan dat de maatregelen die worden genomen niet kostenefficiënt zijn." Waarom zouden bedrijven maatregelen doorvoeren als er in 2030 gestopt wordt met financiering? Hoe kan continuering na 2030 geborgd worden?</p>	<p>Bedrijven voeren niet alleen kosten efficiënte maatregelen uit, maar ook maatregelen die nodig zijn voor hun zogenaamde LTO (Licence to Operate). Dat kunnen investeringen zijn in bijvoorbeeld veiligheid (veilige technieken) maar ook zeker investeringen om de footprint naar het milieu te verkleinen. Dit kan een vereiste zijn vanuit het schone lucht akkoord of de kaderrichtlijn water (en voor veiligheid de ARBO wet). Continuering kan vanuit de overheid niet geborgd worden, bedrijven worden verwacht zich te conformeren aan wetgeving (nu en in de toekomst na 2030).</p>

Vragen Commissie Strategische Opgaven	Antwoorden
<p>Aanvraag programma natuur</p> <p>28. Blz 11: "Indien de adviezen van de ecologische autoriteit hiertoe aanleiding geven zullen de maatregelen hierop, indien gewenst, worden aangepast." Is de concept aanvraag natuur ook voorgelegd aan de Ecologische Autoriteit? Of gaat het om adviezen n.a.v. de NDA's die door de EA zijn bekeken?</p>	<p>De concept aanvraag voor het Programma natuur is niet voorgelegd aan de ecologische autoriteit. Wat hier bedoeld wordt zijn de adviezen die de ecologische autoriteit gaat geven over de ingediende NDA's. Mochten de adviezen daar aanleiding toe geven kunnen we indien gewenst het Programma natuur daar op aanpassen.</p>
<p>29. Blz 20: Er worden een aantal maatregelen genoemd, over het tegengaan van overbegrazing een paar vragen: Er wordt gesteld dat er niet minder Schotse Hooglanders, pony's worden losgelaten in het gebied, maar meer afschot damherten. Vanwaar deze keuze en niet het verminderen van andere grote grazers in het gebied?</p>	<p>Over Schotse hooglanders en pony's vinden wij niks terug in de tekst van programma natuur en over damherten staat in relatie tot overbegrazing dat we "mede naar damherten kijken om overbegrazing aan te pakken".</p>
<p>30. Blz 20: Er worden een aantal maatregelen genoemd, over het vergroten van de dynamiek een vraag: Hoe gaat dit gerealiseerd worden en waar gaat het kalkrijke zand vandaan komen? Woensdag 7 juni is er door minister Harbers in de commissie Water van de Tweede Kamer gesteld dat we zuinig om moeten gaan met het beschikbare zand en dat er momenteel onderzoeken lopen voor suppleties langs de hele Nederlandse kust. Is het suppleren van zand voor de Zeeuwse kust ook onderdeel van deze onderzoeken?</p>	<p>Project Zandbrommer is gericht op verstuuving van kalkrijk zand ten behoeve van het tegengaan van verzuring in N2000 gebied Oranjezon/Manteling van Walcheren. Om meer duindynamiek te realiseren, gebruikmakend van natuurlijke processen, wordt momenteel onderzocht welke maatregelen genomen kunnen worden. Gedacht kan worden aan stuifkuilen en doorstuifzones in de zeereep. Kalkrijk zand kan door dit soort ingrepen vanaf het strand en vanuit de zeereep het achterliggend gebied bereiken en overstuiven. Onderzoek naar voldoende beschikbaarheid van kalkrijk zand is onderdeel van dit project. Rijkswaterstaat, verantwoordelijk voor de basiskustlijn zorg, is gevraagd als projectpartner de ontwikkeling en het voorkomen van "zandgolven", die in afwisseling van de jaren zorgen voor aangroei en vermindering van de kustlijn (mede in relatie tot zandsuppleties) te onderzoeken, te onderbouwen en inzichtelijk te maken".</p>
<p>31. Blz 31: "Onderzoek gericht op de mogelijkheden om de begrazingsdruk te verlagen. Hierbij ligt de focus mede op de damhertenpopulatie." Waarom deze focus op damhertenpopulatie? Wordt het beperken van de andere grote grazers ook meegenomen?</p>	<p>Over damherten staat in relatie tot overbegrazing dat we "mede naar damherten kijken om overbegrazing aan te pakken".</p>
<p>32. Blz 36: Waarom lezen we zo weinig over samenwerking met onze zuidelijke burens in Vlaanderen?</p>	<p>Indien van toepassing wordt zeker contact gezocht met Vlaanderen/België, dat gaat via de bestaande contacten die we in het grenspark Groot Saeftinghe hebben. De maatregelen die zijn opgenomen</p>

Vragen Commissie Strategische Opgaven	Antwoorden
	zijn voornamelijk lokaal van aard en gelegen in de directe nabijheid van de Westerschelde. De impact daarvan rijkt meestal niet tot in België.
33. Blz 44: "Betere spreiding recreatie en nemen aanvullende maatregelen om recreatie uit de TBB gebieden te weren." In de nadere toelichting worden een aantal gebieden genoemd waar meer recreatie gewerd moet worden. Wie is bevoegd gezag om een gebied tot TBB te verklaren/de periode waarin een gebied in toegang wordt beperkt?	TBB (Toegangsbeperkingsgebieden)gebieden zijn gebieden waar vanwege de kwetsbaarheid de toegang beperkt is. Dit is vastgelegd in of een besluit van de minister (Deltawateren) of een besluit van de provincie (overige N2000-gebieden). In principe is de betreding van deze gebieden verboden, recreatie is in deze gebieden niet mogelijk.
34. Blz 55: "Onderzoek / Monitoring recreatief gebruik" met welke vraagstelling wordt er een onderzoek opgestart?	De vraagstelling moet nog worden bepaald. Dit zal gebeuren samen met de omgeving.
35. Blz 55: Er wordt regelmatig 'gebiedspartij' opgeschreven. Wie of wat is dat? Als dat niet om onze Vlaamse burens gaat: waarom lezen we zo weinig over grensoverschrijdende samenwerking?	Met gebiedspartij worden alle partijen bedoeld die belang hebben bij het natuurgebied en de directe omgeving daarvan. Dat kunnen bijvoorbeeld nabij gelegen recreatieondernemers zijn, agrariërs of terreinbeherende organisaties, maar ook de Vlaamse burens.
<p>36. Blz 72: Paar vragen over de bedragen:</p> <p>a. de € 22.898.392 euro uit de overprogrammering: hebben we dat geld al ontvangen van het rijk? Bestaat er een risico dat wij dat moeten teruggeven als (nog) niet alles is uitgevoerd?</p> <p>b. Bij de totale begroting van 2024 - 2030 vragen wij 88.168.392 euro, is dit een eenmalig bedrag dat wij vragen of is dit een jaarlijkse bijdrage? Ik ga ervan uit dat het een eenmalig bedrag is: is er rekening gehouden met een toename van kosten bij maatregelen die pas richting 2030 uitgevoerd kunnen worden? Inflatie of verminderde uitvoeringscapaciteit/minder arbeidskrachten.</p>	<p>a. Overprogrammering is gedaan, omdat uit eerdere ervaringen is gebleken dat het niet lukt om alle maatregelen ook daadwerkelijk uit te voeren. Door meer te programmeren kan, op het moment dat het uitvoeren van een project niet lukt, gestart worden met een ander project. Op die manier wordt het risico verkleind op het terugbetalen van een deel van de beschikbaar gestelde middelen.</p> <p>b. De Spuk wordt t.z.t. in 1 keer beschikt maar per jaar uitbetaald. Er is een vaste opslag voor de kosten van begeleiding. Maatregelen kunnen getroffen worden totdat het budget uitgeput is. Als maatregelen duurder blijken te zijn kan niet alles worden uitgevoerd.</p>

Commissie Strategische Opgaven 15 september 2023

Vragen Cas Vesseur en Rinus van 't Westeinde (CDA) over Brief GS van 11 juli 2023 over gebiedsprogramma 1.0 NPLG - 358218, agendapunt 4

Vragen Commissie Strategische Opgaven	Antwoorden
<p>Algemeen: Is er bekend of er plannen/investeringen in de Zeeuwse economie/industrie stil liggen vanwege de stikstofproblematiek?</p>	<p>Er is geen overzicht van initiatieven die stil liggen vanwege de stikstofproblematiek.</p>
<p>Deel 1 Blz 32 Hoe ver staat de provincie met het in beeld krijgen en legaliseren van de PAS-melders? Heeft de 25km grens nog invloed hierop?</p>	<p>Alle Zeeuwse PAS-melders zijn in beeld, maar legalisatie gaat zeer moeizaam en is nog maar bij enkele gevallen gelukt.</p>
<p>Blz 33 Is het bij de Provincie bekend of er veehouders/piekbelasters interesse hebben in de LBV+ regeling?</p>	<p>Dat is ons niet bekend.</p>
<p>Blz 50 Is er bekend hoeveel procent van het nitraat in het oppervlakte water afkomstig is van bemesting?</p>	<p>Uit zowel model- als intensief veldonderzoek volgt dat de landbouw in Zeeland de belangrijkste bron is voor de stikstofbelasting op oppervlaktewater, vooral in de vorm van nitraat. Met name de uit- en afspoeling na neerslaggebeurtenissen is hiervoor verantwoordelijk. Ca. 60% van de N-belasting is afkomstig van bemesting.</p>
<p>Deel 3: Blz 57 Stalsystemen: Waar is de €150.000,- per bedrijf op gebaseerd? Is dit bedrag voldoende om kostendekkend te zijn?</p>	<p>Dit is (in deze fase van de uitwerking van de maatregelen) een inschatting van de kosten voor aanschaf van een installatie voor een bedrijf van gemiddelde grootte. Dit zal voor een groot deel de kosten dekken. Moet opgemerkt worden dat bij de afweging door het Rijk van de werkelijke uitkering van kosten ook aspecten als 'staatssteun' een belangrijke rol zullen spelen.</p>
<p>Blz 58 Voerspoor: Waar is de €1.500.000,- plankosten op gebaseerd?</p>	<p>Voor dit spoor is een aanneme van € 50.000,- per bedrijf gedaan. En dan voor afgerond 200 melkveebedrijven, wat resulteert in € 10.000.000,-. In hoeverre dit bedrag daadwerkelijk nodig is per</p>

Vragen Commissie Strategische Opgaven	Antwoorden
<p>Waar is de €10.000.000,- uitvoeringskosten op gebaseerd? Is er werkelijk zo veel geld nodig voor dit spoor? Is de provincie bekend met het project 'Koe en Eiwit', waar de aangesloten veehouders, met een zeer kleine onkostenvergoeding dit al realiseren?</p>	<p>bedrijf verschillend en zal in praktijk moeten blijken. Voor de plankosten is een aanname van 15% gedaan, wat neerkomt op € 1.500.000,-.</p> <p>Het specifieke project 'Koe en Eiwit' was bij de samenstellers van het gebiedsprogramma inhoudelijk nog niet bekend. Wel, in bredere zin, de versnellingsaanpak van de zes zandprovincies. Daar verwijzen wij ook naar in het gebiedsprogramma. Het is de bedoeling dat ook voerspoormaatregelen in pilots van de versnellingsaanpak een plek krijgen. Wij laten ons overigens graag nader informeren over 'Koe en Eiwit'.</p>
<p>Blz 59 Wat voor typen bedrijven zijn deze 30? Zijn alle 30 bedrijven die zich aangemeld hebben nog operationeel? Hoeveel stikstofwinst (depositie in de overbelaste gebieden) gaan we met deze uitkoop realiseren? Waar wordt de aangekochte grond voor ingezet door de provincie?</p>	<p>Het zijn verschillende soorten bedrijven (varkens, koeien, gemengd) die niet allemaal meer operationeel zijn. De omvang van de 'stikstofwinst' voor de overbelaste natuurgebieden is niet heel groot. Aangekochte grond wordt ingezet voor diverse provinciale doelen (landbouw, natuur, infrastructuur, etc.) met een grondvraag. Als gronden hier niet geschikt voor zijn dan worden ze verkocht.</p>

Commissie Strategische Opgaven 15 september 2023

Vragen Kees Hanse (BBB) over Brief GS van 11 juli 2023 over gebiedsprogramma 1.0 NPLG - 358218, agendapunt 4

Vragen Commissie Strategische Opgaven	Antwoorden
Het NLPG stuk zoals voorgelegd is complex, dit omdat allerlei opgaves aan elkaar gekoppeld zitten, steeds weer is het stuk aangepast tot in juli toe, hoe de 1,7 miljard is opgebouwd is wel duidelijk. Maar wat gebeurt er met dit stuk, als blijkt dat we de 1,7 miljoen niet krijgen, omdat het budget overtekend is ?	Dit is een politieke vraag en wordt in de vergadering beantwoord.

Commissie Strategische Opgaven 15 september 2023

Vragen Inez Flameling en Gerwi Temmink (PvdA-GL) over Brief GS van 11 juli 2023 over gebiedsprogramma 1.0 NPLG - 358218, agendapunt 4

Vragen Commissie Strategische Opgaven	Antwoorden
<p>1. Deel 1, hoofdstuk 5 organisatie, blz. 23. Bij het voornemen om de provinciale grondbank uit te breiden in nauwe samenwerking met andere overheden/belanghebbenden de vraag hoever het staat met de evt. mogelijkheid hierbij ook het Franse model toe te passen? Een motie van GroenLinks in PS van 22 juli 2022 is hierover aangenomen. Het Franse model kan mogelijkheden bieden om i.s.m. het Rijk met voorrang gronden in bezit te krijgen voor maatschappelijke grote doelen. Wat is de stand van zaken? Nadat deze motie is aangenomen zou GS in overleg gaan met rijk en betrokkenen. Zou dit model ook kunnen bijdragen aan de beoogde vergroting van de grondbank – en wellicht de ontwikkelingsbank – ten behoeve van dit gebiedsprogramma? Graag toelichting.</p>	<p>Naar aanleiding van de motie is een onderzoek naar de (on)mogelijkheden gestart m.b.t. de rol van de overheid op het interneren op de grondmarkt en het Franse model (SAFER). Op korte termijn verwachten wij de resultaten van het onderzoek.</p> <p>Daarnaast is het Rijk geattendeerd op de mogelijkheid binnen de huidige Wet agrarisch grondverkeer (Wag). De Wet agrarisch grondverkeer biedt momenteel nog de mogelijkheid voor het Rijk om een voorkeursrecht te vestigen ten behoeve van de verwerving van landbouwgronden en natuurterreinen (art. 6 Wag). Hiervoor is echter wel vereist dat bij algemene maatregel van bestuur wordt aangegeven wanneer dit voorkeursrecht geldt en voor welke doeleinden het recht wordt gevestigd. Deze wet (en mogelijkheid) komt te vervallen zodra de Omgevingswet van kracht wordt.</p> <p>In het algemeen geldt dat ingrijpen op de grondmarkt de positie van de overheid versterkt. Of dit wenselijk is, is een politieke afweging.</p>
<p>2. Deel 1, hoofdstuk 6, data en monitoring, blz. 25, 26. Het belang van gebiedsgerichte data wordt hier duidelijk gemaakt. Kan de beoogde data-alliantie hierin een rol van betekenis spelen (op den duur)? Hoever staat het met de ontwikkeling van die data-alliantie? Wanneer mag/kan PS rekenen op nadere informatie hierover?</p>	<p>Het concept van de data-alliantie bestaat uit twee delen:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) specifieke alliantie-samenwerkingen in diverse data-projecten op bepaalde onderwerpen en; 2) de opbouw van een generiek Zeeuws data-fundament. <p>Het fundament gaat er voor zorgen dat specifieke data-projecten eenvoudiger opgezet kunnen worden, onder de juiste afspraken.</p> <p>Wanneer de uitvoering van maatregelen start, is het goed denkbaar dat er sprake zal zijn van data-projecten, waarin diverse (Zeeuwse) partijen samenwerken.</p>

Vragen Commissie Strategische Opgaven	Antwoorden
	<p>Zo vindt bijvoorbeeld momenteel een verkenning plaats van een data-samenwerking op het onderwerp Klimaat-labels. Gemeenten en Provincie willen samenwerken om inzicht te verkrijgen in klimaatstress en adaptatiestrategieën in Zeeland.</p> <p>Een algemene stand van zaken over de data-alliantie verwachten wij in december 2023 te kunnen geven.</p>
<p>3. Deel 1, hoofdstuk 8, agrarisch natuurbeheer, blz. 39. Voor meer agrarisch natuurbeheer blijkt meer ruimte nodig binnen het collectief van Poldernatuur Zeeland. Hoe wordt die ruimte thans geconstrueerd? Waardoor wordt die gewenste groei naar die benodigde ruimte belemmerd? Van binnen en/of buiten Poldernatuur?</p>	<p>Op dit moment mag het collectief een deel van het subsidiebedrag voor agrarisch natuurbeheer inzetten voor zogenaamde transactiekosten (kosten om het werk te kunnen uitvoeren). De huidige capaciteit van het collectief is beperkt omdat Zeeland maar een bescheiden deel van het landelijk beschikbare budget krijgt toegewezen. Er wordt nu veel gewerkt met vrijwilligers en ingehuurd personeel.</p> <p>Om een substantiële groei van het agrarisch natuurbeheer door heel Zeeland te bewerkstelligen, met betrokken partijen benodigde gebiedsprocessen uit te voeren en de deelnemende agrariërs goed te begeleiden bij de uitvoer van beheermaatregelen, is het noodzakelijk voor het collectief om haar uitvoeringscapaciteit te vergroten.</p>
<p>4. Deel 1, hoofdstuk 8, natuurnetwerk Zld, blz. 42. Het kaartje is niet te lezen. Nog een betere versie beschikbaar?</p>	<p>Dit betreft een kansenkaart van de Bosvisie, op https://www.zeeland.nl/sites/default/files/digitaalarchief/ZEE2100044.pdf vindt u de Zeeuwse Bosvisie, pagina 104 en 105 betreft de kansenkaart.</p>
<p>5. Deel 2, hoofdstuk 4 Water en bodemsturend, verziltende gebieden blz. 21 ev. Enerzijds wordt erkend dat verzilting steeds verder oprukt, anderzijds wordt belang benadrukt van voldoende zoet water, o.a. ook voor Tholen/Reimerswaal. Hierbij speelt Volkerak Zoommeer rol. Kan GS weergeven wat de stand van zaken is in het overleg met het Rijk over de beslissing of het VZM zout gaat worden (zoals gepland) of toch zoet blijft? In het verlengde hiervan: hoe staan de afspraken met Brabant over benutten Roode Vaart voor aanvoer zoet water? Zijn/worden hier wijzigingen in voorzien gezien de sturing op water en bodem?</p>	<p>In november 2020 heeft de Tweede Kamer een motie aangenomen (nr. 521, ingediend door Stoffer, SGP) met als strekking dat het Volkerak-Zoommeer zoet dient te blijven. De regering heeft die motie niet ontraden, maar zich gevoegd naar het oordeel van de TK. Daarmee is de facto afgezien van het voornemen het meer weer zout te maken en wordt het handelingsperspectief bepaald door de zoete referentie.</p> <p>Aanvoer van zoet water via de Roode Vaart was een maatregel gekoppeld aan het weer zout maken van het Volkerak-Zoommeer. Nu daar vanaf is gezien, is ook de doorvoer via die Roode Vaart naar Tholen en Sint Philipsland van de baan. Er is geen relatie tussen deze</p>

Vragen Commissie Strategische Opgaven	Antwoorden
	externe aanvoeroptie en de leidende principes van Water en Bodem Sturend.
6. Deel 3, hoofdstuk 2, akkerbouw blz. 5. Waarom staat hier alleen dat een koppeling betere beschikbaarheid zoet water goed is voor de akkerbouw? Toch ook voor de natuur met het oog op karakteristieke Zeeuwse soorten, al of niet voortkomend op akkerland?	Er is een directe koppeling gemaakt tussen zoetwater maatregelen en het agrarische maatregelenpakket. Dit in verband met de financiering van de maatregelen. Op pagina 43 kunt u lezen dat biodiversiteit zeker meegenomen wordt. Ook in andere delen van het gebiedsprogramma wordt met een betere beschikbaarheid van zoet water de link gelegd met natuur.

Commissie Strategische Opgaven 15 september 2023

Vragen Daniëlle de Clerck (VVD), over Brief GS van 11 juli 2023 over Gebiedsprogramma 1.0 NPLG - 358218 - agendapunt 4

Vragen Commissie Strategische Opgaven	Antwoorden
<p>1. Kan GS aangeven welke gevolgen gelden voor Zeeland ten aanzien van de aangekondigde aanpassing van de KDW?</p>	<p>De gevolgen van de aanpassing van de KDW zijn nog niet duidelijk.</p>
<p>2. Welke effecten worden verwacht op de vergunningverlening in Zeeland?</p>	<p>De vergunningverlening werkt met de nieuwste Aerius update. Zoals bij vraag 1 aangegeven zijn de gevolgen nog niet duidelijk, ook niet voor vergunningverlening.</p>
<p>3. Zoet water op Schouwen-Duiveland, er zijn veel pilots geweest, waarom lezen we daar niets over terug in het maatregelenpakket?</p>	<p>Het klopt dat op Schouwen-Duiveland de afgelopen jaren veel pilots zijn geweest, de ervaringen die zijn opgedaan in deze pilots zijn zeker verwerkt in de maatregelen, maar niet specifiek benoemd. Ook de ervaringen die zijn opgedaan in andere regio's in Zeeland zijn verwerkt in de maatregelen. De afgelopen jaren is er in heel Zeeland kennis opgedaan op het gebied van bv. ondergrondse opslag, drainagetechnieken, metingen in het oppervlaktewatersysteem, hergebruik industrieel effluent en doelmatig gebruik. Deze opgedane kennis en ervaringen zijn meegenomen bij het vormen van de maatregelenpakketten.</p>
<p>4. Wat zijn de sociaal, economische en maatschappelijke effecten van overgangsgebieden/multifunctionele zones. Welke beperkingen geeft dit voor de gebruikersfuncties in een gebied en de vergunningverlening in de omliggende gebieden?</p>	<p>Er is nog geen sociaal economische impact analyse uitgevoerd op gebiedsniveau. De vertaling van maatregelenpakketten naar gebiedspakketten heeft nog niet plaats gevonden. In het concept gebiedsprogramma zijn geen overgangsgebieden aangewezen. De eventuele beperkingen voor gebruiksfunctie en vergunningverlening zijn niet bekend.</p>
<p>5. Programma natuur: blz. 25: er is voor de kop van Schouwen een overgangszone opgenomen als maatregel. Hoe rijmt GS dit met het feit dat er volgens uw brief van 11 juli invulling gegeven is aan de wens van PS om bij overgangsgebieden als sturend principe eerst graag nader onderzoek te</p>	<p>Ook in de eerste versie van programma natuur (vastgesteld in 2021) was al sprake van een zone rondom de natuurgebieden waarin maatregelen getroffen kunnen gaan worden. Dit is een andere zone dan de overgangszones zoals bedoeld in het NPLG,</p>

Vragen Commissie Strategische Opgaven	Antwoorden
<p>willen afwachten voordat gebieden worden aangewezen. Deze wens is overgenomen. In het programma natuur gaat het ook meermaals over multifunctionele zones i.p.v. overgangsgebieden hoe rijmt u dit met de wens van PS?</p>	<p>die gaan dienen als sturend principe. Ze hebben ook een andere functie, dit gaat om vrijwillige subsidiemogelijkheden waar de omgeving indien gewenst een beroep op kan doen (voorbeelden zijn de verlenging van Patridge, keverbanken, bloemblokken etc.). Daarmee heeft het een totaal ander karakter als de zones die bedoeld worden in het NPLG en gaan dienen als sturend principe.</p>
<p>6. Idem voor blz. 38 overgangszone grenzend aan de Manteling met een zoekgebied van tot 3 KM daarbuiten. Kunt u uitleggen welke kaders er gelden voor een overgangszone. Welke economische activiteiten zijn in deze gebieden mogelijk?</p>	<p>Omdat er geen sprake is van een sturend principe zal voor de genoemde zones in programma natuur geen sprake zijn van kaders. Ook raakt het niet aan economische activiteiten.</p>
<p>7. Is vrijwilligheid van grondeigenaren hierbij een harde randvoorwaarde?</p>	<p>Ja, nog verder dan dat. De eigenaar moet zelf een verzoek indienen.</p>
<p>8. In deel 3, maatregel V7 wordt gesproken over veehouderijen in Zeeland die willen stoppen maar niet binnen de landelijke regelingen vallen. Wat zijn hiervoor de redenen?</p>	<p>Dat kan verschillende redenen hebben. Bijvoorbeeld omdat er een landelijke regeling voor piekbelasters is en de betreffende veehouderij niet aan de criteria voor piekbelasters voldoet.</p>
<p>9. Er wordt gesproken over monitoring van maatregelen. In hoeverre wordt de reductie van stikstof en de effecten van reeds genomen natuurmaatregelen meegenomen?</p>	<p>Met betrekking tot de natuurmaatregelen die genomen zijn, deze worden gemonitord op biodiversiteit (tellingen van relevante soorten in cycli van een aantal jaren), niet op stikstof. Monitoring en evaluatie van o.a. stikstofreductie is onderdeel van het NPLG.</p>
<p>10. Op pagina 6 van deel 1 wordt aangegeven dat de meetcorrectie voorlopig niet opgelost zal worden. Kan GS aangeven welke stappen op dit onderdeel wel gezet zijn de afgelopen jaren en wat de verwachting naar de toekomst concreet is. Waarom is de verwachting dat dit voorlopig niet opgelost is.</p>	<p>De oorzaak van de meetcorrectie wordt onderzocht door het RIVM i.s.m. andere kennisinstututen als Deltares en TNO, in opdracht van LNV. In 2023 is er significante voortgang. Van drie mogelijke grondoorzaken (kwaliteit van de metingen, kwaliteit van het model en missende emissie bronnen in Zeeland) is v.w.b. het eerste punt bewezen dat de metingen goed (genoeg) zijn. Het model kan verder gefinetuned worden, hier zijn goede ontwikkelingen in die eind 2023 tot meer detailresultaat zullen leiden. Uit analyse blijkt verder (zomer 2023) dat de zee als ammoniak bron geen verklaring is voor de gehanteerde meetcorrectie. De verwachting is dat er half 2024 meer (bewezen en getest) duidelijk is en dat dit zal leiden tot aanpassingen in het Aerius model in de release van 2025/2026.</p>

Commissie Strategische Opgaven 15 september 2023

Vragen Ger van Unen (SP) over Brief GS van 11 juli 2023 over gebiedsprogramma 1.0 NPLG - 358218, agendapunt 4

Vragen Commissie Strategische Opgaven	Antwoorden
<p>1. 9.4.1. Bodem en mest: Nitraat (NO₃-) en ammoniak (NH₃) komen via het bodem- en watersysteem in het milieu terecht door onder andere de aanwending van mest op landbouwgronden. Het oppervlaktewater in Zeeland bevat hierdoor een te hoge concentratie van nitraat. Ook de vervluchtiging van ammoniak naar de atmosfeer zorgt voor ongewenste stikstofemissie. Vraag: Is het wel een goed idee om dierlijke mest in de akkerbouw te gebruiken? Of is meer organische/plantaardige bemesting gewenst?</p>	<p>Dierlijke mest is ook organische mest. In bepaalde hoeveelheden en met aandacht voor korte kringlopen, is het toedienen van dierlijke mest gunstig voor het streven naar een gezonde bodem en gezonde gewassen. Momenteel vindt veel onderzoek plaats naar o.a.:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Efficiënte aanwendingstechnieken voor dierlijke mest, met vermindering van verlies van waardevolle nutriënten naar water en lucht; - Aanpassen van stalsystemen en diervoer waardoor verlies van nitraat en ammoniak naar bodem- en watersysteem vermindert. <p>Daarnaast is de beweging naar meer of zelfs uitsluitend plantaardige bemesting al zichtbaar in de akkerbouw. Bijvoorbeeld in de vorm van groenbemesters, compost en/of Bokashi. Daarmee wordt gestreefd naar een hoger niveau van bodemvruchtbaarheid. Maar ook bij plantaardige bemesting is van belang dat er veel aandacht is voor het voorkomen van verlies van nutriënten naar de omgeving. Want ook bij het toepassen van plantaardige bemesting kan dat het geval zijn.</p>
<p>2. 9.9 Buitenland Op de twee meest overbelaste Natura 2000-gebieden, Kop van Schouwen en Manteling van Walcheren, bedraagt de depositie uit het buitenland respectievelijk 60% en 62%. De stikstof is voornamelijk afkomstig uit Vlaanderen en in mindere mate uit Duitsland, Verenigd Koninkrijk en Frankrijk. De belangrijkste bronnen in Vlaanderen zijn de landbouw- en industriesector (incl. de havens). Maar de stikstof in de kop van Schouwen komt niet uit BE en FR maar uit zee (UK?) Hoe pakken we dat aan? Kunnen we de bronnen lokaliseren?</p>	<p>Uit AERIUS Monitor blijkt dat een deel van de stikstofdepositie op de Kop van Schouwen afkomstig is van bronnen uit Duitsland, Frankrijk, Vlaanderen en ook het Verenigd Koninkrijk. De aanpak van de stikstofdepositie uit het buitenland ligt bij het Rijk. Als Provincie hebben wij hier geen bevoegdheden. We kunnen geen specifieke bronnen in het Verenigd Koninkrijk lokaliseren.</p>

Vragen Commissie Strategische Opgaven	Antwoorden
<p>3. Deel 1 op pagina 28:7.1.2 Provinciaal (Zeeland); Volhoudbare landbouw: In de recent opgestelde ZOVI (2021)⁶ en het daaraan gekoppelde Uitvoeringsprogramma Landelijk Gebied (2021)⁷ is uitvoerig beschreven hoe Zeeland invulling geeft en wilt geven aan de 'volhoudbare landbouw' in Zeeland voor de periode tot en met 2030. Hierin spreken we over een volhoudbaar landbouwsysteem dat functioneert in evenwicht met de omgeving, waarbij kringlopen op een zo laag mogelijk niveau gesloten zijn en er productie op basis van marktvraag plaatsvindt.</p> <p>Omslag naar kringlooplandbouw (https://www.groeiennaarmorgen.nl/wat-is-kringlooplandbouw) Bij kringlooplandbouw is de uitstoot van schadelijke stoffen zo klein mogelijk, wordt bijgedragen aan de verbetering van biodiversiteit en bodem en wordt zuinig omgegaan met grondstoffen en energie. In deze transitie moeten boeren vanzelfsprekend ook een goede boterham kunnen verdienen.</p> <p>Vraag. Is het niet aan te raden met één duidelijke en alles omvattende definitie te formuleren?</p>	<p>In brede zin spreken we binnen de Provincie Zeeland voornamelijk over volhoudbare landbouw. Maar de landbouw is zodanig divers dat het onmogelijk is om overal en altijd één definitie te hanteren. Op https://www.groeiennaarmorgen.nl/wat-is-kringlooplandbouw wordt bijvoorbeeld ook aangegeven: 'Boeren, tuinders en maatschappelijke organisaties werken aan de omslag naar <i>kringlooplandbouw</i>. Dat is nodig voor een <i>volhoudbare landbouw</i>, waarbij ook de komende generaties goed kunnen oogsten.</p> <p>Van belang is dat er bij de omslag naar kringlooplandbouw of transitie naar een volhoudbare landbouw ruimte is voor innoveren, extensiveren en omschakelen. En dat kan bijvoorbeeld naar biologische landbouw, regeneratieve landbouw, precisielandbouw, etc. Ruimte betekent ook dat er tijd en ruimte moet zijn om alleen in te zetten op onderdelen van deze landbouwvormen, zoals het toepassen van groenbemesters, niet-kerende-grondbewerking, precisiegewasbescherming, enz.</p>
<p>4. In de volhoudbare landbouw worden de volgende elementen opgenomen Minder nitraat en bestrijdingsmiddelen organische bemesting minder benzine en diesel (minder ploegen)</p> <p>Vraag: Kunnen daar nog de volgende aan toegevoegd worden? Perceelranden braak laten liggen / inzaaien met inheemse soorten gebruik van stikstofbindende gewassen Betrek de veredelingsbedrijven bij de ontwikkeling productieve eiwitgewassen als veldbonen en soja voor NL klimaat- en zoutresistente rassen!</p>	<p>Diverse maatregelen in het gebiedsprogramma, zoals eiwitteelt en functionele agrobiodiversiteit, hebben hier betrekking op. Het zijn geen volledig nieuwe maatregelen, in de huidige praktijk wordt er al aan gewerkt.</p>
<p>5. KPI: Kritieke Prestatie Indicator Vraag: Welke KPI's worden voor de volhoudbare landbouw</p>	<p>Inderdaad wordt in genoemde bijlage 2 uitgelegd hoe momenteel gewerkt wordt aan een bruikbare KPI-set in de landbouw.</p>

Vragen Commissie Strategische Opgaven	Antwoorden
<p>gedefinieerd/ontwikkeld? Of dient de uitwerking in de NPLG in bijlage 2 pagina 46 daarvoor?</p>	
<p>6. Wat zijn rustgewassen? Definitie en voorbeelden? Zijn dat ook groenbemesters en stoppelgewassen (die na de oogst in de zomer worden ingezaaid en in de winter weer worden omgeploegd?)</p>	<p>Binnen het Gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB) wordt de functie van rustgewassen als volgt gedefinieerd: ‘Het telen van rustgewassen is een maatregel uit het 7^e Actieprogramma Nitraatrichtlijn. Rustgewassen zijn goed voor de kwaliteit van water en bodem. De kans op uitspoeling van stikstof en fosfaat is kleiner. Dat komt doordat de wortels van deze gewassen dieper de grond in gaan. Daardoor kunnen ze deze stoffen dieper uit de bodem halen. Rustgewassen zorgen ook voor veel organische stof in de bodem. En ze helpen ziekten en plagen in de bodem onder controle te houden. Een betere bodemkwaliteit zorgt ervoor dat de grond meer water kan opnemen. En dat dit sneller gebeurt.’</p> <p>Onder rustgewassen wordt binnen het GLB een breed scala aan akker- en tuinbouwgewassen, grasland, kruiden, bloemen en groenbemesters verstaan. Zie voor meer informatie ook Rustgewassen vanaf 2023 (rvo.nl)</p>
<p>7. pagina 18: Biobased teelten: Welke gewassen komen daarvoor in aanmerking ? Staat hennep daar ook bij?!</p> <p>Kringlooplandbouw: wordt daarmee alleen de toepassing van dierlijke mest in de landbouw bedoeld, of houdt dit begrip meer in?</p>	<p>Betreft de teelt van groene grondstoffen voor de biobased industrie. De lijst van landbouwgewassen die hiervoor benut kunnen worden is zeer uitgebreid. Voorbeelden zijn vlas, aardappel, bamboe, hop, koolzaad, lupine, suikerbiet, tarwe en tuinboon. Hennep staat ook in de lijst, zie bijvoorbeeld Gewassen - (biobasedgarden.nl)</p> <p>Kringlooplandbouw is breder, het gaat om het sluiten van kringlopen op een zo laag mogelijk niveau. Dus het verminderen van ‘inputs’ in de landbouw van grondstoffen die met name schadelijk zijn voor milieu en klimaat. Bijvoorbeeld soja als krachtvoer uit Zuid-Amerika, kunstmest, chemische gewasbeschermingsmiddelen.</p>
<p>8. Pagina 20: “Volgt nadat toetsingsadvies EA is vastgesteld en SEEA verder is uitgewerkt”: wat betekenen die afkortingen? Kunnen alle afkortingen in</p>	<p>EA: Ecologische Autoriteit SEEA: Sociaal Economische Effecten Analyse.</p>

Vragen Commissie Strategische Opgaven	Antwoorden
<p>een lijst worden opgenomen? Dat verhoogt de leesbaarheid (en leesplezier) enorm!!</p>	<p>Er is een begrippenlijst (pag. 64 en 65 van deel I), hierin is die eerste wel opgenomen, de tweede niet. Die nemen wij op in het vervolg.</p>
<p>9. Voedselbos alleen genoemd op pag. 61 in tabel 'Oplossingsrichtingen, doelbereik en (sociaaleconomische) effecten'. Waarom niet ook onder de mogelijke agrarische teeltmethoden?</p>	<p>Er vindt onderzoek plaats naar het ontwikkelen van voedselbossen, maar het verdienmodel is vooralsnog dusdanig dat het niet gezien wordt als een volwaardige agrarische teeltmethode.</p>
<p>10. Pagina 56: er wordt een vergelijking betreffende methaanuitstoot tussen weidegang en kuilgras. Wat levert de vergelijking met kuilmais op?</p>	<p>Deze vergelijking is ons inziens bij de beoordeling van de maatregel 'verlengde weidegang' niet aan de orde. Het gaat om het voordeel van het laten grazen in de wei. Onder 'voerspoor' heeft wel de samenstelling van de kuil veel aandacht.</p>
<p>11. Kruidenrijk grasland: geen extra dierlijke bemesting nodig, de weidende dieren zorgen daar zelf voor. Wel is het van belang wat om het effect op de melkproductie te weten en hoe dat op een verantwoorde wijze kan worden gecompenseerd. Wordt daar onderzoek naar gedaan? Wordt er onderzoek gedaan of overwogen naar de toepassing van GVE/ha (grootvee eenheid) om het aantal dieren per ha te bepalen dat op het beschikbare areaal van de boerderij voldoende voedsel heeft?</p>	<p>Ja, bijvoorbeeld door Wageningen University & Research (WUR) wordt momenteel veel en uitgebreid onderzoek gedaan naar de soortensamenstelling van kruidenrijke graslanden, voerhoeveelheid en kwaliteit, inpassing in de bedrijfsvoering, enz.</p> <p>De discussie over GVE/ha, GVE/hectare gras of hectare gras/GVE betreft een landelijke discussie. Wij gaan er vanuit dat eventueel daarmee samenhangend onderzoek ook landelijk geïnitieerd wordt.</p>
<p>12. P.68/69 Natuurnetwerk Bos. Zou een versterkte bosrand langs de kust op de kop van Schouwen als invang van de grote hoeveelheid stikstof uit zee kunnen fungeren?</p>	<p>Stikstof wordt aangepakt bij de bron om het meeste effect te behalen. Daarnaast is de kust van de Kop van Schouwen is aangewezen als Natura 2000-gebied. Het aanleggen van bos direct langs de zeereep kan niet en past niet binnen het duinsysteem en doelen van het gebied.</p>
<p>13. P.74: Financiën en risico's boerenlandvogels en ANLb. Waarom is er geen Provinciale (deel)financiering mogelijk? Het is toch een typisch Zeeuws belang als akkerbouw provincie? Hoe groot is de kans dat de voorgestelde financiering uit het transitiefonds geheel/gedeeltelijk doorgaat?</p>	<p>Het agrarisch natuurbeheer (ANLb) dient bij te dragen aan de VHR-doelen en is hoofdzakelijk gericht op boerenlandvogels. Voor het reguliere ANLb ontvangen we Europese financiering uit het GLB-NSP. Daar hoort cofinanciering tegenover te staan, die wordt betaald uit het Provinciefonds.</p> <p>Het behalen van de VHR-doelen is in principe een Rijksopgave waarvoor middels het NPLG/Transitiefonds extra middelen beschikbaar gemaakt worden.</p>

Vragen Commissie Strategische Opgaven	Antwoorden
	<p>Net als voor de andere maatregelen is voornamelijk niet duidelijk of en wanneer financiering van de voorgestelde uitbreiding van het agrarisch natuurbeheer in Zeeland plaats zal vinden.</p>
<p>14. P. 78: Zelfde vraag voor de aanleg van de moerassen. Gaaf op basis van vrijwilligheid. Wat als dat niet lukt? Dan toch onvrijwillig?</p>	<p>Het zoekgebied voor de moerassen is heel Zeeland. Omdat er een koppeling gemaakt kan worden met zoet water buffering waar vanuit de landbouw veel belangstelling voor is denken we juist dat hier interesse voor is. De moerasgebieden zullen alleen op basis van vrijwilligheid aangelegd worden.</p>
<p>15. P. 95. Recreatie-Planuitwerking. Is er al enig zicht op het tijdsplan en de financiering van dit toch wel belangrijke project:</p>	<p>Wij onderschrijven het belang van deze maatregel en zijn momenteel bezig met de uitwerking en het tijdsplan. Zicht op financiering is er momenteel nog niet.</p>
<p>16. P. 99. Besluitvorming en betrokken partijen: Daar horen de Zeeuwse gemeenten toch ook in met hun belang in de toeristenbelasting en de rol als vergunningverlener?</p>	<p>Dat is juist. De Zeeuwse gemeenten staan op blz. 95 ook genoemd bij het kopje 'Deelnemende partijen', dus moeten ook terugkomen in de vermelding van betrokken partijen op blz. 99. Het fiche van de maatregel zal worden aangevuld.</p>

Provinciale Staten van Zeeland
Postbus 6001
4330 LA MIDDELBURG

Onderwerp	Zaaknummer	Uw kenmerk	Behandeld door	Verzonden
Gebiedsprogramma 1.0 NPLG	342542			

Middelburg, 8 september 2023

Geachte voorzitter,

Na publicatie van de agenda en stukken van de commissie Strategische Opgaven van 15 september, blijkt dat bijlage 8 (concept Aanvraag Programma Natuur) ontbreekt. Naar deze bijlage wordt wel verwezen en deze maakt integraal onderdeel uit van het concept Zeeuwse Gebiedsprogramma, dat aangeboden is voor wensen en bedenkingen. Over deze bijlage gaan ook al een aantal gestelde technische vragen, dit omdat de bijlage wel te vinden is in de stukken die gepubliceerd zijn op onze website.

Voor een goede behandeling is het van groot belang dat deze bijlage aan de stukken van het concept Zeeuwse gebiedsprogramma wordt toegevoegd. Eerder hebben Gedeputeerde Staten het volledige concept gebiedsprogramma, inclusief het concept Aanvraag Programma Natuur, vastgesteld en aan Provinciale Staten vastgesteld en verstuurd. In het proces van het document toegankelijk maken is de bijlage helaas vergeten. Onze excuses daarvoor.

Omwille van een goede bespreking verzoeken wij u daarom om deze bijlage aan de besprekingsstukken toe te voegen.

Met vriendelijke groet,

Gedeputeerde Staten van Zeeland,
Namens deze,

W.R.L. Nielen MBA

Bijlagen:

1. Concept Aanvraag Programma Natuur (bijlage concept Zeeuwse gebiedsprogramma)

Aanvraag Programma Natuur Zeeland

Gericht op natuurherstel van stikstof overbelaste en overgevoelige Natura 2000-natuur, fase 2 (2024-2030)

Aanvraag Programma Natuur Zeeland fase 2

Gericht op natuurherstel van stikstof overbelaste Natura 2000-natuur, fase 2 2024-2030

Datum: voorjaar 2023

Auteur: team programma Natuur

Versienummer:

Status: CONCEPT

Inhoudsopgave

1.	Fase 2 Programma Natuur 2024-2030	6
1.1	De natuuropgave voor de komende jaren binnen Zeeland	6
1.1.1	Wat hebben we in de eerste fase programma Natuur bereikt	6
1.1.2	Wat gaat er over van de over programmering uit fase 1	6
1.1.3	Wat willen we bereiken eind 2030?	6
1.1.4	Strategie	7
1.1.5	Fase 2 Programma Natuur, 2024-2030	8
1.1.6	Koppeling met Natuur Doel Analyses	8
1.1.7	Beheerplannen	8
1.1.8	Experimenteergronden	9
1.2	Stikstof overbelaste en -gevoelige Natura 2000 gebieden	10
1.2.1	Stikstof overbelaste en -gevoelige Natura 2000 gebieden	10
1.2.2	Stikstofoverbelasting per Natura 2000-gebied	10
1.2.3	Prioritering Programma Natuur, fase 2 Zeeland	10
a.	Invulling van Programma Natuur, fase 2	12
b.	Het Zeeuwse natuurherstelmaatregelpakket 2024-2030	12
c.	Sleutelhectares i.r.t. het realiseren van het Zeeuwse Natuur Netwerk i.r.t. stikstof overbelaste Natura 2000-gebieden.	14
d.	Risico's voor de uitvoeringsfase	15
e.	Borging van natuurherstelmaatregelen	15
2.	Maatregelpakket 2024-2030 per stikstof overbelast Natura 2000-gebied	16
2.1	Natura 2000-gebied Kop van Schouwen (nr. 116)	16
2.1.1	Instandhoudingsdoelen:	18
2.1.2	Voornaamste knelpunten en accenten voor nemen van maatregelen	18
2.1.3	Relevante bronnen:	19
2.1.4	Additionele Natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2021-2023 (2025) op hoofdlijnen.	20
2.1.5	Maatregelpakket Programma Natuur in detail Kop van Schouwen, 2024-2030	21
2.2	Natura 2000-gebied Manteling van Walcheren (nr. 117)	28
2.2.1	Instandhoudingsdoelstellingen	30
2.2.2	Voornaamste knelpunten/drukfactoren en accenten voor nemen van maatregelen	31
2.2.3	Relevante bronnen:	31
2.2.4	Additionele natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2024-2030 op hoofdlijnen	31
2.2.5	Maatregelpakket Programma Natuur in detail Manteling van Walcheren, 2024-2030	34
2.3	Westerschelde & Saeftinghe (122) Natura 2000	39
2.3.1	Instandhoudingsdoelstellingen	39
2.3.2	Voornaamste knelpunten en accenten voor maatregelen	41

2.3.3	Additionele natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2024-2030 op hoofdlijnen	41
2.3.4	Maatregelpakket Programma Natuur Westerschelde	42
2.3.5	Maatregelpakket Programma Natuur Westerschelde & Saeftinghe in detail, 2024-2030	43
2.4	Natura 2000-gebied Oosterschelde (118)	45
2.4.1	Instandhoudingdoelstellingen	46
2.4.2	Voornaamste knelpunten en accenten voor het nemen van maatregelen	47
2.4.3	Relevante bronnen	48
2.4.4	Additionele natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2024-2030 op hoofdlijnen	48
2.4.5	Maatregelpakket Programma Natuur Oosterschelde in detail, 2024-2030	50
2.5	Natura 2000-gebied Grevelingen (115)	53
2.5.1	Instandhoudingsdoelen	54
2.5.2	Voornaamste knelpunten	55
2.5.3	Relevante bronnen	56
2.5.4	Natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2021-2023 op hoofdlijnen (eerste Fase)	56
2.5.7	Maatregelpakket Programma Natuur Grevelingen in detail, 2024-2030	58
2.6	Natura 2000-gebied Zwin en Kievittepolder (123)	59
2.6.1	Instandhoudingsdoelstellingen	60
2.6.2	Voornaamste knelpunten en accenten voor nemen van maatregelen	61
2.6.3	Relevante bronnen	61
2.6.4	Natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2024-2030 op hoofdlijnen	61
2.6.3	Maatregelpakket Programma Natuur Zwin en Kievittepolder fase 2 2024-2030	62
2.7	Natura 2000-gebied Yerseke en Kapelse Moer (121)	64
2.7.1	Instandhoudingsdoelen	64
2.7.2	Voornaamste knelpunten en accenten voor nemen van maatregelen	65
2.7.3	Relevante bronnen	65
2.7.4	Additionele natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2021-2023 (2025) op hoofdlijnen	65
2.7.5	Maatregelpakket Yerseke en Kapelse Moer Programma Natuur fase 2 (2024-2030)	66
2.8	De drie Kreken (Groote Gat, Canisvliet en Vogelkreek)	67
2.8.1	Natura 2000-gebied Groote Gat (124)	67
2.8.1.1	Instandhoudingsdoelen	68
2.8.1.2	Voornaamste knelpunten en accenten voor nemen van maatregelen	68
2.8.1.3	Relevante bronnen	68
2.8.1.4	Natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2024-2030 op hoofdlijnen	68
2.8.1.5	Maatregelpakket Programma Natuur Groote Gat fase 2, (2024-2030)	70
2.8.2	Natura 2000-gebied Canisvliet (nr. 125)	70
2.8.2.1	Instandhoudingsdoelstellingen	71

2.8.2.2	Voornaamste knelpunten en accenten voor maatregelen	71
2.8.2.3	Relevante bronnen	71
2.8.2.3	Additionele natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2024-2030 op hoofdlijnen	72
2.8.2.4	Maatregelpakket Programma Natuur fase 2 Canisvliet, 2024-2030	73
2.8.3	Natura 2000-gebied Vogelkreek (nr. 126)	74
2.8.3.1	Instandhoudingsdoelstellingen	75
2.8.3.2	Voornaamste knelpunten en accenten voor maatregelen	75
2.8.3.3	Relevante bronnen	75
2.8.3.4	Additionele natuurherstelmaatregelen, 2025 -2030	75
2.8.3.5	Maatregelpakket Programma Natuur fase 2 Vogelkreek, 2024-2030	77
3.	Begroting Programma Natuur Zeeland, fase 2	78
3.1	Begroting gebieden 2024-2030	78
3.1.1	Nadere uiteenzetting apparaatskosten tot 2030 (15% overheadskosten)	78
3.1.2	Begroting 2024-2030, aanvullende programmering vanuit fase 1 (reserve maatregelen)	78
3.1.3	Totale begroting 2024-2030 prioritering en aanvullende programmering.	79
2.	Bijlage 1. N2000 Gebieden	80
3.	Bijlage 2. Stikstofoverbelasting per Natura 2000-gebied	81
4.	Bijlage 3. Aanvullende programmering Programma Natuur vanuit fase 1, per gebied	85
	Kop van Schouwen	85
	Manteling van Walcheren	88
	Oosterschelde	90
	Grevelingen	91
	Yerseke & Kapelse Moer	92
	Zwin en Kievittepolder	94
	Canisvliet	95
	Groote Gat	97
	Colofon	99

1. Fase 2 Programma Natuur 2024-2030

Deze Zeeuwse aanvraag heeft betrekking op het verkrijgen van rijksmiddelen die door het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit via een specifieke uitkering aan provincies beschikbaar worden gesteld voor kwaliteitsverbetering van stikstof overbelaste Natura 2000-gebieden. De rijksmiddelen maken daarbij onderdeel uit van de landelijke structurele aanpak stikstof en zijn daarbij gekoppeld aan het Programma Natuur 2021-2030 welke is opgeknipt in twee fasen. In navolging van fase 1 (2021-2023) omvat deze aanvraag de Zeeuwse inzet voor fase 2, 2024-2030. Dit programma natuur is opgesteld als bijlage bij het gebiedsprogramma. Later dit jaar zal dit ook nog als onderdeel van de SPUK programma natuur worden ingediend.

1.1 De natuuropgave voor de komende jaren binnen Zeeland

1.1.1 Wat hebben we in de eerste fase programma Natuur bereikt

Programma Natuur fase 1 richtte zich op de natuur in en rond beschermde natuurgebieden en anderzijds op de natuurkwaliteit in ruimere zin, in een natuurinclusieve samenleving. Daarbij is de focus gelegd op de overbelaste, stikstofgevoelige natuurgebieden. In de eerste fase lag daarbij de nadruk op een start van de uitvoering van de eerste maatregelen, en op de voorbereiding van een structurelere aanpak in de tweede fase.

Het neerdalen van stikstof afkomstig van diverse economische activiteiten (verkeer, industrie, landbouw) heeft in de Natura 2000 gebieden een negatief effect op de natuurwaarden. Nieuwe inzichten op basis van monitoring en fysiek herstel zijn opgenomen in de geactualiseerde beheerplannen Natura 2000. Deze hebben de basis gevormd voor een nieuw Uitvoeringsprogramma Natuurherstel 2022–2030. Daarbij ligt de aanvullende focus ook in de periode 2024-2025 op uitvoering van het Programma Natuur, fase 1 als onderdeel van de landelijke stikstof aanpak. Het Programma Natuur fase 1 hebben we ingezet om hier “experimenteeruimte” voor te kunnen maken. Daarmee hebben we naast draagvlak ook ervaring kunnen opbouwen zodat deze transitie gedurende fase 2 van het Programma Natuur verder kan gaan plaatsvinden binnen Zeeland.

Voor fase 1 was onze strategie dat maatregelen zoveel als mogelijk werden uitgevoerd in opdracht van de Provincie waarbij terreinbeheerders en Waterschap naast een toezichthoudende rol ook een voorbereidende en uitvoeringsrol hadden. Nadrukkelijk is met alle partijen daarbij de samenwerking gezocht. Daar waar het gaat om overgangszones was de strategie om de landbouw rondom stikstof overbelaste Natuurgebieden als eerste in transitie brengen naar andere vormen van landbouw (landschapsgrond/experimenteergrond), die bijdragen aan het herstel van de Natuurkwaliteit en daarmee ook aan behoud en herstel van biodiversiteit en landschap. Dit ook als onderdeel van de Strategische aanpak stikstof. De waardevolle elementen in de samenwerking uit fase 1 willen we in fase 2 voortzetten.

1.1.2 Wat gaat er over van de over programmering uit fase 1

Uitvoering van de maatregelen van fase 1 van het programma Natuur loopt nog door tot en met 2025. Fase 1 wordt daarbij benut om enerzijds te werken aan natuurherstel, en anderzijds ervaringen op te doen die meegenomen kunnen worden in het vervolg van het programma.

In de eerste fase hebben we geleerd dat flexibiliteit van regelingen gewenst is en dat er behoefte is aan een goede afstemming bij de uitwerking van instrumentarium.

In de aanvraag voor fase 1 hebben we destijds een behoorlijke over programmering (van ruim 9 miljoen) opgenomen waardoor niet alle in fase 1 opgenomen maatregelen ook daadwerkelijk in de 1e fase konden worden uitgevoerd. Ook kunnen we voor sommige maatregelen nu nog niet voorzien of deze ook daadwerkelijk in de 1e fase kunnen worden afgerond. Om die reden zijn alle maatregelen die zijn opgenomen in fase 1 en in de periode 2021- juni 2023 niet tot (volledige) uitvoering of uitwerking zijn gekomen opnieuw opgenomen in de programmering voor fase 2. Deze maatregelen zijn wel geschikt voor de 1e fase, in de tabellen zijn deze apart weergegeven.

1.1.3 Wat willen we bereiken eind 2030?

Als Provincie Zeeland streven we, net zoals andere partijen, naar het kwalitatief herstellen, verbeteren en robuust en veerkrachtig maken van de Zeeuwse natuur.

Vóór eind 2030 verwachten we met de maatregelen 70% doelrealisatie van stikstof overbelaste Natura 2000-gebieden te behalen, met specifieke aandacht voor stikstofgevoelige natuur. We willen daarbij een goede basiskwaliteit van de natuur, binnen én buiten natuurgebieden en bevorderen de transitie naar een natuurinclusieve samenleving voor algeheel biodiversiteitsherstel.

Overeenkomstig de Wet stikstofreductie en natuurverbetering (WSN) voldoen we eind 2030 daarbij eveneens aan het tussentijdse doel van geformuleerde stikstof omgevingswaarde. Dat wil zeggen dat ten minste 50 procent van de hectares met stikstofgevoelige natuur in Natura-2000-gebieden voldoen aan een stikstofdepositie die gelijk of kleiner is dan de KDW. Dit willen we bereiken door maatregelen zoals:

1. Uitvoering van generieke bronmaatregelen (landelijk, rijksregels zijn hiervoor nodig).
2. Uitvoering van aanvullende regionale bronmaatregelen.
3. Uitvoeren van extra noodzakelijke natuurherstelmaatregelen binnen en buiten Natura 2000-gebieden zoals:
 - a. PAS-herstelmaatregelen 1^e tranche en verder.
 - b. Natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, fase 1 en fase 2.
4. Transitie van de landbouw naar een volhoudbare landbouw en/of natuur-inclusieve landbouw.
5. Overige maatregelen die bijdragen aan natuurherstel.

1.1.4 Strategie

Gezien de uitkomsten van natuurdoelanalyses, de aanhoudende maatschappelijke problematiek rond het stikstofdossier en de afstand tot doelbereik vraagt programma natuur fase 2 in ieder geval een voortzetting van de focus op natuurherstel. De input hiervoor zijn de maatregelen, zoals deze zijn geformuleerd in de natuurdoelanalyses en andere maatregelen in de beschermde stikstofgevoelige natuurgebieden. Daarbij gaat het om alle maatregelen met uitzondering van generieke bronmaatregelen.

Natuurherstelmaatregelen kunnen worden gefinancierd uit Programma Natuur. Het verbeteren van natuurkwaliteit **buiten de** stikstofgevoelige gebieden blijft daarbij staan als ambitie. Daarnaast worden via het gebiedsprogramma maatregelen geformuleerd voor andere te realiseren natuurdoelen.

De focus in fase 2 ligt op het verbeteren van condities rond natuurgebieden, ten behoeve van de natuurkwaliteit in de natuurgebieden.

- Fase 2 richt zich met prioriteit op herstel van stikstofgevoelige natuur in Natura 2000 gebieden.
- De focus ligt op systeemherstel, wat ook maatregelen buiten de grenzen van natuurgebieden vraagt.
- De resultaten van de natuurdoelanalyses zijn gebruikt bij het definiëren van de maatregelen.

De focus van het Programma Natuur (systeemherstel met focus op overbelaste stikstofgevoelige Natura2000-gebieden) blijft dus in hoofdlijn gehandhaafd. Maatregelen binnen natuurgebieden die uitvoering krijgen via terrein beherende organisaties en geen afstemming vragen met andere partijen kunnen sowieso via Programma Natuur lopen.

Ook maatregelen buiten de natuurgebieden, gericht op systeemherstel en kwaliteitsverbetering in de natuurgebieden, kunnen via het Programma Natuur lopen. Het kan gaan om maatregelen die moeten worden uitgevoerd op agrarische grond of grond van andere (particuliere) eigenaren.

Op basis van de natuurdoelanalyses en (indien al aanwezig) de adviezen van de Ecologische Autoriteit, bepalen we welke maatregelen in en rond stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden moeten worden uitgevoerd in Fase 2 van het Programma Natuur.

De natuurdoelanalyses worden daarmee benut om te concretiseren welke maatregelen nodig zijn voor de 'systeemgerichte uitwerking' die in het Uitvoeringsprogramma is aangekondigd.

De gerichte inzet van middelen van Programma Natuur vraagt ook de nodige flexibiliteit en ruimte voor experiment. Er moet ruimte zijn om middelen beschikbaar te stellen voor maatregelen ook als het effect op herstel op voorhand niet volledig is te garanderen. Vanzelfsprekend moet er zoveel mogelijk worden ingezet op maatregelen die zich in de praktijk hebben bewezen, maar omdat de kennis van de werking van landschap ecologische systemen in ontwikkeling moet er ruimte zijn om te kunnen handelen op basis van beperkte (veld)kennis en inzichten van experts.

1.1.5 Fase 2 Programma Natuur, 2024-2030

Om te komen tot een effectief maatregelpakket voor fase 2 hebben we gedurende 2021-2023 met partners brainstormsessies, aanvullend onderzoek en monitoring uitgevoerd.

Monitoring naar effecten van maatregelen waren onmisbaar om verdere maatregelen voor fase 2 te kunnen bepalen.

Zo is het van belang dat de optimalisatie van de hydrologie (met name de interactie tussen grond en oppervlaktewater) zowel regionaal als lokaal beter in beeld wordt gebracht.

Op basis van een uitgebreid grond- en oppervlaktewater model zijn de afgelopen decennia diverse optimalisaties doorgevoerd (o.a. in voormalig landinrichtingsprojecten en wateroverlast programma's). Dit regionale model met plaatselijke detaillering biedt inzicht in knelpunten/mogelijke oplossingen als dit wordt ge-update. Uitgaan van een veranderend neerslagpatroon, functiewijziging doorvoeren (particulier natuurbeheer), veranderingen in oppervlaktewater infrastructuur etc. wordt inzicht verkregen in het systeem en effectiviteit van veranderingen. Daarnaast zullen lokaal op meer detailniveau situaties in beeld gebracht moeten worden waarbij ook duidelijk de tijdsafhankelijke ontwikkelingen in beeld moeten komen. Een gebiedsgerichte hydrologische aanpak van de N-2000 gebieden (inclusief randzone) van de Kop van Schouwen en de Manteling van Walcheren, zal zorg moeten dragen dat er een beter inzicht, begrip en samenwerking komt op het gebied van de hydrologie van de duingebieden met name op de tijdsafhankelijk ontwikkelingen. Enerzijds het regionale beeld en anderzijds de lokale no regret maatregelen. De ontwikkelingen en mogelijkheden dienen doorgevoerd te worden in juridische kaders (peilbesluit/legger) die goed aansluiten op een reële specifieke situatie van duingebieden. Daartoe dient meer en structureel informatie-uitwisseling en specialisme ingezet te worden, intensivering van de samenwerking om deze gebieden te optimaliseren.

1.1.6 Koppeling met Natuur Doel Analyses

In 2022/2023 zijn voor de stikstofgevoelige Zeeuwse natuurgebieden natuurdoelanalyses opgesteld. Deze natuurdoelanalyses geven inzicht in de stand van zaken met betrekking tot het behalen van de doelstellingen. De resultaten die daaruit voorkomen gebruiken we eveneens voor de bepaling van natuurherstelmaatregelen fase 2 van het Programma Natuur voor de stikstof overbelaste Natura 2000-gebieden. We zien nu al dat de nadruk de komende jaren veel meer moet komen te liggen op verdiepend systeemonderzoek. Dit houdt in dat naast het verder detailleren van watersysteemonderzoek ook geochemisch onderzoek van verschillende bodemtypen en in kaart brengen van de grondwaterkwaliteit, zowel diep als ondiep zal moeten plaatsvinden. Dit systeemonderzoek omhelst daarbij uitbreiding naar (rand)zones rondom Natura 2000-gebieden. Dit was in de eerste fase van het Programma Natuur ook al aangekondigd en is in de eerste fase deels al geïnitieerd, maar zal in de 2e fase verder uitgediept gaan worden. Indien dit leidt tot maatregelen in de gebieden zal dit ook worden uitgevoerd binnen de 2e fase van het Programma Natuur.

1.1.7 Beheerplannen

Er zijn binnen de provinciegrenzen van Zeeland 16 N 2000-gebieden.

De Provincie Zeeland is verantwoordelijk voor de beheerplannen van zeven van deze gebieden. Voor de andere gebieden is of Rijkswaterstaat voortouwnemer of de Provincie Noord-Brabant.

Op dit moment ligt het beheerplan voor de Kop van Schouwen ter inzage. Naar verwachting zal het beheerplan voor de Manteling van Walcheren in de loop van 2023 ter inzage gelegd worden.

Voor de andere vijf Zeeuwse gebieden (De Drie Kreken, Zwin en Kieviettepolder en de Yerseke en Kapelse moer) is nog een geldend beheerplan dat binnenkort afloopt (2023 of 2024). In 2023 zal worden gestart met het opstellen van een nieuw beheerplan voor deze gebieden. Rijkswaterstaat heeft het beheerplan voor de Deltawateren recent verlengd.

1.1.8 Experimenteergronden

Experimenteren met landbouwtransitie, groenblauwe dooradering en biodiversiteit

Binnen het Zeeuwse Programma Natuur zijn verschillende maatregelen opgenomen voor het herstellen en robuuster maken van overbelaste Natura2000 gebieden. In Zeeland wordt als onderdeel van het Programma Natuur ook actief gewerkt in de zone rondom deze natuurgebieden via duurzame vergroening en natuurinclusieve landbouw. Via deze maatregelen worden door extensivering en omschakeling naar natuurinclusieve landbouw groenere gebieden en een reductie van stikstof emissie gerealiseerd. Het is een zoektocht naar een vorm van akkerbouw en veehouderij die volhoudbaar is in de nabijheid van stikstofgevoelige Natura2000 gebieden.

In de zone rondom N2000 duingebied, Kop van Schouwen, worden al enige jaren tijdelijk beschikbare ruilgronden tijdelijk ingezet om natuuropgaven en een landbouwtransitie te ondersteunen. Dit gebeurt via korte termijn pacht. Samen met subsidies en kleinschalige gebiedsprocessen heeft dit gebied laten zien dat transitie mogelijk is^[1]. Vooralsnog heeft dit een tijdelijk karakter gehad en heeft de focus op landbouwtransitie en de agrarische biodiversiteit gelegen.

In het Programma Natuur voor Zeeland is ingezet op het blijvend in transitie brengen van de landbouw om daarmee de landbouw bij te laten dragen aan het herstel en het robuuster maken van de natuurkwaliteit in met name de duingebieden van de Kop van Schouwen en de Manteling van Walcheren. Daarmee ook aan het behoud en herstel van de biodiversiteit en het landschap. De gronden die hiervoor tijdelijk werden ingezet en nieuw te verwerven gronden, kunnen nu ook permanent worden afgewaardeerd en ingezet worden. Op deze gronden kunnen dus risicovolle experimenten plaatsvinden. Voor de landbouw is dit een manier om mee te werken aan de transitie met gronden die niet in hun bezit zijn. Op deze manier kan er geëxperimenteerd worden op gronden die niet in eigendom zijn. Bij succes kunnen de geleerde lessen bijdragen aan het toepassen hiervan op reguliere gronden. Daarnaast levert de permanente afwaardering kansen voor het testen van lang termijn beheer van opgaven als groen blauwe dooradering en bijvoorbeeld experimenten met zoetwatermoerassen waarin natuurfuncties en zoetwaterbeschikbaarheid voor de landbouw gecombineerd worden of ganzenafleidingsgebieden om ganzen bij waardevolle gewassen vandaan te lokken. Zoekgebieden voor deze pilot liggen primair in gebieden waar vanuit de provincie Zeeland al activiteiten ontplooit worden op het gebied van landbouwtransitie en N2000 systeemherstel zoals De kop van Schouwen, Manteling van Walcheren, Yerseke- en Kapelse moer en de Kop van Ossensisse.

^[1] Lerende evaluatie van het Natuurpact 2020. Gezamenlijk de puzzel leggen voor natuur, economie en maatschappij © PBL Planbureau voor de Leefomgeving Den Haag, 2020 PBL-publicatienummer: 3852

1.2 Stikstof overbelaste en -gevoelige Natura 2000 gebieden

1.2.1 Stikstof overbelaste en -gevoelige Natura 2000 gebieden

Op 10 juli 2020 hebben Provinciale Staten de 'Strategische Aanpak Stikstof Zeeland' vastgesteld. Naar aanleiding van het Nationaal Programma Landelijk Gebied dat in 2022 werd vastgesteld, is de 'Strategische Aanpak Stikstof Zeeland' aangepast naar 'Strategisch Plan Aanpak Landelijk Gebied en Stikstof in Zeeland'. Dit plan bouwt voort op de uitgangspunten van 2020. Provinciale Staten hebben op 23 september 2022 de randvoorwaarden hiervoor vastgesteld. Zie [Richtingen notitie opgave Landelijk Gebied en Stikstof \(zeeland.nl\)](#)

De strategische Aanpak Stikstof is geactualiseerd aan het volgende nieuwe kader:

- Het gebiedsproces rond de meest overbelaste gebieden voort te zetten en de gebiedsgerichte aanpak in overig Zeeland te verbreden door de stikstofopgave te koppelen aan de kansen en opgaven in het landelijk gebied.
- Als provincie, binnen de mogelijkheden van de Zeeuwse context, te streven naar zoveel mogelijk reductie van stikstofemissie en ons maximaal in te spannen om zoveel mogelijk bij te dragen aan het richtinggevend doel.

Hierbij zijn wij ons bewust van onze rol in de gezamenlijke opgave voor de provincies. De volgende randvoorwaarden blijven hierbij leidend:

- Voor een aantal Natura 2000 gebieden in Zeeland is het halen van de omgevingswaarde mogelijk. Echter, ook met het maximaal inzetten op het halen van de richtinggevende doelen, wordt de omgevingswaarde voor de duingebieden niet gehaald.
- Alle sectoren dragen bij. Waarbij het rijk ook een belangrijke verantwoordelijkheid heeft.

1.2.2 Stikstofoverbelasting per Natura 2000-gebied

In veel Nederlandse Natura 2000-gebieden wordt de kritische depositiewaarde (KDW) van habitattypen overschreden. De KDW geeft aan bij welke mate van stikstofdepositie wordt aangenomen dat niet langer op voorhand kan worden uitgesloten dat er een risico is dat de kwaliteit van het habitatype wordt aangetast als gevolg van de verzurende en/of vermestende invloed van de stikstofdepositie.

Een toename van de stikstofdepositie op Natura 2000-gebieden moet daarom (gelet op de instandhoudingsdoelstellingen van Natura 2000-gebieden) worden voorkomen. Als gevolg van de overschrijding van de KDW worden nieuwe activiteiten die stikstofdepositie veroorzaken, vooraf kritisch beoordeeld.

Als de KDW op habitattypen in een Natura 2000-gebied wordt overschreden, betekent dat niet dat vaststaat dat een aantasting van de kwaliteit van een habitatype plaatsvindt. Die overschrijding betekent wel dat de mogelijkheid van een aantasting niet zonder meer afwezig is. Omdat significante gevolgen van een nieuwe activiteit (die stikstofdepositie veroorzaakt) dan niet op voorhand kunnen worden uitgesloten, is voor die nieuwe activiteit een natuurvergunning vereist.

Voor de visualisaties per Natura 2000 gebied voor de stikstof overbelasting wordt verwezen naar bijlage 2.

1.2.3 Prioritering Programma Natuur, fase 2 Zeeland

De relevante Zeeuwse Natura 2000-gebieden met stikstof overbelaste en (zeer) stikstof gevoelige leefgebieden en soorten worden hieronder opgesomd. Hierbij kijken we ook naar de KDW. We bekijken deze gebieden in een bredere context, waarbij we rekening houden met de zones rondom de N2000 gebieden.

Deze gebieden zijn o.a.:

1. Kop van Schouwen

2. Manteling van Walcheren
3. Westerschelde & Saeftinghe
4. Oosterschelde
5. Grevelingen
6. Zwin- en Kievittepolder
7. Yerseke en Kapelse Moer
8. De drie Kreken:
 - Het Groote Gat
 - Canisvliet
 - Vogelkreek

Gezien uitgevoerde stikstofanalyses (zie bijlage 2) is met terreinbeheerders bepaald dat de Zeeuwse focus gedurende 2024-2030 in eerste instantie ligt op natuurherstel van de Natura 2000-gebieden Kop van Schouwen en de Manteling van Walcheren. In de overige gebieden Westerschelde & Saeftinghe, Oosterschelde, Grevelingen, Zwin- en Kievittepolder, Yerseke en Kapelse Moer en De drie Kreken is verder geen onderlinge prioritering aangebracht. Wel wordt getracht om ook in die gebieden zoveel mogelijk maatregelen te treffen.

De stikstofproblematiek van de gebieden is duidelijk (zie bijlage 2). Het bepaalde pakket (geprioriteerde) gebieden voor de uitvoeringsperiode tot 2030 betreft een raming van € 62,8 miljoen. Om voldoende flexibiliteit in uitvoering te borgen is hierbij een overprogrammering van € 18,1 miljoen aan projecten en of maatregelen inbegrepen. Indien de adviezen van de ecologische autoriteit hiertoe aanleiding geven zullen de maatregelen hierop, indien gewenst, worden aangepast.

Daarnaast hebben we als over programmering opgenomen alle maatregelen vanuit fase 1 welke medio 2023 nog niet (volledig) zijn uitgevoerd of bestuurlijk verplicht (€ 22,9 miljoen). Bijlage 3 geeft een specificatie van deze maatregelen. We verwachten dat de komende periode de bedragen genoemd in deze specificatie verder zullen afnemen.

Op basis van stikstofanalyses, haalbaarheid van maatregelen binnen de uitvoeringsperiode fase 1 2021-2025 is de Zeeuwse prioritering voor het Programma Natuur fase 2 2024 tot 2030 als volgt weer te geven:

Prioritering fase 2 Programma Natuur, 2024-2030

1. Kop van Schouwen (nr.116)
2. Manteling van Schouwen (nr.117)

Overige gebieden, waarin verder geen onderlinge prioritering is opgenomen:

3. Westerschelde en Saeftinghe (nr. 122)
4. Oosterschelde (nr. 118)
5. Grevelingen (nr. 115)
6. Zwin en Kievittepolder (nr. 123)
7. Yerseke en Kapelse Moer (nr. 121)
8. De drie Kreken:
 - Het Groote Gat (nr. 124)
 - Canisvliet (nr. 125)
 - Vogelkreek (nr.126)

Mocht gedurende de looptijd van Programma Natuur fase 2 blijken dat opnieuw een overschrijding komt in één nog niet genoemd N-2000 gebied binnen Zeeland dan kunnen hier ook passende maatregelen worden genomen.

Een gedegen voorbereiding van uitvoeringsprojecten duurt gemiddeld 1 tot 3 jaar. Dit is ook afhankelijk van situatie en complexiteit. Naast de voorbereiding van maatregelen voor de geprioriteerde gebieden proberen we daarom zoveel als mogelijk ook de reservemaatregelen op te pakken binnen Zeeland met partners en deze uit te werken tot op uitvoeringsniveau. Op deze manier kan snel worden geschakeld naar andere uitvoeringsmaatregelen indien blijkt dat bepaalde geprioriteerde maatregelen niet haalbaar zijn qua uitvoeringsperiode tot eind 2030.

a. Invulling van Programma Natuur, fase 2

De Zeeuwse invulling van het Programma Natuur, fase 2 omvat aanvullende projecten en maatregelen bovenop natuurherstelmaatregelen die o.a. vanuit de Programmatische Aanpak Stikstof al worden uitgevoerd. Daarbij ligt de focus op Natura 2000-herstel van stikstof overbelaste natuur en overige stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden binnen het Zeeuwse deel van het begrensde Natuurnetwerk Nederland. Alle stikstof overbelaste Natura 2000-leefgebieden liggen volledig binnen de provinciale grenzen van Zeeland. Dat maakt interprovinciale afstemming van maatregelpakketten of een grensoverschrijdende aanpak niet noodzakelijk.

De uitvoering van projecten en maatregelen vindt de komende jaren zowel binnen als buiten het begrensde Natuurnetwerk plaats.

De focus ligt ook op verbeteren van condities rond natuurgebieden, ten behoeve van de natuurkwaliteit in de natuurgebieden.

- Fase 2 richt zich met prioriteit op herstel van stikstofgevoelige natuur in Natura 2000 gebieden.
- De focus ligt op systeemherstel, wat ook maatregelen buiten de grenzen van natuurgebieden vraagt.
- Via natuurdoelanalyses wordt in beeld gebracht welke maatregelen nodig zijn om tot systeemherstel te komen.

Op basis van de natuurdoelanalyses bepalen we welke maatregelen in en rond stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden moeten worden uitgevoerd in Fase 2 van Programma Natuur. De natuurdoelanalyses worden daarmee benut om te concretiseren welke maatregelen nodig zijn voor de 'systeemgerichte uitwerking' die in het Uitvoeringsprogramma is aangekondigd.

Binnen de multifunctionele zones¹ zetten wij ook in op het realiseren van volhoudbare of natuurinclusievere vormen van landbouw. Agrarische functies en bedrijfspvormen die bijdragen aan herstel van Natura 2000-natuur en biodiversiteit. Daarbij koppelen we maatregelen indien mogelijk aan andere opgaven zoals watermaatregelen of andere klimaat adaptieve maatregelen die eveneens een bijdrage leveren aan instandhoudingsdoelstellingen.

Verder worden middelen vanuit het Programma Natuur ingezet voor het in handen krijgen van cruciale sleutelhectares die noodzakelijk zijn voor een kwalitatieve realisatie van het Natuurnetwerk Nederland en vergroting van Natuuroppervlak. De sleutelhectares vormen de cruciale stukken voor het realiseren van een robuust natuurherstel en zijn vooral benodigd om de juiste natuurlijke milieuraandvoorwaarden voor natuurontwikkeling of natuurherstel te kunnen realiseren.

b. Het Zeeuwse natuurherstelmaatregelpakket 2024-2030

Naast het nemen van bronmaatregelen als onderdeel van de 2e pijler van de stikstofaanpak vormen het nemen van additionele natuurherstelmaatregelen dus een belangrijke Zeeuwse aanpak om de negatieve effecten van stikstofdepositie voor stikstof gevoelige Natura 2000-gebieden terug te dringen of om te keren. Als Zeeland hebben we daarom voor invulling van fase 1 van het Programma Natuur een effectief maatregelpakket 2021-2023 opgesteld. Dit pakket wordt op dit moment uitgevoerd. Voor de 2e fase richten we ons op de natuurdoelanalyses en de richting die daaruit komt. Omdat de natuurdoelanalyses voor de Deltawateren heel beperkt zijn hebben we voor de delen van de Deltawateren waarvoor wij aan de lat staan breder gekeken naar wat het systeem nodig heeft.

¹ Binnen Zeeland hanteren we binnen de Strategische aanpak stikstof de term "multifunctionele zones" in plaats van overgangszones.

Samen met terreinbeheerders, waterschap, Rijkswaterstaat en aanvullende specialisten is bepaald welke additionele herstelmaatregelen extra bijdragen aan het herstel van stikstof overbelaste Natura 2000-gebieden ten opzichte van maatregelen die binnen het huidige Natuurpact al zijn of worden uitgevoerd (PAS-herstelmaatregelen of de maatregelen zoals deze in de eerste fase van Programma Natuur zijn uitgevoerd). De inhoudelijke bronnen die hiervoor gebruikt zijn betreffen natuurdoelanalyses, landschap ecologische systeemanalyses, beheerplannen en vakinhoudelijke (terrein) kennis van onder andere de genoemde Zeeuwse terreinbeheerders. Intensieve monitoring naar de effecten van de Zeeuwse maatregelen zal inzicht gaan geven op het daadwerkelijk effect op doelbereik en herstel van stikstof overbelaste en -gevoelige habitats of leefgebieden.

Het Zeeuwse maatregelpakket, fase 2 heeft als doel om de verbetering van de natuurkwaliteit van stikstof overbelaste en -gevoelige Natura 2000-gebieden in gang te zetten en de emissie van stikstof op deze gebieden te doen verminderen. Tevens wordt ingezet op het vergroten aan de robuustheid van deze Natura 2000-leefgebieden uit oogpunt van klimaatveranderingen (aanpak verdroging).

Maatregelen op hoofdlijnen

Gedetailleerde aanpak en maatregelen zijn uitgewerkt en vormen eveneens onderdeel uit van deze aanvraag (zie hoofdstuk 2). Samenvattend en op hoofdlijnen wordt de opzet gevolgd die de natuurdoelanalyses ook volgen te weten:

1. Maatregelen die gericht zijn op systeemherstel
2. Aanvullende overlevingsmaatregelen
3. Versnelde bronmaatregelen.

Onder maatregelen die gericht zijn op systeemherstel vallen de volgende maatregelen op hoofdlijnen, per gebied zijn de maatregelen uitgewerkt:

- (a) het vergroten van de dynamiek, zodat kalkrijk materiaal beter en verder in het gebied kan verspreiden. Daarmee wordt de pH verhoogd en zal de kwaliteit en de oppervlakte van enkele natuurdoeltypen toenemen. Deze maatregelen zijn vooral toepasbaar in de duingebieden.
- (b) hydrologische systeemherstel om de toenemende verdroging af te remmen en te verminderen. Dit betreft het opzetten van grond- en oppervlaktewaterpeilen en het vasthouden en infiltratie mogelijkheden van water.

Onder aanvullende overlevingsmaatregelen vallen de volgende maatregelen op hoofdlijnen, per gebied zijn de maatregelen uitgewerkt:

- (c) Aanvullende beheer- en inrichtingsmaatregelen. Dit betreft natuurherstelmaatregelen bestaande uit inrichtings- en beheermaatregelen. Dit zijn maatregelen die additioneel dienen te worden genomen en aanvullend zijn op geprogrammeerde natuurherstelmaatregelen 1e en 2e tranche PAS-maatregelen en geprogrammeerde en uitgevoerde maatregelen die vallen onder de eerste fase Programma Natuur. Voorbeelden daarvan zijn aanvullende inrichtings- en beheermaatregelen die leiden tot bijvoorbeeld extra dynamiek waaronder kleinschalige en grootschalige zandverstuivingen, herstel laagten i.r.t. vasthouden water en herstel van gemiddelde grondwaterstanden (anti verdroging).
- (d) Extra inspanning op de bestrijding van exoten binnen en buiten het natuurnetwerk

Onder maatregelen die gericht zijn op de reductie van de bronnen vallen de volgende maatregelen op hoofdlijnen, per gebied zijn de maatregelen in detail uitgewerkt:

- (a) Het reduceren van de emissie van stikstof lokaal rond stikstof overbelaste Natura 2000-gebieden. Onder andere door in te zetten op extensivering van bemesting via extra sleutelhectares, via andere vormen van landbouw in de omgeving van de stikstofgevoelige natuurgebieden en door het sturen op een kwantitatieve toename van natuurwaarden in de groen blauwe dooradering in het landelijk gebied als onderdeel van deze zones. Dit is noodzakelijk om de negatieve effecten van stikstofoverbelasting in de gebieden te doen afnemen. Het gaat daarbij om het treffen van bronmaatregelen bij bronnen die binnen en buiten het gebied liggen.
- (b) Inzetten op een natuurinclusieve ruimtelijke inrichting rond Natura 2000-gebieden (spoor 3 van landelijke structurele aanpak stikstof).

(c) Het versneld realiseren van het Natuurnetwerk Nederland (NNN) door verwerving van o.a. essentiële sleutelhectares die cruciaal benodigd zijn voor natuurherstel.

(d) Invulling geven aan de landelijke bossenstrategie (additioneel voor Zeeland 400 ha extra bos, binnen en buiten het NNN, voor het gedeelte buiten het NNN wordt een beroep gedaan op transitiegelden).

Om dit uit te kunnen voeren en de resultaten duurzaam te kunnen monitoren is onderzoek en monitoring nodig aanvullend op de reeds bestaande monitoringspakketten. Daarnaast wordt net als in de eerste fase ingezet op apparaatskosten.

c. Sleutelhectares i.r.t. het realiseren van het Zeeuwse Natuur Netwerk i.r.t. stikstof overbelaste Natura 2000-gebieden.

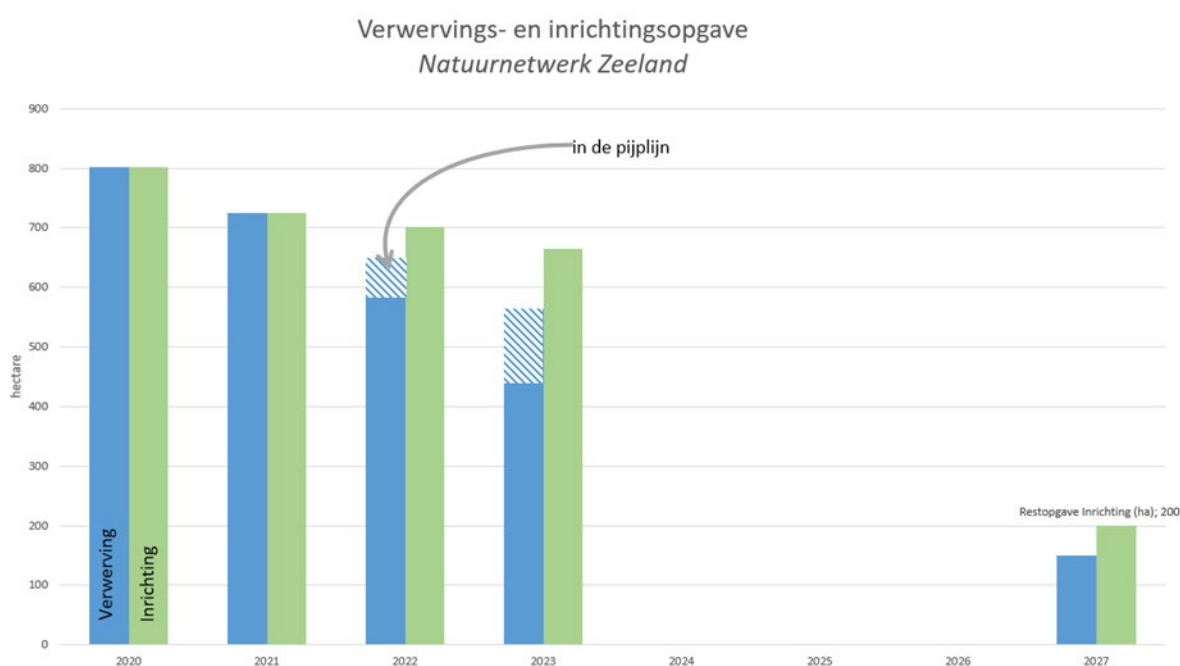
Opgave

In het Natuurpact (2013) is afgesproken dat de Provincies uiterlijk in 2027 minimaal 80.000 ha nieuwe natuur in het Natuurnetwerk Nederland (hierna: NNN) realiseren. Inmiddels is hier 45.000 ha van gerealiseerd, maar blijft nog een grote landelijke opgave van 34.432 ha over. De restantopgave per provincie maakt deel uit van het NPLG. Financiering hiervan is al voorzien in het Natuurpact. De resterende verwervingsopgave voor Zeeland bedraagt 565ha (dd. 1-1-2023).

In Zeeland is de afgelopen decennia gewerkt aan de realisatie van het Natuurnetwerk Zeeland (NNZ). Mede hierdoor is de resterende opgave voor Zeeland in verhouding klein en lopen we naar verhouding voor op het landelijk gemiddelde.

Doel

In onderstaande figuur is de voortgang van de verwervings- en inrichtingsopgave te zien over de afgelopen jaren. Hierin is te zien dat er vooruitgang wordt geboekt. Momenteel wordt er door zowel de Provincie Zeeland als onze partners gewerkt aan de realisatie van het NNZ. Gronden/kansen die nog niet verworven en ingericht zijn, worden nauwgezet gevolgd. Deze worden in onderstaande figuur gearceerd weergegeven. Mede door deze kansen, is de prognose dat met de huidige strategie de gronden voor het NNZ in 2027, grotendeels verworven zijn. De inrichting volgt logischerwijs op de verwerving, deze zal doorlopen tot na 2027. Van belang is en blijft dat de inzet is; de juiste percelen verwerven om kwaliteit te realiseren, kwaliteit boven kwantiteit.

Maatregelen

Voor het behalen van de opgave voor het NNZ zijn uitgangspunten, aanpak en acties geformuleerd in de Omgevingsvisie Zeeland, Nota Grondbeleid en het Uitvoeringsprogramma Landelijk Gebied. Deze zijn samengevoegd en verder uitgewerkt in de in december 2022 vastgestelde Realisatiestrategie NNZ 2023-2027. Verwacht wordt dat er met deze strategie een restant verwervingsopgave van 150 ha blijft in 2027.

d. Risico's voor de uitvoeringsfase

Vele risico's zijn aan te dragen als het gaat om uitvoering van maatregelen. De inzet op het Programma Natuur vraagt naast een forse inzet van de Provincie Zeeland ook een aanzienlijke inzet van samenwerkende en benodigde partijen zoals terreinbeheerders, waterschap en landbouwpartijen. Voldoende personele uitvoeringscapaciteit is daarvoor een must. Een en ander biedt kansen om een goede projectorganisatie rondom de uitvoering verder in te richten en de opgave te verbinden met andere natuurherstelprogramma's die in het kader van het Natuurpact worden uitgevoerd zoals de PAS-maatregelen. De uitvoering met terreinbeheerders en waterschap zal geborgd worden via (te ontwikkelen) subsidieregelingen, samenwerkingsovereenkomsten en/of bestuursakkoorden. Daarnaast zullen middelen bij de uitvoerende partners terecht moeten komen om uitvoering ook daadwerkelijk te kunnen waarborgen.

Binnen het provinciale programma treedt de provincie in relatie tot de meeste natuurherstelmaatregelen op als primaire opdrachtnemer. Inzet van overige partijen wordt ook geregeld via de bestaande overeenkomsten die eveneens noodzakelijk zijn voor uitvoering van PAS-herstelmaatregelen.

Daar waar het gaat om uitvoering van maatregelen buiten het Natuurnetwerk gaat dit om een zorgvuldig proces met externen waarbij het slagen van een project en of maatregel vooral afhankelijk is van de mate van vrijwilligheid van grondeigenaren. Dit laatste geldt vooral ook daar waar het gaat om verwerving van zogenaamde "sleutelhectares" voor de realisatie van het Natuurnetwerk Zeeland of reductie van de emissie van stikstof in relatie tot ook het realiseren van natuurwaarden of natuurinclusieve vormen van landbouw. Daarnaast vereist het uitvoeren van maatregelen of projecten ook voldoende draagvlak in de streek.

De provincie zet daarom met samenwerkende partijen nadrukkelijk aan de voorkant in op betrokkenheid van de streek. Deze investeringstijd aan de voorkant van projecten rendeert doorgaans tijdens de uitvoeringsfase van maatregelen en of projecten. De voorbereiding van uitvoering van fysieke maatregelen of projecten binnen het landelijke gebied gaan doorgaans gepaard met gedegen vereiste vooronderzoeken daar waar bijvoorbeeld sprake is van archeologische waarden, bestaande natuurwaarden, munitie WOII, of vermoedelijke bodemverontreinigingen. Daarbij kunnen zaken worden aangetroffen die een uitvoeringsfase kunnen vertragen zoals omgevingsvergunningstrajecten en eventuele bestemmingsplanwijzigingen. In overleg met bevoegde gezagen zal bij dergelijke constatering ruimte worden gezocht voor fasering van uitvoering indien dit wordt toegestaan. Daarnaast biedt het Zeeuwse maatregelpakket flexibiliteit om andere projecten op te pakken indien haalbaarheid van voorziene maatregelen niet binnen de gestelde uitvoeringstermijn van 2030 mogelijk blijkt.

e. Borging van natuurherstelmaatregelen

De natuurherstelmaatregelen zoals deze opgenomen worden in deze fase van Programma Natuur vinden hun basis in de natuurdoelanalyses en als deze nog onvoldoende houvast bieden (Oosterschelde, Westerschelde en Grevelingen) uit andere rapporten of expert judgements van hetgeen nodig is om de gebieden duurzaam te herstellen. De borging van de uitvoering van natuurmaatregelen zal in eerste instantie plaatsvinden vanuit de beheerplannen die in de komende periode (2023 en 2024) allemaal worden herzien of vastgesteld.

Alle natuurherstelmaatregelen van fase 1 en fase 2 van het Programma Natuur nemen we uiteindelijk op in provinciale geactualiseerde Natura 2000-beheerplannen. Dat gebeurt volgens planning in de periode 2023 en 2024. Programma natuur zal een bijlage gaan vormen in het Zeeuwse gebiedsprogramma.

2. Maatregelpakket 2024-2030 per stikstof overbelast Natura 2000-gebied

2.1 Natura 2000-gebied Kop van Schouwen (nr. 116)

(Bron: Concept Natura 2000 beheerplan Kop van Schouwen (in prep.))

Figuur Aanduiding gebieden in Natura 2000-gebied Kop van Schouwen.

Het Natura 2000-gebied Kop van Schouwen is een groot en afwisselend duingebied op het westelijke uiteinde van Schouwen-Duiveland. Het gebied omvat het gehele duingebied ten noordwesten van de dorpen Westerschouwen, Burgh-Haamstede en Renesse. Tussen Westerschouwen en Burgh-Haamstede valt de grens samen met de kadastrale grens van de bebouwing. Tussen Burgh-Haamstede en Renesse valt de grens ongeveer samen met de kadastrale grens van de Hoge Zoom. De bebouwde kernen van Westerschouwen, Burgh- en Nieuw Haamstede en Renesse vallen buiten de begrenzing. In het noorden en westen grenst het gebied aan het Natura 2000-gebied Voordelta. De grens tussen beide Natura 2000-gebieden loopt hier langs de duinvoet van het buitenduin.

Deelgebieden

In het Natura 2000-gebied Kop van Schouwen komen natuurlijke processen als erosie, verstuiving, inundatie, inzijing, kwel en successie voor. Het gebied wordt afgewisseld door natte duinvalleien, droge graslanden, pionier duinen, vroongraslanden, stuifduinen en bos. Van zee naar polder wordt achtereenvolgens aangetroffen: strand, stuivend duin, duinstruweel, kalkrijke natte duinvalleien, kalkrijke droge duinruggen, kalkarme duinruggen, duinbos en bos van de duinzoom. Binnen het gebied Kop van Schouwen kunnen verschillende deelgebieden worden onderscheiden met elk hun eigen karakteristieke natuur- en landschapswaarden.

De Kop van Schouwen is een Natura 2000-gebied van ruim 2.241 hectare groot en kent in de periode daarvoor een jarenlange bescherming als beschermd natuurmonument en staatsnatuurmonument. Het gebied kenmerkt zich door het voorkomen van bijzondere soorten en habitats die op basis van de Habitatrictlijn (1992) wettelijk beschermd zijn. Europees gezien vormt de Kop van Schouwen een belangrijk gebied voor de nauwe korfslak, noordse woelmuis, groenknolorchis en zestien habitattypen. De Kop van Schouwen is door Nederland aangemeld bij de Europese Commissie en in 2003 is het ontwerp-aanwijzingsbesluit voor het Natura 2000-gebied gepubliceerd. In 2013 is het aanwijzingsbesluit voor de Kop van Schouwen als Natura 2000-gebied definitief

vastgesteld. Hiermee vormt het gebied een onderdeel van een Europees netwerk van beschermde gebieden. In september 2022 is een wijzigingsbesluit vastgesteld waarin het habitattypen Atlantische schorren - buitendijks (H1330A) aan de aangewezen habitattypen van de Kop van Schouwen wordt toegevoegd, omdat uit onderzoek blijkt dat dit type voorkwam ten tijde van de aanmelding in Brussel.

Deelgebied	Beschrijving
Duinen Westenschouwen	Een hoge, primaire duinenrij tussen de aanzet van de Oosterscheldekering en de Meeuwenduinen. De duinen van Westenschouwen zijn aan erosie onderhevig en worden met zandsuppleties en paalhoofden beveiligd.
Boswachterij Westerschouwen	Een duinbebossing met Oostenrijkse den en Corsicaanse den uit begin 20 ^e eeuw, gelegen in een jong zandverstuivingslandschap ten noorden van Westenschouwen. De Boswachterij Westerschouwen is een belangrijk recreatiegebied en herbergt onder andere de drinkwaterwinning voor Schouwen-Duiveland.
Zeepeduinen	Een oud zandverstuivingsgebied uit de late Middeleeuwen gelegen ten noorden van Burgh. Kenmerkend voor de Zeepeduinen is het zeer reliëfrijke duinkopjeslandschap en de open begroeiing van duingraslanden en verspreide opslag van struweel en bos.
Slotbos Haamstede	Een oud loofbos met Populieren, Essen en Iepen in de duinzoom bij Haamstede. Aan de rand van het slotbos bevindt zich het Middeleeuwse Slot Haamstede
Meeuwenduinen	Een actief zandverstuivingslandschap, gelegen ten noorden van de Boswachterij Westerschouwen, gekenmerkt door de afwisseling van kale stuifkuilen en stuifruggen en meer begroeide duingraslanden en duindoornstruwelen.
Westerenban/Duinpolder	Oude strandvlakte, grotendeels overstoven, ten noorden van Meeuwenduinen en Zeepeduinen, gekenmerkt door zijn lage, vlakke ligging. Tot de Westernenban behoren onder andere het Zweefvliegveld Haamstede en de bebouwing van Nieuw-Haamstede.
Verklikkerduinen	Jong, vastgelegd zandverstuivingslandschap, gekenmerkt door de aanwezigheid van hoge duinruggen en diepe duinvalleien. In de Verklikkerduinen liggen enkele grote natte duinvalleien, te weten de Buitenverklikker, de Binnenverklikker en het Konijnencircus.
Vroongronden	Oud zandverstuivingslandschap uit de Middeleeuwen dat door de eeuwenlange begrazing is afgevlakt en verschraald. Kenmerkend voor de Vroongronden zijn het licht geaccidenteerde terrein en de uitgestrekte graslanden.
Oosterenban	Oude strandvlakte, ten dele overstoven, ten noorden van de Vroongronden. De Oosterenban vormt een laagte tussen de Vroongronden en de Duinen van Renesse. In deze laagte ligt onder andere de 18 ^e eeuwse eendenkooi.
Verklikkerstrand	Aangroestrand ten noorden van de Verklikkerduinen, gekenmerkt door de aanwezigheid van pionierduinen.
Duinen Renesse	De primaire duinenrij tussen de Verklikkerduinen en de aanzet van de Brouwersdam. De duinen van Renesse scheiden de Oosterenban van de zee.
Slot Moermond	Landerijen rond het Middeleeuwse slot, bestaande uit bos, grasland en waterpartijen, en gelegen ten oosten van Renesse. Een deel van dit gebied maakt onderdeel uit van het Natura 2000-gebied.
Zouten en Zoeten Haard	Afgesloten duinvallei ten noorden van Renesse met een bijzondere duinvalleivegetatie.

2.1.1 Instandhoudingsdoelen:

Habitattypen	Omschrijving	Verkorte naam	Doelstelling
H1330A	Zilte graslanden buitendijks	Zilte graslanden	Behoud oppervlakte, behoud kwaliteit
H2110	Embryonale wandelende duinen	Embryonale duinen	Behoud oppervlakte en kwaliteit.
H2120	Wandelende duinen op de strandwal met <i>Ammophila arenaria</i>	Witte duinen	Behoud oppervlakte en verbetering kwaliteit.
*H2130 Subtype A, B & C	Vastgelegde kustduinen met kruidvegetatie. Kalkrijk (subtype A), kalkarm (subtype B) en heischraal (subtype C).	Grijze duinen	Uitbreiding oppervlakte en verbetering kwaliteit.
*H2150	Atlantische vastgelegde ontkalkte duinen	Duinheiden met struikhei	Behoud oppervlakte en kwaliteit.
H2160	Duinen met <i>Hippophaë rhamnoides</i>	Duindoorn-struwelen	Behoud oppervlakte en kwaliteit. Enige achteruitgang oppervlakte ten gunste van habitattype 2130 grijze duinen of habitattype 2190 vochtige duinvalleien is toegestaan.
H2170	Duinen met <i>Salix repens</i> ssp. <i>argentea</i> (<i>Salicion arenariae</i>)	Kruipwilg-struwelen	Behoud oppervlakte en kwaliteit. Enige achteruitgang in oppervlakte ten gunste van habitattype H2190 vochtige duinvalleien is toegestaan.
H2180 Subtype A, B & C	Beboste duinen van het Atlantische, continentale en boreale gebied. Droog (subtype A), vochtig (subtype B) en binnenduinrand (subtype C).	Duinbossen	Behoud oppervlakte en verbetering kwaliteit duinbossen, vochtig (subtype B) en behoud oppervlakte en kwaliteit duinbossen, droog (subtype A) en duinbossen, binnenduinrand (subtype C). Enige achteruitgang in oppervlakte ten gunste van habitattype H2130 grijze duinen of habitattype H2190 vochtige duinvalleien is toegestaan.
H2190 Subtype A, B C en D	Vochtige duinvalleien, open water (subtype A), kalkrijk (subtype B), ontkalkt (subtype C) en hoge moerasplanten (subtype D)	Vochtige duinvalleien	Uitbreiding oppervlakte en verbetering kwaliteit vochtige duinvalleien, open water (subtype A), kalkrijk (subtype B), en ontkalkt (subtype C) en behoud oppervlakte en kwaliteit vochtige duinvalleien, hoge moerasplanten (subtype D) .
H6410	Grasland met <i>Molinia</i> op kalkhoudende, venige of lemige kleibodem (<i>Molinion caeruleae</i>)	Blauwgras-landen	Behoud oppervlakte en behoud kwaliteit
Habitatrichtlijnsoorten			
H1014	Nauwe korfslak	Behoud omvang en kwaliteit leefgebied voor behoud populatie.	
*H1340	Noordse woelmuis	Behoud omvang en verbetering kwaliteit leefgebied voor behoud populatie.	
H1903	Groenknolorchis	Uitbreiding omvang en verbetering kwaliteit biotoop voor uitbreiding populatie.	

2.1.2 Voornaamste knelpunten en accenten voor nemen van maatregelen

De belangrijkste knelpunten, die de kwaliteit van meerdere habitattypen en het leefgebied van habitatrichtlijnsoorten negatief beïnvloeden:

- de stikstofdepositie is voor veel habitattypen te hoog, wat vermistend en verzurend werkt op de bodem;

- de zuurgraad van de bodem is in grote delen te laag, wat veroorzaakt wordt door gebrek aan dynamiek. (dus overstuiving met kalkrijk zand) en de gebruiksgeschiedenis, waardoor natuurlijke ontkalking van de bodem plaatsvindt. Daarbij is het verzurende effect van de hoge stikstofdepositie;
- hydrologisch systeem vraagt herstel om verdroging en verzuring te voorkomen en buffering te bevorderen;
- de begrazingdruk is in grote delen hoog door het beheer in combinatie met de grote aantallen damherten. Als het droog is de kans op overbegrazing groot (korte vegetaties, weinig bloeiende planten, aangetaste struwelen). Tegelijkertijd is de konijnenstand laag;
- invasieve exoten vormen een bedreiging voor verschillende habitattypen. De voornaamste is watercrassula in de duinvalleien, maar ook Amerikaanse vogelkers blijft een bedreiging vormen in het duin en bos;
- er is beperkte ruimte voor natuurlijke uitbreiding van het duingebied aan zeezijde; menselijk gebruik heeft verstorend effect op kustbroedvogels op het strand en in de embryonale duinen;
- recreatieve druk gaan we monitoren en we gaan de handhaving verbeteren om betreding en verstoring door recreatie te verbeteren.

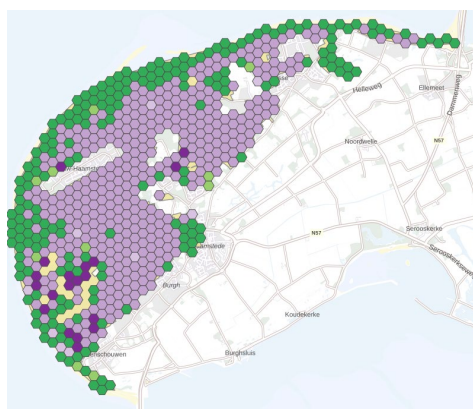
Knelpunten samengevat en genummerd:

1. Vermesting en verzuring. Overschrijding van kritische stikstofdeposities, door matige tot zware overbelasting
2. Invasieve exoten, zoals Amerikaanse vogelkers en watercrassula
3. Verruiging van kwetsbare leefgebieden.
4. Gebrek aan kleinschalige en grootschalige dynamiek.
5. Verdroging
6. Recreatiedruk (betreding en verstoring).
7. Kwetsbaarheid kwaliteit en robuustheid van aanwezige habitats en leefgebieden.
8. Overbegrazing

Maatregelen die we nemen in het gebied richten zich met name op:

- Verruiging
- Het tegengaan van overbegrazing
- Verbetering van de hydrologie (systeem herstel om verdroging en verzuring te verminderen)
- Het vergroten van de dynamiek; zodat door verstuiving kalkrijk zand beter verspreid wordt (daarmee wordt verzuring en veresting tegengegaan)
- Tegengaan van invasieve exoten
- Monitoren van recreatie

Belangrijk is het effect door stikstofdepositie. Naast de maatregelen in het gebied zijn ook elders bronmaatregelen en inspanningen nodig om de kwaliteit te verbeteren, oppervlakte te kunnen vergroten en doelen te halen.

Zie voor de stikstofoverbelasting van de Kop van Schouwen bijlage 2. "Stikstofoverbelasting per Natura 2000-gebied".

2.1.3 Relevante bronnen:

- Ontwerp-Beheerplan Natura 2000-gebied de Kop van Schouwen 23 februari 2023
- Concept- Natuurdoelanalyse Kop van Schouwen 2023
- Gebiedsanalyse Kop van Schouwen, 2017

- Landschap ecologische analyse (LESA) deelgebied Kop van Schouwen, 2021
- Modelonderzoeken AGOR-OGOR Kop van Schouwen (Haskoning, 205-2006 en dec 2010)
- Strategische aanpak stikstof Zeeland, 2020
- Natuurrapportage Zeeland, 2022
- Stikstofanalyses (versie 15 december 2020) die in samenwerking met RIVM en LNV door de provincies zijn uitgevoerd

2.1.4 Additionele Natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2021-2023 (2025) op hoofdlijnen.

	Maatregelen	Effect op voornaamste knelpunt(en)	Effect op habitatype(n)
1	Versnelling realisatie NNZ: Verwerving en inrichting van essentiële sleutelhectares en aanvullende hectares buiten restopgave Natuurnetwerk.	1, ,3, 6 en 7	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.
2	Hydrologische systeemanalyse gericht op natuurherstel en klimaatrobuustheid 2030, deelgebied Kop van Schouwen. Onderzoek gericht op het nemen van verdere effectieve maatregelen fase 2 Programma Natuur.	1,3,5 en 7	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.
3	Versterking duinbossen (o. a. boscompensatie 2 ha buiten natuurnetwerk i.r.t. landelijke bossenstrategie) → opgave boscompensatie.	1,5, 6 en 7	H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha.
4	Extensivering bemesting en reductie van lokale stikstofemissie rondom Kop van Schouwen door in te zetten op vergroening en versterking (aanwezige) natuur en verbindingen, andere vormen van landbouw, etc. (en het instant houden daarvan).	1,5,6 en 7	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.
5	Extra intensivering van bestrijding en beheer van exoten binnen en buiten NNN	2,3 en 7	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.
6	Intensivering reguleren van recreatie (VT&H), Monitoring recreatie	6 en 7	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.
7	Dynamische duinen, klein- en grootschalige verstuingen van kalkrijk zand.	1,3 en 7	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 98 ha
8	Klimaat robuust waterbeheer gericht op herstel natuurkwaliteit en Landelijk gebied rondom en in Natura 2000-gebied Kop van Schouwen. Vasthouden van water, opzetten grondwaterpeilen etc.	1,3, 5 en 7	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. , H2190C: 7 ha

	Maatregelen	Effect op voornaamste knelpunt(en)	Effect op habitatype(n)
9	Versterken habitattypen door overbegrazing tegen te gaan via aangepast beheer damherten	8	Alle habitattypen en soorten.

2.1.5 Maatregelpakket Programma Natuur in detail Kop van Schouwen, 2024-2030

Categorie		Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Verbetering kwaliteit	A	H1330A, 0,49 ha H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.	dijken westelijk Burghsluis	natuurvriendelijk dijkbeheer	natuurgericht beheer	Waterschap Scheldestromen	200.000
Verbetering kwaliteit	A	H1330A, 0,49 ha H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.	N 2000	Ontpachten bestaande natuur	Binnen het bestaande natuurterrein is soms sprake van langlopende pacht die we willen beëindigen. Inventarisatie en Regeling ontwikkelen en uitvoeren.	Provincie i.c.m. Terreinbeheerders	100.000
Verbetering Kwaliteit	A	H1330A: 2 ha., H2110: 5ha., H2120 46 ha., H2130A 69 ha., H2130B 448 ha., H2130C 40ha., H2150 10ha., H2160 378ha., H2170 20ha., H2180A 74ha., H2180B	Kop van Schouwen	Opstellen van een Landschapsecologische Systeem Analyse (LESA)	Ten gunste van bijsturen / opstellen beheer en (herstel) maatregelen	Provincie Zeeland	100.000

Categorie		Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
		35ha., H2180C 98ha., H2190A 14ha., H2190B 1ha., H2190C 7ha., H2190D 15ha., H6410 2ha., H1014, H1340, H1903					
Verbetering Kwaliteit	A	H1330A: 2 ha., H2110: 5ha., H2120 46 ha., H2130A 69 ha., H2130B 448 ha., H2130C 40ha., H2150 10ha., H2160 378ha., H2170 20ha., H2180A 74ha., H2180B 35ha., H2180C 98ha., H2190A 14ha., H2190B 1ha., H2190C 7ha., H2190D 15ha., H6410 2ha., H1014, H1340, H1903	Kop van Schouwen	Onderzoek naar/advies opvragen over methoden ter verhoging van de pH (anders dan verstuiving met kalkrijk zand en toevoer basenrijke kwel)	Ten gunste van bijsturen / opstellen beheer en (herstel) maatregelen	Provincie Zeeland	15.000
Verbetering Kwaliteit	A	H1330A: 2ha., H2130C 40ha., H2170 20ha., H2190B 1ha.	Kop van Schouwen	Maaien en afvoeren (optimalisatie)	Maatregel gericht op het terugdringen van de successie	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	25.000
Verbetering Kwaliteit	A	H2110 5ha., H2160 378ha., H1014, H1903,	Kop van Schouwen	Onderzoek naar de mogelijkheden voor het uitbreiden van doelstelling, met daarbij horende maatregelen	Ten behoeve van o.a. groenknolorchis en nauwe korfslak.	Staatsbosbeheer, particulieren, Natuurmonumenten.	5.000

Categorie		Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Verbetering Kwaliteit	A	H2120 46ha., H2130A 69ha., H2130B 448ha., H2160 378ha., H2170 20ha., H2190B 1ha., H2190C 7ha., H1014	Kop van Schouwen	Vergroten dynamiek (kleinschalige en/of grootschalige verstuiving).	Ten behoeve van toevoer kalkrijk zand ter verhoging van de pH.	Staatsbosbeheer, particulieren, Natuurmonumenten.	150.000
Verbetering Kwaliteit	A	H2120 46ha.	Kop van Schouwen	Onderzoek naar de relatie stikstof en H2120	Ten behoeve van optimalisatie beheer- en herstelmaatregelen H2120	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	15.000
Verbetering Kwaliteit	A	H2130A 69ha., H2130B 448ha., H2130C 40ha., H2160 378ha., H2180A 74ha., H2180B 35ha., H6410 2ha., H1014	Kop van Schouwen	Onderzoek naar de mogelijkheden voor verlagen/optimaliseren begrazingsdruk	Ten behoeve van de kwaliteit / structuur vegetatie / structuur bodem/ nectar beschikbaarheid / insecten in desbetreffende habitattypen en leefgebied.	Provincie Zeeland in samenwerking met terreineigenaren.	50.000
Verbetering Kwaliteit	A	H2130A 69ha., H2130B 448ha., H2130C 40ha.	Kop van Schouwen	Onderzoek gericht op het vergroten van de konijnenpopulatie en indien mogelijk uitvoeren.	Vergroten konijnenpopulatie ten behoeve van graaf- en graasactiviteit ter bevordering van de algehele kwaliteit	Provincie Zeeland in samenwerking met terreineigenaren.	40.000
Verbetering Kwaliteit	A	H2130B 448ha., H2160 378ha.	Kop van Schouwen	Onderzoek naar abiotische condities, zoals pH en aanvullend onderzoek naar andere factoren verantwoordelijk voor achteruitgang van doelstelling	Ten gunste van bijsturen / opstellen beheer en (herstel) maatregelen	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	30.000
Verbetering Kwaliteit	A	H2130A 69ha., H2130B 448ha., H2130C 40ha., H2160 378ha., H2180A 74ha., H2180B 35ha., H2180C 98ha., H2190D 15ha., H6410	Kop van Schouwen	Uitbreiding monitoring typische en kenmerkende soorten	Extra monitoring om beter de kwaliteit van de habitattypen te kunnen volgen/evalueren.	Provincie Zeeland.	50.000

Categorie	Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Hydrologische verbeteringen	B H1330A, 0,49 ha H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.		verbetering hydrologie onderzoek, maatregelen	Hydrologische maatregelen KvS (o.a.a Watergat, Landgoed Renesse, vertragen afvoer waterlopen)	Provincie Zeeland	600.000
Hydrologische verbeteringen	B H1330A, 0,49 ha H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.	Waterhuishouding Hoge Zoom, (Brem, bossen)	aanpassen afvoer en kwaliteit water naar aanleiding van onderzoek	afvloeiend water naar achterse bossen particulier	Provincie Zeeland	250.000
Hydrologische verbetering	B H2130C 40ha., H2150 10ha., H2170 20ha., H2180B 35ha., H2180C 98ha., H2190A 14ha., H2190B 1ha., H6410 2ha., H1014, H1340	Kop van Schouwen	Onderzoek gericht op het beter in beeld brengen van de waterhuishouding gekoppeld aan mogelijke, te treffen, maatregelen ter optimalisatie.	T.b.v. het formuleren van maatregelen gericht op het verminderen van verdroging en toename van de invloed (waar dit wenselijk is) van kwel - ter verbetering van kwaliteit en uitbreiding areaal	Provincie Zeeland in samenwerking met terreineigenaren.	30.000
Versnelling verwerving	C 1 H1330A, 0,49 ha H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C:	Vliegveld Haamstede	Verplaatsing vliegveld en zo mogelijk reservering uitvoering. En verwerving gronden	habitat herstel duingraslanden	Provincie Zeeland	4.000.000

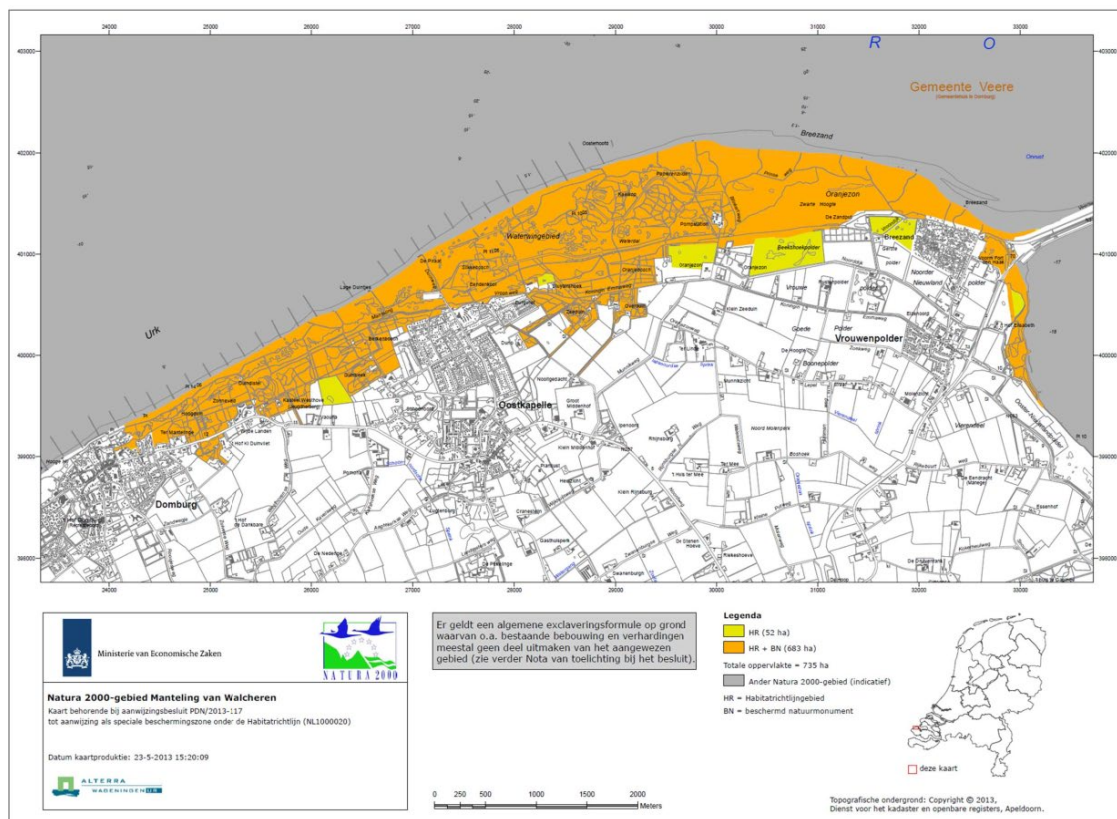
Categorie		Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
		98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.					
Optimaliseren inrichting	C 2	H1330A, 0,49 haH2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.	Ijsbaan Burgh-Haamstede	verplaatsen ijsbaan naar andere locatie buiten N2000	Nu is NM gehouden tot specifiek beheer t.b.v. ijsbaan. Uitplaatsen van deze functie voorkomt apart beheer t.b.v. een gebruiksfunctie. Verbetering hydrologie en natuurwaarden is dan mogelijk.		100.000
Optimaliseren inrichting	C 2	H1330A, 0,49 haH2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.	aanlanding N57 op Schouwen E620	depot Waterschap omvormen naar inlaag	Natuurontwikkeling	Natuurmonumenten/ Waterschap Scheldestromen	1.000.000
Overgangszones	D	H1330A, 0,49 haH2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.	overgangszone KvS	Natuur inclusieve landbouw	ontwikkelingsgebied zoet/zout natuur geïntegreerde landbouw, waterbuffering, recreatie verbinding kust duinen, voedselakkers.	Provincie Zeeland	1.500.000

Categorie		Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Overgangszones	D	H1330A, 0,49 ha H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.	Topgebied Burghsluis	Ontwikkelen boeren natuur Burgh Sluis	Voortzetten en uitbreiden partridge richting natuurinclusieve landbouw, door ureninzet en monitoring	Het Zeeuwse Landschap /SLZ/ Poldernatuur Zeeland en ANV Zonnestraal	500.000
Overgangszones	D	H1330A, 0,49 ha H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.	overgangszones kvs	Pilot Natuurinclusieve recreatie	Voor biodiversiteit verbinden van gebieden en verbeteren Habitat door verleggen van recreatiedruk.	Recreatieondernemers	200.000
Overgangszones	D	H1330A, 0,49 ha H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.		Experimenteergronden;	Extensivering, natuurinclusieve landbouw, stikstofreductie, hydrologie, agrarische biodiversiteit en als onderdeel daarvan Ganzenafleidingsgebieden / inrichten gebieden voor ganzen met bijbehorende beheertypen	Provincie Zeeland	1.000.000
Overige kwaliteit	E	H1330A, 0,49 ha H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B:	landschapsvisie kvs	landschap en natuurvisie	Landschapsvisie maken KvS binnen en buiten N2000	Provincie i.c.m. Staatsbosbeheer en overige gebiedspartijen	100.000

Categorie		Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
		35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.					
Overige kwaliteit	E	LH2110		Zonering recreatie tbv natuurlijk strand (LH2110, embryonale duinen/strandplevier)	ontwikkelen strandreservaat, extensieve recreatie	Natuurmonumenten	100.000
Overig kwaliteit	E	H1330A: 2 ha., H2110: 5ha., H2120 46 ha., H2130A 69 ha., H2130B 448 ha., H2130C 40ha., H2150 10ha., H2160 378ha., H2170 20ha., H2180A 74ha., H2180B 35ha., H2180C 98ha., H2190A 14ha., H2190B 1ha., H2190C 7ha., H2190D 15ha., H6410 2ha., H1014, H1340, H1903		Onderzoek / Monitoring recreatief gebruik	Ten gunste van bijsturen / opstellen beheer en (herstel) maatregelen	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	100.000
Overig kwaliteit	E	H2110 5ha., H2160 378ha., H1014, H1903,	Kop van Schouwen	Onderzoek naar de mogelijkheden voor het creëren van meer rust.	Rust ten behoeve van de soorten strandplevier en o.a. struweelvogel.	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	20.000
Communicatie en Voorlichting	X		Kop van Schouwen	Communicatie en Voorlichting	Communicatie over de staat van natuurgebieden, beschermde soorten en het waarom van maatregelen die getroffen worden.	Provincie Zeeland, Terra Maris, IVN.	150.000

2.2 Natura 2000-gebied Manteling van Walcheren (nr. 117)

(Bron: Concept Natura 2000 beheerplan Manteling van Walcheren (in prep.))

De Manteling van Walcheren betreft een kalkarm duingebied aan de noordwestrand van het voormalige eiland Walcheren. De kust is hier al vele honderden jaren een afslagkust en de kustlijn is in de loop der tijd enkele kilometers landinwaarts verplaatst. Hierdoor is de zone met primaire duinen uiterst smal of ontbreekt volledig en komen de oude duinen tot zeer kort aan de kustlijn. De kustlijn wordt door middel van suppleties gehandhaafd en de duinen zijn onder andere door aanplant gefixeerd. Aan de zeezijde is tamelijk veel reliëf aanwezig dat verder landinwaarts overgaat naar minder geaccidenteerd terrein. Van oudsher wordt de Manteling van Walcheren gekenmerkt door buitenplaatsen met statige landhuizen en soortenrijke bossen met stinzenplanten in de

binnenduinrand. Rust en donkerte zijn belangrijke kenmerken van het gebied.

In het westelijke deel van het duingebied (de Manteling) liggen, niet ver achter de zeereep, oude duineikenbossen die hier een natuurlijke bosgrens vormen. Hier ligt een reeks historische buitenplaatsen, waaronder Westhove, Duinbeek en Berkenbosch en het particuliere landgoed Hoogduin die als Rijksmonument zijn aangewezen

Het oostelijk deel van het gebied wordt grotendeels gevormd door het jonge duinlandschap van Oranjezon. Dit gebied omvat een duingebied van circa 1 km breedte met een gevarieerde opbouw, bestaande uit open duingrasland, struweel, loofbos, naaldbos en enkele ten behoeve van de voormalige waterwinning gegraven kanalen. Ook herbergt het gebied een aantal vochtige duinvalleien en soortenrijke duindoornstruwelen. Verder is er onder andere nog sprake van de gebouwen van het pompstation, van een

eendenkooi, van een paar oude dijken aan de zuidzijde van het gebied, en enkele vroongraslanden. Binnen dit gebied liggen ten noordoosten van Oostkapelle nog enkele buitenplaatsen, waaronder de particuliere landgoederen Duno, Zeeduin en Overduin. Aan de voet van de Veerse Dam ligt het voormalig Fort den Haak. De begroeide wallen van het fort liggen in een verder vrij drassig grasland, waarin zoute kwel optreedt. Ten zuiden van de Vrouwenpolderseweg ligt nog een klein duingebied en aangrenzend een poldertje met een dijk.

In de binnenduintrand zijn tevens een aantal voormalige landbouwpercelen, grenzend aan het oorspronkelijke Beschermd Natuurmonument, als natuurgebied ingericht en binnen de begrenzing van het Natura 2000-gebied gebracht. Het gaat daarbij onder meer om de (natuurontwikkelings)gebieden Groeneweg, Oranjebosch en Beekshoekpolder.

Samenhang tussen kernopgaven en instandhoudingsdoelstellingen:

Kernopgave		Samenhang met instandhoudingsdoelstellingen
Opgave landschappelijke samenhang en interne compleetheid (Duinen)		<p>Samenhangend landschap met gradiënten en mozaïeken door versterken van noord-zuid gradiënt en samenhang daarbinnen.</p> <p>Herstel gradiënt van zeereep-binnenduintrand: droog-nat, meer of minder wind, meer of minder zout en kalk, jong-oud.</p> <p>Behoud en herstel van mozaïeken: open-dicht, hoog-laag, behoud en herstel van rust en donker voor fauna en het versterken samenhang met Noordzee, Wadden en Delta én met Meren en Moerassen.</p>
2.04	Droge duinbossen	Uitbreiding oppervlakte en verbetering kwaliteit (structuurvariatie en soortenrijkdom) van duinbossen (droog) H2180A.
2.05	Open vochtige duinvalleien (incl. vochtige duinbossen)	Behoud oppervlakte en herstel kwaliteit van vochtige duinvalleien (kalkrijk) H2190B. Behoud vochtige duinvalleien H2190 als habitat van nauwe korfslak H1014.

Zandbrommer

Op basis van de natuurdoelanalyse is geconstateerd dat diverse N 2000 natuurdoeltypen, m.n. grijze duinen, in het gebied Oranjezon/de Manteling sterk verzuurd zijn. De enige en bewezen maatregel om verdere achteruitgang te voorkomen en te werken aan systeemherstel is grootschalige inbreng van kalkrijk materiaal vanaf strand de duinen in zodat kalkrijk materiaal zich beter en verder in het gebied kan verspreiden. Daarmee wordt de pH verhoogd en zal de kwaliteit en de oppervlakte van de belangrijke natuurdoeltypen toenemen. Daarnaast is hydrologische systeemherstel noodzakelijk om de toenemende verdroging af te remmen en te verminderen.

Het project Zandbrommer heeft sinds eind 2022 een vastgestelde projectorganisatie waarbij Provincie Zeeland, Waterschap Scheldestromen, Evides NV, Gemeente Veere, Rijkswaterstaat, Stichting Het Zeeuwse landschap en Staatsbosbeheer vertegenwoordigd zijn. In de gemaakte nadere analyse van de huidige situatie is geconstateerd dat het kalkrijke materiaal in een zeer smalle zone direct in de eerste duinen blijft hangen. Doorstuiven naar het achterliggende gebied vindt niet plaats. Het aanvankelijke idee voor een aanvullende zandsuppletie op het strand zal daarom het doel van inbreng kalk in de duinen missen. In volgend onderzoek zijn de eventuele mogelijkheden om binnen het gebied Oranjezon grootschalige systeemherstel van het duingebied te realiseren verkend. Dit resulteert in het aanbrengen van diverse stuifkuilen c.q. stuifzones in de eerste duinenrij. Hierbij dient rekening gehouden te worden met de waterveiligheid die de eerste duinenrij biedt en de status van reserve drinkwaterwinning van het gebied. Uit de eerste analyses is gebleken dat bij deze ingreep mogelijk versterking moet plaatsvinden van een 2^e duinenrij om verstuing van de eerste duinenrij mogelijk te kunnen maken. Dit zou een zandsuppletie vereisen en met dit zand het achterliggende duingebied (2^e duinenrij) plaatselijk aan te vullen. Tevens zal een voormalig winkanaal, gelegen vlak achter de 1^e duinenrij, gedempt kunnen worden voor zowel de verstuing, habitatverbetering, hydrologisch herstel en landschapsherstel (versterking) zodat sprake is van grootschalig systeemherstel van het duingebied. Diverse onderzoeken m.b.t. deze realisering zijn en worden in overleg met de stakeholders gestart. De projectgroep heeft bestuurlijke steun m.b.t. het onderzoek en proces om de detaillering van maatregelen, uitvoering, monitoring en toekomstig beheer en onderhoud naar een uitvoering gereed plan te brengen. Een indicatieve raming van bovenstaande maatregelen na nader bestuurlijk te besluiten uitvoering is in samenwerking uitgewerkt en opgenomen in de maatregelentabel.

2.2.1 Instandhoudingsdoelstellingen

In de tabel hieronder zijn de Natura 2000-doelen van de Manteling van Walcheren opgenomen. Voor bijna alle habitattypen geldt het doel “behoud oppervlak en kwaliteit”. Voor H2130B Grijze duinen kalkarm is het doel “uitbreiding van het oppervlak en verbetering van de kwaliteit”. H2160 Duindoornstruwelen mag daarnaast in oppervlak afnemen als dit ten gunste is van het oppervlak H2130 Grijze duinen. De kwaliteit moet wel behouden blijven. H1014 Nauwe korfslak is de enige habitatrictlijnsoort waarvoor dit gebied is aangewezen.

Habitattypen		SVI Landelijk	Doelst. Opp.vl.	Doelst. Kwal.	Doelst. Pop.	Kernopgave
H1330B	Schorren en zilte graslanden (binnendijks)	-		=		
H2110	Embryonale duinen	+	=	=		
H2120	Witte duinen	-	=	=		
H2130A	*Grijze duinen (kalkrijk)	--	=	=		
H2130B	*Grijze duinen (kalkarm)	--	>	>		
H2130C	*Grijze duinen (heischraal)	-	=	=		
H2160	Duindoornstruwelen	+	= (<)	=		
H2170	Kruipwilgstruwelen	-	=	=		
H2180A	Duinbossen (droog)	+	=	=		2.04
H2180B	Duinbossen (vochtig)	+	=	=		2.04
H2180C	Duinbossen (binnenduinrand)	-	=	=		
H2190A	Vochtige duinvalleien (open water)	-	=	=		2.05, W
H2190B	Vochtige duinvalleien (kalkrijk)	-	=	=		2.05, W
H2190C	Vochtige duinvalleien (ontkalkt)		=	=		
H2190D	Vochtige duinvalleien (hoge moerasplanten)	-	=	=		2.05, W
Habitatsoorten						
H1014	Nauwe korfslak	-	=	=	=	2.05, W

Legenda

Svl:	Landelijke staat van instandhouding (2006): -- zeer ongunstig/ - matig ongunstig/ + gunstig
=	Behoudsdoelstelling
>	Verbeter- of uitbreidingsdoelstelling
=(<)	'ten gunste van' formulering
*	Prioritair habitatype ⁱ
W	Kernopgave met wateropgave

2.2.2 Voornaamste knelpunten/drukfactoren en accenten voor nemen van maatregelen

1. Vermesting en verzuring als gevolg van overschrijding van kritische stikstofdeposities: matige tot zware overbelasting
2. Gebrek aan kleinschalige en grootschalige dynamiek
3. Verdroging
4. Zware exotendruk, o.a. Amerikaanse vogelkers en watercrassula
5. Overbegrazing
6. Verruiging/verbraming van o.a. leefgebied Nauwe korfslak
7. Recreatieve druk (betreding en verstoring)

Zie voor de stikstofoverbelasting van de Manteling van Walcheren bijlage 2. "Stikstofoverbelasting per Natura 2000-gebied".

2.2.3 Relevante bronnen:

- Concept Natuurdoelanalyse, 2023
- Ecologische evaluatie Manteling van Walcheren, 2022
- Gebiedsanalyse Manteling van Walcheren, 2017
- Strategische aanpak stikstof Zeeland, 2020
- Concept Natura 2000-beheerplan Manteling van Walcheren (in prep.)
- Natuurrapportage Zeeland, 2022
- Stikstofanalyses (versie 15 december 2020) die in samenwerking met RIVM en LNV door de provincies zijn uitgevoerd

2.2.4 Additionele natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2024-2030 op hoofdlijnen

Doelstelling	Effect op voornaamste knelpunt(en) / drukfactoren	Maatregel
Algemeen	1, 3, 5, 7	Versnelling realisatie NNZ: Verwerving en inrichting van essentiële sleutelhectares en aanvullende hectares buiten restopgave Natuurnetwerk.
Algemeen	1, 3 en 7	Versterking Mantel van Walcheren (o.a. boscompensatie 2 ha buiten natuurnetwerk i.r.t. landelijke bossenstrategie. → opgave boscompensatie
Algemeen	1, 6	Extensivering bemesting en reductie van lokale stikstofemissie rondom Manteling van Walcheren door in te zetten op vergroening en versterking (aanwezige) natuur en verbindingen, andere vormen van landbouw, etc. (en het instant houden daarvan).
Algemeen	1, 2, 5, 6	Dynamische duinen, klein- en grootschalige verstuivingen van kalkrijk zand vanuit zeereep. Project "Zandbrommer"
Algemeen	n.v.t.	LESA
Algemeen	7	Recreatiedruk, intensivering reguleren van recreatie (VT&H)
Algemeen	1, 3, 5, 6	Begrazingsdruk
Algemeen	n.v.t.	Typische soorten
Algemeen	1, 2	Advies opvragen bij gerenommeerde instanties naar alternatieve methoden ter verhoging van de pH

Doelstelling	Effect op voornaamste knelpunt(en) / drukfactoren	Maatregel
Schorren en zilte graslanden	1, 6	Maaien- en afvoeren gericht op beperken succesie.
Embryonale duinen	7	Onderzoek gericht op het uitzoeken van mogelijkheden voor het creëren van meer rust en ruimte.
Witte duinen	1, 2	Vergroten dynamiek (kleinschalige / grootschalige verstuing).
Witte duinen	1	Onderzoek gericht op de rol van vermessing en verzuring binnen dit habitatype.
Grijze duinen kalkrijk	1, 2, 5, 6	Vergroten dynamiek (kleinschalige / grootschalige verstuing), waaronder project Zandbrommer.
Grijze duinen Kalkrijk	1	Bronmaatregel, gericht op het reduceren van stikstofdepositie, waarbij de bronnen buiten het Natura 2000-gebied liggen.
Grijze duinen kalkrijk	4	Verwijdering struweel (exoten).
Grijze duinen kalkrijk	1, 2, 5, 6	Onderzoek gericht op de mogelijkheden om de begrazingsdruk te verlagen / optimaliseren.
Grijze duinen kalkarm	1, 2, 5, 6	Vergroten dynamiek (kleinschalige / grootschalige verstuing), waaronder zandbrommerproject.
Grijze duinen kalkarm	1	Bronmaatregel, gericht op het reduceren van stikstofdepositie, waarbij de bronnen buiten het Natura 2000-gebied liggen.
Grijze duinen kalkarm	4	Verwijdering struweel (exoten).
Grijze duinen kalkarm	1, 2, 5, 6	Onderzoek gericht op de mogelijkheden van lokale verstuing
Grijze duinen kalkarm	1, 2, 5, 6	Onderzoek gericht op de mogelijkheden om de begrazingsdruk te verlagen / optimaliseren.
Grijze duinen kalkarm	1	Onderzoek naar abiotische condities (o.a. pH), met name aan de oostkant van Oranjezon.
Grijze duinen heischraal	1	Bronmaatregel, gericht op het reduceren van stikstofdepositie, waarbij de bronnen buiten het Natura 2000-gebied liggen.
Grijze duinen heischraal	4 (6)	Verwijdering struweel (exoten).
Grijze duinen heischraal	1, 2, 5, 6	Onderzoek gericht op de mogelijkheden voor verstuing (met kalkrijkzand) binnen dit habitatype.
Grijze duinen heischraal	3	Onderzoek gericht op het beter in kaart brengen van de waterhuishouding. Tevens naar de invloed van wateronttrekking hierop. Tevens gericht op de mogelijkheden voor optimalisatie van deze waterhuishouding/aanwezige kwelstromen (onderzoek binnen en aangrenzend aan N2000-gebied).
Grijze duinen heischraal	1, 2, 5, 6	Onderzoek gericht op de mogelijkheden om de begrazingsdruk te verlagen en optimalisatie maa- en afvoerbeheer.
Duindoornstruwelen	1, 2, 5, 6	Vergroten dynamiek (kleinschalige / grootschalige verstuing).
Duindoornstruwelen	4	Verwijdering struweel (exoten).
Duindoornstruwelen	5	Begrazingsdruk verlagen in duindoornstruwelen, mogelijk uit rasteren, t.b.v. van struweelvogels en kwaliteit van het struweel aanzicht.
Duindoornstruwelen	1, 2, 5, 6?	Onderzoek gericht op de oorzaken van achteruitgang van de kwaliteit van Duindoornstruwelen.
Kruipwilgstruwelen	3	Onderzoek gericht op het beter in kaart brengen van de waterhuishouding. Tevens gericht op de mogelijkheden voor optimalisatie van deze waterhuishouding/aanwezige kwelstromen (binnen en aangrenzend aan N2000-gebied).

Doelstelling	Effect op voornaamste knelpunt(en) / drukfactoren	Maatregel
Duinbossen droog	3	Onderzoek gericht op het beter in kaart brengen van de waterhuishouding. Tevens gericht op de mogelijkheden voor optimalisatie van deze waterhuishouding (onderzoek binnen en aangrenzend aan N2000-gebied).
Duinbossen droog	3	Hydrologisch systeemherstel n.a.v. uitkomsten onderzoek. Gericht op optimalisatie van de aanwezige kwelstromen en het reduceren van verdroging.
Duinbossen droog	1	Bronmaatregel, gericht op het reduceren van stikstofdepositie, waarbij de bronnen buiten het Natura 2000-gebied liggen.
Duinbossen droog	1	Sturen op boomsamenstelling, gericht op soorten welk een basenrijk strooiselprofiel genereren.
Duinbossen droog	1, 2	Vergroten dynamiek (kleinschalige / grootschalige verstuiving). Ter bevordering van de condities aan de randen van de Duinbossen.
Duinbossen droog	4	Verwijdering struweel (exoten).
Duinbossen droog	5	Onderzoek gericht op de mogelijkheden om de begrazingsdruk te verlagen. Hierbij ligt de focus mede op de damhertenpopulatie.
Duinbossen vochtig	3	Onderzoek gericht op het beter in kaart brengen van de waterhuishouding. Tevens gericht op de mogelijkheden voor optimalisatie van deze waterhuishouding (onderzoek binnen en aangrenzend aan N2000-gebied)..
Duinbossen vochtig	3	Hydrologisch systeemherstel n.a.v. uitkomsten onderzoek. Gericht op optimalisatie van de aanwezige kwelstromen en het reduceren van verdroging.
Duinbossen vochtig	1	Sturen op boomsamenstelling, gericht op soorten welk een basenrijk strooiselprofiel genereren.
Duinbossen vochtig	1, 2	Vergroten dynamiek (kleinschalige / grootschalige verstuiving). Ter bevordering van de condities aan de randen van de Duinbossen.
Duinbossen vochtig	4	Verwijdering struweel (exoten).
Duinbossen vochtig	5	Onderzoek gericht op de mogelijkheden om de begrazingsdruk te verlagen. Hierbij ligt de focus mede op de damhertenpopulatie.
Duinbossen Binnenduinrand	3	Onderzoek gericht op het beter in kaart brengen van de waterhuishouding. Tevens gericht op de mogelijkheden voor optimalisatie van deze waterhuishouding (onderzoek binnen en aangrenzend aan N2000-gebied).
Duinbossen Binnenduinrand	3	Hydrologisch systeemherstel n.a.v. uitkomsten onderzoek. Gericht op optimalisatie van de aanwezige kwelstromen en het reduceren van verdroging.
Duinbossen Binnenduinrand	1	Sturen op boomsamenstelling, gericht op soorten welk een basenrijk strooiselprofiel genereren.
Duinbossen Binnenduinrand	1, 2	Vergroten dynamiek (kleinschalige / grootschalige verstuiving). Ter bevordering van de condities aan de randen van de Duinbossen.
Duinbossen Binnenduinrand	4	Verwijdering struweel (exoten).
Duinbossen Binnenduinrand	5	Onderzoek gericht op de mogelijkheden om de begrazingsdruk te verlagen. Hierbij ligt de focus mede op de damhertenpopulatie.
Vochtige duinvalleien open water	1	Bronmaatregel, gericht op het reduceren van stikstofdepositie, waarbij de bronnen buiten het Natura 2000-gebied liggen.
Vochtige duinvalleien open water	1, 6	Optimalisatie beheer: inzetten van maai- en afvoerbeheer.
Vochtige duinvalleien open water	4	Verwijdering struweel (exoten).
Vochtige duinvalleien kalkrijk	1, 2, 5, 6	Vergroten dynamiek (kleinschalige / grootschalige verstuiving).

Doelstelling	Effect op voornaamste knelpunt(en) / drukfactoren	Maatregel
Vochtige duinvalleien kalkrijk	1, 6	Optimalisatie beheer: inzetten van maai- en afvoerbeheer.
Vochtige duinvalleien kalkrijk	4	Verwijdering struweel (exoten).
Vochtige duinvalleien kalkrijk	1, 2, 5, 6	Onderzoek gericht op de mogelijkheden om de begrazingsdruk te verlagen / optimaliseren.
Vochtige duinvalleien kalkrijk	-	Onderzoek gericht op het beter in kaart brengen van de waterhuishouding. Tevens gericht op de mogelijkheden voor optimalisatie van deze waterhuishouding.
Vochtige duinvalleien ontkalkt	1	Bronmaatregel, gericht op het reduceren van stikstofdepositie, waarbij de bronnen buiten het Natura 2000-gebied liggen.
Vochtige duinvalleien ontkalkt	1, 2, 5, 6	Vergroten dynamiek (kleinschalige / grootschalige verstuing).
Vochtige duinvalleien ontkalkt	1, 6	Optimalisatie beheer: inzetten van maai- en afvoerbeheer.
Vochtige duinvalleien ontkalkt	4	Verwijdering struweel (exoten).
Vochtige duinvalleien ontkalkt	1, 2, 5, 6	Onderzoek gericht op de mogelijkheden om de begrazingsdruk te verlagen / optimaliseren.
Vochtige duinvalleien ontkalkt	3	Onderzoek gericht op het beter in kaart brengen van de waterhuishouding. Tevens gericht op de mogelijkheden voor optimalisatie van deze waterhuishouding.
Vochtige duin- valleien hoge moerasplanten	4	Verwijdering struweel (exoten).
Nauwe korfslak	1, 2, 5, 6	Vergroten dynamiek (kleinschalige verstuing).
Nauwe korfslak	5	Uit rasteren van gebieden t.b.v. het leefgebied van de Nauwe korfslak.
Nauwe korfslak	1, 6	Verwijdering struweel (incl. Braamopslag), mocht dit uit het onderzoek naar voren komen als noodzakelijke maatregel.
Nauwe korfslak	1, 6	Onderzoek gericht op het effect van successie (opslag van o.a. braam) op het leefgebied en populatie van de Nauwe korfslak.

2.2.5 Maatregelpakket Programma Natuur in detail Manteling van Walcheren, 2024-2030

Categorie	Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Verbetering Kwaliteit	A H1330B 1ha., H2110 0ha., H2120 29ha., H2130A 17ha., H2130B 127ha., H2130C 3ha., H2160 63ha., H2170 2 ha., H2180A 45ha., H2180B 7 ha., H2180C 57ha., H2190A 2 ha., H2190B	Manteling van Walcheren	Opstellen van een Landschapsecologische Systeem Analyse (LESA)	Ten gunste van bijsturen / opstellen beheer en (herstel) maatregelen	Provincie Zeeland	100.000

Categorie	Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
	16ha., H2190C 4 ha., H2190D 5ha., H1014					
Verbetering Kwaliteit	A H2130A 17ha., H2130B 127ha., H2130C 3ha., H2160 63ha., H2180A 45ha., H2180B 7ha., H2180C 57ha., H2190B 16ha., H2190C 4ha., H1014	Manteling van Walcheren	Onderzoek naar/advies opvragen over de verhoging van de pH (anders dan verstuiving met kalkrijk zand en toevoer basenrijke kwel)	Ten gunste van bijsturen / opstellen beheer en (herstel) maatregelen	Provincie Zeeland	15.000
Verbetering Kwaliteit	A H2120 29ha.	Manteling van Walcheren	Onderzoek naar de relatie stikstof en H2120	T.b.v. optimalisatie beheer- en herstelmaatregelen H2120	Provincie Zeeland	15.000
Verbetering Kwaliteit	A H2130A 17ha., H2130B 127ha., H2130C 3ha., H2160 63ha., H2180A 45ha., H2180B 7ha., H2180C 57ha., H2190B 16ha., H2190C 4ha., H1014	Manteling van Walcheren	Onderzoek naar de mogelijkheden voor verlagen/optimaliseren begrazingsdruk	T.b.v. de kwaliteit / structuur vegetatie/ bosopbouw / structuur bodem/ nectar beschikbaarheid / insecten in desbetreffende habitattypen en leefgebied / broedvogels.	Provincie Zeeland in samenwerking met terreineigenaren	50.000
Verbetering Kwaliteit	A H2130B 127ha., H2160 63 ha., H1014	Manteling van Walcheren	Onderzoek naar abiotische condities bodem, zoals pH en buffercapaciteit, en aanvullend onderzoek naar andere factoren verantwoordelijk voor achteruitgang van doelstelling	Ten gunste van bijsturen / opstellen beheer en (herstel) maatregelen	Provincie Zeeland	45.000
Verbetering Kwaliteit	A H2180A 45ha., H2180B 7ha., H2180C 57ha.	Manteling van Walcheren	Sturen op boomsamenstelling	Ten gunste van de kwaliteit bodem/strooisellaag (verhoging pH).	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	30.000
Verbetering kwaliteit	A H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B:122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190C:	Manteling Walcheren / Oranjezon	Systeemherstel dmv zandverstuiving -	als dynamisering is uitgevoerd aanvullende suppletie voor kalkzandtoevoer	Provincie Zeeland	2.000.000

Categorie	Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
	2,8 ha. H1330B: 0,27 ha.					
Verbetering kwaliteit	A H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B: 122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190C: 2,8 ha. H1330B: 0,27 ha.	Zeereep Manteling (omgeving Eendenkooi)	Verhuizen nauwe korfslak	Onderzoeken mogelijkheden van verplaatsen nauwe korfslak ipv lichte overstuiving	Provincie Zeeland	50.000
Verbetering kwaliteit	A H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B: 122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190C: 2,8 ha. H1330B: 0,27 ha.	Zeereep Manteling Walcheren	Kleinschalige verstuiving in de zeereep	uitvoerende maatregelen kleinschalig	Provincie Zeeland	100.000
Verbetering kwaliteit	A H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B: 122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190C: 2,8 ha. H1330B: 0,27 ha.	N2000	Ontpachten bestaande natuur	Binnen het bestaande natuurterrein is soms sprake van langlopende pacht die we willen beeindigen. Inventarisatie en Regeling ontwikkelen en uitvoeren.	Provincie i.c.m. Terreinbeheerders	100.000
Verbetering kwaliteit	A H2130 (20 ha), H2120	Ter hoogte van de Kaalkop (voormalig zandwinput)	Verwijderen losse dennen / jong dennenbos	uitbreiden dennenbos	Het Zeeuwse Landschap	50.000
Verbetering kwaliteit	A H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B: 122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190C: 2,8 ha. H1330B: 0,27 ha.	Manteling Walcheren / Oranjezon	Herstel duinvalleien	In beheer van HZL	Het Zeeuwse Landschap	250.000

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Verbetering Kwaliteit	A	H2180A 45ha., H2180B 7ha., H2180C 57ha.	Manteling van Walcheren	Onderzoek naar achteruitgang vitaliteit bos, inclusief invloed hydrologie, gekoppeld aan mogelijke, te treffen, maatregelen ter optimalisatie.	Ten gunste van vitaliteit duinbossen.	Provincie Zeeland in samenwerking met terreineigenaren	75.000
Verbetering Kwaliteit	A	H2130A 69 ha., H2130B 448ha., H2130C 40ha., H2160 378ha., H2180A 74ha., H2180B 35ha., H2180C 98ha., H2190D 15ha., H6410	Manteling van Walcheren	Uitbreiding monitoring typische en kenmerkende soorten	Extra monitoring om beter de kwaliteit van de habitattypen te kunnen volgen/evalueren.	Provincie Zeeland	50.000
Hydrologische verbetering	B	H2130C 3ha., H2170 2ha., H2180A 45 ha., H2180B 7ha., H2180C 57ha., H2190B 16ha., H2190C 4ha., H1014		Onderzoek gericht op het beter in beeld brengen van de waterhuishouding gekoppeld aan mogelijke, te treffen, maatregelen ter optimalisatie.	T.b.v. het treffen van maatregelen gericht op het verminderen van verdroging en toename van de invloed (waar dit wenselijk is) van kwel - ter verbetering van kwaliteit en uitbreiding areaal	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	45.000
Hydrologische verbeteringen	B	H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B: 122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190C: 2,8 ha. H1330B: 0,27 ha.	Manteling Walcheren / Oranjezon	Systeemherstel dmv zandverstuiving - hydrologische optimalisatie	uitvoerende maatregelen grootschalig	Provincie Zeeland	6.750.000
Hydrologische verbeteringen	B	H2190	Beekhoekspolder	Onderzoek en Onklaarmaken diepte drainage	(ten gunste van bestaand gebied)	Provincie Zeeland	50.000
Hydrologische verbeteringen	B	H2190	Eendenkooi	Ontwatering Eendenkooi	Onderzoek naar hogere schermen? Opzetten peil. Onderzoek naar of we de Eendenkooi moeten houden, wat willen we ermee.	Staatsbosbeheer	100.000
Overgangszones	D	H2190	Beekhoeks-polder	Landbouwperceel omzetten naar natuur	uitbreiding vochtige duinvallei. Sleutelperceel buiten begrenzing	Provincie Zeeland	750.000

Categorie	Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Overgangszones	D H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B: 122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190C: 2,8 ha. H1330B: 0,27 ha.	Zone grenzend aan de Manteling met een zoekgebied tot 3 km daarbuiten	Transitie landbouw, Voedseltuinen, Kleinschalig landschap Natuurakkers Natuurinclusieve landbouw	Buffer water, in 3 km zone vanuit N2000 gebied (damherten beheerplan en schade beperken damherten). Transitie naar natuur inclusieve/extensieve landbouw, groen blauwe dooradering in combinatie met damherten problematiek. Doelen onder andere verhogen biodiversiteit, stikstofreductie en vasthouden water.	Provincie Zeeland	250.000
Overgangszones	D H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B: 122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190C: 2,8 ha. H1330B: 0,27 ha.		Experimenteergronden;	Natuurinclusieve landbouw, stikstofreductie, hydrologie, agrarische biodiversiteit en als onderdeel daarvan Ganzenafleidingsgebieden / inrichten gebieden voor ganzen met bijbehorende beheertypen	Provincie Zeeland	1.000.000
Overig kwaliteit	E H1330B 1ha. H2110 0ha., H2120 29ha., H2130A 17ha., H2130B 127ha., H2130C 3ha., H2160 63ha., H2170 2 ha., H2180A 45ha., H2180B 7 ha., H2180C 57ha., H2190A 2 ha., H2190B 16ha., H2190C 4 ha., H2190D 5ha., H1014	Manteling van Walcheren	Onderzoek / Monitoring recreatief gebruik	Ten gunste van bijsturen / opstellen beheer en (herstel) maatregelen	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	30.000
Overige kwaliteit	E H2110	Manteling van Walcheren	Zonering recreatie tbv meer rust voor broedvogels, o.a. natuurlijk strand (embryonale duinen / strandplevier)	ontwikkelen strandreservaat, extensieve recreatie	Het Zeeuwse Landschap	100.000
Communicatie en Voorlichting	X	Manteling van Walcheren	Communicatie en Voorlichting	Communicatie over de staat van natuurgebieden, beschermde soorten en het waarom van maatregelen die getroffen worden.	Provincie Zeeland, Terra Maris, IVN.	150.000

2.3 Westerschelde & Saeftinghe (122) Natura 2000

De Westerschelde is de zuidelijke tak in het oorspronkelijke mondingsgebied van de rivier de Schelde. Het is de enige zeetak in de Delta waar nu nog sprake is van een estuarium met een volledig open verbinding naar zee. Het betreft een zeer dynamisch gebied, mede door de trechtervorm ervan, waarin het getijverschil naar achteren erg groot wordt. Het estuarium bestaat uit diepe en ondiepe wateren, bij eb droogvallende zand- en slikplaten en schorren. Onder de schorren langs de Westerschelde bevindt zich het grootste schorregebied van ons land: het Verdrongen Land van Saeftinghe. Door het grote getijverschil bevat het Verdrongen Land van Saeftinghe zeer hoge oeverwallen en brede geulen. Buitengaats ligt de verzande slufte van de Verdrongen Zwarte Polder nog in het gebied. In het mondingsgebied is verder nog sprake van duinvorming bij Rammekenshoek, de Kaloot en op de Hooge Platen. Binnendijks liggen een aantal gebieden met aan het estuarium gekoppelde natuur: Rammekenshoek, Inlaag 1887, Bathse Kreek, Inlaag Hoofdplaat en Herdijkte Zwarte Polder (aanwijzingsbesluit N2000).

2.3.1 Instandhoudingsdoelstellingen

Habitattypen

Habitatcode	Habitattype	Status doel	Oppervlakte1	Kwaliteit1
H1110B	Permanent overstromde zandbanken (Noordzee-kustzone)	definitief	=	=
H1130	Estuaria	definitief	>	>
H1140B	Slik- en zandplaten (Noordzee-kustzone)	definitief	=	=
H1310A	Zilte pionierbegroeiingen (zeekraal)	definitief	>	=
H1310B	Zilte pionierbegroeiingen (zeevetmuur)	definitief	=	=
H1320	Slijkgrasvelden	definitief	=	=
H1330A	Schorren en zilte graslanden (buitendijks)	definitief	>	>
H1330B	Schorren en zilte graslanden (binnendijks)	definitief	=	=
H2110	Embryonale duinen	definitief	=	=
H2120	Witte duinen	definitief	=	=
H2130A*	Grijze duinen (kalkrijk)	definitief	=	=
H2160	Duindoornstruwelen	definitief	=	=
H2190B	Vochtige duinvalleien (kalkrijk)	definitief	=	=

1: doelstelling voor oppervlakte en/of kwaliteit behoud: =, uitbreiding/verbetering: > *prioritair habitattype

Habitatrichtlijnsoorten

Soortcode	Soortnaam	Status doel	Populatie	Omvang leef- gebied1	Kwaliteit leef- gebied1
H1351	Bruinvis	definitief	=	=	=
H1103	Fint	definitief	>	=	=
H1365	Gewone zeehond	definitief	>	=	>
H1364	Grijze zeehond	definitief	=	=	=
H1903	Groenknolorchis	definitief	=	=	=
H1014	Nauwe korfslak	definitief	=	=	=

Soortcode	Soortnaam	Status doel	Populatie	Omvang leefgebied1	Kwaliteit leefgebied1
H1099	Rivierprik	definitief	>	=	=
H1095	Zeeprik	definitief	>	=	=

1: doelstelling voor omvang en/of kwaliteit behoud: =, uitbreiding/verbetering: >

Broedvogels

Soortcode	Soortnaam	Status doel	Aantal broedparen	Omvang leefgebied1	Kwaliteit leefgebied1
A272	Blauwborst	definitief	450	=	=
A137	Bontbekplevier	definitief	100*	=	=
A081	Bruine kiekendief	definitief	20	=	=
A195	Dwergstern	definitief	300*	=	=
A191	Grote stern	definitief	6200*	=	=
A132	Kluut	definitief	2000*	=	=
A138	Strandplevier	definitief	220*	=	=
A193	Visdief	definitief	6500*	=	=
A176	Zwartkopmeeuw	definitief	400*	=	=

1: doelstelling voor omvang en/of kwaliteit behoud: =

(d) Niet-broedvogels

Soortcode	Soort	Status doel	Populatie	Instandhoudingsdoelstelling
A048	Bergeend	definitief	4500	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A137	Bontbekplevier	definitief	430	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A149	Bonte strandloper	definitief	15100	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A144	Drieteenstrandloper	definitief	1000	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A005	Fuut	definitief	100	Foerageergebied
A140	Goudplevier	definitief	1600	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A043	Grauwe gans	definitief	16600	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A164	Groenpootruiter	definitief	90	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A143	Kanoetstrandloper	definitief	600	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A142	Kievit	definitief	4100	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A026	Kleine zilverreiger	definitief	40	Foerageergebied

Soort-code	Soort	Status doel	Populatie	Instandhoudingsdoelstelling
A132	Kluut	definitief	540	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A041	Kolgans	definitief	380	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A051	Krakeend	definitief	40	Foerageergebied
A034	Lepelaar	definitief	30	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A069	Middelste zaagbek	definitief	30	Foerageergebied
A054	Pijlstaart	definitief	1400	Foerageergebied
A157	Rosse grutto	definitief	1200	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A130	Scholekster	definitief	7500	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A103	Slechtvalk	definitief	8	Foerageergebied
A056	Slobeend	definitief	70	Foerageergebied
A050	Smient	definitief	16600	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A169	Steenloper	definitief	230	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A138	Strandplevier	definitief	80	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A162	Tureluur	definitief	1100	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A053	Wilde eend	definitief	11700	Foerageergebied
A052	Wintertaling	definitief	1100	Foerageergebied

2.3.2 Voornaamste knelpunten en accenten voor maatregelen

Zie voor de stikstofoverbelasting van de Westerschelde & Saeftinghe bijlage 2. "Stikstofoverbelasting per Natura 2000-gebied".

2.3.3 Additionele natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2024-2030 op hoofdlijnen

Maatregelen	
1	Realisatie buiten en/of binnendijkse broedlocaties voor kustbroedvogels. O.a. Plaat van Walsoorden – onderzoek en uitvoering.
2	Robuuste Scheldepolders langs de Westerschelde: zones waarin natuur, waterkerende landschappen, extensieve landbouw en landbouwtransitie samenkomen. Dit worden robuuste polders die klaar zijn voor de toekomst op het gebied van natuur, landbouw en klimaat. Hier worden

Maatregelen	
	vrijwillig verworven gronden in eigendom van de provincie Zeeland ingezet in vorm van experimenteer gronden en de gronden uit de ontwikkelingsbank.
3	Plevierenbescherming door participatie en draagvlak mogelijk in combinatie met gedragen mitigerende maatregelen.
4	Versterking droge verbindingen en natuurherstel Zeeuwse bloemrijke en faunarijke dijken.
5	Intensivering reguleren van recreatie (VT&H). Extra capaciteit, voorlichting en regulatie betreding door recreatie. Betere spreiding recreatie en nemen aanvullende maatregelen om recreatie uit de TBB gebieden te weren.
6	Extensivering bemesting en reductie lokale stikstofemissie rondom de Westerschelde door in te zetten op vergroening en versterking, andere vormen van landbouw, groenblauwe dooradering en de instandhouding daarvan.
7	Klimaat robuust waterbeheer gericht op herstel natuurkwaliteit en landelijk gebied in en rondom N 2000 gebied Westerschelde en Saeftinghe. Hydrologische optimalisatie, verbindingzones, erosie remmende maatregelen.

2.3.4 Maatregelpakket Programma Natuur Westerschelde

In en rondom de Westerschelde zijn er verschillende belangrijke maatregelen te nemen of onderzoeken die bijdragen aan natuurherstel of toewerken naar systeemherstel. Voor het behalen van doelstellingen zijn in deze aanvraag Programma Natuur fase 2 maatregelen opgenomen die hieraan bijdragen.

Na een succesvolle aanpak op de Hooge Platen zal verder uitvoering gegeven worden aan het realiseren van alternatieve broedlocaties voor kustbroedvogels in de Westerschelde. Hiervoor zal in lijn met het 7 eilandenplan verkend en mogelijke uitvoering gegeven worden aan het realiseren van broedlocaties op de plaat van Walsoorden of andere alternatief geschikte locaties.

Langs de randen van de Westerschelde kunnen de primaire keringen een mooie overgang tussen het N2000gebied en het achterliggende landbouwgebied vormen. Deze worden steeds meer natuurinclusief beheerd, en dit wordt door opgenomen maatregelen gestimuleerd. Maatregelen omvatten reductie emissies tbv n2000gebied, waterkerende functie, bodem, landschap en beleving.

In de randzones van Grenspark Groot Saeftinghe, grenzend aan de Westerschelde, wordt gezocht naar zones waarin natuur, waterkerende landschappen, extensieve landbouw en landbouwtransitie samenkomen. Dit worden robuuste polders die klaar zijn voor de toekomst op het gebied van natuur, landbouw en klimaat. Hier worden vrijwillig verworven gronden in eigendom van de provincie Zeeland ingezet in vorm van natuur, experimenteer gronden en de gronden uit de ontwikkelingsbank.

De polders langs de Schelde worden robuust gemaakt met een geïntegreerde aanpak (Zeeuwse aanpak) door bestaande opgaven te combineren en waar mogelijk te verbinden om de doelrealisatie te verrijken. Maatregelen die in de Scheldepolder worden genomen, buiten de begrenzing Schelde (Natura 2000-gebied), hebben direct invloed op overgangsgebieden gelegen langs de Schelde en een positief effect op het Natura 2000-gebied.

Om transitie in de landbouw te stimuleren en hiervoor experimenteerruimte te creëren zal afwaardering van 120 hectare landbouwgrond (eigendom provincie) van plaatsvinden zodat risicoloos met nieuwe

vormen van landbouw, groenblauwe dooradering en agrarische biodiversiteit geëxperimenteerd kan worden. Door vermindering van stikstof emissies en verwerving van natuur en landschap zal dit leiden tot een randzone die toekomstbestendig is en bijdraagt aan de doelstellingen en herstel van het naastgelegen N2000gebied.

Maatregelen dragen bij aan de doel(soorten) van het Natura2000 gebied. Dit kan gaan over ganzen opvang in de vorm van ganzen afleidingsgebieden waarbij overwinterende ganzen weggevoerd worden van kostbare landbouwgewassen, voedsel- en broedgelegenheid voor bruine kiekendieven en veilige broedlocaties, betrokkenheid en draagvlak voor bescherming van kustbroedvogels als plevieren.

2.3.5 Maatregelpakket Programma Natuur Westerschelde & Saefinghe in detail, 2024-2030

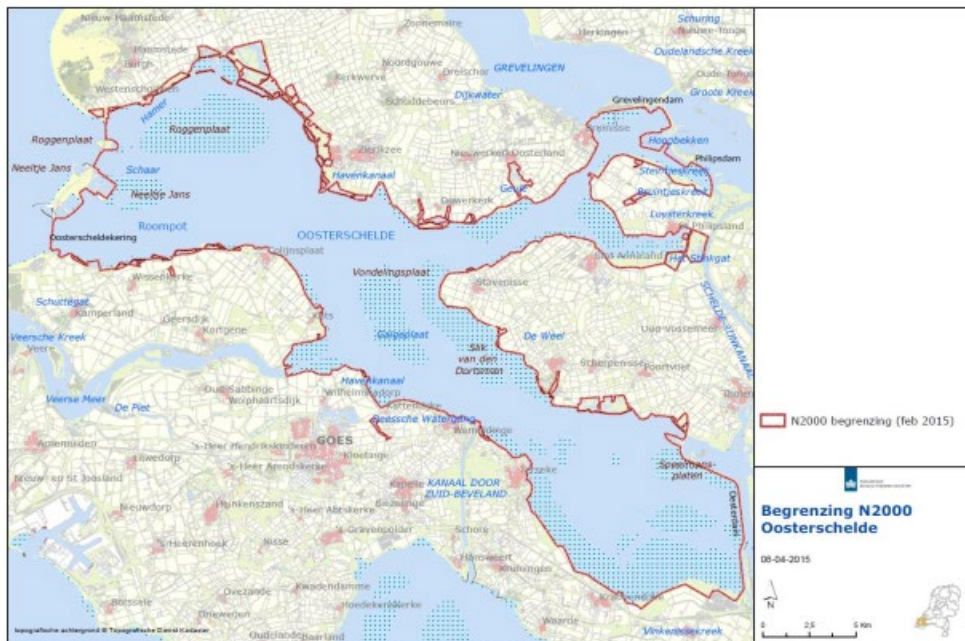
Categorie	Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Verbetering kwaliteit	A H2160, H2110, H1130, H1110_B, H1330_A en B, H2190_B, H1310_A en B	Dijken langs de Westerschelde	Plevieren bescherming	Plevierenbescherming door participatie en draagvlak mogelijk in combinatie met gedragen mitigerende maatregelen	Provincie Zeeland, Steltkluit, IVN, tbo's	250.000
Verbetering kwaliteit	A H2160, H2110, H1130, H1110_B, H1330_A en B, H2190_B, H1310_A en B		Hoog watervluchtplaats	Overslagdijken-strekdammen-vergroten vooroever (rondom Kop v. ossenisse en Van Hattumpolder)	Provincie Zeeland	150.000
Verbetering kwaliteit	A H2160, H2110, H1130, H1110_B, H1330_A en B, H2190_B, H1310_A en B	Westerschelde zone	onderzoek doen naar plekken om te maximaliseren herstel dynamiek Schorren en Slikken op zoveel mogelijk plekken	Slim storten, opslibben (onderzoek naar kansen?), effect op het totale systeem onderzoeken als je overgangen stappiger maakt (koppeling met NPW)	Rijkswaterstaat	50.000
Optimaliseren inrichting	C2 H2160, H2110, H1130, H1110_B, H1330_A en B, H2190_B, H1310_A en B	Walsoorden, paulineplaat, broedvogeleilanden	Verhogen plaat van Walsoorden (onderzoek naar Paulineplaat), Broedvogeleiland en buitendijks ontwikkelen (7 eilandenplan)	onderdeel 7 eilandenplan	Provincie Zeeland	1.500.000
Optimaliseren inrichting	C2 H2160, H2110, H1130, H1110_B, H1330_A en B, H2190	Biezelingse Ham	Vastleggen schor	onderzoek en ontwikkeling schorbehoud Biezelingse Ham (bijv. aanleggen strekdam)	Natuurmonumenten, Rijkswaterstaat, provincie Zeeland	300.000

Categorie	Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
	B, H1310_ A en B					
Optimaliseren inrichting	C 2 H2160, H2110, H1130, H1110_ B, H1330_ A en B, H2190_ B, H1310_ A en B	Diverse locaties	Aanbrengen schelpenstrandjes t.b.v. kustbroedvogels	Op diverse locaties aan de randen van de Westerschelde (buitendijks) zijn er mogelijkheden voor aanbrengen van schelpenstrandjes.	Natuurmonumenten, Rijkswaterstaat, provincie Zeeland	100.00 0
Optimaliseren inrichting	C 2 H2160, H2110, H1130, H1110_ B, H1330_ A en B, H2190_ B, H1310_ A en B	Schor Staartsenol	Schor Staartsenol 50 ha; slim storten inrichten	tijdsduur +- 5 jaar	Natuurmonumenten (na verwerving) ism RWS	500.00 0
Overgangszones	D H2160, H2110, H1130, H1110_ B, H1330_ A en B, H2190_ B, H1310_ A en B		Experimenteergebieden;	Extensivering, natuurinclusieve landbouw, stikstofreductie, hydrologie, agrarische biodiversiteit en als onderdeel daarvan Ganzenafleidingsgebieden / inrichten gebieden voor ganzen met bijbehorende beheertypen	Provincie Zeeland	5.000.0 00
Overgangszones	D H2160, H2110, H1130, H1110_ B, H1330_ A en B, H2190_ B, H1310_ A en B	Dijkbeheer langs de Westerschelde	Natuurinclusief dijkbeheer langs de Westerschelde	Bestaande primaire keringen natuurinclusief beheren door reductie emissies tbv n2000gebied, waterkerende functie, bodem, landschap en beleving	Waterschap, Provincie, beheerders	300.00 0
Overige kwaliteit	E H2160, H2110, H1130, H1110_ B, H1330_ A en B, H2190_ B, H1310_ A en B		Recreatiezoning	Binnendijks dynamiek bevorderen; Binnendijks mooie fiets en wandelpaden maken en vervolgens deze buitendijks weghalen/ontoegankelijk maken.	Provincie Zeeland	250.00 0
Overige kwaliteit	E H2160, H2110, H1130, H1110_ B, H1330_ A en B	Gebied links onder Rilland (Zimmerman / slik bij Bath)	recreatiezoning	Onderzoek naar ontoegankelijk maken voor kitesurfers, recreatiezoning (handhaving)	Provincie Zeeland	50.000

Categorie	Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
	A en B, H2190_B, H1310_A en B					

2.4 Natura 2000-gebied Oosterschelde (118)

(Bron: Natuurbeheerplan Deltawateren, deelgebied Oosterschelde, 2016-2022)

Figuur 1.1. Begrenzing Natura 2000-gebied Oosterschelde, topografie en geografie van het Natura 2000-gebied Oosterschelde en omgeving en de ligging van de platen.

Het Natura 2000-gebied Oosterschelde staat gedeeltelijk in open verbinding met de Noordzee, waardoor er zoute invloed en getijdenwerking aanwezig is: buitendijks liggen droogvallende slikken en platen en schorren met zilte begroeiingen, ondieptes en (diepe) geulen. Binnendijks komen zilte graslanden voor en in enkele inlagen is zelfs veenmosrietland tot ontwikkeling gekomen. Sinds de Oosterschelde aan de oostzijde volledig is afgedamd, en aan de westzijde gedeeltelijk, is de dynamiek sterk afgenomen. De Oosterschelde is als onderdeel van de Deltawateren van grote internationale betekenis voor vogels. Het gebied vormt een zeer belangrijk leefgebied voor kustbroedvogels en is voor trekvogels een onmisbare schakel als ruigebied of als tussenstop om te foerageren en rusten. De natte open gebieden bieden veilige slaapplekken voor watervogels en er is een relatief groot en gevarieerd voedselaanbod beschikbaar. Verder rust de gewone zeehond op de droogvallende platen en in inlagen en binnendijkse vochtige natuurgebieden komt de noordse woelmuis voor. De huidige natuurwaarden in de Deltawateren hebben zich in de loop der tijd ontwikkeld in sterke samenhang met de menselijke activiteiten in het gebied. Naast de rijke natuur, kent de Oosterschelde namelijk een groot aantal gebruiksfuncties, zoals waterkeren, waterafvoer, vaarweg, recreatievaart, zwemwater, strand- en oeverrecreatie, onderwatersport, kitesurfen, sportvisserij, beroepsvisserij, luchtvaart, natuurbeheer en onderzoeks- en monitoringsactiviteiten.

2.4.1 Instandhoudingdoelstellingen

Groep	Cluster	Instandhoudingsdoelstellingen
Habitatype		Grote baaien Overgangs- en trilvenen (veenmosrietlanden)(H7140_B) Schorren en Zilte graslanden (binnendijks)(H1330_B) Schorren en Zilte graslanden (Buitendijks)(H1330_A) Slijkgrasvelden (H1320) Zilte pioniersbegroeiing (zeekraal)(H1310_A) Grijs duin (Kalkrijk)(H2130_A) Duindoornstruwelen (H2160) Galigaanmoerassen (H7210)
Habitatsoorten	Zoogdieren	Gewone zeehond (H1365) Grijze zeehond (H1364) Bruinvis (H1351) Noordse Woelmuis (H1340) Fint (H1103)
Broedvogels	Kustbroedvogels	Bontplekplevier (A137) Dwergstern (A195) Grote stern (A191) Kluut (A132) Noordse Stern (A194) Strandplevier (A138) Visdief (A193)
	Moerasbroedvogels	Bruine kiekendief (A081)
Niet broedvogels	Steltlopers	Bergeend (A048) Bontplekplevier (A137) Bonte strandloper (A149) Brandgans (A045) Brilduiker (A067) Dodaars (A004) Drieteenstrandloper (A144) Fuut (A005) Goudplevier (A140) Grauwe gans (A043) Groenpootruiter (A164) Kanoet (A143) Kievit (A142) Kleine zilverreiger (A026) Kleine zwaan (A037) Kluut (A132) Krakeend (A051) Kuifduiker (A007) Lepelaar (A034) Meerkoet (A125) Middelste zaagbek (A069) Pijlstaart (A054) Rosse grutto (A157) Scholekster (A130) Slechtvalk (A103) Slobeend (A056) Smient (A050) Steenloper (A169) Strandplevier (A138) Tureluur (A162) Wilde eend (A053) Wintertaling (A052) Wulp (A160) Zilverplevier (A141)

Groep	Cluster	Instandhoudingsdoelstellingen
		Zwarte ruiter (A161)
	Viseters	Aalscholver (A017)

2.4.2 Voornaamste knelpunten en accenten voor het nemen van maatregelen

Het Programma Natuur 2021-2030 richt zich op kwaliteitsverbetering van binnendijks gelegen habitattypen en buitendijks gelegen schorren en slikken.

We zien in de Oosterschelde de volgende drukfactoren:

1. Vermesting en verzuring, verzuiging door vermisting
2. Geringe dynamiek
3. Versnippering
4. Exoten, o.a. Watercrassula in de inlagen
5. Oppervlakte (omvang) en kwaliteit van habitat en leefgebieden (Noorse woelmuis)

Zie voor de stikstofoverbelasting van de Oosterschelde bijlage 2. "Stikstofoverbelasting per Natura 2000-gebied".

In de NDA is het volgende geconstateerd ten aanzien van de stikstofdepositie (bron NDA Oosterschelde, opgesteld door Sweco):

"Voor de habitattypen in de Oosterschelde, echter, geldt dat er alleen voor H2130A Grijze duinen (kalkrijk) en met name H7140B Overgangs- en trilvenen (veenmosrietlanden) in de huidige situatie sprake is van een matige overschrijding van de KDW. Naar de toekomst toe neemt de stikstofdepositie volgens AERIUS M22 af. Voor de habitattypen H2130A Grijze duinen en H7140B veenmosrietlanden, echter, zal er ook richting 2030 nog sprake zijn van een overschrijding van de KDW. Voor H2130A Grijze duinen geldt dat dit alleen lokaal het geval zal zijn (in 2030 een lichte overbelasting van 0 tot 70 mol N/ha/jaar boven de KDW op circa 27% van het areaal). Voor H7140B veenmosrietlanden geldt echter dat er ook in 2030 net als in de huidige situatie sprake zal zijn van een matige overbelasting (>70 mol N/ha/jaar boven de KDW maar minder van 2 maal de KDW) op het gehele areaal. Op de overige habitattypen is er zowel in de huidige als in de toekomstige situatie (vrijwel) geen sprake van een overschrijding van de KDW.

Conclusie is dat er voor de habitattypen H2160 Duindoorsruwelen en H7210 Galigaanmoerassen in de Oosterschelde geen overschrijding van de KDW is zowel in de huidige situatie als in de toekomst richting 2025 en 2030.

Voor de habitattypen H1310A Zilte pionier begroeiingen (zeekraal), H1320 Slijkgrasvelden, H1330A Schorren en zilte graslanden (buitendijks), H1330B Schorren en zilte graslanden (binnendijks) is er slechts een geringe overschrijding van de KDW in zowel de huidige situatie als in de toekomst richting 2025 en 2030.

Voor de habitattypen H2130A Grijze duinen en H7140B Overgangs- en trilvenen (veenmosrietlanden) is dat wel het geval. Het binnendijks gelegen habitatype H7140B veenmosrietlanden verslechtert door vegetatiesuccessie, wat versneld optreedt als gevolg van hoge stikstofdepositie. De stikstofdepositie draagt bij aan de verzuring en vermisting van het habitatype. De kwaliteit van het habitatype is dan ook matig en soorten van voedselarme omstandigheden, zoals ronde zonnedauw en dubbelloof, zijn verdwenen en er is opslag van struweel en braam op meer dan 10% van de oppervlakte (PAS-Gebiedsanalyse 2017). De te hoge stikstofdepositie maakt het systeem gevoeliger voor een gebrek aan beheer en vermisting door stikstofdepositie vergroot dus de noodzaak voor maai-beheer naast het verwijderen van wilgenopslag.

Naast de stikstofdepositie zelf, spelen er in het gebied geen andere stikstof gerelateerde drukfactoren, met uitzondering voor H1330B Schorren en zilte graslanden (binnendijks). Stikstof gerelateerde drukfactoren zijn factoren die de negatieve effecten van stikstof kunnen versterken. Een voorbeeld is verdroging dat onder andere kan leiden tot een verminderde buffering vanuit grond- of oppervlaktewater tegen de verzurende en vermestende effecten van stikstof en kan bijdragen aan mineralisatie. Met betrekking tot H1330B Schorren en zilte graslanden (binnendijks) kan stikstofdepositie in combinatie met het ontbreken van de juiste hydrologische omstandigheden eraan bijdragen dat verzuuring sneller optreedt (PAS-Gebiedsanalyse 2017).

Niet-stikstof gerelateerde drukfactoren daarentegen hebben een negatief effect op de ontwikkeling van een habitattype, maar dat effect heeft geen interactie met de effecten van stikstofdepositie en kan ook niet worden beïnvloed door stikstof.”

Naast de stikstofgevoelige drukfactoren worden ook de niet stikstofgevoelige drukfactoren besproken in de NDA. De belangrijkste zijn: Oeverafslag, afname door zandhonger, gebrek aan toetreding of inlaat van zoutwater/brak kwelwater, recreatiedruk.

2.4.3 Relevante bronnen

- Natuurbeheerplan Deltawateren, deelgebied Oosterschelde, 2016-2022
- Strategische aanpak stikstof Zeeland, 2020
- Natuurrapportage Zeeland, 2019
- Stikstofanalyses (versie 15 december 2020) die in samenwerking met RIVM en LNV door de provincies zijn uitgevoerd.
- Concept NDA

2.4.4 Additionele natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2024-2030 op hoofdlijnen

	Maatregelen	Effect op voornaamste knelpunt(en)	Effect op habitatype(n)
1	Herstel dynamische processen Oosterschelde en in de Banjaard	2 en 5	23 ha – 100 ha, o.a. H2120, H1330B, H7140B
2	Bestrijding stikstof minnende soorten (verruiging), o.a. door aangepast maaibeheer,	1,2 en 5	10-20 ha H7140B
3	Intensivering van bestrijding en beheer van exoten buiten en binnen NNN	4 en 5	23 ha – 100 ha, o.a. H2120, H1330B, H7140B
4	Versterking droge verbindingen en natuurherstel Zeeuwse bloemrijke en faunarijke dijken (binnen multifunctionele zones stikstofoverbelaste N2000 Natuur) en ook extra stroken extensivering bemesting (reductie emissie stikstof), hoogwatervluchtplaatsen, broedvogeleilanden	1,2 en 5	23 ha – 100 ha, o.a. H2120, H1330B, H7140B
5	Intensivering reguleren van recreatie (VT&H). Extra capaciteit, voorlichting en regulatie betreding door recreatie. Betere spreiding recreatie en nemen aanvullende maatregelen om recreatie uit de TBB gebieden te weren.	2, 3 en 5	23 ha – 100 ha, o.a. H2120, H1330B, H7140B
6	Extensivering bemesting en reductie lokale stikstofemissie rondom de Oosterschelde door in te zetten op vergroening en versterking, andere vormen van landbouw, groenblauwe dooradering en de instandhouding daarvan.	1 en 3	??? ha , o.a. H 7140, H1330, H1320, H1310, H2130, H 2160, H7210
7	Klimaat robuust waterbeheer gericht op herstel natuurkwaliteit en landelijk gebied in en rondom N 2000 gebied Oosterschelde. Hydrologische optimalisatie, verbindingzones, erosie remmende maatregelen	1, 2 en 5	H 7140, H1330, H1320, H1310, H2130, H 2160, H7210

2.4.5 Maatregelpakket Programma Natuur Oosterschelde in detail, 2024-2030

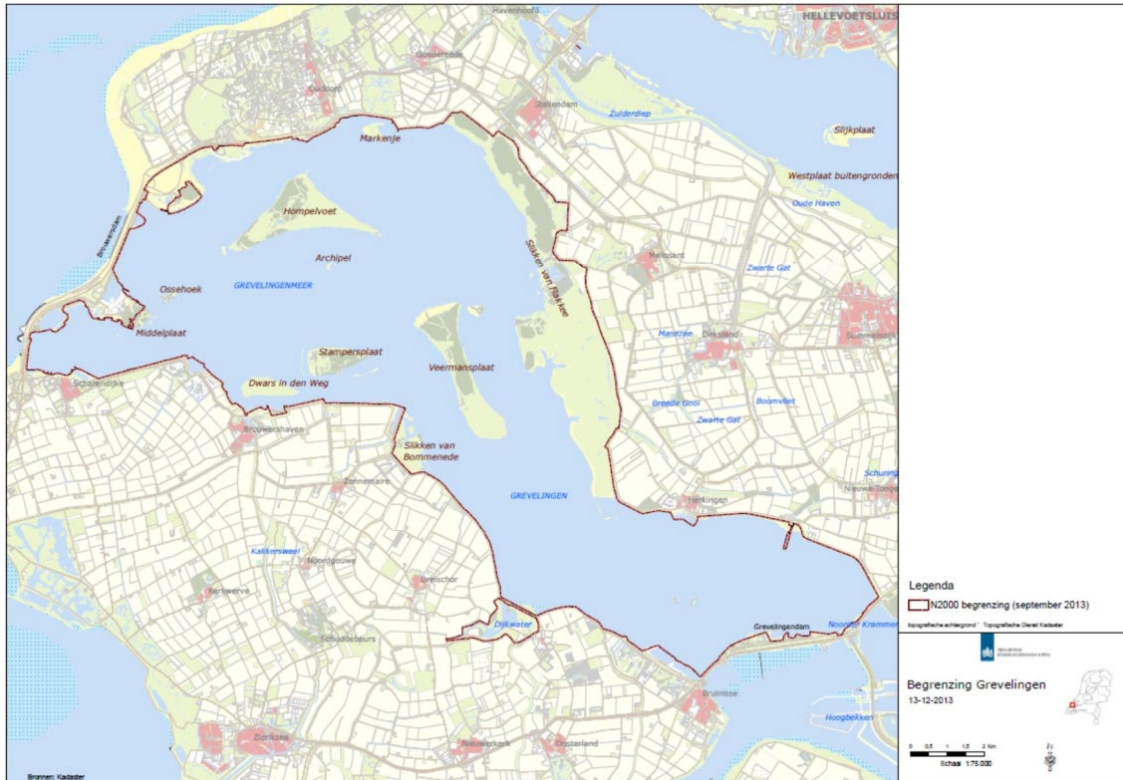
Categorie		Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Hydrologische verbeteringen	B	H1310_A (160 ha), H1320 (227 ha), H1330_A (243ha), H2130_A (1,2 ha), H2160 (0.5ha)	Zuidkust Schouwen	Versterken inlagen (onderzoek naar zout veen)	Het is belangrijk te weten waar het veen zit (ook van belang tegen uitdrijving i.r.t. waterhuishouding) en of zoet/zout.	Natuurmonumenten	50.000
Hydrologische verbeteringen	B	H1310_A (160 ha), H1320 (227 ha), H1330_A (243ha), H2130_A (1,2 ha), H2160 (0.5ha)	Bokkegat (N2000 Noord Beveland)	Hydrologische optimalisatie	Doorgaande agrarische hoofdafwatering kan mogelijk omgelegd worden	Provincie Zeeland	200.000
Versnelling verwerving	C1	H1310_A (160 ha), H1320 (227 ha), H1330_A (243ha), H2130_A (1,2 ha), H2160 (0.5ha)	Zuidkust Tholen	Verbinding tussen Scherpenissepolder en Schakerloopolder	Onderdeel Groenblauwedooring, ecologische corridor	Staatsbosbeheer	750.000
Optimaliseren inrichting	C2	H1310_A (160 ha), H1320 (227 ha), H1330_A (243ha), H2130_A (1,2 ha), H2160 (0.5ha)	Oosterschelde algemeen, plaat naast Neeltje Jans, Roggenplaat (optimalisatie), Katse Plaat	Broedvogeleiland en buitendijks ontwikkelen (7 eilandenplan) en andere locaties buiten 7 eilandenplan (actieplan Deltanatuur)	Actieplan Deltanatuur, herstel kustbroedvogels	Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Provincie Zeeland, rijkswaterstaat	4.000.000
Optimaliseren inrichting	C2	H1310_A (160 ha), H1320 (227 ha), H1330_A (243ha), H2130_A (1,2 ha), H2160 (0.5ha)	Diverse locaties	aanbrengen schelpenstrandjes t.b.v. kustbroedvogels	Op diverse locaties aan de randen van de Oosterschelde (buitendijks) zijn er mogelijkheden voor aanbrengen van schelpenstrandjes.	Natuurmonumenten, i.s.m. Waterschap, Rijkswaterstaat, provincie Zeeland en NPO	100.000
Optimaliseren inrichting	C2	H1310_A (160 ha), H1320 (227 ha), H1330_A (243ha), H2130_A (1,2 ha), H2160 (0.5ha)	Oosterschelde	Versterken hoog water vluchtplaatsen o.a. slikken van Viane. Vismigratie mogelijk maken tussen Oosterschelde en het Volkerak-Zoommeer	nieuwe strekdammen of binnendijkse oplossingen. De Rammegors verbinden met naastgelegen polder zou diverse opgaven combineren mogelijk kunnen	Provincie Zeeland/TBO	4.000.000

Categorie		Effect op habitattype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
					maken binnen de Ruimtelijke Puzzel van NOVEX.		
Optimaliseringen inrichting	C 2	H1160 en broedvogels en niet broedvogels	Galgeplaat	Verdere uitwerking zandsuppletie en realisatie	regionale bijdrage aan zandsuppletie Galgeplaat Regio streeft naar totaal aan € 2.5 milj cofinanciering. Daarbij wordt gekeken naar EU-subsidiemiddelen. Bijdrage prov 1 miljoen	Rijkswaterstaat	2.000.000
Optimaliseringen inrichting	C 2	H1310_A (160 ha), H1320 (227 ha), H 1330_A (243ha), H2130_A (1,2 ha), H2160 (0.5ha)	Noordkust Zuid beveland naast Rattenkaai	Opschalen erosieremmende maatregelen na afronding Pilot	Behoud slikken en schorren	Natuurmonumenten	500.000
Overgangszones	D	H1310_A (160 ha), H1320 (227 ha), H 1330_A (243ha), H2130_A (1,2 ha), H2160 (0.5ha)	Hele zuidkust Schouwen, Zuidkust Tholen, Noordkust Noord beveland	Natuurinclusieve landbouw	Hoog grondwaterpeil, uitgesteld maai-beheer, stoppelvelden in de winter, kruidenrijke akkerlanden, extensiveren agrarisch beheer	Provincie Zeeland, poldernatuur	1.500.000
Overgangszones	D	H1340 Noordse woelmuis	Zuidkust schouwen	Creeren verbindingss Noordse Woelmuis	Onderdeel Groenblauwedoording	Natuurmonumenten, Provincie Zeeland, Staatsbosbeheer en Waterschap	100.000
Overgangszones	D	H1310_A (160 ha), H1320 (227 ha), H 1330_A (243ha), H2130_A (1,2 ha), H2160 (0.5ha)	Noordkust beveland binnendijks e gebieden	Experimenteergronden;	Extensivering, natuurinclusieve landbouw, stikstofreductie, hydrologie, agrarische biodiversiteit en als onderdeel daarvan Ganzenafleidingsgebieden / inrichten gebieden voor ganzen met bijbehorende beheertypen	Staatsbosbeheer	1.000.000
Overige kwaliteit	E	H1310_A (160 ha), H1320 (227 ha), H 1330_A (243ha), H2130 A	Op diverse plekken rondom de Oosterschelde	Ontwikkelen locaties voor het snijden van zeegroenten	recreatiedruk TBB (toegang beperkend besluit) gebieden verminderen. 7 locaties binnen- en buitendijks. Aanleg en verwerving	Provincie Zeeland	5.000.000

Categorie	Effect op habitattype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
	(1,2 ha), H2160 (0.5ha)					
Overige kwaliteit	E H1310_A (160 ha), H1320 (227 ha), H 1330_A (243ha), H2130_A (1,2 ha), H2160 (0.5ha)	Oesterdam, en dam tussen oosterschelde en krammer volkerak	Recreatiezonering aanbrengen, creëren rustgebied overwinterende vogels,	recreatiedruk verminderen, in dit gebied zit 15% van de overwinterende fuuten van Nederland, recreatiezonering (incl handhaving en voorlichting)	Provincie Zeeland	200.00 0
Overige kwaliteit	E H1310_A (160 ha), H1320 (227 ha), H 1330_A (243ha), H2130_A (1,2 ha), H2160 (0.5ha)	Inlaag Kattendijke (tussen Wemeldinge en Wilhelmina dorp)	Geen nieuwe recreatieontwikkelingen in de inlagen kattendijke	recreatie druk verminderen (handhaving en voorlichting)	Provincie Zeeland	150.00 0
Overige kwaliteit	E H1310_A (160 ha), H1320 (227 ha), H 1330_A (243ha), H2130_A (1,2 ha), H2160 (0.5ha)	Schelphoek zuidkust schouwen	Recreatiezonering aanbrengen	er vindt veel verstoring plaats op de eilanden, deze minder toegankelijk maken	Provincie Zeeland	50.000

2.5 Natura 2000-gebied Grevelingen (115)

(Bron: Natuurbeheerplan Deltawateren, deelgebied Grevelingen, 2016-2022)

De Grevelingen is een voormalige zeearm gelegen tussen Goeree-Overflakkee en Schouwen-Duiveland. Het is sinds de afsluiting door de Deltawerken het grootste zoutwatermeer van Europa en bevat een aantal eilanden waar uitgestrekte, soortenrijke duinvalleibegroeiingen en zilte pionier gemeenschappen voorkomen, alsmede uitgestrekte oeverlanden (onder meer de Slikken van Flakkee) met zilte begroeiingen, graslanden, ruigten,

struwelen en bos. Mede dankzij de geïsoleerde ligging van de eilanden (de voormalige zandplaten Hompelvoet, Veermansplaat, Kleine Veermansplaat, Grote en Kleine Stampersplaat) vormt de Grevelingen een van de belangrijkste leefgebieden voor de noordse woelmuis in Zuidwest-Nederland.

2.5.1 Instandhoudingsdoelen

Groep	Cluster	Instandhoudingsdoelstelling
Habitattypen		Duindoornstruwelen (H2160)
		Kruipwilstruwelen (H2170)
		Grijze duinen (kalkrijk) (H2130A)
		Ruigten en zomen (harig wilgenroosje) (H6430B)
		Schorren en ziltgraslanden (H1330B)
		Vochtige Duinvalleien (kalkrijk) (H21908)
		Zilte pioniersbegroeiingen (zeekraal) (H1310A)
		Zilte pionierbegroeiingen (zeevetmuur) H1310B)
Habitatsoorten	Planten	Groenknolorchis (H1903)
	Zoogdieren	Noordse woelmuis (H1340)
		Grijze zeehond (H1364)
		Gewone zeehond (H1365)
Broedvogels	Kustbroedvogels	Kluut (A132)
		Bontbekplevier (A137)
		Strandplevier (A138)
		Grote stern (A191)
		Visdief (A193)
		Dwergstern (A195)
	Moerasbroedvogels / roofvogels	Bruine kiekendief (A081)
Niet-broedvogels	Steltvogels	Kluut (A132)
		Bontbekplevier (A137)
		Strandplevier (A138)
		Bonte strandloper (A149)
		Goudplevier (A140)
		Rosse Grutto (A157)
		Scholekster (A130)
		Steenloper (A169)
		Tureluur (A162)
		Wulp (A160)

Groep	Cluster	Instandhoudingsdoelstelling
		Zilverplevier (A141)
	Viseters	Aalscholver (A017)
		Dodaars (A004)
		Fuut (A005)
		Geoorde fuut (A008)
		Kleine zilverreiger (A026)
		Kuifduiker (A007)
		Lepelaar (A034)
		Middelste zaagbek (A069)
	Ganzen, eenden en zwanen	Bergeend (A048)
		Brandgans (A045)
		Brilduiker (A067)
		Grauwe gans (A043)
		Kleine zwaan (A037)
		Kolgans (A041)
		Krakeend (A051)
		Meerkoet (A125)
		Pijlstraat (A054)
		Rotgans (A046)
		Slobeend (A056)
		Smient (A050)
		Wilde eend (A053)
		Wintertaling (A052)
	Roofvogels	Slechtvalk (A103)

2.5.2 Voornaamste knelpunten

Het Programma Natuur 2021-2030 richt zich op kwaliteitsverbetering van binnendijks gelegen habitattypen.

1. Vermesting en verzuring
2. Versnippering
3. Oppervlakte (omvang) en kwaliteit van habitat en leefgebieden

Stikstofdepositie Grevelingen

Elk stikstofgevoelig habitat in de Grevelingen heeft wel (variërend van matig tot sterke) overbelasting. Voornamelijk zijn de habitattypen: H2190B Vochtige duinvalleien (kalkrijk), H2130A grijze duinen (kalkrijk) (met lage KDW) en H2160 duindoornstruwelen het meest overbelast binnen het gebied. Zowel in het gedeelte gelegen in Zuid-Holland als in Zeeland. Stikstof in het gebied is van invloed op de broedgelegenheid van kale grond broeders. De kwaliteit van de broedeilanden neemt af doordat deze

eilanden sneller begroeien door de overmaat aan stikstof. Stikstof leidt tot een verhoogde productiviteit en versnelde successie.

Zie voor de stikstofoverbelasting van de Grevelingen bijlage 2. “Stikstofoverbelasting per Natura 2000-gebied”.

2.5.3 Relevante bronnen

- Natura 2000 beheerplan Deltawateren, deelgebied Grevelingen, 2016-2022
- Strategische aanpak stikstof Zeeland, 2020
- Systeemrapportage Grevelingen (eerste opzet 2020),
- Natuurrapportage Zeeland, 2019 Stikstofanalyses (versie 15 december 2020) die in samenwerking met RIVM en LNV door de provincies zijn uitgevoerd.
- Ecologisch Onderzoek Getij Grevelingen, M.Tangelder et.all. Wageningen University & Research rapport C089/19 (2019)
- Ecologische effecten veranderd Peilbeheer Grevelingen: Inschatting effecten aangepaste varianten in peilbeheer op onderwaternatuur en de Natura 2000 instandhoudingsdoelen, Wijsman, J.W.M., Tangelder, M.1, Hamer, A., Janssen, J.A.M., Van Rooijen, N.M. en Hoekstein, M, Wageningen Marine Research rapport C066/22A (2022)
- Getij Grevelingen: Rapportage Maatregelen Natuur & Extra Maatregelen Natuurbeheer, Sweco Nederland B.V., projectnummer: 51010150, 2022

2.5.4 Natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2021-2023 op hoofdlijnen (eerste Fase)

Eerste Fase:

	Maatregelen	Effect op voornaamste knelpunt(en)	Effect op habitattypen(n)
1	Versnelling realisatie NNZ/verwerving en inrichting essentiële sleutelhectares 2-5 ha, versterking en uitbreiding project Dijkwater i.r.t. Natuurwinstplan Grevelingen	1,2 en 3	H1330B, H2190B en overige soorten: > 10 ha
2	Natuurherstel en behoud stikstof overbelaste N2000 Natuur, o.a. op eilanden Grevelingen en binnendijkse dijkwater	1, 2 en 3	H1330B, H2190ABen overige soorten: > 10 ha
3	Intensivering reguleren van recreatie (VT&H). Extra capaciteit, voorlichting en regulatie betreding door recreatie	1, 2 en 3	H1330B, H2190B en overige soorten: > 10 ha
4	Extensivering bemesting en reductie van lokale stikstofemissie rondom Grevelingen door in te zetten op vergroening en versterking (aanwezige) natuur en verbindingen (en het instant houden daarvan).	1, 2 en 3	H1330B, H2130A, H2190B en overige soorten: > 10 ha

2.5.5 Natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2024-2030 op hoofdlijnen (Tweede fase)

	Maatregelen	Effect op voornaamste knelpunt(en)	Effect op habitatype(n)
1	Ophogen bestaande oeververdedigingen eilanden Deze maatregelen zijn noodzakelijk om de bestaande oevers tegen extra erosie te ☐ beschermen	1,2 en 3	En overige soorten > 10 ha
2	Extra maaien en afvoeren eilanden Grevelingen Deze maatregel betreft het extra maaien en afvoeren van het maaisel van vochtige duinvalleien om de effecten van stikstofdepositie teniet te doen. Deze maatregel dient eens in de 20 jaar te worden uitgevoerd.	1, 2 en 3	H2190A, H2130A En overige soorten: > 10 ha
3	Herstel bestaande vogeleilandjes Uit de praktijk blijkt dat de bestaande vogeleilandjes in de loop van de tijd eroderen en begroeid raken. Als reguliere beheermaatregelen dienen hier een keer per 10 jaar herstelmaatregelen te worden uitgevoerd in de vorm van het aanvullen van zand en schelpen en het verwijderen van de aanwezige begroeiing. De aanleg is voorzien als achterstallig onderhoud in de komende jaren en vanaf 2030 elk 10 jaar.	1, 2 en 3	Broedvogels: Kluut (A132) Bontbekplevier (A137) Strandplevier (A138) Grote stern (A191) Visdief (A193) Dwergstern (A195)
4	Aanleg vogeleilanden* De aanleg van de vogeleilandjes is noodzakelijk om de autonome afname van geschikt broedgebied door voortgaande vegetatiesuccessie als gevolg van de huidige stikstofbelasting . De aanleg is tweemaal voorzien als ☐ achterstallig onderhoud in de komende jaren en in 2030.	1, 2 en 3	H1330B, Broedvogels: Kluut (A132) Bontbekplevier (A137) Strandplevier (A138) Grote stern (A191) Visdief (A193) Dwergstern (A195)

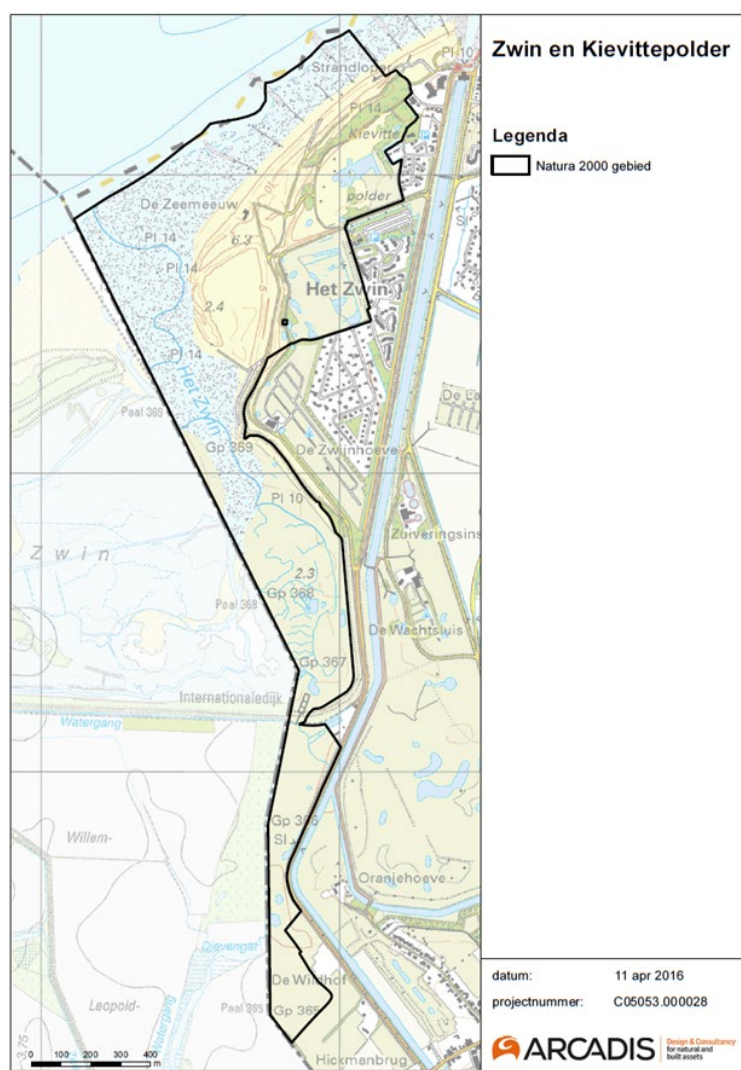
2.5.7 Maatregelpakket Programma Natuur Grevelingen in detail, 2024-2030

Categorie		Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Hydrologische verbeteringen	B	H1330B, H2190B, H2130_B, H2170, H2160, H1310_A en B en overige soorten: > 10 ha	Grevelingendam	realiseren zout/zoet-overgang KV (Zuid-Holland) zoet zout vismigratie	Vismigratie mogelijk maken tussen de Grevelingen en Krammer Volkerak.	Provincie Zeeland/ waterschap scheldestromen	500.000
Hydrologische verbeteringen	B	H1330B, H13130_A en B, H2190B en soorten (A137, A195, A410, A132, A157, A130, A169, A138, A162, A160, A141: > 10 ha	Polder gemalen	realiseren zout/zoet-overgang en vispassage polderwater	naar binnenwateren: Realiseren zoet-zout overgangen en vismigratie bij bestaande gemalen. Zoet polderwater beter gebruiken door het over intergetijdengebied of schor te laten lopen. Eisen stellen aan kwaliteit (voorzuiivering binnendijkse bufferzone nodig, ook tegen zoutlek). Mogelijkheden onderzoeken om de overgang van gemaal naar Grevelingenmeer natuurlijker vorm te geven.	Provincie Zeeland/ waterschap scheldestromen, Staatsbosbeheer	1.500.000
Hydrologische verbeteringen	B	H1330B, H2190B, H2130_B, H2170, H2160, H1310_A en B en overige soorten: > 10 ha	Grevelingendam	Verbinden Oosterschelde-Grevelingen	Verbinden Oosterschelde met de Grevelingen. T.b.v. vismigratie bij sluiting Flakkeese spuisluis ivm algenprotocol	Rijkswaterstaat	1.500.000
Optimaliseren inrichting	C2	H1330B, H13130_A en B, H2190B en soorten (A137, A195, A410, A132, A157, A130, A169, A138, A162, A160, A141: > 10 ha	Gehele GR	Tijdelijke kunstmatige eilanden	Broedvogels	Provincie Zeeland	1.500.000
Optimaliseren inrichting	C2	H1330B, H13130_A en B, H2190B en soorten (A137, A195, A410, A132, A157, A130, A169, A138, A162, A160, A141: > 10 ha	Dijkwater	Dijkwater versterken	Ontwikkelen nieuwe natuur, systeem robuuster en veerkrachtiger maken, dijkverlegging/doorsnijding om deltanatuur mogelijk te maken. Anders binnendijkse zilte natuur. Verzachten randen kerngebied met natuurinclusieve landbouw	Staatsbosbeheer	750.000
Overgangszones	D	H1330B, H2190B, H2130_B, H2170, H2160, H1310_A en B en overige soorten: > 10 ha	Karrevelden Scharendijke	Niet bemesten	Agrarisch gebied met ecologische waarde, natuur van maken of agrarisch beheervergoeding. Ontwikkeling binnendijkse brakke natuur, realiseren zout-zoet overgang en vismigratie. Bufferzone en verzachten van randen kerngebied met natuurinclusieve landbouw / zilte teelten.	Provincie Zeeland	100.000

Categorie	Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Overgangszones	D H1330B, H2190B, H2130_B, H2170, H2160, H1310_A en B en overige soorten: > 10 ha		Experimenteergronden;	Extensivering, natuurinclusieve landbouw, stikstofreductie, hydrologie, agrarische biodiversiteit en als onderdeel daarvan Ganzenafleringsgebieden / inrichten gebieden voor ganzen met bijbehorende beheertypen	Provincie Zeeland	1.000.000

2.6 Natura 2000-gebied Zwin en Kievittepolder (123)

(Bron: beheerplan NATURA 2000 Zwin en Kievittepolder 2017-2023)

Het Zwin behoort tot de Noordwest- Europese kustduinen tussen Noord- Frankrijk en Denemarken. Er zijn verschillende delta's die de duinenrij doorbreken, waaronder het Zwin. Het gebied is uniek in zijn landschappelijke en geomorfologische waarden die worden vertegenwoordigd door strand, schor en slik gebied dat doorloopt van duinen tot in de achterliggende polders. De grote variatie aan vegetatietypen en landschapstypen zorgen voor de hoogste biodiversiteit aan de Vlaamse Kust (Cosyns et al., 2014). De internationale Zwincommissie is ertoe aangewezen om het internationale natuurgebied te behouden. Het Vlaamse deel van het Zwin betreft een veel grotere oppervlakte dan het huidige Nederlandse deel. Het Zwin is tussen 2016 en 2019 uitgebreid met 120 hectare, om de toekomst van dit unieke getijdengebied veilig te stellen. Hiervan is er circa 10 hectare gerealiseerd op Nederlands

grondgebied en het resterende (grootste) gedeelte op Vlaams grondgebied. De grensoverschrijdende Zwinuitbreiding is ontstaan om de verzanding van het Zwin duurzaam aan te pakken en gelijktijdig de oppervlakte aan 'getijdennatuur' aanzienlijk te vergroten. De monding van de Zwingel is verbreed en uitgediept om te voorkomen dat het Zwin op termijn zou worden afgesnoerd van de Noordzee en daarmee zou ontwikkelen tot een steeds zoeter wordend systeem. (natuurdoelanalyse Natura 2000-gebied Zwin en Kievittepolder, 2023).

2.6.1 Instandhoudingsdoelstellingen

Instandhoudingsdoelstellingen voor Natura 2000-gebied Zwin & Kievittepolder.

*Prioritaire habitats zijn gemarkeerd met een **.

Code	Omschrijving	Verkorte naam	Doelstelling
Habitattypen			
H1140 Subtype A	Bij eb droogvallende slikwadden en zandplaten	Slik- en zandplaten (getijdengebied)	Behoud oppervlakte en verbetering kwaliteit
H1140 Subtype B	Bij eb droogvallende slikwadden en zandplaten	Slik- en zandplaten (Noordzee-kustzone)	Behoud oppervlakte en behoud kwaliteit
H1310 Subtype A	Eenjarige pioniersvegetaties van slik- en zandgebieden met <i>Salicornia</i> spp. en andere zoutminnende planten	Zilte pionier begroeiingen (zeekraal)	Uitbreiding oppervlakte en behoud kwaliteit
H1320	Schorren met slijkgrasvegetatie (<i>Spartinion maritimae</i>)	Slijkgrasvelden	Behoud oppervlakte en kwaliteit
H1330 Subtype A	Atlantische schorren (<i>Glauco-Puccinellietalia maritimae</i>) buitendijks (subtype A)	Schorren en zilte graslanden	Behoud oppervlakte en verbetering kwaliteit
H1330 Subtype B	Atlantische schorren (<i>Glauco-Puccinellietalia maritimae</i>) binnendijks (subtype B)	Schorren en zilte graslanden	Behoud oppervlakte en behoud kwaliteit
H2120	Wandelende duinen op de strandwal met <i>Ammophila arenaria</i> ("witte duinen")	Witte duinen	Behoud oppervlakte en verbetering kwaliteit
*H2130 Subtype A	Vastgelegde kustduinen met kruidvegetatie ("grijze duinen")	Grijze duinen	Behoud oppervlakte en kwaliteit
H2160	Duinen met <i>Hippophaë rhamnoides</i>	Duindoornstruwelen	Behoud oppervlakte en kwaliteit
H2180B	Beboste duinen van het Atlantische, continentale en boreale gebied, vochtig	Duinbossen	Behoud oppervlakte en kwaliteit
H2180C	Beboste duinen van het Atlantische, continentale en boreale gebied, binnenduinderand	Duinbossen	Behoud oppervlakte en kwaliteit
H2190A	Open water	Vochtige duinvalleien	Behoud oppervlakte en kwaliteit
H2190B	Kalkrijk	Vochtige duinvalleien	Behoud oppervlakte en kwaliteit
H2190D	Hoge moerasplanten	Vochtige duinvalleien	Behoud oppervlakte en kwaliteit
Habitatrichtlijnsoorten			

Code	Omschrijving	Verkorte naam	Doelstelling
H1014	Nauwe korfslak		Behoud omvang en kwaliteit leefgebied
H1166	Kamsalamander		Uitbreiding omvang en verbetering kwaliteit leefgebied
Vogelrichtlijnsoorten (niet-broedvogels)			
A026	Kleine zilverreiger		Behoud omvang en kwaliteit leefgebied met een draagkracht voor een populatie van gemiddeld 9 vogels (seizoen maximum)

2.6.2 Voornaamste knelpunten en accenten voor nemen van maatregelen

1. Verdroging (versterkt door klimaatverandering)
2. Vermesting en (versnelde) successie
3. Dynamiek, o.a. verstuing
4. Versnippering
5. Omvang en kwaliteit habitattypen en leefgebieden (habitatrichtlijn soorten en vogelrichtlijn soort)
6. Exotendruk (o.a. Rimpelroos)

Zie voor de stikstofoverbelasting van de Zwin en Kievittepolder bijlage 2. "Stikstofoverbelasting per Natura 2000-gebied".

2.6.3 Relevante bronnen

- Natuurdoelanalyse natura 2000-gebied Zwin en Kievittepolder, 2023
- Monitoring natuurherstel in het grensoverschrijdende zwin 2011-2021, geschreven door Cosyns, 2022.
- Aeries monitor 2022
- Gebiedsanalyse Zwin en Kievittepolder, 2017.
- Natura 2000 beheerplan Zwin en Kievittepolder, 2017-2023.

2.6.4 Natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2024-2030 op hoofdlijnen

	Maatregelen		Effect op voornaamste knelpunt(en)	Effect op doelstelling
1	Versnelling van verwerving en optimalisering van de inrichting van natuurgebieden	Betreft realisatie (verwerving, optimalisering en inrichting) essentiële of benodigde sleutelhectares binnen en buiten NNZ gericht op systeemherstel (o.a. hydrologie) Natura2000 en overige Natuur. Zoekbieden ook binnen overgangszones rondom stikstofoverbelaste N2000 natuur.	4,5,6	H1166
2	Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Actieve stimulering extensivering van bemesting of stoppen van bemesting gericht op reductie van stikstof door stimuleren vergroening en natuurinclusieve landbouw binnen het Landelijk Gebied aangrenzend en rondom Zwin en Kievittepolder (NL-zijde) betreft. Natuur en landschap versterking in synergie met wateropgaven (KRW, WB21 en klimaatadaptatie). Voorbeelden concrete maatregelen: v aanleg (houtige) landschapselementen, brede natuurvriendelijke oevers en overhoeken, teeltvrije zones, strokenteelt, inrichting van overhoeken en kleinschalige natuurontwikkeling binnen agrarisch gebied.	1,2,4,5	H2190A, H1166, H1330B

	Maatregelen		Effect op voornaamste knelpunt(en)	Effect op doelstelling
3	Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Instandhouding (gerealiseerde) natuuroppervlak aangrenzend en rondom Natura 2000-gebied Zwin en Kievittepolder (NL-zijde) gericht op reductie van stikstof emissies (samenhang met project 2a). Sluit aan bij spoor 1b. Programma Natuur	4,5	H2190A, H1330B
4	Overige kwaliteitsmaatregelen bovenop het Natuurpact	Aanvullend beheer bovenop huidige inspanning noodzakelijk door de verwijdering van exoten. Accent ligt bij Zwin en Kievittepolder op: Rimpelroos, Dijkviltbraam en Reuzenberenklauw	3,5,6	H2180B, H2180C, H2130A, H2120, H2160, H1166
5	Versnelling van verwerving en optimalisering van de inrichting van natuurgebieden, verbetering kwaliteit van natuurgebieden en maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Extensivering bemesting en reductie van stikstof: Betreft versterking verbinding Zwin en Kievittepolder met vestigingswallen Retranchement. Strookuitbreiding langs tracé van 10 mtr over 8 km (uitbreiding 8 ha oppervlak). Tevens kwaliteitsverbetering door aangepaste beheermaatregelen. O.a. begrazing, extra maaien en afvoeren > verwijdering aanwezige stikstof > toename verspreiding gevoelige soorten.	2, 3, 4, 5	Buiten N2000 gebied: H1166 Binnen N2000 gebied (verbeteren beheer): H1310A, H1320, H1330A, H2190A, H2190B, H2190D, H2130A, H1014, H1166

2.6.3 Maatregelpakket Programma Natuur Zwin en Kievittepolder fase 2 2024-2030

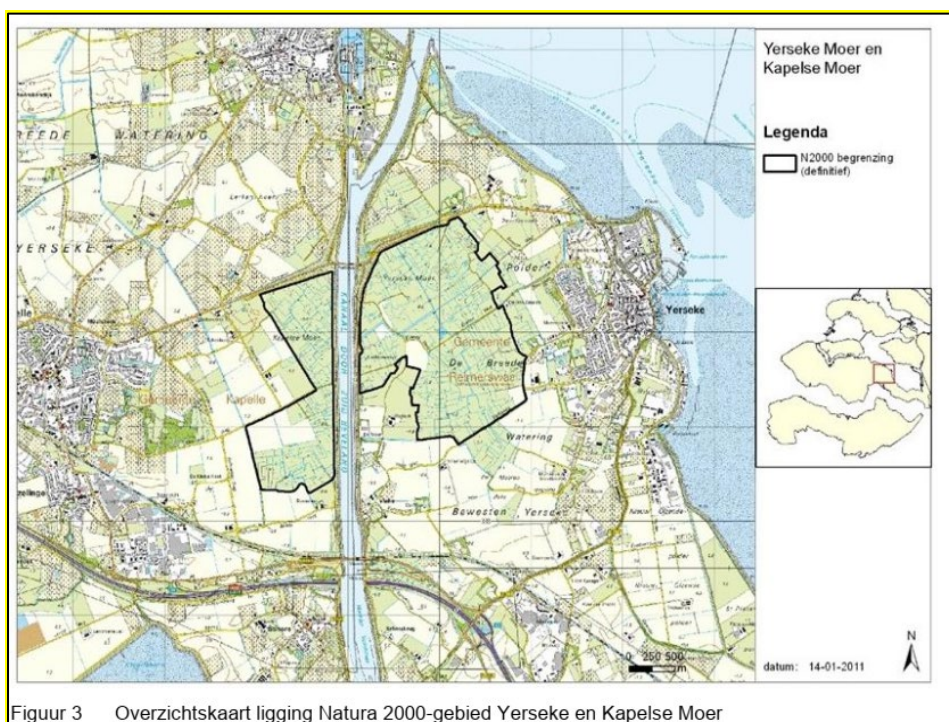
Zie voor de over programmering vanuit Programma Natuur fase 1 bijlage 3.

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Verbetering Kwaliteit	A	H1310A 1ha., H1320 0ha., H1330A 17ha.	Buitendijkse deel Zwin en Kievittepolder (het schor)	Begrazing Schor of alternatieven	Het inzetten van begrazing ter verbetering van de kwaliteit. Hierbij kunnen ook naar alternatieven worden gekeken voor het terugzetten van successiestadia.	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	75.000
Verbetering Kwaliteit	A	H1140A 18ha., H1140B 30ha., H1310A 1ha., H1320 0ha., H1330A 17ha., H1330B 2ha., H2120 4ha., H2130A 0ha., H2160 12ha., H2180B 0ha., H2180C 3ha., H2190A 0ha., H2190B 1ha., H2190D 0ha., H1014	Zwin, Kievittepolder, Oudelandsepolder, Zwinweide	Onderzoek / Monitoring abiotische condities	Ten gunste van bijsturen / opstellen beheer en (herstel) maatregelen	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	30.000
Verbetering kwaliteit	A	H1014	Duinendijk/rij in de Kievittepolder, Oudelandsepolder, Zwin	Terugzetten van verruiging. Onderzoek naar mogelijkheden begrazingsvrije zones	Ten gunste van bestaand leefgebied	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	40.000

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Verbetering kwaliteit	A	H2120 4ha., H1014		Stimuleren / vergroten dynamiek	Vergroten dynamiek: kleinschalige verstuiwing t.b.v. leefgebied H1014 en klein- of grootschalige verstuiwing t.b.v. H2110.	Provincie Zeeland, het Zeeuwse Landschap	100.000
Verbetering kwaliteit	A	H2190A 0ha.	Kievittepolder, Oudelandsepolder	Onderzoek naar relatie stikstof - kwaliteit en oppervlak van H2190A	Ten gunste van bestaand gebied	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	15.000
Verbetering kwaliteit	A	H2130A 0ha.	Duinendijk/rij in de Kievittepolder en Oudelandsepolder	Onderzoek naar uitbreiding van het relatief kleine areaal	Ten gunste van duurzame instandhouding	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	30.000
Verbetering Kwaliteit	A	H2130A 69 ha., H2130B 448ha., H2130C 40ha., H2160 378ha., H2180A 74ha., H2180B 35ha., H2180C 98ha., H2190D 15ha., H6410	Zwin, Kievittepolder, Oudelandsepolder, Zwinweide	Uitbreiding monitoring typische en kenmerkende soorten	Extra monitoring om beter de kwaliteit van de habitatypes te kunnen volgen/evalueren.	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	50.000
Hydrologische verbetering	B	H2180B 0ha., H2180C 3ha., H2190A 0ha., H2190D 0ha.	Kievittepolder	Onderzoek naar mogelijkheden voor hydrologische herstel / Uitvoeren van desbetreffende maatregelen	T.b.v. het formuleren van maatregelen gericht op het verminderen van verdroging en toename van de invloed (waar dit wenselijk is) van kwel - ter verbetering van kwaliteit en uitbreiding areaal	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	50.000
Overig Kwaliteit	E	H1140A 18ha., H1140B 30ha., H1310A 1ha., H1320 0ha., H1330A 17ha., H1330B 2ha., H2120 4ha., H2130A 0ha., H2160 12ha., H2180B 0ha., H2180C 3ha., H2190A 0ha., H2190B 1ha., H2190D 0ha., H1014	Zwin, Kievittepolder, Oudelandsepolder, Zwinweide	Onderzoek / Monitoring recreatief gebruik	Ten gunste van bijsturen / opstellen beheer en (herstel) maatregelen	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	30.000
Overig Kwaliteit	E	H2160 12ha.	Kievittepolder, Oudelandsepolder	Onderzoek naar de mogelijkheden voor het creëren van meer rust voor o.a. de struweelvogels		Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	40.000

2.7 Natura 2000-gebied Yerseke en Kapelse Moer (121)

(Bron: NATURA 2000 natuurbeheerplan Natura 2000, 2018-2024)

Figuur 3 Overzichtkaart ligging Natura 2000-gebied Yerseke en Kapelse Moer

Het Natura 2000-gebied Yerseke en Kapelse Moer behoort tot een van de oudste polderkernen van Zeeland die in de twaalfde eeuw is bedijkt. Dit gebied vormt een van de laatste stukken authentiek Zeeuws polderlandschap. Zowel de Yerseke als Kapelse Moer worden gekenmerkt door holle en bolle graslanden, mozaïek van zoete en zilte vegetatie met hier en daar heggen en oude drinkputten.

Aan de ligging van de slootjes is het oude, kleinschalige verkavelingspatroon nog herkenbaar. Tot in de 16e eeuw werd in de Moeren zout gewonnen door het zoute veen te delven en te verbranden. De ontstane putten werden daarna weer gedempt met uitgegraven klei. Dit moereren gaf een vrij regelmatig holle-bollig terrein. Dit reliëf is nog steeds herkenbaar.

Ook de kreekkruggen zorgen voor reliëf. Oorspronkelijk waren dit de oevers van verlande geulen. De kreekkruggen bestaan geheel uit zand of zandige klei, het veen is hier door overstromingen geheel of grotendeels weggespoeld. Daartussen liggen lagere stukken met een laagje klei op het overgebleven veen. Deze lage en natte gedeelten heten poelgronden. Het verschil in hoogte wordt bovendien in de loop van de tijd versterkt, doordat het veerkrachtige veen wordt samengedrukt door de erop liggende kleilaag. Dit patroon van kreekkruggen en poelgronden is karakteristiek voor de oude kernen van de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden (Beenhakker, 2003). In delen van de graslanden van het Natura 2000 gebied worden bijzondere paddenstoelsoorten gevonden, waaronder zeldzame wasplaten.

De Yerseke en Kapelse Moer is aangewezen als habitatrictlijngebied ten behoeve van een tweetal habitattypen: H1310A Zilte pionier begroeiingen (zeekraal) en Schorren en zilte graslanden (binnendijs) H1330B. Daarnaast is het Natura 2000-gebied ook aangewezen voor twee vogelrichtlijnsoorten: de kolgans (A041) en de smient (A050). Het gebied heeft voor de kolgans (*Anser albifrons*) een belangrijke functie als foerageergebied. De instandhoudingsdoelstelling is behoud van oppervlakte en kwaliteit leefgebied met een draagkracht voor 1.700 vogels. De instandhoudingsdoelstelling voor de smient (*Mareca penelope*) staat op 410 vogels. Naast de aangewezen doelstellingen betreft de Yerseke en Kapelse Moer ook een belangrijk weidevogelgebied met noemenswaardige populaties, bijvoorbeeld de grutto.

2.7.1 Instandhoudingsdoelen

Habitattypen en Vogelrichtlijnsoorten van Natura 2000 en samengevatte instandhoudingsdoelstellingen:

Code	Omschrijving	Doelstelling
<i>Habitattypen</i>		
H1310A	Eenjarige pioniersvegetaties van slik- en zandgebieden met <i>Salicornia</i> spp. en andere zoutminnende planten	Behoud van oppervlakte en kwaliteit
H1330B	Schorren en zilte graslanden (binnendijs)	Behoud van oppervlakte en kwaliteit. En een wateropgave
<i>Vogelrichtlijnsoorten (niet-broedvogels)</i>		
A041	Kolgans	Behoud van omvang en kwaliteit leefgebied met een draagkracht voor een populatie van gemiddeld 1.700 vogels (seizoensgemiddelde)
A050	Smient	Behoud van omvang en kwaliteit leefgebied met een draagkracht voor een populatie van gemiddeld 410 vogels (seizoensgemiddelde)

2.7.2 Voornaamste knelpunten en accenten voor nemen van maatregelen

1. Verdroging (versterkt door klimaatverandering)
2. Vermesting en (versnelde) successie
3. Verzoeting (verdunding zilte kwel, voornamelijk winter halfjaar)
4. Grond- en oppervlaktewaterkwaliteit
5. Kwaliteit van doelstellingen (habitattype en leefgebied vogelrichtlijnsoorten, voornamelijk gericht op de kolgans)

Zie voor de stikstofoverbelasting van de Yerseke en Kapelse Moer bijlage 2. "Stikstofoverbelasting per Natura 2000-gebied".

2.7.3 Relevante bronnen

- Natuurdoelanalyse Natura 2000-gebied Yerseke en Kapelse Moer, 2022
- Naar een klimaatbestendig Kapelse moer, 2020
- Eindevaluatie vernattingspilot Yerseke en Kapelse Moer, Calle, 2022
- Onderzoek peilwijziging Yerseke en Kapelse moer, 2022
- Aeries Monitor, 2022
- Natura 2000 beheerplan Yerseke en Kapelse Moer 2018-2024
- Tussenevaluatie vernattingspilot Yerseke Moer 2018.
- Natuurrapportage Zeeland, 2019.

2.7.4 Additionele natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2021-2023 (2025) op hoofdlijnen

	Maatregel	Nadere Toelichting	Effect op voornaamste knelpunt(en)	Effect op doelstelling
1	Hydrologische verbetering	Antiverdroging en verdere benodigde analyse Natura2000: Betreft landschapsecologisch onderzoek/hydrologisch onderzoek gericht op nemen van effectieve maatregelen voor de periode 2023-2030. Relatie met beheerplannen Natura2000. Modelmatige analyses waarbij deze gekoppeld worden met de Integrale gebiedsanalyses van waterschap Scheldestromen. Accent Yerseke en Kapelse moer hydrologie: betreft in stand houden en versterken zilte kwel en vasthouden (zout)water.	1, 3,5	H1310A, H1330B, A041, A050.

2	Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Actieve stimulering extensivering van bemesting of stoppen van bemesting gericht op reductie van stikstof door stimuleren vergroening binnen het Landelijk Gebied. Toename natuuroppervlak. Accent voor Yerseke en Kapelse moer daarbij op Natuur en landschapversterking in synergie met wateropgaven (KRW, WB21 en klimaatadaptatie) en vormen van natuurinclusieve landbouw (binnen Zeeland "volhoudbare landbouw"). Voorbeelden concrete maatregelen: Brede natuurvriendelijke oevers en overhoeken en laagten, teeltvrije zones van 10-20 mtr, landschapselementen. Stimulatie via subsidieregeling.	2, 4, 5	Verbetering kwaliteit buiten N2000: A041 Reductie stikstof: behoud van graslandpaddestoelen
3	Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Instandhouding (gerealiseerde) natuur aangrenzend en rondom Natura 2000-gebied Yerseke en Kapelse moer, gericht op reductie van stikstof emissies op stikstof overbelaste N2000 natuur (samenhang met project 3a). Instandhouding of (aangepast) beheer van gerealiseerde en bestaande natuurlijke inrichtingen of gericht op natuurontwikkeling aangrenzend en rondom het Natura 2000 gebied.	2, 5	A041
4	Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden, verbetering hydrologie en verbetering kwaliteit van natuurgebieden	Gericht op reductie van stikstof: Stimulering Natuurinclusieve landbouw binnen multifunctionele zones tussen Yerseke moer en de Vlaakse moer. Betreft strokenteelt en andere vormen van Natuurinclusieve landbouw.	1,2,3,4	Verbeteren hydrologie: H1310A, H1330B, A041, A050. Reductie stikstof: behoud graslandpaddestoelen

2.7.5 Maatregelenpakket Yerseke en Kapelse Moer Programma Natuur fase 2 (2024-2030)

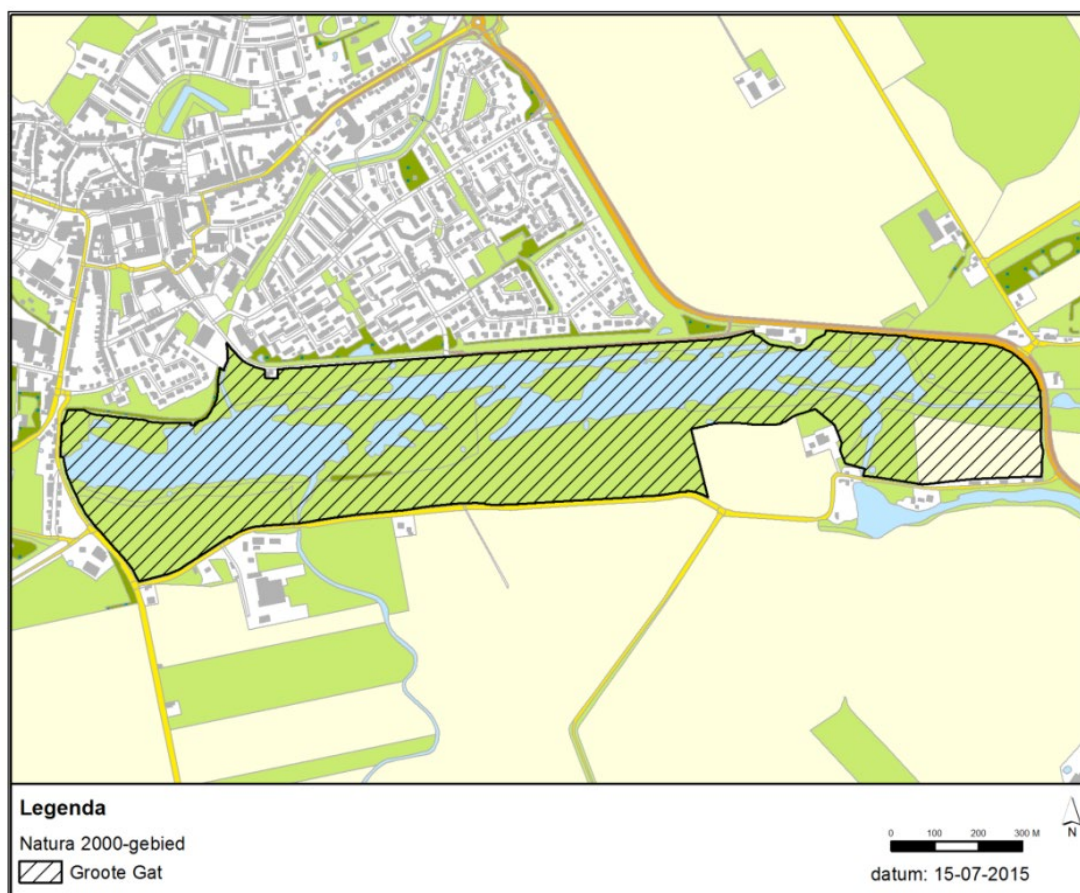
Zie voor de over programmering vanuit Programma Natuur fase 1 bijlage 3.

Categorie		Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Verbetering Kwaliteit	A	H1310A 15ha., H1330B 53ha., A041, A051		Uitbreiding monitoring typische en kenmerkende soorten	Extra monitoring om beter de kwaliteit van de habitattypen te kunnen volgen / evalueren.	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	15.000
Verbetering Kwaliteit	A	H1310A 15ha., H1330B 53ha., A041, A051		Aanvullende monitoring / aanvullend onderzoek naar invloed van aanwezige drukfactoren	Ten gunste van bijsturen / opstellen beheer en (herstel) maatregelen	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	50.000

2.8 De drie Kreen (Groote Gat, Canisvliet en Vogelkreek)

2.8.1 Natura 2000-gebied Groote Gat (124)

(Bron: Natura 2000-beheerplan Canisvliet, Groote Gat en Vogelkreek, 2017 – 2023)

Het Natura 2000-gebied Groote Gat bestaat uit een voormalige getijdenkreek met omliggende graslanden en bouwlanden in het westen van Zeeuws-Vlaanderen, direct ten zuiden van de bebouwde kom van Oostburg in de gemeente Sluis. De oppervlakte van dit Natura 2000-gebied bedraagt 83 ha. De kreek is, omringd door rietvelden, struiken, hagen, knotbomen en nat grasland. Dit zorgt voor een afwisselend landschap. Het natuurgebied herbergt één van de weinige vindplaatsen van kruipend moerasscherm (*Helosciadium repens* voorheen *Apium repens*) in Nederland. In het Groote Gat zijn twee habitattypes, H1330B Schorren en zilte graslanden (binnendijks), H6430B Ruigten en zomen (harig wilgenroosje) en één habitatrictlijnsoort, H1614 kruipend moerasscherm aangewezen voor bescherming binnen Natura 2000.

2.8.1.1 Instandhoudingsdoelen

Instandhoudingsdoelstellingen voor de habitattypen en het kruipend moerasscherm waarvoor Groote Gat is aangewezen. (Bron: Natuurdoelanalyse N2000-gebied Groote Gat, 2022)

Code	Omschrijving	Doel
Habitattypen		
H1330_B	Schorren en zilte graslanden (binnendijs)	Behoud oppervlakte en kwaliteit
H6430_B	Ruigten en zomen (harig wilgenroosje)	Behoud oppervlakte en kwaliteit
Soorten		
H1614	kruipend moerasscherm	Behoud omvang en kwaliteit biotoop voor behoud populatie

2.8.1.2 Voornaamste knelpunten en accenten voor nemen van maatregelen

1. Verdroging
2. Verzoeting
3. Vermesting (versnelde) successie
4. Versnippering leefgebied
5. Waterkwaliteit (o.a. Hoog nutriënten gehalten)
6. Suboptimaal beheer kruipend moerasscherm
7. Exoten
8. Oppervlakte en kwaliteit van habitattypen en leefgebied richtlijnsoort

Zie voor de stikstofoverbelasting van het Groote Gat bijlage 2. "Stikstofoverbelasting per Natura 2000-gebied".

Er is geen overschrijding van de KDW in 2018, 2020 of in de verwachte stikstofdepositie in 2025 en 2030.

2.8.1.3 Relevante bronnen

- Natura 2000-beheerplan Canisvliet, Groote Gat en Vogelkreek, 2017 – 2023
- Strategische aanpak stikstof Zeeland, 2020
- Natuurrapportage Zeeland, 2019
- Kruipend moerasscherm (*Helosciadium repens*) in Zeeland (2021) Janssen, Bijlsma, van Delft
- Kruipend moerasscherm 20 jaar aan de monitor (2019) Maas en van Wijngaarden
- AERIUS Monitor M22
- Natuurdoelanalyse Natura 2000-gebied Groote gat, 2023

2.8.1.4 Natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2024-2030 op hoofdlijnen

	maatregelen	Toelichting	Effect op voornaamste knelpunten	Effect op doelstelling
1	Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Actieve stimulering extensivering van bemesting of stoppen van bemesting gericht op reductie van stikstof door stimuleren vergroening en natuurinclusieve landbouw binnen het Landelijk Gebied. Betreft uitvoeren van het aanvalsplan: Vergroening Landelijk Gebied binnen multifunctionele zones N2000 stikstofoverbelaste natuur (versterken verbinding tussen landbouw en natuur). Accent Groote gat: ontsnippering (groene, droge dooradering), Natuur en landschapversterking, o.a. versterking oude oeverlanden en kreekstructuren met bijbehorende landschapselementen in synergie met wateropgaven (KRW, WB21 en klimaatadaptatie) en vormen van natuurinclusieve landbouw (binnen Zeeland Volhoudbare landbouw).	3, 4, 5	H1614

2	Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden.	Instandhouding (gerealiseerde) natuur aangrenzend en rondom Natura 2000-gebied gericht op reductie van stikstof emissies op stikstof overbelaste N2000 natuur (samenhang met project 3a). Instandhouding of (aangepast) beheer van gerealiseerde en bestaande natuurlijke inrichtingen of gericht op natuurontwikkeling binnen multifunctionele zones buiten NNZ gericht behoud van bemestingsvrije stroken, randen, overhoeken, etc. Sluit aan bij spoor 1b programma.	3,4	H1614
3	Overige kwaliteitsmaatregelen bovenop het Natuurpact , exotenbeheer.	Aanvullend beheer bovenop huidige inspanning noodzakelijk door de verwijdering van exoten. Accent ligt bij Groote gat op: Dijkviltbraam.	7,8	H6430B
4	Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden.	Aanvullend aangepast beheer gericht op uitbreiding dichtheid en/of groeiplaatsen van Kruiwend Moerasscherm op basis van resultaten standplaats onderzoek zoals realiseren open vegetaties en kale plekken op de bodem.	1,3,6,8	H1614
5	Hydrologische verbeteringen, verbetering kwaliteit van natuurgebieden	Hydrologische maatregelen en analyses: behoud benodigde grondwaterstand > instandhouding kruiwend moerasscherm en indicatiesoorten; afname stikstofminnende soorten. Accent Groote Gat betreft natuurlijk peilbeheer waarbij aanpassing waterafvoer, verlagen maaiveld, vasthouden van (zoet) water in synergie met opgaven: Klimaatadaptatie, water en strategische aanpak Stikstof. Natuurlijker peilbeheer oppervlaktewater en peilopzet oppervlaktewater.	1, 2, 3, 5, 6, 8	H1330B, H1614

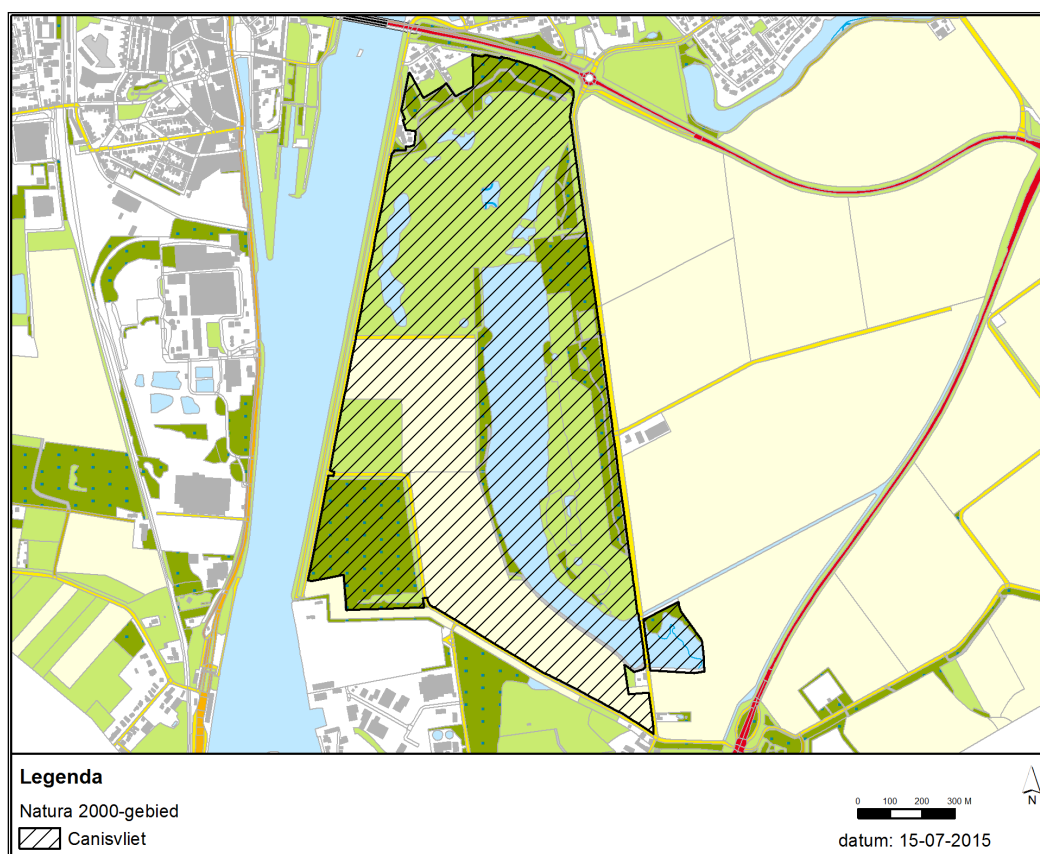
2.8.1.5 Maatregelpakket Programma Natuur Groote Gat fase 2, (2024-2030)

Zie voor de over programmering vanuit Programma Natuur fase 1 bijlage 3.

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Verbetering Kwaliteit	A	H1614	Oever Groote Gat	Aanleg houtrillen en/of alternatieven ter reductie van erosie van de oevers	Creëren extra leefplaatsen voor kruipend moerasscherm / Beperken erosie van oevers.	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	40.000
Hydrologische verbeteringen	B	H1614	Groote gat	Monitoring/onderzoek waterkwaliteit	Om beter in beeld te krijgen de kwaliteit van het water om evt. maatregelen te kunnen treffen voor het verbeteren van de kwaliteit van het water.	Provincie Zeeland, Het Zeeuwse Landschap	40.000

2.8.2 Natura 2000-gebied Canisvliet (nr. 125)

(Bron: Natura 2000-beheerplan Canisvliet, Groote Gat en Vogelkreek, 2017 – 2023)

Canisvliet is een voormalige getijdenkreek in Zeeuws-Vlaanderen. Het gebied is gelegen bij Westdorpe (gemeente Terneuzen), ten oosten van het Kanaal van Gent naar Terneuzen. De kreek wordt omgeven door lage oevers met graslanden en verder door rietvelden en struweel, bos, een oude boomgaard en een aantal akkers. Het Natura 2000-gebied bevat zowel de voormalige getijdenkreek als de aangrenzende oeverlanden. De oppervlakte van dit Natura 2000-gebied bedraagt 142 ha. De instandhoudingsdoelstelling voor Canisvliet is gericht op de habitatrictlijnsoort kruipend moerasscherm.

2.8.2.1

Instandhoudingsdoelstellingen

Instandhoudingsdoelstelling voor het kruipend moerasscherm waarvoor Canisvliet is aangewezen. (Bron: Aanwijzingsbesluit d.d. 30 december 2010).

Code	Soort	Doel
H1614	kruipend moerasscherm	Uitbreiding omvang en verbetering kwaliteit biotoop

2.8.2.2 Voornaamste knelpunten en accenten voor maatregelen

1. Verdroging
2. Verzilting
3. Vermesting (versnelde) successie
4. Versnippering leefgebied
5. Waterkwaliteit (o.a. Hoog nutriënten gehalten)
6. Exoten
7. Oppervlakte en kwaliteit van habitattypen en leefgebied richtlijnsoort

In 2020 is 92% van het leefgebied van Kruipend moerasscherm in Canisvliet niet overbelast met stikstofdepositie (beneden KDW). In 2030 is 100% van het leefgebied vrij van overbelasting met stikstofdepositie.

Zie voor de stikstofoverbelasting van Canisvliet bijlage 2. "Stikstofoverbelasting per Natura 2000-gebied".

2.8.2.3 Relevante bronnen

- Natura 2000-beheerplan Canisvliet, Groote Gat en Vogelkreek, 2017 – 2023
- Strategische aanpak stikstof Zeeland, 2020
- Natuurrapportage Zeeland, 2019
- Kruipend moerasscherm (*Helosciadium repens*) in Zeeland (2021) Janssen, Bijlsma, van Delft
- Kruipend moerasscherm 20 jaar aan de monitor (2019) Maas en van Wijngaarden
- AERIUS Monitor M22

2.8.2.3 Additionele natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2024-2030 op hoofdlijnen

	Maatregel	Nadere toelichting	Effect op voornaamste knelpunt(en)	Effect op doelstelling
1	versnelling van verwerving en optimalisering van de inrichting van natuurgebieden	Betreft realisatie (verwerving, optimalisering en inrichting) essentiële of benodigde sleutelhectares binnen en buiten NNZ gericht op systeemherstel (o.a. hydrologie) Natura2000 en overige Natuur. Zoekbieden ook binnen multifunctionele zones rondom stikstofoverbelaste N2000 natuur	1,4,5,7	H1614
2	Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Actieve stimulering extensivering van bemesting of stoppen van bemesting gericht op reductie van stikstof door stimuleren vergroening en natuurinclusieve landbouw binnen het Landelijk Gebied. Betreft uitvoeren van het aanvalsplan: Vergroening Landelijk Gebied binnen multifunctionele zones N2000 stikstofoverbelaste natuur (versterken verbinding tussen landbouw en natuur). Accent Canisvliet: ontsnippering (groene, droge dooradering), Natuur en landschapversterking, o.a. versterking oude oeverlanden en kreekstructuren met bijbehorende landschapselementen in synergie met wateropgaven (KRW, WB21 en klimaatadaptatie) en vormen van natuurinclusieve landbouw (binnen Zeeland Volhoudbare landbouw).	3,4,5,7	H1614
3	Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Instandhouding (gerealiseerde) natuur binnen multifunctionele zones buiten NNZ gericht op reductie van stikstof emissies op stikstof overbelaste N2000 natuur (samenhang met project 3a). Instandhouding of (aangepast) beheer van gerealiseerde en bestaande natuurlijke inrichtingen of gericht op natuurontwikkeling binnen multifunctionele zones buiten NNZ gericht behoud van bemestingsvrije stroken, randen, overhoeken, etc. .	3,5,7	H1614
4	Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Aanvullend aangepast beheer gericht op uitbreiding dichtheid en/of groeiplaatsen van Kruipend Moerasscherm op basis van resultaten standplaats onderzoek zoals realiseren open vegetaties en kale plekken op de bodem.	3,7	H1614
5	Overige kwaliteitsmaatregelen bovenop het Natuurpact	Aanvullend beheer bovenop huidige inspanning noodzakelijk door de verwijdering van exoten.	3, 6	H1614

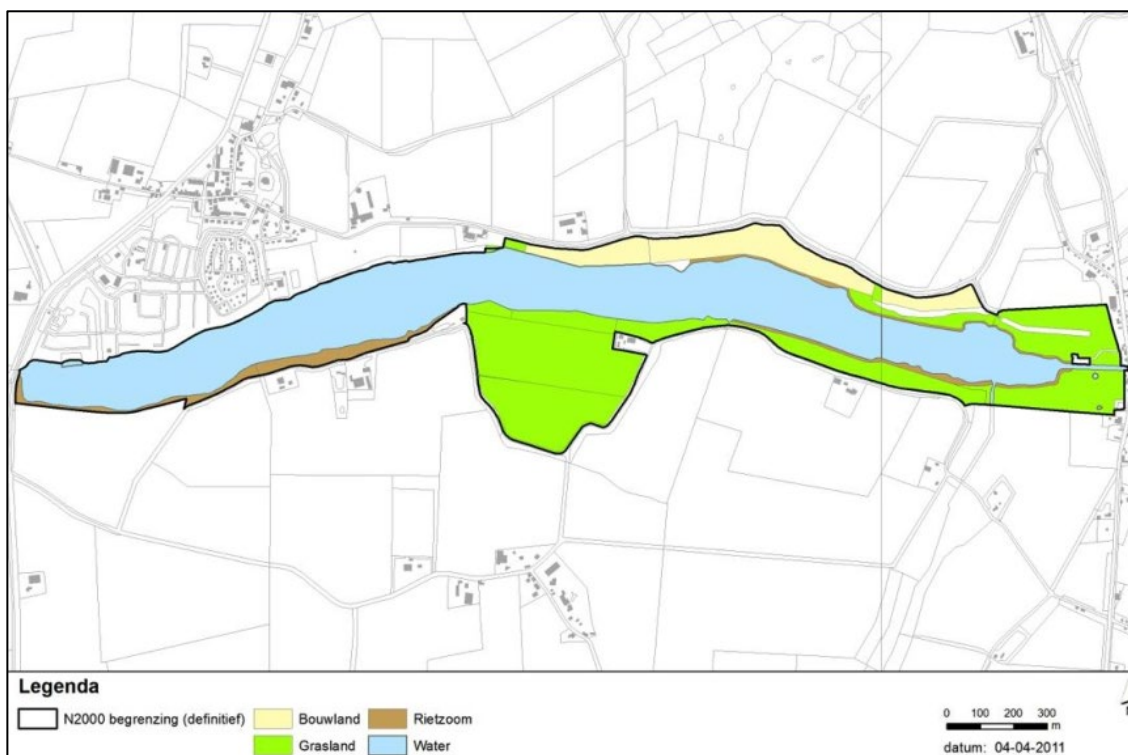
	Maatregel	Nadere toelichting	Effect op voornaamste knelpunt(en)	Effect op doelstelling
6	Hydrologische verbeteringen, verbetering kwaliteit van natuurgebieden	Hydrologische maatregelen en analyses: behoud benodigde grondwaterstand > instandhouding kruipend moerasscherm en indicatiesoorten; afname stikstof minnende soorten. Accent Canisvliet betreft natuurlijk peilbeheer waarbij aanpassing waterafvoer, verlaging maaiveld, vasthouden van (zoet) water in synergie met opgaven: Klimaatadaptatie, water en strategische aanpak Stikstof. Peilopzet oppervlaktewater en natuurlijker peilbeheer	1,2,5,7	H1614

2.8.2.4 Maatregelpakket Programma Natuur fase 2 Canisvliet, 2024-2030

Zie voor de over programmering vanuit Programma Natuur fase 1 bijlage 3.

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Hydrologische verbeteringen	B	H1614	Canisvliet	Monitoring/onderzoek waterkwaliteit	Om beter in beeld te krijgen de kwaliteit van het water om evt. maatregelen te kunnen treffen voor het verbeteren van de kwaliteit van het water.	Provincie Zeeland en Staatsbosbeheer	40.000

2.8.3 Natura 2000-gebied Vogelkreek (nr. 126)

(Bron: Natura 2000-beheerplan Canisvliet, Grootte Gat en Vogelkreek, 2017 – 2023 Grondgebruik in de Vogelkreek.

De Vogelkreek is een natuurgebied van 97 hectare (ha) gelegen in de gemeente Hulst. Het is een van de (grootste) kreekrestanten in Zeeuws-Vlaanderen die na de inpoldering van de vruchtbare zeeleigebieden ten behoeve van de landbouw zijn overgebleven. De kreek was ooit onderdeel van een zeearm die in verbinding stond met de Westerschelde. Zo strekte zich in het verleden ten noorden van de huidige Vogelkreek een omvangrijk gebied van schorren uit, dat de mens vanaf de 12^e eeuw door de aanleg van dijken successievelijk heeft ingepolderd. Het gebied heeft nu een recreatieve functie. Zowel op de westelijke noord- en zuidoever ligt Recreatiecentrum De Vogel. In de zomermaanden vindt er in de kreek volop watersport plaats. Zo is er bij de camping een officiële zwemwaterlocatie aanwezig. Langs de oevers zijn verschillende vissteigerhuisjes gebouwd voor de hengelsport. De Vogelkreek heeft aan de oostzijde een goed ontwikkelde lage oeverzone. De overstromingsgraslanden en de matig voedselrijke zoete gaslanden zijn waardevol. Het achterliggende land is in landbouwkundig gebruik. Het grondgebruik binnen de begrenzing van Natura 2000-gebied Vogelkreek is weergegeven in figuur 1.

2.8.3.1 Instandhoudingsdoelstellingen

Instandhoudingsdoelstelling voor het kruipend moerasscherm waarvoor de Vogelkreek is aangewezen. (Bron: Aanwijzingsbesluit d.d. 30 december 2010).

Code	Soort	Doel
H1614	kruipend moerasscherm	Uitbreidingsdoelstelling voor populatie en omvang leefgebied, behoudsdoelstelling kwaliteit leefgebied.

2.8.3.2 Voornaamste knelpunten en accenten voor maatregelen

- 1 Verdroging
- 2 Verzilting
- 3 Vermesting (versnelde) successie
- 4 Erosie van oevers
- 5 Suboptimaal beheer kruipend moerasscherm
- 6 Versnippering leefgebied
- 7 Waterkwaliteit (o.a. Hoog nutriënten gehalten)
- 8 Exoten
- 9 Oppervlakte en kwaliteit van habitattypen en leefgebied richtlijnsoort

In 2020 is 79% van het leefgebied van Kruipend moerasscherm in de Vogelkreek niet overbelast met stikstofdepositie (beneden KDW). In 2030 is 100% van het leefgebied vrij van overbelasting met stikstofdepositie.

Zie voor de stikstofoverbelasting van de Vogelkreek bijlage 2. "Stikstofoverbelasting per Natura 2000-gebied".

2.8.3.3 Relevante bronnen

- Natura 2000-beheerplan Canisvliet, Groote Gat en Vogelkreek, 2017 – 2023
- Strategische aanpak stikstof Zeeland, 2020
- Natuurrapportage Zeeland, 2019
- Kruipend moerasscherm (*Helosciadium repens*) in Zeeland (2021) Janssen, Bijlsma, van Delft
- Kruipend moerasscherm 20 jaar aan de monitor (2019) Maas en van Wijngaarden
- AERIUS Monitor M22

2.8.3.4 Additionele natuurherstelmaatregelen, 2025 -2030

	Maatregel	Nadere toelichting	Effect op voornaamste knelpunt(en)	Effect op doelstelling
1	Versnelling van verwerving en optimalisering van de inrichting van natuurgebieden	Betreft realisatie (verwerving, optimalisering en inrichting) essentiële of benodigde sleutelhectares binnen en buiten NNZ gericht op systeemherstel (o.a. hydrologie) Natura2000 en overige Natuur. Zoekbieden ook binnen multifunctionele zones rondom stikstof overbelaste N2000 natuur.	6, 9	H1614

	Maatregel	Nadere toelichting	Effect op voornaamste knelpunt(en)	Effect op doelstelling
2	Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Actieve stimulering extensivering van bemesting of stoppen van bemesting gericht op reductie van stikstof door stimuleren vergroening en natuurinclusieve landbouw binnen het Landelijk Gebied. Betreft uitvoeren van het aanvalsplan: Vergroening Landelijk Gebied binnen multifunctionele zones N2000 stikstofoverbelaste natuur (versterken verbinding tussen landbouw en natuur). Accent Vogelkreek: ontsnippering (groene, droge dooradering), Natuur en landschapversterking, o.a. versterking oude oeverlanden en kreekstructuren met bijbehorende landschapselementen in synergie met wateropgaven (KRW, WB21 en klimaatadaptatie) en vormen van natuurinclusieve landbouw (binnen Zeeland Volhoudbare landbouw).	3,4,6,7,9	H1614
3	Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Instandhouding (gerealiseerde) natuur binnen multifunctionele zones buiten NNZ gericht op reductie van stikstof emissies op stikstof overbelaste N2000 natuur (samenhang met project 3a). Instandhouding of (aangepast) beheer van gerealiseerde en bestaande natuurlijke inrichtingen of gericht op natuurontwikkeling binnen multifunctionele zones buiten NNZ gericht behoud van bemestingsvrije stroken, randen, overhoeken, etc. .	3,7,9	H1614
4	Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Aanvullend aangepast beheer gericht op uitbreiding dichtheid en/of groeiplaatsen van Kruiwend Moerasscherm op basis van resultaten standplaats onderzoek zoals realiseren open vegetaties en kale plekken op de bodem.	1,2,3,4,5,6,7,9	H1614
5	Overige kwaliteitsmaatregelen bovenop het Natuurpact	Aanvullend beheer bovenop huidige inspanning noodzakelijk door de verwijdering van exoten.	3, 8	H1614
6	Hydrologische verbeteringen, verbetering kwaliteit van natuurgebieden	Hydrologische maatregelen en analyses: behoud benodigde grondwaterstand > instandhouding kruiwend moerasscherm en indicatiesoorten; afname stikstof minnende soorten. Accent Vogelkreek betreft natuurlijk peilbeheer waarbij aanpassing waterafvoer, verlaging maaiveld, vasthouden van (zoet) water in synergie met opgaven: Klimaatadaptatie, water en strategische aanpak Stikstof. Peilopzet oppervlaktewater en natuurlijker peilbeheer	1,2,5,7,9	H1614

2.8.3.5 Maatregelpakket Programma Natuur fase 2 Vogelkreek, 2024-2030

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Verbetering Kwaliteit	A	H1614	Vogelkreek	Begrazing; aanpassen bestaande begrazing en intensiveren van het natuurbeheer met maaien en afvieren van de vegetatie	Begrazing; aanpassen bestaande begrazing en intensiveren van het natuurbeheer met maaien en afvieren van de vegetatie	Provincie i.c.m. Staatsbosbeheer	100.000
Verbetering Kwaliteit	A	H1614	Oostzijde Vogelkreek ter hoogte van de sok.	Vergroten van de hoogte gradient en het verdiepen en aansluiten van de sok op de Vogelkreek, zodat meer leefgebied voor kruipend moerasscherm ontstaat	Vergroten van de hoogte gradient en het verdiepen en aansluiten van de sok op de Vogelkreek, zodat meer leefgebied voor kruipend moerasscherm ontstaat	Provincie i.c.m. Staatsbosbeheer	100.000
Verbetering Kwaliteit	A	H1614	Oostzijde van de Vogelkreek	Aanleg extra houtrillen naar het oosten toe	Creeeren extra leefplaatsen voor kruipend moerasscherm	Provincie i.c.m. Staatsbosbeheer	100.000
Hydrologische verbeteringen	B	H1614	Vogelkreek	Monitoring/onderzoek waterkwaliteit	Om beter in beeld te krijgen de kwaliteit van het water om evt. maatregelen te kunnen treffen voor het verbeteren van de kwaliteit van het water.	Provincie i.c.m. Staatsbosbeheer	40.000
Hydrologische verbeteringen	B	H1614	Vogelkreek	Verbeteren waterkwaliteit	Onvoldoende overstrooming van het gebied, voor kruipen moerasscherm is regelmatig overstromen noodzakelijk	Provincie i.c.m. Staatsbosbeheer	100.000

3. Begroting Programma Natuur Zeeland, fase 2

3.1 Begroting gebieden 2024-2030

Natura-2000-gebied	Benodigde financiën in €
Kop van Schouwen (116)	10.430.000
Manteling van Walcheren (117)	12.155.000
Westerschelde & Saeftinghe (122)	8.450.000
Oosterschelde (118)	19.600.000
Grevelingen (115)	6.850.000
Yerseke & Kapelse Moer (121)	65.000
Vogelkreek (126)	440.000
Zwin en Kievittepolder (123)	460.000
Canisvliet (125)	40.000
Groote Gat (124)	80.000
15% overhead gebaseerd op een Spuk van € 44.665.782 voor de periode 2024-2030. (per jaar € 6.380.826)	6.700.000
Totaal	65.270.000

3.1.1 Nadere uiteenzetting apparaatskosten tot 2030 (15% overheadskosten)

Overheadskosten 15% van € 44,7 mln.	Organisatie	Kostenraming
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Extra personele (uitvoerings)capaciteit voor uitvoering projecten en/of herstelmaatregelen, fase 2 Programma Natuur ▪ Onderbouwing en uitwerking fase 2 maatregelen Programma Natuur, o.a. voorbereidingsuren en toezicht uren projecten ▪ Opstarten en uitvoeren gebiedsgerichte aanpak ▪ En overige werkzaamheden voor zover deze betrekking hebben op Programma Natuur fase 2. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Provincie Zeeland 	€ 3.000.000
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Traineeship uitvoering Programma Natuur 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Provincie Zeeland 	€ 700.000
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Aanvullende apparaatskosten voor: <ul style="list-style-type: none"> ▪ Voorbereidings- en onderzoekuren projecten en/of herstelmaatregelen fase 2 Programma Natuur ▪ Toezicht uren projecten fase 2 Programma Natuur ▪ Uitvoering herstelmaatregelen en projecten ▪ Verdere uitwerking maatregelpakket fase 2 Programma Natuur 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Staatsbosbeheer ▪ Natuurmonumenten ▪ Het Zeeuwse Landschap ▪ RWS Zee en Delta ▪ Waterschap Scheldestromen ▪ Landschapsbeheer Zeeland ▪ ZLTO ▪ Gemeenten ▪ En andere organisaties die noodzakelijk zijn voor uitvoering maatregelen 	€ 3.000.000
Totaal		€ 6.700.000

Bovengenoemde bedragen zijn uitwisselbaar, waarbij het totaal aan apparaats- en overheadkosten de 15% niet mag overschrijden.

3.1.2 Begroting 2024-2030, aanvullende programmering vanuit fase 1 (reserve maatregelen)

In de aanvraag voor Programma Natuur fase 1 hebben we destijds een overprogrammering opgenomen van ruim € 10,8 miljoen. In totaliteit was voor fase 1 een aanvraag gedaan (inclusief overprogrammering) van ruim € 29,9 miljoen.

Medio 2023 zijn nog niet alle maatregelen (volledig) uitgevoerd of bestuurlijk verplicht.

Bijlage 3 geeft een specificatie van deze maatregelen per gebied. We verwachten dat de komende periode de bedragen genoemd in de specificatie verder zullen afnemen.

Natura-2000-gebied	Overprogrammering (vanuit fase 1) in €
Kop van Schouwen (116)	5.570.000
Manteling van Walcheren (117)	5.720.000
Oosterschelde (118)	1.550.000
Grevelingen (115)	1.860.000
Yerseke en Kapelse Moer (121)	1.300.000
De drie Kreken (124, 125 en 126)	5.100.000
Zwin en Kievittepolder (123)	1.350.000
Monitoring	400.000
Boscompensatie	48.392
Totaal	€ 22.898.392

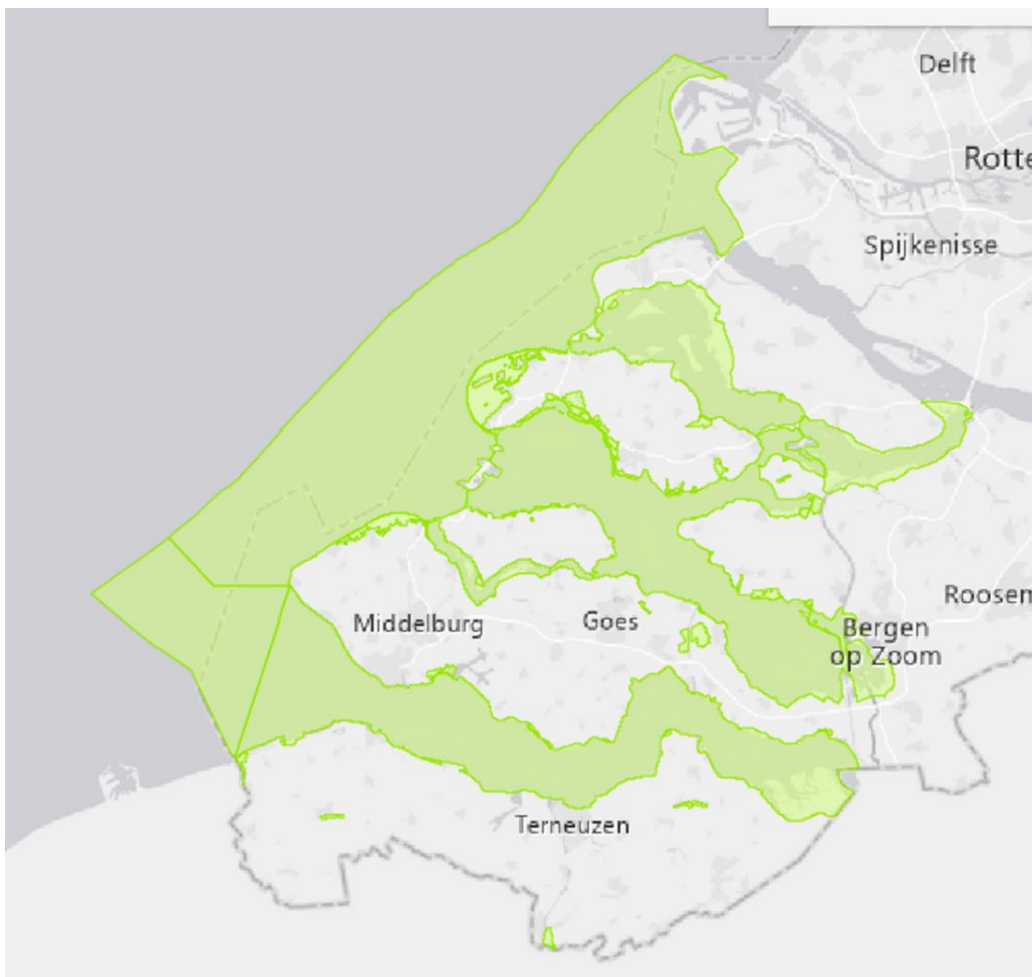
Voor een specificatie van de gebieden zie bijlage 3.

3.1.3 Totale begroting 2024-2030 prioritering en aanvullende programmering.

Natura-2000-gebied	Benodigde financiën in €
Kop van Schouwen (116)	16.000.000
Manteling van Walcheren (117)	17.875.000
Westerschelde & Saeftinghe (122)	8.450.000
Yerseke en Kapelse moer (121)	1.365.000
Zwin en Kievittepolder (123)	1.810.000
De drie kreken (124, 125 en 126)	5.660.000
Oosterschelde (118)	21.150.000
Grevelingen (115)	8.710.000
Onderzoek en Monitoring	400.000
Rijksbijdrage voor boscompensatie	48.392
15% overhead i.r.t. apparaatskosten provincie en bij derden	6.700.000
Totaal	88.168.392

2. Bijlage 1. N2000 Gebieden

1. Yerseke en Kapelse Moer
2. Grootte Gat
3. Canisvliet
4. Vogelkreek
5. Kop van Schouwen
6. Manteling van Walcheren
7. Zwin en Kievittepolder
8. Oosterschelde
9. Westerschelde en Saeftinghe
10. Grevelingen
11. Krammer Volkerrak
12. Voordelta
13. Markiezaat
14. Veerse Meer
15. Vlake van Raan
16. Zoommeer

3. Bijlage 2. Stikstofoverbelasting per Natura 2000-gebied

De onderstaande visualisatie komen voort uit de landelijk beschikbare gegevens over de huidige stikstofdepositie (RIVM brondata 2020) per N2000-gebied met prognoses richting 2030 zoals die beschikbaar zijn in AERIUS Monitor M22. Per N2000-gebied wordt een overzicht gegeven van de mate van stikstofbelasting op de aangewezen stikstofgevoelige habitattypen. De mate van stikstofbelasting van het habitatype is onderverdeeld in 5 categorieën (aansluitend bij AERIUS Monitor):

- **Geen overbelasting (>70 mol onder KDW):**
Donkergroen (geen overbelasting) geeft aan welk percentage van de oppervlakte van de stikstofgevoelige natuur belast wordt met een stikstofdepositie die meer dan 70 mol/ha/jaar onder de KDW van die habitats ligt.
- **Naderende overbelasting KDW (<=70 mol onder KDW):**
Lichtgroen (naderende overbelasting) geeft aan welk percentage van de oppervlakte van de stikstofgevoelige natuur belast wordt met een stikstofdepositie tussen 0 en 70 mol/ha/jaar onder de KDW.
- **Lichte overbelasting KDW (<=70 mol boven KDW):**
Heel lichtpaars (lichte overbelasting) geeft aan welk percentage van de oppervlakte van de stikstofgevoelige natuur belast wordt met een stikstofdepositie tussen 0 en 70 mol/ha/jaar boven de KDW.
- **Matige overbelasting KDW (>70 mol boven KDW maar <2x KDW):**
Lichtpaars (matige overbelasting) geeft aan welk percentage van de oppervlakte van de stikstofgevoelige natuur belast wordt met een stikstofdepositie die hoger is dan 70 mol/ha/jaar boven de KDW en lager is dan 2 maal de KDW.
- **Sterke overbelasting (>=2x KDW):**
Donkerpaars (sterke overbelasting) geeft aan welk percentage van de oppervlakte van de stikstofgevoelige natuur belast wordt met een stikstofdepositie die hoger is dan 2 maal de KDW.

Kop van Schouwen

Manteling van Walcheren

Overbelast ● Geen overbelasting ● Naderende overbelasting ● Lichte overbelasting ● Matige overbelasting ● Sterke overbelasting

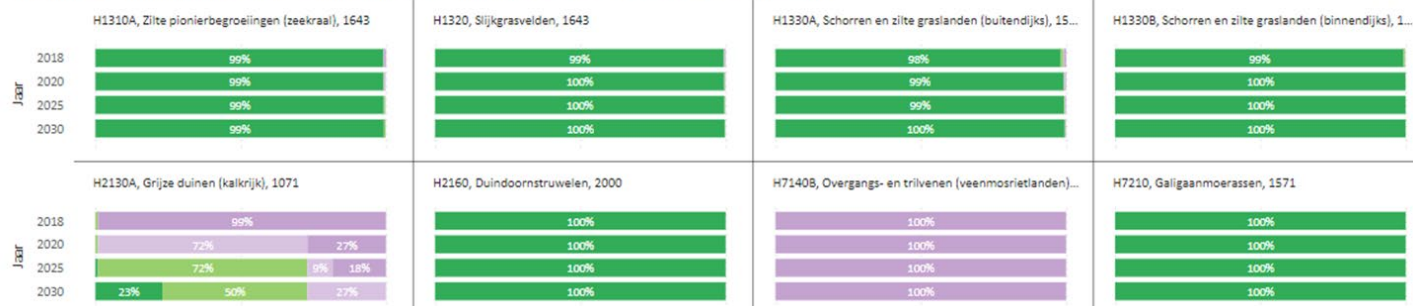
Westerschelde & Saeftinghe

Overbelast ● Geen overbelasting ● Naderende overbelasting ● Lichte overbelasting ● Matige overbelasting ● Sterke overbelasting

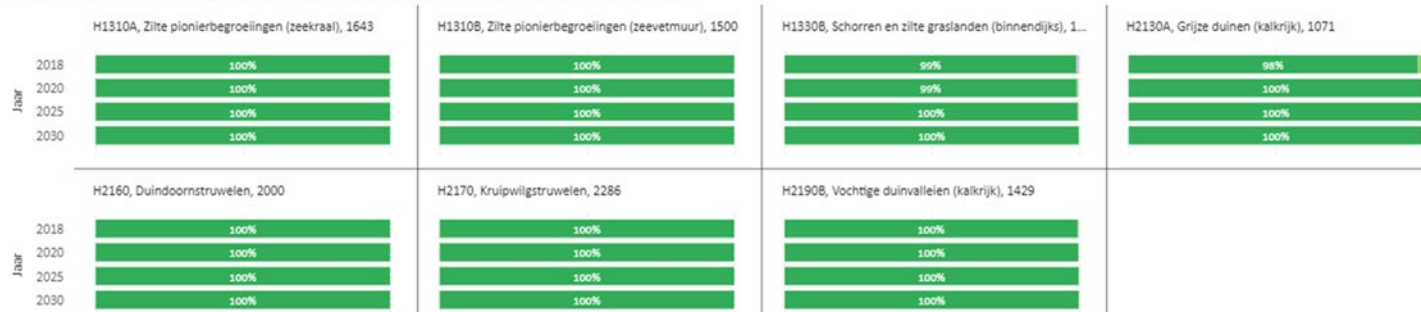
Oosterschelde

Overbelast ● Geen overbelasting ● Naderende overbelasting ● Lichte overbelasting ● Matige overbelasting ● Sterke overbelasting

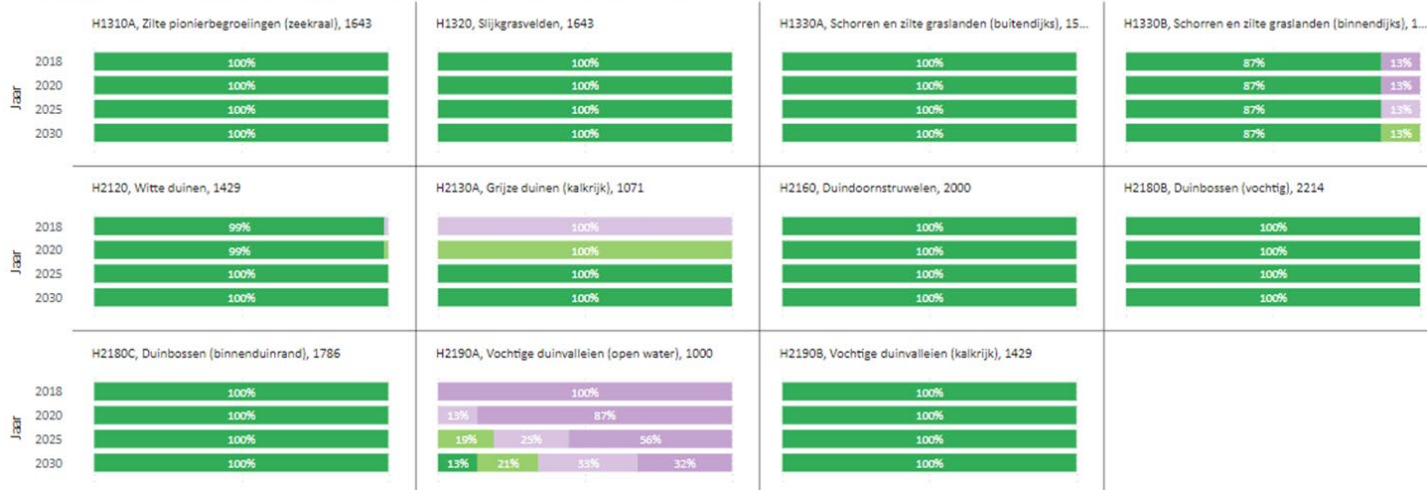
Grevelingen

Overbelast ● Geen overbelasting ● Naderende overbelasting ● Lichte overbelasting ● Matige overbelasting

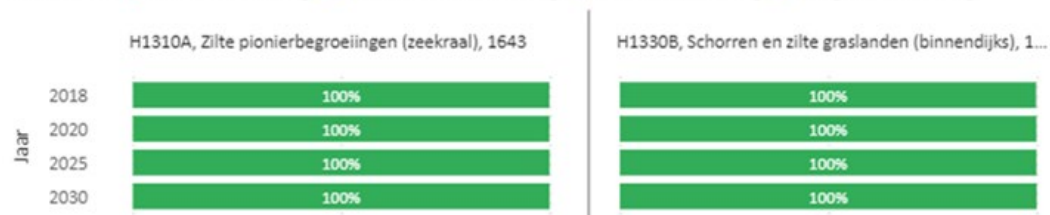
Zwin & Kievittepolder

Overbelast ● Geen overbelasting ● Naderende overbelasting ● Lichte overbelasting ● Matige overbelasting

Yerseke en Kapelse Moer

Overbelast ● Geen overbelasting ● Naderende overbelasting ● Lichte overbelasting ● Matige overbelasting

De drie krekten:

Groote Gat

Overbelast ● Geen overbelasting

Canisvliet

Overbelast ● Geen overbelasting ● Naderende overbelasting ● Lichte overbelasting ● Matige overbelasting

Vogelkreek

Overbelast ● Geen overbelasting ● Naderende overbelasting ● Lichte overbelasting

4. Bijlage 3. Aanvullende programmering Programma Natuur vanuit fase 1, per gebied

Kop van Schouwen

Categorie		Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Verbetering kwaliteit	A	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.		Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Actieve stimulering extensivering van bemesting of stoppen van bemesting gericht op reductie van stikstof door stimuleren vergroening en natuurinclusieve landbouw binnen het Landelijk Gebied. Toename van natuuroppervlak en minder intensieve landbouw. Accent Kop van Schouwen op ontsnippering (blauw en groene dooradering landelijk gebied), Natuur en landschapversterking in synergie met wateropgaven (KRW, WB21 en klimaatadaptatie) en vormen van natuurinclusieve landbouw (binnen Zeeland Volhoudbare landbouw). Voorbeelden concrete maatregelen: voedselbossen, aanleg (houtige) landschapselementen, bemestingsvrije randzones langs waterlopen, brede natuurvriendelijke oevers en overhoeken, teeltvrije zones van 10-20 mtr en kleinschalige duinbosversterking. Stimulering grondeigenaren via subsidieregeling.	Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, Stichting Landschapsbeheer Zeeland, ZLTO, particuliere grondeigenaren en waterschap Scheldestromen	600.000
Verbetering kwaliteit	A	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.		Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Instandhouding (gerealiseerde) natuuroppervlak aangrenzend en rondom Natura 2000-gebied Kop van Schouwen gericht op reductie van stikstof emissies (samenhang met project 2a). Sluit aan bij spoor 1b. Programma Natuur	Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, Stichting Landschapsbeheer Zeeland, ZLTO, particuliere grondeigenaren en waterschap Scheldestromen	600.000
Verbetering kwaliteit	A	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 98 ha.		Verbetering van de kwaliteit van natuurgebieden	Herstel dynamiek door creëren van extra interne zandmotoren binnen duingebieden. Bijvoorbeeld door extra aanleggen van stuifkuilen en open zandgebied. Het verwijderen van stuifdijken, het maken van kerven in de zeereep, zandsuppletie op het strand, het verwijderen van stuifschermen, niet inplanten van helm, afvlakken van hellingen, etc.	Provincie Zeeland ism Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer	400.000

Categorie		Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Hydrologische verbeteringen	B	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.		Hydrologische verbeteringen. Verbetering van de kwaliteit van natuurgebieden en maatregelen in de overgangszones	Door verdroging is sprake van meer, c.q. toename van mineralisatie. Inzet op gebiedsgerichte maatregelen voor instandhouding en versterking van hydrologische condities (klimaatbuuste inzet) voor deelgebieden binnen Kop van Schouwen. Accent op aanpassing waterafvoer voor vasthouden van (zoet) water en infiltratie via o.a.1. dempen waterafvoerende watergangen, 2. realiseren LOP stuwjes, 3. peilgestuurde drainage, 4. sloten verondiepen en 5. adaptief waterbeheer.	Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, ZLTO en waterschap Scheldestromen	620.000
Versnelling verwerving	C1	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.		versnelling van verwerving en optimalisering van de inrichting van natuurgebieden	Betreft realisatie (verwerving, optimalisering en inrichting) essentiële of benodigde sleutelhectares binnen en buiten NNZ gericht op verbetering natuurkwaliteit	Provincie Zeeland en terreinbeheerders	2.000.000
Optimaliseren inrichting	C2	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.		Optimalisering van de inrichting van natuurgebieden. Verbetering van de kwaliteit van Natuurgebieden en maatregelen in de overgangszones, inclusief verbindingen tussen gebieden.	Extensivering bemesting van gronden binnen multifunctionele zones (uitvoering: verbreding zones met 10 mtr breedte langs aanwezige bloemrijke dijklichamen over 3 km (3 ha) en uitvoering aangepast beheer). Extra maaien en afvoeren > verwijdering aanwezige stikstof > toename verspreiding gevoelige soorten. Nemen van specifieke beheermaatregelen op zeer kansrijke delen gericht op habitatverbeteren.	Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer en Waterschap m.b.t. de dijken.	500.000
Overige kwaliteit	E	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.		Overige kwaliteitsmaatregelen bovenop het Natuurpact	Regulatie recreatiedruk Stikstof overbelaste N2000 natuur. Accent Kop van Schouwen: Extra handhavingscapaciteit (0,5 tot 1 fte), inzetten op voorlichting, en separeren van verschillende soorten van recreatief medegebruik o.a. via aanscherping routes en duidelijke bebording.	Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en RUD-Zeeland	350.000

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Overige kwaliteit	E	H2130 A: 69 ha., H 2130 C: 98 ha, H2190A: 14 ha. H2190 B: H2190C: 7 ha.		overige kwaliteitsmaatregelen bovenop het Natuurpact	bestrijding van Amerikaanse vogelkers, plan van aanpak voor exotenbeheer, urgentie is watercrassula, voorlichting en kennisdelen over aanpak exoten binnen en buiten het gebied	Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer en Waterschap m.b.t. de dijken.	pm
Boscompensatie	F	H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha.	Kuijerdamseweg / Elkerzeeseweg	Verbetering van de kwaliteit van Natuurgebieden en maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Boscompensatie, versterking mantel- en duinbossen 2 ha boscompensatie en 8 ha additioneel bos gericht op reductie van stikstof rondom N2000 stikstofoverbelaste Natuur	Provincie Zeeland ism Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer	500.000

Manteling van Walcheren

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Versnelling verwerving	C1	H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B:122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190C: 2,8 ha. H1330B: 0,27 ha.		Versnelling van verwerving en optimalisering van de inrichting van natuurgebieden	Betreft realisatie (verwerving, optimalisering en inrichting) essentiële of benodigde sleutelhectares binnen en buiten NNZ gericht op systeemherstel (o.a. hydrologie) Natura2000 en overige Natuur. Zoekbieden ook binnen multifunctionele zones rondom stikstofoverbelaste N2000 natuur	Provincie Zeeland en terreinbeheerders	1.500.000
Overgangszones	D	H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B:122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190B: 13 ha. H2190C:2,8 ha.		Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Actieve stimulering extensivering van bemesting of stoppen van bemesting gericht op reductie van stikstof door stimuleren vergroening en natuurinclusieve landbouw binnen het Landelijk Gebied. Accent Manteling van Walcheren op ontsnippering, Natuur en landschapversterking in synergie met wateropgaven (KRW,WB21 en klimaatadaptatie) en vormen van natuurinclusieve landbouw (binnen Zeeland Volhoudbare landbouw). Voorbeelden concrete maatregelen: voedselbossen, aanleg (houtige) landschapselementen, brede natuurvriendelijke oevers en overhoeken, teeltvrije zones van 10-20 mtr, kleinschalige duinbosversterking. Stimulering via subsidieregeling	Provincie Zeeland	600.000
Optimaliseren inrichting	C1	H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B:122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190B: 13 ha. H2190C:2,8 ha.		Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Instandhouding (gerealiseerde) natuuroppervlak aangrenzend en rondom Natura 2000-gebied Manteling van Walcheren gericht op reductie van stikstof emissies (samenhang met project 2a). Sluit aan bij spoor 1b. Programma Natuur	Provincie Zeeland	570.000
Verbetering kwaliteit	A	H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha.		Verbetering kwaliteit van natuurgebieden,	Realiseren van een zandmotor aan de kust van Walcheren gericht op verstuiving van kalkrijk zand en daarbij tegengaan verzuring i.r.t. stikstof overbelasting . Het robuust ontwikkelen van de duinzone, inclusief aanleg natuurstrand door realisatie van zandmotor Walcheren	Het Zeeuwse Landschap en Staatsbosbeheer	1.000.000

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Overige kwaliteit	E	H2120: 38 ha. H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B:122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190C:2,8 ha. H2160: 69 ha. H2170: 10 ha.		Overige kwaliteitsmaatregelen bovenop het Natuurpact	Aanvullend beheer bovenop huidige inspanning noodzakelijk door de verwijdering van exoten. Accent ligt bij Manteling van Walcheren op: Watercrassula , Az duizendknopen, Reuzenbalsemien, Amerikaanse vogelkers en Reuzenberenklauw.	Het Zeeuwse Landschap en Staatsbosbeheer	650.000
Overige kwaliteit	E	H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B:122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190C:2,8 ha. H2160: 69 ha. H2170: 10 ha.		overige kwaliteitsmaatregelen bovenop het Natuurpact	Regulatie recreatiedruk Stikstof overbelaste N2000 natuur: Grote opgave N2000 overbelaste Natuur gericht op doelbereik 70% 2030. Extra regulatie recreatie, o.a. toezicht en handhaving is noodzakelijk. Accent Manteling van Walcheren betreft: Onderzoek, routeverduidelijking, voortlichting en extra handhavingcapaciteit (1 fte).	Het Zeeuwse Landschap en Staatsbosbeheer	300.000
Versnelling vererving	C1	H2180A: 20 ha H2180B: 110 ha.		versnelling van verwerving en optimalisering van de inrichting van natuurgebieden, verbetering kwaliteit van natuurgebieden. Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Omvorming en uitbreiding van Duinbos i.r.t. Stikstof aanpak Natura 2000, Boscompensatie 2 ha en 18 ha additioneel duinbos	Het Zeeuws Landschap en Staatsbosbeheer	300.000
Optimaliseren inrichting	C2	H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B:122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190C:2,8 ha. H21330B: 0,27 ha.		Optimalisering van de inrichting van natuurgebieden, verbetering kwaliteit van natuurgebieden	Extensivering bemesting en reductie stikstofemissie en versterking droge verbindingen. Betreft kwaliteitsimpuls bestaande bloemrijke en insectenrijke habitats. Focus maatregel deelgebied Manteling op strookuitbreiding en aangepast beheer. Concreet: 10 mtr verbreding over 5,5 km bloemrijke dijken (5,5 ha)	Het Zeeuws Landschap, Stichting Landschapsbeheer Zeeland, ZLTO, Particuliere grondeigenaren, Staatsbosbeheer en waterschap Scheldestromen	300.000
Hydrologische verbeteringen	B	H2120: 38 ha. H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B:122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190C:2,8 ha. H2160: 69 ha. H2170: 10 ha.		Hydrologische verbeteringen, verbetering kwaliteit van natuurgebieden en maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden.	Betreft: Aanpassing waterafvoer, vasthouden van (zoet) water binnen 250 ha door 1. dempen waterafvoerende watergangen, realiseren van anti verdrogende maatregelen zoals LOP stuwtjes en peilgestuurde drainage. Realisatie GGOR. Dit in synergie met opgaven: Klimaatadaptatie, water en strategische aanpak Stikstof.	Het Zeeuwse Landschap, Staatsbosbeheer, ZLTO, particuliere grondeigenaren en waterschap Scheldestromen, Provincie Zeeland	500.000

Oosterschelde

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Verbetering kwaliteit	A	H2120: 20 ha.		Verbetering van de kwaliteit van natuurgebieden	Project Natuurherstel N2000 Voordelta, de Banjaard. Natuurherstel Duinen, terugbrengen dynamiek verstuing en eb en vloed	Staatsbosbeheer	100.000
Verbetering kwaliteit	A	H1330B, H2190, H7140B en H1340		Verbetering van de kwaliteit van natuurgebieden	Extra maaien en afvoeren > herstel H1330B, verwijdering stikstof uit aanwezige vegetatie binnen stikstofoverbelaste N2000 leefgebieden Oosterschelde	Staatsbosbeheer	470.000
Overige kwaliteit	E	H1330B/ H2190, H7140B en H1340		Overige kwaliteitsmaatregelen bovenop het Natuurpact, exotenbeheer	Aanvullend beheer bovenop huidige inspanning noodzakelijk door de verwijdering van exoten. Accent ligt bij Oosterschelde op: Watercrassula	Staatsbosbeheer	300.000
Versnelling verwerving	C1	H1330B/ H2190 en H1340		Versnelling van verwerving en optimalisering van de inrichting van natuurgebieden, verbetering kwaliteit van natuurgebieden en maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Extensivering bemesting en reductie stikstof. Betreft Strookuitbreiding 10 mtr over 10-15 km (15 ha) Tevens kwaliteitsverbetering door extra maaien en afvoeren > verwijdering aanwezige stikstof > toename verspreiding gevoelige soorten.	Het Zeeuws Landschap, Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer	450.000
Overige kwaliteit	E	H1330B/ H2190, H7140B en H1340		overige kwaliteitsmaatregelen bovenop het Natuurpact, regulatie recreatiedruk	Regulatie recreatiedruk Stikstof overbelaste N2000 natuur. Accent Oosterschelde: inzetten op voorlichting, en separeren van verschillende soorten van recreatief medegebruik.	Natuurmonumenten, Het Zeeuwse landschap, Staatsbosbeheer en RUD-Zeeland	230.000

Grevelingen

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Versnelling verwerving	C1	H1330B, H2190B en overige soorten: > 10 ha	Dijkwater	versnelling van verwerving en optimalisering van de inrichting van natuurgebieden,	Betreft realisatie (verwerving, optimalisering en inrichting) essentiële of benodigde sleutelhectares binnen en buiten NNZ gericht op systeemherstel (o.a. hydrologie) Natura2000 en overige Natuur. Zoekbieden ook binnen multifunctionele zones rondom stikstofoverbelaste N2000 natuur	Staatsbosbeheer	750.000
Hydrologische verbeteringen	B	H1330B, H2190B en overige soorten: > 10 ha	Divers	natuurherstel en behoud stikstofoverbelaste N2000 natuur o.a. op eilandjes grevelingen en binnendijkse dijkwater	Versterking habitats en hydrologische maatregelen: versteviging behoud grondwaterstand > dynamische dijkzone / dubbele dijken, verwijderen noodzakelijke opslag	Staatsbosbeheer	500.000
Hydrologische verbeteringen	B	H1330B, H2190B en overige soorten: > 10 ha	Divers	natuurherstel en behoud stikstofoverbelaste N2000 natuur o.a. op eilandjes grevelingen en binnendijkse dijkwater	Dijkwater onderzoek verdroging, Hydrologische analyse; evt. uitdiepen kreek en verlengen dijklichaam	Staatsbosbeheer	10.000
Overige kwaliteit	E	H1330B, H2190B en overige soorten: > 10 ha	Geheel	Intensivering reguleren van recreatie	Regulatie recreatiedruk Stikstof overbelaste N2000 natuur: Grote opgave N2000 overbelaste Natuur gericht op doelbereik 70% 2030. Extra regulatie recreatie, o.a. toezicht en handhaving is noodzakelijk.	Staatsbosbeheer en RUD Zeeland	250.000
Verbetering kwaliteit	A	H1330B, H2190B en overige soorten: > 10 ha	Schouwen-Duiveland	versterking droge verbindingen en natuurherstel zeeuwse bloemrijke en faunarijke dijken aangrenzend en rondom de grevelingen (binnendijks)	Betreft kwaliteitsimpuls bestaande bloemrijke en insectenrijke habitats incl. Strookuitbreiding (10 mtr). gericht op reductie van de stikstof emissie door extensivering agrarisch gebruik. Kwaliteitsverbetering door extra maaien en afvoeren > verwijdering aanwezige stikstof > toename verspreiding gevoelige soorten. Valt onder programma spoor 1b	Staatsbosbeheer	350.000

Yerseke & Kapelse Moer

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Verbetering kwaliteit	A	H1310A. H1310B (52 ha). Totaal A en B is circa 437 ha		Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Actieve stimulering extensivering van bemesting of stoppen van bemesting gericht op reductie van stikstof door stimuleren vergroening binnen het Landelijk Gebied. Toename natuuroppervlak. Accent voor Yerseke en Kapelse moer daarbij op Natuur en landschapversterking in synergie met wateropgaven (KRW, WB21 en klimaatadaptatie) en vormen van natuurinclusieve landbouw (binnen Zeeland "volhoudbare landbouw"). Voorbeelden concrete maatregelen: Brede natuurvriendelijke oevers en overhoeken en laagten, teeltvrije zones van 10-20 mtr, landschapselementen. Stimulatie via subsidieregeling	Het Zeeuwse Landschap, ZLTO, particuliere grondeigenaren, Staatsbosbeheer, waterschap Scheldestromen, etc.	450.000
Verbetering kwaliteit	A	H1310A. H1310B (52 ha). Totaal A en B is circa 437 ha		Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Instandhouding (gerealiseerde) natuur aangrenzend en rondom Natura 2000-gebied Yerseke en Kapelse moer, gericht op reductie van stikstof emissies op stikstof overbelaste N2000 natuur (samenhang met project 3a). Instandhouding of (aangepast) beheer van gerealiseerde en bestaande natuurlijke inrichtingen of gericht op natuurontwikkeling aangrenzend en rondom het Natura 2000 gebied.	Het Zeeuwse Landschap, ZLTO, particuliere grondeigenaren, Staatsbosbeheer, waterschap Scheldestromen, etc.	400.000
Hydrologische verbeteringen	B	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.		Hydrologische verbetering	Antiverdroging en verdere benodigde analyse Natura2000: Betreft landschapsecologisch onderzoek/hydrologisch onderzoek gericht op nemen van effectieve maatregelen voor de periode 2023-2030. Relatie met beheerplannen Natura2000. Modelmatige analyses waarbij deze gekoppeld worden met de Integrale gebiedsanalyses van waterschap Scheldestromen. Accent Yerseke en Kapelse moer hydrologie: betreft instandhouden en versterken zilte kwel en vasthouden (zout)water.	Het Zeeuwse Landschap, Staatsbosbeheer, ZLTO en waterschap Scheldestromen	50.000
Hydrologische verbeteringen	B	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.		Hydrologische verbeteringen, maatregelen in overgangszones en a. verbetering van de kwaliteit van natuurgebieden	Kwaliteitsimpuls, o.a. systeem (hydrologisch): Accent op Yerseke en Kapelse moer is versterken zoute kwel en voorkomen verdroging. Maatregelen: Opmalen (zout en brakwater) vanuit sloten naar maaiveld tijdens perioden van langdurige droogte. Streefpeilen behalen/instellen door o.a. inlaat water (met een afsluitbare hevel). Verbetering inrichting voormalige krekken en kwaliteit oeverstructuren (50 ha): - peilbesluit KM en hevels KM en YM	Het Zeeuwse Landschap, Staatsbosbeheer en waterschap Scheldestromen	50.000

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Overgangszones	D	H1310A. H1310B (52 ha). Totaal A en B is circa 437 ha		Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden, verbetering hydrologie en verbetering kwaliteit van natuurgebieden	Gericht op reductie van stikstof: Stimulering Natuurinclusieve landbouw binnen multifunctionele zones tussen Yerseke moer en de Vlaakse moer. Betreft strokenteelt en andere vormen van Natuurinclusieve landbouw.	Het Zeeuwse Landschap	350.000

Zwin en Kievittepolder

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Versnelling verwerving	C1	H1330A, H1330B, H2160, H2190B totaal circa 25 ha en soorten H1014 en H1166		Versnelling van verwerving en optimalisering van de inrichting van natuurgebieden	Betreft realisatie (verwerving, optimalisering en inrichting) essentiële of benodigde sleutelhectares binnen en buiten NNZ gericht op systeemherstel (o.a. hydrologie) Natura2000 en overige Natuur. Zoekbieden ook binnen overgangszones rondom stikstofoverbelaste N2000 natuur.	Provincie Zeeland en Het Zeeuwse Landschap	150.000
Overgangszones	D	H1330A, H1330B, H2160, H2190B totaal circa 25 ha en soorten H1014 en H1166		Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Actieve stimulering extensivering van bemesting of stoppen van bemesting gericht op reductie van stikstof door stimuleren vergroening en natuurinclusieve landbouw binnen het Landelijk Gebied aangrenzend en rondom Zwin en Kievittepolder (NL-zijde) betreft: . Natuur en landschapversterking in synergie met wateropgaven (KRW,WB21 en klimaatadaptatie) . Voorbeelden concrete maatregelen: v aanleg (houtige) landschapselementen, brede natuurvriendelijke oevers en overhoeken, teeltvrije zones, strokenteelt, inrichting van overhoeken en kleinschalige natuurontwikkeling binnen agrarisch gebied.	Het Zeeuwse Landschap, Stichting Landschapsbeheer Zeeland, particuliere grondeigenaren en waterschap Scheldestromen	350.000
Verbetering kwaliteit	A	H1330A, H1330B, H2160, H2190B totaal circa 25 ha en soorten H1014 en H1166		Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Instandhouding (gerealiseerde) natuuroppervlak aangrenzend en rondom Natura 2000-gebied Zwin en Kievittepolder (NL-zijde) gericht op reductie van stikstof emissies (samenhang met project 2a). Sluit aan bij spoor 1b. Programma Natuur	Het Zeeuwse Landschap, Stichting Landschapsbeheer Zeeland, particuliere grondeigenaren en waterschap Scheldestromen	350.000
Overige kwaliteit	E	H1330A, H1330B, H2160, H2190B totaal circa 25 ha en soorten H1014 en H1166		Overige kwaliteitsmaatregelen bovenop het Natuурpact	Aanvullend beheer bovenop huidige inspanning noodzakelijk door de verwijdering van exoten. Accent ligt bij Zwin en Kievittepolder op: Dijkviltbraam	Het Zeeuwse Landschap	150.000
Overgangszones	D	H1330A, H1330B, H2160, H2190B totaal circa 25 ha en soorten H1014 en H1166		versnelling van verwerving en optimalisering van de inrichting van natuurgebieden, verbetering kwaliteit van natuurgebieden en maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Extensivering bemesting en reductie van stikstof: Betreft versterking verbinding Zwin en Kievittepolder met vestigingswallen Retranchement. Strookuitbreiding langs trace van 10 mtr over 8 km (uitbreiding 8 ha oppervlak). Tevens kwaliteitsverbetering door aangepaste beheermaatregelen. O.a. extra maaien en afvoeren > verwijdering aanwezige stikstof > toename verspreiding gevoelige soorten.	Het Zeeuwse Landschap, Stichting Landschapsbeheer Zeeland, particuliere grondeigenaren en waterschap Scheldestromen	350.000

Canisvliet

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Versnelling verwerving	C1	H1614 Kruipe moerasscherm habitat 3-6 ha		versnelling van verwerving en optimalisering van de inrichting van natuurgebieden	Betreft realisatie (verwerving, optimalisering en inrichting) essentiële of benodigde sleutelhectares binnen en buiten NNZ gericht op systeemherstel (o.a. hydrologie) Natura2000 en overige Natuur. Zoekbieden ook binnen multifunctionele zones rondom stikstofoverbelaste N2000 natuur	Provincie Zeeland en Staatsbosbeheer	750.000
Verbetering kwaliteit	A	H1614 Kruipe moerasscherm habitat 3-6 ha		Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Actieve stimulering extensivering van bemesting of stoppen van bemesting gericht op reductie van stikstof door stimuleren vergroening en natuurinclusieve landbouw binnen het Landelijk Gebied. Betreft uitvoeren van het aanvalsplan: Vergroening Landelijk Gebied binnen multifunctionele zones N2000 stikstofoverbelaste natuur (versterken verbindingtussen landbouw en natuur). Accent Canisvliet: ontsnippering (groene, droge dooradering), Natuur en landschapversterking, o.a. versterking oude oeverlanden en kreekstructuren met bijbehorende landschapselementen in synergie met wateropgaven (KRW, WB21 en klimaatadaptatie) en vormen van natuurinclusieve landbouw (binnen Zeeland Volhoudbare landbouw).	Provincie Zeeland/ TBO	300.000
Verbetering kwaliteit	A	H1614 Kruipe moerasscherm habitat 3-6 ha		Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Instandhouding (gerealiseerde) natuur binnen multifunctionele zones buiten NNZ gericht op reductie van stikstof emissies op stikstof overbelaste N2000 natuur (samenhang met project 3a). Instandhouding of (aangepast) beheer van gerealiseerde en bestaande natuurlijke inrichtingen of gericht op natuurontwikkeling binnen multifunctionele zones buiten NNZ gericht behoud van bemestingsvrije stroken, randen, overhoeken, etc. .	Provincie Zeeland	300.000
Verbetering kwaliteit	A	H1614 Kruipe moerasscherm habitat 3-6 ha		Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Aanvullend aangepast beheer gericht op uitbreiding dichtheid en/of groeiplaatsen van Kruipe Moerasscherm op basis van resultaten standplaats onderzoek zoals realiseren open vegetaties en kale plekken op de bodem.	Staatsbosbeheer	200.000
Overige kwaliteit	E	H1614 Kruipe moerasscherm habitat 3-6 ha		Overige kwaliteitsmaatregelen bovenop het Natuurpact	Aanvullend beheer bovenop huidige inspanning noodzakelijk door de verwijdering van exoten. Accent ligt bij Canisvliet op: Watercrassula	Staatsbosbeheer	200.000

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Hydrologische verbeteringen	B	H1614 Kruipend moerasscherm habitat 3-6 ha		Hydrologische verbeteringen, verbetering kwaliteit van natuurgebieden	Hydrologische maatregelen en analyses: behoud benodigde grondwaterstand > instandhouding kruipend moerasscherm en indicatiesoorten; afname stikstofminnende soorten. Accent Canisvliet betreft natuurlijk peilbeheer waarbij aanpassing waterafvoer, verlaging maaiveld, vasthouden van (zoet) water in synergie met opgaven: Klimaatadaptatie, water en strategische aanpak Stikstof. Peilopzet oppervlaktewater en natuurlijker peilbeheer	Staatsbosbeheer, ZLTO en waterschap Scheldestromen	1.000.000

Groote Gat

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Verbetering kwaliteit	A	Extensivering of stopzetten van bemesting van circa 25 ha buiten NNN		Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Actieve stimulering extensivering van bemesting of stoppen van bemesting gericht op reductie van stikstof door stimuleren vergroening en natuurinclusieve landbouw binnen het Landelijk Gebied. Betreft uitvoeren van het aanvalsplan: Vergroening Landelijk Gebied binnen multifunctionele zones N2000 stikstofoverbelaste natuur (versterken verbindingtussen landbouw en natuur). Accent Groote gat: ontsnippering (groene, droge dooradering), Natuur en landschapversterking, o.a. versterking oude oeverlanden en kreekstructuren met bijbehorende landschapselementen in synergie met wateropgaven (KRW, WB21 en klimaatadaptatie) en vormen van natuurinclusieve landbouw (binnen Zeeland Volhoudbare landbouw).	Provincie Zeeland	300.000
Verbetering kwaliteit	A	Instandhouding 25-50 ha buiten NNN		Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden.	Instandhouding (gerealiseerde) natuur aangrenzend en rondom Natura 2000-gebied gericht op reductie van stikstof emissies op stikstof overbelaste N2000 natuur (samenhang met project 3a). Instandhouding of (aangepast) beheer van gerealiseerde en bestaande natuurlijke inrichtingen of gericht op natuurontwikkeling binnen multifunctionele zones buiten NNZ gericht behoud van bemestingsvrije stroken, randen, overhoeken, etc. . Sluit aan bij spoor 1b. Programma.	Provincie Zeeland	300.000
Verbetering kwaliteit	A	Verbetering condities van circa 83 ha, circa 2 ha specifiek habitat en vergroting potentieel habitat met circa 8-10 ha		Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Aanvullend aangepast beheer gericht op uitbreiding dichtheid en/of groeiplaatsen van Kruipend Moerasscherm op basis van resultaten standplaats onderzoek zoals realiseren open vegetaties en kale plekken op de bodem.	Staatsbosbeheer	200.000
Hydrologische verbeteringen	B	Onderzoek gericht op verbetering van 83 ha kreekoever		Hydrologische verbetering	Antiverdroging en verdere benodigde analyse Natura2000: Betreft landschapsecologisch onderzoek/hydrologisch onderzoek gericht op nemen van effectieve maatregelen voor de periode 2023-2030. Relatie met beheerplannen Natura2000. Modelmatige analyses waarbij deze gekoppeld worden met de Integrale gebiedsanalyses van waterschap Scheldestromen	Provincie Zeeland, Het Zeeuwse Landschap, ZLTO en waterschap Scheldestromen	50.000

Categorie		Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Hydrologische verbeteringen	B	Verbetering condities van circa 83 ha, circa 2 ha specifiek habitat en vergroting potentieel habitat met circa 8-10 ha		Hydrologische verbeteringen, verbetering kwaliteit van natuurgebieden	Hydrologische maatregelen en analyses: behoud benodigde grondwaterstand > instandhouding kruipend moerasscherm en indicatiesoorten; afname stikstofminnende soorten. Accent Groote Gat betreft natuurlijk peilbeheer waarbij aanpassing waterafvoer, verlagen maaiveld, vasthouden van (zoet) water in synergie met opgaven: Klimaatadaptatie, water en strategische aanpak Stikstof. Natuurlijker peilbeheer oppervlaktewater en peilopzet oppervlaktewater	Staatsbosbeheer	1.000.000
Versnelling verwerving	C1	Circa 3-5 ha.		versnelling van verwerving en optimalisering van de inrichting van natuurgebieden	Betreft realisatie (verwerving, optimalisering en inrichting) essentiële of benodigde sleutelhectares binnen en buiten NNZ gericht op systeemherstel (o.a. hydrologie) Natura2000 en overige Natuur. Zoekbieden ook binnen multifunctionele zones rondom stikstofoverbelaste N2000 natuur	Provincie Zeeland en Het Zeeuwse Landschap	350.000
Overige kwaliteit	E	Circa 10-20 ha		Overige kwaliteitsmaatregelen bovenop het Natuurpact, exotenbeheer	Aanvullend beheer bovenop huidige inspanning noodzakelijk door de verwijdering van exoten. Accent ligt bij Groote gat op: Dijkviltbraam	Staatsbosbeheer	150.000

Colofon

Tekst

Beeld

Beeldbank

Contact

www.zeeland.nl

Provinciale Staten van de Provincie Zeeland
t.a.v de voorzitter
Postbus 6001
4330 LA MIDDELBURG

Onderwerp	Zaaknummer	Behandeld door	Verzonden
Aanbod GS-informatiebijeenkomst concept Zeeuws Gebiedsprogramma	342542		

Middelburg, 12 september 2023

Geachte voorzitter,

Op de agenda van de commissie Strategische Opgaven van 15 september staat de richtinggevende behandeling van het concept Zeeuwse Gebiedsprogramma geagendeerd. Van verschillende fracties ontvangen wij signalen dat er behoefte is aan een informatiebijeenkomst. Wij stellen voor, met het oog op een goede en zorgvuldige behandeling van het gebiedsprogramma door Provinciale Staten, om vrijdag het gebiedsprogramma niet te behandelen, maar in plaats daarvan een GS-informatiebijeenkomst te organiseren. En in de volgende commissie SO de stukken opnieuw te agenderen.

Na publicatie van de agenda en de stukken van de commissie SO van 15 september is overigens gebleken dat per vergissing een aantal bijlagen bij het concept Zeeuwse Gebiedsprogramma ontbreken. Bijgevoegd zijn bijlage 4 van deel I (SEEA tussenrapportage) en bijlage 8 van deel III (concept aanvraag Programma Natuur). Wij verzoeken u deze toe te voegen aan de agenda en te betrekken bij de verdere besprekingen.

Met vriendelijke groet,

Gedeputeerde Staten van Zeeland,

drs. J.M.M. Polman, Voorzitter

drs. M.C.J. Franken, Secretaris-algemeen directeur

Bijlagen

Bijlage 5 Bijlage 5 behorend bij deel I - SEEA 2.

Bijlage 8 behorend bij deel III - Concept aanvraag Programma Natuur

Noem in uw contact met ons steeds het zaaknummer. Dit staat bovenaan deze brief.

Aanvraag Programma Natuur Zeeland

Gericht op natuurherstel van stikstof overbelaste en overgevoelige Natura 2000-natuur, fase 2 (2024-2030)

Aanvraag Programma Natuur Zeeland fase 2

Gericht op natuurherstel van stikstof overbelaste Natura 2000-natuur, fase 2 2024-2030

Datum: voorjaar 2023

Auteur: team programma Natuur

Versienummer:

Status: CONCEPT

Inhoudsopgave

1.	Fase 2 Programma Natuur 2024-2030	6
1.1	De natuuropgave voor de komende jaren binnen Zeeland	6
1.1.1	Wat hebben we in de eerste fase programma Natuur bereikt	6
1.1.2	Wat gaat er over van de over programmering uit fase 1	6
1.1.3	Wat willen we bereiken eind 2030?	6
1.1.4	Strategie	7
1.1.5	Fase 2 Programma Natuur, 2024-2030	8
1.1.6	Koppeling met Natuur Doel Analyses	8
1.1.7	Beheerplannen	8
1.1.8	Experimenteergronden	9
1.2	Stikstof overbelaste en -gevoelige Natura 2000 gebieden	10
1.2.1	Stikstof overbelaste en -gevoelige Natura 2000 gebieden	10
1.2.2	Stikstofoverbelasting per Natura 2000-gebied	10
1.2.3	Prioritering Programma Natuur, fase 2 Zeeland	10
a.	Invulling van Programma Natuur, fase 2	12
b.	Het Zeeuwse natuurherstelmaatregelpakket 2024-2030	12
c.	Sleutelhectares i.r.t. het realiseren van het Zeeuwse Natuur Netwerk i.r.t. stikstof overbelaste Natura 2000-gebieden.	14
d.	Risico's voor de uitvoeringsfase	15
e.	Borging van natuurherstelmaatregelen	15
2.	Maatregelpakket 2024-2030 per stikstof overbelast Natura 2000-gebied	16
2.1	Natura 2000-gebied Kop van Schouwen (nr. 116)	16
2.1.1	Instandhoudingsdoelen:	18
2.1.2	Voornaamste knelpunten en accenten voor nemen van maatregelen	18
2.1.3	Relevante bronnen:	19
2.1.4	Additionele Natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2021-2023 (2025) op hoofdlijnen.	20
2.1.5	Maatregelpakket Programma Natuur in detail Kop van Schouwen, 2024-2030	21
2.2	Natura 2000-gebied Manteling van Walcheren (nr. 117)	28
2.2.1	Instandhoudingsdoelstellingen	30
2.2.2	Voornaamste knelpunten/drukfactoren en accenten voor nemen van maatregelen	31
2.2.3	Relevante bronnen:	31
2.2.4	Additionele natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2024-2030 op hoofdlijnen	31
2.2.5	Maatregelpakket Programma Natuur in detail Manteling van Walcheren, 2024-2030	34
2.3	Westerschelde & Saeftinghe (122) Natura 2000	39
2.3.1	Instandhoudingsdoelstellingen	39
2.3.2	Voornaamste knelpunten en accenten voor maatregelen	41

2.3.3	Additionele natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2024-2030 op hoofdlijnen	41
2.3.4	Maatregelpakket Programma Natuur Westerschelde	42
2.3.5	Maatregelpakket Programma Natuur Westerschelde & Saeftinghe in detail, 2024-2030	43
2.4	Natura 2000-gebied Oosterschelde (118)	45
2.4.1	Instandhoudingdoelstellingen	46
2.4.2	Voornaamste knelpunten en accenten voor het nemen van maatregelen	47
2.4.3	Relevante bronnen	48
2.4.4	Additionele natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2024-2030 op hoofdlijnen	48
2.4.5	Maatregelpakket Programma Natuur Oosterschelde in detail, 2024-2030	50
2.5	Natura 2000-gebied Grevelingen (115)	53
2.5.1	Instandhoudingsdoelen	54
2.5.2	Voornaamste knelpunten	55
2.5.3	Relevante bronnen	56
2.5.4	Natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2021-2023 op hoofdlijnen (eerste Fase)	56
2.5.7	Maatregelpakket Programma Natuur Grevelingen in detail, 2024-2030	58
2.6	Natura 2000-gebied Zwin en Kievittepolder (123)	59
2.6.1	Instandhoudingsdoelstellingen	60
2.6.2	Voornaamste knelpunten en accenten voor nemen van maatregelen	61
2.6.3	Relevante bronnen	61
2.6.4	Natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2024-2030 op hoofdlijnen	61
2.6.3	Maatregelpakket Programma Natuur Zwin en Kievittepolder fase 2 2024-2030	62
2.7	Natura 2000-gebied Yerseke en Kapelse Moer (121)	64
2.7.1	Instandhoudingsdoelen	64
2.7.2	Voornaamste knelpunten en accenten voor nemen van maatregelen	65
2.7.3	Relevante bronnen	65
2.7.4	Additionele natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2021-2023 (2025) op hoofdlijnen	65
2.7.5	Maatregelpakket Yerseke en Kapelse Moer Programma Natuur fase 2 (2024-2030)	66
2.8	De drie Kreken (Groote Gat, Canisvliet en Vogelkreek)	67
2.8.1	Natura 2000-gebied Groote Gat (124)	67
2.8.1.1	Instandhoudingsdoelen	68
2.8.1.2	Voornaamste knelpunten en accenten voor nemen van maatregelen	68
2.8.1.3	Relevante bronnen	68
2.8.1.4	Natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2024-2030 op hoofdlijnen	68
2.8.1.5	Maatregelpakket Programma Natuur Groote Gat fase 2, (2024-2030)	70
2.8.2	Natura 2000-gebied Canisvliet (nr. 125)	70
2.8.2.1	Instandhoudingsdoelstellingen	71

2.8.2.2	Voornaamste knelpunten en accenten voor maatregelen	71
2.8.2.3	Relevante bronnen	71
2.8.2.3	Additionele natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2024-2030 op hoofdlijnen	72
2.8.2.4	Maatregelpakket Programma Natuur fase 2 Canisvliet, 2024-2030	73
2.8.3	Natura 2000-gebied Vogelkreek (nr. 126)	74
2.8.3.1	Instandhoudingsdoelstellingen	75
2.8.3.2	Voornaamste knelpunten en accenten voor maatregelen	75
2.8.3.3	Relevante bronnen	75
2.8.3.4	Additionele natuurherstelmaatregelen, 2025 -2030	75
2.8.3.5	Maatregelpakket Programma Natuur fase 2 Vogelkreek, 2024-2030	77
3.	Begroting Programma Natuur Zeeland, fase 2	78
3.1	Begroting gebieden 2024-2030	78
3.1.1	Nadere uiteenzetting apparaatskosten tot 2030 (15% overheadskosten)	78
3.1.2	Begroting 2024-2030, aanvullende programmering vanuit fase 1 (reserve maatregelen)	78
3.1.3	Totale begroting 2024-2030 prioritering en aanvullende programmering.	79
2.	Bijlage 1. N2000 Gebieden	80
3.	Bijlage 2. Stikstofoverbelasting per Natura 2000-gebied	81
4.	Bijlage 3. Aanvullende programmering Programma Natuur vanuit fase 1, per gebied	85
	Kop van Schouwen	85
	Manteling van Walcheren	88
	Oosterschelde	90
	Grevelingen	91
	Yerseke & Kapelse Moer	92
	Zwin en Kievittepolder	94
	Canisvliet	95
	Groote Gat	97
	Colofon	99

1. Fase 2 Programma Natuur 2024-2030

Deze Zeeuwse aanvraag heeft betrekking op het verkrijgen van rijksmiddelen die door het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit via een specifieke uitkering aan provincies beschikbaar worden gesteld voor kwaliteitsverbetering van stikstof overbelaste Natura 2000-gebieden. De rijksmiddelen maken daarbij onderdeel uit van de landelijke structurele aanpak stikstof en zijn daarbij gekoppeld aan het Programma Natuur 2021-2030 welke is opgeknipt in twee fasen. In navolging van fase 1 (2021-2023) omvat deze aanvraag de Zeeuwse inzet voor fase 2, 2024-2030. Dit programma natuur is opgesteld als bijlage bij het gebiedsprogramma. Later dit jaar zal dit ook nog als onderdeel van de SPUK programma natuur worden ingediend.

1.1 De natuuropgave voor de komende jaren binnen Zeeland

1.1.1 Wat hebben we in de eerste fase programma Natuur bereikt

Programma Natuur fase 1 richtte zich op de natuur in en rond beschermde natuurgebieden en anderzijds op de natuurkwaliteit in ruimere zin, in een natuurinclusieve samenleving. Daarbij is de focus gelegd op de overbelaste, stikstofgevoelige natuurgebieden. In de eerste fase lag daarbij de nadruk op een start van de uitvoering van de eerste maatregelen, en op de voorbereiding van een structurelere aanpak in de tweede fase.

Het neerdalen van stikstof afkomstig van diverse economische activiteiten (verkeer, industrie, landbouw) heeft in de Natura 2000 gebieden een negatief effect op de natuurwaarden. Nieuwe inzichten op basis van monitoring en fysiek herstel zijn opgenomen in de geactualiseerde beheerplannen Natura 2000. Deze hebben de basis gevormd voor een nieuw Uitvoeringsprogramma Natuurherstel 2022–2030. Daarbij ligt de aanvullende focus ook in de periode 2024-2025 op uitvoering van het Programma Natuur, fase 1 als onderdeel van de landelijke stikstof aanpak. Het Programma Natuur fase 1 hebben we ingezet om hier “experimenteeruimte” voor te kunnen maken. Daarmee hebben we naast draagvlak ook ervaring kunnen opbouwen zodat deze transitie gedurende fase 2 van het Programma Natuur verder kan gaan plaatsvinden binnen Zeeland.

Voor fase 1 was onze strategie dat maatregelen zoveel als mogelijk werden uitgevoerd in opdracht van de Provincie waarbij terreinbeheerders en Waterschap naast een toezichthoudende rol ook een voorbereidende en uitvoeringsrol hadden. Nadrukkelijk is met alle partijen daarbij de samenwerking gezocht. Daar waar het gaat om overgangszones was de strategie om de landbouw rondom stikstof overbelaste Natuurgebieden als eerste in transitie brengen naar andere vormen van landbouw (landschapsgrond/experimenteergrond), die bijdragen aan het herstel van de Natuurkwaliteit en daarmee ook aan behoud en herstel van biodiversiteit en landschap. Dit ook als onderdeel van de Strategische aanpak stikstof. De waardevolle elementen in de samenwerking uit fase 1 willen we in fase 2 voortzetten.

1.1.2 Wat gaat er over van de over programmering uit fase 1

Uitvoering van de maatregelen van fase 1 van het programma Natuur loopt nog door tot en met 2025. Fase 1 wordt daarbij benut om enerzijds te werken aan natuurherstel, en anderzijds ervaringen op te doen die meegenomen kunnen worden in het vervolg van het programma.

In de eerste fase hebben we geleerd dat flexibiliteit van regelingen gewenst is en dat er behoefte is aan een goede afstemming bij de uitwerking van instrumentarium.

In de aanvraag voor fase 1 hebben we destijds een behoorlijke over programmering (van ruim 9 miljoen) opgenomen waardoor niet alle in fase 1 opgenomen maatregelen ook daadwerkelijk in de 1e fase konden worden uitgevoerd. Ook kunnen we voor sommige maatregelen nu nog niet voorzien of deze ook daadwerkelijk in de 1e fase kunnen worden afgerond. Om die reden zijn alle maatregelen die zijn opgenomen in fase 1 en in de periode 2021- juni 2023 niet tot (volledige) uitvoering of uitwerking zijn gekomen opnieuw opgenomen in de programmering voor fase 2. Deze maatregelen zijn wel geschikt voor de 1e fase, in de tabellen zijn deze apart weergegeven.

1.1.3 Wat willen we bereiken eind 2030?

Als Provincie Zeeland streven we, net zoals andere partijen, naar het kwalitatief herstellen, verbeteren en robuust en veerkrachtig maken van de Zeeuwse natuur.

Vóór eind 2030 verwachten we met de maatregelen 70% doelrealisatie van stikstof overbelaste Natura 2000-gebieden te behalen, met specifieke aandacht voor stikstofgevoelige natuur. We willen daarbij een goede basiskwaliteit van de natuur, binnen én buiten natuurgebieden en bevorderen de transitie naar een natuurinclusieve samenleving voor algeheel biodiversiteitsherstel.

Overeenkomstig de Wet stikstofreductie en natuurverbetering (WSN) voldoen we eind 2030 daarbij eveneens aan het tussentijdse doel van geformuleerde stikstof omgevingswaarde. Dat wil zeggen dat ten minste 50 procent van de hectares met stikstofgevoelige natuur in Natura-2000-gebieden voldoen aan een stikstofdepositie die gelijk of kleiner is dan de KDW. Dit willen we bereiken door maatregelen zoals:

1. Uitvoering van generieke bronmaatregelen (landelijk, rijksregels zijn hiervoor nodig).
2. Uitvoering van aanvullende regionale bronmaatregelen.
3. Uitvoeren van extra noodzakelijke natuurherstelmaatregelen binnen en buiten Natura 2000-gebieden zoals:
 - a. PAS-herstelmaatregelen 1^e tranche en verder.
 - b. Natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, fase 1 en fase 2.
4. Transitie van de landbouw naar een volhoudbare landbouw en/of natuur-inclusieve landbouw.
5. Overige maatregelen die bijdragen aan natuurherstel.

1.1.4 Strategie

Gezien de uitkomsten van natuurdoelanalyses, de aanhoudende maatschappelijke problematiek rond het stikstofdossier en de afstand tot doelbereik vraagt programma natuur fase 2 in ieder geval een voortzetting van de focus op natuurherstel. De input hiervoor zijn de maatregelen, zoals deze zijn geformuleerd in de natuurdoelanalyses en andere maatregelen in de beschermde stikstofgevoelige natuurgebieden. Daarbij gaat het om alle maatregelen met uitzondering van generieke bronmaatregelen.

Natuurherstelmaatregelen kunnen worden gefinancierd uit Programma Natuur. Het verbeteren van natuurkwaliteit **buiten de** stikstofgevoelige gebieden blijft daarbij staan als ambitie. Daarnaast worden via het gebiedsprogramma maatregelen geformuleerd voor andere te realiseren natuurdoelen.

De focus in fase 2 ligt op het verbeteren van condities rond natuurgebieden, ten behoeve van de natuurkwaliteit in de natuurgebieden.

- Fase 2 richt zich met prioriteit op herstel van stikstofgevoelige natuur in Natura 2000 gebieden.
- De focus ligt op systeemherstel, wat ook maatregelen buiten de grenzen van natuurgebieden vraagt.
- De resultaten van de natuurdoelanalyses zijn gebruikt bij het definiëren van de maatregelen.

De focus van het Programma Natuur (systeemherstel met focus op overbelaste stikstofgevoelige Natura2000-gebieden) blijft dus in hoofdlijn gehandhaafd. Maatregelen binnen natuurgebieden die uitvoering krijgen via terrein behorende organisaties en geen afstemming vragen met andere partijen kunnen sowieso via Programma Natuur lopen.

Ook maatregelen buiten de natuurgebieden, gericht op systeemherstel en kwaliteitsverbetering in de natuurgebieden, kunnen via het Programma Natuur lopen. Het kan gaan om maatregelen die moeten worden uitgevoerd op agrarische grond of grond van andere (particuliere) eigenaren.

Op basis van de natuurdoelanalyses en (indien al aanwezig) de adviezen van de Ecologische Autoriteit, bepalen we welke maatregelen in en rond stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden moeten worden uitgevoerd in Fase 2 van het Programma Natuur.

De natuurdoelanalyses worden daarmee benut om te concretiseren welke maatregelen nodig zijn voor de 'systeemgerichte uitwerking' die in het Uitvoeringsprogramma is aangekondigd.

De gerichte inzet van middelen van Programma Natuur vraagt ook de nodige flexibiliteit en ruimte voor experiment. Er moet ruimte zijn om middelen beschikbaar te stellen voor maatregelen ook als het effect op herstel op voorhand niet volledig is te garanderen. Vanzelfsprekend moet er zoveel mogelijk worden ingezet op maatregelen die zich in de praktijk hebben bewezen, maar omdat de kennis van de werking van landschap ecologische systemen in ontwikkeling moet er ruimte zijn om te kunnen handelen op basis van beperkte (veld)kennis en inzichten van experts.

1.1.5 Fase 2 Programma Natuur, 2024-2030

Om te komen tot een effectief maatregelpakket voor fase 2 hebben we gedurende 2021-2023 met partners brainstormsessies, aanvullend onderzoek en monitoring uitgevoerd.

Monitoring naar effecten van maatregelen waren onmisbaar om verdere maatregelen voor fase 2 te kunnen bepalen.

Zo is het van belang dat de optimalisatie van de hydrologie (met name de interactie tussen grond en oppervlaktewater) zowel regionaal als lokaal beter in beeld wordt gebracht.

Op basis van een uitgebreid grond- en oppervlaktewater model zijn de afgelopen decennia diverse optimalisaties doorgevoerd (o.a. in voormalig landinrichtingsprojecten en wateroverlast programma's). Dit regionale model met plaatselijke detaillering biedt inzicht in knelpunten/mogelijke oplossingen als dit wordt ge-update. Uitgaan van een veranderend neerslagpatroon, functiewijziging doorvoeren (particulier natuurbeheer), veranderingen in oppervlaktewater infrastructuur etc. wordt inzicht verkregen in het systeem en effectiviteit van veranderingen. Daarnaast zullen lokaal op meer detailniveau situaties in beeld gebracht moeten worden waarbij ook duidelijk de tijdsafhankelijke ontwikkelingen in beeld moeten komen. Een gebiedsgerichte hydrologische aanpak van de N-2000 gebieden (inclusief randzone) van de Kop van Schouwen en de Manteling van Walcheren, zal zorg moeten dragen dat er een beter inzicht, begrip en samenwerking komt op het gebied van de hydrologie van de duingebieden met name op de tijdsafhankelijk ontwikkelingen. Enerzijds het regionale beeld en anderzijds de lokale no regret maatregelen. De ontwikkelingen en mogelijkheden dienen doorgevoerd te worden in juridische kaders (peilbesluit/legger) die goed aansluiten op een reële specifieke situatie van duingebieden. Daartoe dient meer en structureel informatie-uitwisseling en specialisme ingezet te worden, intensivering van de samenwerking om deze gebieden te optimaliseren.

1.1.6 Koppeling met Natuur Doel Analyses

In 2022/2023 zijn voor de stikstofgevoelige Zeeuwse natuurgebieden natuurdoelanalyses opgesteld. Deze natuurdoelanalyses geven inzicht in de stand van zaken met betrekking tot het behalen van de doelstellingen. De resultaten die daaruit voorkomen gebruiken we eveneens voor de bepaling van natuurherstelmaatregelen fase 2 van het Programma Natuur voor de stikstof overbelaste Natura 2000-gebieden. We zien nu al dat de nadruk de komende jaren veel meer moet komen te liggen op verdiepend systeemonderzoek. Dit houdt in dat naast het verder detailleren van watersysteemonderzoek ook geochemisch onderzoek van verschillende bodemtypen en in kaart brengen van de grondwaterkwaliteit, zowel diep als ondiep zal moeten plaatsvinden. Dit systeemonderzoek omhelst daarbij uitbreiding naar (rand)zones rondom Natura 2000-gebieden. Dit was in de eerste fase van het Programma Natuur ook al aangekondigd en is in de eerste fase deels al geïnitieerd, maar zal in de 2e fase verder uitgediept gaan worden. Indien dit leidt tot maatregelen in de gebieden zal dit ook worden uitgevoerd binnen de 2e fase van het Programma Natuur.

1.1.7 Beheerplannen

Er zijn binnen de provinciegrenzen van Zeeland 16 N 2000-gebieden.

De Provincie Zeeland is verantwoordelijk voor de beheerplannen van zeven van deze gebieden. Voor de andere gebieden is of Rijkswaterstaat voortouwnemer of de Provincie Noord-Brabant.

Op dit moment ligt het beheerplan voor de Kop van Schouwen ter inzage. Naar verwachting zal het beheerplan voor de Manteling van Walcheren in de loop van 2023 ter inzage gelegd worden.

Voor de andere vijf Zeeuwse gebieden (De Drie Kreken, Zwin en Kieviettepolder en de Yerseke en Kapelse moer) is nog een geldend beheerplan dat binnenkort afloopt (2023 of 2024). In 2023 zal worden gestart met het opstellen van een nieuw beheerplan voor deze gebieden. Rijkswaterstaat heeft het beheerplan voor de Deltawateren recent verlengd.

1.1.8 Experimenteergronden

Experimenteren met landbouwtransitie, groenblauwe dooradering en biodiversiteit

Binnen het Zeeuwse Programma Natuur zijn verschillende maatregelen opgenomen voor het herstellen en robuuster maken van overbelaste Natura2000 gebieden. In Zeeland wordt als onderdeel van het Programma Natuur ook actief gewerkt in de zone rondom deze natuurgebieden via duurzame vergroening en natuurinclusieve landbouw. Via deze maatregelen worden door extensivering en omschakeling naar natuurinclusieve landbouw groenere gebieden en een reductie van stikstof emissie gerealiseerd. Het is een zoektocht naar een vorm van akkerbouw en veehouderij die volhoudbaar is in de nabijheid van stikstofgevoelige Natura2000 gebieden.

In de zone rondom N2000 duingebied, Kop van Schouwen, worden al enige jaren tijdelijk beschikbare ruilgronden tijdelijk ingezet om natuuropgaven en een landbouwtransitie te ondersteunen. Dit gebeurt via korte termijn pacht. Samen met subsidies en kleinschalige gebiedsprocessen heeft dit gebied laten zien dat transitie mogelijk is^[1]. Vooralsnog heeft dit een tijdelijk karakter gehad en heeft de focus op landbouwtransitie en de agrarische biodiversiteit gelegen.

In het Programma Natuur voor Zeeland is ingezet op het blijvend in transitie brengen van de landbouw om daarmee de landbouw bij te laten dragen aan het herstel en het robuuster maken van de natuurkwaliteit in met name de duingebieden van de Kop van Schouwen en de Manteling van Walcheren. Daarmee ook aan het behoud en herstel van de biodiversiteit en het landschap. De gronden die hiervoor tijdelijk werden ingezet en nieuw te verwerven gronden, kunnen nu ook permanent worden afgewaardeerd en ingezet worden. Op deze gronden kunnen dus risicovolle experimenten plaatsvinden. Voor de landbouw is dit een manier om mee te werken aan de transitie met gronden die niet in hun bezit zijn. Op deze manier kan er geëxperimenteerd worden op gronden die niet in eigendom zijn. Bij succes kunnen de geleerde lessen bijdragen aan het toepassen hiervan op reguliere gronden. Daarnaast levert de permanente afwaardering kansen voor het testen van lang termijn beheer van opgaven als groen blauwe dooradering en bijvoorbeeld experimenten met zoetwatermoerassen waarin natuurfuncties en zoetwaterbeschikbaarheid voor de landbouw gecombineerd worden of ganzenafleidingsgebieden om ganzen bij waardevolle gewassen vandaan te lokken. Zoekgebieden voor deze pilot liggen primair in gebieden waar vanuit de provincie Zeeland al activiteiten ontplooit worden op het gebied van landbouwtransitie en N2000 systeemherstel zoals De kop van Schouwen, Manteling van Walcheren, Yerseke- en Kapelse moer en de Kop van Ossensisse.

^[1] Lerende evaluatie van het Natuurpact 2020. Gezamenlijk de puzzel leggen voor natuur, economie en maatschappij © PBL Planbureau voor de Leefomgeving Den Haag, 2020 PBL-publicatienummer: 3852

1.2 Stikstof overbelaste en -gevoelige Natura 2000 gebieden

1.2.1 Stikstof overbelaste en -gevoelige Natura 2000 gebieden

Op 10 juli 2020 hebben Provinciale Staten de 'Strategische Aanpak Stikstof Zeeland' vastgesteld. Naar aanleiding van het Nationaal Programma Landelijk Gebied dat in 2022 werd vastgesteld, is de 'Strategische Aanpak Stikstof Zeeland' aangepast naar 'Strategisch Plan Aanpak Landelijk Gebied en Stikstof in Zeeland'. Dit plan bouwt voort op de uitgangspunten van 2020. Provinciale Staten hebben op 23 september 2022 de randvoorwaarden hiervoor vastgesteld. Zie [Richtingen notitie opgave Landelijk Gebied en Stikstof \(zeeland.nl\)](#)

De strategische Aanpak Stikstof is geactualiseerd aan het volgende nieuwe kader:

- Het gebiedsproces rond de meest overbelaste gebieden voort te zetten en de gebiedsgerichte aanpak in overig Zeeland te verbreden door de stikstofopgave te koppelen aan de kansen en opgaven in het landelijk gebied.
- Als provincie, binnen de mogelijkheden van de Zeeuwse context, te streven naar zoveel mogelijk reductie van stikstofemissie en ons maximaal in te spannen om zoveel mogelijk bij te dragen aan het richtinggevend doel.

Hierbij zijn wij ons bewust van onze rol in de gezamenlijke opgave voor de provincies. De volgende randvoorwaarden blijven hierbij leidend:

- Voor een aantal Natura 2000 gebieden in Zeeland is het halen van de omgevingswaarde mogelijk. Echter, ook met het maximaal inzetten op het halen van de richtinggevende doelen, wordt de omgevingswaarde voor de duingebieden niet gehaald.
- Alle sectoren dragen bij. Waarbij het rijk ook een belangrijke verantwoordelijkheid heeft.

1.2.2 Stikstofoverbelasting per Natura 2000-gebied

In veel Nederlandse Natura 2000-gebieden wordt de kritische depositiewaarde (KDW) van habitattypen overschreden. De KDW geeft aan bij welke mate van stikstofdepositie wordt aangenomen dat niet langer op voorhand kan worden uitgesloten dat er een risico is dat de kwaliteit van het habitatype wordt aangetast als gevolg van de verzurende en/of vermestende invloed van de stikstofdepositie.

Een toename van de stikstofdepositie op Natura 2000-gebieden moet daarom (gelet op de instandhoudingsdoelstellingen van Natura 2000-gebieden) worden voorkomen. Als gevolg van de overschrijding van de KDW worden nieuwe activiteiten die stikstofdepositie veroorzaken, vooraf kritisch beoordeeld.

Als de KDW op habitattypen in een Natura 2000-gebied wordt overschreden, betekent dat niet dat vaststaat dat een aantasting van de kwaliteit van een habitatype plaatsvindt. Die overschrijding betekent wel dat de mogelijkheid van een aantasting niet zonder meer afwezig is. Omdat significante gevolgen van een nieuwe activiteit (die stikstofdepositie veroorzaakt) dan niet op voorhand kunnen worden uitgesloten, is voor die nieuwe activiteit een natuurvergunning vereist.

Voor de visualisaties per Natura 2000 gebied voor de stikstof overbelasting wordt verwezen naar bijlage 2.

1.2.3 Prioritering Programma Natuur, fase 2 Zeeland

De relevante Zeeuwse Natura 2000-gebieden met stikstof overbelaste en (zeer) stikstof gevoelige leefgebieden en soorten worden hieronder opgesomd. Hierbij kijken we ook naar de KDW. We bekijken deze gebieden in een bredere context, waarbij we rekening houden met de zones rondom de N2000 gebieden.

Deze gebieden zijn o.a.:

1. Kop van Schouwen

2. Manteling van Walcheren
3. Westerschelde & Saeftinghe
4. Oosterschelde
5. Grevelingen
6. Zwin- en Kievittepolder
7. Yerseke en Kapelse Moer
8. De drie Kreken:
 - Het Groote Gat
 - Canisvliet
 - Vogelkreek

Gezien uitgevoerde stikstofanalyses (zie bijlage 2) is met terreinbeheerders bepaald dat de Zeeuwse focus gedurende 2024-2030 in eerste instantie ligt op natuurherstel van de Natura 2000-gebieden Kop van Schouwen en de Manteling van Walcheren. In de overige gebieden Westerschelde & Saeftinghe, Oosterschelde, Grevelingen, Zwin- en Kievittepolder, Yerseke en Kapelse Moer en De drie Kreken is verder geen onderlinge prioritering aangebracht. Wel wordt getracht om ook in die gebieden zoveel mogelijk maatregelen te treffen.

De stikstofproblematiek van de gebieden is duidelijk (zie bijlage 2). Het bepaalde pakket (geprioriteerde) gebieden voor de uitvoeringsperiode tot 2030 betreft een raming van € 62,8 miljoen. Om voldoende flexibiliteit in uitvoering te borgen is hierbij een overprogrammering van € 18,1 miljoen aan projecten en of maatregelen inbegrepen. Indien de adviezen van de ecologische autoriteit hiertoe aanleiding geven zullen de maatregelen hierop, indien gewenst, worden aangepast.

Daarnaast hebben we als over programmering opgenomen alle maatregelen vanuit fase 1 welke medio 2023 nog niet (volledig) zijn uitgevoerd of bestuurlijk verplicht (€ 22,9 miljoen). Bijlage 3 geeft een specificatie van deze maatregelen. We verwachten dat de komende periode de bedragen genoemd in deze specificatie verder zullen afnemen.

Op basis van stikstofanalyses, haalbaarheid van maatregelen binnen de uitvoeringsperiode fase 1 2021-2025 is de Zeeuwse prioritering voor het Programma Natuur fase 2 2024 tot 2030 als volgt weer te geven:

Prioritering fase 2 Programma Natuur, 2024-2030

1. Kop van Schouwen (nr.116)
2. Manteling van Schouwen (nr.117)

Overige gebieden, waarin verder geen onderlinge prioritering is opgenomen:

3. Westerschelde en Saeftinghe (nr. 122)
4. Oosterschelde (nr. 118)
5. Grevelingen (nr. 115)
6. Zwin en Kievittepolder (nr. 123)
7. Yerseke en Kapelse Moer (nr. 121)
8. De drie Kreken:
 - Het Groote Gat (nr. 124)
 - Canisvliet (nr. 125)
 - Vogelkreek (nr.126)

Mocht gedurende de looptijd van Programma Natuur fase 2 blijken dat opnieuw een overschrijding komt in één nog niet genoemd N-2000 gebied binnen Zeeland dan kunnen hier ook passende maatregelen worden genomen.

Een gedegen voorbereiding van uitvoeringsprojecten duurt gemiddeld 1 tot 3 jaar. Dit is ook afhankelijk van situatie en complexiteit. Naast de voorbereiding van maatregelen voor de geprioriteerde gebieden proberen we daarom zoveel als mogelijk ook de reservemaatregelen op te pakken binnen Zeeland met partners en deze uit te werken tot op uitvoeringsniveau. Op deze manier kan snel worden geschakeld naar andere uitvoeringsmaatregelen indien blijkt dat bepaalde geprioriteerde maatregelen niet haalbaar zijn qua uitvoeringsperiode tot eind 2030.

a. Invulling van Programma Natuur, fase 2

De Zeeuwse invulling van het Programma Natuur, fase 2 omvat aanvullende projecten en maatregelen bovenop natuurherstelmaatregelen die o.a. vanuit de Programmatische Aanpak Stikstof al worden uitgevoerd. Daarbij ligt de focus op Natura 2000-herstel van stikstof overbelaste natuur en overige stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden binnen het Zeeuwse deel van het begrensde Natuurnetwerk Nederland. Alle stikstof overbelaste Natura 2000-leefgebieden liggen volledig binnen de provinciale grenzen van Zeeland. Dat maakt interprovinciale afstemming van maatregelpakketten of een grensoverschrijdende aanpak niet noodzakelijk.

De uitvoering van projecten en maatregelen vindt de komende jaren zowel binnen als buiten het begrensde Natuurnetwerk plaats.

De focus ligt ook op verbeteren van condities rond natuurgebieden, ten behoeve van de natuurkwaliteit in de natuurgebieden.

- Fase 2 richt zich met prioriteit op herstel van stikstofgevoelige natuur in Natura 2000 gebieden.
- De focus ligt op systeemherstel, wat ook maatregelen buiten de grenzen van natuurgebieden vraagt.
- Via natuurdoelanalyses wordt in beeld gebracht welke maatregelen nodig zijn om tot systeemherstel te komen.

Op basis van de natuurdoelanalyses bepalen we welke maatregelen in en rond stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden moeten worden uitgevoerd in Fase 2 van Programma Natuur. De natuurdoelanalyses worden daarmee benut om te concretiseren welke maatregelen nodig zijn voor de 'systeemgerichte uitwerking' die in het Uitvoeringsprogramma is aangekondigd.

Binnen de multifunctionele zones¹ zetten wij ook in op het realiseren van volhoudbare of natuurinclusievere vormen van landbouw. Agrarische functies en bedrijfstvormen die bijdragen aan herstel van Natura 2000-natuur en biodiversiteit. Daarbij koppelen we maatregelen indien mogelijk aan andere opgaven zoals watermaatregelen of andere klimaat adaptieve maatregelen die eveneens een bijdrage leveren aan instandhoudingsdoelstellingen.

Verder worden middelen vanuit het Programma Natuur ingezet voor het in handen krijgen van cruciale sleutelhectares die noodzakelijk zijn voor een kwalitatieve realisatie van het Natuurnetwerk Nederland en vergroting van Natuuroppervlak. De sleutelhectares vormen de cruciale stukken voor het realiseren van een robuust natuurherstel en zijn vooral benodigd om de juiste natuurlijke milieuraanvoorwaarden voor natuurontwikkeling of natuurherstel te kunnen realiseren.

b. Het Zeeuwse natuurherstelmaatregelpakket 2024-2030

Naast het nemen van bronmaatregelen als onderdeel van de 2e pijler van de stikstofaanpak vormen het nemen van additionele natuurherstelmaatregelen dus een belangrijke Zeeuwse aanpak om de negatieve effecten van stikstofdepositie voor stikstof gevoelige Natura 2000-gebieden terug te dringen of om te keren. Als Zeeland hebben we daarom voor invulling van fase 1 van het Programma Natuur een effectief maatregelpakket 2021-2023 opgesteld. Dit pakket wordt op dit moment uitgevoerd. Voor de 2e fase richten we ons op de natuurdoelanalyses en de richting die daaruit komt. Omdat de natuurdoelanalyses voor de Deltawateren heel beperkt zijn hebben we voor de delen van de Deltawateren waarvoor wij aan de lat staan breder gekeken naar wat het systeem nodig heeft.

¹ Binnen Zeeland hanteren we binnen de Strategische aanpak stikstof de term "multifunctionele zones" in plaats van overgangszones.

Samen met terreinbeheerders, waterschap, Rijkswaterstaat en aanvullende specialisten is bepaald welke additionele herstelmaatregelen extra bijdragen aan het herstel van stikstof overbelaste Natura 2000-gebieden ten opzichte van maatregelen die binnen het huidige Natuurpact al zijn of worden uitgevoerd (PAS-herstelmaatregelen of de maatregelen zoals deze in de eerste fase van Programma Natuur zijn uitgevoerd). De inhoudelijke bronnen die hiervoor gebruikt zijn betreffen natuurdoelanalyses, landschap ecologische systeemanalyses, beheerplannen en vakinhoudelijke (terrein) kennis van onder andere de genoemde Zeeuwse terreinbeheerders. Intensieve monitoring naar de effecten van de Zeeuwse maatregelen zal inzicht gaan geven op het daadwerkelijk effect op doelbereik en herstel van stikstof overbelaste en -gevoelige habitats of leefgebieden.

Het Zeeuwse maatregelpakket, fase 2 heeft als doel om de verbetering van de natuurkwaliteit van stikstof overbelaste en -gevoelige Natura 2000-gebieden in gang te zetten en de emissie van stikstof op deze gebieden te doen verminderen. Tevens wordt ingezet op het vergroten aan de robuustheid van deze Natura 2000-leefgebieden uit oogpunt van klimaatveranderingen (aanpak verdroging).

Maatregelen op hoofdlijnen

Gedetailleerde aanpak en maatregelen zijn uitgewerkt en vormen eveneens onderdeel uit van deze aanvraag (zie hoofdstuk 2). Samenvattend en op hoofdlijnen wordt de opzet gevolgd die de natuurdoelanalyses ook volgen te weten:

1. Maatregelen die gericht zijn op systeemherstel
2. Aanvullende overlevingsmaatregelen
3. Versnelde bronmaatregelen.

Onder maatregelen die gericht zijn op systeemherstel vallen de volgende maatregelen op hoofdlijnen, per gebied zijn de maatregelen uitgewerkt:

- (a) het vergroten van de dynamiek, zodat kalkrijk materiaal beter en verder in het gebied kan verspreiden. Daarmee wordt de pH verhoogd en zal de kwaliteit en de oppervlakte van enkele natuurdoeltypen toenemen. Deze maatregelen zijn vooral toepasbaar in de duingebieden.
- (b) hydrologische systeemherstel om de toenemende verdroging af te remmen en te verminderen. Dit betreft het opzetten van grond- en oppervlaktewaterpeilen en het vasthouden en infiltratie mogelijkheden van water.

Onder aanvullende overlevingsmaatregelen vallen de volgende maatregelen op hoofdlijnen, per gebied zijn de maatregelen uitgewerkt:

- (c) Aanvullende beheer- en inrichtingsmaatregelen. Dit betreft natuurherstelmaatregelen bestaande uit inrichtings- en beheermaatregelen. Dit zijn maatregelen die additioneel dienen te worden genomen en aanvullend zijn op geprogrammeerde natuurherstelmaatregelen 1e en 2e tranche PAS-maatregelen en geprogrammeerde en uitgevoerde maatregelen die vallen onder de eerste fase Programma Natuur. Voorbeelden daarvan zijn aanvullende inrichtings- en beheermaatregelen die leiden tot bijvoorbeeld extra dynamiek waaronder kleinschalige en grootschalige zandverstuivingen, herstel laagten i.r.t. vasthouden water en herstel van gemiddelde grondwaterstanden (anti verdroging).
- (d) Extra inspanning op de bestrijding van exoten binnen en buiten het natuurnetwerk

Onder maatregelen die gericht zijn op de reductie van de bronnen vallen de volgende maatregelen op hoofdlijnen, per gebied zijn de maatregelen in detail uitgewerkt:

- (a) Het reduceren van de emissie van stikstof lokaal rond stikstof overbelaste Natura 2000-gebieden. Onder andere door in te zetten op extensivering van bemesting via extra sleutelhectares, via andere vormen van landbouw in de omgeving van de stikstofgevoelige natuurgebieden en door het sturen op een kwantitatieve toename van natuurwaarden in de groen blauwe dooradering in het landelijk gebied als onderdeel van deze zones. Dit is noodzakelijk om de negatieve effecten van stikstofoverbelasting in de gebieden te doen afnemen. Het gaat daarbij om het treffen van bronmaatregelen bij bronnen die binnen en buiten het gebied liggen.
- (b) Inzetten op een natuurinclusieve ruimtelijke inrichting rond Natura 2000-gebieden (spoor 3 van landelijke structurele aanpak stikstof).

(c) Het versneld realiseren van het Natuurnetwerk Nederland (NNN) door verwerving van o.a. essentiële sleutelhectares die cruciaal benodigd zijn voor natuurherstel.

(d) Invulling geven aan de landelijke bossenstrategie (additioneel voor Zeeland 400 ha extra bos, binnen en buiten het NNN, voor het gedeelte buiten het NNN wordt een beroep gedaan op transitiegelden).

Om dit uit te kunnen voeren en de resultaten duurzaam te kunnen monitoren is onderzoek en monitoring nodig aanvullend op de reeds bestaande monitoringspakketten. Daarnaast wordt net als in de eerste fase ingezet op apparaatskosten.

c. Sleutelhectares i.r.t. het realiseren van het Zeeuwse Natuur Netwerk i.r.t. stikstof overbelaste Natura 2000-gebieden.

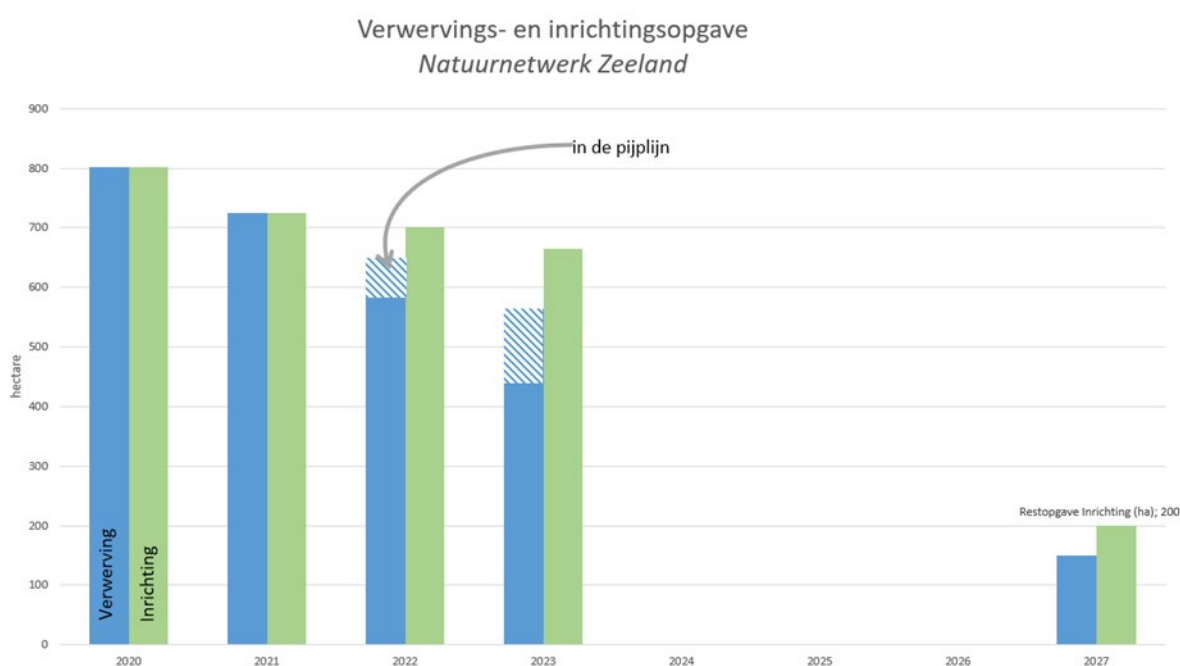
Opgave

In het Natuurpact (2013) is afgesproken dat de Provincies uiterlijk in 2027 minimaal 80.000 ha nieuwe natuur in het Natuurnetwerk Nederland (hierna: NNN) realiseren. Inmiddels is hier 45.000 ha van gerealiseerd, maar blijft nog een grote landelijke opgave van 34.432 ha over. De restantopgave per provincie maakt deel uit van het NPLG. Financiering hiervan is al voorzien in het Natuurpact. De resterende verwervingsopgave voor Zeeland bedraagt 565ha (dd. 1-1-2023).

In Zeeland is de afgelopen decennia gewerkt aan de realisatie van het Natuurnetwerk Zeeland (NNZ). Mede hierdoor is de resterende opgave voor Zeeland in verhouding klein en lopen we naar verhouding voor op het landelijk gemiddelde.

Doel

In onderstaande figuur is de voortgang van de verwervings- en inrichtingsopgave te zien over de afgelopen jaren. Hierin is te zien dat er vooruitgang wordt geboekt. Momenteel wordt er door zowel de Provincie Zeeland als onze partners gewerkt aan de realisatie van het NNZ. Gronden/kansen die nog niet verworven en ingericht zijn, worden nauwgezet gevolgd. Deze worden in onderstaande figuur gearceerd weergegeven. Mede door deze kansen, is de prognose dat met de huidige strategie de gronden voor het NNZ in 2027, grotendeels verworven zijn. De inrichting volgt logischerwijs op de verwerving, deze zal doorlopen tot na 2027. Van belang is en blijft dat de inzet is; de juiste percelen verwerven om kwaliteit te realiseren, kwaliteit boven kwantiteit.

Maatregelen

Voor het behalen van de opgave voor het NNZ zijn uitgangspunten, aanpak en acties geformuleerd in de Omgevingsvisie Zeeland, Nota Grondbeleid en het Uitvoeringsprogramma Landelijk Gebied. Deze zijn samengevoegd en verder uitgewerkt in de in december 2022 vastgestelde Realisatiestrategie NNZ 2023-2027. Verwacht wordt dat er met deze strategie een restant verwervingsopgave van 150 ha blijft in 2027.

d. Risico's voor de uitvoeringsfase

Vele risico's zijn aan te dragen als het gaat om uitvoering van maatregelen. De inzet op het Programma Natuur vraagt naast een forse inzet van de Provincie Zeeland ook een aanzienlijke inzet van samenwerkende en benodigde partijen zoals terreinbeheerders, waterschap en landbouwpartijen. Voldoende personele uitvoeringscapaciteit is daarvoor een must. Een en ander biedt kansen om een goede projectorganisatie rondom de uitvoering verder in te richten en de opgave te verbinden met andere natuurherstelprogramma's die in het kader van het Natuurpact worden uitgevoerd zoals de PAS-maatregelen. De uitvoering met terreinbeheerders en waterschap zal geborgd worden via (te ontwikkelen) subsidieregelingen, samenwerkingsovereenkomsten en/of bestuursakkoorden. Daarnaast zullen middelen bij de uitvoerende partners terecht moeten komen om uitvoering ook daadwerkelijk te kunnen waarborgen.

Binnen het provinciale programma treedt de provincie in relatie tot de meeste natuurherstelmaatregelen op als primaire opdrachtnemer. Inzet van overige partijen wordt ook geregeld via de bestaande overeenkomsten die eveneens noodzakelijk zijn voor uitvoering van PAS-herstelmaatregelen.

Daar waar het gaat om uitvoering van maatregelen buiten het Natuurnetwerk gaat dit om een zorgvuldig proces met externen waarbij het slagen van een project en of maatregel vooral afhankelijk is van de mate van vrijwilligheid van grondeigenaren. Dit laatste geldt vooral ook daar waar het gaat om verwerving van zogenaamde "sleutelhectares" voor de realisatie van het Natuurnetwerk Zeeland of reductie van de emissie van stikstof in relatie tot ook het realiseren van natuurwaarden of natuurinclusieve vormen van landbouw. Daarnaast vereist het uitvoeren van maatregelen of projecten ook voldoende draagvlak in de streek.

De provincie zet daarom met samenwerkende partijen nadrukkelijk aan de voorkant in op betrokkenheid van de streek. Deze investeringstijd aan de voorkant van projecten rendeert doorgaans tijdens de uitvoeringsfase van maatregelen en of projecten. De voorbereiding van uitvoering van fysieke maatregelen of projecten binnen het landelijke gebied gaan doorgaans gepaard met gedegen vereiste vooronderzoeken daar waar bijvoorbeeld sprake is van archeologische waarden, bestaande natuurwaarden, munitie WOII, of vermoedelijke bodemverontreinigingen. Daarbij kunnen zaken worden aangetroffen die een uitvoeringsfase kunnen vertragen zoals omgevingsvergunningstrajecten en eventuele bestemmingsplanwijzigingen. In overleg met bevoegde gezagen zal bij dergelijke constatering ruimte worden gezocht voor fasering van uitvoering indien dit wordt toegestaan. Daarnaast biedt het Zeeuwse maatregelpakket flexibiliteit om andere projecten op te pakken indien haalbaarheid van voorziene maatregelen niet binnen de gestelde uitvoeringstermijn van 2030 mogelijk blijkt.

e. Borging van natuurherstelmaatregelen

De natuurherstelmaatregelen zoals deze opgenomen worden in deze fase van Programma Natuur vinden hun basis in de natuurdoelanalyses en als deze nog onvoldoende houvast bieden (Oosterschelde, Westerschelde en Grevelingen) uit andere rapporten of expert judgements van hetgeen nodig is om de gebieden duurzaam te herstellen. De borging van de uitvoering van natuurmaatregelen zal in eerste instantie plaatsvinden vanuit de beheerplannen die in de komende periode (2023 en 2024) allemaal worden herzien of vastgesteld.

Alle natuurherstelmaatregelen van fase 1 en fase 2 van het Programma Natuur nemen we uiteindelijk op in provinciale geactualiseerde Natura 2000-beheerplannen. Dat gebeurt volgens planning in de periode 2023 en 2024. Programma natuur zal een bijlage gaan vormen in het Zeeuwse gebiedsprogramma.

2. Maatregelpakket 2024-2030 per stikstof overbelast Natura 2000-gebied

2.1 Natura 2000-gebied Kop van Schouwen (nr. 116)

(Bron: Concept Natura 2000 beheerplan Kop van Schouwen (in prep.))

Figuur Aanduiding gebieden in Natura 2000-gebied Kop van Schouwen.

Het Natura 2000-gebied Kop van Schouwen is een groot en afwisselend duingebied op het westelijke uiteinde van Schouwen-Duiveland. Het gebied omvat het gehele duingebied ten noordwesten van de dorpen Westenschouwen, Burgh-Haamstede en Renesse. Tussen Westenschouwen en Burgh-Haamstede valt de grens samen met de kadastrale grens van de bebouwing. Tussen Burgh-Haamstede en Renesse valt de grens ongeveer samen met de kadastrale grens van de Hoge Zoom. De bebouwde kernen van Westenschouwen, Burgh- en Nieuw Haamstede en Renesse vallen buiten de begrenzing. In het noorden en westen grenst het gebied aan het Natura 2000-gebied Voordelta. De grens tussen beide Natura 2000-gebieden loopt hier langs de duinvoet van het buitenduin.

Deelgebieden

In het Natura 2000-gebied Kop van Schouwen komen natuurlijke processen als erosie, verstuiving, inundatie, inzijing, kwel en successie voor. Het gebied wordt afgewisseld door natte duinvalleien, droge graslanden, pionier duinen, vroongraslanden, stuifduinen en bos. Van zee naar polder wordt achtereenvolgens aangetroffen: strand, stuivend duin, duinstruweel, kalkrijke natte duinvalleien, kalkrijke droge duinruggen, kalkarme duinruggen, duinbos en bos van de duinzoom. Binnen het gebied Kop van Schouwen kunnen verschillende deelgebieden worden onderscheiden met elk hun eigen karakteristieke natuur- en landschapswaarden.

De Kop van Schouwen is een Natura 2000-gebied van ruim 2.241 hectare groot en kent in de periode daarvoor een jarenlange bescherming als beschermd natuurmonument en staatsnatuurmonument. Het gebied kenmerkt zich door het voorkomen van bijzondere soorten en habitats die op basis van de Habitatrictlijn (1992) wettelijk beschermd zijn. Europees gezien vormt de Kop van Schouwen een belangrijk gebied voor de nauwe korfslak, noordse woelmuis, groenknolorchis en zestien habitattypen. De Kop van Schouwen is door Nederland aangemeld bij de Europese Commissie en in 2003 is het ontwerp-aanwijzingsbesluit voor het Natura 2000-gebied gepubliceerd. In 2013 is het aanwijzingsbesluit voor de Kop van Schouwen als Natura 2000-gebied definitief

vastgesteld. Hiermee vormt het gebied een onderdeel van een Europees netwerk van beschermde gebieden. In september 2022 is een wijzigingsbesluit vastgesteld waarin het habitatype Atlantische schorren - buitendijks (H1330A) aan de aangewezen habitattypen van de Kop van Schouwen wordt toegevoegd, omdat uit onderzoek blijkt dat dit type voorkwam ten tijde van de aanmelding in Brussel.

Deelgebied	Beschrijving
Duinen Westenschouwen	Een hoge, primaire duinenrij tussen de aanzet van de Oosterscheldekering en de Meeuwenduinen. De duinen van Westenschouwen zijn aan erosie onderhevig en worden met zandsuppleties en paalhoofden beveiligd.
Boswachterij Westerschouwen	Een duinbebossing met Oostenrijkse den en Corsicaanse den uit begin 20 ^e eeuw, gelegen in een jong zandverstuivingslandschap ten noorden van Westenschouwen. De Boswachterij Westerschouwen is een belangrijk recreatiegebied en herbergt onder andere de drinkwaterwinning voor Schouwen-Duiveland.
Zeepeduinen	Een oud zandverstuivingsgebied uit de late Middeleeuwen gelegen ten noorden van Burgh. Kenmerkend voor de Zeepeduinen is het zeer reliëfrijke duinkopjeslandschap en de open begroeiing van duingraslanden en verspreide opslag van struweel en bos.
Slotbos Haamstede	Een oud loofbos met Populieren, Essen en Iepen in de duinzoom bij Haamstede. Aan de rand van het slotbos bevindt zich het Middeleeuwse Slot Haamstede
Meeuwenduinen	Een actief zandverstuivingslandschap, gelegen ten noorden van de Boswachterij Westerschouwen, gekenmerkt door de afwisseling van kale stuifkuilen en stuifruggen en meer begroeide duingraslanden en duindoornstruwelen.
Westerenban/Duinpolder	Oude strandvlakte, grotendeels overstoven, ten noorden van Meeuwenduinen en Zeepeduinen, gekenmerkt door zijn lage, vlakke ligging. Tot de Westernenban behoren onder andere het Zweefvliegveld Haamstede en de bebouwing van Nieuw-Haamstede.
Verklikkerduinen	Jong, vastgelegd zandverstuivingslandschap, gekenmerkt door de aanwezigheid van hoge duinruggen en diepe duinvalleien. In de Verklikkerduinen liggen enkele grote natte duinvalleien, te weten de Buitenverklikker, de Binnenverklikker en het Konijnencircus.
Vroongronden	Oud zandverstuivingslandschap uit de Middeleeuwen dat door de eeuwenlange begrazing is afgevlakt en verschraald. Kenmerkend voor de Vroongronden zijn het licht geaccidenteerde terrein en de uitgestrekte graslanden.
Oosterenban	Oude strandvlakte, ten dele overstoven, ten noorden van de Vroongronden. De Oosterenban vormt een laagte tussen de Vroongronden en de Duinen van Renesse. In deze laagte ligt onder andere de 18 ^e eeuwse eendenkooi.
Verklikkerstrand	Aangroestrand ten noorden van de Verklikkerduinen, gekenmerkt door de aanwezigheid van pionierduinen.
Duinen Renesse	De primaire duinenrij tussen de Verklikkerduinen en de aanzet van de Brouwersdam. De duinen van Renesse scheiden de Oosterenban van de zee.
Slot Moermond	Landerijen rond het Middeleeuwse slot, bestaande uit bos, grasland en waterpartijen, en gelegen ten oosten van Renesse. Een deel van dit gebied maakt onderdeel uit van het Natura 2000-gebied.
Zouten en Zoeten Haard	Afgesloten duinvallei ten noorden van Renesse met een bijzondere duinvalleivegetatie.

2.1.1 Instandhoudingsdoelen:

Habitattypen	Omschrijving	Verkorte naam	Doelstelling
H1330A	Zilte graslanden buitendijks	Zilte graslanden	Behoud oppervlakte, behoud kwaliteit
H2110	Embryonale wandelende duinen	Embryonale duinen	Behoud oppervlakte en kwaliteit.
H2120	Wandelende duinen op de strandwal met <i>Ammophila arenaria</i>	Witte duinen	Behoud oppervlakte en verbetering kwaliteit.
*H2130 Subtype A, B & C	Vastgelegde kustduinen met kruidvegetatie. Kalkrijk (subtype A), kalkarm (subtype B) en heischraal (subtype C).	Grijze duinen	Uitbreiding oppervlakte en verbetering kwaliteit.
*H2150	Atlantische vastgelegde ontkalkte duinen	Duinheiden met struikhei	Behoud oppervlakte en kwaliteit.
H2160	Duinen met <i>Hippophaë rhamnoides</i>	Duindoorn-struwelen	Behoud oppervlakte en kwaliteit. Enige achteruitgang oppervlakte ten gunste van habitattype 2130 grijze duinen of habitattype 2190 vochtige duinvalleien is toegestaan.
H2170	Duinen met <i>Salix repens</i> ssp. <i>argentea</i> (<i>Salicion arenariae</i>)	Kruipwilg-struwelen	Behoud oppervlakte en kwaliteit. Enige achteruitgang in oppervlakte ten gunste van habitattype H2190 vochtige duinvalleien is toegestaan.
H2180 Subtype A, B & C	Beboste duinen van het Atlantische, continentale en boreale gebied. Droog (subtype A), vochtig (subtype B) en binnenduinrand (subtype C).	Duinbossen	Behoud oppervlakte en verbetering kwaliteit duinbossen, vochtig (subtype B) en behoud oppervlakte en kwaliteit duinbossen, droog (subtype A) en duinbossen, binnenduinrand (subtype C). Enige achteruitgang in oppervlakte ten gunste van habitattype H2130 grijze duinen of habitattype H2190 vochtige duinvalleien is toegestaan.
H2190 Subtype A, B C en D	Vochtige duinvalleien, open water (subtype A), kalkrijk (subtype B), ontkalkt (subtype C) en hoge moerasplanten (subtype D)	Vochtige duinvalleien	Uitbreiding oppervlakte en verbetering kwaliteit vochtige duinvalleien, open water (subtype A), kalkrijk (subtype B), en ontkalkt (subtype C) en behoud oppervlakte en kwaliteit vochtige duinvalleien, hoge moerasplanten (subtype D) .
H6410	Grasland met <i>Molinia</i> op kalkhoudende, venige of lemige kleibodem (<i>Molinion caeruleae</i>)	Blauwgras-landen	Behoud oppervlakte en behoud kwaliteit
Habitatrichtlijnsoorten			
H1014	Nauwe korfslak	Behoud omvang en kwaliteit leefgebied voor behoud populatie.	
*H1340	Noordse woelmuis	Behoud omvang en verbetering kwaliteit leefgebied voor behoud populatie.	
H1903	Groenknolorchis	Uitbreiding omvang en verbetering kwaliteit biotoop voor uitbreiding populatie.	

2.1.2 Voornaamste knelpunten en accenten voor nemen van maatregelen

De belangrijkste knelpunten, die de kwaliteit van meerdere habitattypen en het leefgebied van habitatrichtlijnsoorten negatief beïnvloeden:

- de stikstofdepositie is voor veel habitattypen te hoog, wat vermistend en verzurend werkt op de bodem;

- Landschap ecologische analyse (LESA) deelgebied Kop van Schouwen, 2021
- Modelonderzoeken AGOR-OGOR Kop van Schouwen (Haskoning, 205-2006 en dec 2010)
- Strategische aanpak stikstof Zeeland, 2020
- Natuurrapportage Zeeland, 2022
- Stikstofanalyses (versie 15 december 2020) die in samenwerking met RIVM en LNV door de provincies zijn uitgevoerd

2.1.4 Additionele Natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2021-2023 (2025) op hoofdlijnen.

	Maatregelen	Effect op voornaamste knelpunt(en)	Effect op habitatype(n)
1	Versnelling realisatie NNZ: Verwerving en inrichting van essentiële sleutelhectares en aanvullende hectares buiten restopgave Natuurnetwerk.	1, ,3, 6 en 7	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.
2	Hydrologische systeemanalyse gericht op natuurherstel en klimaatrobuustheid 2030, deelgebied Kop van Schouwen. Onderzoek gericht op het nemen van verdere effectieve maatregelen fase 2 Programma Natuur.	1,3,5 en 7	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.
3	Versterking duinbossen (o. a. boscompensatie 2 ha buiten natuurnetwerk i.r.t. landelijke bossenstrategie) → opgave boscompensatie.	1,5, 6 en 7	H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha.
4	Extensivering bemesting en reductie van lokale stikstofemissie rondom Kop van Schouwen door in te zetten op vergroening en versterking (aanwezige) natuur en verbindingen, andere vormen van landbouw, etc. (en het instant houden daarvan).	1,5,6 en 7	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.
5	Extra intensivering van bestrijding en beheer van exoten binnen en buiten NNN	2,3 en 7	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.
6	Intensivering reguleren van recreatie (VT&H), Monitoring recreatie	6 en 7	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.
7	Dynamische duinen, klein- en grootschalige verstuingen van kalkrijk zand.	1,3 en 7	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 98 ha
8	Klimaat robuust waterbeheer gericht op herstel natuurkwaliteit en Landelijk gebied rondom en in Natura 2000-gebied Kop van Schouwen. Vasthouden van water, opzetten grondwaterpeilen etc.	1,3, 5 en 7	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. , H2190C: 7 ha

	Maatregelen	Effect op voornaamste knelpunt(en)	Effect op habitatype(n)
9	Versterken habitattypen door overbegrazing tegen te gaan via aangepast beheer damherten	8	Alle habitattypen en soorten.

2.1.5 Maatregelpakket Programma Natuur in detail Kop van Schouwen, 2024-2030

Categorie		Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Verbetering kwaliteit	A	H1330A, 0,49 ha H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.	dijken westelijk Burghsluis	natuurvriendelijk dijkbeheer	natuurgericht beheer	Waterschap Scheldestromen	200.000
Verbetering kwaliteit	A	H1330A, 0,49 ha H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.	N 2000	Ontpachten bestaande natuur	Binnen het bestaande natuurterrein is soms sprake van langlopende pacht die we willen beëindigen. Inventarisatie en Regeling ontwikkelen en uitvoeren.	Provincie i.c.m. Terreinbeheerders	100.000
Verbetering Kwaliteit	A	H1330A: 2 ha., H2110: 5ha., H2120 46 ha., H2130A 69 ha., H2130B 448 ha., H2130C 40ha., H2150 10ha., H2160 378ha., H2170 20ha., H2180A 74ha., H2180B	Kop van Schouwen	Opstellen van een Landschapsecologische Systeem Analyse (LESA)	Ten gunste van bijsturen / opstellen beheer en (herstel) maatregelen	Provincie Zeeland	100.000

Categorie		Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
		35ha., H2180C 98ha., H2190A 14ha., H2190B 1ha., H2190C 7ha., H2190D 15ha., H6410 2ha., H1014, H1340, H1903					
Verbetering Kwaliteit	A	H1330A: 2 ha., H2110: 5ha., H2120 46 ha., H2130A 69 ha., H2130B 448 ha., H2130C 40ha., H2150 10ha., H2160 378ha., H2170 20ha., H2180A 74ha., H2180B 35ha., H2180C 98ha., H2190A 14ha., H2190B 1ha., H2190C 7ha., H2190D 15ha., H6410 2ha., H1014, H1340, H1903	Kop van Schouwen	Onderzoek naar/advies opvragen over methoden ter verhoging van de pH (anders dan verstuiving met kalkrijk zand en toevoer basenrijke kwel)	Ten gunste van bijsturen / opstellen beheer en (herstel) maatregelen	Provincie Zeeland	15.000
Verbetering Kwaliteit	A	H1330A: 2ha., H2130C 40ha., H2170 20ha., H2190B 1ha.	Kop van Schouwen	Maaien en afvoeren (optimalisatie)	Maatregel gericht op het terugdringen van de successie	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	25.000
Verbetering Kwaliteit	A	H2110 5ha., H2160 378ha., H1014, H1903,	Kop van Schouwen	Onderzoek naar de mogelijkheden voor het uitbreiden van doelstelling, met daarbij horende maatregelen	Ten behoeve van o.a. groenknolorchis en nauwe korfslak.	Staatsbosbeheer, particulieren, Natuurmonumenten.	5.000

Categorie		Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Verbetering Kwaliteit	A	H2120 46ha., H2130A 69ha., H2130B 448ha., H2160 378ha., H2170 20ha., H2190B 1ha., H2190C 7ha., H1014	Kop van Schouwen	Vergroten dynamiek (kleinschalige en/of grootschalige verstuiving).	Ten behoeve van toevoer kalkrijk zand ter verhoging van de pH.	Staatsbosbeheer, particulieren, Natuurmonumenten.	150.000
Verbetering Kwaliteit	A	H2120 46ha.	Kop van Schouwen	Onderzoek naar de relatie stikstof en H2120	Ten behoeve van optimalisatie beheer- en herstelmaatregelen H2120	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	15.000
Verbetering Kwaliteit	A	H2130A 69ha., H2130B 448ha., H2130C 40ha., H2160 378ha., H2180A 74ha., H2180B 35ha., H6410 2ha., H1014	Kop van Schouwen	Onderzoek naar de mogelijkheden voor verlagen/optimaliseren begrazingsdruk	Ten behoeve van de kwaliteit / structuur vegetatie / structuur bodem/ nectar beschikbaarheid / insecten in desbetreffende habitattypen en leefgebied.	Provincie Zeeland in samenwerking met terreineigenaren.	50.000
Verbetering Kwaliteit	A	H2130A 69ha., H2130B 448ha., H2130C 40ha.	Kop van Schouwen	Onderzoek gericht op het vergroten van de konijnenpopulatie en indien mogelijk uitvoeren.	Vergroten konijnenpopulatie ten behoeven van graaf- en graasactiviteit ter bevordering van de algehele kwaliteit	Provincie Zeeland in samenwerking met terreineigenaren.	40.000
Verbetering Kwaliteit	A	H2130B 448ha., H2160 378ha.	Kop van Schouwen	Onderzoek naar abiotische condities, zoals pH en aanvullend onderzoek naar andere factoren verantwoordelijk voor achteruitgang van doelstelling	Ten gunste van bijsturen / opstellen beheer en (herstel) maatregelen	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	30.000
Verbetering Kwaliteit	A	H2130A 69ha., H2130B 448ha., H2130C 40ha., H2160 378ha., H2180A 74ha., H2180B 35ha., H2180C 98ha., H2190D 15ha., H6410	Kop van Schouwen	Uitbreiding monitoring typische en kenmerkende soorten	Extra monitoring om beter de kwaliteit van de habitattypen te kunnen volgen/evalueren.	Provincie Zeeland.	50.000

Categorie	Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Hydrologische verbeteringen	B H1330A, 0,49 ha H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.		verbetering hydrologie onderzoek, maatregelen	Hydrologische maatregelen KvS (o.a.a Watergat, Landgoed Renesse, vertragen afvoer waterlopen)	Provincie Zeeland	600.000
Hydrologische verbeteringen	B H1330A, 0,49 ha H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.	Waterhuishouding Hoge Zoom, (Brem, bossen)	aanpassen afvoer en kwaliteit water naar aanleiding van onderzoek	afvloeiend water naar achterse bossen particulier	Provincie Zeeland	250.000
Hydrologische verbetering	B H2130C 40ha., H2150 10ha., H2170 20ha., H2180B 35ha., H2180C 98ha., H2190A 14ha., H2190B 1ha., H6410 2ha., H1014, H1340	Kop van Schouwen	Onderzoek gericht op het beter in beeld brengen van de waterhuishouding gekoppeld aan mogelijke, te treffen, maatregelen ter optimalisatie.	T.b.v. het formuleren van maatregelen gericht op het verminderen van verdroging en toename van de invloed (waar dit wenselijk is) van kwel - ter verbetering van kwaliteit en uitbreiding areaal	Provincie Zeeland in samenwerking met terreineigenaren.	30.000
Versnelling verwerving	C 1 H1330A, 0,49 ha H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C:	Vliegveld Haamstede	Verplaatsing vliegveld en zo mogelijk reservering uitvoering. En verwerving gronden	habitat herstel duingraslanden	Provincie Zeeland	4.000.000

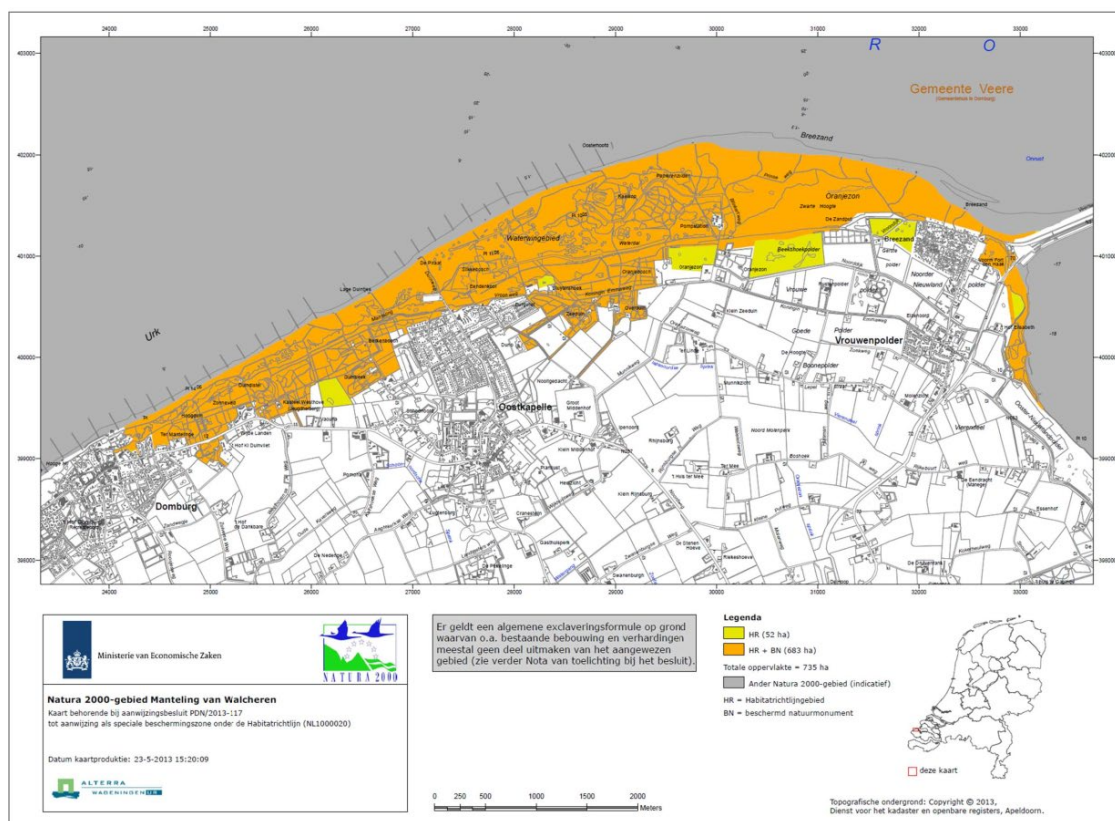
Categorie		Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
		98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.					
Optimaliseren inrichting	C 2	H1330A, 0,49 haH2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.	Ijsbaan Burgh-Haamstede	verplaatsen ijsbaan naar andere locatie buiten N2000	Nu is NM gehouden tot specifiek beheer t.b.v. ijsbaan. Uitplaatsen van deze functie voorkomt apart beheer t.b.v. een gebruiksfunctie. Verbetering hydrologie en natuurwaarden is dan mogelijk.		100.000
Optimaliseren inrichting	C 2	H1330A, 0,49 haH2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.	aanlanding N57 op Schouwen E620	depot Waterschap omvormen naar inlaag	Natuurontwikkeling	Natuurmonumenten/ Waterschap Scheldestromen	1.000.000
Overgangszones	D	H1330A, 0,49 haH2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.	overgangszone KvS	Natuur inclusieve landbouw	ontwikkelingsgebied zoet/zout natuur geïntegreerde landbouw, waterbuffering, recreatie verbinding kust duinen, voedselakkers.	Provincie Zeeland	1.500.000

Categorie		Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Overgangszones	D	H1330A, 0,49 ha H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.	Topgebied Burghsluis	Ontwikkelen boeren natuur Burgh Sluis	Voortzetten en uitbreiden partridge richting natuurinclusieve landbouw, door ureninzet en monitoring	Het Zeeuwse Landschap /SLZ/ Poldernatuur Zeeland en ANV Zonnestraal	500.000
Overgangszones	D	H1330A, 0,49 ha H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.	overgangszones kvs	Pilot Natuurinclusieve recreatie	Voor biodiversiteit verbinden van gebieden en verbeteren Habitat door verleggen van recreatiedruk.	Recreatieondernemers	200.000
Overgangszones	D	H1330A, 0,49 ha H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.		Experimenteergronden;	Extensivering, natuurinclusieve landbouw, stikstofreductie, hydrologie, agrarische biodiversiteit en als onderdeel daarvan Ganzenafleidingsgebieden / inrichten gebieden voor ganzen met bijbehorende beheertypen	Provincie Zeeland	1.000.000
Overige kwaliteit	E	H1330A, 0,49 ha H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B:	landschapvisie kvs	landschap en natuurvisie	Landschapvisie maken KvS binnen en buiten N2000	Provincie i.c.m. Staatsbosbeheer en overige gebiedspartijen	100.000

Categorie		Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
		35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.					
Overige kwaliteit	E	LH2110		Zonering recreatie tbv natuurlijk strand (LH2110, embryonale duinen/strandplevier)	ontwikkelen strandreservaat, extensieve recreatie	Natuurmonumenten	100.000
Overig kwaliteit	E	H1330A: 2 ha., H2110: 5ha., H2120 46 ha., H2130A 69 ha., H2130B 448 ha., H2130C 40ha., H2150 10ha., H2160 378ha., H2170 20ha., H2180A 74ha., H2180B 35ha., H2180C 98ha., H2190A 14ha., H2190B 1ha., H2190C 7ha., H2190D 15ha., H6410 2ha., H1014, H1340, H1903		Onderzoek / Monitoring recreatief gebruik	Ten gunste van bijsturen / opstellen beheer en (herstel) maatregelen	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	100.000
Overig kwaliteit	E	H2110 5ha., H2160 378ha., H1014, H1903,	Kop van Schouwen	Onderzoek naar de mogelijkheden voor het creëren van meer rust.	Rust ten behoeve van de soorten strandplevier en o.a. struweelvogel.	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	20.000
Communicatie en Voorlichting	X		Kop van Schouwen	Communicatie en Voorlichting	Communicatie over de staat van natuurgebieden, beschermde soorten en het waarom van maatregelen die getroffen worden.	Provincie Zeeland, Terra Maris, IVN.	150.000

2.2 Natura 2000-gebied Manteling van Walcheren (nr. 117)

(Bron: Concept Natura 2000 beheerplan Manteling van Walcheren (in prep.))

De Manteling van Walcheren betreft een kalkarm duingebied aan de noordwestrand van het voormalige eiland Walcheren. De kust is hier al vele honderden jaren een afslagkust en de kustlijn is in de loop der tijd enkele kilometers landinwaarts verplaatst. Hierdoor is de zone met primaire duinen uiterst smal of ontbreekt volledig en komen de oude duinen tot zeer kort aan de kustlijn. De kustlijn wordt door middel van suppleties gehandhaafd en de duinen zijn onder andere door aanplant gefixeerd. Aan de zeezijde is tamelijk veel reliëf aanwezig dat verder landinwaarts overgaat naar minder geaccidenteerd terrein. Van oudsher wordt de Manteling van Walcheren gekenmerkt door buitenplaatsen met statige landhuizen en soortenrijke bossen met stinzenplanten in de

binnenduinrand. Rust en donkerte zijn belangrijke kenmerken van het gebied.

In het westelijke deel van het duingebied (de Manteling) liggen, niet ver achter de zeereep, oude duineikenbossen die hier een natuurlijke bosgrens vormen. Hier ligt een reeks historische buitenplaatsen, waaronder Westhove, Duinbeek en Berkenbosch en het particuliere landgoed Hoogduin die als Rijksmonument zijn aangewezen

Het oostelijk deel van het gebied wordt grotendeels gevormd door het jonge duinlandschap van Oranjezon. Dit gebied omvat een duingebied van circa 1 km breedte met een gevarieerde opbouw, bestaande uit open duingrasland, struweel, loofbos, naaldbos en enkele ten behoeve van de voormalige waterwinning gegraven kanalen. Ook herbergt het gebied een aantal vochtige duinvalleien en soortenrijke duindoornstruwelen. Verder is er onder andere nog sprake van de gebouwen van het pompstation, van een

eendenkooi, van een paar oude dijken aan de zuidzijde van het gebied, en enkele vroongraslanden. Binnen dit gebied liggen ten noordoosten van Oostkapelle nog enkele buitenplaatsen, waaronder de particuliere landgoederen Duno, Zeeduin en Overduin. Aan de voet van de Veerse Dam ligt het voormalig Fort den Haak. De begroeide wallen van het fort liggen in een verder vrij drassig grasland, waarin zoute kwel optreedt. Ten zuiden van de Vrouwenpolderseweg ligt nog een klein duingebied en aangrenzend een poldertje met een dijk.

In de binnenduinrand zijn tevens een aantal voormalige landbouwpercelen, grenzend aan het oorspronkelijke Beschermd Natuurmonument, als natuurgebied ingericht en binnen de begrenzing van het Natura 2000-gebied gebracht. Het gaat daarbij onder meer om de (natuurontwikkelings)gebieden Groeneweg, Oranjebosch en Beekshoekpolder.

Samenhang tussen kernopgaven en instandhoudingsdoelstellingen:

Kernopgave		Samenhang met instandhoudingsdoelstellingen
Opgave landschappelijke samenhang en interne compleetheid (Duinen)		<p>Samenhangend landschap met gradiënten en mozaïeken door versterken van noord-zuid gradiënt en samenhang daarbinnen.</p> <p>Herstel gradiënt van zeereep-binnenduinrand: droog-nat, meer of minder wind, meer of minder zout en kalk, jong-oud.</p> <p>Behoud en herstel van mozaïeken: open-dicht, hoog-laag, behoud en herstel van rust en donker voor fauna en het versterken samenhang met Noordzee, Wadden en Delta én met Meren en Moerassen.</p>
2.04	Droge duinbossen	Uitbreiding oppervlakte en verbetering kwaliteit (structuurvariatie en soortenrijkdom) van duinbossen (droog) H2180A.
2.05	Open vochtige duinvalleien (incl. vochtige duinbossen)	Behoud oppervlakte en herstel kwaliteit van vochtige duinvalleien (kalkrijk) H2190B. Behoud vochtige duinvalleien H2190 als habitat van nauwe korfslak H1014.

Zandbrommer

Op basis van de natuurdoelanalyse is geconstateerd dat diverse N 2000 natuurdoeltypen, m.n. grijze duinen, in het gebied Oranjezon/de Manteling sterk verzuurd zijn. De enige en bewezen maatregel om verdere achteruitgang te voorkomen en te werken aan systeemherstel is grootschalige inbreng van kalkrijk materiaal vanaf strand de duinen in zodat kalkrijk materiaal zich beter en verder in het gebied kan verspreiden. Daarmee wordt de pH verhoogd en zal de kwaliteit en de oppervlakte van de belangrijke natuurdoeltypen toenemen. Daarnaast is hydrologische systeemherstel noodzakelijk om de toenemende verdroging af te remmen en te verminderen.

Het project Zandbrommer heeft sinds eind 2022 een vastgestelde projectorganisatie waarbij Provincie Zeeland, Waterschap Scheldestromen, Evides NV, Gemeente Veere, Rijkswaterstaat, Stichting Het Zeeuwse landschap en Staatsbosbeheer vertegenwoordigd zijn. In de gemaakte nadere analyse van de huidige situatie is geconstateerd dat het kalkrijke materiaal in een zeer smalle zone direct in de eerste duinen blijft hangen. Doorstuiven naar het achterliggende gebied vindt niet plaats. Het aanvankelijke idee voor een aanvullende zandsuppletie op het strand zal daarom het doel van inbreng kalk in de duinen missen. In volgend onderzoek zijn de eventuele mogelijkheden om binnen het gebied Oranjezon grootschalige systeemherstel van het duingebied te realiseren verkend. Dit resulteert in het aanbrengen van diverse stuifkuilen c.q. stuifzones in de eerste duinenrij. Hierbij dient rekening gehouden te worden met de waterveiligheid die de eerste duinenrij biedt en de status van reserve drinkwaterwinning van het gebied. Uit de eerste analyses is gebleken dat bij deze ingreep mogelijk versterking moet plaatsvinden van een 2^e duinenrij om verstuing van de eerste duinenrij mogelijk te kunnen maken. Dit zou een zandsuppletie vereisen en met dit zand het achterliggende duingebied (2^e duinenrij) plaatselijk aan te vullen. Tevens zal een voormalig winkanaal, gelegen vlak achter de 1^e duinenrij, gedempt kunnen worden voor zowel de verstuing, habitatverbetering, hydrologisch herstel en landschapsherstel (versterking) zodat sprake is van grootschalig systeemherstel van het duingebied. Diverse onderzoeken m.b.t. deze realisering zijn en worden in overleg met de stakeholders gestart. De projectgroep heeft bestuurlijke steun m.b.t. het onderzoek en proces om de detaillering van maatregelen, uitvoering, monitoring en toekomstig beheer en onderhoud naar een uitvoering gereed plan te brengen. Een indicatieve raming van bovenstaande maatregelen na nader bestuurlijk te besluiten uitvoering is in samenwerking uitgewerkt en opgenomen in de maatregelentabel.

2.2.1 Instandhoudingsdoelstellingen

In de tabel hieronder zijn de Natura 2000-doelen van de Manteling van Walcheren opgenomen. Voor bijna alle habitattypen geldt het doel “behoud oppervlak en kwaliteit”. Voor H2130B Grijze duinen kalkarm is het doel “uitbreiding van het oppervlak en verbetering van de kwaliteit”. H2160 Duindoornstruwelen mag daarnaast in oppervlak afnemen als dit ten gunste is van het oppervlak H2130 Grijze duinen. De kwaliteit moet wel behouden blijven. H1014 Nauwe korfslak is de enige habitatrictlijnsoort waarvoor dit gebied is aangewezen.

Habitattypen		SVI Landelijk	Doelst. Opp.vl.	Doelst. Kwal.	Doelst. Pop.	Kernopgave
H1330B	Schorren en zilte graslanden (binnendijks)	-		=		
H2110	Embryonale duinen	+	=	=		
H2120	Witte duinen	-	=	=		
H2130A	*Grijze duinen (kalkrijk)	--	=	=		
H2130B	*Grijze duinen (kalkarm)	--	>	>		
H2130C	*Grijze duinen (heischraal)	-	=	=		
H2160	Duindoornstruwelen	+	= (<)	=		
H2170	Kruipwilgstruwelen	-	=	=		
H2180A	Duinbossen (droog)	+	=	=		2.04
H2180B	Duinbossen (vochtig)	+	=	=		2.04
H2180C	Duinbossen (binnenduinrand)	-	=	=		
H2190A	Vochtige duinvalleien (open water)	-	=	=		2.05, W
H2190B	Vochtige duinvalleien (kalkrijk)	-	=	=		2.05, W
H2190C	Vochtige duinvalleien (ontkalkt)		=	=		
H2190D	Vochtige duinvalleien (hoge moerasplanten)	-	=	=		2.05, W
Habitatsoorten						
H1014	Nauwe korfslak	-	=	=	=	2.05, W

Legenda

Svl: Landelijke staat van instandhouding (2006): -- zeer ongunstig/ - matig ongunstig/ + gunstig
 = Behoudsdoelstelling
 > Verbeter- of uitbreidingsdoelstelling
 =<) 'ten gunste van' formulering
 * Prioritair habitatypeⁱ
 W Kernopgave met wateropgave

2.2.2 Voornaamste knelpunten/drukfactoren en accenten voor nemen van maatregelen

1. Vermesting en verzuring als gevolg van overschrijding van kritische stikstofdeposities: matige tot zware overbelasting
2. Gebrek aan kleinschalige en grootschalige dynamiek
3. Verdroging
4. Zware exotendruk, o.a. Amerikaanse vogelkers en watercrassula
5. Overbegrazing
6. Verruiging/verbraming van o.a. leefgebied Nauwe korfslak
7. Recreatieve druk (betreding en verstoring)

Zie voor de stikstofoverbelasting van de Manteling van Walcheren bijlage 2. "Stikstofoverbelasting per Natura 2000-gebied".

2.2.3 Relevante bronnen:

- Concept Natuurdoelanalyse, 2023
- Ecologische evaluatie Manteling van Walcheren, 2022
- Gebiedsanalyse Manteling van Walcheren, 2017
- Strategische aanpak stikstof Zeeland, 2020
- Concept Natura 2000-beheerplan Manteling van Walcheren (in prep.)
- Natuurrapportage Zeeland, 2022
- Stikstofanalyses (versie 15 december 2020) die in samenwerking met RIVM en LNV door de provincies zijn uitgevoerd

2.2.4 Additionele natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2024-2030 op hoofdlijnen

Doelstelling	Effect op voornaamste knelpunt(en) / drukfactoren	Maatregel
Algemeen	1, 3, 5, 7	Versnelling realisatie NNZ: Verwerving en inrichting van essentiële sleutelhectares en aanvullende hectares buiten restopgave Natuurnetwerk.
Algemeen	1, 3 en 7	Versterking Mantel van Walcheren (o.a. boscompensatie 2 ha buiten natuurnetwerk i.r.t. landelijke bossenstrategie. → opgave boscompensatie
Algemeen	1, 6	Extensivering bemesting en reductie van lokale stikstofemissie rondom Manteling van Walcheren door in te zetten op vergroening en versterking (aanwezige) natuur en verbindingen, andere vormen van landbouw, etc. (en het instant houden daarvan).
Algemeen	1, 2, 5, 6	Dynamische duinen, klein- en grootschalige verstuivingen van kalkrijk zand vanuit zeereep. Project "Zandbrommer"
Algemeen	n.v.t.	LESA
Algemeen	7	Recreatiedruk, intensivering reguleren van recreatie (VT&H)
Algemeen	1, 3, 5, 6	Begrazingsdruk
Algemeen	n.v.t.	Typische soorten
Algemeen	1, 2	Advies opvragen bij gerenommeerde instanties naar alternatieve methoden ter verhoging van de pH

Doelstelling	Effect op voornaamste knelpunt(en) / drukfactoren	Maatregel
Schorren en zilte graslanden	1, 6	Maaien- en afvoeren gericht op beperken succesie.
Embryonale duinen	7	Onderzoek gericht op het uitzoeken van mogelijkheden voor het creëren van meer rust en ruimte.
Witte duinen	1, 2	Vergroten dynamiek (kleinschalige / grootschalige verstuing).
Witte duinen	1	Onderzoek gericht op de rol van vermessing en verzuring binnen dit habitatype.
Grijze duinen kalkrijk	1, 2, 5, 6	Vergroten dynamiek (kleinschalige / grootschalige verstuing), waaronder project Zandbrommer.
Grijze duinen Kalkrijk	1	Bronmaatregel, gericht op het reduceren van stikstofdepositie, waarbij de bronnen buiten het Natura 2000-gebied liggen.
Grijze duinen kalkrijk	4	Verwijdering struweel (exoten).
Grijze duinen kalkrijk	1, 2, 5, 6	Onderzoek gericht op de mogelijkheden om de begrazingsdruk te verlagen / optimaliseren.
Grijze duinen kalkarm	1, 2, 5, 6	Vergroten dynamiek (kleinschalige / grootschalige verstuing), waaronder zandbrommerproject.
Grijze duinen kalkarm	1	Bronmaatregel, gericht op het reduceren van stikstofdepositie, waarbij de bronnen buiten het Natura 2000-gebied liggen.
Grijze duinen kalkarm	4	Verwijdering struweel (exoten).
Grijze duinen kalkarm	1, 2, 5, 6	Onderzoek gericht op de mogelijkheden van lokale verstuing
Grijze duinen kalkarm	1, 2, 5, 6	Onderzoek gericht op de mogelijkheden om de begrazingsdruk te verlagen / optimaliseren.
Grijze duinen kalkarm	1	Onderzoek naar abiotische condities (o.a. pH), met name aan de oostkant van Oranjezon.
Grijze duinen heischraal	1	Bronmaatregel, gericht op het reduceren van stikstofdepositie, waarbij de bronnen buiten het Natura 2000-gebied liggen.
Grijze duinen heischraal	4 (6)	Verwijdering struweel (exoten).
Grijze duinen heischraal	1, 2, 5, 6	Onderzoek gericht op de mogelijkheden voor verstuing (met kalkrijkzand) binnen dit habitatype.
Grijze duinen heischraal	3	Onderzoek gericht op het beter in kaart brengen van de waterhuishouding. Tevens naar de invloed van wateronttrekking hierop. Tevens gericht op de mogelijkheden voor optimalisatie van deze waterhuishouding/aanwezige kwelstromen (onderzoek binnen en aangrenzend aan N2000-gebied).
Grijze duinen heischraal	1, 2, 5, 6	Onderzoek gericht op de mogelijkheden om de begrazingsdruk te verlagen en optimalisatie maa- en afvoerbeheer.
Duindoornstruwelen	1, 2, 5, 6	Vergroten dynamiek (kleinschalige / grootschalige verstuing).
Duindoornstruwelen	4	Verwijdering struweel (exoten).
Duindoornstruwelen	5	Begrazingsdruk verlagen in duindoornstruwelen, mogelijk uit rasteren, t.b.v. van struweelvogels en kwaliteit van het struweel aanzicht.
Duindoornstruwelen	1, 2, 5, 6?	Onderzoek gericht op de oorzaken van achteruitgang van de kwaliteit van Duindoornstruwelen.
Kruipwilgstruwelen	3	Onderzoek gericht op het beter in kaart brengen van de waterhuishouding. Tevens gericht op de mogelijkheden voor optimalisatie van deze waterhuishouding/aanwezige kwelstromen (binnen en aangrenzend aan N2000-gebied).

Doelstelling	Effect op voornaamste knelpunt(en) / drukfactoren	Maatregel
Duinbossen droog	3	Onderzoek gericht op het beter in kaart brengen van de waterhuishouding. Tevens gericht op de mogelijkheden voor optimalisatie van deze waterhuishouding (onderzoek binnen en aangrenzend aan N2000-gebied).
Duinbossen droog	3	Hydrologisch systeemherstel n.a.v. uitkomsten onderzoek. Gericht op optimalisatie van de aanwezige kwelstromen en het reduceren van verdroging.
Duinbossen droog	1	Bronmaatregel, gericht op het reduceren van stikstofdepositie, waarbij de bronnen buiten het Natura 2000-gebied liggen.
Duinbossen droog	1	Sturen op boomsamenstelling, gericht op soorten welk een basenrijk strooiselprofiel genereren.
Duinbossen droog	1, 2	Vergroten dynamiek (kleinschalige / grootschalige verstuiving). Ter bevordering van de condities aan de randen van de Duinbossen.
Duinbossen droog	4	Verwijdering struweel (exoten).
Duinbossen droog	5	Onderzoek gericht op de mogelijkheden om de begrazingsdruk te verlagen. Hierbij ligt de focus mede op de damhertenpopulatie.
Duinbossen vochtig	3	Onderzoek gericht op het beter in kaart brengen van de waterhuishouding. Tevens gericht op de mogelijkheden voor optimalisatie van deze waterhuishouding (onderzoek binnen en aangrenzend aan N2000-gebied)..
Duinbossen vochtig	3	Hydrologisch systeemherstel n.a.v. uitkomsten onderzoek. Gericht op optimalisatie van de aanwezige kwelstromen en het reduceren van verdroging.
Duinbossen vochtig	1	Sturen op boomsamenstelling, gericht op soorten welk een basenrijk strooiselprofiel genereren.
Duinbossen vochtig	1, 2	Vergroten dynamiek (kleinschalige / grootschalige verstuiving). Ter bevordering van de condities aan de randen van de Duinbossen.
Duinbossen vochtig	4	Verwijdering struweel (exoten).
Duinbossen vochtig	5	Onderzoek gericht op de mogelijkheden om de begrazingsdruk te verlagen. Hierbij ligt de focus mede op de damhertenpopulatie.
Duinbossen Binnenduinrand	3	Onderzoek gericht op het beter in kaart brengen van de waterhuishouding. Tevens gericht op de mogelijkheden voor optimalisatie van deze waterhuishouding (onderzoek binnen en aangrenzend aan N2000-gebied).
Duinbossen Binnenduinrand	3	Hydrologisch systeemherstel n.a.v. uitkomsten onderzoek. Gericht op optimalisatie van de aanwezige kwelstromen en het reduceren van verdroging.
Duinbossen Binnenduinrand	1	Sturen op boomsamenstelling, gericht op soorten welk een basenrijk strooiselprofiel genereren.
Duinbossen Binnenduinrand	1, 2	Vergroten dynamiek (kleinschalige / grootschalige verstuiving). Ter bevordering van de condities aan de randen van de Duinbossen.
Duinbossen Binnenduinrand	4	Verwijdering struweel (exoten).
Duinbossen Binnenduinrand	5	Onderzoek gericht op de mogelijkheden om de begrazingsdruk te verlagen. Hierbij ligt de focus mede op de damhertenpopulatie.
Vochtige duinvalleien open water	1	Bronmaatregel, gericht op het reduceren van stikstofdepositie, waarbij de bronnen buiten het Natura 2000-gebied liggen.
Vochtige duinvalleien open water	1, 6	Optimalisatie beheer: inzetten van maai- en afvoerbeheer.
Vochtige duinvalleien open water	4	Verwijdering struweel (exoten).
Vochtige duinvalleien kalkrijk	1, 2, 5, 6	Vergroten dynamiek (kleinschalige / grootschalige verstuiving).

Doelstelling	Effect op voornaamste knelpunt(en) / drukfactoren	Maatregel
Vochtige duinvalleien kalkrijk	1, 6	Optimalisatie beheer: inzetten van maai- en afvoerbeheer.
Vochtige duinvalleien kalkrijk	4	Verwijdering struweel (exoten).
Vochtige duinvalleien kalkrijk	1, 2, 5, 6	Onderzoek gericht op de mogelijkheden om de begrazingsdruk te verlagen / optimaliseren.
Vochtige duinvalleien kalkrijk	-	Onderzoek gericht op het beter in kaart brengen van de waterhuishouding. Tevens gericht op de mogelijkheden voor optimalisatie van deze waterhuishouding.
Vochtige duinvalleien ontkalkt	1	Bronmaatregel, gericht op het reduceren van stikstofdepositie, waarbij de bronnen buiten het Natura 2000-gebied liggen.
Vochtige duinvalleien ontkalkt	1, 2, 5, 6	Vergroten dynamiek (kleinschalige / grootschalige verstuing).
Vochtige duinvalleien ontkalkt	1, 6	Optimalisatie beheer: inzetten van maai- en afvoerbeheer.
Vochtige duinvalleien ontkalkt	4	Verwijdering struweel (exoten).
Vochtige duinvalleien ontkalkt	1, 2, 5, 6	Onderzoek gericht op de mogelijkheden om de begrazingsdruk te verlagen / optimaliseren.
Vochtige duinvalleien ontkalkt	3	Onderzoek gericht op het beter in kaart brengen van de waterhuishouding. Tevens gericht op de mogelijkheden voor optimalisatie van deze waterhuishouding.
Vochtige duin- valleien hoge moerasplanten	4	Verwijdering struweel (exoten).
Nauwe korfslak	1, 2, 5, 6	Vergroten dynamiek (kleinschalige verstuing).
Nauwe korfslak	5	Uit rasteren van gebieden t.b.v. het leefgebied van de Nauwe korfslak.
Nauwe korfslak	1, 6	Verwijdering struweel (incl. Braamopslag), mocht dit uit het onderzoek naar voren komen als noodzakelijke maatregel.
Nauwe korfslak	1, 6	Onderzoek gericht op het effect van successie (opslag van o.a. braam) op het leefgebied en populatie van de Nauwe korfslak.

2.2.5 Maatregelpakket Programma Natuur in detail Manteling van Walcheren, 2024-2030

Categorie	Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Verbetering Kwaliteit	A H1330B 1ha., H2110 0ha., H2120 29ha., H2130A 17ha., H2130B 127ha., H2130C 3ha., H2160 63ha., H2170 2 ha., H2180A 45ha., H2180B 7 ha., H2180C 57ha., H2190A 2 ha., H2190B	Manteling van Walcheren	Opstellen van een Landschapsecologische Systeem Analyse (LESA)	Ten gunste van bijsturen / opstellen beheer en (herstel) maatregelen	Provincie Zeeland	100.000

Categorie	Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
	16ha., H2190C 4 ha., H2190D 5ha., H1014					
Verbetering Kwaliteit	A H2130A 17ha., H2130B 127ha., H2130C 3ha., H2160 63ha., H2180A 45ha., H2180B 7ha., H2180C 57ha., H2190B 16ha., H2190C 4ha., H1014	Manteling van Walcheren	Onderzoek naar/advies opvragen over de verhoging van de pH (anders dan verstuiving met kalkrijk zand en toevoer basenrijke kwel)	Ten gunste van bijsturen / opstellen beheer en (herstel) maatregelen	Provincie Zeeland	15.000
Verbetering Kwaliteit	A H2120 29ha.	Manteling van Walcheren	Onderzoek naar de relatie stikstof en H2120	T.b.v. optimalisatie beheer- en herstelmaatregelen H2120	Provincie Zeeland	15.000
Verbetering Kwaliteit	A H2130A 17ha., H2130B 127ha., H2130C 3ha., H2160 63ha., H2180A 45ha., H2180B 7ha., H2180C 57ha., H2190B 16ha., H2190C 4ha., H1014	Manteling van Walcheren	Onderzoek naar de mogelijkheden voor verlagen/optimaliseren begrazingsdruk	T.b.v. de kwaliteit / structuur vegetatie/ bosopbouw / stuctuur bodem/ nectar beschikbaarheid / insecten in desbetreffende habitattypen en leefgebied / broedvogels.	Provincie Zeeland in samenwerking met terreineigenaren	50.000
Verbetering Kwaliteit	A H2130B 127ha., H2160 63 ha., H1014	Manteling van Walcheren	Onderzoek naar abiotische condities bodem, zoals pH en buffercapaciteit, en aanvullend onderzoek naar andere factoren verantwoordelijk voor achteruitgang van doelstelling	Ten gunste van bijsturen / opstellen beheer en (herstel) maatregelen	Provincie Zeeland	45.000
Verbetering Kwaliteit	A H2180A 45ha., H2180B 7ha., H2180C 57ha.	Manteling van Walcheren	Sturen op boomsamenstelling	Ten gunste van de kwaliteit bodem/strooisellaag (verhoging pH).	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	30.000
Verbetering kwaliteit	A H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B:122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190C:	Manteling Walcheren / Oranjezon	Systeemherstel dmv zandverstuiving -	als dynamisering is uitgevoerd aanvullende suppletie voor kalkzandtoevoer	Provincie Zeeland	2.000.000

Categorie	Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
	2,8 ha. H1330B: 0,27 ha.					
Verbetering kwaliteit	A H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B: 122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190C: 2,8 ha. H1330B: 0,27 ha.	Zeereep Manteling (omgeving Eendenkooi)	Verhuizen nauwe korfslak	Onderzoeken mogelijkheden van verplaatsen nauwe korfslak ipv lichte overstuiving	Provincie Zeeland	50.000
Verbetering kwaliteit	A H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B: 122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190C: 2,8 ha. H1330B: 0,27 ha.	Zeereep Manteling Walcheren	Kleinschalige verstuiving in de zeereep	uitvoerende maatregelen kleinschalig	Provincie Zeeland	100.000
Verbetering kwaliteit	A H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B: 122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190C: 2,8 ha. H1330B: 0,27 ha.	N2000	Ontpachten bestaande natuur	Binnen het bestaande natuurterrein is soms sprake van langlopende pacht die we willen beeindigen. Inventarisatie en Regeling ontwikkelen en uitvoeren.	Provincie i.c.m. Terreinbeheerders	100.000
Verbetering kwaliteit	A H2130 (20 ha), H2120	Ter hoogte van de Kaalkop (voormalig zandwinput)	Verwijderen losse dennen / jong dennenbos	uitbreiden dennenbos	Het Zeeuwse Landschap	50.000
Verbetering kwaliteit	A H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B: 122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190C: 2,8 ha. H1330B: 0,27 ha.	Manteling Walcheren / Oranjezon	Herstel duinvaleien	In beheer van HZL	Het Zeeuwse Landschap	250.000

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Verbetering Kwaliteit	A	H2180A 45ha., H2180B 7ha., H2180C 57ha.	Manteling van Walcheren	Onderzoek naar achteruitgang vitaliteit bos, inclusief invloed hydrologie, gekoppeld aan mogelijke, te treffen, maatregelen ter optimalisatie.	Ten gunste van vitaliteit duinbossen.	Provincie Zeeland in samenwerking met terreineigenaren	75.000
Verbetering Kwaliteit	A	H2130A 69 ha., H2130B 448ha., H2130C 40ha., H2160 378ha., H2180A 74ha., H2180B 35ha., H2180C 98ha., H2190D 15ha., H6410	Manteling van Walcheren	Uitbreiding monitoring typische en kenmerkende soorten	Extra monitoring om beter de kwaliteit van de habitattypen te kunnen volgen/evalueren.	Provincie Zeeland	50.000
Hydrologische verbetering	B	H2130C 3ha., H2170 2ha., H2180A 45 ha., H2180B 7ha., H2180C 57ha., H2190B 16ha., H2190C 4ha., H1014		Onderzoek gericht op het beter in beeld brengen van de waterhuishouding gekoppeld aan mogelijke, te treffen, maatregelen ter optimalisatie.	T.b.v. het treffen van maatregelen gericht op het verminderen van verdroging en toename van de invloed (waar dit wenselijk is) van kwel - ter verbetering van kwaliteit en uitbreiding areaal	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	45.000
Hydrologische verbeteringen	B	H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B: 122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190C: 2,8 ha. H1330B: 0,27 ha.	Manteling Walcheren / Oranjezon	Systeemherstel dmv zandverstuiving - hydrologische optimalisatie	uitvoerende maatregelen grootschalig	Provincie Zeeland	6.750.000
Hydrologische verbeteringen	B	H2190	Beekhoekspolder	Onderzoek en Onklaarmaken diepte drainage	(ten gunste van bestaand gebied)	Provincie Zeeland	50.000
Hydrologische verbeteringen	B	H2190	Eendenkooi	Ontwatering Eendenkooi	Onderzoek naar hogere schermen? Opzetten peil. Onderzoek naar of we de Eendenkooi moeten houden, wat willen we ermee.	Staatsbosbeheer	100.000
Overgangszones	D	H2190	Beekhoeks-polder	Landbouwperceel omzetten naar natuur	uitbreiding vochtige duinvallei. Sleutelperceel buiten begrenzing	Provincie Zeeland	750.000

Categorie	Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Overgangszones	D H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B: 122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190C: 2,8 ha. H1330B: 0,27 ha.	Zone grenzend aan de Manteling met een zoekgebied tot 3 km daarbuiten	Transitie landbouw, Voedseltuinen, Kleinschalig landschap Natuurakkers Natuurinclusieve landbouw	Buffer water, in 3 km zone vanuit N2000 gebied (damherten beheerplan en schade beperken damherten). Transitie naar natuur inclusieve/extensieve landbouw, groen blauwe dooradering in combinatie met damherten problematiek. Doelen onder andere verhogen biodiversiteit, stikstofreductie en vasthouden water.	Provincie Zeeland	250.000
Overgangszones	D H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B: 122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190C: 2,8 ha. H1330B: 0,27 ha.		Experimenteergronden;	Natuurinclusieve landbouw, stikstofreductie, hydrologie, agrarische biodiversiteit en als onderdeel daarvan Ganzenafleidingsgebieden / inrichten gebieden voor ganzen met bijbehorende beheertypen	Provincie Zeeland	1.000.000
Overig kwaliteit	E H1330B 1ha. H2110 0ha., H2120 29ha., H2130A 17ha., H2130B 127ha., H2130C 3ha., H2160 63ha., H2170 2 ha., H2180A 45ha., H2180B 7 ha., H2180C 57ha., H2190A 2 ha., H2190B 16ha., H2190C 4 ha., H2190D 5ha., H1014	Manteling van Walcheren	Onderzoek / Monitoring recreatief gebruik	Ten gunste van bijsturen / opstellen beheer en (herstel) maatregelen	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	30.000
Overige kwaliteit	E H2110	Manteling van Walcheren	Zonering recreatie tbv meer rust voor broedvogels, o.a. natuurlijk strand (embryonale duinen / strandplevier)	ontwikkelen strandreservaat, extensieve recreatie	Het Zeeuwse Landschap	100.000
Communicatie en Voorlichting	X	Manteling van Walcheren	Communicatie en Voorlichting	Communicatie over de staat van natuurgebieden, beschermde soorten en het waarom van maatregelen die getroffen worden.	Provincie Zeeland, Terra Maris, IVN.	150.000

2.3 Westerschelde & Saeftinghe (122) Natura 2000

De Westerschelde is de zuidelijke tak in het oorspronkelijke mondingsgebied van de rivier de Schelde. Het is de enige zeetak in de Delta waar nu nog sprake is van een estuarium met een volledig open verbinding naar zee. Het betreft een zeer dynamisch gebied, mede door de trechtervorm ervan, waarin het getijverschil naar achteren erg groot wordt. Het estuarium bestaat uit diepe en ondiepe wateren, bij eb droogvallende zand- en slikplaten en schorren. Onder de schorren langs de Westerschelde bevindt zich het grootste schorregebied van ons land: het Verdrongen Land van Saeftinghe. Door het grote getijverschil bevat het Verdrongen Land van Saeftinghe zeer hoge oeverwallen en brede geulen. Buitengaats ligt de verzande slufte van de Verdrongen Zwarte Polder nog in het gebied. In het mondingsgebied is verder nog sprake van duinvorming bij Rammekenshoek, de Kaloot en op de Hooge Platen. Binnendijks liggen een aantal gebieden met aan het estuarium gekoppelde natuur: Rammekenshoek, Inlaag 1887, Bathse Kreek, Inlaag Hoofdplaat en Herdijkte Zwarte Polder (aanwijzingsbesluit N2000).

2.3.1 Instandhoudingsdoelstellingen

Habitattypen

Habitatcode	Habitattype	Status doel	Oppervlakte1	Kwaliteit1
H1110B	Permanent overstromde zandbanken (Noordzee-kustzone)	definitief	=	=
H1130	Estuaria	definitief	>	>
H1140B	Slik- en zandplaten (Noordzee-kustzone)	definitief	=	=
H1310A	Zilte pionierbegroeiingen (zeekraal)	definitief	>	=
H1310B	Zilte pionierbegroeiingen (zeevetmuur)	definitief	=	=
H1320	Slijkgrasvelden	definitief	=	=
H1330A	Schorren en zilte graslanden (buitendijks)	definitief	>	>
H1330B	Schorren en zilte graslanden (binnendijks)	definitief	=	=
H2110	Embryonale duinen	definitief	=	=
H2120	Witte duinen	definitief	=	=
H2130A*	Grijze duinen (kalkrijk)	definitief	=	=
H2160	Duindoornstruwelen	definitief	=	=
H2190B	Vochtige duinvalleien (kalkrijk)	definitief	=	=

1: doelstelling voor oppervlakte en/of kwaliteit behoud: =, uitbreiding/verbetering: > *prioritair habitattype

Habitatrichtlijnsoorten

Soortcode	Soortnaam	Status doel	Populatie	Omvang leef- gebied1	Kwaliteit leef- gebied1
H1351	Bruinvis	definitief	=	=	=
H1103	Fint	definitief	>	=	=
H1365	Gewone zeehond	definitief	>	=	>
H1364	Grijze zeehond	definitief	=	=	=
H1903	Groenknolorchis	definitief	=	=	=
H1014	Nauwe korfslak	definitief	=	=	=

Soortcode	Soortnaam	Status doel	Populatie	Omvang leefgebied1	Kwaliteit leefgebied1
H1099	Rivierprik	definitief	>	=	=
H1095	Zeeprik	definitief	>	=	=

1: doelstelling voor omvang en/of kwaliteit behoud: =, uitbreiding/verbetering: >

Broedvogels

Soortcode	Soortnaam	Status doel	Aantal broedparen	Omvang leefgebied1	Kwaliteit leefgebied1
A272	Blauwborst	definitief	450	=	=
A137	Bontbekplevier	definitief	100*	=	=
A081	Bruine kiekendief	definitief	20	=	=
A195	Dwergstern	definitief	300*	=	=
A191	Grote stern	definitief	6200*	=	=
A132	Kluut	definitief	2000*	=	=
A138	Strandplevier	definitief	220*	=	=
A193	Visdief	definitief	6500*	=	=
A176	Zwartkopmeeuw	definitief	400*	=	=

1: doelstelling voor omvang en/of kwaliteit behoud: =

(d) Niet-broedvogels

Soortcode	Soort	Status doel	Populatie	Instandhoudingsdoelstelling
A048	Bergeend	definitief	4500	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A137	Bontbekplevier	definitief	430	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A149	Bonte strandloper	definitief	15100	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A144	Drieteenstrandloper	definitief	1000	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A005	Fuut	definitief	100	Foerageergebied
A140	Goudplevier	definitief	1600	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A043	Grauwe gans	definitief	16600	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A164	Groenpootruiter	definitief	90	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A143	Kanoetstrandloper	definitief	600	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A142	Kievit	definitief	4100	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A026	Kleine zilverreiger	definitief	40	Foerageergebied

Soort-code	Soort	Status doel	Populatie	Instandhoudingsdoelstelling
A132	Kluut	definitief	540	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A041	Kolgans	definitief	380	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A051	Krakeend	definitief	40	Foerageergebied
A034	Lepelaar	definitief	30	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A069	Middelste zaagbek	definitief	30	Foerageergebied
A054	Pijlstaart	definitief	1400	Foerageergebied
A157	Rosse grutto	definitief	1200	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A130	Scholekster	definitief	7500	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A103	Slechtvalk	definitief	8	Foerageergebied
A056	Slobeend	definitief	70	Foerageergebied
A050	Smient	definitief	16600	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A169	Steenloper	definitief	230	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A138	Strandplevier	definitief	80	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A162	Tureluur	definitief	1100	Slaap- en rustplaats en foerageergebied
A053	Wilde eend	definitief	11700	Foerageergebied
A052	Wintertaling	definitief	1100	Foerageergebied

2.3.2 Voornaamste knelpunten en accenten voor maatregelen

Zie voor de stikstofoverbelasting van de Westerschelde & Saeftinghe bijlage 2. "Stikstofoverbelasting per Natura 2000-gebied".

2.3.3 Additionele natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2024-2030 op hoofdlijnen

Maatregelen	
1	Realisatie buiten en/of binnendijkse broedlocaties voor kustbroedvogels. O.a. Plaat van Walsoorden – onderzoek en uitvoering.
2	Robuuste Scheldepolders langs de Westerschelde: zones waarin natuur, waterkerende landschappen, extensieve landbouw en landbouwtransitie samenkomen. Dit worden robuuste polders die klaar zijn voor de toekomst op het gebied van natuur, landbouw en klimaat. Hier worden

Maatregelen	
	vrijwillig verworven gronden in eigendom van de provincie Zeeland ingezet in vorm van experimenteer gronden en de gronden uit de ontwikkelingsbank.
3	Plevierenbescherming door participatie en draagvlak mogelijk in combinatie met gedragen mitigerende maatregelen.
4	Versterking droge verbindingen en natuurherstel Zeeuwse bloemrijke en faunarijke dijken.
5	Intensivering reguleren van recreatie (VT&H). Extra capaciteit, voorlichting en regulatie betreding door recreatie. Betere spreiding recreatie en nemen aanvullende maatregelen om recreatie uit de TBB gebieden te weren.
6	Extensivering bemesting en reductie lokale stikstofemissie rondom de Westerschelde door in te zetten op vergroening en versterking, andere vormen van landbouw, groenblauwe dooradering en de instandhouding daarvan.
7	Klimaat robuust waterbeheer gericht op herstel natuurkwaliteit en landelijk gebied in en rondom N 2000 gebied Westerschelde en Saeftinghe. Hydrologische optimalisatie, verbindingzones, erosie remmende maatregelen.

2.3.4 Maatregelpakket Programma Natuur Westerschelde

In en rondom de Westerschelde zijn er verschillende belangrijke maatregelen te nemen of onderzoeken die bijdragen aan natuurherstel of toewerken naar systeemherstel. Voor het behalen van doelstellingen zijn in deze aanvraag Programma Natuur fase 2 maatregelen opgenomen die hieraan bijdragen.

Na een succesvolle aanpak op de Hooge Platen zal verder uitvoering gegeven worden aan het realiseren van alternatieve broedlocaties voor kustbroedvogels in de Westerschelde. Hiervoor zal in lijn met het 7 eilandenplan verkend en mogelijke uitvoering gegeven worden aan het realiseren van broedlocaties op de plaat van Walsoorden of andere alternatief geschikte locaties.

Langs de randen van de Westerschelde kunnen de primaire keringen een mooie overgang tussen het N2000gebied en het achterliggende landbouwgebied vormen. Deze worden steeds meer natuurinclusief beheerd, en dit wordt door opgenomen maatregelen gestimuleerd. Maatregelen omvatten reductie emissies tbv n2000gebied, waterkerende functie, bodem, landschap en beleving.

In de randzones van Grenspark Groot Saeftinghe, grenzend aan de Westerschelde, wordt gezocht naar zones waarin natuur, waterkerende landschappen, extensieve landbouw en landbouwtransitie samenkomen. Dit worden robuuste polders die klaar zijn voor de toekomst op het gebied van natuur, landbouw en klimaat. Hier worden vrijwillig verworven gronden in eigendom van de provincie Zeeland ingezet in vorm van natuur, experimenteer gronden en de gronden uit de ontwikkelingsbank.

De polders langs de Schelde worden robuust gemaakt met een geïntegreerde aanpak (Zeeuwse aanpak) door bestaande opgaven te combineren en waar mogelijk te verbinden om de doelrealisatie te verrijken. Maatregelen die in de Scheldepolder worden genomen, buiten de begrenzing Schelde (Natura 2000-gebied), hebben direct invloed op overgangsgebieden gelegen langs de Schelde en een positief effect op het Natura 2000-gebied.

Om transitie in de landbouw te stimuleren en hiervoor experimenteerruimte te creëren zal afwaardering van 120 hectare landbouwgrond (eigendom provincie) van plaatsvinden zodat risicoloos met nieuwe

vormen van landbouw, groenblauwe dooradering en agrarische biodiversiteit geëxperimenteerd kan worden. Door vermindering van stikstof emissies en verwerving van natuur en landschap zal dit leiden tot een randzone die toekomstbestendig is en bijdraagt aan de doelstellingen en herstel van het naastgelegen N2000gebied.

Maatregelen dragen bij aan de doel(soorten) van het Natura2000 gebied. Dit kan gaan over ganzen opvang in de vorm van ganzen afleidingsgebieden waarbij overwinterende ganzen weggevoerd worden van kostbare landbouwgewassen, voedsel- en broedgelegenheid voor bruine kiekendieven en veilige broedlocaties, betrokkenheid en draagvlak voor bescherming van kustbroedvogels als plevieren.

2.3.5 Maatregelpakket Programma Natuur Westerschelde & Saeftinghe in detail, 2024-2030

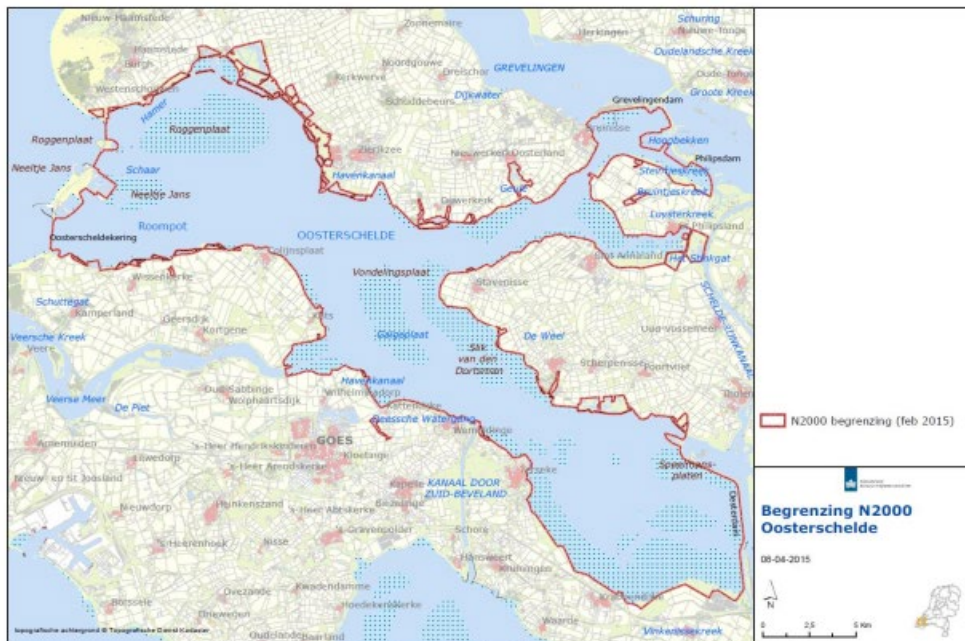
Categorie	Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Verbetering kwaliteit	A H2160, H2110, H1130, H1110_B, H1330_A en B, H2190_B, H1310_A en B	Dijken langs de Westerschelde	Plevieren bescherming	Plevierenbescherming door participatie en draagvlak mogelijk in combinatie met gedragen mitigerende maatregelen	Provincie Zeeland, Steltkluut, IVN, tbo's	250.000
Verbetering kwaliteit	A H2160, H2110, H1130, H1110_B, H1330_A en B, H2190_B, H1310_A en B		Hoog watervluchtplaats	Overslagdijken-strekdammen-vergroten vooroever (rondom Kop v. ossenisse en Van Hattumpolder)	Provincie Zeeland	150.000
Verbetering kwaliteit	A H2160, H2110, H1130, H1110_B, H1330_A en B, H2190_B, H1310_A en B	Westerschelde zone	onderzoek doen naar plekken om te maximaliseren herstel dynamiek Schorren en Slikken op zoveel mogelijk plekken	Slim storten, opslibben (onderzoek naar kansen?), effect op het totale systeem onderzoeken als je overgangen stappiger maakt (koppeling met NPW)	Rijkswaterstaat	50.000
Optimaliseren inrichting	C2 H2160, H2110, H1130, H1110_B, H1330_A en B, H2190_B, H1310_A en B	Walsoorden, paulineplaat, broedvogeleilanden	Verhogen plaat van Walsoorden (onderzoek naar Paulineplaat), Broedvogeleiland en buitendijs ontwikkelen (7 eilandenplan)	onderdeel 7 eilandenplan	Provincie Zeeland	1.500.000
Optimaliseren inrichting	C2 H2160, H2110, H1130, H1110_B, H1330_A en B, H2190	Biezelingse Ham	Vastleggen schor	onderzoek en ontwikkeling schorbehoud Biezelingse Ham (bijv. aanleggen strekdam)	Natuurmonumenten, Rijkswaterstaat, provincie Zeeland	300.000

Categorie	Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
	B, H1310_ A en B					
Optimaliseren inrichting	C 2 H2160, H2110, H1130, H1110_ B, H1330_ A en B, H2190_ B, H1310_ A en B	Diverse locaties	Aanbrengen schelpenstrandjes t.b.v. kustbroedvogels	Op diverse locaties aan de randen van de Westerschelde (buitendijks) zijn er mogelijkheden voor aanbrengen van schelpenstrandjes.	Natuurmonumenten, Rijkswaterstaat, provincie Zeeland	100.00 0
Optimaliseren inrichting	C 2 H2160, H2110, H1130, H1110_ B, H1330_ A en B, H2190_ B, H1310_ A en B	Schor Staartsenol	Schor Staartsenol 50 ha; slim storten inrichten	tijdsduur +- 5 jaar	Natuurmonumenten (na verwerving) ism RWS	500.00 0
Overgangszones	D H2160, H2110, H1130, H1110_ B, H1330_ A en B, H2190_ B, H1310_ A en B		Experimenteergebieden;	Extensivering, natuurinclusieve landbouw, stikstofreductie, hydrologie, agrarische biodiversiteit en als onderdeel daarvan Ganzenafleidingsgebieden / inrichten gebieden voor ganzen met bijbehorende beheertypen	Provincie Zeeland	5.000.0 00
Overgangszones	D H2160, H2110, H1130, H1110_ B, H1330_ A en B, H2190_ B, H1310_ A en B	Dijkbeheer langs de Westerschelde	Natuurinclusief dijkbeheer langs de Westerschelde	Bestaande primaire keringen natuurinclusief beheren door reductie emissies tbv n2000gebied, waterkerende functie, bodem, landschap en beleving	Waterschap, Provincie, beheerders	300.00 0
Overige kwaliteit	E H2160, H2110, H1130, H1110_ B, H1330_ A en B, H2190_ B, H1310_ A en B		Recreatiezoning	Binnendijks dynamiek bevorderen; Binnendijks mooie fiets en wandelpaden maken en vervolgens deze buitendijks weghalen/ontoegankelijk maken.	Provincie Zeeland	250.00 0
Overige kwaliteit	E H2160, H2110, H1130, H1110_ B, H1330_ A en B	Gebied links onder Rilland (Zimmerman / slik bij Bath)	recreatiezoning	Onderzoek naar ontoegankelijk maken voor kitesurfers, recreatiezoning (handhaving)	Provincie Zeeland	50.000

Categorie	Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
	A en B, H2190_B, H1310_A en B					

2.4 Natura 2000-gebied Oosterschelde (118)

(Bron: Natuurbeheerplan Deltawateren, deelgebied Oosterschelde, 2016-2022)

Figuur 1.1. Begrenzing Natura 2000-gebied Oosterschelde, topografie en geografie van het Natura 2000-gebied Oosterschelde en omgeving en de ligging van de platen.

Het Natura 2000-gebied Oosterschelde staat gedeeltelijk in open verbinding met de Noordzee, waardoor er zoute invloed en getijdenwerking aanwezig is: buitendijks liggen droogvallende slikken en platen en schorren met zilte begroeiingen, ondieptes en (diepe) geulen. Binnendijks komen zilte graslanden voor en in enkele inlagen is zelfs veenmosrietland tot ontwikkeling gekomen. Sinds de Oosterschelde aan de oostzijde volledig is afgedamd, en aan de westzijde gedeeltelijk, is de dynamiek sterk afgenomen. De Oosterschelde is als onderdeel van de Deltawateren van grote internationale betekenis voor vogels. Het gebied vormt een zeer belangrijk leefgebied voor kustbroedvogels en is voor trekvogels een onmisbare schakel als ruigebied of als tussenstop om te foerageren en rusten. De natte open gebieden bieden veilige slaapplekken voor watervogels en er is een relatief groot en gevarieerd voedselaanbod beschikbaar. Verder rust de gewone zeehond op de droogvallende platen en in inlagen en binnendijkse vochtige natuurgebieden komt de noordse woelmuis voor. De huidige natuurwaarden in de Deltawateren hebben zich in de loop der tijd ontwikkeld in sterke samenhang met de menselijke activiteiten in het gebied. Naast de rijke natuur, kent de Oosterschelde namelijk een groot aantal gebruiksfuncties, zoals waterkeren, waterafvoer, vaarweg, recreatievaart, zwemwater, strand- en oeverrecreatie, onderwatersport, kitesurfen, sportvisserij, beroepsvisserij, luchtvaart, natuurbeheer en onderzoeks- en monitoringsactiviteiten.

2.4.1 Instandhoudingdoelstellingen

Groep	Cluster	Instandhoudingsdoelstellingen
Habitattype		Grote baaien Overgangs- en trilvenen (veenmosrietlanden)(H7140_B) Schorren en Zilte graslanden (binnendijks)(H1330_B) Schorren en Zilte graslanden (Buitendijks)(H1330_A) Slijkgrasvelden (H1320) Zilte pioniersbegroeiing (zeekraal)(H1310_A) Grijs duin (Kalkrijk)(H2130_A) Duindoornstruwelen (H2160) Galigaanmoerassen (H7210)
Habitatsoorten	Zoogdieren	Gewone zeehond (H1365) Grijze zeehond (H1364) Bruinvis (H1351) Noordse Woelmuis (H1340) Fint (H1103)
Broedvogels	Kustbroedvogels	Bontplekplevier (A137) Dwergstern (A195) Grote stern (A191) Kluut (A132) Noordse Stern (A194) Strandplevier (A138) Visdief (A193)
	Moerasbroedvogels	Bruine kiekendief (A081)
Niet broedvogels	Steltlopers	Bergeend (A048) Bontplekplevier (A137) Bonte strandloper (A149) Brandgans (A045) Brilduiker (A067) Dodaars (A004) Drieteenstrandloper (A144) Fuut (A005) Goudplevier (A140) Grauwe gans (A043) Groenpootruiter (A164) Kanoet (A143) Kievit (A142) Kleine zilverreiger (A026) Kleine zwaan (A037) Kluut (A132) Krakeend (A051) Kuifduiker (A007) Lepelaar (A034) Meerkoet (A125) Middelste zaagbek (A069) Pijlstaart (A054) Rosse grutto (A157) Scholekster (A130) Slechtvalk (A103) Slobeend (A056) Smient (A050) Steenloper (A169) Strandplevier (A138) Tureluur (A162) Wilde eend (A053) Wintertaling (A052) Wulp (A160) Zilverplevier (A141)

Groep	Cluster	Instandhoudingsdoelstellingen
		Zwarte ruiter (A161)
	Viseters	Aalscholver (A017)

2.4.2 Voornaamste knelpunten en accenten voor het nemen van maatregelen

Het Programma Natuur 2021-2030 richt zich op kwaliteitsverbetering van binnendijks gelegen habitattypen en buitendijks gelegen schorren en slikken.

We zien in de Oosterschelde de volgende drukfactoren:

1. Vermesting en verzuring, verzuiging door vermisting
2. Geringe dynamiek
3. Versnippering
4. Exoten, o.a. *Watercrassula* in de inlagen
5. Oppervlakte (omvang) en kwaliteit van habitat en leefgebieden (Noorse woelmuis)

Zie voor de stikstofoverbelasting van de Oosterschelde bijlage 2. "Stikstofoverbelasting per Natura 2000-gebied".

In de NDA is het volgende geconstateerd ten aanzien van de stikstofdepositie (bron NDA Oosterschelde, opgesteld door Sweco):

"Voor de habitattypen in de Oosterschelde, echter, geldt dat er alleen voor H2130A Grijze duinen (kalkrijk) en met name H7140B Overgangs- en trilvenen (veenmosrietlanden) in de huidige situatie sprake is van een matige overschrijding van de KDW. Naar de toekomst toe neemt de stikstofdepositie volgens AERIUS M22 af. Voor de habitattypen H2130A Grijze duinen en H7140B veenmosrietlanden, echter, zal er ook richting 2030 nog sprake zijn van een overschrijding van de KDW. Voor H2130A Grijze duinen geldt dat dit alleen lokaal het geval zal zijn (in 2030 een lichte overbelasting van 0 tot 70 mol N/ha/jaar boven de KDW op circa 27% van het areaal). Voor H7140B veenmosrietlanden geldt echter dat er ook in 2030 net als in de huidige situatie sprake zal zijn van een matige overbelasting (>70 mol N/ha/jaar boven de KDW maar minder van 2 maal de KDW) op het gehele areaal. Op de overige habitattypen is er zowel in de huidige als in de toekomstige situatie (vrijwel) geen sprake van een overschrijding van de KDW.

Conclusie is dat er voor de habitattypen H2160 Duindoorsruwelen en H7210 Galigaanmoerassen in de Oosterschelde geen overschrijding van de KDW is zowel in de huidige situatie als in de toekomst richting 2025 en 2030.

Voor de habitattypen H1310A Zilte pionier begroeiingen (zeekraal), H1320 Slijkgrasvelden, H1330A Schorren en zilte graslanden (buitendijks), H1330B Schorren en zilte graslanden (binnendijks) is er slechts een geringe overschrijding van de KDW in zowel de huidige situatie als in de toekomst richting 2025 en 2030.

Voor de habitattypen H2130A Grijze duinen en H7140B Overgangs- en trilvenen (veenmosrietlanden) is dat wel het geval. Het binnendijks gelegen habitatype H7140B veenmosrietlanden verslechtert door vegetatiesuccessie, wat versneld optreedt als gevolg van hoge stikstofdepositie. De stikstofdepositie draagt bij aan de verzuring en vermisting van het habitatype. De kwaliteit van het habitatype is dan ook matig en soorten van voedselarme omstandigheden, zoals ronde zonnedauw en dubbelloof, zijn verdwenen en er is opslag van struweel en braam op meer dan 10% van de oppervlakte (PAS-Gebiedsanalyse 2017). De te hoge stikstofdepositie maakt het systeem gevoeliger voor een gebrek aan beheer en vermisting door stikstofdepositie vergroot dus de noodzaak voor maaibeheer naast het verwijderen van wilgenopslag.

Naast de stikstofdepositie zelf, spelen er in het gebied geen andere stikstof gerelateerde drukfactoren, met uitzondering voor H1330B Schorren en zilte graslanden (binnendijks). Stikstof gerelateerde drukfactoren zijn factoren die de negatieve effecten van stikstof kunnen versterken. Een voorbeeld is verdroging dat onder andere kan leiden tot een verminderde buffering vanuit grond- of oppervlaktewater tegen de verzurende en vermestende effecten van stikstof en kan bijdragen aan mineralisatie. Met betrekking tot H1330B Schorren en zilte graslanden (binnendijks) kan stikstofdepositie in combinatie met het ontbreken van de juiste hydrologische omstandigheden eraan bijdragen dat verzuuring sneller optreedt (PAS-Gebiedsanalyse 2017).

Niet-stikstof gerelateerde drukfactoren daarentegen hebben een negatief effect op de ontwikkeling van een habitattype, maar dat effect heeft geen interactie met de effecten van stikstofdepositie en kan ook niet worden beïnvloed door stikstof.”

Naast de stikstofgevoelige drukfactoren worden ook de niet stikstofgevoelige drukfactoren besproken in de NDA. De belangrijkste zijn: Oeverafslag, afname door zandhonger, gebrek aan toetreding of inlaat van zoutwater/brak kwelwater, recreatiedruk.

2.4.3 Relevante bronnen

- Natuurbeheerplan Deltawateren, deelgebied Oosterschelde, 2016-2022
- Strategische aanpak stikstof Zeeland, 2020
- Natuurrapportage Zeeland, 2019
- Stikstofanalyses (versie 15 december 2020) die in samenwerking met RIVM en LNV door de provincies zijn uitgevoerd.
- Concept NDA

2.4.4 Additionele natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2024-2030 op hoofdlijnen

	Maatregelen	Effect op voornaamste knelpunt(en)	Effect op habitatype(n)
1	Herstel dynamische processen Oosterschelde en in de Banjaard	2 en 5	23 ha – 100 ha, o.a. H2120, H1330B, H7140B
2	Bestrijding stikstof minnende soorten (verruiging), o.a. door aangepast maaibeheer,	1,2 en 5	10-20 ha H7140B
3	Intensivering van bestrijding en beheer van exoten buiten en binnen NNN	4 en 5	23 ha – 100 ha, o.a. H2120, H1330B, H7140B
4	Versterking droge verbindingen en natuurherstel Zeeuwse bloemrijke en faunarijke dijken (binnen multifunctionele zones stikstofoverbelaste N2000 Natuur) en ook extra stroken extensivering bemesting (reductie emissie stikstof), hoogwatervluchtplaatsen, broedvogeleilanden	1,2 en 5	23 ha – 100 ha, o.a. H2120, H1330B, H7140B
5	Intensivering reguleren van recreatie (VT&H). Extra capaciteit, voorlichting en regulatie betreding door recreatie. Betere spreiding recreatie en nemen aanvullende maatregelen om recreatie uit de TBB gebieden te weren.	2, 3 en 5	23 ha – 100 ha, o.a. H2120, H1330B, H7140B
6	Extensivering bemesting en reductie lokale stikstofemissie rondom de Oosterschelde door in te zetten op vergroening en versterking, andere vormen van landbouw, groenblauwe dooradering en de instandhouding daarvan.	1 en 3	??? ha , o.a. H 7140, H1330, H1320, H1310, H2130, H 2160, H7210
7	Klimaat robuust waterbeheer gericht op herstel natuurkwaliteit en landelijk gebied in en rondom N 2000 gebied Oosterschelde. Hydrologische optimalisatie, verbindingzones, erosie remmende maatregelen	1, 2 en 5	H 7140, H1330, H1320, H1310, H2130, H 2160, H7210

2.4.5 Maatregelpakket Programma Natuur Oosterschelde in detail, 2024-2030

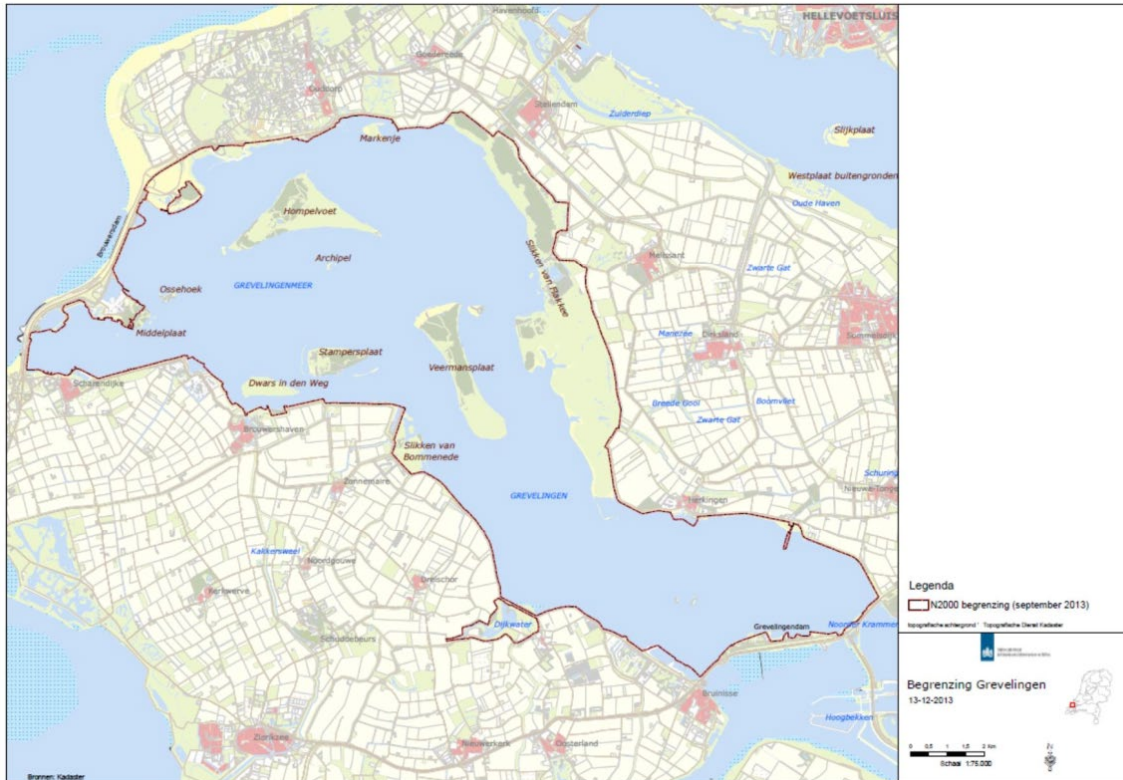
Categorie		Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Hydrologische verbeteringen	B	H1310_A (160 ha), H1320 (227 ha), H1330_A (243ha), H2130_A (1,2 ha), H2160 (0.5ha)	Zuidkust Schouwen	Versterken inlagen (onderzoek naar zout veen)	Het is belangrijk te weten waar het veen zit (ook van belang tegen uitdrijving i.r.t. waterhuishouding) en of zoet/zout.	Natuurmonumenten	50.000
Hydrologische verbeteringen	B	H1310_A (160 ha), H1320 (227 ha), H1330_A (243ha), H2130_A (1,2 ha), H2160 (0.5ha)	Bokkegat (N2000 Noord Beveland)	Hydrologische optimalisatie	Doorgaande agrarische hoofdafwatering kan mogelijk omgelegd worden	Provincie Zeeland	200.000
Versnelling verwerving	C1	H1310_A (160 ha), H1320 (227 ha), H1330_A (243ha), H2130_A (1,2 ha), H2160 (0.5ha)	Zuidkust Tholen	Verbinding tussen Scherpenissepolder en Schakerloopolder	Onderdeel Groenblauwedooring, ecologische corridor	Staatsbosbeheer	750.000
Optimaliseren inrichting	C2	H1310_A (160 ha), H1320 (227 ha), H1330_A (243ha), H2130_A (1,2 ha), H2160 (0.5ha)	Oosterschelde algemeen, plaat naast Neeltje Jans, Roggenplaat (optimalisatie), Katse Plaat	Broedvogeleiland en buitendijks ontwikkelen (7 eilandenplan) en andere locaties buiten 7 eilandenplan (actieplan Deltanatuur)	Actieplan Deltanatuur, herstel kustbroedvogels	Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Provincie Zeeland, rijkswaterstaat	4.000.000
Optimaliseren inrichting	C2	H1310_A (160 ha), H1320 (227 ha), H1330_A (243ha), H2130_A (1,2 ha), H2160 (0.5ha)	Diverse locaties	aanbrengen schelpenstrandjes t.b.v. kustbroedvogels	Op diverse locaties aan de randen van de Oosterschelde (buitendijks) zijn er mogelijkheden voor aanbrengen van schelpenstrandjes.	Natuurmonumenten, i.s.m. Waterschap, Rijkswaterstaat, provincie Zeeland en NPO	100.000
Optimaliseren inrichting	C2	H1310_A (160 ha), H1320 (227 ha), H1330_A (243ha), H2130_A (1,2 ha), H2160 (0.5ha)	Oosterschelde	Versterken hoog water vluchtplaatsen o.a. slikken van Viane. Vismigratie mogelijk maken tussen Oosterschelde en het Volkerak-Zoommeer	nieuwe strekdammen of binnendijkse oplossingen. De Rammegors verbinden met naastgelegen polder zou diverse opgaven combineren mogelijk kunnen	Provincie Zeeland/TBO	4.000.000

Categorie		Effect op habitattype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
					maken binnen de Ruimtelijke Puzzel van NOVEX.		
Optimaliseringen inrichting	C 2	H1160 en broedvogels en niet broedvogels	Galgeplaat	Verdere uitwerking zandsuppletie en realisatie	regionale bijdrage aan zandsuppletie Galgeplaat Regio streeft naar totaal aan € 2.5 milj cofinanciering. Daarbij wordt gekeken naar EU-subsidiemiddelen. Bijdrage prov 1 miljoen	Rijkswaterstaat	2.000.000
Optimaliseringen inrichting	C 2	H1310_A (160 ha), H1320 (227 ha), H1330_A (243ha), H2130_A (1,2 ha), H2160 (0.5ha)	Noordkust Zuid beveland naast Rattenkaai	Opschalen erosieremmende maatregelen na afronding Pilot	Behoud slikken en schorren	Natuurmonumenten	500.000
Overgangszones	D	H1310_A (160 ha), H1320 (227 ha), H1330_A (243ha), H2130_A (1,2 ha), H2160 (0.5ha)	Hele zuidkust Schouwen, Zuidkust Tholen, Noordkust Noord beveland	Natuurinclusieve landbouw	Hoog grondwaterpeil, uitgesteld maai-beheer, stoppelvelden in de winter, kruidenrijke akkerlanden, extensiveren agrarisch beheer	Provincie Zeeland, poldernatuur	1.500.000
Overgangszones	D	H1340 Noordse woelmuis	Zuidkust schouwen	Creeren verbindingss Noordse Woelmuis	Onderdeel Groenblauwedoording	Natuurmonumenten, Provincie Zeeland, Staatsbosbeheer en Waterschap	100.000
Overgangszones	D	H1310_A (160 ha), H1320 (227 ha), H1330_A (243ha), H2130_A (1,2 ha), H2160 (0.5ha)	Noordkust beveland binnendijks gebieden	Experimenteergronden;	Extensivering, natuurinclusieve landbouw, stikstofreductie, hydrologie, agrarische biodiversiteit en als onderdeel daarvan Ganzenafleidingsgebieden / inrichten gebieden voor ganzen met bijbehorende beheertypen	Staatsbosbeheer	1.000.000
Overige kwaliteit	E	H1310_A (160 ha), H1320 (227 ha), H1330_A (243ha), H2130_A	Op diverse plekken rondom de Oosterschelde	Ontwikkelen locaties voor het snijden van zeegroenten	recreatiedruk TBB (toegang beperkend besluit) gebieden verminderen. 7 locaties binnen- en buitendijks. Aanleg en verwerving	Provincie Zeeland	5.000.000

Categorie		Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
		(1,2 ha), H2160 (0.5ha)					
Overige kwaliteit	E	H1310_A (160 ha), H1320 (227 ha), H1330_A (243ha), H2130_A (1,2 ha), H2160 (0.5ha)	Oesterdam, en dam tussen oosterschelde en krammer volkerak	Recreatiezonering aanbrengen, creëren rustgebied overwinterende vogels,	recreatiedruk verminderen, in dit gebied zit 15% van de overwinterende fuuten van Nederland, recreatiezonering (incl handhaving en voorlichting)	Provincie Zeeland	200.000
Overige kwaliteit	E	H1310_A (160 ha), H1320 (227 ha), H1330_A (243ha), H2130_A (1,2 ha), H2160 (0.5ha)	Inlaag Kattendijke (tussen Wemeldinge en Wilhelmina dorp)	Geen nieuwe recreatieontwikkelingen in de inlagen kattendijke	recreatie druk verminderen (handhaving en voorlichting)	Provincie Zeeland	150.000
Overige kwaliteit	E	H1310_A (160 ha), H1320 (227 ha), H1330_A (243ha), H2130_A (1,2 ha), H2160 (0.5ha)	Schelphoek zuidkust schouwen	Recreatiezonering aanbrengen	er vindt veel verstoring plaats op de eilanden, deze minder toegankelijk maken	Provincie Zeeland	50.000

2.5 Natura 2000-gebied Grevelingen (115)

(Bron: Natuurbeheerplan Deltawateren, deelgebied Grevelingen, 2016-2022)

De Grevelingen is een voormalige zeearm gelegen tussen Goeree-Overflakkee en Schouwen-Duiveland. Het is sinds de afsluiting door de Deltawerken het grootste zoutwatermeer van Europa en bevat een aantal eilanden waar uitgestrekte, soortenrijke duinvalleibegroeiingen en zilte pionier gemeenschappen voorkomen, alsmede uitgestrekte oeverlanden (onder meer de Slikken van Flakkee) met zilte begroeiingen, graslanden, ruigten,

struwelen en bos. Mede dankzij de geïsoleerde ligging van de eilanden (de voormalige zandplaten Hompelvoet, Veermansplaat, Kleine Veermansplaat, Grote en Kleine Stampersplaat) vormt de Grevelingen een van de belangrijkste leefgebieden voor de noordse woelmuis in Zuidwest-Nederland.

2.5.1 Instandhoudingsdoelen

Groep	Cluster	Instandhoudingsdoelstelling
Habitattypen		Duindoornstruwelen (H2160)
		Kruipwilstruwelen (H2170)
		Grijze duinen (kalkrijk) (H2130A)
		Ruigten en zomen (harig wilgenroosje) (H6430B)
		Schorren en ziltgraslanden (H1330B)
		Vochtige Duinvalleien (kalkrijk) (H21908)
		Zilte pioniersbegroeiingen (zeekraal) (H1310A)
		Zilte pionierbegroeiingen (zeevetmuur) H1310B)
Habitatsoorten	Planten	Groenknolorchis (H1903)
	Zoogdieren	Noordse woelmuis (H1340)
		Grijze zeehond (H1364)
		Gewone zeehond (H1365)
Broedvogels	Kustbroedvogels	Kluut (A132)
		Bontbekplevier (A137)
		Strandplevier (A138)
		Grote stern (A191)
		Visdief (A193)
		Dwergstern (A195)
	Moerasbroedvogels / roofvogels	Bruine kiekendief (A081)
Niet-broedvogels	Steltvogels	Kluut (A132)
		Bontbekplevier (A137)
		Strandplevier (A138)
		Bonte strandloper (A149)
		Goudplevier (A140)
		Rosse Grutto (A157)
		Scholekster (A130)
		Steenloper (A169)
		Tureluur (A162)
		Wulp (A160)

Groep	Cluster	Instandhoudingsdoelstelling
		Zilverplevier (A141)
	Viseters	Aalscholver (A017)
		Dodaars (A004)
		Fuut (A005)
		Geoorde fuut (A008)
		Kleine zilverreiger (A026)
		Kuifduiker (A007)
		Lepelaar (A034)
		Middelste zaagbek (A069)
	Ganzen, eenden en zwanen	Bergeend (A048)
		Brandgans (A045)
		Brilduiker (A067)
		Grauwe gans (A043)
		Kleine zwaan (A037)
		Kolgans (A041)
		Krakeend (A051)
		Meerkoet (A125)
		Pijlstraat (A054)
		Rotgans (A046)
		Slobeend (A056)
		Smient (A050)
		Wilde eend (A053)
		Wintertaling (A052)
	Roofvogels	Slechtvalk (A103)

2.5.2 Voornaamste knelpunten

Het Programma Natuur 2021-2030 richt zich op kwaliteitsverbetering van binnendijks gelegen habitattypen.

1. Vermesting en verzuring
2. Versnippering
3. Oppervlakte (omvang) en kwaliteit van habitat en leefgebieden

Stikstofdepositie Grevelingen

Elk stikstofgevoelig habitat in de Grevelingen heeft wel (variërend van matig tot sterke) overbelasting. Voornamelijk zijn de habitattypen: H2190B Vochtige duinvalleien (kalkrijk), H2130A grijze duinen (kalkrijk) (met lage KDW) en H2160 duindoornstruwelen het meest overbelast binnen het gebied. Zowel in het gedeelte gelegen in Zuid-Holland als in Zeeland. Stikstof in het gebied is van invloed op de broedgelegenheid van kale grond broeders. De kwaliteit van de broedeilanden neemt af doordat deze

eilanden sneller begroeiën door de overmaat aan stikstof. Stikstof leidt tot een verhoogde productiviteit en versnelde successie.

Zie voor de stikstofoverbelasting van de Grevelingen bijlage 2. “Stikstofoverbelasting per Natura 2000-gebied”.

2.5.3 Relevante bronnen

- Natura 2000 beheerplan Deltawateren, deelgebied Grevelingen, 2016-2022
- Strategische aanpak stikstof Zeeland, 2020
- Systeemrapportage Grevelingen (eerste opzet 2020),
- Natuurrapportage Zeeland, 2019 Stikstofanalyses (versie 15 december 2020) die in samenwerking met RIVM en LNV door de provincies zijn uitgevoerd.
- Ecologisch Onderzoek Getij Grevelingen, M.Tangelder et.all. Wageningen University & Research rapport C089/19 (2019)
- Ecologische effecten veranderd Peilbeheer Grevelingen: Inschatting effecten aangepaste varianten in peilbeheer op onderwaternatuur en de Natura 2000 instandhoudingsdoelen, Wijsman, J.W.M., Tangelder, M.1, Hamer, A., Janssen, J.A.M., Van Rooijen, N.M. en Hoekstein, M, Wageningen Marine Research rapport C066/22A (2022)
- Getij Grevelingen: Rapportage Maatregelen Natuur & Extra Maatregelen Natuurbeheer, Sweco Nederland B.V., projectnummer: 51010150, 2022

2.5.4 Natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2021-2023 op hoofdlijnen (eerste Fase)

Eerste Fase:

	Maatregelen	Effect op voornaamste knelpunt(en)	Effect op habitattypen(n)
1	Versnelling realisatie NNZ/verwerving en inrichting essentiële sleutelhectares 2-5 ha, versterking en uitbreiding project Dijkwater i.r.t. Natuurwinstplan Grevelingen	1,2 en 3	H1330B, H2190B en overige soorten: > 10 ha
2	Natuurherstel en behoud stikstof overbelaste N2000 Natuur, o.a. op eilanden Grevelingen en binnendijkse dijkwater	1, 2 en 3	H1330B, H2190ABen overige soorten: > 10 ha
3	Intensivering reguleren van recreatie (VT&H). Extra capaciteit, voorlichting en regulatie betreding door recreatie	1, 2 en 3	H1330B, H2190B en overige soorten: > 10 ha
4	Extensivering bemesting en reductie van lokale stikstofemissie rondom Grevelingen door in te zetten op vergroening en versterking (aanwezige) natuur en verbindingen (en het instant houden daarvan).	1, 2 en 3	H1330B, H2130A, H2190B en overige soorten: > 10 ha

2.5.5 Natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2024-2030 op hoofdlijnen (Tweede fase)

	Maatregelen	Effect op voornaamste knelpunt(en)	Effect op habitatype(n)
1	Ophogen bestaande oeververdedigingen eilanden Deze maatregelen zijn noodzakelijk om de bestaande oevers tegen extra erosie te ☐ beschermen	1,2 en 3	En overige soorten > 10 ha
2	Extra maaien en afvoeren eilanden Grevelingen Deze maatregel betreft het extra maaien en afvoeren van het maaisel van vochtige duinvalleien om de effecten van stikstofdepositie teniet te doen. Deze maatregel dient eens in de 20 jaar te worden uitgevoerd.	1, 2 en 3	H2190A, H2130A En overige soorten: > 10 ha
3	Herstel bestaande vogeleilandjes Uit de praktijk blijkt dat de bestaande vogeleilandjes in de loop van de tijd eroderen en begroeid raken. Als reguliere beheermaatregelen dienen hier een keer per 10 jaar herstelmaatregelen te worden uitgevoerd in de vorm van het aanvullen van zand en schelpen en het verwijderen van de aanwezige begroeiing. De aanleg is voorzien als achterstallig onderhoud in de komende jaren en vanaf 2030 elk 10 jaar.	1, 2 en 3	Broedvogels: Kluut (A132) Bontbekplevier (A137) Strandplevier (A138) Grote stern (A191) Visdief (A193) Dwergstern (A195)
4	Aanleg vogeleilanden* De aanleg van de vogeleilandjes is noodzakelijk om de autonome afname van geschikt broedgebied door voortgaande vegetatiesuccessie als gevolg van de huidige stikstofbelasting . De aanleg is tweemaal voorzien als ☐ achterstallig onderhoud in de komende jaren en in 2030.	1, 2 en 3	H1330B, Broedvogels: Kluut (A132) Bontbekplevier (A137) Strandplevier (A138) Grote stern (A191) Visdief (A193) Dwergstern (A195)

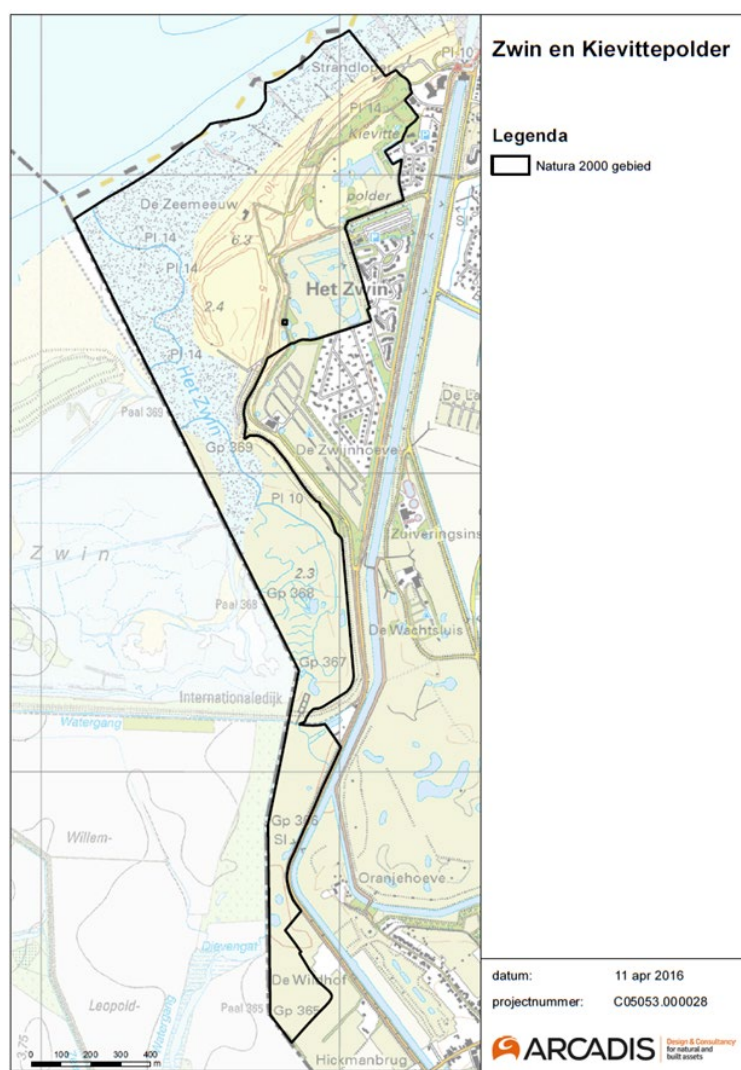
2.5.7 Maatregelpakket Programma Natuur Grevelingen in detail, 2024-2030

Categorie		Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Hydrologische verbeteringen	B	H1330B, H2190B, H2130_B, H2170, H2160, H1310_A en B en overige soorten: > 10 ha	Grevelingendam	realiseren zout/zoet-overgang KV (Zuid-Holland) zoet zout vismigratie	Vismigratie mogelijk maken tussen de Grevelingen en Krammer Volkerak.	Provincie Zeeland/ waterschap scheldestromen	500.000
Hydrologische verbeteringen	B	H1330B, H13130_A en B, H2190B en soorten (A137, A195, A410, A132, A157, A130, A169, A138, A162, A160, A141: > 10 ha	Polder gemalen	realiseren zout/zoet-overgang en vispassage polderwater	naar binnenwateren: Realiseren zoet-zout overgangen en vismigratie bij bestaande gemalen. Zoet polderwater beter gebruiken door het over intergetijdengebied of schor te laten lopen. Eisen stellen aan kwaliteit (voorzuiivering binnendijkse bufferzone nodig, ook tegen zoutlek). Mogelijkheden onderzoeken om de overgang van gemaal naar Grevelingenmeer natuurlijker vorm te geven.	Provincie Zeeland/ waterschap scheldestromen, Staatsbosbeheer	1.500.000
Hydrologische verbeteringen	B	H1330B, H2190B, H2130_B, H2170, H2160, H1310_A en B en overige soorten: > 10 ha	Grevelingendam	Verbinden Oosterschelde-Grevelingen	Verbinden Oosterschelde met de Grevelingen. T.b.v. vismigratie bij sluiting Flakkeese spuisluis ivm algenprotocol	Rijkswaterstaat	1.500.000
Optimaliseren inrichting	C2	H1330B, H13130_A en B, H2190B en soorten (A137, A195, A410, A132, A157, A130, A169, A138, A162, A160, A141: > 10 ha	Gehele GR	Tijdelijke kunstmatige eilanden	Broedvogels	Provincie Zeeland	1.500.000
Optimaliseren inrichting	C2	H1330B, H13130_A en B, H2190B en soorten (A137, A195, A410, A132, A157, A130, A169, A138, A162, A160, A141: > 10 ha	Dijkwater	Dijkwater versterken	Ontwikkelen nieuwe natuur, systeem robuuster en veerkrachtiger maken, dijkverlegging/doorsnijding om deltanatuur mogelijk te maken. Anders binnendijkse zilte natuur. Verzachten randen kerngebied met natuurinclusieve landbouw	Staatsbosbeheer	750.000
Overgangszones	D	H1330B, H2190B, H2130_B, H2170, H2160, H1310_A en B en overige soorten: > 10 ha	Karrevelden Scharendijke	Niet bemesten	Agrarisch gebied met ecologische waarde, natuur van maken of agrarisch beheervergoeding. Ontwikkeling binnendijkse brakke natuur, realiseren zout-zoet overgang en vismigratie. Bufferzone en verzachten van randen kerngebied met natuurinclusieve landbouw / zilte teelten.	Provincie Zeeland	100.000

Categorie	Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Overgangszones	D H1330B, H2190B, H2130_B, H2170, H2160, H1310_A en B en overige soorten: > 10 ha		Experimenteergronden;	Extensivering, natuurinclusieve landbouw, stikstofreductie, hydrologie, agrarische biodiversiteit en als onderdeel daarvan Ganzenafleringsgebieden / inrichten gebieden voor ganzen met bijbehorende beheertypen	Provincie Zeeland	1.000.000

2.6 Natura 2000-gebied Zwin en Kievittepolder (123)

(Bron: beheerplan NATURA 2000 Zwin en Kievittepolder 2017-2023)

Het Zwin behoort tot de Noordwest- Europese kustduinen tussen Noord- Frankrijk en Denemarken. Er zijn verschillende delta's die de duinenrij doorbreken, waaronder het Zwin. Het gebied is uniek in zijn landschappelijke en geomorfologische waarden die worden vertegenwoordigd door strand, schor en slik gebied dat doorloopt van duinen tot in de achterliggende polders. De grote variatie aan vegetatietypen en landschapstypen zorgen voor de hoogste biodiversiteit aan de Vlaamse Kust (Cosyns et al., 2014). De internationale Zwincommissie is ertoe aangewezen om het internationale natuurgebied te behouden. Het Vlaamse deel van het Zwin betreft een veel grotere oppervlakte dan het huidige Nederlandse deel. Het Zwin is tussen 2016 en 2019 uitgebreid met 120 hectare, om de toekomst van dit unieke getijdengebied veilig te stellen. Hiervan is er circa 10 hectare gerealiseerd op Nederlands

grondgebied en het resterende (grootste) gedeelte op Vlaams grondgebied. De grensoverschrijdende Zwinuitbreiding is ontstaan om de verzanding van het Zwin duurzaam aan te pakken en gelijktijdig de oppervlakte aan 'getijdennatuur' aanzienlijk te vergroten. De monding van de Zwingeuil is verbreed en uitgediept om te voorkomen dat het Zwin op termijn zou worden afgesnoerd van de Noordzee en daarmee zou ontwikkelen tot een steeds zoeter wordend systeem. (natuurdoelanalyse Natura 2000-gebied Zwin en Kievittepolder, 2023).

2.6.1 Instandhoudingsdoelstellingen

Instandhoudingsdoelstellingen voor Natura 2000-gebied Zwin & Kievittepolder.

*Prioritaire habitats zijn gemarkeerd met een **.

Code	Omschrijving	Verkorte naam	Doelstelling
Habitattypen			
H1140 Subtype A	Bij eb droogvallende slikwadden en zandplaten	Slik- en zandplaten (getijdengebied)	Behoud oppervlakte en verbetering kwaliteit
H1140 Subtype B	Bij eb droogvallende slikwadden en zandplaten	Slik- en zandplaten (Noordzee-kustzone)	Behoud oppervlakte en behoud kwaliteit
H1310 Subtype A	Eenjarige pioniersvegetaties van slik- en zandgebieden met <i>Salicornia</i> spp. en andere zoutminnende planten	Zilte pionier begroeiingen (zeekraal)	Uitbreiding oppervlakte en behoud kwaliteit
H1320	Schorren met slijkgrasvegetatie (<i>Spartinion maritimae</i>)	Slijkgrasvelden	Behoud oppervlakte en kwaliteit
H1330 Subtype A	Atlantische schorren (<i>Glauco-Puccinellietalia maritimae</i>) buitendijks (subtype A)	Schorren en zilte graslanden	Behoud oppervlakte en verbetering kwaliteit
H1330 Subtype B	Atlantische schorren (<i>Glauco-Puccinellietalia maritimae</i>) binnendijks (subtype B)	Schorren en zilte graslanden	Behoud oppervlakte en behoud kwaliteit
H2120	Wandelende duinen op de strandwal met <i>Ammophila arenaria</i> ("witte duinen")	Witte duinen	Behoud oppervlakte en verbetering kwaliteit
*H2130 Subtype A	Vastgelegde kustduinen met kruidvegetatie ("grijze duinen")	Grijze duinen	Behoud oppervlakte en kwaliteit
H2160	Duinen met <i>Hippophaë rhamnoides</i>	Duindoornstruwelen	Behoud oppervlakte en kwaliteit
H2180B	Beboste duinen van het Atlantische, continentale en boreale gebied, vochtig	Duinbossen	Behoud oppervlakte en kwaliteit
H2180C	Beboste duinen van het Atlantische, continentale en boreale gebied, binnenduinderand	Duinbossen	Behoud oppervlakte en kwaliteit
H2190A	Open water	Vochtige duinvalleien	Behoud oppervlakte en kwaliteit
H2190B	Kalkrijk	Vochtige duinvalleien	Behoud oppervlakte en kwaliteit
H2190D	Hoge moerasplanten	Vochtige duinvalleien	Behoud oppervlakte en kwaliteit
Habitatrichtlijnsoorten			

Code	Omschrijving	Verkorte naam	Doelstelling
H1014	Nauwe korfslak		Behoud omvang en kwaliteit leefgebied
H1166	Kamsalamander		Uitbreiding omvang en verbetering kwaliteit leefgebied
Vogelrichtlijnsoorten (niet-broedvogels)			
A026	Kleine zilverreiger		Behoud omvang en kwaliteit leefgebied met een draagkracht voor een populatie van gemiddeld 9 vogels (seizoen maximum)

2.6.2 Voornaamste knelpunten en accenten voor nemen van maatregelen

1. Verdroging (versterkt door klimaatverandering)
2. Vermesting en (versnelde) successie
3. Dynamiek, o.a. verstuing
4. Versnippering
5. Omvang en kwaliteit habitattypen en leefgebieden (habitatrichtlijn soorten en vogelrichtlijn soort)
6. Exotendruk (o.a. Rimpelroos)

Zie voor de stikstofoverbelasting van de Zwin en Kievittepolder bijlage 2. "Stikstofoverbelasting per Natura 2000-gebied".

2.6.3 Relevante bronnen

- Natuurdoelanalyse natura 2000-gebied Zwin en Kievittepolder, 2023
- Monitoring natuurherstel in het grensoverschrijdende zwin 2011-2021, geschreven door Cosyns, 2022.
- Aeries monitor 2022
- Gebiedsanalyse Zwin en Kievittepolder, 2017.
- Natura 2000 beheerplan Zwin en Kievittepolder, 2017-2023.

2.6.4 Natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2024-2030 op hoofdlijnen

	Maatregelen		Effect op voornaamste knelpunt(en)	Effect op doelstelling
1	Versnelling van verwerving en optimalisering van de inrichting van natuurgebieden	Betreft realisatie (verwerving, optimalisering en inrichting) essentiële of benodigde sleutelhectares binnen en buiten NNZ gericht op systeemherstel (o.a. hydrologie) Natura2000 en overige Natuur. Zoekbieden ook binnen overgangszones rondom stikstofoverbelaste N2000 natuur.	4,5,6	H1166
2	Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Actieve stimulering extensivering van bemesting of stoppen van bemesting gericht op reductie van stikstof door stimuleren vergroening en natuurinclusieve landbouw binnen het Landelijk Gebied aangrenzend en rondom Zwin en Kievittepolder (NL-zijde) betreft. Natuur en landschap versterking in synergie met wateropgaven (KRW, WB21 en klimaatadaptatie). Voorbeelden concrete maatregelen: v aanleg (houtige) landschapselementen, brede natuurvriendelijke oevers en overhoeken, teeltvrije zones, strokenteelt, inrichting van overhoeken en kleinschalige natuurontwikkeling binnen agrarisch gebied.	1,2,4,5	H2190A, H1166, H1330B

	Maatregelen		Effect op voornaamste knelpunt(en)	Effect op doelstelling
3	Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Instandhouding (gerealiseerde) natuuroppervlak aangrenzend en rondom Natura 2000-gebied Zwin en Kievittepolder (NL-zijde) gericht op reductie van stikstof emissies (samenhang met project 2a). Sluit aan bij spoor 1b. Programma Natuur	4,5	H2190A, H1330B
4	Overige kwaliteitsmaatregelen bovenop het Natuurpact	Aanvullend beheer bovenop huidige inspanning noodzakelijk door de verwijdering van exoten. Accent ligt bij Zwin en Kievittepolder op: Rimpelroos, Dijkviltbraam en Reuzenberenklauw	3,5,6	H2180B,H2180C, H2130A, H2120, H2160, H1166
5	Versnelling van verwerving en optimalisering van de inrichting van natuurgebieden, verbetering kwaliteit van natuurgebieden en maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Extensivering bemesting en reductie van stikstof: Betreft versterking verbinding Zwin en Kievittepolder met vestigingswallen Retranchement. Strookuitbreiding langs tracé van 10 mtr over 8 km (uitbreiding 8 ha oppervlak). Tevens kwaliteitsverbetering door aangepaste beheermaatregelen. O.a. begrazing, extra maaien en afvoeren > verwijdering aanwezige stikstof > toename verspreiding gevoelige soorten.	2, 3, 4, 5	Buiten N2000 gebied: H1166 Binnen N2000 gebied (verbeteren beheer): H1310A, H1320, H1330A, H2190A, H2190B, H2190D, H2130A, H1014, H1166

2.6.3 Maatregelenpakket Programma Natuur Zwin en Kievittepolder fase 2 2024-2030

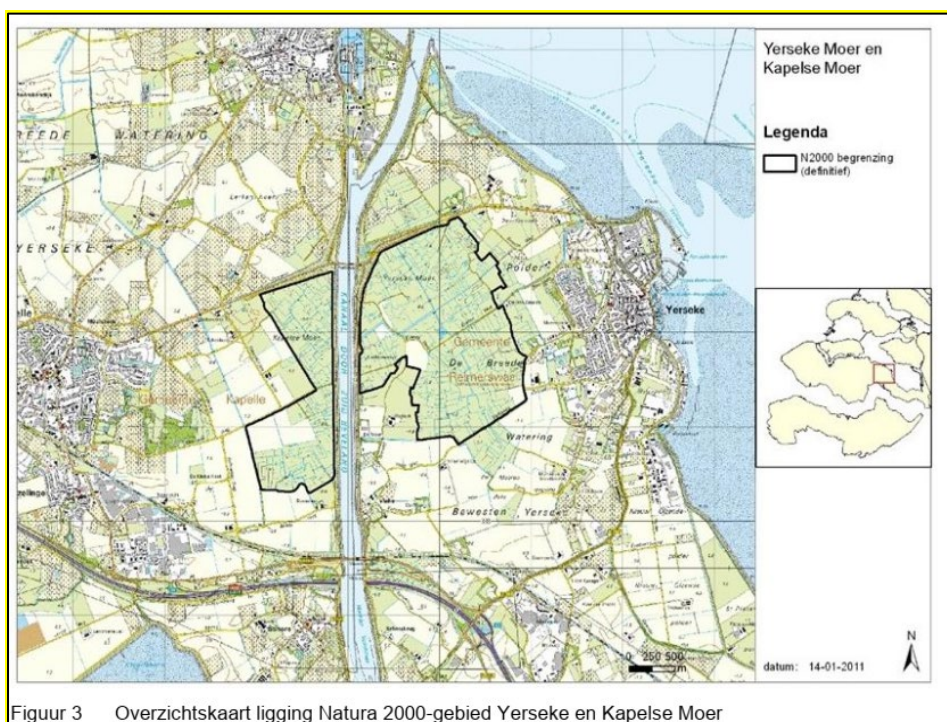
Zie voor de over programmering vanuit Programma Natuur fase 1 bijlage 3.

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Verbetering Kwaliteit	A	H1310A 1ha., H1320 0ha., H1330A 17ha.	Buitendijkse deel Zwin en Kievittepolder (het schor)	Begrazing Schor of alternatieven	Het inzetten van begrazing ter verbetering van de kwaliteit. Hierbij kunnen ook naar alternatieven worden gekeken voor het terugzetten van successiestadia.	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	75.000
Verbetering Kwaliteit	A	H1140A 18ha., H1140B 30ha., H1310A 1ha., H1320 0ha., H1330A 17ha., H1330B 2ha., H2120 4ha., H2130A 0ha., H2160 12ha., H2180B 0ha., H2180C 3ha., H2190A 0ha., H2190B 1ha., H2190D 0ha., H1014	Zwin, Kievittepolder, Oudelandsepolder, Zwinweide	Onderzoek / Monitoring abiotische condities	Ten gunste van bijsturen / opstellen beheer en (herstel) maatregelen	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	30.000
Verbetering kwaliteit	A	H1014	Duinendijk/rij in de Kievittepolder, Oudelandsepolder, Zwin	Terugzetten van verruiging. Onderzoek naar mogelijkheden begrazingsvrije zones	Ten gunste van bestaand leefgebied	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	40.000

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Verbetering kwaliteit	A	H2120 4ha., H1014		Stimuleren / vergroten dynamiek	Vergroten dynamiek: kleinschalige verstuiwing t.b.v. leefgebied H1014 en klein- of grootschalige verstuiwing t.b.v. H2110.	Provincie Zeeland, het Zeeuwse Landschap	100.000
Verbetering kwaliteit	A	H2190A 0ha.	Kievittepolder, Oudelandsepolder	Onderzoek naar relatie stikstof - kwaliteit en oppervlak van H2190A	Ten gunste van bestaand gebied	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	15.000
Verbetering kwaliteit	A	H2130A 0ha.	Duinendijk/rij in de Kievittepolder en Oudelandsepolder	Onderzoek naar uitbreiding van het relatief kleine areaal	Ten gunste van duurzame instandhouding	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	30.000
Verbetering Kwaliteit	A	H2130A 69 ha., H2130B 448ha., H2130C 40ha., H2160 378ha., H2180A 74ha., H2180B 35ha., H2180C 98ha., H2190D 15ha., H6410	Zwin, Kievittepolder, Oudelandsepolder, Zwinweide	Uitbreiding monitoring typische en kenmerkende soorten	Extra monitoring om beter de kwaliteit van de habitatypen te kunnen volgen/evalueren.	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	50.000
Hydrologische verbetering	B	H2180B 0ha., H2180C 3ha., H2190A 0ha., H2190D 0ha.	Kievittepolder	Onderzoek naar mogelijkheden voor hydrologische herstel / Uitvoeren van desbetreffende maatregelen	T.b.v. het formuleren van maatregelen gericht op het verminderen van verdroging en toename van de invloed (waar dit wenselijk is) van kwel - ter verbetering van kwaliteit en uitbreiding areaal	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	50.000
Overig Kwaliteit	E	H1140A 18ha., H1140B 30ha., H1310A 1ha., H1320 0ha., H1330A 17ha., H1330B 2ha., H2120 4ha., H2130A 0ha., H2160 12ha., H2180B 0ha., H2180C 3ha., H2190A 0ha., H2190B 1ha., H2190D 0ha., H1014	Zwin, Kievittepolder, Oudelandsepolder, Zwinweide	Onderzoek / Monitoring recreatief gebruik	Ten gunste van bijsturen / opstellen beheer en (herstel) maatregelen	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	30.000
Overig Kwaliteit	E	H2160 12ha.	Kievittepolder, Oudelandsepolder	Onderzoek naar de mogelijkheden voor het creëren van meer rust voor o.a. de struweelvogels		Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	40.000

2.7 Natura 2000-gebied Yerseke en Kapelse Moer (121)

(Bron: NATURA 2000 natuurbeheerplan Natura 2000, 2018-2024)

Figuur 3 Overzichtkaart ligging Natura 2000-gebied Yerseke en Kapelse Moer

Het Natura 2000-gebied Yerseke en Kapelse Moer behoort tot een van de oudste polderkernen van Zeeland die in de twaalfde eeuw is bedijkt. Dit gebied vormt een van de laatste stukken authentiek Zeeuws polderlandschap. Zowel de Yerseke als Kapelse Moer worden gekenmerkt door holle en bolle graslanden, mozaïek van zoete en zilte vegetatie met hier en daar heggen en oude drinkputten.

Aan de ligging van de slootjes is het oude, kleinschalige verkavelingspatroon nog herkenbaar. Tot in de 16e eeuw werd in de Moeren zout gewonnen door het zoute veen te delven en te verbranden. De ontstane putten werden daarna weer gedempt met uitgegraven klei. Dit moereren gaf een vrij regelmatig holle-bollig terrein. Dit reliëf is nog steeds herkenbaar.

Ook de kreekkruggen zorgen voor reliëf. Oorspronkelijk waren dit de oevers van verlande geulen. De kreekkruggen bestaan geheel uit zand of zandige klei, het veen is hier door overstromingen geheel of grotendeels weggespoeld. Daartussen liggen lagere stukken met een laagje klei op het overgebleven veen. Deze lage en natte gedeelten heten poelgronden. Het verschil in hoogte wordt bovendien in de loop van de tijd versterkt, doordat het veerkrachtige veen wordt samengedrukt door de erop liggende kleilaag. Dit patroon van kreekkruggen en poelgronden is karakteristiek voor de oude kernen van de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden (Beenhakker, 2003). In delen van de graslanden van het Natura 2000 gebied worden bijzondere paddenstoelsoorten gevonden, waaronder zeldzame wasplaten.

De Yerseke en Kapelse Moer is aangewezen als habitatrictlijngebied ten behoeve van een tweetal habitattypen: H1310A Zilte pionier begroeiingen (zeekraal) en Schorren en zilte graslanden (binnendijs) H1330B. Daarnaast is het Natura 2000-gebied ook aangewezen voor twee vogelrichtlijnsoorten: de kolgans (A041) en de smient (A050). Het gebied heeft voor de kolgans (*Anser albifrons*) een belangrijke functie als foerageergebied. De instandhoudingsdoelstelling is behoud van oppervlakte en kwaliteit leefgebied met een draagkracht voor 1.700 vogels. De instandhoudingsdoelstelling voor de smient (*Mareca penelope*) staat op 410 vogels. Naast de aangewezen doelstellingen betreft de Yerseke en Kapelse Moer ook een belangrijk weidevogelgebied met noemenswaardige populaties, bijvoorbeeld de grutto.

2.7.1 Instandhoudingsdoelen

Habitattypen en Vogelrichtlijnsoorten van Natura 2000 en samengevatte instandhoudingsdoelstellingen:

Code	Omschrijving	Doelstelling
<i>Habitattypen</i>		
H1310A	Eenjarige pioniersvegetaties van slik- en zandgebieden met <i>Salicornia</i> spp. en andere zoutminnende planten	Behoud van oppervlakte en kwaliteit
H1330B	Schorren en zilte graslanden (binnendijs)	Behoud van oppervlakte en kwaliteit. En een wateropgave
<i>Vogelrichtlijnsoorten (niet-broedvogels)</i>		
A041	Kolgans	Behoud van omvang en kwaliteit leefgebied met een draagkracht voor een populatie van gemiddeld 1.700 vogels (seizoensgemiddelde)
A050	Smient	Behoud van omvang en kwaliteit leefgebied met een draagkracht voor een populatie van gemiddeld 410 vogels (seizoensgemiddelde)

2.7.2 Voornaamste knelpunten en accenten voor nemen van maatregelen

1. Verdroging (versterkt door klimaatverandering)
2. Vermesting en (versnelde) successie
3. Verzoeting (verdunding zilte kwel, voornamelijk winter halfjaar)
4. Grond- en oppervlaktewaterkwaliteit
5. Kwaliteit van doelstellingen (habitattype en leefgebied vogelrichtlijnsoorten, voornamelijk gericht op de kolgans)

Zie voor de stikstofoverbelasting van de Yerseke en Kapelse Moer bijlage 2. "Stikstofoverbelasting per Natura 2000-gebied".

2.7.3 Relevante bronnen

- Natuurdoelanalyse Natura 2000-gebied Yerseke en Kapelse Moer, 2022
- Naar een klimaatbestendig Kapelse moer, 2020
- Eindevaluatie vernattingspilot Yerseke en Kapelse Moer, Calle, 2022
- Onderzoek peilwijziging Yerseke en Kapelse moer, 2022
- Aeries Monitor, 2022
- Natura 2000 beheerplan Yerseke en Kapelse Moer 2018-2024
- Tussenevaluatie vernattingspilot Yerseke Moer 2018.
- Natuurrapportage Zeeland, 2019.

2.7.4 Additionele natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2021-2023 (2025) op hoofdlijnen

	Maatregel	Nadere Toelichting	Effect op voornaamste knelpunt(en)	Effect op doelstelling
1	Hydrologische verbetering	Antiverdroging en verdere benodigde analyse Natura2000: Betreft landschapsecologisch onderzoek/hydrologisch onderzoek gericht op nemen van effectieve maatregelen voor de periode 2023-2030. Relatie met beheerplannen Natura2000. Modelmatige analyses waarbij deze gekoppeld worden met de Integrale gebiedsanalyses van waterschap Scheldestromen. Accent Yerseke en Kapelse moer hydrologie: betreft in stand houden en versterken zilte kwel en vasthouden (zout)water.	1, 3,5	H1310A, H1330B, A041, A050.

2	Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Actieve stimulering extensivering van bemesting of stoppen van bemesting gericht op reductie van stikstof door stimuleren vergroening binnen het Landelijk Gebied. Toename natuuroppervlak. Accent voor Yerseke en Kapelse moer daarbij op Natuur en landschapversterking in synergie met wateropgaven (KRW, WB21 en klimaatadaptatie) en vormen van natuurinclusieve landbouw (binnen Zeeland "volhoudbare landbouw"). Voorbeelden concrete maatregelen: Brede natuurvriendelijke oevers en overhoeken en laagten, teeltvrije zones van 10-20 mtr, landschapselementen. Stimulatie via subsidieregeling.	2, 4, 5	Verbetering kwaliteit buiten N2000: A041 Reductie stikstof: behoud van graslandpaddestoelen
3	Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Instandhouding (gerealiseerde) natuur aangrenzend en rondom Natura 2000-gebied Yerseke en Kapelse moer, gericht op reductie van stikstof emissies op stikstof overbelaste N2000 natuur (samenhang met project 3a). Instandhouding of (aangepast) beheer van gerealiseerde en bestaande natuurlijke inrichtingen of gericht op natuurontwikkeling aangrenzend en rondom het Natura 2000 gebied.	2, 5	A041
4	Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden, verbetering hydrologie en verbetering kwaliteit van natuurgebieden	Gericht op reductie van stikstof: Stimulering Natuurinclusieve landbouw binnen multifunctionele zones tussen Yerseke moer en de Vlaakse moer. Betreft strokenteelt en andere vormen van Natuurinclusieve landbouw.	1,2,3,4	Verbeteren hydrologie: H1310A, H1330B, A041, A050. Reductie stikstof: behoud graslandpaddestoelen

2.7.5 Maatregelpakket Yerseke en Kapelse Moer Programma Natuur fase 2 (2024-2030)

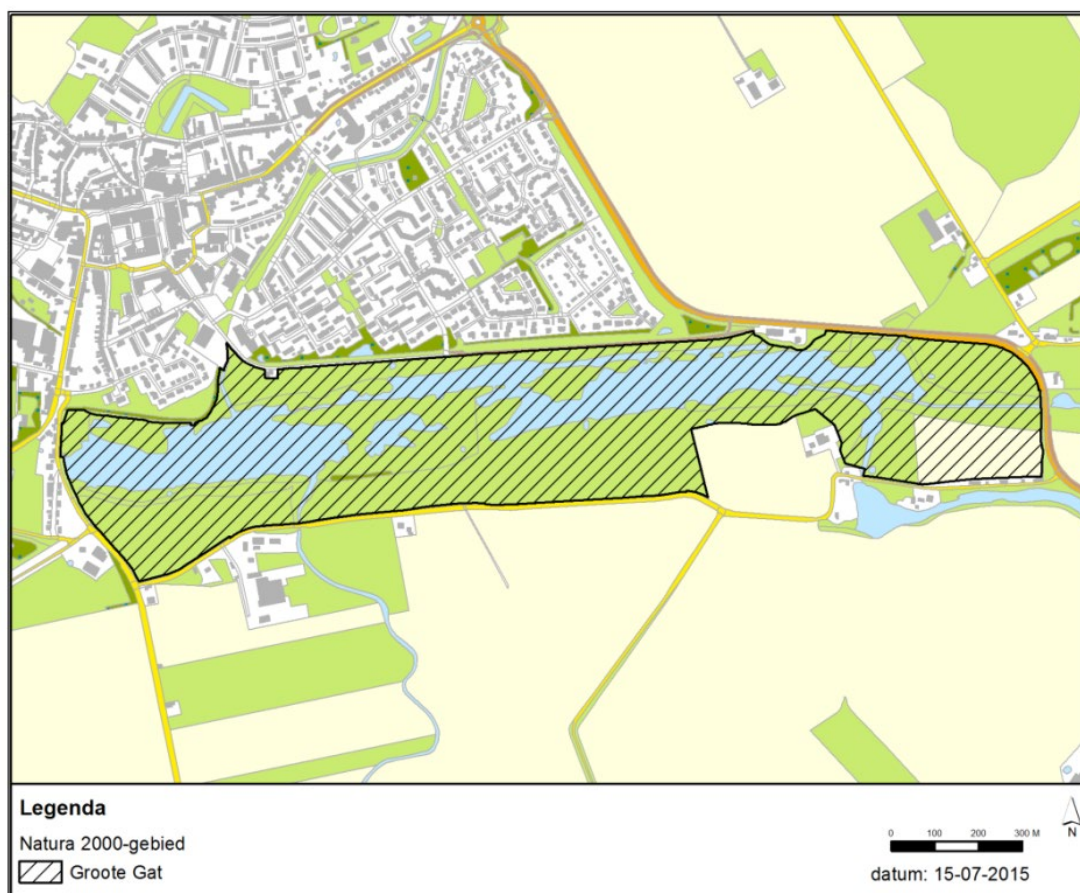
Zie voor de over programmering vanuit Programma Natuur fase 1 bijlage 3.

Categorie		Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Verbetering Kwaliteit	A	H1310A 15ha., H1330B 53ha., A041, A051		Uitbreiding monitoring typische en kenmerkende soorten	Extra monitoring om beter de kwaliteit van de habitattypen te kunnen volgen / evalueren.	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	15.000
Verbetering Kwaliteit	A	H1310A 15ha., H1330B 53ha., A041, A051		Aanvullende monitoring / aanvullend onderzoek naar invloed van aanwezige drukfactoren	Ten gunste van bijsturen / opstellen beheer en (herstel) maatregelen	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	50.000

2.8 De drie Kreken (Groote Gat, Canisvliet en Vogelkreek)

2.8.1 Natura 2000-gebied Groote Gat (124)

(Bron: Natura 2000-beheerplan Canisvliet, Groote Gat en Vogelkreek, 2017 – 2023)

Het Natura 2000-gebied Groote Gat bestaat uit een voormalige getijdenkreek met omliggende graslanden en bouwlanden in het westen van Zeeuws-Vlaanderen, direct ten zuiden van de bebouwde kom van Oostburg in de gemeente Sluis. De oppervlakte van dit Natura 2000-gebied bedraagt 83 ha. De kreek is, omringd door rietvelden, struiken, hagen, knotbomen en nat grasland. Dit zorgt voor een afwisselend landschap. Het natuurgebied herbergt één van de weinige vindplaatsen van kruipend moerasscherm (*Helosciadium repens* voorheen *Apium repens*) in Nederland. In het Groote Gat zijn twee habitattypes, H1330B Schorren en zilte graslanden (binnendijks), H6430B Ruigten en zomen (harig wilgenroosje) en één habitatrictlijnsoort, H1614 kruipend moerasscherm aangewezen voor bescherming binnen Natura 2000.

2.8.1.1 Instandhoudingsdoelen

Instandhoudingsdoelstellingen voor de habitattypen en het kruipend moerasscherm waarvoor Groote Gat is aangewezen. (Bron: Natuurdoelanalyse N2000-gebied Groote Gat, 2022)

Code	Omschrijving	Doel
Habitattypen		
H1330_B	Schorren en zilte graslanden (binnendijs)	Behoud oppervlakte en kwaliteit
H6430_B	Ruigten en zomen (harig wilgenroosje)	Behoud oppervlakte en kwaliteit
Soorten		
H1614	kruipend moerasscherm	Behoud omvang en kwaliteit biotoop voor behoud populatie

2.8.1.2 Voornaamste knelpunten en accenten voor nemen van maatregelen

1. Verdroging
2. Verzoeting
3. Vermesting (versnelde) successie
4. Versnippering leefgebied
5. Waterkwaliteit (o.a. Hoog nutriënten gehalten)
6. Suboptimaal beheer kruipend moerasscherm
7. Exoten
8. Oppervlakte en kwaliteit van habitattypen en leefgebied richtlijnsoort

Zie voor de stikstofoverbelasting van het Groote Gat bijlage 2. "Stikstofoverbelasting per Natura 2000-gebied".

Er is geen overschrijding van de KDW in 2018, 2020 of in de verwachte stikstofdepositie in 2025 en 2030.

2.8.1.3 Relevante bronnen

- Natura 2000-beheerplan Canisvliet, Groote Gat en Vogelkreek, 2017 – 2023
- Strategische aanpak stikstof Zeeland, 2020
- Natuurrapportage Zeeland, 2019
- Kruipend moerasscherm (*Helosciadium repens*) in Zeeland (2021) Janssen, Bijlsma, van Delft
- Kruipend moerasscherm 20 jaar aan de monitor (2019) Maas en van Wijngaarden
- AERIUS Monitor M22
- Natuurdoelanalyse Natura 2000-gebied Groote gat, 2023

2.8.1.4 Natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2024-2030 op hoofdlijnen

	maatregelen	Toelichting	Effect op voornaamste knelpunten	Effect op doelstelling
1	Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Actieve stimulering extensivering van bemesting of stoppen van bemesting gericht op reductie van stikstof door stimuleren vergroening en natuurinclusieve landbouw binnen het Landelijk Gebied. Betreft uitvoeren van het aanvalsplan: Vergroening Landelijk Gebied binnen multifunctionele zones N2000 stikstofoverbelaste natuur (versterken verbinding tussen landbouw en natuur). Accent Groote gat: ontsnippering (groene, droge dooradering), Natuur en landschapversterking, o.a. versterking oude oeverlanden en kreekstructuren met bijbehorende landschapselementen in synergie met wateropgaven (KRW, WB21 en klimaatadaptatie) en vormen van natuurinclusieve landbouw (binnen Zeeland Volhoudbare landbouw).	3, 4, 5	H1614

2	Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden.	Instandhouding (gerealiseerde) natuur aangrenzend en rondom Natura 2000-gebied gericht op reductie van stikstof emissies op stikstof overbelaste N2000 natuur (samenhang met project 3a). Instandhouding of (aangepast) beheer van gerealiseerde en bestaande natuurlijke inrichtingen of gericht op natuurontwikkeling binnen multifunctionele zones buiten NNZ gericht behoud van bemestingsvrije stroken, randen, overhoeken, etc. Sluit aan bij spoor 1b programma.	3,4	H1614
3	Overige kwaliteitsmaatregelen bovenop het Natuurpact , exotenbeheer.	Aanvullend beheer bovenop huidige inspanning noodzakelijk door de verwijdering van exoten. Accent ligt bij Groote gat op: Dijkviltbraam.	7,8	H6430B
4	Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden.	Aanvullend aangepast beheer gericht op uitbreiding dichtheid en/of groeiplaatsen van Kruiwend Moerasscherm op basis van resultaten standplaats onderzoek zoals realiseren open vegetaties en kale plekken op de bodem.	1,3,6,8	H1614
5	Hydrologische verbeteringen, verbetering kwaliteit van natuurgebieden	Hydrologische maatregelen en analyses: behoud benodigde grondwaterstand > instandhouding kruiwend moerasscherm en indicatiesoorten; afname stikstofminnende soorten. Accent Groote Gat betreft natuurlijk peilbeheer waarbij aanpassing waterafvoer, verlagen maaiveld, vasthouden van (zoet) water in synergie met opgaven: Klimaatadaptatie, water en strategische aanpak Stikstof. Natuurlijker peilbeheer oppervlaktewater en peilopzet oppervlaktewater.	1, 2, 3, 5, 6, 8	H1330B, H1614

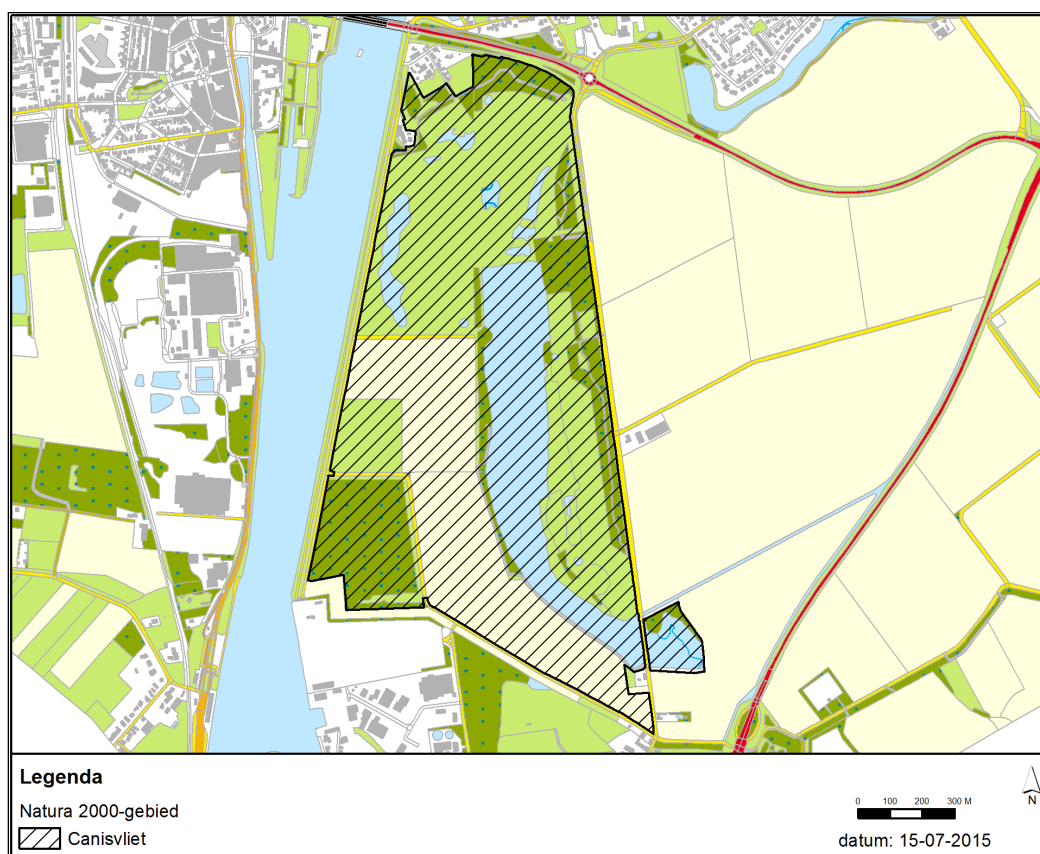
2.8.1.5 Maatregelpakket Programma Natuur Groote Gat fase 2, (2024-2030)

Zie voor de over programmering vanuit Programma Natuur fase 1 bijlage 3.

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Verbetering Kwaliteit	A	H1614	Oever Groote Gat	Aanleg houtrillen en/of alternatieven ter reductie van erosie van de oevers	Creëren extra leefplaatsen voor kruipend moerasscherm / Beperken erosie van oevers.	Provincie Zeeland en/of gebiedspartij	40.000
Hydrologische verbeteringen	B	H1614	Groote gat	Monitoring/onderzoek waterkwaliteit	Om beter in beeld te krijgen de kwaliteit van het water om evt. maatregelen te kunnen treffen voor het verbeteren van de kwaliteit van het water.	Provincie Zeeland, Het Zeeuwse Landschap	40.000

2.8.2 Natura 2000-gebied Canisvliet (nr. 125)

(Bron: Natura 2000-beheerplan Canisvliet, Groote Gat en Vogelkreek, 2017 – 2023)

Canisvliet is een voormalige getijdenkreek in Zeeuws-Vlaanderen. Het gebied is gelegen bij Westdorpe (gemeente Terneuzen), ten oosten van het Kanaal van Gent naar Terneuzen. De kreek wordt omgeven door lage oevers met graslanden en verder door rietvelden en struweel, bos, een oude boomgaard en een aantal akkers. Het Natura 2000-gebied bevat zowel de voormalige getijdenkreek als de aangrenzende oeverlanden. De oppervlakte van dit Natura 2000-gebied bedraagt 142 ha. De instandhoudingsdoelstelling voor Canisvliet is gericht op de habitatrictlijnsoort kruipend moerasscherm.

2.8.2.1

Instandhoudingsdoelstellingen

Instandhoudingsdoelstelling voor het kruipend moerasscherm waarvoor Canisvliet is aangewezen. (Bron: Aanwijzingsbesluit d.d. 30 december 2010).

Code	Soort	Doel
H1614	kruipend moerasscherm	Uitbreiding omvang en verbetering kwaliteit biotoop

2.8.2.2 Voornaamste knelpunten en accenten voor maatregelen

1. Verdroging
2. Verzilting
3. Vermesting (versnelde) successie
4. Versnippering leefgebied
5. Waterkwaliteit (o.a. Hoog nutriënten gehalten)
6. Exoten
7. Oppervlakte en kwaliteit van habitattypen en leefgebied richtlijnsoort

In 2020 is 92% van het leefgebied van Kruipend moerasscherm in Canisvliet niet overbelast met stikstofdepositie (beneden KDW). In 2030 is 100% van het leefgebied vrij van overbelasting met stikstofdepositie.

Zie voor de stikstofoverbelasting van Canisvliet bijlage 2. "Stikstofoverbelasting per Natura 2000-gebied".

2.8.2.3 Relevante bronnen

- Natura 2000-beheerplan Canisvliet, Groote Gat en Vogelkreek, 2017 – 2023
- Strategische aanpak stikstof Zeeland, 2020
- Natuurrapportage Zeeland, 2019
- Kruipend moerasscherm (*Helosciadium repens*) in Zeeland (2021) Janssen, Bijlsma, van Delft
- Kruipend moerasscherm 20 jaar aan de monitor (2019) Maas en van Wijngaarden
- AERIUS Monitor M22

2.8.2.3 Additionele natuurherstelmaatregelen Programma Natuur, 2024-2030 op hoofdlijnen

	Maatregel	Nadere toelichting	Effect op voornaamste knelpunt(en)	Effect op doelstelling
1	versnelling van verwerving en optimalisering van de inrichting van natuurgebieden	Betreft realisatie (verwerving, optimalisering en inrichting) essentiële of benodigde sleutelhectares binnen en buiten NNZ gericht op systeemherstel (o.a. hydrologie) Natura2000 en overige Natuur. Zoekbieden ook binnen multifunctionele zones rondom stikstofoverbelaste N2000 natuur	1,4,5,7	H1614
2	Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Actieve stimulering extensivering van bemesting of stoppen van bemesting gericht op reductie van stikstof door stimuleren vergroening en natuurinclusieve landbouw binnen het Landelijk Gebied. Betreft uitvoeren van het aanvalsplan: Vergroening Landelijk Gebied binnen multifunctionele zones N2000 stikstofoverbelaste natuur (versterken verbinding tussen landbouw en natuur). Accent Canisvlies: ontsnippering (groene, droge dooradering), Natuur en landschapversterking, o.a. versterking oude oeverlanden en kreekstructuren met bijbehorende landschapselementen in synergie met wateropgaven (KRW, WB21 en klimaatadaptatie) en vormen van natuurinclusieve landbouw (binnen Zeeland Volhoudbare landbouw).	3,4,5,7	H1614
3	Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Instandhouding (gerealiseerde) natuur binnen multifunctionele zones buiten NNZ gericht op reductie van stikstof emissies op stikstof overbelaste N2000 natuur (samenhang met project 3a). Instandhouding of (aangepast) beheer van gerealiseerde en bestaande natuurlijke inrichtingen of gericht op natuurontwikkeling binnen multifunctionele zones buiten NNZ gericht behoud van bemestingsvrije stroken, randen, overhoeken, etc. .	3,5,7	H1614
4	Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Aanvullend aangepast beheer gericht op uitbreiding dichtheid en/of groeiplaatsen van Kruipend Moerasscherm op basis van resultaten standplaats onderzoek zoals realiseren open vegetaties en kale plekken op de bodem.	3,7	H1614
5	Overige kwaliteitsmaatregelen bovenop het Natuurpact	Aanvullend beheer bovenop huidige inspanning noodzakelijk door de verwijdering van exoten.	3, 6	H1614

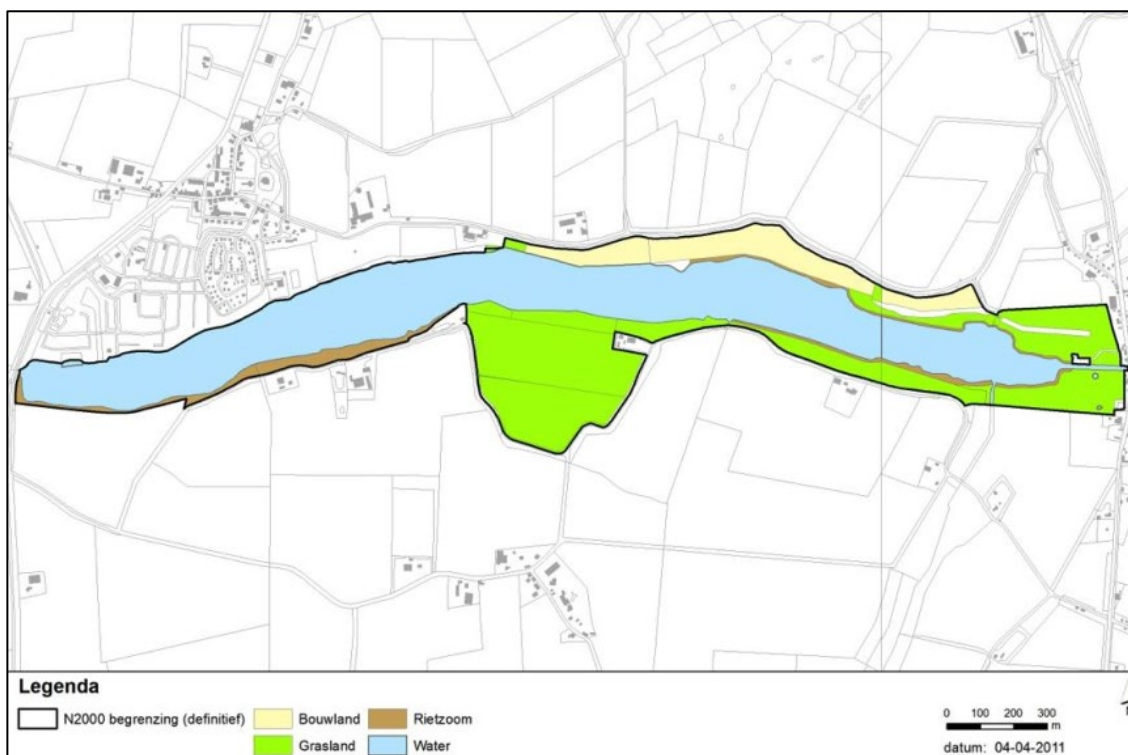
	Maatregel	Nadere toelichting	Effect op voornaamste knelpunt(en)	Effect op doelstelling
6	Hydrologische verbeteringen, verbetering kwaliteit van natuurgebieden	Hydrologische maatregelen en analyses: behoud benodigde grondwaterstand > instandhouding kruipend moerasscherm en indicatiesoorten; afname stikstof minnende soorten. Accent Canisvliet betreft natuurlijk peilbeheer waarbij aanpassing waterafvoer, verlaging maaiveld, vasthouden van (zoet) water in synergie met opgaven: Klimaatadaptatie, water en strategische aanpak Stikstof. Peilopzet oppervlaktewater en natuurlijker peilbeheer	1,2,5,7	H1614

2.8.2.4 Maatregelpakket Programma Natuur fase 2 Canisvliet, 2024-2030

Zie voor de over programmering vanuit Programma Natuur fase 1 bijlage 3.

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Hydrologische verbeteringen	B	H1614	Canisvliet	Monitoring/onderzoek waterkwaliteit	Om beter in beeld te krijgen de kwaliteit van het water om evt. maatregelen te kunnen treffen voor het verbeteren van de kwaliteit van het water.	Provincie Zeeland en Staatsbosbeheer	40.000

2.8.3 Natura 2000-gebied Vogelkreek (nr. 126)

(Bron: Natura 2000-beheerplan Canisvliet, Grote Gat en Vogelkreek, 2017 – 2023 Grondgebruik in de Vogelkreek.

De Vogelkreek is een natuurgebied van 97 hectare (ha) gelegen in de gemeente Hulst. Het is een van de (grootste) kreekrestanten in Zeeuws-Vlaanderen die na de inpoldering van de vruchtbare zeekelegebieden ten behoeve van de landbouw zijn overgebleven. De kreek was ooit onderdeel van een zeearm die in verbinding stond met de Westerschelde. Zo strekte zich in het verleden ten noorden van de huidige Vogelkreek een omvangrijk gebied van schorren uit, dat de mens vanaf de 12^e eeuw door de aanleg van dijken successievelijk heeft ingepolderd. Het gebied heeft nu een recreatieve functie. Zowel op de westelijke noord- en zuidoever ligt Recreatiecentrum De Vogel. In de zomermaanden vindt er in de kreek volop watersport plaats. Zo is er bij de camping een officiële zwemwaterlocatie aanwezig. Langs de oevers zijn verschillende vissteigerhuisjes gebouwd voor de hengelsport. De Vogelkreek heeft aan de oostzijde een goed ontwikkelde lage oeverzone. De overstromingsgraslanden en de matig voedselrijke zoete gaslanden zijn waardevol. Het achterliggende land is in landbouwkundig gebruik. Het grondgebruik binnen de begrenzing van Natura 2000-gebied Vogelkreek is weergegeven in figuur 1.

2.8.3.1 Instandhoudingsdoelstellingen

Instandhoudingsdoelstelling voor het kruipend moerasscherm waarvoor de Vogelkreek is aangewezen. (Bron: Aanwijzingsbesluit d.d. 30 december 2010).

Code	Soort	Doel
H1614	kruipend moerasscherm	Uitbreidingsdoelstelling voor populatie en omvang leefgebied, behoudsdoelstelling kwaliteit leefgebied.

2.8.3.2 Voornaamste knelpunten en accenten voor maatregelen

- 1 Verdroging
- 2 Verzilting
- 3 Vermesting (versnelde) successie
- 4 Erosie van oevers
- 5 Suboptimaal beheer kruipend moerasscherm
- 6 Versnippering leefgebied
- 7 Waterkwaliteit (o.a. Hoog nutriënten gehalten)
- 8 Exoten
- 9 Oppervlakte en kwaliteit van habitattypen en leefgebied richtlijnsoort

In 2020 is 79% van het leefgebied van Kruipend moerasscherm in de Vogelkreek niet overbelast met stikstofdepositie (beneden KDW). In 2030 is 100% van het leefgebied vrij van overbelasting met stikstofdepositie.

Zie voor de stikstofoverbelasting van de Vogelkreek bijlage 2. "Stikstofoverbelasting per Natura 2000-gebied".

2.8.3.3 Relevante bronnen

- Natura 2000-beheerplan Canisvliet, Groote Gat en Vogelkreek, 2017 – 2023
- Strategische aanpak stikstof Zeeland, 2020
- Natuurrapportage Zeeland, 2019
- Kruipend moerasscherm (*Helosciadium repens*) in Zeeland (2021) Janssen, Bijlsma, van Delft
- Kruipend moerasscherm 20 jaar aan de monitor (2019) Maas en van Wijngaarden
- AERIUS Monitor M22

2.8.3.4 Additionele natuurherstelmaatregelen, 2025 -2030

	Maatregel	Nadere toelichting	Effect op voornaamste knelpunt(en)	Effect op doelstelling
1	Versnelling van verwerving en optimalisering van de inrichting van natuurgebieden	Betreft realisatie (verwerving, optimalisering en inrichting) essentiële of benodigde sleutelhectares binnen en buiten NNZ gericht op systeemherstel (o.a. hydrologie) Natura2000 en overige Natuur. Zoekbieden ook binnen multifunctionele zones rondom stikstof overbelaste N2000 natuur.	6, 9	H1614

	Maatregel	Nadere toelichting	Effect op voornaamste knelpunt(en)	Effect op doelstelling
2	Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Actieve stimulering extensivering van bemesting of stoppen van bemesting gericht op reductie van stikstof door stimuleren vergroening en natuurinclusieve landbouw binnen het Landelijk Gebied. Betreft uitvoeren van het aanvalsplan: Vergroening Landelijk Gebied binnen multifunctionele zones N2000 stikstofoverbelaste natuur (versterken verbinding tussen landbouw en natuur). Accent Vogelkreek: ontsnippering (groene, droge dooradering), Natuur en landschapversterking, o.a. versterking oude oeverlanden en kreekstructuren met bijbehorende landschapselementen in synergie met wateropgaven (KRW, WB21 en klimaatadaptatie) en vormen van natuurinclusieve landbouw (binnen Zeeland Volhoudbare landbouw).	3,4,6,7,9	H1614
3	Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Instandhouding (gerealiseerde) natuur binnen multifunctionele zones buiten NNZ gericht op reductie van stikstof emissies op stikstof overbelaste N2000 natuur (samenhang met project 3a). Instandhouding of (aangepast) beheer van gerealiseerde en bestaande natuurlijke inrichtingen of gericht op natuurontwikkeling binnen multifunctionele zones buiten NNZ gericht behoud van bemestingsvrije stroken, randen, overhoeken, etc. .	3,7,9	H1614
4	Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Aanvullend aangepast beheer gericht op uitbreiding dichtheid en/of groeiplaatsen van Kruiwend Moerasscherm op basis van resultaten standplaats onderzoek zoals realiseren open vegetaties en kale plekken op de bodem.	1,2,3,4,5,6,7,9	H1614
5	Overige kwaliteitsmaatregelen bovenop het Natuurpact	Aanvullend beheer bovenop huidige inspanning noodzakelijk door de verwijdering van exoten.	3, 8	H1614
6	Hydrologische verbeteringen, verbetering kwaliteit van natuurgebieden	Hydrologische maatregelen en analyses: behoud benodigde grondwaterstand > instandhouding kruiwend moerasscherm en indicatiesoorten; afname stikstof minnende soorten. Accent Vogelkreek betreft natuurlijk peilbeheer waarbij aanpassing waterafvoer, verlaging maaiveld, vasthouden van (zoet) water in synergie met opgaven: Klimaatadaptatie, water en strategische aanpak Stikstof. Peilopzet oppervlaktewater en natuurlijker peilbeheer	1,2,5,7,9	H1614

2.8.3.5 Maatregelpakket Programma Natuur fase 2 Vogelkreek, 2024-2030

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Verbetering Kwaliteit	A	H1614	Vogelkreek	Begrazing; aanpassen bestaande begrazing en intensiveren van het natuurbeheer met maaien en afvieren van de vegetatie	Begrazing; aanpassen bestaande begrazing en intensiveren van het natuurbeheer met maaien en afvieren van de vegetatie	Provincie i.c.m. Staatsbosbeheer	100.000
Verbetering Kwaliteit	A	H1614	Oostzijde Vogelkreek ter hoogte van de sok.	Vergroten van de hoogte gradient en het verdiepen en aansluiten van de sok op de Vogelkreek, zodat meer leefgebied voor kruipend moerasscherm ontstaat	Vergroten van de hoogte gradient en het verdiepen en aansluiten van de sok op de Vogelkreek, zodat meer leefgebied voor kruipend moerasscherm ontstaat	Provincie i.c.m. Staatsbosbeheer	100.000
Verbetering Kwaliteit	A	H1614	Oostzijde van de Vogelkreek	Aanleg extra houtrillen naar het oosten toe	Creeeren extra leefplaatsen voor kruipend moerasscherm	Provincie i.c.m. Staatsbosbeheer	100.000
Hydrologische verbeteringen	B	H1614	Vogelkreek	Monitoring/onderzoek waterkwaliteit	Om beter in beeld te krijgen de kwaliteit van het water om evt. maatregelen te kunnen treffen voor het verbeteren van de kwaliteit van het water.	Provincie i.c.m. Staatsbosbeheer	40.000
Hydrologische verbeteringen	B	H1614	Vogelkreek	Verbeteren waterkwaliteit	Onvoldoende overstrooming van het gebied, voor kruipen moerasscherm is regelmatig overstroomd noodzakelijk	Provincie i.c.m. Staatsbosbeheer	100.000

3. Begroting Programma Natuur Zeeland, fase 2

3.1 Begroting gebieden 2024-2030

Natura-2000-gebied	Benodigde financiën in €
Kop van Schouwen (116)	10.430.000
Manteling van Walcheren (117)	12.155.000
Westerschelde & Saeftinghe (122)	8.450.000
Oosterschelde (118)	19.600.000
Grevelingen (115)	6.850.000
Yerseke & Kapelse Moer (121)	65.000
Vogelkreek (126)	440.000
Zwin en Kievittepolder (123)	460.000
Canisvliet (125)	40.000
Groote Gat (124)	80.000
15% overhead gebaseerd op een Spuk van € 44.665.782 voor de periode 2024-2030. (per jaar € 6.380.826)	6.700.000
Totaal	65.270.000

3.1.1 Nadere uiteenzetting apparaatskosten tot 2030 (15% overheadskosten)

Overheadskosten 15% van € 44,7 mln.	Organisatie	Kostenraming
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Extra personele (uitvoerings)capaciteit voor uitvoering projecten en/of herstelmaatregelen, fase 2 Programma Natuur ▪ Onderbouwing en uitwerking fase 2 maatregelen Programma Natuur, o.a. voorbereidingsuren en toezicht uren projecten ▪ Opstarten en uitvoeren gebiedsgerichte aanpak ▪ En overige werkzaamheden voor zover deze betrekking hebben op Programma Natuur fase 2. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Provincie Zeeland 	€ 3.000.000
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Traineeship uitvoering Programma Natuur 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Provincie Zeeland 	€ 700.000
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Aanvullende apparaatskosten voor: <ul style="list-style-type: none"> ▪ Voorbereidings- en onderzoekuren projecten en/of herstelmaatregelen fase 2 Programma Natuur ▪ Toezicht uren projecten fase 2 Programma Natuur ▪ Uitvoering herstelmaatregelen en projecten ▪ Verdere uitwerking maatregelpakket fase 2 Programma Natuur 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Staatsbosbeheer ▪ Natuurmonumenten ▪ Het Zeeuwse Landschap ▪ RWS Zee en Delta ▪ Waterschap Scheldestromen ▪ Landschapsbeheer Zeeland ▪ ZLTO ▪ Gemeenten ▪ En andere organisaties die noodzakelijk zijn voor uitvoering maatregelen 	€ 3.000.000
Totaal		€ 6.700.000

Bovengenoemde bedragen zijn uitwisselbaar, waarbij het totaal aan apparaats- en overheadkosten de 15% niet mag overschrijden.

3.1.2 Begroting 2024-2030, aanvullende programmering vanuit fase 1 (reserve maatregelen)

In de aanvraag voor Programma Natuur fase 1 hebben we destijds een overprogrammering opgenomen van ruim € 10,8 miljoen. In totaliteit was voor fase 1 een aanvraag gedaan (inclusief overprogrammering) van ruim € 29,9 miljoen.

Medio 2023 zijn nog niet alle maatregelen (volledig) uitgevoerd of bestuurlijk verplicht.

Bijlage 3 geeft een specificatie van deze maatregelen per gebied. We verwachten dat de komende periode de bedragen genoemd in de specificatie verder zullen afnemen.

Natura-2000-gebied	Overprogrammering (vanuit fase 1) in €
Kop van Schouwen (116)	5.570.000
Manteling van Walcheren (117)	5.720.000
Oosterschelde (118)	1.550.000
Grevelingen (115)	1.860.000
Yerseke en Kapelse Moer (121)	1.300.000
De drie Kreken (124, 125 en 126)	5.100.000
Zwin en Kievittepolder (123)	1.350.000
Monitoring	400.000
Boscompensatie	48.392
Totaal	€ 22.898.392

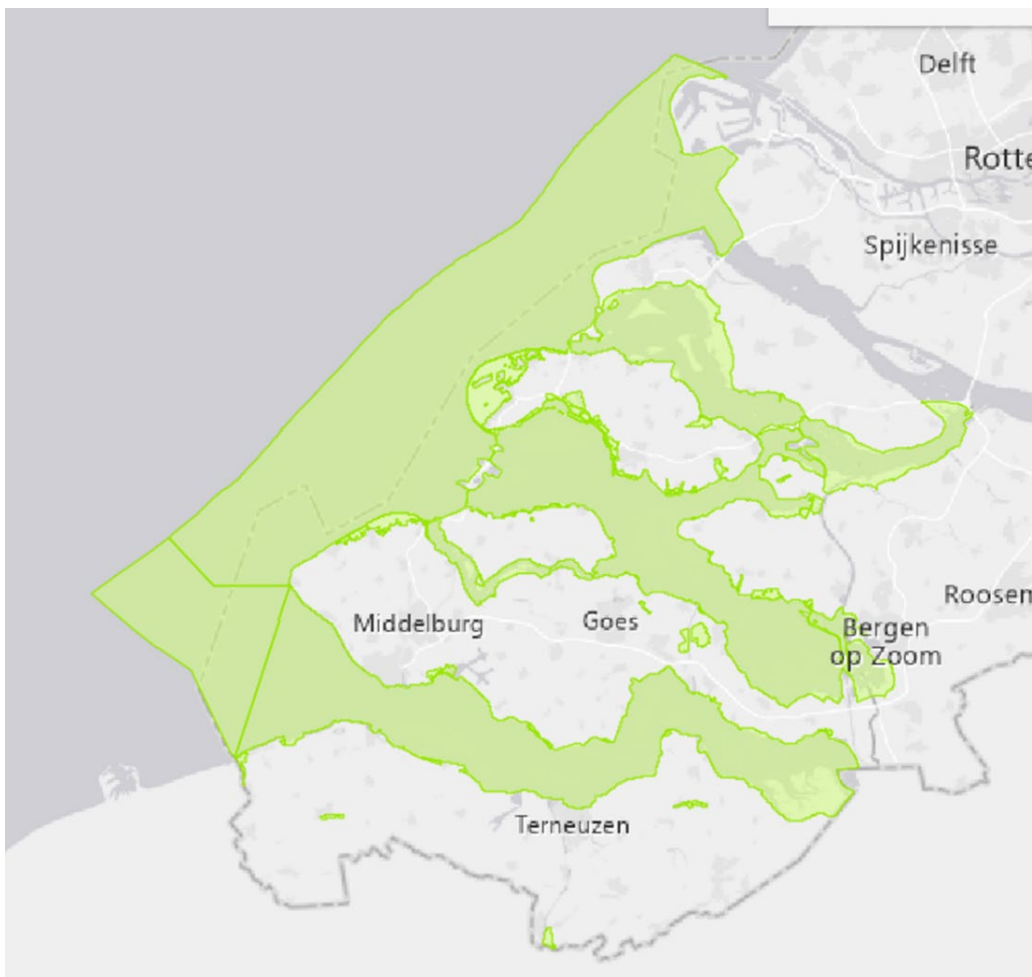
Voor een specificatie van de gebieden zie bijlage 3.

3.1.3 Totale begroting 2024-2030 prioritering en aanvullende programmering.

Natura-2000-gebied	Benodigde financiën in €
Kop van Schouwen (116)	16.000.000
Manteling van Walcheren (117)	17.875.000
Westerschelde & Saeftinghe (122)	8.450.000
Yerseke en Kapelse moer (121)	1.365.000
Zwin en Kievittepolder (123)	1.810.000
De drie kreken (124, 125 en 126)	5.660.000
Oosterschelde (118)	21.150.000
Grevelingen (115)	8.710.000
Onderzoek en Monitoring	400.000
Rijksbijdrage voor boscompensatie	48.392
15% overhead i.r.t. apparaatskosten provincie en bij derden	6.700.000
Totaal	88.168.392

2. Bijlage 1. N2000 Gebieden

1. Yerseke en Kapelse Moer
2. Grootte Gat
3. Canisvliet
4. Vogelkreek
5. Kop van Schouwen
6. Manteling van Walcheren
7. Zwin en Kievittepolder
8. Oosterschelde
9. Westerschelde en Saeftinghe
10. Grevelingen
11. Krammer Volkerrak
12. Voordelta
13. Markiezaat
14. Veerse Meer
15. Vlake van Raan
16. Zoommeer

3. Bijlage 2. Stikstofoverbelasting per Natura 2000-gebied

De onderstaande visualisatie komen voort uit de landelijk beschikbare gegevens over de huidige stikstofdepositie (RIVM brondata 2020) per N2000-gebied met prognoses richting 2030 zoals die beschikbaar zijn in AERIUS Monitor M22. Per N2000-gebied wordt een overzicht gegeven van de mate van stikstofbelasting op de aangewezen stikstofgevoelige habitattypen. De mate van stikstofbelasting van het habitatype is onderverdeeld in 5 categorieën (aansluitend bij AERIUS Monitor):

- Geen overbelasting (>70 mol onder KDW):
Donkergroen (geen overbelasting) geeft aan welk percentage van de oppervlakte van de stikstofgevoelige natuur belast wordt met een stikstofdepositie die meer dan 70 mol/ha/jaar onder de KDW van die habitats ligt.
- Naderende overbelasting KDW (<=70 mol onder KDW):
Lichtgroen (naderende overbelasting) geeft aan welk percentage van de oppervlakte van de stikstofgevoelige natuur belast wordt met een stikstofdepositie tussen 0 en 70 mol/ha/jaar onder de KDW.
- Lichte overbelasting KDW (<=70 mol boven KDW):
Heel lichtpaars (lichte overbelasting) geeft aan welk percentage van de oppervlakte van de stikstofgevoelige natuur belast wordt met een stikstofdepositie tussen 0 en 70 mol/ha/jaar boven de KDW.
- Matige overbelasting KDW (>70 mol boven KDW maar <2x KDW):
Lichtpaars (matige overbelasting) geeft aan welk percentage van de oppervlakte van de stikstofgevoelige natuur belast wordt met een stikstofdepositie die hoger is dan 70 mol/ha/jaar boven de KDW en lager is dan 2 maal de KDW.
- Sterke overbelasting (>=2x KDW):
Donkerpaars (sterke overbelasting) geeft aan welk percentage van de oppervlakte van de stikstofgevoelige natuur belast wordt met een stikstofdepositie die hoger is dan 2 maal de KDW.

Kop van Schouwen

Manteling van Walcheren

Overbelast ● Geen overbelasting ● Naderende overbelasting ● Lichte overbelasting ● Matige overbelasting ● Sterke overbelasting

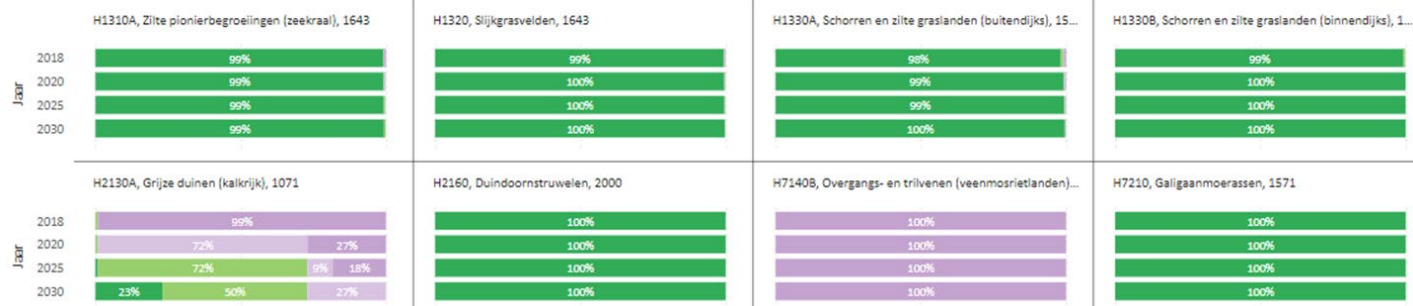
Westerschelde & Saeftinghe

Overbelast ● Geen overbelasting ● Naderende overbelasting ● Lichte overbelasting ● Matige overbelasting ● Sterke overbelasting

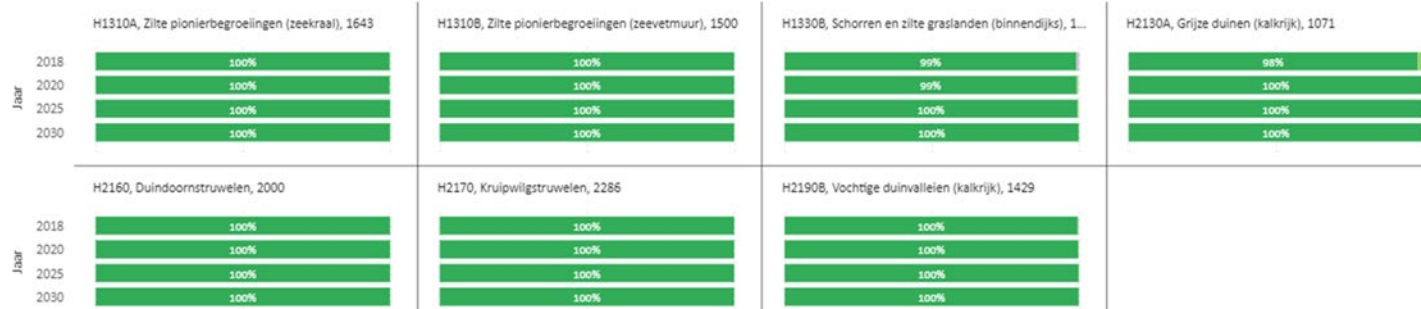
Oosterschelde

Overbelast ● Geen overbelasting ● Naderende overbelasting ● Lichte overbelasting ● Matige overbelasting ● Sterke overbelasting

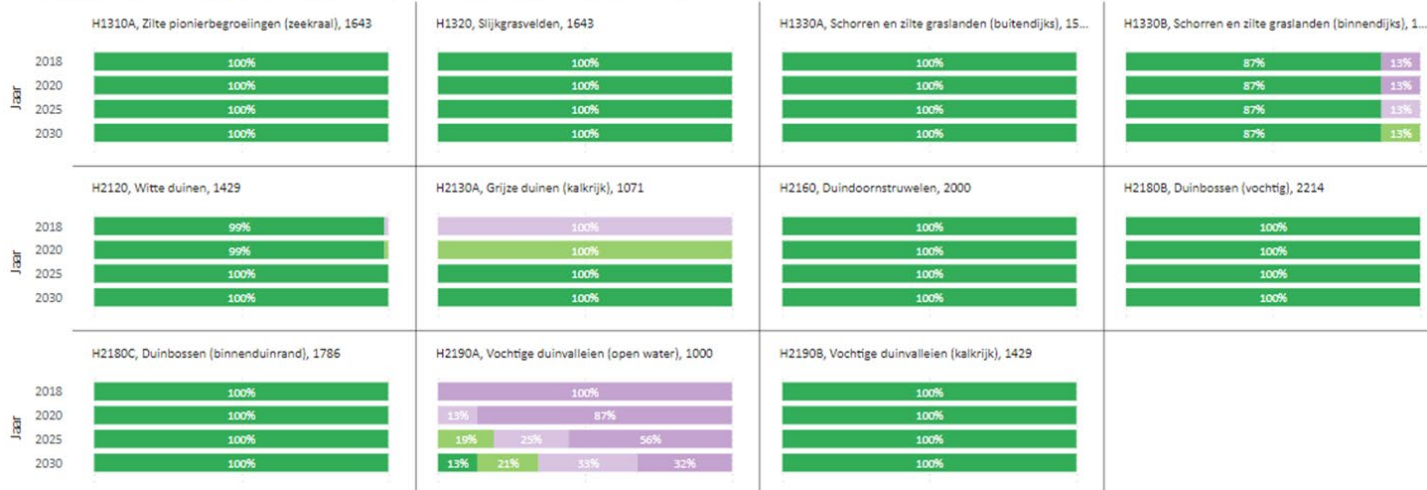
Grevelingen

Overbelast ● Geen overbelasting ● Naderende overbelasting ● Lichte overbelasting ● Matige overbelasting

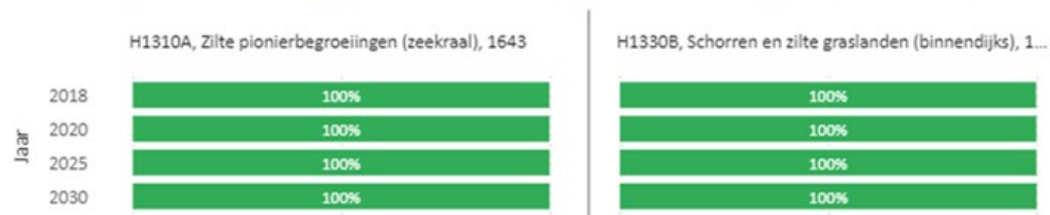
Zwin & Kievittepolder

Overbelast ● Geen overbelasting ● Naderende overbelasting ● Lichte overbelasting ● Matige overbelasting

Yerseke en Kapelse Moer

Overbelast ● Geen overbelasting ● Naderende overbelasting ● Lichte overbelasting ● Matige overbelasting

De drie krekten:

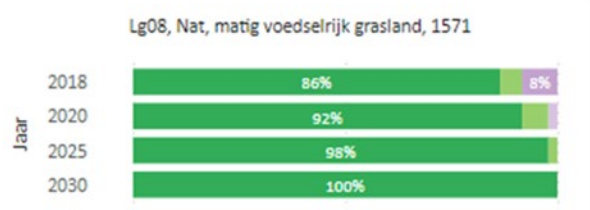
Groote Gat

Overbelast ● Geen overbelasting

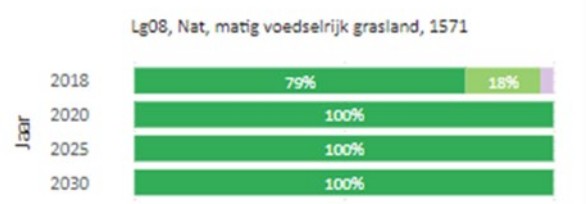
Canisvliet

Overbelast ● Geen overbelasting ● Naderende overbelasting ● Lichte overbelasting ● Matige overbelasting

Vogelkreek

Overbelast ● Geen overbelasting ● Naderende overbelasting ● Lichte overbelasting

4. Bijlage 3. Aanvullende programmering Programma Natuur vanuit fase 1, per gebied

Kop van Schouwen

Categorie		Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Verbetering kwaliteit	A	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.		Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Actieve stimulering extensivering van bemesting of stoppen van bemesting gericht op reductie van stikstof door stimuleren vergroening en natuurinclusieve landbouw binnen het Landelijk Gebied. Toename van natuuroppervlak en minder intensieve landbouw. Accent Kop van Schouwen op ontsnippering (blauw en groene dooradering landelijk gebied), Natuur en landschapversterking in synergie met wateropgaven (KRW, WB21 en klimaatadaptatie) en vormen van natuurinclusieve landbouw (binnen Zeeland Volhoudbare landbouw). Voorbeelden concrete maatregelen: voedselbossen, aanleg (houtige) landschapselementen, bemestingsvrije randzones langs waterlopen, brede natuurvriendelijke oevers en overhoeken, teeltvrije zones van 10-20 mtr en kleinschalige duinbosversterking. Stimulering grondeigenaren via subsidieregeling.	Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, Stichting Landschapsbeheer Zeeland, ZLTO, particuliere grondeigenaren en waterschap Scheldestromen	600.000
Verbetering kwaliteit	A	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.		Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Instandhouding (gerealiseerde) natuuroppervlak aangrenzend en rondom Natura 2000-gebied Kop van Schouwen gericht op reductie van stikstof emissies (samenhang met project 2a). Sluit aan bij spoor 1b. Programma Natuur	Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, Stichting Landschapsbeheer Zeeland, ZLTO, particuliere grondeigenaren en waterschap Scheldestromen	600.000
Verbetering kwaliteit	A	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 98 ha.		Verbetering van de kwaliteit van natuurgebieden	Herstel dynamiek door creëren van extra interne zandmotoren binnen duingebieden. Bijvoorbeeld door extra aanleggen van stuifkuilen en open zandgebied. Het verwijderen van stuifdijken, het maken van kerven in de zeereep, zandsuppletie op het strand, het verwijderen van stuifschermen, niet inplanten van helm, afvlakken van hellingen, etc.	Provincie Zeeland ism Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer	400.000

Categorie		Effect op habitattypen en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Hydrologische verbeteringen	B	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.		Hydrologische verbeteringen. Verbetering van de kwaliteit van natuurgebieden en maatregelen in de overgangszones	Door verdroging is sprake van meer, c.q. toename van mineralisatie. Inzet op gebiedsgerichte maatregelen voor instandhouding en versterking van hydrologische condities (klimaatbuuste inzet) voor deelgebieden binnen Kop van Schouwen. Accent op aanpassing waterafvoer voor vasthouden van (zoet) water en infiltratie via o.a.1. dempen waterafvoerende watergangen, 2. realiseren LOP stuwjes, 3. peilgestuurde drainage, 4. sloten verondiepen en 5. adaptief waterbeheer.	Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, ZLTO en waterschap Scheldestromen	620.000
Versnelling verwerving	C1	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.		versnelling van verwerving en optimalisering van de inrichting van natuurgebieden	Betreft realisatie (verwerving, optimalisering en inrichting) essentiële of benodigde sleutelhectares binnen en buiten NNZ gericht op verbetering natuurkwaliteit	Provincie Zeeland en terreinbeheerders	2.000.000
Optimaliseren inrichting	C2	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.		Optimalisering van de inrichting van natuurgebieden. Verbetering van de kwaliteit van Natuurgebieden en maatregelen in de overgangszones, inclusief verbindingen tussen gebieden.	Extensivering bemesting van gronden binnen multifunctionele zones (uitvoering: verbreding zones met 10 mtr breedte langs aanwezige bloemrijke dijklichamen over 3 km (3 ha) en uitvoering aangepast beheer). Extra maaien en afvoeren > verwijdering aanwezige stikstof > toename verspreiding gevoelige soorten. Nemen van specifieke beheermaatregelen op zeer kansrijke delen gericht op habitatverbeteren.	Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer en Waterschap m.b.t. de dijken.	500.000
Overige kwaliteit	E	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.		Overige kwaliteitsmaatregelen bovenop het Natuurpact	Regulatie recreatiedruk Stikstof overbelaste N2000 natuur. Accent Kop van Schouwen: Extra handhavingscapaciteit (0,5 tot 1 fte), inzetten op voorlichting, en separeren van verschillende soorten van recreatief medegebruik o.a. via aanscherping routes en duidelijke bebording.	Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en RUD-Zeeland	350.000

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Overige kwaliteit	E	H2130 A: 69 ha., H 2130 C: 98 ha, H2190A: 14 ha. H2190 B: H2190C: 7 ha.		overige kwaliteitsmaatregelen bovenop het Natuurpact	bestrijding van Amerikaanse vogelkers, plan van aanpak voor exotenbeheer, urgentie is watercrassula, voorlichting en kennisdelen over aanpak exoten binnen en buiten het gebied	Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer en Waterschap m.b.t. de dijken.	pm
Boscompensatie	F	H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha.	Kuijerdamseweg / Elkerzeeseweg	Verbetering van de kwaliteit van Natuurgebieden en maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Boscompensatie, versterking mantel- en duinbossen 2 ha boscompensatie en 8 ha additioneel bos gericht op reductie van stikstof rondom N2000 stikstofoverbelaste Natuur	Provincie Zeeland ism Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer	500.000

Manteling van Walcheren

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Versnelling verwerving	C1	H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B:122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190C: 2,8 ha. H1330B: 0,27 ha.		Versnelling van verwerving en optimalisering van de inrichting van natuurgebieden	Betreft realisatie (verwerving, optimalisering en inrichting) essentiële of benodigde sleutelhectares binnen en buiten NNZ gericht op systeemherstel (o.a. hydrologie) Natura2000 en overige Natuur. Zoekbieden ook binnen multifunctionele zones rondom stikstofoverbelaste N2000 natuur	Provincie Zeeland en terreinbeheerders	1.500.000
Overgangszones	D	H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B:122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190B: 13 ha. H2190C:2,8 ha.		Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Actieve stimulering extensivering van bemesting of stoppen van bemesting gericht op reductie van stikstof door stimuleren vergroening en natuurinclusieve landbouw binnen het Landelijk Gebied. Accent Manteling van Walcheren op ontsnippering, Natuur en landschapversterking in synergie met wateropgaven (KRW,WB21 en klimaatadaptatie) en vormen van natuurinclusieve landbouw (binnen Zeeland Volhoudbare landbouw). Voorbeelden concrete maatregelen: voedselbossen, aanleg (houtige) landschapselementen, brede natuurvriendelijke oevers en overhoeken, teeltvrije zones van 10-20 mtr, kleinschalige duinbosversterking. Stimulering via subsidieregeling	Provincie Zeeland	600.000
Optimaliseren inrichting	C1	H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B:122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190B: 13 ha. H2190C:2,8 ha.		Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Instandhouding (gerealiseerde) natuuroppervlak aangrenzend en rondom Natura 2000-gebied Manteling van Walcheren gericht op reductie van stikstof emissies (samenhang met project 2a). Sluit aan bij spoor 1b. Programma Natuur	Provincie Zeeland	570.000
Verbetering kwaliteit	A	H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha.		Verbetering kwaliteit van natuurgebieden,	Realiseren van een zandmotor aan de kust van Walcheren gericht op verstuiving van kalkrijk zand en daarbij tegengaan verzuring i.r.t. stikstof overbelasting . Het robuust ontwikkelen van de duinzone, inclusief aanleg natuurstrand door realisatie van zandmotor Walcheren	Het Zeeuwse Landschap en Staatsbosbeheer	1.000.000

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Overige kwaliteit	E	H2120: 38 ha. H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B:122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190C:2,8 ha. H2160: 69 ha. H2170: 10 ha.		Overige kwaliteitsmaatregelen bovenop het Natuurpact	Aanvullend beheer bovenop huidige inspanning noodzakelijk door de verwijdering van exoten. Accent ligt bij Manteling van Walcheren op: Watercrassula , Az duizendknopen, Reuzenbalsemien, Amerikaanse vogelkers en Reuzenberenklauw.	Het Zeeuwse Landschap en Staatsbosbeheer	650.000
Overige kwaliteit	E	H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B:122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190C:2,8 ha. H2160: 69 ha. H2170: 10 ha.		overige kwaliteitsmaatregelen bovenop het Natuurpact	Regulatie recreatiedruk Stikstof overbelaste N2000 natuur: Grote opgave N2000 overbelaste Natuur gericht op doelbereik 70% 2030. Extra regulatie recreatie, o.a. toezicht en handhaving is noodzakelijk. Accent Manteling van Walcheren betreft: Onderzoek, routeverduidelijking, voortlichting en extra handavingscapaciteit (1 fte).	Het Zeeuwse Landschap en Staatsbosbeheer	300.000
Versnelling vererving	C1	H2180A: 20 ha H2180B: 110 ha.		versnelling van verwerving en optimalisering van de inrichting van natuurgebieden, verbetering kwaliteit van natuurgebieden. Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Omvorming en uitbreiding van Duinbos i.r.t. Stikstof aanpak Natura 2000, Boscompensatie 2 ha en 18 ha additioneel duinbos	Het Zeeuws Landschap en Staatsbosbeheer	300.000
Optimaliseren inrichting	C2	H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B:122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190C:2,8 ha. H1330B: 0,27 ha.		Optimalisering van de inrichting van natuurgebieden, verbetering kwaliteit van natuurgebieden	Extensivering bemesting en reductie stikstofemissie en versterking droge verbindingen. Betreft kwaliteitsimpuls bestaande bloemrijke en insectenrijke habitats. Focus maatregel deelgebied Manteling op strookuitbreiding en aangepast beheer. Concreet: 10 mtr verbreding over 5,5 km bloemrijke dijken (5,5 ha)	Het Zeeuws Landschap, Stichting Landschapsbeheer Zeeland, ZLTO, Particuliere grondeigenaren, Staatsbosbeheer en waterschap Scheldestromen	300.000
Hydrologische verbeteringen	B	H2120: 38 ha. H2130A: 20 ha. H2130B: 210 ha. H2130C: 0,5 ha. H2180A: 59 ha. H2180B:122 ha. H2180C: 48 ha. H2190A: 17 ha. H2190C:2,8 ha. H2160: 69 ha. H2170: 10 ha.		Hydrologische verbeteringen, verbetering kwaliteit van natuurgebieden en maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden.	Betreft: Aanpassing waterafvoer, vasthouden van (zoet) water binnen 250 ha door 1. dempen waterafvoerende watergangen, realiseren van anti verdrogende maatregelen zoals LOP stuwtjes en peilgestuurde drainage. Realisatie GGOR. Dit in synergie met opgaven: Klimaatadaptatie, water en strategische aanpak Stikstof.	Het Zeeuwse Landschap, Staatsbosbeheer, ZLTO, particuliere grondeigenaren en waterschap Scheldestromen, Provincie Zeeland	500.000

Oosterschelde

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Verbetering kwaliteit	A	H2120: 20 ha.		Verbetering van de kwaliteit van natuurgebieden	Project Natuurherstel N2000 Voordelta, de Banjaard. Natuurherstel Duinen, terugbrengen dynamiek verstuing en eb en vloed	Staatsbosbeheer	100.000
Verbetering kwaliteit	A	H1330B, H2190, H7140B en H1340		Verbetering van de kwaliteit van natuurgebieden	Extra maaien en afvoeren > herstel H1330B, verwijdering stikstof uit aanwezige vegetatie binnen stikstofoverbelaste N2000 leefgebieden Oosterschelde	Staatsbosbeheer	470.000
Overige kwaliteit	E	H1330B/ H2190, H7140B en H1340		Overige kwaliteitsmaatregelen bovenop het Natuurpact, exotenbeheer	Aanvullend beheer bovenop huidige inspanning noodzakelijk door de verwijdering van exoten. Accent ligt bij Oosterschelde op: Watercrassula	Staatsbosbeheer	300.000
Versnelling verwerving	C1	H1330B/ H2190 en H1340		Versnelling van verwerving en optimalisering van de inrichting van natuurgebieden, verbetering kwaliteit van natuurgebieden en maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Extensivering bemesting en reductie stikstof. Betreft Strookuitbreiding 10 mtr over 10-15 km (15 ha) Tevens kwaliteitsverbetering door extra maaien en afvoeren > verwijdering aanwezige stikstof > toename verspreiding gevoelige soorten.	Het Zeeuws Landschap, Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer	450.000
Overige kwaliteit	E	H1330B/ H2190, H7140B en H1340		overige kwaliteitsmaatregelen bovenop het Natuurpact, regulatie recreatiedruk	Regulatie recreatiedruk Stikstof overbelaste N2000 natuur. Accent Oosterschelde: inzetten op voorlichting, en separeren van verschillende soorten van recreatief medegebruik.	Natuurmonumenten, Het Zeeuwse landschap, Staatsbosbeheer en RUD-Zeeland	230.000

Grevelingen

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Versnelling verwerving	C1	H1330B, H2190B en overige soorten: > 10 ha	Dijkwater	versnelling van verwerving en optimalisering van de inrichting van natuurgebieden,	Betreft realisatie (verwerving, optimalisering en inrichting) essentiële of benodigde sleutelhectares binnen en buiten NNZ gericht op systeemherstel (o.a. hydrologie) Natura2000 en overige Natuur. Zoekbieden ook binnen multifunctionele zones rondom stikstofoverbelaste N2000 natuur	Staatsbosbeheer	750.000
Hydrologische verbeteringen	B	H1330B, H2190B en overige soorten: > 10 ha	Divers	natuurherstel en behoud stikstofoverbelaste N2000 natuur o.a. op eilandjes grevelingen en binnendijkse dijkwater	Versterking habitats en hydrologische maatregelen: versteviging behoud grondwaterstand > dynamische dijkzone / dubbele dijken, verwijderen noodzakelijke opslag	Staatsbosbeheer	500.000
Hydrologische verbeteringen	B	H1330B, H2190B en overige soorten: > 10 ha	Divers	natuurherstel en behoud stikstofoverbelaste N2000 natuur o.a. op eilandjes grevelingen en binnendijkse dijkwater	Dijkwater onderzoek verdroging, Hydrologische analyse; evt. uitdiepen kreek en verlengen dijklichaam	Staatsbosbeheer	10.000
Overige kwaliteit	E	H1330B, H2190B en overige soorten: > 10 ha	Geheel	Intensivering reguleren van recreatie	Regulatie recreatiedruk Stikstof overbelaste N2000 natuur: Grote opgave N2000 overbelaste Natuur gericht op doelbereik 70% 2030. Extra regulatie recreatie, o.a. toezicht en handhaving is noodzakelijk.	Staatsbosbeheer en RUD Zeeland	250.000
Verbetering kwaliteit	A	H1330B, H2190B en overige soorten: > 10 ha	Schouwen-Duiveland	versterking droge verbindingen en natuurherstel zeeuwse bloemrijke en faunarijke dijken aangrenzend en rondom de grevelingen (binnendijks)	Betreft kwaliteitsimpuls bestaande bloemrijke en insectenrijke habitats incl. Strookuitbreiding (10 mtr). gericht op reductie van de stikstof emissie door extensivering agrarisch gebruik. Kwaliteitsverbetering door extra maaien en afvoeren > verwijdering aanwezige stikstof > toename verspreiding gevoelige soorten. Valt onder programma spoor 1b	Staatsbosbeheer	350.000

Yerseke & Kapelse Moer

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Verbetering kwaliteit	A	H1310A. H1310B (52 ha). Totaal A en B is circa 437 ha		Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Actieve stimulering extensivering van bemesting of stoppen van bemesting gericht op reductie van stikstof door stimuleren vergroening binnen het Landelijk Gebied. Toename natuuroppervlak. Accent voor Yerseke en Kapelse moer daarbij op Natuur en landschapversterking in synergie met wateropgaven (KRW, WB21 en klimaatadaptatie) en vormen van natuurinclusieve landbouw (binnen Zeeland "volhoudbare landbouw"). Voorbeelden concrete maatregelen: Brede natuurvriendelijke oevers en overhoeken en laagten, teeltvrije zones van 10-20 mtr, landschapselementen. Stimulatie via subsidieregeling	Het Zeeuwse Landschap, ZLTO, particuliere grondeigenaren, Staatsbosbeheer, waterschap Scheldestromen, etc.	450.000
Verbetering kwaliteit	A	H1310A. H1310B (52 ha). Totaal A en B is circa 437 ha		Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Instandhouding (gerealiseerde) natuur aangrenzend en rondom Natura 2000-gebied Yerseke en Kapelse moer, gericht op reductie van stikstof emissies op stikstof overbelaste N2000 natuur (samenhang met project 3a). Instandhouding of (aangepast) beheer van gerealiseerde en bestaande natuurlijke inrichtingen of gericht op natuurontwikkeling aangrenzend en rondom het Natura 2000 gebied.	Het Zeeuwse Landschap, ZLTO, particuliere grondeigenaren, Staatsbosbeheer, waterschap Scheldestromen, etc.	400.000
Hydrologische verbeteringen	B	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.		Hydrologische verbetering	Antiverdroging en verdere benodigde analyse Natura2000: Betreft landschapsecologisch onderzoek/hydrologisch onderzoek gericht op nemen van effectieve maatregelen voor de periode 2023-2030. Relatie met beheerplannen Natura2000. Modelmatige analyses waarbij deze gekoppeld worden met de Integrale gebiedsanalyses van waterschap Scheldestromen. Accent Yerseke en Kapelse moer hydrologie: betreft instandhouden en versterken zilte kwel en vasthouden (zout)water.	Het Zeeuwse Landschap, Staatsbosbeheer, ZLTO en waterschap Scheldestromen	50.000
Hydrologische verbeteringen	B	H2130A: 69 ha. H2130B: 448 ha. H2130C: 42 ha. H2150: 10 ha. H2180A: 73 ha. H2180B: 35 ha. H2180C: 98 ha. H2190A: 14 ha. H2190C: 7 ha.		Hydrologische verbeteringen, maatregelen in overgangszones en a. verbetering van de kwaliteit van natuurgebieden	Kwaliteitsimpuls, o.a. systeem (hydrologisch): Accent op Yerseke en Kapelse moer is versterken zoute kwel en voorkomen verdroging. Maatregelen: Opmalen (zout en brakwater) vanuit sloten naar maaveld tijdens perioden van langdurige droogte. Streefpeilen behalen/instellen door o.a. inlaat water (met een afsluitbare hevel). Verbetering inrichting voormalige krekken en kwaliteit oeverstructuren (50 ha): - peilbesluit KM en hevels KM en YM	Het Zeeuwse Landschap, Staatsbosbeheer en waterschap Scheldestromen	50.000

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Overgangszones	D	H1310A. H1310B (52 ha). Totaal A en B is circa 437 ha		Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden, verbetering hydrologie en verbetering kwaliteit van natuurgebieden	Gericht op reductie van stikstof: Stimulering Natuurinclusieve landbouw binnen multifunctionele zones tussen Yerseke moer en de Vlaakse moer. Betreft strokenteelt en andere vormen van Natuurinclusieve landbouw.	Het Zeeuwse Landschap	350.000

Zwin en Kievittepolder

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Versnelling verwerving	C1	H1330A, H1330B, H2160, H2190B totaal circa 25 ha en soorten H1014 en H1166		Versnelling van verwerving en optimalisering van de inrichting van natuurgebieden	Betreft realisatie (verwerving, optimalisering en inrichting) essentiële of benodigde sleutelhectares binnen en buiten NNZ gericht op systeemherstel (o.a. hydrologie) Natura2000 en overige Natuur. Zoekbieden ook binnen overgangszones rondom stikstofoverbelaste N2000 natuur.	Provincie Zeeland en Het Zeeuwse Landschap	150.000
Overgangszones	D	H1330A, H1330B, H2160, H2190B totaal circa 25 ha en soorten H1014 en H1166		Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Actieve stimulering extensivering van bemesting of stoppen van bemesting gericht op reductie van stikstof door stimuleren vergroening en natuurinclusieve landbouw binnen het Landelijk Gebied aangrenzend en rondom Zwin en Kievittepolder (NL-zijde) betreft: . Natuur en landschapversterking in synergie met wateropgaven (KRW,WB21 en klimaatadaptatie) . Voorbeelden concrete maatregelen: v aanleg (houtige) landschapselementen, brede natuurvriendelijke oevers en overhoeken, teeltvrije zones, strokenteelt, inrichting van overhoeken en kleinschalige natuurontwikkeling binnen agrarisch gebied.	Het Zeeuwse Landschap, Stichting Landschapsbeheer Zeeland, particuliere grondeigenaren en waterschap Scheldestromen	350.000
Verbetering kwaliteit	A	H1330A, H1330B, H2160, H2190B totaal circa 25 ha en soorten H1014 en H1166		Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Instandhouding (gerealiseerde) natuuroppervlak aangrenzend en rondom Natura 2000-gebied Zwin en Kievittepolder (NL-zijde) gericht op reductie van stikstof emissies (samenhang met project 2a). Sluit aan bij spoor 1b. Programma Natuur	Het Zeeuwse Landschap, Stichting Landschapsbeheer Zeeland, particuliere grondeigenaren en waterschap Scheldestromen	350.000
Overige kwaliteit	E	H1330A, H1330B, H2160, H2190B totaal circa 25 ha en soorten H1014 en H1166		Overige kwaliteitsmaatregelen bovenop het Natuурpact	Aanvullend beheer bovenop huidige inspanning noodzakelijk door de verwijdering van exoten. Accent ligt bij Zwin en Kievittepolder op: Dijkviltbraam	Het Zeeuwse Landschap	150.000
Overgangszones	D	H1330A, H1330B, H2160, H2190B totaal circa 25 ha en soorten H1014 en H1166		versnelling van verwerving en optimalisering van de inrichting van natuurgebieden, verbetering kwaliteit van natuurgebieden en maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Extensivering bemesting en reductie van stikstof: Betreft versterking verbinding Zwin en Kievittepolder met vestigingswallen Retranchement. Strookuitbreiding langs trace van 10 mtr over 8 km (uitbreiding 8 ha oppervlak). Tevens kwaliteitsverbetering door aangepaste beheermaatregelen. O.a. extra maaien en afvoeren > verwijdering aanwezige stikstof > toename verspreiding gevoelige soorten.	Het Zeeuwse Landschap, Stichting Landschapsbeheer Zeeland, particuliere grondeigenaren en waterschap Scheldestromen	350.000

Canisvliet

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Versnelling verwerving	C1	H1614 Kruipe moerasscherm habitat 3-6 ha		versnelling van verwerving en optimalisering van de inrichting van natuurgebieden	Betreft realisatie (verwerving, optimalisering en inrichting) essentiële of benodigde sleutelhectares binnen en buiten NNZ gericht op systeemherstel (o.a. hydrologie) Natura2000 en overige Natuur. Zoekbieden ook binnen multifunctionele zones rondom stikstofoverbelaste N2000 natuur	Provincie Zeeland en Staatsbosbeheer	750.000
Verbetering kwaliteit	A	H1614 Kruipe moerasscherm habitat 3-6 ha		Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Actieve stimulering extensivering van bemesting of stoppen van bemesting gericht op reductie van stikstof door stimuleren vergroening en natuurinclusieve landbouw binnen het Landelijk Gebied. Betreft uitvoeren van het aanvalsplan: Vergroening Landelijk Gebied binnen multifunctionele zones N2000 stikstofoverbelaste natuur (versterken verbindingtussen landbouw en natuur). Accent Canisvliet: ontsnippering (groene, droge dooradering), Natuur en landschapversterking, o.a. versterking oude oeverlanden en kreekstructuren met bijbehorende landschapselementen in synergie met wateropgaven (KRW, WB21 en klimaatadaptatie) en vormen van natuurinclusieve landbouw (binnen Zeeland Volhoudbare landbouw).	Provincie Zeeland/ TBO	300.000
Verbetering kwaliteit	A	H1614 Kruipe moerasscherm habitat 3-6 ha		Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Instandhouding (gerealiseerde) natuur binnen multifunctionele zones buiten NNZ gericht op reductie van stikstof emissies op stikstof overbelaste N2000 natuur (samenhang met project 3a). Instandhouding of (aangepast) beheer van gerealiseerde en bestaande natuurlijke inrichtingen of gericht op natuurontwikkeling binnen multifunctionele zones buiten NNZ gericht behoud van bemestingsvrije stroken, randen, overhoeken, etc. .	Provincie Zeeland	300.000
Verbetering kwaliteit	A	H1614 Kruipe moerasscherm habitat 3-6 ha		Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Aanvullend aangepast beheer gericht op uitbreiding dichtheid en/of groeiplaatsen van Kruipe Moerasscherm op basis van resultaten standplaats onderzoek zoals realiseren open vegetaties en kale plekken op de bodem.	Staatsbosbeheer	200.000
Overige kwaliteit	E	H1614 Kruipe moerasscherm habitat 3-6 ha		Overige kwaliteitsmaatregelen bovenop het Natuurpact	Aanvullend beheer bovenop huidige inspanning noodzakelijk door de verwijdering van exoten. Accent ligt bij Canisvliet op: Watercrassula	Staatsbosbeheer	200.000

Categorie		Effect op habitattype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Hydrologische verbeteringen	B	H1614 Kruipend moerasscherm habitat 3-6 ha		Hydrologische verbeteringen, verbetering kwaliteit van natuurgebieden	Hydrologische maatregelen en analyses: behoud benodigde grondwaterstand > instandhouding kruipend moerasscherm en indicatiesoorten; afname stikstofminnende soorten. Accent Canisvliet betreft natuurlijk peilbeheer waarbij aanpassing waterafvoer, verlaging maaiveld, vasthouden van (zoet) water in synergie met opgaven: Klimaatadaptatie, water en strategische aanpak Stikstof. Peilopzet oppervlaktewater en natuurlijker peilbeheer	Staatsbosbeheer, ZLTO en waterschap Scheldestromen	1.000.000

Groote Gat

Categorie		Effect op habitatype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Verbetering kwaliteit	A	Extensivering of stopzetten van bemesting van circa 25 ha buiten NNN		Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Actieve stimulering extensivering van bemesting of stoppen van bemesting gericht op reductie van stikstof door stimuleren vergroening en natuurinclusieve landbouw binnen het Landelijk Gebied. Betreft uitvoeren van het aanvalsplan: Vergroening Landelijk Gebied binnen multifunctionele zones N2000 stikstofoverbelaste natuur (versterken verbindingtussen landbouw en natuur). Accent Groote gat: ontsnippering (groene, droge dooradering), Natuur en landschapversterking, o.a. versterking oude oeverlanden en kreekstructuren met bijbehorende landschapselementen in synergie met wateropgaven (KRW, WB21 en klimaatadaptatie) en vormen van natuurinclusieve landbouw (binnen Zeeland Volhoudbare landbouw).	Provincie Zeeland	300.000
Verbetering kwaliteit	A	Instandhouding 25-50 ha buiten NNN		Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden.	Instandhouding (gerealiseerde) natuur aangrenzend en rondom Natura 2000-gebied gericht op reductie van stikstof emissies op stikstof overbelaste N2000 natuur (samenhang met project 3a). Instandhouding of (aangepast) beheer van gerealiseerde en bestaande natuurlijke inrichtingen of gericht op natuurontwikkeling binnen multifunctionele zones buiten NNZ gericht behoud van bemestingsvrije stroken, randen, overhoeken, etc. . Sluit aan bij spoor 1b. Programma.	Provincie Zeeland	300.000
Verbetering kwaliteit	A	Verbetering condities van circa 83 ha, circa 2 ha specifiek habitat en vergroting potentieel habitat met circa 8-10 ha		Verbetering kwaliteit van Natuurgebieden (binnen NNN). Maatregelen in de overgangszones, inclusief verbinding tussen gebieden	Aanvullend aangepast beheer gericht op uitbreiding dichtheid en/of groeiplaatsen van Kruipend Moerasscherm op basis van resultaten standplaats onderzoek zoals realiseren open vegetaties en kale plekken op de bodem.	Staatsbosbeheer	200.000
Hydrologische verbeteringen	B	Onderzoek gericht op verbetering van 83 ha kreekoever		Hydrologische verbetering	Antiverdroging en verdere benodigde analyse Natura2000: Betreft landschapsecologisch onderzoek/hydrologisch onderzoek gericht op nemen van effectieve maatregelen voor de periode 2023-2030. Relatie met beheerplannen Natura2000. Modelmatige analyses waarbij deze gekoppeld worden met de Integrale gebiedsanalyses van waterschap Scheldestromen	Provincie Zeeland, Het Zeeuwse Landschap, ZLTO en waterschap Scheldestromen	50.000

Categorie		Effect op habitattype en ha.	Locatie	Maatregel	Nadere Toelichting	Uitvoering door:	€
Hydrologische verbeteringen	B	Verbetering condities van circa 83 ha, circa 2 ha specifiek habitat en vergroting potentieel habitat met circa 8-10 ha		Hydrologische verbeteringen, verbetering kwaliteit van natuurgebieden	Hydrologische maatregelen en analyses: behoud benodigde grondwaterstand > instandhouding kruipend moerasscherm en indicatiesoorten; afname stikstofminnende soorten. Accent Groote Gat betreft natuurlijk peilbeheer waarbij aanpassing waterafvoer, verlagen maaiveld, vasthouden van (zoet) water in synergie met opgaven: Klimaatadaptatie, water en strategische aanpak Stikstof. Natuurlijker peilbeheer oppervlaktewater en peilopzet oppervlaktewater	Staatsbosbeheer	1.000.000
Versnelling verwerving	C1	Circa 3-5 ha.		versnelling van verwerving en optimalisering van de inrichting van natuurgebieden	Betreft realisatie (verwerving, optimalisering en inrichting) essentiële of benodigde sleutelhectares binnen en buiten NNZ gericht op systeemherstel (o.a. hydrologie) Natura2000 en overige Natuur. Zoekbieden ook binnen multifunctionele zones rondom stikstofoverbelaste N2000 natuur	Provincie Zeeland en Het Zeeuwse Landschap	350.000
Overige kwaliteit	E	Circa 10-20 ha		Overige kwaliteitsmaatregelen bovenop het Natuurpact, exotenbeheer	Aanvullend beheer bovenop huidige inspanning noodzakelijk door de verwijdering van exoten. Accent ligt bij Groote gat op: Dijkviltbraam	Staatsbosbeheer	150.000

Colofon

Tekst

Beeld

Beeldbank

Contact

www.zeeland.nl

SOCIAALECONOMISCHE EFFECTENANALYSE (SEEA)

Provinciaal gebiedsprogramma
tussenrapportage – mei 2023

KENNISCENTRUM
ZEEUWSE SAMENLEVING

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
2. Situatieschets	5
3. Procesbeschrijving	13
4. Resultaat van de SEEA	22
5. Reflectie en vervolg	30
6. Referentielijst	36

1

Inleiding

1. Inleiding

Een vereiste voor de gebiedsprogramma's die alle Provincies vóór 1 juli 2023 moeten aanleveren aan het Rijk is een beschrijving van de verwachte sociaaleconomische effecten van de beoogde maatregelen om de gebiedsdoelen van de Provincie te realiseren. Deze informatie is relevant om inzicht te krijgen in de bredere effecten van de maatregelen in het landelijk gebied. De Provincies kunnen de uitkomsten in het vervolgtraject gebruiken voor het afwegen en nader invullen van maatregelen(pakketten) en aanvullend beleid (Reinhard et al., 2023).

De Provincie Zeeland heeft in februari 2023 aan HZ| Kenniscentrum Zeeuwse Samenleving (HZ| KCZS) gevraagd om te ondersteunen bij de sociaaleconomische effectenanalyse (SEEA) van de maatregelen zoals die beschreven zijn in het Gebiedsprogramma 0.5 van de Provincie Zeeland (Provincie Zeeland, 2023). HZ| KCZS heeft de benodigde stappen rond de SEEA gefaciliteerd tot 1 juli 2023 en zal ook na deze datum betrokken blijven bij de vervolgstappen rond de effectenanalyse.

In deze rapportage bespreken wij de stappen die wij samen met experts van de Provincie Zeeland hebben doorlopen in de periode van maart tot en met mei 2023. Wij geven eerst een situatieschets rond de uitstoot en depositie van stikstof in Zeeland en de mogelijke maatregelen die het Gebiedsprogramma 0.5 van de Provincie beschrijft. Vervolgens beschrijven wij de stappen die zijn ondernomen om tot de SEEA te komen. In paragraaf 4 presenteren wij de eerste resultaten van de SEEA en werken daar één beoogde maatregel uit, namelijk die van het stimuleren van voldoende organische stof in de bodem. Tot slot reflecteren wij op het proces tot nu toe en geven we een doorkijk naar de mogelijke vervolgstappen na 1 juli 2023.

2

Situatieschets

2. Situatieschets

In het kort

- Vooral in de Kop van Schouwen en de Manteling van Walcheren, twee Habitatrictlijngebieden, wordt de Kritische Depositiewaarde overschreden.
- Het beeld over de herkomst van stikstofdepositie in Zeeland is anders dan dat in veel andere regio's van Nederland.
- Het buitenland is in Zeeland verantwoordelijk voor drie vijfde van de stikstofdepositie; een vijfde komt van de landbouw.
- Ook de landbouwsector is in Zeeland anders verdeeld; de sector bestaat met name uit akkerbouw; terwijl elders vooral de veeteelt de grootste speler is.
- De voorgestelde maatregelen in het Zeeuwse Gebiedsprogramma 0.5 zijn versnipperd en omvangrijk in aantal.

Op basis van de situatieschets richten wij ons, voor de uitvoering van de sociaaleconomische effectenanalyse, op voorgenomen maatregelen voor sectoren die binnen de invloedssfeer van de regio vallen. We laten het buitenland dan ook (voor nu) buiten beschouwing en richten ons op de maatregelen voor de landbouw. Specifiek kijken we naar een maatregel die gericht is op bedrijven die akkerbouw als hoofdzakelijke inkomensbron hebben, te weten: het stimuleren van voldoende organische stof in de bodem.

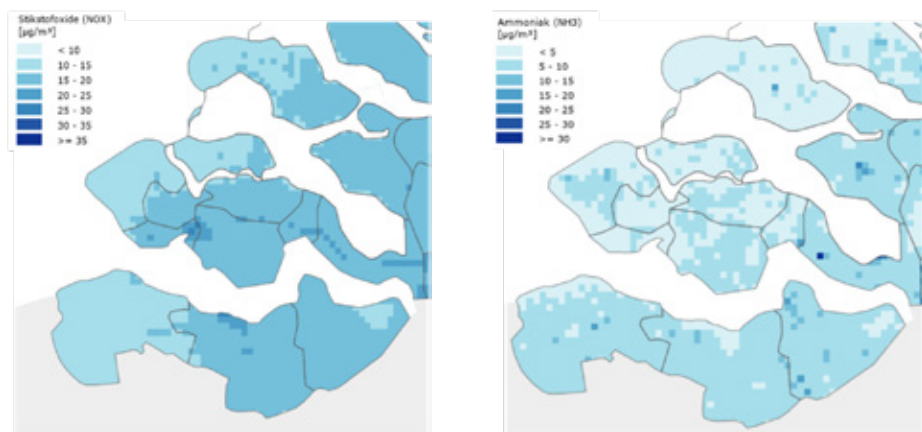
Het komt in de lucht, het verspreidt zich en het komt in én op de grond: reactief stikstof kent geen geografische grenzen. Een korte situatieschets, in zes kaarten en grafieken.

1 | Reactief stikstof als boosdoener

Bij het stikstofvraagstuk gaat het voornamelijk om de stoffen ammoniak en stikstofoxide. Ammoniak is veelal afkomstig van de landbouw. Stikstofoxide wordt met name uitgestoten door het verkeer en de industrie. Bekijken we de uitstoot van beide stoffen in Zeeland dan zijn de bronnen van de uitstoot ook visueel te herleiden. Zo is de uitstoot van stikstofoxide hoog rond de A58 die loopt, voor wat betreft het traject in Zeeland, van Bergen op Zoom tot aan Vlissingen. Bovendien zien we hogere concentraties rond de industrie van Vlissingen-Oost en Terneuzen.

De uitstoot van ammoniak is meer verspreid over Zeeland. Toch zien we enkele gebieden waar deze uitstoot hoger ligt. Let bijvoorbeeld op de gemeente Tholen die op plaatsen wat donkerder kleurt, evenals rond het dorp Kruiningen in de gemeente Reimerswaal. Of de gemeente Hulst waar, volgens de metingen, op de grens met de gemeente Terneuzen hogere concentraties ammoniak voorkomen.

Kaart 2.1: uitstoot van stikstofoxide en ammoniak in Zeeland.

Bron: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (2023)

2 | In Zeeland met name overschrijding kritische stikstofdepositie in Habitatrictlijngebieden

Reactief stikstof heeft als negatief gevolg dat de staat van de natuur achteruitgaat. Bij deze achteruitgang kijkt Nederland met name naar de Vogel- en Habitatrictlijn, richtlijnen die zijn opgesteld door de Europese Unie en als doel hebben om de biodiversiteit in Europa in stand te houden. Binnen Zeeland zijn verschillende gebieden aangewezen die op grond van de Vogel- en Habitatrictlijn worden beschermd. Deze gebieden worden aangeduid als Natura 2000-gebieden.

Sommige delen van de Natura 2000-gebieden zijn meer gevoelig voor reactief stikstof dan andere gebieden.

Deze gevoeligheid oftewel 'de hoeveelheid depositie die een intact ecosysteem over langere tijd kan verdragen zonder dat significante schade optreedt aan de structuur of het functioneren van dat systeem' wordt weergegeven met een Kritische Depositiewaarde (KDW). De KDW is voor de natuur in Nederland berekend, ook voor de natuur in Zeeland. In Zeeland zijn het met name de gebieden die worden beschermd volgens de Habitatrictlijn (=Kop van Schouwen en de Manteling van Walcheren) die rood kleuren. Veel andere natuurgebieden in Zeeland, zoals Yerseke en Kapelse Moer, Grote Gat en Saeftinghe, hebben niet te maken met een overschrijding van de KDW.

Kaart 2.2: Kritische stikstofdepositie in natuurgebieden van Zeeland.

Bron: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (2017)

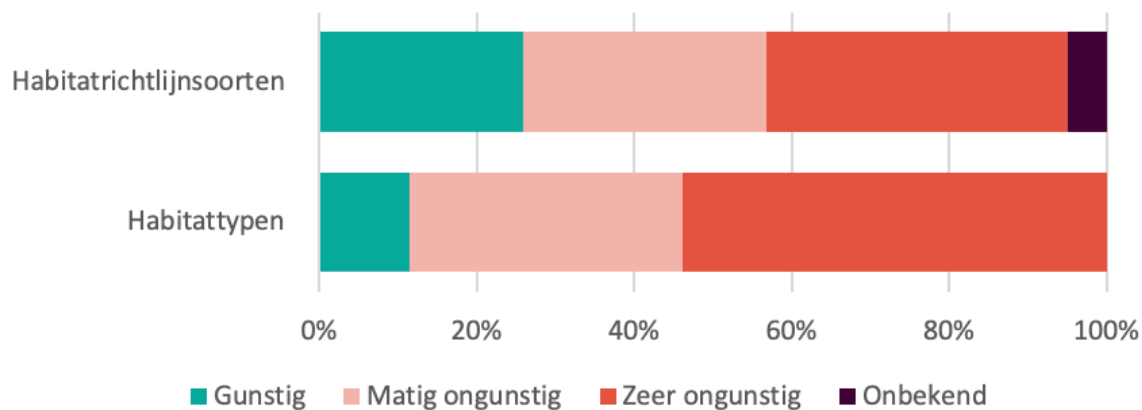
3 | De landelijke situatie rond de Habitatrictlijn

Het doel van de Habitatrictlijn is om bepaalde dieren, planten en hun natuurlijke leefomgeving te behouden of te herstellen. De dieren, planten en leefomgevingen waar het over gaat staan beschreven en worden aangeduid als habitattypen en habitatrictlijnsoorten.

De staat van veel habitattypen en habitatrictlijnsoorten in Nederland kan als matig tot zeer ongunstig worden bestempeld.

De staat van slechts 12 procent van de habitattypen is gunstig te noemen; bij de habitatrictlijnsoorten ligt dit hoger, op 26 procent. We merken hier wel op dat deze cijfers gaan over de periode 2013 – 2018. Bovendien zijn de cijfers over de staat van de habitattypen en habitatrictlijnsoorten niet op provincieniveau uitgewerkt en daarom niet voor Zeeland beschikbaar. De depositie van reactief stikstof tast de habitattypen en habitatrictlijnsoorten aan.

Figuur 2.1: Staat van instandhouding habitatrictlijn 2013-2018 in Nederland.

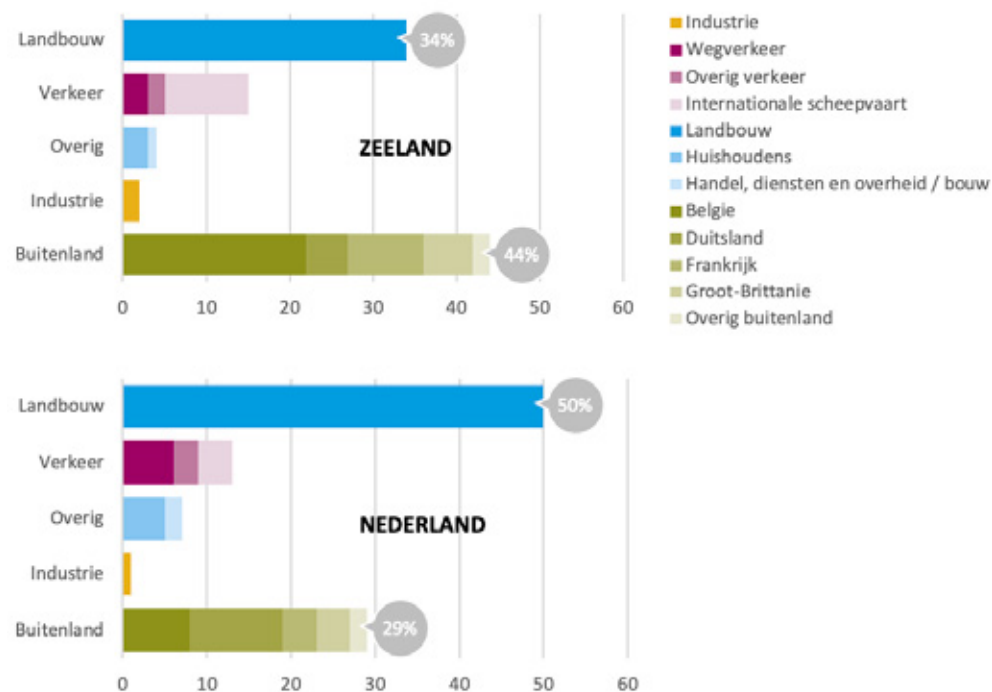
Bron: Compendium voor de Leefomgeving (2021)

4 | In Zeeland meer depositie door buitenland, minder door landbouw

Als ammoniak en stikstofoxiden eenmaal in de lucht zitten dan komt het ook weer in en op de grond. Deze stikstofdepositie is het gevolg van stikstof die meekomt met regen (=natte depositie) of van stikstof die uit de lucht door de planten en de bodem wordt opgenomen (=droge depositie). De stikstof die een regio uitstoot komt dus niet per definitie in en op de grond in dezelfde regio. Deze kan 'overwaaien' naar andere regio's, provincies of landen.

Het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) meet en berekent de depositie van stikstof. Zij geeft daarmee ook per provincie inzicht in de herkomst van de stikstofdepositie. In vergelijking met heel Nederland, is 'het buitenland' voor Zeeland een (nog) belangrijker herkomstgebied van de stikstofdepositie. Met name België draagt voor een belangrijk deel bij aan de stikstofdepositie. De landbouw is daarentegen een kleinere herkomstsector in Zeeland. Je kunt de herkomst van de stikstofdepositie voor Zeeland grofweg opdelen in (1) buitenland, 44 procent van de depositie (2) landbouw, 34 procent van de depositie, (3) de industrie en het weg- en waterverkeer, 17 procent van de depositie, en (4) overige sectoren, 4 procent van de depositie.

Figuur 2.2: Opbouw van de stikstofdepositie (mol/ha/jr) in 2021 naar herkomst

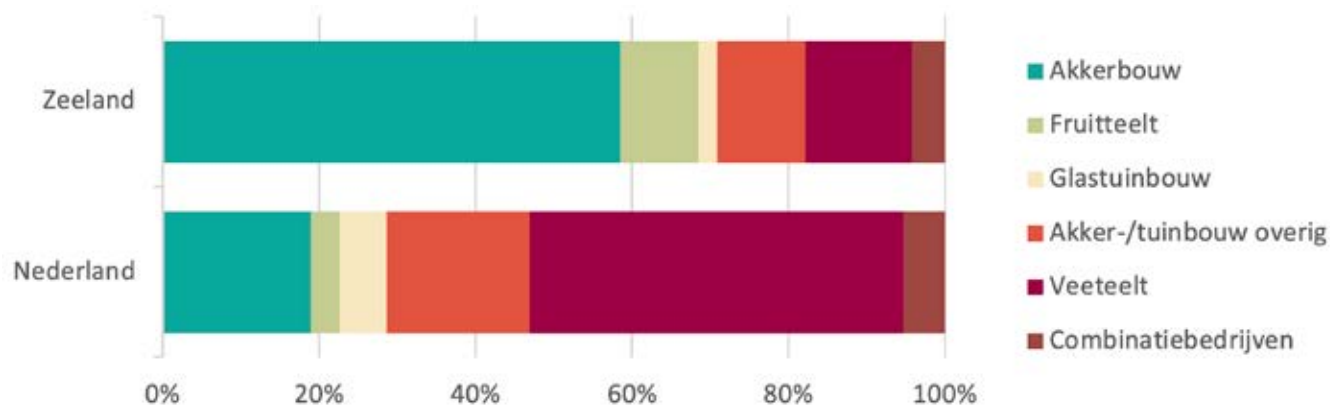
Bron: Hoogerbrugge et al. (2022)

5 | Landbouw in Zeeland: ruim de helft is akkerbouw

De nationale overheid vraagt provincies om maatregelen te treffen om de stikstof in de regio terug te brengen. Elke provincie is uniek en de regionale aanpak moet passen bij de eigenschappen van het gebied. Met het oog op de herkomst van de stikstofdepositie, heeft het buitenland de meeste invloed op de stikstofdepositie in Zeeland. Zeeland heeft omgekeerd echter weinig invloed op de uitstoot van landbouwbedrijven, verkeer en industrie in het buitenland. Op de andere herkomstsectoren van stikstofdepositie heeft de regio meer invloed. Daarbij is de eerste sector in de rij de landbouwsector. We zien echter dat de landbouwsector in Zeeland anders is samengesteld dan die in veel andere regio's van Nederland.

Ruim de helft van de landbouwbedrijven in Zeeland (54%) is actief in de akkerbouw. Het gaat dan om groenteteelt (excl. die onder glas), teelt van granen en peulvruchten en aardappelteelt. Veertien procent van de landbouwbedrijven doet aan veeteelt en 4 procent is een combinatiebedrijf dat ook vee kan houden. Ter vergelijking: in Nederland is de veeteeltsector met 48 procent van alle landbouwbedrijven een stuk groter (daarbij is 5% aan combinatiebedrijven niet meegenomen), terwijl de akkerbouwsector een stuk kleiner is (19%).

Figuur 2.3: Bedrijfsvestigingen in de landbouwsector in Zeeland, naar type vestiging.

Bron: LISA (2023), eigen bewerking

6 | Mogelijke maatregelen in Zeeland versnipperd en omvangrijk

Het Gebiedsprogramma 0.5 van de Provincie Zeeland beschrijft mogelijke maatregelen om het reactieve stikstof te reduceren. Deze eerste versie van het Gebiedsprogramma is gemaakt op verzoek van de toenmalige Provinciale Staten en bevat onder andere een overzicht van maatregelen die in andere provinciale programma's zijn vastgesteld en bijdragen aan de doelen van het Nationaal Programma Landelijk Gebied.

De maatregelen zijn gericht op verschillende sectoren, zijn omvangrijk in aantal en vormen een deel van alle mogelijke en onderzochte maatregelen ten behoeve van stikstofreductie.

Het voorlopige overzicht van maatregelen uit het Gebiedsprogramma 0.5 beschrijft zeven plannen met maatregelen voor de industrie en water- en wegverkeer. Daarnaast zijn er drie mogelijke maatregelen geschetst voor het buitenland. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om het versterken van de grensoverstijgende samenwerking met Vlaanderen of de nationale inzet in relevante, internationale stikstofdossiers.

Het grootste aantal maatregelen zijn geschetst rond de landbouw; 26 in totaal. De helft van deze maatregelen gaat over akkerbouw.

Figuur 2.4: Aantal mogelijke maatregelen zoals beschreven in het Gebiedsprogramma 0.5 van de Provincie Zeeland, naar sector.

Bron: Provincie Zeeland (2023)

3

Procesbeschrijving

3. Procesbeschrijving

In het kort

- Provincie Zeeland heeft HZ|KCZS gevraagd om de sociaaleconomische effectenanalyse (SEEA) van het Gebiedsprogramma te begeleiden.
- In de periode maart tot en met mei 2023 hebben wij samen met de Provincie Zeeland een start gemaakt met de SEEA van het maatregelenpakket van de Provincie Zeeland.
- Als uitgangspunt is gebruik gemaakt van een door WEcR aangereikte methodiek voor het analyseren van de verwachte effecten en impact, gebaseerd op 'Theory of Change'.
- Gezien de grote hoeveelheid maatregelen en beperkte tijd is gekozen om te focussen op analyse van enkele maatregelen gericht op de Zeeuwse landbouwsector.
- Op 17 april en 15 mei zijn voor deze SEEA twee sessies georganiseerd met beleidsmedewerkers van de Provincie Zeeland. In deze sessies is de methodiek eigen gemaakt en uiteindelijk uitgewerkt voor een maatregel, namelijk die van 'het stimuleren van voldoende organische stof in de bodem'.

In april zijn de Provincie en HZ|KCZS gestart met de sociaaleconomische effectenanalyse van de maatregelen uit het gebiedsprogramma 0.5. We beschrijven hieronder de stappen die wij voor de SEEA hebben doorlopen en geven bij sommige stappen een korte reflectie op het proces.

1 | Handreiking

Om de Provincies te ondersteunen heeft het Rijk het proces van de SEEA op verschillende manieren gefaciliteerd. In de eerste plaats heeft het Rijk door Wageningen Economic Research (WEcR) een methodiek laten ontwikkelen om de sociaaleconomische effecten van een maatregelenpakket kwalitatief en op een systematische manier te doordenken. Op basis van enkele pilots heeft WEcR een methodiek ontwikkeld en beschreven, inclusief een bijbehorend gespreksprotocol (Reinhard et al., 2023).

Deze methodiek, gestoeld op Theory of Change, is een systematische aanpak om in gesprek (dus niet cijfermatig) de verwachte sociaaleconomische effecten van maatregelen, op korte, middellange en lange termijn te duiden. Naast de door WEcR aangereikte methodiek heeft het Rijk enkele fysieke en digitale bijeenkomsten georganiseerd waarin de Provincies kennis konden opdoen en ervaring konden uitwisselen over de aanpak van de SEEA.

Wij waren als kenniscentrum aanwezig bij een fysieke bijeenkomst in Utrecht op 15 februari 2023, een webinar op 19 april 2023 en een fysieke bijeenkomst in Utrecht op woensdag 17 mei 2023. Het Rijk en Bij12 faciliteerden deze bijeenkomsten. WEcR lichtte tijdens de bijeenkomsten de door hun ontwikkelde methodiek toe.

2 | Theory of Change

De methodiek van de WeCR gaat uit van de Theory of Change. Met deze theorie worden de uitkomsten verwoord die beoogd en verwacht worden bij het nemen van maatregelen alsook de logica achter de veronderstelde effecten. De theorie dwingt betrokkenen bij de analyse tot nadenken over het langere termijnperspectief (waarom doen we dit?) alsook over het pad ernaartoe (hoe gaan we het doen?). Deze aanpak helpt om focus aan te brengen, prioriteiten te stellen, gericht actie te ondernemen en hierop te evalueren. Tegelijkertijd worden mogelijke risico's inzichtelijk (Erasmus University Rotterdam, 2023). Om de aangereikte methodiek van WEcR voor onze eigen aanpak meer structuur te geven gaan wij voor de analyse van de Zeeuwse situatie uit van een tienstappenplan voor Theory of Change van NPC (Noble, 2019):

1. **Situatie:** wat is de context van de opgave/maatregelen?
2. **Doelgroep:** welke doelgroepen worden door de maatregelen geraakt?
3. **Impact:** welke langetermijnpact wordt beoogd?
4. **Outcome:** welke korte termijn veranderingen dragen bij aan het langetermijndoel?
5. **Maatregel:** welke concrete maatregelen kunnen/moeten op korte termijn genomen worden?

6. **Mechanisme:** Op welke manier dragen de maatregelen op korte termijn bij aan de doelen op lange termijn?
7. **Volgorde:** welke volgorde van effecten wordt er verwacht?
8. **Schema:** hoe ziet een gestructureerde weergave van hetgeen bij stappen 1 tot en met 7 opgehaald er uit?
9. **Externe factoren:** welke stakeholders en andere factoren dragen bij aan de (beoogde) effecten of werken die juist tegen?
10. **Aannames:** welke aannames liggen ten grondslag aan de veronderstelde effecten?

3 | Iteratief proces

Bij een Theory of Change definiëren betrokkenen meestal eerst welke doelen zij willen bereiken. Vervolgens redeneren ze terug door stap-voor-stap te benoemen wat de essentiële voorwaarden en tussenuitkomsten zijn bij de realisatie van een verandering. Pas aan het einde van het proces worden de activiteiten of maatregelen vastgesteld. Dit geheel wordt 'backwards mapping' genoemd. In het geval van de SEEA is de uitgangssituatie anders: de maatregelen zijn namelijk het vertrekpunt van de analyse. Op basis van de maatregelen wordt eerst beredeneerd welke effecten er mogelijk zijn voor de sector en vervolgens voor het gebied waar veel bedrijven zijn gevestigd. Daarna worden de langetermijneffecten van de maatregelen besproken op de brede welvaart in de regio. In plaats van 'backwards mapping' hebben we dus hier te maken met 'forwards mapping'.

De insteek van de methodiek voor de SEEA is dat deze niet eenmalig wordt uitgevoerd, maar een iteratief proces volgt (volgens het idee van: plan – do – check – act). In meerdere fases wordt kritisch gekeken naar de (verwachte) effecten van maatregelen, op basis waarvan maatregelen of pakketten van maatregelen vervolgens kunnen worden aangescherpt. Bij de SEEA is de systematiek een hulpmiddel om in de loop van een gebiedsproces scherp voor ogen te houden welke doelen je wilt bereiken en of de acties die je onderneemt ook effectief bijdragen aan die doelen. De Provincie Zeeland onderstreept het uitgangspunt dat de activiteiten van de afgelopen maanden een opmaat zijn naar een structureler traject van analyseren, evalueren en aanscherpen van gebiedsmaatregelen.

4 | Brede welvaart

In de methodiek van WEcR wordt het model van brede welvaart gehanteerd als inhoudelijk kader waarbinnen de verwachte effecten van maatregelen worden geanalyseerd. Brede welvaart wordt gedefinieerd als de kwaliteit van leven in het ‘hier en nu’ en de mate waarin deze ten koste gaat van die van generaties na ons (‘later’) of van mensen buiten de eigen regio (‘elders’) (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2020). Het concept is nadrukkelijk breder dan het Bruto Binnenlands Product (per inwoner), waarmee de (economische) groei van een regio wordt afgemeten. Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) heeft in Nederland een belangrijke rol in het meten van brede welvaart en onderscheidt daarbij acht thema’s.

1. **Subjectief welzijn** (bv. tevredenheid met het leven);
2. **Milieu** (bv. uitstoot van broeikasgassen en hoeveelheid kwalitatief hoogwaardige natuur);
3. **Materiële welvaart** (bv. besteedbaar inkomen en bruto regionaal product);
4. **Gezondheid** (bv. ziekten, aandoeningen en ervaren gezondheid);
5. **Arbeid en vrije tijd** (bv. werkloosheid en arbeidsparticipatie);
6. **Wonen** (bv. woontevredenheid en voorzieningenniveau);
7. **Samenleving** (bv. vertrouwen en sociale binding);
8. **Veiligheid** (bv. criminaliteit en onveiligheidsgevoelens).

Logischerwijs zullen de maatregelen uit het gebiedsprogramma effect hebben op het milieu. In de sociaaleconomische effectenanalyse gaat het echter ook om de bredere effecten van de maatregelen op de andere zeven thema’s van brede welvaart.

5 | Invulling SEEA voor Zeeland

Voor het invullen van de SEEA is eerst gekeken naar de herkomst van de stikstofdepositie in Zeeland. Zoals in paragraaf 2 geschetst kent Zeeland een stikstofdepositie die, qua herkomst, afwijkt van veel andere regio's: 44 procent van de depositie heeft als herkomst het buitenland (landelijk is dat 29 procent). Net als op landelijk niveau is de landbouw de één na grootste bron van herkomst, hoewel de bijdrage van de landbouw wel kleiner is dan op landelijk niveau (34 procent tegenover 50 procent). Dat heeft niet alleen te maken met het relatief grote aandeel van de depositie vanuit het buitenland, maar ook met het feit dat de Zeeuwse landbouw voor een belangrijk deel bestaat uit akkerbouw en minder uit veeteelt.

Het maatregelenpakket van het Zeeuwse gebiedsprogramma is gestoeld op het principe dat alle sectoren bijdragen aan reductie van de stikstofdepositie. Specifiek voor de landbouw wordt gestreefd naar 'volhoudbare landbouw' met een bijbehorend gezonde bodem en watersysteem. Het beoogde maatregelenpakket is divers en bestaat uit 45 interventies,

waarvan iets meer dan de helft is gericht op de Zeeuwse landbouwsector. Gegeven de beschikbare informatie over de WEcR-methodiek en bijbehorende tijdsinvestering (analysetijd per maatregel) is met de Provincie Zeeland afgesproken om de SEEA te beperken tot enkele maatregelen in de Zeeuwse landbouwsector¹, met als eerste focus de grootste deelsector akkerbouw.

Vooraf hebben wij samen met de Provincie vastgesteld dat het niet haalbaar is om vóór 1 juli alle maatregelen in de landbouwsector² te analyseren, laat staan alle maatregelen voor alle sectoren samen.

1. Voor de maatregelen gericht op de depositie vanuit het buitenland werd het te complex geacht om in dit stadium hiervoor een SEEA te doen.
2. 13 maatregelen in de akkerbouw, 10 maatregelen in de veehouderij, 1 maatregel in de fruitteelt, 1 maatregel in de glastuinbouw en 1 maatregel voor de landbouw in het algemeen.

6 | Werksessies met Provincie

Voor het analyseren van de maatregelen in de Zeeuwse landbouwsector zijn twee sessies georganiseerd met experts van de Provincie Zeeland. De deelnemers aan de sessies waren een senior adviseur stikstof, een senior beleidsmedewerker landbouw, een senior beleidsmedewerker landelijk gebied en natuurbeleid, een projectleider water, een adviseur bodemonderzoek en bodemsanering en een communicatieadviseur. Beide sessies werden door ons voorbereid en geleid, alsook voorafgaand besproken en na afloop geëvalueerd met de senior adviseur stikstof van de Provincie Zeeland.

De eerste werksessie vond plaats op maandag 17 april in het Provinciehuis en duurde één dagdeel. Wij bereidden de sessie voor en staken deze in conform de aanpak die door WEcR is aangereikt, in combinatie met het tienstappenplan van NPC voor Theory of Change (zie hiervoor). De bijeenkomst werd ingeleid met een introductie van de aanpak, een schets van de Zeeuwse situatie van stikstofdepositie en een toelichting van een voorbeeld van een uitgewerkte SEEA van WEcR. Vervolgens zijn

achtereenvolgens voor de maatregelen rond organische mest (maatregel A4 in het Gebiedsprogramma 0.5) en eiwitteelt (maatregel V1) de eerste sociaaleconomische effecten besproken. Voor beide maatregelen waren de SEEA-schema's vooraf al 'met potlood' ingevuld op basis van een eerder uitgewerkte SEEA-schema van de WEcR³. Er is gekozen voor twee uitgewerkte maatregelen, omdat deze houvast gaven voor deze eerste gezamenlijke exercitie.

Tijdens de sessie kreeg iedereen de gelegenheid om input te geven en te reageren op de input van anderen. Het gesprek werd door ons geleid en wij verwerkten achteraf alle input uit in een schema. Bij het invullen van de schema's hebben wij ervoor gekozen om geen kleuren toe te kennen aan de pijlen in het schema. De kleuren geven, ons inziens, een waardeoordeel aan de veronderstelde effecten. Of een effect 'goed' dan wel 'positief' is of juist 'slecht' dan wel 'negatief' is hangt af van het perspectief of standpunt dat iemand inneemt. We hebben daarom het verwachte effect in feitelijke bewoording bij de pijlen geschreven.

3. Het gaat hier om sociaaleconomische effectenanalyses in enkele pilotregio's in Nederland.

Uit een evaluatie kwam naar voren dat de SEEA ingewikkeld werd gevonden, het kostte bovendien veel tijd en het leverde (nieuwe) discussies op, bijvoorbeeld over de maatregelen zélf. Het nut van het gesprek tijdens de sessies werd onderkend. Naar aanleiding van een evaluatie met de senior adviseur stikstof van de Provincie Zeeland hebben wij besloten om de ambitie voor de tweede werksessie bij te stellen. Oorspronkelijk was het doel om tijdens de tweede werksessie meer maatregelen te analyseren, eventueel als pakket van meerdere maatregelen, maar dat bleek te ambitieus. Er waren nog te veel vragen, niet alleen over de inhoud, maar ook over de methodiek (bijvoorbeeld over het duiden van de effecten). Daarom is in overleg besloten om voor de tweede sessie extra aandacht te besteden aan verduidelijking van de methodiek en één maatregel uit te werken. Wij vonden het daarbij belangrijk dat alle betrokkenen na afloop van de sessie zich zouden herkennen in de uitwerking van de analyse.

De tweede werksessie vond plaats op maandag 15 mei in het Provinciehuis en duurde wederom één dagdeel. De sessie werd wederom vooraf besproken met de senior adviseur stikstof van de Provincie Zeeland. Na een extra toelichting over de methodiek, bespraken wij het – na de eerste sessie – uitgewerkte schema voor de maatregel ‘stimuleren van organische mest’. Deze maatregel werd tijdens de sessie verbreed tot ‘het stimuleren van

voldoende organische stof in de bodem’. Wij hebben de experts gevraagd om aan te geven waar er nog vraagtekens en/of onduidelijkheden zaten in het schema. Daarbij is gekeken of we die vraagtekens konden wegnemen door gezamenlijk effecten te duiden, te bediscussiëren en/of aan te passen. We hebben het schema vervolgens opnieuw doorlopen en verder gespecificeerd, mede ingegeven door de verbreding van de maatregel. Het invullen van het schema ging sneller dan tijdens de eerste sessie. De ervaring van de eerste werksessie en het aanscherpen van de maatregel hebben hieraan bijgedragen.

Het resultaat van de tweede werksessie (en indirect ook van de eerste werksessie) betreft een uitgewerkte SEEA voor de maatregel ‘stimuleren van voldoende organische stof in de bodem’. Het bijbehorende SEEA-schema beschrijven wij in de volgende paragraaf.

4

Resultaat van de SEEA

4. Resultaat van de SEEA

De sessies die wij voerden met experts van de Provincie Zeeland hebben geleid tot de uitwerking van de mogelijke maatregel 'stimuleren van voldoende organische stof in de bodem'. In deze paragraaf presenteren we het uitgewerkte schema voor de sociaaleconomische effectenanalyse. Wij raden aan om het schema in combinatie met de toelichting door te nemen. Het ingevulde schema is leidend, maar de toelichting biedt hier en daar nuances die niet altijd in een schema zichtbaar gemaakt kunnen worden.

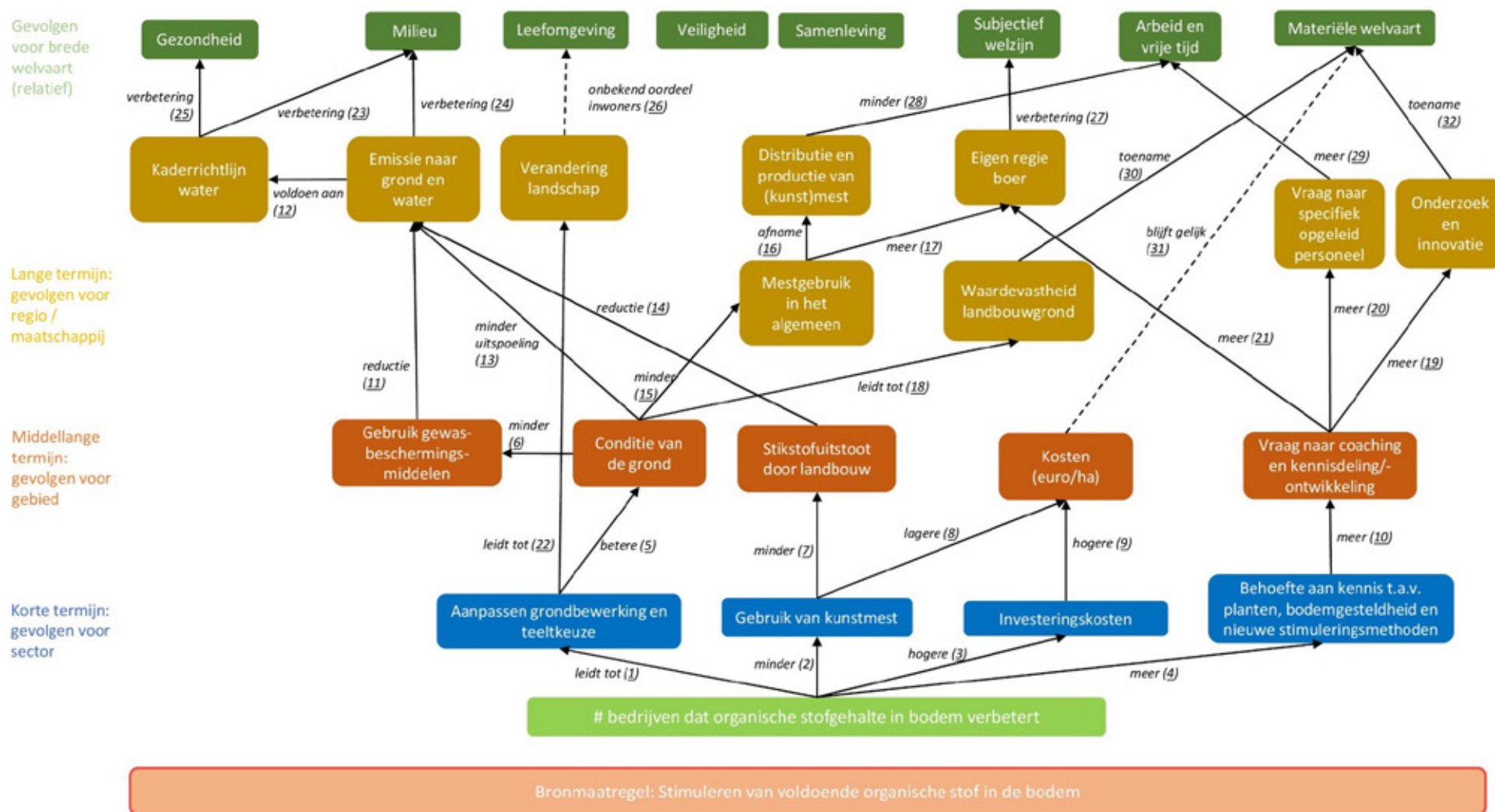
Het schema biedt een overzicht van de effecten van de maatregel (volgens de experts) op sectorniveau, gebiedsniveau, regio-/maatschappelijk niveau en uiteindelijk op de brede-welvaartsthema's. De brede-welvaartsthema's komen overeen met de acht centrale thema's die zijn benoemd door het Centraal Bureau voor de Statistiek.

De effecten die zijn weergegeven zijn veronderstellingen. Het schema moet dus worden gezien als een soort theorie, oftewel een denkraam over de mogelijke korte- en langetermijneffecten van de maatregel. De kortetermijneffecten zijn goed en met enige zekerheid in te schatten. Bij het beredeneren van de langetermijneffecten zitten grotere onzekerheden. Alle effecten, zowel op lange als korte termijn, zijn echter door de experts weloverwogen en in gezamenlijkheid benoemd.

Op de volgende pagina staat eerst het ingevulde schema gepresenteerd. Daarna beschrijven we de veronderstelde effecten in de toelichting bij het schema. We besluiten met een reflectie op de relatieve impact die de maatregel heeft op de brede welvaart in de regio.

1 | Ingevuld SEEA-schema

Figuur 4.1: Ingevuld SEEA-schema voor de maatregel ‘stimuleren van voldoende organische stof in de bodem’. In de toelichting hieronder staat verdere informatie per genummerde pijl (1 t/m 32).

2 | Toelichting

Het resultaat van de sessies die bij de Provincie Zeeland met experts zijn gehouden, is weergegeven in het ingevulde SEEA-schema (figuur 4.1). De onderstaande toelichting hoort bij figuur 4.1 waarin een schematische weergave is gegeven van de veronderstelde effecten van de gekozen maatregel. We verwijzen in de lopende tekst naar de genummerde pijlen.

Maatregel

De sociaaleconomische effectenanalyse begint onderaan het schema. De Provincie kan besluiten om de organische stof in de bodem te stimuleren. Dit kan zij doen door bijvoorbeeld informatie te geven over of het subsidiëren van organische mest gebruik, niet-kerende grondbewerking en carbon farming. Sommige methoden staan nog in de kinderschoenen en zijn nog niet-bewezen effectief, maar doel van de **maatregel** is om, met de tot dan toe bestaande kennis, methoden te stimuleren die de organische stof in de bodem kunnen stimuleren.

Sector

De maatregel zal naar verwachting het effect hebben dat meer bedrijven de organische stofgehalte in de bodem gaan verbeteren. Dit heeft op **sectorniveau** tot gevolg dat boeren hun grondbewerking gaan aanpassen en andere keuzes gaan maken in teelt (1). De boer zal investeringen moeten doen om (nieuwe) methoden in het bedrijfsproces te implementeren (3). De methodieken zullen bij sector vragen opleveren over hetgeen mogelijk is en toegepast kan worden voor het verkrijgen van meer organische stof in de bodem. De behoefte bij de sector aan kennis ten aanzien van teelt, metingen van de (huidige) bodemgesteldheid en stimuleringsmethoden neemt daarmee toe (4).

Verder kan de stimuleringsmaatregel tot gevolg hebben dat de sector minder kunstmest gaat gebruiken. Het gaat er op langere termijn niet om dat de sector volledig stopt met het gebruik van kunstmest, maar dat er wordt gezocht naar een optimale balans tussen de hoeveelheid bemesting en de mest die de gewassen nodig hebben. Dus experimenteren met de hoeveelheid mest om zodoende tot een break-even punt te komen waarbij niet te veel of te weinig mest wordt gebruikt (2).

Gebied

De veronderstelde veranderingen op sectorniveau werken door op **gebiedsniveau**. Door het aanpassen van de grondbewerking en teeltkeuze zal de conditie van de grond in het gebied waar de bedrijven zijn gevestigd verbeteren (5). Een betere conditie van de grond zorgt mede voor minder plagen en ziekten in de teelt. Hierdoor neemt de noodzaak tot het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen af (6). Ook zien we mogelijk dat het streven naar een optimum in mestgebruik zorgt voor daling in de uitstoot van reactief stikstof (ammoniak) in het gebied (7).

Het gebruik van minder mest zal bij de landbouwbedrijven leiden tot een besparing op de kunstmestkosten (8). De kunstmestkosten fluctueren, omdat ze afhankelijk zijn van de prijzen van de fossiele brandstoffen. De verwachting is dat de gewasopbrengsten gelijk blijven, aangezien er niet wordt gestreefd naar een drastische vermindering van het kunstmestgebruik, maar naar een optimale balans tussen hoeveelheid mest en stikstofbehoefte van het gewas. De besparing op kunstmest zal op korte termijn teniet worden gedaan door de financiële investering die wordt gevraagd om andere grondbewerkingsmethoden en gewassen te implementeren (9).

Verder zal de behoefte aan kennis over teelt, bodemgesteldheid en stimuleringsmethoden leiden tot vraag naar adviseurs en coaches om de landbouwbedrijven op weg te helpen en te (blijven) ondersteunen bij de transitie. Deze vraag naar kennis zal ook tot een stroomversnelling in de kennisontwikkeling leiden. Nog niet-bewezen methoden moeten worden onderzocht en coaches/adviseurs dienen op de hoogte te blijven van de vakinhoudelijke vernieuwingen (10).

Regio & Maatschappij

Kijken we op **regio- en maatschappelijk niveau** dan leidt het gebruik van minder gewasbeschermingsmiddelen (zoals fungiciden, insecticiden en enkele herbiciden) tot minder verontreiniging van het (grond)water en verbetering van de drinkwatervoorziening (11). Op deze manier wordt er positief bijgedragen aan de Kaderrichtlijn Water, die is opgesteld om de waterkwaliteit in Europa te verbeteren (12). Ook de verbetering van de conditie van de grond leidt direct tot een reductie van de emissie naar grond en water, omdat een betere bodemstructuur en -textuur zorgt voor minder (nitraat)uitspoeling (13). Het gebruik van minder kunstmest zal uiteindelijk ook zorgen voor minder emissie naar grond en water, omdat het aandeel ammoniak dat vervliegt naar de lucht wordt verkleind (14).

Het opbouwen van organische stof in de bodem kan meerdere jaren duren. Eenmaal dat er voldoende organische stof in de bodem zit kan een gewas groeikrachtiger worden. Er is dan minder mest nodig (15). Hoewel de behoefte aan minder mest een daling in de vraag naar natuurlijke mest vanuit 'elders' kan bewerkstelligen (denk aan dierlijk mest uit de provincie Noord-Brabant), leidt het ook tot minder transport en minder productie van bijvoorbeeld kunstmest in de eigen regio (16). Landbouwbedrijven die minder mest nodig hebben zijn minder afhankelijk van leveranciers waardoor de verwachting is dat de sector meer eigen regie krijgt in haar bedrijfsvoering (17).

Kijken we naar een ander aspect, de grondprijs, dan wordt deze deels bepaald door de fysieke gesteldheid van de grond. Indien de conditie van de bodem verbetert door het aanpassen van de grondbewerking en teeltkeuze dan zou dat daarom kunnen leiden tot een stabielere waarde van de landbouwgrond aangezien de bodemvruchtbaarheid toeneemt (18).

Een ander te verwachten effect op maatschappelijk niveau is een toename van onderzoek en innovatie alsook van de vraag naar specifiek opgeleid personeel. Onderzoek en innovatie zijn belangrijk bij implementeren en continu verbeteren van de stimuleringsmethoden (19). Voorts zal de kennis die nodig is bij de implementatie zorgen voor een toename in vraag naar personeel dat is opgeleid om deze kennis over te dragen (20). Ook bij de

sector kan het vergaren van kennis leiden tot gunstige resultaten; het hebben van de kennis over hoe de grond te bewerken en welke gewassen te kiezen kan leiden tot verdere eigen regie bij de boer (21).

Tot slot wordt er nog een effect verwacht van de maatregel op het landschap. Door het aanpassen van de grondbewerkingsmethoden en vooral door de keuze voor andere gewassen zal het akkerland dat door inwoners wordt waargenomen veranderen (22).

3 | Gevolgen voor de brede welvaart

De effecten van de maatregel, die hierboven zijn beschreven, leiden uiteindelijk tot veronderstelde veranderingen in de brede welvaart van de regio. Hier moet worden opgemerkt dat de impact op de brede welvaart in relatieve zin bekeken moet worden. Eén maatregel zal een kleine uitwerking op de brede-welvaartsthema's zoals het milieu, de gezondheid en de baankansen hebben, en zal geen drastische omslag betekenen in de brede welvaart. Er zal een kleine verandering optreden die onderdeel uitmaakt van een groter geheel. De optelsom van de kleine veranderingen kunnen echter uiteindelijk wel leiden tot een grote(re) omslag.

Op basis van de SEEA verwachten wij effecten van de maatregel 'stimuleren van voldoende organische stof in de bodem' op 6 van de 8 brede-welvaartsthema's. Het gaat om de thema's milieu, gezondheid, leefomgeving, subjectief welzijn, arbeid en vrije tijd en materiele welvaart. Op veiligheid en samenleving (bv. sociaal en maatschappelijk vertrouwen, sociale binding) worden geen directe effecten verwacht.

Milieu (23)/(24). Verondersteld wordt dat de maatregel zal leiden tot een verbetering van het milieu. De emissie naar de grond en het water zal dalen en het levert voortgang op bij het behalen van de doelen die de Kaderrichtlijn Water (KRW) stelt.

Gezondheid (25). Bijkomend effect van doelnaleving van de KRW is dat naleving gunstig uitwerkt op de gezondheid van inwoners. De KRW stelt specifieke doelen voor grondwater en in het bijzonder voor drinkwater dat direct door mensen wordt gebruikt of indirect bij het produceren en verwerken van bijvoorbeeld voedsel.

Leefomgeving (26). Het effect van de maatregel op de beoordeling van inwoners van de leefomgeving is lastig in te schatten. Het landschap zal door de grondbewerking en andere gewaskeuze veranderen. Het is de vraag of en in welke mate deze verandering zal leiden tot een betere beoordeling van de leefomgeving.

Subjectief welzijn (27). Bij subjectief welzijn gaat het om de tevredenheid van inwoners met het leven. Het is niet te verwachten dat de maatregel zal leiden tot een algehele verbetering van het subjectief welzijn onder inwoners. Wel wordt een verbetering verwacht bij boeren vanwege een toenemende keuzevrijheid en hun grotere onafhankelijkheid van leveranciers.

Arbeid en vrije tijd (28)/(29). De verwachting omtrent de effecten van de maatregel op de werkgelegenheid is wisselend. Enerzijds wordt meer vraag naar werknemers verwacht die met hun kennis en kunde in staat zijn om de sector te ondersteunen bij het transitieproces. Anderzijds kan de maatregel leiden tot minder werkgelegenheid in de distributie en productie van (kunst)mest.

Materiële welvaart (30)/(31)/(32). Het effect van de maatregel zou gunstig kunnen uitpakken voor de regionale economie; de maatregel kan immers leiden tot meer (private en publieke uitgaven aan) onderzoek en innovatie, wat bronnen zijn voor productiviteitsgroei en daarmee economische groei. Als het gaat om het vermogen van de boer dan is de verwachting dat de landbouwgrond, door een verbetering van de bodemconditie, leidt tot een stabielere grondprijs. Dit zou een gunstige ontwikkeling zijn. De kosten voor stimuleringsmethoden zal de sector op korte termijn moeten maken. Daar staat tegenover dat het zoeken naar een betere balans in kunstmestgebruik de kosten kunnen drukken. Samengenomen zou de maatregel dan naar verwachting geen invloed hebben op het (langtermijn) inkomen van de boer.

5

Reflectie en vervolg

5. Reflectie en vervolg

In het kort

Reflectie op de eerste stappen van de Sociaaleconomische effectenanalyse (SEEA) van het Provinciale Gebiedsprogramma:

- Het uitvoeren van een SEEA is complex, zowel qua methodiek als qua inhoud.
- De kwaliteit van een analyse valt of staat met de concreetheid van de geformuleerde maatregelen.
- Het uitvoeren van de SEEA is tijdsintensief: er moeten slimme keuzes gemaakt worden in de wijze waarop een vervolg wordt gegeven aan de SEEA.
- Het gesprek van de SEEA is waardevol: het geeft nieuwe inzichten.

Denkrichtingen voor vervolgstappen:

- Cluster de maatregelen zo goed mogelijk ten behoeve van een behapbare effectenanalyse.
- Ga van 'binnenshuis' nadenken naar 'buitenshuis' bespreken.
- Denk vooruit, over een doorlopend iteratief proces van evalueren en bijschaven.
- Kijk of het mogelijk is om een effectenanalyse te doen samen met partijen in Vlaanderen.

In deze paragraaf wordt gereflecteerd op de eerste ervaringen met de SEEA en geven wij denkrichtingen voor de vervolgstappen ná 1 juli 2023.

1 | Reflectie

In de afgelopen twee maanden heeft HZ|KCZS samen met de Provincie Zeeland, zoals hiervoor beschreven, eerste stappen gezet in een sociaaleconomische effectenanalyse van de maatregelen uit het gebiedsprogramma 0.5. Hier volgt een kort overzicht van de ervaringen tot nu toe.

Complex

Hoewel er, via een gespreksprotocol en enkele bijeenkomsten, handreikingen zijn gedaan voor een methodiek om de sociaaleconomische effecten van maatregelen te analyseren, is onze eerste ervaring dat het complex is. Deze complexiteit is tweeledig: enerzijds vergt het invullen en het lezen van de schema's de nodige analytische vaardigheden van alle betrokkenen. Anderzijds zit de complexiteit in de inhoud. Als de boogde effecten systematisch worden uitgedacht dan komen snel de nuances en onzekerheden. Deze onzekerheden worden groter naarmate effecten op langere termijn worden uitgedacht.

Concreetheid van maatregelen

Een deel van de bovengenoemde complexiteit in deze fase van de SEEA kan worden verklaard doordat de maatregelen nog niet volledig tot in detail zijn uitgedacht en geformuleerd. Hierdoor is het lastig om de sociaaleconomische effecten te beredeneren. Specifiek voor de maatregel organische mest (maatregel A4 in het Gebiedsprogramma 0.5) hebben wij uiteindelijk het SEEA-schema volledig herzien, omdat de maatregel bij nader inzien niet concreet en helder genoeg was. Voor het vervolg lijkt het nuttig om in dit soort sessies in het begin wat meer tijd te nemen om stil te staan bij vragen over de maatregel, zoals of deze concreet genoeg is en of iedereen hetzelfde onder de maatregel verstaat.

Tijdsintensief

Het bespreken van de sociaaleconomische effecten van maatregelen kost veel tijd. Dit was al een conclusie van WEcR, op basis van pilots die zij hebben gedaan, en is ook gebleken uit onze sessies. Gezien de grote omvang en versnippering van het maatregelenpakket in Zeeland, in termen van aantal maatregelen, zullen voor de vervolgstappen slimme keuzes gemaakt moeten worden in de reikwijdte van de analyse en ook de wijze waarop de effecten worden geanalyseerd (zie ook verderop, bij clustering van maatregelen).

Gesprek voegt wat toe

In het begin van de eerste sessie met de beleidsmedewerkers van de Provincie Zeeland was duidelijk dat de genodigden nog niet precies wisten wat ze te wachten stond en wat de opbrengst zou gaan worden. Na de eerste twee gesprekken kan gesteld worden dat de toegevoegde waarde van het gesprek wordt gezien. Het gesprek maakt expliciet wat de betrokkenen verwachten en zet aan tot integraal denken. Ook helpt het gesprek om effecten te duiden waar nog niet eerder over nagedacht is.

2 | Het vervolg

Op basis van de eerste ervaringen met de SEEA, evaluatie daarvan en het aangereikte materiaal rond de SEEA geven wij de volgende denkrichtingen mee voor het vervolgtraject na 1 juli 2023.

Clustering van maatregelen

In de eerste plaats lijkt het zinvol om nog een keer goed stil te staan bij de maatregelen zelf en te zoeken naar logische clusters van maatregelen. Hier is tussen de eerste en tweede sessie al een eerste voorstel voor gedaan door experts van de Provincie. Clustering van maatregelen maakt een SEEA meer behapbaar en wellicht ook beter mogelijk om integraal naar de effecten van het maatregelenpakket te kijken.

Gebiedssessies

WEcR onderscheidt in haar methode twee schaalniveaus voor een sociaaleconomische effectenanalyse: een hoger schaalniveau, overeenkomstig met het niveau van de gebiedsgerichte aanpak stikstof (GGA), en het lagere schaalniveau dat overeenkomt met deelgebieden zoals deze door de provincies worden ingedeeld voor het Provinciaal Programma Landelijk Gebied (PPLG). Voor Zeeland hebben we gekozen om de eerste twee sessies te voeren met beleidsadviseurs van de Provincie Zeeland (het gesprek ‘binnenshuis’), met de provinciegrens als gebiedsafbakening.

Ons advies is om, als eerste vervolgstap, voor de maatregelen gericht op de agrarische sector te proberen een integrale sociaaleconomische effectenanalyse te doen van de beoogde maatregelenclusters, zodat voor alle beleidsmakers helder is wat de verwachte effecten zijn van deze set aan maatregelen.

Als de verwachte effecten goed in beeld zijn gebracht dan kunnen gebiedssessies worden georganiseerd. Deze gebiedssessies hebben als doel om met externe betrokkenen in te schatten wat de mogelijke sociaaleconomische effecten zijn van de maatregelen in het gebied (het ‘buitenshuis’ bespreken van de SEEA). Hierna kan de exacte invulling van de maatregel aangepast worden door de gebiedspartners of kan worden geanticipeerd op de verwachte effecten. In Zeeland zijn er op dit moment twee gebieden met een gebiedsproces, namelijk de Manteling van Walcheren en de Kop van Schouwen. De uitdaging van het doen van een sociaaleconomische effectenanalyse in de gebieden is het toegankelijker maken van de methodiek voor een breder publiek. Zoals eerder gesteld is de methode complex, tijdrovend en vraagt deze om de nodige analytische vaardigheden van de deelnemers. De effecten zullen in behapbare stukken en op een niet al te abstracte wijze moeten worden voorgelegd.

Iteratief proces en monitoring

Ons advies is om samen met de Provincie Zeeland verder vooruit te denken over de verdere vervolgstappen. Het idee daarbij is om een doorlopend iteratief proces te starten waarbij steeds, op verschillende niveaus, wordt geëvalueerd en bijgesteld. Het is zinvol om hierbij na te denken over welke monitoringsinstrumenten gebruikt (of ontwikkeld) kunnen worden om de korte, middellange- en langetermijneffecten te volgen van de maatregelen.

Buitenland

Bijna de helft van de stikstofdepositie in Zeeland komt uit het buitenland. Wij stellen voor om te verkennen of het mogelijk is om een SEEA uit te werken met partners van over de landsgrens. Het achterliggende idee is dat we de invloed van 'elders' op de brede welvaart 'hier' bespreekbaar en zichtbaar willen maken. Wij zien daarbij kansen om eerst het thema 'buitenland' met de WEcR te bespreken en samen met hen na te denken over een effectenanalyse met partners en sectoren uit Vlaanderen. Wij zijn ons er van bewust dat de depositie vanuit het buitenland divers en lastig te beïnvloeden is. Toch vinden wij een poging om het 'elders' te betrekken bij ons regionale stikstofvraagstuk de moeite waard, omdat het depositie-aandeel vanuit het buitenland zo groot is.

6

Referentielijst

6. Referentielijst

Centraal Bureau voor de Statistiek (2020). *Monitor Brede Welvaart & Sustainable Development Goals 2020*. Geraadpleegd van <https://longreads.cbs.nl/monitor-brede-welvaart-en-sdgs-2020/>

Compendium voor de Leefomgeving. (2021). *Staat van instandhouding soorten en habitattypen Habitatrichtlijn en trends vogels Vogelrichtlijn, 2013-2018*. Rijksoverheid. Geraadpleegd van <https://www.clo.nl/indicator-en/nl1604-svi-nederland>

Erasmus University Rotterdam (2023). *Design Toolkit; Theory of Change*. Geraadpleegd van <https://www.eur.nl/impactatthecore/onderzoek-onderwijs/design-toolkit/definieren/theory-change>

Hoogerbrugge, R., Geilenkirchen, G.P., Hazelhorst, S. den Hollander, H.A., Huitema, M., Marra, W., Siteur, K., de Vries, W.J. & Wichink Kruit, R.J. (2022). *Grootschalige concentratie- en depositiekaarten Nederland. Rapportage 2022*. Rapport 2022-0059, Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu. Geraadpleegd van <https://www.rivm.nl/bibliotheek/rapporten/2022-0059.pdf>

LISA (2023). *Regionale Informatiebank Bedrijven en Instellingen Zeeland [Dataset]*. Geraadpleegd van <https://www.lisa.nl/>

Noble, J. (2019). *Theory of change in ten steps*. New Philanthropy Capital (NPC): Londen.

Provincie Zeeland. (2023). *Gebiedsprogramma versie 0.5 'Het Zeeuwse verhaal'*. Geraadpleegd van https://www.zeeland.nl/sites/default/files/digitaalarchief/IB23_12997684.pdf

Reinhard, S., Van Alphen, M., Sigerink, V. & Ooms, D. (2023). *Sociaal-economische effectenanalyse integrale gebiedsaanpak (SEEA): gespreksprotocol voor gebiedssessies*. Wageningen Economic Research (WEcR). Geraadpleegd van <https://research.wur.nl/en/publications/sociaal-economische-effectenanalyse-integrale-gebiedsaanpak-seea->

Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu. (2017). *Kritische stikstofdepositie in natuurgebieden*. Planbureau voor de Leefomgeving. Geraadpleegd van <https://themasites.pbl.nl/atlas-regio/kaarten/?gm-b=1596110641718,true,1;1595921285002,true,1>

Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu. (2023). *Grootschalige Concentratie- en Depositiekaarten Nederland (GCN en GDN)*. Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Geraadpleegd van <https://data.rivm.nl/apps/gcn/>

Colofon

Sociaaleconomische effectenanalyse (SEEA). Tussenrapportage mei.

Auteurs

Ruben De Cuyper en Luc Verschuren

Met dank aan

Experts van de Provincie Zeeland voor hun waardevolle inbreng tijdens de werksessies

Grafische vormgeving

Design Natuurlijk

Beelden

AV-dienst HZ University of Applied Sciences
Unsplash

Uitgave

HZ Kenniscentrum Zeeuwse Samenleving

Dit onderzoek is gefinancierd door Provincie Zeeland

[Publicaties.kczs.nl](https://publicaties.kczs.nl)

mei 2023

Voorzitter Provinciale Staten van Zeeland
Postbus 6001
4330 LA MIDDELBURG

Onderwerp	Zaaknummer	Behandeld door	Verzonden
Consultatieplan Kernenergie Provincie Zeeland	115469		

Middelburg, 27 juni 2023

Geachte voorzitter,

Op dinsdag 20 juni hebben Gedeputeerde Staten het provinciale consultatieplan kernenergie vastgesteld. Dit kunt u vinden in de bijlage. In het consultatieplan staat hoe Gedeputeerde Staten Zeeland willen betrekken bij de mogelijke komst van twee nieuw kerncentrales. Het consultatieplan bestaat uit twee delen. Het eerste deel omvat het consulteren van maatschappelijke organisaties, bedrijfsleven (middels koepelorganisaties) en medeoverheden. Het tweede deel bestaat uit het consulteren van Zeeuwse inwoners, waarbij ook nadrukkelijk jongeren bij worden betrokken. De uitkomsten van het eerste deel worden benut voor het consulteren van Zeeuwse inwoners.

Aanleiding

Zoals bekend heeft het Rijk Borssele en Rotterdam aangewezen als locaties in Nederland waar mogelijk twee nieuwe kerncentrales gebouwd kunnen worden, waarbij het Rijk een voorkeur heeft voor Borssele. Daarnaast wil het Rijk de bestaande kerncentrale in Borssele langer openhouden. Ook werkt het Rijk aan de actualisatie van het Nationaal Programma Radioactief Afval. Het gaat voor het Rijk om een landelijk vraagstuk rondom kernenergie, dat uiteenvalt in drie trajecten:

- bedrijfsduurverlenging
- (onderzoek naar mogelijkheden) nieuwbouw
- Nationaal Programma Radioactief Afval (NPRO)

Het Rijk stelt hiervoor een participatieplan op waarin staat hoe zij om wil gaan met de communicatie en participatie rondom bovenstaande trajecten met alle stakeholders. Ook is het Rijk verantwoordelijk voor informatie en communicatie over alle (juridische) procedures en beslismomenten die hiervoor doorlopen moeten worden. Gemeente Borsele heeft een plan opgesteld waarbij de inwoners van de gemeente centraal staan en is recent gestart met de Borsele voorwaardengroep.

De Provincie Zeeland vindt het belangrijk dat Zeeuwse inwoners en andere belanghebbenden goed geïnformeerd worden door het Rijk over bovenstaande trajecten. Daarnaast vinden zowel Provincie als de gemeente Borsele dat de eventuele komst van twee nieuwe kerncentrales grote impact heeft op de inwoners, hun leefkwaliteit en hun veiligheidsgevoel.

Om die reden gaat de Provincie Zeeland een consultatietraject inzetten onder inwoners, maatschappelijke organisaties, bedrijfsleven en medeoverheden. De vraag die de Provincie gaat stellen in het consultatietraject is welke randvoorwaarden gesteld zouden moeten worden aan de eventuele komst van de nieuwe centrales en welke kansen Zeeland zou kunnen benutten. Het gaat dus niet over de keuze voor kernenergie, want die wordt door het Rijk genomen.

Dit consultatietraject heeft een geheel andere inhoud dan het participatietraject van het Rijk. Bij het Rijk ligt de nadruk onder andere op de plaats van kernenergie in de energiemix, de veiligheidsaspecten en de processen die gevolgd moeten worden. De plannen van het Rijk, de gemeente Borsele en de Provincie worden uiteraard op elkaar afgestemd en doublures vermeden. Verder hebben wij het Rijk gevraagd ook het draagvlak onder de Zeeuwse bevolking te monitoren. Minister Jetten heeft aangegeven in zijn brief van 9 december 2022 het aanwezig zijn van lokaal draagvlak essentieel is.

Het eerste deel van de uitvoering van het consultatieplan zal bestaan uit bijeenkomsten met stakeholders in de regio. Daarna zullen Zeeuwse inwoners worden geconsulteerd. De wijze waarop dit gaat gebeuren is momenteel onderwerp van gesprek met de externe bureaus.

In de periode september / oktober 2023 zal er voor Provinciale Staten een Zicht op Beleid sessie gepland worden om u op de hoogte te houden over de voortgang, de voorlopige uitkomsten en het verdere proces te schetsen.

Hopende u hiermee voldoende te hebben geïnformeerd.

Met vriendelijke groet,

Gedeputeerde Staten van Zeeland,

drs. J.M.M. Polman
Voorzitter

drs. M.C.J. Franken
Secretaris-algemeen directeur

Bijlagen:

1. Bijlage 1: Consultatieplan Kernenergie - Provincie Zeeland

Noem in uw contact met ons steeds het zaaknummer. Dit staat bovenaan deze brief.

Consultatieplan Kernenergie

Provincie Zeeland

13 juni 2023

Inhoud

1. Inleiding en context.....	3
Afbakening.....	3
2. Doel	4
3. Kaders en randvoorwaarden	4
3.1. Visie op Participatie.....	4
3.2. Verwachtingsmanagement	4
4. Doelgroepen en stakeholders	4
4.1. Zeeuwse inwoners.....	5
4.2 Maatschappelijke Zeeuwse organisaties.....	5
4.3 Bedrijven.....	5
4.2. Medeoverheden	5
5. Participatievormen/mate van inspraak.....	6
6. Uitvoering van het consultatieplan	7
7. Mijlpalen van de besluitvorming.....	7
8. Media.....	7
8.1 Eigen communicatiemiddelen.....	7
8.2 Regionale media	7
8.3 Communicatiemiddelen van betrokken partijen	8
9. Bijlagen	8
9.1 Participatieladder	8

1. Inleiding en context

De minister voor Energie en Klimaat heeft aangegeven dat kernenergie onderdeel uit zal gaan maken van de energiemix om te komen tot een CO2 vrije energievoorziening en om minder afhankelijk te zijn van de import van gas. De beslissing over de noodzaak voor kernenergie is door het kabinet genomen bij het vaststellen van het coalitieakkoord.

Het Rijk heeft Borssele en Rotterdam aangewezen als locaties in Nederland waar mogelijk twee nieuwe kerncentrales gebouwd kunnen worden, waarbij het Rijk een voorkeur heeft voor Borssele. Daarnaast wil het Rijk de bestaande kerncentrale in Borssele langer openhouden. Ook werkt het Rijk aan de actualisatie van het Nationaal Programma Radioactief Afval. Het gaat voor het Rijk om een landelijk vraagstuk rondom kernenergie, dat uiteenvalt in drie trajecten:

- bedrijfsduurverlenging
- (onderzoek naar mogelijkheden) nieuwbouw
- Nationaal Programma Radioactief Afval (NPRA)

Het Rijk stelt een participatieplan op waarin staat hoe zij om wil gaan met de communicatie en participatie rondom bovenstaande trajecten met alle stakeholders. Ook is het Rijk verantwoordelijk voor informatie en communicatie over alle (juridische) procedures en beslistmomenten die hiervoor doorlopen moeten worden. Gemeente Borsele stelt een plan op waarbij de inwoners van de gemeente centraal staan.

De Provincie Zeeland vindt het belangrijk dat Zeeuwse inwoners en andere belanghebbenden goed geïnformeerd worden door het Rijk over bovenstaande trajecten. Daarnaast vinden zowel Provincie als de gemeente Borsele dat de eventuele komst van twee nieuwe kerncentrales grote impact heeft op de inwoners, hun leefkwaliteit en hun veiligheidsgevoel. Met de aanlanding van Wind op Zee, een nieuw hoogspanningsstation, nieuwe hoogspanningsmasten en de bestaande kerncentrale hebben de ontwikkelingen op energiegebied een flinke impact op het landschap.

Provincie Zeeland en de gemeente Borsele willen daarom randvoorwaarden stellen aan de eventuele komst van nieuwe kerncentrales en het langer openhouden van de huidige kerncentrale. Ook willen ze de mogelijke kansen die nieuwbouw biedt voor de regio benutten.

Afbakening

Dit consultatieplan van de Provincie Zeeland richt zich op het proces om te komen tot **kansen en randvoorwaarden** voor **bedrijfsduurverlenging en eventuele nieuwbouw**. Het Nationaal Programma Radioactief Afval (NPRA) maakt geen onderdeel uit van het consultatieplan van de Provincie. Het provinciale plan richt zich op de **inwoners van Zeeland, de maatschappelijke partners, het bedrijfsleven en de medeoverheden**.

Dit plan gaat nadrukkelijk níet over de principiële keuze voor kernenergie en nieuwbouw; dat is een verantwoordelijkheid van het Rijk. Ook gaat dit plan niet over wettelijke inspraak(momenten); daarover communiceert het Rijk. Dit maakt onderdeel uit van het participatieplan van het Rijk.

2. Doel

Dit Provinciale consultatieplan heeft twee doelen:

1. Stakeholders zijn **goed geïnformeerd over het proces** om te komen tot een 'aanbod/voorstel' aan het Rijk én de manieren waarop zij hieraan kunnen deelnemen
2. Stakeholders hebben **voldoende kans om hun ideeën, suggesties én zorgen te delen** (Provincie biedt ook een luisterend oor)

Door stakeholders actief te informeren, benaderen en betrekken en door ook open en transparant te zijn over wat wel en niet wordt gedaan met de inbreng kan het consultatieplan zorgen voor een door de regio gedragen aanbod/voorstel aan het Rijk.

3. Kaders en randvoorwaarden

3.1. Visie op Participatie

Door de Provincie Zeeland is een Visie op Participatie opgesteld. Met de 'Visie op Participatie' stellen we vast hoe we vanuit de Provincie om willen gaan met het betrekken van belanghebbenden binnen de Zeeuwse thematieken en opgaven.

De Provincie Zeeland verstaat onder participatie het samenspel tussen bestuur en de betrokkenheid en invloed vanuit de samenleving. Als Provincie Zeeland willen wij dat ons beleid herkenbaar is en wordt gevormd vanuit het principe: "Samen denken, agenderen en uitvoeren".

De Provincie Zeeland vindt het belangrijk dat participatie op een zorgvuldige wijze wordt uitgevoerd. Dat is ook het advies in het rapport Splijtstof van de Raad voor de leefomgeving waarin staat dat de energietransitie om een zorgvuldig besluit over de rol van kernenergie vraagt.

Voor de Provincie is het van belang dat mensen een besluitvorming als rechtvaardig beschouwen. Er moet vertrouwen zijn in een beslissing die genomen wordt. Open en eerlijke communicatie, goede informatievoorziening, uitleg over het verloop en heldere toelichting op besluiten, ook als een voorstel niet wordt overgenomen, dragen daaraan bij. Dit consultatieplan is onderdeel van de provinciale visie op participatie.

3.2. Verwachtingsmanagement

Een belangrijk uitgangspunt voor het slagen van consultatie is dat de rollen en daarbij behorende bevoegdheden van de partijen aan het begin van het consultatietraject duidelijk zijn. Helder verwachtingsmanagement, rollen goed afstemmen en zuiver houden zijn hierbij van belang. Ook het betrekken van de participanten nadat er afwegingen zijn gemaakt of dat er besluitvorming heeft plaatsgevonden is onderdeel het consultatieplan. Dit consultatieplan is dynamisch van aard. Tijdens de uitvoering kan dit plan worden bijgestuurd omdat de Provincie afhankelijk is van veel externe factoren of, omdat aanpassing beter aansluit bij de wensen en behoeften van inwoners.

De uitkomsten van het consultatieproces worden gewogen en verwerkt in een voorstel van Gedeputeerde Staten aan Provinciale Staten.

4. Doelgroepen en stakeholders

Er zijn voor dit consultatieplan vier doelgroepen te benoemen.

1. Zeeuwse inwoners (inwoners van gemeente Borsele worden intensief betrokken door gemeente Borsele)
2. Maatschappelijke Zeeuwse organisaties
3. Zeeuwse bedrijfsleven middels koepelorganisaties

4. Zeeuwse (mede)overheden

4.1. Zeeuwse inwoners

Zeeuwse inwoners spelen een grote rol in het consultatietraject. Het is belangrijk om het gesprek met hen aan te gaan. De gemeente Borsele zal de eigen inwoners intensief betrekken in haar participatie. Voor de Provincie geldt dat wij inwoners van alle Zeeuwse gemeenten zullen betrekken, met extra aandacht voor de gemeenten die directe gevolgen ondervinden van de bouw van nieuwe centrales en bedrijfsduurverlening.

Inwoners benaderen wij via onze eigen communicatiemiddelen, de regionale pers en waar mogelijk met behulp van communicatiemiddelen van de gemeenten en dorpsraden.

Omdat kernenergie ook de komende generaties aangaat, is het belangrijk dat ook de jongere inwoners betrokken worden in de consultatie. Die jongere doelgroep benaderen we via:

- Stichting Rootzz Zeeuws-Vlaanderen
- Zeeuwse Connectie
- Jouw Zeeland

4.2 Maatschappelijke Zeeuwse organisaties

We gaan de volgende maatschappelijke organisaties in Zeeland betrekken:

- GGD Zeeland
- Veiligheidsregio Zeeland
- Zeeuwse Milieufederatie
- Stichting het Zeeuwse landschap
- Cultural Board Zeeland

4.3 Bedrijven

We betrekken geen individuele bedrijven, maar de volgende koepels:

- Economic Board Zeeland
- VNO-NCW Zeeland
- Impuls Zeeland
- Dockwize
- Nort Sea Port (District)
- SER Zeeland
- Aanvalsteam Arbeidsmarkt
- Campus Zeeland
- Smart Delta Resources

4.2. Medeoverheden

Een belangrijke doelgroep om in het consultatietraject mee te nemen zijn de medeoverheden van Zeeland. Namelijk de Zeeuwse gemeenten (naast Borsele), Waterschap Scheldestromen en Rijkswaterstaat. Deze partijen zullen we separaat benaderen via Overleg Zeeuwse Overheden.

Provinciale Staten van Zeeland zal worden geïnformeerd over dit consultatietraject.

5. Participatievormen/mate van inspraak

De participatieladder¹ (zie bijlage) kent 5 ‘trede’ waarin de mate van inspraak wordt bepaald: informeren, raadplegen, adviseren, coproduceren en meebeslissen. In dit consultatieplan gaan we uit van trede 3; adviseren. Dat betekent dat belanghebbenden de mogelijkheid hebben om advies te geven over de ‘lusten’ die de Provincie kan vragen aan het Rijk om tegemoet te komen aan de lasten die Zeeland ondervindt van de nieuwe kerncentrales. Het advies is niet bindend en de Provincie vraagt belanghebbenden om advies **voordat** begonnen wordt aan een voorstel aan het Rijk. Alternatieve ideeën of oplossingen worden ook uitgewisseld.

Om te komen tot trede 3 moeten ook de 1^e (informeren) en 2^e trede (raadplegen) doorlopen worden. De consultatie wordt daarom ook op drie niveaus vormgegeven*:

1. **Informeren** van alle stakeholders

Een website met daarop informatie over het provinciale consultatieproces, de pagina www.zeeland.nl/kernenergie zal hiervoor verder uitgebreid worden. Daar komt onder andere een link naar de website van het Rijk waarin alle informatie staat over kernenergie, formule procedures en participatiemogelijkheden en –momenten waarvan het Rijk afzender is. De Provincie Zeeland heeft daarnaast een rol in de informatiebijeenkomsten die door het Rijk worden georganiseerd.

2. **Raadplegen** van inwoners

Dat kan in de vorm van gesprekken of bijeenkomsten met inwoners in bijvoorbeeld drie regio’s waarin zij kunnen aangeven wat zij belangrijk vinden in het Zeeuwse aanbod/voorstel aan het Rijk. Belangrijk hierin is goede afspiegeling van de Zeeuwse burgers en verwachtingsmanagement. Naast persoonlijke contacten willen we ook de mogelijkheid bieden voor geïnteresseerden om online te reageren (door middel van bijvoorbeeld poll of enquête).

3. **Adviseren** door maatschappelijke partijen, overheden en organisaties: denk aan adviescommissie met vertegenwoordiging van bedrijfsleven, medeoverheden en maatschappelijke partners.

**Bovenstaande consultatievormen worden nog verder uitgewerkt in overleg met de Participatiestrategie en Zeeland Bruist.*

Over alle te nemen stappen in het provinciale consultatieproces worden het Rijk en de gemeente Borsele geïnformeerd of betrokken. Activiteiten zullen ook in de planning worden afgestemd met Rijk en Borsele, dit om dubbelingen in deze trajecten te voorkomen. Provincie Zeeland zal ook aanwezig en betrokken zijn bij bijeenkomsten en gesprekken die het Rijk organiseert in het kader van de dialoog met de regio, onderdeel van het participatieplan van het Rijk.

¹ [Participatieladder-Arnstein.pdf \(gerardnass.nl\)](#)

6. Uitvoering van het consultatieplan

De uitvoering van dit consultatieplan bestaat uit twee delen. Het eerste deel van dit plan omvat de consultatieronde onder maatschappelijke stakeholders, het bedrijfsleven en overheden in Zeeland in juli 2023. De informatie die uit deze ronde opgehaald wordt, zal na de zomer voorgelegd worden aan een nog nader te bepalen groep inwoners van Zeeland.

Ten behoeve van de uitvoering van het consultatieplan zal worden samengewerkt met twee externe bureaus. Namelijk de Participatiestrategie uit Goes en Zeeland Bruist uit Heinkenszand Beiden zijn specialisten zijn op het gebied van participatie en communicatie binnen een politiek- bestuurlijke context en hebben eerder samengewerkt. De invulling van de daadwerkelijke uitvoering van dit consultatieplan wordt op moment van schrijven vormgegeven.

7. Mijlpalen van de besluitvorming

2023				
Wanneer?	Maart/april	April	Juni	
Wat?	Concept Consultatieplan opstellen	Bureau benaderen	Definitief Plan vaststellen	
Wie?	Kernteam	COM	GS en PS	

Juli	Augustus	September	Oktober	November / December
Uitvoering Consultatieronde 1	Opgehaalde input verwerken	Uitvoering consultatieronde 2	Opgehaalde input verwerken	(Contouren) voorwaarden pakket ter besluitvorming
Bureau/kernteam	Kernteam/bureau	Kernteam / Bureau	Kernteam / Bureau	GS / PS

8. Media

8.1 Eigen communicatiemiddelen

Relevantie ontwikkelingen in dit dossiers communiceren we via www.zeeland.nl/kernenergie. Daarnaast informeren we geïnteresseerden via onze social media (Twitter, Facebook en LinkedIn) en via ons kwartaalmagazine *In Zeeland*. We monitoren de social media via Coosto.

8.2 Regionale media

We zetten actief in op de regionale media met tijdige en transparante informatie:

- PZC
- Omroep Zeeland
- Zeeuwse Huis-aan-huisbladen

Ook brengen we in beeld welke andere media berichten over kernenergie en benaderen die indien gewenst. Zo hebben eerder Panorama, EenVandaag, NRC, Trouw en NOS Radio al interesse getoond in het onderwerp.

8.3 Communicatiemiddelen van betrokken partijen

We attenderen onze volgers ook op informatie en communicatiemiddelen van gemeente Borsele (zoals de nieuwsbrief en app) en die van de ministeries. Indien gewenst vragen we de andere Zeeuwse gemeenten en het Waterschap of zij nuttige informatie van ons willen plaatsen op hun website of social media.

9. Bijlagen

9.1 Participatieladder

Vorm van participatie	Rol externe partij	Rol provincie	Wisselwerking	Voorbeelden
Meebeslissen (5 ^e trede)	Belanghebbenden hebben eindverantwoordelijkheid voor de besluitvorming.	De provincie is niet (alleen) eindverantwoordelijk, maar een van de belanghebbenden (groepen) bij beleidsontwikkeling en besluitvorming	De provincie en belanghebbenden houden rekening met elkaars prioriteiten en rechten.	Samenwerkingsverbanden
Coproduceren (4 ^e trede)	Belanghebbenden worden gezien als gelijken en werken samen om oplossingen te vinden of beleidsprojecten uit te voeren.	De provincie werkt samen met belanghebbenden om oplossingen te vinden of beleidsprojecten uit te voeren.	Men houdt elkaar aan gemeenschappelijke besluiten en afspraken.	Beleidsstafels, beleidsraden
Adviseren (3 ^e trede)	Belanghebbenden hebben de mogelijkheid om advies te geven over voorgenomen (uitvoering) van beleid. Het advies is niet bindend.	De provincie vraagt belanghebbenden om advies voordat er begonnen wordt met het ontwikkelen/uitvoering van beleid.	Alternatieve ideeën, definities of oplossingen worden uitgewisseld.	Adviescommissies, workshops
Raadplegen (2 ^e trede)	Belanghebbenden worden gezien als gesprekpartners. Feedback is niet bindend.	De provincie ontwikkelt beleid waarover belanghebbenden hun mening kunnen geven.	Visies en argumenten worden uitgewisseld.	Enquêtes, buurtbijeenkomsten, focusgroepen
Informereren (1 ^e trede)	Samenwerkingspartners worden geïnformeerd over uit te voeren of te ontwikkelen beleid. Er is geen actieve inbreng van de ontvangers.	De provincie informeert belanghebbenden over te ontwikkelen of uit te voeren beleid	Uit de reacties van belanghebbenden kan een uitwisseling van visies en argumenten ontstaan.	(sociale) media, de website

Commissie Strategische Opgaven 15 september 2023

Vragen Christine Govaert (BBB) over Brief GS van 27 juni 2023 over Consultatieplan Kernenergie - 350231, agendapunt 5

Vragen Commissie Strategische Opgaven	Antwoorden
1. Hoe gaat de gemeente Borsele de input ophalen hoe de bewoners willen participeren? M.a.w. wordt aan de bewoners zelf gevraagd wat voor hun de beste manier van participeren is?	Het is aan de gemeente Borsele zelf om de wijze van participeren voor hun inwoners te bepalen. Daarin speelt de Provincie geen rol. Informatie over het traject van Borsele is te vinden op Borselse Voorwaarden Groep Gemeente Borsele
2. Hoe gaan we voorkomen dat tegenstanders van kernenergie de informatie bijeenkomsten verstoren zodat er geen informatie gegeven kan worden?	De consultatie en informatie gebeurt online via een tool. Zeeuwse inwoners die moeite hebben met de online tool zijn welkom op één van de inloopbijeenkomsten waar provinciale medewerkers hierbij ondersteunen. We zorgen ervoor dat die inwoners in een aparte ruimte ongestoord de tool kunnen invullen.
3. Wordt er vooraf aangegeven wat er met de input zal gebeuren?	Ja, het proces tot en met besluitvorming door Provinciale Staten wordt weergegeven
4. Wordt ook uitgelegd als er iets niet gebeurt, waarom niet?	Zie antwoord onder 3
5. 4.2 – waarom wordt de ZLTO niet betrokken?	De ZLTO is uitgenodigd voor de bijeenkomst van maatschappelijke organisaties en bedrijfsleven, maar was verhinderd.
6. Wie bepaalt uiteindelijk of advies vanuit bewoners of organisaties ter harte wordt genomen?	Provinciale Staten op voorstel van Gedeputeerde Staten
7. Waarom is er gekozen voor externe bureaus om de participatie vorm te geven?	De Provincie Zeeland heeft te weinig expertise in huis voor grootschalige consultatie/participatietrajecten
8. Kan er binnen de provincie zelf geen capaciteit vrij gemaakt worden om dit langdurige traject te begeleiden?	Zie antwoord onder 7. Verder kan worden vermeld dat binnen de provinciale organisatie twee communicatieadviseurs, de projectleider en -secretaris kernenergie nauw samenwerken met de twee externe adviseurs aan dit traject.
9. 8.2 Kan het ANP toegevoegd worden aan de medialijst?	Het ANP staat in onze medialijst en is vaste gast tijdens het reguliere persgesprek met GS op dinsdagmiddag.

Vragen Commissie Strategische Opgaven	Antwoorden
<p>10. Wordt er rekening gehouden bij de consultatie wat de woonplaats is van de ondervraagde inwoner? M.a.w. Is er een weging waarbij mensen die dichterbij wonen meer inspraak hebben dan mensen die verder van de kerncentrale wonen?</p>	<p>Nee, het provinciale consultatietraject is gericht op randvoorwaarden en kansen voor heel Zeeland. Alle inwoners kunnen deelnemen aan de consultatie en hebben evenveel inspraak. Bij de deelname in de online tool, worden geen persoonskenmerken of woonplaatsen vastgelegd</p>
<p>11. Hoelang bestaat het platform jouw Zeeland, en rootzz Zeeuws Vlaanderen en de Zeeuwse connectie?</p>	<p>Jouw Zeeland is het jongeren netwerk van de Provincie. Jouw Zeeland is in 2008 opgericht.</p> <p>Rootzz Zeeuws-Vlaanderen en de Zeeuwse connectie zijn geen onderdeel van de Provincie Zeeland.</p>
<p>12. Hoe nemen jongeren kennis van het bestaan van Jouw Zeeland? Bestaat er zoiets als een actieve wervingscampagne? Evenals rootzz Zeeuws Vlaanderen en de Zeeuwse connectie?</p>	<p>Jouw Zeeland heeft een actief netwerk van zo'n 100 leden in de leeftijd van 12 tot 23 jaar. Tijdens denktanksessies, jongerendebatten en andere activiteiten gaan jongeren in gesprek met ambtenaren en bestuurders. Daarnaast is Jouw Zeeland regelmatig aanwezig op Zeeuwse scholen met gastlessen. Ook vindt eenmaal per jaar het Jongerenparlement plaats dat in samenwerking met het Debatbureau wordt georganiseerd. Sinds 2021 biedt Jouw Zeeland het Provinciespel aan voor klassen van het VO en MBO. Promotie en werving gebeurt voornamelijk via Zeeuwse scholen en social media. Jouw Zeeland heeft nauw contact met docenten. Daarnaast leren jongeren Jouw Zeeland kennen via o.a. het Provinciespel en jongerendebatten.</p> <p>Rootzz Zeeuws-Vlaanderen en de Zeeuwse connectie zijn geen onderdeel van de Provincie Zeeland</p>
<p>13. Wat kan de toevoeging zijn van Cultural board Zeeland?</p>	<p>De Cultural Board kijkt net als alle andere partijen met een eigen perspectief. We zijn ook geïnteresseerd in welke kansen en voorwaarden de culturele sector voor Zeeland ziet.</p>

Commissie Strategische Opgaven 15 september 2023

Vragen Wouter Versluijs (D66) over Brief GS van 27 juni 2023 over Consultatieplan Kernenergie - 350231, agendapunt 5

Vragen Commissie Strategische Opgaven	Antwoorden
<p>1. De tijdlijn "mijlpalen van de besluitvorming" lijkt enigszins achterhaald. In het plan staat dat in juni besluitvorming zou plaatsvinden. Nu dat niet is gebeurd, betekend dit dat het hele proces 3 maanden opschuift?</p>	<p>Het definitieve consultatieplan is door ons college op 20 juni jl. vastgesteld en daarna bij brief van 27 juni jl. naar Provinciale Staten verzonden. In het voorgelegd concept-consultatieplan aan GS, staat vermeld dat dit in juni zal worden vastgesteld. Dit is dus op 20 juni jl. daadwerkelijk gebeurd. Er is dus geen sprake van vertraging op het vastgestelde plan.</p>
<p>2. Wat zijn de kosten van het consultatieprogramma?</p>	<p>De kosten voor het consultatieprogramma zijn nog niet bekend, omdat het traject nog in de uitvoeringsfase zit. De kosten die voor het consultatietraject worden gemaakt bestaan uit inhuur extern specialisten/adviseurs voor de begeleiding van het consultatietraject. Met name de opzet voor de consultatie van de Zeeuwse inwoners en kosten voor communicatieve werkzaamheden voor deze activiteit.</p>
<p>3. Wat is er momenteel overgemaakt van het ministerie van EZK aan de provincie om de plannen in goede banen te leiden? Zijn over deze geldstroom afspraken gemaakt met de gemeente Borsele?</p>	<p>Op dit moment zijn er nog geen middelen door het ministerie van EZK overgemaakt aan de Provincie Zeeland en de gemeente Borsele. Wel hebben we afspraken gemaakt met het ministerie over de te vergoeden kosten van Provincie en gemeente. Daarvoor hebben Provincie en gemeente gezamenlijk een begroting ingediend bij het ministerie. Ambtelijk is overeenstemming over het beschikbaar stellen van de middelen en door het ministerie is toegezegd dat deze middelen snel beschikbaar worden gesteld.</p>

Commissie Strategische Opgaven 15 september 2023

Vragen Inez Flameling (PvdA-GL) over Brief GS van 27 juni 2023 over Consultatieplan Kernenergie - 350231, agendapunt 5

Vragen Commissie Strategische Opgaven	Antwoorden
<p>Op Pagina 7 van het consultatieplan Kernenergie staat: “De informatie die uit deze ronde opgehaald wordt, zal na de zomer voorgelegd worden aan een nog nader te bepalen groep inwoners van Zeeland.” Hoe wordt de samenstelling van deze groep bepaald?</p>	<p>Er is besloten de consultatie voor alle Zeeuwse inwoners open te stellen. We maken gebruik van een online tool waardoor iedereen met toegang tot internet kan meedoen. Zeeuwse inwoners die moeite hebben met de online tool zijn welkom op één van de – nog te plannen - inloopbijeenkomsten waar provinciale medewerkers hierbij ondersteunen.</p>

Voorzitter Provinciale Staten van Zeeland
Postbus 6001
4330 LA MIDDELBURG

Onderwerp	Zaaknummer	Behandeld door	Verzonden
Beantwoording brief Borsele tot de Kern	115469		

Middelburg, 11 juli 2023

Geachte voorzitter,

Hierbij ontvangt u onze reactie op de brief van Borsele tot de Kern van 10 mei jl. Deze brief heeft u ook in afschrift van Borsele tot de Kern ontvangen.

Wij hopen u zo voldoende te hebben geïnformeerd.

Met vriendelijke groet,

Gedeputeerde Staten van Zeeland,

drs. J.M.M. Polman, voorzitter

drs. M.C.J. Franken, secretaris-algemeen directeur

Bijlagen:

1. BBV Ontwerpbrief GS - Beantwoording brief BtdK

Noem in uw contact met ons steeds het zaaknummer. Dit staat bovenaan deze brief.

Onderwerp	Zaaknummer	Behandeld door	Verzonden
Tien voorstellen rondom Kernenergie	344929		

Middelburg, 11 juli 2023

Allereerst hartelijk dank voor uw brief en bijhorende documenten van 10 en 11 mei jl. Deze hebben wij met interesse gelezen. Met uw brief vraagt u een reactie van Gedeputeerde Staten van Zeeland op elk van de tien aanbevelingen, welke staan omschreven in hoofdstuk 5 van het document "tien voorstellen voor een eerlijke en zinvolle discussie over kernenergie". In deze tien voorstellen onderscheiden we een tweetal hoofdthema's. Hieronder zullen we op deze thema's reageren.

Discussie over kernenergie en goede informatievoorziening

Zoals bekend heeft het Rijk Borssele en Rotterdam aangewezen als locaties in Nederland waar mogelijk twee nieuwe kerncentrales gebouwd kunnen worden, waarbij het Rijk een voorkeur heeft voor Borssele. Daarnaast wil het Rijk de bestaande kerncentrale in Borssele langer openhouden. Ook werkt het Rijk aan de actualisatie van het Nationaal Programma Radioactief Afval. Het gaat voor het Rijk om een landelijk vraagstuk rondom kernenergie, dat uiteenvalt in drie trajecten:

- bedrijfsduurverlenging
- (onderzoek naar mogelijkheden) nieuwbouw
- Nationaal Programma Radioactief Afval (NPRA)

De rol van kernenergie in de energiemix is een politieke afweging op landelijk niveau. Deze afweging wordt uitgewerkt en onderbouwd in het Nationaal Plan Energiesysteem (NPE), dat in de zomer van 2023 gepresenteerd zal worden.

Wij zijn uiteraard met u van mening dat goede en objectieve informatievoorziening aan de burgers van groot belang is. Ook de minister van EZK staat op dit standpunt, getuige zijn brief aan de Tweede Kamer van 9 december 2022¹.

Wij vinden het belangrijk dat Zeeuwse inwoners en andere belanghebbenden goed geïnformeerd worden door het Rijk over bovenstaande trajecten. Hiernaast vindt Provincie Zeeland dat de eventuele komst van twee nieuwe kerncentrales grote impact heeft op de inwoners, hun leefkwaliteit en veiligheidsgevoel.

Daarom is Provincie Zeeland gestart met een consultatietraject. In dit traject zullen Zeeuwse inwoners, maatschappelijke organisaties, bedrijfsleven en medeoverheden worden geconsulteerd. De vraag die gesteld zal worden in dit consultatietraject richt zich op de randvoorwaarden die gesteld zouden moeten worden aan de eventuele komst van de nieuwe centrales en welke kansen Zeeland zou kunnen benutten.

¹ [Kamerbrief met uitwerking afspraken in coalitieakkoord over kernenergie – 9 december 2022](#)

Het gaat hierbij niet over de keuze voor kernenergie, wat deze wordt, zoals hiervoor vermeld, door het Rijk genomen. De informatie voorziening van het Rijk wordt gefaciliteerd middels de website www.overkernenergie.nl. Op deze website leest u ook meer over de thema's die zijn opgenomen in uw inhoudelijke documenten, zoals veiligheid en kernafval. Daarnaast organiseert het Rijk informatiebijeenkomsten over verschillende thema's, zoals veiligheid, procedures, en het proces met marktpartijen.

Onafhankelijke instantie

In uw voorstellen staat omschreven dat u het van belang vindt dat een onafhankelijke instantie komt die de totale discussie rondom kernenergie begeleidt. Dit is een vraag die op rijksniveau beantwoord moet worden, immers de keuze voor kernenergie is een landelijk politieke afweging. U heeft uw brief ook aan de minister gezonden, zodat op deze vraag door het Rijk kan worden geantwoord.

We gaan er vanuit u hiermee voldoende te hebben geïnformeerd.

Met vriendelijke groet,

Gedeputeerde Staten van Zeeland,

drs. J.M.M. Polman, voorzitter

drs. M.C.J. Franken, secretaris-algemeen directeur

Noem in uw contact met ons steeds het zaaknummer. Dit staat bovenaan deze brief.

Provinciale Staten van de Provincie Zeeland
t.a.v de Statengriffie

Onderwerp	Zaaknummer	Behandeld door	Verzonden
Vooraankondiging netcongestie op afname 150kV net in Zeeland door TenneT en start onderzoek naar congestiemanagement.	292846		

Middelburg, 19 juli 2023

Geachte voorzitter,

Netbeheerder TenneT heeft medegedeeld dat zij op woensdag 19 juli 2023 een vooraankondiging zal doen bij de Autoriteit Consument en Markt (ACM) over netcongestie op afname van het 150kV net in Zeeland. Deze vooraankondiging raakt ook het regionale elektriciteitsnet van netbeheerder Stedin, die hierdoor grootverbruikklanten (groter dan 3 x 80 ampère) niet meer kan voorzien van een elektriciteitsaansluiting met transportcapaciteit. Na deze aankondiging is TenneT verplicht om een onderzoek te starten naar congestiemanagement. De manier waarop netbeheerders om dienen te gaan met netcongestie wordt gereguleerd door de Netcode Elektriciteit, die door de ACM is vastgesteld.

Middels deze brief informeren wij u over de aanleiding, achtergrond en gevolgen van deze aankondiging en bijbehorend onderzoek. Omdat netcongestie verstrekken gevolgen kan hebben vinden wij het belangrijk u middels deze brief te informeren. Wij baseren alle informatie in deze brief op basis van nauw contact met TenneT en Stedin.

Aanleiding

Netbeheerder TenneT ziet in Zeeland een sterk toenemende vraag naar elektriciteit. Dit wordt met name veroorzaakt door de snelgroeiende verduurzaming van bedrijven en de industrie door het aansluiten van o.a. elektrolyzers, batterijen en elektrificatie van industriële processen. Dit heeft in de afgelopen 12 maanden geresulteerd in een groeiend aantal aanvragen van diverse partijen voor het verzoeken van de bestaande aansluiting of de realisatie van een nieuwe aansluiting. De aanvragen bij elkaar zijn goed voor 3,5 GW. Dit is vergelijkbaar met 8 keer het huidige elektriciteitsverbruik van de provincie Zeeland. De toenemende vraag is een goede ontwikkeling voor de energietransitie, maar het realiseren van meer netcapaciteit hiervoor kost tijd. De aanvragen komen significant eerder dan was voorzien in voorgaande investeringsplannen van TenneT.

Doordat de vraag naar elektriciteit hoger is dan het net aan kan verwacht TenneT structurele netcongestie voor afname in het 150kV net in Zeeland. Dit heeft direct invloed op het onderliggende net van Stedin. In het kader hiervan zal TenneT op 19 juli aanstaande een vooraankondiging doen bij de ACM en start TenneT een congestiemanagementonderzoek.

Het doel van het onderzoek naar congestiemanagement is om vast te stellen in hoeverre het mogelijk is om congestiemanagement toe te passen en daarmee méér partijen toegang tot het net te verlenen, ondanks schaarste op het elektriciteitsnet. De uitkomst van dit onderzoek verwacht TenneT begin 2024 te kunnen delen.

Wat betekent dit voor nu?

Een vooraankondiging van TenneT bij de ACM over netcongestie heeft een aantal directe gevolgen:

- In de periode van congestiemanagementonderzoek kunnen netbeheerders TenneT en Stedin geen nieuwe contractuele verplichtingen aangaan met grootverbruikklanten (groter dan 3x80 ampère). De netbeheerders plaatsen de aanvragen op een wachtlijst. In de praktijk zal dit met name effect hebben op de industrie, het bedrijfsleven en MKB.
- In de periode van het congestiemanagementonderzoek kunnen bestaande grootverbruikaansluitingen (groter dan 3x80 ampère) niet worden verzwaard. De aanvragen hiervoor plaatsen de netbeheerders ook op een wachtlijst.
- Netcongestie voor afname heeft geen gevolgen voor kleinverbruik (individuele huishoudens).

Wat is het perspectief?

De structurele oplossing voor netcongestie op afname zijn de realisatie van een nieuw 150kV netwerk in Schouwen-Duiveland en Tholen tussen 2027 en 2029. En een nieuw 380kV station in de omgeving van Terneuzen tussen 2033 en 2035, inclusief een nieuwe 380kV verbinding naar dat station.

In de tussenliggende periode kan congestiemanagement mogelijk een oplossing bieden in Zeeland. Het congestiemanagementonderzoek zal hierin duidelijkheid geven. Congestiemanagement is een systeem waarbij marktpartijen tegen betaling hun vraag naar of aanbod van elektriciteit op de piekmomenten verschuiven, waardoor er ruimte ontstaat om nieuwe partijen toe te laten op het elektriciteitsnet. Hoe meer partijen hieraan meedoen, des te meer ruimte dat oplevert voor bedrijven op de wachtlijst die een nieuwe aansluiting willen en/of het verzwaren van een bestaande aansluiting aanvragen.

Wat gaan we doen?

1. Met de Energieraad Zeeland gaan we zo snel mogelijk in gesprek met TenneT en Stedin. Hier wordt gesproken over het verkrijgen van helderheid en het houden van druk op de planning van het congestiemanagementonderzoek. Het doel hierbij is om zo snel mogelijk veel mogelijk flexibiliteit te vinden met een hoge mate van creativiteit.
2. We gaan in gesprek met Zeeuwse overheden over de consequenties en de gezamenlijke zoektocht naar wat we verder nog kunnen doen. Denk hierbij aan een lobby naar Den Haag om versneld procedures op te starten voor extra energie infrastructuur.
3. Netcongestie brengt voor veel partijen onzekerheden en vragen met zich mee. Om hieraan tegemoet te komen organiseren we in samenwerking met TenneT en Stedin in het najaar van 2023 een informatiesessie over netcongestie voor bedrijven en ook voor raads- en Statenleden.

Welke ontwikkelingen worden niet geraakt door netcongestie?

- In het 380kV netwerk in Zeeland is momenteel geen sprake van dreigende afnamecongestie. Het aansluiten van offshore windparken of andere ontwikkelingen op het Zeeuwse 380kV netwerk wordt daarmee niet gehinderd door dreigende afnamecongestie in het Zeeuwse 150kV netwerk.
- Decentrale invoeding van elektriciteit kan, m.u.v. netcongestiegebied Schouwen-Duiveland en Tholen, nog wel door gaan.
- Kleinverbruik (individuele huishoudens) worden niet geraakt door afnamecongestie in het Zeeuwse 150kV netwerk.

Ten slotte

De komende maanden zal meer duidelijkheid ontstaan wat de specifieke gevolgen van netcongestie op afname binnen het 150kV netwerk zijn en welke sectoren c.q. ontwikkelingen hier een direct gevolg van ondervinden. Wij zullen u actief informeren over de ontwikkelingen.

Met vriendelijke groet,

Gedeputeerde Staten van Zeeland,

drs. J.M.M. Polman, voorzitter

drs. M.C.J. Franken, secretaris-algemeen directeur

Noem in uw contact met ons steeds het zaaknummer. Dit staat bovenaan deze brief.

Besluitenlijst Commissie Strategische Opgaven

Datum 02-06-2023
Tijd 14:00 - 16:00 uur
Locatie Statenzaal
Voorzitter G.W.A. Temmink
Link naar videotuln [Commissie Strategische Opgaven \(royalcast.com\)](https://royalcast.com)

Aanwezig zijn de leden: C.L.M. van den Berge, A.M. Dees-de Vries, I.A. Flaming, A.J. Geluk, H.C.H. Ghijssen, C.A.H.M. Govaert, C.H.J. Hanse, P.H. van der Hoeft, T.A.O. Janssens, E.J.A. Koppejan, G.C.J. Minderhoud, S.A.C. van Opdurp, J.R. Oudeman, M.J.A. Reinders-Stijnman, A.L.T.E.M. van der Spek-Thung, J. van de Velde, W. Versluijs en R.L.J.M. de Wit.

Verder zijn aanwezig: J. de Bat en B.L.L. van der Velde (GS), I.A.M. Curfs (commissiegriffier)

Afwezig zijn de leden: M. Bos

1 **Opening en mededelingen**

Bericht van verhindering is ontvangen van het lid Bos.

2 **Vaststellen agenda**

Afdoeningsvoorstel: vaststellen

Conclusie: ongewijzigd vastgesteld.

3 **Gelegenheid om in te spreken**

Er zijn geen sprekers.

4 **Brief GS van 18 april 2023 over beleid behandelen integraal programmeren pMIEK - 317336**

Afdoeningsvoorstel: behandelen (informereren)

Noot commissiegriffier:

Na het zomerreces van 2023 zal er een GS-informatiebijeenkomst worden ingepland om in nader detail over dit onderwerp te spreken.

Er zijn vragen ingediend door BBB, PvdA-GL en VVD. De beantwoording is opgenomen in iBabs.

Conclusie: voldoende behandeld.

5 **Brief GS van 14 februari 2023 over Zeeuwse Woondeal - 283179**

Afdoeningsvoorstel: behandelen (informereren)

Er zijn vragen ingediend door BBB, PvdA-GL en VVD. De beantwoording is opgenomen in iBabs.

Conclusie: voldoende behandeld.

6 **Toezeggingenlijst**

Afdoeningsvoorstel: informeren

Conclusie: er zijn geen toezeggingen of moties ter afdoening aangeboden.

- 7 **Besluitenlijst (concept) Commissie Strategische Opgaven 17 februari 2023**
Afdoeningsvoorstel: vaststellen.
Conclusie: ongewijzigd vastgesteld.
- 8 **Volgende vergadering: 30 juni 2023, aanvang 13:30 uur**
- 9 **Sluiting om 16:00 uur**
- 100 **Stukken ter kennisneming**
- 101 **Brief burger van 27 februari 2023 over zorgen uitspreken beleid stikstofcrisis - 288983**
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming
- 102 **Brief burger van 7 maart 2023 over ontgassen, omgevingswet - 293075**
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming
- 103 **Brief burger van 13 maart 2023 over onze eiken vallen met bosjes om - 296540**
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming
- 104 **E-mail burger van 5 april 2023 over Rutte loopt er voor weg en zet de provincies aan het werk - 310928**
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming
- 105 **E-mail Vereniging Eigen Huis van 6 april 2023 over verwachtingen huiseigenaren van het nieuwe Provinciebestuur - 311852**
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming
- 106 **Brief GS van 13 april 2023 met afschrift brief aan minister voor Natuur en Stikstof over financiering maatregelen gebiedsprogramma – 314726**
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming
- 107 **Brief GS van 13 april 2023 over informatieavond concept participatiecommunicatieplan - 314727**
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming
- 108 **Brief GS van 18 april 2023 over Energietransitie MKB en maatschappelijke organisaties - 315451**
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming
- 109 **Brief burger van 8 mei 2023 over huidige stikstofbeleid kan niet werken - 324567**
Afdoeningsvoorstel: Ter kennisneming
- 110 **Brief Stichting Borsele tot de Kern van 10 mei 2023 over Tien voorstellen voor een eerlijke en zinvolle discussie over kernenergie - 327131**
Afdoeningsvoorstel: ter kennisneming

Laatst gewijzigd: 6 september 2023

Toezeggingenlijst commissie Strategische Opgaven, te behandelen op 15 september 2023

Commissie Strategische Opgaven

nr	COM	Bestuurder	datum vergadering	onderwerp	actie door	voortgang
16	SO	De Bat	9-4-2021	In de wensen en bedenkingen is geen ruimte voor wensen en bedenkingen ten aanzien van de RES. De RES is al eerder vastgesteld door Provinciale Staten. De voorzitter concludeert dat aan GS gevraagd wordt de staten per brief te informeren over de uitvoering van de twee moties over de RES, of er nog veranderingen zijn in de RES die leiden tot nieuwe inzichten ten behoeve van de Omgevingsvisie, en wanneer er gelegenheid is om de RES zo mogelijk te herzien.		
27	SO	Pijpelink Nielen	18-3-2022	Ten behoeve van de lobby van statenleden bij de Tweede Kamer in het kader van stikstofbeleid, zegt gedeputeerde toe voor een handreiking te zorgen. Deze handreiking geeft inzicht in hoe afwijkend de depositie van stikstof en de herkomst daarvan voor Zeeland is.		Brief GS van 17 januari 2023 over voortgang toezeggingen en moties (geagendeerd Commissie SO 17-02-2023). Voortgang: voor het rondetafelgesprek van 14 december jl. over de invulling NPLG voor de provincies is een position paper opgesteld. De specifieke situatie voor Zeeland en de voor Zeeland belangrijke punten zijn richting Den Haag kenbaar gemaakt. Een specifieke handleiding zoals hierboven geschetst is (nog) niet gemaakt.
33	SO	Pijpelink	8-7-2022	N.a.v. brief GS van 15 juni 2022 over Startnotitie Nationaal Programma Landelijk Gebied: Ik kom schriftelijk terug op de vraag over pachtconstructie en wat dat betekent voor gebiedsaanpakken, -programma's en -processen		

Commissie Strategische Opgaven

nr	COM	Bestuurder	datum vergadering	onderwerp	actie door	voortgang
38	SO	de Bat	2-12-2022	N.a.v. statenvoorstel bouwstenen RES 2.0: GS zal de voortgangsrapportage van de RES in juni 2023 opleveren en delen met PS		
39	SO	Nielen	17-02-2023	N.a.v. gebiedsprogramma 0.5: in gebiedsprogramma 1.0 zullen we concreter opnemen in hoeverre accuwisselstations een rol kunnen spelen ten behoeve van de vergroening van de scheepvaart.		Brief GS van 29 augustus 2023 over Toezeggingen gebiedsprogramma 0.5 - 363168 met voortgangsinformatie: momenteel is nog veel onduidelijk en de berekende stikstofreductie lijkt beperkt. Daarom is ervoor gekozen in het concept gebiedsprogramma (van 11 juli jl.) geen maatregelen op te nemen die toezien op walstroom en de bijbehorende voorzieningen. Er loopt een aanvullend onderzoek dat meer duidelijkheid moet geven over de ruimtelijke consequenties en effectiviteit van de maatregelen. In een volgende versie van het gebiedsprogramma kunnen dan alsnog maatregelen worden opgenomen, waaronder accuwisselstations.
40	SO	Nielen	17-02-2023	In het Gebiedsprogramma 0.5 staat dat er langs KRW-lichamen 5 meter brede teeltvrije zones worden voorgeschreven en 2 meter brede teeltzones langs overige watervoerende wateren. Deze afstand zou niet kloppen. Verder staat in het Gebiedsprogramma 0.5 dat hierbij een maximum geldt van 5% van het perceel. Ook dit percentage zou onjuist zijn. In Gebiedsprogramma 0.5 komt niet duidelijk naar voren hoe de afmetingen van een bufferzone worden		Brief GS van 29 augustus 2023 over Toezeggingen gebiedsprogramma 0.5 - 363168 met afdoeningsinformatie. De maten, zoals genoemd in het gebiedsprogramma 0.5, komen uit het ontwerp van het 7de Actieprogramma Nitraatrichtlijn, deze zijn inderdaad niet correct (het ontwerp is na zienswijzen aangepast). In het gebiedsprogramma, dat op 11 juli jl. door GS is vastgesteld, zijn geen maten opgenomen. Daarnaast is de algemene, beschrijvende tekst, ingekort. Voor de juiste maatvoering verwijzen

Commissie Strategische Opgaven

nr	COM	Bestuurder	datum vergadering	onderwerp	actie door	voortgang
				bepaald. Deze rekensom van de bufferzones moet ik u even schuldig blijven en daar kom ik nog op terug.		wij u naar het 7de Actieprogramma Nitraatrichtlijn. Voorstel toezegging afvoeren tijdens cie SO 15 sept 2023

PS toezeggingen

nr	COM	Bestuurder	Datum vergadering	Onderwerp	Actie door	Voortgang
172	SO	De Bat	7-10-2022	Statenvoorstel Omgevingsverordening Zeeland - 182294: GS willen in beeld brengen welke/of er keurmerken zijn die op dezelfde leest geschoeid zijn en daar bij de eerste herziening van de Omgevingsverordening Zeeland op terug komen.		
184	SO	Nielen	7-10-2022	N.a.v. Statenvoorstel richtingennotitie Landelijk Gebied en Stikstof - 201698: gerelateerd aan de beantwoording van art. 44 vragen, nr. 305, inzake onteigening boeren, dat - als er documenten zijn omtrent onteigening – Provinciale Staten die dan krijgen.		
185	SO	Van der Velde	7-10-2022	Statenvoorstel Omgevingsverordening Zeeland - 182294: ik zal nagaan of geluid onder water iets is waar wij als provincie een rol spelen.		
187	SO	Van der Velde	7-10-2022	Statenvoorstel Omgevingsverordening Zeeland - 182294: Bij de evaluatie van de Kustvisie zullen wij nagaan of gemeenten de badplaatsen en aandachtgebieden hebben begrensd in hun bestemmingsplan.		

					Moties		
nr	COM	Bestuurder	Datum vergadering	Onderwerp	Actie door	Voortgang	
6	SO	De Bat	15-11-2019	Verburg (CU, mede namens PvdD, GL, D66 en CDA) over accu wisselstations, scheepvaart. Het bevorderen van de overgang naar schonere voortstuwing in de scheepvaart zodat een bijdrage wordt geleverd aan zowel de energietransitie als het terugdringen van de stikstofuitstoot. Zeeland zou hier een bijzondere rol kunnen vervullen in het met elektrische stroom bevoorraden van schepen. Het opladen van accupakketten voor schepen zou een rol kunnen spelen in het opvangen van pieken in de beschikbaarheid van (groene) elektrische stroom.		Zie brief GS van 14 juli 2020. Voorstel cie SO 3-9-2020: motie afvoeren. De afdoeningsinformatie wordt te summier bevonden. GS wordt gevraagd om nadere afdoeningsinformatie o.v.v. het lid Kodde (CU). De motie blijft staan.	
61	SO	Van der Maas	17-12-2021	Verburg (CU mede namens GroenLinks) over Behoud van Mobiliteit Verzoeken het college van GS: - er zorg voor te dragen dat het aanbod aan mobiliteit in Zeeland ook na 31 december 2024 ten opzichte van het huidige niveau verbetert of tenminste gelijk blijft; - dit voornemen tijdig en duidelijk naar de Zeeuwse burger te communiceren.		Brief van GS van 17 januari 2023 met voortgangsinformatie ontvangen: Dit hebben we ons als doel gesteld met het vaststellen van de Regionale Mobiliteitsstrategie. Via verschillende uitwerkingen wordt hier energie op gezet. Daarnaast is er een communicatietraject in opbouw dat de reiziger vanuit de gemeenten en provincie informatie geeft over het gehele mobiliteitssysteem en de vernieuwingen.	
90	SO	Van der Velde	11-11-2022	Kool-Blokland (CDA, mede namens GL, CU, Lijst Bosch, PvdA, SP) over Hamsterhuren Verzoeken Gedeputeerde Staten: De uitkomsten van het onderzoek van het kabinet af te wachten en te onderzoeken hoe het concept "hamsterhuren" is toe te passen voor de provincie Zeeland.		Brief GS van 22 augustus 2023 over Ondersteuning koopstarters - 362760 met afdoeningsinformatie. Voorstel motie afvoeren tijdens cie SO 15 sept 2023.	

Provinciale Staten van de Provincie Zeeland
postbus 6001
4330 LA MIDDELBURG

Onderwerp
Ondersteuning koopstarters

Zaaknummer
350562

Behandeld door

Verzonden

Middelburg, 22 augustus 2023

Geachte voorzitter,

Vorig jaar is in de Tweede Kamer een motie aangenomen waarin het kabinet wordt verzocht een onderzoek naar de werking van het fenomeen hamsterhuren uit te (laten) voeren. Vervolgens is tijdens de vergadering van uw Staten op 11 november 2022 een motie aangenomen waarin ons college verzocht wordt om de uitkomsten van het onderzoek van het kabinet af te wachten en te onderzoeken hoe het concept “hamsterhuren” (huren met vermogensopbouw en/of koopoptie) is toe te passen voor de provincie Zeeland.

Middels deze brief informeren wij u over de uitkomsten van het onderzoek dat het kabinet heeft laten uitvoeren. Tevens geven we aan wat die uitkomsten voor mogelijkheden bieden in onze provincie.

Handreiking voor gemeenten

De minister voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening heeft met het *Programma Betaalbaar Wonen* aangekondigd het gebruik van goedwerkende en nieuwe verkoopoplossingen (instrumenten) die starters een extra duwtje in de rug geven wanneer zij de koopwoningmarkt willen betreden, te willen stimuleren. Met de brief d.d. 7 februari 2023 geeft de minister invulling aan die ambitie: daartoe heeft zijn departement een onderzoek laten uitvoeren door adviesbureau RIGO (Research Instituut Gebouwde Omgeving). Dit heeft geresulteerd in een rapport getiteld “Afwegingskader instrumenten betaalbare koop voor starters: een handreiking aan gemeenten”. Deze handreiking is als bijlage bij deze brief gevoegd.

Met de handreiking wordt inzicht gegeven in de vele mogelijkheden die gemeenten hebben en kunnen inzetten om starters een duwtje in de rug te geven. Hamsterhuren en ‘Kopen naar Wens’ zijn hier voorbeelden van en beogen eenzelfde doel, namelijk om mensen met lagere inkomens en/of weinig financieel vermogen in staat te stellen om een eerste huis te kopen. Waar hamsterhuren een Belgisch fenomeen betreft, gaat het bij ‘Kopen naar Wens’ om een regeling die – ook in de Zeeuwse praktijk – inmiddels wordt aangeboden.

RIGO geeft in haar rapport aan dat vanuit de gemeenten de behoefte naar voren kwam voor een helder stappenplan, ter ondersteuning van een overwogen keuze voor een instrument dat past bij de lokale wensen en de context. De handreiking voorziet in die behoefte van de gemeenten. RIGO constateert dat er niet één enkel instrument bestaat dat voor iedere gemeente passend is. Verder geeft RIGO aan dat de aanbieder van zo’n instrument in veel gevallen een corporatie, projectontwikkelaar, beleggers of SVn (Stimuleringsfonds Volkshuisvesting) kan zijn en niet per se de gemeente zelf. In de meeste gevallen hebben gemeenten vooral een regisserende rol; de uitvoering van de regelingen en het verstrekken van financiële ruimte aan starters wordt ter hand genomen door andere organisaties. RIGO geeft ook aan dat het zelf ontwikkelen van een instrument een complexe en zelfs risicovolle route is.

Gemeenten krijgen door deze handreiking een duidelijk beeld van welke instrumenten bij haar eigen volkshuisvestelijke doelstellingen passen, welke voor- en nadelen instrumenten hebben voor de koopstarter (consument) en met welke consequenties de aanbieder van het instrument (corporatie, ontwikkelaar) te maken krijgt.

Verkenning instrumenten waaronder hamsterhuren

Meerdere instrumenten zijn voorhanden om een koopwoning financieel bereikbaarder te maken voor koopstarters. RIGO heeft in de handreiking een categorisering gemaakt naar vijf vormen. De instrumenten die onder zo'n vorm vallen, hebben op hoofdlijnen dezelfde systematiek.

Hamsterhuren valt onder het 5^e type instrumenten, namelijk 'huren met vermogensopbouw en/of koopoptie'. Hamsterhuren lijkt daarmee op regelingen zoals Koop Later en Cokopen. Hierbij mag een deel van de betaalde huur worden gebruikt als aanbetaling voor de aankoop van de woning.

Of een instrument mogelijk en wenselijk is om toe te passen hangt af van de volgende factoren:

- de specifieke regionale en lokale woningmarktcontext die per gemeente sterk kan verschillen
- de financiële en uitvoeringskant (hoeveel middelen en menskracht is een gemeente bereid om te investeren en hoeveel financieel risico wil een gemeente lopen)
- in hoeverre voldoen specifieke instrumenten aan de volkshuisvestelijke doelstellingen van een gemeente en welke instrumenten zijn dan per situatie het best passend

Bij het maken van deze keuzes geeft RIGO ook twee belangrijke aandachtspunten mee:

- Wees terughoudend met het zelf ontwerpen en uitvoeren van een instrument
- Laat de uitvoering vooral over aan partijen die hiermee ervaring hebben: corporaties, projectontwikkelaars, beleggers en bij startersleningen het Stimuleringsfonds Volkshuisvesting.

Mogelijkheden voor de Zeeuwse woningmarkt

De handreiking geeft een goed integraal beeld van allerlei vormen van ondersteuning voor koopstarters. Een aantal van die vormen wordt reeds in onze provincie aangeboden: de meeste Zeeuwse gemeenten verstrekken startersleningen danwel zijn voornemens om dergelijke leningen op korte termijn te gaan aanbieden. Eveneens wordt in Zeeland op sommige plekken een erfpachtregeling toegepast tbv woningbouw: in die gevallen betreft het uitgifte van gemeentelijke gronden in erfpacht voor woningen.

Ook wordt het concept 'Kopen naar Wens' in een enkele gemeente in Zeeland aangeboden. 'Kopen naar Wens' komt voort uit de regeling Sociale Koop en wordt door verscheidene woningcorporaties in Nederland aangeboden; in onze provincie biedt corporatie Zeeuwlant de regeling aan in de gemeente Veere. Het is een koopconstructie die mensen met een smalle beurs in staat stelt om toch een eigen woning te kunnen kopen: bij aankoop betaalt de koper minimaal 50% van de marktwaarde en voor het overige deel krijgt de koper het recht om de betaling uit te stellen. De uitgestelde betaling wordt bij uitkoop of doorverkoop betaald.

Resumerend

Geconstateerd kan worden dat de RIGO-handreiking waardevolle inzichten biedt ten aanzien van instrumenten om koopstarters te ondersteunen. In Zeeland hebben de meeste gemeenten al verschillende instrumenten ter ondersteuning van koopstarters. Onze indruk is dat die reeds voorzien in een behoefte.

Voor onze provincie betekent dit dat hamsterhuren (huren met vermogensopbouw en/of koopoptie) en andere vormen van ondersteuning ons inziens mogelijkheden kunnen bieden voor gemeenten om koopstarters een extra duwtje in de rug te geven. Gemeenten zullen zelf een weloverwogen keuze moeten maken gegeven de specifieke lokale woningmarktsituatie, de gemeentelijke doelstellingen op het gebied van wonen en passend binnen de beleidskaders en mogelijkheden (bemensing en financiën) van de betreffende gemeente. Hoe die ondersteuning van koopstarters door gemeenten goed kan worden gekozen en toegepast wordt in de RIGO-handreiking (zie bijlage) concreet beschreven.

De RIGO-handreiking hebben we inmiddels onder de aandacht gebracht van alle Zeeuwse gemeenten, zodat zij die kunnen gebruiken bij het bepalen of en hoe zij koopstarters willen ondersteunen bij de koop van hun eerste woning. De regeling 'Kopen naar Wens' – die eenzelfde doelstelling heeft als het Vlaamse instrument hamsterhuren – zullen wij eveneens onder de aandacht van de gemeenten brengen. Als er vanuit gemeenten behoefte is aan meer ondersteuning, dan zullen wij met de betreffende gemeenten bespreken hoe wij hen daarbij kunnen helpen.

Met deze brief beschouwen wij uw motie aangaande Hamsterhuren d.d. 11-11-2022 (nummer 90) als afgedaan.

Met vriendelijke groet,

Gedeputeerde Staten van Zeeland,

drs. J.M.M. Polman
Voorzitter

drs. M.C.J. Franken
Secretaris-algemeen directeur

Bijlagen:

1. RIGO-eindrapport "Afwegingskader instrumenten betaalbare koop voor starters: een handreiking aan gemeenten"

Noem in uw contact met ons steeds het zaaknummer. Dit staat bovenaan deze brief.

RIGO Research en Advies
Woon- werk- en leefomgeving
www.rigo.nl

EINDRAPPORT

Afwegingskader instrumenten betaalbare koop voor starters

Handreiking aan gemeenten

De verantwoordelijkheid voor de inhoud berust bij RIGO. Het gebruik van cijfers en/of teksten als toelichting of ondersteuning in artikelen, scripties en boeken is toegestaan mits de bron duidelijk wordt vermeld. RIGO aanvaardt geen aansprakelijkheid voor drukfouten en/of andere onvolkomenheden.

EINDRAPPORT

Afwegingskader instrumenten betaalbare koop voor starters

Handreiking voor gemeenten

Datum

30 januari 2023

Auteurs

■■■■■
■■■■■
■■■■■■■■■■

Inhoud

Voorwoord		2
1	Inleiding	4
1.1	Waarom deze handreiking?	4
1.2	Stappenplan	4
1.3	Leeswijzer	6
2	Stap 1: Verkenning van de woningmarkt en de beleidsdoelen	7
2.1	Inleiding	7
2.2	Verkenning schaarste aan bereikbare woningen voor koopstarters	7
2.3	Nadere beleidsdoelen opstellen	8
3	Stap 2: Eerste verkenning instrumenten	10
3.1	Inleiding	10
3.2	Archetypes instrumenten	10
3.3	Meer koopwoningen beschikbaar voor doelgroep met inzet instrumenten?	12
3.4	Go of no-go met de inzet van een instrument	13
4	Stap 3: Wie voert het uit?	14
4.1	Inleiding	14
4.2	Samenwerken met andere partijen of zelf uitvoeren?	14
4.2.1	Niet gemeentelijke partij voert uit	15
4.3	Afronding van stap 3	17
5	Afwegingskader deel 1: De financiële- en uitvoeringskant	18
5.1	Inleiding	18
5.2	Financiële overwegingen en de operationele kosten	19
5.3	Afronding afwegingskader deel 1	21
6	Afwegingskader deel 2: Volkshuisvestelijke doelstellingen	22
6.1	Inleiding	22
6.2	Beschikbaarheid van de woning na een doorverhuizing	22
6.3	Mogelijkheid tot toewijzen	23
6.4	Afronding afwegingskader deel 2	24

7	Afwegingskader deel 3: Consumentenperspectief	25
7.1	Inleiding	25
7.2	Keuzevrijheid	25
7.3	Financiële vergelijkingen	26
7.4	Financiële risico's voor de consument	30
7.5	Afronding afwegingskader deel 3	30
8	Impact instrument op de bredere woningmarkt	32
8.2	Effecten op de lokale woningmarkt	33
8.3	Verkoop van corporatiewoningen?	34
8.4	Checklist voor impact op bredere woningmarkt	34
	Literatuur	35
	Bijlagen	36
	Bijlage 1 Enkele voorbeelden per archetype	36
	Bijlage 2:Omschrijving overige gevonden instrumenten	42

Voorwoord

Het “Afwegingskader instrumenten betaalbare koop voor starters: een handreiking aan gemeenten” is ontstaan vanuit de groeiende problematiek van middeninkomens op de woningmarkt. Zij hebben veelal weinig keuze op de woningmarkt omdat zij een te hoog inkomen hebben voor een sociale huurwoning, terwijl particuliere huurwoningen en koopwoningen veelal buiten hun financiële bereik vallen. Het is een probleem dat al eerder is benoemd, maar juist door de versnelde prijsstijgingen van de afgelopen jaren is onbereikbaarheid van de koopwoning voor veel starters alleen maar groter geworden. Ook de recente prijsdaling op de koopwoningmarkt betekent niet dat de financiële bereikbaarheid voor koopstarters toeneemt, want de hypotheekrente is gestegen.

Gemeenten erkennen de urgentie en zoeken naar mogelijkheden om de stap naar de koopwoningmarkt mogelijk te maken. Er zijn meerdere speciale instrumenten die de bereikbaarheid van een koopwoning kunnen vergroten, maar juist de diversiteit van het aanbod bemoeilijkt een keuze. Het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) heeft daarom in het Programma Betaalbaar Wonen (p.25) een “handreiking” aangekondigd dat gemeenten meer houvast biedt om tot deze keuze te komen.

Het proces van de totstandkoming van de handreiking

Het Ministerie van BZK heeft RIGO Research & Advies gevraagd het onderzoek ten behoeve van deze handreiking op zich te nemen. Daarbij is ook een klankbordgroep opgericht met daarin enkele vertegenwoordigers van de lagere overheden (gemeenten en provincies), enkele aanbieders van de instrumenten, (koepel)organisaties die hier belang bij hebben en een externe expert. Voorzitter van de klankbordgroep was [REDACTED] een voormalig bestuurder uit de corporatiewereld, de projectontwikkeling en de Universitaire wereld.

Tijdens vier bijeenkomsten zijn de onderzoeksstappen van RIGO besproken. De bijeenkomsten waren erg waardevol voor het eindresultaat. Zo kwam tijdens één van de bijeenkomsten de wens vanuit de gemeenten naar voren voor een helder stappenplan, ter ondersteuning van een overwogen keuze voor een instrument dat past bij de lokale wensen en de context. De handreiking gaat dus verder dan alleen een overzicht van de kenmerken van ‘verkoopoplossingen’ en een afwegingskader op basis van deze instrumenten.

De handreiking vervult de volgende behoeften:

- Informatievoorziening over de bestaande instrumenten;
- Het te volgen proces bij de zoektocht naar een passend instrument;
- Een afwegingskader bij de keuze van een passend instrument.

De handreiking ontslaat de gemeente niet van een behoorlijke klus om tot een overwogen keuze te komen. Helaas bestaat er niet een enkel instrument dat voor iedere gemeente passend is. Het afwegingskader biedt evenwel meer duidelijkheid bij het maken van deze keuze. Hiermee kunnen ook eventuele nieuwe instrumenten die op de markt komen worden beoordeeld. Er zijn in de afgelopen jaren immers diverse nieuwe instrumenten geïntroduceerd, terwijl er ook nog een aantal in de initiatieffase zijn.

Deelnemers aan de klankbordgroep

- ██████████ Voorzitter
- ██████████ (NHG)
- ██████████ (NHG)
- ██████████ (OpMaat)
- ██████████ (provincie Utrecht)
- ██████████ (Finance Ideas)
- ██████████ (SVn)
- ██████████ (VEH)
- ██████████ (VEH)
- ██████████ (Neprom)
- ██████████ (gemeente Rotterdam)
- ██████████ (Aedes)
- ██████████ (gemeente Nijkerk)

1 Inleiding

1.1 Waarom deze handreiking?

Zoals in het voorwoord al aangegeven, blijkt dat gemeenten behoefte hebben aan een handreiking die ze door het volledige proces geleid om te komen tot een afgewogen keuze voor een instrument dat de koopwoning voor starters bereikbaar maakt. Deze handreiking is daarom meer dan alleen een uitgebreide inventarisatie van alle kenmerken per instrument, waaruit de gemeenten dan zelf haar weg in moet vinden.

Doel van deze handreiking is om gemeenten een handzaam overzicht te geven van de te doorlopen stappen, inclusief een afwegingskader voor de selectie van een specifiek instrument.

De handreiking gaat vooral uit van de ondersteuning van koopstarters **zonder de inzet van (royale) subsidies** vanuit het Rijk noch vanuit de gemeente. Zoals we zullen zien, werken een aantal instrumenten uit de praktijk met een speciale lening, een uitgestelde betaling of uitgifte van grond in erfpacht. Dit betekent dat de aanbieder van een instrument financiële middelen inzet om koopstarters te ondersteunen, maar het uitgangspunt is dat deze middelen op enig moment wel terugvloeien naar de aanbieder. Zoals we zullen zien loopt de aanbieder daarbij wel een risico dat de middelen niet altijd volledig worden ontvangen. Verder moet het helder zijn dat de aanbieder van zo'n instrument vooral een corporatie, projectontwikkelaar of belegger kan zijn en niet per se de gemeente zelf. Zoals verder in deze handreiking duidelijk wordt zijn daarop een paar uitzonderingen, maar de basis blijft dat de gemeente vooral regie voert en de uitvoering van de regeling en het verstrekken van financiële ruimte aan starters niet zelf ter hand neemt.

De gemeente krijgt op basis van deze handreiking evenwel een helder beeld welke van de instrumenten bij haar eigen volkshuisvestelijke doelstellingen past, welke voor- en nadelen het heeft voor de koper (consument) en met welke financiële en operationele consequenties de aanbieder van het instrument (corporatie, ontwikkelaar) te maken krijgt.

1.2 Stappenplan

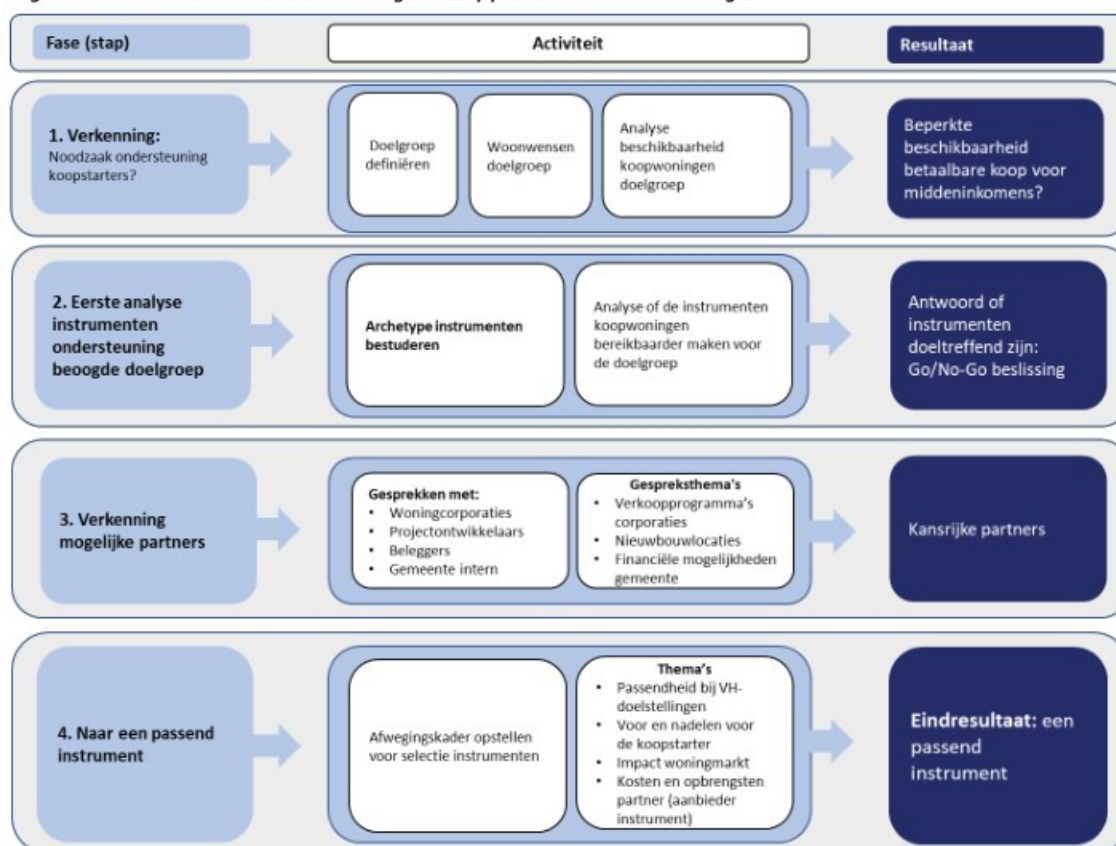
De start van het proces is veelal een vraag vanuit de gemeenteraad om koopstarters met een middeninkomen te ondersteunen vanwege het geringe aanbod van financieel bereikbare koopwoningen. **Stap 1** voor een gemeente is dat de woningmarktsituatie goed verkend wordt. Als uit de analyse blijkt dat de gespecificeerde doelgroep van koopstarters geen toegang heeft tot een koopwoning in de gemeente, dan volgt **stap 2**. Hierin wordt in grote lijnen nagegaan welk type instrument zou kunnen passen bij de wensen van de gemeente. In deze stap wordt vooral ook nagegaan of de inzet van een instrument daadwerkelijk leidt tot een betere bereikbaarheid van koopwoningen voor potentiële koopstarters. In sommige woningmarkten zijn de prijzen namelijk zo hoog dat de inzet van (de meeste) instrumenten weinig soelaas biedt of een oplossing biedt aan een beperkt deel van de doelgroep. Het resultaat van stap 2 is een go/no go besluit om verder te gaan. In **stap 3** wordt dan nagegaan welke partijen bereid zijn om woningen met dergelijke instrumenten in te zetten. Zijn er

projectontwikkelaars, woningcorporaties of beleggers die dit zien zitten? Of overweegt de gemeente het zelf uitvoeren?¹

In **stap 4** wordt vervolgens een afwegingskader gebruikt waarmee de gemeente (en partners) een onderbouwde keuze kan maken voor een van de instrumenten. In deze afweging zijn vier thema's relevant:

1. De financiële- en personele inzet voor de aanbieder van het instrument;
2. De passendheid van het instrument bij de eigen (lokale) beleidsvoorkeuren;
3. De werking van het instrument vanuit de optiek van de koopstarter qua woonlasten, vermogensvorming (risico's) en speciale voorwaarden van het instrument;
4. De invloed van het instrument op de bredere woningmarkt.

Figuur 1.1 Overzicht van de te volgen stappen in de handreiking

¹ Bij uitvoering door de gemeente zelf behelst uitvoeringskosten en financiële risico's, en is er meer personele capaciteit nodig. Deze afwegingen worden nader uitgelegd in hoofdstuk 3

1.3 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 tot en met vier behandelen de eerste drie stappen zoals hierboven uitgeschetst

Vervolgens begint het daadwerkelijke afwegingskader voor de keuze voor een passend instrument.

Hoofdstuk 5 behandelt de financiële en operationele aspecten voor de aanbieder van woningen met inzet van een instrument

Hoofdstuk 6 behandelt de afwegingen bij de volkshuisvestelijke doelstellingen die de gemeente wenst te bereiken.

Hoofdstuk 7 behandelt de instrumenten vanuit het perspectief van de consument.

Tot slot gaat hoofdstuk 8 in op de mogelijke effecten van de instrumenten op de woningmarkt.

2 Stap 1: Verkenning van de woningmarkt en de beleidsdoelen

2.1 Inleiding

De eerste stap is om helder in kaart te brengen welke mogelijkheden koopstarters hebben op de lokale woningmarkt. Het opstellen van concrete beleidsmaatregelen vereist immers (steeds vaker) een inhoudelijke onderbouwing. De onderbouwing van schaarste aan bereikbare koopwoningen voor middeninkomens voorkomt dat een gemeente maatregelen neemt die eigenlijk niet genomen hadden hoeven te worden omdat er eigenlijk geen sprake is van een omvangrijk probleem.

De belangrijkste opdracht in stap 1 dan ook om de doelgroep nader te definiëren en na te gaan of zij inderdaad geen passende koopwoning kunnen vinden.

Figuur 1 Stap 1 van het stappenplan.

2.2 Verkenning schaarste aan bereikbare woningen voor koopstarters

De verkenning van de schaarste aan woningen voor koopstarters bestaat uit drie essentiële stappen:

1. Afbakening doelgroep
2. In beeld brengen woonwensen van deze doelgroep
3. In beeld brengen beschikbaarheid van (passende) koopwoningen voor deze doelgroep

Bij de afbakening van de doelgroep zijn allereerst het inkomensniveau en huishoudenssamenstelling relevant. Het verdient de aanbeveling eerst na te gaan hoe de mogelijkheden zijn voor **middeninkomens** tussen €40.000 tot €55.000 (circa 1,5X modaal in 2022), omgerekend is dat tussen de €2.100 en €2.900 netto per maand. Deze groep heeft geen toegang tot de sociale huursector en heeft veelal te weinig inkomen voor een koopwoning. Verder zou gedacht kunnen worden aan mensen met essentiële beroepen, zoals agenten, zorgwerkers en leerkrachten. Een uitsplitsing naar huishoudenssamenstelling is ook zinvol (eenpersoons, gezin met kinderen etc.) want dit hangt sterk samen met de woonwensen. Bij woonwensen gaat het onder andere om het soort woning (appartement of grondgebonden) en de grootte van de betreffende woning

Als de doelgroep en hun woonwensen in beeld zijn, kan een verkenning worden gedaan naar het beschikbare aanbod van passende koopwoningen. Hoeveel woningen vallen er binnen het financiële bereik van de beoogde doelgroep, rekening houdend met hun woonwensen?

Deze analyse geeft een antwoord op vragen zoals:

- Is een standaard koopappartement in de bestaande bouw betaalbaar voor een jong eenpersoonshuishouden met 1,5X modaal jaarinkomen?
- Is een standaard eengezinswoning in de bestaande bouw betaalbaar voor een (jong) gezin met 2,0X modaal inkomen?
- Geldt dit ook voor de nieuwbouw, waar de verkoopprijzen soms wat hoger liggen?

Deze analyse wordt uitgevoerd in twee stappen:

- a) Nagaan welke leencapaciteit de beoogde doelgroep heeft: hoeveel hypotheek kunnen zij krijgen?
- b) Hoeveel woningen vallen er binnen de gemeente binnen dat bereik? Liefst ook met een uitsplitsing naar woningtype.

Stap a kan worden uitgevoerd door na te gaan wat de maximale hypotheek is voor deze huishoudens.² Stap b kan worden uitgevoerd met behulp van Kadastercijfers, maar een scan van het beschikbare aanbod binnen deze prijsklasse op Funda en andere websites geeft ook een redelijke indruk.

Mocht blijken dat er inderdaad erg weinig woningen binnen het financiële bereik vallen van de beoogde doelgroep, dan kan men door naar stap 2 van het stappenplan. Daar wordt bekeken of de inzet van speciale instrumenten de mogelijkheden voor potentiële koopstarters kan verbeteren. Het is echter relevant om voor stap 2 nog enkele andere beleidsdoelen te formuleren.

2.3 Nadere beleidsdoelen opstellen

Het is zinvol dat de gemeente vanuit nadere volkshuisvestelijke wensen formuleert, want deze kunnen een rol gaan spelen in de keuze voor een van de instrumenten. In de praktijk noemen gemeenten rond het thema koopstarters regelmatig de volgende beleidsdoelen:

1. Mogelijkheden om woningen beschikbaar te houden voor een betaalbare voorraad nadat de eerste eigenaar-bewoner doorverhuist (zie bijvoorbeeld sociale koop in Beluit ruimtelijke ordening).
2. Toewijzingscriteria aan de doelgroepen waaronder:
 - Inkomensgrenzen (alleen de beoogde doelgroep middeninkomens)
 - Uitsluitend koopstarters (met eventueel een maximum leeftijd zoals die thans geldt voor de overdrachtsbelasting)
 - Essentiële beroepen die in de nabijheid van het werk moeten wonen (politie, zorg, leerkrachten)
 - Lokale binding
3. Doorstroming: voorrang voor (sociale) huurders die een woning achterlaten

Vanuit het doelmatigheidsoogpunt kan in ieder geval worden geëist dat de woning wordt toegewezen aan de beoogde doelgroep van middeninkomens indien blijkt dat deze huishoudens geen passende koopwoning kunnen financieren. Verder is de beperking tot alleen

² Een sneltoets kan bijvoorbeeld gedaan worden op de website van de NHG, die de leennormen volgens de Regeling hypothecair krediet aanhoudt.

koopstarters een gebruikelijke eis vanuit de aanbieders van de instrumenten (corporaties of projectontwikkelaars). Verder kan gedacht worden aan voorrang voor zogeheten essentiële beroepen die in de nabijheid van het werk moeten wonen. Een lokale bindingseis is in de huidige Huisvestingswet sterk ingeperkt vanwege het beginsel van vrijheid van vestiging, maar door de bijzonder krappe woningmarkt geeft een aankomende wijziging van de nieuwe Huisvestingswet meer mogelijkheden. En tot slot is doorstroming een belangrijk thema in de huidige krappe woningmarkt. Op dit moment zijn er al veel corporaties die bij verkoop van een huurwoning voorrang geven aan iemand die een sociale huurwoning achterlaat. Dit genereert extra doorstroming (zie hiervoor ook hoofdstuk 6).

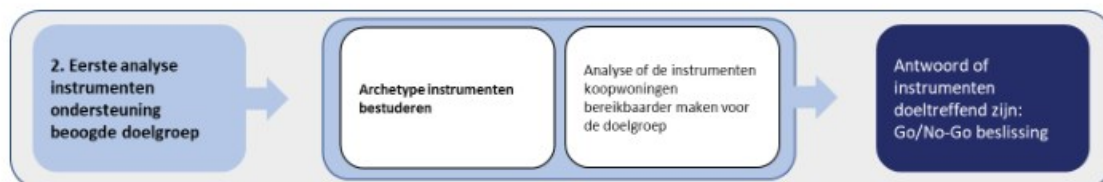
3 Stap 2: Eerste verkenning instrumenten

3.1 Inleiding

Als blijkt dat er geen of zeer weinig bereikbare koopwoningen beschikbaar zijn voor koopstarters binnen de gemeente, dan volgt stap 2, de eerste verkenning van de instrumenten. Hoe werken deze instrumenten en in welke mate maakt elk afzonderlijk instrument de woning bereikbaarder voor de middeninkomens? Mogelijk blijven in de duurste woningmarkten met de inzet van bepaalde instrumenten koopwoningen alsnog onbereikbaar voor middeninkomens. Dit hoofdstuk geeft verder een overzicht van de mogelijkheden die de verschillende instrumenten voor betaalbare koop bieden. De instrumenten worden in dit hoofdstuk toegelicht aan de hand van een vijftal archetypes; nagenoeg alle instrumenten zijn in een van deze archetypes te passen.

Allereerst is het zinvol dat men zich op de hoogte stelt van de algemene werking van de instrumenten. Dit leidt mogelijk al tot een eerste idee over het archetype dat past bij de wensen van de gemeente.

Schema 3.1 Stap 2 van het stappenplan

3.2 Archetypes instrumenten

Er zijn meerdere instrumenten om een koopwoning financieel bereikbaarder te maken voor koopstarters. Voor de overzichtelijkheid is daarom een categorisering gemaakt naar **vijf archetypes**. De instrumenten die onder zo'n archetype vallen, hebben op hoofdlijn dezelfde systematiek.

Vooraf is het goed te weten dat een instrument woninggebonden of persoonsgebonden kan worden ingezet. Verreweg de meeste instrumenten worden ingezet door partijen die woningen te koop aanbieden. We spreken dan over een woninggebonden toepassing van het instrument. Bij sommige instrumenten kan de koper zelf een woning uitkiezen en deze dan financieel bereikbaar maken met dat instrument. Voorbeelden hiervan zijn de Starterslening en Duokoop (zie omschrijvingen deze instrumenten in de bijlage). We spreken dan over persoonsgebonden toepassing van een instrument. In het kort:

- Persoonsgebonden (koper zoekt zelf woning en zet instrument in)
- Woninggebonden (koper afhankelijk van woningaanbod onder instrument)

Archetype instrumenten

Vier van de onderscheiden archetypes hebben als doel de koopwoning bereikbaarder te maken voor huishoudens die op basis van hun maximale leencapaciteit geen geschikte woning kunnen kopen. Het vijfde archetype betreft instrumenten voor een doelgroep huurders die

(voorlopig) moeilijk aan een hypotheek kunnen komen, maar wel vermogen willen opbouwen via de woning.

1. **Koopinstrument:** Een koopstarter krijgt hierbij de mogelijkheid de woning onder de marktwaarde te kopen. Het verschil tussen de marktwaarde en de aankoopprijs wordt in de praktijk vaak 'korting' genoemd, maar het is **een uitgestelde betaling**.³ **Op deze uitgestelde betaling wordt niets afgelost tot het moment van de doorverhuizing van de eigenaar-bewoner.** De woning wordt dan verkocht tegen de (getaxeerde) marktwaarde en met de opbrengst wordt de uitgestelde betaling afgelost (of de 'korting' verrekend). Belangrijk is verder dat er bij een koopinstrument een deling is van de waardeverandering van de woning met de oorspronkelijke woning-aanbieder⁴ volgens een vooraf vastgestelde verdeling. Er zijn twee algemene varianten bij de koopinstrumenten. **De eerste variant kent een terugkoopregeling (terugkooprecht of -plicht).** Bij een doorverhuizing koopt de oorspronkelijke aanbieder de woning terug en verkoopt deze opnieuw met een uitgestelde betaling (koperskorting) aan de doelgroep. Hiermee wordt een voorraad van bereikbare koopwoningen in stand gehouden. **De tweede variant kent geen terugkoopregeling.** De woning wordt bij een doorverhuizing op de vrije markt verkocht (na afrekening van de uitgestelde betaling (koperskorting) en de deling van de waardeverandering) en wordt daarna niet meer onder het instrument aangeboden. **Let op!** Bestudeer eerst nauwgezet de voorbeelden voor de afrekening van de uitgestelde betaling (korting), want dit voorkomt onduidelijkheden. Op de websites van de aanbieders is daarover altijd actuele informatie te vinden. In bijlage 1 zijn ook enkele voorbeelden opgenomen.
2. **Erfpachtinstrument:** Hierbij koopt men het recht om een woning op een stuk grond te bewonen. De grond wordt uitgegeven in erfpacht. Voor het gebruik van de grond wordt een jaarlijkse canon (vergoeding) in rekening gebracht. Wanneer een grondeigenaar (gemeente) betaalbare woningen wil aanbieden, dan wordt veelal een grondwaarde toegerekend aan de woning (circa 30% van het gehele vastgoed). Over deze grondwaarde wordt een vergoeding gerekend, de zogeheten canon. De jaarlijkse canon is fiscaal aftrekbaar. Voor de aankoop van het erfpachtrecht sluit de koper een hypotheek af over de waarde van het erfpachtrecht voor de opstal (woning zonder grond). Voor de uitvoering hiervan zijn er een aantal relevante zaken voor de gemeente om dit instrument aan te kunnen bieden. Dit wordt verder uitgelegd in hoofdstuk 5.
3. **Mengvorm koop- en erfpachtinstrument:** Hierbij worden twee instrumenten in een speciale constructie gecombineerd. Over de grondwaarde wordt een canon in rekening gebracht, terwijl een deel van de opstal tegen een uitgestelde betaling wordt aangeboden. Dit archetype komt beperkt voor. Het instrument Betaalbaar Kopen Zaanstad maakt gebruik van zo'n mengvorm.
4. **Financieringsinstrument:** Hierbij wordt verruimde financiering geboden middels een tweede hypotheek voor starters. De koopstarter ontvangt een aanvullende lening bovenop zijn maximale hypotheek op basis van het inkomen. Over deze aanvullende lening hoeft in de eerste jaren geen rente of aflossing te worden betaald.

³ En over deze uitgestelde betaling wordt natuurlijk geen rente in rekening gebracht want anders wordt de woning alsnog onbetaalbaar voor dit huishouden.

⁴ Veelal een corporatie of projectontwikkelaar: zie bijlage met toelichting afrekeningsmechanisme

Nadien wordt periodiek op inkomen getoetst of men in staat is om (gedeeltelijk of geheel) de lasten voor de aanvullende lening te betalen.

5. **Huren met vermogensvorming of een koopoptie:** Op het moment van schrijven worden er enkele producten ontwikkeld waarbij de bewoner huurt maar ook op enigerlei wijze vermogen opbouwt. Ook wordt er een constructie gebruikt door een marktpartij waarbij men huurt en na enige tijd van inkomensstijging een koopoptie kan lichten. Deze instrumenten zijn nog nieuw of in ontwikkeling. In feite zijn ze ook meer huur dan koop. Ze worden in deze handreiking niet uitgebreid meegenomen; wel is enige achtergrondinformatie in de bijlagen opgenomen.

Op basis van de doelstellingen uit hoofdstuk 2 en de exercitie in de volgende paragraaf (3.3) krijgt men vaak al een grof beeld van een kansrijk archetype dat past bij de gemeentelijke situatie. Vervolgens kan er gestudeerd worden op de concrete instrumenten die thans beschikbaar zijn. In de bijlagen is informatie te vinden over de concrete instrumenten voor bereikbare koop, beginnende met Bijlage 1. Hierin is ook uitgebreide informatie opgenomen over een aantal bekende instrumenten.⁵ Er zijn zeker nog meer instrumenten beschikbaar en mogelijk komen er in de toekomst nog nieuwe producten op de markt.

3.3 Meer koopwoningen beschikbaar voor doelgroep met inzet instrumenten?

In stap 1 (paragraaf 2.2) wordt de gemeente aangespoord om te verkennen in hoeverre de koopwoningmarkt nu daadwerkelijk onbereikbaar is voor de beoogde doelgroep. In deze paragraaf wordt met een voorbeeld geïllustreerd hoe de bereikbaarheid van koopwoningen voor een bepaalde doelgroep kan worden verruimd via een van de archetype instrumenten.

Uitgangspunten voorbeeld:

In dit voorbeeld heeft een gemeente een doelgroep voor ogen met een bruto jaarinkomen tussen de €40.000 en €55.000 (tussen de €2.100 en €2.900 netto per maand). De ondergrens van €40.000 komt grotendeels overeen met de grens om nog in aanmerking te komen voor een sociale huurwoning. Juist deze huishoudens blijken vaak tussen de wal en het schip te raken op de woningmarkt (zie ook inleiding).

Met een bruto jaarinkomen van 1,5X modaal en een rentestand van 4,5% is een lening van circa €225.000 mogelijk. Voor het **koopinstrument** wordt rekening gehouden met een uitgestelde betaling (koperskorting) van 25% (zie ook Box). Bij **erfpacht** moet de canon over de grond worden betaald (jaarlijkse vergoeding voor het erfpachtrecht). Uitgangspunt hierbij is een grondwaarde van 30% en een canon van 5,0%. De canon ligt vaak iets hoger dan de hypotheekrente. Om de maximale hypotheeklastennorm volgens NHG niet te overschrijden, komen we dan op een hypotheek voor het erfpachtrecht (de opstal) van circa €175.000 en een erfpachtcanon van 5,0% over een grondwaarde van €75.000. Voor de **Starterslening** wordt gerekend met €45.000 (zie noot onder tabel 3.1).

De ruimte die men heeft voor de verwerving van een woning komt dan uit op het volgende overzicht in tabel 3.1. **Let op:** deze tabel suggereert dat een koopinstrument het beste zou zijn, maar er zijn natuurlijk veel meer afwegingen bij de selectie van een passend instrument criteria. Dit komt in het afwegingskader aan de orde.

⁵ Dit betekent *niet* dat de handreiking de instrumenten uit Bijlage 1 ook allemaal aanbeveelt en dat andere (of nieuwe) instrumenten op voorhand al afvallen.

Tabel 3.1 Mogelijkheden bij een inkomen van circa € 55.000 en hypotheekrente van 4,5%

	Mechanisme	Maximaal bereikbare woning
Koopinstrument	25% uitgestelde betaling op woning	€ 300.000
Erfpacht	30% grondwaarde op totale vastgoed	€ 250.000 (inclusief grond)
Starterslening	€45.000 Starterslening*	€ 270.000

*De Starterslening kan 20% van de totale koopsom bedragen. Er is in het voorbeeld gerekend met een bedrag dat regelmatig wordt gebruikt als maximum door gemeenten.

Box: hoeveel uitgestelde betaling (koperskorting)?

Let op dat de uitgestelde betaling bij koopinstrumenten maximaal 50% mag zijn, want bij een hoger percentage is de koper fiscaal gezien geen eigenaar-bewoner. In de praktijk is een uitgestelde betaling van circa 25% normaal; daarom sluiten we daar in het voorbeeld op aan. Een hogere uitgestelde betaling is mogelijk, maar bedenk dat dit grotere kosten met zich meebrengt.

3.4 Go of no-go met de inzet van een instrument

Concrete actie voor de gemeente is om nu zelf een inschatting te maken of deze instrumenten binnen de lokale woningmarkt soelaas bieden. In feite is dit een herhaling van de woningmarktverkenning **stap 1**, maar dan met inzet van de instrumenten.

Op basis van het voorbeeld wordt met een koopinstrument een woning van € 300.000 bereikbaar gemaakt, terwijl de maximale hypotheek voor een middeninkomen ‘slechts’ €225.000 bedraagt. De vraag is nog steeds of dit voldoende is. Biedt de inzet van deze instrumenten nu mogelijkheden voor potentiële koopstarters een woning te verwerven op de lokale woningmarkt? Denk eventueel ook aan een onderscheid tussen eengezinswoningen (voor gezinnen) en appartementen (voor jongere en/of kleinere huishoudens).

Zo niet, dan kan de gemeente zich de volgende vragen nog stellen:

“Is de gemeente bereid om in een woningmarkt met een hoog prijsniveau de doelgroep ruimer te definiëren, tot bijvoorbeeld tweemaal modaal? In dat geval wordt de oorspronkelijke doelgroep (hier bijvoorbeeld de groep tot anderhalf modaal) geen (extra) mogelijkheden geboden, maar komen juist de hogere middeninkomens aan bod.”

Als duidelijkheid is verkregen over de doelgroep en financiële omvang van de geboden ondersteuning, kan er door worden gegaan naar de volgende stap. De gemeente is doorgaans zelf niet de aanbieder van het instrument. Wie voert dan de ondersteuning van koopstarters uit?

4 Stap 3: Wie voert het uit?

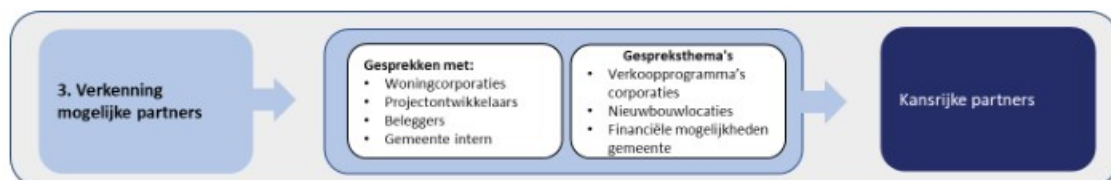
4.1 Inleiding

Instrumenten voor een betaalbare koopwoning worden door meerdere typen aanbieders aangeboden. Een gemeente doet er daarom goed aan om eerst na te gaan of andere partijen bereid zijn koopwoningen aan te bieden met de inzet van zo'n instrument:

- Woningcorporaties hebben een lange historie van aanbod van betaalbare (sociale) koopwoningen via koop- of erfpachtinstrumenten. Het betreft veelal de verkoop van bestaande huurwoningen. Recent worden ook weer nieuwbouwwoningen aangeboden met een koopinstrument.
- Projectontwikkelaars bieden regelmatig woningen aan met een koopinstrument, in samenspraak met gemeenten
- Beleggers hebben recent ook producten ontwikkeld en gelanceerd, en kunnen de grond onder de woning kopen om deze in erfpacht uit te geven.
- De SVn geeft Startersleningen uit en draagt zorg voor alle administratie. Gemeenten stellen de middelen voor de leningen beschikbaar.
- Recent hebben enkele initiatiefnemers⁶ ingezet op de mogelijkheid van onder meer huren met vermogensopbouw of huren met een koopoptie. Deze zijn veelal nog in ontwikkeling.

Stap 3 geeft een antwoord op de vraag welke partij bereid is een specifiek instrument aan te bieden. Figuur 4.1 geeft een overzicht van de algemene procedure van stap 3.

Figuur 4.2 Stap 3 van het stappenplan

Bij deze stap hoort ook het eerste onderdeel van het **afwegingskader** bij de keuze voor een concreet instrument: de benodigde financiering (investering) en de uitvoeringskosten voor zo'n instrument. Dit hoeft niet al volledig te worden uitgewerkt (zie stap 4 afwegingskader opstellen), maar het is wel zinvol een beeld te krijgen van de gevolgen van de keuze voor een archetype instrument, zowel qua investering als de uitvoeringskosten.

4.2 Samenwerken met andere partijen of zelf uitvoeren?

Het belangrijkste **voordeel** om andere partijen in te schakelen is dat de gemeente geen financieel risico loopt en geen uitvoeringskosten heeft. Overigens geldt dat bij inzet van een Starterslening of gemeentelijke erfpacht wel omdat de gemeente hier leningen of grond

⁶ Onder andere een regionaal werkzame projectontwikkelaar en een speciale Stichting.

beschikbaar stelt. Een **nadeel** kan zijn dat deze partijen hun 'voorkeur' hebben voor een bepaald instrument en zelf ook eisen willen stellen aan bijvoorbeeld de doelgroep. Over de doelgroep kan een gemeente overigens duidelijke kaders stellen richting corporaties of ontwikkelaars. Daarbij helpt de onderbouwing van de noodzaak om in te grijpen (zie paragraaf 2.2). De 'voorkeur' voor een instrument kan ook gelezen worden als een instrument waarmee men al ervaring mee heeft en waarvoor men al een licentie heeft bij een aanbieder

Zelf uitvoeren staat in deze handreiking gelijk aan het gebruik van een bestaand instrument met een licentie. Zelf ontwikkelen van een instrument is, zoals we verderop ook nog zullen uiteenzetten, een complexe en zelfs risicovolle route. We willen het niet perse afraden, maar er wel voor waarschuwen. Expliciet afraden geldt bijvoorbeeld wel voor een gemeente zonder veel ervaring met erfpacht. De bepaling van de hoogte van de canon en de erfpacht-administratie vergt veel expertise en personele inzet.

4.2.1 Niet gemeentelijke partij voert uit

Als de gemeente de uitvoering overlaat aan een andere partij, dan moeten er goede afspraken worden gemaakt. Bij samenwerking met corporaties betekent dit onderhandelen en vastleggen in prestatieafspraken. Bij ontwikkelaars zullen de onderhandelingen worden vastgelegd in een anterieure overeenkomst of in een grondexploitatie.

Daarbij is het relevant ook oog te hebben voor de lasten voor de samenwerkende partij. Alle instrumenten behoeven namelijk financiering van:

- De uitgestelde betaling ('koperskorting') bij koopinstrumenten
- Eventuele aankoop grond ten behoeve van erfpacht (erfpachtinstrument)
- (Starterslening is een instrument waarvoor de gemeente middelen beschikbaar stelt, maar uitvoering ligt bij de SVn)

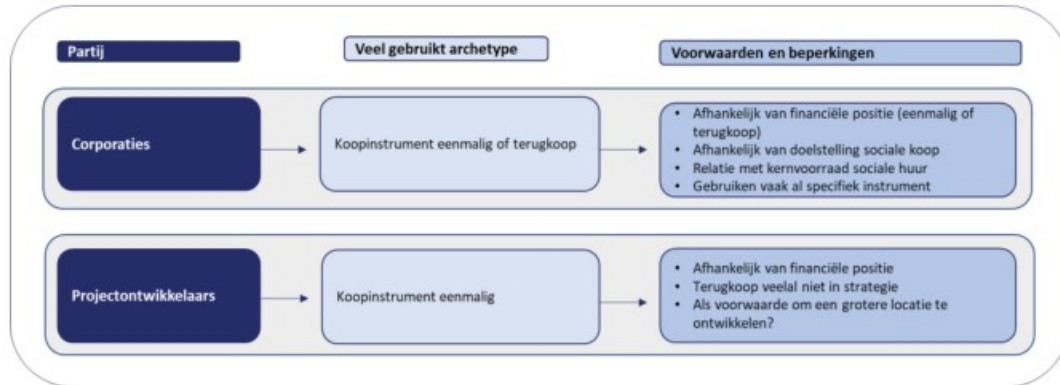
Hoofdstuk 5 gaat nader in op de 'lusten en lasten' vanuit het aanbiedersperspectief.

Verder is het relevant dat samenwerkende partijen mogelijk nadere eisen stellen. Belangrijk hierbij is de mogelijke gemeentelijke doelstelling van een revolverende voorraad van betaalbare woningen.

- Projectontwikkelaars zijn regelmatig bereid om een instrument in te zetten met een uitgestelde betaling, maar zij doen dit doorgaans eenmalig. Zij kopen de woning dan niet terug om deze opnieuw betaalbaar aan te bieden. Zo'n strategie past immers niet bij hun centrale doelstelling van woningen bouwen en verkopen. Bovendien moeten zij de uitgestelde betaling (koperskorting) financieren.
- Woningcorporaties zijn regelmatig bereid om een koopinstrument in te zetten als zij huurwoningen verkopen. Zij doen dat ook regelmatig met een terugkoopregeling. Na terugkoop wordt de woning dan opnieuw aangeboden onder hetzelfde instrument. Op deze wijze wordt een voorraad van betaalbare koopwoningen in stand gehouden. Dit past op zich bij de doelstelling van een corporatie om huisvesting te bieden aan lage- en middeninkomens. Let wel dat corporaties lang niet altijd bereid zijn om dit te doen omdat het ook voor hen een liquiditeitsbeslag betekent. Zij kunnen het geld ook gebruiken voor andere (noodzakelijke) activiteiten, waaronder onderhoud, renovaties en bovenal verduurzaming.

- Inmiddels is er ook een investeringsplatform van enkele pensioenfondsen die via Duokoop de grond onder een woning koopt en deze in erfpacht uitgeeft (sinds 2017). Duokoop kan worden aangevraagd door een koopstarter op een 'willekeurige' woning. Het is dus een persoonsgebonden instrument, waarbij er standaard geen inkomenseis is opgenomen. Duokoop is dus niet alleen beperkt tot koopstarters met een middeninkomen. Een gemeente kan wel afspraken maken met de uitvoerder van Duokoop voor de inzet van dit instrument op een nieuwbouwlocatie. Daarbij kunnen ook inkomenscriteria voor de koper worden vastgelegd.

Figuur 4.2 Veel gebruikte archetypes instrumenten corporaties en ontwikkelaars

Tabel 4.1 Structuur aanbieders instrumenten betaalbare koop

	Instrument	Bestaande bouw	Nieuwbouw	Eigen instrument of licentie
Andere partij voert uit				
Corporaties	Vooral Koopinstrument (en sporadisch erfpacht)	Ja	Ja	Vooral in licentie
Projectontwikkelaars	Koopinstrument	Neen	Ja	In licentie
Institutionele Beleggers (Duokoop)	Erfpachtinstrument	Ja	Ja	Eigen instrument
Gemeente voert uit				
Gemeente	Startersleningen	Ja	Ja	Uitvoering verzorgd door SVn. Middelen voor de leningen verstrekt door gemeente
Gemeente	Koop-erfpachtinstrument	In de praktijk niet	Sporadisch	Sporadisch en dan vaak erfpacht

4.3 Afronding van stap 3

Stap 3 gaf een overzicht van de mogelijke partners die bij de uitvoering van een instrument betrokken kunnen worden. De gemeente hoeft uitvoering zeker niet zelf ter hand te nemen omdat er diverse partijen zijn die al ruime ervaring hebben met deze instrumenten. Deze partijen kunnen bovendien de financiële middelen (en woningen) beschikbaar stellen. De belangrijkste handreikingen richting een gemeente zijn in deze stap:

- Terughoudendheid met het zelf ontwerpen en gebruiken van een instrument.
- Gemeentelijke erfpacht alleen wanneer er daarmee al ruime ervaring is. Het vereist bepaalde ervaring en competenties.
- De uitvoering vooral overlaten aan partijen die hiermee ervaring hebben: corporaties, projectontwikkelaars, beleggers en bij de Starterslening de SVn.

Hoofdstuk 5 staat verder stil bij de kosten en baten bij de uitvoering van een bepaald instrument. Ook het investeringsperspectief komt hierbij aan bod.

5 Afwegingskader deel 1: De financiële- en uitvoeringskant

5.1 Inleiding

Dit is het eerste onderdeel van het concrete afwegingskader bij de keuze voor een instrument. Het behandelt de financiële en uitvoerende kant wanneer een partij zoals een corporatie of een ontwikkelaar (in samenspraak met de gemeente) een instrument voor bereikbare koop wil inzetten. Ook de gemeentelijke rol bij het verstrekken van een starterslening of gemeentelijke erfpacht komt aan bod.

Allereerst behoeven alle instrumenten enige vorm van financiering. Er zijn namelijk middelen nodig ter financiering van:

- De uitgestelde betaling ('koperskorting') bij koopinstrumenten (corporaties en ontwikkelaars).
- Eventuele aankoop grond ten behoeve van erfpachtinstrumenten (corporaties, beleggers of gemeente)
- Verstrekken van Startersleningen (vooral gemeente)

Daarnaast kost het gebruik van een instrument (meestal) operationele inzet. Zo moet bij een koopinstrument elke verkoop en terugkoop correct worden afgehandeld. In geval van een erfpachtinstrument, is er een erfpachtadministratie om de canon vast te stellen, de jaarlijkse indexatie te regelen en natuurlijk de canon te innen. Als de partner (of de gemeente) gebruik maakt van een instrument in licentie (bijvoorbeeld KoopGarant of Slimmer Kopen), dan wordt men ook met dit soort operationele en beheerskosten geconfronteerd. Overigens enkele aanbieders zoals de stichting Opmaat en DNGB ook ontzorgingsarrangementen waarin zij deze administratieve zaken overnemen, uiteraard tegen betaling. En tot slot vergt het opzetten van een eigen instrument veel ontwikkelingskosten die doorgaans niet opwegen tegen het in licentie gebruiken van een bestaand instrument.

5.2 Financiële overwegingen en de operationele kosten

Voor de partij die het instrument wenst in te zetten (o.a. ontwikkelaar, corporatie) zijn er een aantal financiële overwegingen ten aanzien van het instrument. Per instrument verschillen de kosten, risico's en baten. Een instrument levert risico's en (eventuele) baten:

1. De tijdsspanne waarbinnen de uitgestelde betaling of Starterslening wordt voldaan
2. De te verwachten opbrengst van de (deling van de) waardeverandering van de woning (koopinstrumenten)
3. De te ontvangen canon bij een erfpachtinstrument of rente op een Starterslening
4. Balansverplichting voor koopinstrumenten met terugkoopregeling

Ad 1. Op welke termijn worden de uitgestelde betaling (koperskorting) en de deling van de waardeverandering van de woning terugverwacht. Bij de koopinstrumenten met een terugkoopplicht wordt de woning veelal wederom met een uitgestelde betaling (koperskorting) aangeboden. Er blijft dus langdurig als vordering op de balans van de aanbieder van de woning. Bij koopinstrumenten met een eenmalige regeling (geen terugkoopplicht), wordt de uitgestelde betaling (koperskorting) geïnd bij een doorverhuizing. Bij deze instrumenten kan als optie worden opgenomen dat de uitgestelde betaling na enige tijd mag worden afgelost zonder dat de eigenaar-bewoner verhuist.

Ad 2. Hoe omvangrijk is de deling van de woningwaardeontwikkeling bij een doorverkoop (terugkoop). Meedelen in een waardestijging van de woning is een aantrekkelijk perspectief, maar er wordt ook meegedeeld in een negatieve waardeverandering. Dit is dus een risico voor de aanbieder. Het aandeel voor de aanbieder in een negatieve waardeverandering wordt (bij veel instrumenten) verrekend met de uitgestelde betaling. Afhankelijk van het concrete koopinstrument zelf, is er dus een risico dat de uitgestelde betaling niet volledig kan worden geïnd (zie ook rekenvoorbeelden Bijlage 1, of op websites van aanbieders). Waardedaling van grond is natuurlijk ook een risico voor aanbieders van een erfpachtinstrument.

Ad 3. De canon bij een erfpachtinstrument of **rente** op de Starterslening zorgen voor een inkomstenstroom. Overigens wordt op de Starterslening alleen rente in rekening gebracht als het inkomen voldoende is toegenomen.

Ad 4. Voor een koopinstrument met een **terugkoopplicht (of -recht)** geldt voor de corporaties hoe dan ook een **balansverplichting** conform de eisen van de toezichthouder. Projectontwikkelaars werken vrijwel nooit met een terugkoopplicht.

Tabel 5.1 Het financiële perspectief bij de aanbieder van het instrument

	Verwachte terugbetaling investering (uitgestelde betaling, lening)	Deling waardeontwikkeling na doorverkoop (verhuizing bewoner)	Andere inkomsten	Risico
Koopinstrument MET terugkoopregeling	Aan elke opeenvolgende koper wordt weer een uitgestelde betaling (koperskorting) verstrekt.	Ja, let op specifieke voorwaarden instrument	Neen	Deling waardeontwikkeling onvoorspelbaar, kan verlies opleveren + risico terugkoop (balansverplichting)
Koopinstrument ZONDER terugkoopregeling	Uitgestelde betaling te ontvangen bij doorverhuizing Instrumenten bieden vaak de optie om de uitgestelde betaling te voldoen zonder doorverhuizing.	Ja, let op specifieke voorwaarden instrument	Neen	Deling waardeontwikkeling onvoorspelbaar, kan verlies opleveren
Erfpacht	Grond blijft langdurig op balans als bezit. Bij sommige instrumenten mag de erfpacht worden afgekocht zonder dat men doorverhuist.	Ja, waarde grond wijzigt	Canon	Waardeontwikkeling grond
Starterslening	Vordering die binnen 30 jaar wordt afbetaald	Neen	Rente	Rentebetalingen over de Startersleningen afhankelijk van inkomensontwikkeling kopers

Tabel 5.2 Belangrijke operationele kosten

	Afhandeling terugkoop (of bij doorverhuizing)	Bepaling verandering door eigen werk-woningverbetering	Anders	Kosten licentie
Koopinstrument MET terugkoopregeling	Taxatie woning Bepaling afrekening waardevermeerdering	Taxatie		Ja
Koopinstrument ZONDER terugkoopregeling	Bepaling afrekening waardevermeerdering	Taxatie		Ja
Erfpacht	Erfpachtcontract aanpassen	Taxatie	Erfpachtadministratie (Canon incasseren en indexeren.)	Ja
Starterslening	Neen (doet SVn)	NVT		Enmalige kosten voor deelname met SVn. Beheerskosten voor de SVn via een renteopslag van 0,5%

5.3 Afronding afwegingskader deel 1

De informatie in dit hoofdstuk geeft per archetype een overzicht van de belangrijkste financiële en operationele gevolgen van de keuze voor per archetype instrument. Hoewel de gemeente zelf meestal niet de aanbieder van het instrument zal zijn, is het relevant om een beeld te hebben bij de financiële en operationele kosten. Het helpt om in ieder geval om de casus van de aanbieder te doorgronden en eventueel zelfs een ander instrument aan te dragen dat beter bij de lokale context past.

Let op dat de inzet van instrumenten ook een verlies kan opleveren voor de aanbieder. Bij koopinstrumenten deelt de aanbieder immers in de waardeverandering van de woning zodra de woning wordt verkocht. Prijsstijgingen zijn een wenkend perspectief, maar het verdient de aanbeveling om enkele scenario's door te rekenen met een waardedaling.

Een moeilijke afweging is de wens om een **revolverende voorraad** van bereikbare woningen te behouden. Dit vereist een terugkoopregeling waarbij de woning wederom met een uitgestelde betaling (koperskorting) wordt aangeboden. Er blijft dus langdurig een uitgestelde betaling in de woning opgesloten. Bij een **eenmalige** uitgestelde betaling zonder terugkoop, wordt bij de eerste doorverhuizing terugbetaald.

6 Afwegingskader deel 2: Volkshuisvestelijke doelstellingen

6.1 Inleiding

Dit is het tweede onderdeel van het concrete afwegingskader bij de keuze voor een instrument. Hierbij worden enkele praktische zaken benoemd rond de volkshuisvestelijke doelstellingen. Zoals in Hoofdstuk 2 al aangegeven, kan een gemeente de doelstelling hebben om de woning(en) ook na een doorverhuizing weer beschikbaar te maken. Daarnaast worden ook vaak doelstellingen geformuleerd rond de toewijzing (doelmatigheid) en doorstroming.

6.2 Beschikbaarheid van de woning na een doorverhuizing

Via het Besluit ruimtelijke ordening (Bro) kan in de **nieuwbouw** een categorie 'sociale koopwoningen' worden aangewezen met een prijsgrens tot maximaal € 355.000 (2023). Er geldt een instandhoudingstermijn van minimaal 1 jaar en maximaal 10 jaar (Bro artikel 1.1.1 lid e). Binnen die termijn moeten deze woningen bij doorverkoop verplicht als 'sociale koopwoningen' verkocht worden. Bij een korte instandhoudingstermijn past een koopinstrument met een eenmalige regeling, dus vrije doorverkoop bij een verhuizing. De meeste huishoudens zullen immers niet doorverhuizen binnen twee jaar.

Wenst een gemeente te voldoen aan de maximale instandhoudingstermijn van het Bro, dan kan dit worden gerealiseerd via een koopinstrument met een terugkoopregeling of een erfpachtinstrument. Daarmee kan de woning bij een doorverhuizing weer worden aangeboden aan de beoogde doelgroep. Een moeilijkheid is echter wel dat de woning door snelle prijsstijgingen boven de prijsgrens van de 'sociale koop' Bro uitkomt, zelfs met een korting. Bij een lange instandhoudingstermijn (max tien jaar) dit risico groter. Let op dat een terugkoopregeling veelal weinig interessant is voor projectontwikkelaars (zie ook hoofdstuk 4).

Voor de **bestaande bouw** kan een revolverende voorraad van betaalbare koopwoningen worden gecreëerd via afspraken met een corporatie. Deze partijen gebruiken regelmatig koopinstrumenten met een terugkoopregeling, waarbij de woning na de doorverhuizing van de eerste bewoner weer wordt aangeboden onder het koopinstrument.

Box Huiswerk voor gemeenten

Wanneer de gemeente denkt aan een claim op een bouwlocatie voor betaalbare koopwoningen, dan kan dit alleen via een **Doelgroepenverordening** uit het Besluit ruimtelijke ordening. Zie hiervoor artikel 1.1.1, lid e Bro 'sociale koop'. Let op dat er in het Bro wordt gesproken over € 200.000 als maximale grens, maar is nu nader bepaald op de grens van € 355.000 zoals neergelegd in de Crisis- en Herstelwet.

Een **Doelgroepenverordening** is echter niet het instrument om ook de woningen aan de beoogde doelgroep toe te wijzen. Hiervoor is een **Huisvestingsverordening** (zie Huisvestingswet) nodig, die ook een onderbouwing eist voor de noodzaak tot ingrijpen van de gemeente. Die Huisvestingsverordening is ook het instrument voor toewijzing in de bestaande

bouw. Als bijvoorbeeld binnen de gemeente een corporatie huurwoningen wenst te verkopen en daarbij toewijzing hanteert die goed overeenkomt met de ideeën van de gemeente, dan kan worden beredeneerd dat dit volstaat.

6.3 Mogelijkheid tot toewijzen

De gemeente kan (binnenkort ook) actief sturen op de toewijzing van de betaalbare koopwoningen via een Huisvestingsverordening (zie ook hieronder). Let op dat corporaties vaak zelf al een (doordacht) stelsel van toewijzingscriteria hebben bij de verkoop van huurwoningen onder een koopinstrument. Daarop kan eventueel worden aangesloten. Ook bij de Starterslening kunnen er toewijzingscriteria worden opgenomen (zie ook bijlage 1)

We herhalen hier nog de mogelijke toewijzingscriteria die we al noemden in hoofdstuk 2:

- Inkomensgrenzen (alleen middeninkomens)
- Uitsluitend koopstarters (leeftijd?)
- Essentiële beroepen
- Lokale binding
- **Doorstroming:** voorrang voor (sociale) huurders die een woning achterlaten

Vanuit doelmatigheid zijn logische criteria: het inkomensniveau en een koopstarterspositie op de woningmarkt. Sleutelberoepen kunnen in beeld komen wanneer een gemeente om wat voor reden wat terughoudender wil zijn met het ondersteunen van koopstarters, maar wel ziet dat de sleutelberoepen moeite hebben om zich in de nabijheid van hun werk te vestigen. Diverse gemeenten zien ook graag lokale binding opgenomen. De ratio achter dit laatste toewijzingscriterium is dat een gemeente middelen vrijspeelt en dit liefst vooral ter beschikking stelt voor de eigen koopstarters. Er kan ook voorrang worden gegeven aan **doorstromers**, huurders die een (sociale) huurwoning achterlaten. Dit maakt immers sociale huurwoningen vrij voor huishoudens die op de wachtlijst voor een (sociale) huurwoning staan. Corporaties stellen al regelmatig een voorrangsregel voor doorstromers vanuit de sociale huur omdat dit woningen vrijmaakt. **Let op** dat doorstroming geen panacee wordt: misschien is de urgentie onder jonge volwassenen met een middeninkomen die noodgedwongen in het ouderlijk huis wonen nog wel groter. Dit laatste kan ook in kaart worden gebracht in stap 1 bij de woningmarktverkenning (hoofdstuk 2).

Let op! *De voorgenomen wijziging van de Huisvestingswet staat toe dat gemeenten (middeldure) koopwoningen kunnen toewijzen. De gemeente moet de noodzaak hiervan dan wel onderbouwen. Alleen een Doelgroepenverordening voor de nieuwbouw volstaat niet. Er moet ook een toewijzingsinstrumentarium worden opgesteld en een gemeente kan dat alleen via de Huisvestingsverordening doen.*

Veel instrumenten geven de mogelijkheid om deze toewijzingscriteria toe te voegen. Let echter in ieder geval op de volgende drie zaken:

- Een gemeente moet zelf deze zaken via een Huisvestingsverordening regelen. Maar vaak regelt het zichzelf bij de verkoop van corporatiewoningen. Hier stelt de corporatie zelf vaak al een aantal passende regels die mogelijk goed aansluiten bij de

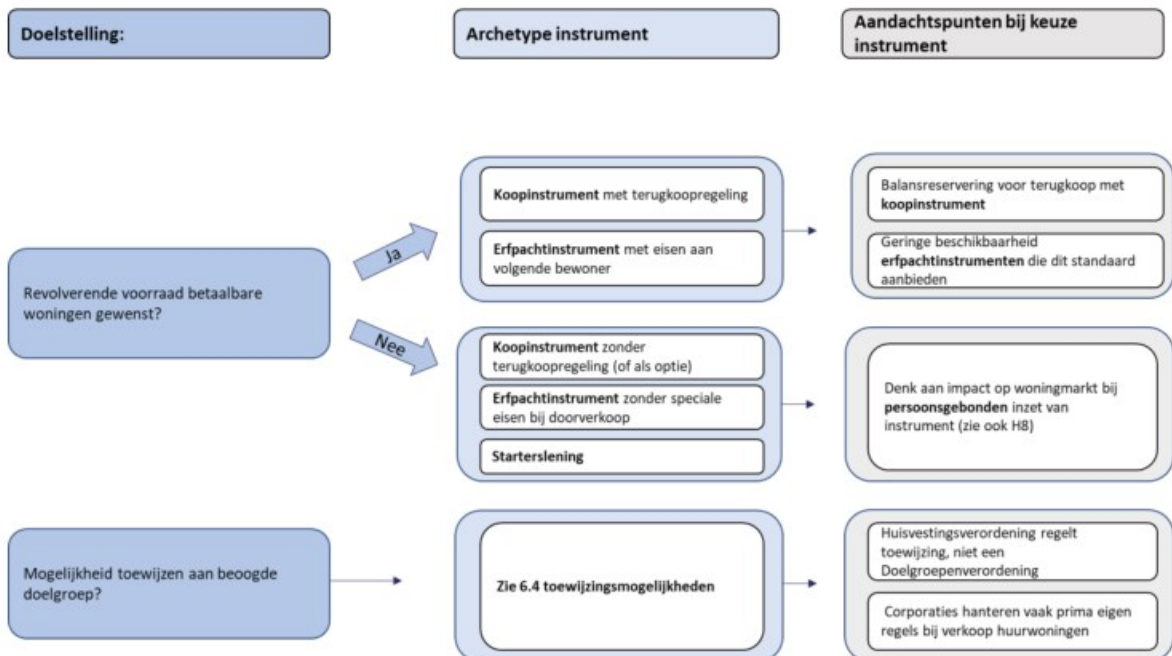
doelstellingen van de gemeente. Formele afspraken tussen gemeente en corporatie maken moeten evenwel worden neergelegd in een HV-verordening.

- Let goed op wat de aanpassing van de Huisvestingswet per 2023 toestaat. Toewijzing van betaalbare (sociale) koop mag, maar we kunnen niet exact voorspellen hoe het zit met bijvoorbeeld lokale bindingseisen.
- Wees er alert op dat sommige nieuwe, nog te verschijnen instrumenten mogelijk wel eigen eisen stellen. Er moet dan overleg gevoerd worden met de aanbieder van dit instrument.

6.4 Afronding afwegingskader deel 2

Het onderstaande schema geeft kort een overzicht van de zaken die moeten worden nagelopen bij de afweging voor een specifiek instrument. In de voorgaande paragrafen worden de afwegingen op een rij gezet. In het onderstaande schema zijn nog een paar aanvullende aandachtspunten weergegeven.

Figuur 6.1 Volkshuisvestelijke doelstelling, passendheid instrument en aandachtspunten

7 Afwegingskader deel 3: Consumentenperspectief

7.1 Inleiding

Voor gemeenten is het belangrijk om te weten welke implicaties de diverse instrumenten voor hun inwoners hebben. In dit hoofdstuk zullen we daarom het consumentenperspectief uitgebreid uitlichten.

7.2 Keuzevrijheid

Zoals in Hoofdstuk 3 al aangegeven, zijn er twee manieren waarop een instrument kan worden gebruikt.

- **Woninggebonden**
- **Persoonsgebonden**

In de (Nederlandse) praktijk zetten corporaties, projectontwikkelaars en soms gemeenten een woninggebonden instrument in. Ze bieden woningen te koop aan en maken deze bereikbaar via zo'n instrument. Het betreft dan veelal koopinstrumenten of erfpachtinstrumenten.

Bij de Starterslening kan de koopstarter een aanvullende lening inzetten. Bij Duokoop kiest de koopstarter een woning en vraagt aan DNGB, de investeerder achter Duokoop, om de grond onder deze woning te kopen. Let daarbij op dat Duokoop eigenlijk een instrument is dat niet standaard gericht is op de middeninkomens, maar waar elke koper gebruik van kan maken. Een gemeente kan wel een deal maken met Duokoop voor bijvoorbeeld een nieuwbouwlocatie met daarbij toewijzingscriteria. Op dat moment wordt Duokoop woninggebonden. Deze mogelijkheid geldt overigens ook voor de Starterslening.

*Voor de consument geeft een persoonsgebonden instrument meer **keuzevrijheid** op de koopwoningmarkt.*

BOX Waarom niet alle instrumenten persoonsgebonden?

In theorie kunnen alle instrumenten persoonsgebonden of woninggebonden worden gemaakt. De reden waarom de meeste instrumenten woninggebonden worden ingezet heeft te maken met het type aanbieders. De (Nederlandse) koop- en erfpachtinstrumenten zijn oorspronkelijk vooral ontwikkeld door woningcorporaties die huurwoningen wilden verkopen, maar deze tegelijkertijd ook betaalbaar wilden houden voor huishoudens met een bescheiden inkomen.

Vanuit het perspectief van de keuzevrijheid zijn ook de volgende zaken relevant:

- **Hoeveel geldverstrekkers** financieren een woning met zo'n instrument?
- **Bekendheid bij hypotheekadviseurs**: deze kunnen nadere informatie bieden en ze zijn ook bekend met de (lokale) geldverstrekkers die woningen financieren met de inzet van zo'n instrument.

Een instrument dat alleen lokaal wordt ingezet heeft soms een beperkt aantal financiers. Van enkele (grote) hypotheekverstrekkers is ook bekend dat ze niet het hele scala aan beschikbare koopinstrumenten (of woningen onder erfpacht) willen financieren.⁷ De kosten van slechts enkele transacties per jaar onder een klein instrument wegen niet op tegen de baten.

BOX Het belang van de Nationale Hypotheek Garantie (NHG) voor Koopstarters

Het aantal geldverstrekkers dat een instrument financiert is relevant, maar nog relevanter is of de NHG het instrument ook borgt. Voor de consument is een financiering met NHG aan te bevelen omdat het een eventuele restschuld afdekt wanneer de eigenaar buiten zijn/haar schuld in de betalingsproblemen komt. Daarom eisen veel financiers ook juist NHG bij deze instrumenten. Het is altijd zinvol op de website van de NHG te controleren of het instrument in de actuele lijst van de NHG is opgenomen.⁸

7.3 Financiële vergelijkingen

Verloop van de woonlasten per archetype

Het doel hier is om meer zicht te krijgen op het verloop van de woonlasten per koopinstrument. Belangrijk daarbij is in hoeverre het verloop van de woonlasten verschilt van een woning met een normale (annuïtaire) hypotheek. Zijn er bepaalde zaken waar bij de afweging rekening mee moet worden gehouden?

- Bij **koopinstrumenten** hebben de woonlasten dezelfde ontwikkeling van een normale (annuïtaire) hypotheek. Er wordt een hypotheek afgesloten voor het aankoopbedrag zonder de uitgestelde betaling. De uitgestelde betaling wordt pas verrekend bij een doorverhuizing. Over de uitgestelde betaling wordt ook geen rente in

⁷ Zie Dol en Kranenborg (2021) in de literatuurlijst.

⁸ Zie voor de actuele lijst: <https://www.nhg.nl/professional/geaccepteerde-erfpacht-en-kortingsconstructies/>

rekening gebracht (maar de aanbieder eist wel een deel van de waardeontwikkeling van de woning).

- Bij **erfpachtinstrumenten** koopt de koper het recht op erfpacht met een normale (annuïtaire) hypotheek. Daarnaast is een canon verschuldigd aan de eigenaar van de grond. **Aandachtspunt is de verhoging (indexering) van de canon**. Een vaste canon van minimaal tien jaar met een indexering op het CPI is aan te bevelen. De NHG heeft ook eisen gesteld aan de wijze waarop de canon mag worden verhoogd om in aanmerking te komen voor NHG. Het voorkomt onverwachte (of te grote) stijging van de woonlasten. Op dit moment zijn Koop Goedkoop en Duokoop enige actieve erfpachtinstrumenten, maar gemeenten kunnen zelf ook erfpacht toepassen om een koopwoning bereikbaarder te maken. Let ook op hoe de canonaanpassing werkt bij eventuele nieuwe erfpachtinstrumenten die na het verschijnen van deze publicatie op de markt komen.
- Bij de **Starterslening** hebben de woonlasten in de eerste drie jaar dezelfde ontwikkeling van een annuïtaire hypotheek. Voor de Starterslening (tweede hypotheek) betaalt de koopstarter in de eerste drie jaar geen rente en aflossing betaald. Na het derde jaar wordt bepaald of de inkomensstijging toereikend is om ook rente en aflossing te betalen. Het betreft hier dus een inkomensafhankelijke stijging van de woonlasten.

Tabel 7.1 Overwegingen bij de woonlasten per archetype instrument

Archetype instrument	Ontwikkeling van de woonlasten	Aandachtspunt
Koopinstrument	Volgens annuïtair schema voor de afgesloten hypotheek	Geen speciaal aandachtspunt. Uitgestelde betaling (koperskorting) wordt pas afgelost bij een doorverhuizing dus geen stijgende lasten. Optie om de uitgestelde betaling af te kopen, maar bank toetst of dit qua inkomen mogelijk is.
Erfpacht	Volgens annuïtair schema voor de hypotheek Normaal wordt de canon jaarlijks verhoogd, maar deze kan ook worden vastgezet gedurende een langere periode.	Periode waarvoor de canon wordt vastgelegd (bijvoorbeeld 15 jaar). Binnen deze periode wordt de vaak canon geïndexeerd met de inflatie (CPI). Na deze vaste periode kan de canon worden aangepast. Risico is een verhoging die de consument niet kan betalen.
Starterslening	Volgens normaal annuïtair schema eerste hypotheek Rente en aflossing op Starterslening alleen zodra inkomen dit toestaat (volgens annuïtair schema).	Bij eventuele nieuwe leeninstrumenten opletten of betaling rente en aflossing wordt ondersteund door voldoende inkomensstijging. Dat het inkomen ook daadwerkelijk stijgt, is vooraf niet te voorspellen.

Vermogensopbouw

De vermogensopbouw voor de koper bestaat uit tenminste drie onderdelen:

- Aflossing op de hypotheek
- Waardeontwikkeling van de woning (zonder woningaanpassingen)
- Woningaanpassingen (eigen investering)

Tabel 7.2 Overwegingen bij de vermogensvorming (niet meegenomen aflossing op hypotheek)

	Aandeel eigenaar-bewoner in waardeverandering	Mogelijkheid om uitgestelde betaling te voldoen zonder te verhuizen of erfpacht af te kopen?	Waardebepaling eigen woningaanpassing	Risico
Koopinstrument MET terugkoopregeling	<p>Let op dat het instrument 'faire' gebruikt bij de verdeling van waardeverandering van de woning tussen de aanbieder en de eigenaar bewoner: ook bij waardedaling</p> <p>Corporaties kennen hiervoor de Fair Value systematiek (zie Box)</p>	Neen, terugkoopregeling is ontworpen om de woning ook betaalbaar te houden voor de volgende bewoner	Doorgaans taxatie bij terugkoop	<p>Bij veel instrumenten deelt de aanbieder in de waardedaling. Concreet betekent waardedaling dan dat de uitgestelde betaling niet volledig hoeft te worden betaald. Zie ook de rekenvoorbeelden in bijlage 1</p> <p>Let op instrumenten die de volledige uitgestelde betaling (koperskorting) altijd terug willen ontvangen</p>
Koopinstrument ZONDER terugkoopregeling	Zie hierboven	Bij bepaalde instrumenten bestaat de mogelijkheid om de uitgestelde betaling tussentijds te voldoen (zonder dat men verhuist)	Via taxatie	Zie hierboven
Erfpacht	Let op dat er een eerlijke verdeling is tussen de stijging van de grondwaarde en de opstalwaarde: ook bij een waardedaling	De erfpachtregeling is veelal ontworpen om de woning ook voor de volgende bewoner betaalbaar te houden. Optie kan echter worden aangeboden	Via taxatie	Let op instrumenten die de volledige grondwaarde bij aankoop erfpachtrecht altijd terug willen ontvangen en dus niet willen meedelen in een waardedaling.

Starterslening	Alle waardestijging is volledig voor de eigenaar-bewoner	Men is al volledig eigenaar	Volledig voor de eigenaar-bewoner	Indien het inkomen niet stijgt en niet wordt afbetaald, dan wordt de kans op een restschuld steeds groter.
-----------------------	--	-----------------------------	-----------------------------------	--

Bijlage 1 geeft **voorbeelden van de afrekeningsmethodiek** van de **waardeontwikkeling** van de woning van enkele bekende koopinstrumenten. Actuele versies hiervan zijn te vinden op de websites van de aanbieders. De Fair Value verhouding (zie Box) is geen gegeven en wordt binnenkort omlaag bijgesteld.

De uitgestelde betaling (koperskorting) wordt pas geïnd bij een doorverkoop (verhuizing) van de eigenaar-bewoner. Er hoeft niet tussentijds te worden afgelost, maar bij sommige instrumenten kan de koper kiezen om dit te doen. Als er sprake is van een waardedaling, dan deelt de oorspronkelijke aanbieder vaak (maar niet altijd) in het verlies over de uitgestelde betaling. Er is dus geen additioneel vermogensrisico voor de consument.

Let op hoe de afrekeningsmethodiek van de uitgestelde betaling werkt en of dit niet teveel in het nadeel is van de consument. De huidige Fair Value verhouding van 1:1,5 die geldt bij verkoop van huurwoningen door corporaties, werkt bij een waardedaling in het voordeel van de consument (maar weer in het nadeel bij een waardestijging). Er zijn ook instrumenten die de volledige uitgestelde betaling willen ontvangen, ongeacht een waardedaling. Dit is in het nadeel van de consument.

Box Fair Value bij koopinstrumenten door corporaties

Het Fair Value model gaat uit van een 'faire' verdeling van de waardeontwikkeling als een corporatie de woning terugkoopt. Het aandeel van de corporatie in de waardeontwikkeling moet in een faire verhouding staan tot de gegeven korting. Op dit moment kan de aanbieder 1,5X van het verleende kortingspercentage opeisen van de waardeontwikkeling. Dit geldt dus ook bij een waardedaling, wat voor de koper voordelig kan uitpakken. Op vrij korte termijn wordt de Fair Value verhouding gewijzigd. De Fair Value verhouding is verplicht bij terugkoop door corporaties, maar een projectontwikkelaar kan zelf de verhouding bepalen.

En de verdere wooncarrière? Doorstromen naar de volgende woning

Een hoge uitgestelde betaling (koperskorting) kan voor de consument aantrekkelijk zijn maar het roept vragen op over de mogelijkheden voor de verdere wooncarrière. Bouwt de consument voldoende vermogen op om een eventuele volgende stap op de koopwoningmarkt te realiseren? Enkele factoren die daarbij een rol spelen zijn:

- De hoogte van de uitgestelde betaling (koperskorting)
- De deling van de waardeontwikkeling: als het aandeel voor de aanbieder (corporatie, ontwikkelaar) hoog is, dan is dit in het nadeel van de consument bij een waardestijging. Bij een waardedaling is het juist in het voordeel van de consument.

7.4 Financiële risico's voor de consument

Voor de koopstarter zelf is het zinvol om te kiezen voor een constructie met een NHG-borging. De NHG neemt het restschuldrisico over voor koopstarters als deze buiten eigen schuld in betalingsproblemen raken en de woning gedwongen moet verkopen.

De NHG heeft recent de regels voor koop- en erfpachtinstrumenten aangescherpt. Naast de reguliere toets op een risicoarme verhouding tussen inkomen en netto woonlasten, zijn er enkele overwegingen die de NHG meeneemt.⁹ Dit is van toepassing op woningen die binnen de NHG grens vallen, maar het helpt natuurlijk ook om de risico's in te schatten voor woningen boven de NHG grens.

Twee belangrijke vuistregels voor het vaststellen van een verhoogd risico van instrumenten boven de normale risico's van het eigen woningbezit.

- Extra vermogensrisico omdat de aanbieder soms niet meedeelt in een waardedaling. NHG borgt enkele instrumenten die zo'n constructie kennen, waaronder Duokoop en Starterskorting.nl, maar wijst wel op het vermogensrisico (zie ook tabel 7.2 en beschrijving).
- Voorspelbare ontwikkeling van de erfpachtcanon. De voorkeur gaat uit naar een canon die wordt vastgesteld over een periode van minimaal 10 jaar. Meestal wordt hierbij wel jaarlijks geïndexeerd op de inflatie (CPI). Bij een kortere canonperiode van bijvoorbeeld vijf jaar zijn de woonlasten over de langere periode wat moeilijker in te schatten omdat onduidelijk is hoe de canon na vijf jaar wordt aangepast. Overigens is ook bij een langere canon van bijvoorbeeld 15 jaar de kans aanwezig dat deze zodanig wordt aangepast dat lasten (te) hoog worden..

Verder is risicobeperking impliciet aanwezig in koopinstrumenten met een **terugkoopplicht (of -recht)**. Onder de terugkoopplicht moet de corporatie de woning namelijk binnen drie maanden terugkopen. Op het moment dat de eigenaar-bewoner door bijvoorbeeld werkloosheid of ziekte de hypotheeklasten niet meer kan voldoen, dan is de terugkoopplicht van de corporatie een redmiddel.

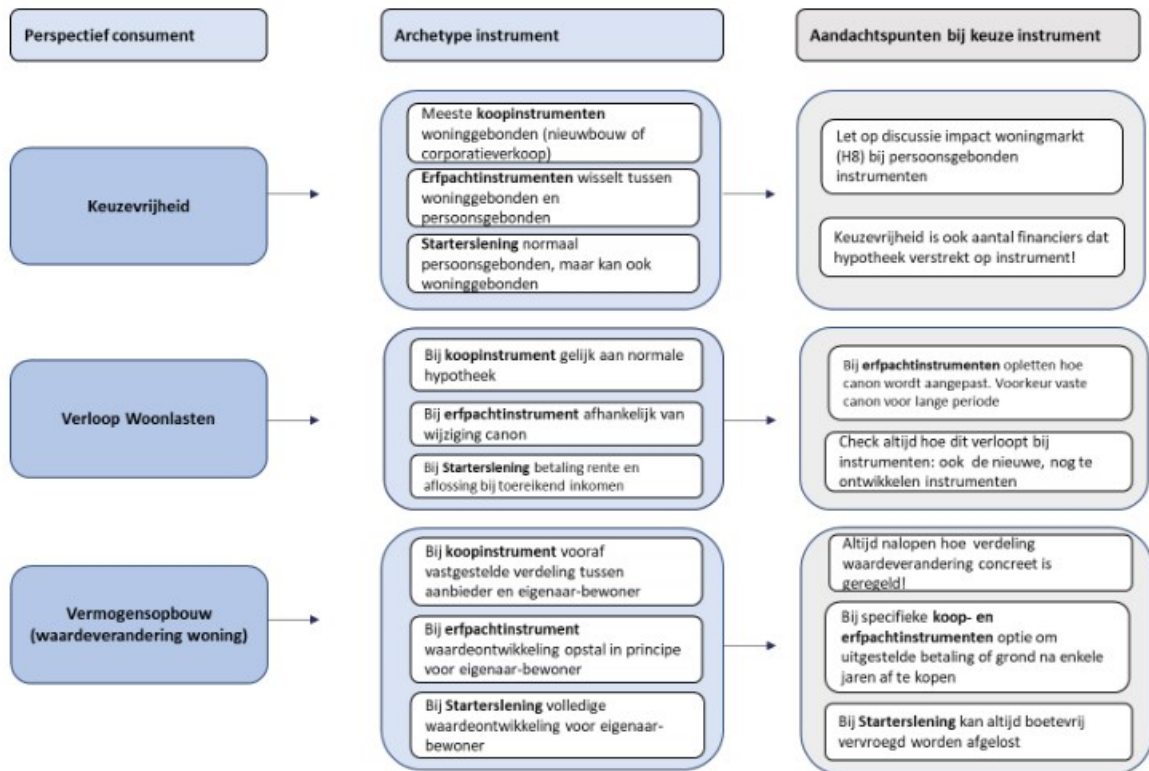
7.5 Afronding afwegingskader deel 3

De voorgaande stappen helpen bij het maken van een onderbouwde keuze voor een instrument vanuit het consumentenperspectief. Daarbij komen meerdere thema's aan de orde. In het schema hieronder is een vereenvoudigd overzicht gegeven van de aandachtspunten waarvoor men staat bij het consumentenperspectief.

Het is belangrijk op te merken dat de verdere wooncarrière kan worden beïnvloed door het type instrument. Bij snelle prijsstijging op de koopwoningmarkt kan het moeilijk worden om door te stromen naar de volgende woning.

⁹ <https://www.nhg.nl/professional/criteria-erfpacht-en-kortingsconstructies/>

Figuur 7.1 Perspectief consument per archetype instrument en aandachtspunten

8 Impact instrument op de bredere woningmarkt

8.1 Inleiding

Dit onderdeel van het afwegingskader verkent de vraag in hoeverre de inzet van een koopstartersinstrument leidt tot marktverstoring op de woningmarkt. Ingrijpen in een markt kan immers onbedoelde consequenties hebben. De vraag is dan of ingrijpen is te rechtvaardigen. Wegen de (maatschappelijke) kosten op tegen de baten? Is de nood zo hoog onder (potentiële) koopstarters dat dit de onbedoelde consequenties rechtvaardigt?

Zo toont de wetenschappelijke literatuur dat uitbreiding van de leencapaciteit voor een omvangrijke groep woningkopers (of alle kopers) effect heeft op de woningprijzen. Ook kan bijvoorbeeld de verruiming van de fiscale schenkingsvrijstelling voor ouders (van koopstarters) leiden tot hogere woningprijzen. Verder wordt ook de beschikbaarheid van hypotheekrenteaftrek genoemd als aanjager van hoge huizenprijzen.¹⁰

Vanuit optiek van de financiële stabiliteit hebben internationale organisaties, waaronder de Europese Commissie, de OECD en het IMF gewezen op het risico van het aangaan van extra schulden, zowel voor de consument zelf als voor het financiële systeem.

Invloed koopstartersinstrumenten op het nationale niveau

De instrumenten die in deze handreiking worden genoemd, zijn vooral beschikbaar op het lokale niveau en niet in alle gemeenten of regio's. Zo stellen lang niet alle gemeenten een Starterslening beschikbaar. Bovendien gaat het veelal om een vastgelegd budget dat tijdelijk beschikbaar is en niet opnieuw wordt aangevuld (geen open einde budget). Koopinstrumenten met een uitgestelde betaling worden ook door lang niet alle corporaties en projectontwikkelaars en ook niet op een grote schaal. Bovendien zijn corporaties sterk regionaal gebonden. Enkele zetten vrij sterk in op sociale koop, maar het is absoluut geen meerderheid. Op nationaal niveau wordt het aantal koopstarters dat jaarlijks gebruikmaakt van één van deze instrumenten ingeschat op niet meer dan 5.000.¹¹ Dit is klein op het totaal van circa 260.000 woningtransacties in heel Nederland in 2021.

Hoewel instrumenten voor koopstarters dus op kleine schaal worden toegepast, moet dit wel worden gezien vanuit de hoge woningschulden op het nationale niveau. Nederland heeft (net als bijvoorbeeld Denemarken en Zwitserland) een naar verhouding hoge schuld in woninggebonden leningen (zie o.a. European Mortgage Federation, 2021). Het maakt deze economieën kwetsbaar tijdens een recessie omdat prijsdalingen al snel leiden tot restschuldbroek. Hoewel instrumenten voor starters in veel gevallen sympathiek zijn, is het belangrijk om te beseffen dat dergelijke instrumenten het aangaan van private schulden stimuleren. Bovendien zit hier een cyclisch element in, want de neiging om extra middelen te verschaffen is groter tijdens prijsstijgingen op de woningmarkt. Bij prijsdalingen stellen de (grote) geldverstrekkers juist strengere leningscriteria op, vanwege het restschuldrisico

¹⁰ Zie o.a. Geng, 2018, Bank for International Settlements, 2020 over de invloed van fiscale stimulans op huizenprijzen en een klassieke studie van Geanakoplos uit 2010 over cycli in kredietverstrekking.

¹¹ Zie te verschijnen inventarisatie instrumenten betaalbare koop door RIGO Dol et al, (2023) in opdracht van SVn en NHG.

(zie o.a. Geanakoplos, 2010).

8.2 Effecten op de lokale woningmarkt

Lokaal ingezette instrumenten kunnen de lokale woningmarkt verstoren. Daarom is het zinvol voor een gemeente om dit mee te nemen in het afwegingskader. We tonen twee mogelijke effecten en gaan dan kort in op het beschikbare bewijs voor deze effecten.

1. Slaagkansen andere kopers

Zorgt de inzet van een instrument voor verdringing van andere kandidaat-kopers? Is het eerlijk als andere potentiële koopstarters de woning ook zouden kunnen kopen zonder gebruikmaking van een instrument, terwijl er nog iemand meedingt met de inzet van een speciaal instrument? Het kan de slaagkans van 'gewone' koopstarters beïnvloeden. Daarbij is de schaal waarop het instrument wordt ingezet van belang. In een markt met een kleine omvang, zoals een dorpskern, kan de inzet van zegge 20 Startersleningen tot veel meer verdringing leiden dan wanneer er in de gehele gemeente Amsterdam hetzelfde aantal Startersleningen wordt ingezet. De schaal waarop het instrument wordt ingezet bepaalt de impact van het instrument. In het eerste geval wordt het zogeheten 'loterijeffect' groter (in andere woorden daalt de slaagkans voor de normale kopers).

2. Prijseffecten van instrumenten op huizenprijzen

Additionele persoonlijke financieringsruimte via één van de instrumenten kan zich vertalen in stijgende woningprijzen zodra de gebruiker hiermee gaat overbieden. De kans op prijsstijgingen is ook aanwezig als de andere kopers in reactie op verdringing op zoek gaan naar extra middelen (bijvoorbeeld leningen ouders, meer spaargeld). Dat geldt zeker zolang het aanbod van koopwoningen gelijk blijft. Hoe groot het effect op de lokale woningmarkt is, heeft ook hier te maken met de schaal waarop een instrument wordt ingezet.

Empirisch bewijs

Het verband tussen prijsopdrijving en de lokale inzet van deze instrumenten is zelden onderzocht. Voor wat betreft de Starterslening is recent een studie verschenen, maar voor koopinstrumenten niet. Deze studie van Plegt et al, (2023) over de effecten van de Starterslening concludeert het volgende *“Koopstarters met een Starterslening betalen niet meer voor een in de basis dezelfde woning. Koopstarters met een Starterslening mogen niet meer bieden dan de marktprijs voor de woning, waardoor een direct prijseffect uitblijft. Daarnaast heeft een hoger aandeel aankopen met Startersleningen in dezelfde buurt geen significant effect op de koopsom. Dit komt mede doordat de groep koopstarters met een Starterslening een zeer beperkte omvang heeft. Er is geen sprake van gelijke marktkracht: de groep koopstarters met een Starterslening is te klein om een algemeen indirect prijseffect te genereren.”* (Citaat Plegt et al, p.26). In andere woorden lijkt dus de omvang van het gebruik van dit instrument zeer bepalend.

Een instrument met of zonder een uitbreiding van het aanbod?

Zoals hierboven gemeld, is de kans op een prijsstijging het grootste zolang er geen nieuw aanbod wordt gecreëerd. Beredeneerd kan worden dat de koppeling van deze instrumenten met nieuwbouw of met de verkoop van huurwoningen in ieder geval leidt tot wat meer aanbod van koopwoningen. De vraag werpt zich wel op of voorrang geven aan deze doelgroep

bij nieuwboukoopwoningen of te verkopen huurwoningen eerlijk is ten opzichte van andere gegadigden die ook zonder een instrument kunnen kopen (loterijeffect).

8.3 Verkoop van corporatiewoningen?

De eventuele verkoop van corporatiewoningen moet ook tegen het licht worden gehouden voordat hierover een definitief besluit kan worden genomen. Gaat dit niet ten koste van de sociale huurwoningvoorraad? Dit thema is al aangekaart in de eerste verkenning van de woningmarkt, maar het is goed om het hier nogmaals te herhalen. Een te grote nadruk op de mogelijkheden van potentiële koopstarters kan leiden tot verlies van corporatiewoningen. Overigens zullen lokale corporaties ongetwijfeld in de prestatieafspraken aangeven of hun voorraad nog toereikend is voor de huisvesting van de primaire doelgroep.

8.4 Checklist voor impact op bredere woningmarkt

Een gemeente die denkt aan de inzet van instrumenten voor Koopstarters zal zich altijd moeten afvragen welk belang is gediend. Is de urgentie onder koopstarters zo groot dat ingrijpen is gerechtvaardigd? De belangrijkste afwegingen hierbij zijn:

- De maatschappelijke noodzaak
- De schaal waarop wordt ingegrepen
- Beschikbaar stellen voor bestaande koopwoningvoorraad of alleen voor uitbreiding koopwoningaanbod (verkoop huur en/of nieuwbouw)

Dwingende noodzaak om in te grijpen? Kan onderbouwd worden dat er een groep huishoudens is die echt klem zit op de woningmarkt? Mag dit ten kosten gaan van andere woningzoekenden? Heeft de beoogde doelgroep voor het instrument elders binnen de regio geen alternatieven? Of komen bepaalde beroepsgroepen niet aanbod die in de nabijheid van hun werk moeten wonen? Dit is een thema dat in Stap 2 van de handreiking (eigenlijk) al uitgewerkt moet worden.

Prijsopdriving en kleinere slaagkansen (het loterijeffect) spelen vooral als er op grote schaal instrumenten worden ingezet. De marktomstandigheden spelen hierbij ook een belangrijke rol. Deze Handreiking is vooral opgesteld vanuit het perspectief van een krappe woningmarkt. Daarin kan al snel zorg ontstaan over verdringing en (eventueel) prijsopdriving.

Literatuur

Bank of International Settlements (2020) *Property price dynamics: domestic and international drivers*. Committee on the Global Financial System Paper no. 64. BIS, Basel.

Dol, K., Slagt, R. & P. Kranenburg (2023) *Inventarisatie instrumenten betaalbare koop*. RIGO Research & Advies, Amsterdam.

Dol, K. & P. Kranenburg (2021) *Onderzoek betaalbare koop in Katwijk: Mogelijkheden voor koop- en erfpachtinstrumenten*. RIGO Research & Advies, Amsterdam.

European Mortgage Federation (2022). *Hypostat 2021*. EMF, Brussel.

Geanakoplos, J. (2010). *The leverage cycle*. In: Eichenbaum, E., Hurst, E., & Parker, J. A. National Bureau of Economic Research Annual. Vol 24, pp. 1-66.

Geis, A. & O. Luca (2021) *Real Estate in the Netherlands: A Taxonomy of Risks and Policy Challenges*. IMF working paper 21/206.

Geng, N. (2018). Fundamental drivers of house prices in advanced economies. IMF Working Paper 18/164.

Plecht, M., Hans, L. & P. de Vries (2023) *Prijseffecten Startersleningen. Onderzoek naar de effecten van het beschikbaar stellen van Startersleningen op de woningmarkt*. Het Kadaster, Apeldoorn.

9 Bijlagen

Bijlage 1 Enkele voorbeelden per archetype

In dit hoofdstuk worden enkele instrumenten die binnen de vijf archetypes vallen nader omschreven. Doel is om de verschillen tussen enkele in de praktijk gebruikte instrumenten te duiden. De selectie van de gepresenteerde instrumenten had als criteria dat het belangrijke instrumenten zijn die lang bestaan en tevens bekend zijn. Daarnaast zijn de geselecteerde instrumenten qua werking representatief voor de verschillende archetypes. Verder zijn er een paar nieuwe (of nog in ontwikkeling zijnde) instrumenten geselecteerd, met als belangrijkste criterium dat ze een werking-systematiek hebben die verschilt van reeds bestaande instrumenten.

Andere ons bekende instrumenten worden met een korte omschrijving benoemd in bijlage 2.

Koopinstrumenten

KoopGarant

Bij KoopGarant betaalt de koper een lagere prijs voor de woning dan de marktwaarde. Het verschil tussen de marktwaarde en de verkoopprijs wordt koperskorting genoemd, maar is dus een uitgestelde betaling. De uitgestelde betaling bedraagt minimaal 10% en maximaal 50% van de woning. Voor de eigenaar-bewoner geldt een zelfbewoningsplicht.

Bij een verhuizing verkoopt de eigenaar-bewoner de woning weer terug aan de partij van wie de woning oorspronkelijk is gekocht (de oorspronkelijke woningaanbieder). Vaak is dit een woningcorporatie. De aanbieder is verplicht de woning binnen drie maanden terug te kopen. Dit kan voordelig zijn voor de eigenaar ten tijde van slechte verkoopbaarheid van woningen.

Bij terugverkoop ontvangt de eigenaar-bewoner een prijs die bestaat uit de oorspronkelijke koopsom plus of min een aandeel in de waardeontwikkeling. De uitgestelde betaling wordt hierdoor weer verrekend met de aanbieder. De verdeling in de waardeontwikkeling wordt bepaald door een door de overheid vastgestelde Fair Value (FV) verhouding. Voor woningcorporaties is deze FV verplicht. Op dit moment is deze verhouding 1:1,5. Dit betekent bijvoorbeeld dat als een KoopGarant-woning een verkoopprijs heeft die 20% lager ligt dan de marktwaarde (20% koperskorting), de aanbieder bij terugkoop meedeelt voor 30% ($1,5 \times 20\%$) in de waardeontwikkeling. Het aandeel in de waardeontwikkeling voor de aanbieder mag niet hoger zijn dan 50%. Bij een koperskorting van meer dan 33,33% wordt het aandeel in de waardeontwikkeling voor de aanbieder gefixeerd op 50%. Waardestijging door aanpassingen van de eigenaar-bewoner is volledig voor de eigenaar-bewoner, dit wordt getaxeerd bij terugkoop. Bij waardedaling is er bij de eigenaar-bewoner sprake van een dempend effect door de waardedeling.

KoopGarant wordt met name toegepast door woningcorporaties op zowel bestaande als nieuwbouw. Het doel van KoopGarant is dat de aanbieder de woning telkens weer terugkoopt en opnieuw met KoopGarant kan aanbieden aan een koopstarter. Hiermee blijven de woningen langdurig bereikbaar en kan een revolverende voorraad aan betaalbare koopwoningen worden opgebouwd. Een teruggekochte woning kan door een woningcorporatie ook worden teruggenomen in de huurvoorraad of op de gewone markt worden verkocht.

Slimmer Kopen

Qua systematiek heeft Slimmer Kopen grote gelijkenis met KoopGarant. Het grote verschil is dat onder Slimmer Kopen een terugkooprecht geldt in plaats van een terugkoopplicht. Indien er niet wordt teruggekocht dan wordt de woning op de vrije markt verkocht en vindt een afrekening plaats van de verleende korting en de waardedeling.

Vanaf 1 september 2021 geldt Slimmer Kopen The Next Step bij Trudo, waarbij het bereik van het instrument is uitgebreid tot woningen met een marktwaarde tot € 500.000. De reden waarom Trudo zich met Slimmer Kopen®: The Next Step ook expliciet op middeninkomens richt is tweeledig. Ten eerste omdat ook middeninkomens het lastig hebben om een passende en betaalbare woning te vinden in de huidige woningmarkt. En ten tweede omdat Trudo hiermee doorstroming van middeninkomens uit sociale huur- en koopwoningen wil stimuleren, zodat deze weer kunnen worden verhuurd of verkocht aan mensen met een bescheiden inkomen.

Men kan tot hooguit 50% van de marktwaarde kopen, waarbij de waardedeling in principe 1,5X het kortingspercentage bedraagt (conform het Fair Value model), maar wordt afgetopt op 50%. Er is ruimte voor de koper om zelf de korting te bepalen, maar deze is altijd minimaal 10% en heeft een maximum bij een bepaald inkomen. Trudo hanteert namelijk een systeem waarbij het kortingspercentage afhankelijk is van het inkomen van de koper en de marktwaarde van de woning. Andere aanbieders hanteren een eigen beleid met betrekking tot de kortingspercentages.

In de praktijk heeft de aanbieder van Slimmer Kopen hetzelfde doel als KoopGarant, namelijk een portefeuille van woningen die bij een doorverhuizing van de eigenaar-bewoner weer wordt teruggekocht en opnieuw onder de marktwaarde worden aangeboden aan een koper. Aanbieders van Slimmer Kopen maken in de meeste gevallen gebruik van het terugkooprecht. Slimmer Kopen biedt echter de mogelijkheid om van de terugkoop af te zien of de Slimmer Kopen voorwaarden af te laten kopen door de eigenaar. In die gevallen vindt er altijd een afrekening plaats, zoals ook het geval is wanneer de woning wel wordt teruggekocht.

Koopstart

Bij KoopStart betaalt de koper, net als bij KoopGarant, een lagere prijs dan de marktwaarde. Het verschil tussen de marktwaarde en de lagere verkoopprijs wordt ook hier koperskorting genoemd. KoopStart wordt met name door projectontwikkelaars toegepast op de verkoop van nieuwbouwwoningen die voor een lagere prijs dan de marktwaarde moeten worden verkocht (bijvoorbeeld op grond van afspraken met een gemeente). Ook enkele woningcorporaties verkopen met KoopStart. In de basis is KoopStart eenmalig, maar het is ook mogelijk om een tijdelijk terugkooprecht op te nemen. Hierdoor is het mogelijk de woningen voor een langere periode bereikbaar te houden voor de doelgroep.

Voor de eigenaar-bewoner geldt een zelfbewoningsplicht. Wanneer de eigenaar-bewoner wil verhuizen kan hij de woning verkopen op de markt. Vervolgens vindt een verrekening plaats met de aanbieder. Deze verrekening bestaat uit de eerder verkregen 'koperskorting' en een verdeling in de waardeontwikkeling. Dit geldt zowel bij waardestijging als bij waarde-daling. De verdeling in de waardeontwikkeling is 1:1 of gelijk aan de Fair Value verhouding die verplicht is gesteld voor woningcorporaties (zie onder KoopGarant). Dit betekent bij de verhouding 1:1 dat een woning die verkocht is voor een bedrag dat 20% lager ligt dan de marktwaarde, de aanbieder ook voor 20% meedeelt in de waardeontwikkeling van de

woning. Waardestijging door aanpassingen van de eigenaar-bewoner is volledig voor de eigenaar-bewoner, dit wordt bepaald op basis van een taxatie. De eigenaar-bewoner heeft ook de mogelijkheid om na drie jaar tussentijds af te rekenen.

Als de KoopStartwoning wordt verkocht met een tijdelijk terugkooprecht en de eigenaar-bewoner wil verhuizen heeft de aanbieder het eerste recht om de woning terug te kopen. Als de aanbieder daar gebruik van maakt is de systematiek vergelijkbaar met de terugkoop van KoopGarant.

tabel 1 Voorbeelden afrekening koopinstrumenten bij een verhuizing

Voorbeeld 1 Waardestijging	KoopGarant, Slimmer Kopen	Kopen naar Wens (2023), Koopstart
Marktwaarde aankoop	300.000	300.000
Uitgestelde betaling 25%	75.000	75.000
Aankoopwaarde	225.000	225.000
Marktwaarde bij terugkoop + 10%	330.000	330.000
Waardeontwikkeling	30.000	30.000
Deel waardeontwikkeling eigenaar	18.750 (= 62,5%)	22.500 (= 75%)
Eigenaar ontvangt	243.750	247.500
Voorbeeld 2 Waardedaling	KoopGarant, Slimmer Kopen	Kopen naar Wens (2023)
Marktwaarde aankoop	300.000	300.000
Uitgestelde betaling 25%	75.000	75.000
Aankoopwaarde	225.000	225.000
Marktwaarde bij terugkoop +/- 10%	270.000	270.000
Waardeontwikkeling	-/- 30.000	-/- 30.000
Deel waardeontwikkeling eigenaar	-/-18.750 (= 62,5%)	-/-22.500 (= 75%)
Eigenaar ontvangt	207.250	202.500

Kopen naar Wens (per 1 januari 2023)

Bij Kopen naar Wens geldt het principe dat de woning volledig wordt gekocht, maar dat maximaal 50% van de koopprijs later mag worden voldaan: een uitgestelde betaling. Bij Kopen

naar Wens geldt er in principe geen terugkoop door de oorspronkelijke aanbieder. De eigenaar-bewoner mag daarnaast in principe zelf bepalen welk aandeel van de marktwaarde onder de uitgestelde betaling valt, zolang dit maar maximaal 50% is. Hier wordt gesproken over een instapbedrag: men betaalt bijvoorbeeld 65% van de marktwaarde ineens en de overige 35% geldt dan als uitgestelde betaling. Bij een doorverkoop wordt de uitgestelde betaling afgerekend. Over de waardeverandering van de woning ontvangt de eigenaar een percentage dat gelijkstaat aan het instapbedrag. (In het voorbeeld 65%).

Dit instrument is ontwikkeld voor woningcorporaties die woningen volledig willen afstoten, maar in principe wel een koopstarter in staat willen stellen een woning te kopen.

Erfpachtinstrumenten

Algemeen

Een woning kan bereikbaarder worden gemaakt door middel van een scheiding van de grond en de opstal. De koper hoeft dan de grond niet te kopen, maar betaalt wel een vergoeding voor het gebruik van de grond, de zogeheten erfpachtcanon. Vanuit het investeringsperspectief zal de grondeigenaar een rendement willen halen dat vergelijkbaar is met andere vastgoedinvesteringen, maar er zijn geen vaste regels.

Het percentage voor de erfpachtcanon kan gelijk worden gesteld aan de hypotheekrente erfpachtcanon. Bij particuliere erfpacht is het al snel 50 basispunten hoger: dus bij een hypotheekrente van 4,0% komt de particuliere erfpachtcanon vaak uit op 4,5% van de grondwaarde.

In verband met betaalbaarheid kan besloten worden om een korting te geven op de erfpacht. Er is in het verleden ook wel gewerkt met een korting die stapsgewijs (per jaar) wordt afgebouwd (**Koop Goedkoop**).

Duokoop

De koper zoekt op de vrije markt naar een koopwoning, waarna Duokoop de grond koopt en een erfpachtcanon in rekening brengt. De grond kan te allen tijde worden aangeschaft door de eigenaar-bewoner voor een marktconforme waarde of bij waardedaling voor de oorspronkelijk taxatie. Bij verkoop van de woning kan de grond worden aangeschaft, of met erfpacht worden doorverkocht. In de overeenkomst kan worden opgenomen dat de grond door de bewoner mag worden gekocht (met indexering).

Bij aankoop vertegenwoordigt de grond een percentage van het volledige vastgoed, bijvoorbeeld 25%. Bij een doorverhuizing moet dan in principe 25% van de volledige verkoopwaarde van de woning (grond + opstal) met Duokoop worden afgerekend. De regel geldt echter dat bij waardedaling de oorspronkelijke waarde van de grond wordt terugbetaald aan Duokoop.

Overigens is de aanbieder van Duokoop geen organisatie met een volkshuisvestelijke doelgroep. Het is voor iedereen beschikbaar en dus niet alleen voor de lage- en middeninkomens. Overigens is Duokoop wel bereid om deals te maken op nieuwbouwlocaties en voorrang te geven aan lage- en middeninkomens.

Mengvormen koop- en erfpachtinstrument

Betaalbaar Kopen Zaanstad

Betaalbaar Kopen Zaanstad bestaat al enige tijd in verschillende varianten. Het is ontwikkeld door de gemeente Zaanstad, die hiervoor een aparte BV heeft opgericht. De meest recente variant is de BKZ Starterswoning. Betaalbaar Kopen Zaanstad meldde tijdens een eerdere RIGO inventarisatie dat diverse collega-gemeenten geïnteresseerd zijn in deze opzet (zie Dol en Kranenburg, 2021). Er wordt op dit moment een instrument ontwikkeld dat ook in licentie kan worden uitgegeven.

BKZ Starterswoning is een mengvorm van een koop- en financieringsconstructie. De grond wordt uitgegeven in inkomensafhankelijke erfpacht. De opstal kan de koper onder de marktwaarde kopen, de verkoopwaarde is 65% van de marktwaarde. Op deze wijze is het mogelijk om relatief ruime woningen binnen het bereik te laten komen van de doelgroep starters. BKZ stelt inkomenseisen aan haar kopers. Als het inkomen stijgt, dan betaalt de eigenaar-bewoner ook meer erfpacht.

Financieringsinstrument voor starters

Starterslening

De Starterslening is alleen beschikbaar indien het inkomen niet toereikend is om met de maximale hypotheek een woning te kopen. Eis is daarbij ook dat men voor het eerst een woning koopt. Met een Starterslening kan de consument boven de maximale hypotheek een extra lening opnemen, zodat de financiële mogelijkheden worden verruimd. Hierbij kan men maximaal 20% meer lenen dan de maximale hypotheeknorm. De gemeente kan in haar verordening opnemen voor welke woningen (prijsklasse, bestaande bouw, nieuwbouw, wijken/buurtten) de lening beschikbaar wordt gesteld. Ook kan de gemeente haar doelgroep bepalen. Het uitgangspunt is dus dat de consument eerst bij een hypotheekverstrekker de maximale lening opneemt volgens toetsing NHG-normen en daar indien nodig voor de aankoop van de woning dan de Starterslening aan toevoegt. Voor deze aanvullende Starterslening betaalt men in de eerste drie jaar hoe dan ook geen rente en aflossing over de Starterslening. Na drie jaar wordt getoetst of het inkomen toereikend is om rente en aflossing te betalen. Als het inkomen dan (nog) niet toereikend is om (alle) rente en aflossing te betalen, dan wordt in jaar 6, 10 en 15 weer getoetst. Het risico voor de consument wordt dus beperkt. Onder voorwaarden kan de consument ook een hertoets aanvragen bij terugval van inkomen door zaken zoals werkloosheid of langdurige ziekte.

Huren met vermogensopbouw en/of koopoptie

Dit zijn producten in ontwikkeling waarover (nog) geen uitgebreide openbare informatie beschikbaar is.

KoLat: Koop Later

KoLat is een initiatief van een projectontwikkelaar die in kleinere kernen koopwoningen bouwt. De ervaring in deze locaties is dat er veelal weinig nieuwbouwwoningen gebouwd kunnen worden en dat sommige lokale koopstarters achter het net grijpen omdat zij geen hypotheek krijgen of net onvoldoende leencapaciteit hebben. Deze ontwikkelaar stelt dat hij vanwege een achtergrond in de makelaardij goed kan inschatten welke (jonge) kandidaat-

kopers na enige tijd wel in staat zouden zijn om te kopen. De bewoner betaalt eerst een marktconforme huur die op grofweg €1.100 per maand uitkomt. Zodra het inkomen toereikend is, dan kan de bewoner overgaan tot aankoop. Eerst wordt dus de woning tegen marktprijs verhuurd. De aanbieder houdt hiervan maandelijks circa € 250 in reserve en zodra de koopoptie wordt gelicht dan wordt dit 'opgespaarde' bedrag beschikbaar gesteld voor de aankoop. Wordt de optie niet gelicht dan vervalt dit 'tegoed'. De bewoner kan de woning kopen tegen de marktwaarde op het moment van de eerste bewoning. Als er nadien waardeontwikkeling is op de woning en de bewoner licht de koopoptie, dan is deze waardeontwikkeling geheel voor de bewoner-koper.

Hamsterhuren

Hamsterhuren lijkt op Koop Later. Hierbij mag een deel van de betaalde huur ook worden gebruikt als aanbetaling voor de aankoop van de woning. Dit is een product dat in België wordt toegepast dus we maken er nu melding van maar laten het verder buiten beschouwing.

Cokopen (in ontwikkeling)

Cokopen is een oplossing voor gemeenten om betaalbare middensegment woningen te realiseren. Cokoopwoningen zijn woningen die gedurende minimaal 30 jaar beschikbaar en betaalbaar zijn voor huishoudens met een middeninkomen, waarin de bewoners vermogen opbouwen. Het biedt de doelgroep de flexibiliteit van huren en vermogensopbouw van kopen. Voor ieder nieuwbouwproject richt Stichting Cokopen een Betaalbaar Wonen Coöperatie (BWC) op. Cokoopwoningen worden toegewezen aan woningzoekenden in afstemming met de gemeente (ook vrijkomende woningen). Een Cokoper sluit twee overeenkomsten met de BWC: ROZ-huurovereenkomst; en een lidmaatschapsovereenkomst, die de Cokoper het recht geeft op een uitkering op het moment dat hij/zij de woning verlaat. De uitkering bedraagt minimaal €6.500 bij vertrek na 3 jaar en kan oplopen tot €30.000 bij vertrek na 7 jaar. De uitkering wordt opgebouwd uit een reserve die huurders opbouwen via (winst) op huurpenningen.

Bijlage 2: Omschrijving overige gevonden instrumenten

Een aantal belangrijke koopinstrumenten is beschreven in hoofdstuk 3. In deze bijlage lichten we kort de overige instrumenten toe. Een aantal hiervan of in ontwikkeling, recent beëindigd of inactief zijn. De meeste van deze instrumenten lijken qua werking op een van de representatieve instrumenten.

Koopvarianten

Brederode Koopregeling (wordt beëindigd)

Met de Brederode Koopregeling had de corporatie Brederode Wonen een eigen product. Betreft een instrument dat sterk lijkt op KoopGarant. Woningen worden onder de marktwaarde aangeboden en er geldt een terugkoopregeling. Woningen worden voor maximaal 25% onder marktwaarde gekocht. Bij verkoop moet eigenaar-bewoner de woning weer aan Brederode Wonen aanbieden tegen 75% van de dan geldende marktwaarde. Eind 2021 staan er nog 21 woningen met deze regeling op de balans.

Koopinstapregeling

Thunnissen biedt sociale koopwoningen aan die kopers met een uitgestelde betaling kunnen kopen. Bij verkoop verkoopt de eigenaar-bewoner de koopwoning verplicht aan Thunnissen terug. Thunnissen en de koper delen de eventuele overwaarde van de woning, waarna Thunnissen de woning weer als sociale koopwoning verkoopt aan de volgende koper. Thunnissen garandeert dat de Koopinstapregeling tenminste 10 jaar van toepassing blijft.

Koop Voordeelwoningen (wordt beëindigd)

Meander woningen (in Altena) had haar eigen product Koop Voordeelwoningen. Betreft een instrument dat sterk lijkt op KoopGarant. De Koop Voordeelwoningen worden onder de marktwaarde aangeboden en er geldt een terugkoopregeling.

In een van de laatste jaarverslagen (2017) van het inmiddels gefuseerde Meander in Bazalt Wonen, wordt melding gemaakt van slechts enkele verkopen met Koop Voordeel. Meander nam ook teruggekochte woningen weer in de verhuur. Het jaarverslag 2021 van Bazalt woningen meldt alleen dat zij KoopGarant gebruikt en dat deze portefeuille kleiner wordt gemaakt.

Koperskorting DNGB (recent gelanceerd)

Koperskorting lijkt qua systematiek sterk op Kopen naar Wens. De koper koopt een woning gebruik makend van een uitgestelde betaling die bij verkoop weer terugbetaald moet worden. Er is sprake van winstdeling. Bij de afrekening komt de waardeverandering die door toedoen van de eigenaar-bewoner is ontstaan, ten deel aan de eigenaar-verkoper.

Meerwaardebeding Zwolle (in ontwikkeling)

De gemeente Zwolle wil woningen onder de marktwaarde aanbieden aan kopers tot een bepaald inkomen. De verstrekte uitgestelde betaling moet worden terugbetaald, bij een doorverkoop. Er is geen terugkoopregeling. Er is nog geen duidelijkheid over hoe de exacte regeling eruit komt te zien en hoe hoog eventuele uitgestelde betalingen kunnen zijn.

Omnia Kopen met Korting

Dit lokale initiatief wordt enkel in Putten toegepast, met een voorraad van honderd woningen. Kopers kopen een woning met een uitgestelde betaling van 27,5%, exclusief de grond. Er is sprake van een eeuwigdurende afgekochte erfpachtcanon en bij verkoop geldt een terugkoopplicht voor Omnia wonen. De winstdeling wordt gelijk verdeeld tussen eigenaar en Omnia. Vervolgens biedt Omnia Wonen het huis opnieuw te koop aan met eenzelfde uitgestelde betaling van 27,5 % op de marktwaarde.

Pré Koopregeling (wordt beëindigd)

De regeling lijkt sterk op het KoopGarant instrument. Kopers betalen bij aanschaf van de woning 75% van de marktwaarde, de rest geldt als een uitgestelde betaling. Bij verkoop geldt een terugkooprecht voor Pré Wonen. Als Pré wonen de woning terugkoopt, betalen zij de oorspronkelijke koopsom, plus 62,5% verschil tussen de huidige en oorspronkelijke taxatiewaarde. Bij verkoop aan derden, dient de eigenaar-bewoner de oorspronkelijk verleende uitgestelde betaling plus 37,5% verschil tussen de huidige en oorspronkelijke taxatiewaarde aan Pré Wonen te betalen.

Primeurfonds Heerhugowaard (wordt beëindigd)

Sterke gelijkenis met KoopGarant, maar met een iets hoger aandeel in de waardeverandering voor de aanbieder (Primeurfonds). Het ging om portefeuille van circa 100 woningen.

Er worden geen woningen meer teruggekocht en opnieuw aangeboden. Eerder heeft gemeente de woningen aangeboden aan corporatie, maar deze is haar eigen KoopGarant portefeuille aan het afbouwen.

Gemeente Heerhugowaard (thans Dijk en Waard) beschouwt het bezit en beheer van woningen niet echt als een gemeentelijke taak. Bovendien waren er problemen als gevolg van een onzekere status van de NHG en slechts een enkele bank die wilde financieren. Woningen worden nu op de vrije markt verkocht, met afrekening van de uitgestelde betaling en deling van de waardeverandering.

Gemeente Heerhugowaard wenst in de nieuwbouw samenwerking met marktpartijen betaalbare woningen realiseren.

Starterskorting DNGB (recent gelanceerd)

De Starterskorting is recent gelanceerd door DNGB, een collectief van enkele pensioenfondsen. Woningen worden aangeboden via projectontwikkelaars. Bij de Starterskorting kan een koper van een nieuwbouwwoning de woning aankopen met een uitgestelde betaling van 5% tot maximaal 40% van de Vrij Op Naam prijs (VON-prijs). Alle winst of verlies op de marktwaarde is voor de koper zelf. Er geldt ook geen terugkooprecht, de woning wordt doorverkocht op de vrije markt. Bij een doorverkoop moet de uitgestelde betaling wel worden terugbetaald aan de aanbieder, maar er gelden hierbij speciale voorwaarden. Hoe eerder men de uitgestelde betaling voldoet, hoe minder men hoeft te betalen.

Erfpachtinstrument

Grondvermogen

Eigenaar-bewoners verkopen de grond onder hun opstal tegen marktwaarde aan Finquidity. Om gebruik te mogen blijven maken, betaald de eigenaar-bewoner een maandelijkse

canon. Na een vastgestelde periode kan de grond teruggekocht worden, initieel met opslag. Na dertig jaar kan de grond geïndexeerd teruggekocht worden. De hoogte van de canon is een percentage van de waarde van de grond. Jaarlijks vindt er een inflatiecorrectie plaats, alsmede wordt de canon iedere dertig jaar aangepast op basis van dan geldende marktomstandigheden. Bij verkoop kan de eigenaar-bewoner enkel het recht van erfpacht (inclusief recht van opstal) verkopen.

Woonfonds Westland (in ontwikkeling)

De gemeente Westland zal een Woonfonds oprichten dat de grond onder (bestaande en nieuwe) woningen koopt. Het idee moet nog nader worden uitgewerkt. Volgens lokale media (Omroep West) zal er naar verwachting een bescheiden erfpachtcanon worden gevraagd, maar de kanttekening is dat dit werd gemeld ten tijde van zeer lage rentes.

Financieringsinstrumenten

Ibb: Ik bouw betaalbaar (wordt beëindigd)

Dit is een variant op de Starterslening, bedoeld voor het kopen van grond voor een zelfbouw-kavel. De vuistregel is dat de potentiële zelfbouwer eerst een maximale hypotheek afsluit op basis van het inkomen. Hiermee kan de opstal worden gebouwd. De grond, circa 30% van de totale waarde wordt gefinancierd door de SVn. Over deze lening wordt de eerste 3 jaar geen rente of aflossing betaald. Na drie jaar wordt op basis van het inkomen bepaald wat men wel aan rente en/of aflossing kan betalen.

Nieuwe vorm van premiekoop-A (recent beschikbaar gekomen, nog niet toegepast)

Dit is gericht op de nieuwbouw, waarbij de koper een maximale hypotheek aangaat en vervolgens een premie-A lening ontvangt. Over deze lening wordt in de eerste drie jaar geen rente betaald. Voor de aflossing wordt een premie verstrekt door een aanbiedende organisatie (gemeente, corporatie, provincie). Zodra het inkomen toereikend is, betaalt men rente en aflossing. Dit product is ontwikkeld door de SVn.

Overige speciale vormen

Klus-huur-koopconstructie Steenvlinder

Steevlinder INC realiseert kluswoningen voor mensen die nog geen toegang hebben tot de koopwoningmarkt. De starter ontvangt een kluswoning, waarna de klusser na maximaal 12 maanden klussen de woning voor twee jaar huurt voor een huurprijs onder de liberalisatiegrens. Daarna volgt een periode van vijf jaar huren met recht op koop (jaarlijkse indexatie van ca. 2% van toepassing). De prijs van de woning is vooraf bepaald door INC. Mocht de bewoner er voor kiezen de woning niet te kopen dan vervalt na deze vijf jaar de recht op koop en blijft de bewoner huurder. INC heeft in totaal 49 woningen in eigendom/ ontwikkeld en ondertussen weer deels verkocht aan haar huurders.

Koopcomfort (wordt beëindigd)

Bij Koopcomfort geldt alleen een terugkoopregeling. Het biedt de eigenaar-bewoner zekerheid dat hij/zij de woning weer verkocht krijgt. Het is weinig gebruikt en wordt door de aanbieder, Stichting Opmaat, niet meer voortgezet.

MVE, Maatschappelijk verbonden eigendom (klein in omvang)

Woonstad Rotterdam (corporatie) heeft zelf het MVE ontwikkeld. Er worden nog zogeheten MVE-D woningen aangeboden. Het betreft hier een onderhoudscontract. Bovendien wordt de woningen weer teruggekocht, zodat deze binnen de invloedssfeer van Woonstad blijft. Het laatste jaarverslag van Woonstad meldt dat zij het merendeel van de teruggekochte woningen weer in de verhuur neemt, met name in appartementencomplexen omdat het beheer dan eenvoudiger wordt. Een deel gaat in de vrije verkoop en er werden in 2021 slechts 58 MVE woningen opnieuw in MVE wederverkocht (60 in 2020).

Provinciale Staten van de Provincie Zeeland
t.a.v de voorzitter
Postbus 6001
4330 LA MIDDELBURG

Onderwerp	Zaaknummer	Behandeld door	Verzonden
Toezeggingen gebiedsprogramma 0.5	361782		

Middelburg, 29 augustus 2023

Geachte voorzitter,

Tijdens de commissievergadering Strategische Opgaven van 17 februari jl. heeft de Gedeputeerde, bij de behandeling van het gebiedsprogramma 0.5, twee toezeggingen gedaan.

Voor wat betreft de eerste toezegging (39); *“in gebiedsprogramma 1.0 zullen we concreter opnemen in hoeverre accuwisselstations een rol kunnen spelen ten behoeve van de vergroening van de scheepvaart”*, kunnen wij u de volgende voortgangsinformatie geven: momenteel is nog veel onduidelijk en de berekende stikstofreductie lijkt beperkt. Daarom is ervoor gekozen in het concept gebiedsprogramma (van 11 juli jl.) geen maatregelen op te nemen die toezien op walstroom en de bijbehorende voorzieningen. Er loopt een aanvullend onderzoek dat meer duidelijkheid moet geven over de ruimtelijke consequenties en effectiviteit van de maatregelen. In een volgende versie van het gebiedsprogramma kunnen dan alsnog maatregelen worden opgenomen, waaronder accuwisselstations.

De tweede toezegging (40) luidt; *“In het Gebiedsprogramma 0.5 staat dat er langs KRW-lichamen 5 meter brede teeltvrije zones worden voorgeschreven en 2 meter brede teeltzones langs overige watervoerende wateren. Deze afstand zou niet kloppen. Verder staat in het Gebiedsprogramma 0.5 dat hierbij een maximum geldt van 5% van het perceel. Ook dit percentage zou onjuist zijn. In Gebiedsprogramma 0.5 komt niet duidelijk naar voren hoe de afmetingen van een bufferzone worden bepaald. Deze rekensom van de bufferzones moet ik u even schuldig blijven en daar kom ik nog op terug.”* De maten, zoals genoemd in het gebiedsprogramma 0.5, komen uit het ontwerp van het 7de Actieprogramma Nitraatrichtlijn, deze zijn inderdaad niet correct (het ontwerp is na zienswijzen aangepast). In het gebiedsprogramma, dat op 11 juli jl. door GS is vastgesteld, zijn geen maten opgenomen. Daarnaast is de algemene, beschrijvende tekst, ingekort. Voor de juiste maatvoering verwijzen wij u naar het 7de Actieprogramma Nitraatrichtlijn.

Wij gaan ervan uit u met bovenstaande voldoende te hebben geïnformeerd om toezegging 40 af te voeren. Daarnaast geven wij u in overweging om deze brief te betrekken bij de behandeling van het concept gebiedsprogramma 1.0.

Met vriendelijke groet,

Gedeputeerde Staten van Zeeland,

drs. J.M.M. Polman
Voorzitter

drs. M.C.J. Franken
Secretaris-algemeen directeur

Noem in uw contact met ons steeds het zaaknummer. Dit staat bovenaan deze brief.

Provinciale Staten van Zeeland
T.a.v. de Statengriffie

Onderwerp	Zaaknummer	Behandeld door	Verzonden
Evaluatie sturingsconcept 'Opgavengericht werken Provincie Zeeland'	336340		8 juni 2023

Middelburg, 13 juni 2023

Geachte voorzitter,

De ambtelijke organisatie van Provincie Zeeland werkt nu ongeveer vier jaar met een nieuw sturingsmodel. Centraal in dit sturingsmodel staan twee basisprincipes: opgavegericht werken en werken op basis van opdrachten. Bij de invoering van het sturingsmodel is afgesproken dat dit te zijner tijd zou worden geëvalueerd en (indien nodig) verbeterd.

Wij hebben onderzoeksbureau Necker van Naem de opdracht gegeven om deze evaluatie uit te voeren. Het doel van de evaluatie is tweeledig: (1) vaststellen of het sturingsmodel functioneert zoals bij de invoering ervan was beoogd, en (2) vaststellen of het de beoogde doelen realiseert. De evaluatie van het sturingsmodel is dus niet alleen gericht op het verleden; heeft het sturingsmodel naar wens gefunctioneerd? Maar ook op de toekomst, is het sturingsmodel toegerust voor nieuwe opgaven? Deze evaluatie is momenteel in uitvoering. In de bijlage ontvangt u de bijbehorende achtergrondinformatie.

De onderzoekers richten zich tevens op de wisselwerking met onder andere externe partners en uw Staten. Relevant daarin is onder meer de verhouding van opdrachtgever- en opdrachtnemerschap. Ook daar waar het politiek-bestuurlijk opdrachtgeverschap richting de ambtelijke organisatie betreft. Bij de start van het sturingsmodel werd de voortgang in de verschillende opgaven apart teruggekoppeld aan in de Commissie Strategische Opgaven. Vanuit uw kaderstellende en controlerende rol ten aanzien van het werken met opgaven is in de onderzoeks aanpak van Necker van Naem het voorstel gedaan om eind juni een groepsinterview af te nemen met een vertegenwoordiging van uw Staten.

Ons verzoek aan u is om in de Commissie Bestuur van 23 juni aanstaande afspraken te maken over de afvaardiging uit uw midden voor het te plannen groepsinterview.

Met vriendelijke groet,

Gedeputeerde Staten van Zeeland,

drs. J.M.M. Polman, voorzitter

drs. M.C.J. Franken, secretaris-algemeen directeur

Bijlagen:

1. Achtergrondinformatie evaluatie sturingsconcept 'Opgavengericht werken Provincie Zeeland'.

Noem in uw contact met ons steeds het zaaknummer. Dit staat bovenaan deze brief.

Lunettenbaan 51-53
3524 GA Utrecht
030-2334131
www.necker.nl

Informatiememo

Evaluatie opgabegericht werken - provincie Zeeland

Inleiding

De provincie Zeeland werkt nu ongeveer vier jaar met een nieuw sturingsmodel. Centraal in dit sturingsmodel staan twee basisprincipes: opgabegericht werken en werken op basis van opdrachten. Bij de invoering van het sturingsmodel is afgesproken dat dit te zijner tijd zou worden geëvalueerd en (indien nodig) verbeterd. Deze evaluatie wordt de komende maanden uitgevoerd. De provincie heeft onderzoeksbureau Necker de opdracht gegeven om de evaluatie uit te voeren. Het doel van de evaluatie is tweeledig: **(1) vaststellen of het sturingsmodel functioneert zoals bij de invoering ervan was beoogd, en (2) vaststellen of het de beoogde doelen realiseert.** De evaluatie van het sturingsmodel is dus niet alleen gericht op het verleden; heeft het sturingsmodel naar wens gefunctioneerd? Maar ook op de toekomst, is het sturingsmodel toegerust voor nieuwe opgaven?

Verskillende betrokkenen hebben inmiddels een uitnodiging gekregen voor een gesprek met de onderzoekers van Necker. Graag lichten we ons plan van aanpak kort toe.

Samenvatting plan van aanpak

Ons plan van aanpak voor deze evaluatie bestaat uit verschillende stappen. Hieronder lichten we kort toe welke dit zijn en hoe de planning van de evaluatie eruit ziet. Omdat een aantal afspraken en bijeenkomsten nog moet worden ingepland, kunnen precieze weeknummers nog wijzigen.

Startfase en documentanalyse

De evaluatie is begonnen met een reeks bijeenkomsten met de ambtelijk opdrachtgever, vertegenwoordigers van de ambtelijke organisatie en de voorzitter van de ondernemingsraad. Hierbij zijn afspraken gemaakt over informatiedeling en de verdere planning van het traject. Door middel van een documentanalyse zijn het sturingsmodel en de ontwikkeling hiervan in de loop der tijd in kaart gebracht, net als de relevante betrokkenen en hun verhouding tot elkaar.

Interviews

De bevindingen uit de documentanalyse vormen de basis voor de **verdiepende interviews** met intern en extern betrokkenen. We organiseren in totaal 15 (groeps-)interviews met relevante intern betrokkenen, onder wie directie, poulemanagers, programma- en opgavemanagers, afdelingsmanagers, unitleiders, medewerkers met verschillende rollen (d.m.v. meerdere groepsinterviews) en een afvaardiging van Gedeputeerde Staten.

In deze fase betrekken we ook '**de blik van buiten**' bij de evaluatie. We spreken in deze fase met een vertegenwoordiging van netwerkpartners van de provincie: medeoverheden en maatschappelijke/economische partners van de provincie. Daarnaast voeren we een groepsgesprek met een afvaardiging van Provinciale Staten. Deze gesprekken zijn gericht op de vraag welke opgaven de provincie Zeeland kent, hoe de provincie hierin als netwerkpartner optreedt en wat er voor nodig is richting de toekomst.

Om te kunnen leren van de ervaringen die in den lande zijn opgedaan, kijken we ook naar de toepassing van vergelijkbare sturingsmodellen bij andere overheden door middel van een **duidingsgesprek** met vertegenwoordigers van deze overheden die betrokken waren bij de implementatie van de sturingsmodellen aldaar.

Reflectiebijeenkomst

In de fase direct voorafgaand aan het opstellen van de rapportage maken we de vertaalslag naar de praktische kant: hoe kan het in de toekomst beter en wat gaan we daarvoor doen? Hiertoe organiseren we een fysieke **reflectiebijeenkomst** met een vertegenwoordiging van de opdrachtgever en de organisatie, bestaande uit een plenair gedeelte en parallelle interactieve deelsessies. In deze bijeenkomst delen we de resultaten van de evaluatie tot dan toe. We organiseren de betrokkenheid bij de uitkomsten van de evaluatie en zorgen zo ook voor draagvlak van de resultaten. Daarnaast draagt de reflectiebijeenkomst eraan bij dat de aanbevelingen die uit de evaluatie voortkomen toepasbaar, doelmatig en effectief zijn.

Eindfase

In deze laatste fase van het onderzoek stellen wij het evaluatierapport op. Tijdens de startfase hebben we afspraken gemaakt over hoe dit rapport er uit komt te zien. **Een conceptversie bespreken wij met de opdrachtgever**, voordat het gedeelte met bevindingen voor een **feitelijke check** aan de organisatie wordt aangeboden. Na de verwerking hiervan stellen we het **eindrapport** op. Ter afsluiting van het evaluatietraject voeren we een **eindgesprek** met de opdrachtgever.

Tot slot

Voor vragen of opmerkingen over de evaluatie kunt u terecht bij ambtelijk opdrachtgever [REDACTED]. Mocht u vragen hebben aan de onderzoekers of hen iets willen meegeven, kunt u contact opnemen met [REDACTED] via [REDACTED] of telefonisch via [REDACTED].

Van: [redacted]
Aan: [statengriffier](#)
Onderwerp: gekwantificeerd stikstofreductie /uitvinding
Datum: donderdag 15 juni 2023 08:40:25
Bijlagen:

Geachte griffier,

Stikstofreductie is een groot probleem, en dat ligt nu, voor een deel, bij de Statenleden van Zeeland.

Eerder had ik u al geïnformeerd over mijn uitvinding tot stikstofoxide reductie bij de zware binnenvaart. Door die stikstofreductie kan het land, kan de provincie (deels) van het slot. En hoeven boeren minder stikstof te reduceren. Mijn uitvinding heeft nog geen concrete naam, en als werknaam gebruik ik: X1. Dat is geen geweldige naam, maar een naam maakt de communicatie iets makkelijker.

Onderzoeksinstituut MARIN heeft een berekende schatting gemaakt hoeveel stikstofoxide bespaard kan worden met mijn uitvinding en komt uit op 19,7 miljoen kg NOx, zie de bijlage. Dat is iets meer waar ik in mijn eerdere berekening op uit kwam. Ik hou van conservatieve berekeningen. MARIN is maritiem specialist, en geen stikstof specialist. Een stikstof expert kan, als deze alle details van mijn uitvinding, van X1, kent, ongetwijfeld een nauwkeuriger berekening maken.

Maar eerst, ligt dit onderwerp wel bij u als Statenlid? Moet niet een ambtenaar bepalen of een specifiek voorstel ondersteuning krijgt of niet? In bijlage 'Statenlid of ambtenaar' staan afwegingen waarmee u die keus kan maken. En geeft ook de consequentie van die keus aan, hoe die dan ook uitvalt.

Uiteraard kan er binnen uw fractie, en binnen de Statenzaal hierover overlegd worden. Om dat overleg te vereenvoudigen, heb ik regelnummers aan de documenten toegevoegd.

Binnenkort probeer ik u meer detailinformatie toe te zenden. Met uiteindelijk als doel dat u wel alle details van mijn uitvinding kent, en daar dan ook een afgewogen oordeel over kan geven. Maar daarvoor zijn helaas nog een paar stappen te gaan. Mocht u vinden dat, na lezing van de bijlagen in deze mail, dit niet bij u als Statenlid hoort te liggen, dan ben ik toch benieuwd naar uw reactie.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

--

Site [redacted]

mail [redacted]

Phone : [redacted]

Statenlid versus ambtenaar

Dient deze specifieke uitvinding, deze radicale innovatie, nu door de ambtenaar of het Statenlid behandeld te worden?

5

Om dat inzichtelijk te maken geef ik een gedachte-experiment, wat 200 jaar geleden plaats had kunnen vinden.

10

Vroeger, 200 jaar geleden had iedereen een olielamp. Dat was vrijwel de enige lichtbron. Maar de olielamp walmt, en dat is slecht voor de gezondheid. Dus eist de overheid dat iedere olielamp een walmpreventie heeft (in dit gedachte-experiment tenminste). Er worden steeds verschillende en betere walmpreventie tools ontwikkeld, dat is innovatie. Dat is goed voor de gezondheid. Nu komt er een uitvinder en die vindt de gloeilamp uit. De eerste vraag die de uitvoerende ambtenaar dan stelt: "Zit er een walmpreventie op?" Nee, want een gloeilamp walmt niet. Dat is radicale innovatie. Dus, dat is volgens de regels, wordt de gloeilamp afgekeurd. Die zou niet goed genoeg zijn. Maar die gloeilamp is juist veel beter, omdat die helemaal niet meer walmt.

15

20

De essentie wat ik hier als uitvinder doe, ik ga naar een hoger abstractie niveau. Ik kijk niet naar de walmpreventie, maar naar minder walm. De oplossing is aanzienlijk beter en effectiever, maar valt daarvoor wel buiten de bestaande regeltjes.

25

Als een ambtenaar een oordeel moet vellen, dan mag en kan deze niet anders dan de bestaande criteria toepassen. En dat kan niet anders dan een afwijzing zijn. Radicale innovatie valt buiten de bestaande kaders. Er moeten nieuwe kaders gesteld worden. En dat is juist de taak van Statenleden.

30

Moet nu in de toekomst elke specifieke radicale innovatie door de Statenleden behandeld worden? Nee, er kan een generiek mechanisme voor ontworpen worden, zoals die er nu ook al is op vele andere terreinen. Wanneer dat mechanisme er eenmaal is, en de criteria geformuleerd zijn, dan kunnen ambtenaren het wel uitwerken. Hoe? Dat heb ik bijna letterlijk beschreven in mijn boek Radicale innovatie.

35

Dit is nieuw terrein, het beleid moet opnieuw geformuleerd worden. Dat is de bij uitstek de taak van Statenleden. En van het Rijk, maar die heeft haar onmacht om tot oplossingen te komen te vaak laten zien. U als Statenlid kan dit doorbreken.

40

Gewone of incrementele innovaties, zoals een net iets betere walmpreventie, kunnen met subsidies (en soms wel of juist geen vergunningverlening) gestimuleerd worden. De gloeilamp *kan* niet met subsidies gestimuleerd worden. Als er nog geen gloeilamp is, en men niet weet dat die ooit zou kunnen bestaan, dan kun je daar ook geen subsidieformulering voor maken. Terwijl de gloeilamp wel uiterst waardevol is om de walm te reduceren. Voor mijn uitvinding is, om dezelfde reden, ook geen subsidie mogelijk, terwijl die wel uiterst waardevol is om stikstof te reduceren.

45

Als de provincie de werkwijze van het Rijk kopieert, dan krijgt ze het zelfde resultaat; een oplossing wordt niet gestimuleerd maar geblokkeerd. Die luxe kunnen we ons niet veroorloven.

50

Bepalen van het doel en middel is juist bij uitstek de taak van het Statenlid, niet van de ambtenaar.

Challenge to Invention BV
Datum: 13 juni 2023

Aan : ██████████ (Challenge To Invention)
 Van : ██████████ (MARIN)
 CC :
 Datum : 2023-06-13

Project nr. :
 Onderwerp : **Verduurzaming Nederlandse binnenvaart**

Dit document geeft een schatting van de NO_x-uitstoot van de Nederlandse binnenvaart in 2019. Dit is gedaan op basis van data gevonden in openbare literatuur en enkele aannames.

In het rapport *Op weg naar een klimaatneutrale binnenvaart per 2050*¹ vinden we de volgende gegevens (uit 2019):

Type schip	# schepen	miljoen kg CO ₂
container	159	164.19
zand en grind	470	163.3
tankvaart	692	510.9
kolen	31	46.65
agribulk	213	47.36
metaal	19	7.95
erts	19	135.32
overig	1332	802.26
Totaal	2935	1877.93

Er is een snelle check gedaan met andere bronnen. Het CBS geeft ook schatting voor de emissies van de binnenvaart²: 1900 miljoen kg CO₂ in 2019. Vervolgens moet er geschat worden hoeveel NO_x daarbij vrijkomt. Op de website van Binnenvaartcijfers is te vinden hoeveel CO₂ en NO_x verschillende typen binnenvaartschepen uitstoten³. Door deze twee waarden met elkaar te vergelijken, kan er een schatting gemaakt worden van de hoeveelheid NO_x die ontstaat ten opzichte van de CO₂. Dit varieert per motortype en nabewerking, daarom gebruiken we onder- en bovengrens apart. Hiervoor gebruiken we de 'Tank-to-Wheel (Propeller)' (TTW) waarden.

Type schip	CO ₂ (TTW, g/tkm)	NO _x (TTW, g/tkm)	Ratio NO _x /CO ₂
Kempenaar bulk	32	0.50	0.0156
Groot rijnschip bulk	17	0.20	0.0118
6-baksduwstel bulk	8	0.10	0.0125
Kempenaar containers	32	0.50	0.0156
Groot rijnschip containers	21	0.30	0.0143
Koppelverband containers	21	0.22	0.0105

¹ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2019/07/10/op-weg-naar-een-klimaatneutrale-binnenvaart-per-2050>

² <https://www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/37221>

³ <https://binnenvaartcijfers.nl/emissiecijfers-co2/> en <https://binnenvaartcijfers.nl/emissiecijfers-nox/>

Deze ratio van CO₂ – NO_x komt redelijk goed overeen met wat er voor vrachtwagens wordt gevonden in metingen⁴. Daarna kan men de hoogste en laagste waarde van de ratio (dik gemarkeerd in de tabel) gebruiken om een onder- en bovengrens voor de NO_x-uitstoot te bepalen. Op basis van een CO₂-uitstoot van 1877 miljoen kg, komt men op respectievelijk 19.7 miljoen kg NO_x en 29.3 miljoen kg NO_x als onder- en bovengrens voor 2019. Dit sluit goed aan bij de waardes die in de Factsheet Verduurzaming Binnenvaart⁵ worden gegeven: 1600 miljoen kg CO₂ en 21.2 miljoen kg NO_x. De NO_x-emissie volgens CBS⁶ zit ook tussen de twee grenzen die hierboven worden aangegeven: 25.3 miljoen kg NO_x in 2019. Een overzicht van de schattingen van de emissies van de Nederlandse binnenvaart in 2019 staat in de volgende tabel.

Uitstoottype	Rapport <i>Op weg naar een klimaatneutrale binnenvaart per 2050</i>	Website CBS	Factsheet Verduurzaming Binnenvaart
CO ₂ (miljoen kg)	1878	1900	1600
NO _x (miljoen kg)	19.7 – 29.3*	25.3	21.2

*: *geschat op basis van CO₂-emissie.*

Er kan ook een schatting gemaakt worden van de totale energiebehoefte van de Nederlandse binnenvaart. Daarvoor kan, op basis van de CO₂-uitstoot, een schatting van de totale hoeveelheid verbruikte diesel gemaakt worden. Die hoeveelheid is vervolgens een maat voor de energiebehoefte. Die schatting valt tussen 5946 GWh en 7061 GWh.

Uit een eerdere, korte studie door MARIN is gebleken dat een directie vermindering van energiebehoefte voor hoofdvoortstuwning van binnenvaartschepen van 14% mogelijk is. Door verdere optimalisatie van het schip zijn waarschijnlijk grotere reducties mogelijk; de 14% kan als ondergrens gebruikt worden. Op basis van de aangeleverde informatie van Challenge To Invention en die eerdere studie van MARIN zouden de volgende reducties gerealiseerd kunnen worden:

Grootheid:	Huidige waarde		Mogelijke reductie (%)	Mogelijke reductie	
	Ondergrens	Bovengrens		Ondergrens	Bovengrens
Directe CO ₂ -emissies	1600 miljoen kg	1900 miljoen kg	vrijwel 100%	1600 miljoen kg	1900 miljoen kg
Directe NO _x -emissies	19.7 miljoen kg	29.3 miljoen kg	vrijwel 100%	19.7 miljoen kg	29.3 miljoen kg
Energiebehoefte hoofdvoorstuwning	5946 GWh	7061 GWh	>14 %	> 832 GWh	> 989 GWh

⁴ https://www.researchgate.net/publication/258926204_New_insights_from_comprehensive_on-road_measurements_of_NOx_NO2_and_NH3_from_vehicle_emission_remote_sensing_in_London_UK (figuur 1)

⁵ <https://www.tweedekamer.nl/downloads/document?id=2022D32740>

⁶ <https://www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/37221>

Provinciale Staten van de Provincie Zeeland
t.a.v. de Statengriffie

Onderwerp	Zaaknummer	Behandeld door	Verzonden
Levensduurverlenging kernreactoren Doel 4 en Tihange 3	308255		

Middelburg, 20 juni 2023

Geachte voorzitter,

Via het Espoo point of contact heeft GS de mogelijkheid van de Belgische overheid gekregen om een advies uit te brengen over de inhoud van het milieueffectbeoordelingsrapport (MER) in relatie tot de levensduurverlenging van kernreactoren Doel 4 en Tihange 3 in België.

De Provincie Zeeland is geen bevoegd gezag voor wat betreft de levensduurverlenging van Doel 4 en Tihange 3. Zij wordt, net als de Nederlandse burgers, geconsulteerd voor wat betreft het MER wat is opgesteld voor de levensduurverlenging van de reactoren. Ook hebben de omgevingsdiensten geen rol in dit dossier.

Het ministerie van IenW reageert namens Nederland op het MER en wordt geadviseerd door de Autoriteit Nucleaire Veiligheid en Stralingsbescherming (ANVS). De ANVS heeft, naast de Belgische nucleaire toezichthouder (het FANC), het MER geanalyseerd en volgt de redenering zoals beschreven in het rapport en onderschrijft de conclusies dat er bij normaal bedrijf van Doel 4 en Tihange 3 geen grensoverschrijdende impact is richting Nederland. Het rapport geeft ook inzicht in mogelijke risico's van ongevallen mochten deze zich voordoen. De kans op deze ongevallen is zeer klein. De ANVS onderschrijft de conclusie van het MER. Dit betekent dat er bij normale bedrijfsvoering geen radiologische effecten in Nederland zijn. Het langer openblijven van de reactoren leidt dus niet tot gevolgen voor het milieu en de gezondheid in Nederland.

GS vinden het van groot belang dat de Belgische overheid de Zeeuwse overheden evenals haar adviesorganen en de Zeeuwse burgers betreft bij de plannen rondom de levensduurverlenging en werkzaamheden van de kernreactoren in Doel wanneer deze effect kunnen hebben op het Zeeuws grondgebied. Ook worden zij als provinciaal bestuur graag op de hoogte gehouden van de verdere ontwikkelingen rondom dit dossier en wordt, wanneer een belang van de Provincie Zeeland aan de orde is, graag in de gelegenheid gesteld om te reageren. De bijgevoegde reactie is afgestemd met het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat alsmede met de provincies Noord-Brabant en Limburg.

Met vriendelijke groet,

Gedeputeerde Staten van Zeeland,

drs. J.M.M. Polman, voorzitter

drs. M.C.J. Franken, Secretaris-algemeen directeur

Bijlagen:

1. Ontwerpbrief GS reactie op levensduurverlenging Doel 4 en Tihange 3

Noem in uw contact met ons steeds het zaaknummer. Dit staat bovenaan deze brief.

FOD Economie, K.M.O., Middenstand en Energie
Publieke raadpleging Doel 4 en Tihange 3
Koning Albert II-laan, 16
1000 Brussel
België

Onderwerp	Zaaknummer	Behandeld door	Verzonden
Levensduurverlenging kernreactoren Doel 4 en Tihange 3	308255		

Middelburg, 20 juni 2023

Geachte heer/mevrouw,

Via het Espoo point of contact ontvingen wij uw verzoek om een advies uit te brengen over de inhoud van het milieueffectbeoordelingsrapport (MER) in relatie tot de levensduurverlenging en technische werken van kernreactoren Doel 4 en Tihange 3.

De Autoriteit Nucleaire Veiligheid en Stralingsbescherming (ANVS) adviseert de Nederlandse overheid in zaken rondom nucleaire veiligheid en straling en heeft het milieueffectrapport en de milieueffectbeoordeling bestudeerd. De ANVS volgt de redenering zoals beschreven in de rapporten en onderschrijft de conclusies dat er bij normaal bedrijf van Doel 4 en Tihange 3 geen grensoverschrijdende impact is richting Nederland. Het rapport geeft ook inzicht in mogelijke risico's van ongevallen mochten deze zich voordoen. De kans op deze ongevallen is zeer klein. De ANVS onderschrijft de conclusie van het MER. Dit betekent dat er bij normale bedrijfsvoering er geen radiologische effecten in Nederland zijn. Het langer openblijven van de reactoren leidt dus niet tot gevolgen voor het milieu en de gezondheid in Nederland. Gedeputeerde staten van Zeeland gaan af op de conclusie van de ANVS.

Daar het Zeeuws grondgebied is gelegen op enkele kilometers van de kernreactoren in Doel, is het evident dat de Zeeuwse overheden, de betrokken adviesorganen en drinkwaterbedrijven alsmede de Zeeuwse burgers worden geconsulteerd over de geplande levensduurverlenging en de technische aanpassingen die hiermee gemoeid gaan.

Wij waarderen de wijze waarop u, middels dit MER en de publieke raadpleging hierover, uitvoering geeft aan het Espoo Verdrag en de uitspraak van het Grondwettelijk Hof.

Wij worden als provinciaal bestuur graag op de hoogte gehouden van de verdere ontwikkelingen rondom dit dossier. Indien zich in dat verband ontwikkelingen voordoen waarbij ook een belang van de Provincie Zeeland aan de orde is en uit dien hoofde zaak is om te (kunnen) reageren, dan worden wij daartoe graag door u in de gelegenheid gesteld.

Gelieve in uw correspondentie bovenstaand kenmerk te gebruiken. Onze brief is tot stand gekomen in afstemming met het Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat en de provincies Noord-Brabant en Limburg

Met vriendelijke groet,

Gedeputeerde Staten van Zeeland,

drs. J.M.M. Polman, voorzitter

drs. M.C.J. Franken, secretaris-algemeen directeur

Noem in uw contact met ons steeds het zaaknummer. Dit staat bovenaan deze brief.

Voorzitter Provinciale Staten van Zeeland
p/a Statengriffier

Onderwerp	Zaaknummer	Behandeld door	Verzonden
Concept Landbouwakkoord	266943		

Middelburg, 27 juni 2023

Geachte Voorzitter,

Hierbij sturen wij u ter kennisname het concept Landbouwakkoord.

Afgelopen maanden is er gewerkt aan een Landbouwakkoord. Zoals u wellicht heeft vernomen heeft LTO Nederland de overlegtafel verlaten en is het proces om te komen tot een Akkoord beindigd. Het voorstel om te komen tot een landbouwakkoord was een advies van de Commissie Remkes over de integrale aanpak Landelijk gebied. Een groot aantal partijen vanuit zowel landbouw, natuur, kennisinstellingen en de overheid ging in gesprek over perspectief voor de landbouwsector in het kader van de maatschappelijke opgaven die op ons afkomen zoals stikstof, klimaat, water en bodem. De landbouw als voedselproducent en beheerder van het landschap kan immers niet bijdragen aan doelstellingen zonder een perspectief op haar toekomst en verdienvermogen.

Door middel van het Interprovinciaal Overleg (IPO) zijn we als provincies intensief betrokken bij het proces om te komen tot een akkoord. Voor ons college is een helder perspectief voor de landbouw een cruciaal onderdeel voor het Zeeuwse gebiedsprogramma. De komende periode zullen wij dan ook benutten om te onderzoeken welke elementen uit het concept akkoord noodzakelijk zijn voor onze rol als gebiedsregisseur.

Het Kabinet is nu aan zet om met de Tweede Kamer te komen met een vervolgaanpak voor het landelijke beleid.

Wij vertrouwen erop u hiermee voldoende te hebben geïnformeerd.

Met vriendelijke groet,

Gedeputeerde Staten van Zeeland,

drs. J.M.M. Polman, Voorzitter

drs. M.C.J. Franken, Secretaris-algemeen directeur

Bijlagen:

1. Concept landbouwakkoord

Noem in uw contact met ons steeds het zaaknummer. Dit staat bovenaan deze brief.

IN BEWEGING

Concept Landbouwakkoord 2040

Disclaimer

De teksten van deze versie van een conceptakkoord zijn weliswaar in samenspraak met de deelnemende partijen aan de hoofdtafel tot stand gekomen, maar ze binden de partijen niet. Het is immers niet tot een akkoord gekomen en vanaf de start was de afspraak dat pas sprake zou zijn van een akkoord als op alle punten overeenstemming zou zijn bereikt. De inhoud geeft weer tot waar partijen zijn gekomen tot 21 juni. Op een aantal onderwerpen vonden nog intensieve gesprekken en stukkenwisselingen plaats; deze discussies zijn niet zichtbaar in het akkoord.

In Beweging - Naar een toekomstbestendige duurzame landbouw

Voor u ligt het Landbouwakkoord. Het akkoord is gesloten in én na een roerige tijd. Nog geen twee jaar geleden gingen de vlaggen in Nederland ondersteboven. De dialoog tussen overheid en boeren bestond alleen nog op papier. In oktober 2022 schreef Johan Remkes in zijn advies over de oorzaken hiervan. Dat advies ging niet alleen over stikstof, over natuur of over het verdienvermogen van de boer. Het ging ook over respectvol omgaan met elkaar. In een land waar niet alles overall kan, maar waar ook heel veel wél zou moeten kunnen. Er werd geadviseerd om een Landbouwakkoord te sluiten. Zodat overheid en de betrokken sectoren samen de route zouden uitzetten naar een toekomst die wél kan.

Het was geen eenvoudig akkoord om te sluiten. Ten eerste omdat vertrouwen te voet terugkomt en dus nog broos is. Ten tweede omdat de natuuropgaven heel groot zijn. Ten derde omdat ook de kiezer sprak. Toch vonden alle partijen dat stabiel beleid nu nodig is. Voor boeren en tuinders en de natuur. Dat betekent dat er alles aan gedaan moest worden om tot een akkoord te komen. Partijen hebben daarvoor verder gekeken dan het eigen belang.

Voordat we overgaan tot de vele pagina's tekst met afspraken die horen bij zo'n akkoord, willen we in dit eerste hoofdstuk de kern van het akkoord uiteenzetten.

DE KERN VAN ONS AKKOORD: OVERHEID, BOER, MARKT, KETEN EN CONSUMENT IN BEWEGING

Dit Landbouwakkoord richt zich op de landbouw zoals die zich tot 2040 ontwikkelt. Dit laat onverlet dat voor bepaalde specifieke beleidsdoelen eerdere jaartallen van kracht zijn. De landbouw in 2040 zal een andere zijn dan die van 2020. De kern van die verandering is dat de milieuruimte bepalend wordt voor de hoeveelheid productie die ons land kan dragen; dat is volgens ons onontkoombaar. Daarmee wordt landbouw **toekomstbestendig** en **duurzaam**. Onze boeren en tuinders zijn vakmensen die weten wat werkt op hun bedrijf en in hun omgeving. Daarom gaan we zodra dit kan over tot **doelsturing**. Dat betekent dat we boeren en tuinders in staat stellen zélf te bepalen hoe zij invulling geven aan toekomstbestendige en duurzame landbouw. Centraal in doelsturing staat de invoering van een integrale set kritische prestatie indicatoren en een **stoffenbalans**, die afrekenbaar wordt zodra dit

kan. Om tot zo'n afrekenbare stoffenbalans te komen, qua techniek en juridische mogelijkheden, zetten overheid en sector zich maximaal in. Ondernemers maken de keuzes voor aanpassing aan hun bedrijf langs een aantal ontwikkelpaden. Dit, in combinatie met afspraken over **grondgebondenheid** en de omgang met **mest**, leidt tot perspectief. Perspectief voor **blijvers** en voor **jonge boeren en tuinders**.

Bij dat perspectief hoort ook dat het aantal productierechten omlaag gaat en er minder dieren zullen zijn. Dat is een bittere pil, maar een pil die in het licht van het perspectief dat erdoor ontstaat, te slikken is. De resterende opgave voor de blijvende agrariërs is daardoor lager. **Eigen keuzes** van ondernemers staan ook hier voorop. Er ligt een palet aan maatregelen klaar om vrijwillige stoppers zo goed mogelijk te helpen bij het stoppen. In de combinatie tussen stoppers en **blijvers die in hun boerenbedrijf economisch en ecologisch in balans brengen** en maatschappelijk de doelen van natuurherstel & biodiversiteit, stikstof & klimaat en bodem & water, als ook dierenwelzijn in hun bedrijfsvoering integreren, **ligt de eerste sleutel van dit akkoord**.

De tweede sleutel is onze inzet op **beweging in de markt**. Beweging naar eerlijkere prijzen en naar **nieuwe markten**, passend bij een toekomstbestendige en duurzame landbouw én samenleving. Een solide verdienmodel ontstaat alleen wanneer boeren en tuinders van hun afnemers - zoals voedselproducenten, supermarkten en uiteindelijk de consument - een **eerlijke prijs** krijgen voor hun producten. Die eerlijke, hogere prijs voor duurzamere producten vraagt om **heldere standaarden** zodat consumenten weten wat ze kopen. Eerst in **Nederland**, maar zo snel mogelijk ook in **Europa**. Daarin bewegen afnemers maar ook de toeleveranciers en de banken. Ze dragen allemaal bij.

De **biologische landbouw** heeft laten zien dat het mogelijk is om op basis van een hogere standaard een betere prijs uit de markt te krijgen. De komende jaren zal de voortrekkersrol van de biologische landbouw op het gebied van duurzaamheid verder tot ontwikkeling (moeten) komen. In dit akkoord leggen we daarom specifieke nadruk op de verdere ontwikkeling van biologische landbouw en andere vormen van natuurinclusieve en kringlooplandbouw.

WAT BETEKENT DIT AKKOORD CONCREET VOOR BOEREN EN TUINDERS?

De valkuil is dat het al snel gaat over grote maatregel-pakketten en sectorbrede bewegingen. En over de noodzaak om afspraken te maken om onze natuur te herstellen, de klimaatproblemen aan te pakken en de waterkwaliteit te verbeteren. Dat gaat soms voorbij aan de praktijk: namelijk dat er in Nederland 50.000 individuele agrarische bedrijven zijn van ondernemers die elke dag hard werken aan de toekomst van hun bedrijf. Niet met een kwade inborst of de bedoeling het milieu te belasten. In het besef dat de beweging begint aan de keukentafel op het boerenerf, willen wij voorop zetten wat dit akkoord betekent voor onze boeren en tuinders.

We poetsen niet weg dat de verandering die boeren en tuinders zullen moeten doormaken, groot is. Boeren en tuinders hebben altijd te maken gehad met veranderingen. Dat maakt het bestaan als agrarisch ondernemer ook zo veeleisend en veelzijdig. Maar de komende jaren zal er voor iedere boer en tuinder in Nederland veel gaan veranderen. Misschien wel meer dan ooit, met name op het gebied van duurzaamheid en dierenwelzijnseisen. De overheid steunt daarbij met maatregelen en beleid en vult daar waar nodig gaten in het bestaande beleid aan. Dat ondernemers die verandering kunnen doormaken, is een groot publiek belang. Daarom spreken we in dit akkoord ook passende publieke ondersteuningspakketten af, zodat boeren en tuinders kunnen veranderen.

Dit akkoord legt geen blauwdruk op aan iedere agrarische onderneming. Het gaat er juist om dat individuele boeren en tuinders eigen keuzes maken, die passen bij hun bedrijf en hun omgeving. We schetsen daarvoor wel een aantal routes. Die bouwen voort op recent werk van de SER en de perspectieven uit het advies van de heer Remkes. We zien voor boeren twee hoofdroutes: duurzaam intensiveren en omschakelen. Deze routes sluiten elkaar niet uit. Het is ook denkbaar dat ondernemers elementen van beide hoofdroutes combineren in hun bedrijfsvoering.

DE HOOFDRUTES EN WAAR BOEREN OP KUNNEN REKENEN

A | Boeren en tuinders die doorontwikkelen: duurzaam intensiveren

Deze boeren en tuinders blijven - binnen de grenzen van het natuurlijk systeem - concurrerend produceren op de (inter)

ationale markt, met een zo hoog mogelijke productie bij een zo laag mogelijke belasting van het milieu. Bijvoorbeeld door te investeren in high tech open of gesloten systemen. In de toekomst zal er meer nadruk komen op de Europese markt. Daar ontstaat steeds meer vraag naar duurzame producten, zo is de verwachting. Maar wanneer er vanuit Nederland een ruimer aanbod van duurzame producten op de markt komt, staat daar eerst waarschijnlijk in een aantal gevallen nog onvoldoende vraag tegenover. Daarom helpen we agrarische ondernemingen bij de investeringen die nodig zijn om hun bedrijf aan te passen, zodat veranderen loont.

Ondersteuning:

- *Eén Nederlandse duurzaamheidsstandaard*, met toezeggingen over kostprijsvergoeding in de Nederlandse markt en zo snel als mogelijk ook op de Europese markt.
- *Investeringsubsidies*, om te investeren in bewezen best beschikbare technieken, waardoor emissies en de druk op het milieu afnemen.
- *Een adequaat pakket rond weerbare teelten*, om akkerbouwers te helpen ook hun bijdrages te leveren, in het bijzonder voor water.
- *Vergroting van hoogwaardige mestverwerkingscapaciteit* en subsidies voor mestverwerkingsinstallaties.
- We blijven in Europa met kracht pleiten voor erkenning van *Renure* en andere *kunstmestvervangers*.
- *Versnelde en verhoogde ambities* en toezeggingen rond de *verduurzaming van veevoer* en additieven tegen redelijke prijzen.
- *Transitieleningen* met rentekortingen van de banken voor doorontwikkende boeren, om liquiditeit en investeringsvermogen op peil te houden.
- *Uitbreiding ecosysteemdiensten* met een eerlijke beloning voor de bijdrage aan maatschappelijke prestaties, zoals landschap en natuur.

B | Boeren en tuinders die omschakelen: biologisch, MFL en/of ANLb

Het gaat hier om agrarische ondernemingen die fors extensiveren en/of nieuwe verdienmodellen ontwikkelen. Zij schakelen over naar een hogere productiestandaard of zelfs naar een biologische bedrijfsvoering (of een vergelijkbaar

hoogwaardige productiestandaard), kiezen met een flink deel van hun bedrijfsvoering voor Agrarische Natuur- en landschapsbeheer (ANLb) en/of beginnen een multifunctioneel bedrijf (MFL). Hiermee staat niet een hoge productie centraal, maar een combinatie van diensten en activiteiten waarmee een goed inkomen wordt verdiend.

Ondersteuning:

- *Eén Nederlandse duurzaamheidsstandaard*, met toezeggingen over kostprijsvergoeding in de Nederlandse markt en zo snel als mogelijk ook op de Europese markt.
- *Uitbreiding van het Actieplan biologisch*, met concrete stijging van beschikbare middelen, incl. investeringssubsidies bij omschakeling naar biologisch.
- *Inzet op nieuwe routes voor natuurinclusief boeren* door centrale en gesubsidieerde ontwikkeling van nieuwe systeeminnovaties.
- *Aanmerkelijke uitbreiding van ecosysteemdiensten* met een eerlijke en langjarige beloning voor de bijdrage aan maatschappelijke prestaties, zoals landschap en natuur. Er komt 180.000 hectare ANLb bij.
- *Inzet op ontwikkeling van nieuwe ketens*, zoals vezelproductie ('biobased' producten).
- *Stimuleren korte ketens en multifunctionele landbouw* door de tegenstrijdige regels aan te pakken, meer ruimte te geven in het ruimtelijke ordeningsbeleid en te investeren in ondersteuning van deze routes.
- *Transitieleningen* met rentekortingen van de banken voor omschakelende boeren, om liquiditeit en investeringsvermogen op peil te houden.

C | Algemene maatregelen voor boeren en tuinders in dit akkoord

Veel van de afspraken in dit akkoord zijn er voor alle boeren. We noemen de belangrijkste:

- Investeringsprogramma's in kennis- en onderwijsprogrammering rond landbouw.
- Sociaal-emotionele en technische advisering voor boeren en tuinders die in beweging komen: individueel, vrijwillig en onafhankelijk.

- Het nadrukkelijk beschikbaar houden van landbouwareaal, zodat er voldoende ruimte is voor de blijvers.
- Om jonge boeren een goede start te geven, spreken we af dat we de vestigingssteun verhogen en de fiscale voordelen van de BOR handhaven.
- In 2024: beschikbaar komen van een in Europa unieke 'verplaatsingsregeling' die agrarische ondernemers helpt die vanwege milieudruk moeten of willen verplaatsen.

IN BEWEGING NAAR EEN KLEINERE SECTOR

Dit akkoord gaat ervan uit dat de veestapel tot 2035 met zo'n 25-30 % zal krimpen als gevolg van een breed palet aan maatregelen waarbij er vrijwillige stoppers zullen zijn maar er bijvoorbeeld ook meer productierechten worden afgeroomd bij overdracht. Dit is nodig om de landbouw toekomstbestendig en duurzaam te maken.

Voor ondernemers die willen stoppen liggen daarom stoppersregelingen klaar, zodat stoppen een weloverwogen keuze is die vrijheid oplevert. Sommige boeren en tuinders hebben nu al veel moeite om een opvolger te vinden. Er kunnen ook andere redenen zijn om te stoppen, vanwege de financiële risico's of omdat boeren geen toekomst voor zichzelf in de landbouw zien. Deze stoppers maken ruimte voor de blijvers, dit akkoord ondersteunt hen daarom maximaal.

DE MARKT EN KETEN IN BEWEGING

Hiervoor benoemden we vooral wat we allemaal aan ondersteuning afspreken voor boeren die gaan bewegen. Die ondersteuning komt, zeker de komende jaren, primair van de overheid. En daarmee dus van elke Nederlander. Dat is geen permanente, houdbare lijn: het boerenbedrijf is een onderneming. De weg naar een nieuw evenwicht tussen een (meer) duurzame productie en een duurzaam verdienvermogen loopt via de markt en de keten.

We hebben met elkaar aan de akkoordtafel geproefd aan een échte beweging van de markt en van de keten. Dat gaat niet van de ene op de andere dag: uiteindelijk moet de consument meebewegen. Hetzij door minder keuze, hetzij door betere informatie. We hebben een 'nieuwe Nederlandse standaard' voor duurzaamheid afgesproken. Nog dit jaar komt er voor alle Nederlandse supermarkten en een flink deel overige afnemers één standaard waar we niet op concurreren maar

samenwerken aan verduurzaming en toekomstbestendigheid van de landbouw en ons voedsel. Ambitie is dat in 2030 80% en in 2035 100 % van de productie in Nederland en de daarop volgende bewerking, verhandeling en/of verkoop hieraan voldoet.

De markt waarvoor onze boeren en tuinders produceren is breder dan alleen Nederland. Dat zal zo blijven: in een vruchtbare delta als de onze is het logisch dat er ook voedsel, planten en bomen verbouwd worden voor mensen buiten onze landsgrenzen. Maar dat moet wel toekomstbestendig en duurzaam: geen inzet op grote volumes tegen een heel lage prijs, maar specialisatie en topkwaliteit.

Daarmee is het komen tot één duurzaamheidsstandaard voor de Nederlandse markt een heel belangrijke maar wel nog onvoldoende beweging. Er is ook een gezamenlijke, krachtige en langjarige inzet in Europa nodig. De kans op succes van het Landbouwakkoord wordt vergroot door voor de Nederlandse initiatieven EU-breed steun te zoeken en daarmee een gelijk(er) speelveld op de interne markt te maken. Want het tempo buiten Nederland is minder makkelijk te bepalen vanuit dit akkoord.

Onze boeren en tuinders verbouwen niet alleen voedsel. We verwachten dat er steeds meer vraag gaat ontstaan naar duurzame bouwmaterialen en grondstoffen. Ook de bijdrage aan de energietransitie met groen gas en wind- en zonne-energie zijn kansen voor een duurzame en economisch vitale landbouw. We zetten in op de ontwikkeling van die markten en stimuleren zoveel mogelijk Nederlandse boeren en tuinders om ook voor die markten te gaan produceren.

DE BEWEGING VOOR ECOLOGIE EN MAATSCHAPPIJ

Deze inleiding op ons akkoord begon met de belangen en perspectieven van onze boeren. Maar ook de andere kant van de medaille doet ertoe: de opbrengsten van dit akkoord voor natuur. De opgave waar we voor staan is helder: de milieudruk moet fors omlaag. Het belang van die opgave is niet alleen goed voor de natuur en klimaat. Ons land zit al jaren op slot qua economische ontwikkeling. Op de langere termijn kan dat voor vele Nederlanders flinke negatieve gevolgen hebben voor welzijn en welvaart.

We hebben daarom in dit akkoord ook de pijn genomen die het herstellen van de balans tussen ecologie en economie in de landbouw gaat opleveren. Juist doordat we er een groot pakket aan ondersteuning voor de beweging tegenover kunnen zetten. Concreet betekent dat:

- We borgen doelbereik voor de bijdrages van de landbouw aan de stikstof-, milieu-, klimaat- en wateropgaves. Daarvoor combineren we de inzet op managementmaatregelen, technische innovaties, systeeminnovaties, afspraken over mest en grondgebondenheid, grondgebruik in de gebiedsprocessen en afspraken over stoppers.
- De benodigde areaalgroei van natuur die volgt uit al vastgesteld beleid kan plaatsvinden, mede door de ruimte die ontstaat door stoppers en krimp.
- Productie van voedsel gaat met respect voor dieren.
- Biodiversiteit krijgt een flinke impuls, mede door de forse uitbreiding van ANLb en andere ecologische maatregelen als bufferstroken en groen-blauwe dooradering.

Door óók een flinke bijdrage te leveren aan de ecologische doelen, levert dit akkoord grote maatschappelijke waarde.

TER AFSLUITING

Het was geen eenvoudige opgave om dit landbouwakkoord te sluiten. Wij maakten ons daar geen zorgen over: het is logisch dat het niet makkelijk was. Er wordt te veel gedacht in een tegenstelling tussen landbouw en natuur, waar we de brug te slaan hadden naar een perspectief waarin die twee samengaan. En de partijen aan tafel hebben welbegrepen eigenbelang. Maar het akkoord vroeg om denken vanuit algemeen belang: de maatschappelijke, de economische en ecologische opgaven waar landbouw én Nederland voor staan.

Het is niet gemakkelijk om de bril van het algemeen belang op te zetten, zo ervoeren we zelf ook bij momenten. Je maakt je er niet populair mee. Want in het algemeen belang is het soms zoeken naar het natuurbelang, het economische belang of het agrarische belang. Het algemeen belang bestaat juist uit de weging van dat alles samen. De balans tussen het één en het ander. Tussen het zoet en het zuur. We nodigen u als lezer uit om ook door de bril van het algemeen belang naar dit akkoord te kijken.

Met dit akkoord beginnen we de beweging van de landbouw die naar 2040 en verder nodig is. Naar een landbouw die een duidelijke en belangrijke functie en meerwaarde heeft: als voedselproducent maar ook meer en meer als producent van biobased materiaal. Als beheerder van landschap en natuur. En als verbinder tussen mens en omgeving, tussen stad en platteland.

We hebben niet de pretentie dat dit akkoord een sluitende blauwdruk biedt voor alle vraagstukken die tot 2040 op ons afkomen. Er zullen dingen gebeuren die de afspraken in dit akkoord in een ander daglicht stellen of om bijsturing vragen. Daarom komen we ook met afspraken hoe we in de toekomst met elkaar omgaan. We zullen elkaar, boeren en tuinders, overheid en samenleving, vast moeten houden om samen de ecologische en economische doelen te bereiken. We houden elkaar bij de les of de doelen gehaald worden. Dat gesprek zullen we blijven voeren, dit akkoord vormt daar de basis voor.

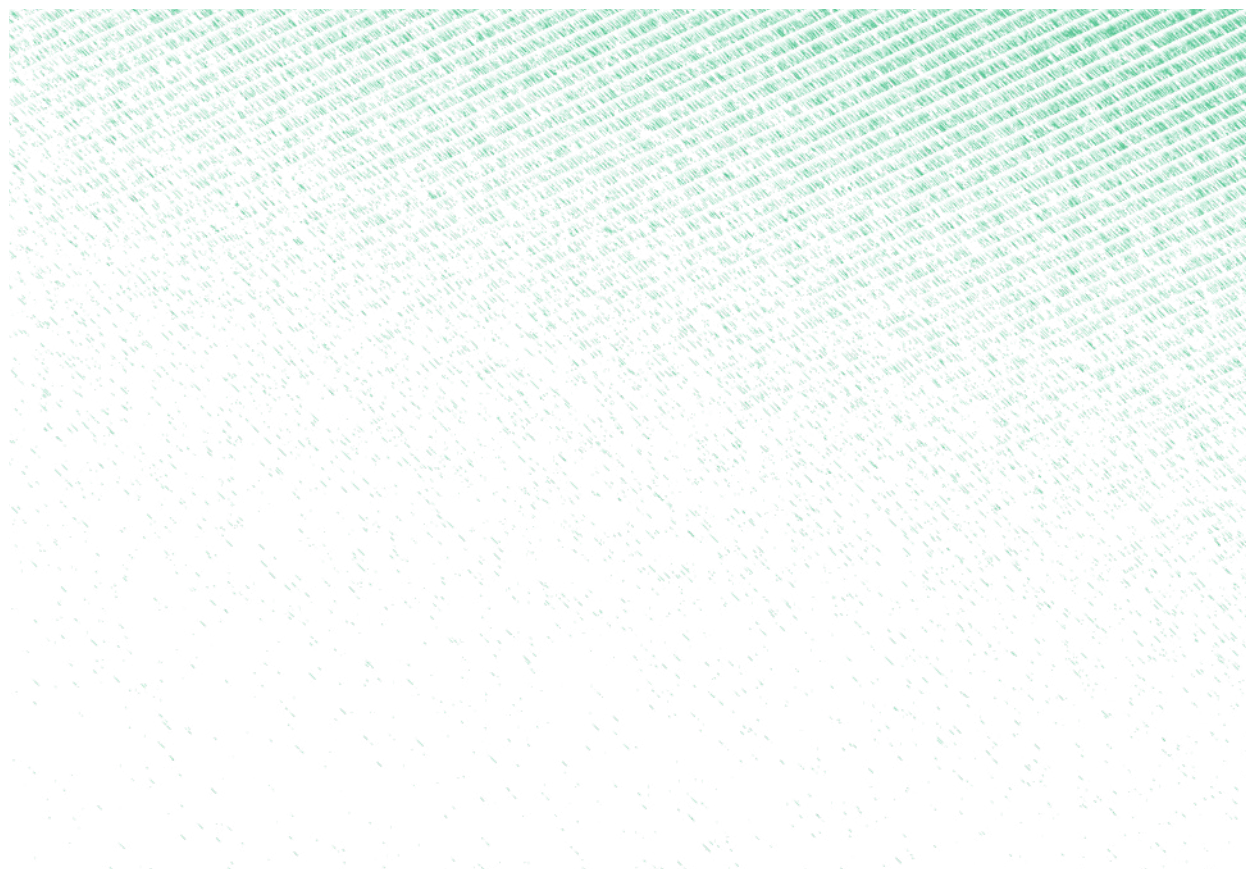
De akkoordpartijen

INHOUDSOPGAVE

	In Beweging - Naar een toekomstbestendige duurzame landbouw	2
DEEL 1	In beweging: afspraken voor de toekomst van de land- en tuinbouw	9
Hoofdstuk 1	Perspectief landbouw 2040: in beweging naar een toekomstbestendige en duurzame landbouw	10
Hoofdstuk 2	De beweging begint op het boerenerf	14
	2.1 De boer aan het stuur: invoering van een systeem van doelsturing	15
	2.2 Waar je op kunt rekenen: de borging van technieken	16
	2.3 Onafhankelijke advisering en sociale begeleiding voor boeren en tuinders	17
Hoofdstuk 3	Naar een nieuwe standaard in keten en markt	19
	3.1 Ambitie 2040	20
	3.2 Situatie 2023	20
	3.3 De weg naar 2040	21
	3.4 Een gezamenlijke agenda	24
Hoofdstuk 4	Wat hebben boeren en tuinders nodig?	26
	4.1 Grond	27
	4.2 Innovatieve oplossingen en kennis voor de toekomst	30
	4.3 Publieke waardering voor ecosysteemdiensten: hoe we boeren belonen voor hun bijdrage	33
	4.4 Financiering en bedrijfsopvolging: verbeteren toegang tot kapitaal en bedrijfsopvolging	34
	4.5 Zoetwater: beschikbaarheid en gebruik	37
Hoofdstuk 5	Bodem, mest en gewasbescherming	39
	5.1 Bodem en mest: naar waardevolle grondstof voor een vruchtbare bodem	40
	5.2 Weerbare teelten en gezonde planten	43
Hoofdstuk 6	Oplossingen en uitdagingen in de gebieden: afspraken voor natuur, klimaat, milieu en water met perspectief voor blijvende boeren en tuinders	46
Hoofdstuk 7	In beweging: hoe gaan we de doelen bereiken?	52
	7.1 De route naar verdienvermogen voor onze boeren	53
	7.2 De land- en tuinbouw en de verbinding met de maatschappij	57
	7.3 Bijdrage aan klimaat, natuur, water en milieu	58
Hoofdstuk 8	Het gesprek tussen sector, overheid en samenleving	65
	8.1 De Landbouwtafel	66
	8.2 Het secretariaat	67
	8.3 Uitvoering in de praktijk van de verschillende sectoren	67
	8.4 Werken aan herstel van vertrouwen	68
	8.5 De dialoog met de samenleving	68

INHOUDSOPGAVE

Hoofdstuk 9	Uitvoeringsprogramma, monitoring en borging	69
	9.1 De afspraken als richtsnoer voor langdurig herstel van vertrouwen	70
	9.2 Uitvoeringsagenda	70
	9.3 Monitoring	70
	9.4 Borging	71
	9.5 Specifieke afspraken over economische borging – niemand is gehouden aan het onmogelijke	71
DEEL 2	Sectorspecifieke afspraken	73
	1. De biologische sector	74
	2. Akkerbouw, vollegrondsgroenten en bollenteelt	76
	3. (Glas)Tuinbouw en sierteelt	78
	4. Melkvee- en kalverhouderij	80
	5. Multifunctionele landbouw, korte ketens en kleine sectoren	81
	6. Pluimveehouderij	83
	7. Varkenshouderij	84

DEEL 1

**IN BEWEGING:
AFSPRAKEN VOOR DE
TOEKOMST VAN DE
LAND- EN TUINBOUW**

1

Perspectief landbouw 2040: in beweging naar een toekomstbestendige en duurzame landbouw

Zo tussen 2000 en 2005 raakte olie als energiebron uit de gratie. Oorlog in het Midden-Oosten en groeiend zicht op de nadelige effecten van olie als brandstof deden de zoektocht naar alternatieve bronnen van energie fors groeien. Eén van de hoopgevende alternatieven: algen. Grootschalige investeringsprogramma's van onder andere oliereuzen en veel wetenschappelijke aandacht waren het gevolg, met een groot vertrouwen: dit wordt de nieuwe olie.

In 2023 weten we: zo ging het niet. Er bleken allerlei productietechnische hobbels te zijn. Algen bleken níet de nieuwe olie. We rijden inmiddels in een snelgroeiende vloot van elektrische auto's. Tegelijkertijd bieden algen wel veel potentie als bron van eiwitten, als grondstof voor medicijnen en andere voedseltechnische toepassingen¹. Kortom: de voorspellingen zijn niet uitgekomen, er is wel onverwachte bijvangst ontstaan.

Wat leert ons dit? Dat het vastklikken van een vastomlijnd perspectief op hoe de Nederlandse landbouwers in 2040 hun geld verdienen, niet zo zinvol is. Markten zijn continu in beweging en die beweging, op schaal van Nederland en Europa, laat zich niet temmen. Dus wat in 2023 kansrijk lijkt, kan dat in 20230 al niet meer zijn, laat staan 2040.

Perspectief zal dus veel meer moeten gaan om basiskennissen van de landbouw, en met name op het vergroten van flexibiliteit in de sector. Want duidelijk is: de manier waarop we voedsel en andere land- en tuinbouwproducten produceren, en de milieudruk die dat oplevert, gáán veranderen. En dat is alleen maar goed.

KRINGLOOPLANDBOUW CENTRAAL VOOR PERSPECTIEF

Om deze reden stellen we het begrip kringlooplandbouw centraal. 'Kringlooplandbouw' is de levensvatbare koers voor de toekomst van de Nederlandse landbouw. In 2040 heeft de Nederlandse landbouw zich ontwikkeld tot een natuurinclusief, regeneratief (de bodem herstellend), kringlooplandbouwvoedselsysteem, met een rijke biodiversiteit aan bodemleven, planten, insecten en boerenlandvogels. Een landbouw die past in een aantrekkelijk landschap met frisse lucht, schoon en voldoende water, gezonde producten en gezond vee. De bodem functioneert optimaal en de kwaliteit blijft zo hoog mogelijk voor volgende generaties. Boeren

werken op basis van uitgekende bouwplannen, met grondbewerking en machines afgestemd op bodemsamenstelling, lokale omstandigheden en (te verwachten) weersinvloeden. Dit betekent bijvoorbeeld: veel permanent grasland, rust-, vang- en eiwitgewassen, meng- en strokenteelt, akkerlandenbeheer en samenwerking tussen veehouders en akkerbouwers.

Vanuit dat principe van kringlooplandbouw als leidmotief, zullen we in 2040 in Nederland een nog diverser palet aan land- en tuinbouwbedrijven hebben dan in 2023. Als geen andere agrarische sector in de wereld, heeft de Nederlandse land- en tuinbouw de uitgangspositie om 'kringlooplandbouw' tot een groot succes te maken. We zijn een vruchtbare delta, we hebben de kennis, de kennispartners, goed opgeleide boeren en tuinders, de nabijheid van een grote Noordwest Europese voedselmarkt én de aanwezigheid van flinke (maak)industriële clusters met ieder eigen flinke verduurzamingsambities, waardoor het sluiten van kringlopen tussen sectoren haalbaarder wordt.

WAT KUNNEN WE DAN WEL ZEGGEN OVER HOE DE LANDBOUW ER IN 2040 UITZIET?

Het is voor iedereen helder dat de culturele en landschappelijke waarde van landbouw in Nederland enorm groot is en blijft. Koeien blijven dus ook in 2040 buiten lopen. Grote oppervlakten grasland blijven behouden, mede dankzij de in dit akkoord afgesproken grasland-normen. Sterker nog: onze verwachting is dat er meer gras komt en minder maïs. De samenstelling van de sector zal diverser worden, waarbij het aandeel biologisch gaat groeien. De grenzen tussen landbouw en natuur zullen op veel plekken vervagen. Het aandeel van de akkerbouw gaat naar verwachting groeien: de groei van biobased materialen is van groot belang voor de ambities rond duurzaamheid in de breedte van de samenleving, net als de verdere groei van plantaardige eiwitten als onderdeel van ons dieet.

Als gevolg van stoppers ontstaat ruimte voor extensivering en komt de ruimte die stoppers bieden daadwerkelijk ten goede aan de blijvers. Omdat we in dit akkoord afspraken maken met banken over financieringsarrangementen met rentekortingen voor verduurzamende bedrijven, brengen we deze extensivering ook financieel binnen bereik.

¹ VK, 13-5-2023, Algen zou de ideale biobrandstof worden. Waarom werd het niks? Maarten Keulemans

HOE ZIET HET BOERENBEDRIJF ER IN 2040 UIT?

Familiebedrijven zullen, ondanks de schaalvergroting in hectares, nog steeds de dominante vorm zijn. Met de groei van het aantal markten en ketens zal de diversiteit toenemen. Boeren en tuinders zullen hun bedrijven langs de in dit akkoord geschetste ontwikkelpaden ontwikkelen. Dit is ook cruciaal voor de kringlooplandbouw, om zoveel mogelijk reststromen en deelproducten in ketens te kunnen verwaarden. Dit betekent dat op gebiedsschaal samenwerking tussen boeren nog sterker wordt en dat zij keuzes in bedrijfsvoering op elkaar zullen afstemmen. We zien die trend nu al sterk toenemen, bijv. in de vorming van collectieven in de omgang met de stikstofuitdagingen. Die samenwerking is de nieuwe norm in 2040.

Er zullen bedrijven zijn die een ander systeem hebben gevonden voor duurzame productie en andere verdienmodellen, zoals het opzetten van korte ketens. Er zal een veelvoud aan biologische bedrijven zijn, we verwachten dat de groeiende vraag en aanbod van biologische producten past bij de bewuste en geïnformeerde consument en de aanscherpende maatschappelijke ecologische- en dierenwelzijnseisen. Er zullen ook meer bedrijven zijn die meerdere vormen van inkomsten hebben. Met naast het inkomen uit de landbouwactiviteiten ook inkomsten uit maatschappelijke dienstverlening zoals recreatie, zorg en educatie. Maar ook de zorg voor landschap, natuur en waterberging zijn diensten die onderdeel uitmaken van het verdienmodel.

Er zullen veel meer dan nu technologisch geavanceerde bedrijven zijn waarbij robotisering en menselijke arbeid hand in hand gaan. Of dat nu gaat over precisielandbouw, robotisering en werken aan weerbare teelten in de akker- en tuinbouw of om technische innovaties in stallen en de aanwezigheid van real-time meet- en sensorinstrumenten in vee: de boer(in) zal een technisch goed geschoolde en vaardige professional zijn.

Doelsturing staat op ieder erf centraal: de milieuruimte zal op weg naar 2040 en daarna stapsgewijs blijven krimpen, om doelstellingen in 2050 bereikbaar te maken en de sector tegelijkertijd de kans te geven zich aan te passen. Dat betekent dat in de stal en in het weiland volop sensors te vinden zijn, akkerbouwers drones en satellietbeelden gebruiken voor zicht op hun akkers en de ondernemer een flink deel van zijn tijd doorbrengt achter beeldschermen: hetzij buiten in het veld, hetzij binnen in het technische hart van de boerderij.

Kringlopen sluiten zich zoveel mogelijk op de schaal van het bedrijf en het gebied. Samenwerking in gebieden wordt

belangrijker. Mest gaat óf naar de eigen grond, óf naar een verwerker die daar met zijn monovergistinginstallatie als leverancier van biogas een deel van zijn/haar inkomen mee genereert. En mest kan natuurlijk ook naar een akkerbouwer gaan. Door de krimp van het aantal dieren wordt dierlijke mest steeds meer een waardevol goed dat wat oplevert en geen kostenpost meer vormt waar je vanaf moet.

De boer en tuinder zal zich, nog meer dan nu, periodiek bijscholen. Kennis over innovaties en techniek wordt natuurlijk vanuit ketenpartners gedeeld, maar de boer neemt hier ook eigenstandig op eigen initiatief kennis van. De in dit akkoord overeengekomen bijdrages aan onderwijs en onderzoek, met regionale praktijkboerderijen, gaan daar sterk aan bijdragen. Ook de collectieven in gebieden gaan helpen: niet iedere boer hoeft alles te weten, specialisatie en taakverdeling tussen boeren gaat helpen om innovatie en technische vooruitgang behapbaar te houden.

Onvermijdelijk gaat ook de organisatiegraad van de sectoren omhoog en komt er dus ééruzijds veel individuele vrijheid om je bedrijf in te richten zoals je wilt door doelsturing, maar anderzijds is om doelen te halen soms ook schaal nodig. Daarmee is het in 2040 ook zo dat sectoren zélf, bij meerderheid, bindende beslissingen kunnen nemen over collectieve aanpassingen in bedrijfsvoering, bijvoorbeeld rond het gebruik van voer, de inrichting van teeltplannen en/of innovaties die schaal nodig hebben om haalbaar te worden.

WAT WETEN WE OVER DE MARKT EN DE KETEN?

De markt waar Nederlandse boeren en tuinders voor produceren wordt meer gericht op Europa: onze vruchtbare delta heeft de verantwoordelijkheid om te helpen ook andere landen in onze regio te voeden. Ook internationaal blijven we toonaangevend, maar vooral op het gebied van kennis over duurzame productie, veredeling en uitgangsmaterialen. We blijven kennis en kunde exporteren om de wereld te voeden: innovaties in producten, kennis over hoe te verduurzamen en ondersteunende techniek en digitalisering. Zodat we als wereld duurzamer kunnen worden.

De keten is meer dan in 2023 een echte keten van bedrijven die samenwerken en elkaar helpen. Geen keten dus waarin de boer het laagste punt is. Maar een keten waarin zowel de toeleverende bedrijven, veevoederleveranciers en techniekbedrijven als de boer een goede boterham verdienen. De afspraken uit dit akkoord helpen daarbij: onafhankelijk toezicht op margeverdelingen in de keten, met

mogelijkheden daarop in te grijpen, garanderen eerlijkheid. En tegelijkertijd: ondernemers lopen altijd risico en er zullen altijd boeren zijn die het beter doen dan hun concurrenten. Daarmee krijgt dus niet iedere boer 'garantie voor een fatsoenlijk inkomen', maar scheppen we de randvoorwaarden voor ruimte voor ondernemerschap.

Wat betekent dit in de praktijk? Door de sterkere krachtenbundeling van boeren, in gebieden en in hun sectoren, krijgen ze meer positie in de keten. Door publieke subsidies voor innovatie, meer dan in het verleden, worden de onrendabele elementen van de ontwikkeling van techniek die nodig is voor verduurzaming en kwaliteitsverhoging, niet bij de boer neergelegd. En betalen afnemers een redelijke meerprijs voor producten die een hogere kwaliteit en duurzaamheid hebben. Daarmee kan de goed presterende boer, mits er markt blijft voor zijn of haar productie, rekenen op een fatsoenlijke vergoeding voor producten.

Ook de rol van de toekomstige consument is belangrijk. Een consument die veel meer zicht heeft op het boerenbedrijf versterkt de verbinding tussen stedeling en platteland. Door onderwijs, door labeling en transparantie in de supermarkt en door geregelde campagnes van overheid en sectoren samen neemt de kennis van en betrokkenheid bij landbouwproductie toe. En een consument die ook burger is waardeert de inspanning van boeren voor de manier waarop de land- en tuinbouw produceert en bijdraagt aan de maatschappij.

SPECIFIEKE AANDACHT VOOR DE DOORONTWIKKELING VAN BIOLOGISCHE LANDBOUW

Als erkende wegbereider van verduurzaming van de landbouw kan de biologische landbouw voorop blijven lopen en tegelijk een goed verdienmodel bieden voor de boer. Met het Actieplan 'Groei van de biologische productie en consumptie' heeft de Rijksoverheid de ambitie neergezet te willen groeien naar 15% biologisch landbouwareaal in 2030. Om te zorgen dat de marktontwikkeling de areaalontwikkeling ondersteunt en ondernemers ook in staat worden gesteld om te schakelen of door te groeien in bio, erkennen we de biologische landbouw als koploper in kringlooplandbouw en als voorbeeld van natuurinclusieve landbouw.

HOE STAAT DE RELATIE TUSSEN OVERHEID EN SECTOR ERBIJ IN 2040?

Dat de relatie tussen overheid en sector beter wordt, toont dit akkoord aan. Op dit hernieuwde gesprek en deze verbinding bouwen we voort: we maken afspraken over samenwerking tussen overheid en sector en het samen dragen van verantwoordelijkheid. Die relatie is er overigens niet alleen één van gesprek en verbinding. Ook in termen van toezicht en handhaving heeft de overheid de sector veel te veel verwaarloosd. Dat is niet goed voor de natuur, maar zeker ook niet voor de producenten die wél meewillen. Een werkend systeem van toezicht en handhaving, op punten geholpen door de relevante datainzichten die boeren in hun eigen bedrijf hebben, is daarom een cruciaal onderdeel van de relatie tussen overheid en boeren in 2040.

KORT EN GOED: HET PERSPECTIEF VOOR 2040:

- Boeren die kwalitatief hoogwaardig en duurzaam produceren, met kringlooplandbouw als leidend motief voor innovatie, ontwikkeling en investeringen. Vakkundige boeren, die technisch en ecologisch vakmanschap hebben, daarbij geholpen door impulsen vanuit het onderwijs.
- Boeren die boeren in balans met een steeds kleiner wordende milieuruimte.
- Boeren die veel te kiezen hebben: door doelsturing en door vele routes naar een vruchtbaar boerenbedrijf, langs ontwikkelpaden van zowel doorontwikkeling (primaire productie centraal, schaal en techniek als sleutels) als omschakeling (biologisch, maximaal duurzaam, korte keten en/of multifunctioneel). Daarbij gaan er náást deze transitiepaden ook markten bij komen: groei van biobased in zowel grondstoffen voor bouw als voor voedsel/medicijnen.
- Sectoren die sterker georganiseerd zijn met meer collectiviteit in keuzes, op gebiedsschaal en op sectoraal niveau.
- Met markten die eerlijke en rechtvaardige prijzen betalen, maar waarbij het beroep op ondernemerschap onverminderd groot is.

2

De beweging begint op het boerenerf

De beweging begint op het boeren erf

Iedere Nederlandse agrarische ondernemer staat de komende jaren voor belangrijke keuzes voor de ontwikkeling van zijn of haar bedrijf. Het is kiezen voor innovatie, extensivering, omschakeling, verbreding, verplaatsing of stoppen. De uiteindelijke keuze hangt af van de omgeving van het bedrijf, de huidige bedrijfsvoering en natuurlijk de persoonlijke omstandigheden van de ondernemer zelf.

De akkoordpartijen vinden het van groot belang dat de boer en tuinder zoveel mogelijk zelf kan beslissen hoe hij/zij vormgeeft aan de eigen onderneming.

2.1 DE BOER AAN HET STUUR: INVOERING VAN EEN SYSTEEM VAN DOELSTURING

Op dit moment stuurt de overheid – ook noodgedwongen – primair met middelvoorschriften en forfaitaire bepalingen. Dit drukt ondernemers in een keurslijf waardoor de ruimte om vanuit bedrijfsspecifieke keuzes te ondernemen, te concurreren en een gezond bedrijf te leiden beperkt wordt. De akkoordpartijen onderschrijven het belang van de omslag naar een bedrijfsgericht doelsturingssysteem.

Doelsturing biedt meerdere voordelen. Het zet het bereiken van milieudoelen centraal, het is motiverender voor de ondernemer en het heeft de potentie om (integraal) duidelijkheid te verschaffen over waar een gebied/bedrijf naartoe moet bewegen en waar ontwikkelruimte is. Zo worden ondernemers aan het stuur gezet.

Om doelsturing te laten slagen, moeten de doelen door de overheid worden vastgesteld. De doelen worden gekoppeld aan kritische prestatie indicatoren (kpi's), met waar mogelijk of nodig onderscheid tussen landelijke doelen en gebiedsgerichte en bedrijfsgerichte doelen. Daarbij moet breed worden gekeken: zowel stikstof, klimaat, waterlucht- en bodemkwaliteit, dierenwelzijn en biodiversiteit moeten meegenomen worden. Die integrale benadering is essentieel om afwenteling naar andere doelen en thema's in het vizier te houden. Voor wat betreft waterkwaliteit kan doelsturing pas aan de orde zijn nadat de uitvoering van de KRW-maatregelen is afgerond.

Om doelsturing praktisch mogelijk te maken, moeten boeren een instrument hebben om inzicht van prestaties op doelen aan te tonen. Daarom werken we toe naar een Afrekenbare Stoffenbalans (ASB). Een ASB kan op middellange termijn emissies van ammoniak en broeikasgassen op bedrijfsniveau reguleren, op voorwaarde dat betrouwbare data beschikbaar en geborgd zijn, waardoor handhaving mogelijk is. Een

stoffenbalans kan goed in samenhang met een systeem van kpi's worden ingevoerd.

Doelsturing leidt tot doelbereik, doordat boeren worden gestimuleerd om hun bedrijfsvoering aan te passen. We verwachten dat dit leidt tot effecten op de uitstoot van ammoniak en broeikasgassen, op de waterkwaliteit en op de biodiversiteit. We zien voor ons dat een boer/tuinder voor de invulling van doelsturing tenminste kan kiezen uit onderstaande concrete maatregelen:

- ▮ Veevoermaatregelen, zoals een lagere hoeveelheid ruweiwit en het toevoegen van additieven;
- ▮ Verhoging van het gemiddelde aantal uren beweiding van melkvee;
- ▮ Efficiëntere of emissiearme mesttoediening;
- ▮ Toename van de teelt van vezel-, vang- en rustgewassen;
- ▮ Investerings op basis van best beschikbare technieken;
- ▮ Aanleg van landschapselementen en uitbreiding natuur- en landschapsbeheer.

Het kabinet zegt toe dat de overgang naar doelsturing een niet-vrijblijvend, geborgd proces is. Zodra sturen op doelen gebeurt, kunnen de geldende middelvoorschriften worden afgebouwd. Bedrijfsgerichte doelsturing wordt vanaf 2024 in onderdelen gefaseerd en per thema, zoals klimaat, stikstof, water geïmplementeerd.

De partijen spreken het volgende af:

- ✓ We werken samen de implementatie voor de verschillende thema's en niveaus van stimulerende en 'afrekenbare' doelsturing uit. We bouwen daarbij go/no go-momenten in. Het implementatieplan is uiterlijk Q4 2023 gereed.
- ✓ We starten komende jaren met het op basis van kpi's benchmarken, monitoren en stimuleren/belonen van ondernemers. Voor prestaties die boeren leveren die boven de wettelijke norm uitstijgen, worden zij beloond door de markt en/of de overheid.
- ✓ Bij het bepalen van kpi's wordt aangesloten bij bestaande private en publieke initiatieven als de biodiversiteitsmonitoren melkveehouderij en akkerbouw, de set kpi's voor kringlooplandbouw en de kringloopwijzer. De kpi's voor de biologische sector kunnen afwijken.
- ✓ In de periode tot 2030 werken we toe naar een volledig functionerende Afrekenbare Stoffenbalans (ASB) op bedrijfsniveau, die de mineralenstromen van en

De beweging begint op het boeren erf

naar de boerderij in kaart brengt en het boerenbedrijf afreken op het resultaat, dat wil zeggen het verschil tussen aan- en afvoer. Zie voor de afspraken over de ASB en mest en grondgebondenheid hoofdstuk 5.

- ✓ Voor de langere termijn streven we naar vergunningverlening voor boeren en tuinders ten aanzien van bouw-, milieu- en natuurbeschermingswetvergunningen op basis van verplichte bedrijfsdoelstellingen vertaald in kpi's aangaande bodem, klimaat, ammoniak, fijnstof en geur.
- ✓ Als gestelde afrekenbare doelen niet binnen de afgesproken termijn worden gerealiseerd, volgen generieke of sectorale maatregelen, vertaald naar bedrijfsniveau om het doelbereik zeker te stellen. Dit wordt op verschillende ijkmomenten per type emissie gemonitord. De ondernemers die de doelen gehaald hebben, worden hierbij ontzien.
- ✓ Het kabinet gaat de inspanningsverplichting aan om in Europa voldoende ruimte te krijgen om de omslag naar doelsturing te maken.
- ✓ Het beschikbare budget voor ontwikkelen en uitrollen van kpi's, stoffenbalans, systemen voor meten en monitoren is opgenomen in de financiële tabel van dit akkoord.

De ontwikkeling van doelsturing is met onzekerheden omgeven. Om bedrijfsgerichte, afrekenbare doelsturing mogelijk te maken, moet aan een aantal randvoorwaarden worden voldaan:

1. **Robuust en handhaafbaar meet- en monitoringssysteem.** De robuustheid hangt af van de beoogde sturingsmechanismen. Er is urgentie om (real time) metingen in stallen te realiseren, met aparte regels voor open stalsystemen. Hetzelfde geldt voor meet- en monitoringssystemen in de plantaardige sectoren met betrekking tot waterkwaliteit, gewasbescherming en meststoffen. Uiteindelijke doel is dat na invoering, boer/tuinder, omgevingsdienst en beleidsmakers kunnen zien hoe hoog de emissie c.q. de concentratie in een gebied is en zo nodig verbetermaatregelen kunnen nemen. Het systeem moet nauwkeurig, geborgd en handhaafbaar zijn.
2. **Aanpassing van wet- en regelgeving,** passend binnen Europese beleids- en regelgevingskaders. Hier gaat een analyse aan vooraf.

3. **Private en publieke landelijke generieke monitoring moet worden geharmoniseerd,** waaraan certificering kan worden gekoppeld. Wanneer aangesloten wordt bij bestaande private systemen om afrekenbaarheid te borgen, moeten data die voor toezicht nodig zijn toegankelijk worden voor derde partijen/de overheid. Dit vermindert ook de administratieve lasten voor de sector en de overheid.

2.2 WAAR JE OP KUNT REKENEN: DE BORGING VAN TECHNIKEN

'De boer aan het stuur' betekent dat boeren en tuinders keuzes moeten kunnen maken met welke technieken zij de gestelde doelen willen gaan realiseren. Concreet gaat dit over het weten welke stalsystemen, managementmaatregelen, voermaatregelen, gewasbescherming en andere technieken een ondernemer kan gaan toepassen. Om die keuzes verantwoord te kunnen maken, moet juridische zekerheid bestaan over de mate waarin de opbrengsten van die technieken 'meetellen' voor doelbereik. Op het moment dat een systeem van volledig meten/monitoren en doelsturing operationeel is, moet dit systeem van feitelijke realisatie als borging van techniek kunnen gelden. Tot dat moment is de ondernemer afhankelijk van een (forfaitair) systeem van scores die aan technische oplossingen worden toegekend. Deze scores moeten dan hard en betrouwbaar zijn.

Voor meer doelsturing in de plantaardige teelten is van belang dat in 2024 de Milieu Indicator Gewasbescherming (MIG) beschikbaar is. Deze kan boeren helpen bij het maken van keuzen om de milieubelasting in hun teelt te reduceren. Met de MIG kunnen boeren en tuinders, samen met hun adviseurs en ketenpartijen, de milieubelasting van de door hen gebruikte gewasbeschermingsmiddelen eenvoudig in beeld brengen en vervolgens verlagen. Belangrijk onderdeel van het gebruik van de MIG is de koppeling met bestaande certificeringsschema's en met dataregistratiesystemen.

Uit onderzoek en jurisprudentie is gebleken dat de Rav-factoren voor veehouderij, die primair bedoeld zijn voor de milieuregelgeving, op zichzelf onvoldoende zijn om significant negatieve effecten op nabijgelegen beschermde natuurgebieden uit te kunnen sluiten in het kader van de Wnb-toestemmingsverlening. Daarom is het op dit moment in bijna alle gevallen nodig om een passende beoordeling op te stellen waarin een aanvullende onderbouwing wordt gegeven.

De beweging begint op het boeren erf

Hierover spreken we het volgende af:

- ✓ De overheid (Rijk en provincies) en de sector starten met onmiddellijke ingang met het zekerstellen van de borging van techniek, zodat er juridische zekerheid komt over de mate waarin de opbrengst van een techniek 'meetelt' voor doelbereik. Hiervoor volgen zij een gefaseerde aanpak. Dit gebeurt in drie fases:

FASE 1 Korte termijn (2023). In de passende beoordeling worden zoveel mogelijk stalsystemen (Rav) en voer- en managementmaatregelen samen gewogen. Er wordt een handreiking opgesteld die handvatten biedt aan agrarische ondernemers en bevoegd gezag ten behoeve van het opstellen van de passende beoordeling. LNV werkt momenteel deze handreiking met betrokken stakeholders (IenW, medeoverheden en sector) uit.

FASE 2 Middellange termijn (2023 en 2024). De Rav-systematiek blijft in elk geval de komende jaren van belang bij vergunningsverlening in het kader van de Wet natuurbescherming. Daarbij willen we zo snel mogelijk toe naar een gestandaardiseerde vorm van het toekennen van natuurvergunningen. Bezien moet worden of bijvoorbeeld het vooraf inbouwen van een veiligheidsmarge, aangevuld met permanente monitoring een oplossing kan bieden.

FASE 3 Lange termijn (zo snel mogelijk, maar naar verwachting vanaf 2025): we werken toe naar een vervangende systematiek voor de regulering van emissies op basis van doelvoorschriften (inclusief de stalbeoordelingsprocedure) op bedrijfsniveau, waarin gefaseerd ook real time gemeten emissies een rol spelen.

In deze fases wordt ook direct meegenomen dat nieuwe innovaties in de biologische en natuurinclusieve land- en tuinbouw als systeeminnovatie worden geborgd. In het bijzonder geldt dit voor de BioMonitor, een variant van de stoffenbalans die gebaseerd is op de biologische wet- en regelgeving en -bedrijfspraktijk.

Zekerheid van investeringen

Als bedrijven investeringen doen ten behoeve van verduurzaming, moeten zij daar ook op kunnen rekenen. Het voorkomen van investeringen die geen meerwaarde blijken te hebben voor reductie van emissies of verbeteren van dierenwelzijn is voor sector én overheid belangrijk. Partijen vinden het belangrijk dat fabrikanten van stalsystemen of andere innovaties garantie bieden op de prestaties van hun systemen mits deze naar behoren worden toegepast, waarmee het risico komt te liggen daar waar dit het meest

passend is. Namelijk bij de partij die hiervoor een oplossing kan bieden doordat zij de techniek ontwikkelen. Partijen spreken af een analyse uit te werken hoe de risicoverdeling bij innovaties in de praktijk vorm krijgt, zodat op basis hiervan nadere (financiële) afspraken kunnen worden gemaakt (bijvoorbeeld over aanpassing van leveringsvoorwaarden van systemen).

Voor specifieke risico's in de markt geldt het ondernemersrisico. Voor gevallen waar dit niet van toepassing kan zijn, treffen we een voorziening voor calamiteiten voortkomend uit de transitie van de landbouwsector.

We spreken het volgende af:

- ✓ We verminderen de risico's ten aanzien van de transitie door ervoor te zorgen dat er weer vergunningen op grond van de wet Natuurbescherming afgegeven kunnen worden. Daarvoor is onder meer nodig dat emissiereductie kan worden aangetoond en op termijn naar borging door real time meten (outcome) wordt overgestapt.
- ✓ Er zal een voorziening voor calamiteiten getroffen worden voortkomend uit de transitie van de landbouwsector, voor gevallen waarin ondernemersrisico's niet meer van toepassing zijn.

2.3 ONAFHANKELIJKE ADVISERING EN SOCIALE BEGELEIDING VOOR BOEREN EN TUINDERS

De boer aan het stuur gaat uit van het principe dat verandering begint op het boeren erf, aan de keukentafel. Daar zit dus een groot deel van de veranderkracht. De beslissingen die boeren en tuinders dagelijks nemen bepalen de koers van de sector. Daarom moet het stuur voor die verandering ook in handen van boeren liggen. De ondernemer zal op basis van zijn of haar situatie keuzes gaan maken die passen bij de toekomst. Het maken van deze beslissingen vergt kennis en overzicht over wat de huidige situatie is en wat de mogelijkheden zijn.

Het gaat daarbij vaak om ingrijpende beslissingen die ook invloed hebben op de ondernemers en het gezin. Daarom is het nodig dat er persoonlijke steun beschikbaar komt waar boeren en tuinders een beroep op kunnen doen. Beschikbare instrumenten (zoals de SABE-regeling) gaan over de zakelijk kant, maar bieden niet die persoonlijke steun. Een mogelijke invulling is het plan 'Boerenperspectief' van veertig agrarische collectieven (BoerenNatuur), De Plaatsen, WIJ.land en de Transitiecoalitie Voedsel om iedere individuele ondernemer die dit wil in de transitie bij te staan met sociale en

De beweging begint op het boeren erf

psychologische ondersteuning. Het plan Boerenperspectief bestaat uit 2 pijlers: de keukentafel en een netwerkstructuur. Deze netwerkstructuur wordt opgebouwd uit bestaande boeren-netwerken, collectieven en bijvoorbeeld regionale afdelingen van LTO, Biohuis en NAJK.

Daarover maken we de volgende afspraken:

- ✓ Boeren en tuinders krijgen toegang tot meerjarige onafhankelijke begeleiding, persoonlijke coaching en/of advies. De persoonlijke coaching en/of advies wordt uitgevoerd door een onafhankelijke partij. Niet door ketenpartijen of overheden.
- ✓ Elke agrariër kan daarvoor persoonlijk aanspraak maken op een aantal uren begeleiding en/of vouchers voor persoonlijk advies.
- ✓ Voor de bedrijfsmatige advisering en ondersteuning zullen we zoveel mogelijk de huidige instrumenten en initiatieven uitbreiden. De daarvoor beschikbare middelen zijn opgenomen in de financiële tabel.

3

Naar een nieuwe standaard in keten en markt

Naar een nieuwe standaard in keten en markt

Door jarenlange samenwerking tussen alle ketenpartijen is een ijzersterke Nederlandse agrifoodsector ontstaan. Binnen en buiten ons land staat de sector bekend vanwege de hoge kwaliteit van landbouwgoederen en de efficiënte en innovatieve productiemethodes. Het is de ambitie van dit akkoord om ook uit te groeien tot internationaal koploper op het gebied van duurzaamheid en dierenwelzijn.

3.1 AMBITIE 2040

Duurzaam werken met een goed verdienmodel en perspectief voor alle partijen in de keten is ook in 2040 de norm. De overheid stelt heldere kaders, biedt ruimte voor ondernemerschap en innovatie en ondersteunt de transitie door een lange termijnperspectief en inzet op een gelijk Europees speelveld. Het resultaat is een duurzaam producerende sector in een duurzame omgeving. Mede als gevolg hiervan herstelt de biodiversiteit, is de waterkwaliteit op orde en opereert de sector binnen de grenzen van de klimaatdoelen.

Door de sterke verwevenheid met kennisinstellingen en een duidelijke marktoriëntatie produceert de agri-foodsector niet alleen duurzaam en efficiënt, maar weet het een relatief hoge meerwaarde te creëren op de binnenlandse, Europese en mondiale markt. Daarmee sluit het aan bij ingezette verduurzamingstrend in de Nederlandse agri-foodsector.

3.2 SITUATIE 2023

Nederlandse boeren en tuinders bewijzen al decennia dat zij samen met de leveranciers en afnemers hoogwaardige producten tegen marktconforme prijzen kunnen maken. Alleen zitten de nadelige effecten van de landbouw op natuur, water, milieu, klimaat en bodem momenteel niet, of tenminste niet voldoende, in het verdienmodel verwerkt.

Het is niet vanzelfsprekend dat de consument nu al bereid is om het volle pond te betalen voor de duurzaamheidswinsten die we met dit akkoord willen bereiken. Bij een eenzijdige verduurzaming van het aanbod met onvoldoende vraag, lopen we daarom het risico dat ketenpartijen met de rekening blijven zitten. Dat kan ertoe leiden dat de prijs voor meer duurzame producten onder druk komt te staan en uiteindelijk dat producenten kiezen voor een minder duurzame bedrijfsvoering. Daarom zoeken we naar wegen die leiden tot meer duurzaamheid maar tegelijkertijd economisch verantwoord en houdbaar zijn. Natuurlijk hebben we daarbij ook rekening te houden met de (inter)nationale spelregels rondom mededinging.

3.2.1 Marktwerking

Voor ondernemers in de agri-foodsector zijn directe of indirecte import en export een essentieel onderdeel van hun businessmodel. Daardoor hebben ze te maken met internationale prijsvorming. Boeren en tuinders vormen hierop geen uitzondering. Wanneer de standaard voor producten in de Nederlandse consumentenmarkt verhoogd wordt, bijvoorbeeld op het gebied van duurzaamheid en dierenwelzijn, kan de producent die daarvoor hogere kosten maakt een hogere vergoeding ontvangen. Maar diezelfde producent heeft geen garantie dat buitenlandse afnemers ook bereid zijn om meer te betalen. Partijen zullen nog meer dan nu markten buiten Nederland met een hoge toegevoegde waarde moeten ontwikkelen, waar duurzaamheid verwaard kan worden.

De wijze waarop de (internationale) markt in de toekomst duurzaamheidsaspecten waardeert zoals CO₂ (equivalenten) en dierenwelzijn draagt in belangrijke mate bij aan het verdienmodel van de boer of tuinder. Vooralsnog is er voor boeren en tuinders die produceren voor de internationale markt veel onzekerheid of zij de investeringen en kosten die nodig zijn om te verduurzamen of meer te doen aan dierenwelzijn (volledig) kunnen terugverdienen. Dat kan zijn omdat zij voor de internationale markten produceren of omdat zij werken in een keten waarbij een deel van een product in de lokale keten terecht kan komen en een ander deel in internationale ketens.

3.2.2 Naar één standaard

De deelnemers aan het landbouwakkoord willen de obstakels naar een meer duurzame bedrijfsvoering in de primaire sector wegnemen. We sluiten daarbij aan bij marktontwikkelingen in Noordwest-Europa, waar de markt voor duurzame en dierwaardige producten groeit. Daarom wordt er hier een onafhankelijke pre-competitieve standaard voor duurzame producten geïntroduceerd, waaraan zowel de producenten als afnemers in dit akkoord zich committeren. Dit sluit aan bij de taxonomie die in Europees verband wordt ontwikkeld die kijkt naar de impact per kg product en/of per hectare.² Het doel van deze standaard is de verduurzaming van de productie en het aanbod door duidelijkheid te bieden over wat duurzame productie en duurzame producten betekenen voor toeleveranciers, producenten, verwerkers, supermarkten, horeca, catering, foodservice bedrijven en consumenten. Zo spreken we met elkaar één taal. Dit is voor de financier van de boer van belang, want zo ontstaat er meer duidelijkheid over de terugverdien capaciteit van duurzaamheidsinvesteringen.

² Met taxonomie wordt hier een classificatiesysteem of set aan vastgestelde rekenregels bedoeld die de vergelijkbaarheid van duurzaamheidskenmerken in de EU-lidstaten borgen.

Naar een nieuwe standaard in keten en markt

3.3 DE WEG NAAR 2040

3.3.1 Eén taal spreken

- ✓ De partijen die dit akkoord ondertekenen maken een gezamenlijke standaard om de voedselproductie en daarmee het voedselaanbod te verduurzamen. Een eerste versie daarvan kan eind 2023 gereed zijn voor consultatie met de achterban, waaronder de verschillende agrarische sectoren. Hiertoe wordt, op basis van wetenschappelijke onderbouwing en aansluitend bij de Europees erkende taxonomie een lijst van criteria vastgesteld waarmee de Nederlandse standaard voor duurzame producten kan worden vastgesteld.
- ✓ Deze standaard wordt volledig openbaar, transparant en toegankelijk voor iedereen (binnen- én buitenland), en biedt zo alle partijen perspectief en stelt hen dus in staat de transitie mee te maken. De standaard wordt ontwikkeld door maatschappelijke en certificerende organisaties, de wetenschap en andere experts.

Daarmee zijn we er nog niet, want niet voor alle elementen die we in Nederland graag opgenomen zien in een standaard zijn in Europa al afspraken gemaakt die geland zijn in een taxonomie. Het is cruciaal dat Nederlandse publieke en private partijen zich actief inzetten voor het opnemen van rekenregels die van belang zijn voor de Nederlandse standaard. Alleen dan kunnen ondernemers die onder de Nederlandse standaard produceren ook binnen een Europees level playing field acteren, aangezien de onderliggende rekenregels van de taxonomie hetzelfde zijn. Via private keurmerken en labels kan het product vervolgens herkenbaar aan de consument verkocht worden. Rapportage op basis van deze standaard en aansluitend bij Europese taxonomie (vastgelegd in onder andere de Product Environment Footprint (PEF), de Corporate Sustainability Reporting (CSRD) richtlijn) en de Ecoscore vergroot de transparantie in de markt. Tot slot is het nodig het publiek te informeren.

Transparantie

- ✓ De overheid en de sectoren zetten zich in Europees verband in om deze transparantie ook op EU niveau te borgen. Daarvoor ontwikkelen zij een gezamenlijke agenda. De Europese regelgeving zoals PEF en CSRD is leidend.
- ✓ De overheid en de sectoren zetten zich in Europa in om producten en grondstoffen uit het buitenland (o.a. import van buiten de EU) in deze rapportages/normering transparant te krijgen (bijv. herkomst-etikettering). Hierbij wordt aangesloten bij Europese ontwikkelingen.

De Nederlandse pre-competitieve standaard

- ✓ Er komt binnen Nederland één pre-competitieve standaard per primair product. Die sluit aan bij Europees vastgestelde rekenregels (de taxonomie). Deze standaard wordt in beginsel toegankelijk en bruikbaar voor alle partijen (binnen- én buitenland).
- ✓ De ontwikkeling van de standaard wordt door een onafhankelijke partij uitgevoerd in samenwerking met alle relevante sectorpartijen, maatschappelijke organisaties en een aantal topkeurmerkhouders, zoals de Stichting Milieukeur.
- ✓ De onafhankelijkheid wordt geborgd door te werken met gecertificeerde instellingen die voldoen aan de I-CEL-criteria zoals SMK, ondersteund door Milieu Centraal, om op die manier kennis uit het verleden zo optimaal mogelijk te borgen.
- ✓ De standaard sluit goed aan op de ecologische doelen voor alle ondernemers in de sector (de NPLG-doelen).
- ✓ Er wordt aangesloten bij de reeds bestaande landelijke KPI-systematiek voor kringlooplandbouw (KPI-K), die wordt ontwikkeld in overleg met de partijen van dit landbouwakkoord. Hierbij kan gebruik gemaakt worden van elementen van bestaande keurmerken en standaarden (zoals On The Way To Planet Proof, GlobalGAP, Beter Leven en Beter Voor), waaronder de ontwikkeling richting een stoffenbalans. De standaard bevat minimaal indicatoren en/of maatregelen voor klimaat, Kaderrichtlijn Water en biodiversiteit (uitstoot broeikasgassen, gebruik stikstof en fosfaat, gebruik gewasbeschermingsmiddelen, duurzaam veevoer en uitstoot ammoniak alsmede de ontwikkelingen rondom dierwaardigheid volgend uit de uitwerking van de Wet dieren). In de jaren erna kunnen de lijst en de gebruikte definities worden aangepast aan de afspraken in de EU over geharmoniseerde criteria voor eco-labelling (PEF) en duurzaamheidsverslaggeving (CSRD).
- ✓ De standaard borgt expliciet afspraken in de gehele keten (tussen boeren & tuinders, toeleveranciers, financiers en afnemers) over een redelijke vergoeding voor de primaire producent (de boer of tuinder) voor producten die boven de wettelijke standaarden zijn geproduceerd die de cashflow van een bedrijf dusdanig versterkt dat de boer ofwel zelf kan investeren in duurzaamheid ofwel hiervoor een financiering kan afsluiten.

Naar een nieuwe standaard in keten en markt

Keurmerken

De standaard borgt expliciet afspraken in de gehele keten over een redelijke vergoeding voor de primaire producent voor producten die boven de wettelijke standaarden zijn geproduceerd. Die afspraken versterken de cashflow van een bedrijf dusdanig dat de boer ofwel zelf kan investeren in duurzaamheid ofwel hiervoor een financiering kan afsluiten.

- ✓ Het is aan ondernemers in Nederland zelf om, op basis van de uniforme standaard voor duurzaamheid, keurmerken of formules te maken. Bouwstenen voor de nieuwe standaard zijn te vinden in de al bestaande standaarden en keurmerken. Dat betekent dat zo veel mogelijk aangesloten wordt bij de maatregelen en kpi's die al onderdeel zijn van de bestaande keurmerken en standaarden.
- ✓ Er komt een onafhankelijk proces met onafhankelijke begeleiding om de belangrijkste ketenspelers per sector en de bestaande topkeurmerken per certificerende instantie en wetenschap actief te betrekken bij de totstandkoming van de nieuwe standaard.
- ✓ Het marktaandeel van producten met een topkeurmerk is nu substantieel (ruim 20%), deze beweging is groeiende en moet met kracht worden doorgezet. Waarbij de bestaande 'best practices' en voorbeelden worden benut zonder een bepaalde groep producenten of marktpartijen te bevoordelen of uit te sluiten. Daarmee wordt perspectief geboden aan alle boeren en tuinders die hun bedrijf op een zo duurzaam en diervriendelijke mogelijke manier willen voortzetten.
- ✓ Zolang er geen pre-competitieve standaard is, is het belangrijk dat topkeurmerken zich kunnen blijven onderscheiden ten opzichte van het gangbare aanbod in de markt. En dat er ambitie is van partijen om het aandeel topkeurmerken, die actief zijn bovenop het standaard aanbod, te laten groeien. Dit stimuleert innovatie in de markt en biedt consumenten perspectief om nog duurzamer te consumeren. Daarom worden (top)keurmerken en de standaard getoetst op verduurzamingsimpact (op basis van wetenschappelijke onderbouwing op duurzaamheidsindicatoren) en meerprijs voor duurzaamheidsinspanningen, om inzicht te bieden in de impact van de huidige (top) keurmerken en de (te ontwikkelen) standaard.

Rapportage

- ✓ Naast de kwalitatieve rapportage van alle partijen over de voortgang van de afspraken uit het Landbouwakkoord, rapporteren alle relevante partijen in de agroketen vanaf Q1 2025 jaarlijks over de voortgang op het aandeel landbouwproducten dat een topkeurmerk heeft en, wanneer beschikbaar, dat aan de te ontwikkelen standaard voldoet. Te beginnen met het verslag over 2024, waarbij wordt aangesloten op de agri-nutri monitor.
- ✓ Nadere uitwerking van deze afspraak vindt plaats in 2023, zodat nulmeting in Q1 2024 kan plaatsvinden.³
- ✓ Partijen spreken af dat, in het kader van transparantie in de gehele keten, uiterlijk eind Q2 2025 een systematiek is ontwikkeld om op productbasis de footprint van producten te berekenen. Dat betreft zowel verse producten als bewerkte producten. Dat zal in samenspraak tussen overheid, ketenpartijen en kennisinstellingen zoals de WUR worden uitgewerkt met als doel om zowel tussen ketenschakels, maar ook richting de consument eenduidig en transparant te communiceren over de duurzaamheidsprestaties van producten. Daarbij zal in Europees perspectief worden samengewerkt om daarmee tot een Europees gedragen systeem te komen dat onderlinge vergelijking van producten (ook geïmporteerde producten) mogelijk maakt. Om sterke verhoging van administratieve lasten te voorkomen worden uiterlijk in 2024 afspraken gemaakt over transparante, effectieve manieren van rapporteren over de footprint.
- ✓ Jaarlijks bespreekt de minister met ketenpartijen, banken, sectorpartijen en de ACM de marktsituatie in de diverse agrarische sectoren. Het gesprek wordt gevoerd aan de hand van onderzoeken naar margeverdelingen en prijsvorming, signalen vanuit de markt en jaarrapportages. Dit is onderdeel van de impactanalyse.

Publiekscampagne en consumenten

- ✓ Partijen geven uiting aan het belang van duurzaam voedsel, onder meer gericht op de waarde van voedsel, een duurzame korte keten en met aandacht voor topkeurmerken en biologische producten. Hierbij is ruimte voor bedrijven en merkhouders om hun eigen duurzaamheidsprogramma's uit te leggen aan klanten.

³ Rapportage moet proportioneel zijn. In het algemeen geldt dat kleinere MKB bedrijven inkopen bij groothandels. De rapportage moet dan, indien nodig, bij de groothandel en niet bij de kleinere MKB bedrijven uitgevraagd worden.

Naar een nieuwe standaard in keten en markt

3.3.2 Bouwen aan een duurzame markt

Door toenemend consumentenbewustzijn over duurzaam en gezond voedsel en vooral door toenemende Europese sturing richting duurzaamheid via richtlijnen zoals de CSRD - ontstaan kansen voor de Nederlandse landbouw. Dit wordt versterkt door de bestaande ketenintegratie en digitalisering en doordat we veel kennis hebben over duurzame productiemethodes.

- ✓ Om de markt voor duurzame producten te vergroten formuleren partijen in het Landbouwakkoord een gezamenlijke ambitie - ieder binnen hun eigen invloedssfeer - om in 2030 80% van de producten die in Nederlandse primaire sector geproduceerd en vervolgens verkocht, verwerkt en/of verhandeld worden aan die standaard te laten voldoen, waarvan op zijn minst 15% biologisch.⁴ In 2035 is dit 100% voor de producten onder de standaard. Zo lang er nog geen standaard voor de primaire producten is vastgelegd, is het de ambitie om het marktaandeel topkeurmerken jaarlijks significant te doen stijgen.
- ✓ In 2024 wordt hiervoor een nulmeting uitgevoerd. Tweejaarlijks wordt beoordeeld of deze doelstelling realistisch is en of er aanvullende maatregelen door partijen genomen moeten worden (zie impactanalyse).

De komende jaren staan we - in lijn met de Europese afspraken, die zijn vertaald naar een nationaal Actieplan biologische landbouw - voor de uitdaging om het areaal biologische landbouwgrond in Nederland ruim te verdrievoudigen. Dit zal enorme inspanningen vergen van boeren en tuinders, ketenpartijen (inclusief financiers) en overheden. Elk heeft daarbij een eigen rol te vervullen, maar samen optrekken en elkaars inzet versterken is een voorwaarde om het beoogde doel te bereiken. Er is dus extra 'trek- en duwkracht' nodig om de groei van de biologische landbouw te versnellen.

- ✓ Voor de komende jaren zal een gezaghebbend boegbeeld voor de biologische landbouw worden aangesteld, die de groei van de biologische landbouw zal aanjagen door alle relevante partijen die hiervoor nodig zijn aan de ambities te verbinden, hen te ondersteunen bij de uitwerking ervan en zo nodig in de bres te springen waar de voortgang stopt.

⁴ De productie van biologisch moet goed aansluiten bij de vraag uit de markt, anders kan er geen meerprijs voor gekregen worden en gaan bedrijven failliet. Partijen zetten zich maximaal in de markt voor biologische producten te vergroten.

Toeleverende partijen

Veevoer speelt een belangrijk rol bij de verduurzaming van de dierlijke productieketens, zowel bij de productie van vlees, zuivel en eieren op het boerenbedrijf als bij het maken van het diervoeder zelf. We verwachten aanmerkelijke duurzaamheidswinst op de vlakken van People en Planet te kunnen boeken bij een deels andere herkomst en samenstelling. Omdat een goede Profit voor de boer als afnemer van veevoer randvoorwaardelijk is voor het welslagen is belangrijk dat in de gehele keten afspraken worden gemaakt over verduurzaming van veevoer (zie hierna project Duurzaam Diervoeder).

De inzet is om CO₂-emissiereducties van meer dan 30% in 2030 (ten opzichte van 2018) te realiseren en het vergroten van het gebruik van grondstoffen die niet in concurrentie met humane voedingsmiddelen zijn, de zogenaamde reststromen. We streven naar 70% van deze reststromen inclusief bijproducten voor veevoeder in 2030. In de komende jaren zal ook sprake zijn van een sterke heroriëntatie op het gebruik van grondstoffen met een Europese herkomst (minstens 80% in 2030) en vanzelfsprekend zal - in lijn met Europese afspraken - geen sprake meer zijn van grondstoffen waarbij ontbossing een rol speelt. Nederland zet er ook op in deze lijn in Europees verband actief te bevorderen in de wetenschap dat deze integraal aansluit op de gezamenlijke Europese inzet voor een gezamenlijke 'Green Deal' voor een duurzamer Europa. Waarbij we ook een aanpak formuleren over optimale verwaarding van het reststroomgebruik om ongewenste concurrentie tegen te gaan.

De bovenstaande percentages zijn streefwaarden en krijgen op korte termijn een precieze vertaling in concrete doelen voor de verduurzaming van diervoeder in het project Duurzaam Diervoeder van Nevedi, waarin samen met partners uit de veevoederketen invulling wordt gegeven aan concrete stappen en timing. De basis wordt een nulmeting die in 2023 zal worden uitgevoerd.

Afname

- ✓ Om de duurzame productie op het boerenerf te stimuleren is er een grotere afzetmarkt voor duurzame producten nodig. Belangrijke afnemers van de boer, onder meer de supermarkten, foodservice, catering, horeca, de coöperaties en de verwerkers, zeggen toe dat boeren en tuinders die met hun productie voldoen aan de standaard van de afnemers een goede meerprijs voor hun productie gaan krijgen die de meerkosten dekt. De verwachting is dat daarmee de cashflow van een bedrijf dusdanig versterkt dat de boer ofwel zelf kan investeren in duurzaamheid ofwel hiervoor een

Naar een nieuwe standaard in keten en markt

financiering kan afsluiten. Ketenpartijen spannen zich in om ook internationaal te bouwen aan ketens waar deze meerkosten terug verdiend kunnen worden. Wanneer op de internationale markt deze meerkosten niet uit de markt kunnen komen, treden overheid, primaire sector en ketenpartijen met elkaar in overleg (zie hoofdstuk 8). Dat kan leiden tot bijvoorbeeld aanpassing van de standaard, incidentele ondersteuning voor innovatie en efficiëntieverbetering van de primaire sector en keten en tot slot het aanpassen van het tempo van doelrealisatie, tot het moment dat de markt de producten onder de standaard weer kan absorberen waarbij de ijkmomenten en redenen worden gevolgd uit het rapport “Wat wel kan” van de heer Remkes. De afspraken worden ingevuld op een wijze die passend is binnen de Europese GMO-verordening en mededingingsregels.

- ✓ Daarvoor is het noodzakelijk dat alle schakels in de keten in staat zijn de meerkosten te verdisconteren in hun prijs. Als afnemers de meerkosten niet kunnen terugverdienen verderop in de keten, zullen de kosten uiteindelijk bij de primaire producenten terugkomen (sigaar uit eigen doos), aangezien het merendeel van de boeren en tuinders coöperatief georganiseerd is en dus zelf eigenaar is van de verwerkingscapaciteit. Om onduidelijkheid en verschil van inzicht in de kosten van verduurzaming te voorkomen, spreken partijen af dat er een onafhankelijke benchmark komt die per sector in kaart brengt wat de meerkosten zijn van verduurzaming.
- ✓ Voor het Rijk en Provincies geldt dat vanaf 2030 80% van de inkoop (zowel vers als verwerkt) bestaat uit producten die minimaal voldoen aan de overeengekomen standaard, waaronder minimaal 25% biologisch, zoveel mogelijk van Nederlandse bodem. In 2035 voldoet 100% aan de voorgenomen standaard. Daarbij is ook aandacht voor o.a. tegengaan van voedselverspilling, een plantaardiger aanbod en consumptie, inzet op dierwaardig (conform afspraken convenant dierwaardigheid) en/of natuur-inclusief. Deze inzet zal nader worden uitgewerkt door het Rijk. Op basis van de uitkomsten van een pilot binnen het Rijk wordt in 2024 de haalbaarheid van afspraken over inkoop van biologische producten getoetst en waar mogelijk aangepast.

3.3.3 Vergoedingen voor inspanningen

Zowel leveranciers als afnemers en ook boeren en tuinders willen bijdragen aan verduurzaming en een toekomstbestendig verdienmodel, zoals een aantal marktpartijen in de praktijk al doet. Daarbij worden ook de prijzen voor eindconsumenten in het oog gehouden.

- ✓ Leveranciers van goederen en diensten aan boeren en tuinders spannen zich maximaal in om de kosten, voortvloeiend uit duurzaamheidsinspanningen en gebaseerd op een onafhankelijke kostprijsberekening, voor de agrarisch ondernemer zo laag mogelijk te houden.
- ✓ Boeren en tuinders spannen zich maximaal in om kosten die voortvloeien uit duurzaamheidsverplichtingen zo laag mogelijk te houden.
- ✓ De ACM houdt toezicht op de samenwerkingen en afspraken rondom duurzaamheidsinitiatieven.

3.4 EEN GEZAMENLIJKE AGENDA

3.4.1 Een gezamenlijke Europese agenda

Veel van wat nodig is voor betere markten en ketens voor duurzame producten, moet in Europa gerealiseerd worden. We opereren op een internationale markt, waarop voor de meeste producenten en sectoren geldt dat Noordwest-Europa zo'n 70 tot 80% van het afzetgebied vormt.

Daarom komen we tot een gezamenlijke Europese agenda (overheid én bedrijfsleven), gericht op:

- ✓ Toenemende transparantie met proportionele rapportageverplichtingen en mogelijkheden tot zichtbaar maken (etikettering) van herkomst en duurzaamheidswaarde. Bij samengestelde producten zullen andere rapportageverplichtingen gelden, omwille van uitvoerbaarheid. Hierbij volgen partijen de Europese regelgeving.
- ✓ De inzet van partijen van het Landbouwakkoord is om de Europese taxonomie voor duurzame voedselproductie door te ontwikkelen. Het gaat dus om het realiseren van één set aan Europese rekenregels om de verschillende aspecten van duurzaamheid te kunnen bepalen en producten onderling te vergelijken. We kunnen daarbij leren van sectoren (zoals de biologische) die hier al grote stappen in hebben gezet en daarmee als pilot kunnen functioneren.
- ✓ Om onze ambities te kunnen waarmaken, is een Europese visie op voedselvoorziening noodzakelijk. LNV zal zich in Europees verband hiervoor sterk maken.
- ✓ De Nederlandse overheid zorgt ervoor dat bij de beoordeling van handelsverdragen een brede afweging wordt gemaakt, inclusief aspecten met betrekking tot duurzaamheid, en de verwachte impact van

Naar een nieuwe standaard in keten en markt

het handelsakkoord op verschillende Europese en Nederlandse sectoren waaronder de agrarische sector.

- ✓ De overheid, sector en keten stellen aanvullend op de Europese agenda samen een strategische handelsagenda op. Onderdeel hiervan is aandacht voor handel met derde landen.

3.4.2 Impactanalyse, onafhankelijk adviesorgaan en gebiedsprocessen

De stap die we hier afspreken en de beweging die we hiermee in gang zetten is niet zonder risico's. Dat realiseren zich alle partijen die deelnemen aan dit akkoord. Omdat we met de bovenwettelijke Nederlandse standaard voorop willen lopen in de laatste marktontwikkelingen moeten we goed analyseren of we niet te ver voor de troepen uitlopen.

Daarom maken we de volgende afspraken:

- ✓ Zodra de standaard beschikbaar is, laten de partijen van dit landbouwakkoord een impactanalyse uitvoeren naar wat de betekenis van de standaard is voor alle sectoren en productstromen binnen de landbouw- en voedselmarkt en hoe deze zich verhoudt tot de impact van de topkeurmerken.
- ✓ Afnemers, boeren en tuinders onderzoeken op onafhankelijke wijze en steeds in gezamenlijk overleg hoe meerkosten voor specifieke duurzaamheidsinspanningen door boeren en tuinders kunnen worden terugverdiend, dan wel worden gecompenseerd en maken daar gezamenlijke afspraken over, gebaseerd op een onafhankelijke kostprijsberekening.
- ✓ De impactanalyse vindt elke twee jaar plaats waarin ook de vraag wordt gesteld in hoeverre de markt al klaar is voor het duurzame aanbod dat vanuit de standaard op de markt gaat komen.
- ✓ Er komt onafhankelijke advisering aan de provincies over de sociaaleconomische impactanalyse en de agro-economische analyse.
- ✓ Er komt een onafhankelijk adviesorgaan dat moet toetsen of de sociaaleconomische impactanalyse, waaronder de agro-economische analyse, op een juiste wijze is toegepast en uitgevoerd door de provincies in de gebiedsgerichte aanpakken.
- ✓ Provincies betrekken het onafhankelijke advies bij de besluitvorming over het gebiedsprogramma. Daarnaast worden de uitkomsten van de sociaaleconomische impactanalyse door het Rijk meegewogen in de integrale beoordeling van de gebiedsprogramma's.

Bij een goede gebiedsgerichte aanpak komt een optimaal maatregelenpakket tot stand waarmee de NPLG doelen worden behaald met een optimale sociaaleconomische impact binnen het budget. Elke individuele ondernemer kan zelf besluiten zijn huidige financiële positie (cashflow) te vergelijken met de nieuwe positie na doorvoering van de maatregelen uit het gebiedsprogramma/toepassing van de door de boer gekozen instrumenten. Voor deze analyse kan gebruik gemaakt worden van een bedrijfsadviseur, al dan niet met subsidie vanuit de overheid (bijv. via de SABE en de regeling voor Sociaaleconomische begeleiding).

Een boer of tuinder kan ervoor kiezen om deze individuele analyse te delen met de provincie, die indien tijdig aangeleverd de informatie betreft bij de agro-economische toets. De provincies betrekken deze informatie (met inachtneming van de Europese steunkaders en eisen van behoorlijk bestuur) in hun overwegingen over de mogelijkheden om aanvullende maatregelen te nemen in de vorm van flankerend beleid of een bijstelling van het gebiedsprogramma. Daarnaast zal LNV financiële ondersteuning geven bij het aanstellen van een bedrijfsadviseur om goed afgewogen keuzes te kunnen maken voor de toekomst van het bedrijf.

4

Wat hebben boeren en tuinders nodig?

Wat hebben boeren en tuinders nodig?

4.1 GROND

Het eerste wat boeren nodig hebben - en waar we dan ook veel over hebben gesproken - is grond. We leven in een klein land met veel mensen en veel functies die een plek moeten krijgen. Er is toenemende strijd om de schaarse ruimte, met tal van sectoren die willen groeien. Dat heeft ook geleid tot steeds hogere grondprijzen. Omdat de strategische en maatschappelijke waarde van landbouw toeneemt, is bescherming van landbouwgrond belangrijk. Voor die bescherming maken we twee afspraken die we hieronder nader uitwerken: 4.1.1 bescherming van het landbouwareaal en 4.1.2 het verbeteren van toegankelijkheid/mobiliteit van grond.

4.1.1 Zorgvuldig omgaan met areaal landbouwgrond

Het is niet uit te sluiten dat landbouwgrond overgaat naar andere functies. Tegelijkertijd is het van belang om zoveel mogelijk landbouwgrond te behouden, ook omdat extensivering (minder productie per hectare) een belangrijke route naar ecologisch doelbereik is. De verwachting is dat, om ook met extensivering nog goed te kunnen boeren, de blijvende agrariër zal moeten beschikken over extra grond. Daarom is voldoende landbouwgrond nodig om deze extensivering mogelijk te maken.

We spreken het volgende af:

- ✓ Er komt een **Afwegingskader functieverandering landbouwgrond** om landbouwgrond een goede plek te geven in afwegingen bij functiewijziging dat juridisch wordt geborgd in de AMvB 'Besluit Kwaliteit Leefomgeving (BKL)' onder de Omgevingswet. Om een zorgvuldige afweging te kunnen maken tussen het gebruik van grond voor andere urgente maatschappelijke vraagstukken en voor landbouwgrond, wordt een afwegingskader ontwikkeld, toegepast en juridisch geborgd (zie bijlage) dat de overheden in elk geval moeten toepassen en motiveren. Uitgangspunt is dat de landbouw niet het sluitstuk is in de discussie rondom ruimte, dat bruikbare landbouwgrond beschermd wordt en dat functiewijziging op een goede manier gebeurt.

Het afwegingskader gaat uit van de volgende stappen:

1. Nee, tenzij: functieverandering alleen wanneer dit echt nodig is (motiveringsplicht).
2. Aansluiten bij bestaande principes en ladders zoals eerst inbreiden, dan combineren en pas tot slot functiewijziging.

3. Bij keuze voor functiewijziging wordt rekening gehouden met de gebiedsopgaven en het bodem- en watersysteem die impact hebben op de (omvang van) de uitdagingen voor de landbouw ter plaatse en de economische consequenties voor de landbouw.
4. Combineren van functies heeft de voorkeur.

De volgende principes worden daarbij gevolgd:

- Afwentelingseffecten op landbouw moeten worden voorkomen.
- Het afwegingsproces moet eenduidig en transparant zijn.
- Het tijdpad voor het omzetten moet realistisch zijn.

De bovenstaande principes worden juridisch vastgelegd in de AMvB 'Besluit Kwaliteit Leefomgeving (BKL)' onder de Omgevingswet. Streven is om dat in 2024 af te ronden. Borging vraagt een zorgvuldig proces, waarbij voorkomen van verdere juridificering randvoorwaarde is. Vooruitlopend daarop worden deze uitgangspunten opgenomen als structurerende keuze in het NPLG en de NOVEX.

4.1.2 Toegang tot grond en grondmobiliteit

Voor blijvers, jonge boeren en nieuwe toetreders is de toegang tot grond van cruciaal belang om een goed perspectief te hebben. Dit moet ook de uitkomst zijn van de gebiedsprocessen. Daarom is het belangrijk dat er 'schuifruimte' met grond is om voor boeren extensivering of verplaatsing mogelijk te maken en om gebiedsdoelen gemakkelijker te kunnen realiseren. Deze schuifruimte kan ook ontstaan door ondernemers die stoppen.

Hiertoe is het essentieel dat regionale overheden en/of het Rijk gronden (en ook gebouwen) van verplaatsende of stoppende bedrijven kunnen kopen en inzetten ten behoeve van bedrijven die moeten extensiveren of hun bedrijfsvoering op andere wijze gaan inrichten. Het verplaatsen van bedrijven t.b.v. de transitie van het landelijk gebied wordt actief ondersteund vanuit de overheid, omdat sommige toekomstgerichte bedrijven, kijkend naar aspecten als milieu en leefomgeving, op dit moment op een ongeschikte plek zitten. Mede in dit licht wordt op dit moment een verplaatsingsregeling uitgewerkt. Voor deze regeling wordt vooralsnog voor de doelgroep uitgegaan van locaties die vallen onder de aanpak piekbelasting.

Om dit mogelijk te maken bieden regionale overheden in hun omgevingsbeleid de mogelijkheid voor maatwerk, flexibiliteit, ondersteuning en actief meedenken in het vinden en planologisch bestemmen van een geschikte locatie, met als uitgangspunten dat de milieudruk op de vertreklocaties

Wat hebben boeren en tuinders nodig?

significante afneemt en op inplaatsingslocaties de activiteiten binnen natuur- en andere omgevingsdoelen mogelijk zijn. Hierbij kan het ook een optie zijn om het bouwblok te verplaatsen naar een eigen veldkavel, mits de activiteiten aldaar mogelijk zijn binnen natuur- en andere omgevingsdoelen en het past of passend te maken is binnen het bestemmingsplan.

Er zijn verschillende mogelijkheden om de toegang tot en mobiliteit van grond te verbeteren. Daarom maken we de volgende afspraken:

- ✓ Een **grondbank** staat ten dienste van het gebiedsproces.
 - Er is behoefte aan ‘schuifruimte’ in de puzzel, waardoor blijvende ondernemers voldoende grond hebben voor een renderend bedrijf en waardoor soms ook bedrijfsverplaatsingen mogelijk gemaakt kunnen worden.
 - Provincies zorgen ervoor dat alle relevante gebiedspartijen actief betrokken worden bij de gebiedsprocessen. Er is een nationale grondbank die op verzoek van provincies gronden kan kopen. Provincies kunnen ook provinciale grondbanken inzetten. De provincie waar de gronden zijn gelegen, kan de grondbank verzoeken om gronden tijdelijk (bij voorkeur langdurig) of permanent in gebruik of pacht uit te geven. Ook is samenwerking tussen de nationale en provinciale grondbanken mogelijk bij het kopen van gronden.
 - Opbrengsten bij verkoop/uitgifte vloeien terug naar de grondbank (‘revolving’). Vanuit de grondbank worden geen aanvullende beperkingen aan het agrarische gebruik gesteld.
 - Uitzondering hierop zijn gronden waarvan in het gebiedsproces gezamenlijk geconstateerd wordt dat beperkingen op het gebruik noodzakelijk zijn en biologisch gecertificeerde gronden (die biologisch worden uitgegeven).
 - Daar waar mogelijk krijgen jonge boeren, met een toekomstbestendig bedrijfsplan, en boeren met een grote opgave voorrang bij de toekenning van gronden.
- ✓ De **Wet Voorkeursrecht gemeenten (per 01-01-2024 Omgevingswet)** kan de overheid inzetten waar de ruimtelijke puzzel gelegd moet worden. De overheid kan de gronden daarmee inzetten voor blijvend agrarisch gebruik.
- ✓ De **WILG** (per 01-01-2024 onderdeel van de Omgevingswet) wordt zodanig ingezet dat de landbouwstructuur van gebieden kan worden versterkt en

de gebiedsdoelen worden gehaald. Onderzocht wordt of de WILG aanpassing behoeft om maximaal effectief te zijn in de NPLG-processen. De inzet van WILG is een goede manier voor met name complexe(re) gebiedsprocessen waar grondruil en dergelijke noodzakelijk is. Het voordeel van een WILG-proces is dat deze een rechtszekere en wettelijk verankerde procesgang biedt waarmee op gebiedsniveau afspraken kunnen worden gemaakt die met name effectief kunnen zijn bij eigendoms- en functiewisselingen van gronden. Bijvoorbeeld voor de realisatie van natuur en landschap en de verbetering van de landbouwstructuur. Ook omvat het een omslagstelsel voor de bekostiging van inrichtingsmaatregelen, voor bijvoorbeeld waterhuishouding.

- ✓ **ABC-constructie: stoppers ten behoeve van blijvers.** Om dat voor elkaar te krijgen is het organiseren van ABC-constructies in combinatie met een LBV/LBV+-regeling helpend. Hierbij kan tussen meerdere locaties (locaties A, B en C) worden geschoven tussen ondernemers, zodat de locaties met de meeste bedrijfsmogelijkheden bij de ondernemers terecht komen die door willen gaan. Overheden werken waar mogelijk mee met dit proces, bijvoorbeeld door het openstellen van stoppersregelingen. Idee is om ‘zuinig’ om te gaan met potentieel geschikte locaties (voor moderne bedrijven met lage emissies), waarop verouderde bedrijven worden gesaneerd. Dat deze locaties niet op voorhand worden ‘doorgestreept’, is van belang.
- ✓ **Duurzame grondfondsen:** We stimuleren de ontwikkeling van duurzame grondfondsen. In een duurzaam grondfonds wordt met schenk- en geefgeld en met impact-financiering grond aangekocht en tegen een redelijke pachtvergoeding in gebruik gegeven bij boeren en tuinders die bijdragen aan de transitie naar een duurzame landbouw. Goede voorbeelden zijn Land van Ons, Aardpeer, Samen voor Grond en Lenteland. Zij stellen grond beschikbaar voor duurzame boeren en tuinders, zoals de Herenboerderijen.
- ✓ **Pachtafspraken:** we gaan naar langjarige afspraken en afspraken ten aanzien van de pacht prijs en beheer van de grond. Daarbij wordt door overheden meer gestuurd op kwaliteit en minder op prijs. Bijvoorbeeld door op basis van inhoudelijke criteria of een puntensysteem pachtcontracten te gunnen. (Deze afspraken worden verder uitgewerkt in het pacht convenant). Belangrijk aspect van grondtransacties is dat als **biologisch (Skal)-gecertificeerde** landbouwgrond beschikbaar komt, deze grond na transactie zoveel mogelijk biologisch beheerd blijft.

Wat hebben boeren en tuinders nodig?

ABC via kwadrantenmodel

Elke boer of tuinder in Nederland staat voor de afweging: Wat wil ik? En wat kan ik op deze plek? Via een actueel ‘fotomoment’ krijgt de boer of tuinder - eventueel met behulp van een (onafhankelijke) adviseur - inzicht in de huidige situatie van het bedrijf, wordt duidelijk welke maatregelen eventueel nodig zijn en of dit past binnen de gebiedsopgave. Een mooi hulpmiddel om deze foto te maken, is het door de varkens- en pluimveesectortafels uitgewerkte ‘kwadrantenmodel’. Hoewel uitgewerkt voor veehouders, is dit model ook in de plantaardige sectoren goed toepasbaar.

De vier kwadranten in het model zijn geplaatst langs twee assen. Op de horizontale as staat niet-kwetsbaar gebied/ kwetsbaar gebied en op de verticale as oude stallen/ moderne high tech-stallen. Voor de plantaardige sectoren kun je hier invullen of de bedrijfsvoering modern is met lage inputs en lage emissies of niet. Uitgangspunt en beoogd resultaat van het model is het realiseren van een (snelle) substantiële emissiereductie nabij kwetsbare gebieden (afwaartse beweging) door daar een beweging op gang te brengen naar concepten met lage emissies en hoog dierenwelzijn. Dat kan via stoppen, innovatie, omschakeling naar extensievere en meer natuurinclusieve bedrijfsvormen, zoals biologische landbouw, en versnelde modernisering. Er wordt ‘zuinig’ omgegaan met potentieel geschikte locaties voor moderne bedrijven met lage emissies. Verder weg van kwetsbare gebieden wordt meer ontwikkelruimte geboden.

Alle overheden en sectorpartijen vinden dat het kwadrantenmodel, waarbij combinaties van bedrijfsopgaven en gebiedsopgaven samen komen, een goede basis biedt, die wel vraagt om verdere uitwerking en om maatwerk of differentiatie per gebied. Om het kwadrantenmodel tot

een succes te maken, is het belangrijk om enkele regelingen te combineren. Denk hierbij aan de Wet WILG, maar ook aan de combinatie tussen de opkoopregelingen (LBV en LBV +) en een ABC carrousel.

Voor Q1 2024 werken we gezamenlijk verder uit hoe we het ruimtelijk ordeningsinstrumentarium kunnen gebruiken om het kwadrantenmodel samen vorm te geven. Hierbij worden de betreffende Europese staatssteunkaders in acht genomen. Dat betekent bijvoorbeeld dat op productielocaties die onder de Lbv of de Lbv-plus zijn beëindigd, geen veehouderijactiviteiten meer worden gestart. Daarnaast onderzoeken we binnen deze verkenning de toepasbaarheid van het kwadrantenmodel voor alle sectoren in de landbouw, inclusief plantaardige teelten.

Uitbreiding samenwerking overheden, TBO's en boeren

Vrijwel alle eigenaren/beheerders van natuurgebieden schakelen voor het behalen van natuurdoelstellingen boeren in, met name voor die situaties waarin beheermethoden noodzakelijk zijn die stoelen op agrarische technieken en kennis. Dat betreft bijvoorbeeld beweiding, begrazing en maaibeheer. De overeenkomsten tussen boer en natuurbeheerder variëren van éénjarige pacht/overeenkomsten, geliberaliseerde en reguliere pacht tot erfpacht. Dit is gebruikelijke praktijk bij terreinbeherende organisaties als Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en de provinciale Landschappen en bij particuliere landgoedeigenaren. Minder gestructureerd gebeurt het bij terreinen van het Rijk, provincies, private instellingen (zoals kerken en vastgoedbeheerders).

We streven met elkaar naar uitbreiding van deze vormen van samenwerking. Want waar passend bij de gestelde doelen in het (inter)nationale en provinciale natuurbeleid, heeft die uitbreiding drie positieve effecten: efficiënt natuurbeheer, goede verhoudingen en gezonde agrarische bedrijfsvoering.

Daarom maken we de volgende afspraak:

- ✓ Alle hierboven genoemde publieke en private partijen worden door het ministerie van LNV en provincies uitgenodigd om te analyseren of er meer en andere mogelijkheden zijn om gronden die ze in eigendom en beheer hebben, met de (natuur-)doelstelling op die gronden als vertrekpunt, te benutten in de extensivering van boerenbedrijven en daarmee een

Wat hebben boeren en tuinders nodig?

bijdrage te leveren aan verbetering van het perspectief van boeren. Dat kan gaan van eenvoudige verpachting van percelen tot bijdragen aan bedrijfsverplaatsing; steeds binnen de natuurbeleidskaders. Deze analyse ronden ze in 2023 af. De resultaten worden ingebracht in de dan lopende gebiedsprocessen.

4.2 INNOVATIEVE OPLOSSINGEN EN KENNIS VOOR DE TOEKOMST

De transitie waarvoor we staan, gaat om het kunnen maken van hoogwaardigere producten en om het besparen op en terugdringen van de 'footprint' van de sector. Deze combinatie van opgaven vraagt om innovatie, creativiteit en een solide kennispositie voor de Nederlandse sector. Het gaat erover hoe we ketenbreed zorgen dat de boer de beste oplossingen en technieken tot zijn/haar beschikking krijgt en Nederland op het gebied van kennis en innovatie leidend blijft in de wereld. Daarbij willen we ook kansen benutten door verbinding te leggen met andere sectoren. Samenwerking met kennisinstellingen is hiervoor essentieel, zo weten we uit het verleden.

De transitie vraagt een miljardeninvestering van de bedrijven in de landbouw- en voedselketen. Publieke middelen zijn nodig omdat de extra inspanningen die nodig zijn groter zijn dan het eigen investeringsvermogen van de sector. In lijn met het advies-Remkes over een gerichte aanpak voor innovatie, spreken we af dat er een Nationaal Innovatie Programma Landbouw (NIPL) komt. In dit programma zal aandacht zijn voor de vier door Remkes onderscheiden elementen die zich richten op de korte, middellange en lange termijn:

1. Ontwikkelen van kennis en nieuwe technieken;
2. Verspreiding van werkende ideeën of oplossingen;
3. In gebruik nemen van techniek en het realiseren van gedragsverandering;
4. Certificeren en effectmeting.

Het programma wordt in eerste aanleg voor 5 jaar inhoudelijk ingevuld, na 3 jaar geëvalueerd en in jaar 5 opnieuw ingevuld voor de tweede termijn van 5 jaar. Na 8 jaar volgt een *overall* evaluatie en een besluit over de voortzetting ná 10 jaar. De inhoudelijke agenda van het programma wordt nog in 2023 vormgegeven.

Het NIPL wordt een herkenbaar onderdeel van de Kennis en innovatie agenda (KIA) landbouw, water en voedsel, het missiegedreven innovatiebeleid en de lopende

innovatieprogramma's voor de land- en tuinbouw, de keten, inclusief de beschikbare fondsen KIA/TKI-gelden en het Groeifonds. De aansturing van het NIPL werken we uit in het uitvoeringsprogramma van het Landbouwakkoord.

Het programma biedt instrumenten om ontwikkeling van innovaties in de land- en tuinbouw te stimuleren en mogelijk te maken. Dit betreft zowel technische- als sociale- en systeeminnovaties. Naast innovaties die tot stand komen uit de markt is er ook ruimte nodig voor nieuwe, grensverleggende innovaties door bijvoorbeeld challenges en start-ups. Het NIPL richt zich ook op deze innovaties.

De hiervoor beschikbare financiële middelen zijn opgenomen in de financiële bijlage bij het akkoord.

4.2.1 Ontwikkelen van kennis en nieuwe technieken

We willen praktijkomgevingen maken waarin boeren en tuinders, wetenschappers, ketenpartijen en andere actoren de kennis en innovaties verder ontwikkelen en de haalbaarheid testen en demonstren, waardoor nieuwe handelingsperspectieven ontstaan. Daarbij wordt nadrukkelijk ingezet op systeeminnovaties zoals biologische landbouw en vergelijkbare duurzame landbouwsystemen, innovatieve methoden zoals stroteelt, nieuwe ketens zoals biobased grondstoffen, verhogen van de waarde van producten, nieuwe vormen van gewasbescherming en bemesting, precisielandbouw en maatschappelijke ontwikkelingen als multifunctionele landbouw en de korte keten.

De uitdaging is om voorlopers de ruimte te bieden voorop te blijven lopen, maar tegelijk ook opschaling te stimuleren. Een voorbeeld hiervan is de omgang met afvalstromen. In de agrofood sector zijn er veel stromen die momenteel als afval worden beschouwd en daardoor 'waardeloos' blijven. Door deze stromen in kaart te brengen, andere toepassingen te ontwikkelen, en ze zo hoog mogelijk te verwaarden, kunnen we meer uit het product halen. Dit vereist een systeemverandering: bedrijven moeten samenwerken om hun productiestromen op elkaar af te stemmen en dit vereist de nodige verandering in de infrastructuur. Het vergt ook aanpassingen in wetgeving en lange termijn investeringen.

We spreken het volgende af:

- ✓ Systeeminnovatie stimuleren door praktijklanding en praktijkontwikkeling.
- ✓ Er komen gerichte innovatieprogramma's die zich richten op het ontwikkelen van kennis, nieuwe technieken, ketens en samenwerkingsverbanden die bijdragen

Wat hebben boeren en tuinders nodig?

aan de doelen van het NPLG. We ondersteunen het opzetten van ketens vanuit primaire producenten, bijvoorbeeld rond circulaire bouwmaterialen.

- ✓ Er worden 12-18 praktijkboerderijen ('fieldlabs') ingericht die werken aan oplossingen voor de opgaven uit het NPLG en de daaraan verbonden gebiedsplannen.
- ✓ We versterken het landelijk platform en netwerk van Boerderijen van de Toekomst. Dit worden innovatiehubs waar bedrijfsleven, kennisinstellingen, studenten en overheden elkaar ontmoeten en start ups ontstaan.
- ✓ De (rijks)overheid streeft ernaar haar stimuleringskader in lijn te brengen met de afspraken uit het Landbouwakkoord. Hierdoor wordt het ook geschikt voor omschakelaars, opvolgers, voorlopers en nieuwe agrarische ondernemers (eerste generatie) en maatschappelijke initiatieven, die zich richten op duurzaam beheer van de bodem in combinatie met voedselproductie, landschaps- en biodiversiteitsherstel, waterbeheer, sociaaleconomische vernieuwing, e.d.

Korte ketens

De korte keten vertegenwoordigt anno 2023 een grote diversiteit aan activiteiten: rechtstreekse levering van de boer/producent aan burgers via CSA's, Herenboerderijen, voedselcoöperaties, boerderijwinkels en coöperatieve boerenwinkels in stedelijke gebieden, levering aan lokale horeca en instellings- of bedrijfskeukens, maar ook leveranties via nieuwe lokaal gerichte intermediairs, die diensten verlenen. Als officiële definitie baseren we ons op de omschrijving vanuit het Europees beleid, namelijk een toeleveringsketen bestaande uit een beperkt aantal marktdeelnemers die streven naar samenwerking, plaatselijke economische ontwikkeling en nauwe geografische en sociale betrekkingen tussen producenten, verwerkers en consumenten. Hierbij gelden als basisprincipes een beperkt aantal schakels (maximaal 2), nabijheid van de klant, prijszeggenschap van de producent en transparantie over het lokale en duurzame karakter van de producten.

We spreken het volgende af:

- ✓ Korte ketens, en meer specifiek korte keten-ondernemers, zullen conform het adviesrapport Nationale Samenwerking Korte Keten (2021), meer worden ondersteund en gefaciliteerd.
- ✓ LNV ondersteunt, gezamenlijk met LTO, een traject om te komen tot een brede Korte Keten Organisatie

(KKO). Deze KKO ondersteunt de ontwikkeling van de korte keten in de gebiedsprocessen met instrumenten zoals kennis en adviseurs.

Multifunctionele landbouw

De multifunctionele landbouw levert een positieve bijdrage aan de leefbaarheid van en werkgelegenheid op het platteland. Zowel de plattelandsbewoners als de klanten, cliënten en consumenten profiteren van het MFL-aanbod. Het versterkt de band tussen boer en burger, en tussen stad en platteland. Dit komt ten goede aan het draagvlak voor de gehele agrarische sector.

We spreken het volgende af:

- ✓ De Handreiking Ruimtelijke Ordening voor de MFL wordt gehanteerd als leidraad in landelijk, provinciaal en gemeentelijk omgevingsbeleid. Daarmee biedt RO-beleid ruimte aan ontwikkelingen in de multifunctionele landbouw.
- ✓ LTO richt samen met LNV, andere ministeries en VNG een werkgroep op die met de sector aan de slag gaat om MFL-breed goed in kaart te brengen waar regeldruk knelt en waar regels onnodig stapelen en het vervolgens het oplossen en voorkomen hiervan.
- ✓ Partijen onderzoeken de mogelijkheid om voor de multifunctionele landbouw een dataset op te bouwen vergelijkbaar met het BIN (Bedrijven Informatie Net). De MFL wordt daarmee structureel onderdeel van de reguliere rapportages over inkomensontwikkeling e.d. (via CBS en Agrimatie). WUR wordt gevraagd hiertoe het initiatief te nemen.

4.2.2 Verspreiding van werkende ideeën of oplossingen

Er is een grote groep boeren die openstaat voor verandering en daarmee aan de slag wil. Deze energie moet worden aangeboord en benut. Het is belangrijk dat overheden de doelen helder neerzetten en dat netwerken van boeren, overheden en (experimenteer)gebieden vertrouwen en middelen krijgen om bij het gebied passende maatregelen te vinden. Daarbij moet ook veilige ruimte zijn om geborgd te kunnen experimenteren met veelbelovende werkwijzen die onderdeel van de oplossing kunnen worden. Zie ook paragraaf 2.3 over de afspraken over onafhankelijke advisering en begeleiding van boeren en tuinders, mede ook gericht op het toegang geven tot kennis, ideeën en oplossingen.

Wat hebben boeren en tuinders nodig?

Om innovatief te blijven, hebben we voldoende en goed opgeleide mensen nodig, zowel in de primaire sector als in de keten. Kennis en vaardigheden van huidige en toekomstige werkers in het groene domein worden versterkt, zodat zij kunnen bijdragen aan het duurzame perspectief van de land- en tuinbouw. De transitie die van de landbouwsector gevraagd wordt, betekent een transitie voor het groene onderwijs. Dit raakt nadrukkelijk ook de curricula van 'niet-groene' opleidingen.

We spreken het volgende af:

- ✓ We zetten extra in op het ontwikkelen van de vaardigheden en kennisdeling naar boeren en tuinders, ketenpartijen en groene ecosysteempartijen. Bijvoorbeeld door train-the-trainer-programma's, hybride leren, scholingsprogramma's, Kennis op Maat, praktijkgericht onderzoek, groen ondernemerschapsonderwijs en de inhoudelijke vernieuwing van het onderwijs voor de land- en tuinbouw, de foodsector en de natuur en leefomgeving. Hiervoor wordt samengewerkt met kennispartners uit mbo, hbo en universiteit.
- ✓ De partners van Groenpact (waaronder de sociale partners) besluiten na een evaluatie op welke wijze zij Groenpact ook na 2024 voortzetten en samen investeren in aantrekkelijk onderwijs, scholing en kennisdeling in het groene domein en in de keten, aansluitend bij de opgaven. Daarbij worden de gelden breed beschikbaar gesteld voor kennisinstellingen.
- ✓ Partijen aan de landbouwtafel zijn niet verantwoordelijk voor de inhoudelijke invulling van onderwijs- en onderzoeksprogrammering, maar zetten zich, via het groenpact, in om met partijen die verantwoordelijk zijn voor de curricula op mbo, hbo- en wo-niveau de curricula te actualiseren. Curricula sluiten daardoor beter aan op de toekomstige behoeften in de (brede) land- en tuinbouw en bijbehorende ketens.
- ✓ Zo komt er een nieuw programma voor het versterken van groen ondernemerschap in het onderwijs vanuit het perspectief van nieuwe waardecreatie in de foodketen en groen-blauwe ecosysteemdiensten.
- ✓ De biologische land- en tuinbouw zal in het agrarisch onderwijs in al haar facetten een volwaardige plaats binnen het lespakket gaan innemen.

4.2.3 Investeringshulp voor de best beschikbare technieken

Om de transitie te versnellen is het nodig om nieuwe technieken die emissies daadwerkelijk verlagen snel op het bedrijf toe te gaan passen. Per definitie betreft dit een voortgaand proces. De techniek staat immers niet stil. Dit geldt bijvoorbeeld voor nieuwe staltechnieken. Maar ook voor de plantaardige sectoren zijn er kansen voor nieuwe technieken voor was- en spoelplaatsen, vulapparatuur en apparatuur voor bodembewerking, gewasbescherming en bewatering. We kijken daarbij naar systemen die zoveel mogelijk bijdragen aan meerdere doelen.

Versnelde installatie van nieuwe technologie vraagt om kapitaal, wat ondernemers niet altijd hebben. Ook is niet altijd voorzien dat deze investeringen binnen de gestelde termijn noodzakelijk zouden zijn. Daarom is een bijdrage aan die investeringen gerechtvaardigd. Naast een bijdrage aan de investering in nieuwe technologie is er ook sprake van versnelde afschrijving van bestaande technologie die niet voldoet aan nieuwe eisen (voor zover nog niet afgeschreven). Ook hiervoor spreken we af dat er een mogelijkheid tot bijdrage komt. Hierbij moet rekening worden gehouden met de Europese kaders, zoals staatssteun.

We spreken het volgende af:

- ✓ We helpen ondernemers met subsidies en gunstige leningen voor het toepassen van de best beschikbare technieken om emissies van stikstof, fijnstof, geur en broeikasgassen te beperken en dierenwelzijn te verhogen. Hiervoor stellen we middelen beschikbaar die in de financiële tabel van dit akkoord zijn opgenomen.
- ✓ Daar waar een deel van deze regelingen bij de provincies liggen, zullen de provincies meer uniformiteit in inhoud en tijdstip van openstellingen nastreven.

4.2.4 Certificering en effectmeting

Digitalisering is een belangrijke aanjager van het versnellen van verduurzaming, zowel regionaal als in ketens. Digitaliseren maakt het koppelen van gebiedsontwikkelingen en ketenontwikkelingen op het boerenerf eenvoudiger. Digitalisering, databeheer en het gebruik in de land- en tuinbouw moeten versterkt worden om effecten van handelen meetbaar te maken, te kunnen monitoren en transparantie te kunnen bieden, ook via certificering.

Het certificeren van bepaalde innovaties kan deze innovaties juridisch borgen en de toepassing van innovaties en

Wat hebben boeren en tuinders nodig?

management stimuleren. Bovendien maakt certificering het ook mogelijk dat deze kunnen worden doorberekend in de prijs.

Uitgangspunt is dat boeren controle hebben op data die hun bedrijf binnenkomt of verlaat én daar ook in kunnen sturen. Een goede IT-infrastructuur is een voorwaarde voor het succesvol uitvoeren van afspraken met betrekking tot verduurzaming (bijv. meten van waterkwaliteit), precisielandbouw (bijv. data van drones en sensoren benutten), doelsturing (bijv. borgen van kwaliteit gegevens van bedrijven) en verdienvermogen (de boer is nu vaak niet 'in control' waardoor andere partijen verdienen aan de data van de boer). Een goede IT-infrastructuur – technisch maar ook bedrijfsmatig met bijvoorbeeld afspraken over datagebruik – is een randvoorwaarde voor het succes van andere afspraken in het Landbouwakkoord. We sluiten daarbij zoveel mogelijk aan bij lopende initiatieven, zoals Join Data.

We spreken het volgende af:

- ✓ In samenwerking met de sectoren gaan we in real time praktijkomgevingen testen en verder doorontwikkelen, en maken we afspraken over standaarden voor toepassingen en het delen van data in precisielandbouw, robotisering, doelsturing en duurzaamheidprestaties.

4.3 PUBLIEKE WAARDERING VOOR ECOSYSTEEDIENSTEN: HOE WE BOEREN BELONEN VOOR HUN BIJDRAGE

Boeren zullen steeds meer bewegen naar een natuurinclusieve bedrijfsvoering. Zij zijn daarmee cruciaal voor de instandhouding van het Nederlandse cultuurlandschap. Daarnaast helpen ze natuur te realiseren en te onderhouden. De kosten die zij daarbij maken, worden meestal niet door de markt gedekt. Daarom is voor de niet wettelijk verplichte aspecten aanvullende financiering vanuit de overheid noodzakelijk. Met deze zogeheten ecosysteemdiensten leveren boeren een (maatschappelijk gevraagde) bijdrage aan het onderhouden en realiseren van landschap, natuur, biodiversiteit en klimaatdoelen. De financiering van deze ecosysteemdiensten draagt bij aan het langjarig (18 jaar) realiseren van ecologische en maatschappelijke doelen en zorgt er tevens voor dat realisatie van deze doelen onderdeel van het verdienvermogen van de boeren vormt.

Boeren krijgen momenteel een vergoeding, deels gefinancierd met Europees geld, aangevuld met nationale en provinciale financiering (GLB-middelen), bijvoorbeeld voor het beheren

van landschapselementen en het behoud voor boerenlandvogels. Deze vergoedingen zijn kortlopend (6 jaar) en bieden daarom geen langjarige zekerheid voor boer en natuur. Opschaling en doorontwikkeling van dit systeem is nodig, ook door te gaan werken met langjarige vergoedingen.

We spreken daarom af dat we het systeem van ecosysteemdiensten verder gaan ontwikkelen. We zien kansen om ecosysteemdiensten door boeren breder in te zetten dan alleen voor biodiversiteit/natuur en landschap. Het gaat bijvoorbeeld ook over waterberging en CO₂-opslag. Langjarig inzet van ecosysteemdiensten is noodzakelijk voor het herstel van biodiversiteit, klimaatmitigatie en waterkwaliteit. We zetten met financiële middelen in op de realisatie van doelstellingen in de kwetsbare gebieden, zoals de overgangsgebieden bij Natura2000, veenweidegebieden en beekdalen.

Daarnaast richten we de inzet op de aanpak van het Aanvalsplan landschap en het Aanvalsplan Grutto, en benutten we de mogelijkheden om waar deelnamebereidheid ANLb al groter is, tot een intensivering van beheer te komen. Provincies bepalen waar de uitbreiding van agrarisch natuurbeheer het meest zinvol is om natuurdoelen te halen. Dat geldt ook voor het afspreken van de juiste beheerpakketten, waarvan we verwachten dat er ook meer zwaar beheer nodig zal zijn. Momenteel is de deelnamebereidheid voor ANLb al groter dan de beschikbaarheid van het budget.

Het Aanvalsplan Landschap is in 2019 opgesteld door een brede coalitie van maatschappelijke organisaties, overheden en bedrijven op basis van het Klimaatakkoord. Dat Aanvalsplan zet in op 10% gebiedseigen groenblauwe doordering van het landelijk gebied en heeft de ambitie daarmee een significante bijdrage te leveren aan het bevorderen van biodiversiteit, de klimaatdoelen en schoon water. Ook kan het een bijdrage leveren aan het inkomen van boeren door naast de vergoeding voor aanleg en beheer ook een grondvergoeding voor afwaardering te geven.

We spreken het volgende af:

- ✓ Om een snelle stap te maken, starten we direct met het uitbreiden en versterken van het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb), met 180.000 extra hectare. Deze grond blijft agrarische grond. De beschikbare financiële middelen zijn opgenomen in de financiële bijlage bij het akkoord.
 - Vergoeding vindt plaats op basis van een verdienmodel (op basis van gemiste inkomsten en gemaakte kosten) in plaats van een kostendekkende vergoeding.

Wat hebben boeren en tuinders nodig?

- We gaan werken met langjarige afspraken (18 jaar). Dit is nodig voor boer én natuur.
 - De provincies wijzen de gebieden waar dit kan worden toegepast aan. Dit doen zij op basis van een onderbouwing van waar de doelen het best kunnen worden bereikt en in samenspraak met de uitkomst van de gebiedsprocessen.
 - De collectieven voeren dit in samenwerking met organisaties als Landschapsbeheer uit. Hiervoor zal de organisatie van collectieven verder versterkt worden.
- ✓ Tegelijkertijd wordt er onder regie van LNV, provincies, landbouw- en natuurorganisaties een plan gemaakt voor een breed en langjarig structureel systeem voor ecosysteemdiensten (zoals ANLb, ecoregeling en vergoedingen voor ecologische of wettelijke beperkingen.) We spreken af dat er begin 2024 een stappenplan ligt voor dit nieuwe systeem. De volgende uitgangspunten staan centraal:
 - Heldere afspraken over de uitbreiding van de ecologische en maatschappelijke doelen zoals waterberging en CO2 opslag.
 - Een langjarig en stabiel systeem (18 jaar).
 - Voor diensten van algemeen belang, zoals natuur- en landschapsbeheer en waterberging op agrarische grond, wordt de overheid 'klant' bij de boer.
 - De boer zal een grotere rol krijgen in landschaps- en natuurbeheer. Er wordt uitgewerkt hoe boeren opdrachten voor derden kunnen verrichten, zoals in het kader van de Subsidieregeling Natuur en Landschapsbeheer (SNL).
 - We werken uit hoe we een toekomstig systeem van ecosysteemdiensten kunnen verbinden met de uitwerking van kpi's.
 - ✓ We geven een flinke zet aan het Aanvalsplan Landschap van de Coalitie Deltaplan Biodiversiteitsherstel, dat tot stand is gekomen in het kader van het Klimaatakkoord. We hebben de ambitie om tot 2030 25.000 hectare landschapselementen aan te leggen en 40.000 hectare tot 2040.
 - ✓ We geven een impuls aan het Aanvalsplan Grutto en aan boerenlandvogels, met een versterking van het beheer in de meest kansrijke gebieden.
 - ✓ We dragen er zorg voor dat op locaties in de kwetsbare gebieden, waar geïnvesteerd wordt in bijvoorbeeld verhoging van waterstanden, langjarig beheer gefinancierd wordt.

- ✓ We onderzoeken hoe een combinatie van publieke en private financiering een blijvende steun kan vormen voor de volledige uitvoering van het Aanvalsplan Landschapselementen.

Voor langjarige zekerheid is structurele financiering nodig. Het kabinet heeft aangegeven hiervoor in te staan. De beschikbare -structurele- financiële middelen zijn opgenomen in de financiële bijlage bij het akkoord.

4.4 FINANCIERING EN BEDRIJFSOPVOLGING: VERBETEREN TOEGANG TOT KAPITAAL EN BEDRIJFSOPVOLGING

Financiering en rol van banken: gezamenlijke inzet banken

Als financier van agrarische bedrijven willen ABN AMRO, ING en Rabobank (hierna 'de banken') bijdragen aan de transitie naar een duurzaam landbouw- en voedselsysteem. In dit systeem zal plaats zijn voor agrarische bedrijven die binnen de ecologische grenzen ondernemen. Agrarische bedrijven in alle sub-sectoren zullen de komende tijd een keuze moeten maken uit één of een combinatie van meerdere scenario's om de transitie in te zetten: doorontwikkelen, omschakelen, verplaatsen, en/of stoppen. In alle scenario's en bij alle keuzes geldt dat een toereikend verdienmodel een randvoorwaarde is om verantwoorde kredietverlening te borgen. Banken zetten zich in om de voorgenomen maatregelen maximaal te ondersteunen met een sector-breed pakket voor agrarische bedrijven die de transitie willen maken. De huidige landbouwportefeuilles van banken verschillen significant in omvang, focus en/of mate van duurzaamheid. Daarom zal de inzet en uitwerking van het voorgestelde pakket aan maatregelen per bank verschillen.

Extra pakket aan maatregelen

De behoefte aan extra bancaire financiering voor de transitieopgave van de landbouw wordt op dit moment – met huidige beschikbare (eigen) informatie uit de sector en op basis van ontwikkelingen in het Landbouwakkoord – geschat op € 3,5 tot 4 miljard tot 2030. Als kredietverstrekker en financieel partner van agrarische bedrijven committeren banken zich om dit financieringsbedrag ter beschikking te stellen voor de transitie. Deze extra financiële inzet bestaat uit de volgende onderdelen:

1) Extra en gerichte kredietverstrekking aan agrarische bedrijven in transitie

- ✓ Banken zetten zich ten volle in om agrarische bedrijven die willen verplaatsen en/of extensiveren te helpen

Wat hebben boeren en tuinders nodig?

met een extra pakket aan geldleningen en werkkapitaal van € 2,5 tot 3 miljard. Om de transitie te kunnen maken zijn genoemde banken bereid om agrarische bedrijven te ondersteunen met persoonlijke begeleiding, maatwerkfinancieringsoplossingen, advies en speciale flexibele financieringsarrangementen, zoals bijvoorbeeld langere looptijden, aflossingsvrije periodes en/of lagere financieringskosten. Vanuit overwegingen van mededinging zal elke bank hierbij haar eigen keuzes maken. Rekening houdend met geldende wet- en regelgeving en binnen de grenzen van verantwoord risicobeleid zullen de banken hun acceptatiecriteria ruimhartig toepassen om de transitie te faciliteren. Hiermee verwachten de banken de komende jaren € 2,5 tot 3 miljard extra te zullen financieren. Agrarische bedrijven die besluiten te stoppen, ontvangen van de banken persoonlijke begeleiding en financieel advies bij het beëindigen van bedrijfsactiviteiten.

- ✓ De banken spannen zich in om vanaf kalenderjaar 2024 halfjaarlijks een overzicht te bieden van deze extra kredietverlening in het kader van de transities in hun portefeuilles. Dit zal plaatsvinden binnen de kaders van de geldende Europese wet- en regelgeving, waar banken ook rapporteren over voortgang van klimaatambities binnen hun portefeuilles.

2) Uitbreiding publiek-privaat Investeringsfonds Duurzame Landbouw (IDL)

- ✓ Het ministerie van LNV stelt €140 mln. beschikbaar voor het Investeringsfonds Duurzame Landbouw (IDL). Banken zijn bereid om ook een substantiële bijdrage aan het IDL te leveren in de vorm van cofinancieringen. Deze financiering wordt verstrekt in de gangbare verhouding van risicokapitaal door de overheid en kan oplopen tot €670 mln. in 2030. Agrarische bedrijven die niet volledig door marktpartijen financierbaar zijn, hebben hierdoor een mogelijkheid om alsnog in aanmerking te komen voor financiering en de transitie in te zetten.
- ✓ Ook voor deze leningen geldt dat de banken bereid zijn om een extra bijdrage te leveren om agrarische ondernemers te ondersteunen met persoonlijke begeleiding, advies en vergelijkbare maatwerkfinancieringsoplossingen als genoemd bij ad 1). Banken verkennen in welke mate de flexibiliteit generiek ingezet kan worden als onderdeel van de regeling, zoals bij andere publiek-private financieringsinstrumenten.

- ✓ Samen met het ministerie LNV zetten banken zich in om het IDL te verruimen ter ondersteuning van het Landbouwakkoord zodat het aanvraagproces versnelt, het toepassingsbereik vergroot en een groter volume en aantal investeringsplannen financierbaar zijn. In aanloop naar de beoordeling van een investeringsplan bieden banken hulp aan hun klanten om het verdienmodel te beoordelen. Het Nationaal Groenfonds blijft de voortgang, benutting en het effect van IDL jaarlijks monitoren via het Jaarverslag.

Voor de banken is dit een fors pakket aan extra financiële maatregelen. Agrarische bedrijven zijn het meest geholpen met effectieve inzet van dit pakket onder 1) en 2), dat ziet op de eigenlijke rol van banken.

Bedrijfsopvolging

We hebben eerder in dit akkoord gesteld dat we afspraken maken zodat de blijvende boeren en tuinders zicht hebben op een perspectiefrijke toekomst. Jonge boeren, zij-instromers en opvolgers verdienen hierbij speciale aandacht. Zij hebben immers de toekomst en zullen bouwen aan de duurzame landbouw van 2040. Al eeuwenlang worden agrarische bedrijven van generatie op generatie overgedragen. Het familiebedrijf is en blijft dominant in de land- en tuinbouw. Een goede en betaalbare overdracht van het familiebedrijf van de ene generatie op de andere generatie is essentieel voor een duurzaam toekomstperspectief van de Nederlandse land- en tuinbouw, het Nederlandse agri-foodcluster én de toegevoegde waarde van de land- en tuinbouw aan de Nederlandse economie en samenleving.

We spreken daarover het volgende af:

Algemeen:

- ✓ Er komt een kenniscentrum bedrijfsovername: dit is het onafhankelijke expertisecentrum op het gebied van agrarische bedrijfsovernames. Het kenniscentrum bundelt en verspreidt kennis over bedrijfsovername en helpt opvolgers, overdragers en overige gezinsleden op weg naar een succesvolle bedrijfsovername. Het kabinet, NAJK en andere agrarische partijen slaan de handen ineen om te komen tot een kenniscentrum. LNV draagt hier vier jaar financieel aan bij en daarna moet het kenniscentrum zich kunnen bedruipen. Dit kenniscentrum richt zich niet alleen op financiële en juridische vraagstukken, maar kan ook adviseren bij sociaal-emotionele vragen van opvolgers, overdragers en overige gezinsleden.
- ✓ Pensioenvoorziening voor de landbouw: momenteel is opbouw van pensioen niet gebruikelijk in de landbouwsector. De bijdrage aan de oude

Wat hebben boeren en tuinders nodig?

dag zit in het bedrijf en wordt berekend bij het vaststellen van de overnamesom.

- Er komt een onderzoek naar alternatieven voor pensioenopbouw in de landbouw en de uitrol hiervan in de sector. Dit onderzoek wordt door LNV gefinancierd. Dit onderzoek wordt uitgevoerd onder regie van LNV en NAJK.
- Het bewustzijn van het belang van pensioenopbouw moet vergroot worden. LNV en NAJK werken gezamenlijk een projectvoorstel uit waarbij de resultaten van het onderzoek worden betrokken.

- ✓ LNV zal in samenwerking met NAJK een onderzoek uitzetten naar mogelijkheden om de toetreding van zij-instromers te bevorderen.

Fiscaal

- ✓ Het kabinet ondersteunt de continuïteit van familiebedrijven door (reële) bedrijfsopvolging eenvoudiger en eerlijker te maken. In dit kader onderstreept het kabinet ook het belang van de huidige bedrijfsopvolgingsregeling (BOR) die in de agrarische sector ondersteunend werkt bij overname. De regeling verkleint de belemmering die belastingheffing kan vormen voor bedrijfsoverdrachten.
- ✓ Het kabinet acht het onwenselijk indien de bezits- en voortzettingseis in de BOR een knelpunt vormt voor de gewenste transitie in de land- en tuinbouw. Ook acht het kabinet het onwenselijk dat wanneer de agrarische sector gebruik maakt van de BOR, zij de transitie niet kunnen toepassen op hun bedrijf. Het kabinet bekijkt in het kader van lopend vervolgonderzoek naar de BOR mogelijkheden om de bezits- en voortzettingseis aan te passen voor niet alleen de agrarische sector, maar alle sectoren. Het kabinet gaat wetgeving aangaande de bezits- en voortzettingseis aanpassen, en kondigt in 2024 aan hoe het beleid wordt aangepast. In de aanloop daarnaartoe zal het kabinet met boerenorganisaties onderzoeken of er in de praktijk nog knelpunten zijn bij bedrijven die willen verduurzamen maar ook hun bedrijf willen overdragen.
- ✓ Gewasrotatie is voor agro-ondernemers een gangbare praktijk vanwege de positieve invloed op de bodemkwaliteit. Binnen het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) is dit zelfs verplicht. Gewasrotatie vindt tussen boeren veelal plaats via het onderling verpachten van stukken grond. Met het voornemen van het kabinet om aan derden verhuurde onroerende zaken aan te merken als beleggingsvermogen en dus

uit te sluiten voor de BOR, zou ook verpachte grond behorende bij gewasrotatie niet meer voor de BOR kwalificeren. Het kabinet acht dit een ongewenst gevolg en zal hiertoe in het voorstel opnemen dat kortdurend verpachte grond ten behoeve van gewasrotatie niet wordt aangemerkt als beleggingsvermogen.

- ✓ De landbouwwijstellingsregeling zorgt ervoor dat de waardevermindering van landbouwgrond bij agrarische bestemming onder voorwaarden onbelast blijft. Deze fiscale regeling wordt geëvalueerd. Na de evaluatie zal het kabinet zoals gebruikelijk met een kabinetsreactie komen. Daarbij zal ook input van alle stakeholders, waaronder landbouworganisaties (inclusief vertegenwoordigers van jonge boeren), worden meegenomen.
- ✓ In de Voorjaarsnota is aangekondigd dat de toepassing van de herinvesteringsreserve bij een staking van een gedeelte van een onderneming (gedeeltelijke staking) als gevolg van overheidsingrijpen ruimer wordt. Door het vormen van een herinvesteringsreserve kan een ondernemer het betalen van belasting over de stakingswinst uitstellen. Het kabinet zal de voorwaarden voor de herinvesteringsreserve verruimen, zodat bij overheidsingrijpen het makkelijker wordt om deze ook toe te passen bij een gedeeltelijke staking van de onderneming. Hierdoor wordt gebruik van de herinvesteringsreserve toegankelijker voor onder andere stoppende agrariërs.

Financiering bedrijfsovername

- ✓ Het kabinet bekijkt de mogelijkheid en wenselijkheid van aanvullend beleid om ondernemers in de agrarische sector te ondersteunen in het financieren van bedrijfsovernames. Als dit inderdaad mogelijk en wenselijk is, bekijkt het kabinet daarbij of bestaand beleid uitgebreid kan worden, of dat een nieuw beleidsinstrument moet worden gemaakt. Van belang daarbij is uiteraard dat een dergelijk instrument doeltreffend is, maar ook doelmatig gelet op de financiering met publieke middelen.
- ✓ Om bedrijfsovername of -start door jonge landbouwers te stimuleren is het kabinet in de (huidige) GLB-periode (2023-2027) gestart met een nieuwe interventie, namelijk de 'Vestigingssteun'. Jonge landbouwers kunnen daardoor op het moment van overname of bedrijfsstart in aanmerking komen voor subsidie. In het kader van de transitie die bij de jonge ondernemers wordt neergelegd is verhoging van de voornomen vestigingssteun essentieel. Het kabinet onderzoekt daarom de mogelijkheid om in de (huidige)

Wat hebben boeren en tuinders nodig?

GLB-periode 2023-2027 het bedrag voor vestigingssteun voor jonge landbouwers die een landbouwbedrijf overnemen of starten, te verhogen naar € 85.000.

- ✓ Binnen het IDL wordt een hoger steunbedrag gegeven aan jonge boeren (60% van de investering i.p.v. 40%). We kijken ook naar andere mogelijkheden om jonge boeren extra te ondersteunen (via criteria, hoogte van te subsidiëren bedragen) bij subsidies die voortvloeien uit het Landbouwakkoord. Dit vergt beoordeling per subsidie naar wenselijkheid en mogelijkheid waarbij betrokken wordt het (beleids)doel van de subsidie en de wettelijke kaders (mogelijkheden binnen staatssteunkaders).

Grond

- ✓ Prioriteit voor jonge boeren bij toewijzing van grond in grondbank. In de gebiedsprocessen is het de bedoeling om met de grond van de stoppende bedrijven de blijvende bedrijven te ondersteunen bij extensivering en een stevige basis voor de toekomst. Met een grondbank kan de vrijkomende grond toegekend worden op basis van objectieve criteria met een zakelijke overeenkomst aan de bedrijven die de grond nodig hebben. Omdat met name jonge boeren een zwakkere positie hebben op de grondmarkt, streven de partijen ernaar dat de positie van jonge boeren bij de toewijzing wordt versterkt. LNV en NAJK werken voor Q1 2024 uit.
- ✓ Voor de extensivering van de veehouderij is de beschikbaarheid van grond essentieel. Met name jonge boeren hebben moeite om extra grond structureel te verwerven of in gebruik te nemen. In de huidige landbouwpraktijk is de grondbank beperkt. Boeren die stoppen doen dat vaak gefaseerd en houden de grond nog in eigendom. Het is financieel aantrekkelijk om de grond met eenjarige pacht of teeltafspraken in gebruik te geven. Het beïnvloeden van de grondbank is niet eenvoudig. We spreken af dat we een werkgroep met deskundigen waaronder grondbankspecialisten in Q3 en Q4 2023 vragen om te analyseren of en zo ja hoe de grondbank bevorderd kan worden en welke instrumenten daaraan bijdragen. Op basis hiervan zal de landbouwtafel bepalen hoe dit thema verder wordt opgepakt.

4.5 ZOETWATER: BESCHIKBAARHEID EN GEBRUIK

Naast grond wordt de beschikbaarheid van en omgang met zoet water steeds belangrijker. In de Kamerbrief van

november 2022 'Water en bodem sturend' schetst de minister van Infrastructuur en Waterstaat de grote uitdagingen waar we voor staan bij beschikbaarheid en gebruik van zoet water.

Schoon en voldoende water is een randvoorwaarde voor zowel de landbouw als de natuur. De partijen in het Landbouwakkoord zijn zich er terdege van bewust dat het systeem tegen de grenzen van de maakbaarheid aanloopt en dat de beschikbaarheid van zoetwater beperkingen kent. Ze onderschrijven allen de noodzaak dat – naast goede waterkwaliteit - het waterverbruik in balans moet zijn met het watersysteem en de draagkracht van dat systeem niet te boven mag gaan.

Door klimaatverandering krijgt de land- en tuinbouw steeds vaker en langer te maken met ernstige droogte of juist wateroverlast. Tegelijkertijd neemt de watervraag vanuit gebruikers nu, en naar verwachting ook in de toekomst, op veel plaatsen toe. Dit zet de zoetwaterbeschikbaarheid steeds verder onder druk en leidt tot nieuwe keuzes en maatregelen. Productie (opbrengst en kwaliteit) in de open teelten is sterk afhankelijk van de beschikbare, juiste hoeveelheid schoon zoetwater gedurende het groeiseizoen. Op de hoge zandgronden staat het vasthouden van water centraal, in de verzilte kleigebieden het behoud van de zoetwaterlens. Daarnaast kan door innovatie het gebruik omlaag of kan er met de keuze van teelten rekening worden gehouden met de waterbehoefte en waterbeschikbaarheid. De mate waarin een ondernemer hiernaar kan handelen houdt verband met het verdienvermogen van de ondernemer.

Daarnaast zal met klimaatverandering verzilting toenemen en staat in de kamerbrief Water en Bodem Sturend "Het Rijk en waterschappen zetten zich in voor aanvoer van zoetwater, maar kunnen niet altijd nieuwe maatregelen garanderen om verziltende gebieden te voorzien met zoetwater van elders". De opgave bestaat daarom uit het beperken van de vraag en het zoveel mogelijk vasthouden van water in het gebied en in de landbouwbodems door het in stand houden en bevorderen van een gezond en evenwichtig bodem- en watersysteem.

Partijen zetten zich in voor:

- efficiënt en zuinig watergebruik;
- vasthouden en bergen van zoet water;
- hergebruik van reststromen van water;
- opstellen van gebiedsgerichte waterbalansen met maximaal gebruik van gebiedseigen water.

Wat hebben boeren en tuinders nodig?

Het bovenstaande is van toepassing op alle agrarische- én natuurgronden.

Op dit moment bestaat er nog geen verdringingsreeks voor grondwater. Provincies hebben de regierol en de bevoegdheid om een (regionale) verdringingsreeks voor grondwater in te stellen. Bij een eventuele uitwerking van een grondwaterverdringingsreeks wordt uitdrukkelijk rekening gehouden met alle belangen en is het evenwichtig afwegen van die belangen het uitgangspunt. De sector wil dat er bij de positionering van de landbouw en de voedselverwerkende industrie in de verdringingsreeksen rekening wordt gehouden met de strategische en maatschappelijke waarde van voedselproductie. Daarbij is men zich ervan bewust dat de reeds bestaande verdringingsreeks bij watertekort (voor oppervlaktewater) randvoorwaardelijk is voor een verdringingsreeks voor grondwater, omdat de grondwaterstand in grote delen van Nederland afhankelijk is van het oppervlaktewaterpeil.

Tot slot, mogelijk komen er in de toekomst nieuwe zoet-zout overgangen in Nederland. Omdat deze verziltingsproblematiek kunnen opleveren spreken partijen af dat bij de overweging omtrent nieuwe zoet-zout overgangen het belang van en effecten op de landbouw en voedselproductie expliciet wordt meegewogen. Partijen spreken af dat er in deze gevallen er in de plan-MER aandacht wordt geschonken aan de landbouwkundige aspecten van nieuwe zoet-zout overgangen.

5

Bodem, mest en gewasbescherming

Bodem, mest en gewasbescherming

5.1 BODEM EN MEST: NAAR WAARDEVOLLE GRONDSTOF VOOR EEN VRUCHTBARE BODEM

Vruchtbare bodem

Nederland heeft ongeveer 1,85 miljoen hectare landbouwgrond (ruim 50% van de totale oppervlakte van Nederland), die gebruikt wordt voor een hoogwaardige agrarische productie. Behoud en verbetering van de bodemkwaliteit is van groot belang om dit hoge niveau ook op de lange termijn te kunnen behouden en tegelijkertijd ook doelen zoals biodiversiteit, een goede waterkwaliteit, de klimaatopgaven en andere ecosysteemdiensten te realiseren. Goed bodembeheer vormt daarmee de basis naar de omschakeling richting kringlooplandbouw. Streefbeeld is dat in 2030 alle Nederlandse landbouwbodems duurzaam worden beheerd, zodat de bodem optimaal kan functioneren en de kwaliteit zo hoog mogelijk is en blijft, voor volgende generaties.

Duurzaam bodembeheer is maatwerk per bodemsoort, bedrijfsoort, perceelligging, weersomstandigheden maar betekent bijvoorbeeld:

- ▮ Uitgekiende bouwplannen: met grondbewerking en (minder zware) machines afgestemd op bodemsamenstelling, lokale omstandigheden en (te verwachten) weersinvloeden.
- ▮ Toepassen van permanent (kruidenrijk) grasland, rust- en vanggewassen, juiste gewasrotatie, meng- en strokenteelt, akkerrandenbeheer, agroforestry.
- ▮ Op uitspoelingsgevoelige gronden een juiste gewaskeuze maken.
- ▮ Optimaal niet-kerende grondbewerking (NKG) toepassen.

Vanaf 2030 wordt verder jaarlijks 0,5 Mton CO₂-equivalent extra vastgelegd in minerale landbouwbodems (onderdeel Klimaatakkoord).

- ✓ LNV zorgt voor continuering van onderzoek en kennisverspreiding op het gebied van duurzaam bodembeheer en koolstofvastlegging.
- ✓ LNV werkt de monitoringssystematiek, waaronder de BLN-indicatorenset, verder uit en zet samen met andere partijen in op continuering van beloning van maatregelen gericht op duurzaam bodembeheer via het GLB.

- ✓ Sector en overheid zetten zich in voor additionele beloningsmechanismen door ketenpartijen, waarvoor KPI's, de BiodiversiteitsMonitor Akkerbouw, carbon credits of andere instrumenten benut kunnen worden (zie ook hoofdstuk 2).

Grondgebondenheid in de melkvee- en rundveehouderij [NB: geen consensus bereikt!]

Er wordt een beweging gemaakt naar grondgebondenheid die stuurt op de verhouding grond en dieren, primair gericht op de waterkwaliteit. We kiezen er daarbij voor om grasland centraal te stellen. Grondgebondenheid heeft belangrijke voordelen voor de melkveehouderij, de leefomgeving en de samenleving. Het in stand houden van goed beheerd (blijvend) grasland draagt bij aan natuur, biodiversiteit, waterkwaliteit en klimaatdoelstellingen. Het vermindert de afhankelijkheid van de invoer van diervoedergrondstoffen. Het schept ruimte voor koeien in de wei, die een belangrijk onderdeel vormen van ons Nederlandse cultuurlandschap.

Grondgebondenheid vormt een basis voor lokale kringlopen, goede milieukwaliteit, schoon water en een gezonde bodem. Met een grondgebonden melkveehouderij die inspeelt op duidelijke duurzaamheidswensen vanuit de markt en de maatschappij kan Nederland zich als zuivelland onderscheiden van andere productielanden en daarmee haar marktpositie versterken.

De mate waarin sprake is van grondgebondenheid is de laatste decennia sterk uiteen gaan lopen. Partijen achten het wenselijk om grondgebondenheid en het areaal grasland in de looptijd van het akkoord te vergroten en te borgen. Ze slaan daarbij nadrukkelijk acht op de situatie van bedrijven met beperkte grondgebondenheid; ze bieden deze bedrijven ruimte voor ontwikkeling naar meer grondgebondenheid door flankerend beleid. Dat zal vooral in de gebiedsprocessen tot vertaling komen.

Ondernemers krijgen vanaf 2030, bij volledig functionerende Afrekenbare Stoffenbalans (ASB) de keuze om te voldoen aan een verhoging van de graslandnorm van XX naar XX of te voldoen aan de doelen met een gevalideerde afrekenbare stoffenbalans (ASB) met een graslandnorm van XX.

Bodem, mest en gewasbescherming

ER LIGGEN 2 VARIANTEN OP TAFEL:

Variant 1:

✓ **Er komt een grondgebonden kader dat voor iedereen geldt**

Met betrekking tot grondgebondenheid zullen per 1-1-2027 graslandnormen gelden. De norm loopt op in de jaren:

- 0,25 ha per GVE vanaf 2027
- 0,30 ha per GVE vanaf 2030
- 0,35 ha per GVE vanaf 2032

- Het grasland dat meetelt voor de norm is al het grasland (tijdelijk, langjarig, blijvend) dat ligt binnen 20 km van de productielocatie van het bedrijf op grond waarover het melkveebedrijf beschikkingsmacht en het feitelijke gebruik heeft (eigen grond, huur, pacht).
- De afspraken gelden voor melk- en kalfkoeien, vrouwelijk jongvee en weide- en zoekkoeien (diercategorieën 100, 101, 102 en 120).
- Bij ondernemers met een volledig functionerende ASB kan vanaf 2030 de graslandnorm van 0,30 ha per GVE blijven gelden.
- Voor ondernemers die hier niet voor kiezen blijft de reeks zoals hierboven beschreven gelden. Zij zullen dus aan de norm van 0,35 ha per GVE moeten voldoen vanaf 2032.

Variant 2:

✓ **Er komt een grondgebonden kader dat voor iedereen geldt**

Met betrekking tot grondgebondenheid zullen per 1-1-2027 graslandnormen gelden. De norm loopt op in de jaren:

- 0,25 ha per GVE vanaf 2027
- 0,33 ha per GVE vanaf 2030

- Het grasland dat meetelt voor de norm is al het grasland (tijdelijk, langjarig, blijvend) dat ligt binnen 20 km van de productielocatie van het bedrijf op grond waarover het melkveebedrijf beschikkingsmacht en het feitelijke gebruik heeft (eigen grond, huur, pacht).
- De afspraken gelden voor melk- en kalfkoeien, vrouwelijk jongvee en weide- en zoekkoeien (diercategorieën 100, 101, 102 en 120).
- Bij ondernemers met een volledige functionerende ASB kan vanaf 2030 de graslandnorm van 0,25 ha per GVE blijven gelden.
- Voor ondernemers die hier niet voor kiezen blijft de reeks zoals hierboven beschreven gelden. Zij zullen dus aan de norm van 0,33 ha per GVE moeten voldoen vanaf 2030.
- Bij de invulling van de systematiek zal ruimte zijn voor gewassen met een vergelijkbare uitspoeling als gras en voor de beschikbaarheid van water voor beregening van graslanden.

Ondernemers krijgen een keuze

Ondernemers kunnen op termijn kiezen om ofwel een verhoging van de graslandnorm te volgen of te blijven op hetzelfde niveau gekoppeld aan een werkende stoffenbalans. Specifiek voor mest gelden de volgende randvoorwaarden voor de stoffenbalans: uiterlijk in 2027 de uitvoering van de benodigde KRW-maatregelen afgerond, juridische borging en

handhaafbaarheid, nauwkeurige meetsystemen en ruimte in de EU wetgeving.

Agrarische partijen zullen, samen met LNV, de ASB ontwikkelen en testen. De ketenpartijen (inclusief de voerbedrijven en de verwerkers) committeren zich aan de totstandkoming van een stoffenbalans en dragen bij aan de werking daarvan.

Bodem, mest en gewasbescherming

Zodra de betrouwbaarheid voldoet aan de wettelijke eisen, zal deze stoffenbalans ook afrekenbaar gemaakt worden. Bij ASB zal sprake zijn van stevige controle en handhaving.

LNV zal de wettelijke basis voor een afrekenbare stoffenbalans (ASB) creëren voor alle relevante partijen. Invoering zal gefaseerd plaatsvinden. Voor de agrarische partijen moet er de zekerheid zijn dat deze ASB er daadwerkelijk komt.

- ✓ LNV blijft met kracht pleiten voor erkenning van Renure; agrarische partijen zullen dat via hun Europese organisaties ondersteunen.

Met Renure en andere kunstmestvervangers kunnen grondgebonden boeren een deel van hun mestoverschot als kunstmestvervanger verwerken en gebruiken.

Mestverwerking

Dierlijke mest is een waardevol product: een meststof voor duurzame productie van landbouwgewassen, draagt bij aan de organische stofvoorziening van de bodem en gezond bodemleven en biodiversiteit en kan dienen als grondstof voor groen gas en kunstmestvervangers (Renure). Het is een van de belangrijkste schakels voor kringlooplandbouw. Het is belangrijk dat vraag naar dierlijke mest (vanuit akkerbouwgebieden) en aanbod bij elkaar komen. Van belang is dat de hoeveelheid en de samenstelling en kwaliteit aansluit bij de vraag. Met de keuze voor de graslandnorm blijft mestafvoer vanuit de melkveehouderij naar akkerbouwgebieden mogelijk zonder afstandscriterium. Met mestverwerking kunnen emissies worden verminderd. Er is behoefte aan een palet aan mest en mestproducten die aansluiten bij de vraag in de markt: van drijfmest tot strotorische mest en van mineralenconcentraat tot mestkorrels. De komende jaren werken we toe naar een betere verwaarding van dierlijke mest, aan uitbreiding van de mestverwerking en aan transparante en geborgde transporten van onbewerkte en bewerkte dierlijke mest.

We maken de volgende afspraken:

- ✓ Voor bedrijven die niet te maken krijgen met grondgebondenheidseisen/graslandnorm zal de verplichting om hun overschotsmest te verwerken stapsgewijs worden verhoogd met stappen in 2027, 2030 en 2032.
- ✓ Voor de concentratiegebieden Zuid en Oost is het einddoel dat vanaf 2032 alle (100%) overschotsmest wordt verwerkt. Voor overig Nederland zal dit een lager percentage zijn. Ingroeipaden (voor alle gebieden) en einddoel (voor overige gebieden) moeten nog worden vastgesteld. Bij het ingroeipad wordt rekening gehouden met de verwachte ontwikkeling van de hoeveelheid dierlijke mest.
- ✓ De overschotsmest die niet bewerkt of behandeld hoeft te worden, kan geborgd, via een private certificering, afgevoerd worden naar andere landbouwers. Deze borging komt bovenop/naast het systeem van realtime vervoersbewijzen dierlijke mest (rVDM). Dit is gedurende de ingroeiperiode in alle gebieden (voor een kleiner of groter deel) mogelijk.
- ✓ In 2028 is er een ijkmoment (op basis van een analyse van de waterkwaliteit en de mestmarkt) om te bepalen of de laatste stap die voorzien is voor 2032 nog nodig is, of dat er ook in de concentratiegebieden Zuid en Oost een mogelijkheid blijft om een percentage van de overschotsmest geborgd, via private certificering, af te voeren naar andere landbouwers in de omgeving.
- ✓ Onder mestverwerking verstaan we hier verschillende vormen van bewerking en/of behandeling. Daarbij is ook vergisting t.b.v. groen gas mogelijk. De diverse producten uit de bewerking en/of behandeling kunnen worden geëxporteerd of in Nederland worden afgezet.
- ✓ Om de verplichte verwerkingspercentages te kunnen verhogen, moet er voldoende mestverwerkingscapaciteit (vergund) zijn. Voorafgaand aan elke stap zal een analyse plaatsvinden of dit het geval is, om te bepalen of de stap naar meer mestverwerking daadwerkelijk op dat moment gezet kan worden. De volgordelijkheid en randvoorwaardelijkheid van de vergunningen in dit verband wordt dus geborgd.
- ✓ Voor de grondgebonden melkveehouderij geldt dat overschotsmest deels afgevoerd moet worden naar een mestverwerker en deels geborgd - via

Bodem, mest en gewasbescherming

een private certificering - afgevoerd kan worden naar een andere landbouwer. De verhouding tussen het aandeel te verwerken mest en de mest die onverwerkt naar een andere landbouwer kan gaan, wordt per gebied en in de tijd uitgewerkt.

- ✓ De biologische sector blijft uitgezonderd van deze mestverwerkingsverplichting.
- ✓ Ook de vaste strorijke mest blijft uitgezonderd van deze mestverwerkingsverplichting, vanwege de positieve werking op een gezond bodemleven.

De beschikbare middelen voor het stimuleren van mestverwerking zijn indicatief opgenomen in de bijgevoegde tabel.

Groen gas

De partijen van het Landbouwakkoord willen toewerken naar hogere verwaarding van mest. Het kabinet heeft de ambitie uitgesproken om in 2030 twee miljard kuub groen gas in Nederland te produceren. Dit vraagt dat een groot deel van de beschikbare mest, rekening houdend met de klimaat-, natuur- en waterdoelen, wordt vergist. De inzet is daarbij dat mestvergisting niet leidt tot een lock-in van de veestapel. Monomestvergisting draagt bij aan extra inkomsten voor boeren, stikstof- en methaanreductie uit mest (in combinatie met dagontmesting en mestverwerking), verduurzaming van het energiesysteem en in potentie in de toekomst tot kunstmestvervanging (Nb digestaat heeft dezelfde stikstof- en fosfaatconcentraties als ruwe mest).

We maken de volgende afspraken:

- ✓ Het kabinet stimuleert de productie van groen gas uit o.a. mestvergisting en daarmee de verwaarding van mest.
- ✓ Het kabinet stimuleert de productie van groen gas via o.a. de SDE++ en de bijmengverplichting.
 - De SDE++ dekt de onrendabele top af van duurzame energieprojecten, waaronder mestvergisting en agri pv. In 2023 is er in de hele SDE++ 8 miljard euro beschikbaar. Ook alle andere hernieuwbare energieprojecten voor andere sectoren kunnen hieruit gefinancierd worden.
 - De bijmengverplichting gaat naar huidig inzicht in 2025 in en zal een verplichting omvatten voor energieleveranciers om 1,6 miljard kuub groen gas te leveren in 2030. De inzet is dat hiermee de business case voor monomestvergisting verbeterd gaat worden. De definitieve regeling wordt op dit moment uitgewerkt.

- Daarnaast is het kabinet met provincies, gemeenten, waterschappen en netbeheerders in overleg om de ruimtelijke inpassing voor groen gasproductielocaties te versnellen. Het kabinet wil hier in de loop van dit jaar concrete afspraken over maken.

- ✓ De partijen onderstrepen het belang om monomestvergisting mee te nemen in de transitie van de landbouw als instrument om mest te verwaarden, bij te dragen aan stikstof- en methaanreducties en de productie van hernieuwbare energie te vergroten.

5.2 WEERBARE TEELTEN EN GEZONDE PLANTEN⁵

De bedrijven in de land- en tuinbouw werken al een groot aantal jaren aan het verduurzamen van de teelten en aan het ontwikkelen van nieuwe teeltsystemen. De ambities voor 2040 zijn helder.

Voor de plantaardige sector gaat het binnen het NPLG met name over de waterdoelen uit de Kaderrichtlijn Water en de milieudoelen:

1. Zo min mogelijk emissies van gewasbeschermingsmiddelen naar het milieu.
2. Het verminderen van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen conform de Farm2Fork-strategie, waarbij de uitkomst van de concept-EU-verordening gewasbeschermingsmiddelen (SUR) leidend is.

Vanaf 2023 geldt een overgangsbeleid om opbrengst-risico's en transitierisico's beheersbaar te houden. Telers moeten hun gewassen aantoonbaar effectief kunnen blijven beschermen en tegelijk werken aan een systeemverandering en het verlagen van de impact op het milieu en de gezondheid van mensen en dieren.

Ondernemers zetten, samen met andere betrokken partijen, volop in op kennisontwikkeling rond de reductie van de milieu impact. Hiervoor wordt zo veel mogelijk aangesloten bij bestaande programma's zoals DAW, Bodem Up en bodemcoaches, waarbij teeltadviseurs en boeren gezamenlijk in gesprek gaan over nieuwe teeltsystemen met geïntegreerde

⁵ Dit is een samenvatting van een meer uitgebreide tekst die als bijlage aan het Landbouwakkoord is toegevoegd en die integraal onderdeel is van het akkoord.

Bodem, mest en gewasbescherming

en/of biologische gewasbescherming. Aanvullend wordt voor de biologische sector een programma ontwikkeld.

Ook is het belangrijk om een onderzoeks- en kennisagenda op te zetten en het kenniscluster en de ketenpartijen te betrekken bij de toekomstige ontwikkeling van alternatieve duurzame en biologische bestrijdingsmethoden en teeltsystemen.

De basis van alle afspraken is dat we samen optrekken en ons committeren aan het werken aan oplossingen en het vertalen van de doelen naar individuele bedrijven.

We maken de volgende afspraken:

- ✓ Voor het ontwikkelen van overgangsbeleid stellen we gezamenlijk 10 tot 15 impactanalyses op voor de meest relevante teelten. De land- en tuinbouwsectoren bepalen enkele teelten waarvoor de impact analyse in een pilot wordt uitgevoerd.
- ✓ De sectoren en LNV nemen samen het initiatief om de pilot impact analyses in 2023 uit te voeren en beoordelen hierna de effectiviteit van deze aanpak.
- ✓ De land- en tuinbouwsector ontwikkelen de Best Agricultural Practices. Daarbij zijn de overige afspraken leidend. LNV draagt zorg voor de inbreng van experts (onder andere van WUR en NVWA) bij het opstellen van de BAP's.
- ✓ LNV en de sectoren nemen samen het initiatief voor het onder Topsectoren ondersteunen van pre-competitief onderzoek door start up's/ universiteiten voor de gewenste systeemveranderingen en de reductie van de milieu impact.
- ✓ De sectoren, ketenpartijen en LNV stellen een aanpak op voor het begeleiden van start up's met aanvragen voor registraties, toelatingen, mechanisaties en robotisering.
- ✓ De land- en tuinbouwsector inventariseert samen met Plantum welke weerbare gewassen en teeltsystemen worden ontwikkeld. In deze inventarisatie wordt de behoefte van koplopers meegenomen.
- ✓ LNV en de land- en tuinbouwsector inventariseren gezamenlijk welke groene middelen, methoden en alternatieve duurzame strategieën (moeten) worden ontwikkeld.

- ✓ Fedecom, LNV en de sectoren nemen samen het initiatief voor het opstellen van een op het UP Gewasbescherming aansluitend programma technieken. Een snelle validatie van technieken en maatregelen is onderdeel van het programma.

A | Transitie en chemische gewasbeschermingsmiddelen De land- en tuinbouwsector zet in op systeemveranderingen en op het verminderen van de milieu impact. Als in deze transitie de optelsom van weerbare gewassen, weerbare teeltsystemen en andere groene methoden en middelen nog niet voldoende is om gewassen en teelten effectief te beschermen, kunnen gericht chemische gewasbeschermingsmiddelen worden ingezet.

We maken de volgende afspraken:

- ✓ De land- en tuinbouwsector maakt voor deze aanpak van de transitieperiode afspraken met relevante partijen, zoals ketens, kennisinstellingen, overheden en ngo's.
- ✓ De sectoren gaan in gesprek met fabrikanten van chemische gewasbeschermingsmiddelen over het beschikbaar blijven van de beschermingsmiddelen. LNV draagt conform de reguliere procedures zorg voor de toelating van de middelen als de middelen voldoen aan de toelatingseisen.
- ✓ LNV zet zich in voor voldoende capaciteit bij het Ctgb, met name gericht op de inzet voor middelen met een lage milieu impact.
- ✓ LNV draagt zorg voor het vergroten van de capaciteit bij NVWA voor het behoud van markttoegang (fytoosanitair) en voor het borgen van plantgezondheid op het gebied van duurzame gewasbescherming. Deze capaciteit dient geoormerkt te zijn voor deze doelen.
- ✓ LNV, ketenpartijen, Croplife NL, Artemis en Agrodis maken afspraken om (nieuwe) groene middelen na indiening van de dossiers eerder en sneller op de markt te brengen.
- ✓ LNV maakt afspraken met de keten en andere partijen, zoals mechanisatiebedrijven, advies- en onderzoeksorganisaties, over het ontwikkelen en verspreiden van kennis van verduurzaming van teelten en van alternatieve en duurzame strategieën.

Bodem, mest en gewasbescherming

B | Transitierisico's Boeren en tuinders moeten worden gestimuleerd om te werken volgens de best bewezen praktijk, waarbij deze BAP's geen teeltsystemen voorschrijven. Ze ondersteunen innovaties door bedrijven, waarmee zij risico's effectief kunnen beheersen én voldoende verdienen.

We maken de volgende afspraken:

- ✓ Een instrument als een transitieverzekering is nodig als financieel vangnet waarmee risico's kunnen worden opgevangen. LNV, land- en tuinbouwsector en ketenpartijen onderzoeken of deze verzekering een toepasbaar instrument is en/of welke alternatieven hiervoor mogelijk zijn.
- ✓ Het resultaat van de impactanalyse en de BAP kan zijn dat er uiteindelijk geen oplossing bestaat voor een knelpunt onder het overgangsbeleid. Dan wordt nader vastgesteld op welke wijze een teler gecompenseerd kan worden gedurende de transitieperiode waarin de teler overschakelt naar een andere teelt of een ander teeltsysteem.
- ✓ Ketensamenwerking wordt gestimuleerd door langjarige afspraken te maken tussen producenten en afnemers. De land- en tuinbouwsector, ketenpartijen en de LNV maken hiervoor samen afspraken.
- ✓ Om te voldoen aan milieu- en KRW-doelen:
 - a. Er wordt ingezet op het versterken van handhaving en toezicht op de (individuele) naleving van milieu- en KRW-doelen. LNV maakt afspraken over het verbeteren van de handhaving en toezicht, gericht op een betere samenwerking tussen waterschappen, omgevingsdiensten, provincies, gemeenten en NVWA.
 - b. Er wordt ingezet op en borgen van milieu- en KRW-doelen middels doelsturing en individuele doelen en afspraken op bedrijfsniveau. Telers moeten weten wat de waterkwaliteitsopgave in een gebied is en wat de opgave op bedrijfsniveau is en hoe ze die kunnen invullen. Als het bekend is welke opgave een boer en tuinder heeft, wordt hij gestimuleerd om de juiste maatregelen te nemen. In de transitieperiode is een (private) gecontroleerde distributie mogelijk een geschikt instrument: voor middelen waarbij sprake is van normoverschrijdingen kunnen alleen ondernemers die aantoonbaar aan de milieu- en KRW-doelen bijdragen chemische gewasbescherming aankopen en toepassen. Ook kunnen ketenpartijen hierbij een rol spelen door aanvullende voorwaarden te stellen aan het afnemen van producten.

C | Gezamenlijk inzetten op MIG De milieu-indicator gewasbescherming (MIG) kan een belangrijke bijdrage leveren aan het realiseren van milieudoelen. Daarom hebben de sectoren zelf het initiatief genomen om te komen tot afronding en implementatie van de MIG. De MIG is bedoeld als tool voor de ondernemingen om de milieu impact in beeld te brengen en waar mogelijk te verlagen. Gestreefd wordt naar invoering in de tweede helft van 2024, met name onder bestaande schema's (MPS, On the Way to Planetproof, VVAK/BMA).

We maken de volgende afspraken:

- ✓ LNV participeert in de afronding en het toepassen van de MIG en committeert zich om uit te gaan van milieu impact in plaats van gebruikte hoeveelheden.
- D | Aanvullende afspraken**
- ✓ In het Uitvoeringsprogramma (UP) gewasbescherming 2030 staat een groot aantal onderwerpen waar zowel sector als overheid mee aan de slag willen. De sector en LNV stellen prioriteiten in de actiepunten. De UP-partners maken extra uitvoeringscapaciteit beschikbaar voor het projectmatig uitvoeren van de acties. De partijen nemen zelf de verantwoordelijkheid voor de financiering van de capaciteit.
 - ✓ We gaan versneld inzetten op nieuwe veredelingstechnieken binnen de Europese context, onder voorwaarde dat (a) het genetisch materiaal vrij toegankelijk blijft, (b) de biodiversiteit niet verder onder druk komt te staan, (c) producten gemaakt met bijvoorbeeld CrisprCas door de hele keten traceerbaar en herkenbaar voor de consument zijn en (d) er afspraken komen over vermenging van biologische producten met dergelijke producten.
 - ✓ Er komt (indien de sector dat wenst) onafhankelijk vergelijkend rassenonderzoek voor bestaande en nieuwe gewassen.
 - ✓ Er komt financiële steun voor non-productieve investeringen en deels productieve investeringen (mechanische apparatuur, bodembewerking etc.) via een laagdrempelige regeling die meerjarig opengesteld is. Via ketenpartijen (zoals coöperaties) kan ook aan collectieve inkoop worden gedaan om de prijs te drukken en om op grotere schaal gericht teelten en teeltbedrijven te verduurzamen.
 - ✓ We versterken biodiversiteit op en in de omgeving van bedrijven. Deze gezamenlijke aanpak is gericht op herstel en versterking van zowel de biodiversiteit als van de plantgezondheid.

6

Oplossingen en uitdagingen in de gebieden: afspraken voor natuur, klimaat, milieu en water met perspectief voor blijvende boeren en tuinders

Oplossingen en uitdagingen in de gebieden: afspraken voor natuur, klimaat, milieu en water met perspectief voor blijvende boeren en tuinders

In het NPLG zijn de doelen voor het landelijke gebied beschreven voor natuur, water en klimaat. Provincies richten hiervoor gebiedsprocessen in die in afstemming met gebiedspartners leiden tot gebiedsprogramma's. Deze gebiedsprogramma's brengen in beeld welke maatregelen, instrumenten en middelen nodig zijn om de doelen in het gebied te behalen. De inzet van de agrarische sector is onmisbaar voor het behalen van ecologische doelen en voor een landelijk gebied. Daarom moeten instrumenten in het Landbouwakkoord ook onderdeel worden van de gebiedsprogramma's. Denk daarbij aan normering (veevoer, stallen, dieren aantallen) en regelingen (ecosysteemdiensten, stoppers, verplaatsters). Deze generieke maatregelen komen samen op gebiedsniveau, waarbij de provincies in gebiedsprogramma's in beeld brengen op welke wijze zij de landelijke regelingen inzetten ten behoeve van doelbereik. Daarnaast kunnen provincies gebiedspecifieke afwegingen maken en maatregelen nemen. Akkoordpartijen committeren zich aan de gezamenlijke intentie dat de generieke en gebiedspecifieke maatregelen samen leiden tot volledig doelbereik.

De kwaliteit van veel Nederlandse natuurgebieden is onvoldoende. Dat komt voor een belangrijk deel omdat de water- en milieucondities onvoldoende zijn. Langjarige instandhouding in goede staat is daardoor niet verzekerd, waardoor ook de kosten voor beheer onnodig hoog zijn. Belangrijk is de condities binnen de natuurgebieden te verbeteren en de invloed van buitenaf te verminderen.

De deelnemers aan het Landbouwakkoord erkennen dat het op orde brengen van die condities voorwaardelijk is voor een goede ontwikkeling en gunstige staat van instandhouding. Zij hebben ieder vanuit hun eigen verantwoordelijkheid een rol en belang om hieraan bij te dragen. Het op peil brengen van biodiversiteit, water en klimaatbestendigheid is ook noodzakelijk voor de landbouw zelf, bijvoorbeeld vanwege het belang van voldoende bestuivers voor gewassen, of vanwege beschikbaarheid van zoetwater.

Bij het treffen van maatregelen voor natuur, klimaat, milieu en water gaat het om maatregelen die onderbouwd effectief zijn. De deelnemers onderschrijven dat beperkingen op landbouwgronden alleen gewenst zijn als dat noodzakelijk is vanuit de doelen. Het is steeds de kunst om daarvoor de optimale balans te vinden.

In de gebiedsprocessen van provincies wordt duidelijk welke oplossingen werken in een gebied en waar er beperkingen zullen ontstaan voor de landbouw. Die beperkingen kunnen forse impact op boeren hebben, zeker als zij eigenaar zijn van de grond. Het kan de mogelijkheden beperken om

een economisch gezond boerenbedrijf te kunnen hebben. Daarom hebben we hier veel over gesproken. We zijn tot de volgende afspraken gekomen over hoe we omgaan met beperkingen en hoe we ondernemers die in het gebied blijven boeren een goede toekomst geven. Dit is in aansluiting op de afspraken in het NPLG.

Maatwerk: ondernemen met natuur

Er zijn kwetsbare gebieden waar het landbouwkundig gebruik zal veranderen met het oog op de ecologische doelen. Dit zou aan de orde kunnen zijn voor veenweidegebieden, beekdalen, hoge zandgronden en gebieden in de nabijheid van Natura 2000, die in het NPLG geduid worden als overgangsgebieden. Provincies brengen onderbouwd de gebieden en opgaven in beeld.

In het coalitieakkoord wordt gesproken over 'landschapsgrond'. De term landschapsgrond suggereert een instrument waarbij generiek beperkingen worden gesteld aan landbouwkundig gebruik en ook generiek wordt afgesproken welke ruimtelijk, financieel en juridisch instrumentarium ingezet wordt. Door die 'keurslijf' benadering roept de term landschapsgrond weerstand op bij partijen. Zij zijn het erover eens dat per gebied bepaald moet worden welke afspraken over doelen, maatregelen, instrumenten en landbouwkundig gebruik nodig zijn en hoe deze geborgd worden. Om die reden kiezen partijen voor een ander type afspraken in/voor deze kwetsbare gebieden. Wij bundelen die onder de term 'ondernemen met natuur'. Voor deze opgaven spreken we af dat in de afweging en uitwerking in ieder geval de volgende stappen gezet worden:

STAP 1: Provincies bepalen welke opgaven (stikstof, natuur, water, klimaat) behaald moeten worden in de gebiedsprocessen.

De provincies werken de plannen op gebiedsniveau uit. Zij brengen daarbij zowel de opgaven als de ligging van de gebieden waar de opgaven spelen in beeld.

STAP 2: Gebiedspartijen maken in gebiedsprocessen een plan met vrijwilligheid als vertrekpunt.

Op basis van de in het gebied vastgestelde doelen maken gebiedspartijen onder regie van de provincie maatwerkafspraken over hoe de doelen worden bereikt, hoe deze financieel mogelijk worden gemaakt en hoe deze langjarig worden geborgd. Uitgangspunt voor de te maken afspraken is dat de doelen worden gehaald met toekomstperspectief voor de blijvende agrariërs en leefbaarheid in het gebied. Dat wil zeggen dat de blijvende agrariërs worden ondersteund met instrumentarium en (financiële) middelen bij

Oplossingen en uitdagingen in de gebieden: afspraken voor natuur, klimaat, milieu en water met perspectief voor blijvende boeren en tuinders

de noodzakelijke aanpassing in de bedrijfsvoering die wordt ingegeven door de te behalen omgevingsdoelen.

- ✓ Afspraken over beperkingen en oplossingen worden in de gebiedsprocessen gemaakt, zodat ze logisch zijn vanuit de ecologische doelen én het gebied perspectief geven. We zorgen voor instrumentarium waardoor financiële achteruitgang ten gevolge van de noodzakelijke aangepaste bedrijfsvoering voor blijvende boeren voorkomen wordt.
- ✓ Het vertrekpunt voor afspraken over de beperkingen die in een gebied of per bedrijf gaan gelden, is vrijwilligheid.
- ✓ Boeren worden in het gebiedsproces in gelegenheid gesteld met voorstellen te komen voor ‘ondernemen met natuur’. Provincies nemen – na toetsing op effectiviteit – deze afspraken op in hun gebiedsprogramma.
- ✓ Of doelstellingen individueel en/of collectief worden opgepakt, is een uitkomst van het gebiedsproces.

STAP 3: Partijen spreken af hoe deze afspraken financieel geïnstrumenteerd worden.

Dat kan bijvoorbeeld door beloningen uit de markt (bijvoorbeeld omschakeling naar biologisch), afwaardering van gronden en/of het uitkeren van planschade en langjarige beloning van ecosysteemdiensten. Ook zijn vergoedingen voor de kosten die worden gemaakt bij inrichting van de grond en steun bij investeringen op het bedrijf mogelijk.

- ✓ De beperkingen die gaan gelden in een gebied zorgen meestal voor extra kosten of verlies van inkomen voor de agrariër. Omdat deze beperkingen zijn aangegaan vanwege de (wettelijke) noodzaak om maatschappelijke doelen op gebied van natuurherstel, waterkwaliteit en klimaat te halen, is financiële ondersteuning wenselijk en nodig. Daarom begeleidt de overheid agrariërs bij deze transitie met de daarbij behorende instrumenten en (financiële) middelen.
- ✓ De ondersteuning kan bestaan uit een eenmalig bedrag (zoals afwaardering of een investeringssubsidie), een langjarige beloning (bijvoorbeeld in de vorm van beloning voor ecosysteemdiensten) of een combinatie hiervan.
- ✓ Indien de bedrijfscontinuïteit in gevaar komt, kunnen provincies voor zover dit niet behoort tot het reguliere ondernemersrisico via het PPLG verplaatsing, aankoop tegen volledige of gedeeltelijke schadeloosstelling en aanpassing van bedrijfsvoering faciliteren.

- ✓ De afspraken worden langjarig gemaakt. Daar hebben zowel de boer, de natuur als de leefbaarheid van het gebied baat bij.

STAP 4: Vervolgens spreken partijen af hoe zij de gemaakte afspraken juridisch en langjarig borgen.

De deelnemende partijen van het Landbouwakkoord vinden het borgen van de afspraken in de gebiedsprocessen noodzakelijk. Voor boeren om vooraf duidelijke afspraken te hebben over vergoedingen, beloningen en verplichtingen. Voor de natuur en het gebied de zekerheid dat afspraken niet teruggedraaid worden. En voor de overheid om het doelbereik te borgen en juridisch houdbare vergunningverlening op gang te brengen en te houden. En tenslotte zijn er ook praktische redenen: in veel gevallen is bijvoorbeeld aanpassing van het grondwaterpeil nodig en dat vereist langjarig geborgde afspraken.

Borging kan via verschillende routes:

- de planologie door een nadere invulling/omschrijving van de (agrarische) bestemming in het omgevingsplan en/of een peilbesluit van het waterschap;
- kadastraal vastleggen van kettingbedingen en/of kwalitatieve verplichtingen;
- langjarige vergoedingsafspraken (inclusief indexering) of (pacht)contracten.

Ook andere borgingsinstrumenten zijn denkbaar. Dit is maatwerk. Afspraken worden op gebieds- en/of bedrijfsniveau geborgd. Op gebiedsniveau in een overeenkomst tussen provincie en (de gezamenlijke) agrariërs in het gebied en op bedrijfsniveau in overeenkomsten tussen provincie en agrariërs m.b.t. beloning, compensatie etc. Tenslotte worden ook afspraken gemaakt over monitoring en bijsturing van doelbereik.

Voor de stappen 1 t/m 4 wordt bij aanvang van het gebiedsproces een uiterlijke termijn afgesproken waarbinnen de geborgde afspraken tot stand komen en in uitvoering genomen worden.

STAP 5: Inzet minder vrijblijvend instrumentarium met rechtszekerheid.

Er kan ook een situatie ontstaan dat de borging nodig is omdat er in een gebied onvoldoende zelfrealisatie is, ondanks een zorgvuldig proces en een groot draagvlak onder de andere betrokkenen. Of dat het gebiedsproces niet leidt tot vrijwillige afspraken waarmee de doelen kunnen worden gehaald. Dan kan de provincie minder vrijblijvend

Oplossingen en uitdagingen in de gebieden: afspraken voor natuur, klimaat, milieu en water met perspectief voor blijvende boeren en tuinders

instrumentarium inzetten, zoals de WILG (participatieve wettelijke herverkaveling), of het planologisch vastleggen van gebruiksvoorschriften. Het is wenselijk dat aan het begin van een gebiedsproces duidelijk is welke instrumenten de provincie in dat geval als borging zal inzetten.

Deze stappen hoeven niet volgtijdelijk te worden doorlopen.

Waarborging van een zorgvuldig gebiedsproces met een sociaaleconomische impactanalyse (brede welvaart en verdien capaciteit) en een individuele agro-economische analyse van de NPLG-gebiedsprogramma's

Er hangt veel van de gebiedsprocessen af. Het doel van deze processen is om met de partijen in een gebied afspraken te maken over oplossingen voor de ecologische uitdagingen en om blijvende boeren bedrijfseconomisch en het gebied sociaaleconomisch perspectief te bieden. Hoe deze processen eruit gaan zien, zal per gebied verschillen. Maar om tot een zorgvuldig en vertrouwen gevend proces te komen, hebben de partijen de volgende proces-criteria afgesproken waar de NPLG-processen aan moeten voldoen:

- I Belangrijke randvoorwaarde is dat de landbouw nadrukkelijk onderdeel is van dit proces. Daarom moeten alle betrokken boeren in het gebied in staat gesteld worden mee te doen. Natuur en landbouw moeten elkaar ontmoeten en in de relatie met elkaar investeren.
- I De plannen moeten niet alleen op de ecologische doelen een onafhankelijke toets krijgen, maar ook op het sociaaleconomische en agro-economische effect (de gevolgen voor bedrijven en de leefomgeving).

Met de onderstaande afspraken dragen we bij aan het perspectief voor de blijvende agrarische sector in de gebieden. Bovendien biedt het provinciale bestuurders de juiste informatie over de in te dienen gebiedsprogramma's. Hierdoor kan een optimaal maatregelenpakket ontstaan waarmee de ecologische doelen worden behaald én de blijvende boeren en tuinders zicht blijven houden op een rendabele bedrijfsvoering. Met andere woorden, een zo optimaal mogelijke sociaaleconomische impact binnen budget.

We spreken het volgende af:

- ✓ We willen dat de agrarische sector na de gebiedsprocessen een goede uitgangspositie heeft om door te gaan
 1. Randvoorwaarde voor een goede gebiedsgerichte aanpak is dat blijvende boeren en tuinders in gebiedsprocessen zicht hebben op een rendabele

bedrijfsvoering en daarmee een gezond verdienvermogen, met behulp van de instrumenten in de NPLG-gereedschapskist.

2. Op dit moment is dit staand beleid:
 - a. De provincies zullen in hun gebiedsprogramma's een sociaaleconomische impactanalyse uitvoeren. De sociaaleconomische impactanalyse bestaat uit twee sub-analyses:
 - i. een brede welvaartsanalyse (methode ontwikkeld door WUR, vooral kwalitatief);
 - ii. een analyse van de verandering in gemiddelde verdien capaciteit van blijvende agrarische ondernemers per deelsector op gebiedsniveau (WUR ontwikkelt voor gezamenlijke provincies methodiek).
 - b. De uitkomsten van deze sociaaleconomische impactanalyse worden door het Rijk meegewogen in de integrale beoordeling van de gebiedsprogramma's.
3. Akkoordpartijen willen aanvullend dat elke ondernemer zelf kan besluiten een agro-economische analyse uit te voeren (ontwikkelen die de mogelijkheid geeft aan individuele blijvende boeren of tuinders) om te toetsen wat de nog te nemen maatregelen en/of de toepassing van de door de boer gekozen instrumenten uit het gebiedsplan voor hun verdienvermogen betekent, rekening houdend met jaarlijkse indexatie.
 - a. Verdienvermogen wordt gemeten aan cashflow⁶ per individuele ondernemer.
 - b. De analyse kan voordat de provincies het gebiedsplan vaststelt plaatsvinden op basis van een gestandaardiseerd overzicht. Daarbij vergelijkt de ondernemer zijn cashflow met zijn nieuwe financiële positie, na doorrekening van de nog te nemen maatregelen en/of de toepassing van de door de boer of tuinder gekozen instrumenten uit het gebiedsplan, rekening houdend met jaarlijkse indexatie.
 - c. Het gestandaardiseerde overzicht van de cashflow van een ondernemer wordt als volgt gemaakt:
 - i De vijfjarig gemiddelden van de volgende onderdelen uit de boekhouding van een ondernemer:
 1. Opbrengsten
 2. Kosten
 3. Rentekosten
 4. Afschrijvingen
 5. Aanwas
 6. Mutaties voorraden

⁶ De formule voor cashflow = Bruto bedrijfsresultaat – aanwas – mutaties voorraden + afschrijvingen.

Oplossingen en uitdagingen in de gebieden: afspraken voor natuur, klimaat, milieu en water met perspectief voor blijvende boeren en tuinders

- ii. De ontstane opbrengsten minus kosten, minus rentekosten, minus afschrijvingen, minus aanwas en minus mutaties voorraden zullen leiden tot het gemiddelde bruto bedrijfsresultaat.
 - iii. Op deze manier kan de gemiddelde cashflow berekend worden.
 - d. Voor deze analyse kan gebruik gemaakt worden van een bedrijfsadviseur, al dan niet met subsidie vanuit de overheid (bijv. via de SABE en de regeling voor sociaaleconomische begeleiding).
4. Elke individuele ondernemer heeft tot een door provincies aan te geven moment (aansluitend op de timing van het NPLG) de mogelijkheid om op zijn situatie een agro-economische analyse uit te voeren, voorafgaand aan de vaststelling van het gebiedsplan door de provincie. Als uit deze analyse blijkt dat hun verdienvermogen erop achteruitgaat door de plannen voortvloeiend uit de gebiedsgerichte aanpak, gaat de provincie na of en zo ja welke aanvullende maatregelen er getroffen dienen te worden in de vorm van flankerend beleid⁷ of en zo ja welke bijstelling van het gebiedsprogramma anderszins noodzakelijk is, om een rendabele bedrijfsvoering mogelijk te maken. De door de provincie geboden handvatten moeten serieuze en realistische opties zijn die het verdienvermogen van de desbetreffende boer of tuinder kunnen verbeteren.
5. Boeren en tuinders die met een negatieve agro-economische analyse de provincies vragen om hulp zullen de handvatten die de provincie hen vervolgens aanreikt serieus overwegen. Zo niet, dan kan een provincie alsnog besluiten het gebiedsplan goed te keuren.

- ✓ We willen een onafhankelijke toets op de sociaal-economische impactanalyse (brede welvaart en verdien capaciteit) en afhandeling van de agro-economische analyse(s)
 - 1. Akkoordpartijen vinden dat onafhankelijke advisering aan de provincies over de toepassing, uitvoering en afhandeling van zowel de sociaaleconomische impactanalyse (brede welvaart en verdien capaciteit) en de agro-economische analyse(s) gewenst is.
 - 2. Daarom richt het Rijk, in samenspraak met provincies, een onafhankelijk agro-economisch adviesorgaan in, gefinancierd door het Rijk. De inrichting van het orgaan wordt in samenspraak met sectorale partijen vastgesteld.
 - 3. Dit adviesorgaan toetst drie zaken voorafgaand aan de vaststelling van het gebiedsplan en brengt daarover

ofwel een positief danwel een negatief advies uit aan de provincies:

- a. Is de sociaaleconomische impactanalyse (brede welvaart en agro-economische analyse) door de provincies in de gebiedsgerichte aanpakken op een juiste wijze toegepast en uitgevoerd?
 - b. Zijn de agro-economische analyse(s) op een juiste wijze afgehandeld door de provincies in de gebiedsgerichte aanpakken?
 - c. Hebben blijvende boeren of tuinders in gebiedsprocessen zicht op een rendabele bedrijfsvoering en daarmee een gezond verdienvermogen?
4. De provincie weegt het onafhankelijke advies nadrukkelijk mee bij de besluitvorming over het gebiedsprogramma. Provincies kijken bij een negatief agro-economisch advies naar alternatieven.
5. Daarnaast betrekken kennisinstituten die Rijk en de Landbouwakkoordtafel adviseren agro-economische aspecten bij hun integrale advies (ex ante evaluatie).

Instrumenten in de NPLG-gereedheidskist

Partijen in gebieden werken in gebiedsprocessen een plan uit hoe die doelen te bereiken, met vrijwillige basis als uitgangspunt. Vervolgens spreken partijen in het gebied af hoe deze afspraken financieel uitvoerbaar worden. Dat kan via vergoedingen uit de markt of op basis van vergoedingen vanuit de overheid. Provincies hebben op basis van het NPLG en de Omgevingswet een mix van instrumenten tot hun beschikking.

Die instrumenten bestaan op hoofdlijnen uit:

- Herwaardering/afwaardering/verwerving van grond, bijvoorbeeld als die door peilverhoging permanent van agro-economische waarde verandert.
- Een grondbank die gronden aankoopt en uitgeeft (pacht of terugverkoop).
- Planschade bij wijziging bestemmingsplan.
- Financiële compensatie bij bijvoorbeeld peilbesluit.
- Vergoeding voor kosten voor eventuele herinrichting van grond, inclusief aanleg landschapselementen.
- Ondersteunen van omschakeling, verplaatsing en extensivering (bijvoorbeeld omschakelfonds en verplaatsingsregeling).

⁷ Zie hiervoor de instrumenten in de NPLG-gereedheidskist.

Oplossingen en uitdagingen in de gebieden: afspraken voor natuur, klimaat, milieu en water met perspectief voor blijvende boeren en tuinders

- ▮ Langjarige vergoeding voor ecosysteemdiensten, zoals het ANLb.
- ▮ Vrijwillige kavelruil (artikel 12.44 Omgevingswet).
- ▮ De mogelijke inzet van het landinrichtingsinstrument (artikel 12.4 Omgevingswet).
- ▮ Regelingen om beëindiging financieel te ondersteunen.
- ▮ Procesmiddelen (geld voor ondersteuning boeren en tuinders, onderzoek etc.).
- ▮ Ondersteuning van juridische erkenning van natuurinclusieve, multifunctionele en biologische bedrijven en jonge boeren.

Voor de financiële dekking van bovenstaande instrumenten verwijzen wij naar de financiële tabel in de bijlage.

7

In beweging: hoe gaan we de doelen bereiken?

In beweging: hoe gaan we de doelen bereiken?

In het Landbouwakkoord maken we afspraken over de toekomst van de landbouw in Nederland waarbij die landbouw in balans is met de natuur en omgeving. Daarmee zetten we grote stappen voor de ecologische, economische en maatschappelijke doelen. Het bereiken van de nationale doelstellingen begint in de gebieden. In het Nationaal Programma Landelijk gebied (NPLG) zijn de maatschappelijke doelen op het gebied van natuur (waaronder stikstof), klimaat en water gedefinieerd. Het Landbouwakkoord bevat keuzes en instrumenten waardoor de landbouw kan bijdragen aan deze opgaven, mét perspectief en verdienvermogen voor de landbouw.

De keuzes krijgen uiteindelijk vorm in gebieden, waar rekening gehouden wordt met regionale verschillen in opgave, bodem- en watersysteem en agrarische structuur. Provincies richten hiervoor gebiedsprocessen in die in afstemming met gebiedspartners leiden tot gebiedsprogramma's. Deze gebiedsprogramma's brengen in beeld welke maatregelen, instrumenten en middelen nodig zijn om de doelen in het gebied te behalen. Het NPLG stelt rechtstreeks kaders voor het gebiedsproces. De inzet van de agrarische sector is onmisbaar voor het behalen van ecologische doelen en voor een vitaal landelijk gebied. Daarom moeten instrumenten in het Landbouwakkoord ook onderdeel worden van de gebiedsprogramma's.

Het akkoord beschrijft de manier waarop de landbouwsector zijn bijdrage levert aan de grote opgaven van natuurherstel, water en klimaat. NPLG, Landbouwakkoord en gebiedsprogramma's leiden daarmee in samenhang tot het bereiken van de ecologische, economische en maatschappelijke doelen. Ook andere programma's dragen bij aan de realisatie van de ecologische doelen. Voor de realisatie van natuurdoelstellingen is bijvoorbeeld naast het NPLG, Landbouwakkoord en gebiedsprogramma's ook inzet van het Nationaal Strategisch Plan GLB, het Programma Natuur en het Natuurpact nodig. Voor de waterkwaliteit geldt dit bijvoorbeeld voor het 7e Nitraat Actieprogramma en de stroomgebiedbeheerplannen. Dit akkoord heeft niet de 'opdracht' om de volledige opgave op natuur, klimaat, milieu en water op te lossen, maar levert wél een belangrijke bijdrage.

Dit hoofdstuk beschrijft de doelen voor de landbouw, in welke mate en langs welke maatregelen die doelen gerealiseerd worden én hoe realisatie van de doelstellingen geborgd is. Met de afspraken in het Landbouwakkoord en de uitvoering van vastgesteld beleid, levert de landbouw voor een groot deel haar bijdrage aan de realisatie van de ecologische doelen. We gaan eerst in op de economische

en maatschappelijke doelen, daarna volgen de ecologische doelen. Tot slot staan we stil bij de borging.

7.1 DE ROUTE NAAR VERDIENVERMOGEN VOOR ONZE BOEREN

Boeren en tuinders hebben passie voor hun vak, hun manier van leven. Ze genieten van het ondernemerschap en de vrijheid die daarbij hoort. En tegelijkertijd van het vaste ritme van de seizoenen, van het werken met dieren en planten die afhankelijk zijn van de zorg van de ondernemer. Werken in en met de natuur – dat is waarvoor onze boeren en tuinders, kwekers en telers voor dag en dauw opstaan. Ondernemerschap doet een beroep op creativiteit en aanpassingsvermogen. Dat geldt voor elke ondernemer en met alle opgaven die er zijn in hoge mate voor boeren en tuinders. Dat vraagt niet alleen om inzet van de boer, maar ook van de keten en de overheid.

Dit Landbouwakkoord wil boeren en tuinders het langdurige perspectief bieden dat het lonend is om in ons land te (blijven) boeren. Bij duurzaamheid gaat het immers niet alleen over ecologische doelstellingen om de agrarische sector 'schoner' en 'groener' te maken; het gaat nadrukkelijk ook over duurzame verdienmodellen voor agrarische ondernemingen. Die verdienmodellen moeten solide en toekomstbestendig zijn, met name voor de jonge generatie boeren en tuinders. Daarbij gaat het over een goede boterham maar ook over eerlijke prijzen en maatschappelijke waardering. Het Landbouwakkoord schrijft niet voor hoe boeren en tuinders hun bedrijf moeten runnen, maar ondersteunt ondernemers in het maken van keuzes.

Onze boeren en tuinders zijn trots op hun bedrijven. Het zijn vaak gezinsbedrijven waar de volgende generatie alweer klaar staat. Zij bouwen letterlijk voort op het werk van hun ouders en grootouders, om het vervolgens weer aan hun kinderen te kunnen doorgeven.

Ondernemen betekent voor hen: kansen zien. Ook in een periode van onzekerheid en polarisatie willen onze boeren duidelijkheid. Er is niet één weg die voor iedereen past. Tussen sectoren, maar ook binnen sectoren is er grote diversiteit. Ondernemerschap betekent meer dan alleen kennis en kunde om de boerderij draaiend te houden. Het gaat ook over innovatie, creativiteit en lef. Innovatiekracht staat voor veel ondernemers bovenaan. Maar ook natuur- en landschapsbeheer, efficiency en schaalvergroting en betere marketing en communicatie bieden perspectief.

In beweging: hoe gaan we de doelen bereiken?

Functie en blijvende meerwaarde van de land- en tuinbouw

Boeren en tuinders zijn ook gemotiveerd vanuit hun verbondenheid met de samenleving. Elke dag weer werken aan goed, lekker en gezond eten. Je inzetten voor een groen landschap, bloemen en planten in huis en voor een vitaal platteland waarmee mensen verbonden zijn. Daarom is het geven van een economisch perspectief in het Landbouwakkoord niet alleen belangrijk voor de bedrijven zelf, maar voor de gehele agro-(kennis)infrastructuur en de samenleving als geheel.

Voedsel en voedselzekerheid is een belangrijk onderdeel van deze meerwaarde. De Nederlandse agrosector heeft de ambitie om in 2040 op mondiaal, Europees, nationaal en regionaal niveau nog steeds in te staan voor voedselzekerheid door de productie van veilig, gezond en betaalbaar voedsel.

Een tweede belangrijke meerwaarde is de kennis en kunde die het agrofoodcluster heeft als ontwikkelaar en maker van duurzame producten en duurzame waardenketens die zowel ons eigen land als het (vooral nabije) buitenland bedienen. We hebben de ambitie om ook in 2040 wereldleider te zijn, waardoor we de kennis en kunde hebben om de wereld te voeden met een agrofoodcluster dat wordt gedragen door sterke, ondernemende familiebedrijven en coöperaties, die zowel nationaal als internationaal opereren.

Ten derde draagt de land- en tuinbouw bij aan biodiversiteit en landschapsbeheer (groene en blauwe diensten) en maatschappelijke diensten zoals zorg, educatie en recreatie.

Tenslotte zal de gehele Nederlandse land- en tuinbouwsector ook in 2040 een aantrekkelijke ‘maaksector’ zijn om in te ondernemen en te werken én is het een belangrijke drager van een vitaal en leefbaar platteland met meerwaarde voor:

- l ondernemerschap;
- l opeenvolgende generaties;
- l sociale cohesie en leefbaarheid;
- l een mooi landschap, mede beheerd door boeren, waarin landbouw en natuur geen harde scheiding meer kent;
- l gezonde biodiversiteit voor boer, dier en burger;
- l een stevige geopolitieke positie van zowel Nederland als de Europese Unie.

Perspectief voor 2040

De primaire sector zal in 2040 kleiner zijn dan nu, omdat het aantal boerenbedrijven verder afneemt, onder meer door vergrijzing en moeilijk te vinden bedrijfsopvolgers. Maar voor jonge boeren en tuinders die toekomst zien, maken we in dit

Landbouwakkoord afspraken die langdurige zekerheid bieden om te kunnen investeren in hun bedrijf. Boeren en tuinders moeten hun bedrijven makkelijk kunnen overdragen aan de volgende generatie. Hierin worden ze zowel fiscaal als financiering-technisch stevig ondersteund door het Rijk en door financiers.

Op nationaal niveau zien we dat de maatschappelijke verwachtingen die aan de landbouw worden gesteld, verschuiven van de vraag naar alleen voedsel en biobased grondstoffen voor industrie en energie naar integraal aandacht in het ondernemerschap voor natuurherstel en biodiversiteit, klimaat, bodem- en waterbeheer en dierenwelzijn. Dit vergt van boeren en tuinders een andere manier van werken, maar daarmee ook andere vormen van beloning. Het is niet realistisch om grote omslagen van partijen en sectoren te verwachten als daarbij niet een bijbehorende beloning wordt geboden. Verduurzaming van de voedselvoorziening is geen bedreiging, maar biedt volop kansen en mogelijkheden. Een meer duurzame bedrijfsvoering is ook onmisbaar om op maatschappelijk draagvlak te kunnen blijven rekenen.

Daarom zetten de ondertekenaars van het Landbouwakkoord in op:

- ✓ de land- en tuinbouw als - strategische - maaksector van onze voedselvoorziening en als belangrijke drager van natuur en landschap;
- ✓ een eerlijke, faire prijs voor gezond voedsel dat door markt- en ketenpartijen zijn weg vindt naar de Europese markt;
- ✓ reductie van emissies, schoon water, een rijk bodemleven, natuurherstel en biodiversiteit;
- ✓ gezonde dieren, sterke planten en weerbare teelten;
- ✓ benutting van de geopolitieke kracht van de land- en tuinbouw.

Principes voor duurzaam verdienvermogen

Een belangrijk doel van het Landbouwakkoord is ervoor te zorgen dat ondernemers op lange termijn een duurzaam verdienmodel kunnen realiseren en op korte termijn de omslag naar een duurzamer bedrijfsmodel kunnen doormaken. We maken daarom onderscheid tussen de transitieperiode en de periode daarna.

Daarbij hanteren we de volgende principes:

In beweging: hoe gaan we de doelen bereiken?

1. Na de transitieperiode moet de markt de prijs van duurzame (voedsel)productie betalen. De meerkosten van productie in balans met de natuurlijke omgeving zullen door ons allemaal gedragen moeten worden, niet alleen door de boer.
2. De samenleving vraagt van de boer meer dan voedsel en grondstoffen, namelijk ook zorg voor landschap en natuur, goede zorg voor dieren en water en andere diensten. Deze maatschappelijke diensten zijn slechts deels te vermarkten. Publieke diensten waar boeren en tuinders door de overheid voor worden beloofd, moeten daarom worden beschouwd als structureel onderdeel van het verdienmodel.
3. We vergroten de transparantie voor en de bewustwording van consumenten, zodat de vraag naar duurzame producten toeneemt.
4. We maken afspraken om in de sector en de keten te kunnen blijven vernieuwen en innoveren. Hiermee komen ook toekomstige oplossingen voor vermindering van milieudruk of verlaging van kosten in beeld.

Afspraken*Betere prijs voor duurzame producten*

De weg naar een nieuw evenwicht tussen duurzame productie en duurzaam verdienvermogen loopt via de markt en keten. Daarom hebben we afspraken gemaakt om voor de Nederlandse markt een (hogere) duurzaamheidsstandaard te ontwikkelen voor agrarische producten met de intentie om deze door te ontwikkelen naar een Europese standaard. Belangrijke afnemers van de boer en tuinder, onder meer de supermarkten, foodservice, de coöperaties en de verwerkers hebben toegezegd dat boeren en tuinders een redelijke meerprijs voor hun verduurzaamde productie gaan krijgen. Daarnaast zullen naar verwachting meer boeren en tuinders kunnen voldoen aan de eisen van keurmerken die verder gaan dan de algemene duurzaamheidsstandaard. Ook dat levert meer geld op. Ook ligt er een kans in het stimuleren van de vraag naar duurzaam geproduceerd voedsel. Keten en overheid gaan de vraag naar gezond en duurzaam geproduceerd voedsel van Nederlandse bodem stimuleren via gerichte campagnes.

Bevorderen ondernemersruimte voor multifunctionele landbouw en korte ketens

Een van de transitiepaden voor de landbouw is een meer divers bedrijf met maatschappelijke dienstverlening zoals toerisme, recreatie, zorg en educatie, diensten die vaak in een

private markt worden geregeld. Ook nevenactiviteiten zoals energieopwekking zijn mogelijk. Ondernemers lopen hierbij soms tegen problemen aan met vergunningen en belemmerende regelgeving. Om dit pad aantrekkelijker te maken, gaan we samen aan de slag om de belemmerende regels in kaart te brengen en zoveel mogelijk op te lossen. Ook wordt er gewerkt aan een handreiking die de ruimtelijke inpassing op het bedrijf makkelijker moet maken. Daarnaast hebben we afgesproken om samen met de Korte Keten Organisatie de korte ketens te stimuleren.

Beloning van maatschappelijke diensten

Boeren leveren een belangrijke bijdrage aan landschap, natuur en klimaatadaptatie (droogte, waterwinning) en -mitigatie (minder uitstoot broeikasgassen). Deze bijdrage voorziet in een behoefte van onze maatschappij, maar is niet altijd rechtstreeks te koppelen aan de landbouwproductie of private diensten als recreatie. Daarom kunnen de kosten die de boeren daarvoor maken niet altijd worden terugverdiend door een hogere prijs in de markt. We hebben in dit akkoord afspraken gemaakt over hoe boeren en tuinders hiervoor beloofd kunnen worden. Daarmee worden deze diensten ook onderdeel van het economisch doelbereik van dit akkoord.

Financiële ondersteuning bij de transitiekosten

In een periode van transitie maken ondernemers kosten die zij niet geheel zelf kunnen dragen. Ook zullen hogere kostprijzen voor duurzamere productie niet onmiddellijk en volledig door de markt kunnen worden opgevangen.

Om de slag naar een duurzame productie van voedsel en diensten te maken, zullen er ook tijdelijk extra kosten zijn, zoals investeringen in emissiearme stallen, mestaanwendingstechnieken of investeringen in apparatuur voor precisie-landbouw. Verduurzaming is alleen begaanbaar als boeren en tuinders hun investeringen ook kunnen terugverdienen. Dat zal niet in alle gevallen volledig mogelijk zijn. Daarom hebben we in het akkoord afgesproken om voor deze investeringen subsidies van de overheid te verlenen. Boeren en tuinders die willen ontwikkelen zullen investeringen willen doen om duurzaam te intensiveren. Zij kunnen aanspraak maken op subsidies voor investeringen in 'best beschikbare technieken'. Ook voor weerbare teelten is financiële ondersteuning beschikbaar. De afgesproken omslag van middelsturing naar doelsturing zal het voor boeren mogelijk maken zo kosteneffectief mogelijk te verduurzamen.

Ook boeren die tijdelijk meerkosten hebben omdat zij willen omschakelen naar een andere, meer natuurinclusieve bedrijfsvoering zoals bijvoorbeeld biologisch, kunnen

In beweging: hoe gaan we de doelen bereiken?

op een bijdrage vanuit de overheid rekenen. In sommige gevallen kunnen vrijwillige afwaardering van gronden en/of financiële nadeelcompensatie nieuwe verdienmodellen mogelijk maken.

Ook banken zien voor zichzelf een rol. Zij willen ondersteuning bieden om boeren en tuinders door de transitieperiode heen te helpen, mits daar natuurlijk een deugdelijk ondernemingsplan onder ligt.

Ontsluiting van nieuwe markten

De ontwikkeling naar een circulaire economie biedt kansen voor het ontsluiten van nieuwe markten voor agrariërs zoals biobased grondstoffen en groen gas uit mest.

Het Rijk gaat deze markt vraag stimuleren met de introductie en aanscherping van eisen in bouwregelgeving. Het gaat om aanscherping en bredere toepassing van de milieuprestatie-eis van gebouwen en om introductie van een CO₂-eis. Hiermee wordt vraag in de Nederlandse markt gestimuleerd. In de klimaatafspraken is de afspraak om in 2030 2 miljard kuub groen gas te produceren. Dit biedt een inkomstenbron voor de afzet van mest.

Stimuleren kennisdeling en -ontwikkeling

De overheid verruimt de mogelijkheden voor coaching, (na)scholing en bedrijfsplanontwikkeling om nog beter te kunnen inspelen op (nieuwe) verdienmogelijkheden en technische ontwikkelingen.

Bedrijfseconomische toets

We zullen de ontwikkeling van de landbouwsector toetsen aan onze ambities. We vragen PBL, WUR en ACM om de voortgang en resultaten periodiek te monitoren. Daarbij wordt betrokken dat het Rijk, in samenspraak met provincies, een onafhankelijk agro-economisch adviesorgaan inricht dat onder meer de sociaaleconomische impactanalyse (brede welvaart en verdien capaciteit) op een juiste wijze toegepast en uitvoert ten behoeve van de gebiedsgerichte aanpakken (zie hoofdstuk 6).

Het is belangrijk om gedurende de transitieperiode en daarna het verdienvermogen van de agrarische sector goed en voortdurend te monitoren en te toetsen op de ambities voor de ontwikkeling van de sector die hierboven staat beschreven, om de 'landbouwhoofdtafel' in staat te stellen zo nodig bij te sturen. Deze monitoring zal zowel op nationale als regionale schaal moeten plaatsvinden, waarbij ook oog moet zijn voor de bandbreedte/spreiding binnen sectoren. Hiervoor zijn reeds indicatoren beschikbaar, zoals:

- Inkomen uit bedrijf per onbetaalde arbeidsjaareenheid⁸:
- Rentabiliteit⁹
- Liquiditeitspositie¹⁰
- Verder kan gebruik worden gemaakt van onderzoek over de margeverdelingen in de keten, de agro-nutri monitor¹¹

Deze lijst is niet uitputtend: bij de uitvoering van het Landbouwakkoord zal precies bepaald moeten worden met welke indicatoren de bedrijfseconomische effecten van het Landbouwakkoord gemonitord zullen worden. Daarbij is het belangrijk te vermelden dat er altijd een vertraging zit op de beschikbaarheid van deze indicatoren.

Ter reflectie op economisch doelbereik: Afspraken met economisch perspectief voor boeren

We staan voor een gezamenlijke opgave. We moeten allemaal onze verantwoordelijkheid nemen voor een landbouw die in ons land duurzaam kan voortbestaan – ecologisch duurzaam, bedrijfseconomisch duurzaam én maatschappelijk duurzaam. Er is daarbij niet één weg die gevolgd of één blauwdruk die gehanteerd moet worden, maar er is een scala aan ontwikkelpaden die voor boeren en tuinders openliggen.

Het toekomstige verdienmodel van boeren die zo werken dat zij de biodiversiteit versterken, de druk op het klimaat verminderen en de kwaliteit van bodem en water op en om hun bedrijf intact laten, zal worden gedragen door de markt en de overheid samen. Boeren en tuinders moeten vaste grond onder de voeten voelen: de zekerheid dat de weg die zij inslaan niet doodloopt op steeds veranderende regels, eisen en (financiële) voorwaarden. En de zekerheid dat zij in de transitie gesteund worden, met raad en daad, en ook voor de lange termijn voldoende verdienvermogen kunnen ontwikkelen om hun bedrijf op zekere dag te kunnen overdragen aan de volgende generatie. Daarvoor bieden de afspraken die in dit Landbouwakkoord zijn gemaakt de beste garantie.

Het is ook de hoofdtafel die hierop toeziet en zo nodig bijstuurt om de beschreven functie en meerwaarde van de land- en tuinbouw en de afgesproken macro- en micro-economische doelen te borgen.

8 [Inkomen uit bedrijf op land- en tuinbouwbedrijven - De Staat van Landbouw, Natuur en Voedsel \(staatvanlandbouwnatuurenvoedsel.nl\)](#)

9 voor alle verschillende sectoren – link is specifiek naar akkerbouw: <https://www.agrimatie.nl/ThemaResultaat.aspx?subpubID=2232&themalD=2272&indicatorID=2088>

10 van akkerbouw, melkvee, glastuinbouw en varkenshouderij – link is akkerbouw: <https://www.agrimatie.nl/ThemaResultaat.aspx?subpubID=2232&themalD=2272&indicatorID=2065>

<https://www.agrimatie.nl/ThemaResultaat.aspx?subpubID=2232&themalD=2272&indicatorID=7234§orID=2245>

11 [Agro-Nutri Monitor 2022 – Hoofdrapport Monitor prijsvorming voedingsmiddelen en aankoopmotieven van biologische producten | Rapport | Rijksoverheid.nl](#)

7.2 DE LAND- EN TUINBOUW EN DE VERBINDING MET DE MAATSCHAPPIJ

In dit akkoord staan de verbetering van de kwaliteit van onze leefomgeving en het behoud van een vitale agri-food sector hoog op de agenda. De landbouw is echter niet los te zien van onze maatschappij. Zo is de sector beeldbepalend voor ons (cultuur)landschap en zorgt het mede voor sociale samenhang in het buitengebied. We willen daarom ook bijdragen aan 'maatschappelijke doelen' zoals een vitaal platteland en het versterken van de verbinding tussen stad en landelijk gebied. Ook de rol van de consument, die met andere keuzes een belangrijke bijdrage kan leveren aan de transitie van het landelijk gebied is hierbij belangrijk.

Er zit een aantal elementen in het akkoord die bijdragen aan deze doelen. Allereerst is er de forse investering die naar de sector gaat om de beweging te kunnen maken en daarmee duidelijkheid voor de toekomst creëert. De landbouw is een belangrijke drager van de vitaliteit van het landelijk gebied. De investering die we met ecosysteemdiensten en ANLb in het landschap doen, zullen een positieve bijdrage leveren aan de kwaliteit van het landschap. Door de stimulering van het economisch perspectief wordt ondernemerschap en werkgelegenheid binnen de landbouw en toeleverende diensten bevorderd. Met afspraken over bedrijfsopvolging en nieuwe toetreders, zorgen we ervoor dat het vak toegankelijk blijft voor nieuwe boeren. Ook de aandacht die het onderwijs geeft aan de land- en tuinbouw, en meer in het bijzonder voedselproductie en ondernemen met natuur, draagt bij aan het versterken van de verbinding tussen platteland en stad. En tot slot zijn bedrijven met multifunctionele landbouw en korte ketens een plek waar mensen kennis kunnen maken met de land- en tuinbouw.

We willen dat het landelijk gebied leefbaar is, een fijne plek om te wonen, te recreëren en te werken. Dit raakt onder andere aan bereikbaarheid, regionale economische ontwikkeling, toegang tot zorg, kunst en cultuur, sport en onderwijs. En veel partijen spelen hierin een rol; overheden, bedrijven en burgers zelf. Het kan per gebied verschillen wat leefbaarheid betekent en wat hiervoor nodig is. Hierdoor is leefbaarheid en 'brede-welvaart' een breed en complex thema. In het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) werkt het kabinet met verschillende partijen aan een transitie die integraal inzet op het gebiedsgericht behalen van doelstellingen op het gebied van natuur en stikstof, water, bodem en klimaat én die perspectief biedt aan agrarische ondernemers. Een duidelijk ontwikkelperspectief voor de landbouw is de sleutel naar doelbereik voor de opgaven uit het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG).

Deze transitie van het landelijk gebied heeft een grote impact op de omgeving, voor burgers, ondernemers en de maatschappij. Het kabinet heeft nadrukkelijk oog voor de effecten die met deze transitie gepaard gaan en het perspectief voor het landelijk gebied. Zo is vastgelegd dat de gebiedsprogramma's van provincies een sociaaleconomische impactanalyse bevatten, waarin de brede welvaartseffecten van het programma in kaart worden gebracht. De agro-economische effecten worden hierin meegenomen. De inzichten kunnen gebruikt worden voor het afwegen van maatregelen, bij het maken van keuzes in de manier waarop de doelen worden bereikt en welk flankerend beleid passend is.

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) heeft de (gevoelens over) leefbaarheid op het platteland onderzocht en beschikt over een grote hoeveelheid relevante data.

- ✓ Wij hebben het SCP gevraagd om – vooral ten behoeve van de gebiedsprocessen – een handreiking op te stellen met daarin de meest bepalende elementen van leefbaarheid op het platteland, de kritische succesfactoren daarbij en de wijze waarop participatie op dit punt vorm kan krijgen.

Dierwaardigheid

Eerder beschreven we dat de maatschappelijke interesse en verwachtingen over hoe voedsel wordt gemaakt, toeneemt. Dat geldt ook voor dierwaardigheid, waar de eisen hoger zullen worden. Dit maakt dierwaardigheid ook een belangrijke ontwikkelrichting, naast het voldoen aan milieunormen.

Als ondernemers investeren in bijvoorbeeld nieuwe stallen, doen ze dat voor de lange termijn. Daarom is het belangrijk dat duidelijk wordt wat de normen worden op het gebied van emissiereductie en dierwaardigheid. Remkes noemde dat de 'hele bocht' in beeld brengen. Investerings in moderne stallen moeten bijdragen aan emissiereductie én aan dierwaardigheid. Vaak gaat dat goed samen: een moderne, emissiearme stal met veel licht, scheiding van urine en mest en goede maatregelen tegen brandveiligheid is goed voor het welzijn van de dieren. Maar, zoals de sectortafels melkvee, pluimvee en varkenshouderij ook hebben aangegeven, kan meer ruimte per dier, het verstrekken van strooisel, aangepaste vloeren en toegang tot buitenlucht ook méér emissies per dier opleveren. De afweging welke maatregelen en investeringen nodig en mogelijk zijn, verschilt van sector tot sector en van bedrijf tot bedrijf.

Tegelijkertijd met de gesprekken over het Landbouwakkoord is gewerkt aan een Convenant Dierwaardigheid. Dit traject

In beweging: hoe gaan we de doelen bereiken?

is op het moment van het sluiten van het Landbouwakkoord nog niet afgerond. Vooruitlopend op het convenant gaan we uit van de volgende uitgangspunten.

- ✓ Om ondernemers te helpen met hun keuze zal er een ontwikkeltraject ‘Integraal duurzame houderijsystemen’ worden opgezet.

Dit bevat de volgende stappen:

1. Startpunt zijn stal- en houderijsystemen (of in een optimum van maatregelen of technieken) die zowel aan natuur- en milieudoelen als aan dierenwelzijn/diergerichte houderijsystemen bijdragen.
 2. Daar waar de ecologische- en dierwaardigheidsbelangen elkaar aanvullen en er ruimte is om een keuze te maken (bijvoorbeeld innovatieve maatregelen) wordt de meest dierwaardige keuze gemaakt.
 3. Daar waar belangen tegengesteld zijn (bijvoorbeeld meer ruimte per dier leidt tot meer emissies per dier) zal worden geborgd dat het doelbereik niet uit het zicht raakt. Hiertoe worden zo nodig alternatieve maatregelen getroffen. Bijvoorbeeld het (met subsidie) toepassen van nageschakelde technieken in combinatie met brongerichte maatregelen.
 4. Als belangen botsen en deze alternatieve maatregelen niet mogelijk of economisch haalbaar zijn, zal de minister op advies van experts en gehoord alle betrokken partijen een besluit nemen over hoe de doelen alsnog behaald moeten worden en wat hiervoor nodig is.
- ✓ In 2023 zal het kabinet eisen vaststellen ten aanzien van emissies rekening houdend met eisen van dierwaardigheid op basis van het Convenant Dierwaardigheid. Deze eisen zullen vanaf 2025 van toepassing zijn voor nieuwbouw en verbouw. Voor bestaande stal- en houderijsystemen zal een overgangperiode gelden, rekening houdend met gedane investeringen in relatie tot terugverdiëntijd.
 - ✓ In de tussentijdse periode (2023/2024) voeren partijen de maatregelen uit op het gebied van emissies en dierenwelzijn die op deze termijn haalbaar zijn.
 - ✓ Om bovenstaande ontwikkeling te ondersteunen zal LNV de benodigde maatregelen treffen; deze maken deel uit van de vormgeving van het convenant.

- ✓ Om bovenstaande ontwikkeling te ondersteunen zullen markt- en ketenpartijen de te ontwikkelen standaard duurzame landbouw en andere afspraken hierop aanpassen; zie afspraken markt en keten in het akkoord.

- ✓ Partijen werken deze aanpak voor het eind van 2023 verder uit.

Volksgezondheid – Maatschappelijke legitimatie

De volksgezondheid is een belangrijk onderdeel van de maatschappelijke legitimatie van de sector. Het belang van de bescherming van dier- en volksgezondheid is daarmee onlosmakelijk verbonden met een toekomstbestendige veehouderijsector en is daardoor onderdeel van het perspectief 2040. Een specifiek aspect voor het landelijk gebied is de wens van alle partijen om de geuroverlast te beperken (waarbij wordt uitgegaan van BBT). Dit is onderdeel van de toekomstbestendigheid van intensieve sectoren voor 2040. Voor het geurbeleid is relevant dat de rechter heeft bepaald dat de huidige regelgeving, de Wet geurhinder veehouderij, onvoldoende bescherming biedt tegen geurhinder. Daarom zal de regelgeving voor geurhinder aangescherpt worden. Voor fijnstof is relevant dat ook daarvoor gewerkt wordt aan aanpassing van de regelgeving, specifiek voor fijnstof uit pluimveestallen.

De uitbraken van de afgelopen jaren met vogelgriep en de COVID-19 pandemie hebben grote impact. Het is van belang voorbereid te zijn en te blijven op het risico op uitbraken met en verspreiding van (zoönotische) ziekteverwekkers. Het Nationaal actieplan versterken zoönosenbeleid (2022) en het aangekondigde intensiveringsplan preventie vogelgriep geven hier onder andere invulling aan en ook binnen het NPLG zijn dierziekten, zoönosen en gezondheid omwonenden opgenomen.

7.3 BIJDRAGE AAN KLIMAAT, NATUUR, WATER EN MILIEU

De ecologische doelen komen voornamelijk voort uit de uitvoering van vastgestelde Europese natuur-, klimaat- en milieuwetgeving. Wij realiseren ons dat de opgaven groot zijn en moeilijk voor 2030 te halen. Dat wordt ook bevestigd door de appreciatie van de kennisinstellingen. Dat is zo met en zonder Landbouwakkoord. Het Landbouwakkoord zal erop zichzelf ook niet toe kunnen leiden dat de doelen volledig gehaald worden. Daar is ook ander beleid voor nodig zoals de plannen uit het Nationaal Programma Landelijk Gebied, de gebiedsprocessen, de aanpak piekbelasting en het Programma Natuur. De landbouw levert een noodzakelijke

In beweging: hoe gaan we de doelen bereiken?

bijdrage aan het halen van de ecologische doelen, maar is niet alleen verantwoordelijk voor de oplossing. Ook de bijdrage van andere sectoren is nodig.

We zien daarom twee type doelen. Ten eerste gaat het om doelen die volledig door de landbouw gehaald moeten worden. Dat betreft het terugdringen van uitstoot van gassen (ammoniak en broeikasgassen) uit de veehouderij en akkerbouw en de opslag van CO₂ in landbouwgronden. In de

tweede plaats zijn er doelen en ambities waar de landbouw een bijdrage aan moet leveren, maar die ook door andere sectoren gehaald moet worden. Dit gaat om waterdoelen en de overbrugging naar 30% gunstige staat van instandhouding van natuur.

Doelen voor de landbouw

De doelen die de landbouwsector zelfstandig moet halen zijn samengevat in onderstaande tabel.

OPGAVE	WAT WAS HET?	WAT MOET HET MAXIMAAL WORDEN?	HOEVEEL MOET HET DAN ANDERS?
Stikstof	106,2 Kton ammoniak in 2019	63,0 Kton ammoniak in 2030	43,2 Kton ¹² (41%) ammoniak in 2030 t.o.v. 2019
Klimaat (uitstoot)	Circa 26 Mton CO ₂ -eq. in 2021 ¹³ Waarvan 6,5 Mton CO ₂ -eq. in de glastuinbouw ¹⁴	17,9 Mton CO ₂ -eq. in 2030 ¹⁵ , waarvan 4,3 Mton voor de glastuinbouw in 2030 ¹⁶ Voor 2050 moet het doel nog worden vastgesteld	Veehouderij en akkerbouw: 5 Mton reductie ¹⁷ in 2030 t.o.v. de emissieramingen voor 2030 ¹⁸ . Glastuinbouw: 2,2 Mton reductie in 2030. Waarvan methaanreductie in 2030 van 3,82 Mton CO ₂ -eq, dit is onderdeel van de bovengenoemde 5 Mton.
Klimaat (CO ₂ -opslag)		Landgebruik landbouwbo- dems: 0,5 Mton extra CO ₂ -eq. opslag in 2030 Veenweide: 1 Mton extra CO ₂ -eq opslag in 2030 Voor 2050 moet het doel nog worden vastgesteld	0,5 Mton extra CO ₂ -eq. opslag in 2030 in landbouwgrond (excl. veenweide) 1 Mton extra CO ₂ eq. opslag in 2030 in veenweidegebieden

12 Kamerbrief Voortgang integrale aanpak landelijk gebied, waaronder het NPLG 10-02-2023
 13 <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2023/de-verduurzaming-van-de-landbouw-deel-ii-emissies/3-emissies-door-de-landbouw>
 14 <https://www.wur.nl/show/co2-emissie-glastuinbouw-in-2021-gestegen.htm#:~:text=In%202021%20steeg%20de%20totale,Mton%20ten%20opzichte%20van%202020.en%20exclusief%20methaanslip>
 15 Kamerbrief over voorjaarsbesluitvorming Klimaat 26-04-2023
 16 Kamerbrief over voorjaarsbesluitvorming Klimaat 26-04-2023, exclusief methaanslip
 17 Afspraak coalitieakkoord
 18 KEV 2021

In beweging: hoe gaan we de doelen bereiken?

Daarnaast zijn er de doelen waar de landbouw een belangrijke bijdrage aan levert. Die staan in deze tabel samengevat:

OPGAVE	WAT MOET ER GEBEUREN
Water	In 2027 moeten alle landbouw-gerelateerde maatregelen genomen zijn om te komen tot gezonde water ecosystemen.
Klimaat (CO ₂ -opslag)	Bomen/bos/natuur: 0,4 – 0,8 extra CO ₂ -eq. opslag Mton in 2030.
Biodiversiteit	Voor 2030 overbruggen van 30% van het verschil tussen de huidige staat van instandhouding en een gunstige staat van instandhouding.

Naast bovenstaande doelen, draagt de landbouw met de afspraken in het akkoord ook bij aan het op niveau houden van de populatie van diersoorten die op Europees niveau bescherming genieten. Ook zijn er afspraken die bijdragen aan het realiseren van de ambitie van 10% groenblauwe dooradering van het landelijk gebied in 2050, de ambitie is ook om de helft hiervan in 2030 te realiseren.

Uiterlijk in 2024 komt er duidelijkheid over aanvullende klimaatdoelen voor de landbouw voor 2040 en 2050. Nederland moet in 2040 klimaatneutraal zijn. Wat dit betekent voor de landbouw moet nog uitgewerkt worden in samenhang met de doelen voor andere sectoren. De landbouw hoeft als sector niet klimaatneutraal te worden. De glastuinbouw is in 2040 klimaatneutraal, maar andere sectoren houden niet-vermijdbare emissies. Dit zijn emissies die in een niet-gecontroleerde omgeving (buiten) of na het nemen van alle denkbare maatregelen onvermijdelijk blijken. Dit zijn voornamelijk emissies van dieren als gevolg van hun spijsvertering en emissies vanuit de bodem.

Agrosectoren dragen op diverse vlakken bij aan emissiereductie. Echter, niet alle emissiereducties tellen formeel mee bij de berekening van de bijdrage van de landbouwsector. Zo is de grote bijdrage die de agrosector levert aan de energietransitie niet inzichtelijk.

- ✓ Partijen uit het Landbouwakkoord spreken daarom af dat het PBL wordt gevraagd jaarlijks in de KEV te monitoren hoeveel reductie van CO₂ equivalenten de landbouw bijdraagt aan de klimaatopgave van andere sectoren.

Er zijn binnen de EU regelgeving mogelijkheden en voorwaarden gesteld over uitwisselbaarheid van de Effort Sharing Regulation (ESR) en de Land Use, Land Use Change and Forestry Regulation (LULUCF). Over deze mogelijkheden tot uitwisseling vindt binnen de spelregels overleg plaats tussen sectorpartijen en LNV. Hierover worden eind 2023 afspraken gemaakt.

In de huidige wijziging van de LULUCF-verordening is het voorstel om vanaf 2035 de landbouwsector en de LULUCF samen te voegen tot The Agriculture, Forestry and Other Land Use (AFOLU), niet gerealiseerd. In 2024 komt de Commissie met een impact-analyse en naar verwachting met een nieuw voorstel voor een AFOLU beleidspijler. Het kabinet staat hier in beginsel positief tegenover. Naar verwachting komt er een EU doel met bijbehorende nationale doelstellingen per lidstaat. Ter voorbereiding heeft LNV de WUR de opdracht gegeven om te onderzoeken wat een eventuele bijdrage kan zijn van een EU doel in 2025. Dit onderzoek wordt in Q3 2023 afgerond. LNV zal aan de hand van de resultaten van dit onderzoek met sectorpartijen in gesprek gaan over de Nederlandse inzet in de EU. Om de klimaatambities uit het Landbouwakkoord te realiseren zet de landbouw stappen door de uitstoot van broeikasgassen te reduceren en door in landgebruik koolstof (CO₂) vast te leggen. Verder vervult de landbouw een relevante rol in de energietransitie door hernieuwbare energie op te wekken en door om te schakelen naar duurzame brandstoffen voor tractoren en mobiele werktuigen. De overheid faciliteert de energietransitie met het Klimaatfonds. Aanvragen tot middelen voor toepassing in de landbouw lopen mee in de besluitvorming over de inzet van middelen uit het Klimaatfonds. Voorstellen die passen binnen de kaders van het fonds en een positief oordeel hebben van PBL komen in aanmerking. Hierover zal in voorjaar 2024 worden besloten.

In beweging: hoe gaan we de doelen bereiken?

Maatregelen om doelen te halen

Er is al veel vastgesteld beleid (zie kader) dat bijdraagt aan het halen van de doelen. Dit is niet onderdeel van de afspraken van het Landbouwakkoord, maar is eerder door de overheid vastgesteld beleid. Wel draagt het veel bij aan het halen van de doelen voor de landbouw.

VASTGESTELD KABINETSBELEID

Onderstaande maatregelen zijn al eerder vastgesteld beleid door de overheid die de komende jaren hun bijdrage gaan leveren aan de realisatie van de gestelde doelen. We hebben ze daarom meegenomen in het inschatten van ecologisch doelbereik.

1. Het 7^e actieprogramma Nitraatrichtlijn, inclusief het addendum en rust- en vanggewassen
2. Derogatiebeschikking, inclusief:
 - Bufferstroken
 - Bemesting van maximaal 170 kg stikstof uit dierlijk mest per hectare
 - 20% korting op de totaal stikstofgebruiksnorm in de nutriëntverontreinigde gebieden¹⁹
3. Emissiebeperkende maatregelen uit de Wet Stikstofreductie en Natuurverbetering (WSN)
4. Gemeenschappelijk Landbouwbeleid, inclusief goede landbouw- en milieucondities, o.a.:
 - Behoud areaal blijvend grasland
 - Vruchtwisseling op bouwland
 - Niet productief areaal en landschapselementen
5. Uitvoeringsprogramma toekomstvisie gewasbescherming
6. Stroomgebiedsbeheerplannen
7. Natuurnetwerk Nederland en Bossenstrategie
8. De veenweide-aanpak
9. Convenant energie glastuinbouw
10. Stoppersregelingen en piekbelastingaanpak
11. Het Klimaatakkoord
12. Programma Natuur

In aanvulling op het vastgestelde beleid maken we onderstaande afspraken over maatregelen die bijdragen aan doelbereik. De akkoordpartijen realiseren zich daarbij twee zaken indringend: in 2030 zullen er zonder twijfel ontwikkelingen geweest zijn die nu niet worden voorzien, maar relevant zullen zijn voor doelbereik. En doelbereik hangt in sterke mate ook af van het gedrag van de markt en de

consument. Het is voor iedereen ook helder: mochten de effecten van dit pakket onverhoopt niet leiden tot de gestelde doelen, dan zullen andere en/of aanvullende maatregelen overwogen moeten worden. De andere kant geldt ook: als de doelen ruimschoots gehaald worden, geeft dit mogelijk ruimte om op onderdelen te versoepelen.

De maatregelen zijn in eerdere hoofdstukken aan de orde gekomen. We zetten ze hier onder elkaar. Niet alle boeren en tuinders zullen en hoeven alle maatregelen toe (te) passen. Er blijft voor boeren en tuinders vrijheid in hun bedrijfsvoering, passend bij het uitgangspunt van doelsturing. Tegelijkertijd doen we wel inschattingen over deelname aan en uitvoering van de maatregelen.

Managementmaatregelen

1. Een verlaging van het ruweitgehalte in het rantsoen tot maximaal 160 gr per kg droge stof in de melkveehouderij.
2. Gemiddeld 180 uur meer weidegang voor alle melkveekoeien²⁰.
3. Het toevoegen van stikstoffremmers aan het veevoer van 50% van alle varkens.
4. Het toevoegen van methaanremmers aan het veevoer van 50% van alle koeien.
5. Het efficiënter toedienen van 50% van de melkveemest, die daardoor 25% minder uitstoot.

Technologische maatregelen

6. Er wordt aangenomen dat in 2030 60% van de melkveestallen emissiearm zijn met 75% van het totale reductiepotentieel per stal.
7. In 2030 is 20% van de stallen voor vleeskalveren emissiearm met luchtwassers conform de Noord-Brabantse eisen.
8. In 2030 is 100% van de varkensstallen emissiearm, waarvan 60% met luchtwassers en 40% met vloer- en/of kelderaanpassingen.
9. Tussen 50% en 100% van de pluimveestallen, afhankelijk van het type pluimvee, wordt emissiearm.²¹
10. Dagontmesting en verwerking van ongeveer 50% van de varkensmest.

In plaats van bovenstaande technische maatregelen kunnen boeren ook gebruik maken van andere technische maatregelen die aantoonbaar hetzelfde effect behalen als de

¹⁹ Deze worden 1 januari 2024 vastgesteld.

²⁰ Dat komt neer op gemiddeld 250 uur meer weidegang voor alle melkveekoeien op bedrijven met weidegang.

²¹ Zie voor specificering de verwachtingen voor 2040 in de KEV 2021.

In beweging: hoe gaan we de doelen bereiken?

hier genoemde maatregelen, zo deze mogelijkheden in de komende jaren beschikbaar komen.

Ecosysteemdiensten

- 11. Uitbreiding ANLb met 180.000 hectare naar circa 280.000 hectare, die in te zetten zijn in de gebiedsprocessen.
- 12. Behoud van het huidige areaal permanent grasland en de aanleg van landschapselementen, waaronder 25.000 hectare houtige landschapselementen in 2030. Dit is in te vullen in de gebiedsprocessen.
- 13. Peilverhoging in de veenweidegebieden met een vernattingsopgave. We bewegen toe naar een grondwaterstand van 20 cm tot 40 cm onder maaiveld, afhankelijk van de omstandigheden. Dit wordt in NPLG gebiedsprocessen door alle betrokken partijen samen uitgewerkt.
- 14. Uitbreiding areaal vezelgewassen naar 50.000 hectare in de akkerbouw.

Systeeminnovatie

- 15. We vergroten het areaal biologische landbouw naar 15%. De effecten hiervan overlappen deels met bestaand beleid en bovenstaande aanvullende maatregelen, maar ongeveer 4-8% van het doel voor stikstof en 7-16% van het doel voor broeikasgasuitstoot zou hiermee behaald kunnen worden.²²

Stoppers en verkleining van de veestapel

De komende jaren zullen boeren en tuinders stoppen. Door hun bedrijven met stoppersregelingen op te kopen worden emissies uit de sector verlaagd. Dit draagt bij aan de stikstof- en klimaatdoelen, geeft ruimte voor blijvers en helpt bij het doelbereik. De verwachting is dat deze autonome en vrijwillige krimp (met een zwaartepunt voor bronnen rond kwetsbare natuur) leidt tot een krimp van de veestapel (rundvee, varkens en pluimvee) van 25% in 2035 ten opzichte van 2021.

We ondersteunen ondernemers die hun bedrijf willen beëindigen met financiële regelingen. Op korte termijn zijn daarvoor de Lbv en Lbv-plus beschikbaar en wordt gewerkt aan de Maatregel Gerichte Aankoop en beëindiging veehouderij (MGA-2). Voor de periode daarna worden op basis van of in samenhang met de gebiedsprogramma's ook gerichte

openstellingen van deze of andere beëindigingsregelingen gezien. Daarbij valt te denken aan gebieds- en sectorgerichte regelingen of openstellingen. Dit zal naar verwachting tot zo'n 15-20% krimp van de veestapel leiden.

- 16. Afromen van fosfaat- en dierrechten op eigendomstransacties buiten de familiale sfeer met 25% van de rechten. Tot 2035 zal dit, bij een gelijkblijvend aantal transacties als de afgelopen periode, nogmaals tot zo'n 10% krimp leiden.
- 17. Een aanvullende krimp via functiewijziging of (gedeeltelijke) afwaardering van landbouwgrond.

Betekenis voor klimaat, natuur, milieu en waterdoelen

Met bovenstaande maatregelen worden er grote stappen gezet op de doelen voor de landbouw zelf, mits de maatregelen zoals hierboven beschreven ook realiteit worden. Op het gebied van ammoniakuitstoot kan volgens berekening van WUR met deze maatregelen 95-100% van het doelbereik worden gerealiseerd.²³ Wat broeikasgasemissies betreft, kan 80% van het doelbereik worden gehaald.²⁴

Voor CO₂-opslag in landbouwbodems geldt dat met een peilverhoging naar 40 cm onder maaiveld in alle veenweidegebieden ongeveer 0,6 Mton CO₂-eq. wordt gerealiseerd. De resterende opgave kan met verdere verhogingen in gebiedsprocessen en andere (technische) maatregelen worden gehaald. Door het aandeel vang- en rustgewassen te verhogen, het areaal permanent grasland te behouden of te vergroten en systeeminnovaties te stimuleren wordt er een stap gezet op het gebied van de opslag van CO₂-eq. in landbouwbodems.²⁵ Het doelbereik is op dit punt niet doorgerekend.

Voor de doelen waar de landbouw een belangrijke bijdrage aan levert geldt ook dat er met dit akkoord een belangrijke stap wordt gezet. Zo draagt de ambitie van groenblauwe dooradering ook 0,13 Mton CO₂-eq. bij aan het doel voor CO₂-opslag in bossen. Met de uitvoering van het aanvalsplan Landschapselementen is het mogelijk om de ambitie van de helft (5%) van de opgave voor 10% groenblauwe dooradering in 2050 al in 2030 te halen.

Met het uitvoeren van het 7e Actieprogramma Nitraatrichtlijn inclusief het addendum, het afbouwen van

22 Louis Bolk Instituut appreciatie concept Landbouwakkoord (2023).

23 Wageningen Universiteit (2023). Appreciatie concept Landbouwakkoord.

24 Wageningen Universiteit (2023). Appreciatie concept Landbouwakkoord.

25 <https://research.wur.nl/en/publications/de-potentie-voor-koolstofvastlegging-in-de-nederlandse-landbouw>, p. 8.

In beweging: hoe gaan we de doelen bereiken?

de derogatie en het Uitvoeringsprogramma toekomstvisie gewasbescherming, wordt een stap op waterkwaliteit gezet. Via maatregelpakketten zoals het verhogen van het aandeel vang-, rust- en vezelgewassen, met name in gebieden met een grote opgave, kan hier een grote aanvullende bijdrage aan geleverd worden. Dat geldt ook voor de beekdalenaanpak en voor systeeminnovaties die via verschillende routes (zoals biologische landbouw en precisiebemesting) een belangrijke bijdrage leveren aan de waterkwaliteit. Spuittechnieken en dergelijke hebben een redelijke bijdrage, stalsystemen en stoppers hebben echter maar een beperkt effect op de waterkwaliteit.

Bovenstaande maatregelen hebben ook een positief effect op de staat van instandhouding van natuur en dragen bij aan de 30%-overbrugging naar een gunstige staat van instandhouding. Daarnaast dragen de in dit akkoord overeengekomen afspraken over vermindering van de milieudruk, vergroting van ANLb, introductie van ecosysteemdiensten en start van de uitvoering van het Aanvalsplan Landschapselementen elk bij aan het op niveau houden van de populatie van diersoorten die op Europees niveau bescherming genieten. Dit gebeurt onder meer door de gevarieerdheid en omvang van leefgebieden te vergroten.

Indicatieve bijdrage maatregelen aan doelbereik

Onderstaande tabel geeft een verwachte inschatting van de bijdragen van de verschillende maatregelcategorieën. Voor de monitoring van voortgang op doelbereik is deze tabel het houvast. Dat wil niet zeggen dat deze exacte waarden gehaald moeten worden, maar het is grofweg de bijdrage waar ten tijde van het opstellen van het Landbouwakkoord op gerekend wordt. Hierop zijn de beschrijvingen van de maatregelen zoals hierboven gedeeld, uitgangspunt geweest. Omdat de WUR in haar doorrekeningen gerekend heeft met het gehele pakket aan maatregelen in het INITIATOR-MODEL, gaat het in deze tabel om afgeleide waarden per pakket, waarbij de exacte optelling niet te maken is. Desalniettemin geven deze waarden indicatief, én voor de voortgang (zeker in de startfase) van monitoring, houvast. Bij nadere inkleuring van pakketten in bijvoorbeeld de uitvoeringsagenda, kunnen waarden aangepast worden. Natuurlijk kan ook bij voortschrijdend inzicht en bijvoorbeeld nieuwe technische innovaties gekozen worden voor het herverdelen binnen de pakketten die in hoofdzaak bijdragen aan doelbereik voor ammoniak en CO₂.

MAATREGELSOORT	REDUCTIE AMMONIAK IN KTON (EN %)	REDUCTIE CO ₂ -EQ. IN MTON (EN %)	BIJDRAGE AAN WATER-KWALITEIT	BIJDRAGE AAN CO ₂ -OPSLAG	BIJDRAGE AAN BIO-DIVERSITEIT
Management-maatregelen	3,0-4,0 (5%-10%)	0,4-0,6 (8%-12%)	Grote bijdrage	Grote bijdrage aan opslag in landbouwbodems	Indirecte bijdrage
Technologische innovaties	8,0-8,5 (15%-20%)	0,6-0,7 (12%-14%)	Gemiddelde bijdrage	Bijdrage aan opslag in veenweidegebied	Indirecte bijdrage
Systeeminnovaties	1,5-3,0 (4%-8%)	0,4-0,7 (8%-14%)	Grote bijdrage	Bijdrage aan opslag in landbouwbodems	Indirecte bijdrage
Stoppers	12-13,5 (27%-32%)	2,5-3,0 (50%-60%)	Beperkte bijdrage	Geen directe bijdrage	Indirecte bijdrage
Ecosysteemdiensten	Indirecte bijdrage	Indirecte bijdrage	Grote bijdrage	0,4 Mton opslag t.b.v. bossenstrategie 0,6 Mton opslag in veenweidegebieden bijdrage aan opslag in landbouwbodems	Grote bijdrage

In beweging: hoe gaan we de doelen bereiken?

Reflectie op ecologisch doelbereik: een fors pakket met veel ecologische potentie

Zo wordt met de afspraken in dit akkoord een grote stap gezet richting het halen van de doelen voor klimaat, natuur, water en milieu. Daarbij geldt wel dat bovenstaand pakket dan in de praktijk uitgevoerd moet worden. Als het behalen van de doelen achterblijft zullen aanvullende maatregelen moeten worden genomen. Op sectorniveau wordt het maatregelenpakket herzien als op landelijk niveau het doelbereik achterblijft. Er kunnen dan strengere normen en eisen komen, hogere beprijzing, aanvullende of andere maatregelen en extra krimp van de veestapel.

In de hoofdstukken governance en uitvoering van dit Landbouwakkoord beschrijven we hoe we over de voortgang en het effect van het beschreven pakket in gesprek gaan blijven. Daarmee is ook gezegd: het is vooral cruciaal om aan de slag te gaan. De akkoordpartijen gaan dat met bovenstaand pakket doen.

8

Het gesprek tussen sector, overheid en samenleving

Het gesprek tussen sector, overheid en samenleving

Vanouds schuilt de kracht van het agri-foodcluster in Nederland in samenwerking. Daarbij is de wijze van organisatie steeds met zijn tijd meegegaan en dat heeft veel opgeleverd. De huidige uitdagingen op het snijvlak van milieumaatregelen en marktontwikkelingen vragen om een andere inrichting van die samenwerking. Alleen een krachtige en langjarige gezamenlijke aanpak zal leiden tot herstel van vertrouwen. Dit hoofdstuk beschrijft de inrichting van die samenwerking.

De landbouwtafel is de plek waar op reguliere basis de ontwikkeling van de landbouw als geheel wordt besproken, en waar overheid en landbouw, samen met de ketenpartijen en natuurorganisaties, in een nieuw sociaal contract gezamenlijk spreken over de strategie die nodig is om de landbouw te verduurzamen en Nederland in Europa en de rest van de wereld koploper te laten blijven op het gebied van duurzame landbouw.

8.1 DE LANDBOUWTAFEL

In het verlengde van de hoofdtafel van het Landbouwakkoord wordt een permanente Landbouwtafel opgericht door de ondertekenaars van het akkoord. Deze Landbouwtafel vormt daarmee een nieuwe en tevens de belangrijkste overlegstructuur tussen overheid, sector en maatschappelijke organisaties. Met het sluiten van het Landbouwakkoord wordt de permanente landbouwtafel ingesteld.

De Landbouwtafel heeft de volgende functies:

- Toezien en bijsturen op voortgang en monitoring van de afspraken uit het Landbouwakkoord gericht op ecologische, maatschappelijke en economische doelen.
- Op reguliere basis de ontwikkeling van de landbouw als geheel bespreken en hierover gevraagd en ongevraagd advies uitbrengen aan alle deelnemende partijen aan het Landbouwakkoord.
- Bespreken van de strategie die nodig is om de landbouw te verduurzamen en Nederland in Europa en de rest van de wereld koploper te laten blijven op het gebied van duurzame landbouw.
- De Landbouwtafel dient als overlegorgaan tussen Rijk, provincies en andere ondertekenaars van dit akkoord. Het is geen adviesorgaan en geen bestuursorgaan.

- Signaleren als uitvoering van de afspraken tegen knelpunten aanloopt en indien nodig alternatieven aandragen, ook in relatie met de gebiedsprocessen in het kader waarvan een bredere afweging aan de orde is en waarvoor geldt dat de Landbouwtafel een van de stakeholders is. De Landbouwtafel wordt voorgezeten door een onafhankelijke voorzitter, gekozen door de ondertekenaars van het Landbouwakkoord.

Werkwijze:

- Als beleidsontwikkeling raakt aan de afspraken uit het Landbouwakkoord, consulteert de minister van LNV de partijen van de Landbouwtafel.
- De Landbouwtafel vervangt niet het reguliere en bestaande overleg over specifieke beleidsonderwerpen – hierover is afstemming nodig -, maar vormt wel een trendbreuk in de overlegstructuur en overlegwijze. De Landbouwtafel dient een plek te zijn waar een samenwerkingsvorm ontstaat met voldoende vertrouwen, gezag en legitimiteit om tot stabiel beleid en uitvoering te komen. Daarvoor is het nodig met elkaar in gesprek te gaan aan het begin van de beleidsvorming, juist om escalatie aan het einde te voorkomen.
- Elke partij is verantwoordelijk voor zijn eigen acties. Nakoming van afspraken in het Landbouwakkoord is niet in rechte afdwingbaar is. In geval van geschillen in verband met het Landbouwakkoord spannen partijen zich tot het uiterste in om deze in overleg op te lossen. Indien een partij zich, ondanks deze inspanningen, niet langer gebonden wil voelen aan het Landbouwakkoord, informeert deze de overige deelnemers met opgaaft van redenen en zal deze niet langer deel uitmaken van de Landbouwtafel.
- De samenstelling van de Landbouwtafel als opvolger van de hoofdtafel blijft zoals die bij afsluiting van het Landbouwakkoord is, totdat de Landbouwtafel besluit tot toetreding van de nieuwe deelnemers.
- Eventuele nieuwe leden binden zich met toetreding aan het akkoord. De ondertekenaars van het Landbouwakkoord (en de partijen die zich in de loop van de tijd hebben aangesloten) zijn de eigenaars van het akkoord en worden daarbij ondersteund door het secretariaat onder de voorzitter.
- Voor financiële onderdelen geldt dat maatvoering, uitgave en definitieve toekenning afhankelijk kunnen zijn van begrotingsprocessen, accountability en toetsing en dat

dekking niet op voorhand verzekerd is. Dat maakt dat flexibiliteit en toegewijde aandacht voor de uitvoering en doorontwikkeling van de afspraken steeds nodig is.

- ▮ Partijen wisselen aan de Landbouwtafel beschikbare informatie uit. Partijen ontwikkelen op basis hiervan een effectieve werkwijze gebaseerd op een actieve inbreng van alle deelnemers, open dialoog en gericht op consensus over de uitvoering van de afspraken uit het Landbouwakkoord.
- ▮ De werkwijze vraagt synchronisatie van de besluitvormingsprocessen van alle participanten. Het Rijk bevordert de agendering aan de Landbouwtafel op een relevant moment, namelijk zodanig dat consensus aan de Landbouwtafel nog een wezenlijke bijdrage kan leveren aan beleidsvorming. De stakeholders voorkomen dat zij in een ‘commentaarhouding’ vervallen jegens overheidsdocumenten, zij leveren een actieve inbreng om ook van hun kant de dialoog te ‘vullen’. Zij zijn zich ervan bewust dat ook zij hun kaarten open en vroegtijdig op tafel moeten leggen. Dit om te voorkomen dat aan de Landbouwtafel feitelijk een soort collectieve consultatie plaatsvindt in plaats van op consensus gericht overleg.

Dit Landbouwakkoord gaat over nationale afspraken. Alle stappen die worden gezet bij de realisatie van het akkoord, moeten passen binnen de Europese afspraken en de Nederlandse wet- en regelgeving. De uitvoering krijgt ook voor een belangrijk deel een plek in de gebiedsplannen. Provincies hebben daar een grote rol in. Afspraken hierover zijn in hoofdstuk 6 uitgewerkt.

8.2 HET SECRETARIAAT

De (voorzitter van) de Landbouwtafel wordt ondersteund door een onafhankelijk secretariaat. Het secretariaat vormt daarmee de neutrale programmaorganisatie.

Het secretariaat heeft de volgende taken:

- ▮ Monitoren van de voortgang, via een jaarlijkse voortgangsrapportage.
- ▮ Sturen op het proces door partijen bij elkaar te brengen, afspraken tot stand te brengen, de planning te bewaken en successen te vieren.
- ▮ Het organiseren van afspraken die over partijen en sectoren heen gaan zoals het opstellen van de ketenstandaard en het Nationaal Innovatieprogramma Landbouw.

- ▮ Organisatie van de maatschappelijke dialoog.

Het budget van dit secretariaat wordt opgebracht vanuit het transitiefonds en door een gemeenschappelijke bijdrage (eventueel in natura) van de ondertekenaars van het Landbouwakkoord. Het secretariaat wordt adequaat bemenst, heeft de beschikking over een eigen werkplek en heeft een passende werkbegroting. Het werkplan van het secretariaat wordt vastgesteld aan de Landbouwtafel.

8.3. UITVOERING IN DE PRAKTIJK VAN DE VERSCHILLENDE SECTOREN

De uitdagingen voor de land- en tuinbouw voor de komende decennia zijn van ongekeerde omvang. Ze vragen om een duidelijke structuur in de verschillende landbouwsectoren, om richting te kunnen geven aan de noodzakelijke veranderingen.

Afspraken:

- ✓ Per sector worden afspraken gemaakt over een passende uitvoeringsstructuur, waarbij zoveel mogelijk gebruik wordt gemaakt van bestaande structuren. Hier komen beleid en uitvoering bij elkaar.
- ✓ Deze gekozen uitvoeringsstructuur heeft tot taak om het akkoord uit te voeren voor die specifieke sector. Daarnaast deelt ze (uitvoerings)kennis en kan zij zaken agenderen bij de Landbouwtafel.

Voldoende uitvoeringskracht is daarbij essentieel. Dit wordt door de Landbouwtafel beoordeeld aan de hand van het voorstel voor de uitvoeringsstructuur en aan de hand van de tevoren bepaalde mijlpalen en tussenresultaten, alsmede het afgesproken tijdpad. Onderzocht wordt of een aparte stichting hierbij een vorm kan zijn die past.

In sectoren is een grote mate van zelfregulering mogelijk. Eenheid van de uitvoering en het voorkomen van free rider gedrag kan worden gedaan door de mogelijkheden in de Gemeenschappelijke marktordening (GMO) verordening en bijv. het vaststellen van Algemeen Verbindend Verklaringen (AVV's).

Afspraken:

- ✓ De ambitie is de mogelijkheid van ruimere toepassing van de AVV maximaal te faciliteren. De mogelijkheden voor een ruimere toepassing van de AVV worden onderzocht met inachtneming van de eisen, randvoorwaarden en beperkingen van AVV. Onderzocht zal worden

Het gesprek tussen sector, overheid en samenleving

voor welke thema's AVV geschikt is in aanvulling op het thema Onderzoek en ontwikkeling (waarvoor AVV reeds mogelijk is). Hierdoor kunnen mogelijk afspraken worden gemaakt over onderzoek, innovatie, markttransparantie, promotie en duurzaamheid.

- ✓ Op basis van de GMO worden branche- en producentenorganisaties beter in staat gesteld om hun taken te kunnen uitvoeren. Het gaat daarbij onder meer om het stimuleren van markttransparantie, het bevorderen van duurzaamheid en om activiteiten voor beschermde oorsprongsbenamingen, kwaliteitslabels, geografische aanduidingen en de biologische landbouw.

Tot slot wordt onderzocht op welke wijze de uitvoering van het akkoord kan bijdragen aan het behouden van de aan sectortafels gegroeide samenwerking. Deze is vooral ook ontstaan omdat men elkaar als regel niet in een dergelijke brede samenstelling treft.

8.4 WERKEN AAN HERSTEL VAN VERTROUWEN

De gespannen verhouding tussen overheid en bedrijfsleven op dit moment vertaalt zich ook in de wijze en vorm van beleidsvorming en -uitvoering. Dat leidt soms tot gedetailleerde regelgeving met een grote controle- en handhavingsdruk (en fikse administratieve lasten voor ondernemers).

Het past bij de bedoeling van het Landbouwakkoord om een aanzet te geven voor nieuwe verhoudingen, op basis van geborgd vertrouwen. De omslag van middel- naar doelvoor-schriften, het gebruik van kpi's en certificeringssystemen en de brede beschikbaarheid van data maken dat niet alleen mogelijk, maar ook nodig.

Partijen spreken het volgende af:

- ✓ Het principiële verschil in positie van overheid en bedrijfsleven qua verantwoordelijkheden blijft onaangetast. De overheid borgt de publieke belangen door wet- en regelgeving en handhaving en toezicht daarop. Ondernemers verantwoorden zich over hun handelen zowel naar de overheid als naar hun afnemers.
- ✓ De door ondernemers verplicht te gebruiken systemen voor hun verantwoording naar markt en afnemers vormen de bouwstenen voor de manier waarop de overheid toezicht en handhaving inricht ('toezicht op toezicht'). Er is daarbij sprake van volledige transparantie van ondernemer naar overheid bij beschikbaarstelling

van relevante data; uiteraard voor zover deze noodzakelijk zijn voor het houden van toezicht.

- ✓ Bij de ontwikkeling van nieuwe systemen door de markt, op basis van de afspraken in het Landbouwakkoord, houden marktpartijen rekening met de informatiebehoefte van de overheid, zodat de toezicht- en handhavingslast aan overheidszijde kan worden beperkt en de toezicht- en handhavingsdruk bij ondernemers beperkt kan blijven.
- ✓ Partijen verkennen in de gesprekken tevens de mogelijkheid of een lichte vorm van geschillenbeslechting/mediation mogelijk is wanneer het vermoeden bestaat dat een ketenpartij oneigenlijk gebruik maakt van haar marktpositie. Daarmee kan een formele (klachten)procedure voorkomen worden.

8.5 DE DIALOOG MET DE SAMENLEVING

Het Landbouwakkoord gaat over uiteenlopende maatschappelijke vraagstukken, zoals voedsel, klimaat en natuur en landschap. Om de landbouw te kunnen verduurzamen hebben agrarische ondernemers en burgers elkaar nodig. Als er meer duurzame in Nederland geproduceerde producten worden gekocht, kunnen agrarische ondernemers ook meer stappen zetten én kunnen burgers genieten van de (boeren) natuur en het landschap. Daarvoor is het nodig dat er een permanente dialoog is tussen agrarische ondernemers, maatschappelijke organisaties en burgers.

Daarom spreken we het volgende af:

- ✓ Er komt een programma onder uitvoering van het secretariaat dat – gebruik makend van de platforms die er al zijn – een maatschappelijke dialoog opzet en onderhoudt.
- ✓ Om jongeren te betrekken organiseert het GroenPact JongerenPlatform 'een tafel van ongemak' die de landbouwtafel adviseert.
- ✓ Er komt een gezamenlijk communicatieplan, met bijbehorende strategie.

9

Uitvoeringsprogramma, monitoring en borging

Uitvoeringsprogramma, monitoring en borging

In dit akkoord zijn op belangrijke thema's afspraken met elkaar gemaakt. Na het tekenen van het akkoord zijn we er echter nog niet. Daarom wordt er een uitvoeringsagenda Landbouwakkoord opgesteld, die op 1 januari 2024 afgerond is. De uitvoeringsagenda beschrijft gedetailleerd de acties en stappen die nodig zijn om het Landbouwakkoord uit te voeren. Het biedt hiermee een operationele blauwdruk voor de implementatie van het akkoord. Bovendien biedt het inzicht in de acties op korte, middellange en lange termijn. In de uitvoeringsagenda zal per actie beschreven worden wie de actie uitwerkt, op welke wijze besluitvorming over de uitwerking plaatsvindt en hoe de uitwerking doorwerking vindt. Wat betreft de gebiedsprogramma's wordt dit verwerkt in een volgende versie van het NPLG en de handreiking.

De opbouw van de uitvoeringsagenda zijn de pijlers in het akkoord:

- De boer aan het stuur
- Naar een nieuwe standaard in markt en keten
- Agrarisch natuurbeheer, Landschapselementen en Ecosysteemdiensten
- Stoppers, krimp en grondgebondenheid

De agenda beschrijft per pijler gedetailleerd de tijdlijn en mijlpalen, wat zorgt voor een geordend en tijdig implementatieproces. Hierbij wordt ook de relatie met NPLG en de gebiedsprogramma's inzichtelijk gemaakt. De verantwoordelijkheden en betrokken partijen worden geïdentificeerd en toegewezen, wat zorgt voor rolduidelijkheid. Daarbij worden acties en maatregelen omschreven, dit omvat de technische, beleidsmatige en wettelijke maatregelen die nodig zijn voor de implementatie. Tenslotte worden de monitorings- en evaluatiemechanismen uitgewerkt, om de voortgang te volgen en de nodige bijsturing mogelijk te maken.

Na het tekenen van het akkoord wordt direct gestart met het opstellen van de agenda. Het ministerie van LNV faciliteert dit proces.

9.1 DE AFSPRAKEN ALS RICHTSNOER VOOR LANGDURIG HERSTEL VAN VERTROUWEN

De afspraken in het Landbouwakkoord schetsen een toekomstbeeld en bepalen de richting voor de agrarische sector. Het invullen, uitvoeren en wederzijds naleven van deze afspraken is daarom een grote verantwoordelijkheid voor alle partijen die dit Landbouwakkoord hebben ondertekend. De gemaakte afspraken bieden een goede basis voor het herstel van vertrouwen, iets waar een grote behoefte aan is. De keerzijde is dat het niet-waarmaken van beloftes

vertrouwen, gezag en maatschappelijke autoriteit kunnen uithollen waardoor het sturend vermogen van dit nieuwe samenwerkingsverband verdamt.

Alle partijen verbinden zich dan ook in gelijke mate aan hun verplichtingen en hebben een wederzijds belang bij goede borging. Niemand is gehouden tot het onmogelijke, wel rust er een verantwoordelijkheid om waar te maken waaraan men zich committeert. Bovendien willen we sociale, economische, ecologische en maatschappelijke doelen bereiken niet uitsluitend via het Landbouwakkoord, maar in samenhang met de inspanningen in vele andere trajecten, zoals gebiedsprocessen in provincies en de aanpak piekbelasting.

Daarom is de afspraak gemaakt om te komen tot een robuuste monitorings-, borgings- en bijstellingsaanpak op alle doelen, inclusief tussenevaluaties en een jaarlijks verificatie en bijstellingsmechanisme. Daarbij sluiten we aan bij de evaluatiemomenten die naar aanleiding van het advies van de heer Remkes zijn voorzien in 2025 en 2028, zodat tussenevaluatie, verificatie en indien nodig bijstelling kan plaatsvinden. Dit evaluatie-, verificatie- en bijstellingsmechanisme kan leiden tot aanvullende (verplichte) maatregelen, als tekortkomingen in het doelbereik dat vereisen.

In dit Landbouwakkoord leggen we harde contouren vast, in het uitvoeringsprogramma geven we verdere invulling langs drie pijlers.

9.2 UITVOERINGSAGENDA

Pijler 1: we concretiseren afspraken ten behoeve van ons integrale doelbereik:

In het uitvoeringsprogramma zal een concretisering plaatsvinden van de wijze van ecologisch, economisch en maatschappelijk doelbereik, steeds voorzien van duidelijke afspraken en prestaties en inrichting van de besluitvorming.

Deze concretisering wordt in het uitvoeringsprogramma uitgewerkt in instrumenten (wettelijk of anderszins) en bijpassende transitiepaden worden vormgegeven, inclusief timing en fasering en in samenhang met andere paden.

9.3 MONITORING

Pijler 2: we richten verificatie van integraal doelbereik op alle doelen verder in:

We bouwen de mechanismen voor scherpe en onderbouwde monitoring op alle doelen. Dat betekent reguliere

Uitvoeringsprogramma, monitoring en borging

(jaarlijkse) voortgangsrapportages op doelbereik, waaronder economische, maatschappelijke en ecologische aspecten van doelbereik, steeds in samenhang met andere processen (zoals gebiedsprocessen en de aanpak piekbelasting) en voortgangsmonitoring.

De monitoring richten we onafhankelijk in met verificatie van de resultaten op ecologisch en sociaaleconomisch doelbereik. We maken zoveel mogelijk gebruik van bestaande en nieuwe monitoringsinstrumenten (en de bestaande ritmiek daarvan) en creëren de mogelijkheid om ook op specifieke doelen te verbijzonderen.

9.4 BORGING

Pijler 3: We geven vorm aan een robuust bijstellingsmechanisme voor integraal doelbereik, ook voor eventuele restopgaven klimaat, water, stikstof, natuur en economische doelen

Zowel voor de restopgaven klimaat, water, stikstof en natuur, maar ook op andere aspecten en verantwoordelijkheden moeten we kunnen bijsturen. Aanvullen waar dat noodzakelijk is, en versoepelen waar dat kan.

Indien de ecologische doelen buiten bereik zijn of dreigen te komen, wordt jaarlijks besluitvorming voorbereid op basis waarvan de terugvalmaatregelen genomen kunnen worden, dan wel bestaande maatregelen aangescherpt kunnen worden qua maatvoering.

De afspraken ten behoeve van ecologisch doelbereik kennen in ieder geval de volgende opties als additionele stappen noodzakelijk zijn om het behalen van de afgesproken doelen te borgen:

- inzet van aanvullend generiek beleid en normeren & beprijzen;
- aanscherping van afroming/krimp van de veestapel;
- het voorbereiden van technische maatregelen met additioneel doelbereik.

Ook voor afspraken betreffende het economisch perspectief en naleving van gemaakte afspraken zal datzelfde mechanisme gelden en zijn additionele stappen mogelijk als dat noodzakelijk is. Het gaat dan om monitoring van effecten in de verscheidene typologieën van de landbouwsector, inclusief marktontwikkelingen. Ook wordt daarbij het vraagstuk betrokken waarin bijdragen vanuit markt- en keten materialiseren.

Om de borging vorm te geven richten we in het uitvoeringsprogramma een jaarlijks evaluatie-, verificatie- en bijstellingsmechanisme in met een heldere kalender. Daarop staat Q1 2024 als een eerste verificatie- en bijstellingsmoment (de nulmeting). Dat is het moment dat de gebiedsplannen en de aanpak piekbelasting en de eerste resultaten van de evaluatie van de KRW helder worden. Aan de voorkant wordt afgesproken wie waarover besluit als het gaat om bijstelling en daarmee wat de rol van de partijen van het Landbouwakkoord is (besluitvormend of adviserend)

9.5 SPECIFIEKE AFSPRAKEN OVER ECONOMISCHE BORGING – NIEMAND IS GEHOUDEN AAN HET ONMOGELIJKE

Het Landbouwakkoord is geen statisch document; de uitvoering ervan zal immers plaatsvinden in een dynamische omgeving die ongetwijfeld met regelmaat tot aanpassingen van onderdelen zal leiden. De partijen zullen daarom ontwikkelingen nauwkeurig volgen en monitoren, zodat aanpassing tijdig kan plaatsvinden. Er kunnen zich echter ontwikkelingen voor zover niet behorend tot het normale ondernemersrisico voordoen waar zwaardere beslissingen aan de orde zijn zoals veranderingen in de markt, ontwikkelende technieken, meevallers en tegenvallers ten aanzien van doelbereik. Dan past naast 'niet alles kan overal' en 'wat kan wel' ook het derde luik 'niemand is gehouden tot het onmogelijke.' Dit uitgangspunt dienen we serieus te waarborgen de komende jaren.

Om dat goed te kunnen opvangen en de niet-reguliere ondernemersrisico's ook te voorzien van waarborgen, zorgvuldigheid en zorg bij de Rijksoverheid, medeoverheden en partners uit de keten worden de volgende afspraken gemaakt:

- In 2025 en 2028 worden ijkpunten ingebouwd om te bezien of doelbereik en gemaakte afspraken op koers liggen en welke knelpunten er zijn in het bereiken van die doelen.
- Op basis van de analyses en adviezen van onafhankelijke instituten (PBL/WUR/ en anderen) kan op die momenten zowel generiek als sectorspecifiek ten aanzien van de te bereiken doelen worden gekozen voor aanpassing van de route naar deze doelen als daarvoor onderbouwde redenen van substantiële omvang aanwezig zijn, zoals uitblijvend overheidshandelen (waaronder uitblijven overheidsinstrumentarium) of uitblijven van duurzaamheidsstandaarden met meerwaarde.

Uitvoeringsprogramma, monitoring en borging

- Op bedrijfsspecifiek niveau zal bij de ontwikkeling van doelsturing en Afrekenbare Stoffenbalansen gekeken worden naar bedrijfsspecifieke mogelijkheden en onmogelijkheden.
- Voor specifieke risico's uit de markt geldt het ondernemersrisico waarbij voor zover niet behorend tot het normale ondernemersrisico betrokken zal worden een voorziening voor calamiteiten voortkomend uit de transitie van de landbouwsector.
- Bij toekomstige openstellingen van de regelingen omtrent investeringen in innovatie en stalontwikkeling zal expliciet vooraf in beeld worden gebracht welke stappen nodig zijn (vergunningen/toestemmingen, onderbouwing via metingen, relatie met eisen vanuit dierwaardigheid) om een investering robuust te laten zijn en daarmee desinvesteringen tegen te gaan.

De besluitvorming over de gebiedsgerichte aanpak ligt primair bij provincies, met betrokkenheid van andere partijen zoals vastgelegd in het kader van het NPLG. De besluitvorming over generiek instrumentarium ligt bij de Rijksoverheid; de besluiten zullen worden genomen op basis van advies van de Landbouwtafel (zoals omschreven in H. 8). Criteria en proces worden door partijen voor 1 januari 2024 nader uitgewerkt.

We zetten gericht in op:

- het wegnemen van de risico's op desinvesteringen. Het voorkomen van desinvesteringen is voor sector én overheid een harde eis. Dit doen we door ervoor te zorgen dat Wnb vergunningen weer afgegeven kunnen worden. Daarvoor is onder meer nodig dat emissiereductie kan worden aangetoond en op termijn naar borging door real time meten (outcome) wordt overgestapt;
- op het aan de voorkant beschikbaar maken van investeringsregelingen (subsidies) en gunstige leningen via IDL (omschakeling);
- het beschikbaar hebben en houden van een borgstellingsregeling landbouw;
- er zal een voorziening voor calamiteiten getroffen worden voortkomend uit de transitie van de landbouwsector en voor zover deze risico's niet tot het normale ondernemersrisico in de markt behoren;

- het certificeren van bepaalde innovaties wat mogelijk maakt dat deze kunnen worden doorberekend in de prijs/het juridisch borgen van innovaties, het versterken van de werking van innovaties (management) via fieldlabs en opleiding en het subsidiëren van het aanschaffen van nieuwe systemen (opschaling).

Partijen vinden het daarnaast belangrijk dat fabrikanten van stalsystemen of andere innovaties garantie bieden op de prestaties van hun systemen mits deze naar behoren worden toegepast, waarmee het risico daar komt te liggen waar dit het meest passend is (namelijk bij de partij die hiervoor een oplossing kan bieden (fabrikant of gebruiker)). Partijen spreken af hiertoe een analyse uit te werken hoe de risico-verdeling bij innovaties in de praktijk vorm krijgt zodat op basis hiervan nadere (financiële) afspraken kunnen worden gemaakt (bijvoorbeeld over aanpassing van leveringsvoorwaarden van systemen).

DEEL 2

SECTORSPECIFIEKE AFSPRAKEN

Voorgaande pagina's zijn allemaal generiek van aard: ze gaan over de land- en tuinbouw als geheel. De twintig Nederlandse bedrijfstakken die binnen de agro-sector onderscheiden kunnen worden, bevinden zich in verschillende fasen van ontwikkeling en kennen elk hun eigen dynamiek. Een aantal sectoren richt zich al sterk op toegevoegde waarde in de vorm van hogere marges per eenheid product. Dit betreft qua marktomzet grote sectoren als de tuinbouw, met zijn brede palet aan activiteiten goed voor circa 40 procent van de nationale agro-omzet. Het merendeel daarvan is niet grondgebonden of vraagt een gering oppervlak. Daartegenover is meer dan vijfenzeventig procent van het landbouwareaal in gebruik voor producten die in belangrijke mate nog worden gekenmerkt door overproductie met de bijbehorende lage prijzen (melkveehouderij: circa 20 procent van de agro-omzet, 50 procent van het areaal; akkerbouw: circa 10 procent, 25 procent van het areaal). Ook de intensieve veehouderij (circa 20 procent van de omzet, gering landgebruik) moet goeddeels de overstap naar de fase van vergroting van de marges per eenheid product nog maken.

De agrarische sector kent echter vele sectoren die ieder hun eigen aard en karakter hebben. Iedere sectortafel heeft plannen gemaakt met de primaire partijen, ketenpartijen, natuurorganisaties en overheid.

De inbreng van de sectoren is een belangrijke basis geweest voor de afspraken die we in het generieke deel hebben gemaakt²⁶. Dat geldt ook voor de financiële afspraken die we hebben gemaakt. We hebben een thematische insteek gekozen voor deze financiële afspraken. De specifieke sectorale wensen voor budget kunnen bij de uitvoering worden vertaald naar inhoudelijke agenda's voor de thema's. Die moeten daarbij passen binnen de financiële kaders zoals we die hebben afgesproken. Ook zij zijn tot afspraken gekomen over de toekomst van de landbouw en de transitie in hun sector.

De belangrijkste afspraken staan hieronder in het tweede deel van het Landbouwakkoord. Daarbij geldt: de generieke afspraken zoals hierboven beschreven, vormen het kader waarbinnen sectorale afspraken voor de sectoren tot uitvoering kunnen komen.

²⁶ De inbreng van de sectortafels is gepubliceerd op www.Landbouwakkoord.nl.

1. De biologische sector

Als erkende wegbereider van verduurzaming van de landbouw kan de biologische landbouw op weg naar verdere verduurzaming van de landbouw voorop blijven lopen en tegelijk een goed verdienmodel bieden voor de boer. Met het Actieplan 'Groeï van de biologische productie en consumptie' heeft de Rijksoverheid de ambitie neergezet te willen groeien naar 15% biologisch landbouwareaal in 2030. Om te zorgen dat de marktontwikkeling de areaalontwikkeling ondersteunt en ondernemers ook in staat worden gesteld om te schakelen of door te groeien in bio, erkennen we de biologische landbouw als koploper in kringlooplandbouw en als voorbeeld van natuurinclusieve landbouw.

- ✓ LNV beloont biologische landbouw onder meer via het GLB en faciliteert omschakeling naar biologische productie middels het Omschakelprogramma. Provincies nemen stimulering van biologische landbouw op in de gebiedsplannen.
- ✓ LNV zet in samenwerking met partijen in het Landbouwakkoord in op doorontwikkeling van de biologische sector en op innovatie, kennisontwikkeling en verspreiding ten behoeve van de biologische landbouw.
- ✓ Partijen in het Landbouwakkoord formuleren een gezamenlijke ambitie om in 2030 80% van de landbouwproducten aan de standaard te laten voldoen, waarvan op zijn minst 15% biologisch. In 2024 wordt hiervoor een nulmeting uitgevoerd. Tweejaarlijks wordt beoordeeld of deze doelstelling realistisch is en of er aanvullende maatregelen door partijen genomen moeten worden.
- ✓ In nieuw te ontwikkelen beleid op het gebied van natuur, waterkwaliteit en milieu, zoals een Afrekenbare Stoffenbalans, wordt de eigenheid van het biologisch landbouwsysteem juridisch geborgd. Ook juridische erkenning van de behaalde resultaten is noodzakelijk, zodat biologische boeren op basis daarvan weer natuurvergunningen kunnen krijgen.
- ✓ De partijen spreken af zich in te zetten voor de doorontwikkeling van de biologische sector, zodat zij een voortrekkersrol kan blijven vervullen. Een privaat keurmerk, zoals het EKO-keurmerk, kan hierbij een belangrijke rol spelen om hogere prestaties op het gebied van natuur, klimaat, water of dierenwelzijn, maar ook de NL-afkomst voor de consument zichtbaar te maken. De Rijksoverheid ondersteunt deze ontwikkelambitie financieel.
- ✓ Het vergroten van het areaal biologische grond moet gestuurd worden door afname van Nederlandse bio-producten. Daarom is het van belang dat de biologische afzet en consumptie op basis van duidelijke en concrete doelen op een effectieve en niet vrijblijvende manier wordt vergroot, gebaseerd op een eerlijke en faire prijs. Overheden stimuleren de biologische afzet door:
 - een substantieel aandeel van de eigen voedselinkoop uit biologische producten te laten bestaan;
 - voor het Rijk en de provincies vanaf 2030 80% van de inkoop (zowel vers als verwerkt) te laten bestaan uit producten met een topkeurmerk en daarmee minimaal te voldoen aan de overeengekomen standaard, waaronder minimaal 15% biologisch. In 2035 voldoet 100% van de inkoop aan de overeengekomen standaard. Op basis van de uitkomsten van een pilot worden in 2024 de afspraken over inkoop van biologische producten waar mogelijk aangescherpt;
 - per Q1 2024 wordt een publiekscampagne opgezet over biologische producten en daarnaast wordt ingezet op een marktontwikkelteam voor de biologische sector om het vergroten van de afzet van biologische producten te versnellen, 50/50 gefinancierd voor overheid en ketenpartijen;
- ✓ omschakelsteun te bieden in de transitiefase van boeren en tuinders die omschakelen naar een biologische bedrijfsvoering of doorschakelsteun voor boeren die al biologisch gecertificeerd zijn en zich verder willen ontwikkelen op gebied van natuur, klimaat, water of dierenwelzijnsgebied.
- ✓ Er komt voorlichting voor en scholing van consumenten én ketenpartijen over de betekenis en de waarden van de biologische landbouw.
- ✓ Er wordt jaarlijks een bedrag geoormerkt om onderzoek, systeeminnovatie en kennisontwikkeling specifiek om duurzame landbouwconcepten waaronder biologische, agro-ecologische, regeneratieve bedrijfsvoering, waar het eindpunt een gezond en veerkrachtig landschap is, te versterken. De resultaten komen ook ten goede aan de gangbare verduurzaming en dragen

bij aan een landbouw met lagere maatschappelijke kosten. De kennisagenda die wordt ontwikkeld voor de biologische sector wordt integraal onderdeel van de herijkte KIA landbouw, water, voedsel.

- ✓ De provincies en LNV spreken af om met de sector bio-regio's op te richten en daarvoor financiën beschikbaar te stellen. Biologische boeren en ondernemers in een gebied kunnen zich dan bijvoorbeeld via korte ketens of biologische speciaalzaken verbinden met andere lokale activiteiten zoals retail, horeca, toerisme en NGO's waardoor natuur en milieu in een gebied worden beschermd en nieuw regionaal en economisch perspectief ontstaat.
- ✓ Omdat er een publiek belang bestaat om de biologische sector te laten groeien zal LNV de organisatiekracht in en van de biologische sector ondersteunen met publiek geld. Daarom zullen er met Bionext, als ketenorganisatie van de sector en eerste aanspreekpunt van overheid en marktpartijen, afspraken worden gemaakt over haar rol als coördinator en verbinder.
- ✓ Extensieve vormen van landbouw, zoals biologische landbouw, kunnen niet tot bloei komen zonder toegang tot betaalbare grond. Daarom wordt aan biologische bedrijven extra gewicht gegeven bij aankoop of pacht van gronden in overheidshanden. Verder wordt ook afgesproken dat grondbanken geen gronden terugschakelen.
- ✓ De beschikbare financiële middelen zijn opgenomen in de financiële bijlage bij het akkoord.

2. Akkerbouw, vollegrondsgroenten en bollenteelt

In 2040 staan de akkerbouw, vollegrondsgroenten en bollenteelt voor gezonde, duurzame en betaalbare voedsel en producten uit een toonaangevende en hoogwaardige sector. De sector produceert vraaggericht voor de plantaardige markt die, zeker ook in Europees verband, aan belang toeneemt. Dat geldt voor voedsel (met een belangrijke rol in de eiwitvoorziening) en uitgangsmateriaal, maar ook veevoer en biobased-grondstoffen zoals vezelgewassen. Daarnaast draagt de sector bij aan het beheer van natuur en landschap en is een (belangrijk) deel van de teelten biologisch. De sector is daarmee van grote economische en strategische waarde en vervult het sociaal, cultureel en landschappelijk een belangrijke rol.

We spreken af:

A. MARKT EN KETEN

- ✓ Stimulering van de veredeling, teelt en verwerking van Nederlandse eiwitrijke gewassen en het ontwikkelen en opschalen van ketens voor plantaardig eiwit.

Dit is een uitwerking van het doel in de Nationale Eiwitstrategie (NES): de komende 10 jaar de zelfvoorzieningsgraad van plantaardige eiwitten te vergroten, op een duurzame manier die bijdraagt aan de gezondheid van mens, dier en natuurlijke omgeving. Op basis van een groeiende vraag uit de markt, met een bijbehorend verdienmodel voor agrarische ondernemers, wordt een groei van de teelt voorzien van 10.000 hectare nu naar 50.000 hectare in 2040. Groei van deze ketens draagt bij aan de Nederlandse kennispositie en werkgelegenheid in de veredeling, productie en verwerking.

- ┃ De sector werkt aan een langjarig cultuur- en gebruikswaardeonderzoek (CGO) voor eiwitrijke gewassen, gericht op duurzame rassen die passen bij de keten van veredeling, teelt, handel en verwerking.
- ┃ De sector en de overheid zetten zich in om belemmerende wetgeving voor opschaling van teelt en verwerking en andere knelpunten zoveel mogelijk weg te nemen.
- ┃ We stimuleren de verwerking van plantaardig eiwit in Nederland met een focus op de productie

van humane voeding met een verwaarding van reststromen voor veevoer en andere toepassingen.

- ┃ Om de teelt en verwerking van vlinderbloemige gewassen in het kader van de NES te stimuleren is stimulering nodig.
- ┃ Binnen bestaande financiering van de Topsectoren is het indien wordt aangesloten op de kaders voor publiek-private financiering van PPS-projecten, mogelijk om met (co)financiering via 70/30% aspecten zoals stikstofvastlegging, stresstolerantie en geschiktheid voor verwerking te onderzoeken, aanvullend op het CGO.
- ✓ We spreken af om samenwerking en waardecreatie in (nieuwe) ketens te stimuleren. Meer doelbereik (economisch, ecologisch en maatschappelijk) kan beloond worden door gemakkelijkere financiering, snellere vergunningverlening of inzet van extra (GLB-) middelen voor het ontwikkelen van nieuwe, nog niet bestaande ketens. Om verdienvermogen in nieuwe ketens en voor maatschappelijke diensten te bepalen, wordt in 2024 door sector, ketens en overheid een methodiek ontwikkeld, gericht op kosten én (meer)waarde van verduurzaming.
- ✓ Een potentiële nieuwe keten is de keten van 'biobased' bouwmaterialen. Zie hiervoor ook het hoofdstuk markt en keten. De overheid spant zich in om de vraag naar biobased bouwmaterialen te vergroten (door innovatiemiddelen en bouwvoorschriften). Ketenpartijen in de land- en tuinbouw spannen zich in om met de bouwsector nieuwe productie- en afzetketens voor biobased bouwmaterialen in te richten. Een soortgelijke afspraak wordt voor plantaardig eiwit gemaakt.
- ✓ De overheid, sector en keten starten een pilot op om de principes van true-cost en true-pricing en een eerlijke verdiscontering van de prijs van een product (op basis van de lopende onderzoeken) in 2023/2024 in de praktijk te testen. Ook voegen we labeling en (internationale) campagnes (gericht op verschillende doelgroepen, zowel publiek als privaat) toe en benadrukken we het belang van het consequent doorvoeren van TP/TCA in de hele keten tot en met de eindgebruiker.

B. DOELBEREIK/MARKT EN KETEN

De Nederlandse landbouw kan met de teelt en verwerking van gewassen en reststromen voor biobased bouwmaterialen een aanvullend verdienmodel opzetten dat bijdraagt aan het verbeteren van klimaat, bodem, water, biodiversiteit en landschap. Om bij te dragen aan doelbereik dient er via koolstofcertificering en ketenafspraken een link te worden gemaakt tussen de productie van de bouwmaterialen en de teelt van gewassen in Nederland. Voor boeren moet het verbouwen een renderend verdienmodel worden. Concreet betekent dit:

1. **Normering met de introductie en aanscherping van eisen in bouwregelgeving.** Het gaat om aanscherping en bredere toepassing van de milieuprestatie-eis van gebouwen en om introductie van een CO₂-eis. Hiermee wordt vraag in de Nederlandse markt gestimuleerd.
2. **Ketenontwikkeling.** Creëren van de juiste marktcondities voor productie en verwerking, regionale ketens en de benodigde innovatie in de periode t/m 2030. Hierbij wordt onder meer ingezet op het vormen nieuwe coöperaties waarbij boeren ook meeverdienen aan het verwaarden van hun grondstoffen in bouwmaterialen.
3. **Koolstofcertificaten.** De opgeslagen CO₂ in biobased bouwmaterialen zal economisch gewaardeerd moeten worden. Dit kan via koolstofcertificaten. De landbouwsector en overheid zullen zich inzetten voor erkenning en brede bekendheid van deze certificaten, zodat dit bijdraagt aan het verdienmodel van de boer.
4. **Subsidieregeling voor koolstofcertificaten.** Deze regeling voor boeren is bedoeld voor het gedeeltelijk opvangen van (mogelijk) marktfalen van de private koolstofmarkt. Door deze regeling kunnen boeren langjarige afspraken maken over de teelt inclusief noodzakelijke investeringen om hun bedrijf om deze teelt aan te passen.
5. **Opschalen naar 50.000 ha vezelgewas teelt in 2030.** Op basis van bovenstaande punten is de ambitie om de teelt van vezelgewassen op te schalen naar 50.000 hectare in 2030. Daarnaast kunnen reststromen uit bestaande gewassen beter worden benut.
6. AVB-sector en LNV committeren zich aan de **Roadmap Data-Ecosysteem Open Teelten**. Deze wordt uitgevoerd binnen het LNV-actieprogramma Digitalisering, samen met de betrokken partners in de stuurgroep (LNV, BO Akkerbouw, WUR, RVO) en een brede schil van betrokken partijen en organisaties uit de open teelt.

C. GROND

Er moeten voldoende mogelijkheden blijven voor plantaardige telers en veehouders om grond te ruilen. Maatregelen als zoals een percentage rustgewas en de vastlegging van CO₂ moeten daarom aan het perceel gekoppeld worden in plaats van aan het bedrijf, conform de lijn die nu met het 7e Actieprogramma is ingezet. Ook moet het scheuren van grasland van minder dan 5 jaar mogelijk blijven.

3. (Glas)Tuinbouw en sierteelt

Ook in 2040 is de sector een producent van gezond en veilig voedsel en draagt het bij aan een gezonder voedingspatroon. Daarnaast blijft de sector met zijn diverse producten een grote exporteur en vormt het zo een belangrijke economische tak van Nederland. Dat is het ook voor zijn toonaangevende expertise en kennis. Door onderscheidende producten te produceren verbetert de sector zijn internationale concurrentiepositie.

De volledige weergave van de geschetste visie, gemaakte afspraken en de context die hierbij hoort, is een bijlage van het akkoord.

We spreken af:

A. KLIMAAT EN LEEFOMGEVING

- ✓ De sector en de overheid zorgen voor het vergroenen in stedelijke omgeving en dorpen en groen in en rond de stedelijke omgeving, zoals in initiatieven als 'Natuur inclusief' en de 'De groene Stad'.
- ✓ De sector en de overheid werken samen aan de uitvoering van de bossenstrategie en aan de opvolging van de adviezen in het rapport 'Planten voor de toekomst'.
- ✓ De boomkwekerijsector en de overheid ontwikkelen een CO2 certificatiesysteem voor de boomkwekerij-keten. De opbrengst van de CO2 certificaten wordt aangewend voor de verduurzaming van de sector (verbeteren bodem- en plantgezondheid, biodiversiteit en waterkwaliteit).
- ✓ De sectoren willen in 2040 klimaatneutraal en robuust telen met nagenoeg geen impact op de directe omgeving. De toegevoegde waarde van teelten op het gebied van CO2-vastlegging, omzetting CO2 naar zuurstof en het verminderen hittestress in de bebouwde omgeving, wordt samen met de overheid vastgesteld.

De sector en de overheid willen de voedselzekerheid en de groene leefomgeving veiligstellen door een optimale beschikbaarheid van schoon goed water voor een zo groot mogelijk landbouwareaal. Dat draagt tevens bij aan natuurherstel en het voorkomen van wateroverlast. De sector stimuleert kringlooplandbouw binnen en buiten de eigen sector door het opzetten van pilots voor duurzaam bodem beheer. De overheid zet daarbij in op versnelling en vereenvoudiging

van bestaande complexe procedures in wet- en regelgeving en van de toetsing van plantaardige reststromen op de status 'afval' of 'grondstof'. Ook wordt planologische ruimte geboden voor hybride activiteiten zoals het benutten van restbiomassa of retoursystematiek, waarbij het bevoegd gezag de bijdrage aan circulariteit nadrukkelijk meeweegt in de toetsing of de activiteit wenselijk en passend is binnen de Omgevingswet. De keten ontwikkelt een groene grondstof-fenstrategie en nieuwe toepassingen voor reststromen.

- ✓ We gaan de **biodiversiteit en plantgezondheid** op en in de omgeving van tuinbouwbedrijven versterken.

B. DUURZAME TEELT

- ✓ We versnellen de verdere **transitie naar duurzame teelten**, zowel ecologisch als economisch.
- ✓ **Versnelde aanpak (erf)emissie**; we maken afspraken over een intensivering en versnelling van het terugdringen van de (erf)emissie om de emissiedoelen in het UP 2030 halen. We zetten in op de resterende opgave voor waterkwaliteit en maken beleid voor historische vervuilingen, die niet met extra maatregelen kunnen worden weggenomen. Feiten zijn het uitgangspunt en maken maatwerk per sector en regio mogelijk. Sector en overheid ontwikkelen en implementeren een strategie voor gerichte handhaving met nadruk op de late adapters.
- ✓ **Fytosanitaire eisen duurzaam borgen**; we ontwikkelen een programma rond preventieve maatregelen en beheersmaatregelen om de hoge de fytosanitaire kwaliteit van het uitgangsmateriaal en overige plantaardige producten uit Nederland en in de import- en exportketen te blijven borgen.
- ✓ We gaan de **biodiversiteit en plantgezondheid** op en in de omgeving van tuinbouwbedrijven versterken.

C. MARKT EN KETEN

We ontwikkelen een programma om aankoop en consumptie van groenten en fruit te stimuleren, met name gericht op gedragsverandering van consumenten en het bieden van handelingsperspectief om de gezonde en tevens duurzame keuze de makkelijke keuze te laten zijn. Zo kunnen we gezamenlijk een belangrijke bijdrage leveren aan gezonde Nederlanders met een duurzaam voedingspatroon met veel groenten en fruit.

D. ENERGIE

- ✓ Het convenant Energietransitie Glastuinbouw 2022-2030 is leidend voor de inzet om in 2040 tot een klimaatneutrale glastuinbouw te komen. Partijen zetten zich gezamenlijk in om financiële prikkels, waaronder de fiscale prikkels, zodanig in te richten dat deze de energietransitie faciliteren.
- ✓ De achterblijvende energietransitie van de glastuinbouw buiten het Westland krijgt extra aandacht, onder meer in door overheid en sector samen uitgevoerde analyses en daaruit voortkomende aanbevelingen.
- ✓ Aanvullende afspraken bij het Convenant Energietransitie Glastuinbouw 2022-2030:
 - Partijen willen werk maken van een verdere verkenning van de mogelijkheden voor breuk-gerelateerde geothermie, in het belang van het toekomstperspectief van een duurzame glastuinbouw in Zuid-Nederland en van de publieke energievoorziening. Het Rijk ondersteunt het onderzoek hiervoor.

Voor de sector zijn afspraken met betrekking tot de arbeidsmarkt, sociaaleconomische aspecten en asbest van wezenlijk belang. Daarom wordt afgesproken dat de sector een nader overleg, buiten de kaders van het Landbouwakkoord, voert met de betrokken departementen op deze dossiers. Het ministerie van LNV neemt het voortouw bij de organisatie van dit gesprek. Zo blijven de sector en overheid in gesprek om buiten het Landbouwakkoord tot afspraken en oplossingen te komen op deze onderwerpen.

4. Melkvee- en kalverhouderij

De Nederlandse melkvee- en kalverhouderij levert met kwalitatief hoogwaardige producten en dieren een substantiële bijdrage aan de Europese en wereldwijde voedselvoorziening. Daarbij leveren de boeren een belangrijke bijdrage aan het beheer van het landschap en een gezonde bodem. De melkvee- en kalverhouderij doet dat richting 2040 binnen de grenzen van natuur, klimaat, bodem, water en landschap. Hierbij aansluitend draagt de Nederlandse melkvee- en kalverhouderij, door haar vooraanstaande positie in de wereld op het gebied van kennis en expertise, bij aan de voedselzekerheid in de wereld. Tenslotte zetten koeien en kalveren op uiterst efficiënte wijze binnen de milieuraanvoorwaarden laagwaardige producten en reststromen om in hoogwaardig voedsel. De hedendaagse melkvee- en kalverhouderij sector is en blijft een sector om trots op te zijn.

In 2040 zullen de overgangen tussen landbouw en natuur minder hard zijn, het areaal waar een combinatie van landbouw en natuur plaatsvindt neemt toe. De schaalvergroting van de melkveehouderij zet gestaag door, tegelijkertijd neemt het aantal bedrijven met nevenactiviteiten toe. Verduurzaming is een voortdurend proces en de efficiency-winst zet door.

Er zijn meerdere ontwikkelpaden (waaronder biologisch, korte ketens, multifunctionele landbouw) en er is een grote diversiteit aan bedrijven, (nieuwe) verdienmodellen en (nieuwe) organisatievormen. Onderdeel hiervan is dat de melkvee- en kalverhouderij haar bijdrage levert aan de ontwikkelingen op energie-, voedsel- en klimaatdossiers, zoals productie van groene energie en carbon credits. De kringloop is zo klein als mogelijk en zo groot als nodig ingericht.

Om de sector richting 2040 door te blijven ontwikkelen, zijn met name de generieke afspraken uit het Landbouwakkoord van belang. Daarbij benadrukken we onderstaande punten:

- ✓ De omvang (aantal bedrijven en productieomvang) van de sector in 2040 is een gevolg van de wettelijke en ecologische kaders waarbinnen gewerkt kan worden. De sector draagt zijn verantwoordelijkheid hierin. Het aantal primaire bedrijven in de sector zal naar verwachting afnemen door autonome ontwikkelingen en stopperseregelingen.
- ✓ Er zullen regionale verschillen zijn met betrekking tot de positie van de melkveehouderij, waarbij primaire productie een lonende activiteit blijft. De omvang van de kalverhouderij is gebaseerd op die van de melkveehouderij. De kalverhouderij heeft door een sterk geïntegreerde aanpak een duurzame keten gevormd en biedt perspectief aan jonge kalverhouders.
- ✓ De generieke markt- en ketenafspraken betreffen onder andere de ontwikkeling van een onafhankelijke verduurzamingsstandaard. De melkvee- en kalverhouderijsector, heeft hierbij als doel om het aandeel van duurzame zuivel en producten in Nederland op korte termijn te vergroten naar een 100% duurzaam zuivelaanbod en producten voor de Nederlandse markt (supermarkten, foodservice, horeca, etc.).
- ✓ De generieke onderdelen uit het Landbouwakkoord, met name op het gebied van grond, mest, innovatie, ecosysteemdiensten en doelsturing zijn ook de belangrijkste sectorspecifieke punten voor de melkvee- en kalverhouderijsector, schetsen de route naar 2040 en dragen bij aan een goed verdienmodel voor de sector en het halen van ecologische doelen in de sector.

5. Multifunctionele landbouw, korte ketens en kleine sectoren

SCHAPEN-, VLEESVEE EN KONIJNENHOUDERIJ

De sectoren schapen-, vleesvee- en konijnenhouderij werken aan een duurzame toekomst. Zij streven naar economische duurzaamheid voor alle bedrijven, produceren binnen de gestelde randvoorwaarden voor een koopkrachtige vraag en houden dieren op een dierwaardige manier. Daarbij beperken ze de inzet van diergeneesmiddelen tot een verantwoorde inzet en hebben ze aandacht voor het sluiten van de kringloop en natuurinclusieve landbouw. Bovendien zijn deze sectoren een belangrijke partner in het realiseren van de biodiversiteit in het Nederlandse landschap, door onder andere begrazing en de aanwending van strotorijke stalmest op gras- en bouwland. De sectoren bepalen mede de aanblik van het huidige en toekomstige Nederlandse cultuurlandschap. In dit akkoord maken we de volgende afspraken voor deze sectoren.

1. Partijen spannen zich in om te komen tot innovatieve beschermingsmaatregelen van vee tegen de wolf, waardoor dieren weer buiten kunnen lopen en hiermee hun bijdrage kunnen blijven leveren aan het onderhoud, beheer en herstel van de natuur. Deze afspraken worden – binnen de geldende Europese kaders – gemaakt in het geactualiseerde wolvenplan.
2. Boeren krijgen waar mogelijk een grotere rol in het beheer van landschap en natuur. Provincies en TBO's zetten zich in om voor het beheer en onderhoud van landschap- en natuurgebieden langjarige samenwerkingsovereenkomsten met boeren af te blijven spreken en waar mogelijk uit te breiden. Ook zullen partijen verkennen of het nodig is de SNL-regeling te verruimen om boeren een vergoeding te geven voor producten en diensten met betrekking tot natuur en landschap. De aanbestedingstermijnen van begrazingsopdrachten worden verlengd. In deze aanbestedingen moet niet alleen de prijs leidend zijn.
3. De konijnen-, schapen- en vleesveehouderij zetten zich in voor de verdere ontwikkeling van duurzame marktconcepten, zoals het Beter-Leven keurmerk.
4. Nederlandse producenten die voldoen aan de duurzame standaard, zoals afgesproken in hoofdstuk

3, worden conform de standaard betaald met een meerprijs voor de extra inspanningen. Dit is vergelijkbaar met de Beter-Leven systematiek.

5. Boeren en tuinders krijgen toegang tot meerjarige onafhankelijke begeleiding, persoonlijke coaching en/of advies. De persoonlijke coaching en/of advies wordt uitgevoerd door een onafhankelijke partij. Niet door ketenpartijen of overheden. Beschikbare middelen zijn weergegeven in de financiële tabel.

PAARDENHOUDERIJ

Nederland heeft een rijke paardentraditie. De paardensport is vanuit economisch perspectief de tweede sport van Nederland. De fokkerij staat bovendien hoog aangeschreven. Paarden worden niet alleen voor de sport, maar ook voor therapie en coaching ingezet. Paarden vormen een belangrijk onderdeel van het Nederlandse cultuurlandschap. Om het perspectief van de paardenhouderij te ondersteunen, maken de we onderstaande afspraken.

1. Partijen spreken af dat er, gezamenlijk met de WUR, een kennisschil rondom de paardenhouderij wordt opgebouwd, die ondersteund wordt door het ministerie van LNV. Deze kennisgroep moet samen met de sector aan diverse onderzoeksprogramma binnen de sector invulling geven. Kennisontwikkeling in de paardenhouderij krijgt daarmee een structurele borging.
2. De paardenhouderij krijgt een volwaardige plek in de gebiedsprocessen.
3. Partijen spreken af dat wet- en regelgeving voor het houden van paarden in Nederland een andere benadering vragen dan, en dus af kan wijken van, die voor de reguliere veehouderij (bestemd voor voedselproductie).

GEITENHOUDERIJ

- ✓ In Nederland en wereldwijd is de geit een gewaardeerd landbouwdier. De geit produceert uit gras en resten van levensmiddelen waardevolle producten. Geitenmelk is daarvan wel de bekendste, maar ook geitenvlees en geitenleer zijn hoogwaardige producten. Binnen de sector staat kwaliteit op één. Nederlandse geitenmelkinzamelaars en -verwerkers eisen van hun toeleveranciers om te voldoen aan het kwaliteitszorgsysteem KwaliGeit. Er loopt een VGO III onderzoek dat de basis vormt voor verdere besluitvorming.

MULTIFUNCTIONELE LANDBOUW EN DE KORTE KETEN

In de sectortafel hebben specialisten op het terrein multifunctionele landbouw en korte ketens gewerkt aan inbreng en afspraken voor deze thema's. De korte ketens en de multifunctionele landbouw zijn toepasbaar op alle sectoren van de landbouw. Daarom is hun inbreng in , het generieke deel van het Landbouwakkoord opgenomen.

6. Pluimveehouderij

In 2040 levert de pluimveesector hoogwaardige en duurzame producten tegen eerlijke prijzen. De sector is divers en speelt actief in op specifieke marktsegmenten in Noordwest-Europa waardoor 80-90% van de Nederlandse productie gaat naar klanten/consumenten binnen een straal van 800 km van Nederland. De pluimveesector heeft de ambitie om in veevoeding naar 100% gebruik van niet voor menselijke consumptie geschikte voederstoffen toe te werken. Al in 2026 kan de sector netto energieproducent zijn.

MARKT

De sector wil duurzaamheid via de markt realiseren. Met het BLK* heeft de sector bewezen dat zij daartoe in korte tijd toe in staat is. Afspraken met de retail en food services vormen de basis. Het verkleinen van het prijsverschil tussen duurzaam en minder duurzaam en een voorlichtingscampagne kunnen helpen om de consument over de streep te helpen. Daarnaast zijn eenduidige labels rondom duurzaamheid op Europees niveau onmisbaar om tot een level playing field in de EU te komen.

BORGING

De sector benadrukt het belang van bedrijfsgerichte doelstelling en juridische borging van landelijke beleidslijnen op provinciaal en gemeentelijk niveau, zoals met de varkenshouderij uitgewerkt in het kwadrantenmodel (zie hoofdstuk 'de boer aan het stuur' van het Landbouwakkoord).

ORDENING

Ondanks de nodige overeenkomsten is de pluimveesector anders ingericht dan de varkenshouderij. Sommige partijen in de pluimveesector zouden het instrument van de Algemeen Verbindend Verklaring ruimer willen kunnen inzetten.

DIERENWELZIJN

De pluimveehouderij kiest voor 'dierenwelzijn eerst, met bijpassende reductiedoelstellingen en een fair share'. De sector wil graag meewerken aan de toenemende maatschappelijke wensen rond dierenwelzijn. Alleen leiden stalaanpassingen in de pluimveehouderij met meer vrije uitloop tot een hogere emissie uitstoot per dier. Daarbij speelt dat er een verschil zit tussen de emissies die pluimveehouders conform de huidige vergunningen uitstoten en de werkelijke uitstoot (deze ligt substantieel hoger).

Daarom stelt de sector voor:

1. De basis is de huidige diersoort op een bedrijf met de werkelijke emissies;
2. Elk bedrijf gaat met vergunde aantal dieren naar eisen convenant dierwaardig;
3. Daarna neemt de sector zelf de reductie opgave conform BBT (in investeringsritme bedrijven) tussen huidige situatie en norm convenant dierwaardig;
4. Restantopgave gebeurt via afroompotten door de overheid (verschil vergunning – werkelijke uitstoot en autonome krimp)

INNOVATIE

Bij de verdere innovatie is een programma nodig waarin de emissiereductie plannen kunnen worden opgenomen, begeleid met onafhankelijke adviesdiensten en coaching. Daarnaast zijn een passende investeringsregeling bij fijnstofreductieplan en ruimte voor bouwblok aanpassing en vergroting ten behoeve van dierenwelzijn nodig.

7. Varkenshouderij

De varkenshouderij heeft de afgelopen jaren succesvol en ketenbreed samengewerkt in de Coalitie Vitale Varkenshouderij (COVIVA). Op dat spoor gaan wij verder. Ankerpunten zijn daarbij onder meer de goede zorg voor de leefomgeving, de centrale positie van het varken in de circulaire economie, robuuste en gezonde varkens in diervriendelijke houderijen en onze positie als wereldwijd koploper in marktgerichtheid en ketensamenwerking. Bedrijfsgerichte doelsturing, een simpel en solide bodembeleid, blijvend investeren in kennisontwikkeling en een goed uitfaseringsbeleid voor stoppers vormen daarbij belangrijke randvoorwaarden.

Bij de uitvoering van het beleid hechten wij aan de gebiedsgerichte aanpak, met aandacht voor het behoud van de vitale infrastructuur, perspectief voor jonge varkenshouders en een balans tussen vraag en aanbod. Dit laatste is van belang om verduurzaming marktgericht te kunnen vormgeven. Andere elementen die bij het verdienvermogen een rol spelen zijn de structurele beloning van maatschappelijke diensten, het efficiënt gebruik van mineralen en een open dialoog met de samenleving.

Aandachtspunten bij beleid en regelgeving zijn het schrappen van conflicterende regelgeving, de juridische basis voor het belonen van duurzame activiteiten en innovatieve stalsystemen (zodat er investeringszekerheid ontstaat) en een snelle vergunningverlening via een onafhankelijke toetsing om de beweging van oude naar moderne stallen te versnellen.

RUIMTELIJK PERSPECTIEF EN LOCATIEONTWIKKELING

Het kwadrantenmodel vanuit de varkenshouderij en pluimveehouderij (zie 'de boer aan het stuur') maakt daarmee integraal onderdeel uit van het Landbouwakkoordakkoord. Daarbij merken we het volgende op:

- I De varkenshouderij gaat ervan uit dat investeren in emissiereductie een factor 3 langer duurt dan opkopen, maar een factor 10 effectiever is. Bij de toenemende eisen rondom dierenwelzijn is de verwachting dat de emissie per dier zal toenemen. Daarnaast zet de varkenshouderij zich ook specifiek in om de geuroverlast te beperken.

- I Om investeringen in innovaties te realiseren, is ruimte voor nieuwbouw nodig. De verwachting is dat een derde van alle bedrijven (1200) de komende jaren stopt vanwege verouderde stallen, ligging op plekken met ontbrekend perspectief en/ of het ontbreken van een opvolger. Dit levert ca. 0.6 -0.8 mln. kg NH3 reductie op. 60% van de bedrijven kunnen (versneld) moderniseren op gebied van netto NH3 reductie (door middel van luchtwassers) waarmee 4,6 mln. kg NH3 gereduceerd kan worden.

Wij spreken het volgende af:

1. Er komt een karakteristiek voor een modern laag emissiebedrijf (eind 2023 gereed);
2. Er komt een methodiek voor de analyse van de toekomstgerichtheid van bedrijfslocaties (eind 2023 gereed);
3. Er komt een breed pallet aan instrumenten voor de modernisering van de sector;
4. Er wordt een doelgericht strategisch locaties ontwikkeld om kansrijke locaties te behouden;
5. De marsroute die volgt uit de kansenkaart die een ondernemer krijgt na analyse wordt als resultaatverplichting geborgd in de vergunning;
6. De ABC carrouselbenadering wordt gebruikt voor het beschikbaar houden van geschikte locaties via een wachtkamer model;
7. Er komt een robuust pakket van financiële instrumenten;
8. Ondernemers zetten via een proactieve houding in op een toekomstbestendige afwaartse beweging.

VERDIENVERMOGEN

De sector is trots op zijn marktgerichte werkwijze en ketensamenwerking. Eerst door private afspraken, dan een EU level playing field en dan labeling en etikettering. De ambitie is om in 2040 alle Nederlandse varkens onderdeel te laten zijn van een marktconcept. Daarnaast kan de sector tegen vergoedingen diensten leveren, primair via de markt, en dierenwelzijn in eco-regelingen opnemen.

Een verdere aanscherping van de productiestandaarden boven de Europese standaard zonder een vangnet zou betekenen dat Nederland zijn concurrentiepositie op de Europese markt gaat verliezen.

Tachtig procent van de vleesproducten uit onze sector worden op de interne Europese markt afgezet. Wanneer we in Nederland hogere productiestandaarden afspreken die boven de Europese normen liggen, leidt dat onvermijdelijk tot een forse aantasting van onze concurrentiepositie. Het is daarom allereerst van belang dat er meer transparantie komt over de marge- en risicoverdeling in de hele kolom, in relatie tot herkomst en productiesysteem (PEFCR en CSRD aansluiting). Wanneer een maatschappelijk gewenste hogere standaard niet uit de markt kunnen worden bekostigd, zullen deze meer duurzame productiewijzen (tijdelijk of langdurig) als een maatschappelijke dienst beloond moeten worden.

We spreken het volgende af:

1. Indien een Europese afspraak (level playing field) niet haalbaar is bij bepaalde regelgeving, wordt een impactanalyse gemaakt. Dat biedt de basis voor publiek-private afspraken over verdeling van kosten en risico's;
2. Een werkgroep met ketenpartijen, de overheid en keurmerkeigenaren onderzoekt het mogelijk stroomlijnen van diverse keurmerken voor duurzaam voedsel (begin 2024 gereed);
3. Ketenpartijen en de overheid komen met een gezamenlijke aanpak om de transparantie op het gebied van duurzaamheidsinspanningen aanzienlijk te vergroten;
4. Ketenpartijen willen binnen twee jaar 'CSRD compliant' rapporteren aan de grote afnemers;
5. Ketens zorgen voor een gelijkwaardige positie voor boeren aan tafel, inclusief zeggenschap.

Voorzitter Provinciale Staten van Zeeland
t.a.v. de Statengriffie

Onderwerp	Zaaknummer	Behandeld door	Verzonden
Brief ministerie van EZK – stand van zaken kernenergie aan tweede kamer	115469		

Middelburg, 27 juni 2023

Geachte voorzitter,

Op woensdag 28 juni jl. heeft de Minister voor Klimaat en Energie een brief naar de Tweede Kamer verzonden inzake de stand van zaken nieuw te bouwen kerncentrales en m.e.r. procedure wijziging Kernenergiewet. Met deze brief informeert de minister de Kamer over de voortgang van de bouw van de nieuwe kerncentrales. De minister licht toe hoe hij de regio Zeeland heeft betrokken bij de werkzaamheden van de afgelopen maanden. Daarnaast zijn de stappen vermeld die sinds 9 december 2022 zijn gezet in de voorbereiding van het tenderproces voor de nieuwbouw van kerncentrales. Tot slot informeert de minister de Kamer over de eerste stappen die zijn gezet in de m.e.r.-procedure voor de aanpassing van de Kernenergiewet. Deze wetswijziging is nodig om de huidige kerncentrale in Borssele langer in bedrijf te kunnen houden. Graag doen wij deze brief u toekomen.

Wij verwachten u hiermee voldoende geïnformeerd te hebben.

Met vriendelijke groet,

Gedeputeerde Staten van Zeeland,

drs. J.M.M. Polman, voorzitter

drs. M.C.J. Franken, secretaris-algemeen directeur

Bijlagen:

1. Bijlage 1 Stand van zaken nieuw te bouwen kerncentrales en bedrijfsduurverlenging Kerncentrale Borssele_Concept

Noem in uw contact met ons steeds het zaaknummer. Dit staat bovenaan deze brief.

Ministerie van Economische Zaken
en Klimaat

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK Den Haag

De Voorzitter van de Tweede Kamer
der Staten-Generaal
Prinses Irenestraat 6
2595 BD DEN HAAG

**Directoraat-generaal Klimaat
en Energie**

Programmadirectie Kernenergie

Bezoekadres

Bezuidenhoutseweg 73
2594 AC Den Haag

Postadres

Postbus 20401
2500 EK Den Haag

Overheidsidentificatienr

00000001003214369000

T 070 379 8911 (algemeen)

F 070 378 6100 (algemeen)

www.rijksoverheid.nl/ezk

Datum 29 juni 2023
Betreft Stand van zaken nieuw te bouwen kerncentrales en m.e.r.-procedure
wijziging Kernenergiewet

Ons kenmerk

DGKE-PK / 27439737

Geachte Voorzitter,

Om in de toekomst CO₂-neutraal elektriciteit op te wekken, zet het kabinet in op het langer in bedrijf houden van de huidige kerncentrale in de gemeente Borsele en worden de voorbereidingen getroffen voor de bouw van twee nieuwe kerncentrales. Voor de nieuwbouw geldt Borsele als voorkeurslocatie en is de Maasvlakte II als alternatieve locatie aangewezen. In mijn brief van 9 december 2022¹ heb ik deze keuze onderbouwd en toegelicht hoe het kabinet deze ambities stap voor stap gaat realiseren. Het is van groot belang om hiervoor een betrouwbaar en zorgvuldig proces in te richten. In de brief van december staat daarom een routekaart met betrekking tot de nieuw te bouwen centrales gepresenteerd waarin op hoofdlijnen vier fases te onderscheiden zijn: (1) voorbereiden besluitvorming, (2) uitvoeren tender, (3) vergunningverlening, (4) bouw en ingebruikname. Ik werk op dit moment de eerste fase verder uit en laat onderzoek uitvoeren naar onder andere de financierbaarheid, technische haalbaarheid en veiligheid, organisatiestructuren, ruimtelijke inpassing en milieueffecten. Parallel hieraan ben ik met de regio in gesprek over de voorwaarden waaronder kernenergie in de regio gerealiseerd kan worden. Na de onderzoeksfase, als alle elementen in kaart gebracht zijn, zal het kabinet een integraal voorstel voorleggen aan beide Kamers.

Met deze brief ga ik in op het verzoek van de Tweede Kamer om u voor aanvang van het zomerreces te informeren over de voortgang van de bouw van de nieuwe kerncentrales. Ik licht toe hoe ik de regio Zeeland heb betrokken bij mijn werkzaamheden van de afgelopen maanden. Daarnaast neem ik u mee in de stappen die sindsdien zijn gezet in de voorbereiding van het tenderproces voor de nieuwbouw van kerncentrales. Tot slot informeer ik met deze brief uw Kamer over de eerste stappen die zijn gezet in de m.e.r.-procedure voor de aanpassing van de Kernenergiewet. De wetswijziging is nodig om de huidige kerncentrale in Borssele langer in bedrijf te kunnen houden. Parallel informeer ik u via een aparte brief over de actuele ontwikkelingen rondom de versterking van de nucleaire kennisinfrastructuur.

Contacten met de regio

¹ Kamerstuk 32 645, nr. 116

De voorbereidende stappen voor twee nieuwe kerncentrales hebben een grote impact op de regio Borsele. Daarom heb ik uitgebreid contact met de regio. In april 2023 zijn vertegenwoordigers van de Rijksoverheid bij de gemeenteraad Borsele aanwezig geweest om de beoogde stappen verder toe te lichten en eventuele vragen te kunnen beantwoorden. In Zeeland zijn afgelopen mei de eerste informatieavonden over kernenergie georganiseerd. Op drie verschillende locaties – te weten Borsele, Terneuzen, en Vlissingen – is uitgelegd welke stappen worden ondernomen, zijn vragen beantwoord en konden mensen hun zorgen uiten. Deze avonden, waarbij er naast algemene inloop ook kleinschalige informatiesessies zijn gegeven, zijn in nauwe afstemming met de gemeente Borsele en de provincie Zeeland georganiseerd. Er volgen nog meer bijeenkomsten in Zeeland. Ook hebben in april en mei verschillende gesprekken plaatsgevonden met medewerkers van het ministerie en belangengroepen in de regio Zeeland.

Zelf ben ik begin juni weer op bezoek geweest in Zeeland en heb daar verschillende groepen bewoners gesproken, onder andere middels een kennismaking met Borssele 100. Deze groep van 100 inwoners is samengesteld door de gemeente Borsele om randvoorwaarden voor de bouw van nieuwe kerncentrales te bespreken. Ook ben ik op dezelfde dag in gesprek gegaan met tegenstanders, en heb ik met jongeren uit de buurt een bezoek gebracht aan de kerncentrale Borssele. Ik heb hier ook gesproken met EPZ, de huidige exploitant. Ik vind het belangrijk dat we omwonenden en andere belangstellenden goed informeren over de keuzes die we maken. Ik heb daarom tijdens mijn bezoek ook aangegeven de communicatie te intensiveren. Daarom is er een webinar opgenomen waarin de ambities van het kabinet worden toegelicht. Deze webinar kan online worden teruggekeken. Daarnaast is de website www.overkernenergie.nl gelanceerd. Op deze website kan alle relevante informatie worden teruggevonden op het gebied van kernenergie en de kabinetsplannen op dit onderwerp. De komende tijd zal de website verder worden aangevuld met nieuwe informatie en visuals. Voor de bedrijfsduurverlenging en de wetswijziging zijn door de Staatssecretaris van Infrastructuur en Waterstaat (IenW) en mij in juni informatieavonden en twee webinars georganiseerd. Samen met de regio wordt ook gewerkt aan een informatiecentrum op locatie.

Naast de contacten met Zeeland, is er ook contact met de gemeente Rotterdam en de provincie Zuid-Holland. Naarmate de procedure voor de twee nieuwe kerncentrales dichterbij komt, zullen het contact en de participatieactiviteiten ook in Rotterdam intensiveren, zolang de definitieve locatiekeuze nog niet is gemaakt.

Op nationaal niveau is er een participatie- en communicatieplan opgesteld waarin wordt uitgelegd hoe geïnteresseerden en belanghebbenden kunnen meepraten over de ontwikkelingen op het gebied van kernenergie. Het participatie- en communicatieplan is op 31 mei jl. tezamen met de stukken voor de concept Notitie Reikwijdte en Detailniveau (NRD) voor de m.e.r-procedure voor de wetswijziging van de Kernenergiewet gepubliceerd. Het bestaat uit een overkoepelend strategisch deel voor drie verschillende besluitvormingstrajecten rondom kernenergie (de bedrijfsduurverlenging van de Kerncentrale Borssele, nieuwbouw van twee kerncentrales, en actualisatie van het Nationaal Programma

Radioactief Afval) en een specifieke uitwerking per traject. Het participatie- en communicatieplan is een levend document en kan in de loop van de tijd worden bijgewerkt en aangepast, bijvoorbeeld als blijkt dat de voorgestelde aanpak niet goed genoeg aansluit bij de wensen en behoeften van de belanghebbenden.

Vorbereiding tenderproces voor nieuwe centrales

Het ministerie van EZK is in contact met een drietal potentiële en geïnteresseerde leveranciers van kerncentrales.² Dit zijn de leveranciers met ervaring van het bouwen van generatie III+ reactoren met een minimaal vermogen van 1000 MW. In lijn met staand beleid voor vitale infrastructuur, heeft het kabinet besloten om bepaalde leveranciers wegens geopolitieke verhoudingen niet te benaderen en niet toe te laten tot het tenderproces.

In samenwerking met deze leveranciers wordt nader onderzocht onder welke financiële en technische voorwaarden nieuwe kerncentrales in Nederland kunnen worden gerealiseerd. Deze voorwaarden vormen ook de kaders voor de besluitvorming over onder andere de locatie, het ontwerp van de centrales, het financieringsmodel, en de rol van de overheid. De voorwaarden worden nader onderzocht in een technische haalbaarheidsstudie en marktconsultatie. Daarbij wordt ook gekeken naar de voorwaarden in relatie tot de leefomgeving, zoals die op dit moment worden vormgegeven in de Borselse 100. Door de provincie Zeeland zullen ook regiovoorwaarden worden vormgegeven. Het proces hierbij is dat de Borsele 100 een zwaarwegend advies opstelt, dat door de gemeente wordt besproken en vastgesteld. De gemeente en de provincie zullen dit vervolgens meenemen in hun onderhandeling met het Rijk.

In de technische haalbaarheidsstudie wordt onderzocht of de ontwerpen van de verschillende leveranciers geschikt zijn voor de beoogde locatie in Borssele en passen binnen de Nederlandse regelgeving. Door deze studie nu al uit te voeren worden eventuele benodigde ontwerpaanpassingen al in een vroeg stadium in beeld gebracht en kan een betere inschatting worden gemaakt van de te verwachte kosten en tijdslijn van het nieuwbouwproject. Hierdoor zal het toekomstige aanbestedingsproces kunnen worden versneld en worden de risico's op vertragingen en budgetoverschrijdingen in een latere fase van het project verkleind. Op dit moment wordt de input voor de technische haalbaarheidsstudie verzameld, zoals de specifieke Nederlandse veiligheidsvereisten en locatie-specifieke informatie zoals afmetingen, geologie, seismologie en hydrologie. Aan de hand van deze informatie zullen de technologieleveranciers onderzoeken in hoeverre hun ontwerp passend is voor de beoogde nieuwbouwlocatie en welke ontwerpaanpassingen nodig zijn. Een deel van deze onderzoeken wordt ook uitgevoerd voor in ieder geval de waarborglocatie Rotterdam, omdat een vergelijk met alternatieven in het MER wordt vereist.

Naar verwachting kunnen de beoogde technologieleveranciers na de zomer starten met de uitvoering van de technische haalbaarheidsstudie die ongeveer zes maanden in beslag zal nemen. Zoals aangekondigd in de brief van 9 december 2022, wordt hiervoor door het Rijk een financiële tegemoetkoming beschikbaar

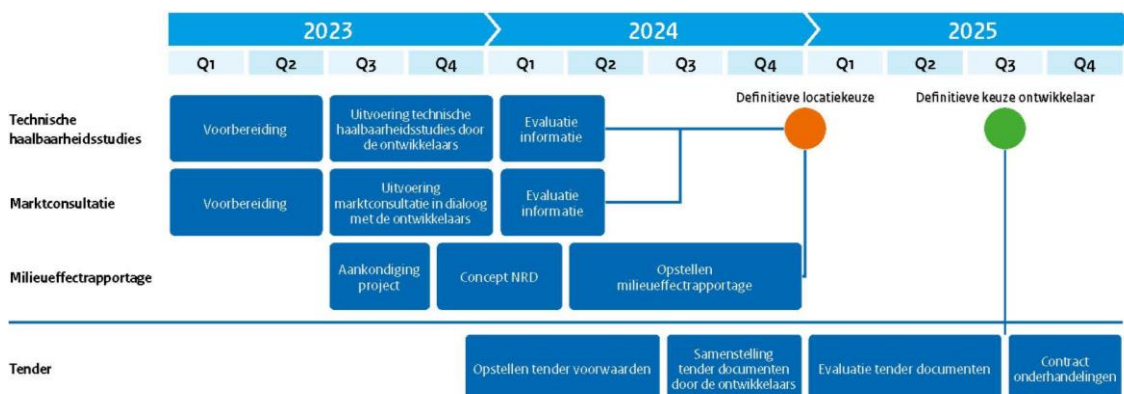
² Dit zijn Westinghouse (VS), EDF (FRA), en KHNP (KOR).

gesteld. Allereerst als prikkel voor de technologieleveranciers om hieraan deel te nemen en zo de competitie te bevorderen, maar ook omdat dit engineering werkzaamheden betreffen die niet meer in een latere fase hoeven plaats te vinden. De extra kosten die het Rijk maakt om drie potentiële leveranciers deze technische haalbaarheidsstudies te laten uitvoeren, wegen op tegen de inzichten die worden verkregen waarmee budget- en tijdsoverschrijdingen in een latere fase worden voorkomen. Dit sluit ook aan bij de wens vanuit de Tweede Kamer tot versnelling.

Parallel aan de technische haalbaarheidsstudie zal in de marktconsultatie met de technologieleveranciers en financiële instellingen worden gesproken over de commerciële randvoorwaarden en mogelijke financieringsmodellen voor het nieuwbouwproject. Belangrijke gespreksonderwerpen zijn de allocatie van financiële risico's, de businesscase, mogelijkheden tot financiering en investering en voor- en nadelen van mogelijke financieringsmodellen. Dit wordt ook voorafgaand aan de aanbesteding gedaan, om zo inzicht te verkrijgen in de realistische opties en (eventuele impliciete) keuzes die hierin nog te maken zijn. Tot slot geeft de marktconsultatie een beter beeld van de inzet van de middelen uit het Klimaatfonds ten behoeve van het nieuwbouwproject.

Vendorbezoeken

Voor een succesvolle uitvoering van de technische haalbaarheidsstudie en marktconsultatie is een nauwe samenwerking met de technologieleveranciers van cruciaal belang. Voor de zomer worden de technologieleveranciers dan ook uitgenodigd door het ministerie van EZK voor een driedaags bezoek aan Nederland in het kader van kennismaking en wederzijdse informatie-uitwisseling. Tijdens dit bezoek zullen het nieuwbouwproces, de procedures onder de Omgevingswet, de Nederlandse nucleaire regelgeving, en het proces van de marktconsultatie en technische haalbaarheidsstudies met de leveranciers worden doorgesproken. Uiteraard wordt ook een bezoek gebracht aan de waarborglocatie Borsele, waarin er aandacht zal worden besteed aan de impact, kansen en risico's van twee nieuwe kerncentrales in de regio. Dit gebeurt in nauwe afstemming met de gemeente Borsele, de provincie Zeeland, en EPZ.

Afbeelding 1: Overzicht korte termijn activiteiten nieuwbouw project

Samenwerkingsovereenkomst EPZ

Zowel tijdens het bezoek van de technologieleveranciers als in het bredere nieuwbouwtraject is het wenselijk om reeds in deze fase een samenwerking aan te gaan met EPZ, de huidige exploitant van de Kerncentrale Borssele. EPZ is de enige operator van een kerncentrale in Nederland, en heeft daardoor veel nucleaire en locatie-specifieke kennis. Het ligt voor de hand deze kennis effectief in te zetten. Daarom wordt beoogd deze zomer de samenwerking met EPZ te versterken, waarbij wordt toegewerkt naar een samenwerkingsovereenkomst. Zodra deze gereed is, zal ik uw Kamer nader informeren.

Aanpassing Kernenergiewet

Eén van de andere ambities van het kabinet op het gebied van kernenergie is het mogelijk maken dat de Kerncentrale Borssele na 2033 in bedrijf kan blijven. Zoals eerder aan uw Kamer gemeld³, moet als eerste stap de Kernenergiewet worden aangepast om dit mogelijk te maken. Voor de besluitvorming over de wetwijziging wordt een m.e.r.-procedure doorlopen om de mogelijke milieueffecten van de wetwijziging in kaart te brengen. Het ministerie van EZK is hiervoor de initiatiefnemer. Eén van de eerste stappen in deze procedure is het opstellen van een concept NRD. Het concept NRD is een document waarin wordt opgeschreven wat er onderzocht moet worden in het MER. De concept NRD is op 31 mei jl. ter inzage gelegd voor inspraak voor een periode van zes weken. Conform de verdragen van Espoo en Aarhus wordt tevens de mogelijkheid geboden voor internationale inspraak. Ook is het document voor advies aangeboden aan de Commissie voor de m.e.r.-procedure en een aantal medeoverheden.

Na afloop van de termijn van inspraak zullen de zienswijzen door de verantwoordelijke ministeries van Infrastructuur en Waterstaat en van Economische Zaken en Klimaat worden behandeld. Nadat alle zienswijzen zijn beoordeeld en eventueel verwerkt wordt de concept NRD definitief vastgesteld. De Staatssecretaris van IenW heeft hierbij de rol van bevoegd gezag. Vervolgens zal het MER worden opgesteld. Het MER beschrijft de milieueffecten van de beoogde wetwijziging en vergelijkt die met een aantal alternatieven. Daarnaast wordt een wetsvoorstel voor de wijziging van de Kernenergiewet voorbereid. Vervolgens zal het wetsvoorstel tezamen met het MER ter inzage worden gelegd. Hierop kunnen opnieuw zienswijzen worden ingediend. De huidige verwachting is dat dit de eerste helft van 2024 zal plaatsvinden. De Staatssecretaris van IenW heeft hier de rol van bevoegd gezag. Na afronding van de reactienota kan vervolgens het wetsvoorstel voor advies worden voorgelegd aan de Raad van State, waarna het voor behandeling aan de Tweede Kamer kan worden aangeboden.

Nadat de wet is aangepast, kan vergunninghouder EPZ een (wijziging van) vergunning aanvragen voor de bedrijfsduurverlenging. De ANVS zal die aanvraag beoordelen. Alleen bij een positief oordeel kan de bedrijfsduur worden verlengd. De aandeelhouders van EPZ zullen een besluit moeten nemen over de beslissing tot vergunningaanvraag. Tevens zal het Rijk in overleg gaan met de huidige aandeelhouders over hun toekomstige rol hierin.

³ Kamerstuk 32 645, nr. 116

**Directoraat-generaal Klimaat
en Energie**
Programmadirectie Kernenergie

Ons kenmerk
DGKE-PK / 27439737

R.A.A. Jetten
Minister voor Klimaat en Energie

Provinciale Staten Zeeland
t.a.v. de griffier van de Provinciale Staten mevrouw F. van Houwelingen
Postbus 6001
4330 LA Middelburg

Biddinghuizen, 3 juli 2023

Betreft : transformatie van recreatieparken naar o.a. woonparken
Referentie : brief van minister H.M. de Jonge van het Ministerie voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening aan de Tweede Kamer dd. 29 juni 2023 "vervolgaanpak vakantieparken".

Geachte dames en heren Statenleden,

De Belangenvereniging Vrij Wonen (BVVW) is zeer verheugd met bovengenoemde brief waarin de minister – naast zijn plannen voor "bouwen, bouwen, bouwen" – ook zijn plannen bekend maakte voor het transformeren van vakantieparken naar o.a. wonen. Het getuigt ons inziens van een realistische en praktische aanpak voor een deel van het door hem in de brief genoemde *nijpende woningtekort*.

Naast het benoemen in de brief van diverse voordelen van deze transformatie, heeft deze aanpak ons inziens nog meer voordelen zoals :

- Geen extra uitstoot van stikstof; de woningen en infrastructuur zijn er al.
- Einde rechtsongelijkheid omdat gemeenten het probleem van al dan niet permanent wonen in woningen met een recreatiebestemming, verschillend oplossen /aanpakken.
- Einde rechtsongelijkheid omdat arbeidsmigranten, statushouders, vluchtelingen en asielaanvragers wél in woningen met een recreatiebestemming mogen wonen, maar Nederlandse eigenaren/huurders niet en zij vaak met dwangsommen hun eigendom worden uitgejaagd.
- Permanente bewoning voorkomt leegstand, diefstal, verloedering en meer brandgevaar.
- De Gemeentelijke Basis Administratie wordt opgeschoond; mensen wonen daadwerkelijk op het adres waar zij staan ingeschreven.
- Geen handhaving kosten van circa € 12.000,- per perceel per jaar voor een gemeente, dit zijn cijfers uit de praktijk.
- Bij de huidige manier van handhaven worden tevens de rechten van het EVRM geschonden. Zie Kamerbrief d.d. 12 juni 2023 'Afwegingen en jurisprudentie in het kader van het eigendomsrecht die van belang zijn bij het tot stand komen van nieuwe wetgeving op het terrein van volkshuisvesting' van minister H.M. de Jonge van het Ministerie voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening.
- Economische impuls voor lokale middenstand en maatschappelijke instanties /verenigingen: Permanente bewoning betekent een jaarlijkse economische impuls van € 21.500,- per woning. (Rapport professor Voogd, jan. 2005).
- Na transformatie ontvangt de gemeente een bijdrage van ca. € 2000,- per bewoner uit het gemeentefonds i.p.v. enkele honderden euro's aan toeristenbelasting per woning.

- Door permanente bewoning van woningen met een recreatiebestemming toe te staan zal een gemeente hogere inkomsten middels de Onroerende ZaakBelasting genereren.
- Door de transformatie wordt landbouwgrond/natuur gespaard. Mensen die in hun woning met een recreatiebestemming mogen wonen, zullen geen beroep meer hoeven doen op de reguliere woningmarkt van de gemeente.
- Bij transformatie naar wonen zal een deel van de goedkopere woningmarkt vrijkomen. Die woningen worden nu nog veelal aangehouden als 'Hoofdverblijf', maar worden niet bewoond. Energie verspilling.
- Er wordt goodwill gekweekt. Permanente bewoners zijn eerder geneigd mee te werken aan door de gemeente gewenste situaties.
- Er is geen enkele behoefte meer aan tweede woningen voor uitsluitend eigen recreatief gebruik, zoals onderzocht door het NRIT in het rapport: 'De kwantitatieve en kwalitatieve aspecten en ontwikkelingen van toeristisch verhuur van recreatieve woonverblijven' (dec. 2005).

Uit de enquête die wij vorig jaar onder onze leden hebben gehouden, blijkt dat er direct 55.000 woningen ter beschikking komen, als woningen met een recreatiebestemming bewoond mogen wonen. Daardoor ontstaat er ook weer enige doorstroming op de woningmarkt, die nu voor grote delen op slot zit. Denk bijv. aan de meer dan 800.000 jongeren, die nu noodgedwongen bij de ouders thuis wonen omdat er gewoon geen betaalbare woningen voor hen beschikbaar zijn. Want de recreatiewoningen -vaak kleinere woningen- zijn niet alleen uitermate geschikt voor senioren en alleenstaanden, maar zeker ook betaalbaar voor starters op de woningmarkt.

Met de start met de transformatie van de eerste 60 parken (van de ongeveer 1500 parken in ons land, welke volgens Platform31 niet meer voldoen aan de gestelde eisen), hoopt de BVVW dat provincies en gemeenten aan deze deeloplossing van de wooncrisis ruimhartig zullen meewerken. Hiermee wordt dan ook de bepaling in de grondwet, dat de overheid zorg moet dragen voor woonruimte van zijn burgers, ingelost.

Met vriendelijke groeten.

Namens het bestuur van de BelangenVereniging Vrij Wonen,

Voorzitter BVVW

Postadres BVVW:
Bijsselseweg 11 - 137
8256 RE Biddinghuizen
secretariaat@bvvw.nl
www.bvvw.nl
KvK-nummer: 11047804
mailadres : info@bvvw.nl

kopie : Vereniging Nederlandse Gemeenten
Tweede Kamer – Commissie Binnenlandse Zaken – Ruimte en Wonen

Provinciale Staten van Zeeland
t.a.v. de Statengriffie**Onderwerp**
actualiteiten stikstof en Nationaal
Programma Landelijk Gebied (NPLG)**Zaaknummer**
239717**Behandeld door****Verzonden**

Middelburg, 7 juli 2023

Geachte voorzitter,

Hierbij ontvangt u ter kennisname de brief over de aanpak piekbelasting die de Minister voor Natuur en Stikstof onlangs naar de Tweede Kamer heeft gestuurd. In deze brief wordt uiteengezet hoe het kabinet met een gerichte aanpak versneld de uitstoot van stikstof wil terugdringen. Deze landelijke aanpak is gericht op het vrijwillig aankopen van veehouderijen met een grote stikstofbelasting op nabijgelegen natuurgebieden.

Zeeland is een akkerbouwprovincie met relatief weinig stikstofuitstoot uit veehouderijen. De meeste stikstof in de Zeeuwse natuur komt uit het buitenland. Er is dan ook maar een handvol Zeeuwse bedrijven die aangemerkt kan worden als piekbelaster. De aanpak piekbelasting wordt uitgevoerd door de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO). Ondernemers moeten zelf op de website van RVO gegevens invoeren om te beoordelen of ze piekbelaster zijn. Voor industriële bedrijven loopt een apart traject waarbij de rijksoverheid maatwerkafspraken maakt met bedrijven om de uitstoot van stikstof en andere vervuilende stoffen te reduceren.

Ondanks dat de aanpak piekbelasting weinig effect heeft in Zeeland hebben we hierin toch samenwerking gezocht met het rijk. De ervaring leert namelijk dat het beëindigen van een veehouderij meer vraagt dan alleen een financiële vergoeding. Ondernemers hebben uiteenlopende vragen die mede bepalend zijn voor de keuze die zij voor hun toekomst moeten maken. Dit zijn bijvoorbeeld vragen over vergunningen en bestemmingsplannen die wij of de gemeente kunnen beantwoorden. Door de samenwerking met het rijk worden we direct betrokken als een ondernemer zich via RVO heeft aangemeld.

De aanpak piekbelasting maakt onderdeel uit van het Nationaal Programma voor het Landelijk Gebied (NPLG). In het kader van het NPLG wordt door ons een Zeeuws gebiedsprogramma opgesteld waarin we een beschrijving geven van het landelijk gebied, de problemen waar landbouw, natuur en waterhuishouding mee te maken hebben en de maatregelen die we willen gaan treffen om die problemen op te lossen en het landelijk gebied een duurzame toekomst te geven. Binnenkort wordt u nader geïnformeerd over het Zeeuwse gebiedsprogramma.

Met vriendelijke groet,

Gedeputeerde Staten van Zeeland,

drs. J.M.M. Polman
Voorzitter

drs. M.C.J. Franken
Secretaris-algemeen directeur

Bijlagen:

1. brief van Minister voor Natuur en Stikstof aan Tweede Kamer

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK Den Haag

De Voorzitter van de Tweede Kamer
der Staten-Generaal
Prinses Irenestraat 6
2595 BD DEN HAAG

**Directoraat Generaal
Landelijk Gebied en Stikstof**

Bezoekadres
Bezuidenhoutseweg 73
2594 AC Den Haag

Postadres
Postbus 20401
2500 EK Den Haag

Overheidsidentificatienr
00000001858272854000

T 070 379 8911 (algemeen)
F 070 378 6100 (algemeen)
www.rijksoverheid.nl/Inv

Ons kenmerk
DGLGS / 27399214

Datum 12 juni 2023
Betreft Voortgang aanpak piekbelasting

Geachte Voorzitter,

Op korte termijn veel minder stikstof uitstoten om natuurherstel mogelijk te maken. Om dat te bereiken, gaf Johan Remkes in het rapport "Wat wel kan" het advies over te gaan tot een gerichte aanpak die op korte termijn daadwerkelijk leidt tot een lagere stikstofuitstoot. Met de aanpak piekbelasting wil het kabinet dat bereiken. Circa 3000 bedrijven, die op basis van hun eigen gegevens kunnen kijken of ze piekbelaster zijn, krijgen extra mogelijkheden om versneld hun uitstoot van stikstof fors te reduceren. Deze ondernemers en hun naaste omgeving komen daarmee komend jaar voor keuzes of zij hun bedrijf (verder) willen verduurzamen, verplaatsen, hun activiteiten willen beëindigen of dat zij liever deelnemen in het gebiedsproces.

Het gaat om betekenisvolle en impactvolle keuzes, zeker voor ondernemers waarbij het bedrijf al decennia in de familie is. Dat is een van de redenen voor het kabinet om, na advies van betrokken sectorpartijen, circa 3000 bedrijven de kans te geven deel te nemen aan de aanpak piekbelasting, in plaats van de door Remkes voorgestelde 500-600 bedrijven. Zo kunnen meer ondernemers vrijwillig keuzes maken vooruitlopend op het gebiedsproces, en kan er een groter effect op de natuur worden bereikt. Deelname aan de aanpak piekbelasting is voor de bedrijven vrijwillig. Ondernemers kunnen zelf het initiatief nemen om online te bekijken of ze deel kunnen nemen.

Om in deze aanpak zoveel mogelijk recht te doen aan de betrokken ondernemers wordt met ondersteuning van onder meer zaakbegeleiders gekeken welke voorstellen leiden tot een forse reductie, waarbij gekeken kan worden naar het gebruik van innovaties, extensivering, omschakeling en/of verplaatsing. Daarnaast is de beëindigingsregeling zo ruim mogelijk opgesteld. Er komt hierna geen beter aanbod voor ondernemers die hun veehouderijactiviteit willen beëindigen. Ondernemers krijgen voldoende tijd om alle mogelijkheden naast elkaar te bekijken en daaraan deel te kunnen nemen.

Met deze aanpak vermindert de belasting van stikstof op de kwetsbare natuur. Hierdoor krijgt de natuur kans om te herstellen en daardoor ontstaat ruimte om in toenemende mate vergunningen te verlenen. Ruimte die ontstaat zal met prioriteit worden benut om PAS-melders te legaliseren en vervolgens urgente

maatschappelijke en economische ontwikkelingen mogelijk te maken. Ook ontstaat er met deze aanpak meer bewegingsruimte in de gebiedsprocessen.

Ons kenmerk
DGLGS / 27399214

Vandaag start deze aanpak. Het kabinet, provincies, gemeenten en vele andere betrokken partijen gaan gezamenlijk aan de slag om samen met betrokken ondernemers de keuzes zorgvuldig vorm te geven. Niet alles zal in één keer goed gaan en niet alles is vanaf dag één helder, zeker niet op het individuele erf. Het is goed dat we vandaag van start gaan met de aanpak piekbelasting. Wetende dat te weinig snelheid ook onzorgvuldig zou zijn, gegeven de grote urgentie voor het noodzakelijke natuurherstel, de PAS-melders en maatschappelijke en economische ontwikkelingen.

Zoals aangekondigd¹, ga ik in deze brief onder meer in op het criterium dat bepaalt of een bedrijf onder de aanpak valt. Ook maak ik nader bekend op welke wijze de overheid agrarisch ondernemers die onder de aanpak vallen concreet zal ondersteunen, welke regelingen om tot stikstofreductie te komen daarvoor beschikbaar zullen worden gesteld, en op welke wijze zij zich nader kunnen informeren. Daarmee is de inhoud van deze brief en de aanvullende informatie op de website www.aanpakpiekbelasting.nl van groot belang voor agrarische ondernemers in het maken van de belangrijke beslissingen waar zij de komende periode voor staan.

Uitgangspunten aanpak piekbelasting

Met de aanpak piekbelasting wil het kabinet op korte termijn een aantal urgente doelstellingen realiseren: in de eerste plaats een forse vermindering van overbelasting op stikstofgevoelige natuur. Waar het kan worden de mogelijkheden benut om met prioriteit PAS-melders te legaliseren en vervolgens urgente maatschappelijke- en economische ontwikkelingen mogelijk te maken. Ook ontstaat er met deze aanpak meer bewegingsruimte in de gebiedsprocessen. De aanpak biedt een groep van circa 3000 ondernemingen die de meeste stikstofdepositie veroorzaken op de kwetsbare Natura 2000-gebieden extra mogelijkheden bij het vormgeven aan een toekomstplan met significant minder stikstofuitstoot. Dit betreft voornamelijk agrarische, maar ook een aantal industriële ondernemingen. De overheid biedt deze agrarische ondernemingen uitgebreide ondersteuning bij de keuze voor (een combinatie van) innoveren, omschakelen, extensiveren of verplaatsen, of bij vrijwillige beëindiging van de activiteiten. De nadruk ligt daarmee op de eigen ideeën van de ondernemer ten aanzien van zijn toekomstperspectief.

Het kabinet is zich ervan bewust dat het maken van afwegingen omtrent het eigen toekomstperspectief, niet gemakkelijk zijn. Iedere ondernemer moet zijn of haar toekomst met een helder perspectief tegemoet kunnen treden, in het geval deze ondernemer kiest voor behoud van het bedrijf in een andere duurzamere vorm, maar ook bij vrijwillige beëindiging of verplaatsing. Een belangrijk uitgangspunt is dan ook dat ondernemers voldoende tijd krijgen om goed afwegingen te kunnen maken. Dat gezegd hebbend, is het zo dat ondernemers die al een keus voor een regeling gemaakt hebben, niet hoeven te wachten, en op korte termijn een aanvraag kunnen indienen.

¹ Kamerstuk 35 334, nr. 222

Wanneer behoort een onderneming tot de doelgroep van de aanpak piekbelasting?

Het kabinet heeft gekozen voor een aanpak waarmee een zo groot mogelijk resultaat in de reductie van stikstofdepositie kan worden gerealiseerd. Het kabinet heeft mede op basis van een analyse van het RIVM² een uniforme drempelwaarde³ vastgesteld. Ondernemingen kunnen meedoen met de aanpak piekbelasting als zij, binnen 25 kilometer rond de onderneming, minimaal 2500 mol stikstofdepositie per jaar op stikstofgevoelig Natura 2000-areaal veroorzaken waarop momenteel de kritische depositiewaarde wordt overschreden. De waarde is zo bepaald dat circa 3000 bedrijven aan dit criterium voldoen. Het overgrote deel van deze groep betreft agrarische ondernemingen, zoals reeds op basis van eerdere inschattingen met u is gedeeld. Voor de bepaling of agrarische bedrijfslocaties in aanmerking komen, wordt gekeken naar de feitelijke (en dus niet de vergunde) activiteiten in 2021.

Wat betekent voldoen aan de drempelwaarde voor een ondernemer?

- U komt in aanmerking voor een groter aanbod aan regelingen. Deelname is vrijwillig.
- Er staat u intensieve begeleiding ter beschikking om een toekomstperspectief vorm te geven, waarbij regelingen kunnen worden gecombineerd.
- U bent als ondernemer **niet** verplicht mee te doen aan de regelingen van de aanpak piekbelasting.
- Als u nu kwalificeert als piekbelaster, is dat geen grondslag om in aanraking te komen met een eventueel toekomstig verplichtend instrumentarium.

Op www.aanpakpiekbelasting.nl staat meer informatie over alle mogelijkheden.

Voor zowel de agrarische als de industriële sector geldt dat alle ondernemingen in het licht van de grote transitieopgaves waar we voor staan, zullen moeten nadenken over hoe zij de toekomst van hun bedrijf in dat kader willen vorm geven. Voor de landbouw wordt beoogd met onder meer het Landbouwakkoord daar handvatten voor mee te geven. Het kabinet biedt nu de groep bedrijven met een relatief hoge impact zoveel mogelijk opties om zelf actie te ondernemen. Dit is niet verplicht, maar wordt wel aangemoedigd. Bedrijven die er nu voor kiezen niets te doen, lopen een grotere kans om op een later moment -binnen het gebiedsproces- alsnog invulling te moeten geven aan de verduurzamingseisen, die voortkomen uit zowel de natuur/stikstofopgave, als de klimaat- en wateropgave.

Het kan voorkomen dat boeren die de afgelopen jaren al vergaande stappen hebben gezet om natuurinclusiever, extensiever of biologisch te gaan werken, toch nog zoveel stikstofdepositie veroorzaken dat zij voldoen aan de drempelwaarde van de aanpak piekbelasting. Zij kunnen er voor kiezen om een gesprek aan te vragen om te onderzoeken hoe verdere verduurzaming mogelijk

² Te raadplegen via www.rivm.nl/stikstof/actueel

³ Waar in deze brief over drempelwaarde wordt gesproken, wordt een drempelwaarde bedoeld om in aanmerking te komen voor de regelingen en faciliteiten van de aanpak piekbelasting. De term drempelwaarde heeft hier een andere betekenis dan de drempelwaarde in het kader van toestemmingsverlening.

is. In gesprekken die gevoerd worden met deze bedrijven, zal gezocht worden naar passende oplossingen indachtig de motie-Thijssen en Bromet⁴.

Ons kenmerk
DGLGS / 27399214

Onder de bedrijfslocaties die aan de drempelwaarde voldoen, kunnen ook PAS-melders zitten. Voor PAS-melders gelden dezelfde voorwaarden om deel te nemen aan de aanpak als voor andere ondernemers. Meedoen met de aanpak biedt deze bedrijven tegelijkertijd een kans op legalisatie. Bij een voldoende forse reductie, bijvoorbeeld door innoveren, omschakelen en/of extensiveren, kunnen zij hun bedrijfsactiviteiten namelijk onder de hun eerder toegestane emissieruimte terugbrengen, waarna hun activiteiten legaal zijn voor de Wet natuurbescherming.

Omdat de aanpak gericht is op de bedrijven met de hoogste *totale* depositie op stikstofgevoelige en overbelaste Natura 2000-gebieden raakt de aanpak piekbelasting met name bedrijven met veel overbelaste stikstofgevoelige natuur in de nabije omgeving. Dit betekent dat veel bedrijven die onder de aanpak vallen, zich rond de Veluwe en in de provincie Gelderland bevinden, en aanmerkelijk minder in provincies met relatief weinig Natura 2000-areaal, zoals de kustprovincies. Lokaal kan de aanpak piekbelasting gevolgen hebben. Het effect op de regio hangt af van de bedrijven die willen stoppen, of juist kiezen voor verdere verduurzaming. Het Rijk, provincies, waterschappen en gemeenten trekken gezamenlijk op om zo goed mogelijk zorg te dragen voor de sociaal economische impact die dit heeft op de leefomgeving in deze gebieden en bij voorkeur deze te versterken en toekomstbestendig te maken. Het kabinet wil gezamenlijk met de provincie Gelderland en betrokken regio's en overheden optrekken voor het natuurgebied de Veluwe en nabij gelegen omgeving. De daarvoor benodigde stevige interbestuurlijke aanpak zal ik voor de zomer met alle betrokken partijen bespreken.

Wijze van ondersteuning en begeleiding

Ondernemers die vallen onder de aanpak piekbelasting hebben extra mogelijkheden om een nieuw toekomstperspectief vorm te geven. Verschillende regelingen die gebruikt kunnen worden vormen hier een onderdeel van. Uiteindelijk maakt een ondernemer eigen keuzes. In het maken van deze keuzes kunnen ondernemers gebruik maken van begeleiding en ondersteuning.

Vanaf vandaag is de website www.aanpakpiekbelasting.nl beschikbaar. Op deze website staat informatie over de mogelijkheden en regelingen binnen de aanpak piekbelasting. Op de website staat ook een verwijzing naar een tool waarmee een ondernemer, door het invoeren van actuele bedrijfsgegevens, kan zien of het bedrijf valt onder de aanpak piekbelasting. De ingevulde gegevens en uitkomsten van deze tool worden niet opgeslagen en zijn niet beschikbaar voor de overheid⁵.

De website zal worden geactualiseerd wanneer aanvullende informatie over de aanpak beschikbaar komt. Alle agrarische ondernemers kunnen telefonisch

⁴ Kamerstuk 34682 nr. 148

⁵ Gegevens die ondernemers delen in het kader van de huidige vrijwillige aanpak zullen terughoudend gebruikt worden, en nooit in een eventueel verplichtend spoor. Gegevens die worden ingevuld in de tool, zijn niet zichtbaar voor de overheid. Wel worden geanonimiseerde kwantitatieve data over deelname aan de regelingen verstrekt aan een consortium van kennisinstellingen, ten behoeve van landelijke en gebiedsspecifieke doorrekeningen. Ook zullen deze data gebruikt worden voor verbetering van de dienstverlening van de uitvoering aanpak piekbelasting en zal ook de kwaliteit van gesprekken gemonitord worden door navraag bij deelnemende ondernemers.

contact opnemen met een belteam van Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) voor vragen. Wanneer een ondernemer onder de aanpak piekbelasting valt, kan telefonisch ook een persoonlijk gesprek aangevraagd worden met een zaakbegeleider.

Een zaakbegeleider is een vast contactpersoon vanuit de overheid die kan helpen om mogelijkheden binnen de aanpak piekbelasting verder te onderzoeken. De gesprekken die deze vaste contactpersonen met ondernemers voeren, zijn verkennend en vrijwillig van aard. De wensen en vragen van de ondernemer zijn leidend. De zaakbegeleider luistert, informeert, denkt mee en verbindt zo nodig vertegenwoordigers van andere overheden. Veel van de bedrijven zullen al contact hebben met provincies (en mogelijk ook met gemeenten en waterschappen) over hun toekomstplannen, en al meedoen in de gebiedsprocessen. Voor de ondernemer zijn er geen kosten verbonden aan de gesprekken met en betrokkenheid van de zaakbegeleider.

Het contact van de zaakbegeleider met de ondernemer wordt pas beëindigd als de ondernemer geen behoefte meer heeft aan (voortzetting van) de begeleiding, of als er een besluit is genomen over de gevraagde faciliteiten en de ondernemer de benodigde acties heeft uitgevoerd. De gesprekken tussen de ondernemers en zaakbegeleiders worden gemonitord op kwaliteit en de uitvoering zal worden bijgesteld indien noodzakelijk, om de dienstverlening waar dat kan te verbeteren.

De gesprekken met de zaakbegeleiders komen niet voor alle agrarische ondernemers in Nederland gelijktijdig beschikbaar, er wordt gefaseerd gestart. Op de website www.aanpakpiekbelasting.nl kan een ondernemer zien wanneer ondersteuning door zaakbegeleiders in zijn of haar regio beschikbaar komt. Het belteam is bereikbaar voor alle ondernemers, ongeacht de provincie waarin zij ondernemen. Ondernemers kunnen daar terecht met vragen die zij hebben over de verschillende regelingen binnen de aanpak piekbelasting, inclusief vragen over regelingen die nog niet opengaan.

Provincies, gemeenten, waterschappen en Rijk werken nauw samen en zorgen voor goede afstemming tussen de aanpak piekbelasting en de gebiedsgerichte aanpak van de provincies. Er zijn intensieve gesprekken gaande om te komen tot samenwerkingsafspraken waarin ook afspraken over ondersteuning, gegevensuitwisseling en financiering worden opgenomen. Dit kan gaan om de inzet van capaciteit door provincies, maar ook om extra inzet door gemeenten ten behoeve van ruimtelijke ordeningsvraagstukken of om extra inzet van waterschappen in relatie tot het watersysteem. De afspraken over de samenwerking zijn verschillend per provincie, omdat aangesloten wordt op de werkwijze en opgaves van elk gebied. Met het oog op een adequate grondslag en goede voorwaarden voor het inwinnen en delen van data, waaronder deling met andere overheden, wordt hierover nadere regelgeving voorbereid.

Het kabinet zal nauw oog houden of alle partijen hun rol goed vervullen en treed zo nodig in gesprek. Dit geldt ook voor banken, waarmee in de voorbereiding de afgelopen tijd ook gesproken is.

Welke ondersteuning krijg ik wanneer als ondernemer?

- 12 juni: website en belteam beschikbaar voor informatie en vragen.
- Vanaf 12 juni persoonlijke begeleiding door zaakbegeleider, wanneer je valt onder de aanpak piekbelasting. Moment van gesprek is afhankelijk van de provincie waar je woont (zie www.aanpakpiekbelasting.nl).

De aanpak piekbelasting vraagt om zorgvuldigheid. Vanwege de impact op veel ondernemers, wanneer het gaat om het maken van een eigen afweging over de toekomst van het bedrijf. Dat geldt ook voor gemeenschappen in het landelijk gebied waar mogelijk grote veranderingen zullen plaatsvinden. Ondanks alle voorbereidingen en inzet van betrokken partijen kan niet worden voorkomen dat niet alles direct volledig naar wens zal verlopen. Er zal veel aandacht zijn voor leren, evaluatie en bijstelling om de uitvoering zo robuust mogelijk te maken. De beschreven gefaseerde start draagt hier ook aan bij. In de Kamerbrief van 2 mei jl. is gemeld dat het starten van de uitvoering ook samenhangt met het tempo van het doorlopen van het besluitvormingsproces in de provincies en van de beschikbaarheid van voldoende zaakbegeleiders. Deze factoren kunnen reden zijn om in een regio eerder of later de persoonlijke begeleiding door zaakbegeleiders aan te bieden.

Wat kunnen ondernemers doen die willen blijven ondernemen en hun stikstofuitstoot willen terugdringen?

De heer Remkes adviseerde om de uitstoot naar nul of nagenoeg nul terug te brengen en de Lbv en Lbv-plus verplicht deelnemers om de productiecapaciteit te beëindigen, waarbij een nieuwe economische activiteit gestart mag worden (niet zijnde de huidige veehouderijactiviteiten) met tot maximaal 15% van de oorspronkelijk toegestane stikstofemissie. Het lijkt logisch om daarbij ook voor andere mogelijkheden om emissiereductie te realiseren aan te sluiten. Echter, het is in lang niet alle gevallen praktisch mogelijk om tot een dergelijk forse reductie te komen. Het kabinet wil hier meer ruimte en mogelijkheden bieden, mits dit past binnen de verschillende lokale gebiedsopgaven en ook leidt tot een duurzaam toekomstperspectief voor de ondernemer. Om die reden wordt de mogelijkheid geboden aan de ondernemer om door het opstellen van een ondernemingsplan met ideeën en voorstellen te komen die tot stikstofreductie leiden (conform het 'uitdaagrecht' uit de motie-van Campen en Boswijk⁶). Ik verwacht dat betrokken partijen, waaronder financiële instellingen, hun verantwoordelijkheid nemen om haalbare ondernemingsplannen mogelijk te maken.

Plannen in het opgestelde ondernemingsplan moeten toekomstbestendig zijn in het licht van zowel de lokale natuuropgave in het gebied, alsook de klimaat- en wateropgaven. Voorkomen moet worden dat nu veel geld geïnvesteerd wordt in oplossingen die later toch niet houdbaar blijken, of dat nu verwachtingen worden gewekt die later niet haalbaar blijken. Dit is in het belang van een duurzaam

⁶ Kamerstuk 35 925 XIV, nr. 118

toekomstperspectief. De kans op een duurzaam perspectief zal hoger zijn, naarmate er meer reductie bereikt wordt. Hoeveel reductie mogelijk is, zal per bedrijf en locatie kunnen verschillen. Wanneer het plan komt tot 85 procent reductie loopt deze per definitie mee met de aanpak piekbelasting. Bij plannen met een lager reductiepercentage en die passen binnen de gebiedsopgave kunnen provincies aangeven dat deze ook meegenomen kunnen worden in de aanpak piekbelasting. Waar dat niet aan de orde is, worden ondernemers onderdeel van het reguliere gebiedsproces.

De toetsing van de ondernemingsplannen vindt plaats in samenwerking tussen Rijk en provincies en zal komende periode nader met hen worden uitgewerkt. Plannen waarvan binnen het korte tijdsbestek van de aanpak piekbelasting de toekomstbestendigheid niet met zekerheid door de provincie kan worden vastgesteld, maar die wel potentie hebben, kunnen door provincies betrokken worden bij de invulling van het gebiedsprogramma. Deze vallen dan buiten de aanpak piekbelasting. De verantwoordelijkheid voor het komen tot een initiatief dat leidt tot voldoende reductie ligt bij de agrarische ondernemer. Indien gewenst kan hij of zij bij het opstellen van een plan waarmee hieraan invulling wordt gegeven uitgebreid begeleid worden door de zaakbegeleider.

Alhoewel de werkwijze en toetsing rondom deze ondernemingsplannen de komende periode samen met provincies en agrarische partijen nog verder wordt uitgewerkt, is het uitgangspunt dat plannen die kwalificeren, kunnen rekenen op intensieve ondersteuning en begeleiding bij de uitvoering ervan. Bijvoorbeeld bij de contacten met verschillende bevoegde gezagen over inpassing in gebiedsplannen of het aanpassen van vergunningen of bestemmingsplannen. Hierbij spelen medeoverheden als gemeenten en waterschappen een grote rol.

In bijzondere en onvoorziene situaties waarin niet met beschikbare regelingen tot een oplossing gekomen kan worden, maar er wel sprake is van een duurzaam ondernemingsplan met voldoende reductie, wordt beoogd om tot een maatwerkoplossing te komen. Deze maatwerkoplossing is er voor uitzonderlijke gevallen en moet voldoen aan staatssteunregels en andere procedures rond regelingen.

Regelingen ter ondersteuning van de agrarische ondernemers

Voor ondernemers die op basis van (een combinatie) van innovatie, extensivering, omschakeling en verplaatsing tot de voor de aanpak geldende emissiereductie willen komen, zullen diverse regelingen beschikbaar komen. Hieronder wordt een kort overzicht gegeven van deze regelingen. Omdat deze brief inzicht geeft over de verschillende instrumenten op hoofdlijnen gericht op het informeren van de Tweede Kamer, zal de informatie in deze brief voor een ondernemer veelal onvoldoende zijn. Daarom wordt er met nadruk verwezen naar www.aanpakpiekbelasting.nl waar, voor zover bekend, meer gedetailleerde informatie te vinden is over de regelingen.

Er zal een periode zijn dat alle regelingen gelijktijdig open staan. Zo hebben ondernemers de tijd om weloverwogen beslissingen te nemen. Om deze reden is tevens gekozen voor een latere sluitingsdatum van de Lbv-plus, zodat er een overlappende periode is van circa eind 2023 tot april 2024.

De aankoop van gronden is geen onderdeel van de beëindigingsregelingen. Als aanvullend instrument is, naast eventuele provinciale grondbanken, de **Nationale Grondbank** beschikbaar voor het aankopen van gronden indien de agrarisch ondernemer deze aanbiedt. Ook kan de Nationale Grondbank hele bedrijven aankopen die geschikt zijn als alternatieve locatie voor bedrijven die willen verplaatsen. Dit alles marktconform. Taxatie van de gronden vindt plaats op basis van huidig landbouwkundig gebruik en geldende bestemming. Door de Nationale Grondbank aangekochte gronden en bedrijven worden in overeenstemming met het gebiedsproces beschikbaar gesteld voor maatregelen zoals extensivering, ruiling of verplaatsing.

Voor **innovatie** wordt gewerkt aan de openstelling van de module Investerings van de subsidieregeling 'Subsidiemodules brongerichte verduurzaming stal- en managementmaatregelen'. Gestreefd wordt naar een nieuwe openstelling in het najaar van 2023, voor bedrijven die onder de aanpak piekbelasting vallen. De module zal zich richten op ondersteuning bij investering in brongerichte emissiearme stalsystemen en technieken. Bij de selectie van de te subsidiëren technieken wordt rekening gehouden met de effectiviteit van emissiearme stalsystemen in de praktijk, alsook met de motie-Vestering⁷, die vraagt om geen belastinggeld te steken in technische innovaties die het welzijn van dieren verslechteren. Tevens wordt beoogd om met deze innovatieregeling invulling te geven aan de motie-van Haga en Smolders⁸.

Bij **extensiveren** gaat het om het verlagen van de veebezetting per hectare. In het kader van het Nationaal Strategisch Plan in het kader van het Gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB) zullen subsidies aangevraagd kunnen worden door (samenwerkingsverbanden van) melkveehouders in en rond veenweidegebieden en Natura 2000-gebieden die willen extensiveren en daarbij tevens meer beweiding toepassen. Het streven is om deze regeling in het najaar van 2023 open te stellen, ook voor een bredere groep dan alleen bedrijven die vallen onder de aanpak piekbelasting.

Voor **omschakelen** naar een duurzame bedrijfsvoering (bijvoorbeeld biologisch of natuurinclusief) en/of naar plantaardige productie, is steun mogelijk in de vorm van gunstige leningen (pilot-Investeringsfonds Duurzame Landbouw) en borgstelling voor werkkapitaal (Werkkapitaalregeling Omschakelprogramma) in het kader van het Omschakelprogramma Duurzame Landbouw. Verlenging van de huidige openstelling van het pilot-Investeringsfonds Duurzame Landbouw tot het einde van het jaar en omzetting in een definitief fonds vanaf 2024 wordt voorbereid, waarvan een bredere groep bedrijven dan alleen bedrijven die vallen onder de aanpak piekbelasting gebruik kunnen maken.

Bij **verplaatsen** gaat het om het voortzetten van de bedrijfsactiviteiten (landbouwactiviteiten) op een andere locatie. Verplaatsing van landbouwactiviteiten is een complex proces dat veel tijd vraagt. Voor financiële ondersteuning bij verplaatsing is een regeling in voorbereiding. Ik streef er naar om deze eind 2023 te publiceren, specifiek voor bedrijven binnen de aanpak

⁷ Kamerstuk 36 200 XIV, nr. 67

⁸ Kamerstuk 36200 XIV, nr. 87

piekbelasting, met het voorbehoud dat ook deze regeling een staatssteuntoetsing door de Europese Commissie moet doorlopen.

Ons kenmerk
DGLGS / 27399214

Specifiek voor agrarische ondernemers die aan de drempelwaarde voor piekbelasting voldoen wordt vanaf half juli van dit jaar ook de Subsidiemodule agrarische **bedrijfsadvisering en educatie** (Sabe-regeling) opengesteld. Zij krijgen daarmee de mogelijkheid om op korte termijn onafhankelijk advies in te winnen dat hen kan helpen bij de keuzes waar zij voor staan (extensiveren, innoveren, verplaatsen of stoppen) en dat rekening houdt met, voor zover beschikbaar, de voor hen relevante gebiedsprogramma's.

Voorts is er nog een aantal algemene, ondersteunende regelingen die binnenkort opengesteld worden zoals een regeling voor de sociaaleconomische begeleiding van de ondernemers die van bovenstaande opties gebruik willen maken. Tevens zal ik u samen met de staatssecretaris van Financiën voor de zomer informeren over het onderzoek dat wordt gedaan naar mogelijke fiscale belemmeringen bij beëindigingsregelingen en het wegnemen daarvan.

Het kabinet stelt nu, onder andere via de website, zoveel mogelijk informatie ter beschikking over wat de intentie en betekenis van de regelingen is, maar de nadere invulling is voor sommige van de regelingen nog in uitwerking, inclusief eventuele staatssteuntoetsing. Een toets op staatssteun is een intensief traject dat de Commissie voor alle steunmaatregelen in alle lidstaten uitvoert.

Wat kunnen ondernemers doen die hun veehouderijactiviteiten willen beëindigen?

Ondernemers die de huidige bedrijfsvoering vrijwillig willen beëindigen, kunnen binnenkort gebruik maken van de Landelijke beëindigingsregeling veehouderijlocaties met piekbelasting (Lbv-plus). De Lbv-plus staat vanaf 3 juli open voor melkvee-, varkens-, pluimvee- (kippen en kalkoenen) en vleeskalverhouders die voldoen aan de drempelwaarde en in de regeling gestelde voorwaarden. Tegelijk met deze Kamerbrief is de Lbv-plus-regeling ook gepubliceerd in de Staatscourant. De regeling sluit op vrijdag 5 april 2024. Deze termijn is verlengd ten opzichte van de oorspronkelijk beoogde datum. Dit geeft invulling aan de motie-Van Campen c.s.⁹, die onder meer verzoekt dat ondernemers voldoende tijd krijgen om afgewogen keuzes te maken. Veehouders die met gebruikmaking van de Lbv-plus hun veehouderijactiviteiten beëindigen, kunnen bij instemming van het bevoegd gezag, op de betreffende locatie andere economische activiteiten gaan verrichten. Die mogelijkheid is van belang om betrokkenen voldoende perspectief te bieden. Om te borgen dat deze nieuwe economische activiteiten niet alsnog leiden tot wezenlijke stikstofemissie en -depositie op overbelaste Natura 2000-gebieden, kan het bevoegd gezag voor die nieuwe activiteiten maximaal 15% van de oorspronkelijk vergunde stikstofemissie toestaan. De Lbv-plus is het financieel aantrekkelijkst mogelijke aanbod. Er zal geen financieel aantrekkelijkere regeling volgen voor de aangegeven doelgroep.

Een beperkt aantal bedrijfslocaties dat voldoet aan de drempelwaarde voor piekbelasting, zal naar verwachting niet voldoen aan de voorwaarden voor de Lbv-

⁹ Kamerstuk 34682, nr. 134

plus, omdat het diercategorieën betreft die buiten de reikwijdte van deze regeling vallen. In het geval dat een ondernemer met dergelijke diercategorieën zijn veehouderijactiviteiten wil beëindigen, zal bekeken worden of hier met de 'Maatregel gerichte aankoop en beëindiging veehouderijen nabij natuurgebieden' invulling aan kan worden gegeven. Het streven is om deze regeling eind 2023 te publiceren.

Ons kenmerk
DGLGS / 27399214

Voor ondernemingen die niet aan de drempelwaarde voldoen, geldt dat deze geen onderdeel uitmaken van de aanpak piekbelasting en niet in aanmerking komen voor de Lbv-plus. Zij komen echter mogelijk wel voor de beëindigingsregeling Lbv in aanmerking. Ook deze regeling wordt gelijktijdig met deze Kamerbrief gepubliceerd.

De Landelijke beëindigingsregeling veehouderijlocaties (Lbv)

Veehouderijen die niet onder de aanpak piekbelasting vallen, kunnen ook een aanzienlijke depositie van stikstof op overbelaste Natura 2000-gebieden veroorzaken. Het kabinet vindt het van belang dat ook een bredere groep ondernemers de mogelijkheid heeft om hun veehouderijactiviteiten vrijwillig te beëindigen. Met de Lbv komt daar een belangrijk instrument voor beschikbaar. In tegenstelling tot de Lbv-plus geldt daarvoor geen nationale drempelwaarde, maar gelden drempelwaarden per Natura 2000-gebied. Rond ieder overbelast Natura 2000-gebied kan de hoogste circa 10 procent van de veehouderijlocaties (melkvee, varkens, pluimvee) qua depositie op het betreffende gebied in aanmerking komen voor de Lbv. Het gaat totaal om ongeveer 8 duizend locaties. Daarmee kan er een groot effect uitgaan van deze regelingen op lokale gebieden. De regeling gaat gelijktijdig met de Lbv-plus open met een budget van 500 miljoen euro en sluit op 1 december 2023.

In het geval dat de regeling overtekend raakt, zal het kabinet het budget voor deze openstelling ophogen, zoals toegezegd tijdens het debat met uw Kamer van 5 april jl. over de uitslag van de verkiezingen voor de Provinciale Staten. Daarnaast zal, afhankelijk van de resultaten van deze openstelling, een volgende tranche worden overwogen. Over de exacte voorwaarden en vergoedingen bij een eventuele volgende tranche zal het kabinet besluiten mede op basis van de ervaringen in de eerste tranche. In lijn met wat eerder is aangegeven, zullen eventuele volgende tranches financieel minder gunstig zijn.

De bedrijven die voor de Lbv in aanmerking komen, kunnen vanzelfsprekend ook andere transitiepaden dan beëindiging kiezen. Voor vragen over de Lbv of andere openstaande regelingen kunnen zij contact opnemen met RVO.

Met de goedkeuring van de Europese Commissie op de staatssteunnotificatie van de Lbv en de Lbv-plus kunnen beide regelingen worden opengesteld. De regelingen worden uitgevoerd door RVO. De motie-Van der Plas¹⁰ die het kabinet verzocht om de provincies maximaal te ondersteunen bij het notificatietraject ten behoeve van de invoering van de Lbv is zodoende ingevuld en beschouw ik hiermee als afgedaan.

¹⁰ Kamerstuk 35 334, nr. 119

Aanpak industriële piekbelasting

De aanpak piekbelasting richt zich ook op het versneld terugdringen van de stikstofuitstoot door piekbelasters uit de industrie en energiesector. Dit deel van de aanpak, waarvoor de minister van Economische Zaken en Klimaat het eerste aanspreekpunt is, gaat uit van een eigen werkwijze en instrumentatie. EZK werkt deze aanpak uit samen met IenW. EZK en IenW hebben regelmatig contact met de provincies en andere stakeholders over de voorbereidingen en uitwerking van de aanpak. Bij de Voorjaarsnota is extra budget vrijgemaakt voor EZK om de organisatie uit te breiden om de aanpak piekbelasters industrie uit te voeren. Vooruitlopend op de komst van nieuwe medewerkers zullen de bestaande teams die de maatwerk aanpak van de grootste CO₂-emittenten uitvoeren, het werk ten behoeve van de aanpak piekbelasters industrie opstarten.

De aanpak richt zich op de 28 industriële bedrijven die aan de drempelwaarde voor piekbelasting voldoen. Daarnaast is stikstofreductie integraal onderdeel van de maatwerk aanpak voor de grootste CO₂-uitstoters, dus ook voor de 13 bedrijven die niet aan de drempelwaarde voldoen¹¹.

Voor de industriële piekbelasters die buiten de maatwerk aanpak CO₂ vallen, werkt het ministerie van EZK momenteel, samen met het ministerie van IenW en relevante bevoegde gezagen, een vereenvoudigde vorm van maatwerk uit. In de aanpak wordt eerst bezien of vergunningen aangescherpt kunnen worden. Voor stap 2, versnelde verduurzaming van (verbrandings)processen waarbij NO_x en CO₂ vrijkomen, zal zoveel mogelijk gebruik gemaakt worden van generieke regelingen, zoals de SDE++ en de VEKI-regeling, en zal aansluiting gezocht worden op het Nationaal Programma Verduurzaming Industrie en regionale energiestrategieën. Mocht het generieke instrumentarium voor verduurzaming van de industrie geen soelaas bieden, dan behoort een maatwerksubsidie tot de mogelijkheden. Dat laatste geldt eveneens voor bovenwettelijke maatregelen ter reductie van de ammoniakuitstoot.¹²

Zoals aangekondigd in de brief Voortgang maatwerkafspraken van 27 februari jl.¹³ zal de minister van EZK, mede namens de minister van IenW en mijzelf, uw Kamer voor het zomerreces nader informeren over de invulling hiervan. Ook provincies worden nauw betrokken bij de totstandkoming van dit deel van de aanpak. In de aankomende brief zal ook nader in worden gegaan op de samenstelling van de groep industriële piekbelasters en de verdere invulling en voortgang van de aanpak piekbelasting industrie.

Vervolg

Met deze brief heb ik inzichtelijk gemaakt hoe de aanpak piekbelasting concreet vorm krijgt en uitgevoerd zal worden. Het kabinet zet vol in op deze vrijwillige aanpak en hoopt dat veel van de bedrijven die in aanmerking komen, zullen deelnemen. Op deze manier wilt het kabinet voorkomen dat verplichtende

¹¹ Van de 28 bedrijven die aan de drempelwaarde voor de aanpak piekbelasting voldoen, vallen er 7 onder (de maatwerk aanpak voor) de grootste 20 CO₂-emittenten. Stikstofreductie vormt een integraal onderdeel van die aanpak, zodat ook bij de resterende bedrijven uit de maatwerk aanpak CO₂ nadrukkelijk gekeken wordt naar versnelling of intensivering van stikstofreductie. Met een aantal bedrijven uit de maatwerk aanpak CO₂ zijn de afgelopen periode al Expressions of Principles (EoP's) ondertekend waarin ook doelstellingen voor stikstofreductie zijn opgenomen.

¹² Er zijn geen generieke regelingen voor de industrie ter (mede)financiering van bovenwettelijke reductiemaatregelen van ammoniakemissies.

¹³ Kamerstuk 29826, nr.173

maatregelen nodig zijn om tot de noodzakelijke daling in de stikstofdepositie te komen. Zoals in eerdere brieven vermeld, werk ik dit instrumentarium wel uit met betrokken partijen waarbij ik onder andere het onderzoek naar normeren en beprijzen zal betrekken. Rond de zomer zal ik u hier een aparte brief over sturen. Belangrijk om nu te benadrukken blijft dat aan het voldoen aan de drempelwaarde geen verplichtingen zijn verbonden.

Ons kenmerk
DGLGS / 27399214

Als onderdeel van de aanpak zet het kabinet in op registratie van alle vrijkomende ruimte en vrijvallende ruimte die beschikbaar komt uit de aanpak piekbelasting in een register. Zoals in eerdere brieven toegelicht gaat voor toestemmingverlening bruikbare stikstofruimte die voortkomt uit de aanpak piekbelasting met prioriteit naar de PAS-meldingen. Dit, als onderdeel van de bredere inzet ter legalisatie. Het kabinet voelt immers een zware verantwoordelijkheid de problematiek van de PAS-meldingen op te lossen. Vervolgens wordt ruimte waar mogelijk beschikbaar gesteld voor andere urgente maatschappelijke- en economische ontwikkelingen. Het kabinet hoopt een grote groep bedrijven te enthousiasmeren om stappen te zetten, zodat op zo veel mogelijk plekken er een dalende lijn van de stikstofdeposities wordt ingezet, op basis waarvan inzet van ruimte voor toestemmingverlening kan worden onderbouwd.

Tot slot, ik realiseer mij dat de aanpak piekbelasting en de (voorziene) regelingen zoals hierboven toegelicht tot diverse vragen zullen leiden bij ondernemers. Goede begeleiding en ondersteuning heeft om die reden de grootste prioriteit van het kabinet en betrokken partijen. Ook de komende periode zullen er nog diverse uitwerkingsstappen worden gezet. Zodra elementen van de aanpak verder uitgewerkt zijn, zal ik deze beschikbaar stellen op onder andere de website www.aanpakpiekbelasting.nl zodat deze beschikbaar zijn voor agrarische ondernemers, en uw Kamer hierover informeren.

Christianne van der Wal-Zeggelink
Minister voor Natuur en Stikstof

Commissie Strategische Opgaven 15 september 2023

Vragen VVD over Brief GS van 7 juli 2023 over aanpak piekbelasters – 357195 – agendapunt 107

Vragen Commissie Strategische Opgaven	Antwoorden
1. Zijn er in Zeeland piekbelasters die zich aangemeld hebben voor de piekbelastersregeling? Zo ja, hoeveel.	Dat is bij ons op dit moment niet bekend.

**STICHTING
BORSELE
TOT DE KERN**

Schoondijksedijk 51
4438AE Driewegen

info@borseletotdekern.nl
www.borseletotdekern.nl

aan: de leden van de Vaste Commissie Economische Zaken en Klimaat
datum: 10 augustus 2023
onderwerp: Kernenergie is aan een nieuw
bijlagen: kabinet 1

"Borsele tot de Kern"

De stichting 'Borsele tot de Kern' is een 'grassroots' initiatief van (met name Zeeuwse) inwoners die zich grote zorgen maken over de aantasting van hun leefomgeving door een reeks grote energieprojecten die in de gemeente Borsele gerealiseerd zouden moeten worden. Door schaal en impact krijgt de bouw van twee nieuwe kerncentrales daarbij onze volle aandacht.

Wij richten ons tot u op het moment dat de enige basis onder het voornemen nieuwe kerncentrales te bouwen is weggefallen. Het is aan u om op 5 september in de Vaste Kamercommissie Economische Zaken en Klimaat te bepalen of het werk aan het 'perceel Kernenergie' controversieel is (Groslijst punt 11, onder punt 14 briefnummer 32645-116 en onder punt 31 het werkbezoek aan Borssele).

Oplossing zoekt probleem

Het kabinet Rutte IV heeft in het coalitieakkoord van december 2021 vastgelegd dat de uitbreiding van kernenergie in Nederland zal worden voorbereid. Daarvoor is een bedrag van €5 miljard beschikbaar gesteld, waarvan €500 miljoen is vastgelegd voor de jaren 2023, 2024 en 2025. De nu reeds geformuleerde financiële voorwaarden belopen een overheidsbijdrage van ruim € 30 miljard en betekenen dus een decennialange financiële aderlating voor het Rijk.

Was er eind 2021 de noodzaak om kernenergie in te zetten als oplossing in het klimaatbeleid? Nee en die is ook in 2023 niet.

Het was een strikt politiek besluit, dat door geen enkele beleidsanalyse of adviesrapport werd onderbouwd: alle studies naar een duurzaam energiesysteem die in opdracht van de ministers Kamp, Wiebes resp. Jetten uitgevoerd zijn, komen uit op zon en wind als primaire energiebronnen¹. Kernenergie blijkt te duur, te laat, te onveilig, te afhankelijk en te star in een elektriciteitssysteem dat juist flexibiliteit vraagt² (zie ook de bijlage met recente realisaties van kerncentrales).

Vervolgens is om studies gevraagd, die toch een plaats voor kernenergie creëren in de energiemix³. Het voornemen is alleen op deze studies gebaseerd. Ook in het recent verschenen concept Nationaal Plan Energiesysteem (NPE) wordt alleen verwezen naar deze rapporten en de rapporten waarin kernenergie géén rol speelt, worden verzwegen.

Oplossing op de stoomwals

Het kabinet heeft er vaart achter gezet. Minister Jetten heeft een Programmadirectie Kernenergie opgezet met een simpele opdracht: zorg dat er twee kerncentrales bijkomen. De hele nucleaire sector van Nederland heeft een financieel infuus ontvangen. Borssele is aangewezen als voorkeurslocatie, omdat hier al een kerncentrale staat en – belangrijker – er zijn slechts 370.000 inwoners in Zeeland.

De ambtelijke voorbereiding gaat door met tal van informatiebijeenkomsten 'in de regio', waar geen antwoorden gegeven kunnen worden op de meest basale vragen. De herhaalde boodschap is dat alles nog in onderzoek is en dat er een procedure komt met een inspraakmoment. Tegelijkertijd komen wel drie potentiële

bouwers (EdF, Westinghouse en KHNP) naar Zeeland om op kosten van het Rijk een offerte voor te bereiden. De gelden daarvoor staan reeds in de begrotingen 2023, 2024 en 2025 (€50, €200 resp. 250 miljoen).

Ontwrichtende oplossing

Nieuwe kerncentrales ontworpen de maatschappij op een groot aantal terreinen.

- Kerncentrales ontwrichten de energiemarkt, omdat zij zonne en windenergie zullen wegdrücken. Als er genoeg aanbod van hernieuwbare bronnen is (de eerste helft van 2023 al meer dan 5% van de tijd), zal een kerncentrale blijven produceren. Zon en wind, ook van de zonnepanelen van huishoudens en bedrijven, moeten dan plaatsmaken voor de atoomstroom.
- Kerncentrales ontwrichten de solidariteit naar toekomstige generaties. Met ieder uur dat een kerncentrale draait, creëert deze een eeuwigdurend afvalprobleem: levensgevaarlijk radioactief afval moet voor 100.000 jaar veilig opgeborgen worden. Niemand weet nog hoe dat moet, niemand wil het hebben.
- Kerncentrales ontwrichten de economie van Nederland, omdat zij levenslang aan een financieel infuus zullen liggen. Om voor kernenergie een plaats in de energiemix te maken, is een staatsgarantie nodig die de Nederlanders meer dan €30 miljard zal gaan kosten.^{iv}
- Kerncentrales leggen een zware hypotheek op de gezonde landbouw en veeteelt in Nederland. Bij een ongeval zullen langdurige oogst-, gras- en visserijverboden gelden en bij een evacuatie blijft de veestapel achter. Dat deze risico's reëel zijn, hebben we van Tsjernobyl en Fukushima geleerd.
- Kerncentrales vormen een gezondheidsrisico, met name voor kinderen, vrouwen en ongeboren vruchten. Juist deze groepen zijn kwetsbaar voor straling, kwetsbaarder dan een volwassen man.
- Kerncentrales ontwrichten het klimaatbeleid. Het perspectief van 'goedkope' atoomstroom vormt een afleiding van snellere en effectievere klimaatmaatregelen, zoals energie besparen en energie opslaan.
- Kerncentrales bedienen alleen het grootkapitaal. Het Rijk zal subsidies moeten verstrekken om grote bedrijven als EdF te verleiden tot de bouw van kerncentrales. Alleen deze grote bedrijven verdienen er dus aan.
- Kerncentrales staan voor slecht rentmeesterschap. Toekomstige generaties blijven decennialang betalen voor de onrendabele investering die voorligt en duizenden generaties na ons zadelen wij op met de zorg voor een groeiende berg levensgevaarlijk afval.
- Kerncentrales ontwrichten het maritieme milieu. De Westerschelde en de andere, omringende Natura2000 gebieden krijgen te maken met een zeer grote warmtebelasting en lozing van gevaarlijke, deels radioactieve stoffen.
- Kerncentrales verwoesten de leefomgeving in een groot gebied rond de locatie, zowel tijdens de bouw als daarna. Tijdens de bouw zal vooral het zestiende-eeuwse dorp Borsele (op 800 m van de bouwplaats) onleefbaar worden.
- Het toerisme in Zeeland zal worden ontwricht: tijdens de bouw door minstens 15 jaar overlast en daarna door de verdere grootschalige industrialisatie van de regio.
- Kerncentrales ontwrichten de arbeidsmarkt en daarmee de lokale economie. Het nu al schaarse technische personeel zal worden weggetrokken tijdens de bouw van de centrales. Bestaande bedrijven in bijvoorbeeld de scheepsbouw of de offshore windparken, zullen een zware tijd tegemoet gaan.
- Kerncentrales ontwrichten de sociale structuur. Tijdens de bouw zullen duizenden arbeidsmigranten in de regio neerstrijken en zorgen voor een 'gold rush economy', die de regio gehavend zal achterlaten.
- Kerncentrales ontwrichten de huizenmarkt. De duizenden arbeidsmigranten en expats zullen alle huizen in de regio bezetten en voor de inwoners, met name starters, is er geen woning te vinden. Dat zal een hele generatie duren (15 tot 20 jaar), jongeren trekken weg en keren niet terug.

Deze ontworpening op verschillende terreinen zal dus diep ingrijpen op Nederland en Zeeland in het bijzonder.

“Zet geen onomkeerbare stappen”

In april 2023 heeft minister Jetten het advies van zijn ExpertTeam ontvangen¹. Dat adviseert hem nu geen onomkeerbare stappen te zetten omdat de noodzaak van uitbreiding kernenergie ontbreekt en alleen politiek gemotiveerd is. Bovendien achten de experts Borssele de verkeerde plek. De reactie van de minister op dit advies: “ik voer het coalitieakkoord uit”.

De inwoners van de gemeente Borsele (15 dorpen) verkeren in grote onzekerheid en dat heeft grotere onomkeerbare effecten dan een paar miljoen euro die verspild worden. De dorpsraad van het dorp Borssele, het dichtst bij de bestaande kerncentrale, is daar duidelijk over: enkele kansen, veel bedreigingen en veel twijfels.²

Afscheid van deze politieke ‘oplossing’

Het is nu de tijd om voor een stevige basis voor een echt duurzaam energiesysteem te kiezen en afscheid te nemen van kernenergie. Het is een oude, wetse, gevaarlijke en sterk vervuilende techniek (bij de winning, bij de verwerking, bij de opslag), die ook nog eens de energievoorziening afhankelijk maakt van landen, waar we niet afhankelijk van willen zijn (Kazachstan en Rusland). Bovendien ligt de tijd dat kernenergie goedkoop was, reeds ver achter ons.

Deze voorbereidende werkzaamheden moeten worden opgeschort en de begrotingsgelden moeten worden bevroren. Het ministerie van Financiën heeft de gereserveerde € 5 miljard voor kernenergie ook opgenomen in de Omgevingslijst 2023³, onder de constatering dat kernenergie niet van invloed is op het behalen van de klimaatdoelen, omdat er voldoende duurzame bronnen voorhanden zijn.

Wij pleiten er daarom bij u voor om op 5 september elke uitbreiding van kernenergie controversieel te verklaren. Het is immers aan een nieuwe Kamer en een nieuw kabinet om de belangrijke stap te zetten zodat – in de woorden van het Expert Team – de ‘*programming van beleid meer wordt gebaseerd op basis van kennis en lange termijn scenario’s dan nu het geval is. Besluitvorming over kernenergie is bijvoorbeeld niet gebaseerd op kennis van het (internationale) energiesysteem en hoe het aansluit bij de ontwikkeling van vraag en aanbod van energie*’. Wij hadden het niet beter kunnen verwoorden.

Graag gaan wij met u in gesprek, waarbij wij onze zorgen kunnen toelichten. Een goede gelegenheid is uw werkbezoek aan Borssele dat voor 8 september gepland staat.

Deze brief zenden wij mede namens de volgende organisaties:

Stroom naar de Toekomst

[REDACTED], voorvrouw

Stichting Bescherm de Delta

[REDACTED], voorzitter

10 augustus 2023,

Stichting Borsele tot de Kern

[REDACTED] (voorzitter)

BIJLAGE: Vergelijking projecten kerncentrales als bedoeld voor Borssele 2 en 3.

Europese projecten: type EPR III+		KOSTEN in € miljard			bouw gestart	BOUWTIJD				ruimte- vraag in ha	opmerking
		gepland	uitkomst	over- schrijding		gepland	gereed	jaren	over- schrijding		
Hinkley Point C	2x 1600 Mwe	19	38	+98%	2014	9	> 2028	> 14	> +56%	175	prognoses, uitstel en extra kosten
Sizewell	2x 1600 Mwe				2022					250	bouw niet gestart
Olkiluoto	1600 Mwe	5	22	+340%	2005	5	2023	18	+260%	150	opgeleverd maar staat nu stil ivm lage elektriciteitsprijs
Flamanville	1650 Mwe	3,3	19	+480%	2006	6	> 2024	> 18	> +200%	130	voortdurende problemen, uitsstel en extra kosten
gemiddeld				+306%				17		176	
projecten buiten Europa											
USA. Vogtle 3&4	2500 Mwe	14	30	+115%	2009	7	> 2023	> 14	> +100%	160	nog niet gereed
UAE. Bakarah	4x 1350 Mwe	20	25	+25%	2011		2022	11		200	dispuut met IAEA over veiligheid
China. taishan 1&2	3500 Mwe	7,5	onbekend		2008	4	2019	11	+175%	150	diverse problemen en shut downs in 2020 en 2021
gemiddeld				+70%				12		170	

EPR III+ = European Pressured Water reactor, generatie 3 met extra veiligheidseisen nav ramp in Fukushima

Ruimtevrage op basis wiki + meting google earth.

Voornemen kabinet Rutte IV: 2x 1600 MW kerncentrales, type EPR III+, in Borssele

- iii Berenschot en Kalavatsa: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2020/03/31/klimaatneutrale-energiescenario's-2050>
 Idem, aanvullende studie: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2020/03/09/systeemeffecten-van-nucleaire-centrales-in-klimaatneutrale-energiescenario's-2050>
- iv Willeveen+Bos en eRISK: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2022/09/07/scenariostudie-kernenergie>
 Willeveen+Bos (tabel 3.8) (<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2022/09/07/scenariostudie-kernenergie>) doet de staatsgarantie de kostprijs over de gehele levensduur van 60 jaar met €23/MWh dalen. De centrales produceren in 60 jaar 60*7.900*3.200 = 1,5 mld MWh; à €23 komt op € 34 miljard.
- v Enderreporten Expert Team: <https://etes2050.nl/publicaties/outlook-energiesysteem2050/default.aspx>
- v Standpunt dorpsraad Borssele: <https://www.borsseledorpsraad.nl/dorpsraad/kernenergieproject-borssele/>
- vi Ombuigingslijst 2023, blz 74: <https://www.rijksoverheid.nl/ombuigingslijst-2023>

E-Mailbericht Zaak 362477

Van: BewonersgroepLeefomgeving@borsseledorp.nl

Aan: provincie@zeeland.nl

Datum: 23-08-2023 om 14:53:26

Onderwerp: Brief aan Commissie Economische Zaken & Klimaat / Besluit over 2
nieuwe kerncentrales Borssele controversieel op 23-08-2023 om 14:53:26

Geachte leden van het Provinciale Staten / Gedeputeerde staten van Zeeland

Ter informatie zenden wij u de brief die wij als Bewonersgroep Leefomgeving Borssele hebben verstuurd aan Commissie van Economische Zaken en Klimaat. We hopen dat, indien dit onderwerp ook u aan het hart gaat, vanuit uw zijde ook een signaal naar de Commissie of de u bekende bewindspersonen uit mag gaan. Wij staan open voor een eventuele reactie van uw kant.

Hoogachtend,
Namens de Bewonersgroep Leefomgeving Borssele

(nu met bijlage)

Bijlagen:
brief controverieel verklaren besluit 2 KCB .docx

Bewonersgroep Leefomgeving

Borssele

bewonersgroepleefomgeving@borsseledorp.nl

Aan: leden van de Vaste Commissie Economische Zaken en Klimaat
Datum: 22 augustus 2023
Onderwerp: besluit bouw nieuwe kerncentrales is controversieel

Geachte commissieleden EZK,

Zorgen

Vanuit een oprechte zorg over de leefomgeving van ons dorp Borssele (gemeente Borssele), schrijven we u in aanloop naar uw commissievergadering van 5 september 2023 deze brief.

Naar aanleiding van het nieuws (eind 2022) dat Borssele als voorkeurslocatie is aangewezen voor de bouw van twee eventuele nieuwe kerncentrales, is de nodige bezorgdheid ontstaan in ons dorp, de gemeente en zelfs provinciaal en daarbuiten.

Los van het feit dat kernenergie voor veel mensen een moeilijk en gevoelig onderwerp is, is ons uit gesprekken (met onder andere inwoners, de gemeente en EZK) en uit eigen onderzoek helder geworden dat de voorgenomen bouw een gigantische impact zal hebben op onze directe leefomgeving (natuur/landschap/landbouwgronden). Daarnaast is van andere referentieprojecten bekend dat de overlast van geluid, verkeer, stof en verlichting erg groot is. En dat voor lange tijd, zeker 15 jaar.

Wij kennen geen voorbeelden (wereldwijd) waarin kerncentrales zo dicht gebouwd zijn/worden (800 meter in ons geval) bij woonkernen.

Huidige situatie

We leven reeds met de huidige kerncentrale, Behalve ecologische verstoring door de zogenoemde inlaat en uitlaat van koelwater kan gesteld worden dat daaromtrent een zekere acceptatie is ontstaan bij de omwoners. Heel helder was overigens (zie de betreffende wetgeving, die men nu wil wijzigen) dat deze kerncentrale in 2033 zou stoppen. Het draagvlak voor de huidige kerncentrale, wordt vaak geïnterpreteerd als draagvlak voor de nieuwe centrales. We willen u meegeven dat dat vermeende draagvlak ongegrond is.

In ons (industrie-)gebied is een flink aantal rijkscoördinatieprojecten gepland en deels al gerealiseerd. Dan gaat het over de bedrijfsduurverlenging kerncentrale Borssele; verschillende windparken op zee (met aan land de nodige converterstations en hoogspanningsmasten en dergelijke); hoogspanningsstation; 380 KV verbinding Zeeuws-Vlaanderen; velden met zonnepanelen en een nog te bouwen waterstoffabriek inclusief waterstofnetwerk. Tevens zijn er plannen voor het plaatsen van enorme batterijen om energie in op te slaan.

De hoeveelheid energietransitieprojecten was dus al enorm. De ruimtelijke inpassing; behoud van landschap en leefbaarheid; de infrastructurele uitdagingen (wegennet is niet toereikend) en niet te vergeten de stroomnetwerk-problematiek waren daarmee al een grote uitdaging op het moment dat ook het eerder genoemde voornemen tot de bouw van twee extra (veel grotere) kerncentrales in Borssele bekend werd.

Toekomstige uitdagingen

Omdat het ontbreekt aan:

- voldoende beschikbare ruimte (aantal hectares in het industriegebied);
- een concrete visie (op welke vormen van energie wil men nu inzetten/wat krijgt voorrang van alle genoemde plannen, want allemaal inpassen lukt niet);
- benodigde eenduidigheid (zelfs het 'Expertteam Energiesysteem 2050' van minister Jetten betwist de voorgenomen bouw qua nut en locatie in het door hun uitgebrachte advies);
- garanties en maatregelen waardoor normen t.a.v. geluid, (fijn-)stof, luchtkwaliteit, trillingen, uitstoot van CO₂, roet en stikstof en andere vormen van overlast worden gemonitord en beperkt/binnen de wettelijke normering blijven
- garanties dat ons landschap, de groene polder behouden blijft (er wordt niet alleen nu al gekapt, eerder toegezegde compensatie in de vorm van een groene buffer tussen industrie en dorp is nog niet voltooid)
- een bestendig energienetwerk, dat berekend is op nóg meer belasting
- de uitkomsten van benodigde onderzoeken (zoals het onderzoek naar koelwater/koeltorens en ook onderzoek naar de oplossing voor het langdurig en veilig opslaan van kernafval) die op zich laten wachten

zien wij de voorgenomen bouw van twee extra kerncentrales als een controversieel onderwerp.

Dringend verzoek

Als inwoners van Borssele willen wij u vragen om alstublieft in overweging te nemen dit onderwerp controversieel te verklaren. Dat geeft iedereen de tijd zich te bezinnen op het besluit dat zoveel onomkeerbare gevolgen zal hebben. En daarnaast ontzettend veel geld gaat kosten en geen bijdrage zal leveren aan de huidige wettelijk vastgesteld 'klimaatopgave 2030'.

Vele kerncentrales van hetzelfde type zijn erg uitgelopen in bouwtijd en kosten. Ook stuit(t)en zij op andere problemen (stilgelegd vanwege hitte/opwarming koelwater, of vanwege de veel lagere tarieven van bijvoorbeeld zon en windenergie, diverse technische problemen). Ook om deze reden is een zorgvuldig besluitvormingsproces van groot belang. Dat dient ons inziens doorlopen te worden door een nieuw kabinet dat daar de benodigde tijd voor kan nemen.

Dit nieuwe kabinet kan dan, hopelijk met kennis/uitkomsten van de vele nu lopende onderzoeken, een heldere visie ontwikkelen. Een visie waarin enerzijds de energietransitieopgave gerealiseerd wordt, en waarin anderzijds rekening wordt gehouden met de leefbaarheid van ons dorp en de dorpen in onze directe omgeving en het behoud van de kwetsbare natuur zoals het Natura2000 gebied dat de Westerschelde is.

Laat ons geen Doel of Duits bruinkooldorp worden, zeker niet op basis van de magere argumenten die nu gebruikt worden en de vele vragen die nog openstaan!

Hoogachtend,

Bewonersgroep Leefomgeving Borssele